

75
13869

UNIVERSIDAD
DE SALAMANCA
GRUPO USALIS

BIBLIOTECA
DE LA
Universidad de Salamanca.
Sala Est. 37ª Tab. 9ª Núm. 98

12
13869

~~Num. 38. cap. 1. num. 21.~~

616108875

ARISTOTELIS

STAGIRITÆ

MORALIA NICHOMACHIA

CVM

EVSTRATII

ASPASII, MICHAELIS EPHESII,

NONNVLORVMQ. ALIORVM

GRÆCORVM

EXPLANATIONIBVS,

NVPER

A IOANNE BERNARDO FELICIANO

LATINITATE DONATA.

Cum priuilegio Senatus Veneti in annos. X.
vt post præfationem uidere licet.

Apud hæredes Lucæ antoniij Iuntæ Florentini
VENETIIS M. D. XLI.

De la Comp. de J. B. de Sala

REVERENDISSIMO ATQVE AM-
PLISSIMO. S. R. E. CARDINALI
ALEXANDRO FARNESIO
IO. BERNARDVS
FELICIANVS
S. P. D.

MERITO REVERENDISSIME PRAESVI
laudi datum Socrati esse memorie traditur: quod cum antea de coeli,
rerumque occultarum natura actione posthabita disputarent omnes
philosophi, ipse philosophiam de caelo ad conuictum hominum
deuocarit: id est a uanis de rebus altercationibus ad actionem considerandam
animos hominum traduxerit: tractandisque praecipue moribus incubuerit.
Nam cum duae sint philosophiae partes, una, quae in rerum cognitione: alte-
ra quae in actione uersatur: natura comparatum uidetur, ut quoadmodum in
aedificij structura uanus omnis labor est, nisi recte iacta fuerint fundameta:
ita nisi actionis fundameto supposito nulla existere uera contemplan-
tio queat. Cumque in tres ipsa haec quae ad agendum spectat sapientia, partes distributa sit,
in eam quae facit, ut priuatim, ut in familijs, ut in ciuitatibus bonum consequi
agendo possimus: ea quae ad singulorum mores attinet, eo praestantior caetero-
ris est existimanda: quod quemadmodum nisi fundamento actionis recte prius
innixa fuerit contemplan-
tio, uel nulla, uel uana omnis censetur: ita neque domesti-
cam quisquam: neque civilem rem bene potest administrare, nisi prius bona mo-
rum disciplina uitam suam recte instituerit. ut sicut contemplan-
tionem actio, ita
actionis reliquas partes moralis haec merito antecedere debeat, amplecten-
daque in primis sit. In qua quidem tractanda licet ueteres nonnulli sapientes, &
praecipue Socrates ipse, recte uersati sint: confuse tamen id fecerunt: ut agnosci
potius singula, quam disci ex eorum libris queant. Aristoteles uero sicut in caeteris et
disponendis & perpendendis alios omnes: ita in hac seipsum etiam superauit.
alia siquidem partim concise & breuiter, partim ambigue & obscure nimis
tractasse uideri potest. In his autem quae ad mores attinent, adeo elaborauit,
ut non unum opus, sed tria ea de re sibi scribenda censuerit: unum, quod ma-
gna moralia ob id fortasse inscripsit, quod summam ac generatim de moribus
duobus libris pertractat: alterum, quod quia ad Eudemum scriptum fuit, Eu-
demea moralia appellauit: in quo latius rem eandem octo libris persequutus
est: tertium decem libris distinctum, reliquis duobus longe clarius atque abso-
lutius: quod a Nicomacho ad quem scribitur, Nicomachiorum moralium no-
men obtinuit. In quo profecto ita simpliciter omnia, ita distincte ac clare ex-
plicat Aristoteles: ut, qui in pietate Christiana sit instructus, hos libros non

modo non discrepare à religione cognoscat, sed summopere etiam utiles ad eam esse existimet: qui uero à pietate prorsus alienus sit, hac philosophia induci ad ueram nostrae theologiae cognitionem non difficulter possit. Non solum enim in hoc opere de agendis rebus, uirtutibusque ijs quae in actione consistunt, ea docet Aristoteles, quae ad componendos, moderandosque animos nostros maxime faciunt: sed nonnulla quoque quae in contemplatione praecipua habentur, de Dei prouidentia, de animorum immortalitate adeo manifeste exponit: ut quae alibi de huiusmodi re obscurius paulo & perplexius dixerat, declarare aperte hic uoluisse uideatur. Adde quod adeo accurata est huius operis conscriptio: ut tam grauitate sententiarum, quam uerborum proprietate referta sit, atque ornata. Quae omnia cum mecum saepe cogitarem, huius operis praestantiam summopere admiratus dedi operam, ut quae explanationes graecorum auctorum in hos decem libros reperirentur, diligenter perquirerem. atque ita in commentaria Eustratii incidi, quae in primum huius operis & sextum librum conscripsit: qui cum Christianus homo erat & pius, tum ita erudite graecum Aristotelis opus explanabat, ut siqua ab imperitis à Christianorum opinione. i. à ueritate discrepare existimantur, ea omnia consentire maxime ostenderet: et quae aduersus Platonem institutis suis consentaneae magis, quam uere uideretur disputare Aristoteles, partim excusaret: partim etiam seruata semper tanti auctoris reuerentia conaretur refellere, ipsius. s. documentum sequutus, qui maiorem ueritatis, quam amicorum habendam rationem monet. qui sane propterea adeo placuit, ut demum animum ad id adiecerim, ut non solum eius haec commentaria in hos duos libros, sed in reliquos etiam quoruncumque aliorum extarent, pro uiribus latinitate donarem. Atque hoc mihi faciendum duxi, non quod non multa etiam à latinis in hoc Aristotelis opus bene scripta fuerint: sed quia cum illi tum latinum Aristotelem explanandum susceperint, ut necesse ipsis fuerit, illi interpretationi, utcumque sese habuerit, suam accommodare sententiam: tum multa à Graecis acceperint: futurum esse sperabam, ut si graecus explanator graeca Aristotelis uerba explicaret, nihil esset, quod ex interpretationis uarietate esset ambiguum: & quae illi recte accepere, in fonte ipso clarius conspicerentur. Sed hac in re non pauca mihi difficultate attulerunt. Primum, quod uerba ipsa Aristotelis noua interpretatione mihi erant latina facienda, quo exprimerentur nonnulla, quae graecam explanationem alioqui non potuissent admittere: Deinde quod cum duplicia quaedam commentaria quae partim eadem, partim diuersa esse uidebantur, in secundum, tertium, quartum huius operis libros, mutila illa quidem ac diuisa reperissem: mihi opus fuit, non tam eorum uertendorum, quam componendorum laborem suscipere. Nam cum utraque exemplaria manca esse uiderentur, dubiumque haberent auctorem: nulli crimini mihi esse dandum existimaui, immo opere precium me esse facturum duxi, si non modo ea mutuo inter se conducerem, locisque suis accommodarem: uerum etiam quae in his obscurius fuerant significata, paulo clarius explicarem: Tum, id quod in alijs quoque libris à me fuit seruatum, uersuum Homericorum, caeterorumque poetarum exempla multis locis adderem: diuersasque lectiones quae aliquando innuebantur

tur

tur, aliquando praetermittebantur, subiungerem. Quae sane sicut faciebant, ut melius ac facilius, quod tamen sine arrogancia dictum sit: ex latino quam ex graeco exemplari intelligi omnia possent: sic graecorum auctorum sententiam nulla ex parte immutabant. Postremo illud accessit, quod in utrisque his interpretandis, hoc est Aristotele & commentarijs ita mihi esse attendendum sententiarum existimaui, ut à uerbis tamen non recederem: & ita uerba sectanda, ut à sententiarum mea non aberraret oratio: si modo graecus scriptor, graecusque explanator ex interpretatione hac mea esset agnoscedus. Id enim interpretis munus esse praecipuum iudico, qui aliorum sensa non sua facere, sed explicare alijs proposuerit: ut & sententiam assequatur, & eo modo etiam si potest, quo ipse auctor usus est, uerba conetur exprimere: ut quoad eius fieri potest, non multa legendo graeco & latino auctore in percipienda sententia sit uarietas. non tam enim refert aliquando quid dicatur, quam quo modo dicatur. At dum hoc conarer efficere, duabus de causis rem hic mihi esse difficiliorem sensi, quam in quouis alio opere interpretando: una, quod opus hoc cum de rebus ipsis exquisite agat, multos uerborum ambitus, multaque extrinsecus uerba admittere sine periculo uarietate sententiae non facile poterat: altera, quod tam multa uerba in se habebat partim conficta, partim de communi consuetudine ad exprimendam rem qua de agitur, detorta: ut uel mihi idem in latina loquutione esset faciendum: uel obscuriora omnia & confusa essent euasura. Sed si id facerem, non defuturos esse reprehensores uidebam, qui adeo purgatas aures haberent, ut nihil nisi quod elegans, emunctumque esset, audire aequo animo paterentur: quibus ob pauca quaedam uerba totum opus negligendum putarent. Verum tamen mihi ita faciendum duxi, ut diluciditati rei in primis consulerem: potiusque crimen subire quam non eleganter, quam quod obscure graecos hos auctores uertissem. propterea quod cum de rebus his in libris agatur, atque illis ad uitam humanam maxime necessarijs, non mediocris iactura erat facienda, si confusio aliqua, atque ob id obscuritas in sententia oboriretur. Hoc autem dico non ut quid assequutus fuerim in praesenti opere, ostendam, sed quid assequi uoluerim: ut si id aut ob difficultatem rei, aut ob ingenij exiguas uires non potuerim, in eo tamen reprehensionem eitem, quod proposuerim. Nam hac in re moderari me ita conatus sum, ut imitandum mihi esse ipsum Aristotelem existimarim: ut partim componerem nonnulla nomina parum usitata: partim usitata in alia significationem inusitatam deslecterem. Illius generis sunt paruiperclitans, & hominiloquus: huius, operatio & inuitum: & nonnulla alia huiusmodi. Quod ea potissimum causa fecimus, ut & sensus intellectio nulla ambiguitate posset confundi, & modus loquendi auctoris aliqua ex parte agnosceretur. Nam paruiperclitans tam eum qui paruas ob res periclitatur, quam qui parua pericula subit, potest significare: & hominiloquus esse is potest tam qui de hominibus libenter loquatur, quam qui de hominibus admodum sibi esse loquendum censeat. ut si pluribus uerbis fuissent explicata, minus essent significatura. Tam et si hac in re audaciores nos reddidit explanatorum tum commoditas, tum necessitas: ut et si nouum aliquid commenti

* iij

essemus, id parum absurdum esset futurum, cum explanator adesset, qui omnia postea statim plana faceret: & si nouitatem euitantes pluribus uerbis aliquid huiusmodi expressissemus, cum uerba hæc ab explanatoribus explicentur, nullus explanationi relinqueretur locus. Si præterea usum uirtutis pro operatione posuissem, quod nonnulli elegantiores solent, ipse sibi Aristoteles minime uideretur constare: qui in quarto huius operis libro nullum esse uirtutis usum, si proprie loqui uelimus, asserit: in quinto uero esse quidem usum quendam uirtutis dicit, sed eum iustitiæ tantummodo uidetur ascribere. Si item uoluntarium & inuoluntarium pro spontaneo et inuito dixissem, idem contigisset: quippe cum de pueris & brutis etiam dicendum esset, quæ nulla, ut ipse inquit Aristoteles, uoluntate operantur: ut si id fieret, idem futurum esset inuoluntarium, quod uoluntarium. nam si quod a pueris & brutis sponte fit, quia sponte fit, uoluntarium est: idem quia a nulla uoluntate proficiscitur, inuoluntarium quoque sit, necesse est, quod ἀβουλῶτον dicitur: id quod absurdissimum proculdubio erat futurum. Si uero uerborum ambitu uti uoluisssem, cum sæpe eadem repetantur, obscurior sine dubio res ipsa euasisset. Quocirca boni consulendum duco, si quid eiusmodi offenderit, nonnulla. n. sunt: dummodo id factum fuisse cognoscatur, ne tam egregij auctoris sententia, tam præclarique operis utilitas aliqua uerborum obscuritate impediretur. Ceterum cum ad laboris huius mei calcem iam peruenissem, amici me ad tam præclari operis editionem incitabant: & præcipue Donatus Rullus: qui sicut harum rerum est studiosissimus, ita uiris omnibus serè & eruditione, & auctoritate præstantissimis est longe carissimus: mihi uero ob morum probitatem, ingenijque elegantiam adeo carus & amicus, ut negare ei petenti quicquam non possim. is ut de editione cogitarem, potissimum effecit. Sed ne sine idoneo tutore in publicum exiret, id dono mittendum amplitudini tuæ Reuerendissime Farnesi, dicendum quæ duxi. Maximarum enim laudum tuarum fama per motus iandiu tanta tui admiratione sum affectus, tanta que te obseruantia sum prosequutus, ut debere me tibi quamplurimum eo nomine existimarem. Tu enim, ut generis nobilitatem familiæque claritatem prætermittam, quæ sicut notissima omnibus est, ita longiorem in præsentia orationem requireret: iuuenis adhuc cum sis, eo ingenio præditus es, ita moribus institutus, ita literarum, scientiarumque studijs flagrans, ita supra ætatem disciplinis eruditus, ut senilem animum præ te ferre uidearis. id quod & in ista ætate in qua plerique uoluptatibus illiciti consueuerunt: & in ista opum affluentia & gloria, quæ uel sapientissimorum quandoque animos labefactat ac turbat, magna dignum admiratione multis uidetur. Illud tamen mihi admirationem maiorem affert, quod tum in ista ætate, id quod alijs uix longouitæ usu potuit contingere, adeo rebus gerendis idoneus euaseris, ut in maximis negocijs semper uerferis: honestissimasque legationes de grauissimis rebus proxime ad summos reip. Christianæ principes præclarissime obieris: tum in ista maximarum rerum assidua tractatione districtus, quæ a studijs uel studiosissimum quenque posset auocare, nunquam literarum studia

intermittenda tibi esse censueris. Indicio sunt eruditissimi atque optimi uiri, quos tu semper in uariarum scientiarum genere præstantissimos tecum habere uoluisti. nam ut alios in præsentia omittam, testes esse locupletissimi possunt, partim Marcellus Ceruinus, quem insignis et eruditio & integritas effecit, ut summi pontificis Auitui. S. in collegium Cardinalium honestissime cooptarit: partim Bernardinus Maffæus, qui cum alia singularis sue eruditionis monumeta summa cum laude posteris est relicturus, tum historias, quas elegantissime doctissimorum hominum iudicio conscribit. Accedit quod uirtutes has tuas tanta morum humanitate condidisti, ac liberalitate illustras, ut omnium tibi conciliare uel alienissimorum animos possis. omnes enim ad magnitudinem uirtutum tuarum spectantes, quæ ex ista ætate iam emicant, in eam spem inducti sunt, ut non diffidant fore, quin si ita progressus fueris, magnæ utilitati & gloriæ Christianæ Reip. aliquando futurus sis. Quocirca cum ut maximum animi mei erga te studium, maximamque obseruantiam aliqua ex parte significarem, laborẽ hunc meum tibi offerendum censeo: tum quia nemini aptius dicari opus de uirtutibus posse uidebatur, quam ei qui & ea uite institutione esset, ut moralium disciplinarum studio potissimum delectaretur: & ea dignitate, ut non tam discendo, quam agendo huiusmodi studijs sibi esse incumbendum censeret: & ea humanitate, ut benigne id suscipiendo auctoritatem non mediocrem ei apud omnes esset allatura. Qua in re supra quam sperare potuissem, mihi res cessit. Dum enim hoc studeo, optatissimæ mihi rei alterius oblata occasio est: ut sapientissimo atque integerrimo Card. Contareno, quem semper mirum in modum ob eximiam eius sapientiam, uitæque sanctitatem obseruo ac ueneror: cuique ob beneuolentiam, qua me semper & prosequutus antea est, & in præsentia prosequitur, debeo quamplurimum: nunc nouo beneficio obstrictus debere multo amplius uelim. Is enim nunc quam tam erga me humanitatem præ se tulerit, amplitudo tua optime nouit: apud quam sua commendatione, atque auctoritate honestare munusculum hoc nostrum amplissime uoluit. Tu uero non solum libentissime, quæ tua est humanitas, id admisisti: sed me in super tua liberalitate ac munificentiâ prosequi uoluisti. ut intelligerem scilicet, ac re ipsa experirer, quod iandiu constans omnium fama de te prædicabat: maioraque in dies de te esse speranda non dubitarem, cum in adolescentia uirtutis eius, id est liberalitatis munere splendidissime fungereris, quæ aut reliquas omnes continet, aut certe sine reliquarum consensu esse nullo pacto potest. Multum sane dignitatis tuæ ac uirtutis splendor & gloria a principio me tibi deuinxerat. Multo magis tamen quodam modo affectus sum, ubi cognoui libenti te munusculum meum, hilarique animo suscepisse. Tunc uero maximo me ac triplici nodo obligatum tibi esse sensi, cum ita prompte liberalitatis tuæ munere me impertuisti: ut & humanitatis, benignitatisque beneficio iuueris, & iudicio decoraris. Nam licet in me non mediocre iandiu rei familiaris onus incumbat: non tam mihi gratum fuit quod meæ indigentia succurreris, meque tua hac liberalitate aliquantum subleuaris: quam iucundum, quod me non indignum esse existimaris,

* iij

in quem tua benignitate ac liberalitate uteris. Id enim tam magnum esse sentio, ut omni commodum, utilitatique anteponendum sit: cum mihi occasionem esse oblatam uideam, ut ad maiora aggredienda, quæ digniora sint, ut sub tuo nomine publicentur, inuiter atque inciter. Reliquum igitur est, ut & ego tibi quas possum, gratias habeam: & tu opus hoc iam excusum atque in publicum sub tua tutela prodiens, qua cœpisti, humanitate suscipias. quod sane ut non sine usura aliqua ad amplitudinem tuam rediret curauit. Nam dum excuderetur, ego moralis institutionis huius quæ & totius philosophiæ fundamentum est, & religioni Christianæ maxime accommodata, sanctitatem admiratus nullo pacto mihi committendum censeui, quin opus tam egregium præfatione aliqua illustraretur: quæ compendio quasi quodam non tam quid proponat his in libris Philosophus, & quo ordine progredietur: quam eius doctrinam non modo à Christiana pietate non discrepare, sed admodum utilem quoque esse declararet. atque ita hac de re præfationem qualiscunque ea futura esset, in hos moralium libros, comminisci sum conatus. quam licet ita tumultuarie conscriptam non iniucundam fore amplitudini tuæ sperauimus: primum quod ab eo proficiscitur, qui te summopere obseruat: deinde quod ex his Aristotelis libris penè tota sumpta est, ut suppedirasse ipse hinc cunctas rationes uideatur: tum quod cum uerum eius sit argumentum & pium, in huiusmodi rebus non tam exacte tractasse aliqua, quam innuisse satis esse quandoque existimari consuevit. Vale.

AD REVERENDISS. ATQ. AMPLISS. S. R. E.
CARDINALEM ALEXANDRUM
FARNESIVM IOBERNARDI
FELICIANI IN MORALIA
ARISTOTELIS
PRÆFATIO:

De duplici hominis felicitate, duplicique eius vita actiua & contemplatiua: ad quas nos præcipue in hoc opere instruit Philosophus.

Vniuscuiusque rei substantia consideratur, quatenus ab efficiente causa producitur, ex eaque procedit: perfectio uero, quatenus ad causam res producta conuertitur, eaque imitatur. unde cum à Deo summo opifice omnia quæ uniuersum hunc mundi uisibilis ornatum constituunt, in lucem fuissent producta: ceteris datum est, ut in sua quidque natura persistens, sibi que in situ à principio statum conseruans tacito quodam nature ordine ad auctorem suum referretur, atque ita perfectionem consequeretur suam: solus homo ita creatus est, ut & in perfectione sua permanere, & ab ea exturbari pro arbitrio suo posset. Nam primum ex materia quatuor simplicia corpora producta suas sedes & qualitates non præter naturam suam immutata perpetuo retinent: & ubi in commistionem uenerint, primum concretorum genus producunt: quod quis uita careat, uitam tamen subiectum primum esse incipit. Commistum enim deinde ex elementis corpus ad animam uegetabilem suscipiendam idoneum fit: unde plantarum ac stirpium genus existit, quæ suam naturalem perfectionem, nisi materie aliquo defectu impeditæ nunquam deserunt. His succedunt brutæ animantes, quæ præter uegetam uitam & alendi, sentiendi uim quoque adeptæ sunt. hæc simili modo naturali tenore progredientes bonum à natura sibi inditum deprauare non possunt. Quæ omnia sane dum id quod à summo opifice acceperunt, perpetuo conseruant: ad eum conuertunt quantum in ipsis est, eumque imitari ac laudare quodam modo dicenda sunt. ut si quis quemadmodum Stoicis & Epicuro placebat, siue bene uiuere, siue conuenienter nature uiuere, siue bene esse affectum, felicitatem esse dicat: ad omnia hæc felicitas quoque peruertitur sit. At homo post omnia, siue ut rectius dicam, ante omnia: quippe cum causa eius omnia effecta fuerint: quasi perfectio uniuersi constitutus est: qui præter alias omnes uitas rationali anima præditus sensum intellectui conneret, omniaque alia quæ sub se sunt, in se haberet: quo omnia ad primam illam causam conuerteret, ac reuera perficeret. Perfectus enim ipse à principio creatus nullo habitu caruit: sed sapientia etiam ipsa præditus non cogitando solum, sed intelligendo etiam uniuersales res ipsas sine ullo medio simplici intellectus appulsione percipiebat: ut non immerito fortasse Platonici species rerum ante sensibilia in anima ei inditas

fuisse cōsuerint: quippe cum nondū ad intelligendū sensibus indigeret. Quia uero non sicut reliqua, naturali incitatione ferebatur, sed uoluntaria electione motus suos dirigebat: effectum est, ut ab inferioribus illectus quę ratione sursum debebat attrahere, uitā sensualem concupierit: legēq; acceptam transgressus de fructu sciētię boni et mali. i. malū sub specie boni degustarit: atq; ita crassitudine mortalis corporis obnubilāte in sensum delapsus quasi ē centro ad circūferentiam diffusus, exterior ex interiore fuerit effectus, in potentiamq; ex actu inciderit. Postea. n. habitibus omnibus exturbatus nihil in se habuit, nisi ut pro uitarum studio & exercitatione in eius naturā penē transformaretur, in quod incubuisset. Nam si ut etiam in nono horum moralium libro inquit Aristoteles, singuli ea in re cum amicis uersari uolunt, idq; exercere in quo essentia sua consistit: qui uegetationi & nutritiōi nullius alterius sensum habens totus uacat: is licet faciem hominis circūferat, planta potius esse et arbor, q̄ homo est existimandus. Qui sensibus item, ita deditus est, ut ex ipsis tantūmodo uitam traducat: eum credendum est etiam si erectam hominis formam adhuc habeat, in brutum aliquod animal euasisse. Quemadmodum si ex ratiōe & sensibus uiuat, homo: si ex ratiōe sola sopitis sensibus, uerus homo efficitur. Duplicē. n. hoīem in his moralium libris intelligit atq; agnoscit Aristoteles: alterum, qui ex anima constat & corpore, quem hominem tantum appellat, qui uidelicet sensus & irratiōales facultates moderando ciuilis euadit: quē nos exteriorem nuncupamus: alterum, quem non hominem solūmodo, sed cum additione uerum hominem, & diuinum quid uocat: quem interiorem dicimus & perfectum. Perfectio siquidē in mundi huius fabrica, eiusmodi est, ut inferius semper cū superiore connectatur, ut rerū productiones a prima causa connexa quadam serie progrediantur. omnia enim etiam bruta ut ipse in septimo inquit, diuinū quid in se insitum habēt, id est diuinam quandam illustrationem, quandamq; rationis & intellectus notam, qua operationem ex uirtute summā atq; optimam iucunditatem esse sentiunt: licet postea defectu naturę uoto frustrentur, in suaq; natura persistant. Nam quę in homine sunt irratiōales facultates, non ea sunt natura, ut ratione penitus careant, ut ipse in primo manifeste declarat: sed quāuis rationem ex se non habeant: ratiōales tamen in eo sunt, q̄ rationi subijci, eiq; possunt obtemperare. Atque ita fit, ut irratiōales hęc facultates dum in brutis sunt, perfectionem adipiscantur suam, si in sua natura persistant, ad uestigiumq; illud rationis & illustrationis quod insitum habent, peruenerint: dum uero sunt in homine, tunc perficiantur, cum rationi obtemperarint. Nā ratio etiam ipsa non contenta esse debet si inferiora tātummodo rexerit, sed ascendere etiam ipsam ad intellectum necesse est. sicut. n. irratiōales facultates in nobis si in sua irratiōalitate permaneant, imperfectę sunt, & tūc perficiuntur cum subditę fiunt rationi: ita ratio si in se maneat & non ascendat, imperfecta est. Neque audiendi illi sunt, qui unumquodq; in sua natura conseruandum censent: & quemadmodum si equū aut bouem quis ē natura sua derijceret, equum & bouem non perficeret sed corrumpere: ita si homo uel

corpus

corpus suū negligat & castiget, uel animam suam ad superiora attollat, non seruare eum naturam hominis asserunt, sed deprauare: id quod et primę hominis fabricę, & Aristoteli etiā ipsi manifeste repugnat. natura enim uera hominis non hęc est, in quam est delapsus, sed ea quā amisit, in quam est restituendus: ut si corpus, cuius ut in octauo ipse affirmat, amicitia ad animam est, ut serui ad herum, instrumenti ad artificem, animę contumaciter restiterit: coercendum sit ac castigandum, cōtumeliāq; afficiendum. Sicut. D. Paulus & alij multi sancti uiri fecisse conspiciuntur. Animam uero non in humanitate hac relinquendam esse, sed ad diuinitatem attollendam, ut in intellectu naturam per habitum euadat, contra horum uanas suasiones Aristoteles quoque ipse in decimo his uerbis manifestissime ostendit. Neque uero, inquit, oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquēque cum sit homo, humana, & cum sit mortalis, mortalia cogitare: sed quatenus licet, immortalem se reddere: omnia que efficere, ut ex præstantissimo omnium quę in ipso sunt, uitam traducat. id autem esse etiam unusquisque uideretur, siquidem præcipuum & melius est. quocirca absurdum esset si non suam quisque, sed alicuius alterius uitam expeteret. & paulo superius: non enim quatenus homo ita uiuit, sed quatenus diuinū quid in ipso inest: quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quę ex alia uirtute existit, Quod cum inquit, quid aliud facit, quā ueri hominis uitam eam esse declarat, non quę humana est, id est compositi hominis & exterioris, qui aliquantulum moderatis sensibus utitur: sed eā quę a mortalis animalis contagione nos ita nititur separare, ut immortalibus similes efficiamur, deiq; similitudinem amissam adipiscamur. Nam cum homo duplex sit, exterior & interior, id est alter ex ratione & sensibus, alter ex ratione sola constans: & in composito fieri possit, ut uel ratio, sicut naturale ipsi est, in sensus principatum obtineat: uel sensus præter naturam rationem sibi obsequentem habeant: fit, ut tres præcipuę uitę inter homines euadant, quę in primo libro ab ipso commemorantur: uoluptaria, ciuilis, & contemplatiua: seu ut. D. Paulus appellat, carnalis, animalis, & spiritalis. Sed quia uoluptaria & carnalis Sardanapali & pecudum non hominis propria est: & cum perturbationibus tota dedita sit, ordinem parui huius mundi disturbat ac perimit: omittenda est: inter pecudesq; qui ea utuntur, potius quā inter homines sunt reijciendi. De duabus reliquis quę homini conueniunt, ad perfectionemq; eius spectant, nonnulla quę non ab re futura esse existimo, in præsentia differenda nobis sunt. Duplices hęc uitę duplicem quoque hominis felicitatem constituunt, alteraq; alterius præparatio et quasi fundamentum est. Nam cum homo primum diffusus extra sit, sensibusq; & corpori immersus, ciuili uirtute & actiua indiget: quę ne in bestiam euadat penitus, sensus que totus efficiatur, moderationem ei iniiciat, quodq; rationis est, rationi, quod sensuum, sensibus tribuat: ita uidelicet, ut brutis affectibus aliquantulum indulgeat, cum modo tamen & regula rationis: ut ea liberam habeat potestatem, dominatrixq; sit, affectibusq; omni-

nibus quasi ministris imperet, eisque utatur quomodo docunque uoluerit. Deinde uero ubi ita preparatus homo est, ad alteram suscipiendam euadit idoneus: quæ cum ueri hominis uirtus sit, quod rationis est rationi tribuens, quod sensuum & corporis est, in naturam animæ purificat, & a brutis affectibus penitus liberat: ita ut perturbationum omni sorte expurgata ad contemplationem festinet, penetrataque materia ac carnali hac nebula ad diuinam naturam ascendat. Vnde etiam priorem illam uirtutem humanam in primo appellat, eo quod hæc diuina sit: & illa homo diffusus ad exteriora permaneat, hac ad interiora se retrahat ac colligat. Neque tamen in utrisque rationis idem minus esse censendum est. in actiua. n. ratio deorsum ad affectus moderandos ac regendos, sibi que subiiciendos spectat: in contemplatiua sursum attollitur. Cui enim rationalis anima, ut ipse in sexto inquit, duas habeat facultates, alteram qua scit et circa necessaria atque ea uersatur, quæ semper eodem modo sese habent: alteram, qua consultat & ratiocinatur circa ea quæ contingunt, & aliter atque aliter euenire consueuerunt: illa superiore, quem contemplatiuum etiam intellectum uocat, in contemplatiua, altera in actiua utitur, qui actiuus intellectus nuncupatur. Neque uero hic contemplatiua uitam seu uirtutem eam intelligentiam uelim, quæ cognitioni & speculationi cuiuslibet operam dat omnis moribus actiōibus, ac neglectis: sed eam ut Eustratius quoque in primo significat, quæ bonas morales actiones subsequens sopitis ac penè sublati affectibus cognitiones omnes ac speculationes in eum finem dirigit, ut in Dei cognitionem & amorem ueniamus, ibique acquiescamus: adeoque operantem habet uoluntatem ut nonnulli grauissimi illi quidem theologi beatitudinem non in intellectu, sed in uoluntate etiam primo esse contendunt: & duo semper respicit, inferiora, ut nos ab illis mundos ac puros conseruet, magisque ac magis abstracta: superiora, ut nos illis similes reddat, atque ita perficiat: quippe cum intellectus eorum sit, quæ sunt ad aliquid, perfectionemque tunc assequatur suam, cum attollitur, intelligibilibusque rebus applicatur. Nam cum actiua tanquam fundamentum sit, contemplatiua ut tectum: absurdum esset, si uel tectum sine fundamentum, uel fundamentum sine tecto constitueremus: uel ita utrumque locaremus, ut neque tectum fundamento, neque fundamentum tecto corresponderet. id quod illi profecto faciunt, qui uel nulla cura morum habita, uel deprauatam morum rationem sequuti scientiæ alicui rerum & speculationi incumbunt contemplatiuam uitam exercere se existimantes: qui sane ridiculi sunt: cum. n. principium nondum attigerint, ad finem se peruenisse opinantur: a quo tamen longius abesse sunt existimandi, quam rudes aliqui cerdones qui moribus tamen aliquantulum studeant: quod illi quotidianis uitæ flagitijs ab ingressu semper, et primo gradu sese arcent: hi cum fundamentum iacere nitantur, in graduque iam sint, aptiores proculdubio ad contemplationem sunt, quam quiuis alioqui uel celeberrimus philosophus moribus destitutus. Licet. n. contemplationis cognitio natura actionem præcedat, sicut tecti consideratio fundamentum: quantum ad nos tamen spectat, actio ipsa & operatio moralis principium omnium est, quin ipsam quoque actiōis cognitionem antecedit. Nam si ut in primo libro

bro ostendit, neque pueri, neque qui sicut pueri perturbati affectionibus sunt, & principia non habent, ut intemperantes, idonei ad moralem disciplinam percipiendam non sunt, nisi prius in morali aliqua actione assueuerint, quo assentiri rationibus ualeant: nisi prius operentur homines, doceri nullo modo possunt: quippe cum rationes omnes quæ ad finem tendunt, sine peruerso partim non percipiantur, partim falsæ esse uideantur. Sicut. n. in decimo docet, oratio & doctrina non in omnibus uim habet, sed oportet ut præcultus auditoris animus sit ad recte et gaudendum et odio prosequendum, non secus ac terra quæ semen sit nutritura: si. n. præculta sit, fructum fert: sin minus, & spinas producit, & frumeti semen iniectum corrumpit, ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsaque opinione expurgatus, ueritatem uel nullo pacto admittet, uel si modo id aliquando contingat, frustra admittet. prauus enim non rationi, sed uolentiæ & necessitati cedere consueuit. Quocirca quia prauus & puer neque scire nisi operaretur prius, neque operari nisi sciret quid sibi faciendum esset, poterat, nisi cogere: & qui cogere uolebat quasi inuidus & malignus odio ab omnibus habebatur: inuentæ sunt leges, ut ipse ite in fine decimi inquit, quæ licet hominibus in unam ciuitatem collectis bene agendi necessitatē imponerent, odiosæ tamen ac molestæ minime essent futuræ: quo sub bonis institutionibus assueti homines idonei ad morales disciplinas frugalitatemque discendam efficerentur, qua præculi & præparati recte omnia ad contemplationem tendentia intelligere ualerent. Temperantia siquidem seu frugalitas, quam *σωφροσύνη* uocant, ut in sexto ait, ea præcipue est, quæ prudentiam & eam opinionem in animis nostris conseruat, quæ ad agendas res spectat, id est finales rerum agendarum causas, ut honestum & bonum unumquodque nobis esse uideatur. qui enim dolore uel uoluptate perturbatus est, nihil huiusmodi recte percipit. Adde quod ea quoque peruersæ in contemplatione intelligit, quæ huiusmodi morum institutioni respondet: ut est, de creatione mundi, de immortalitate animæ, de prouidentia dei, de resurrectione, atque alijs huiusmodi, quæ morali uitæ recte institutæ ita annexa sunt, ut quanto quis moribus magis est deprauatus, sensibusque inuolutus, tanto minus ea probabilia existimet. Vt cur pueri cum esse mathematici possint, naturales aut sapientes non possint, ut in eodem hoc sexto inquit: inde etiam causa sumi ualeat, non tam quod experientia careant, qua in huiusmodi disciplinis opus est, quam quod ex perturbationibus uitam traducere consueuerint, perturbatio autem ut ipse etiam in eodem hoc libro asserit, non de circulo aut triangulo atque huiusmodi mathematicis, sed alias in nobis opiniones corrumpat. Pro certo enim habendum illud est, duas has uitas actiuam & contemplatiuam ita inter sese correspondere, seseque ita mutuo consequi: ut si altera sit praua, prauam quoque esse alteram: si altera sit bona, alteram quoque esse bonam necesse sit. Nam si quis hominem esse natum existimet, ut cum iuuentis saginetur, uenerique indulgeat: is quid de immortalitate sua cogitare unquam poterit? Quid de mundi creatione in mentem eius cadere & intelligentiam posse credendum est, qui sine ulla consideratione uirtutis quasi per-

petuo quodam torrēte delatus ita uiuit, ut quo quis modo uitam traduxerit, non laborandum esse censeat. Qui uero rapienda sibi esse aliena, & adulterium, aliaq; flagitia committenda in uita existimat: rationes de Dei prouidentia nullo modo admittet. At qui animo neque unquam à uitis surrexit, neque esse resurgendum ad contemplatiuam opinatur, resurrectionem corporis capere quo pacto queat, non uideo. Actiua siquidem uite perfectio contemplatiua perfectionem nobis manifestat: Vt regula morum puritatisq; atq; integritatis uite si quis uti ad dignoscendam speculationis ueritatem in unaquaq; philosophorum secta uoluerit, minus erraturus sit, quam si ea neglecta ad rationis examen deueniat. Nihil enim aliud omnes philosophorum scholae mihi uidentur studuisse, quam ut hominem ad perfectionem utriusq; huius uitae institutionibus reducerent. Sed quauis illi multum diuq; per tot secula, totq; nationes laborarent: nihil unquam tamen efficere potuerunt. praeter enim quod in uia pleriq; aberrabant: adeo difficilia dogmata & laboriosa inueniebant, ut & ea percipere ingenij non mediocris esset, & assequi laboris non exigui. nam uix unus atque alter reperiebatur, qui toto aeuo laborans eam perfectionem licet humanam atque imperfectam consequi posset: miraculumq; esse uidebatur, si in toto orbis unus per singulas aetates claruisset, qui philosophi uitam traduceret. Postea uero Christi Dei nostri benignitas nos illustrauit, sapientiaq; sua ad exteriora diffusos quasi erraticas pecudes ad interiora reduxit: effectum est, ut omnes euaserimus dociles Deo: oēsque tam pueri quam senes, tam foeminae quam uiri, tam serui quam liberi fieri perfecti philosophi breui ualeamus. duobus enim charitatis praecipis & fide instructus quilibet tam ad actiuam quam ad contemplatiuam bonitate et ueritate paratissimus euadit. ut gloriandum nemi amplius sit, id quod sapientes nonnullos fecisse memoriae proditum est, quod uir natus sit, & non mulier: quod Graecus & non barbarus: quod Atheniensis & non ex alia Graeciae ciuitate: cum neque uiri neque mulieres neque Graeci neque barbari, neque Atheniensis neque alterius cuiuspiam ullum discrimen sit ad felicitatem hanc religionis nostrae quae sola uera est, capessendam: sed omnes in Christo unum simus: ad philosophiam cuius omnes, modo uelimus, admittimur. Cum enim tribus praecipue rebus erudiri homines consueuerint, timore, spe, & uirtutum exercitatione: in hac communi omnium ciuitate quae est ecclesia, tribus quoque his dispensationis nominibus Deus in sacris eloquijs nobis sese manifestauit. nam & ultionum Deus dicitur, ut terrore nos poenae coerceat: & salutis Deus, ut spe gloriae nos erigat: & Deus uirtutum quoque appellatur, ut per exercitationem uirtutum quasi in nobis habere Deum existimantes ad perfectionem nostram festinemus, quae uera philosophia est. Sed enim quia uideo apud nonnullos ex nostris philosophiae nomen adeo male audire, ut non solum utilitatem aliquam ad uitam hominum peruenire ex ea non opinentur: sed nocere etiam, & religioni nostrae, id est ueritati repugnare eam existimet: uenia ab his mihi impetranda est, pacemque ipsorum dicendum: primum me hic philosophiam appellare non eam quae falsa praecipiat, quae que fallacibus tantum captionibus discipulos exerceat suos, ut tanto magis in

gis in ea profecisse uideatur, quanto magis quis & promptius ad ueritatem impugnandam fuerit instructus: ab hac siquidem cauendum. D. Paulus est monet, ne per philosophiam seducamur: sed eam, quae recte & in cognitione rerum uerum & falsum indagat: & in actionibus uitae bonum & malum inquirat & docet. haec enim quantum rerum creaturarum, & naturae perscrutatione illustrare animum nostrum possit, si morum moderatio non negligatur. D. Paulus idem testatur, cum inquit: qui cum Deum cognouissent, non sicut Deum glorificauerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis. et paulo post, repleti omni iniquitate malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, inuidia, homicidio &c. quasi declarat manifeste non modo non repugnare diuinae illuminationi philosophiam: uerum efficere etiam posse, ut in Dei cognitionem ueniamus, si recte eam & sincere fuerimus persequuti: id est non tam uerbis & disputatione quam actionibus & uita eam tractauerimus. Neque enim referre multum existimarem, modo sciat quispiam, certissimisq; rationibus persuasam habeat ueritatem, si explicare alijs rationes non potuerit: quippe cum id infacundiae non ignorantiae attribuendum sit. Hi enim rationes intelligunt sibi tantum, cum re non uerbis bene & operantur et contemplantur. qui uero in rationibus sunt exercitati, plerumque cum translationem uitae negligant, in earum ostentatione euanescent, cumque alijs nitantur suadere, seipsum imperuolos semper relinquunt: tantoque maiore digni reprehensione sunt, quod negligentia & uitio proprio rei praclarissimae. i. philosophiae infamiam apud omnes conciliant. Nam ut in praesentia reliqua philosophorum qui subinde iuuare genus humanum ope hac diuina pro uiribus conati sunt, documenta praetermittam: haec doctrina Aristotelica quam integra, quam absoluta, quam exquisita, quam sincera, quam sancta sit, dubitare neminem existimo, qui modo in ea non temere & indiligenter fuerit exercitatus. Si enim moralis huius operis perfectionem consideremus: omitteremusque candidissimum uerborum ornatum, acutissimam argumentorum collectionem, grauissimam sententiarum declarationem quibus omnibus cum alibi consueuit, tum hic potissimum utitur Aristoteles: uelimusque integritati tantum actiuae & contemplatiuae uitae quas hic instituit, animum aduertere: nihil inueniemus, quod expurgandarum animae sordium diligentia aequae ad Christianum apicem deducere homines possit: non ut eum quidem consequantur, tantum tamen ab eo absint, quantum in eo nondum constituti sint: nihilque quod animum nostrum humana uidelicet ratione ita attollat, hominemque exterius constitutum ita moderetur, ut ad suscipiendam supremi intellectus Dei illustrationem, nisi ipse repudiet, aptissimus reddatur. Cum enim duplicem hominem, sicut diximus, intelligat: alterum, qui ex anima & corpore constat, qui exterior homo est: alterum, intellectum solum: uocat autem intellectum, rationalem uitam, qua homo interior euadit, quem uere & primo et maxime hominem esse statuit: duplicem quoque felicitatem eius inuenit, unam intellectualem & perfectam quam contemplatiua nominat, de qua in decimo libro qui finis huius operis est, utpote summam omnium uirtutum circumscriptione, tractaturus est: alteram actiuam, quae cum externis rebus existit, quam in primo libro quanam sit, inquit: atque eam opera

tionē ex uirtute in uita perfecta eē definit. quæ quidē operatio quia et corpore indiget & externis. i. uegetatiōe sensuū, sanitate, robore, pulchritudine, nobilitate, diuitijs, amicis & cæteris fortunæ bonis: unde acquiratur cōsiderat. & licet præclarissimū dei donū nō esset, sed à fortuna eēt exhiberetur, disciplina tñ & diligentia acquiri ab omnibus posse, eo q̄ in uirtute præcipue consistit, uirtusq̄ stabilissima felicitatis causa est: ut donec permāserit id qđ dominiū obtinet. i. operatio uirtutis, nūq̄ effici ullis calamitatibus miser quispiā possit: licet beatus dicēdus non sit. Tū quia uirtutes morales in irrationali parte existunt, de animæ diuisione nonnulla agit, uirtutesq̄ alias intellectuas quæ in ratiōe prædita parte sunt, alias morales quæ in irrationali existūt, esse inquit. irratiōnalemq̄ partem in ratione carentem, & ratiōis aliquatenus capacem diuidit.

Quia uero felicitas hæc licet & corporis bonis & fortunæ etiā indigeat, in uirtute tamen potissimum consistit: in secundo de uirtutibus moralibus prius tractare incipit, easq̄ à more & assuetudine dici asserit, eo quod non natura nobis insunt, sed exercitatione comparantur. uersariq̄ eas circa uoluptatem & dolorem præcipue: esse que habitus definit, quibus homo & bonus ipse efficitur, & bene opus suum reddit. duplicem que esse mediocritatem quantum ad rem, & quantum ad nos attinet, uirtutes que in mediocritate quantum ad nos consistere. eas que omnes cum extremis suis descriptione facta enumerat. Postea docet quo modo ad mediocritatem hanc reduci ualeamus: à uoluptate que præcipue cauendum esse monet: mediocritatesq̄ quantum ad nos uidelicet spectat, inter duo uitiorum extrema esse demonstrat.

Deinde quia uirtus & uitium electionem requirebat, quæ in nostra est potestate: quid spontaneum esset existimandū, quid item inuitum in tertio prius considerās, ut uirtutem & uitium in nostra sita esse potestate ostendat, ad uirtutum tractationem postmodum descendit: de fortitudineq̄ et temperantia agit, earumq̄ extremis: definitionibus, & diuisionibus, proprietatibus que & uirtutum & uitiorum diligenter assignatis.

Tum in quarto de reliquis plerisque, id est liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de moderato honoris studio, de comitate, de urbanitate, reliquis que quæ in societate hominum exercere necesse est, pertractat.

In quinto absolutam de iustitia disputationē persequitur: & alteram uniuersalem, alteram particularem esse ostendit. uniuersalemq̄ omnes uirtutes in se complecti: particularem alteram distributiuam, alteram commutatiuam & emendatiuam esse, quarum altera arithmetica, altera geometrica proportione constet. ubi de iure & iniuria, de iure naturali, legitimo, ciuili, herili, de æquo & bono diligenter differit.

Postea quia uirtutes hæc actiuæ quæ in parte appetitiua & sensualis existunt, recta prudentiæ ratione quæ intellectiua uirtus est, moderamen accipiunt: per que eas ad intellectuas ascensus præparatur: sextus uirtutibus intellectuuis totus dicitur. & sicut in primo irratiōnalem animæ partem diuisit quia de moralibus uirtutibus erat acturus, quæ in ea existebant: sic hic rationem distinguit, intellectuam que, id est animam ratiōnalem in duas facultates diuidit, consultatiuam, & scientificam, seu in opinatiuam & cogitatiuam: cum que alteram, id est

est

est consultatiuam in intellectum actiuum distribuatur, et effectiuum: actiui prudentiam esse, effectiui artem declarat: quas inter se in eo multum distare docet, quod qui in arte sponte peccat, melior sit, quam qui inuitus: in prudentia e contrario, qui inuitus peccat, quam qui sponte, peior multo existimetur. scientificam partem contemplatiuum seu speculatiuum intellectum appellat. sed cū is uel principia tantū percipiat, uel ea quæ ex principijs existunt tantum, uel utraque: cum principiorum est capax, intellectus: cum concludarum rerum ex principijs, scientia: cum utrorūq̄, sapientia nuncupatur. ita ut sapientiam esse nihil aliud q̄ scientiam & intellectum simul asserat. prudentiam uero esse eam quæ cum moralis uirtus scopum idoneum proposuerit, ea quæ ad scopum ipsum tendunt, recta perducit. Cuius partes omnes examinando diligenter quid bona consultatio, quid solertia, quid sententia et reliqua huiusmodi sint, pertractat.

Post hæc autem, ut nihil quod ad rem facere uideretur, in excessum relinqueret: quia nonnulla esse inueniebantur, quæ uel supra uirtutem moralem, uel infra eandem esse uideretur: in septimo ea persequutus est. nam cum quis supra omnes iustos iustitia, supra omnes fortes fortitudine, supra omnes temperantes temperantia, & cæteris huiusmodi excellit: hunc non uirtute absoluta, sed heroica & diuina uirtute præditum esse affirmat. quem admodum contra si quis immanis adeo sit, ut uitijs omnibus omnes superet, non uitio sed feritate & immanitate instructum esse ait. Cum uero quis temperanter agit cum pugna tamen, & appetitus resistentia, eum non proprie uirtutem habere, sed esse continentem ostendit: quippe cum uera uirtus nullam in se repugnantiam irratiōnalem facultatum patiat. sicuti eum prauum & uitiosum proprie non dicit, sed incontinentem, qui cū sciat quid agendum sibi sit in uniuersali, in particularibus ipsi ignoratiōe ex affectuum perturbatione oborta intemperanter tamē agit. unde bestias quia uniuersalium existimationem nullam habent, minime esse incontinentes. hic autem quoniam non ex eo quod persuasus sit, uoluptates sectatur, pœnitentia etiam ducitur: atque iccirco intemperante qui persuasus est, longe melior est. neque incontinentia cum principium corruptum non habeat, uitium esse existimatur.

Quia uero continens & incontinens uoluptate maxime & dolore moueri consueuit, uirtutes que omnes morales ut in secundo ostendit, circa duos hos affectus uidentur existere: uoluptas que & dolor duo quasi consultores, ut aiebat Plato, uitæ hominis sunt: atque iccirco ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, ut his gaudeant & doleant quibus gaudere & dolere debent: uoluptas que præterea spectare ad felicitatem actiuam, & humanam uidetur: de uoluptate nonnulla agit, quot eius sint genera, prauas alias, alias honestas, alias neutras esse declarans. Vbi uero de uirtutibus moralibus, & ijs quæ subsequuntur, id est intellectuuis, tum de ijs quæ uel supra uel infra morales esse uidebantur, satis explicauit: & quia ad felicitatem hominis qui ex anima & corpore constabat, primum animæ, deinde corporis, tum fortunæ bona requirebantur, quæ externa appellatur: atq̄ inter externa amicitia maximum erat, ita ut aut uirtus quædam esse, aut cum uirtute existere ut ipse in

* *

quit, uideretur: nonnulli quæ iustitiæ eam distributiuae partem existimarent: de amicitia in octauo & nono exactissime pertractat. In octauo quæ sit amicitia: tres que eius esse species utilem, iucundam, honestam ostendit: ut in honestate inter similes, in utilitate & iucunditate inter dissimiles existat: honesta que amicitia sola propè amicitia dicatur. atque amicitia perfecta non posse fieri, ut quispiam amicus multis sit, quemadmodum neque ut amore multorum simul aliquis capiatur, quippe cum id natura spectare ad unum soleat. Sed cum hæc inter æquales personas sint, de alia agit quæ inter inæquales reperitur: quomodoque ea seruanda sit docet: tum de ciuili, de domestica, de naturali quæ inter consanguineos est: de sodalitia alijs que huiusmodi diligentissime omnia indagat. postea de querelis quæ contingere in amicitijs soleant: plurimas que in utili amicitia, nullas in honesta contingere ait.

In nono postea reliqua de amicitia persequitur, quæ uidelicet in dubiū uenire poterant. querelæ amicitiarum quo pacto tollendæ sint: quando dissoluendæ amicitia: quando conseruandæ. utrum amicitia sit beneuolentia, utrum concordia. cur qui beneficia contulerunt magis amēt: quia scilicet opera sua amant, & honeste factum quod in affecto est: & quia laboriosius est dare quam accipere. utrum sui amor sit laudabilis: esse quidē in probō uiro qui uere se amat, & non corpus et sensum: atque ita ut mensura amoris erga alios etiam sit. unde quia scelesti manifeste se non amant, eos neque aliorum amicos esse posse: quærere tamen consuetudines aliorum quoniam conscientia scelerum molestatur, ut seipsum fugiāt. At felicem amicis indigere tantū probis & honestis non utilibus & iucundis: primum, ut operationes eorū uideās quia sua inspicere non ita potest, perinde oblectetur ac suis: secundo, ut iucunde semper uiuat assidua operatione tum sua tum amici: tertio, ut amici operatione inspecta magis excitetur. Postea utrum amici plurimi faciēdi sint, querit: docetque in utili amicitia & uoluptuosa id non posse, in honesta satis esse si uel paucos, id est duos aut tres habuerimus. qui enim multorum sunt amici, eos nemini esse amicos nisi ciuilitate posse. tū in aduersa ne an in prospera fortuna opus magis amicis sit, considerat: in aduersa que necessaria esse, in prospera honestam magis amicorum præsentiam esse declarat. Sequebatur de contemplatiua uirtute agere: sed quia ea summam in se uoluptatem habet, de uoluptate prius in principio decimi nonnulla considerat, ueterumque de ea opiniones persequitur. uoluptatesque esse diuersas tum pro ratione operationū statuit, ut sensuum alia, alia intellectus sint: & quæ sunt sensuum quoque inter se esse diuersas, ita ut altera altera corrumpat. tum pro ratione bonitatis aut improbitatis: quæ. n. malā operationem sequitur, est mala, quæ bonā, bona: quæ itē a mala cupiditate prouenit, praua, quæ a bona, bona censenda est. tū pro ratione purioris instrumenti, aut impurioris: nā quæ ex uisu fit, est purior, quæ ex odoratu: quæ ex odoratu, quam quæ ex gustu & tactu, quæ intemperantium est. tum pro ratione subiectorum: alia siquidē hominis, alia canis uoluptas est. cūque in homine diuersæ sint huiusmodi uoluptates, ea propria eius est quæ & intellectu & affectu bene instituti hominis est. Postea que hæc absoluit, ad tractationē

tractationē de felicitate ueri hominis et interioris descendit, cui præsidet sapiētia, eaque esse operationē ex uirtute quæ præstantissima in homine est, quæ est contemplatiui intellectus, eaque esse actiua longe præstantiorē octo causis ostendit: quia eius partis hominis est, qui proprie est homo, et circa sua obiecta quæ sunt intelligibilia retrahitur: actiua uero circa exteriora diffunditur. quia est assidua. quia iucundior multo est, magis que synceras et minus interruptas habet uoluptates. quia ex se sufficit, paucisque admodū extrinsecus indiget. quia est itaque finis, et ex se diligitur, actiua uero propter contemplatiuā appetitur. quia in ocio et quiete consistit, actiua in turbatione & negotio: bellū uero ob pacē, et negotiū ob ociū fit. quia est sublimior & diuina: actiua uero humana. quia est ex intellectu qui est solius hoīs: actiua uero est brutorum adiunctas facultates habet. Postremo de actiua nonnulla resumit, ut eā et ex comparatione longe inferiorē esse ostendat: et ad ciuilis doctrine tradendæ transitū idoneū faciat. cū. n. qui imbutus prius non est bona uite institutione, aptus ad disciplinā moralem intelligendā esse non possit, ut in superioribus libris & in primo præsertim sæpius docuit: atque iccirco assuetudine prius aliqua indigeat, assuetudinēque hanc non nisi leges ualeant afferre, quæ poenis propositis a uitijs deterreat, premijs ad uirtutē ciues incitent atque inducant: quo pacto idoneus aliquis ad condendas leges efficiatur, declaraturū se in sequentibus rerum publicarū libris pollicetur. Atque hæc totius huius doctrine summa est. Quia uero nonnullos esse scio, qui non tam doctrinā quam suasionē in huiusmodi negotio requirendam censent: monitiones eius quaedam & incitationes castigationesque subiungā: quas, sicut pium magistrū decebat, inter docendū opportune locis suis inseruit. Primū. n. ut ad studium et industriā auditorem incitet, qualis huius disciplinæ esse idoneus auditor debeat, monet: nihil interesse inuenis ne aliquis grate sit an moribus. huiusmodi. n. hominibus inutile esse hanc cognitionē non secus atque incontinentibus: quippe cū huius disciplinæ finis non cognitio, sed actio sit. Ad aliasque artes consequendas non solere electionē aut stabilitatē requiri, sed ipsam solā cognitionē sufficere: ad uirtutes uero cognitionē parum uel nihil ualere: reliqua. i. electionē & agendi perseverantiā multum ac totum conferre. non agendo. n. non modo non effici quæpiā bonum, sed ne in eo quidem statu esse, ut effici possit. Cognoscere itē iusta et iniusta nullā sapiētiā esse existimare homines quia a legibus ea præscribuntur: cum tamen quæ leges statuunt, minus iusta sint, quam medicamēta salubria. difficiliora. n. cognitu iusta quam salubria sunt. salubria uero non ex libris cognosci, sed experientia et habitu ab artifice qui artē exerceat: sic iusta, ab eo qui operetur. atque hæc inquit, quo subinde uidelicet inculcet, non esse negligendū neque cognitioni tantū acquiescendū: quippe cū cognitio in huiusmodi moralibus ex actione ipsa eueniat. neque legis periti magis iusta sciant, quam qui, licet nunquam uiderint leges, iustitiæ habitum sibi agendo contraxerūt. non. n. satis esse si uirtutē cognouerimus, id quod subinde repetit, sed ut eā habeamus eaque utamur, esse enitendū. nā si uerba ad reddēdos homines probos sufficerent, multas sanè & magnas mercedes acciperēt: quippe cū qui discit hæc tantū, similis ægrotanti sit qui libenter quidē medicum au

diat et percipiat, ni hil tamē agat. Orationēq; non in omnibus uim habere, sed opus esse, ut precultus sit auditoris animus, non secus ac terra que nutritura semē sit. Satisq; eē si quis omnia adsint, omniaq; faciamus que debemus, quibus probi effici uidemur: euadere uirtutis participes possimus. Cōrētōs, n. esse nos non debere q; apti ad operandū simus, sed operandum omnino esse. sicut. n. in olympijs certaminibus nō pulcherrimos & robustissimos, sed qui decertāt et uincūt, coronari: sic in uita nō qui sunt idonei, sed qui operantur, felicitatē consequi. felicitatē. n. licet diuinitus detur, esse tamen a deo cōem, ut disciplina & diligentia acquiri ab omnibus possit. quo alacritatē omnibus exhibeat, ad bonū consequendum, nisi ignaui admodū esse ac desides uoluerimus. Postea ut non tā ad operandi diligentia homines incitet, sed a uoluptuosa uita ēt auocet ac deterreat: seruales prorsus ac pecudes appellat eos qui uoluptaria uita sectantur, & principes Sardanapalos: quo sugillatione hac atq; infamia notati erubescāt, atq; ad temperantem uita redeant. Resolutisq; membris corporis similes esse incontinētes. Ac uoluptates quidē turpes non esse nisi corruptis hominibus dicendas uoluptates: quibus uidelicet uoluptates uidentur. sicut non esse dulcia neq; amara ea que uidentur egrotis. corporisq; uoluptates quia sepe in ipsas incidunt homines, cui libetq; facile occurrunt, nominis huius hereditatē fuisse adeptas. atq; iccirco intemperantiā merito esse uituperabilem quia nobis inest non quatenus homines. sed quatenus animalia sumus: ut serinū sit talibus oblectari. Neq; uenerorum tantūmodo uoluptates hoc modo carpit, quo ab eis unumquēq; qui hominem se agnoscit, deterreat: sed leuiiores etiam, quæ tamen cū a serijs homines auocāt, tum nimia relaxatione ad libidines reddunt propēiores. lusiones. n. uoluptuosas dānat, in quibus propterea positam esse felicitatem homines opinantur, quia tyrānos & in potestate cōstitutos eis uti uident. Neq; enim, inquit, si isti principes & tyranni, quia syncerę et liberalis uoluptatis gustū non habent, ad corporis uoluptates cōfugiunt, propterea eas magis expetendas esse existimandū est. nam et pueri que apud se in precio sunt, prestantissima esse opinātur. Quod cū inquit, q̄ uilipendit et grauius castigat horum uita, quā beatam ipsi arbitrantur. philosophiā. n. habere in se mirabiles & puritate & stabilitate uoluptates: iocū & lusum ut negociari potest possimus, admitti solere, non ut dissoluamur. Sed fortasse, inquit, eiusmodi aliquis est, ut diligentiam non adhibeat: at ut eiusmodi sint homines, & intemperantes efficiantur, ipsi in causa sunt, dum remisse & dissolute uiuunt, & in continua uitiorum operatione uersantur. habitum enim sponte acquirunt, a quo postea liberari non possunt, cum uolunt. nam neque qui agrotant, sanos effici cum uolunt posse: licet uel intemperanter agendo uel medicis non obtemperando sponte in morbum inciderint. nam si iucunda & molesta uiolenta esse quispiam opinatur, omnia sibi uiolenta esse existimabit. sed ridiculum esse in externa potius causam referre, quā in nosmetipsos, quod huiusmodi rebus facile moueamur: & honesta nobis, turpia iucundis ascribere. Quocirca quia uitia & uirtutes in nostra potestate sunt, ut ad mediocritatem reducamur, monet. qua in respectandum esse inquit ad quæ nos simus

procliuiiores

procliuiiores atque in contrarium, eorum more qui ligna distorta dirigunt, nos ipsos abstrahendum, quo peruenire ad medium uirtutis ualeamus: uoluptatem que præcipue uitandam, quippe quæ corrumpere iudicium solet, & sicut Troianorum proceres Helenam, licet pulchra esse uideretur, dimiserunt, ita a nobis uoluptatem ob pulchritudinem ne nos corrumpat, esse respiciendam. Quid cum ebrium duplici pœna dignum esse ait, eo quod & se priuarit sponte ratione, & ebriosa prauē agat: Vel qui se occiderit, ignominia quadam affici dum indignus ciuium sepultura iudicatur: non ne hominem a lesione sibi tam animæ quā corporis inferenda deterret? Quam ad tolerantiam confirmat, cum molles carpit qui pallium per terram trahunt ne scilicet si ipsum tollant, laborent: qui cum agrotantes imitentur miseros se esse non existimant: cum miseris similes sint. Quam ab amore uano abducit, cum amatores deridet: qui sicut amant, ita se esse amandos censent. nam si simili modo essent amabiles, fortasse censere ita deberent: Quam in amicitia synceritatem seruandam monet, cum amicos qui simulant se esse ueros & non sunt, magis esse accusandos ait quā qui monetam adulterant, eo quod circa rem preciosiorem peccant. Cum uero orationes de ijs quæ in affectibus & actiōibus consistunt, minorē quā opera ipsa habere probabilitatem inquit: cumq; discrepant ab ijs quæ sensu percipiuntur, contemptas ueritatem quoque ipsam perimere: ut uere orationes non solum ad cognoscendum sed ad uitam quoque ipsam instituendam utilissimæ sint: quid aliud facit, quā consulit, ut tam ueritatem in oratione, quā probitatem in moribus semper conseruemus? Morum autem institutioni quanta adhiberi diligentia debeat, ostendit, cum monet ut quāuis leges bene institutæ sint, debere unumquēq; tamen priuatam & liberorum & amicorum suorum curam habere: magis enim uideri singula absolui si priuata cura adhibeatur. Ut uero stimulos etiā aliquos ad contemplationem hominibus adhibeat, sui amatorem esse cum inquit qui se proprie amat, id est præcipuam sui partem: sicut enim ciuitas maxime id uidetur esse, quod in ipsa præstantissimum est, ita & homo: quasi incitans omnes ad honesta sectanda, partem que suam intellectualem præcipue excolendam. quod efficacius persequitur quasi uotum suum manifestās, cum inquit: si omnes ad honesta consequenda certarent: et publice omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent: siquidem uirtus tale quid est, ut quo perfectius fuerit exulta, eo maiores utilitates semper afferat. neque enim debere nos cum simus mortales mortalia cogitare, sed extolli & immortales quatenus fieri potest, reddi: absurdum que esse si nō suam quisque, sed alienam uitam expetat: quasi in erubescētiā inducens, si intellectualem & rationalem uitam negligamus: quippe cum non homines, sed alterius naturæ animalia futuri simus. Nam cum eum qui ex intellectu operatur, cumq; excolit atque optime afficit, Deo esse carissimum uideri ait: Consentaneum enim esse Deum re illa quæ optima est, ipsiq; est cognata, & intellectu delectari: eosq; qui eam maxime amant & honorant remunerari: pie admodum & prouidentia Dei & immortalitatis nostræ significatione ad amplectendū

** iij

dam contemplationis puritatē inuitat. Sed de his haecenus. Satis. n. esse hanc ad perfectionem moralis huius institutionis declarandam unicuique possunt. Cum igitur haec Aristotelis actiua adeo syncera sit, ut à nostra Christiana nihil planè dissentire uideatur: nisi quatenus illa paulo perfectius ac sublimius adhuc hominem prouehit: ita ut non solum uitia omnia, ut ipsa haec facit, eradicet: uerum etiam exiguas omnes radicum fibras unde timeri pullulatio aliqua possit, diligenter perscrutandas euellendasque censeat: Cumque actiua, ut diximus fundamentum contemplatiue sit, ei que correspondeat: simili modo contemplatiuam quoque & rationalem, quam philosophus hic tradit, non differre à Christianorum speculatione, nisi in eadem hac perfectione credendum est, si morali huic fabricae consentaneam esse eam debere existimamus. Nam quae de aeternitate mundi, de anima, nonnullis que alijs huiusmodi disputat, magis ad morem ipsius quo uti in rebus omnibus pertractandis consuevit, quam ad impietatem aliquam referenda sunt. A natura enim non solet recedere Aristoteles: ut etiam quae supra naturam sunt, sicut etiam nonnulli philosophiae eius Graeci interpretes asserunt, eo modo consideret, quo naturam respiciunt, quatenus que in natura constituta sunt: contrario modo quam Plato consueuerit, qui naturalia quoque paulum à natura subleuando indagat. ut propterea quoque in multis dissentire inter se hi philosophi uideantur, cum tamen in uia & modo considerandarum rerum plerunque magis, quam in rebus ipsis discrepent. Si enim de anima mortales aliquas rationes affert, ut quibusdam uidetur, eae uerissimae ac certissimae sunt existimandae, si de anima ea intelliguntur, quae materiam respicit, corpusque mortale informat, ac perficit. Si item de aeternitate motus nonnulla dicit, quibus mundum esse genitum demonstrat, contra religionem nostram ea esse minime sunt existimanda. uerum enim esse id constat, si ad naturalem hunc ordinem quem ipse spectat, consideremus. non enim ex hac alterationum serie ac uicissitudine à principio creatum esse mundum asserimus, sed ex creatione eius alterationum seriem postea successisse. ut si docendi uiam qua humana haec sensuique exposita ad clariorem demonstrationem respicit hic Philosophus, animaduertamus: facile intellecturi sumus eius rationalem tractationem etiam si uerbis aliquando uideatur, sententia tamen à morali que sanctissima est, nusquam discrepare: si modo sibi eum constare existimemus: gradumque uitae actiue, ut uerisimile est, ita supposuisse, ut ad contemplatiuam ad amissim respondeat. Moralis enim haec & actiua non tam agendi & operandi, quam discendi etiam principium est. sicut ijdem Graeci auctores monent: qui in disciplina Aristotelica ac philosophica, qua animus noster ad bonum agendum & uerum intelligendum instruitur, principium à morali institutione sumi oportere eam ob causam affirmant, quia instrumenta, cuiusmodi sunt dialecticæ rationes, ea sunt natura, ut bene & male uti eis quispiam possit, nisi animum prius bona morum institutione recte præparatum habuerit. Quia tamen haec Aristoteles dialecticis demonstratiõibus quatenus rei materia patitur, satis exquisite pertractat: ideo oportere, ut qui discipulus

lus eius esse uult, simplici primum aliqua morum instructione imbutus, deinde logica eius disciplina percepta, qua intelligere argumentandi rationes ualeat, ad hoc opus audiendum sese ante omnia conferat: ut stabili hoc fundamento iacto superextruere caetera quae ad contemplationem spectant, firmiter possit. Qui enim hoc uel non subiicit, uel ineptum ac labans subiicit, cum non habeat, ubi insistat, euanescit in cogitatiõibus, ut inquit. D. Paulus, contemplationisque totam aedificationem ruinosam efficit. Quapropter cum plerique hodie hac uia minime ingrediantur, neque fundamentis his iactis aedificent, quippe cum opus hoc quod exordium & uiuendi & discendi esse iam ostendimus neque in gymnasijs publicis locum ullum præcipuum habeat, neque priuatim à quoquam nisi disputandi tantum aliquando causa nõ agendi consideretur: mirandum nihil esse existimo, si nonnulli inueniantur, qui cum peripateticos se esse iactent, uel philosophum hunc ipsum, uel nostra condemnent. nam cum in euoluendis eius libris non id studeant, ut consentanea ratio actioni euadat, constansque utraque doctrina seruetur: in multa absurda necessario incidunt: ut & impia nonnulla eius dogmata cogantur fateri: & philosophiam etiam ipsam adeo à religione nostra discrepare asserant, ut qui ea fuerit imbutus, si eam sequi uelit, esse bonus Christianus non possit. quasi fieri ullo modo queat, ut nos uel rerum uerarum cognitio à ueritate, uel creaturarum scientia à creatore alienet. Cum praeterea neque Aristotelicae uirtutis & felicitatis uerum sensum perceperint, si quem uiderint aut audierint ex nostris pium ac sanctum uirum, qui uel uoluptatibus adeo se abdicarit, ut delectare sensus omni ex parte refugiat: uel posthabitis omnibus & corporis & fortunæ bonis in solitudinem aliquam secesserit, ibique à commercio hominum separatam uitam traduxerit sola uirtute contentus: uel honorem ab hominibus & gloriam contempserit: uel iocosam loquutionem prorsus è consuetudine sua reiecerit: uel mori potius aliquando proposuerit, quam quippiam de perfectione sua relaxare uoluerit: non quasi perfectiorem admirantur, sed modo rusticum, modo stupidum, modo ineptum, modo humilem & abiectum, modo agrestem esse dicunt. Hominem enim sociabile esse animal iactant: ut consortio hominum se priuare non solum ab utilitate publica, uerum etiam ob omni prorsus humanitate alienum sit. Felicitatemque bona etiam reliqua non ea tantum quae animae sunt, requirere, neque uirtute sola esse contentam: ut priuet se felicitate, qui uel corpus negligit, uel fortunas: similisque esse artificis censeatur, qui ut melius operetur, instrumenta abijciat. Virtutem item in mediocritate consistere asserunt: unde non eum esse uirtute præditum qui uoluptates corporis, uel honorem, uel iocum è uita sibi penitus circumciderit, sed qui haec omnia moderari sciat. Vitam uero ita facile negligere cum felicitas uitam etiam perfectam & longam requirat, esse eius qui felicitatem etiam ipsam contemnat. Atque haec dum dicunt, felices se esse opinantur, dum & semper quod perfectius se esse uident, damnant: & huiusmodi rationibus & sibi & plerisque alijs nunquam perfectiorem & puriorem uitam esse inquirendam, sed genio & curandae cuti sucunde semper indulgens

dum esse persuadent. Cum tamen si studio cognoscendę ueritatis, & non affectibus suis patrocinandı hęc dicerent, Aristotelem ipsum habeant, qui felicitatem hanc quam dicunt, non esse ueram hominis manifeste declarat, sed humanam & ciuilem, quę homini tantum exteriori conueniat, non interiorē & uerum hominem perficiat: ad quam nostri illi festinandum censent. sicut enim prior hęc humana felicitas & actiua plurimis: ita illa paucissimis indiget: sola que uirtute est contenta, nisi quatenus corporis necessitas postulat. Quę enim Alexander in libello de felicitate cōtra Stoicos disputat, eam sola uirtute non esse contentam asserens: de felicitate tantum hac humana & imperfecta dicuntur: ut Eustratius quoque in decimo ostendit: in illa autem quę ueri hominis est, nullam uim habēt. Nam ut ipse Aristoteles in decimo inquit, contemplanti nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est, quin ferē contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusq; uitam degit, ex uirtute agere proponit. talibus igitur ad humane se gerendum indigebit. Vbi etiā illud animaduertendum, asserere Aristotelem hominem uerum et contemplatiuum non esse sociabilem, neque cum pluribus uitam traducere: ut uana etiam istorum hac ex parte iactatio euadat. Nam cum nonnulla ob necessitatem indita in natura hominis sint, si sublata ea necessitas fuerit, summę uirtutis esse censendum est, si omne studium, omnis que labor postea adhibeatur, ut ea quoque penitus auferantur. ubi enim incidit in potentiam homo, extrinsecusq; excessit, auxilio aliorum statim indiguit: utq; & ipse aleretur assidue, & genus suum in posterum propagaret, opus habuit uoluptate quę subinde ipsum instigaret. Vnde cum se recolligit, & ab exteriorē hac diffusionē retrahit, nullius auxilio, nullaq; propagatione indigere incipit, nullaq; item alitione, nisi quatenus ad sustentandum corpus sufficiat: ad quam adeo paucis contentus est, ut ea quia uitę exteriori necessaria tantum sunt, uana etiam esse existimet. uanitati enim, id est huiusmodi necessarijs inquit. D. Paulus subiectam eē creaturam propter eum qui eam subiecit in spe: quasi si uel hac corporis uita ad uirtutum exercitationem opus non esset, uel aliquando non speraremus fore, ut hac etiam sublata sola contemplatiua in nobis perpetuo cōfirmaretur: nulla prorsus corporis cura habenda nobis esset. ut non immerito quatenus fieri potest, qui perfectionem hanc affectant, ab his se abstrahant: laudatiq; summopere nonnulli fuerint, quod adeo ab his mundanis sese subduxerint, ut per multos annos hominem ullum, cuius consortium esse alijs iucundissimum solet, non uiderint: quippe cum qui ob uirtutem eō prouecti sunt, ut humana societate non indigeant, Deo uniti iam esse intelligentur. Adde quod si contemplatiuam felicitatem quoque ommittere in pręsentia uelimus, istis nihilominus respondere ex Aristotelis sententia possemus: si ea quę in nostris damnant, tum ad Heroicam uirtutem referremus; quę ut in septimo docet, omnia excellentius ac sublimius quā moralis exequitur: tum ad moralem ipsam: nam cū semper donec uiuimus uti prudentia opus sit, ut propterea prudentię non possit esse obliuio, ut ipse in sexto inquit, quippe cum eius subie-

cta

cta semper nobis sint obuia, neque ullus locus, ullum tempus, ulla actio, ullus affectus reperiatur, in quibus non requiratur prudentia, quę uirtutum moralium recta ratio est: extra uero tempus, aut locum, aut actionem, aut affectum esse nemo possit, dum uiuit: sit, ut moralis, id est actiua uirtute semper aliquatenus uti unusquisque etiam contemplatiuus debeat. Quapropter quia felicitas in uirtutis operatione consistit, operatio uero alicuius in qualibet occasione semper existit: ex uirtute aliqua semper operari unusquisque potest dum uiuit. neque abijcere operandi instrumenta censendus est, qui ea abijcit quę ad operandum sibi sunt impedimento. quippe cum & diuitię & sanitas & reliqua externa ancipitis nature sint, ut sicut prodesse ita obesse aliquibus ad uirtutem exequendam ualeant: ut ea reijcere a se quisque debeat, quę sibi esse impedimento sentit. quemadmodum neque faber, si malleum reijceret, qui cusionem semper ei soleret deprauare, uituperatione esset dignus, neque priuare se instrumentis magis quā aptare diceretur. Pręterea in primo felicitatem hanc esse eiusmodi inquit, ut a quocunque possit comparari. quasi si adsit uirtus, cum Dei präclarissimum donum sit felicitas, cętera facile subsequantur: si non adsit, nulla eiusmodi externa prosperitas cōtingere queat, quę felicem hominem, uel potius non infelicem efficiat. Quęrite primum regnum Dei & cętera adijcientur uobis, inquit ueritas. Sed sunt qui se ridiculo quodam modo decipiunt: nam cum felicitatē in operatione ex uirtute consistere iactent, operationem uero hanc corporis bonis & externis indigere tanquam instrumentis: prius instrumentis conquirendis sibi uacandum censent. quasi ubi uoluerint, uirtutem postea comparare sibi facile possint. atque ita dum posthabita uirtute uel corpori curando uacant, intemperantia & audacia: dum pecunijs colligendis student, auaritia & iniustitia eos præoccupat. ut si quis esset qui dum instrumenta ad extruendam domum hinc inde cōquireret, lateres et ligna, cęteraq; quibus domus extruitur, nulla cura habitata dissipanda ac perdēda curaret: similis his omnino esse uideretur. Tēperantia uero dum uiuimus in continua acquisitione consistit: ut retrahere nos ad cōtrariū sæpenumero necesse sit, dū in uia sumus: in uia aut tantisper sumus, quandiu uixerimus: fugereq; uel mediocrem uoluptatem non quia mala sit, sed quia fallax, latenterq; sese insinuet. adde quod ut ipse in tertio inquit, merito esse uituperabilis propterea debet, quia nobis inest, nō quatenus hoīes, sed quatenus sumus animalia: ut talibus oblectari et acquiescere ferinum sit. Cū. n. in appetitu cibi & potus, & amoris moderando tēperantia cōsistat, & amor exuperationi simile sit, ut nisi unum amare uehementer non ualeamus: Deū uero amare supra omnia debeamus: sit, ut coniugio etiā sese homo abdicare debeat, si amoris affectu erga Deū uti præcipue uult. sed insurgēt hoc loco uideo aliqui ex ijs qui homines se esse uolūt, neq; diuinas increpationes illas timent: sicut hoīes moriemini: & uade retro sathana quia sapis quę sunt hominū, nō quę sunt Dei: insurgent inquam, & dicent, amicitia erga naturā dissimilē, & in nimia excellentia nullā esse posse, atque iccirco erga Deum cū homine non posse esse amicitiam, ut ipse inquit in octauo, qui tamen si intel-

Igerent, de quo amicitiae genere loquatur, nihil haberent, opinor, quod diceret. de ea enim amicitia agit, in qua homo adhuc homo & humilis permanet, non attollitur & Deus efficitur. nam cum altera illa perfectiore uita & contemplatiua ita transformemur, ut similes Deo euadamus: Deusque nos ut cognatos effectos amet, ut in decimo ait: non uideo cur non amare Deum etiam uehementissimo amore debeamus. ubi enim maior transmutatio, maior adhaesio: ubi maior adhaesio, maior quoque amor sit, necesse est. maior autem transmutatio speciei & naturae est, qua in Deum immutamur, Deoque similes efficiamur: licet per participationem id fiat: quam indiuidui, qua cum hominibus unimur. Cumque praeterea cibi et potus uoluptas medicinae causa nobis data sit, ne famis & sitis morbo interimamur, adeoque dolose surrepat, ut specie necessitatis in lasciuia despumet: & peccata cum sint lapsus, in praecipitium imprudentes saepe numero inducant: ut si quis irretitus aliquo uel leuissimo est, periculum sit, ne mole eius in grauissimum detrahatur: perinde ac si quis e summa rupe uestigijs delabatur, nisi statim sese contineat, id quod in uitis & peccatis poenitentia praestat: in profundissimam uallem praecipit feratur, necesse est: danda opera est, ut omnibus expurgemur, & quae ex se etiam conceduntur, aliquando caueamus: uoluptatesque alioqui non malas, ne malae nobis in occasione efficiantur, seuerissime euitemus: praesertim cum ipse & in secundo uoluptatem etiam si sit pulchra & decora, esse dimittendam non secus atque Helenam, ne mali alicuius nobis occasionem praebet: & in septimo fraudes necere eam, & insidijs contra nos uti: non secus ac Venus cesto suo, quo uel prudentes decipit ipsos. ut qui uel leuissimas uoluptates hac de causa fugit, non stupidus, sed temperantissimus esse censeatur. Quin illi qui ciborum condimenta uaria & suauitates inquirunt, ut diuturniore & ampliore esus & potus medicina sibi opus sit, non secus praeter naturam facere sunt existimandi, quam si quis daret operam, ut in eo statu semper se conseruaret, ut ueratrum, aut aliud quod aliud huiusmodi medicamentum sumere cogeretur. medicina enim moderate & quando opus est, sumpta prodest: immoderate & non suo tempore, deprauat ac perdit. Qui uero honorem contemnit & gloriam: si hac eadem cautione facit, ut sibi ad superbiam occasionem praecidat: prudens potius est existimandus, quam uituperandus: si propterea facit, quia res humanas parui aestimat: magnanimus potius quam uilis, praedicandus est. magnanimus siquidem, ut in quarto inquit, cum ornamento omnium uirtutum praeditus sit, honore qui a Deo exhibetur, est contentus, uiliaque omnia & abiecta haec humana esse opinatur. De ioco sane plura minime dicenda mihi esse arbitror, cum superuacaneum quoddam esse uideatur. quippe cum ipse quoque Aristoteles in decimo eum admodum uili loco habeat, et non nisi ut remedium admittendum: & quia, ut in septimo inquit, semper laborat animal siue audiat, siue uideat, relaxationis tantum causa adhibendum censeat: ita ut si relaxationem quispiam ullam non requirat, eum penitus tollere longe melius sit. Consortio uero hominum se priuare, tantum abest ut alienum uel ab humanitate uel ab utilitate sit, sicut isti dicunt, ut qui id facit, et multo magis amicus

cus omnibus sit: & prodesse etiam multo magis possit. nam si amor probi uiri erga se ipsum regula est erga alium amicitiae, ut in nono manifestissime declarat: qui se se uere amat, etiam in solitudine proborum omnium est amicus, eisque non secus ac sibi bona uult atque optat. si enim esset ciuis unius ciuitatis, pauciores amaret: et quod ex eo consequitur, benefacere paucioribus posset, cum etiam ipse Aristoteles dicat, eum qui bonus ciuis sit: bonum uirum interdum esse non posse: quippe cum multae ciuitates contraria inter se habeant instituta, ut necesse quasi omnino sit, si quis pluribus & omnibus esse debeat amicus sit solitarius, id est sit communis ciuitatis, id est Christianae ciuis. quippe cum nisi eis quos amat quispiam, benefaciat: benefaciat autem non nisi cum occasio contingat: at qui plures amat, plures proculdubio cum occasio se offert, beneficio afficiat. nam consuetudinem habere posse probum uirum unius uidelicet aut alterius, in nono declarat: cum et pauci admodum reperiantur boni uiri, & ipse eis non indigeat, nisi ut oblectetur, operarique iucundius uidentur possit: quasi id imbecillitati etiam potius naturae quam perfectioni ascribat. Nam cum felicitatem uitam perfectam requirere aiunt, ut negligenda ita temere uita non sit: Aristotelem ipsum audiant, qui moralem felicem in nono asserit breui tempore latari uehementer magis electurum esse, quam longo leuiter: & uiuere honeste uno anno, quam multis quomodolibet. ut uita perfecta non tam longa, quam absoluta & integra intelligendum esse declarat. Atque haec in praesentia mihi dicenda existimaui, non quod morale nostrorum uitam & actiuam esse hac peripatetica exquisitorum, perfectiorum remque non putem: sed ut Aristotelicam hanc & actiuam felicitatem longe sanctiorem ac puriorem, quam prima fronte praese ferre philosophia uideatur, si perpendere diligentius rem uoluerit, inuenire unumquemque posse demonstrare: hocque Aristotelis opus esse eius modi, ut si non exacte perficere, praeparare tamen, & deducere ad perfectionem hominem mirifice ualeat.

PETRVS LANDO DEI GRATIA DVX VENETIARVM ETC.
 Vniuersis, & singulis officialibus, & magistratibus quibuscunq; huius urbis nostræ Venetiarum tam presentibus, q̄ futuris, necnon Rectoribus quarumcunq; terrarum, & locorum nostrorum, Iudicantibus, & representantibus nostris, & successoribus significamus, come uolendo li heredi del. Q. Luc' antonio Gionta far stampar il commento di Eustratio sopra l'ethica di Aristotele tradotto della lingua greca in latina per D. Gionan Bernardo Feliciano, opera molto utile, & desiderata dalli huomini studiosi, per ilche hanno fatto molta spesa: con il senato nostro sotto. xix. del mese presente li hauemo concesso, accioche delle spese per loro fatte conseguiscano qualche frutto, come è conueniente, che per anni. x. prossimi alcuno altro che loro senza permissione sua non possa stampar, ne far stampar, cosi in questa citta di Venetia, come in cadauna terra, & luogo nostro, ne altroue stampati, in quelli uendere il detto commento di Eustratio, sotto pena alli contrascenti di perder l'opere, & di pagar ducati. x. per uolume, la mita deliquali sia di quel magistrato, ouer Rector nostro che fara l'effecutione, & l'altra mita dello accusator, possendo cadaun magistrato, & Rector nostro a chi prima fara fatta la conscientia, far l'effecutione contra li contrascenti, aliquali non possa esser fatta gratia, don, ne remission alcuna: & il medemo con il detto senato li hauemo concesso per il libro uulgar dell' innamoramento a Orlando composto nouamente dal Bernia. Pero con l'autorita del ditto consiglio comandemo a tutti, & cadauno di uoi, che offeruar, & far offeruar debiate da cadauno la concession preditta inuolabilmente.
 Data in nostro Ducali Palatio Die. XXVIII. Iulij. Ind. XIII. M.D.XLI.

INDEX LIBRORVM MORALIVM
 ARISTOTELIS.

PRIMI LIBRI CAPITA.

De uniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate.	Cap. 1	pa. 4
Quod unus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis.	Cap. 2	pa. 8
De modo procedendi, & auditore morali.	Cap. 3	pa. 12
De summo bono, & recta auditoris educatione.	Cap. 4	pa. 19
Quod felicitas non sit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitie.	Cap. 5	pa. 23
Quod non sit idea.	Cap. 6	pa. 27
De felicitatis subiecto, substantia, & preceptis in una quaque scientia obseruandis.	Cap. 7	pa. 40
De dictorum antiquorum cum uera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.	Cap. 8	pa. 54
De modo assequendae felicitatis.	Cap. 9	pa. 60
Quis in hac uita dicendus sit felix, & quid felix.	Cap. 10	pa. 64
Quod posterorum fortunae ad defunctos pertineant.	Cap. 11	pa. 71
Quod felicitas bonum sit honorabile potius, quam laudabile.	Cap. 12	pa. 72
De duplici animae parte, ac uirtutis diuisione.	Cap. 13	pa. 75

SECUNDI LIBRI CAPITA

De productione uirtutis intellectiuae & moralis.	Cap. 1	pa. 84
Quod uirtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.	Cap. 2	pa. 87
Virtutem moralem esse circa uoluptatem ac dolores.	Cap. 3	pa. 89
Quae inter iusta agere, & iuste agere differentia sit.	Cap. 4	pa. 94
De affectu, facultate, habitu & habitum esse genus uirtutis.	Cap. 5	pa. 95
De duplici mediocritate & uirtutis substantia.	Cap. 6	pa. 96
Mediocritatum inter duo extrema dispositio.	Cap. 7	pa. 101
De uirtutum ac uitiolorum mutua oppositione.	Cap. 8	pa. 109
De preceptis quae ad ipsum medium ducunt.	Cap. 9	pa. 110

TERTII LIBRI CAPITA

De spontaneo & inuito.	Cap. 1	pa. 113
De electione.	Cap. 2	pa. 122
De consultatione.	Cap. 3	pa. 126
De uoluntate & eo quod est uoluntate appetibile.	Cap. 4	pa. 131
De ijs quae in nostra sunt potestate.	Cap. 5	pa. 132

De fortitudine ac forti.	Cap. 6	pa. 139
De terribiliū diuersitate & fortitudinis extremis.	Cap. 7	pa. 142
De quinque modis fortitudinis non ueræ.	Cap. 8	pa. 145
De proprietatibus fortitudinis.	Cap. 9	pa. 151
De temperantia.	Cap. 10	pa. 152
Diuerſas cupiditatum ſpecies eſſe.	Cap. 11	pa. 156
De temperantiæ extremis.	Cap. 12	pa. 158

QUARTI LIBRI CAPITA.

De liberalitate, & eius extremis.	Cap. 1	pa. 161
De magnificentia, & eius extremis.	Cap. 2	pa. 171
De magnanimitate, & eius extremis.	Cap. 3	pa. 177
De moderato honoris ſtudio, & eius extremis.	Cap. 4	pa. 187
De manſuetudine, eiusq; extremis.	Cap. 5	pa. 189
De comitate, et eius extremis.	Cap. 6	pa. 193
De ueracitate, & eius extremis.	Cap. 7	pa. 194
De facetudine, & eius extremis.	Cap. 8	pa. 197
De uerecundia.	Cap. 9	pa. 199

QUINTI LIBRI CAPITA.

De iuſtitia & iniuſtitia: & modis iniuſti.	Cap. 1	pa. 202
Quid iuſtitia particularis, & quotuplex.	Cap. 2	pa. 208
De iure diſtributiuo.	Cap. 3	pa. 216
De iure commutatio, & emendatio.	Cap. 4	pa. 221
De retaliationē, numo, & indigentia.	Cap. 5	pa. 227
De iniuria & iure, ciuili, herili, & familiari.	Cap. 6	pa. 236
De iure naturali & legitimo.	Cap. 7	pa. 239
De triplici nocumento quod alijs irrogatur.	Cap. 8	pa. 242
De eo quod eſt pati iniuriam.	Cap. 9	pa. 246
De æquitate, æquo & bono.	Cap. 10	pa. 254
De eo quod eſt facere iniuriam.	Cap. 11	pa. 257

SEXTI LIBRI CAPITA.

De recta ratiōe, duplici uirtute, & partibus animæ.	Cap. 1	pa. 264
De principijs agendi.	Cap. 2	pa. 275
Habituum intellectualium enumeratio: quod ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates.	Cap. 3	pa. 282
De arte.	Cap. 4	pa. 288
De prudentia.	Cap. 5	pa. 291
De intellectu.	Cap. 6	pa. 298

De ſapientia.	Cap. 7	pa. 300
De partibus prudentiæ.	Cap. 8	pa. 311
De bona conſultatione.	Cap. 9	pa. 320
De perſpicacia.	Cap. 10	pa. 328
De ſententia.	Cap. 11	pa. 331
De utilitate ſapientiæ & prudentiæ.	Cap. 12	pa. 339
De naturali uirtute, & de uirtutū & prudentiæ con- nexionē.	Cap. 13	pa. 346

SEPTIMI LIBRI CAPITA.

De heroica uirtute, continentia, & earum oppoſitis.	Cap. 1	pa. 354
De continente & incontinente.	Cap. 2	pa. 357
Quonam pacto incontinentes agant.	Cap. 3	pa. 361
Circa quæ continens & incontinens uerſetur.	Cap. 4	pa. 367
Circa iucunda præter naturam non eſſe incontinen- tiam: eiusq; duas eſſe ſpecies.	Cap. 5	pa. 371
De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs, & uis- tio humano.	Cap. 6	pa. 374
De continente, incontinente, tolerante, & molli.	Cap. 7	pa. 378
Quæ incontinentis & intemperantis differentia ſit.	Cap. 8	pa. 382
De continētis & pertinacis cōuenientia et differētia.	Cap. 9	pa. 384
Prudentiā et incontinentiā ſimul in eodem non eſſe.	Cap. 10	pa. 387
De uoluptate.	Cap. 11	pa. 389
Improbatio rationum de uoluptate.	Cap. 12	pa. 390
De uoluptatum ſpeciebus.	Cap. 13	pa. 395
De corporis uoluptatibus.	Cap. 14	pa. 398

OCTAUI LIBRI CAPITA.

De amicitia.	Cap. 1	pa. 403
De amabili.	Cap. 2	pa. 406
De ſpeciebus amicitiae.	Cap. 3	pa. 408
Honeſtam amicitiam proprie dici amicitiam, alias uero ex accidenti.	Cap. 4	pa. 412
Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.	Cap. 5	pa. 413
In qua amicitia plures poſſint eſſe amici.	Cap. 6	pa. 416
De amicitia in ſupereminētia.	Cap. 7	pa. 418
Amicitiam magis conſiſtere in eo ut amet quiſpiam, q̄ ut ametur.	Cap. 8	pa. 421
De ciuili amicitia.	Cap. 9	pa. 422
De ſpeciebus ciuilitatis.	Cap. 10	pa. 423
De amicitia regia, paterna, familiari, & fraterna.	Cap. 11	pa. 425

De amicitia sodalitia & filiali.	Cap. 12	pa. 426
De duplici iure, & de compensanda amicitia.	Cap. 13	pa. 428
De querelis in amicitia per supereminentiã, & de abdicatione.	Cap. 14	pa. 430

NONI LIBRI CAPITA.

Quæ conseruent amicitiam.	Cap. 1	pa. 433
Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda.	Cap. 2	pa. 438
Quando seruanda amicitia.	Cap. 3	pa. 442
Quæ opera amicitia, & quæ non sint prauorum.	Cap. 4	pa. 445
De beneuolentia.	Cap. 5	pa. 450
De concordia.	Cap. 6	pa. 453
De beneficentia.	Cap. 7	pa. 455
De amore sui.	Cap. 8	pa. 460
De amicis felicitis, & quibus indigeat.	Cap. 9	pa. 466
De numero amicorum, multi ne an pauci habendi sint.	Cap. 10	pa. 474
Vtra in fortuna habendi sint amici.	Cap. 11	pa. 477
De præcipuo munere amicorum, & bonorum malorumque amicitia.	Cap. 12	pa. 480

DECIMI LIBRI CAPITA.

De uoluptate.	Cap. 1	pa. 482
Opinio Eudoxi de uoluptate.	Cap. 2	pa. 485
Dicentium uoluptatem non esse bonum confutatio, etsi non omnis expetibilis sit.	Cap. 3	pa. 490
Quidnam sit uoluptas, & quo modo operationem perficiat.	Cap. 4	pa. 498
Voluptates inter se specie differre.	Cap. 5	pa. 507
De felicitate.	Cap. 6	pa. 513
De felicitate contemplatiua.	Cap. 7	pa. 518
De felicitate actiua, et præcipuo munere operationis.	Cap. 8	pa. 527
Peroratio operis.	Cap. 9	pa. 536

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIUM NICOMACHIORUM
LIBER PRIMVS,
CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

30

40

Philosophia in duas diuiditur partes, in contemplationem, & actionem: in quibus utriusque Aristoteles versatus de utriusque volumina edidit: quæ & arte & scientia, prout unicuique subiectæ materiæ conuenit, legentium instituire animos possunt. contemplatio uero per subdiuisionem in tria distributa physiologiam, theologiam, & mathematicam, hoc est naturalem, diuinam, & disciplinarem, partes sibi substituit. de quarum nulla præsens nostra hæc dissertatio erit. nam de uno tantum agemus ex his, quæ sub actionem referuntur. cum. n. actio etiã ipsa tria membra habeat, politicam, ethicam, & œconomicam, id est ciuilem, moralem, & familiarem: de morali pertractare constituimus: proposuimusque nobis libros Aristotelis ad Nicomachum scriptos: in quibus explanandis nonnulla de ea dicere uolumus: præsertim cum maximæ existimationis quidam ad hoc nos incitarit: mandaritque, ut in primũ Nicomachiorum moralium Aristotelis explanationem aliquã conscriberemus: cui sane ob multa in nos beneficia negare quippiam nõ possumus. quippe cum tam benigne erga nos affecti hominis postulationes irritas facere: & siquid iubeat, quod præstari possit iussa detrectare: & ingrati & a philosophia prorsus alieni esse uideatur. nam si benemeritis de nobis aliquid recusauerimus: quando aut gratis aliquibus utilitatem afferemus, aut ignotis proderimus: cum diuinum mandatũ a nobis exigit, ut ad eos etiã qui nos læserint, subleuandos ac iuandos promptos nos exhibeamus. ut hoc modo benigne facta ad auctoris imitationem per se efficiantur: id quod uere etiã philosophiæ maxime proprium est. Primum igitur dicendũ est, quid inter se differant tria actionis genera: deinde, quid unumquodque ex ipsis sit: tertio, quæ ex unoquoque ad homines utilitas perueniat: ut & ipsorum cognitionẽ percipiamus, & ad ea exercenda promptiores fiamus. Moralis itaque, familiaris, & ciuilis differẽtia est, primo quantum ad subiectas materias spectat: moralis quidem, unum hominem meliorem reddere: ut moralis artis præcepta sequutus, probus efficiatur: ac prudenter uiuendo propriam rationem in domino iracundiæ ac cupiditatis contineat: quæ moderamine iniecto earum incitationes contineat, nec permittat temere ferri. quo fiat ut in tali habitu demum aliquis constituatur,

a

vt quicquid fecerit, si quis petat, rationem reddere paratus sit, qua sibi id faciendum merito fuisse confirmet: si nullus rationem requisierit, secum ipse singula sua facta iudicando ac diligenter examinando castiget: ne in aliquo a recto officio abeat, quin omnia bene exequatur: vt singulis quae agit id Phocylidis subiiciat,

Quid bene factum a me est: quid non factum: aut quid omissum?

Siq; iudicio recte inuenerit, se in actionibus bonum amplecti, eius executione letetur: e contrario doleat, si aliqui excidisse ab eo se cognouerit. id quod tum ex subiectarum rerum instabilitate, tum ex appetitionum turbulentia ac violentia, tum ex rationis fortasse imbecillitate, quae oppugnationibus cedit, ac succubit, taliq; aliqua de causa euenire consuevit: quippe cum actio omnis in his versetur, quae fieri alio modo possunt: neq; fines certos habeat, qui ex positis principijs necessario consequantur. Haec de morali. Oeconomica vero hoc est familiaris familia, quaeq; in ea sunt familiares, subijciuntur: eaq; omnia quae ad eorum constitutionem, cohabitationemq; faciunt, vt pro rata quisque portione ea consequatur quae debet: nullusq; pro ratione vel morum, vel status, vel habitus, vel functionis, vel naturalis aptitudinis, vel beneuolentiae erga dominum atque habitudinis, parte sua fraudetur. multa enim etiam in hac inter cohabitantes differentia est: quippe cum in materia consistat, in qua diuersitas dominatur. non enim tam sui quam aliorum omnium qui sibi subditi sunt, curam habere familiae praeses debet. quocirca prouentus etiam expedire ad eum pertinet: vt nulla re necessaria indigentes familiares cohabitationem valeant conseruare. Ciuili autem subiecta res ciuitas est: quaeq; in ea cohabitant ciues. ex multis enim familiaribus ciuitas constat: atque ideo quemadmodum oportet familiae praefectum primum seipsum moribus probum reddere, deinde curare, vt reliqui familiares tam animo quam corpore bene afficiantur: ita ad ciuilem hominem qui ciuitati praesit, videtur pertinere, vt secundum leges ac rationem viuens in proprijs administrationibus bene ac iuste se gerat: atque in primis talem se praestet, qui varijs instructus atq; ornatus virtutibus possit ciues etiam suae probitatis participes reddere: non tam sui, quam ciuium & ciuitatis, vel ciuitatum, si pluribus praesuerit, cura habita: quippe cum vnusquisq; princeps subditorum aequae ac sui curam habere debeat: non tamen ita, vt vel principi ipsi, vel inter se aequales absolute omnes efficiantur, sed vt pro vnus cuiusque portione inter oes aequalitas conseruetur. Id. n. continere ciuitates solet, cum suum cuiusque ius, suaq; portio exhibetur. defraudationes vero sicut principes iniustos ostendunt: ita & subditos ad honesta capessenda segetiores efficiunt, & ciuitates labefactant, ac perdunt. Cuiusmodi est quod inquit Euripides.

Nam ciuitates multae agunt quae pellime:

Cum iustus & ad rem gerendam strenuus

In nullo honore habetur, ac si sit malus.

Ciuilitatis vero seu ciuilitatis quatuor omnino partes sunt, legislatrix, iudicialis, exercitatrix, & medicina. nam quia homo, qui ciuis est, ex animo constat & corpore: artes inueniri necesse fuit, quae bona ac naturalem constitutionem vel praesentem conseruare, vel amissam reuocare vtrisque his hominis partibus possent. Legislatrix igitur animos natura bene constitutos recte institutis legibus in bono eo statu conseruat: vt modo ac regula in omnibus vtentes, bene inter se ac iuste in ciuitate versentur. qui siquid vel ex ignauia, vel ex petulantia quippiam errauerint, iudicialis confestim superuenit, quae poenas ab eis exigat, & errores castiget. Simili modo in corporibus: quae naturaliter se habent, & in sanitate constituta sunt, exercitatrix congrua vnus cuique & moderata exercitatione & victu in naturali ea bona affectione conseruat: quae ob materiae instabilitatem praeter naturam exciderunt, medicina naturae succurrens ad pristinae sanitatem, quatenus fieri potest, reuocat ac reducit. At vero moralis species est actiuae philosophiae, quae circa morum hominis compositionem versatur. Familiaris actiuae philosophiae species est, quae de familiae cohabitantium que in ea constitutione considerat. Ciuilis actiuae philosophiae species est, quae de ciuitate, de gentium que in ea aequa ac concordia administratione pertractat. Ex quibus definitionibus quid vnusquaeque ex his utilitatis hominibus afferat, perspicuum est: cum illa singularis: altera communiter pluribus in eadem domo cohabitantibus: tertia communiter adhuc ciuitati,

ciuitati, aut ciuitatibus, quin etiam genti toti, aut gentibus fortasse, si plures sub vnus principis imperio sint, boni executionem procuret. Quorum exempla tum ex nostrorum, tum ex externorum librorum lectione inueniri permulta possunt: cum multi & apud Graecos, et apud alias et nationes boni viri extiterint, qui aut per sese singuli, aut cum alijs, aut in familiaribus, aut in ciuitatibus & gentibus recte vitam traduxerint. atq; vt singulos omittam quos commemorare superuacaneum existimo (in finitae. n. propemodum virorum vitae qui deo grati optime ac sanctissime vixerunt, ad imitationem memoriae prodite inueniuntur) Abraham, Isaac, & Iacob, adde et Iob, qui bene & se & suos rexit, familiaris optimae administrationis exemplo esse possunt: Ciuilis, Moyses primus omnium: post eum Iesus Naue, & multi alij apud Hebraeos, et si ita placet, Solon et apud Graecos extiterunt. Ac de his haec tenus. Quonia vero nobis in praesentia de Nicomachijs moralibus oratio est, atq; horum primo libro, cuius praecipue explanatio mihi fuit imposita: quis sit in hoc Aristotelis scopus ac finis iam dicamus. In decem his libris de moralibus virtutibus omnibus communiter docere, atq; artem quandam tradere proposuit: vt possemus regulis ab eo traditis tam facta quam verba metientes, bene ac sine vilo, quatenus fieri potest, errore vitam traducere. Vnde etiam moralia his libris inscripsit: eo quod ad compositionem moderationemque morum maxime facit: seu quia eam artem tradit, qua quis & actiones & loquutiones bene honesteque exercendo bonus euadere moribus valeat. Nicomachia autem appellatur, eo quod ad Nicomachum quendam scribuntur: siue is Aristotelis ipsius filius, siue quispiam alius fuerit, qui eodem nomine vocaretur. quemadmodum alterum est huiusmodi opus eodem quo hoc, argumento sub Eudemi nomine editum Eudemia moralia nuncupauit. Moralia vero. i. *ἠθικὰ* a more & consuetudine dicuntur, quod *ἠθικὸς* graece dicitur, et in *ἠ* mutato: ea de causa quia oportet vnusquodque in laude dignis actionibus de more assuescendo honesti ac iusti habitum quandam acquirere, atq; ita demum in virum bonum ac laudabilem euadere. Atq; hic communis in omnibus his decem moralium libris finis est. In primo vero de fine agit, ad quem virtutum perfectio spectat, quae felicitas apud veteres sapientes nominatur: qui idem hominis vitae finis est: id est cuius causa in praesenti hoc mundo homo producitur. Haec quidem a principio *μετριοπάθεια*, id est moderatio. affectuum est: quae irrationalium qui in nobis insunt, affectuum ferociam ac temeritatem reprimit, ac duci rationi obedientes reddit: postremo in affectuum sublationem deuenit: quae *ἀπάθεια* id est impatibilitas dicitur: a nostris beatitudo nuncupatur. Qui enim finem affectat, debet is eousque progredi, quoad irracionales facultates ita penitus sopiantur, ac torpeant: vt sola ratio in eo nulla bruta perturbatione interrupta fungi officio suo possit. quod cum sit, hominis anima ex continua neque vnquam intermissa rationis operatione in mentem intellectumque ascendens primo intellectualis, hoc est intellectus per participationem: deinde etiam diuina efficitur, deo vnita per eam quae in ipso intellectu insita est, vnitatem: quae a magno Dionysio flos mentis appellatur. Quare igitur Aristoteles primum, sit ne aliquis rerum quae in actionem veniunt, finis, ad quem boni viri actio omnis dirigatur: deinde quid is sit: ac deinceps reliqua. Sed dubitare quis posset, cur de fine prius quam de virtutibus agat: nam cum virtutes ad finem sint, ad quem actiones quae ex virtutibus sunt, diriguntur: prius de his dicendum videbatur, deinde de fine postea subiungendam tractationem. quia tamen natura ita comparatum est, vt virtutes labore acquirantur: prius oportuit de fine quomodocumque agere, quidque esset illud bonum quod ex labore prouenturum erat, ostendere: quo propria appetentes perfectionem alacriores ad eum tolerandum efficeremur: adde etiam vt scopum haberemus, in quem respicientes, atque actiones quasi sagittas quasdam mittentes, magis, vt ipse etiam inquit, bonum honestumque assequeremur. Tametsi leuius hic de fine nonnulla tangit, postea in decimo planius atque exactius totam hanc de felicitate sententiam explicaturus. Felicitas vero, quae *εὐδαιμονία* a Graecis dicitur, a latinis, si verbum ex verbo exprimamus, bonigenia appellari posset: inde nomen habuit, quod in perfectione constituti hominis daemone seu genio bene uersus sit: daemone enim veteres intellectualem animae nostrae partem vocare consueuerant: quemadmodum Plutarchus Cheroneus asseuerat in libello, quem de daemone

nio Socratis inscribit, ubi inquit Socratis dæmonium nihil aliud, q̄ sapientis hominis mētē præferre: quæ pura cū sit, atq; exacto, ac prop̄ certo in discernēdis rebus iudicio prædīta, poterat ex qualibet vel parua occasione et futura prænoscere. Ac de his quidem satis dictum sit. Nunc ad Aristotelis verba exponenda veniamus: atq; in his quoq; sicut in cæteris omnibus eius qui omnis boni auct̄or est, implorato auxilio exordiamur.

De vniuersali boni appetitu ac finium diuersitate.

Cap. I.

OMnis ars, omnisq; discendi uia, actio item, atque electio bonū quoddam expetere uidentur. quapropter bene id esse bonum ipsum asseruerunt, quod omnia expetunt.

More suo Aristoteles in hac quoq; tractatiōe ab vniuersalibus incipit. id quod in multorum aliorum librorū principio obseruasse eum manifestū est. In demonstratiua. n. Omnis, inquit, doctrina, oīsq; disciplina intellectiua ex præcedēte cognitiōe efficitur. Et in naturali disputatione, Quoniā in oībus artibus quarū vel principiā, vel causā, vel elementa sunt, ex horū perceptione fit ut et cognitio, et scientia existat. Itē in supranaturalibus quæ *μετά τὰ φυσικά*. i. post naturalia appellat, Omnes homines natura scire affectant. Propterea igitur quia hic propositum ipsi est de hominis fine inuestigare, sit ne aliquod naturæ hominis proprium bonum, cuius causā homo in lucem productus extiterit, & per quod ad commune omnium bonum referatur, quidq; id sit: speciatim omnem habitum, actiōnemq; humanam. i. artem, & discendi viam, & actionem, & electionem exponit. ut si cognitum fuerit, vnāquāq; harum finem quendam habere, quem appetat, ac propter quem constitērit: pateat etiā hominis absolute & in vniuersum proprium quendam finem esse, et cuius causā natus inter alia quæ sunt, connumeratur, & ad quē, ut propriā assequatur perfectionem, debeat omnes suas operationes dirigere. Comune. n. bonum est quod omnia expetūt, ac propter quod tam humilia q̄ sublimiora omnia existunt: atq; hoc Deus est ex quo, & propter quē, & in quem omnia. Quæ tamen proxime ad ipsum accedūt, propter ipsum absolute extitere, eiusq; præsentia absq; vllō medio fruuntur. quæ longius ab ipso absunt, proprium quoddā singula ac proximum bonū habent, per quod medium ad ipsum hoc cōe possunt referri. ut nos qui hoīes sumus deceat, quidnā et quale humanum bonū sit, inuestigare: ad quod oēs vitæ nostræ ratiōes intēdamus: ac per quod, ubi id inuenire, atq; assequi valuerimus, ad cōe illud oīum ac primū bonum reducatur. nam cum ad imaginē & similitudinē Dei formati simus, necesse est, ut oī quæ præter naturā cōtracta est, sordē expurgata, omniq; quæ ex materia prouenit, temeritate diligēter excussa, contagione itē mortalis corporis reiecta conueniētē nobis bene viuendi cōstitutionē conciliemus: atq; ita demū nos ipsos ad exēplaris imitationem conformemus atq; expoliamus: si modo causatū causę cōiungere voluerimus. quippe cū ita et Seruator noster et Dominus dicat: nullus, inquiens, ad patrē accedit, nisi per me. quasi fieri omnino non possit, ut patris affinitatem, coniunctionemq; vllam acquiramus, nisi prius ratiōe quæ in nobis est, & bonis actionibus, & errore omni vacantibus speculationibus exornata, imaginis imitatio nem ita excoluerimus, ut id quod esse dicitur vere exprimat: atq; ita nullis mutatiōibus obnoxia imaginē patris assimilati, similitudinē quoq; ipsius patris adipiscamur, digni & primæ rationis, & per eam patris etiam contemplationē effecti. **O**MNIS ars, omnisq; discendi uia. Quidnam sit ars, nemo omnino est, qui particeps ratiōis sit, qui ignoret: ex perceptionibus videlicet exercitatis eā esse collectionē, ad finem quendam in vita vtilem tendentem: ut ipsa etiā definitio artē finem quendam bonum habere ostendat, qui ad humanæ vitæ vsum, vtilitatemq; spectet: humilē illū quidem, quippe qui vitę quæ ex sensibus traducitur, emolumenta procuret: ipsi tamen arti proprium atque accommodatum bonum, quod ad illud primū bonum quatenus fieri potest, ipsum etiā nos referat. ut hoc non parum humanæ naturæ conferre ad propriam perfectionem consequendam existimari debeat. non enim hominem decet nihil exercentem inutilem sibi permanere, brutis que in hoc effici similem: sed tam sibi q̄ alijs per artium exercitationem vtilia comparare.

parare. Pars præterea philosophiæ artes sunt: quippe quæ naturā imitantes materijs vtuntur, quas formis aptent, ac perficiant: ut quantum ad hoc attinet, neq; a philosopho sint repudiandæ. accedit q̄ cū homo multis affectibus ac mutationibus obnoxio corpore vincitur teneatur: multis extrinsecus subsidijs indiget, ne ab eo ob necessariorum rerū inopiam impediatur, quo minus & viuere absolute, & bene viuere sine interpellatione queat. Vnde si maiorum speculationum studio occupatus non possit ad minora & viliora, quæ que ad corporis curā faciunt, descendere: ministerio earum artium iuuabitur, quæ humanis corporibus vtilia præstant: & ipse contra in maioribus perfectioribusq; rebus artifices iuuabit. Atq; hoc dico naturalem solūmodo statum considerans, qui bene administratis ciuitatibus, sociabilibusq; ut ita dicā, ac ciuilibus hominibus maxime conuenit. nam si quis in montibus ac solitudinibus electa diuiniore vita degere constituerit, seq; & sua omnia in diuinam prouidentiam reijciat: is sanē vel nihil, vel parum admodum artium adminicula desiderabit. sed hæc, dum de arte loquimur, per digressionem dicta sufficiant. Discendi autē uia quæ *μεθόδος* appellat, habitus est, qui cum ratione progreditur. vnusquisque. n. in rationis examine quali viā quandā sequens, quæ ad diuersorum hoc est ad quæriti inuentionem deducat, ita progreditur: bonumq; id est veritatis comprehensionem sibi finem proponit: a qua anima singularum rerum inuentionibus exornata propriā speculationis perfectionē recipit. Verum qua de causa cum dixerit artem, & discendi viā bonū expetere, de scientia mentionem nullā fecit: an quia ipsa bonum non expetit? atqui quanto arte exactior scientia est, tanto magis q̄ ea bonum & expetere, & consequi uideretur. fortasse igitur de scientia tacuit, eo q̄ satis manifestū esse possit, si quæ inferior in veri comprehensione est, bonum expetit, & cōsequitur: multo magis superiorem atq; exactiorē illud idē facturā. deinde ex eo q̄ discendi viā dixit, perspicuum est, scientiā etiā fuisse significatā: methodi. n. ac viæ quæ ad certā, nullisq; rationibus refutabilem veritatis cōprehensionem ducunt, scientiæ effectrices prorsus sunt. sed si placet, tertiā etiā causam subiungemus. Duo sunt quæ hominē ad primū bonū reducunt, affectuū perturbationumq; vacatio, & veritas: quarū altera in actione, altera in speculatione consistit. Quoniā igitur nunc de bono quod est in actione agitur, & scientia in speculatione & contemplatione versatur: nullā hic scientiæ fecit mentionē. artes. n. & discendi vię tam actiue q̄ speculatiue inueniuntur: scientię speculatiue oēs sunt. Actio est ex electione hominis operatio. electio autē est duorum quæ proposita fuerint, hominis iudiciū, quo alterum alteri ex incitatione, appetituq; anteponit. dixit vero videtur, eo q̄ verbi huius significatū & de vero, & de eo quod appareret, cōe est. n. expetitio. i. *ἵψις*, de bono quidem est: non semper tamen ad id quod re vera bonum est, tendit, sed quandoq; errat: ut boni absolute vel absq; errore, vel cum errore aliquo expetitio sit. Omnibus igitur ita videtur, ut omnis expetitio ad bonum dirigatur. quoddā adiunxit, propterea q̄ vnū solūmodo absolute et simpliciter, sineq; vlla participatione bonū est: reliqua oīa eatenus bona, quatenus ex participatiōe eius sunt, quæ in cōpositiōe considerantur: atq; iccirco non absolute oībus bona sunt, sed cuiā bona. artes itaq; & discendi vię, & actiōes, & electiones proprium singulę quoddā bonum, quod proximum ipsi est, expetunt: ac per id postea ad cōe ascendunt. Posteaq; vero oēm hominis artē & operationē bonum expetere dixit: boni descriptionē a veteribus traditā laudat, id esse bonū ipsum asserentiū, quod omnia expetunt: ea quasi ex inductione quadā prius confirmata. Hanc autē non esse definitionem, sed descriptionē perspicuum ex eo est, q̄ ex posterioribus constat. posteriora. n. cōi expetibili omnia ea sunt, quæ expetunt: cū & ex eo, dependeat, et causa q̄ sint, ab eo promanet. Sed nisi superuacaneū videtur, de ordine et nonnulla dicamus. Cur artem & discendi viam, actioni & electioni: cur item artem discendi viæ, electioni actionem anteposuit? an fortasse quia ars & discendi uia rationem & speculationem afferunt: & homines utpote rationales, atque in ratione maxime finē suū habentes, in omnibus actionibus & electionibus duce uti ratiōe ac speculatione debent. siquidem hoc solo modo fieri potest, ut in actione & electione perfectio sequatur: si ratiō præcesserit, eisq; cognitionis boni & honesti lumen accenderit. artem vero discendi viæ, & actionem electioni more suo Aristoteles præposuit, naturam imitatus, quæ

Eustratij

a ij

ab imperfectioribus in rerum generatione plerumque orsa, ita ad perfectiora progredi consuevit: perfectior enim arte discendi via & communior est: principalior item & antiquior actione electio: prius enim eligimus alteri in rebus agendis preferentes: deinde ad actionem descendimus.

Finium uero quaedam uidetur esse differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quaedam sunt.

Conuenienter ad propositum scopum statim à principio sumpsit ea quæ in solo homine bonum expetit. ars. n. et scientia, & actio, & electio solius hominis sunt. quoniam de humano fine & bono præsens consideratio est. apte est nunc finium differentiam tradit: cum inquit, artium, viarumque discendi duplex finium videtur esse differentia: ut alij ex ipsis operationibus, alij opera sint. opera hic appellat effectus, qui cessantibus etiam operationibus manent adhuc, atque extant. verbi causa, sit musicus aliquis qui ex musica arte operetur. i. vel canat, vel musico aliquo instrumento utatur: is ubi cessauerit nullum opus relinquet. at si faber aliquis operetur, deinde ab operatione desistat: opus aliquod ipsius profecto restabit: sella videlicet, vel mensa, vel tale quippiam, quod præter operationem subsistet. musici. n. finis est aut modulate canere, aut instrumentum secundum leges à musica arte traditas harmonice uti: quæ operationes tantummodo sunt. fabri vero illi quos dixi effectus, & reliqua quæcumque fabricare ars fabricilis potest. atque hoc ab Aristotele ea de causa dicitur, ne, cum humanæ naturæ finis operatio sit, ut ipse etiam postea subsequendo declarabit: suspicari aliquis possit artes eas & discendi vias quarum finis est opus, illis quæ solam operationem habent, ob id esse digniores, quæ effectum quendam relinquunt, qui postea etiam ab operatione cessauerit aliquis, remaneat: atque hinc felicitas utpote operatio sola, quæ cessante eo quæ operatur, non subsistit, aliquo alio fine imperfectior esse videatur. hoc igitur dicit, ut siue opus, siue operatio finis sit: nullam esse differentiam doceat.

At quorum præter actiones fines aliqui sunt: in his opera ipsa operationibus censentur præstantiora.

Et si nulla differentia est, ut deinceps ostendet, siue opus, siue operatio finis sit: in quibus tamen artibus, inquit, opera fines sunt ab operationibus diuersa: in his opera sunt operationibus præstantiora. quippe cum in his operationes propter opera efficiantur: & ipsæ alicuius causa fiant: opera autem sint id cuius causa fiât. semperque id cuius causa aliquid fit, melius est ac præstantius, quam id quod eius causa est. dixit autem / quorum / et / in his / in maiusculino genere ad artifices vel operantes absolute referens orationem.

Cum autem multæ & actiones & scientiæ & artes sint, multæ etiam fines euadant, necesse est. medicinæ quidem, sanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, uictoria: domesticæ ac familiaris, diuitiæ ipsæ.

Ostendere hic vult ciuilem supra omnes artes esse constitutam: eamque esse omnium quæ ad humanam societatem faciunt, studiorum dominam, quæ sicut architectura mechanicarum. s. ac fabricarum regina, præsit omnibus, omnibusque præcipiat: eiusque finem omnium aliorum qui alijs artibus sunt, perfectissimum esse, atque vltimum: cuius videlicet causa continenter ac proximè etiam ipse homo, ea ratione qua est homo, qui animal est sociabile natura ac gregale, extiterit. atque hoc ita declarat. multas speciatim artes sumit, easque in unam reducit, in cuius finem tanquam omnium perfectissimum aliarum fines referantur: deinde unam illam unam cum multis alijs similibus in unam aliam præstantiorem refert, quæ etiam ipsa finem finibus aliarum quæ subiacent, perfectiorem habeat: atque ita deinceps procedendo, multasque identidem sub unam, multosque earum fines sub unum huius collocando, postremo omnes sub unam architectonicam, omniumque dominatricem ciuilem constituit: quæ omnibus præsidere, omnibusque imperare ostendit. ut ipsius etiam finis finium omnium, quos alia artes habent, sit perfectissimus, maxime que eligendus: sit que hominis finis, ut diximus. quem si inuenimus, quid nam sit felicitas iam habeamus. ¶ c v. Maute multæ & actiones & c. ¶ Ea quæ hucusque posuit Aristoteles tanquam ex se fidem facientia pronuntiata, nulla probatione

batione confirmanda esse censuit: nam primum illud satis perspicuum est: nullam neque artem, neque discendi viam, neque actionem, neque electionem, si nullum bonum tanquam finem appetuerint, sed vanitatem in se habuerint: ne illud quidem absolute quo appellantur nomine amplius esse habituras. nam quemadmodum & mortuus homo, & vir eunuchus nullo modo dici absolute possent neque hic vir, neque ille homo: propterea quæ si orationes pronominibus sumantur contradictionem sequi in appellationibus, quæ simpliciter atque absoluta ratione fiunt, manifeste videmus. homo. n. animal est rationale ac mortale. animal, quod uiuit, quod autem uiuit, mortuo qui vita omnino caret, oppositum proculdubio est. Itē vir homo est, qui vim in altero procreandi insitam habet: qua re eunuchum penitus priuatum esse constat. Eodem modo neque ars esse vlla que inutilis sit, potest: sed vel vana ars, quia nullum: vel mala ars, quia malum finem habeat, & erit & appellabitur. cuiusmodi sunt funicularia & furatrina: quarum alteri nullus finis est: alteri malus. i. nocumentum, atque aliorum priuatio. Idem de discendi via, actione, & electione dicendum est. ut ad primum hoc propositum nullo probationis adminiculo indigerit: immo eo utpote manifesto ac satis ex se probabili boni assignatam rationem confirmare non dubitavit: cum inquit. propterea recte veteres bonum ipsum id esse statuerunt, quod oia expeterent. Tale est effectum, & tertium enunciatur. quis enim est, qui nesciat, alias esse artes quæ operationes, alias quæ opera quaedam ab operationibus diuersa pro finibus habeant? opusque & operationem genere inter se differre, non cognoscat? quis item est, cui euidenter patere non possit, in quibus artibus ab actionibus diuersa opera fines sunt, in ijs opera esse operationibus potiora: quippe cum actiones, id est operationes operum causa fieri omnino videat? Hæc autem omnia in principio dixit ad communem humanæ naturæ finis inuentionem respiciens. eo quod omnes uniuscuiusque & artis, & discendi viæ, & actionis, & electionis fines ad unum communem referantur, ob eumque sint: qui si desit, reliqua sint communi fine frustrata vana omnia futura.

Quæcumque uero huiusmodi sunt, sub unam aliquam facultatem et potentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix, aliæque omnes que equestria instrumenta conficiunt: atque hæc, omnisque demum actio bellica sub militarem: atque eodem modo sub alias alia. atque in iis omnibus fines earum quæ architectonicæ habentur, magis quam reliqui omnes aliarum que subiacent, expetendi sunt: nam illos quoque horum causa sectamur.

Hæc præparatio est ad communem hominis finem quatenus homo est, inueniendum. omnes. n. antedictorum habituum vel operationum fines licet hominis sint et ipsi, non tamen absolute & simpliciter fines, sed quidam fines sunt. quippe cum & artes, & discendi viæ, & actiones et electiones hominis propriè habeantur: sortiteque singulæ finem quendam sint, cuius causa vel existat, vel fiant: qui tamen finis sit proprius singulis, necdum communis ob quem homo extiterit: sed ille tantum eiusmodi censeatur, sub quem omnia reducuntur: quique eius facultatis est finis, cui omnes hæc aliæ subditæ famulantur. qui quidem etiam hominis ea ratione qua est homo, finis est. Hæc uero ita se habere, esseque unam quandam facultatem sub quam omnes alia reducuntur, cuius que finis reliquorum omnium perfectissimus, & vltimus, atque ob id maxime etiam expetendus sit, perspicuum inde est: quod multæ & artes & facultates eiusmodi inueniuntur, quæ sub unam artem vel facultatem referantur, eaque architectonicam habeant, hoc est præsidem ac dominatricem, omnibusque imperantem ac præscribentem qualia vnaquæque opera sua efficere debeat, ut ei maxime utilia euadant. Ita enim se habet equestris ars ad frenorum affectricem, cæterasque omnes quæ equitatibus instrumenta fabricant, omnia ad equestris utilitatem spectantia. sed multæ etiam quæ alijs sub se positæ architectonicæ sunt, sub alias quæ principales magis sunt reducuntur: quæ & ipsis imperent, & fines habeant perfectiores. Quemadmodum sub militarem equestris, ac reliqui omnes bellici habitus vel actus: sicut est sagittandi, iaculandi, scuti gestandi peritia, ac cætera huiusmodi, quibus omnibus militaris architectonica ac princeps est. quæ quo

vel equitandum, vel sagittandum, vel iaculandum sit, qua item ratione acies instruenda, aut hostes inuadendi, & reliqua id genus, singulis praecipit. atque ita alia sub alias referuntur. neque tamen in infinitum progredi haec reductio potest: sed vnam quandam omnino statuere necesse est, quae & ipsa alijs omnibus praebet, & finem habeat omnium aliorum perfectissimum, maximeque expetendum. Potentiam vero hic artem vocat ob materiam in qua artes versantur: materia enim potentia appellatur utpote in potentia considerata tamen quae absolute ac simpliciter, quam quae secundum quandam rationem fertur. ex qua artes quoque potentiae dicuntur: quippe quae non necessitatem, sed ambiguitatem quandam in se habent, quae & consequi finem suum, & frustrari eo interdum possint. materiam autem absolute ac simpliciter eam dicimus, quae est communis omnibus secundum quandam rationem: eam tantum quae vniuersiuique propria est.

Neque tamen interest quicquam, siue operationes ipsae fines actionum sint, siue praeter ipsas opera quaedam. sicut in antedictis scientijs.

Cum diuersos esse genere fines artium dixerit, ut alij operationes, alij praeter ipsas opera quaedam sint: atque in quibus opera sunt fines, in ijs ipsa opera operationibus esse expetibilia: ne artes etiam aliquis perfectiores ac praestantiores eas esse opinaretur, quae opera fines haberent, quam quae operationes finesque earum alijs magis expetendos iudicaret: atque inde fieret, ut verbi gratia, sutoriae artis opus felicitate quae in operatione solummodo consistit, esset perfectius atque expetendum magis: sutoriaque ipsa quae finem habet calcium quod opus est, praestantior quam illa cuius finis esset felicitas quae operatio solummodo est, ut diximus, videretur: iccirco haec subiungit, quae eam vim habent ac si ita diceret. neque tamen differentiam aliquam quantum ad artium vel finium perfectionem spectat, in eo esse existimes: quod in alijs actionum finis operationes, in alijs opera esse videamus. in ea enim solummodo arte cuius finis est opus, operationibus praestantius esse opus putandum est: quippe cum ob id operatio omnis efficiatur. in alijs minime. fieri enim potest, ut artes quorum fines sunt operationes, longe praestantiores perfectioresque alijs multis sint, quae praeter operationes opera etiam habeant. id quod in frenorum effectrice, reliquisque omnibus quae equestria instrumenta fabricant, ipsaque equestri, conspiciere facile possumus. nam huius finis est bene equitare, quam operationem esse manifestum est: illarum vero, opera, alia enim frenum, alia ephippia, alia calcar, alia aliud huiusmodi quippiam efficit: quorum singula opera esse praeter operationes videmus. ipsam tamen equestrem omnibus his praestantior, finemque eius alijs aliarum magis expetendum esse nemo dubitat, quibus architectonica ac princeps ipsa praesidet.

Quod unus agibilem finis, qui civilis sit facultatis.

Cap. II.

Si igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, et propter quem alia uolumus, neque omnia ob aliud eligimus. (in finem. n. ita fieret progressus, uanusque & inanis appetitus noster esset) perspicuum est, cum summum bonum, atque optimum futurum.

Omnem hominis eligendum habitum, omnemque actum bonum appetere: esseque ex ijs imperfectiores alios, alios perfectiores ut hi praesent, illi subiecti famuletur: perfectiorum item fines alijs praestantiores magisque eligendos esse, ex ijs quae superius dicta sunt satis constat. Hic vero quaeritur unus ne aliquis finis sit, sub quem alij omnes referantur: ut esse hominis finis quatenus homo est, possit. nam communis omnium quae sunt ea ratione qua sunt, finis est commune bonum, qui est Deus. sed oportet, ut singula etiam bonum quoddam habeant suae speciatim essentiae maxime peculiare ac proprium, quod proxime ac primo appetant: per quodque ubi id consequuta fuerint, maxime vniuersali ac communi bono pro rata cuiusque portione concilientur. Quemadmodum enim per propriam essentiam, quae species est, in commune bonum vnumquodque ascendit, e qua si excidat ab essentia quoque absolute excidit, in nihilumque abit: ita per proprium bonum in commune bonum

bonum deuenit: sique proprio frustretur, communi etiam frustretur necesse est. Quae igitur hic sit ne aliquis agendorum bonorum finis eiusmodi, qui caeterorum omnium perfectissimus atque ultimus habeatur: quique & per se in actionibus & propter se expetendus sit. hocque inducendo ad id quod fieri non potest, ostendit, in hunc modum. si nullus est agendarum rerum finis, qui propter se quantum ad agendum spectat, & non ob aliud expetendus: in infinitum appetitus noster progredietur. at si in infinitum progredietur appetitus, nunquam perfectissimum quippiam assequetur. si autem hoc fiet, vanus erit atque inanis appetitus. si igitur nullus agendarum rerum finis propter se expetibilis inuenitur, vanum esse & inanem hominis appetitum necesse est: id quod est absurdum. quod enim vane appetit, nullum bonum assequitur. quod vero nullum bonum assequitur, omni bono frustratur. omni itaque bono frustratur quod vane appetit. est igitur agendarum rerum finis aliquis, qui propter se & non ob aliud quantum ad agendum attinet, expetendus est. verborum vero dispositio per transgressionem facta obscuram reddidit orationem: quae dilucidius immutari hoc modo potest. Si igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: perspicuum est eum summum bonum atque optimum futurum. Agenda autem sunt ea quae nobis agentibus comparantur: id est bona quaedam quae per artes, & methodos, aliaque id genus acquirimus. quae cum inchoata quaedam & imperfecta sint, utpote ad hominis perfectionem minime attingentia, finem quandam vnum habere necesse est, ad quem cum peruenerit homo, perfectus efficiatur: quique ipsum hominis quatenus est homo, bonum, agendorumque bonorum quae agendo ut homo recte facit, optimum sit: ad quem reliqua omnia relata bona ob ipsum censeantur. sic enim oratio clarior euadet. nam quae interposita sunt, ad assumptionis confirmationem faciunt, quae ita subintelligenda est. sed est agendarum rerum finis, quem propter ipsum volumus: neque omnia ob aliud eligimus: id quod de ea quae vocatur felicitas, dici manifestum est.

Nonne igitur magnum ad uitam cognitio ipsius momentum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus.

Haec ad boni huius inquisitionem incitare quodammodo videntur. cum enim esse id superius ostenderit, nunc ad illud quid sit, inuestigandum inducit. Quando igitur tale quiddam est, inquit, qui communis omnium bene ex actione factorum est finis: cognitio eius ad vitam nostram magnopere conferret. Nam si tale quippiam non inuenitur, vanum omnino est de eo, quippe cum nihil sit, inquirere. si etiam inuenitur, neque nobis eius cognitio quicquam adducit: simili modo superuacanea eius rei cuius cognitio nullam nobis utilitatem afferat, inuestigatio est. At si est, & cognitio eius magnum nobis momentum ad recte agendum affert: in eo vero labor impendendus, maximeque studendum ut quid sit cognoscere valeamus. momentum enim hic utilitatem & auxilium appellat. est autem a lancium translatione sumptum, quibus in ponderibus librandis uti consueuimus: nam sicut in illis ea quae in alteram partem propendent, leuioribus praefertuntur, utpote conferentia ijs qui momenta ac propensiones inuestigant: ita in omnibus, quae utilia sunt, momentum afferre ad illa dicuntur, ad quae conducunt. Quam rem ita esse, magnumque ad vitam momentum finis cognitionem exhibere, sagittariorum similitudine confirmat. nam si quemadmodum sagittarij, inquit, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus. sicut enim sagittarij qui temere faciunt, ad nihilque respiciunt, quod colliment, nunquam in sagittandi peritia boni euadent: sic qui bene & honeste viuere student, nisi finem aliquem habeant, ad quem studium suum intendant, boni in agendi habitibus effici nullo modo poterunt. si vero vtriusque scopus aliquis ac finis proponatur, ut ad eum operationes suas ac studia dirigant: efficietur, ut facilius vtriusque bonum suum consequantur.

Quae si ita est experiendum quidnam is sit, figura comprehendere: cuiusque scientiae, uel facultatis censeatur.

Quod si ita, inquit, huius finis cognitio necessaria est, periculum faciendum an aliquo

modo possimus ad eos qui nulla eius intelligentia imbuti sunt, quid nam is sit, tradere: cuiusque scientiæ vel facultatis censeatur, crassiore quadam ac veluti figurata vti comprehensione. nam cum sit, eiusque cognitio magnopere ad vitam conferat, ut ex ijs quæ superius dicta sunt, patet: quomodo cognitionem eius aliquam percipere poterimus, nisi prius substantiam intelligamus: quam quæstio quid sit, manifestare consuevit. id est ea quæ quæ sit rei essentia, explicat oratio. Cumque finis hic sit agendorum bonorum perfectissimus, scientiam aliquam vel facultatem cuius is finis sit, statuere necesse est. scientia vero à facultate vel potentia in eo differt: quod illa cognitio est, quæ ex necessarijs ac per se propositis, primisque ac proximis, causisque conclusionis constat, vel etiam conclusionibus ipsis quæ ex huiusmodi sumptionibus fuerint collectæ: ita ut ex antecedentibus minime possit aliud atque aliud concludi, sed semper vnum atque idem scientificè sequatur. facultas autem vel potentia ex ijs quæ plerumque eueniunt, efficitur: neque vnam semper, sed alteram etiam interdum contradictionis partem concludit: potentia propterea appellata quia anceps est, potestque in vtramque partem euadere. Nam quemadmodum contrariorum susceptrix materia potentia ea de causa vocatur, quia suscipere vicissim vtramque possit: simili modo potentias eas artes dicimus è quibus non necessario altera contradictionis pars, sed quandoque altera quoque euenire consuevit. cuiusmodi sunt differendi ars, atque oratoria. quæ vtræque in proposita quæstione vtramque contradictionis membra pertractant. neque necessitatem vllam habet, ut in altero probando tantummodo versentur: sed in altero etiã opposito conantur persuadere. eiusdem generis quoque sunt coniectrices: ut gubernatoria ac medicina: in quibus interdum qui operantur bene omnia exequentes periclitantibus salutem exhibent: interdum fit, ut præcepta ipsa sine suo frustrentur. Adde quod huiusmodi artium artifices contrariorum periti cum sint, possunt in vtram libuerit partem ipsis vti: ut non tam salutis, quam pernicii subiectarum sibi rerum auctores efficiantur.

Videretur autem esse eius quæ maxime principalis, maximeque architectonica est. cuiusmodi ciuiliis apparet.

Nam si hic finis omnium qui in actione sunt, finium perfectissimus est atque vltimus, omniaque agenda bona excedit: ars etiam cuius is finis est, reliquarum omnium præstantissima sit atque architectonica necesse est: quippe quæ reliquis omnibus imperet, finemque habeat cæterorum omnium maxime expetendum. cuiusmodi ciuiliis, non dixit est, sed apparet: quod ex operationibus ipsius continuo probat, ita subiungens.

Quippe cum ea sit quæ qualnam esse in ciuitatibus scientias oporteat: tum quales quemque discere, & quousque, constituat.

Si enim hæc quæ esse in ciuitatibus scientiæ, & quæ non esse, qualesque à quibus disci debeant, statuit, modumque etiam ipsis præscribit: qui fieri potest, ut omnium non sit architectonica, ac dominatrix: nam aliæ architectonica licet subiectis sibi artibus & vtantur & imperent: non tamen debeant ne illæ esse nec ne, inquirunt: neque aut quousque eas in operibus progredi, aut qualem vniuscuiusque esse artificem deceat, ut arti conueniens congruusque sit, curam vllam habent. id quod ciuilem facere manifestum est: dum vel prouidet ne vanae aliquæ artes in ciuitatibus, quæ nihil serij possunt honestique perficere, exercentur: quæ ciuium animos in lusionibus quibusdam, inutilibusque opificijs occupantes bonos mores corrumpant: qualis funabularia, & saltatoria, multaque aliæ sunt. vel dat operam ne male artes existant: ne malefici aliqui in ciuium nocumentum aliqua machinentur: ne noctu vel perfossis parietibus, vel disiectis tectis in alienas domos ingrediantur, templa diripiant, ignem domibus atque hominibus exitialem subijciant: aliaque huiusmodi faciant, quæ in aliorum perniciem tendunt. accedit etiam quod si quæ artes vtilis hominibus sunt, ne eas quidem sine examine omittit: sed moderatè quæ maxime, ne supra quæ ex vtu sit, progressæ in superuacua aliqua, atque inutilia delabantur, iudicia quædam quæ nihil in se boni ac serij habeant, exercentes. perinde ac fabrilis, cum vel ceruos ligneos salientes, vel currentes muscas, vel reptantes serpentes, vel tale quippiam fabrefacit, quod animos hominum lusionibus oblectans à studio rerum agendarum auocare consuevit.

Videamusque

Videamusque uel maxime honorabiles facultates, qualis est militaris, familiaris, & oratoria, sub ea esse collocatas.

Ciuilem hic ostendit scientiarum ac facultatum quæ in ciuitatibus sunt, esse præstantissimam: duobusque modis id declarat. primum quantum ad rationem ipsam attinet, quæ ad ipsam habent facultates, quæ maximo in honore sunt, militaris, oratoria, ac familiaris: quæ subiectæ ipsi sunt, eiusque imperio administrantur. ad ciuilem enim pertinet, & imperatori præscribere quomodo vti exercitu debeat: & oratori, quomodo & quousque in deliberationibus, aut iudicijs, aut demonstrationibus vtendum oratione sit: & familiari, quomodo honeste ac iuste domum, secumque habitantes regat ac conseruet. Deinde quantum ad rationem spectat, quam ciuiliis ad ipsas habet, idem demonstrat: cum inquit.

Cum enim cæteris actiuis scientijs hæc utatur, quid item agendum, à quibusque abstinentum præscribat, ac sanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturque, ut is bonum ipsum humanum sit.

Nam si & maxime honorabiles facultates huic subijciuntur, eiusque imperio ac moderamine administrantur, & scientiæ actiue iccirco sunt, ut vsui eius inseruiant: ipsaque est quæ leges de honestis ac iustis in ciuitatibus instituit: atque ita ante omnes alias hominum societates & res publicas in officio continet: nullaque inuenitur alia quæ antecedit, sed ipsa præminet, ac præest, aliæ sunt inferiores ac subditæ: quominus fines etiam aliarum fini humanus subditi sint, ad eumque referantur, fieri nullo modo potest: qui sanè finis, bonum ipsum humanum erit.

Nam si etiam & uni homini & ciuitati bonum idem sit: bonum tamè ciuitatis & acquirere & conseruare, maius quid ac diuinius uidetur.

Quomodo & eadem & diuersa sit ad seipsam comparata felicitas, hic manifestat. quippe quæ & ciuiliis cuiusdam id est moralis finis sit, & eius ciuiliis, quæ simplici absolutaque ratione consideratur. vtramque enim eundem finem habet: quod est, ut in præsentia ita dicamus, virtutum opus perfectum: quod tamen in altera maius ac diuinius, in altera minus atque humanius habetur. atque hoc confirmat his, quæ ita subiungit.

Ac contentus quidem esse etiam unusquisque potest, si uni soli: pulchrius tamen ac diuinius, si genti ac ciuitatibus bonum efficiatur.

Si in vno bonum perficiatur, satis illud quidem dignum esse potest ut acquiescamus, contentique simus: utpote cum pulchrum honestumque sit: siue id in se quispiam, siue in altero efficiat. pulchrius tamen ac diuinius, si ad gentem vel ciuitates boni exequutio pertineat: pulchrius, eo quod in plures explicatur pulchritudo, maiorque inde ornatus existit: perinde ac si quis lucidiorem esse lucem dicat, quæ latius diffunditur, quam quæ angustius spatium penetrat: diuinius vero, quia cum benefacere diuinum opus sit, quanto plura ea sunt, quæ beneficijs afficiuntur, bonaque ac meliora redduntur: tanto maior beneficentia, atque inde diuinius opus existimandum est.

Hæc igitur sunt, quæ discendi hæc uia quæ ciuiliis quædam est, appetit.

Cum tria sint omnia quæ in præsentia hoc libro proposita sunt: primum exordium huiusque pertinet, in quo illa omnia fuere declarata: principio esse quendam agendorum bonorum finem, qui omnium perfectissimus atque vltimus sit, & in quem omnes alij referantur: deinde eum, cum nobis ad vitam bene beateque traducendam magnopere conducat, esse inuestigandum: tum esse eum omnium optimæ scientiæ aut facultatis, quæ ciuiliis est: atque ob id bonum hominis, quatenus est homo, proprium censerì debere: postremo si quis bonum hoc in vno tantum assequutus sit, præclarum illud quidem: multo tamen præclarior futurum, si boni distributione in plures diffusa, in gente aliqua, aut ciuitatibus idem efficiatur. nunc igitur ad alterum exordium transitum facit, in quo auditorem monet, quales sit de rebis his rationes expectaturus: prius tamen quod in primo posuerat, quasi confirmans, hæc igitur sunt, inquit, quæ præfens hæc discendi uia quæ ciuiliis quædam est appetit. hæc

quæ nam: de vno enim tantummodo sine, quod est humanum bonum, loquutus est. cur igitur non dixit hoc, sed hæc appetit, perinde ac si de multis intelligatur: an propterea fortasse quia cum hic de quo egit, finis perfectissimus atque vltimus sit, multi que alij sub eo contineantur, ad eum que reducantur: necesse est singulos in suo quemque statu atque ordine sibi conuenientia omnia adeptos per subiectos in supremum denique peruenire: atque ob id plurali numero usus est: vel, si hoc etiam dicendum est, ea afferri causa potest, cur quasi de multis dixerit: quod vnum & eundem finem alio modo in morali assequimur, quæ civilis quædam est, in vniuersis que perfectione consideratur: alio, in civili absolute quæ communius diffunditur. Queritur etiam quomodo moralis civilis quædam appellata sit: quod inde patet, quod civilis absolute ea est, quæ in gente aliqua aut ciuitatibus bonum exequitur: civilis vero quædam, id est non simpliciter atque absolute, quæ in vno tantum homine illud idem efficit. bonus enim vir civilis etiam ipse quidam videtur, qui prudentium præceptis obtemperans virtutem exercet: civilis autem vir ille est, qui honesta & iusta ex se cognoscit, & docet in ciuitatibus, perfectionemque multorum assequitur. at ciuem idoneum, quatenus civilis est, eum appellamus, qui & per se boni viri officium exercet, & cum alijs qui in eadem ciuitate degunt, bonum communicare consuevit.

De modo procedendi, & audire morali.

Cap. III.

Satis uero hac de re dictum existimetur: si perinde explicatum fuerit, ac subiecta materia postulat.

Hinc secundum proœmium exorditur: ubi docet certam hic ac perpetuam quæ ex necessarijs constet, doctrinam minime expectandam: sed satis exactam eam futuram, si explicata fuerit, id est explanatione ac declaratione illustrata: perinde ac subiecta materia postulat. materia vero in vnaquaque arte ac methodo subiecta res appellari solet, in qua versatur. Cum igitur morali ac civili subiecta sint vitæ negocia, quæque in ijs fiunt actiones & operationes, quæ omnia ut plurimum euenire consueuerunt, neque semper eundem modum seruant, sed interdum in contrarium delabuntur atque excidunt: orationem quoque quæ de huiusmodi subiecto pertractat, similem esse necesse est: ut minime debeant in huiusmodi materia necessariæ demonstrationes requiri. nam cum oratio quasi mensura sit rerum de quibus agit, mensuramque oporteat ad id quod metitur esse accommodatam: fieri nullo modo potest, ut quod semper in eadem stabilitate perseverat, illi accommodetur quod instabile est, ac plerumque & non semper existit. superabitur enim proculdubio ab eo quod semper est, id quod aliquando, quo minus perpetuo sit, interrumpi consuevit. si igitur perinde ac subiecta materia, hoc est honesta ac iusta postulant, quæ inter homines sunt, explicatio, id est manifestatio ac declaratio facta fuerit: satis exacte dictum existimetur. neque tamen quisquam debet moralem ac civilem methodos iccirco rejicere: quia talem de ipsis Aristoteles doctrinam polliceatur. nam eadem de causa oportet etiam elegantissimas quasque ac præstantissimas artes repudiare: cuiusmodi est grammatica, rhetorica, medicina, ac dialectica, ac cæteræ demum omnes quæ in materialibus rebus versantur: immo naturam quoque ipsam cuius in materia, materialibusque rebus negocium est: propterea quod non stabili semper tenore progrediuntur, sed quandoque errant, ac sine suo frustrantur.

Nam exacta tractatio non simili modo in unoquoque genere exquirenda est: quemadmodum neque in artium officijs.

Hæc confirmant in moralibus & civilibus exactas ac necessarias rationes requiri minime debere. eo quod neque omnis artium oratio exacta est: neque simili modo ab unoquoque artifice exigitur, ut in sua arte exquisitum atque absolutum opus præstet. id quod ex officijs artibus, earum que officijs comprobatur. officices autem artes, id est *δημιουργικαὶ* ille dicitur, quæ operis alicuius effectrices sunt. opera vero ipsa effectra officia appellantur. cum enim in tria genera diuidantur artes, in speculatiuas, actiuas, effectricas: ex effectribus hoc probatur, id est exactam perfectionem non esse in omnibus similiter requirendam: propterea quod patere euidentius id potest in his, quarum subiecta & opera quænam & qualia sint, sensu percipiuntur.

su percipiuntur. Ecce enim, vna artis species est formæ hominis quatenus est homo, imitatrix: quæ pro subiectorum differentia in varias postea species distribuitur. primum in picturam & statuariam: statuaria in fictoriam, conflatariam, sculptoriam, fabrilem, & marmorariam, & siqua alia huiusmodi est. inter quarum artifices pictor est, a quo plurimum omnium quantum ad imitationis expressionem attinet, exigatur: quippe qui obtemperantem maxime ac tractabilem materiam subiectam habeat. fictor vero qui cera ac luto alijsque huiusmodi utitur, debet minus quidem quam pictor: reliquis tamen omnibus amplius præstare. at qui metallorum conflatione vel cusionem aliquid fabrefacit, solet ab eo minus exactum quam a superioribus: paulo tamen quam ab alijs absolutius ac perfectius opus requiri. simili modo faber & sculptor reliquis omnibus cedentes, marmorarium expolitione operis superabunt. ipse vero marmorarius cum subiectum nactus sit maxime omnium intractabile ac contumax, minime omnium elaborata opera & præstat & præstare debet. satis igitur vniciueque est, si perinde effecerit ac subiecta materia postulat. Genus autem hic Aristoteles quemadmodum multis alijs in locis subiectum appellat: eo quod vtraque hæc similitudinem quandam ac proportionem inter sese habent. Nam & genus quia differentiarum accessu in speciem abit ac formatur, materiam admodum simile est: & materia quia per se confusa minime que distincta cum sit, formis quasi differentijs quibusdam distinguitur: rationem quandam generis obtinet. adde quod quemadmodum genus potestate nihil aliud est quam species ipsa, & e potestate in actum progreditur: ita materia potestate cum sit omnia ea quæ ex ipsa efficiuntur, ex priuatione in formationem procedit.

Honestas autem & iustas de quibus civilis considerat, tantam differentiam, tantumque errorem in se habent: ut lege, non natura esse uideantur.

Cum ostenderit Aristoteles qualis futura sibi oratio sit in commentarijs his moralibus, satis que esse dixerit, si pro subiecta materia explicatio fiat: deinde ad vniuersale deueniens docuerit non omnes disputationes perfectam admittere ac certam explanationem, sicut neque officiat: ad præsentem rem nunc descendit: & inquit, honesta ac iusta quæ inter homines sunt de quibus civilis considerat, multam habere in opinione videlicet apud ipsos homines differentiam, multumque errorem: atque adeo ut sola institutione et opinione consistere, nihil autem esse natura uideantur. iccirco quia ea quæ natura sunt apud omnes eadem reperiantur: honesta uero ac iusta non ita: sed de ijs alia alijs & opinio, & institutio habentur. possumus que vniuersale particulari coniungere, atque inde rationem colligere in hunc modum. Honestas ac iustas quæ apud homines habentur, sunt diuersa inter se, atque errantia: sed de errantibus ac diuersis certam tradere disciplinam non licet: efficitur igitur, ut de humanis, honestis, ac iustis certam tradere disciplinam non liceat.

In bonis etiam talis quædam error inesse propterea patet, quod multis dâna ex ipsis eueniunt: nonnulli. n. ob diuitias, alij ob fortitudinem periere.

Primi huius Nicomachiorum moralium libri scopus est, ut diximus, de humano bono agere: iccirco Aristoteles cum hic quali usus sit dissertatione proposuerit, communioribus que assumptis omnia & honesta & iusta complexus sit, de quibus civilis pertractat: deuenit rursus ad ipsum humanum bonum de quo questio est: atque ait, quemadmodum in honestis ac iustis absolute in quibus civilis versatur, diuersitas quædam atque error apud homines reperitur: ita quoque in bonis quæ apud eosdem sunt, idem reperiri. cur propterea quod, inquit, euenit, ut multi ex ijs quæ bona existimant, damno afficiantur. diuitiarum enim, fortitudo, & sanitas, multa que id genus alia, quæ bona hominibus videntur, necis occasionem nonnullis attulerunt: quippe cum non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti: multi item sua ipsorum sanitate ad prauas res abutentes interierunt. fortitudinem uero hic fortasse non animi virtutem appellat, quæ in æquabili iracundiæ motu atque appetitione consideratur: sed corporis, quam vim ac robur uocant, fortitudini animi correspondentem. Nam sicut in animo quatuor generales virtutes sunt, prudentia, fortitudo, temperantia, iustitia: ita in corpore quatuor illæ inueniuntur, sensuum vegetatio atque integritas, robur, pulchritudo, & sanitas: quæ illis animi propor-

tione respondent. prudentiæ, sensuum vegetatio, quasi in animalis corpore quædam sita cognitio: robur fortitudini, quod corpus validum laborisq; patiens reddit: temperantiæ, pulchritudo quæ æquabilitatem quandam & in magnitudine, & in congrua partium corporis inter se compositione affert: iustitiæ vero sanitas, utpote quæ in humorum temperatura naturalem æqualitatem conferuet. si igitur hac significatione fortitudinem sumas, apte erit hic cum diuitijs coniuncta: cum etiam ipsa bonum instrumentarium sit, quod pro vsu ratione possit quantum in nobis est, vel prodesse vel nocere: nisi videlicet extrinsecus alijs qua per inuasionem occasio offeratur. Quod si fortitudinē propriam quæ animi est, sumptam hic esse affirmes, dicere poteris vnum vni Aristotelem, hoc est bono cuidam exteriori ac corporis, alterum internum atque animi recte apposuisse: ut ostendat in ijs quoque quæ proprie bona apud nos sunt, inesse quandam ambiguitatē: propterea quæ efficitur quandoque, ut ex eis etiam quibusdam nocumenta contingant. cum vel ob inuidiam insidijs appetuntur, vel in prælio periclitantur: atq; id aperte interdum, interdum inopinato euenire consuevit. ut vulgatum illud verbum comprobetur, quo dici solet, ignauorum esse propriam securitatem: eorumq; matres fletu ac luctu omnino carere.

Cōtenti igitur erimus, si nos cum de talibus & ex talibus differamus, pingui quadam minerva, atq; adumbrata figuratione uerum ostēdamus: cuiq; de ijs quæ plerunque eueniunt, atque ex ijs ratiocinemur, similia etiam concluderimus.

Quoniam, inquit, tanta est in honestis ac iustis rebus atque etiam bonis quæ apud homines sunt, ambiguitas, ut nulla de illis certa opinio, nullusq; consensus inter eos sit: si etiā nos cum de huiuscemodi agamus, neq; exacta aliqua & subtili inuestigatione, sed rudiore quodam modo et crassiore, neq; perspicue admodum, sed sub adumbrata quadam figuratione verū ostēderimus: acquiescere ac contenti esse his debemus. simili modo quia subiectæ res necessariæ minime sunt, neque eiusmodi, ut eodem semper cursu ferantur, sed plerunque eueniunt: demonstrationes quoque ex similibus propositionibus confici: atq; inde conclusiones non necessarias, sed plerunque euenientes euadere necesse est: quippe quæ non necessaria proposita consequantur. cum enim & ea quæ sunt & quæ fiunt, non necessario omnia vel sint vel fiant, sed quædam reperiantur, quæ quo minus perpetuo, vel sint vel fiant, interrumpi consueuerint: efficitur, ut illud rerum genus introducat, quod quia & esse & fieri alio atq; alio modo potest, possibile appellant. idq; in tria diuiditur: in ea quæ plerunque: in ea quæ raro: in ea quæ ex æquo eueniunt. In necessariorum contemplatione scientia versatur, quæ etiam ipsa necessaria est, & ex necessarijs necessaria colligit ac concludit. in eo possibili quod plerunque fit, artis negocium est, quæ ex similibus propositionibus, similia, hoc est plerunque euenientia conficit. circa id quod in æquilibrio consistit, & nihilo magis potest esse q̄ non esse, ratiocinatio, atque electio fieri solent: quæ cum iudicatrici facultates sint, utrasque contradictionis partes æquo examine perpendunt ac librant: atque ex ijs vtra visa fuerit melior, eligunt, alteri que anteponendam censent. Id vero quod raro contingit, nulla facultas considerat: quod veteres quia de eo reddere rationem nullam poterant, fortunæ & casui ascribere. Quia igitur res agendæ ex illis sunt quæ non semper, sed plerunque eueniunt, utpote impeditæ aliquando & interpellatæ: qui de illis agit siue ut honestas vel turpes, siue ut iustas vel iniustas, siue ut bonas vel malas eas consideret: is sanè cum ex plerunque euenientibus propositiones assumat: talia etiam concludat necesse est. Quapropter si quis huiuscemodi aliquid vel bonum vel honestum vel iustum esse probauerit, licet aliquando etiam mentiri deprehendatur: non est tamē ob id, modo vera plerunque oratio eius sit, accusatione dignus existimandus. nam neque ex necessarijs, neque necessaria colligit: sed eiusmodi, quæ nonnunquam & interrumpi, & esse alio modo possunt. Pingui autem minerva dixit, ad necessariarum demonstrationū subtilitatem: adumbrata figuratione ad perspicuitatem & euentiam respiciens: ostendamus vero ad demonstrationem opposuit. demonstratio. n. & ostensio, id est ἀπόδειξις & ἐνδειξις in eo differunt, quæ illa perspicuam & certam quilitatē rei manifestationem nobis facit: hæc obscurius

obscurius quibusdam quasi figurationibus, atque imitationibus, seu significationibus res exprimere conatur. illud vero cum inquit de ijs quæ plerunque eueniunt ad necessaria spectat: propterea quæ necessariorum ordo nunquam, illorum aliquando interrumpi consuevit, subtilis autem demonstratio ea est, quæ ad prima vsq; & medio carentia principia ascendit: quæ in ijs quæ plerunque eueniunt, reperiri nullo modo possunt: ut crassioribus rationibus oīno acquiescamus necesse sit, imaginibus ac figuris significationibusq; duntaxat adducti. quæ enim ex verisimilibus sumptionibus, ijsq; quæ tam esse q̄ non esse possunt, constat ratiocinatio, nihil aliud esse q̄ demonstrationis figura atque imago videtur: cum non solum ex illis quæ per se sunt, & primis ac medio carentibus causisq; conclusionis non conficiatur, sed ne ex illis quidem quæ ex huiuscemodi alijs fuerint conclusa.

Eodem modo etiam unusquisq; debet ea quæ de aliquo dicuntur, admittere. est enim eruditi eatenus exactam in unoquoq; genere explicationē requirere, quatenus pati rei ipsius natura potest. Nam & mathematicum suasionibus utentem approbare: & ab oratore demonstrationes exigere, simile vitium uidetur.

Cum dixerit qualis in proposita re sibi esse possit dissertatio: auditorem etiam monet, quomodo erga ea quæ ita dicta sint, affectus esse debeat: & inquit eodem modo ipsum quoque oportere ea quæ dicuntur, admittere, id est ita ut dicuntur: ut intelligat neque necessaria ipsa esse, neque ex necessarijs collecta, sed plerunque euenientia, atq; ex eisdē conclusa: eatenusq; existimet recte ea se habere: neque necessarium quippiam in talibus requirat. regulam deinde quandam tradit, quousque in qualibet re exacta ac certa exquirenda explicatio sit: cum inquit, eruditi esse viri, id est multarum rerum peritia præditi, eatenus in unoquoque subiecto exactam explicationem requirere: quatenus pati rei ipsius natura potest. genus enim hic subiectū vocat. si vero eruditus is est, qui rationes unicuique subiecto accommodatas exigit: ineruditus proculdubio ille qui contrarium fecerit, erit putandus. vnde id postea subiungit: *ΕΝ ΑΜ* & mathematicum suasionibus utentem approbare: & ab oratore demonstrationes exigere, simile vitium videtur. *Μ* mathematicus enim omnis tale habet subiectum, ut ea quæ per se illi accidunt, ex necessarijs, ac primis, ex ijsq; quæ per se sunt, medioq; carent propositionibus, demonstrat. orator autem vel ex probabilibus, vel ex ijs quæ videntur probabilia, subiectarum sibi rerum confirmationes facit, quæ auditoris assensum non vehementer mouent: vnde etiam quia tantum ad suadendum quomodocunque spectant, suasiuæ ac probabiles, non autem necessariae appellantur. si igitur aliquis sit, qui mathematicum suasionem afferentem approbet, neque ab eo demonstrationum necessitatem requirat: oratori vero non acquiescat, si suadere tantum voluerit, sed scientiæ effectrices demonstrationes desideret: is planè & rerū naturæ aduersatur, & imperitiam suam manifestat: quippe qui ignoret quo in huiuscemodi artibus iudicio utendum: quidq; ab unoquoque in confirmandis suis exigendum sit. quorum vtrunque vitium est a recto officio aberrans. Nam quæ ille qui in aliquo ita eruditus est, ut iudicare rationes eius possit, ab artis vel scientiæ illius professore diuersus sit: omnibus patet. illi enim satis est si experimento quodam solummodo didicerit, geometricas, verbi gratia, rationes ex talibus debere sumptionibus constare, atq; ita colligi, talesq; conclusiones conficere: atq; ita possit iudicare, an is qui vel geometriam vel geometricas rationes profiteatur: ex talibus atq; ita ratiocinetur, taliaq; concludat. artificii vero geometricæ quoque operari necesse est: easq; demonstrationes asserre, quas scientiæ subiectum postulat. Idem de vna quaq; arte & scientia existimandum est.

Verum unusquisq; ea recte iudicat quæ cognoscit: atq; eorum bonus iudex est. unamquæq; igitur rem bene iudicat, qui in ea: absolute uero omnia, qui in omnibus eruditus est.

Ex tribus proœmijs quæ primo huic moralium libro præposita sunt, hoc est tertium: ubi declarat qualem oporteat esse auditorem eorum quæ hic dicuntur, nam quia superius

dixerat præsentem disputationem conuenienter pro ratione subiectæ materiæ admittendam esse: nunc ostendit eum qui apte aliquid admissurus sit, eruditum in eo esse debere. si enim non nouit, recte iudicare non poterit: si recte non iudicabit, neque recte profus admittet. quatenus uero scire eum necesse sit, qui idoneus rationum iudex esse uelit: iam diximus. uniuersalem autem orationem facit cum ait: unusquisque ea recte iudicat quæ cognoscit, & eorum honus iudex est. cognitio enim uniuscuiusque rei est, quasi norma quædam eius rectitudinis in mente cognoscentis sita: cui rem cum applicat, ille qui discernere uult, facile inuenit, congruat ne cum norma res, an eius examen transgrediatur: sique congruentem inuenit, ut bonam laudat: si minus, merito, utpote à regula discrepantem vituperat. qui igitur cognoscit, quæ natura sit rei quam iudicare uult, is eius cognitionem adeptus est: qui uero cognitionem est adeptus, regulam & normam habet: qui autem normam habet, habet id quo rem iudicaturus est. quod qui est consequutus, iam habet quo recte ferre iudicium possit: contra uero, qui non cognoscit: unde ille bonus iudex, hic prauus euadit. **VNAM** quancumque igitur rem bene iudicat, qui in ea: absolute uero omnia, qui in omnibus eruditus est. si integra ratio ita habebit. omnis qui aliquid recte iudicat, illud cognoscit. omnis uero qui aliquid cognoscit, eruditus in eo est. eruditus igitur in eo est omnis, qui aliquid iudicat. estque syllogismus in prima figura. sed hic maior propositio, more oratorum fuit prætermissa. atque hæc est horum uerborum sententia. Cui uero ita dixerit, unusquisque ea bene iudicat, quæ cognoscit: & eorum bonus est iudex: uidetur tam eos qui cognoscunt & iudicant, quam ea quæ cognoscuntur & iudicantur, particulatim ac sigillatim sumptis: re uero tamen uniuersale est enunciatum: ut siue dicamus /unusquisque bene iudicat /siue /omnis bene iudicat, quæ cognoscit /eandem vim habeat: quippe cum omnis non uniuersale, sed uniuersaliter significet. nihil enim aliud est omnis, quam singulorum collecta multitudo: nam & unusquisque ex omnibus, & omnis idem in sensu, ac significato planè est. Idem de his quæ cognoscuntur, & iudicantur, dici potest. siquidem quæ, omnes qui cognoscunt & iudicant, cognoscunt & iudicant: ea profecto omnia sunt, quæ cognoscuntur & iudicantur. Iam uero bene iudicare unumquemque quæ cognoscit, & eorum bonum esse iudicem, ex mutua significatione idem est: utraque enim hoc est bene iudicare, & bonum esse iudicem, idem ualent. illud autem unamquamque igitur rem bene iudicat, qui in ea est eruditus /syllogismi conclusio est, ex una tantum sumptione collecta: quæ quidem etiã ipsa quatenus apparet ex uerbo, particularis uidetur: & tamen uniuersalis re uero est: cum omnia singularia hic significet, & quasi per inductionem & summam colligat: atque ita uniuersale confirmet: quod etiam statim ita subiungitur /absolute uero omnia, qui in omnibus eruditus est. in hunc modum Aristoteles rationem hic disposuit. Sed illud tamen dubitandum adhuc relinquitur. nam unamquamque rem bene iudicare qui in ea eruditus sit, uerum est, ac manifeste patet. aliquem uero in omnibus esse eruditum, ut recte omnia queat iudicare: uidetur fieri nullo modo posse. quomodo enim unus esse aliquis potest, qui omnia sciat, & bonus omnium iudex sit: neque enim comparatum est, ut unus aliquis ex singulis omnia ea sua cognitione actum comprehendat, quæ absolute, homo quatenus est mentis ac scientiæ capax, consequi natura potest. fortasse igitur, non quia fieri possit, hoc dixit: sed quia cum singuli omnes homines sub uniuersalem reducantur hominem: simili modo etiam qui sigillatim eruditi sunt, sub uniuersalem unum eruditum referri necesse est: atque ideo quasi statuens eum, ac fingens, ita inquit: ut ita intelligendum sit: quemadmodum qui in unaquaque re eruditus est illud recte iudicat, in quo est eruditus: sic si quis fingat aliquem eiusmodi reperiri, qui in omnibus absolute eruditus sit: is bonus omnium iudex efficietur. Quamuis considerandum, ne magis cognoscentem hic & eruditum non illum appellet, qui uniuscuiusque artis & scientiæ professor sit: sed qui multarum rerum experientia calleat, possitque inde omnia sibi ad iudicandum proposita peritiæ suæ applicando recte iudicare. quemadmodum in multis uideri est, qui licet nunquam picturam exercuerint: de aliorum pictis tabellis ferre apte iudicium possunt. id quod in alijs quoque artibus uisum uenire manifestum est. adde quod ipse quoque Aristoteles multis alijs locis in hoc significato usus esse eruditionis, id est *παιδείας* uocabulo inuenitur, ut perspicuum sit, aliam esse scientiæ cognitionem, & aliam eruditionis.

nis.

nis. quæ quidem eruditio cum multarum rerum peritiâ sit, satis idoneum reddere aliquem potest ad ea iudicanda quæ scientiæ & artes efficiunt: siue speculatiuæ, siue actiuæ, siue effectiuæ illæ fuerint.

Atque hinc fit, ut iuuenis auditor ciuilis idoneus esse non possit: quippe cum imperitus actionum uitæ sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur.

In tertio hoc proœmio cum proposuerit docere, qualis eorum quæ dicenda hic sunt, auditor esse debeat: prius in uniuersum posuit, qualem esse eum oporteat, qui uniuscuiusque artis uel scientiæ effecta sit iudicaturus: deinde his cõter dictis ad propositam rem uenit, non posse inueniens iuuenem idoneum esse ciuilem auditorem: idque duobus argumentis ostendit. primum ex temporis breuitate, qua iuuenis adhuc in uita uersatus, eius actionum peritus euadere minime potuit, ex quibus & de quibus rationes constant: ut merito ea quæ nondum expertus est, recte nequeat iudicare. atque hæc de iudicio. Est autem ratiocinatio in prima figura hoc modo. Iuuenis actionum uitæ imperitus est. omnis qui alicuius imperitus est, illud minime potest iudicare, cuius est imperitus. non potest igitur iuuenis actiones uitæ, sed neque ea quæ ex ipsis uel de ipsis dicuntur, bene ne an male habeant, recte iudicare. ex ipsis uero dicuntur ea, quæ ut propositiones sumi solent: de ipsis, ea quæ ut quæstiones, & conclusiones. Secundo argumento iuueni ostendit harum rationum disciplinam uanam atque inutilem futuram: cum inquit:

Adde quod cum perturbationes sequatur, frustra & inutiliter audiet. finis. n. non cognitio, sed actio est.

Oratio. n. omnis, omnisque actio & operatio ad finem quædam spectat: sique eo frustratur, frustra facta esse dicitur. Ita quoque quæ de uirtutibus habentur orationes cum non ad contemplationem solam spectent, sed ad agenda honesta, amplectendumque bonum: si finem hunc non fuerint consequutæ, frustra & dicuntur, & audiuntur: inutilesque esse auditoribus uidentur. Nam cum homo inter uitæ primordia ociosam habeat rationem, sensus uero, irrationalesque appetitus in eo præuenterint, inualescentesque proprias voluptates affectent: facile fit, ut ab his uehementius ob generationem incitatis oppressus, ac superatus uita multis in perturbationibus traducat: præsertim cum natura etiam in eo, quippe quæ tunc recens extiterit, nihil aliud magis, quam ut sit, curare uideatur. ideo quodam temporis mora opus illi est, necnon disciplina atque institutione ad hunc ex affectibus perturbationibusque contractum stuporem discutiendum, uelamenque ignorantie detrahendum: quo & cognoscere meliora, & præponere ea peioribus possit: uitamque à ratione alienam auerfari, eamque eligere quæ ex ratione rectoque iudicio traducitur. id quod & difficile admodum est, & uix non mediocri indiget: eo quod assuetus iam malis à pueritia est iuuenis, plurisque æstimare didicit absolute esse, quam bene esse: immo nullum aliud bonum honestumque cognoscit, nisi corpus curare, utque id ualeat, beneque habeat, summa ope niti. atque hac de causa fit, ut non solum consilia & monitiones, sed sæpe etiam derisiones, opprobria, contumeliæ, quandoque etiam uerba adhibenda sint: ut ignauæ huius uitæ remissioni, uirtutis industriam ac laborem anteponat. propterea igitur iuuenibus uanum atque inutile est huiusmodi dissertationes audire, quia perturbationes sequuntur: irrationalesque assuetudini indulgentes, nunquam boni quicquam agere constituunt. at uero hæc ars non absolute speculatiua est, ut cognitione sola eorum quæ dicuntur, auditores contenti esse debeant: sed actiua: opusque est cognitioni actiones adiungere: alioqui incassum oratio omnis & habetur, & auditur.

Interest autem nihil, iuuenis ætate, an moribus iuuenilis aliquis sit. non enim defectus penes tempus est: sed quia & uiuit, & singula persequitur ex perturbatione.

Posteaquam dixit iuuenem propositæ dissertationis duabus de causis minime esse idoneum auditorem, partim ob uitæ imperitiã, partim ob perturbationes: subiungit nunc neque omnem senem, aut ætate prouectiorem ob tempus solummodo ad hæc percipiendum esse aptum: sed oportere etiam ipsum ab omni perturbationum dominio esse liberum: si modo accommodatus auditor futurus est. quippe cum etiam iuuenis non tam ob ætatem ad hæc intelligenda ineptus dicitur: quam propterea quod à perturbationibus subiugatur.

Eustrat.

b

gari consuevit: vt prauitate quasi collumbari quodam iniecto grauam ac depressam rationem habens pronus in terram semper, in eiusque fruitione despiciat: suspicere nunquam, tut attolli sursum permittatur: oculusque mentis eius crassa perturbationum caligine quasi nubecula quadam obiecta impediatur, quo minus transpicere, ac videre bonum ipsum possit. Quia propter si senex aliquis sit, qui perturbationibus afficiatur; neque ipse erit harum rationum idoneus auditor: eo quod et in ipsa aetate senectute νεωπός. i. iuuenilis moribus, hoc est, iuueni similis est: & ex perturbatione uiuit, & singula persequitur, appetitionemque habet irrationalē, & perturbatā. psequi uero. i. δ' ἰσχυρὸν hic, pro inquirere positum est: qui. n. vehementer aliquid appetit, & querit, ad seque attrahere atque apprehendere studet: persequi id quod appetit, dicitur, translatione ab his sumpta qui fugientes persequuntur, & comprehendere uolunt.

Talibus enim cognitio, perinde atque incontinentibus inutilis euadit.

Idem adhuc sumpto incontinentium exemplo declarat. Incontingens enim ille est, qui cum mala quadam consuetudine trahitur, ad rationem quidem recurrit, eiusque imperijs conatur suum praeter rationem incitatum appetitum reprimere: sed continere tamen non potest. Quemadmodum igitur in illo, licet ratio malum esse nouerit appetitui temere atque irrationaliter incitato acquiescere, uelique a flagitijs abstinere: a perturbationibus tamen uincitur, praua consuetudine subiugata: sic unusquisque qui ex perturbatione uiuit, orationes de uirtute & bono auribus quidem admittit: sed nullam tamen ex ipsis, cum ab assuetis affectibus ad peiora detrahatur, percipere utilitatem potest.

Illis autem esse perquam utilis potest: qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur.

A contrario hoc sequitur ex his quae modo dicta sunt. sicut enim qui ex perturbatione & praeter rationem uiuunt, nequeunt ullum ex huiusmodi dissertationibus consequi emolumentum: sic qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur, his prodesse horum cognitio summopere possit. sed dubitaret aliquis: diceretque, uelle de his ullam omnino disciplinam tradere, tum uanum tum superuacaneum uideri. nam si praeter nulli subsidio esse ad correctionem possunt: probi uero antequam etiam ea audiant, secundum rationem appetitiones & actiones suas moderantur: qui fieri potest, ut horum disciplina & illis uana, quippe qui utilitatem nullam percipiunt: & his, qui prius etiam quam quicquam discant, boni sunt, nulloque extrinsecus auxilio indigent: superuacanea non esse uideatur? Cui dubitationi ita fortasse occurrendum est: quod boni ante quam quicquam didicerint, ex consuetudine sola bene agunt: neque artis regulam aliquam habent, ad quam uitam actiones que suas dirigere ualeant: posteaquam uero facultatis huius praeccepta audierunt, artificum quadam ratione ac modo honestas actiones persequuntur. atque ita fit, ut in bono adipiscendo magis confirmantur: a ratione iam edocti ac persuasi quando honestum aliquid, quando item non honestum existimari debeat. Accedit quod multi etiam inueniuntur, qui licet statim a principio naturae quadam benignitate a malis abhorreant, bona que appetant: ignorant tamen quo modo possint & ea inter se discernere, & bona complecti. quibus sane ad honestorum electionem disciplina, & arte opus esse manifestum est. Verum neque improbis inutilis omnino harum praecceptionum traditio euadet. nam ut nullum maximum illico adiuumentum ex his consequuntur: illud certe consequentur: quod ubi cognouerint, in quam miseriam deuoluti fuerint, quam que longe ab eo quod melius est, recesserint: habebunt profecto, nisi penitus sint stolidi, a bonoque abhorreant, stimulos quosdam appetitionis, quibus ad corrigendam antea vitam incitentur: atque ita paulatim proficiendo aliquando fortasse ad summum etiam illud bonum prorsus transibunt. Animorum praeterea medicinam facultatem moralem ac civilem esse constat, quemadmodum ergo corporum medicina sanitatem in bene ualentibus conseruat, in aegrotantibus restituit: ita quoque civilis & moralis facultas hanc eandem duplicem vim in animis nostris habeat, necesse est. absurdum enim uideretur, si ex propria medicina corpora & naturae bene an male habuerint, iuari possent: animi, qui rationem habent, eaque utuntur, in utroque statu petere inde praesidia non possent: siue in naturali constitutione firmari, siue ab ea quae praeter naturam est, reuocari ac corrigi eos oporteat. atque animis quantum ad substantiam ipsorum spectat, facilius sane est, quam corporibus & naturis, ut & in bono perseuerent

ac

ac conseruentur, & a malo recedant & corrigantur: quippe cum & ratione praediti et menti affines sint: a quibus utrisque adiuuari queant ad bonum consequendum. Tametsi fortasse Aristoteles non conducturas esse his, qui perturbatiōibus afficiuntur, huiusmodi disputationes non ita absolute dixit: sed in eo tantum, quod iudicare de ipsis recte ne an male haberentur, non possent: utpote honestis orationibus atque actionibus non assueti. ut simili modo et plurimum conferre eas intelligendum sit illis, qui secundum rationem appetitus suos atque actiones exercent.

Ac de auditore quidem, & quo modo admitti huiusmodi rationes debeant, quidque proponamus: haecenus exorsum sit.

Omnia quae supra dicta sunt, a posterioribus ad priora ascendendo breui resumptione concludit. In his uero huius operis exordijs statim a principio quaestione illam excutiendam proposuit: esset ne omnium agendorum bonorum aliquid summum, ad quod reliqua omnia referrentur. tum quae esset ea facultas quae finem hunc haberet. idque inueniri satis uerisimili, quatenus subiecta materia patebatur, probatione ostendit. civileque esse eam facultatem docuit, cui finis talis ascriberetur: quippe quae principalis. & architectonica maxime sit scientiarum ac facultatum omnium, quae in actione uersantur: praesitque omnibus, atque imperet. ut finis eius aliarum et omnium fines contineat. Nunc ad secundam quaestionem descendit: quid nam sit hoc inuestigandum quod summum hominis bonum finemque proximam ac propriam humanae naturae esse dicimus: repetitque disputationem quemadmodum etiam ipse inquit, cum ita subiungit.

De summo bono, & recta auditoris educatione.

Cap. IIII.

Nunc iam dicamus repetita oratione, quoniam omnis cognitio, omnisque electio bonum quoddam appetit: quidnam illud sit, quod civile appetere dicimus: quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est.

Quod in primo exordio demonstrauit, civile uidelicet ceteris omnibus scientijs & facultatibus antecellere, eiusque finem agendorum bonorum summum esse: id nunc tanquam concessum assumit: quaeritque, quidnam illud sit quod civile appetit. & quasi id planius interpretans subiungit: quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est. finem. n. dicere quae appetit civilis, & omnium agendorum bonorum summum: idem ferè est. nam si ipsa est omnium actiuarum scientiarum, rationumque discendi praestantissima: finis etiam eius omnium aliorum praestantissimum, atque ultimum proculdubio censeretur debet. Scientiae uero hic eodem uocabulo et artes appellatae sunt: quippe quae ita etiam ipsae quodam modo dici soleant.

De nomine sane inter omnes ferè constat. nam & plerique & elegantes se licitatem id appellant: & felicem esse idem quod bene uiuere, beneque agere esse opinantur.

Dupliciter quid sit unaquaeque res praescribi consuevit, uel nomine, uel definitione. unde etiam utraque haec mutuo inter se definiuntur: ut nomen nihil aliud quam definitio contracta: definitio que nomen explicatum esse censeatur. idem. n. significat homo, quod animal rationale, mortale, mentis & scientiae capax: non tamen eodem modo. siquidem homo nomen contractum est, remque minime distinctam significat, quae nominatur: definitio autem speciem quae ex genere & differentijs constat, particulatim explicat, eiusque substantiam plane & distincte manifestat. In constituendo igitur ex nomine quid sit felicitas, consentire ferè omnes inquit: ferè adiunxit: propterea quod nonnulli et inueniuntur, qui uel nomen ignorent: ut ne in eam quidem notionem unquam uenerint, an aliquid sit in rerum natura, quod felicitas appelletur. Vtuntur, inquit, hoc nomine & plerique et elegantes. plerisque uocat more graeco quolibet e uulgo homines, ac fusa neos: quos illi τὸς πολλὰς dicunt. elegantes uero. i. χαρίεντας, eos, qui elegantia quadam ac lepore, uel ex eruditione, uel ex bonarum actionum consuetudine exculti sunt: qui profecto pauciores semper in eruditis, uirtuteque carentibus inueniri solent. Communis praeterea illa quoque opinio omnibus est: quae idem esse bene uiuere & bene agere existimant, quod felicitatem esse: quae etiam ipsa confusa est, minimeque distincta.

De felicitate uero, quae sit, dissentiunt. neque simili modo & uulgus & sapientes eam definiunt. nonnulli. n. aliquid ex his, quae euidetia, manifesta que sunt,

Eustratij

b ij

ut voluptatē, ut diuitias, ut honorem: alij aliud eam esse dicunt. sæpe etiā fit, ut idem de ea diuersa opinetur. cum. n. ægrotat, sanitatem: cum pauper est, diuitias summum bonum putat. qui autem ignorantiaē consciī sibi ipsis sunt, eos admirantur qui magnum quid ac supra vires suas referunt.

Cum dixerit oēs in idē felicitatis nomen conuenire, tam plerosq; q̄ elegātes: anteq̄ quid sit, perferretur, quānā ea sit, aggreditur inuestigare. nā quæ sit felicitas, & quid sit inquire re diuersum est. illud. n. subiectū, hoc substantiē rationē declarat. De hoc igitur. i. de felicitate q̄ nā sit, dissentire inquit & plerosq; a sapientibus: & separatim vtrōsq; a se mutuo, alios ē vulgo ab alijs, ac sapiētes inter se: quōq; vero ēt fieri, vt secū ipsi in hoc nonnulli dissideant: pro rerū euentium & occasionū varietate appetitus suos immutantes. Pleriq; igitur alij quid ex ijs quæ euidētia manifesta q; sunt. i. sensu percipi possunt, esse felicitatem putant: vt voluptatē, vt diuitias, vt honore. vnde alij voluptuosi, alij auari, alij ambiciosi, et gloriosi redduntur: dum vnusquisq; id seclatur, quod bonum existimat. atq; alij aliud quippiā huiusmodi eā esse dicunt. Sæpe etiā incidit, vt vnus atq; idem de ea diuersa opinetur. cū. n. ægrotat aliquis, beatos esse eos qui valent, sanitatēq; optimam omnium iudicat: cum paupertate affligitur, atq; opprimitur, diuitias omnibus esse antepōndas censet. atq; ita quidē pleriq; i. vulgus facere consuevit. at qui sapientiæ studiosus est, sibi cōsciū q̄ in ea deficiat: alios admiratur qui supra q̄ ipse possit, & cognoscunt, & differunt.

Nonnulli vero præter multa hæc bona aliud quoddam per se bonum esse existimarunt: quod esset in causa, ut omnia etiam hæc bona sint.

Hoc de Platone videtur intelligi, qui cū Deū illud ipsum esse statueret, quod per se bonū esset, eū postea dicebat bonitatis omnis esse auctōrē: omneq; aliud quod vel esset vel diceretur bonū ex eius participatiōe vel esse vel dici: ipsum vero nullius participatiōe, sed primum ac summū oīum per se ipsum bonū & esse & dici asserbat. At. n. sermo nūc est non de simplici ac cōi bono, quod & est supra oīa, & omnibus sese distribuit, & ab oīibus abstractū in omnibus tñ præminenter consideratur: sed de humano, naturæq; hominis propriū vt lōge diuersum hoc sit ab eo de quo Plato dicebat: vt ēt ipse Aristoteles iquit. liqui dem aliud est cōe omnibus bonū: aliud quod naturæ alicui priuatim accōmodatur. Quare superuacaneū videtur cū de alio agatur, in alia orationē deflectere: in idq; excutiēdū aberrare, de quo dicere ne oīno quidē propositum fuit. Sed Aristoteles vt Platonica sententiā carpendæ occasionem nācisceretur, quæ de primo bono ille dixerat, in mediū hic produxit.

Sed omnes uelle opiniones exquirere superuacaneum fortasse est: satisq; erit, si eas solūmodo inuestigemus, quæ extant maxime ac supereminet: uel uidentur rationem aliquam in se habere.

Quoniā superius multā esse dissensionem multūq; errorē dixit inter hoīes de boni opinionē: vt non solū stulti & sapientes inter se, sed nonnulli et secum ipsi dissiderent: dum molestia aliqua oppressi mutationē in contrarium ac subleuationē iucundissimā omnium, atq; optimā putant: propterea subiungit, vniuersas uelle de bono opiniones indagare vanum ac superuacaneū videri: cū pleriq; ipsarū manifeste q̄ longissime abesse a ueritate conspiciantur. ac satis superq; futurum, si vel τὰς ἐπιπολαζούσας (hoc. n. verbo hic utitur) tñ inuestigarit. i. eas quæ celebres sunt, & ad ueritatem, quidem maxime accedūt, superq; eā extant atq; eminent, non tamen eam penitus attingunt: vel quæ uidentur rationem aliquā in se habere: qua hominis opinatio falli, exturbariq; de ueritate possit. nam quæ procul a ueritate abest opinio, nunquam ullū ad credendū alliceret, qui studio ueritatis recte ac prudenter inquirat. Id quod in sensibus quoq; vsu venire perspicuū est. facile. n. fieri potest vt qui palumbem uiderit, fallatur, columbamq; esse existimet: anatem uero nullo modo opinabitur.

Neque tamen illud nos lateat, differre inter se disputatiōes quæ uel a principijs fiunt, uel ad principia.

Cum quatuor sint ex Aristotelis sententiā causæ & initia, effectiuū, finale, speciale, ac materiale: de finali hic quæstio est. de quo iam dixit, in nomine omnes fere consentire: quod nam uero id sit, magnam inter oēs esse altercationem. Ac quia de initio hic loquitur, atq; id quod

quod nā sit cum maximam habeat dubitationē inuestigat, idq; est manifestaturus a causa/ tis ad causas & ab initiatis ad initia progrediendo: iccirco ita inquit: monetq; auditores, ne mirētur, si ex posterioribus priora cōfirmauerit. diuersos. n. docēdi modos esse, vt modo ab initijs ad initiata: modo econtrario ad initia ipsa ab initiatis procedendum sit: illud natura/ li rerū ordine, hoc docēdi dispositione exigente. quippe cū non eadem sint & nobis & natura notiora: debeatq; ab ijs quæ nobis notiora sunt, omnis nostra disciplina exordiri: quo facilius percipere ea q̄ dicuntur, valeamus. Sed q̄reret fortasse quispiā quo modo idē possit ad idē habita rōne esse, et initium & finis. nā actionū omnium q̄ ex uirtute proficiuntur, finis est felicitas: eadē rursus & initium et causa omnium est: quod si ita sit, quatuor initia nō erunt. Cui dubitatiōi ita occurrimus: dicimusq; idē habita ad idē ratione & initium & finem minime esse: sed finē qui speculātibz initium effectiuū est: agētibus ea quæ ad finē tendūt, propterq; ipsum finē sunt, eundē ipsum finale initium fieri. quæ admodum in ædificandi arte uidere licet. primum. n. in ea de tegumēto speculati quod ab aeris lesionibus arceat nos ac defendat, deinde quæ ad ipsum spectāt consideramus: atq; ita per mediā cogitatione trāseundo ad ultimā tandem solutionē deuenimus. a qua postea initio factō eodē modo per mediā ascendendo subinde quæ in speculatione priora ordine fuerant, posteriora in actione facimus: peruenimusq; postremo ad illū ipsum finē, quē initio proposueramus. Quia igitur prior actione speculatio est (nihil. n. ageremus, nisi prius uissemus speculati) actionisq; est effectrix ac genitrix causa: ideo finalis causa initium proprie est: itē finitiua ac perfectiua, utpote ea perficiens quæ ad ipsam tendūt: quæ nisi eō referatur, frustra oīno sint. Ideo quoq; initialis ac perfectiua, finisq; & initium appellatur: quippe quæ finiat perficiatq; singula, eadēq; initium singulis præbeat. Quia itē finis appetibilis esse illis solet, quæ ad ipsum tendūt, cum sit in causa, vt oīa ea & sint & fiant: sicq; in appetitu anticipans est id, quod omnia ad se attrahit, quæ per appetitionē eius efficiuntur: propterea & initium & causa esse nō immerito cēsetur. Multa alia dici possent: sed ob causarum studiosos, ne ue plura q̄ oporteat, dicere reprehensibus uideamur, hæc sufficiant.

Recte. n. et Plato de hoc dubitabat: querebatq; utrū ne ab initijs an ad initia uia esset: perinde atq; in stadio, a munerarijs ne ad metam, an econtrario.

Platonis testimonio cōprobat posse & a principijs ad sequētia disputatiōne proficisci, et econtrario ad principia: diuersasq; esse ratioē solūmodo has uias: licet subiecta per q̄ vtrūq; fuit, eadē sint: non secus atq; in scalis ascensus, & descensus: vel vt ipse inquit, quemadmodū in curriculo a munerarijs ad metā, vel econtrario. munerarij. n. quippe qui munus illud exhibent. i. certamen constituunt ac proponunt: principij rationē ac locum obtinent. meta uero non vt principium, sed vt finis atq; extremum consideratur. atq; ita sit, vt licet uia, quæ intra vtrōsq; hos terminos clauditur, eadē sit: diuersa tamen currentium agitatio ab altero ad alterum conspiciatur. Idem in disputatiōne contingit: dū uel a principijs uel ad principia orationis motio, ac processus efficitur.

Nā a notis est incipiēdū. ea autē duobus modis sunt: alia. n. sunt nobis, alia ab solute ac simplr nota. fortasse igitur ab ijs nobis est incipiēdū, q̄ nobis nota sunt.

De his licet iam dictū sit, adhuc tñ nonnulla dicemus: ne quippiā quod explicatiōe dignū sit, prætermisum uideatur. In docēdi ac discēdi rōne illud obseruari solet, vt quæ clara sunt, obscuris antepōnātur: a quibus quasi manu ducti ad ipsa et obscuriora intelligēda deueniamus. clara uero hæc & manifesta duplici modo habētur: aut. n. absolute et simpliciter. i. proprie perspicuitatē in se habēt, naturali. s. rerū ordine seruato: vt causæ ad causata: cuiusmodi sunt scientiarū termini atq; initia ad ea quæ subsequuntur: aut quātū ad nostrā solūmodo cognitionē attinet, dilucidiora sunt: quæ admodū in quibusdā sciētijs causata manifestiora nobis q̄ causæ ipse apparēt: id quod in luna, varijsq; eius illustrationibus euenit. cū. n. globus ipsius lune taliū illustrationū ipsius in causa sit: lumina tñ ipsa manifestiora nobis apparēt: utpote admodū euidētia atq; eiusmodi, quæ primo statim sensu occurru percipiātur. Atq; iccirco sit, vt ex affectibus cōiecturali ratiocinatiōe collecta causam nobis demonstramus, causata causis antepōnētes: propterea quia q̄tū ad nos spectat, sunt manifestiora. Quā igitur principij finale felicitas est: honestæ uero ex uirtute actiones ad ipsam tanq̄ finem tendunt, quæ licet natura posteriores sint, utpote ab ipsa felicitate causata, atque effectæ, nobis tan

men sunt manifestiores ac notiores: ab illis nobis incipiendum est: atque ita per eas ad causam ascendendum. Idem hoc potest de virtutibus etiam in vniuersum intelligi. nam cum virtutes habitus sint, principia sunt & causae actionum quae secundum ipsas fiunt: cumque ex actionibus, utpote nobis notioribus quae nam & qualis vnaquaeque virtus sit, cognoscimus: causas proculdubio ex causatis percipimus, & ab initiatis ad initia processus fit.

Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni denique civili re est conuenienter auditurus. principium. n. est, quod sit: atque id si satis constiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur sit.

Quonia disputationem de virtute & felicitate ex bonis actionibus probaturus est, actiones vero causate sunt & posteriores, haecque est demonstratio non cur sit, sed quod sit (ex prioribus. n. cur sit, probari consuevit: quod autem ex posterioribus confirmatur: quod sit, non cur sit, ostenditur: siquidem cur sit, causae assignatio est, quae est prior) propterea inquit, bene institutum moribus esse oportere eum, qui de honestis & iustis ac de omni demum civili re conuenienter auditurus est: hoc est oportere exercitatum assuetumque esse in bonis actionibus, eum qui de bonis habitibus & operationibus dissertationem est auditurus: ut ex ipsa consuetudine & experientia possit ea quae dicuntur, percipere, eisque assentiatur: neque velit statim a principio repugnare: oemque huiusmodi de virtute felicitateque orationem, eo quod in contrariis assueuerit, inuicem molesteque accipiens, neque ijs quae differuntur, acquiescere: neque ea conuenienter, id est prout civilis disputatio exigit, audire patiatur. adiunxit vero de omni denique civili re/vel ob alia quae finium habent rationem, de quibus et ipsi in libris de re publica agitur: vel ob reliqua quae a ceteris virtutibus denotantur: cuiusmodi sunt fortia, temperantia, atque id genus alia. cum vero dicitur principium. n. est, quod sit/perinde est, ac si dicat, a posterioribus incipimus & causatis: & quod sit, ostendimus. sique id, hoc est, quod sit, satis constiterit apud auditorem bene moribus institutum: facile fiet, ut ea quae dicuntur percipiat, eisque assentiatur: neque villo modo opus erit cur sit, inuestigare. maioris. n. ac sublimioris speculationis est, quae praesens tractatio postulet, ex prioribus & causis de virtute ac felicitate verum demonstrare. oporteret quippe animae nostrae substantiam transscendere, in mentemque et Deum deuenire, quae sola priora ipsa anima sunt: atque inde, quae nam animae rationalis virtus, quaeque eius beatitudo sit, postea demonstrare.

Et qui eiusmodi est: uel iam habet: uel accipere principia facile potest.

Qui honestis, inquit, & iustis actionibus assuevit: vel habet iam principia de virtute & felicitate, utpote ex actionibus in habitu iam honestorum constitutus. licet nondum arte aliquam didicerit: vel accipere facile potest: propterea quod saepius a peioribus abstinerit, adhaeseritque melioribus: quantumque intersit inter bonas, prauasque actiones, expertus iam fuerit. Id quod facile videre licet in ijs qui aliquam voluptuose, aliquam continenter vitam traducunt, rationisque obediunt, quo. n. pacto affectus animo sit in contrariis his viuendi modis: cognoscere vnusquisque optime potest.

Cui uero neutrum horum adest, Hesiodum audiat haec dicentem:

Optimus ille, potest qui ex se cognoscere cuncta.

Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat. at qui

Ex se nec nouit, nec quae bene consulit alter

Percipit, admittitque animo: est ignauus, inersque.

Cui uero, inquit, neutrum horum adest. i. qui neque principia iam habet ex diutina assuetudine in bonis actionibus, vel ex benignitate est quadam naturae, quae bona sibi conciliet: neque ad ea accipienda ex naturae incitatione propensioneque ad bonum paratus est: sed grauatiōe quadam ac torpore in melioribus habitibus eligendis oppressus iacet: siue, quia breuiori tempore in bonis actionibus se exercuit: siue quia insuetus est in huiusmodi rebus, minimeque expertus: siue ex naturae tarditate: Hesiodi carmina illa audiat ex eo libro sumpta, qui opera & dies inscribitur. ubi poeta optimum illum appellat, qui ex sese omnia quae meliora sunt, & intelligit, et eligit. atque hic est, qui principia iam habet. bonum etiam illum, qui bene consulenti obtemperat. nam optimus est qui per exuperationem est bonus. bonus uero absolute, qui secundum illum particeps etiam ipse bonitatis est: qui. s. principia nondum quidem habet, sed accipere tamen prudentibus obediendo facile potest. at qui neque ex se quae sunt ut illa, cognoscit: neque si ex alio docente audierit, in animum admittit: ille demum ignauus atque iners homo est: quippe qui

qui in nulla utili re tanquam homo nauare operam possit, id est inutilis penitus. Aduertendum autem hic *θυμὸν* pro anima positum esse ab Hesiodo. nam cum hominis anima tres quasi partes habeat, rationem, animum id est iracundiam, & cupiditatem: saepissime fit, ut poetae Graeci animi id est iracundiae uocabulo, quae *θυμὸς* eorum lingua dicitur, totam animam ex parte appellent, ex medio utraque extrema est significantes. tamen *θυμὸν* quoque, ex etymologia uocare proprie animam ipsam possunt. nam cum *θυμὸς* a uerbo *θύω* quod est incitor, originem habeat: merito anima censerit eo nomine potest, seu quia ex sese incitatur, ac mouetur: seu quia corpori quod immobile ex natura sua est, transferrique alio minime ualet, motiois quae per locum fit, causam exhibet.

10

Quod felicitas non sit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitiae.

Cap. V.

Sed nos eodem redeamus, unde digressi sumus. Bonum. n. & felicitatem non absque ratione homines exuarijs uiuendi modis uidentur existimare. plerique quidem atque importunissimi uoluptatem esse putant: unde et fruiioni deditam uitam amant.

Cum de felicitate dicere incepisset, nonnulla quaedam de docendi modo, quo usus est, subiunxit: monuitque non ab ijs quae simpliciter, sed ab ijs quae nobis tantum notiora sunt, sibi futuram esse disputationem: qualisque eius esse idoneus auditor debeat, ostendit. nunc propositam resumit dissertationem: quaeque habeant opinionem homines pro varijs uiuendi modis, variisque institutis, explicat. & inquit, bonum. n. ac felicitatem non absque ratione homines uidentur ex varijs uiuendi modis existimare: quod uero dixit, non absque ratione non ita hic accipiendum est, ut intelligamus rationem sequutum vnusquemque hoc uel illud felicitatem dicere. i. uerum ac rectum esse quod vnusquisque hac de re asserit: sed quod non sine ratione & conuenientia ad suam quisque uitam aut hoc aut illud felicitatem esse opinantur. & plerique & importunissimi uoluptatem merito inquit plerique est uulgo & importunissimi. *ἡ φορτικώτατοι*, quos onerosissimos exprimere est uerbo possemus. plures. n. sunt, quos ociosa uita, laborisque uacua delectat: id quod ex uoluptate consequitur: atque iccirco onerosi ac graues sunt: & ut inquit Homerus, Telluris inutile pondus: qui cum neque in uita quicquam ipsi faciant, neque aut sibi aut alijs uilla in re utiles sint: uolunt absque uillo labore corporis uoluptatibus frui: unde, inquit *ἀπολαυσικόν*. i. fruiioni deditam uitam amant. nam uoluptatem summum hominis bonum existimantes fruiionem eius amant. Deinde cum deberet Aristoteles partitionis hic figuram seruare, hoc est ad *μὲν*. quidem *δὲ*. i. uero subiungere: quibusdam interpositis continuat orationem: clarioresque uitas connumerat: ita inquit:

Tres enim sunt quae maxime excellunt uitae, haec, quam modo dixi: tum ciuilibus: ac contemplatiua tertia.

Quia plerique. i. uulgi, ad uoluptatem maxime spectant: eaque finem uitae suae statuunt: propterea omnibus his in unum coniunctis quasi unam uitam fruiioni uacantem ac uoluptuosam attribuit. ex qua deinde ad ciuilem ascendit: ex perturbationibus nimirum subdita, ad eam quae affectus omnes moderatos habet: quae indulget quidem ipsis aliquantulum, cum regula tamen modoque ac mensura rationis: ut ea liberam habeat potestatem, dominatrixque sit, affectibusque omnibus quasi ministris imperet, eisque utatur, quocumque uoluerit. Tertia uero his adiungit supremam omnium ac praestantissimam contemplatiuam. Ea est, quae affectibus uacat, atque omnem prorsus irrationalium facultatum operationem respuit. neque. n. hic contemplatiuae noie naturalis intelligit, aut mathematica, aut theologica: sed eam, quae perturbationum omni sordide expurgata ad contemplationem festinat: penetrataque materia ac carnali hac nebula, uel est uelamine, ut inquit ille, dissecto, cum Deo & diuinis per illam perturbationum sublationem quam *ἀπάθεια* uocat, tranquille uersatur. nam cum hic de actionibus actiuisque uirtutibus dicere proposuerit: non esset ad rem, si omnia ea quae inter omnes actiuae uitas perfectissima est. i. purgatoria, cum illis coniungere eam uoluisset, quae ex disciplinarum speculatione contemplatiua nominatur.

Plerique igitur seruales prorsus uidentur, cum pecudum uitam eligant: in aliqua uero existimatione propterea sunt, quia multi ex ijs qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus uitam traducunt.

Valde uilipendit ac damnat eiusmodi homines, qui corporis uoluptatem bonum putant

Eustratij

b iij

tant, eamque quasi summum bonum sectantur: serualesque eos appellat: eo quod irrationalibus perturbacionibus subditi mancipij in modum seruiant, rationemque cui a natura imperandi potestas tradita est, ceterarum ratione carentium facultatum ancillam reddiderint. cum vero inquit /seruales videntur/ non ita posuit, ut significet videri eos & non esse: sed quia suum hunc ad peiora delapsum, suamque hanc seruitutem euidenter prae se ferunt. quos etiam pecudum vitam elegisse iccirco dicit, quod cum ratione praediti natura sint, possentque vitam ex rationis imperio traducere: in numerum pecudum ex electione se constituerunt: non secus ac bruta animalia, ad solam quae sensibus percipitur, voluptate spectantes. Deinde quia videbat Aristoteles complures huiusmodi voluptuosos in vita illustres esse, honoribusque affici in ciuitatibus, id quod repugnare his quae modo dixerat, videbatur: huiusce rei causam subiungit: simul eos qui in imperio potestateque constituti sunt, carpens ac reprehendens, et quasi monens ut ad sobrietatem & temperantiam redeant: ne si prauis ipsi fuerint, in causa etiam esse videantur subditorum prauitatis. in aliqua enim existimatione propterea sunt, inquit, quia multi ex his qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt. Nam si illi qui in ciuitatibus aut gentibus imperia obtinent, non essent ita perturbacionibus obnoxii, neque corporis voluptates sectarentur, sed industriam in vita, virtutemque amplexi rationem in se dominantem haberent: nullo modo improbis subditis aditum ad se patefacerent: sed detestarentur eos, ac repudiarent: atque ita efficeretur, ut mali ignominia ac contumelia affecti non modo non ita crescerent, verum etiam multo magis imminuerentur. sin autem principes contra perditum quidam ac voluptuosi Sardanapaloque similes sint: similes quoque sibi ad honores admittent, eruntque in causa ut prauitas augeatur. Sardanapalus vero hic rex fuit Persarum, effeminatus homo, atque intemperans, omnisque libidinis & impudicitiae plenus: cuius luxuriosa ac dissoluta vita omnes veterum historiae refertur.

Elegantes vero & ad agendum idonei honorem esse felicitatem existimant: hic enim civilis uitae ferè finis est.

Quemadmodum prauus inelegans & iniucundus ex recta iudicii ratione appellatur, quia ad bene agendum ineptus est: ita ad agendum idoneus, elegans & iucundus. atque haec est partitionis redditio in hunc modum: plerique quidem voluptatem: elegantes vero & ad agendum idonei honorem esse felicitatem existimant. inquit igitur idoneos ad honesta agenda corporis voluptate contempta honorem maxime affectare: eumque ferè esse finem studij, quod impendere honestis rebus civiles viri videtur. ferè addidit: quia nonnulli etiam inueniuntur, qui ob virtutem eiusque perfectionem omnibus alijs postpositis nullos labores recusant. prioris generis hominum exemplum esse Homericus Achilles potest, qui honeste maluit & cum gloria cito mori, quam diu obscure et ignobiliter longam vitam traducere: alterius Socrates: qui cum in virtute & sapientia omnem aetatem consumpsisset, a ratione tamen profus alieno iudicio acquieuit: & furtiue salutis iniustam mortis condemnationem anteponendam censuit. omitto nostros nunc in medium proferre sanctos viros qui vel a tyrannidis ignominiose condemnati Deo gratam mortem temporariae huius vitae praeferre non dubitarunt: vel in recessu ac solitudine degentes perfectionem suam soli Deo nota esse voluerunt: quippe cum neque Aristoteles quicquam hic de nostris intellexerit.

Sed hic tamen remotior aliquantulo esse ab eo ipso quod quaerimus, bono uidetur: magis enim in his qui honorem exhibent, quam qui eo afficiuntur, consistit. bonum vero ipsum eiusmodi esse diuinamus: ut proprium quoddam sit, quod auferri facile nequeat.

Opinionem eorum de humano bono refellit, qui honorem esse illud asserunt: et inquit, hoc remotius ab eo esse quod quaerimus, id est επιπολιωτερον, quasi suspensum ab eo in superficie existere, neque illi prorsus adherere: idque ostendit ex eo in quo est honor. bonum enim alicuius illud esse dicimus non quod in alio est, ad aliumque spectat: sed quod proprium est illius, cuius esse dicitur, in eoque consistit: vel ex eo etiam tanquam propria eius operatio prodit, at honor non in eo est cui exhibetur, sed in eo qui honorat, qui enim honorat, est ille qui operatur, atque efficit honorem. nam quemadmodum qui ingreditur, ingressum: & qui scribit, scriptionem

scriptionem facit: & non ille ad quem aliquis ingreditur, vel scribit: quis ad alios postea operationem suam dirigant: ita quoque ille qui honorat, propriam habet operationem honorem: sed eam tamen ad illum quem honorat, intendit. bonum vero ipsum non eo modo esse debet: sed proprium quoddam, atque adeo proprium, ut auferri facile nequeat. non dixit ut auferri prorsus nequeat: quia natura ita comparatum est, ut homo ex altero contrario mutari in alterum possit. unde etiam dictum illud est, neminem oportere antequam vita defunctus sit, beatum appellari. Diuinamus vero inquit, non dicimus, aut opinamur, ea de causa, quod nondum de eo quicquam demonstratum est: sed quali coniectura quadam ita sumitur, cuiusmodi, id est coniecturalem esse vaticinandi & diuinandi artem patet.

Præterea sectari honorem ob id videntur, ut seipsi bonos esse credant.

Aliud argumentum, quo honorem non esse id, quod quaeritur, bonum ostendit. elegantes enim & ad agendum idonei honorem sectantes, id est quaerentes, & apprehendere cupientes, non per se, sed ob aliud illum sectantur. ob quodnam aliud: ut credant se bonos esse. at enim finem & bonum per se, & non ob aliud sectamur. & ratiocinatio in hunc modum colligitur. omne quod ut finis, bonum est, per se & non ob aliud sectamur. honorem non per se, sed ob aliud sectamur. non est igitur honor bonum, ut finis. qui syllogismus est in quarto modo secundae figurae. quaerunt autem elegantes & urbani probitatis suae fidem aliunde: propterea quod hoc etiam genus virtutis est, quae modestia appellatur: cum aliquis non est suo iudicio de seipso contentus, ne nimio sui studio deceptus rectum assequi minime possit. ac rursus hoc confirmans, id est sectari honorem huiusmodi homines ad probitatis suae probationem, ita subiungit:

Quaerunt enim a prudentibus, & ab his a quibus cognoscuntur, & ob uirtutem honore affici.

Non esse per se honorem, sed ob aliud sectandum, sicut dictum est, inde patere facile potest: quod non absolute honorem sectantur, neque a quibuslibet exhiberi eum sibi volunt, sed a prudentibus, & his qui ipsos quales moribus & vita sint, probe cognoscunt: neque ob quilibet rem, sed ob uirtutem eum quaerunt. atque a prudentibus quidem honorari cupiunt: ut recte iudicantes illi vere dignos honore eos existiment: ab his vero qui eos cognoscunt, ne ignoratione decepti errent: eosque qui non sunt boni, quali bonos honorent: ob uirtutem autem, quia ex uirtute vitam institutam amant: cuius rei confirmationem quaerunt, ut certo sciant an id quod amant, adepti iam sint.

Perpicuum igitur est, horum etiam ipsorum sententia honore uirtutem esse potiore. unde fortasse etiam aliquis magis esse eam civilis uitae finem existimaret. sed imperfectior tamen etiam ipsa est.

Si ob uirtutem, inquit, expetendus honor est, quomodo uirtus honore perfectior esse non debet: praestantius enim semper esse illud solet, cuius causa aliquid est, quam quod causa alterius existit. ex quo fieret, ut aliquis civilis uitae finem esse uirtutem magis, quam honorem opinaretur: siquidem, ut iam dictum est, honor uirtutis causa expetitur. Deinde ostendit neque eam ultimum bonum esse. nam, ut inquit, ipsa quoque imperfectior est. bonum vero esse imperfectum non debet. non est ergo uirtus bonum illud quod quaerimus. Atque hoc ita se habere, aliumque praeter uirtutem finem esse, clarius deinceps manifestat: cum ita inquit:

Videtur enim fieri posse, ut qui uirtutem habeat, uel dormiat, uel in uita nihil agat: malis praeterea affligatur, sitque maxime infortunatus: cuiusmodi hominem sanè felicem appellaret nemo, nisi qui seruare positionem uelit.

Cum uirtus habitus sit, & eiusmodi, ut in subiecto esse aliquando sine ulla operatione et manifestatione possit: cum ita est, merito esse imperfecta uideretur: qualis in dormientibus apparet. fieri etiam potest, ut uirtute praeditus aliquis nihil in tota uita agat: qui bonis habitibus instructus quidem sit, depromere tamen eos nequeat: vel quia occasio nulla offeratur, vel quia materia desit, qua ad operationem expromendam maxime indiget: quemadmodum si pecunijs careat ille, qui magnificus sit: cuius profecto uirtus non nisi in magnitudine & multitudinem sumptuum conspici potest. adde quod incidere aliquando posset, ut qui uirtutem habe

ret, multis malis per totum vite curriculum afflicteretur, essetque maxime infortunatus: verbi causa, vel morbo, vel paupertate, vel hostilibus insidijs oppressus, vel aliqua alia calamitate, qua fieret, ut operatio virtutis impediretur haberet ille quidem virtutum habitus, operari tamen nullo modo valeret. nemo igitur hunc ita affectum felicem diceret, nisi videlicet seruire positionem vellet, quam *θεω* dicunt: hoc est nisi absurdam opinionem ab aliquo acceptam, quae praeter aliorum omnium consensum nouam quandam sententiam introducat, tueri vellet, in eaque persistere. siquidem *θεω* absurda quaedam opinio est alicuius ex ijs qui in philosophia claruerunt, quam sibi probandam, tuendamque proposuerunt. cuiusmodi Heracliti illa erat, contraria esse vnum afferentis: & Parmenidis, qui vnum omnia esse dicebat: item Zenonis, qui motionem omnem e rerum natura tollere nitebatur. Simili modo incredibile absurdumque videretur, si quis eum esse felicem ac beatum affirmaret, qui vel nihil in vita ageret, vel multis malis infortunatusque afflicteretur.

Ac de his quidem haecenus: satis enim etiam in circularibus de ipsis dictum est.

Aristotelem dicunt carmina quaedam edidisse ad certum numerum studiose conscripta quibusdam seruatibus ordinibus, quorum vnusquisque & ab eodem exordiretur, & in idem desineret: atque ob id *εγκύκλια*, id est circularia ipsa appellauit. ea sane in cognitionem nostram nondum peruenire, sunt tamen qui de ipsis memoriae prodiderint. in illis igitur de felicitate satis dictum esse inquit: an beatus vocari homo possit ex solis virtutum habitibus, licet in vita nihil secundum ipsos agat: atque iccirco nunc paucis rem hanc pertransit.

Tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus.

Cum superius vitas quae maxime excellunt, connumerasset, tresque eas esse dixisset, voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam, id est perturbationibus deditam, in perturbationibus moderatam, atque a perturbationibus prorsus liberam: propriam duabus de bono opinio nem assignauit. vitas autem appellat modos, quibus homo cum corpore super terram de gere consuevit. cumque ordo postulare ut iam de contemplatiua ageret, diceretque quid ea simili modo bonum existimaret, resque longiorem orationem exigere videretur: in praesentia totum id praetermittit: in sequentesque dissertationes explicandum differt, ubi opportunior huic rei locus futurus est. hic solummodo illud dicit: tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus. in decimo enim qui vltimus praesentis huius moralium operis liber est, de ipsa hac re copiose disputabit. Tertiam vero contemplatiuam vocat ex ordine quo in connumerandis ipsis usus est, ab inferioribus & subditis ad superiora ac praeminentia ascendendo.

Pecuniaria vero uiolenta quaedam est: & diuitiae neque ipsae proculdubio sunt id quod quaeritur, bonum: sunt. n. utiles, alteriusque causa comparantur.

Tres solummodo commemorauerat vitas, quae maxime excelleret, voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam, nullamque de quaestiuosa mentionem fecerat: quia tamen esse multos videbat, qui diuitias summam esse beatitudinem existimarent, omniaque sibi esse facienda censerent, ut pecunias adipiscerentur: & eos quidem non solum ignobiles e vulgo homines, sed claros interdum & reges ipsos: cuiusmodi erat Phrygum rex Midas, qui ob nimiam auiditatem *χρυσόμακρς*, id est aurifurens cognominatus est: iccirco de hac quoque vitas paucis quaedam hic subiungit: pecuniariamque appellat, id est *χρηματιστικὴν*, quia pecunijs acquirendis studium omne impendit: & uiolentam etiam, quia ad ea quae cupit, consequenda uiolentiam praese ferre consuevit: dum non modo fraudes ac dolos struit, sed infestas etiam manus imbecillioribus iniicit, bonaque ipsorum diripit: aliaque innumerabilia machinatur, ut ingentem diuitiarum copiam sibi possit comparare. sed neque id quod quaestiuoso huic videtur, esse bonum illud quod quaeritur, ostendit, cum inquit: sunt enim utiles & alterius causa comparantur. quod enim utile est, vice quasi ministri fungitur, ad aliudque spectat: id est ad finem, ad quem refertur, cuique utile est. Bonum vero ut finis, ex se perfectiorem habet: est que ipsum per se & non ob aliud expetendum. Vnde illi qui philosophiam quasi inutilem rem damnant, ut hoc quoque dicamus, atque ob id aspernam esse conantur ostendere: non aduertunt: se eam dum hoc modo vituperant, studijs omnibus artibus que anteponere. adeo enim praestans est, ut sub aliud quippiam reduci minime patiatur: neque ad alterius

alterius utilitatem spectet: sed ipsa sub se habeat omnia alia, quaecumque bona esse elegantibus videntur: quae animae ac vite hominis adiumento sint ad ipsam consequendam. ac propterea apud veteres in bene institutis ciuitatibus ciuiles viri inueniuntur ministri quasi quidam esse sapientum, qui necessaria ipsis suppeditent: quo otium nacti illi sine villo impedimento contemplationibus vacare commode possint. Quamquam alia quoque ratione non esse diuitias bonum illud de quo quaestio est, cognoscere licet: quod nimirum externe, atque instrumentarie sunt: earumque usus anceps habetur, ut afferre tam bonorum quam malorum occasionem queant.

iccirco ea potius quam prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret, eo quod propter se expetuntur. sed neque illa tamen videntur: licet multae ad ipsa haec coniectae rationes fuerint. haec igitur missa faciamus.

Cum diuitias non esse summum bonum arguerit, quoniam utiles alteriusque causa sunt: simulque pecuniariam vitam & quaestiuariam reprobarit: quippe quae & uiolenta sit, & si nemper se minime expetendum habeat: nunc subiungit: magis verisimile inquit esse, ut quae prius dicta sunt, fines esse aliquis opinetur: id est voluptatem & honorem que propter se amantur, & expetuntur. ut hinc quoque non esse humanum bonum diuitias magis conuincatur. nam si ea quae magis videntur esse fines, eo quod propter se expetuntur, non sunt: quo modo ea erunt, quae alterius causa sectamur? Nam quod ait multas rationes ad ipsa fuisse coniectas, partim ob Epicurum dicere potest, qui voluptatem finem statuebat: qua de re multa multi disseruere, alij ad opinionis huius refutationem, alij ad confirmationem. partim etiam de honore intelligendum est: propterea quod ciuilibus hominibus multa esse de eo disputatio consuevit: & Socrates multis in locis apud Platonem inuenitur, ciuilibus quibusdam importune honorem affectantibus aduersari, appetitiones que ipsorum non rectas esse conuincere. nullo enim modo decet, ut contemplationem quae ex perturbationum sublatione, id est impatibilitate consequitur, cum voluptate & honore coniungamus: quasi per se ipsa finis non sit: cum nihil contingere animae hominis perfectius possit, quod que finis magis rationem obtineat: quam si in perturbationum sublatione, & vacuitate, ac contemplatione perfecta constituatur. Quapropter ea quae prius dicta sunt, de honore & voluptate videntur intelligenda.

Quod non sit idea.

Cap. VI.

Melius uero fortasse est, ut uniuersale consideremus, & quomodo dicatur, inquiramus. quamquam arduam nobis hanc quaestionem futuram esse uideo: propterea quod amici sunt, qui formas introduxerunt.

Proposuerat Aristoteles in principio horum moralium Nicomachiorum de hominis bono ac fine dicere. esse que eum primo declarauit: deinde ad secundam quaestionem transiit, ut quid ille esset, inuestigaret. cum que varias de hoc hominum opiniones in medium produxerit, ostenderit que alios voluptatem, alios honorem, nonnullos diuitias, alios aliud quid ex euidentibus manifestis que rebus illum esse affirmare, omnia que haec confutarit, nullamque ex ipsis finem esse vltimum probarit: nunc ad praestantissimum finem explicandum descendit: non leuiter ac superficie tenus ut vulgus, sed profundius ac diligentius rem ipsam excussurus. Sed quia Plato de primo bono non exigua quaedam atque abiecta speculatus fuerat, sed magna ac sublimia, quae hominis animam possent maxime attollere: conatur etiam aduersus illum nonnulla quasi obiter dicere: non ille quidem fortasse aduersus Platonem disputationem instituens, sed aduersus eos qui Platonis disputationes aliter ac deberent, accipiunt. Quapropter necessarium videtur, ut prius dicamus de quo bono intelligeret Plato, ubi de bono agit, eiusque sententiam hac de re breuibus explicemus: ut cognoscere unusquisque possit, an ea que hic ab Aristotele dicuntur, ad illius labefactionem accommodata esse videantur. Nam Plato cum de principio rerum omnium quaestionem haberet, unum, & ineffabile, & bonum illud appellabat: omne quod est, ab illius appellatione seiungens. eo quod ipsum supra omnia esset, omnia que excederet, in se que complecteretur omnia non notione, sed superessentialiter: sine que ulla ex se egressione in cuncta permearet: cuncta produceret sua bonitate tam intelligibilia quam intellectiualia, tam bruta quam rationalia, tam quae quomodocumque uiuunt quam quae

cere

uita penitus carent, & obscuram quandam existendi notam obtinent. atque hæc omnia facere id dicebat non electione aliqua aut voluntate, sed ipsa sua natura atque essentia: perinde ac sol, qui præsentia sua tantummodo cuncta illustrat, licet illustrare non proposuerit. ut idem sit omnium quæ quomodocunque esse dicuntur, & principium & finis: principium, eo quod omnia id quod sunt, id est essentiam ex ipso habeant: finis, eo quod ob ipsum omnia sunt, ad ipsum que referantur, ipsum que quantum unicuique licet, appetant, utpote cuncta perficiens, ac bona reddens. ut ita sit primum bonum, ac quasi, ut ita dixerim, super substantialia bonum, quod omnia expetant. Atque hæc breuiter de bono ex Platonis opinione dicta sufficiat. de quo quidem bono multæ & egregiæ dissertationes cum ab ipso Platone, tum ab ijs qui decreta eius tuentur & habitæ sunt, & monumentis etiam proditæ. Sed videamus quænam hic ab Aristotele dicantur. MELIVS vero, inquit, fortasse est, ut vniuersale consideremus, inquiramus que quomodo dicatur. Vniuersale hoc loco non ita accipitur, sicut in logicis speculationibus didicimus, sed alio quodam modo. ibi enim quod multa est, & postgenitum vniuersale dicebatur. hic quod ante multa, multorumque causa quodammodo est: utpote cum ante ipsa subsistat: ad idque cæterorum omnium substantia respiciat. Ita enim Plato rationes quasdam introducit, quæ substantia prædictæ diuinæ sint & intellectuales, ad quarum exemplar materialia omnia & sint & fiunt. quas videlicet formas, et species, & vniuersa, & vniuersalia appellare consueuerunt. formas quidem & species: quæ ante has quæ in corporibus cernuntur, existerent, ab his que omnibus abstractæ in opificis Dei mente essent: ad quarum exemplar ille alia quædam in materia similia effingeret, atque exprimeret. vniuersalia vero & vniuersa appellantur: eo quod vnaqueque ex ipsis licet vna sit, multa habet corpora & materialia, quæ ex ipsa, ad ipsius que imitationem facta sunt: ad quæ nimirum spectans vniuersale & vniuersum non notionaliter quodam modo, sed intellectualiter vocantur: vniuersale, quia est à multis quæ ad eius imitationem facta sunt, abstractum: vniuersum, propterea quod vicem partium obtinent ea, quæ ad ipsum quasi ad vniuersum & totum referuntur. quod tamen totum non ex ipsis compositum est, neque post ipsa notione tantum comprehensum: sed ante ipsa est, & per se subsistit: ea que omnia ad ipsum tanquam ad propriam integritatem atque vniuersitatem reducuntur. Triplici enim modo dicitur vniuersum ac totum appellari: quod ante partes est, quod ex partibus constat, quod est in partibus. totum ante partes illæ sunt formæ simplicissimæ & immateriales: quia ante multa illa subsistunt, quæ ad ipsarum exemplar facta sunt. ex partibus constat, quæ sunt composita, in multisque partibus diuisa. huiusmodi sunt ac diuisi, siue similes siue dissimiles. in similes partes diuisitur lapis: qui etiam ipse totum est, si ad partes eius spectes, in quas diuisi potest, quarum singule tam nomen quam rationem totius admittunt. in dissimiles, hominis corpus: in manus, pedes, caput, & reliqua. nulla enim ex his partibus toti similis est: quippe cum neque nomē, neque rationem totius admittat. Totum autem in partibus sunt notionalia, quæ etiam post multa, & postgenita dici solent. postgenita sanè, quia anima nostra dum singularia hæc quæ conformia inter se vel congenita, id est eiusdem vel formæ vel generis sunt, speculatur: post illa quæ prius in corporibus subsistunt, rationem quandam quæ communiter in ipsis consideratur, per abstractionem à materia in seipsa gignit, ac prout naturæ suæ conuenit, hoc est rationali quodam ac scientifico modo producit. Notionalia vero ob id vocantur, quia quantum ad notionem solummodo tales vniuersitates subsistunt: neque villo modo re ipsa possunt separatim à singularibus ex quibus sumuntur, existere. In partibus præterea esse eadem hæc dicuntur iccirco, quia in singularibus & particularibus ad quæ habita ratione vniuersitatis etiam & totius nomen obtinent: omnia quæ de ipsis his dici solent, considerantur. Post multa autem appellantur, propterea quod omnia nostra postea quam multa hæc & singularia extiterunt: ea in seipsa constituit. Hinc est quod ipse etiam Aristoteles animal quod vniuersale est, in libris de anima vel nihil, vel posterius quiddam esse inquit: nihil, quia per se non subsistat: posterius, quia eius notio multorum subsistentiam & comprehensionem subsequitur. Atque hæc de vniuersali dicta à me sunt, ut cognoscere ualeamus, quomodo hic ab Aristotele accipiatur. At uero formas esse dicunt, qui eas statuunt, quædam opifici proposita exemplaria, in quæ respiciens quasi in notas ac præsignationes quasdam hæc quæ in materia sunt, effingat. quæ quidem opifices sint rationes, & quasi intelligentiæ & speculationes efficientis. non ut qualitates aut scientiæ extrinsecus aduenitæ: sed quæ proprie sunt & existant,

& existant, effectrices & intellectuales, omniumque quæ in materia sunt, exemplares omnes siquidem formas rationes diuinas appellant, quarum alie sint inferiores, alie superiores. nullamque ex ipsis inefficacem esse dicunt, quæ propriam operationem progrediendo ad ea quæ subiacent, sicut ordo ipsarum postulat, edere nequeat. Enimvero etiam natura ipsa forma est: eiusmodi tamen, ut à corporibus separari minime possit: sed per corpora subeat ac penetret, intusque inclusa ea fingat, ac gubernet. species vero, quas ideas vocant, non ita: sed rationes esse affirmant, quæ & subsistant, & omnia prorsus corpora, omnesque naturas prorsus superexcedant: sintque quasi numerus quidam diuinus, quo veluti exemplari opifex materialia efficiat: quemadmodum supra quoque dictum est. Ac de his hæcenus orationem paululum protraximus, ut planum aliquantulum nobis fiat, & quomodo ea Plato statuat: & aduersus quos nunc repugnet Aristoteles: dum vniuersale quod ante multa est euertere ac tollere conatur. sed descendamus ad ea quæ sequuntur. QVANTUM, inquit, arduum nobis hanc quæstionem futuram esse video: propterea quod amici formas introduxerunt. Modestiam hic quandam Aristoteles, veritatisque studium præterdit, ac simulat: arduam sibi esse inquit quæstionem hanc de speciebus, hoc est offensionis impedimentique plenam: quæ quasi pudoris reculationis que iustam causam exhibeat: propterea quod amici sunt, qui opinionem hanc de formis introduxerunt. amicus enim Plato est, quia magister eius etiam fuit, se tamen velle dicit omni hominum amicitie rerum veritatem antepone.

Sed forsitan rectius esse, & oportere uideretur: ut pro ueritatis salute unusquisque, & præsertim philosophi sua quoque propria refutarent.

Verecunde quodammodo videtur ad Platonis de bono, & formis opinionem labefactandam accedere. non enim dixit, est rectius: sed rectius esse uideretur. & addidit etiam forsitan/ut impudentiæ ita crimen euet. licet inquit, amici viri sint, qui formas ante multa constituerunt: melius tamen honore hominum esse iudicaretur, & deceret, non solum amicorum decretis aduersari, verum etiam sua queque propria euertere: ut veritas seruetur incolumis, & non penitus intereat occultata. adiunxit autem & præsertim philosophi/quo magis officij huius necessitatem auget: studiosus enim veritatis philosophus est, nisi nomen mentiatur. nam sapientiæ amator quidem philosophus est. sapientia vero est scientia eorum quæ sunt, quatenus sunt. ea autem quæ sunt, immobilia atque immutabilia permanent, neque vnquam alio modo se habent, sed semper in firmitate ac stabilitate sua perseverant: atque ita essentiam suam habent in veritate ipsa constitutam. quomodo igitur philosophus esset, qui alicui rerum veritatem postponendam iudicaret?

Nam licet amici ambo sint, sanctum est ueritatē ipsis in honore antepone.

Sanctum & iustum in eo differunt, quod illud in æqualitate inter conformes consideratur: hoc ad Dei diuinarumque rerum honorem spectat. amicis enim honorem exhibere nihil aliud est, quam æquales honorare. veritatem autem omnibus in honore antepone, illud uero sanctum ac pium censetur. veritas enim diuinum quoddam est.

Qui igitur hanc opinionem attulerunt, in illis species nullas faciebant, in quibus prius & posterius aliquid dicerent. Vnde neque numerorum speciem id est ideam constituebant.

Hinc incipit opinionem de ideis refellere: ponitque summptiones quæ apud illos celebres concessitque habentur: inquitque eos qui opinionem de ideis hominibus attulerunt, in illis rebus non fecisse species, in quibus prius & posterius dicebant: atque in huius argumentum numeros adducit. ex numeris enim alius prior, alius posterior est. ut puta tria prius sunt, quam quatuor: quatuor item, quam quinque: & sic deinceps. unde neque numerorum speciem constituebant. nam quemadmodum in logicæ contemplationis speciebus ac generibus, indiuidua quæ sub eadem sunt specie, æqualiter omnia cum ea communicant, neque aliud prius, aliud posterius: simili modo species quæ eiusdem generis participes sunt. neque enim vel species indiuiduorum species erit, vel genus specierum genus: si in alio atque alio ordine ijs quæ sub seposita sunt, participationem exhibeant. ita quoque in ideis his contingit. quod uero inquit/ nullas species faciebant/ & ite specie constituebant/ non temere, sed dedita opera uideri posuisse: ut significet videlicet ideas ex se nihil esse, sed eorum ratione factas ac constitutas extitisse.

At bonum dicitur & in eo quod est quid, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. Quod uero per se est & substantia, prius eo natura est quod est ad aliquid. esse enim hoc appendix quaedam uidetur atque accidens eius quod est. Quare communis aliqua in his idea esse non potest.

Ratio hæc est in prima figura collecta ad hunc modum. In quibus est prius & posterius in ijs non est species: sed in bono est prius & posterius: in bono igitur species non est. atque illud quidem, id est in quibus est prius & posterius in illis non esse speciem: ita sumpsit, ut de quo inter Platonicos constat. in bono uero prius & posterius esse, quæ in syllogismo minor propositio est, ex supremis generibus quæ generalissima appellant, ostendit: in quibus omnibus bonum reperitur. Bonum enim, inquit, & in eo quod est quid, quæ est substantia (quid enim de subsistente re dicitur. nulla uero est ex alijs denuncupationibus seu prædicamentis, quas κατηγορίαι græci uocant, quæ per se subsistat, neq; in subiecto sit: nisi sola substantia) & in quali, & in eo quod est ad aliquid: satisq; habuit tribus his denuncupationibus ad quod inducitur declarandum. insert enim quod uero per se est, & substantia, prius natura eo est, quod est ad aliquid: per se hic accipitur non pro substantiali, sed pro eo quod ad aliud minime respicit. quod enim ad aliquid est, in respectu est: quæ aut nō sunt ad aliquid, neq; in respectu aliquo sunt, neq; ad aliud dicuntur, sed per sese ipsa considerantur. confirmatio uero minoris propositionis ita construitur. omne quod per se sumitur, prius natura eo est, quod est ad aliud. substantia & quale per se sumuntur, quod autē est ad aliquid ad aliud accipitur. priora igitur substantia & qualitas eo natura sunt, quod est ad aliquid. **ESS** enim hoc appendix quaedam uidetur, atq; accidens eius quod est. Et hoc etiam confirmat id quod est ad aliquid posterius esse. appendix enim eius quod est, posterius eo existit: siquidē esse aliquid prius necesse est: deinde ipsi aliud quippiam appendi atq; agnasci. **QVARE** communis aliqua in his idea esse non potest. Concludit hic quod a principio propositum est: non esse ullam boni speciem quæ in omnibus particularibus bonis consideretur: propterea q; in ipsis prius inuenitur & posterius. nam si ea quæ alicuius speciei, id est ideæ habent participationem, alia prius, alia posterius erunt, ut alia propius ad exemplar accedant, alia remotius absint: atq; ita alia magis alia minus participationis habeant: diuersitas ordinis in participando efficiet, ut similia alia principio: alia dissimilia euadant. sic que magis & minus in participatione existet. magis autem & minus in accidentium participatione reperitur, non in ijs quæ in substantia communicant. sed fieri nullo modo potest, ut ea quæ & exemplaria & principaliora longe sunt: illorum quæ & post ipsa efficiuntur, & imaginum locum obtinent, accidentia appellentur. nam ex eo etiam patet, quod accidens alicui accidit. illud uero cui accidens accidit, prius natura accidente ipso est. prius ergo natura erit exemplari exemplum quod ad imitationem factum est: id quod fieri omnino non potest. non est igitur accidens multis, id quod ante multa est. Adde q; illud unum cum sit, multorum causam esse dicunt. quomodo igitur si dixerimus id esse accidens, & unum multis esse posterius poterit, & causa causatis: proinde subiungit conclusionem: quare communis aliqua in his idea esse non potest. In his id est in quibus prius & posterius consideratur.

Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod est (nam & in substantia dicitur, ut Deus & mens: & in qualitate, uirtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod est ad aliquid, utile: & in tempore, occasio: & in ubi, diuersatio: & alia huiusmodi) perspicuum est commune aliquod uniuersale atq; unum esse non posse. non enim in omnibus denuncupationibus, id est prædicamentis, sed in uno tantum diceretur.

Secundum hoc est argumentum, quo idem probat. non esse uidelicet bonum ullum commune atque unum quo particularia bona referantur: ostenditq; hoc decem denuncupationum, id est categoriarum exemplo usus. sumit enim bonum totidem modis dici, quot illud quod est: illud uero quod est, decem modis in decem supremis generalissimisq; generibus accipi: ponitq; in unaquaq; denuncupatione boni exemplum, quippe quod in omnibus inueniatur: ut inde pateat bonum etiam quemadmodum id quod est, esse denuncupationibus omnibus

omnibus committitur: atq; ideo commune quoddam uniuersale atque unum esse minime posse. Mentem profecto bonum esse, & in substantia perspicuum est, item uirtutes in qualitate. reliqua uero explicatione aliqua fortasse indigent: atque iccirco explicanda sunt. ut mediocre quomodo bonum sit in quantitate constitutum: & cætera eodem modo. mediocre enim appellat moderatum. omne autem quod cum conuenienti modo ac mensura sit, bonum est: sicut immoderatum est malum in excessu & defectu consideratum. sed mediocre est quantitas: quare mediocre bonum erit in quantitate consistens. Item, utile est quod iuuat: quod uero iuuat, est bonum: sed quia utile alicui est utile: ad illud dicitur, ad cuius utilitatem spectat: habet que essentiam suam, quatenus utile, in eo q; ad aliud dicitur. quibus autem esse est idem, quod ad aliquid quodammodo se habere: ea ad aliquid sunt. utile igitur & bonum quoddam est, & sub id quod est ad aliquid refertur. occasionem quoq; & in tempore esse & esse bonum, non est obscurum. occasio enim nihil aliud est q; tempus unicuique negotio accommodatum. sicut dicitur nutritionis occasionem, quando nutriendus aliquis est: & silentij & loquutionis occasionem, quando aut tacere aut loqui debet, qui ea facultate præditus est: & in cæteris similiter. cuiusmodi omnia nihil aliud ostendunt, nisi quia omnia quæ fiunt, in tempore fieri necesse est: tum unumquodq; in occasione fieri, cum tempore quo faciendum est id attribuitur, ut bene habeat: bene autem habere est bonum. unde efficitur ut occasio in tempore bonum sit. Ita quoq; in ubi, diuersatio. ubi enim in loco esse aliquid significat. & diuersatio in eo, est comoratio & habitatio, quæ διακτασ vocat. si igitur aliquis in reposito & salubri loco degat, in bona diuersatione est constitutus: quippe cū in salubri loco uersetur, atq; habitet. Hæc Aristoteles: qui sanè si aduersus Platonis sententiam de bono disputatione hanc insituisse, nihil mihi in præsentia contra eum dicendum existimarem: partim hominis reuerentia, partim quia nulla necessitate ad Platonem tutandum impellerer. Quoniam uero & alio modo Plato bonum accepit, & aliud est quod hic ab Aristotele refellitur: non esse ab re uidebitur, si nonnulla aduersus obiectiones has accommodata subiungemus, studio præsertim ueritatis inducitur: quemadmodum ipse etiam philosopho faciendum statuit. Plato enim unum & arcanum & bonum commune omnium quæ sunt, causam esse dixit. supraq; omnia quæ sunt, unum collocabat, id omnium quidem causam, nihil tamen quicq; ex omnibus esse affirmans. unde efficiebatur, ut id supra ens, & non ens appellaretur: non q; eo quod est, esset inferior: sed quia omne quod est superexcederet. omnia igitur secunda bona referri ad illud tanquam commune bonum, quod omnibus participaretur existimabat. quippe cum unumquodq; bonum quod post illud est, aliud quoddam sit bonum ex illius participatione: quatenus scilicet illius esse particeps unumquodq; potest. at illud superexpanditur, nihilq; aliud est q; bonum: atque iccirco & unum proprie & primo propterea dicitur: quia per sese solū neque cum alio ullo consideratur. Quid igitur absurdi sequetur, si id quod præcipue causa omnium est, omnibusq; exhibet, quæ in decem denuncupationibus dicuntur, ut sint: eorum omnium commune quoddam, utpote causa, atque uniuersale bonum appellabitur: quippe quod ante omnia hæc multa bona existat: efficiatq; ut ea omnia & sint, & bona sint: quæcunq; eius participatione, reductioneq; ad id bona dicuntur. Quin etiam Aristoteles ipse initio huius operis eos laudat qui ipsum bonum illud esse asseruerunt, quod omnia expetunt. qui dū inquit bene id eos asserere: manifeste declarat, se quoq; primū omnium maxime que uniuersale bonum quoddam fateri. id quod ex eo facile cognosci potest, q; inquit ipsum bonum: & quod omnia expetunt: nam & huiusmodi loquutionis figura, hoc est cum dicimus ipsum bonum, id est τὰγαθὸν cum articuli demonstratione: a Platone, eiusq; sectatoribus poni consuevit, cum de primo & uniuersali bono est intelligendum. & cum inquit quod omnia expetunt: nihil aliud significat q; longe primum omnium, maximeq; uniuersale. si enim illud omnia expetunt, supra omnia id sit necesse est. omnia uero cum dicimus, nihil ex ijs quæ sunt, quoquo modo fuerint, relinquimus, quod intelligi extra possit. si omnia igitur illud expetunt, supra omnia necessario est, & primum, & causa, & uniuersale omnium maxime: non sanè post hæc multa, neq; secundum ab his multis: qui enim fieri posset, ut prima secundum appetere dicerentur: sed proculdubio omnia id quod longe primū, quodq; est supra omnia, expetunt. Quapropter superuacanea hæc uideretur esse Aristotelis impugnatione aduersus eos qui uniuersale bonum statuunt, eo modo quo ipsi statuunt: præsertim cum id quod in principio etiam ipse concessit, nunc uelit captiose labefactare.

Præterea in ijs quæ unam habent ideam, una quoque scientia est: atque ita bonorum omnium una quædam scientia esset. sed multæ sunt scientiæ eorū etiā quæ sub una denuncupatione constituuntur. ut occasiōis: in bello, militaris ars: in morbo, medicina, & mediocris: in alimento, medicina: in laboribus, exercitatoria.

Licet caullatorie & captiose conetur refellere Aristoteles eos, qui unum atque vniuersale bonum introduxerunt: non tamen ob id mihi faciendum puto, ut vel siquid explicatiōe indiguerit, non explanem: vel quod verum est, pro viribus non manifestem. Ita igitur hic ratiocinatur. Eorum quæ unam habent speciem, una quoque scientia est. bonorum non est una scientia. bonorum igitur una species non est. qui est in secunda figura modus secundus, non esse autem unam bonorum scientiam à maiori ostendit. nam si in ijs non est una scientia quæ in una & eadē sunt denuncupatione. i. categoria: multo minus in illis erit, quæ sub diuersas referuntur. magis siquidem videri possit, ut quæ in eadem denuncupatione sunt constituta, eandem scientiam haberent: quàm quæ in diuersis. esse vero bona sub una denuncupatione, quæ diuersas habeant scientias, inductione confirmat. occasiōis enim inquit, quæ genere vna & eadem est, multæ reperiuntur scientiæ, quæ circa ipsam versantur. est enim occasio belli, quando bellū gerere cum hostibus conducit: cuius rei scientia militaris est. in morbo quoque occasio est, quando vel cibus, vel potus, vel medicamentum debet exhiberi: & huius quoque scientia est medicina. sed & mediocre, genus boni aliud est, quod & in cibo & in laboribus consideratur: in cibo, medicinam scientiam habet: in laboribus exercitatoriā. quatenus enim ali oporteat aliquem, ut neque excessu neque defectu peccetur: medicina est, quæ iudicat: quatenus vero exercendum corpus sit, & laborandum: exercitatoriæ artis præscribere propriū est. quæ quidem artes, id est exercitatoria & medicina licet sub se mutuo non sint collocatæ: sunt tamen diuersæ, & inter se oppositæ. Hæc sunt quæ hic inquit Aristoteles. aduersus quæ quid dici possit, subticendum non est: quo neque hæc ullam vim habere ad opinionē de primo bono, eoque quod nihil aliud est, quæ ipsū bonum, refellendam cognoscamus. nemo enim ambigit, quin hoc illud sit, quod omnia bona efficiat: cuiusque participatione oīa pro rata quæque portione bona appellentur. nā quid refert, si aliud magis aliud minus bonū: aliud propius, aliud longius ab illo est: aliud item bonū per se, ut sanitas corporis, & virtus animi: aliud vero eiusmodi est, ut ad horum aliquid conferat, sicut est victus, exercitatio, medicamentum: afflictatio etiā aliqua corporis, duraque vitæ traductio, qua fit ut tolerantiam in animo, perturbationumque vacuitatem consequamur: cum enim ordo in omnibus quidam sit, quo aliud præstantissimum, aliud secundum, aliud tertium ac quartum, & deinceps pro dignitate vnumquodque sua constituatur: boni participatio ordine quodam unicuique continetur. & si ordo in rebus bonum quoddam est, quemadmodum, confusio malum: quomodo dicere iure aliquis possit, nullo ordine boni communicationem fieri: vel igitur omnia equalia eiusdemque ordinis, conformiaque & cognata, id est eiusdem & speciei & naturæ sint, necesse est, differentiaque omnis essentia rerum omnium, ordinisque tollatur: ut neque ornatus quisquam, neque consensus iuncturaque apta in ipsis inueniatur, sed confusa omnia, ut forte incidunt quodque, ita iaceant: vel si ornatus aliquis & ordo in rebus reperitur, atque ex vno cuncta existunt, non eadem tamen genere aut specie, sed longe inter se diuersa, ut alia subiecta, alia superposita sint, atque excellent: proculdubio efficietur, ut alia potiora, alia deteriora euadant: alia item propius ad primum accedant, alia ab eo remotiora conspiciantur: atque ita omnibus primi participatio pro singulorum dignitate exhibeatur. Proinde si & rerum naturæ diuersæ sunt, & præstantia & ordo unicuique conueniens: qui fieri potest, ut anima nostra diu singula contemplatur, accommodatam singulis speculationem non adhibeat: artesque & scientias per genera & species rerum non constituat: eaque ratione naturas consideret, prout vniuscuiusque earum dignitas postulat? Intellectus enim quippe qui à materia & corpore penitus est absolutus, repente omnia simul contemplari possit: nam & quæ multa sunt, in vniōe: & quæ speciatim numerantur, sine vlla partitione: & quæ distincta habentur, sine vlla distinctione complectitur. Anima vero affectat quidem illam intellectus repentinam operationem, perfectum eius, vnum, ac simplex intellectiōis genus summopere appetens: sed cum assequi nequeat, circumcurrat ipsū vnde quæque, ac circumspicit: atque ita mutata specu-

lacionis

lacionis applicatione, transituque in aliud factio diuersam ac diuisibilem specierum naturam diuidit. vnde etiam modos alios, atque alios cognitiōis excogitat, ut propriam unicuique rei indagatiōem intendens peruenire tandem ita ad omnium cognitiōem possit. sicut. n. alijs alia natura, aliusque ordo conuenit: ita quoque alijs alijs esse cognitiōis modū necesse est. Quemadmodum igitur ea quæ sunt, non eodem modo cognitiōis omnia, quatenus sunt, percipiuntur: sic in particularibus bonis, neque oīum vna eadēque cognitiō est, quatenus sunt bona: neque occasiōis, quatenus occasiōes: neque mediocriū, quatenus mediocria: neque aliorū cuiuspiam, quæ simili modo accipiuntur. Et sicut mirandū non est si vnumquodque ex ijs quæ sunt, alio atque alio cognitiōis modo intelligatur, quatenus. hoc vel illud est: verbi causa, quatenus naturale, vel disciplinare, vel diuinū: quatenus itē est coeleste, vel terrestre, vel marinū, vel aereum, vel igneū, vel sublime, aut tale quippiam: ita nihil mirum esse debet, si occasio etiā aut mediocre, aut aliquid huiusmodi aliud diuerso modo cognoscatur. Omnia quidem bona cum vnius participatione existant, ad vnum referuntur: atque ita quatenus ad vnum illud referuntur, in eoque cōcant, vna eademque scientia percipi omnia possent: quatenus tamē singula per sese hoc vel illud sunt, alia atque alia vel scientia indigent, quæ propriæ vniuscuiusque naturæ ac perfectioni conueniat. Sed. n. de substantia quoque illud excutiendum perpendendumque videtur: recte ne superius dictum sit, non reperiri in ipsa magis ac minus: ut omne id accidens existimari oporteat, in quo intentio ac remissio aliqua conspiciatur: atque igitur neque in eadē specie quippiam esse ex ijs quæ participatione eius existunt, quod vel propius vel remotius sit: ne intentione ac remissione participationis magis ac minus in illis esse concedamus: atque ita quod eo modo particeps est, accidens esse videatur. Nam si magis & minus in substantiis quoque non reperitur, dubitandum sanè est, quo modo alia magis, alia minus participatione eius quod est, existant. si. n. participatio magis & minus non sit, æqualiter eodemque modo erunt omnia: tam æterna, quæ quæ generantur: tam ea quæ corruptiōi minime sunt obnoxia, quæ quæ corrumpuntur. neque alia propius ad primum illud quod est, accedent, alia longius ab eo distabunt: sed æqualis erit omnibus participatio: ut illud quod alijs esse ipsum participat, atque ut sint, efficit, nihil amplius alijs habeat: & neque ipsum prius sit, nisi tantum ut causa: neque alia posteriora, nisi ut causata: non natura sed ordine solummodo differentia: ne si magis & minus in essentia habuerint, accidentia efficiantur. sed neque appetitio ipsis qua ad primum initium conuertuntur, alia erit atque alia, sed eadem profus: tam intelligibilibus quæ intellectuualibus, tam rationalibus, quàm iis quæ sensu tantum prædita sunt: tam viuentibus absolute, quæ illis quæ solummodo id habent, quæ sunt. Quæ omnia præter ipsam rerum evidentiam esse manifestum est. An fortasse substantiā magis & minus non habere non absolute ita accipitur: sed quæ rationali quodam modo. i. logice res consideramus, illæ primæ substantiæ & propriæ & maxime substantiæ dicuntur, quæ sensui subiectæ sunt: secundæ vero, quæ ex abstractiōe sumuntur: suntque solummodo notiōes in animo, nulloque alio modo subsistunt. ex quibus sanè magis substantiæ illæ habentur, quæ ad primam illam quæ propriæ et maxime est substantia propius accedunt: ac tanto magis, quāto propius accesserint: tanto itē minus, quāto remotiores fuerint. Ita quoque fit in intelligibilibus priā substantia & propriæ & maxime substantia ea appellatur: cui primū intellectus speculationē suam appellat, pura ac sine vllō medio intellectuone oē id quod est, ea ratione qua est, cōplectens: ut nihil extra non inspectū relinquatur. secunda autē, omnia ea quæ ab hac prima serie quadā dependēt: hoc est quæ primi illius quod est, primi que intelligibilis participatione esse dicuntur. suntque secundæ substantiæ quæ post primū illud vsque ad ea quæ sensibus subiecta, generatiōis obnoxia sunt, quasi gradatim progrediuntur atque hac ratione magis & minus esse, substantias absurdū non est: & si esse, non est absurdum, dici multo minus erit. nam licet substantia quodam modo non habere magis & minus dicatur, non tamen absolute dicitur. id quod & ex ijs quæ sensibus subijciuntur, & ex illis quæ per abstractiōem considerantur, patere optime potest. in vno. n. & eodem ordine nulla substantia est, quæ ipsa vel sui vel alterius ratione ac respectu magis & minus dicatur. verbi causa, aliquis homo neque ipse si se ipsum respiciat, nunc magis nunc minus homo est: neque si alium ex particularibus spectet: simili modo neque equus aliquis. neque item homo aliquis respectu alicuius equi. eiusdem ordinis. n. sunt singula atque indiuidua: & item species extremæ inter sese: quæ item proxime supra has collocata sunt: atque ita subinde, vsque ad supremum genus quæ dispersita diuisione conspiciuntur, eundemque

Eustrat.

c

ordinem habent, simili modo oēs substantiæ sunt: & nihilo magis alia q̄ alia, in illis vero que alio atq; alio ordine considerantur, magis & minus quippiam existit: ut magis substantiæ illæ sint, quæ primæ substantiæ magis accedunt: minus, quæ longius ab ea abfunt. atq; ideo quo viciniora aliqua primæ substantiæ sunt, eo affinia, similia atq; ipsi euadunt: cum & superius collocatis ad denuncupandum, & genere diuersis ad subsistendum merito illius subiacent: sicut illa omnibus. Ad eundem igitur modum de cunctis absolute que sunt, dicendum est. Illud quidem quod primo est, nihilq; aliud est q̄ ipsum ens, prima substantia, & proprie & maxime substantia dicitur, non sensibili sed intelligibili modo subsistens. At quæ post ipsam sunt, licet oia simul secunda habeantur, quia post primū illud quod est, existunt: magis tñ esse ea dicuntur, quæ primo illi propius accedunt: sicut minus quæ remotius abeūt: quousq; ad ea peruenerimus, quæ sensibus subiecta sunt, in generatione q; consistunt. quæ vero eundem ordinem habent, in his quoq; æqualia inter se sunt, ut neq; magis neq; minus alterū altero sit. atq; ita & rerū ordo seruetur, & primū participatio ordinis correspondet: ut magis & minus in ipsis partim consideretur: partim minime, sicut modo dictū est. Tamen nihil obstat, quin ex accidenti & idem ad se, & quæ sunt eiusdem ordinis, inter se magis & minus & sint, & dicantur. Ac de bono & substantia quantum ad Platonis causam defendendam spectat, satis dictum sit. Nam de ideis intellectualibus & intelligibilibus, primis & secundis, sicut Parmenides & Plato statuerunt: quinetiam de boni inquisitione absolute differere, nostrū in præsentia non est. Dicant ipsi qui species introduxerunt: ostendatq; & q̄ sint, & quid, & quomodo sint, quæ item ordinem, & quam operationem habeant. id quod sanè faciunt. ideo quicunq; exactius de his scire aliquid vult, ad eos legendos se conferat.

Dubitaret autem quispiam quidnam uelint per se unūquodq; dicere: si & in per se homine & in homine una & eadem ratio hominis est. nam quatenus homo, nihil different. Quod si ita est, neque quatenus bonum, quicquam distabunt.

Hæc ratio non tantū aduersus bonū vniuersale. verū etiā aduersus oē vniuersale absolute videtur repugnare: ut est id, quod vniuersale ante partes Platonici appellant. est autē argumētatio à definitione. nā si uterq; inquit, tā per se homo. i. *αὐτὸ καθ' ἑαυτὸν*, q̄ homo, homo est: eandem rationē, quatenus est homo, uterq; admitte: nihilq; inter se ut hoies different. quod si est, neq; ut bona, quicq; distabūt. quā. n. rationem homo habet ad per se hoem: eandem bonum ad per se bonū habere necesse est. Nā si illic & hominis & per se hois eadē natura est: eadē quoq; ratio vtrorūq; erit. Quare et hic si eadē natura boni est & per se boni erit simili modo eadē ratio vtriusq; erit igitur & illic homo idē quod per se homo: & hic bonū idē quod per se bonū, quod *αὐτὸ καθ' ἑαυτὸν* dicunt: ut superuacua omnis vniuersalis cōstitutio sit, si eadē natura sunt & per se & non per se. Atenim quomodo o Aristoteles (ita diceret Platonici) bonū ipsum idē ac simili modo esse pōt tam in materiali re, q̄ in ea que materia vacat: tam in imagine, q̄ in exemplari: tam in simplici, q̄ in composito: tam in eo quod ex participatione bonū est, q̄ in eo quod participatione omni caret: vel quō substantiæ ratio eadē esse poterit huiuscemodi rebus, quæ adeo, sicut dictū est, inter se distant: nisi & imaginem & exemplar dixeris simili modo substantiæ rationē admittere: Sed quia tua quidem sententia in materialibus naturalibusq; rebus tunc definitio est perfecta, cū materia & forma inter se coherint: si ita quoq; in materia carentibus definitiones sumere voluerimus, quæ materia vacant, erunt materialia: hoc aut fieri nullo modo potest. non igitur esse debent & ijs que ante materialia existunt, & ipsis materialibus eadem definitiones.

Veruntamen neq; quia sempiternum aliquid est, ideo magis bonū erit: siquidem neque album quod diutius, q̄ quod uno die tantū durat, albius est.

Propterea q; oppositū quasi est, q; illa semper sint, & nunq; esse desinant, hæc fiant, & intereant: quodq; id quod semper est, eo quod est aliqñ, magis esse videatur: ideo oppositio hanc soluit substantiæ ratione iterum vsus: exemploq; albi adhibito argumentationem conficit in hunc modum. quemadmodum, inquit, in albo colore sit: si fuerint duo alba, quorum alterum diurnum, alterum diarium sit, nullus magis albū esse dicet diurnum q̄ diarium: propterea q; in vtriusq; eadem, quatenus sunt alba, ratio seruetur: Ita neque sempiternum

ternum bonū magis bonum esse q̄ temporarium debet: cum eadem vtriusq; boni ratio æque conueniat. ratio. n. nihil aliud q̄ substantia vniuscuiusq; est. at sicut substantia vniuscuiusq; nō est magis neq; minus id, quod est: sic substantiæ quoq; explicatrix ratio licet in diuersis consideretur, diuersisq; conueniat, quorū aliud longiore, aliud breuiore duret tempore: esse tamen magis & minus nullo modo poterit. quippe cū neq; homo aliquis longæuus ea de causa magis homo sit: q̄ alius cui angustū vitæ spatium concessum fuerit. nā cum ex æquo substantiæ ratio vtriusq; conueniat: non pōt tempus speciei prout est species, quippiā adiungere. Possumus quidem ad hoc vel ita simpliciter respondere, ut magis bonū esse ostēdamus, quod sempiternū est, q̄ quod vno tantū die perdurat, ad hūc modum. si esse vniuscuiq; melius est, q̄ non esse: efficietur, ut esse ēt semper, q̄ aliquādo, longe melius sit. nā illud quod aliqñ est, cum interrūpitur ne amplius sit: tunc non amplius est, sed planè non ens euadit: at sempiternū tunc adhuc est ens: longe melius igitur erit eo quod non amplius est. melius vero, boni auctione atq; intentione melius dicitur. cui aut boni essentia augetur atq; intenditur, illud vero magis bonū est. Quāq; non eadē est inter se cōparatio et eius quod longo quodā tēpore perdurat, ad id quod breuius viget: & sempiternū, ad diarium. breuiū. n. & longæuū licet quātū ad tempus attinet, diuersa habeant: eiusdē tamen nature esse facile possunt: sempiternum vero & diarium nullo modo possunt. nā quemadmodū diarium & caducū materialē habet substantiā ac fluxā, quæ subinde fiat ac generetur, nunq; vero sit: ita sempiternū materialē ac stabili substantia constat, quæ vere & supra oēm generationē existat. Possumus et alio modo hanc dissoluere rationē. Nā si bonum aliud est, quod vere existit, & per se est, quod esse dicitur: aliud eatenus est, quatenus alterius sit bonitatis particeps: qui fieri pōt ut id quod per se est, nō sit primo ac præcipue & maxime bonū: magisq; bonū q̄ id, quod ex participatiōe est: quæadmodū exemplar imagine esse cōsuevit. Merito igitur dicere aliquis Aristoteli posset, studiose videris o Aristoteles, quippe qui amicus & discipulus Platonis fueris, aduersus opinionē de ideis ita caillatorie ac captiose dubitare: ut ex eo quod nihil eras dicturus, quod ad euertendas ideas faceret: eam confirmares magis ac stabilires.

Probabilius autem de ipso Pythagorei dicere uidentur: cum unum in bonorum consortio constituent: quos quidem sequutus uidetur etiam Speusippus.

Duo consortia & ordines statuerat Pythagoras: vnū, in quo huiuscemodi series recte continebatur, finis, impar, vnū, dextrū, masculinum, rectum, lumen, quadrangulū, quiescens, bonū: alterum, in quo contraria, infinitū, par, multitudo, finistrū, fæmina, curuum, tenebræ, oblongū, motū, & malum. Quæ quidē vtriusq; consortia propterea appellauit. i. græce *συνοχίας*: quia vtriusq; nihil aliud q̄ rerū inter se consortium ac coniugarū ordines sunt. singula vero secundū ordinis singulis primū opponuntur: fini infinitū: impari par: vni multitudo: atq; ita deinceps: & postremo bono malū. Neq; tñ Pythagoram hic laudat, q; absolute recte disputatione de bono exequutus sit: nō. n. recte simpliciter et absolute eū dicere inquit, sed præfert eius finem ijs quæ à Platone dicta sunt: cū ait, probabilius Pythagorei dicere videtur, nō absolute recte: & probabilius, non rectius, neq; rationi magis consentaneum: nā probabile nō absolute verū aut rectū, aut rationi cōsentaneū est: sed eiusmodi, quod veritatis cuiusdā & rectitudinis spēm præ se ferat. Videtur aut hoc dicere, eo q; vnum in bonorū ordine stantentes Pythagorei virtutē eius perfectricem ac conseruatricem ostendūt. vnūquodq; n. in eo perficitur, bonūq; redditur ac conseruatur: quippe cum, dū in vno est, indissipatū permaneat atq; indiuisum: dissipata vero ac diuisa pereant singula atq; intereant. & fortasse ita inquit Aristoteles: conuenientiusq; arbitratur esse de bono hoc dicere, q̄ vniuersale id atque ideam statuere. Speusippum quoq; ait sequutum eos esse: qui etiam ipse vnus ex illis fuit qui de diuinis apud Græcos scripsere.

Sed de his alia sit differratio.

De Pythagoreis, inquit, & Speusippo in præsentia nobis disputatio nō est: sed de ijs qui ideas introduxerunt. ideo illis omīssis rursus ad Platonicos reddi, ita inquit:

In iis vero que dicta sunt, controuersia quædam subest: propterea quod nō de omni bono rationes dictæ sunt: sed secundum unam speciem ea dicuntur,

quæ per se amantur & appetuntur: quæ uero hæc conseruant, aut efficiunt quodammodo, aut contraria prohibent: propter hæc alioq; modo bona dicuntur.

Exactam quandam de bono disquisitionem subiicere sibi hic videtur: quo occasionem nanciscatur opinionis adhuc de speciebus labefactandæ: ita sane vt quasi se ipse reprehendar, quod in ijs quæ superius dicta sunt, de bono differendo defecerit. cum enim, inquit, duobus modis bona dicantur, confuse ac simpliciter hucusque oratio nostra habita est: nam secundum vnâ speciem bona dicuntur ea quæ per se amantur atque expetuntur: secundum alteram ea quæ hæc efficiunt, vel conseruant quodammodo, vel etiam contraria prohibent: quæ non per se dicuntur bona, sed propter illa. dico autem bona per se, vt sanitas, vt virtus: quarum illa corpori: hæc animæ bonum est, & per se bonum. licet enim nullū aliud, quod eas consequitur, bonum sumatur: ipsæ tamen per se expetendæ eligendæq; sunt. Incisiones vero & medicationes, meditationes, exercitationes, abstinentiæ à quibusdam, aliorū assumptiones, labores item, & ærumnæ, propter illas expetuntur. illæ siquidem horum omnium sibi subiectorum perfectiuae sunt: hæc minime: sed tantum conferunt ad illas consequendas. Nam cum medicina vel præsentem sanitatem proponat conseruare, vel absentem reuocare: iccirco quædam ad præsentis sanitatis conseruationem, quædam ad eiusdem absentis reparationem exercet. verbi causa, si egrotat aliquis, ab ijs abstinerere præcipit, quæ morbum augent & iritant: sumere vero ea quæ vel morbo aduersentur, vel saltem affectionem præter naturam non augeant: tum detrahendam materiam atque euacuandam procurat: & ferum etiam interdum vbi opus est, incisionesq; adhibet. si vero valeat aliquis, & suspectus tantum morbus sit aliqua de causa, siue ob temporum vicissitudines, siue ex cæli immutatione, siue ex mala aeris corrupti temperatura, vel ob aliqua etiam quæ in vita contingere consueuerunt, vt curas, vt lassitudines, vt mœrores, & sollicitudines interdum, atq; id genus reliqua, ex quibus naturalis constitutio immutari plerūq; solet: tunc tutela adhibetur & cautio: atq; inde varij ac multiformes præseruationis modi à medicis inuerti sunt ad morbos arceandos. Sed hæc in corporibus. In anima etiam inuenire eadem studia potes, altera, quæ virtutem conseruant: altera, quibus vitia amouentur. quæ omnia propter sanitatem & virtutem à medicina & ciuili facultate exercentur. effectricia vero virtutis & sanitatis corporis ea hic dicuntur, quæ in qualitate vel malis corporum temperaturis, vel moralium virtutum corruptionibus ac deprauationibus aduersantur.

Perpicuum igitur est bona duobus modis dici: alia per se, alia, propter ea quæ per se dicuntur.

Cum dixerit duobus modis sumi bona, alia per se, alia quatenus ad hæc ipsa conducunt nullam de hoc demonstrationem subiunxit secundum neutrum modum, sed quasi euidenter sumit in præsentem ac certum id dictum, solumq; commemorat secundum duas species bona ipsa dici, vt alia per se sint, alia propter illa. deinceps tamen hoc idē inductione confirmat.

Seiugamus igitur bona hæc per se ab utilibus: ac consideremus an ea secundum vnâ speciem dicantur.

Videtur sanè huiuscemodi quandam sententiam habere hæc oratio. Reprehendere fortasse aliquis nos posset, quod quæramus sit ne aliqua boni idea, & tamen confuse sumamus bona ipsa, neque distinguamus per se expetenda ab ijs, quæ ob alia appetuntur, vt ita verum inueniri tandem queat: an sub vnâ reducantur speciem quæ per se sunt bona. nam quæ ob alia bona sumuntur, cū neq; per se dicantur, neq; absolute bona sint: ne conari quidem prorsus debemus in vnâ boni ideam ipsa reducere. esse vero quædam per se bona ex inductione demonstrat, simul definiens ac dicens:

Qualia uero esse per se bona aliquis statueret: an ea quæ uel si sola relinquatur, persequimur: ut sapere: ut uidere: ut uoluptates nonnullæ, & honores: nā licet hæc ob aliud quippiam persequamur: esse tamen ex ijs quæ sunt per se bona, statuere aliquis posset.

Ex inductione iam ostendit, sicut dictum est, nonnulla esse quæ sint per se bona: definit que insuper quid sit per se bonum: id que, quasi de pluribus loquatur, assignat: ita tamen

men, vt nihilominus de vno communi intelligi oratio possit. per se enim ea esse inquit, quæ uel si sola remaneant, persequimur. hoc est ea, quæ licet nihil aliud aut ipsa consequatur, aut ex electione ipsorum eueniat: sunt tamen vel sola ipsa per se sectanda: id est electione, & inquisitione digna. Nam quamuis ex prudentia nihil eueniat: ipsa tamen per se prudentia eiusque operatio sectanda est: & videre simili modo. non dixit autem prudentiam & uisionem, sed sapere, & uidere: propterea quod prudentia & uisio habitus sunt, sapere uero & uidere eorum habituum operationes: atque iccirco magis eligendæ. Vt voluptates nonnullæ, inquit, & honores. non enim omnis voluptas, aut omnis honor bonum est: sed quædam voluptates esse reperiuntur quæ tales minime sint. neque enim aut cinædorum aut scabiæ laborantium voluptas bonum est: sed quæ ex rerum contemplatione animo percipitur, ea sanè bona est & sectanda: ijs præsertim qui sapiunt, & cognoscunt quæ sit hominis perfectio. pari modo ea quæ ex perturbationum sublatione prouenit: cum scilicet anima omni perturbationum tempestate libera in quietâ ac pacatâ tranquillitate constituta est, peioribus facultatibus potiori subiectis. Ita etiam honores qui ab his proficiuntur, qui nos cognoscunt, recte que sentiunt, & ob uirtutem & sapientiam exhibentur: expetendi sectandiq; sunt: contemnendi contra atque aspernandi: quos stulti, & imperiti exhibent. Verum licet hæc omnia ob aliud quippiam persequamur: esse tamen ex ijs quæ per se bona sunt, statuere aliquis posset. Nam sapere per se bonum esse perspicuum est: quippe cum sit operatio uirtutis, quæ in ratione consistit. Idem quoque ad multa conseruare non ignoramus: ne dicam ad omnia, quæ in uitæ nostræ actionibus recte efficiuntur. Eodem modo uidere per se etiam bonum est, eo quod complures nobis cognoscendi differentias exhibet: est nihilominus etiam uile, quippe cum faciat, vt & nocua, & conseruentia uel e longinquo agnoscamus: quo & illa fugere, atque interdum propulsare: & hæc persequi atque attrahere quandoque ad nosmetipsos possumus. Idem in uoluptatibus & honoribus inuenies. quid enim singula persequenda sunt: his uero subiungit:

An ne aliud quidem quippiam præter ideam: Quare uana erit species.

Quia dixit ea quæ superius posuit, esse per se bona: quasi concessum id sit, hoc subiungit quasi cum reprehensione quadam. nam ita dicere, an ne aliud quidem quippiam præter ideam: reprehendentis esse, ac dissimulatione utentis uidetur: perinde ac si diceret. an omittentis ea quæ absque vlla dubitatione per se bona sunt: contempta que ipsa euidentia solam ideam esse per se bonum fatebimur: ecce enim alia iam præter ipsam esse per se bona demonstrata sunt. Quare ideam statuere uanum est ac superuacuum. Nam si nihil ex euidentibus manifestis que rebus esset per se bonum: necesse forsitan fuisset, vnū aliquid statuere, quod per se bonum esset: in quod referrentur cætera, ob idq; bona appellarentur: sed cum multa huiuscemodi inueniantur: superuacua vnus illius constitutio omnino est. Verum o Aristoteles etiam si per se bona esse statueret aliquis, quemadmodum tu inquis, sapere, & intelligere: item uoluptatem quæ ex speculatione rerum prouenit, & honorem qui à prudentibus exhibetur: non tamen ita per se bona esse concederemus, vt ex sese essent, & per se ipsa subsisterent, aliorum que essent, utpote imaginum exemplaria: ita que agerent, vt sibi similia gignerent: id quod de ideis statuisse Platonem manifestum est. sed ita per se bona esse diceremus, vt non ex se essent, sed ab alijs dependerent, in alijs que subsisterent, atque aliunde producerentur, nullorum que essent exemplaria: sed ob id tantum per se esse dicerentur, eo quod per se sectanda sint, non quia substantiæ existant. Quare uana etiam hæc tibi cauillatio euasit: eo quod pluribus modis id quod per se est, dicitur, ex æquiocatione fortasse inducta: quæ tamen ipsas species non magis labefactat, quam statuit. dum enim imbecilliter admodum naturæ earum repugnat, eas magis stabilis, ac confirmat. Sed hæc aduersus hoc obiter dicta sufficiant.

Quod si hæc quoque per se bona sunt, necesse erit eandem in omnibus ipsis boni rationem existerere: quemadmodum eadem in niue & cerusa albedinis ratio est. at honoris, prudentiæ, & uoluptatis in eo quod bona sunt, diuersæ ac differentes rationes reperiuntur. Non est igitur bonum commune quid in una idea.

Aliud hoc argumentum est aduersus eos qui formas introducunt, quod talem vim habet. Quoniam vnaquæque species vna cum sit, in multis consideratur rebus, quæ illius scilicet participes sunt: oportet eas res sicut vnius speciei, ita quoque rationis quæ secundum substantiam est, vnius esse participes. quia vero multa sunt per se bona, quæ in vna boni specie communicant: ea quoque vnam habere rationem necesse est, quæ quid sit esse eorum, in eo quod sunt bona, significet: sed hoc non est: igitur neque vna aliqua species reperitur, ad quam omnia per se bona referantur. Quemadmodum in niue, inquit, & cerula non alia atque alia, sed vna & eadem albedinis ratio est: sic honoris, prudentiæ, & voluptatis vna esse bonitatis ratio deberet: at non vna est, sed diuersæ ac differentes in eo quod sunt bona: non est igitur vna aliqua species boni, sub quam multa per se bona referantur. At vero primum ipsius Aristotelis orationem sequi nos oportet: atque ita ex diuersis ipsius ostendere, quemadmodum ipse etiam præsentis huius cauillationis solutionem præposuerit. si enim ut ipse definiuit, ea sunt per se bona, quæ vel si sola relinquuntur, persequimur; accommodatur quæ hæc ratio per se omnibus quæ connumerata sunt, ceterisque huiusmodi: qui fieri potest, ut vna omnibus quatenus bona sunt, ratio non sit: non enim vna ratio eorum eatenus inquiritur, quatenus est vel honor, vel prudentia, vel voluptas: sed quatenus bona. hæc vero vna & eadem ab ipso assignata est. nihil igitur neque hac parte vetat, quo minus vna boni species sit, quo per se bona referantur. Deinde si vnusquodque horum non æquali modo dicitur bonum, quemadmodum neque album, id quod album est, sicut ea quæ sunt alba ex participatione vnius coloris, id est albedinis, alba dicuntur: & licet vna definitio albedinis sit, eius tamen participatio non eodem modo in omnibus reperitur: sic etiam vna bonorum species est, ex qua omnia per se bona existunt: ut eadem ipsis, quippe quæ eadem forma communicent, ratio substantiæ sit: aliudque sit quod particeps est, & aliud quod per se consideratur in absoluta essentia quæ participatione omni caret, subsistens, atque intellectum: ad quod multa atque inter se diuersa tanquam simulacra referuntur. nam quia vnumquodque ex multis bonis ex participatione bonum & est & dicitur: non esse simili modo bonum vnumquodque ex ipsis perspicuum est. cumque participatio sit: eam esse ex aliquo quod participatione careat, similiter patet, sub quod participationes ipse referantur. atque hæc dicimus non ut species statuamus: nam neque ad solutionem difficilia fortasse sunt hæc quæ diximus ipsi qui subuertere species voluerint: sed ut Aristotelem ostendamus dedita opera imbecillibus uti argumentis, ut opinionem hæc magis statuatur, ac confirmet.

Sed quoniam modo dicuntur: non enim videntur esse æquiuoca à fortuna: nunquid eo quod ab uno sunt, uel ad unum omnia ipsa conferuntur: an magis secundum proportionem: nam quemadmodum in corpore est uisus: sic in anima est mens: & aliud in alio.

Conuenienter his quæ dicta sunt, etiam præsentem inquisitionem facit. nam quoniam uisus est ostendisse omnia per se bona non vno modo dici: oportet quæ huius appellationis communionem aliqua ex causa, uel modo aliquo existere: hac de re nunc inquirat: quo modo bona communiter dicantur ea, quæ multa sunt, & natura differentia, rationibusque inter se diuersa: quemadmodum ea esse dixit, quæ communiter bona appellantur. nam si nomen habent commune, rationem uero substantiæ quæ est secundum illud nomen diuersam: æquiuoca omnino erunt. cum autem multi modi sint, quibus æquiuoca dicuntur: quis erit modus, quo bona omnia bona uocantur: non enim dicit quispiam ea à fortuna ita appellari: quippe cum ea quæ ita sunt æquiuoca, nullam in re communionem secundum nomen habeant: esset enim ipsis ratio communionis secundum nomen. at quæ à fortuna sunt, ex ratione minime fiunt: alioqui fortuita non essent. fortuitum enim est quod forte est, uel fit, nullamque habet rationem uel causam, qua ita fit, uel fiat. exempli causa, si aliquis in Aegypto natum filium Alexandrum uocaret: & alter Romæ idem nomen alteri imponeret: neuterque quis esset alter cognosceret, sciret uel quis ita uocatus fuisset. Quia igitur bonis communicatio quædam in re secundum nomen est: nullo modo æquiuoca à fortuna bona esse possunt, sed nunquid, inquit, eo quod ab vno sunt, uel ad vnum omnia ipsa conferuntur: cum multi modi sint quibus æquiuoca ponuntur: vno solo

solo reiecto, utpote ad præsentem rem minime accommodato, id est eo qui est à fortuna, de reliquis nullam mentionem fecit, quasi pateat neque illos prorsus ad rem conuenire: duosque solos admittit, eum qui est ab vno & ad vnum: & eum qui ex rata portione ac conuenientia resultat: eo quod soli hi quidam in re habent communionem. ex his uero rursus secundum antepositum. Ab vno autem & ad vnum æquiuoca dicuntur, quæcumque ab vno principio, vnaque causa profecta, ad vnum finem concurrunt. sicut à medicina medicinalia appellantur, medicamenta, victus, libri, instrumenta, & omnia denique quæ ab ipsa dicuntur: quippe cum ipsam principium, utpote ab ipsa profecta, ex ipsa que constantia: inanimatam uero finem habeant, ad quam omnis in medicina actio, omnis que ratio, ac contemplatio spectat. quæ autem sit æquiuocatio ex proportione, exemplis quæ ipse posuit, patere potest: cum hæc tanquam bona connumerantur. nam sicut in corpore uisus bonum est, qui rerum cognitionem nobis suppeditat, pulchritudinemque eximiam corpori animalium affert: ita mens in anima, quæ ipsi intelligibilium cognitionem exhibet, ipsamque supra omnem facultatem pulcherrimam reddit. & aliud in alio. Sed non ita se habent species à Aristotele. nam ipsæ ex sese tanquam uniuersa & exemplaria ab ijs qui ipsas introduxerunt, statuiebantur: ut vnaquæque tanquam vnum ad multa ex participatio- ne sui, & relatione ad se, atque assimilatione spectaret: assimilatione scilicet minime reciproca. ubi enim pluribus vnius participatio est, illic similia inter sese in eadem participatio- ne ea sunt, quæ communicant. at ubi imago & exemplar: illic imago quidem exemplari similis est, eo quod ad imitationem eius effecta est: exemplar autem simile imaginis dici nullo modo debet: sed imaginis exemplar ac formula.

Sed omittenda in præsentia fortasse hæc sunt. exacte. n. de his tractare ad aliam magis philosophiam spectat.

De modo æquiuocationis quo bona omnia dicuntur bona, excutere ac perpendere nunc recusat: eo quod exacte de his tractare ad aliam magis philosophiam spectet: non ad moralem, aut aliquam aliam quæ sub actionem referuntur. intelligendum autem hic existimo de supranaturali quæ *μὴ τὰ φυσικά* appellatur. nam in quarto eorum commentariorum exacte tractatur de ijs quæ multipliciter dicuntur: unde etiam subiungit:

Simili modo etiam de specie.

In secundo enim illorum commentariorum libro & in duodecimo, & tertio decimo, de speciebus differit: ubi etiam ipsi repugnat, qui ipsas introducunt. Singularem autem numero dixit de specie: iccirco quia de boni specie uel sola hic necesse ipsi fuit inuestigare: quippe qui de humano bono differere proposuerat.

Nam etiam si unum aliquod sit, quod communiter denuncupetur bonum, aut separabile quid ipsum per se sit: manifestum est id neque agi neque acquiri ab homine posse. Nunc autem tale quid queritur.

Hoc idem hic probat, quæstionem hanc de absolute bono præsentis dissertationi non esse accommodatam: siue communiter de particularibus denuncupetur, siue abstracta quædam ratio, separata que à multis, & per se subsistens idea sit. nam neque agi id, ut inquit, neque acquiri per actionem possit: nam siue notionale quid sit, quod tanquam genus de omnibus denuncupetur, siue idea quædam ac species à multis separabilis: nullo modo poterit per actionem ab aliquo acquiri: quippe cum utrunque horum in speculationem cadat: alterum logice, alterum theologice consideratum: quod uero nunc queritur bonum eiusmodi sit, ut per actionem, & studium in uita traducenda comparari possit.

Melius uero fortasse alicui uideretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quæ acquiri atque agi possunt bona. nam quasi exemplum id habentes magis ea quæ nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus.

Obiectionem hanc facit superiori orationi, qua modo dicebat quæstionem de communi bono huic morali disputationi esse superuacaneam, eo quod neque agi neque acquiri uita stua

ditio ab homine possit. diceret enim quispiam, inquit, melius esse, si cognosceremus commune bonum ad ea bona quae per actionem acquiruntur. nam si ipsum cognosceremus, id nobis in agendis rebus tanquam exemplum proponeremus: atque ex eo illa rationem ab exemplari imagines agnosceremus: itaque fieret, ut si quae bona nobis sunt, exactius cognosceremus: ea consequi etiam possemus. facilius enim unusquisque id cuius naturam nouit, si apte tamen consecetur, ad pisci poterit: quod ignorat. quippe cum ille qui ignorat, facile aberrare queat, sequens id quod nescit: siquidem aliud pro alio adeptus sit, facile possit existimare se id adeptum esse quod quaerebat.

Hec quidem ratio probabilitatem quandam habet: a scientijs tamen videtur dissentire. omnes enim cum bonum quoddam appetant, idque quod sibi deest, inquirant: cognitionem eius praetermittunt.

Obiectionem soluit, cum inquit /probabilitatem/ & /quandam/ his duobus verbis imbecillitatem oppositionis significans. nam probabilitas imbecillitatem in demonstratione indicat: quaedam vero probabilitati adiunctum infirmitatem etiam ipsius probabilitatis inesse in hac oratione declarat. non enim probabilitatem absolute, sed quandam probabilitatem inesse in hac obiectione ostendit. deinde solutionem subiungens duobus modis ipsam affert, ex scientijs & artibus: eo quod & appetunt bonum omnes, & quod sibi deest, inquirunt. nam vel si non appeterent bonum, nihil erat noui aut absurdi, si cognitionem communis boni sibi ad perceptionem priorum finium conferentem reliquissent: vel si non quaererent quod sibi deest, verisimile erat ne illud quidem inquisituras, at utraque haec, id est & boni appetitio, & deficientis inquisitio in omnibus ipsis spectatur. quo modo igitur fieri potest, ut communis boni cognitionem quae tantum ipsis confert, & ignorent, & non quaerant: absurdum sane esset.

Dubium sane etiam est, quam utilitatem consequetur textor aut faber in sua arte: si bonum ipsum cognorit. uel quo modo medicus ad medendum, aut dux ad imperandum peritior reddetur: si ideam ipsam contemplatus fuerit.

Idem adhuc petit, inutilem arguens esse artibus ideam perceptionem: cum nulla ratio inueniatur, qua aliquis artifex in proprijs operibus ex ideam ipsius boni speculatione adiumentum consequatur. hic vero cum per concessionem eam esse det: cognitionem tamen eius inutilem actiuis scientijs esse ostendit.

Nam neque ita speculari sanitatem medicus uidetur, sed hominis sanitatem: immo uero fortasse huius hominis sanitatem: quippe cum singulis medeatur.

Alterum argumentum est hoc, ab his quae artibus & finibus subiecta sunt, uniuersalis boni cognitionem inutilem ostendens. artium enim operationes circa singula versantur, non circa uniuersalia. ut medicus quendam hominem curat, & quandam sanitatem in ipso efficit. unde de eum cuiusdam hominis constitutionem, aetatem, & morbum, & quoddam tempus & regionem, & siquid aliud eiusmodi est, cognoscere oportet: ut etiam quandam sanitatem efficere possit: ideam uero cognoscere, siue id quod communiter particularia continent: medicum, quippe cum in eo minime versetur, opus nullum est. Cum dixerit autem, nam neque ita speculari sanitatem medicus uidetur, sed hominis sanitatem: subiunxit, immo uero fortasse huius hominis sanitatem. i. particularis. Ita speculari dixit. i. secundum ideam, aut uniuersale. fortasse uero addidit eo quod neque artifex ab uniuersalis cognitione omnino semotus est. utraque enim speculantur artifices, uniuersalia & particularia: sed uniuersalia rationibus tantum ac regulis particularia uero operationibus ac tractationibus: quippe cum circa haec operentur, in hisque effectus artis profiteantur. nam uniuersalia cum sint in notione tantum, ac supra sensum, in tractationibus considerari non possunt, sed in rationibus solummodo.

De felicitatis subiecto, substantia, & praeceptis in unaquaque scientia obseruandis.

Cap. VII.

AC de his quidem haecenus. nunc rursus redeamus ad id, quod querimus, bonum: quidque id sit inuestigemus. uidetur enim aliud in alia actione, atque

atque arte esse. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis similiter.

Cum proposuerit a principio de perfectissimo ex bonis quae inter homines aguntur, disserere, ad quod reliqua demum referuntur, & ob quod sunt, ostenderit que id esse: deinde quid illud esset declarare proposuit, quaesivitque obiter de idea uniuersalis boni, an tale aliquid, sicut Platonici dicebant, in rerum natura reperiat: oporteat que in ipsum id omnia alia bona particularia referre, de eoque utpote bonorum omnium perfectissimo reliquorum omnium indagacione omissa, oibusque in id relatis omnem disputationem facere. primumque id non reperiri demonstrauit, quomodo cumque id fecerit: deinde etiam si inueniretur, non esse id agendum bonum probauit, id est eiusmodi, quod in actionem caderet: neque eius cognitionem esse eiusmodi, ut actiuis artibus ad eandem perfectionem consequendam possit conferre. atque hinc cum quaestionem de humano fine necessariam esse ostenderit: redit rursus ad id quod proposuerat: adhucque differere uult de perfectione, quae ex bonis actionibus hominibus euenire consueuit. finem igitur imponit disputationi de uniuersali, & ideis, dum inquit: ac de his quidem haecenus /resumit/ que id quod proposuerat, cum subiungit / nunc rursus redeamus ad id, quod quaerimus, bonum: quodque id sit, inuestigemus / id autem quod quaerebatur, est felicitas, ob quam etiam alia omnia quae aguntur apud homines bona sunt. Nam cum a principio quaereret, an esset id analogia & conuenientia perfectissimorum atque ultimorum artium finium declarauit. sicut enim in illis proprium uniuscuiusque artis finem licet inuenire, ob quem reliqui ante ipsum omnes existant: quo inuenito, ac quid sit, definito, substantia quoque perfectissimi illius atque ultimi artis finis simul assignatur: sicut item cum multae artes sub unam, & illarum fines sub finem unius referuntur, finis unius finibus reliquarum perfectior proculdubio est, id est earum quae sub ipsam referuntur: & ille qui quid sit is ipse finis, assignari, omnium sane reliquarum perfectissimi assignationem facit: Sic quoque cum omnes fines quicumque actiuarum artium uel scientiarum sunt, sub felicitatem quasi sub communem finem reducuntur: qui felicitatem definiat, cum necesse esse ostendit perfectissimi omnium finem definire: qui per se solum & non ob aliud expetendus sit. nam reliqua omnia, uerbi causa, secari, uiri, medicamentis curari, non sui, sed alterius causa expetuntur: sanitas uero & sui & alterius. sui, quia naturalis corpori est, id quod est bonum: alterius, eo quod utilitatem quoque animo praestat: ne ex carnis infirmitate impediatur, quo minus aut ea quae laude digna habentur, agere, atque operari: aut felicitatem consequi integram possit. nam si instrumentum animae connexum ac coniugatum male ac praeter naturam fuerit affectum: beatitudo quoque ipsa laedatur, necesse est. Sed dubitaret quispiam, si corporis sanitas, quippe quae & secundum naturam, & bonum sit, felicitatem explet, ut integritas beatitudinis in morbis quadam re secundum naturam priuata impediatur: quomodo fieri potest, ut multi inueniantur ex his qui uirtute maxime professi sunt, qui adeo corpora sua afflictauerint, ut egrotarint, dolores pertulerint, plagis, atque ulceribus deuastatum corpus circumferre non dubitarint: uel enim dicendum non est huiusmodi homines fuisse felices: uel sanitatem ad felicitatem conferre omnino falsum existimandum. Quaestio haec est, & sane rationi consentanea uidetur: admittere tamen conuenientem solutionem ex uitarum differentia potest: ciuilibis inquam, ac purgatoriae, seu contemplatiuae. Nam quemadmodum uirtutes ad utranque harum alio atque alio modo accommodantur, ut in altera affectuum moderationes, in altera sublationes penitus sint: ita quoque felicitas & beatitudo alia est, si ciuilibis, si contemplatiuae & purgatoriae uitae accommodetur. ibi enim est moderatio affectuum solummodo, & in irracionales perturbationes dominatio rationis: cum ea scilicet iubet atque imperat: illae obediunt, subditaeque imperio sunt: atque ita & eatenus operantur, quemadmodum & quatenus praesidens ratio definiat: aguntque res ciuiles prudenter, & secundum leges & instituta ciuitatis: in omnibus que ea quae ciuilibus statuuntur, ac praescribuntur, officia obseruant. siquidem haecenus processerit, satis ciuilibis uitae est, utpote ciuili, ad perfectionem consequendam. Purgatoria uero ac contemplatiua, quia praesentes has consuetudines prorsus respuit, supra que hominem degere proposuit: ac quantum ad propositum & uoluntatem separationem a corpore meditatur: propriamque mentem ita conatur eleuare, ut supra inferiora haec penitus sublata omnia quae sub tempus & primum motum sunt, relinquat, ad Deumque ascendat atque euolet: uidetque corporis uinculum suum hoc studium retardare, eleuationemque mentis ac uoluntatum impedire ac deprimere: iccirco aduersus carnem quasi hostem affecta est, cum ea que

bellum implacabile sine vllis inducijs gerit: variasq; ei afflictationes studet inferre: vt ipsa prostrata ac debilitata iaceat, neque aduersus mentem possit excitari: mens vero à turbulentiâ ipsius liberata ac soluta amatorio affectu ad primam pulchritudinem auolet, prima que bonitate frui studeat, nullam afflictati corporis curam habens, immo eius molestijs lætat: quippe quæ in causa sint, vt à mortali hoc tabernaculo, eiusq; humilitate ac crassitudine libera euaserit. Cum igitur hanc felicitatem appetat contemplatiua, supra que corporis naturam & operationes & professionem suam habeat: quomodo sanitatis corporis, eius que naturalis constitutionis habere rationem vllam poterit?

Quid igitur uniuscuiusq; bonum est: an id cuius gratia cætera aguntur: hoc autem est in medicina sanitas: in arte militari uictoria: in edificatoria domus: in omni deniq; actione & electione finis ipse, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit.

Vide q̄ accommodata his sint, quæ nunc ab Aristotele dicuntur: quamq; ad Aristotelis scopum tendant, ea quæ modo diximus: ne vel superuacue eadem repetere quæ prius dixit, vel temere hæc afferre videatur: dū inquirere proponit quis hominis in eo quo est homo, finis, quæ item felicitas sit. sicut enim in vnaquaq; arte bonum id est, cuius causa cætera aguntur, & in omni actione & electione finis bonum est, eo q̄ eius causa reliqua omnia omnes agunt: sic quoque si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. hoc est, quod ex laude dignis actionibus euenit.

Sin plures, hi ipsi. iam uero digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, ut hoc idem declaremus.

Quoniam vnaquaq; ars finem aliquem habet bonum, quem appetit, & ob quem omnis eius operatio & actio est: necesse est, vt is eius proprium bonum sit: vt si multæ sint artes et scientiæ, multi quoq; inde fines, multa que bona existere videantur. quocirca posset aliquis existimare non vnum esse humanum finem ob quem reliqua omnia existunt, sed plures. idcirco hoc nunc, plures ne sint, an vnum humanum bonum, inquit. iam uero digrediendo, inquit, in idem deuenit oratio: quia cū de fine quæreret, ab alio in aliud digressus est: aliudq; esse dixit quod plerisque videtur, vt voluptatem & diuitias: aliud quod elegantibus & ciuilibus, vt honorem: aliud item quod sapientes statuunt, vt virtutem: atq; ita quid sit finis declaratum est. ideo inquit, digrediendo in idem deuenit oratio: id est multa disserendo in q̄ actione hac, & ab alio in aliud transeundo, in idem iterum deuenit, vt de perfecto bono dubitet: quidq; illud sit, & vnū ne an plura, inuestiget. ideo subdit, **Q V O C I R C A** magis enitendum, vt hoc idem declaremus. **I**d est vnum ne sit, an plura: & si vnum est, quid sit. si vero, dum inquit quid sit felicitas, longam orationem consumpsit: mirari minime debemus. si nouerimus enim quid sit aliqua res, id cæteris oibus quæ inuestigari de ea re possunt, præstabilius est: præsertim si non facilis eius perceptio sit: sed alij aliter, pleriq; è vulgo, ciuiles, & sapientes de ea non solum inter se, verum etiam secum ipsi sentire videantur.

Quoniam uero plures esse fines uidentur: & horum quosdam ob aliud expetimus, ut diuitias, tibias, instrumenta deniq; omnia: non omnes esse perfectos perspicuum est. at optimus finis esse quid perfectum uidetur.

Id quod inquit, huiusmodi est. licet vnaquaq; ars proprium quendam finem habeat, & bonum: quia tamen ex finibus alij sunt, qui sub alios referuntur, eos qui sub alios referuntur perfectos non esse manifestum est: vt hinc non omnem finem perfectum esse pateat. quod uero optimum est, perfectum esse oportet: nam si imperfectum est, sub aliud referri omnino debet, quod perfectius sit. quod si ita est, id quod sub aliud perfectius refertur, esse optimum nullo modo poterit. In exemplum uero huius, q̄ finis alius sub alium referatur: instrumentaria bona, vt diuitias, & tibias, & huiusmodi reliqua assumpsit. diuitias enim q̄ sunt quæstiuosi hominis finis, ciuili homini utiles in eo sunt: q̄ efficiunt vt aliquis bene se gerere in ciuitate possit. quemadmodum etiam tibias, cum sint tibiæ effectoris finis, tibiæ utiles ad canendum euadunt, vnum sanè oportere esse optimum, perspicuum est: nam si plura sunt

sunt optima, nihil omnino erit quod optimum sit. optimum siquidem id est, quod in eo quo optimum est, cætera omnia excedit. q̄ si aliquid aliud quod diuersum natura est, optimum etiam ipsum esse statuamus: alterum illud minime poterit esse optimum: nō enim ipsum excedet: vt neutrum hoc modo optimum postea futurum sit: quippe cum simul & excedat, & non excedat. atq; ita efficietur, vt eadem sint inter se æqualia & non æqualia: seq; excedant & non excedant. hoc autem fieri nullo pacto potest. optima igitur plura non sunt. Iccirco etiam Aristoteles probans vnum esse bonum quod inter homines perfectissimum sit, hæc subiungit:

10 Quare si unum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod querimus: si plura, id quod perfectissimum horum est.

Nam etiam si plura inueniantur, quæ per se expetenda sint, vt omnia ea perfecta videantur esse: erit tamen necessario vnum aliquid, quod cæterorum omnium perfectissimum atq; optimum sit. deinde exponens quid sit perfectissimum, quidq; id quod ad perfectissimi cognitionem perducit: ita inquit:

Id autem quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus: quodq; nunquam ob aliud eligendum est, ijs quæ & per se & ob aliud expetuntur. absolute autem perfectum, quod semper per se: nunq̄ ob aliud expetendum est.

Bonum enim ob aliud expetendum illud est, quo aliud melius & perfectius inuenitur, ob quod illud expetitur. nondumq; hoc fortasse perfectissimum est: quippe cum non satis ad perfectionem alicui sit, vt habeat aliquid aliud ante se quod propter ipsum eligendum sit. fieri enim posset, vt idem illud eiusmodi esset, quod referretur etiam ipsum in aliud, propter quod esset expetendum. Illud uero perfectissimum est, quod non est & per se & ob aliud expetendum: sed solummodo ipsum per se, & non ob aliud eligendum ac sectandum est: atq; id, semper: vt non sit aliquando per se solummodo, aliquando per se & per aliud: sed semper per se & nunq̄ per aliud expetendum.

Eiusmodi autem uidetur felicitas maxime esse. hanc enim propter seipsam semper, & nunq̄ ob aliud expetimus.

Cum enim felicitas finis extremus sit, ea perfectius aliud non habemus: neq; vllum modum inuenire possumus, quo per se expetenda, ob aliud quoque expetenda efficiatur. propterea per se expetenda semper est. videtur autem posuit non vt ambiguum aliquid significet: sed vt communem esse omnibus hanc opinionem ostendat de felicitate: q̄ per se semper, nunq̄ per aliud à nobis expetatur.

At honorem, uoluptatem, mentem, ac uirtutem omnem etiam propter ipsa expetimus: quippe cum eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueneret: felicitatis tamen causa etiam ipsa eadem expetimus, ex his felices nos futuros existimantes. horum uero causa nullus felicitatē, neq; omnino ob aliud quippiam expetit.

Plana satis hæc sunt, nullaq; interpretatione indigent: ne tamen aliquis negligentia nobis crimen inferat, etiam per se plana aliquo modo illustranda sunt. Declarans Aristoteles felicitatem esse id quod per se tantum, neq; ob aliud expetitur: honorem ipsi, & voluptatem, & mentem, & reliquas demum uirtutes adiungit. hæc enim omnia expetimus quidem etiam propter seipsa, licet ex ipsis nihil proueniat: expetimus tamen etiam ob felicitatem, quæ possessionis ipsorum finis est: per hæc existimantes in illam tanq̄ in finem perfectissimum, atq; ultimum peruenturos nos esse. felicitatem uero neq; ob hæc, neq; omnino ob aliud quippiam vnq̄ expetimus. vt ex communi consensu manifestum sit, hanc esse id quod perfectissimum omnium est. nam quæ communi consensu existimantur: ea certa sunt, atq; eiusmodi, quæ in se probabilitatem habeant. mentem uero, id est *νοῦν*, hic nam essentiā appellat, quæ supra animam est, neq; vim eius contemplatiuam: sed uirtutem quæ in parte eius rationali consistit, quæ etiam prudentia uocatur: unde reliquas huic uirtutes apposuit,

Idem uero etiam est sufficientia uidetur euenire. perfectum enim bonum esse sufficiens apparet.

Idem adhuc probat, summum bonum esse felicitatem, per seque solummodo expetendam. sufficiens enim dicimus, id est *αὐτάρκης*, quod ex sese sibi sufficit: quodque ex se & in se habet bonum, nulla que re extrinsecus indiget, per quam bonum sibi possit comparare, quoniam igitur felicitas non ad aliud spectat quod perfectius ipsa sit, neque ob aliud est, sed per se solummodo expetenda: ideo etiam seipsa contenta ac sufficiens est.

Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui uitam solitariam agit, sed parentibus, sed filiis, sed uxori, amicis denique ac ciuibus: quandoquidem homo ciuilis natura est.

Dicitur est superius tres esse precipue vitas quae excellunt, seruilem, ciuilem, & contemplatiuam. seruilem quidem, ut prius etiam diximus, obnoxia affectibus est: quae rationalem animae partem quasi seruam ac captiuam abduci a perturbationibus finit. ut quae natura dominata est, generositatis suae oblita ignobilibus, ac peioribus facultatibus seipsa subiiciat: ac praeter naturam a natura seruis subiugetur, ac trahatur. Contemplatiua autem est, quae affectibus omnibus vacat, & rationalem & intellectualem animae partem non solum procul ab irrationalium seruitute conseruat: uerum etiam ita retinet, ut ab omni prorsus earum affectu alienae sint, ac ne minimum quidem earum brutis operationibus indulgeant: illae uero ociose, sine quo uillo officio relinquuntur. Atque haec quidem vitae extremae sunt, atque inter se contrariae ac repugnantes. media inter has est illa quae in moderatione affectuum consistit, ciuilisque est, societatem quandam cum extremis his utrisque conseruans: cum hac, dum rationem superiorem, atque a seruitute perturbationum liberam tenet: cum illa, dum cedit interim atque indulget irrationalibus appetitionibus: non ut in potiore dominetur, sed ut etiam ipsae imperio rationis obtemperantes operentur. propterea ille qui secundum eam uiuit, & uxori ad filiorum procreationem iungitur: & filios aliquando quos susceperit, secum in conuiuio habet: cum parentibus interdum, modo cum fratribus & amicis uersatur. ciuile enim animal homo est, ac sociabile: habetque eiusmodi operationes adiunctas, in quibus exercendis multarum pecuniarum, multorumque corporum adminiculo indiget. qui in hoc vitae genere felix est, praecipuam quidem habet ac primariam ad humanam perfectionem bonarum honestarumque rerum executionem: eget tamen multis alijs extrinsecus, ut beatitudinis integritas conseruetur. Purgatorius uero & contemplatiuus omni humana re abstinens, ab omnibus que his tumultibus, turbis, ciuitatibus, familiaribus que ipsis semotus, atque omnem demum consuetudinem hominum respuens, immo etiam a propria carne per continentationem excedens, se que ad id quod intellectuale magis est, ac diuinius retrahens, satis ad beatitudinem habet: si mentis operationem quae ex impatibilitate prouenit, ac superintellectualem unionem fuerit consequutus. ideo huiusmodi homini laboriosissima atque arduosissima uia est, quae ad propriam felicitatem perducit: quippe cum etiam aduersus ipsum naturae uinculum pugnandum ei sit: ipsaque essentiae quae in animae & corporis compositione consistit, ex electione resistendum: non tamen ea causa ut quod natura compositum est dissoluatur: sed ut quod uinctum est, omnis uinculi contagionis immune reseruetur. beatitudo uero quam hic consequitur, simplex, omni uarietate carens, nullius que ex his multis indiga est. nihil igitur mirandum si philosophus mediam ac ciuilem felicitatem definiens eam a solitarij felicitate separat: multis que rebus indigere ac uariam esse ostendit. Sed iam ad uerborum explicationem redeundum est. **SUFFICIENTES** autem, inquit, dicimus non ipsi soli qui uitam solitariam agit. Sufficiens non ipsum simpliciter bonum dicitur: sed id quod in se habet bonum, ex se que exhibet, sibique ipsum ut bono expleatur, sufficit. felicitas itaque cum humanum bonum sit, non autem simpliciter bonum, sufficiens ideo dicitur: quia ipsa ex se sufficit: id est satis est ad bonum in homine conseruandum: quippe quae finis hominis extremus sit, qui non ob aliud quippiam ex humanis bonis, sed propter se tantummodo expetendus est. Sufficiens igitur ciuilis dicitur non in se tantum, sicut qui uitam solitariam degit, cum animae & corporis bona adsunt: non enim hoc modo esset ciuilis: sed quia & cum parentibus, & filiis, & uxore, & amicis denique, & ciuibus uersari debet ciuilis ob humanae naturae sociabilitatem: in his omnibus bonum habeat, necesse est. quod si in aliquo horum bonum

num, defecerit, in eo beatitudo claudicabit: atque id magis uel minus, pro ratione affinitatis ipsius rei in qua bonum defuerit. nam si ipse in se bonum habuerit, propinquorum uero ac sociorum suorum curam non habeat: qui fieri potest, ut communicabilis ac ciuilis sit, hominis que proprium seruet, quod proficetur probus honestus: que uir qui in commercijs uersatur: si curam uero eorum habuerit: sicut uoluptatum & honorum, ita quoque dolorum ac calamitatum illorum particeps efficietur: prout unusquisque ipsi magis uel minus necessitudinis fuerit coniunctus: sicut dictum est.

Horum tamen terminus aliquis statuendus est. nam si ad parentes, & nepotes & amicorum amicos hoc protenderimus: in infinitum res progredietur.

Cum dixerit ciuilis sufficientiam non penes eum solum definiri, sed in alios etiam qui cum ipso & circa ipsum sunt, tum ante & post ipsum extendi oportere: uideretque communicationem hanc non solum quantum ad superiorem & inferiorem partem, uerum etiam quantum ad latera, ut ita dicam, in infinitum progredi, ut infinitam quandam atque interminatam productionem euadere necesse esset: ideo nunc oportere inquit, communicationis huius terminum quandam constituere: ne si in infinitum fiat progressio, minus, penes dixerim, fieri possit, quod minime: ut ciuilis felicitatem consequatur.

Sed de hoc alia considerandum.

De termino, id est quousque in domesticis & socijs debeat progressio fieri: dicere in praesentia omittit, se postea diciturum promittens. ideo nos quoque explanationem nostram eousque differemus.

Sufficiens uero id esse statuimus, quod si solum relinquatur, sufficientem atque expetibilem uitam, nulliusque rei indigam facit. Talem autem esse felicitatem ipsam existimamus:

Cum sufficientiam assumpserit ad demonstrandum, felicitatem per se & nullo modo ob aliud esse expetendam: dixeritque etiam inde id patere satis posse: rursus quam uim notionemque habeat sufficiens, communi ad id consensu usus ostendit. Sufficiens enim, inquit, id esse statuimus, id est esse conitemur, quod uel solum per se sumptum sufficientem, hoc est, integram, nullaque re deficientem, & expetibilem, nullius que indigentem uitam facit. Talem autem esse felicitatem ipsam existimamus: quale scilicet sufficiens esse iam diximus. uirtutem autem etiam in hoc communi consensu, utpote satis ex se probabili, nullo que extrinsecus ad confirmationem indigente. nam ubi aliquid communi consensu comprobatur: quid in eo opus demonstratione est: Ita fit, ut sufficiens in significatione quoque sufficiens sit, cum nulla ad id confirmatione indigeat.

Quin etiam maxime omnium expetendam, si cum alijs non connumeretur: si uero connumeretur, perspicuum est eam uel cum minimo quoque ex bonis magis expetendam fore. si quidem bonorum supereminetia fit id quod adiungitur. maius uero bonum magis semper expetendum est.

Quin etiam hoc, inquit, de felicitate existimamus, ut eam maxime expetendam esse dicamus, etiam si nihil aliud cum ea connumeretur praeter partes eius. partes autem eius sunt haec praecipuae ac principales, animi bona, ut uirtutes actiuae & contemplatiuae, bonae naturales affectiones atque aptitudines: habitusque & operationes: Deinde corporis bona, pulchritudo, magnitudo, robur, sanitas: Postremo loco quae ad fortunam spectant, diuitiae, nobilitas, amici. Haec felicitatis partes aliae magis, aliae minus propriae sunt: quibus quidem nonnulla interdum inueniuntur accedere, quae licet minima sint, laude tamen digna habentur: uerbi causa, si quis crinitus sit, uel apte ingredi ualeat: uel huiusmodi aliquid, quod felicitati adiutum, si tamen nulla res ad constitutionem eius necessaria defuit, magis expetenda ipsam reddidit. si quidem boni supereminetia atque augmentum fit id quod adiungitur: ut cum eo felicitas, quia maior ex additione euasit, magis etiam expetenda efficiatur: licet absque eo expetenda sit. nam expetibilis expetibili aliquo expetibilis est: propterea quod ea est comparatiuorum, ac superlatiuorum natura, ut ad ea quae simpliciter ita affecta sunt, referantur. haec uero omnia ad constituendam definitionem ponit.

Itaque felicitas cum agendorum finis sit, perfectum quoddam ac sufficiens uidetur.

Hæc est quasi conclusio quedam eorum quæ dicta superius sunt. Nam quia, inquit, felicitas agendorum bonorum finis extremus est, ut nullus alius ultra ipsam perfectior inueniatur: eam esse perfectum quoddam ac sufficiens manifestum est: quippe quæ nulla alia re ad perfectionem sui indigeat, sed sibi ipsa sola sufficiat ac satis sit.

Sed fortasse si dicamus felicitatem optimum esse, concessum quoddam ab omnibus uidetur: adhuc tamen desideratur, ut euidentius quid ea sit, exponamus.

Cum proposuerimus, inquit, assignare quid sit felicitas, multa iam diximus, quibus perfectum quid ipsam esse ostenderemus: nondum tamen quid ea sit, planè explicauimus: merito vero dubitare adhuc unusquisque possit, desideraretque euidentius quid ea sit, cognoscere. non enim si perfectum quoddam ac sufficiens eam esse didicimus, continuo quid ea sit, etiam patet.

Fortasse uero hoc fieret, si hominis opus sumeretur. nam quemadmodum tibicini & statuario, aliisque artificibus, & denique omnibus quorum opus aliud quod & actio existit, in opere bonum ipsum, & id quod bene est, uidetur consistere: ita homini quoque si modo eius aliquod opus est, esse uideretur.

Euidentiùs, ut dixit, iam ostendere uolens quid sit felicitas, propius, atque accommodatius ad id probandum accedit, ex specialibus actiuis artibus, earumque operationibus & operibus sumpto argumento: atque ita demonstrat primum esse quoddam hominis opus in eo quo homo est: deinde quemadmodum in illis exequutio ac bonum finis est: ita in homine quoque absolute esse oportere. quod si inuenerimus quid sit, iam habebimus quod queritur. Quemadmodum enim, inquit, in tibia canendi arte ac statuaria, cæteris que alijs artibus, & earum artificibus, & in omnibus demum quorum opus aliquod, atque actio existit: tunc dicimus bonum & id quod bene se habet, inesse, quando opus & actio recte & apte perficitur, quatenus & ars ipsa & subiecta ei materia admittit: sic in homine quoque bonum ac perfectio tunc inesse uideretur, quando opus ipsius quatenus est homo, bene esset absolutum: quantum ad rationem spectat tum eius, tum singulorum, in quibus quatenus homo, uersari consueuit. omnes enim artes hominis sunt: earum tamen operationes & fines diuersa proculdubio sunt ab opere ac fine hominis quatenus est homo. Nam sicut aliud est hominem dicere, & tibicinem hominem: item hominem, & grammaticum hominem, & id genus cætera: illud enim substantiam & naturam hominis in eo quo homo est, manifestat: hoc & substantiam & accidens: alia que est ratio, quæ quid sit homo simpliciter: & alia quæ quid sit unumquodque eorum, declarat: sic & opus hominis quatenus est homo, à tibicinis hominis, aut statuarii, aut grammatici opere diuersum quid est. & quemadmodum in illis penes bonum, bonamque & operis & actionis affectionem perfectio est: ita quoque in homine consideratur, si modo opus aliquod ipsius est, quod sit ab artium exercitatione diuersum. Demonstratio autem ex prioribus, usque quæ manifestiora nobis sunt, ad ea progreditur quæ naturæ sunt notiora ac manifestiora: id est ex causatis ad causam: constatque conuenientia & similitudine, vel etiam argumento à minori. Sed re manifestius explicemus. Ratio hominis cum gignat ipsa artes, sitque earum causa: propterea artibus natura prior, notiorque est: finis igitur quoque ipsius sine artium similitudine prior, notiorque erit. Sed tamen quia fines artium sensui expositi sunt: notioresque opus & finis animæ nobis efficiuntur. animæ enim ipsius finis sensum excedit, nobisque primo ex sensu operantibus obscurus, ignotusque est: quippe qui ratione, non sensu percipi ualeat. atque inde fit, ut ab artium finibus, utpote nobis certioribus ad ipsum animæ finem conuenientia ac similitudine uel deducamur. Sicut enim in artibus bona in actionibus & opere uniuscuiusque affectio, finis eius, bonumque est: ita in homine quatenus est homo, esse uerisimile uidetur. A minori quoque argumentum sumitur, hoc modo. si artes quæ causatæ sunt, & ratione hominis longe inferiores, bonam affectionem, bonumque ipsum finem habent: multo prius idem in homine absolute inuenietur. ad idem probandum, id est humanum finem absolute, & hominis partibus, & finibus uniuscuiusque ipsarum utitur. atque hæc ita dicta sunt. Redeamus ad Aristotelis uerba. Eam partem & denique omnibus quorum opus aliquod & actio existit, fortasse addidit ea de causa,

causa, quia tempus multorum inuentionem aliquando affert, præter ea quæ ab artibus & artificibus fieri consueuerunt: & in eo opera aliqua & actiones existunt. Nam ita etiam artes consistere: dum subinde noua quedam in unaquaque inueniuntur: atque id tantisper, quoad singulæ fuerunt absolute. unde ars quoque collectio ex perceptionibus exercitatis dicitur. opus uero hominis quatenus est homo esse præter ea quæ in artibus efficiuntur, deinceps ostendit.

Utrum igitur fabri & lutoris opera sunt aliqua, & actiones: hominis uero opus est nullum, sed natura homo ociosus est: an quemadmodum oculi, pedis, manus, & denique uniuscuiusque membri opus quoddam extat: sic etiam hominis præter omnia hæc opus quoddam statuere aliquis possit?

Id quod dictum est, & ab artibus & à corporis partibus demonstrat. si enim unaquaque ars propria habet opera quedam & actiones, in quibus, si finem assequitur suum ars, bonum elucet: multo magis hominis natura quatenus homo est, propria opera & actiones habebit, in quibus si recte egerit, bonum consequetur. Alioqui efficeretur, ut ipsa ex se ociosa ac uana à solis artibus, earumque operibus, atque actionibus omnem perfectionem haberet: id quod absurdum sanè est: ut scilicet hominis natura disciplinis atque artibus quas ipsa inuenit, deterior sit, atque imperfectior: illarumque auxilio indigeat ad perfectionem consequendam sufficientia omni carens: neque ex se boni participationem habeat, sed ab his quæ ipsa procrearit, perficiatur. Cum uero dubitationem in hac oratione proposuerit: ad solutionem & responsionem sequentia subiungit: itaque inquit: AN quemadmodum oculi, pedis, manus &c. Ex singulis enim membris quæ in homine sunt, ostendit hominem etiam ipsum simpliciter & absolute opus quoddam habere ac finem, quem si allequatur, bonum sibi comparat. sicut enim unumquodque membrum tanquam instrumentum animæ inseruiens fines artium exequitur: habetque per se opus quoddam quo cum bene operatur, proprio que officio fungitur, bene se habere dicitur: uerbi causa oculus uidere ac bene uidere: pes sustinere corpus & ingredi uel currere: manus item tangere & trahere & impellere, propulsare & repellere noxia, uilia attrahere dicitur: ac demum unumquodque membrum simili modo: Ita hominis quoque absolute præter hæc & artium & membrorum opera peculiare opus quoddam erit, quod cum exequetur homo, quatenus est homo, proprium bonum, propriamque perfectionem habebit.

Quidnam igitur hoc erit: nam uiuere commune etiam cum plantis uidetur: nunc uero proprium quoddam est, quod queritur. unde nutriendi augendiue uita omnis separanda est.

Cum artium fines quorum causa scilicet artes consistunt, ob quosque operantur, reiceperit, ostenderit que non esse hominis proprios in eo quo homo, sed in eo quo huius artis uel illius artifex est: Cum item fines membrorum hominis refutarit: quippe qui sint quidem a finibus artium diuersi, non tamen proprii hominis quatenus est homo, sed quatenus membrorum eius sunt: nunc de proprio hominis, sine inquirat, qui primo & non ob aliud ipsius hominis sit. Quoniam uero his ita distinctis nulla alia neque facultas neque operatio ipsi, nisi sola uita relinquebatur, ex qua tanquam à radice uel fonte quodam tum membrorum, tum artium facultates & operationes emanant: de ea considerare incipit, eiusque differentias quasdam assignat. nam cum diuersæ sint in homine uitæ: quænam sint communes cum alijs, quæ specie & genere fortasse etiam ab eo differunt, quæ item propria duntaxat ipsius sit, inuestigat: atque ita demum ipsam felicitatem ex nulla communi uita definit, sed ex ea solummodo quæ propria est: qua finis quoque homini proprius præscribitur. uiuere enim, inquit, commune esse etiam cum stirpibus uidetur: nunc uero proprium quoddam queritur. nam stirpibus quoque ac plantis est uita: quippe quæ non sint eiusmodi, ut illa, quæ prorsus anima ac uita carent: sed habeant etiam ipsæ nutriendi atque augendi uim, qua uiuere dicuntur, animaliaque appellantur. Quia uero homo hæc non propria, sed communia habet cum stirpibus: non debemus ex his proprium ipsius bonum, propriumque finem inuestigare: nam etiam cum plantis communia sunt: nunc uero proprium queritur. totum igitur hoc genus uitæ ab homine, eiusque sine separandum est: quippe quod non proprium, sed commune cum alijs sit.

Sequitur sentiendi uita: sed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis uidetur.

Manifestior quidem est uita qua sentimus, quam ea qua nutrimur & augemur, quippe cum certiore operatione fungatur: non tamen propria homini, sed communis cum brutis animalibus etiam ipsa est. ideoque eius bonum proprium erit homini, sed commune cum illis, quibus cum in simplici essentia communicat.

Reliqua est igitur actiua quaedam uita, eius quod ratione praeditum est.

Ad ipsam iam propriam homini uitam deuenit producta in medium ratione: eumque ab omnibus alijs separauit, quae aliter quam ex ratione uitam traducunt: atque ita bonum homini proprium inuenit.

Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atque intelligit.

Ut exactius rem omnem excutiat: neque rationem indistinctam relinquit. nam quia humanae animae pars una est, quae ita utitur ratione, ut ipsa quidem rationem minime ex se habeat, sed alteri ex se habenti tamen obtemperare ac parere natura parata sit: altera, quae ex se rationis est compos, ac suapte natura propriam rationem habet, atque intelligere & cogitare ex se potest: ut illa afficiatur, haec afficiat atque agat: his uitam quae est secundum rationem distinxit. cum enim prius actiuam eius quod ratione praeditum est, eam confuse appellaret: nunc postea distinguit: aliudque inquit esse, quod proprie & ex natura sua rationem habet, & aliud quod ex participatione accepit. ut quae in his quantum ad rationem habendam spectat, differentia est, siquidem alterum ex se, alterum ex participatione habet: eadem ad felicitatem ac beatitudinem consequenda sit. nam quod ex participatione uti ratione dicitur, particeps quoque felicitatis est, in eo tantum quod rationem proprie habenti obedit, ac parat: atque ideo laude dignum haberi solet: alterum uero in eo felix est, quod et cum illo fungi officio suo recte potest, & sine illo meliora ac perfectiora ex sese operatur. unde si ab inferiore illo separatum fuerit, melius ac beatius efficitur.

Sed cum duobus modis etiam haec dicatur, ea quae est in operatione, statuenda est.

Propterea quod & artes & scientiae & uirtutes in habitu consideratae in tractationibus perfectiores euadunt, felicitas autem summum ac perfectissimum est: ideoque nunc uitam quae proprie & ex natura sua rationalis est, bifariam diuidit: in eam quae in habitu, & in ea quae in actu & operatione consistit: & inquit eam quae in actu est magis proprie dici: quippe cum & ipsa perfectionem iam adeptam sit, neque nos ubi ea potiti fuerimus, progredi ulterius ualeamus. ex qua felicitatem quam quaerit, definit.

Quod si est opus hominis animae operatio secundum rationem, uel non sine ratione, idemque genere esse opus huius, & huius probi asseueramus: ut citharcedi, & probi citharcedi: & absolute in omnibus, si excellentia uirtutis operi fuerit adiuncta: citharcedi. n. est cithara canere: probi citharcedi bene id facere.

Cum opus esse quoddam hominis quatenus est homo, ostenderit, quod diuersum & ab artium & a membrorum finibus sit, propter quos & artes & membra existunt: idque perfectissimae omnium quae in homine considerantur uitae ascripserit, quae propria in se habet rationem, & intelligit, proprieque anima & est, & dicitur: hoc quasi iam demonstratum, ac concessum sit, sumit: atque ita inquit: Quid si est opus hominis animae operatio secundum rationem, uel non sine ratione? secundum rationem posuit, ut de animae ea parte intelligamus quae propriam habet rationem, & intelligit: non sine ratione ut de ea quae rationi obtemperat: nam & sensu animae operatio dum parat rationi, solius hominis operatio est. In absolute autem operando felicitatem minime poni, sed in bene operando, rursus ab artibus probat: primum uniuersali, deinde etiam exemplo usus. idem enim, inquit, genere esse opus huius, & huius probi asseueramus. hoc uniuersale est: in unoquoque, qualiscumque is sit, qui artem aliquam exercet, idem esse opus genere & huius operantis, & huius bene operantis. siquidem tam hic quam vnusquisque commune quid est: quippe cum cuiuslibet ex singulis accommodari possit. deinde ad diluciditatem exemplum subiungit: uno tantum contentus, ne si nimis proluxa oratio euadat, inepta uideatur. rursusque ad uniuersale reuertitur, inquit. Ut citharcedi, et probi citharcedi: & absolute in omnibus, si excellentia uirtutis operi fuerit adiuncta. Nam cithara

cithara canere quoquo modo, & bene cithara canere sub id quod est citharizare simpliciter, tamquam sub genus referuntur. differentia uero secundum speciem est, cum quoquo modo, & bene, adiungitur: quasi speciem faciens differentia quaedam, excellentia scilicet uirtutis ad opus: quae quidem excellentia nihil aliud est, quam cum bene, dicimus. Quoniam uero longo orationis ambitu usus est, ideo varias repetitiones facit: atque ita obscuritatem circuitionis emendat, dum inquit:

Quod si, inquam, ita est: & hominis opus esse uitam quandam statuimus: eamque animae operationem & actionem cum ratione esse asseueramus: ac probi uiri bene haec, recteque exequi esse censemus.

Quod si ita est, id est si in unoquoque opere & actu probi uiri bonum inest: statuimusque hominis opus uitam quandam esse, quae est operatio & actio animae cum ratione: nam quae admodum in alijs probi uiri est bene & recte proprium opus absoluere: sic etiam in operatione animae cum ratione bene sese gerere probi uiri est: atque hic est finis, haecque perfectio. Sed fortasse quaereret quispiam, quo modo fieri possit, ut aliquis cum ratione operetur, nec tamen bene operetur: aliudque sit bene, & aliud cum ratione: quippe cum omnis operatio cum ratione bene sese habere uideatur: Sed tamen si hoc esset, nunquam ratio ab officio aberraret. quia uero non aberrare eorum est, quae prorsus extra corpus ac generationem sunt, & ratio humana cum his est, quoad cum carne hac fuerit colligata, multa que inde habet impedimenta: efficitur, ut multa opus ei sit exercitatione, multa experientia, longo item tempore, nec non assiduo labore, ut habitum aliquem bene operandi in omnibus consequatur: atque omnia quae debet, in operibus exequatur. Quocirca fieri posse ut operatio cum ratione aliquando peccet, negandum absolute minime arbitror.

Singula autem bene ex propria uirtute perficiuntur.

Sicut artis perfectio, & quae in ea contingere potest absolutio, uirtus artificis est, pro ratione subiecti generis, ac methodi qua ipsa ars utitur, bonumque in operibus assequitur: sic quoque hominis uirtus quatenus est homo, rationalis animae perfectio erit: ex qua in operibus hominis, quatenus est homo, bonum euenire consuevit: cum habitus uirtutis in operationibus ac tractationibus bonum consequitur.

Si ita est: operatio animae ex uirtute bonum humanum efficitur.

Quasi ex continuatione quadam sententiam de felicitate concludens, definitionem eius hic assignat. non dixit autem animae operatio est, sed efficitur, ea de causa quia nunquam sistere homo perfectus debet, quin bene operetur: sed semper in bono persistere, eiusque semper incumbere. temperantiam enim, fortitudinem, & iustitiam tam comedendo, quam uersando cum aliquibus, & dormiendo, & quiduis demum tractando, praese ferre unusquisque potest: quippe cum bonum & honestum in omnibus queat elucere: nullusque ex nobis sit, qui, quoniam uirtus & uicium locum in omnibus habent, admittere bonum & malum non valeat. atque huiusce rei exempla sumere ab unoquoque licet, qui uel bene uel male uitam hanc traducunt. Possumus etiam alio modo hoc explanare. nam res nonnullae sunt, quae in eo essentiam suam habent, quod fiunt: ut teatrales ludi, dies, mensis, annus. horum enim totum non absolutum atque integrum subsistit, sed particulatim praetereuntibus diebus efficitur. idem in operatione uidere licet: cuius cum pars una iam effecta praeteriit, alia post illam, & post hanc item alia deinceps succedit: atque ita nunquam tota integra existit, sed paulatim perficitur. ideoque de ea quoque proprie dici non potest esse, sed effici, ac fieri.

Si plures sint uirtutes, ex optima & perfectissima.

Quoniam non una solummodo uirtus est, sed plures, & ipse singulari numero usus felicitatem esse animae operationem ex uirtute definiuit: ideo hoc adiunxit: ut optima ex uirtutibus, eiusque operationi bonum ascribat: quae est prudentia, quae rationalis partis animae uirtus est. rationalis uero animae pars praecipua ex omnibus est, subiectisque alijs praesidet: & partim cum ipsis opportuna, partim ex se propria operatur, nunquam a recto honestoque officio aberrans.

Et insuper in uita perfecta. uer enim neque una hirundo, neque unus dies

Eustrat.

d

facit: ita quoque beatum & felicem hominem nec unus dies, neque breue ali quod tempus efficiet.

Aliam hanc obseruationem ponit, quæ speculari volentibus felicitatem tenenda est. oportet enim, inquit, hoc in vita perfecta prorogari: ut usque ad finem presentis vitæ hominis hu iuscemodî operatio sine vlla intermissione perduret. sicut enim hirundo quæ veris indi cium affert, vna solummodo ad eius temporis significationem non sufficit: sed opus est ut multæ aduolent, si ex ipsis veris temperiem agnoscere velimus, quæ toti generi huius ani malis, quod per hiemis frigiditatem atque intemperiem in abdito penemortuum iacebat, reuiuiscantiam affert: neque præterea ad ver declarandum satis vnus dies est, sed totum il lud tempus requiritur, quod spatio huius anni partis accommodatum est: sic neque beatum & felicem vnus dies, aut breue aliquod tempus efficiet: sed opus erit, ut eiusmodi recta operatio vsque ad finem perpetuo duret: quo vere ei qui ita recte vixerit, ascribi beatitudo possit.

Bonum igitur ipsum ita circūscriptum sit. oportet enim fortasse prius figu rare, deinde postea depingere.

Cum proposuisset dicere quid sit felicitas, multa prius circūiuit, dum quæ insunt felicitati & à communibus animi notionibus, & à plurium, proborumque ac sapientum sententijs colligit: deinde cum propius ad felicitatem ipsam accessisset, attigisset que ea quæ propria magis felicitati sunt, vsque ad vitam deuenit: cumque multæ essent vitæ quæ in homine in sunt, eas quæ vel cum plantis, vel cum animalibus erant communes, utpote ad presentis rei considerationem minime accommodatas repudiavit. reliquum erat vitæ illud genus quod rationis est compos, intelligit que ac cogitat: hoc facultate & actu bifariam distinxit: postea id quod actu est, ut perfectissimum perfectionisque id est felicitati accommodatum, elegit, cui postremo probum adiungens definitionem absoluit, allumens etiam quasi con sequentia & optimum, & in vita perfecta, ut integra descriptio talis euadat. Felicitas est animæ operatio, quæ ex optima virtute in vita perfecta efficitur. circūscriptionem vero appellauit, eo quod quasi circulus quidam sit, qui intra se humanum bonum conclu dat: quod quidem bonum ex multis quæ indagando circūiuit, extiterit: breuique hac fuerit oratione comprehensum. vnde etiā figurationem eam vocat, quasi statua atque imago quæ dam sit, qua quid sit felicitas, denotemus: quam postea depingens, atque expoliens bene & apte assignatam fuisse ostendit.

Videretur autem cuiuslibet esse ea quæ bene circūscriptione sunt compre hensa, producere ac distinguere: & tempus taliū inuentor, uel adiutor bonus esse. unde & artium facta sunt incrementa.

In ijs, inquit, quæ incerta, atque obscura sunt, quātū ad essentiā attinet, quæque essentiæ ratio nem abstrusam habet: difficile est admodū inuenire quid sint: sed si aliquis bene hæc oratio ne descripserit, tunc quilibet, modo voluerit, dilatare, & distincte ac plane explicare facile potest, à descriptione quasi à fundamento & radice exordio sumpto. Perinde ac si quis sta tuā aliquā affabre ad archetypū effectam cōspicatus, vniuersam quandā formulæ notatio nem ante oculos habeat: deinde mēbratim singula diligentius examinans spēm ipsam inue niat, à qua statuæ illius facta imitatio fuerit: accurateque eam exemplari comparando agnoscat, bene & apte fuisse ad eius imitationē fabrefactam. Quemadmodum. n. hic difficultas omnis artificis est, iudicium vero & examen est facile, quo inquiritur, recte ne & exquisi te ad exemplar expressa imitatio sit: ita in quibus obscura, abstrusaque ratio substantiæ est, eam inuenire difficile admodum est: distinguere vero atque examinare recte ne assignata fuerit, satis que sit ad rei quæsitæ substantiam declarandam, nihilque in se superuacuum, mi nime que accommodatum habeat: non est valde difficile. videretur enim, inquit, & tem pus taliū inuentor atque adiutor bonus esse. qualium eorum nimirum quæ ad exami nationem distinctionemque faciunt: quippe cum multa ex ijs quæ tempore aliquo eueniūt, ad obscurorum declarationem assumamus. cum vero dixisset inuentor/ut se corrigeret, subiunxit/vel adiutor/non enim inuenit tempus: sed cū aliunde causa sit, qua res in tēpore eueniūt, coadiuuat et ipsum tēpus eos, qui res in tēpore examināt, ut certiora ac clariora ea quæ

quæ de rebus ab hominibus dicuntur, euadant. siquidem hoc modo artes quoque à paruis exorsæ in ijs ad magna incrementa prouectæ sunt. nam qui primus vnamquæque artē siue contemplatiuam, siue actiuam incepit: is paruum quid à principio inuenit: deinde cum mul ta & varia tempus afferret, ex quibus vsus artis hominibus necessarius efficiebatur, alia atque alia pro tempore inuentis adiuncta sunt: atque ita artes incrementum acceperunt.

Cuiuslibet enim est quod deest, addere.

Cum iactum inquit principiū fuerit, & aīa occasionē iam acceperit apte conueniēterque rebus exhibitā: addere quæ adhuc desunt vnusquisque potest, modo bene iactū fundamētū sequa tur. depictionē. i. ἀναγραφὴν appellat definitionis dissolutionē, eorūque examinationē quæ defini tæ rei substantiā consequitur. Quæadmodū. n. definitio quæ breui oratione rei substantiā de clarat, περιγραφή. i. descriptio seu circūscriptio dicitur: ita dissolutio eius depictio appellatur: quippe quæ latius partes definitionis explicet, atque examinet: singulasque ex ipsis bene & apte in descriptione assumptas fuisse demonstrat. id quod etiam in medicina fieri potest. cum. n. salubrium, morbosorum, & neutrorum ars esse definiatur: qui rationem hanc dissol uere voluerit, singulas eius partes diligenter exquiret: ostēdetque recte sumptas ad declaran dum quid ea ars sit. quod Galenus quoque in ea quæ paruam artem inscribit, facere conspicitur: qui sanè liber ex definitionis dissolutione totus constat.

Oportet autem eorum quæ ante dicta sunt, meminisse: & exactam tracta tionem non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat.

Cum felicitatis descriptionem assignata hac definitione fecerit: vult eam etiam ipse dis tinguere atque explicare. priusque ea quæ ad hoc facere videtur præponit. ac primum quo modo admitti debeant ea quæ dicuntur. nam prius etiam dixit non oportere eodem modo in omnibus exactā tractationē requirere, sed vbique prout subiecta materia postulat. quorū meminisse etiam in præsentia hortatur. & nos quoque de ipsis multa ibi latius disseruimus: quæ nunc quoque sunt memoria repetenda.

Atque id eatenus, quatenus arti unicuique conuenit. faber enim & geo metra diuerso modo rectum angulum utrique considerant. ille quatenus so lummodo ad opus utile est: hic cum veritatis speculator sit, quid, & quale sit, indagat.

Non solum quantum ad subiecta, inquit, attinet, inquirenda diligenter res est: verū etiam quantum ad artes quæ circa ipsa subiecta versantur: ut etiam ex ipsis, prout unicuique cōueni rit, exquisita tractatio exigatur. sæpe. n. inuenimus diuersas etiam artes quæ circa idem subie ctum versantur, eundem scopum tamen minime habere, sed aliam hunc, aliam illum propo situm finem spectare: ut opus sit, vnamquæque in rebus examinandis eam præstare diligentiam, quæ proposito suo conuenit. Cuius rei exemplum, illud est. faber & geometra in recti anguli inquisitione vtrique versantur. rectus autem angulus est, qui efficitur ex recta linea supra rectam ad perpendicularum collocata, ita ut æquales anguli vtriusque reddantur. sed faber qui dem rectum angulum inquirit ea de causa, ut recte ligna inter se coaptet: sicut etiam ædifica tor, ut rectam columnam in ædificio statuatur: vtrique anulli instrumento quod ex græcæ literæ similitudine alpha appellatur, ad directionem vtentes. quod quidem alpha triangu lus est rectus angulus: cuius rectum angulum cum vel ligno vel saxo alicui erecto adaptant: id dirigunt: efficiuntque ut rectum, atque ob rectitudinem stabile ac firmum consistat. atque hoc fabri est & ædificatoris. quæque ædificator etiam perpendicularo vtitur: quod instrumentum plumbo ad vniuersi medium per rectos angulos opus dirigit: parietemque ita erigit, ut res ctus in neutram partem quicquam inclinetur. atque hi quidem eorūque recti anguli considera tionem habent, ut nihil amplius de ipso inquirent, quæ quantum ad opus ipsorum cōferre vi deatur: at geometra & substantiam & qualitatem eius inquirit, quidque sit, & quam ad acutum & obtusum differentiam habeat. non enim id spectat, an ad materiale opus, mate rialeque effectum conferat: sed quid sit, & qualis: id est que substantia eius sit, quidque ei in sit. debemus enim & præter rerum substantias ea quoque quæ ipsis insunt, quæ que conse quuntur inuenire. Ita enim perfecta cognitio comparatur. Id quod in grammatica quoque

ipsa patere poterit. vbi. n. singulas orationis partes didicerimus, non solum in species, & figuras eas distinguimus, atq; huiuscemodi reliqua consideramus: sed consequentia etiam inuestigamus, quasi eo modo integram earum cognitionem demum habituri. Idē in geometrijs quoq; figuris fieri inuenimus, atq; in omnibus similiter. Ab aedificatoribus igitur & fabricis eatenus de recto angulo exigenda tractatio est, quatenus satis ipsis est ad opera dirigenda: a geometris vero, vt quid sit rectus angulus, quidq; cum consequatur, vere assignet: quippe cum scientia eorum veritatem profitatur.

Eodem modo in alijs quoque faciendum est: ne plura ornamenta extrinsecus q̄ ipsum opus euadant.

Vt declararet quod dixerat, id est, exactam tractationem pro subiecta materia inquiri debere: sumpsit exemplum recti anguli: ostenditq; ex eo fieri, vt in vna sapennumero subiecta re diuerso modo diligentia exigi oporteat, ob artium varietatem quae circa idem subiectum versantur: deinde oratione ad vniuersale deducta, ita scilicet in alijs quoque esse faciendum: causam nunc subiungit, cur orationem collegerit, neque pluribus vsus sit exemplis: ne videlicet inquit, plura ornamenta extrinsecus quam ipsum opus euadant. propositum enim nobis hic est depingere atque explicare assignatam felicitatis descriptionem. si vero longius in eo euagabimur, vt probemus diligentiam conuenienter & subiectis rebus & artibus quae circa ipsas versantur, esse requirendam: plura ornamenta extrinsecus praeter operis propositum, quae ob id *παράφρα* appellant, q̄ opus ipsum efficietur: ideo his omis ad aliud quod antedicta subsequitur, descendendum est.

Neque simili modo in omnibus causa requirenda est: sed est in quibusdam satis, si bene demonstratum fuerit, q̄ sint: id quod etiā in principijs ipsis contingit. q̄ autem sit aliquid, primum ac principium quoddam est.

Quoniam in partibus definitionis felicitatis nullā causam sumpsit, cur vnaquaeq; ex ipsis felicitati insit, parsq; substantiae eius esse debeat: vt non demonstratiua scientia ex prioribusq; & causis conclusionis, sed ex ijs quae vel plerisque vel sapientibus videatur, collecta ratio sit: ex posterioribus quae sint priora confirmata: cuiusmodi rationes demonstrationes sunt quod sit aliquid, non propter quid sit: quippe quae rem tantum demonstrant, quod sit, non autem causam cur sit, explicent: ideo nunc haec subdit: exigendum minime esse, vt omnia scientiam efficientibus argumentis & ex propria causa demonstrantur. nam omnis demonstratio ratiocinatoria medium terminum quendam habet, quae causa est: non tamen omnis ratiocinatio causam rei mediam habet, sunt enim nonnullae quae causam solummodo conclusionis assumunt. neque omnes ex prioribus, sed pleraeque ex posterioribus fidem faciunt: quae sane demonstrationes q̄ res sit, non propter quid sit, appellari consueuerunt. in esse. n. hoc illi ostendunt: propter quid autem insit, non declarant. verbi causa, ea quae ex globo lunae varias luminum figuraciones probat: ex causa rei probat, & demonstratio propter quid dicitur. quae autem ex luminibus globosam formam demonstrat: ex causato causam demonstrat, vocaturq; demonstratio, q̄ res sit. quae item ex fumo esse ignē ostendit: ex causa causatam rem ostendit, & proprie demonstratio dicitur. quae vero econtrario ex igne fumum, ex causato causam demonstrat: & demonstratio q̄ res sit, & coniecturalis nuncupatur. quia igitur fieri non potest, vt in oibus causis ad demonstrandum assumamus, quae non tantum conclusionis, verum etiā rei causae sint, sed multa sunt quae huiuscemodi causas habere minime possunt: necesse est, vt in his contenti simus, si quis conclusionis solius, non autem rei causam adduxerit. Quinetiam principia scientiarum cum apud eas ipsas, quarum principia sunt, quod sint, solummodo admittant: satis ad declarationem ipsarum id habent: quippe cum nemo de ipsis possit inquirere propter quid sint. quis enim requirere a Geometra consentaneae posset cur punctum indiuisibile sit, aut cur linea vnam tantum dimensionem admittat, aut tale quippiam? Quid autem sit aliquid, inquit, primum ac principium quoddam est. Hoc confirmat principia scientiarum non admittere demonstrationem propter quid. primum enim ac principium est, quod sit aliquid. id est inter prima ac principia, quod sit, assumitur absque demonstratione propter quid: ne si in infinitum ascendamus nullis positis primis principijs, scientiam omnem etiam tollamus. in eo enim quoda superiore parte infinitum est, qui fieri potest vt primum aliquid inueniri queat: sumpsit autem exemplum

plum principiorum, vt confirmaret non oportere in omnibus, propter quid sint, inquirere: sed esse quaedam, quae nulla neque rei neque conclusionis causa requisita ex sese absque vlla fide extrinsecus admittere debeamus. deinde quia saepe accidit vt in principijs quoque obscuritas quaedam inueniatur: opus quae est rationibus aliquibus vt claram eorum cognitionem habeamus: modos quosdam tradit, quibus eorum cognitio certa effici nobis potest.

Ex principijs vero alia sunt, quae inductione: alia quae sensu: nonnulla quae assuetudine quadam: alia quae alio quodam modo considerantur.

Quia dixit principia scientiarum demonstratione minime cognosci, neque de eis propter quid sint, assignari: quasi aliquis interroget, quomodo o Aristoteles ea percipiemus, aut cognoscemus, si ignota sint, neque scientiae vlli subiciantur: ita enim efficeretur, vt ex incertis incerta manifestarentur: id quod absurdum est: ideo modos quosdam tradit, quibus principiorum cognitio nobis comparatur: qui tamen sunt a scientia diuersi. Inductione nonnulla considerantur, vt ea: quae eidem sunt aequalia, inter se quoque sint aequalia, necesse est: & si aequalia aequalibus adiungantur, tota erunt aequalia. si enim quis haec audiens dubitet, habeat ne se ita res, vt orationes istae exponunt: ad hoc declarandum vti quidem demonstratione minime poterimus: vt enim tamen inductione: numeros quae & magnitudines inter se aequales assumemus: & modo vni alicui applicabimus, ad quod singula comparantur: siq; omnia illi aequalia inuenierimus, ex eo & reliqua inter se esse aequalia cognoscemus: modo aequalia alijs aequalibus apponemus: atque ita tota esse aequalia effectum ipso ostendemus. hocq; fieri tum in numeris poterit & magnitudinibus, tum in alijs omnibus quae mensurae subici possunt. nam si quis vnitates decem in mensura aliqua posuerit, & in altera totidem: deinde vtrique decadi alias aequales vnitates addiderit: verbi causa, quatuor, & quatuor, seu quinque & quinque, vel sex & sex, vel quemcunque alium numerum, modo aequalis additio vtrique adiungatur: aequalia erunt tota, id est ea quae prius posita fuerant, vna cum adiunctis. haecq; & huiuscemodi alia inductione cognoscuntur. sensu vero proprias primorum elementorum qualitates percipimus, ignis. scilicet caliditatem, humiditatem aeris, aquae frigiditatem, ac terrae iocitatem. at vero assuetudine nihil aliud quam virtutes cognoscimus: quo enim alio modo fieri potest, vt honesta esse agnoscamus ea quae temperanter fiunt, quam cum ea agimus, in eis quae assuescimus: experientia autem vtilia percipiunt, id quod in medicamentis & alimentis contingit. nam quia saepe alimentum, atque item medicamentum aliquod experti sumus: id esse vel vtile, vel noxium confirmamus.

Singula autem ita sunt tractanda, ut natura eorum postulat: dandaq; est opera, ut recte definiantur: magnum enim asserre momentum ad ea quae sequuntur, consuevere. uidetur enim principium plus q̄ dimidium totius esse: compluraq; eorum quae in questionem veniunt, per ipsum manifestantur.

Cum de felicitatis definitione Aristoteles disserat, eam quae inuenire studeat: non sine causa principiorum mentionem facit, sed admodum apte & opportune. nam definitio quoque principium est, atque ideo de ipsa propter quid sit, minime est requirendum: sed satis esse debet, si bene quod sit, fuerit explicatum: quippe cum in scientijs quoque non solum effata ea quae *ἀξιόμωτα*, quasi auctoramenta dixeris, & *ἀεὶ ἠμωτα* id est postulata appellantur, verum etiam definitiones inter principia constituantur. sicut in geometria punctum esse dicimus, cuius nulla pars est: & lineam longitudinem absque latitudine: & deinceps reliqua. & nunquam, propter quid sint, de ipsis neque inquiri, neque assignari consuevit: siq; aliqua ratio in confirmationem ipsorum adducta fuerit, ea quod sint, non cur sint, confirmat. Quae admodum cum propositionem eam sumimus, quae inquit: id quod terminat, vna dimensione ab eo deficit, quod terminatur: & item illam: corpus cum trifaria dimetiatur, a superficie terminatum est: duas igitur solummodo habet dimensiones superficies, quippe quae vna dimensione. i. profunditate sit minor, q̄ corpus, longitudine tantum ac latitudine praedita: linea rursus quia superficiem terminat, longitudinem solummodo necessario habebit: atque ita demum punctum sine vlla dimensione indiuisibile euadet, eo quia linea quae solum

Eustrat.

d ij

habet dimensionem, terminus est. scias tamen in his nullam esse demonstrationem, quæ propter quid sint, ostendat, sed tantummodo, quod sint. atque hic est alius confirmandorum principiorum modus, ab illis quos modo commemorauit, diuersus: hoc est ab inductione, & sensu, & assuetudine. fit enim interdum, vt definitionem quæ demonstrationis principium est, ratiocinando etiam probemus: quod sit tamen, non cur sit, demonstramus. verbî causa, in duobus contrarijs quæ sub eodem genere sunt, si quis alterius definitionem sumpserit, contrariam esse alterius ostendet: vt in albo & nigro. si albus color est qui visionem disgregat ac diffundit, niger erit qui congregabit ac colliget. adde quod omnes etiam sigillatim partes quæ constituunt definitionem, confirmare possumus, atque ita ostendere totam ipsam in subiecto inesse: non tamen vllam ex ipsis propter quid sint, sed quod sint, demonstrabimus. id quod Aristotelem hic quoque in felicitatis definitione fecisse perspicuum est. eam enim esse dixit primum animæ rationalis: deinde non vim & facultatem, sed operationem: tum ex virtute: postremo in vita perfecta: atque ita partibus singulis declaratis ex earum compositione totam definitionem absoluit. quia vero diuersis modis virtutum cognitio nobis comparatur: ideo singula eo modo esse tractanda inquit, quo suapte natura venire in cognitionem nostram possunt: operamque adhibendam ac diligentiam, vt bene definiantur, hoc est proprio vnicuique modo. vt vero magis adhuc ad principiorum perceptionem nos incitet, subiungit: **V I D E T U R** enim principium plus quam dimidium totius esse: perinde ac si quis principiorum breuitatem in verbis spectans miretur, quo modo in speculationibus habere tam magnam vim possint, ita infert: ne spectes, inquit, principiorum in verbis breuitatem, sed vim eorum considera: quippe quæ totam considerationis vim demonstrationibus impertiantur: adeo vt plus quam dimidium ipsa sint: rationes vero ac demonstrationes reliqui vice fungantur: sintque ipsa quæ vnâ cum demonstrationibus ea quæ in dubium veniunt, manifestent. Nam demonstrationes propriam vim atque efficaciam à principijs habent: vt principia munerario ac certaminis præfecto, vnde origo certaminis est. i. causæ effectrici: demonstrationes autem certatibus comparari merito possunt. id quod à Platone factum est.

De distortorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario. Cap. VIII.

Considerandum que est de ipsa non solum ex conclusione, ex quibus quibus ratio constat, verum etiam ex ijs quæ de ipsa dicuntur: cum vero enim consonant omnia, quæ in re insunt: a falso autem cito dissonant ac discrepant.

Cum à felicitatis definitione ad communem orationem de principijs transiisset: redit rursus ad id principium quod felicitatem definiendo constituerat. quia autem ex multis ratiocinando ipsam collegit, quod sit tamen, non propter quid sit, ostendendo: nunc considerandum esse inquit de ipsa, an accommodata eius definitio data sit: non ex conclusione tantum quæ & principium & definitio est, & ex ijs ex quibus ratio constat, id est ex propositionibus ex quibus demonstratio ipsius composita est: verum etiam ad certiorum cognitionem ex ijs quæ de ipsa & à viris philosophis, & ab alijs multis dicuntur. vt si omnia inter se consenserint, & logicæ contemplationis consequutio, & ea quæ omnes de ipsa dixerint: veram esse eius definitionem manifestum sit. veritas enim in oratione idem est, quod in re essentia. Quando igitur ea quæ in re insunt, cum illis quæ de ipsa re dicuntur, consenserint: perspicuum erit veram esse orationem: sicut cum falsa est oratio, à veritate rei quæ non conuenit cum ijs quæ dicuntur, cito redargui consuevit.

Cum igitur bona in tres partes distributa sint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur: quæ circa animam sunt, maxime proprie, ac maxime bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa animam statuimus. Quare ex hac opinione quæ antiqua est & à philosophis concessa, recte hoc diceretur.

Postea

Posteaque felicitatem esse animæ operationem ex virtute definiuit: vult hoc his quæ nunc dicit, recte fuisse positum ostendere: sumitque illud à veteribus philosophis concessum, tria esse quæ apud nos sunt bona, animæ, corporis, & externa: & ea quæ sunt animæ, maxime proprie, ac maxime bona omnium dici. nam si anima corpore atque externis rebus præstantior est & excellentior: bona quoque eius omnium tam corporis, quam externorum præstantissima sint, necesse est. actiones vero & animales operationes cum neque corporis, neque externa sint, esse animæ bona ab omnibus conceduntur: atque inde philosophantium consensu felicitatem esse ex bonis animæ colligitur. vt ratio talis euadat: bonæ actiones & operationes sub actiones & operationes simpliciter reducuntur: omnes autem actiones & operationes animæ sunt: bonæ igitur actiones & operationes animæ sunt. bene igitur felicitatem esse animæ operationem definitum est.

Recte etiam constitutum fuit, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici: ita enim ex bonis animæ sunt, non externis.

Bene, inquit, dictum fuit operationes & actiones, animæ esse, neque inter corporis, neque inter externa bona connumerari: neque solum hoc, verum etiam illud recte: actiones quasdam & operationes finem ipsum dici. ita enim efficitur, vt finis ex animæ bonis, non corporis aut externis sit. nam si finis nihil est aliud, quam actiones & operationes, omnes vero actiones & operationes animæ sunt: finis profecto ex animæ bonis erit. hoc autem ab eo, quod superius dixit, in eo differt, quod superius bene dictum esse animæ operationem esse felicitatem asseruit: hic operationes & actiones esse finem recte dici asseruit. quasdam vero iccirco ad iunxit, quia non omnes absolute actiones & operationes: sed qualitate quadam affectæ. i. ex virtute, & bonæ, finis est.

Consentit etiam cum ratione hac illud, quod aiunt, bene viuere, ac bene agere felicem. ferè. n. bona quædam vita & bona actio felicitas dicitur.

Posteaque ex philosophorum sententia rationem hanc confirmauit Aristoteles: ex communiore hominum consensu adhuc comprobatur: qui eiusmodi est, vt bene viuere, ac bene agere felicem dicant: quæ vtraque operationes & actiones præ se ferunt, quæ sunt animæ, sicut dictum est. ita vt hoc quoque cum felicitatis definitione conueniat: ferè autem cautione quadam philosophica appositum est. fieri. n. potest, vt nonnulli bonam vitam bonamque actionem esse felicitatem negent: asserantque aliud quippiam ex his euidentibus ac manifestis, vt voluptatem, vt diuitias atque huiuscemodi aliud ipsam esse. Quia tamen à plerisque bona vita, bonaque actio esse dicitur: credendum est: ac vitam bonam, laudabilemque actiones esse felicitatem asserendum.

Videntur autem omnia quæ circa felicitatem inquiruntur, inesse huic, quod à nobis dictum est. alijs. n. uirtus, alijs prudentia, nonnullis sapientia quædam esse felicitas uideretur: quibusdã hæc, aut aliquid ex his cum uoluptate, uel non sine uoluptate. sunt etiam qui simul externam prosperitatem allumant.

Ea quæ inquiruntur, appellat ea quæ de felicitate homines operantur: eo quod non omnes idem, sed alij hoc, alij illud existimant ac dicant: nam si omnes idem dicerent, non esset inquisitum id quod dicitur, sed concessum, ac communi ratione intellectum. quoniam vero alius hoc, alius illud asserit, inquisita appellantur iccirco, quia inter se dissentiunt ac discrepant: atque ideo indigent inquisitione. quæ licet inter se diuersa sint, insunt tamen omnia in eo quod dictum est: quemadmodum declarabimus. nam quia id quod dictum est, erat illud, felicitatem animæ operationem, ex virtute esse: siue aliquis uirtutem absolute, siue prudentiam, siue sapientiam aliquam, siue hæc omnia, aut aliquid ex his cum uoluptate eam esse dixerit, omnia definitioni huic consentanea reperientur: quippe cum & omnia hæc animæ bona, & singula animæ uirtutes sint. inesse igitur in oratione, quæ inquit, animæ operationem ex virtute esse felicitatem, omnia hæc uidentur: nisi quod hæc omnia habitus sunt, definitio operationem continet, quæ ex habitu uirtutis proficitur. nam uoluptas, cum quis suæ sibi probitatis est conscius, seque bene honesteque agere sentit, necessario consequitur. si enim propterea quod est, unusquisque lætatur, uoluptateque afficitur, dum essentia ipsa fruatur, quam natura singulare appetunt: quanto magis propterea quod bene est, lætari debet, cum bene esse quam absolute esse

Eustrat.

d iij

expetibilis sit: quod vero dixit, quæ circa felicitatem, non quæ de felicitate inquiruntur: neque id carere significatione prorsus videtur: ostendit enim eos qui hæc dicunt, substantiam eius minime declarare, sed quæ circa ipsam sunt, tantummodo exponere: quæ vel curem, ut ita dicam, superne attingunt, vel sublimius etiam circum ipsam volitant. **S** V N T etiã, inquit, qui simul externam prosperitatem assumant. Hoc non ita inquit, ut in definitione ipsum quoque assumptum existimemus: sed quoniam etiam isti rationi iam dictæ non aduersantur: quippe qui antedicta quidem accipiunt, cum ipsis tamen externam quoque prosperitatem quasi supplementum quoddam adiungant: ipsa. n. interdum felix ad operationes quasdam adiutrice indiget.

Atque ex his alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dicunt: quos sane aberrare tota via utrosque minime: sed in uno saltem aliquo, uel in plerisque assequi ueritatem uerisimile est.

Ex his quæ dicta sunt, inquit, de felicitate alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dixerunt. illis ob uetustatem, his ob claritatem, utpote sapientibus reuerentia est exhibenda. neque hos igitur, neque illos absolute in ijs quæ dicunt, aberrare ratio ulla concederet: sed in uno saltem aliquo, uel in plerisque assequi ueritatem. cum in uno saltem dixisset, postea quasi nomine horum uirorum cum pueret, si tum multi & ueteres, tum pauci & sapientes in uno solummodo de felicitate assequuti ueritatem dicerentur, uel in plerisque statim subiunxit: id quod de talibus ac tantis uiris dici par est.

Cum illis sane qui dicunt omnem uirtutem, uel quandam eam esse nostra consentit oratio: quippe cum huius sit operatio secundum uirtutem. interest tamen non parum fortasse in possessione, ne, an in usu, & in habitu item an in operatione esse optimum existimemus.

Qui felicitatem, inquit, uirtutem esse affirmant, conuenientia quidem rationi eius iam assignata dicunt, quippe cum felicitas operatio ex uirtute definiatur: differentia tamen non parua est in possessione an in usu, item in habitu an in operatione optimum censetur. usus enim & possessio de instrumentis, & siquid his proportione respondet, dici consueuit: habitus uero & operatio de qualitatibus, quæ in aliqua re consideratæ eam perficiunt. exempli causa, diuitiæ & supellex, artium item instrumenta in possessione eorum qui ea habent, esse dicuntur: unde uti ipsis ad res necessarias oportet, ne frustra esse possessio illa arguatur. Ars uero & scientia & uirtus habitus animæ sunt, quæ in ipsa tanquam in subiecto insunt: idque in quo insunt, perficiunt. ideo ne frustra habere habitus uideamur ex ipsis quoque operationes proferendæ sunt. sicut enim non apparentis thesauri uana omnis possessio est: ita habitus bonus, nisi operetur, inanis existimari merito potest.

Fieri enim potest ut habitus licet adsit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, uel alio aliquo modo manente ocioso homine euenit. ut operatio autem nihil boni agat, non datur. aget enim necessario, & bene etiam aget.

Habitus, & quæ ex ipso prouenit, operationis differentiam hic non paruam ostendit: siquidem ille quauis in subiecto aliquo sit, potest nullum bonum efficere, ut in dormiente fabro, aut grammatico, aut geometra, aut eo etiam qui uel morbo aliquo, uel occupatione impeditur, quo minus artis aut scientiæ continuare operationem possit: at ut operatio habitui conueniens officium non exequatur, fieri omnino nequit. Quemadmodum uero in alijs habitibus, eorumque operationibus, ita etiam in uirtute fit. aget. n. necessario qui secundum uirtutem operatur: & bene etiam aget. ex bono siquidem habitu bonam esse etiam operationem necesse est.

Sicut autem in Olympiis non pulcherrimi, & robustissimi coronantur: sed qui decertant: ex his. n. nonnulli uincunt: sic ex honestis probisque hominibus in uita illi qui recte agunt, compotes fiunt.

Idem adhuc comparatione confirmat: hoc est recte dictum fuisse animæ operationem,

non

non habitum esse felicitatem. sicut enim, inquit, in certaminibus exercitatorijs quidam sunt pulcherrimi & robustissimi, sed non ob id tamen coronantur, nisi etiam certet, viresque suas operibus ostendant: certantium autem sunt coronæ, cum aduersarijs superiores euaserint: ita in uita quoque cum multi sunt fortasse honesti ac probi uiri, qui recte agunt, operibusque habitum manifestant: ij compotes efficiuntur: id est gloriæ, laudis, ipsiusque beatitudinis capaces, atque assequutores fiunt. Olympia uero erant certamina, quæ in honorem Iouis Olympij in Arcadia, seu Helide celebrabantur.

Estque ipsorum uita suauis ac iucunda. lætari enim ex affectionibus animæ est. unicuique autem id est iucundum ad quod spectando talis rei studiosus quispiam dicitur: ut equus equorum, spectaculum spectaculorum studioso: eodem modo & iustitiæ amator iusta: & in uniuersum uirtutis studioso uirtus.

Cum satis quod sit, & quid sit felicitas, demonstrarit: nunc ad reliquas duas quæstiones descendit: uultque ostendere quænam insint ipsi, & propter quid insint. i. qualisnam sit, & quæ ob causam eiusmodi sit. quæ uero inesse ipsi inquit, sunt hæc: suauissimum, optimum, & pulcherrimum. atque id ex ueterum opinione. nam dixit cum uoluptate ipsam esse, aut non sine uoluptate. cum uoluptate, cum tanquam partem etiam ipsam felicitatem uenit cum alijs accipit: non sine uoluptate, cum uoluptatem aliquid ex consequentibus felicitatem appellat. hæc uero quæstiones quales aliquid sit, & propter quid sit, minime a se mutuo separate sunt, sed inter se coherent, seque mutuo explicat. assignata enim causa cur aliquid alicui insit, simul etiam quod insit, & propter quid insit, declaratur. ut autem demonstrationem constituat ab uniuersali communioreque incipit, atque ita ad propositum orationem deducit. unicuique. n. inquit, id est iucundum ad quod spectando talis rei studiosus dicitur. i. φιλοτιμοῦτος, quasi talicolam appelles: ut equicola appellatur qui equis studet: & huic iucundi equi sunt. spectaculicolam, qui spectaculis studet, eisque delectatur: & huic simili modo sunt iucunda spectacula. uinicola item qui uinum amat: huicque uinum iucundum est. sapienticola. i. philosophus qui sapientiam colit: & huic quoque proculdubio sapientia est iucunda ac suauis. atque hoc modo cum uniuersale. i. maiorem ratiocinationis propositionem inductione comprobabit, ad propositum afferendum descendit: eodem modo, inquit, etiam iusta, & omnino quæ ex uirtute qualibet proueniunt, uirtuticolæ. i. uirtutis studioso esse iucunda: nam studiosus uirtutis ad uirtutes spectando earumque actiones, talis rei studiosus dicitur. unicuique autem iucunda sunt ea, ad quæ spectando talis rei studiosus dicitur. studioso igitur quoque uirtutis uirtutes, earumque actiones iucundæ sunt: adeo ut uel si alios etiam talia agentes uideat uel audiat, uidentem atque audiendum delectetur: uel si ipse agat, iucunditate etiam maiore afficiatur. Quia præterea felicitas animæ operatio ex uirtute definita est, felix cum uoluptate operabitur: lætantiemque animum habebit ijs quæ ex uirtute aget. nihil. n. aliud esse quod lætetur, uoluptateque afficiatur, nisi animam manifestum est.

Apud plerisque uero iucunda inter se pugnant, propterea quod eiusmodi natura minime sunt: sed quæ studiosis honestatis sunt iucunda, ea natura iucunda sunt, ac uoluptuosa: tales autem sunt actiones quæ ex uirtute proueniunt.

Quoniam in uita uoluptates multæ sunt, & iucunda diuersa ex quibus uoluptates fiunt: & alia ex se iucunditatem habent, alia ad aliquid spectando: ut sapientia & uirtus earumque operationes per se iucundæ sunt: licet nonnulli sint, qui ex iudicij deprauatione ea non amant: equus uero, spectaculum, uinum, piscis, atque huiusmodi cætera per se quidem & natura iucunda minime sunt, sed illis tantum qui talium rerum sunt amatores, uidentur iucunda: ideo circa Aristoteles hic ea quæ per se & natura sunt iucunda, ab alijs quæ non sunt huiusmodi distinguens ita inquit: plerique enim. i. uulgus ea quæ sibi iucunda sunt, natura esse iucunda arbitrantes, ea inter se et pugnantia habent: quippe cum alius dulcia amet, alius falsa, hic equos, ille arbores: hic splendidas, ille squalidioribus indumentis delectatur: nonnulli uini dulcis, alij austeri potione affectent: ut hinc pateat non esse hæc natura iucunda, sed illis solummodo, quæ ita sunt affecti. illa uero natura sunt iucunda, quibus honestatis uere studiosi quos φιλοκαλῶδες, i. honesticolas studiososque honestatis uocat, delectantur: cuiusmodi uirtutis actiones

sunt. id quod ex iudicio esse manifestum potest. iucundæ. n. videtur non sensui irrationali dedita hominibus, sed recte sentientibus, qui & recte iudicant & ratione viuunt. quæ vero aliter iucunda sunt, sensui iudicantur, sensumque oblectant. illa præterea quia natura eiusmodi sunt quemadmodum iudicantur: consentientes inter se ac concordantes iudices habent: hæc dissentes & sæpe etiam repugnantes: eo quod natura talia minime sunt, sed quantum ad illos spectat, qui iudicant: qui cum irrationalibus facultatibus in iudicando utantur: irrationalibus quoque appetitionibus, irrationalibusque imaginatione ad ea quæ natura minime sunt iucunda, ferri ac trahi consueuerunt. Quare quoniam natura sunt iucundæ virtutis actiones, & studiosis virtutis, & per se iucundæ sunt.

Ipforum autem uita uoluptate quasi appendice aliqua minime indiget: sed in se eam habet.

Aduersus eos qui dicunt non sine uoluptate esse posse felicitatem, oratio hæc est. nã qui ita dicunt videntur significare uoluptatem quasi appendicem quandam felicitati adesse oportere: id quod falsum est. siquidem felix cum id quod uere & secundum naturam iucundum est, amet atque appetat: id agit, atque exercet.

Præter ea enim quæ dicta sunt, qui bonis actionibus non delectatur, bonus minime est. neque enim uel iustum quempiam dixeris, qui iuste agendo non delectatur: uel liberalem, qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in alijs simili modo.

Idem probat. quis. n. bonum & felicem dicat eum, qui bonis actionibus non delectatur: uerbi causa, si aliquis uel iuste agens ex iusta actione uoluptatem non percipiat: uel liberalitate utens ob id non gaudeat. id quod in ceteris uirtutibus considerari etiam potest.

Quod si ita est: actiones secundum uirtutem per se iucundæ sunt:

Concludit id quod dictum est: non esse felicitatis appendicem uoluptatem, sed actiones ex uirtute ex se esse iucundas. qui enim laudabiles aliquos habitus possidet, operaturque secundum illos proprijs operationibus delectatur: utpote amator uirtutis, qui quasi re amata perfruatur. Quinetiam cum aliquis fortiter aliquid operando labores maximos subit, doloresque sustinet: in eo quoque uoluptatem capit: propterea quod dolores laboresque omnes boni honestique exequutio superat. adde etiam quod si contingat, ut fortiter agendo aliquis ad mortem ipsam impellatur, modo pro honestate ac uirtute periculum sit: mortem gloriosam ignobili uitæ semper anteponet. Cum igitur in uirtutis actionibus natura insita sit uoluptas, quo pacto quis eam extrinsecus annexam esse quasi appendicem uirtutis dicat: & non potius in eadem substantia ac natura coniunctam esse affirmet?

Quin etiam bonæ & honestæ: atque unumquodque horum maxime. si modo de ipsis probus bene iudicat: iudicat autem, ut diximus.

Non solum, inquit, uirtutis actiones ex se iucundæ sunt: ut quasi in eadem substantia insitam habeant uoluptatem, sed bonæ quoque & honestæ: ut bonum & honestum unum cum iucundo naturam earum expleat: atque unumquodque horum non mediocriter, sed maxime ipsis inest: hocque ex eo qui iudicat esse manifestum potest. probus enim cum sit, qui iudicat, de ipsis rectum rationis iudicium habet: atque ita fit, ut uirtutis actiones quia ab eo iucundissimæ, optimæ, ac pulcherrimæ iudicantur, ut dictum est: tales etiam necessario sint: alioqui bonus esset malus: & rectus peruersus: quod est absurdum.

Optima igitur, pulcherrima, & iucundissima res est felicitas: neque distincta hæc sunt: sicut Deliacum illud epigramma præscribit:

Si ualet, optima: si est iustus, pulcherrima res est:

Iucundissima, si quis quod amat potitur:

omnia enim hæc operationibus secundum uirtutem insunt:

Posteaque felicitatem animæ operationem ex uirtute esse definiuit, operationesque ex uirtute & actiones optimas, pulcherrimas, & iucundissimas esse demonstrauit: nunc subiungendo non solum iucundissimum, uerum etiam optimum, et pulcherrimum felicitati inesse concludit.

concludit. & aduerte quomodo una cum eo quod quid sit felicitas, cognoscimus, quænam etiam ipsi insint, & propter quid insint, habemus: atque id conuenienti ex causa. obiter autem Deliacum epigramma damnat. Delus enim insula est, ubi antiquitus templum & oraculum Apollinis inerat, in quo epigramma hoc fuerat inscriptum: quod pulcherrimum, iucundissimum, & optimum separare inter se uidetur: illud iustitiæ: hoc sanitati: aliud consequutioni rei amate ascribens. quæ tamen omnia insunt felicitati. propterea inquit, nequaquam hæc inter se sunt distincta, ut epigramma quod in Delo erat, præscribit: sed unita omnia inter se sunt: quippe cum omnia inesse in operationibus secundum uirtutem reperiantur.

Has autem, aut unam ex his, quæ optima sit, felicitatem esse affirmamus.

Virtutes cum optimæ in habitibus sint optimum in se habent: cum a probis uiris cum uoluptate eligantur, atque exercentur, suauissimum ac iucundissimum: cum pulchritudo ipsis insit, ut uirtus turpitudine: sicut turpissima sunt uitia, eorumque actiones, ita uirtutes earumque actiones pulcherrimæ sint, necesse est. est igitur felicitas uel simul omnes secundum uirtutes operationes: uel si unam solummodo aliquis eam esse dicat, una ea proculdubio optima omnium erit: quæ inter omnes alias pulcherrimas, optimas, & iucundissimas operationes excellat: atque hæc ea esset quæ ex uera sapientia ac prudentia prouenit: quæ alias omnes complectitur, ac conseruat.

Uidetur tamē etiam ipsa externis bonis, sicut diximus, indigere. fieri enim non potest, uel non facile fit: ut cui necessaria non suppetunt, is bona atque honesta agat.

Et si felicitas, inquit, perfecta ex se atque integra est: quandoque tamen externorum bonorum adminiculo indiget. externa autem bona ea uocamus, quæ neque animæ, neque corporis, sed alia quædam præter hæc sunt: ut propinquos, amicos, diuitias, atque id genus cetera: quæ uoluptati. foris quoque iccirco dicuntur, quia foris sunt a nostra animæ scilicet, & corporis substantia aliena: quibus sanè felicitas non sui causa indiget, sed ob subiectas res in quibus ciuilibus uersari consueuit: quæ disponi ac perfici sine pecuniarum subsidio non possunt. nihilominus quoque in multis domestici & amici, ministri etiam quandoque & serui conferunt. nam si felicitas sui causa externis indigeret bonis, rebus longe se deterioribus indigeret: id quod absurdum est. sed subiectæ res sunt, quibus diuitiæ aliorumque externorum suppeditatio necessaria est: quippe cum eas uel nullo modo, uel difficulter sine horum alio quo exequi ualeamus. uerbi causa, si bellum contra hostes est suscipiendum, necesse omnino est ut pecuniæ suppetant: quibus tum peditum, tum equitum & armorum omnium copia, & quicquid aliud ad bellum necessarium est, comparemus. si prælium inter nauale nobis est faciendum, biremibus, triremibus, quinqueremibus atque huiuscemodi nauibus prorsus indigemus. atque ita omnē externorum, bonorum necessitatem subiectæ res faciunt: sicut dictum est.

Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiam quasi per instrumenta quædam aguntur.

Idem adhuc amplius confirmat: nam sicut in artibus licet unusquisque artifex in animo habitum, in corpore naturalia instrumenta habeat: indiget tamen instrumentis etiam extrinsecus, quibus subiectam materiam commode tractare atque exercere ualeat: quæ quidem rationem eorum habent, sine quibus esse aliquid non potest: ita quoque in felicitate est. probus uir in animo quidem habet uirtutum habitus, habet item corpus quod apte ac prompte ad bonos habitus in operatione deducendos inseruit: sapienter tamen externis quoque tanquam instrumentis ad operum exequutiones indiget, sine quibus subiecta materia formationem ullam admittere non potest.

Quibusdam uero priuati nonnulli, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim felicitatis admodum compos ille est, qui uel specie prorsus deformis, uel genere ignobilis, uel solitarius est, ac prole carens.

Quæ nunc connumerauit, non sunt eiusmodi, ut felici ad habitus depromendos faciant: sed

ita solummodo conferunt, ut notam nullam ac maculam inuri beatitudini eius permittant, pulchritudine sanè opus ipsi est ad decorem & dignitatem: quippe cum hominum animi natura soleant ea quæ iucunda visu sunt, amore quodam prosequi, & nescio quomodo erga formosos aspectu affici: ut ex eo vel maxime omnium quæ ad civilem spectant, pulchritudo conferre videatur, ad retinendam in fide subditam multitudinem. formæ enim dignitate, ac pulchritudinis decore illectus populus ad spectaculum principis concurrat. sed & nobilitatem generis venerari, sicut e contrario ignobilitatem contemnere consuevimus. bonorum item filiorum procreationem laudamus: inquis liberos bene & animo & corpore affectos habeat: qui natura ad bona apti sint, eaque appetant, atque in laude dignis studiis versentur. aliquando etiam gratias habere parenti solemus, eo quod horum bonorum civitati auctor extiterit: ut non solum hoc in gloriam eius redundet, verum etiam ad benevolentiam civium erga ipsum augendam faciat. Hæc igitur omnia, cum adsunt, felici honorem ac beatitudinem augent: cum absunt, maculam quandam ac labem ea in parte asferre consueverunt, nam si quis specie deformis admodum sit, insipientibus quasi inauspicatus infaustusque occurrat, minimeque animo esse bonus creditur: cum plerique exteriorem corporis speciem oculi animi signum esse iudicent. si item genere ignobilis sit aliquis, vituperabilis ea in parte ob generis turpitudinem videtur: præteritaque ignobilitas præsentem vel etiam futuram gloriam offuscet: quippe cum ciues posteriora præclara facta ad priora generis dedecora reducant. natura enim comparatum est, ut multitudo vituperandi studiosa admodum sit, criminationibusque gaudeat. si præterea, sicut civium mos est, uxorem aliquis duxerit, ma-

neatque solitariis ac liberis carens: vituperabilis etiam is apud ciues suos est.

Nec minus etiã fortasse si alicui pessimi filij fuerint, aut boni mortui sint.

Opprobrium quidè est liberis carere: si tamen quis liberos habeat, qui mali sint, vitijque excellant, maius adhuc malum est: quippe cum plerique soleant patri filiorum improbitatem ascribere. si autem sint boni, & mortui fuerint, dedecus quidem parenti nullum conciliabunt: mortis enim filiorum causa esse nullo modo potuit: non paruum moerorem tamen afferent: eo quod is liberos amiserit, re profecto quæ ab omnibus expetitur ac desideratur: quæ cum amittitur, voluptatem felici homini quæ ex bonis operationibus provenit, interturbat. Quâvis moerore eo interdum operationes quoque impediri consueverint.

Videtur igitur, ut diximus, tali etiam prosperitate felicitas indigere. Unde nonnulli idem eam cum bona fortuna, alii cum uirtute esse dicunt.

Aliud rursus de felicitate inquit: unde nam nobis eueniat. nam quia non est ex ijs quæ naturaliter consequuntur: ex natura non esse eam patet. igitur diuinitus ne hominibus exhibeatur, an electione ac studio acquiri possit, an fortuito contingat, pendere cum velit, prius orationem connectit: ut inter se partes omnes cohæreant, præcedentia resumens, ac sequentia subiungens: atque ita inquit. videtur, sicut iam dictum est, antedicta etiam prosperitate felicitas indigere. diuinitus, amicis, ac reliquis quæ superius connumerata sunt. quia vero hæc non in nostra sunt potestate, sed extrinsecus adueniunt, ut incerta causa eorum sit: iccirco nonnulli fortunæ ea ascribere: atque inde felicitatem. *ἡ δὲ δαιμονία* idè cum bona fortuna esse dixerunt, quam *δὲ τυχία* Græci appellant, iunxeruntque cum externis rebus mentem nostram ac cogitationem: quippe quæ bene exequi officia sua nisi fortuito non posset. sunt qui uirtutem quoque esse felicitatem propterea opinati sunt, quia eam esse operationem ex uirtute animaduertunt: sed idem hi cum fine & perfectione id quod ad finem ducit, esse existimarunt.

De modo assequende felicitatis.

Cap. IX.

Unde etiam dubitatur, utrum disciplina, an assuetudine, an alia quampiam exercitatione acquiri possit: an ex aliqua diuina sorte, an ex fortuna proveniat.

Diueritas inquit sententiarum de felicitate facit, ut dubitemus, utrum ea rationali aliqua disciplina comparetur: an assuescendo in actionibus secundum uirtutem: an aliqua alia exercitatione, dum in bonis operibus, licet laborem corpori nostro atque afflictationem præbeant,

beant, patienter perseueramus: an diuinitus hominibus exhibeatur: an fortuna eueniat. nam si acquiri vel disciplina vel assuetudine vel exercitatione potest, in nobis sita est: insudandaque nobis est ac studendum, ut ad id quod sumus, bene etiam esse valeamus: ne si bene esse non acquisuerimus, misere semper vitam postea traducamus. Si vero Deus est qui eam nobis exhibet, precibus ac supplicationibus vacare debemus, ad ipsumque auctorem mentem animumque intendere: ut qui nobis dedit ut essemus, idem ut bene simus, etiã concedat. Quod si utriusque opus est & nostro studio, & diuino auxilio, utraque præstare nos conuenit: & quod in nobis est facere, & à Deo fauore atque auxilium implorare. sed si fortuna est felicitatis causa, eius arbitrio omnia committenda sunt.

Si tamen aliquod aliud est à dijs hominibus exhibitum donum, uerisimile est felicitatem quoque à dijs exhiberi: ac tanto magis, quanto ipsa omnium humanarum rerum optima est.

Cum causam inquisierit unde hominibus felicitas adueniat: consentaneum esse, inquit, ut à Deo exhibeatur. nam cum multa à Deo hominibus dona dentur, eorumque omnium felicitas optima sit: qui fieri potest, ut ea inde non emanet: ac tanto magis, quanto ipsa omnia humana bona antecedit: esse enim, uiuere, & operari à Deo est hominibus largitum: ut bene autem omnia hæc fiat, ex qua alia causa, quæ à Deo prouenit: quippe cum bene esse quod esse absolute longe melius sit: sitque id cuius causa reliqua esse ciuitur. nam si bene esse cum sit melius quod absolute esse non diuinitus datur: aliqua alia supra Deum causa erit inuenienda, ex qua quod melius est, exhibeatur.

Sed hoc fortasse ad aliam magis disceptationem spectat. uidetur tamen, licet à dijs non mittatur, sed uel ex uirtute, uel disciplina aliqua, uel exercitatione accedat: ex diuinissimis rebus felicitas esse: quippe cum præmium uirtutis & finis optimum quoddam ac diuinum, beatumque esse uideatur.

Quære, inquit, unde bonorum suppeditatio hominibus proficiatur, ad disputationes de prouidentia magis pertinere, theologicaque contemplationis esse uideretur: moralis uero est, de qua nunc agimus: & quantum ad ipsam spectat, satis sunt, quæ de his diximus. Verum si etiam non absolute à Deo hominibus mittitur felicitas, sed aliquid aliud ex his quæ commemorauimus ad ipsam consequendam adiuvat, ut uirtus, disciplina, & exercitatio: esse tamen diuina quædam res uidetur. Nam ex ijs quæ à Deo hominibus exhibentur, alia absolute à Deo nobis nihil efficientibus proueniunt: alia laborem nostrum, & electionem requirunt: in quibus propositum nostrum ac studium quasi uice causæ fungitur. cuiusmodi sunt, quæ in nostra potestate sita esse dicuntur bona: ad quæ consequenda cum nos diligentiam omnem ac studium impederimus, prospera à Deo successus requiritur. absolute enim atque omnino nullum bonum est, quod à communi omnium causa principium non habeat. Probat autem hic Aristoteles diuinum quid & optimum ac beatum esse felicitatem, ex eo quod præmium uirtutis est. cum enim homo multo labore ac studio uirtutum habitum adipiscatur, præmium felicitatem habet: quod à quonam alio accipiet quod ab eo, qui princeps atque auctor omnium bonorum est?

Estque præterea quoddam longe commune. disciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modo ad uirtutem consequendam læsi ac manci non fuerint.

Etiã hoc, inquit, felicitati inest, quod est quiddam longe commune: id est eiusmodi quod à multis possideri potest. neque enim alijs adesse potest, alijs minime, sed quicumque ad uirtutem manci ac læsi non sunt: id est qui ex aliquo materiae casu læsam mentem non habent, ut ex corporis contagione anime quoque operatio impediatur: his omnibus, modo diligentiam adhibeant, in bonorumque exercitatione assuescant, comparari felicitas potest. atque hæc oratio alacritatem multam ad consequendum bonum illis affert, qui non admodum ignaui ad bona amplectenda ac desides sunt. cognoscunt quippe nemini modo uelit ac conueniens studium adhibeat, uel tam possessionem boni esse. sciendum uero hæc esse ex ijs quæ post questionem, quid sit, inquiri consueuerunt. id est quid inest felicitati, & propter quid inest inest

enim ipsi hoc. q. diuinitus datur: potest q. ex virtute & disciplina & diligentia comparari: est q. præterea quiddam valde commune.

Quod si melius est hoc modo, quàm ob fortunam felicem unumquemque esse: rem ita se habere consentaneum est. si quidem & ea quæ secundum naturam sunt, & ea similiter quæ aut ex arte, aut quapiam alia causa & præcipue optima proueniunt: sicut q. pulcherrime fieri potest, ita suapte natura se habent.

Respuit his verbis Aristoteles, vt honorum humanorum causa fortunæ ascribatur. si enim inquit, melius est hoc modo, id est ex virtute & disciplina felicem unumquemque esse, q. ex fortuna: rem ita se habere consentaneum est. quoniam ubiq. quæ sunt secundum naturam, sic suapte natura se habent, vt pulcherrime potest. quorum namq. natura effectrix causa est, omnia sic facit, vt fieri possunt optime. at que hoc non in naturalibus solummodo rebus videre licet, sed in illis etiam quæ ex arte, vel quapiam alia causa efficiuntur: quippe cum omnis effectrix causa in ijs quæ operatur, bonum affectet: vt quatenus fieri potest, pulcherrima atque optima efficiat: & præcipue si optima ipsa fuerit. optima autem causa eorum quæ apud homines fiunt, virtus est, quæ arte & natura est melior. Quod si ex ipsa felicitas prouenit, quæ animæ operatio est secundum virtutem: & ipsa optima vt ars quædam, & opus ipsius optimum euadet. sin etiam rationalem animam optimam esse causam quispiam dicat: neque id absurdum erit. vtræq. enim & rationalis anima & virtus, natura & arte præstantiores sunt. aduertendum tamen, in omnibus his quæ hic cõcludit, nullam esse necessitatem, sed conuenientiam solum ac verisimilitudinem, quam subiecta materia postulat: id quod satis superq. esse apud eos debet, qui erudite hæc quæ dicuntur, iudicaturi sunt: diligentiamq. in vnoquoque genere eatenus postulant, quatenus natura rei patitur.

Quod uero maximum ac pulcherrimum est, id fortunæ committere, ualde prauum est.

Si maximum ac pulcherrimum felicitas est, quo modo prauum ac peccatum non esset, si dum eius causam inquirimus, eam pessimam omnium causæ ascriberemus: quæ est fortuna & casus. si modo causæ etiam dicendæ sunt res quæ nullo modo subsistunt: sed eatenus sunt, quatenus in alterius substantia considerantur.

Immo ex ratione ipsa patet id quod quæritur. esse enim eam animi quandam operationem secundum uirtutem definitum est.

Cum felicitatis definitionem multis & a priori & a posteriori confirmarit: nunc ea tanquam indubitabili ac certa uirtute: ac per eam non esse fortunam felicitatis causam ostendit. nam quia operatio animæ secundum uirtutem felicitas definita est, qui fieri potest, vt ea cum ab anima sit, & secundum uirtutem: fortunam habeat causam, & non potius animam, aut uirtutem, aut vtræq. operatio enim operantis est operatio. quod uero operatur, illud est cuius est operatio. quædam autem addidit. *ἡ ποιότης τῆς*, quasi aliqualem dixeris: propterea q. stabilis sit necesse est, ac per totam uitam duret: in uita enim absoluta ac perfecta eam debere esse dixit: quasi stabilitas ipsa qualitas quædam sit. vel fortasse ob pulcherrimum, optimum, ac suauissimum/quandam adiunxit, quæ felicitati inesse demonstrauit: dum post definitionem datam qualisnam ea esset, inquireret.

Ex reliquis uero bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutricia atq. utilia instrumentaria natura sunt.

Quoniam bona humana trifariam distincta sunt. i. animi, corporis, et externa: primum inesse bona animi, deinde corporis necesse est: ne si aliquid horum defuerit, beatitudo, sicut superius dixit, maculetur. at externa utilia sunt solummodo ac tanquam instrumenta adiuuant. quænam uero sint externa, satis superius declaratum est.

Atque hæc cum iis quæ in principio diximus, consentirent. finem enim ciuilibus facultatis optimum esse statuabamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, ut ciues quodam modo afficiat, bonosq. & ad honesta agenda idoneos reddat.

Vt

Vt exposita ratio ex toto sibi ipsi consona sit, nullaq. ex parte dissentiat ac repugnet, maxime necessarijs est: alioqui nullam ex se fidem præstare possit. Quonia igitur hic Aristoteles ciuilem quandam artem exponit, ac de humano fine statim a principio tractat: primum ipsum esse demonstrauit: deinde quid esset, quidq. ei inesset, ac propter quid, ostendit: postea ex qua etiam causa nobis proueniret, declarauit: non sanè a fortuna: sed a Deo, animiq. nostri uirtute, & exercitatione, ac disciplina. prius enim quæ uirtutis natura sit, perdiscendum, exercendumq. nobis in ea est: vt in afflictationibus asperisq. rebus labores subeundo ac sustinendo fortem ac tolerantem animum nobis acquiramus: in uoluptatibus corporis suauia in gustu & tactu opportune deuitando, temperantes efficiamur: in distributionibus ac commercijs æquum seruando iustitiæ assequutores euadamus: in omnibusq. his rationem præsidem sectando, regentemq. ac disponentem singula, ita vt ea suam dignitatē obtinens nulli inferiori facultati cedat ac succumbat: sanam prudentiam ac sobriam nobis comparemus. Deinde ubi habitum uirtutum iam adepti fuerimus, operandum nobis secundum illos per totum uitæ curriculum, & maxime secundum optimum ex illis: nostrisq. his honestis operationibus gaudendum est: vt ita demum felices beatiq. effici valeamus. hæc autem omnia minime consequi poterimus, nisi Deum propitium, nobisq. tam in discendo q. exercendo & operando adiutorem habuerimus. Cum hucusque Aristoteles rationem felicitatis deduxerit: ea quæ proxime dixit, cum illis quæ in principio dicta sunt consentire ostendit. hoc est, proximam ac continentem felicitatis causam uirtutem esse: atque inde ipsam quoque animæ operationem secundum uirtutem. dixit. n. in principio, ciuilibus facultatis finem optimum esse. ciuilibus autem facultas nihil antiquius habet, q. ciues quodam modo affectus. *ἡ ποιοῦσθαι*, quasi aliquales dicamus, id est bonos & ad agendum idoneos reddere: id quod nihil aliud est, nisi vt probi sint, uiuantq. atq. operentur ex uirtute. inde siquidem & leges institutæ sunt quæ præclara gerentibus honorem decernant, peccantes uero puniant: vt uitia & peccata reprimantur, ac cessent, uirtus magis magisq. proficiat, ac crescat: atque ita operantibus secundum uirtutem ciuibus ciuitates finem optimum, pulcherrimum, ac suauissimum habeant: quæ felicitas est. atque hæc omnis de felicitate oratio, quippe cum in ea, præcedentia ac sequentia nulla in parte discordent, sibi ipsi constans consentiensq. est.

Merito igitur neque bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cum nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit.

Videtur hoc quasi auctarium quoddam antedicta consequi. nam si animæ rationalis operatio secundum uirtutem felicitas est, anima autem rationalis non est in brutis: neq. talis operatio in ipsis omnino erit. si talis operatio non erit: neque felicitas esse ullo modo poterit. circo nullum ex ipsis felix appellatur.

Eadem etiam de causa neq. puer felix est: nondum. n. est ad tales res agendas per ætatem idoneus. qui uero dicuntur felices, spe dicuntur.

Non solum, inquit, nullum ex brutis animalibus est felix, sed neq. hominis puer, licet naturæ sit rationalis, donec nondum ætas processerit, vt operari secundum uirtutem possit. Q. si aliquis est puer qui felix dicatur & beatus: spe tantummodo eo nomine appellatur: eo q. qui ita eum uocant, sperant fore, vt si tempus uitæ idoneum accesserit, talis euadat. spem autem concipere hanc possunt, quia vel ex felicibus genus deducunt, vel ex bona indole ad honesta aptitudinem quandam atq. appetitionem, ad turpia uero contra odium, auerfationemq. præ se ferre uideatur: vel huiuscemodi aliam ob causam.

Nam, sicut diximus, & perfecta uirtute, & uita perfecta opus est.

Ad consequendum finem opus est, inquit, vt & uirtus perfectionem adepta sit, & uita sine suo concludatur. puero autem neq. uirtus perfecta est, quippe qui nondum multum tempus ad eam consequendam insumperit: & uita est adhuc inter initia. vt ei beatitudo adesse nullo modo possit.

Multæ enim mutationes, & uariæ fortunæ in uita contingunt: & fieri potest, ut qui maxime prosperitate floruerit, is in senectute in magnas calamitates incidat. sicut in Heroicis de Priamo fabulis proditum est.

Cum puerum dixerit felicem dici nullo modo posse: nunc ostendit neq. uirum ante finem

vita felix esse appellandum, licet & virtute & sanitate praeditus externis etiam bonis omnibus affluat. siquidem, ut aliquis felix dici queat, non solum perfecta virtute, sed & vita perfecta opus est. vitam autem perfectam vocat, quae terminatio praesentis spiritus obsignatur. instabiles. n. praesentes haec res sunt: cunctaque quae generantur & intereunt, fluxa ac caduca: quibus non solum corpus nostrum, sed anima quoque quantum ad habitus & operationes attinet, se penumero immutari consuevit, quasi vehementissimo quodam fluentis aquae impetu oppressa ac rapta. Aduertendum vero hic est Aristotelem, ut rerum mutabilitate probet, fortunas, et externa allumpisse: eo quod in his facilius cerni mutatio potest fieri. n. potest, inquit, ut qui maxime prosperitate floruerit, in senectute in magnas calamitates incidat: atque huius rei Priamum in exemplum adducit: qui cum a vitae principio ad senectutem usque in prosperitate rerum vitam traduxisset, rex Troianorum fuisset, multis & bonis liberis florisset, multosque amicos habuisset: in senectute demum omnia amisit: cum vrbs ipsius ab Agamemnone & Graecis capta & excisa, ipse interfectus, filij partim caesi, partim iugo seruitutis oppressi fuerint. In heroicis autem, inquit, de Priamo: tum quia Homerus qui caeterorum omnium qui de Priamo scripserunt, praestantissimus fuit, carminibus heroicis poema composuit: tum quia ea quae de ipso a poetis memoriae prodita sunt, utpote fabulis poeticis velata, ad aliam intelligentiam ac dicantur, reduci possint. vel fortasse heroica in vniuersum appellat, quae de heroibus traduntur. heroas vero veteres eos vocabant, qui nobiles apud Graecos, praeclearique in rebus gerendis extitissent.

At eum qui talibus fortunis usus, miserabiliterque mortuus fuerit, felicem profecto dicet nemo.

Si quis civilis vir, in luce hominum versetur, princepsque ciuitatis, ac regionis sit, multisque praesideat, & in omni demum rerum affluentia degat: deinde omnibus his priuatus in contrariam fortunam incidat, misereque moriatur: eum sane appellare felicem audebit nemo: quippe cum misericordia potius ac lacru dignus sit, quam ut felix praedicetur.

Quis in hac vita dicendus sit felix: & quid felix.

Cap. X.

Nunquid igitur neque alius quispiam homo quoad uiuit, felix dicendus est: sed ex sententia Solonis finem spectare oportet?

Sapiens Solon fuit ex Atheniensium ciuitate, qui leges ciuibus suis sanxit. is dicebat neminem ante finem vitae beatum esse appellandum. qua de re Aristoteles hic inquit: an huiusmodi sententiam approbare debeamus: ut quoad in praesenti hac vita bonis omnibus affluerit aliquis, non sit felix beatusque dicendus: cum vero in ipsa bonis usque ad finem perseuerans hinc decesserit, tunc demum sit beatus existimandus.

Si que ita statuendum est, felix ne tunc erit aliquis, ubi mortuus fuerit? an hoc absurdum penitus est, praesertim apud nos, qui felicitatem operationem quandam esse dicimus.

Cum opinionem Solonis de beatitudine in medium produxerit, quaerit an bona sit: & inquit: si dixerimus ita rem se habere, ut Solon putauit, nunquid re vera post mortem felix dici homo poterit, si eam in bonis constitutus obierit? cui statim occurrit, esse id penitus absurdum inquit, sibi que contrarium qui felicitatem esse operationem quandam statuerit. nam si post mortem homo operatione omni vacat, quo modo ei qui operari non potest, adesse poterit felicitas, quae operatio definita est? vel n. operationem habebit, qui operatione priuatus est: vel felicitate absente felix recte appellari non poterit.

Quod si mortuum felicem esse non dicimus, neque Solon id uoluit: sed solummodo hominem dixit tunc beatum appellari tuto posse, quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoque dubitationem quandam habet. uidetur. n. mortuo bonum & malum adesse, perinde ac uiuenti & non sentiendi: ut honores, & infamiae: filiorum & omnino posterorum prosperae, & aduersae fortunae.

Cum de Solonis dicto dubitaret, beatumque hominem post mortem appellari absurdum esse, ac felicitatis definitioni contrarium dixerit, dubitationem nunc soluit: non solere inquit

nos

nos mortuum hominem, tanquam mortuum felicem appellare: neque Solonis esse hanc sententiam, dum eum qui bene vitam traduxisset, beatum esse appellandum censuit: sed quia tunc bonus beatus praedicari tuto possit, cum iam mala omnia & infortunia euaserit. mala hic vocat lapsus ac delicta quae ad electionem spectant: infortunia vero ea quae in nostra potestate minime sunt. sed hoc quoque controuersiam facit. mortuo etenim videtur & bonum & malum adesse. hoc vno modo ita intelligi potest, ut beatitudinem bonum ipsi esse existimemus: malum vero, quod sensum eius nullum habet. & si posterius eius bene in omnibus affectibus fuerint, bonum fortasse etiam hoc ipsis putemus, quippe quod ad ipsum referatur: malum rursus, quod suorum hanc felicitatem non sentit. perinde ac si quis licet bonus sit, in bonisque omnibus vitam traducat: amicorum suorum qui etiam ipsi bonis omnibus affluant, vel ob pergrinationem, vel ob diuturnam, magnamque in caeteris occupationem, cognitionem nullam habeat. sic & mortuo in bonis esse saepenumero accidit, cum tamen honorum quae amicis suis contingere, sensu omni careat. quis enim bonum ei esse dixerit, qui in bonorum ad se pertinentium cognitionem non veniat? Alter interpretationis horum verborum modus est: si intellegamus ipsum in bonis quidem vitam conclusisse, posteros tamen eius in infelicitate constitutos degere. sicut. n. honores nepotum & successus ad mortuum spectant, ita quoque ignominiae & infortunia: atque ita fit, ut beatitudo eius maculetur. Haec autem inquit, ut ostendat, neque post mortem felici homini stabilem ac certam futuram beatitudinem, nisi in ipso solo consideretur: alioqui impediri posset, quia sensu caret.

Dubitationem et haec afferunt. fieri. n. potest ut ei qui usque ad senectutem beate uixerit, secundumque rationem mortuus sit: multae mutationes in posteris ac nepotibus contingant: ut alij boni sint, uitaeque pro dignitate consequantur, alij contra. qui sane in distantibus erga parentes multis modis sese habere possunt.

Alteram quaestionem mouet, debeat ne felix beatus post mortem appellari, nec ne. quaestio vero inde oritur, quod bona ac mala nepotum pertinere ad mortuum dictum est. nam si quis beatus esset, qui usque ad senectutem uixisset, & mortuus fuisset postea secundum rationem: id est secundum conuenientiam, ac proportionem suae beatitudinis, ut ne in fine quidem aduersi quippiam ipsi contingerit: fieri potest tamen, ut multae mutationes in posteris ac nepotibus eueniant. ut alij ex ipsis boni sint, utpote ex virtute vitam traducunt, bonaque externa pro dignitate virtutis consequantur: alij contra mali, in externisque infortunati. constat etiam necesse esse, ut posterorum distantia ad parentes multiplex, variaque sit: atque ita absurditas quaedam hinc sequi videtur apud eum qui beate uixerit. usque ad senectutem vero non temere ita dixit, quippe cum hoc ad rationem felicitatis etiam spectet. non enim qui bene breui uixerit tempore, is continuus felix est: sed longum temporis spacium requiritur, in quo semper in bonis conseruatus homo dignus tandem sit, ut felix appelletur: si quidem etiam Achilles clarus in vita extitit, bonoque fortunae successu quoad uixit, est usus, gloriamque maximam consequutus est: sed quia vitam in iuuentute conclusit, dignus felicitatis nomine non est habitus.

Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiam mutaretur: & modo felix, modo miser efficeretur.

Haec est absurditas, quae sequitur: quod felici homini post mortem instabilis esse felicitas videtur. nam si ad illum spectant ea quae posteros ipsius eueniunt, fieri potest ut multi cum sint, & longe lateque diffusi, multa ac varia ipsis modo bona, modo mala in vita contingant. atque ex horum diuersitate atque inter se contrarietate mortuus quoque simul mutabitur: & modo felix, modo miser efficietur.

Absurdum quoque est, si nihil neque ad aliquod tempus posterorum res ad parentes pertineant.

Hoc est, inquit, quod maxime dubitationem facit: quod ex utraque parte consequentem absurditatem habet oratio. nam si quis dixerit, neque ad aliquod tempus res nepotum ac suorum ad parentes pertinere, absurdum est: infociabilem. n. quendam animi affectum, ab amicis tamen omni aliena durtiam praese ferre videtur. si vero contra pertinere dicat, instabilis beatitudo illi qui beate uixerit, efficietur: cum vna cum diuersitate vitae posterorum ipsa quoque va

Eustrat.

e

ria fiat, atque immutetur: ut contraria in eodem esse videantur. cum enim posteros habeat contrario modo inter se affectos ob alia beatus, ob alia miser predicabitur.

Sed redeundum ad id de quo prius dubitabamus: ex illo enim fortasse etiam id quod nunc quaeritur, considerabitur. si igitur finem spectare oportet, & tunc beatum unumquemque dicere, non quod sit, sed quod prius erat beatus: quomodo absurdum non est, si quando est felix, non uere dici potest de ipso id quod ei inest: iccirco quia eos qui adhuc uiuunt, ob mutationes appellare felices nolumus: felicitatemque stabilem quid esse ac minime mutabile: fortunas uero saepe circa eosdem reuolui existimamus.

Ad primam dubitationem reuertitur: ut ex eius solutione, ea quoque quae postea in quaestione uenerunt, expediatur. ea erat de Solonis sententia, qui neminem ante finem uitae beatum dicendum censebat. auget tamen prius dubium, in maioremque absurditatem inducit. Quo modo enim inquit, non est absurdum, si quis finem expectans felicis alicuius, eum post finem beatum dicat, non quod tunc sit beatus, sed quia prius fuerit. ut ille, qui ait, inesse id quod affuit, quando non inest: uerum minime dicere uideatur. hoc uero inquit, ob fortunae mutationes: quiaque stabilem rem quandam esse felicitatem existimamus, quae uirtutum earumque operationum finis est: uirtutesque sunt habitus in quorum obliuione probi uiri, quia secundum eos vitam traducunt, atque operantur, nunquam incidunt: fortunae uero adeo mutabiles sunt, ut circa eosdem saepe numero reuoluantur. saepe enim contingit, ut idem est bona fortuna in malam delabatur: & contra est mala in bonam deueniat.

Perpicuum enim est, si sequi fortunas uelimus, nos eundem felicem, & rursum miserum saepe esse dicturos: Chamaeontem quendam, imbecilliterque stabilium felicem facientes.

Utrinque hic dubitationem constituit, uel enim si mortuum felicem appellamus, uerum dicemus, non asserentes inesse aliquid, quando inest, sed quando non inest id quod prius inerat, & iam praeteriit, & propterea non amplius inter ea quae sunt connumeratur: id quod est absurdum: uel si uiuentem adhuc felicem uocemus, ei qui fortunae obnoxius subiectusque sit, felicitatem attribuemus: ut eius mutabilitatem sequuti, eundem modo felicem, modo miserum saepe simus appellaturi: atque ita felicem Chamaeontem quendam infirmumque stabilitum faciamus. hoc per translationem ab edificatione & status sumptum est: alijsque omnibus quae supra basin aliquam collocari consueuerunt. unumquodque enim ex his si firmiter fuerit stabilitum, diu consistit: si imbecilliter, qualibet ex causa cito ruit, ac deicitur: id quod felicitati minime conuenit, quae ab omnibus, sicut dictum est, firma atque immutabilis existimatur. Chamaeon uero animal quoddam est tali natura praeditum, ut facile ad uicinos colores immutatus insipientium oculis effugiat.

An sequi fortunas minime rectum est: quippe cum in ipsis, ut bene uel male uiuamus, nequaquam situm sit: sed ipsis humana uita, sicut diximus, solummodo indigeat. sed in operationibus secundum uirtutem felicitatis: in contrarijs contrarij praecipua uis collocata est.

Hinc primae dubitationis, quae erat aduersus Solonis sententiam, solutio incipit: ubi rectum minime esse inquit, sequi fortunas in beato uel misero dicendo eo, qui ex uirtute uiuit, siue proprias, siue rebus adiunctas, cum incertae & instabiles sint, neque in nobis sitae: et ut uel bene uel male uiuamus, non in fortunae, sed in nostra potestate consistat. si enim ut bene uiueremus, fortunae ascriberetur, nunquam beati, sed semper miseri essemus: quippe cum bonum nostrum ex incerta instabilique re deperderet, neque haberet potiore aliquam causam certam, ac stabilem, in quam referretur. quid praeterea erit nostrum esse absolute, si nostrum bene esse est a fortuna, atque iccirco instabile ac fluxum: cum tamen id in rationali anima & intellectuali consideretur, quae insitam in se habet uitam, a corpore penitus separabilem. atque hoc de nostro esse absolute dico. neque indiget anima fortunis, quae hominibus & ut sint: & cum perfectionem suam adeptam fuerit, ut bene sint, etiam praestat. sed humana uita

na uita ea est, cui fortunae necessariae sunt, ut superius dixit philosophus: actiones hominum in uita humanam uitam appellans, in quibus externis bonis tanquam instrumentis opus omnino est. praecipua uero felicitatis uim praecipuamque dominium operationes secundum uirtutem sibi uendicant: sicut miseriae & infelicitatis, illae quae malae sunt, ac uitiosae. Quemadmodum enim felicitas & miseria: sic uirtus & uicium sibi mutuo aduersantur. si igitur ex actionibus secundum uirtutem felicitas, ut finis, consequitur, uirtutes uero ex electione sunt, atque in nobis sitae: quoniam pacto fortunas praesidere felicitati dicendum est: nam licet bonorum externorum prosperitatem felicitatem plerique appellent: eorum tamen opinionibus assentiri minime debemus, qui absque ratione iudicant: qui cum uerum ignorent, quod foris apparet, solummodo beatum putant: rationemque neglecta sensum sequuntur: nihilque aliud suaue, aut praeclearum, aut elegans in uita esse existimant, quam quod cerni oculis potest.

Attestatur autem huic sententiae & id de quo nunc dubitauimus. in nullo enim ex operibus humanis, sicut in operationibus secundum uirtutem firmitas est. haec siquidem stabiliores etiam scientijs uidentur: atque ex his ipsis stabiliores, quae praestantiores: eo quod beati in his maxime & assidue uere consueuerunt. hoc enim simile causae est, quod in ipsis obliuio nulla contingit.

Quod modo in quaestione uenit, inde originem habuit, quod stabile quid felicitas existimabatur. non oportere igitur, inquit, fortunas felicitatis causas dicere, sed uirtutes, id de quo nunc dubitauimus, manifestat. si enim stabile quid felicitas est, quo modo quod instabile est, id est fortuna, esse causa eius poterit: uirtutes uero, operationesque quae ex ipsis proficiscuntur humanarum omnium rerum stabilissimae sunt: ut scientias quoque ipsas firmitate ac stabilitate excedant. facilius siquidem fiet, ut qui habitum scientiae sit consequutus, eius obliuiscatur: quam probus ac bonus uir a recte agendo in uita deturbetur, eumque bonum operandi habitum amittat. & tamen scientias inter res maxime stabiles collocamus. atque ex his ipsis, inquit, uirtutibus stabiliores, quae praestantiores: eo quod propria uirtutum cum sit stabilitas in praestantioribus magis augetur. cuius incrementi causa ea est, quod beati in eis maxime & assidue traducere uitam consueuerunt. hoc enim est, quod in uirtutibus & praecipue praestantissimis contingere obliuionem non sinit: quippe cum assidua earum & nunquam interrupta actio ipsas quasi sustentet ac fulciat. Cum duae igitur propositae sint fortuna ac uirtus, & inter se in hac oratione utraque altercentur: & altera sit infirma, atque instabilis, altera natura insitam stabilitatem habeat, sitque ualde immutabilis: utri ex his felicitatis quae res certa ac stabilis est, causam attribuemus, si recte iudicare uelimus: non enim omnino uirtuti & stabilis enim ac firmata rei stabilem quoque esse causam necesse est. praecipuam igitur uim in felicitate uirtutes, non fortunae habent. Sed prius principium & causam uirtutum esse felicitatem dicebamus, quando ab ipsa exoritur a principio progredi desiniuimus: quo modo igitur nunc mutato ordine felicitatis causam uirtutibus assignamus? Verum nihil absurdi est, si secundum aliud atque aliud genus causae uirtus & felicitas mutuo altera alterius causae dicantur: sicut in artibus, earumque finibus sit in uinaquaque enim arte si uide principium motionis prouenit, consideramus, ipsa ars causa est: si cuius causa sit motus, finis ob quem & ars est inuenta, & opera secundum eam exercentur. sic itaque quae animam ad finem, & rei executionem ducit, uirtus est: finis uero & perfectio ipsa est felicitas.

Inerit igitur id quod quaeritur, ipsi felici: eritque per totam uitam talis. semper enim uel maxime omnium ea aget & contemplabitur, quae sunt secundum uirtutem: fortunasque pulcherrime feret, atque omni ex parte prorsus accurate atque apte: quippe qui uere bonus & quadratus absque uituperatione sit.

Id quod quaerebatur, erat, an posset felix in mutationibus fortunae beatus permanere. Quam igitur, inquit, non ex fortuna est felicitas: praesentem beatitudinem felix est in mutatione fortunae conseruabit, semper, uel maxime omnium quae in ipso tanquam in homine insunt, in contempta

tionibus actionibusque quae sunt secundum virtutem, immotus persistet: in actionibus, dum electione ea agit, quae in vita tractantur negotia: in speculationibus vero, dum cum ratione, & usu rationis omnia in vita operatur: quae quidem & ratio & mens acriua appellari consuevit: quae vitalibus appetitionibus & ipsis sensibus praesidet, per ipsosque & cum ipsis operans optima quaeque exequitur, ac perficit. nihilque impediri a fortunis ullis poterit, sed permanebit semper in bono, feretque ea quae occurrent, pulcherrime, & omni modo, & vere cum aptitudine & conueniente cura ac diligentia: ut neque in aduersis consterneretur, neque in prosperis efferatur ac tumeat. siquidem vere bonus est & plane quadratus, hoc est recte ac firmiter stans: per translationem a corporibus quae hanc figuram habent: quae in quamlibet partem proiecta ceciderint: quadrata basi inniuntur, ac recta semper insistant. qui vero ita se habet, a nemine qui mentis compos sit ac sapiat, vituperari merito potest.

Cum multa autem sint, quae a fortuna eueniunt, quae & magnitudine et paruitate inter se differunt, parua tamen secunda quam aduersa uitae nullum momentum afferre perspicuum est: magna uero & multa si bona sint, beatiorum uitam reddent: nam & ipsa sunt ad augendum ornatum idonea, & usus ipsorum pulcher honestusque est. si contra eueniant, premunt, ac laedunt beatitudinem: quippe cum & molestias afferant, & multis operationibus impedimento sint.

Propositum Aristotelis hic est, dubitationem soluere quae ex Solonis sententia orta erat, neminem ante finem vitae beatum dicendum esse statuentis: ex fortunarum instabilitate atque infirmitate quae ex contrario in contrarium facile mutari possunt. unde sequebatur, neque post mortem certam ac stabilem beatitudinem futuram: ut saepenumero is quoque qui ex humanis decessisset, ex contrario in contrarium mutari facillime posset ob nepotum fortunas, quae ad mortuos ex communicatione uiuorum cum illis, spectare etiam videntur. Sed quia felicitas essentiam suam non in fortunis, sed in anima, eiusque virtutibus habet, sicut definita est, cum eam esse operationem secundum virtutem diximus: haec consideranda sunt, in hisque beatitudo statuenda: externa uero bona adiutricia solummodo existimanda, non autem eiusmodi, ut ad essentiam beatitudinis explendam necessaria sint. siquidem neque artium instrumenta ad habitum ipsarum artium essentiam faciunt: unde neque in definitione quae quid sit eorum esse, declarat, assumi consueuerunt: sicut neque in definitione felicitatis, fortunae, atque iccirco qualescunque sint, ac quo modocumque contingant fortunae, exturbare felicitatem a natura sua nunquam poterunt, atque haec quantum ad vim solutionis explicandam dicta sufficiant. nunc uerba Aristotelis consideremus. Inquit igitur, cum ea quae ex fortuna eueniunt, magnitudine & paruitate inter se differant, manifestum est, tam secundas res quam aduersas si paruae sint, nullum momentum uitae afferre: id est nullam in uita felicitatem, quatenus est felix, inducere mutationem posse. si autem secundae sint, & magnae: beatitudinem perinde augebunt, ut extrinsecus apposita ornamenta naturalem pulchritudinem solent: ususque ipsarum & pulcher & honestus erit: quippe cum & pulchritudinis quae ex uirtute est, & operationis beati ipsius hominis particeps sit. Id quod instrumentis etiam contingere consuevit: quae cum quid perfecte in arte aliqua absolutum fuerit, ornamentum etiam ipsa ex artificioso opere, laudemque consequuntur. laudatur enim saepenumero & dolabra & serra & terebrum ex artis perfectione, cum recte ipsis artifex usus fuerit. Si contra eueniant, id est contraria bonis: substantiam quidem felicitatis minime immutant, premunt tamen & quasi angustant ac laedunt ipsam beatitudinem: dum molestias afferunt, multisque operationibus aduersantur. voluptates enim & dolores irrationales animae perturbationes cum supra modum contingunt, rationem offuscant solent: eam quae quasi in nocte constitutam ac cespitantem saepenumero operari recte non sinunt. Tamen etiam in his honestum splendorem proprium non amittit: cum aliquis ob constantiam consilij ac rationis quae ex uirtute prouenit, fert patienter multas ac magnas calamitates: nec tamen id facit eo quod stolidus sit, sensuque carens: id enim neque est uirtus, neque laudabile: sed quia generosus, ac magnanimus.

Quae si operationes uitae dominicae sunt, quemadmodum diximus: nullus ex beatissimis miser efficietur, nunquam enim odiosum quippiam, ac prauum ager.

Hac

Haec est eius rationis solutio, quae uenit cum fortunis immutare felicem aiebant atque ita stabilitatem felicitatis tollere ac firmitatem uidebatur. Nam si fortunae dominae uitae minime sunt, sed operationes secundum uirtutem, ut superius diximus: quo modo aliquis ex beatis effici miser poterit: cum & operationes eius in bono semper perseuerent, & nunquam ipse odiosum ac prauum quippiam agat: si enim cum fortunae mutationibus appetitiones quoque eius atque actiones commutarentur, in peiusque delaberentur: effici et ipse miser ex beato posset. sed cum ea quae dominium habent, in bono conseruet, permanet etiam ipse in bono immutatus ac stabilis.

Nam cum qui re uera bonus est, ac prudens, decore omnem fortunam perferre, et pro facultatibus semper pulcherrima quaeque atque optima agere existimamus.

Fortunas debemus uel ut instrumenta, uel ut subiectas materias esse existimare. sicut igitur boni artifices minime artem amittunt, si aliquando uel apta instrumenta, uel materiam habilem non inuenerint: ita beatus si in fortunam aduersam incidat, miser non efficietur: operabitur enim quantum in se erit etiam ex talibus: & in aduersis quoque decorum seruabit, agetque semper pro facultatibus optima. optima autem dicimus, quatenus praestare is potest, qui malis & instrumentis, & subiectis utitur.

Perinde ac ducem bonum praesenti exercitu maxime bellice uti: & futurum ex datis corijs pulcherrimum calceum facere: atque eodem modo reliquos artifices putamus.

Exercitus exemplum ad instrumentum referendum est. utitur enim exercitu imperator tanquam instrumento ad hostes debellandos: coria uero materiae vim obtinent, in quae furor tanquam in materiam formam calcei inducit. Bonus enim est dux & imperator non qui omnino vincit: sed qui praesenti exercitu ita utitur, ut in bello oportet. Nam debet imperator, si copijs inferior hostibus fuerit: aliquando uel consilium detrectare, eoque modo quo licet, suorum saluti consulere: uel in pugnam quidem uenire, sed prius tamen explorato & modo quo usuri hostes in praesidio sunt, et loco quo pugna est committenda, arte quadam ac ratione milites suos disponere: atque ita in praesidium descendere. haec atque huiusmodi si fecerit, exercitu utetur maxime bellice. dixit autem praesenti exercitu ut quantitatem exercitus, qualitatemque significaret. Ex his enim utriusque aduertere debet imperator quanto exercitus suus uel superet, uel superetur. adde quod eo uerbo uti etiam manifestauit exercitum ut instrumentum esse sumptum: usus enim est instrumentorum. nam de futuro & corijs non uti dixit, sed pulcherrimum calceum conficere: quippe cum materiae conueniat, ut illud ex illo conficiatur. cum enim materia nihil aliud sit potestate, quam formae ipsae, priuationemque ipsarum in se habeat: ex ea utpote priuata formae efficiuntur. sicut igitur & in his & in reliquis artificibus bonum esse cum qui agit, non ex operis perfectione iudicamus, sed quia id quod, licet exequitur, quantum & instrumenta & subiecta permittunt: idem quoque in felice faciendum est. si enim fortunae non aspirant, ut actiones eius in eo perfectionem non consequantur: satis erit, si quantum in se est, licet aduersa fortuna impediatur, bene ipse se gesserit: ut in eius quoque actionibus fortunae improbitate minime obscurata elucere felicitas possit.

Quae si ita est, felix quidem miser nunquam efficietur: beatus tamen non erit, si in Priami calamitates inciderit.

Quae si ita se habet, inquit, res de felice, sicut dictum est, ut ob fortunas mutari e felicitate in miseriam non possit: non erit tamen beatus, si in calamitates incidat, quae Priamo contigerunt: quippe cum beatus ille sit apud ciuiles, qui in omni genere bonorum prospere uitam traducit. quia igitur felix id tenet, in quo uis honestatis probitatisque consistit, neque ab eo recedit: miser neque esse neque dici potest: quia tamen externa omnia aduersa experitur, ob id beatus non erit.

Neque etiam uariis quidam erit, ac mutabilis. neque enim uel facile uel a quibuslibet infortunijs, sed a multis & ingentibus a felicitate dimouebitur.

Cum dixerit felicitatem stabilem rem esse, atque eiusmodi, quae auferri facile non possit: ostenderitque eam uel aduersantibus fortunis permanere, modo ex uirtute conseruata fuerit perfectionis: si ita est, inquit, et felicitatis dominium in uirtute consistit earumque operationibus: felix ob aduersitates fortunae miser quidem effici non poterit: non tamen beatus dicitur si ingentibus calamitatibus maximis que opprimatur. sed neque erit uariis, ut in contraria

Eustrat.

c ij

facile mutetur, modo in hanc, modo in illam partem propendens: id quod etiam in quaestione venerat: atque hoc ob felicitatis stabilitatem. neque enim facile ex suo statu felix deturbatur: neque a paruis aut paucis infortunijs, hæc enim quælibet appellauit Aristoteles: sed si magna & multa ingruerint.

Atque ex talibus effici rursus felix in paruo tempore non poterit: sed si modo id licet, in multo quodam ac perfecto tempore continget, si in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit consequutus.

Et hoc etiam subiungit, vt non esse facile confirmet felicem hac illac iactari, sed in stabilitate quadam esse constitutum. Ex talibus enim, inquit, id est infortunijs nequaquam redire rursus in felicitatem possit aliquis paruo in tempore: sed si modo id licet, id est vt felix fiat post magnas & multas calamitates: in multo quodam ac perfecto tempore efficietur, si in eo tempore magnas ac præclaras aliquas res fuerit adeptus: id est magnis ac præclaris alijs quibus affluerit bonis. perfectum vero tempus appellat, quod ad finem vsque vitæ porrigitur, ætatemque perficit.

Quid igitur uetat, quo minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta uirtute operatur: externisque bonis abunde fuerit instructus, non quolibet tempore, sed perfecto: an addendum qui & uicturus ita est, & secundum rationem uita defuncturus: nam futurum incertum nobis est: felicitatem uero finem, ac perfectum quid omnino & prorsus constituimus.

Hæc non de eo felice qui a principio bona vsus fortuna vsque ad vitæ finem in felicitate perseuerat: sed de eo dicit, qui e bona fortuna in magnas & multas calamitates inciderit, et rursus ex aduersis in secundas res redierit. Vnde etiam quasi de re ambigua loquatur, cum interrogatione quadam orationem subiungit. si quis, inquit, e prospera in aduersam fortunam delapsus, atque ob id beatitudine priuatus iacuerit, & rursus ex humili eo casu in sublimem statum reuocetur semper uirtutis stabilitate cõseruata: quid prohibet quo minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta uirtute operatur etiam in aduersis, a calamitatibusque fuerit reuocatus, abundanteque externorum honorum suppeditatione non breui quodam tempore, sed toto vitæ curriculo affluat? cum uero inquit, an addendum qui & uicturus ita est, & secundum rationem uita defuncturus: & reliqua: non aliud quippiam significat, sed quasi interpretatur id quod dixerat: perinde ac si ita inquirat, perfectam uitam eam appello: cum & in reliquo tempore ita traducitur. i. in prosperis rebus quæ aduersæ fortunæ successere: & finem secundum rationem. i. pro uirtutis suæ, & vitæ ante actæ ratione ac dignitate consequitur. NAM futurum incertum nobis est: propterea, inquit, hæc dico quia externa & quæ a fortuna proficiuntur, instabilia sunt atque incerta. iccirco stabilienda res est, vt in ea uerum seruetur. FELICITATEM uero finem ac perfectum quid omnino & prorsus constituimus? vt perfecta uita etiã opus sit, in qua tota omni ex parte ac necessario, si futura est perfecta, bonum cõseruetur. omnino enim omnibus modis, omni que ex parte significat: prorsus uero cõfirmãdi aduerbiũ necessario notat id est græce πᾶσι καὶ πάντως: vt πᾶσι. i. omnino omnes modos comprehendat, quibus humana bona accipiuntur, id est animæ, corporis & externa. animæ bona sunt, vt superius diximus, scientiæ & uirtutes: corporis, sanitas, robur, pulchritudo, & id genus cætera: externa, gloria, fortunæ, prosperitas, liberorum procreatio, amicitia, & quicquid aliud eiusmodi est. uidetur autem merito hic fortunæ appellare externa bona, ea que in nostra facultate non sunt: siue casu, siue fato, siue cõmuni prouidentia ea euenire quispiam dixerit. amissiones enim & acquisitiones externorum bonorum non casu tantum, sed ex reuolutione etiam uniuersis, & prouidentia euenire existimantur.

Si uero ita est: ex ijs qui uiuunt, beatos eos dicemus quibus hæc quæ dicta sunt, & adsunt, & aderunt: ac beatos quidem ut homines.

Concludit ea quæ dixit. nã si ita se habet res, vt diximus: beati illi dicerentur, quibus & adsunt, & aderunt hæc quæ dicta sunt: hoc est non solum post finem vitæ beati illi dicerentur, quibus per totam uitam & vsque ad finem bona antedicta suppeditarunt: uerũ etiã ante

finis

finis uitæ illis contingerit: modo hoc adiungatur, vt sine ulla interruptione bona hæc per totam uitam perseuerent. non enim solum quibus adsunt, sed etiam quibus aderunt: quippe cum oporteat cum presenti futurum consentire: vt ita beatitudo firma, atque immutabilis efficiatur. beatos uero, inquit, ut homines: id est quatenus hominum naturæ conuenit: quorum uita in assiduo fluxu, uariisque mutatione cõstituta est. nam intellectualis & diuinæ naturæ aliud genus est beatitudinis: quippe cum in statu essentiam suam habeat, nullisque obnoxia mutationibus sit. Videntur autem ea uerba, cum inquit, quid igitur uetat quo minus felicem eum dicamus &c. dicta ab Aristotele fuisse ob sententiam Solonis, qui neminem assererat, licet bene ac feliciter uitam traduceret, ob futuri temporis incertum euentum ante finem uitæ beatum esse appellandum. nihil enim prohibebit, quin aliquem beatum appellemus, modo id addiderimus: si bona usque ad finem uitæ illi suppetent.

Quid posterorum fortune ad defunctos pertineant.

Cap. XI.

Sed de his quidem hæcenus definitum sit. fortunæ uero posterorum atque amicorum omnium dicere nihil conferre, longe esse ab amicitia alienum, quin etiam opinionibus contrarium uidetur. Cum tamen multa sint ea quæ eueniunt, uariasque habeant differentias: & alia magis, alia minus pertineant: sigillatim omnia distinguere prolixum atque infinitum uidetur: si autem uniuersaliter ac figura dixerimus, satis fortasse erit.

Quia hoc quoque dictum prius fuerat, felici homini opus esse ad beatitudinem & posterorum & amicorum prosperitate, ne ex eorum cõicatione si in miseria aliqua essent constituti, beatitudo impediretur: & modo dixit, nihil impedire, quin esse aliquis beatus possit, qui per se recte uiuat, & externis bonis satis affluat, quasi a necessarijs ipsum seiungens: iccirco hoc inserit. De felici per se hæcenus dictum sit: sed quid de nepotibus, amicisque eius dicemus? nunquid horum fortunæ cõserunt illi aliquid, an nihil? si dicamus nihil, ualde ab amicitia alienum uidebitur. nam quemadmodum si ille id toleraret, ut cõmunionem ullam habere cum nepotum amicorumque rebus noller, esset dandus quasi ab amicitia, societateque alienus: eodem modo etiam nos idem crimen subibimus, si hoc conueniens esse definiemus. quin etiã cõ illi opinioni aduersabimur, quæ omnia amicorum cõia siue bona, siue mala esse statuit. præsertim cum homo ex mansuetudine mutuaque beneuolentia, quæ ei natura insita est, sociale ac cõicabile animal sit: ut præter naturam eius esset insociabilis hæc affectio. quare hoc repudiandum est. Quoniam uero & ex ijs quæ eueniunt, uariæ sunt differentiæ & magnitudine et paruitate: & ex familiaribus ite alij magis, alij minus coniuncti sunt: id quod ex familiaritatum uarijs quoque differentijs euenit: sigillatim distinguere & ea quæ eueniunt, & necessitudines prolixum esse nimis uidetur, ne infinitum etiam dicamus. satis igitur erit, si uniuersaliter ac figura dixerimus. nam figura atque uniuersaliter dicere confusam magis, & obscuram cognitionem exhibet: singularia uero ac particularia cum sensu percipiuntur, clariora semper sunt, atque euentiora.

Si uidelicet quemadmodum & ex eius calamitatibus alia pondus ac momentum quoddam ad uitam afferunt, alia leuiora uidentur: sic quoque ea quæ amicis similiter omnibus accidunt.

Hinc incipit modum communicationis cum felicibus statuere eorum quæ nepotibus et amicis contingunt, uniuersaliter ac figura quadam, ut pollicitus fuerat, eorum differentias exponens: ac primum quantum ad maius & minus attinet. sicut enim, inquit, ex infortunijs quæ ipsi felici contingunt, alia grauiora sunt, momentumque quoddam ad uitam immutandam afferunt: alia leuia ac nulla digna consideratione, quantum ad uitæ mutationem spectat: sic quoque ea quæ amicis similiter omnibus contingunt. amicos hic cõmuni nomine appellat & posteros, & reliquos qui alioqui amicitia coniuncti sunt. nam si amicissima. i. φίλτατα Attici filios nominat, cur absurdum esse debet, si amicitia absolute de omnibus dicatur, qui quouis modo amantur? hæc de causa uidetur dixisse similiter omnibus, quasi omnes sub idem amicitia nomen simul contrahens. inquit autem eandem etiam in his differentiam fortunarum

Eustrat,

e iij

obseruandam esse: ut maiora, & grauiora ad felicem pertingant: leuia ne considerentur quidem.

In singulis uero calamitatibus differentia ea est, uiuentibus ne, an mortuis contingant. quae sane multo maior est, quam si nefariae res ac dirae in tragœdijs praexistant, an agantur.

Secunda haec est differentia eorum, quae posteris & amicis contingunt. quae aliam rationem habent erga felicem dum uiuit, aliam post mortem. augens uero hoc Aristoteles multo maiorem differentiam esse inquit, si dum uiuit felix, quam ubi excessit, aliquid posteris eius & amicis contingat: quam si in tragœdijs grauiora ac nefanda repraesententur quae praexistētia. i. prius facta ac praeterita postea in scenam inducantur, (id. n. *ποστὴν ἀρχὴν*. i. praexistere hic uidetur significare) quam si tunc fiant, quando inducuntur. longe enim distat praeteritas ne imitemur actiones in tragœdia: an quae tunc agantur, quando imitatio fit oportet igitur hanc quoque differentiam in felice considerari, praesente ne eo an absente & mortuo posteris eius atque amicis aliquid eueniat.

Magis autem fortasse dubitandum de uita defunctis, an boni alicuius uel contrarij possint esse participes. uidetur enim ex his etiā si pertingat ad ipsos quippiam, siue bonum siue contrarium: exile quoddam ac paruum id esse, uel absolute & simpliciter, uel ipsis.

Magis autem fortasse. i. conuenientius est, ut dubitemus. talis autem sententia est: magis sane, quam ea quae superius diximus, dubitatione dignum illud est, an mortui boni alicuius aut contrarij esse participes possint. deinde quasi solutionem subiungens, uidetur enim, inquit, ex his, id est quae in tragœdijs repraesentantur. sicut enim in illis imbecilli prorsus & umbratili quodam modo defunctos attingunt ea, quae de ipsis in imitatione uel dicuntur, uel aguntur: ita quoque hic, licet ad eos qui felices fuerunt, post obitum concedamus aut bonum, aut contrarium quippiam peruenire: imbecillum id, nulliusque momenti uel absolute, uel illis esse dicemus: absolute & simpliciter, si suapte natura eiusmodi fuerit: illis, quae quauis magnū esse sit, defunctis tamen imbecillum ac paruum est.

Sin minus, tantum saltem ac tale: ut neque felices eos qui non sunt, facere: neque eos qui sunt, priuare felicitate possit.

Siquis, inquit, ea quae familiaribus accidunt, attingere mortuos dicat: tantum attingent atque eo modo, ut neque eos qui non sunt, felices reddant, si bona sunt: neque eos qui sunt, si sint contraria, in miseriam inducant: cum eatenus eos respiciant, quatenus amicis eorum ac necessarijs contingunt.

Conferre igitur quid defunctis prosperi amicorum successus uidentur: simili modo etiam infortunia: ita tamen ac tantum, ut neque felices reddere, infelices, neque quippiam tale efficere ualeant.

Haec eandem sententiam quam praecedentia habent: iccirco cum clara ex illis sint, non opus est, ut ad eorum explanationem quippiam dicamus.

Quod felicitas bonum sit honorabile potius, quam laudabile.

Cap. XII.

His ita definitis de felicitate consideremus: utrum ex his, sit quae laude, an potius quae honore digna habetur. nam eam non esse inter facultates reponendam manifestum est.

Ad aliam quaestionem de felicitate transitum facit. nam cum ex bonis alia diuina sint, alia humana, & diuina honorabilia appellemus, quippe quae existant, & supra laudem sint, honoreque ob praestantiam digna habeantur: humana uero laudabilia dicamus, eo quod honore inferiora, laudes tantum, & commendationes consequuntur: alia quoque humana etiam ipsa sunt, quae in utraque partem sumi possunt, ita ut & recte facere ualeant, & peccare: atque ob id potentiae & facultates nuncupentur: cuiusmodi nonnullae artes inueniuntur, ut medicina, rhetorica, & gubernatoria: ideo quaerit in quibus ex his, honore ne an laude dignis rebus,

an in

an in facultatibus felicitatem statuatur: atque eam esse facultatem negat: propterea quod anceps minime est. felix enim quatenus est felix, peccare nullo modo potest. Cum hoc igitur repudiarit, quaerit deinceps ut ne inter laudabilia, an inter honore digna reponenda felicitas ostendatur: esse eam supra ea quae laudantur, interque diuina & honorabilia bona connumeranda.

10 Videtur autem omne laudabile propterea laudari, quia qualitate aliqua praeditum est, & ad aliquid quodam modo refertur. iustum enim & fortem, & omnino bonum uirum, quinetiam uirtutem ob actiones & opera solemus laudare: robustum quoque, & cursui habilem, & unumquodque ex alijs, non alia de causa, quam quod qualitate quadam praediti sunt, & ad bonum quoddam, honestumque quodam modo se habent.

20 Cum uelit felicitatem a laudabilibus separare, & inter honorabilia referre, quidnam proprium laudabile sit, quid item honorabilem declarat: ut cuius proprium inesse felicitati inuenit, in eius ordinem ostendat felicitatem esse collocandam. omne igitur, inquit, laudabile ob id laudatur, quia qualitatis alicuius boni particeps est, & ad aliquid respicit, id est ad opus quod perficit. & exempla producit, eius quod qualitate quadam boni praeditum est, iustum & fortem, & omnino cum qui ob bonam qualitatem bonus est: & uirtutem etiam ipsam. nam cum dixerit: & omnino bonum uirum/subiungit: quinetiam uirtutem/statuens etiam ipsam in uirtute eorum quae laudantur: quippe cum omne etiam quod laudatur pro conueniente sibi uirtute laudem adipiscatur. & laudamus haec, inquit, ob actiones & opera ad quae referuntur: & quae perficere consueuerunt. atque haec ad animam spectant. quia uero corporalia quoque nonnulla laudem merentur, ea etiam enumerat. nam robustum corpore, & cursui habilem, & unumquodque eiusmodi ex bono corporis habitu laudamus: propterea quod etiam ipse qualitate quadam bona affectus est: & se habet quodam modo, id est prompte ad bonum quoddam & honestum. robustus quidem ad id, ut ad pondera & renitentia obniti ualeat: cursui habilis, ut celeriter locorum interualla pertrahat: quae utraque quia pro tempore uitae humanae conferunt: & bona & honesta sunt.

30 Atque hoc ex deorum laudibus perspicuum est. nam cum ad nos referuntur, ridiculi uidentur. id autem contingit ex eo quod laudes per relationem, ut diximus, efficiuntur.

Ad confirmandum id quod modo dixerat, laudabilia uidelicet ex eo laudari quia qualitate quadam habeant, & ad aliqua, id est opera honesta referantur: hic deorum laudes adducit. qui enim eos laudant, inquit, dignitatem eorum immittunt atque eleuant: eosque pro gloriosis & claris ridiculos reddunt: cum ipsos ad nos referunt, hoc est nobis comparant: ipsidemque quibus nos dignos existimant, quod in nobis per relationem fit, id etiam in ipsis facientes. nam in nobis habitus corporales uel animales ad actiones quae ex ipsis proueniunt, & operationes referentes, ita laudes constituunt: propterea quod non semper agimus atque operamur, at cum natura diuina non eiusmodi sit, ut aliquando in habitu maneat ociosa, aliquando in producendum habitum deueniat: sed perpetuam, nunquamque interruptam operationem habeat: merito non idonea ei laus existimari debet. laus. n. per relationem, sicut diximus, habitum ad operationes fit: ipsa uero diuina natura in operando essentiam suam obtinet, neque ab habitu ad actum deuenit.

40 At si talium est laus, optimorum sane nullam esse laudem constat, sed maius quiddam ac melius, quemadmodum uidetur. deos. n. beatos ac felices dicimus. beatos item dicimus uiros eos qui maxime diuini sunt.

50 Si laus talium est, hoc est eorum quae per relationem laudantur: non debemus optima inter laudabilia collocare, sed maius quippiam ac melius de ipsis dicere. exemplumque ex eo quod uidetur assumit. uidemur. n. inquit, maius quippiam quam laudes sint, diuinis naturis attribueret: cum eos beatos felicesque praedicamus, id quod in uiris etiam maxime diuinis facimus. uiri autem humani illi sunt, qui cum a materia hac non re illi quidem, sed affectu prorsus seiuncti extra carnem & mundum excellerint, super omnia quae uisui subiecta sunt, uitam traducunt: intellectumque habent cum diuinis naturis uersantem, ac gestientem: semperque in operatio-

ne viuunt, a prima luce sine vlla interruptione illustrati.

Simili modo etiam bona. nemo enim felicitatem laudat, quemadmodum iustitiam: sed ut diuinius quid ac melius, beatam rem dicit, ac predicat.

Cum substantias dixerit eas quae optimae sunt, laudari minime debere, sed beatas, felicesque praedicari: subiungit nunc idem in optimis rebus esse faciendum: quas per excellentiam bona appellat: cuiusmodi est felicitas. neque enim, inquit, felicitatem laudat quisquam, quemadmodum iustitiam. iustitia. n. cum habitus animae sit, habet quod referatur, ad suam videlicet operationem. felicitas vero operatio ipsa esse definita est: ut ad aliud referri minime possit. nam si posset, operationis operatio alia concederetur: atque ita finem haberet, & non ipsa esset finis: sicque infinite oratio progredieretur. Idcirco non laudatur felicitas, sed beata praedicatur: utpote diuinius quid ac melius quam virtutum habitus sint. quae sane in anima quae per virtutem perfectionem consequuta fuerit, semperque a superioribus potentijs illustrata continuam operationem nunquam intermissam conseruet, in actu semper existit: id quod sola rei ipsius experientia confirmari potest. sicut. n. sensuum operationem circa sensibilia non ratio est quae demonstrat, sed experimentum: ita circa intelligibilia intellectus operatio, eius experientia cognoscitur: nec vlla doctrinae ratione percipi ab inexpertis satis potest. dulcedinem enim melius qui id non gustarit, cognoscet nemo: licet neque in intellectu operationis cognitionem veniet quisquam, qui expertus eam aliquando non fuerit.

Recte etiam videtur Eudoxus in defensione voluptatis principatum ei attribuere. ex eo. n. quod non laudatur, cum bonum sit, indicari existimabat eam rebus laudabilibus esse praestantior. talem autem esse Deum, & bonum ipsum censebat: quippe cum ad haec reliqua etiam referantur.

Philosophus fuit Eudoxus: is cum voluptatem laudaret, principatum ei ascribebat, quod omnia quae apud homines laudantur, excederet. nam cum bonum eam esse statuisset, videtur etiam eam minime laudem aliquam consequi apud eos qui hominum laudationes componunt: eius praestantiae esse id argumentum opinabatur: quippe quae ea excederet, quae laudem mererentur. Talem enim esse Deum & bonum ipsum dicebat, ad quod reliqua omnia relata bona dicerentur, utpote ad similitudinem eius existentia. Deus vero & bonum per diuersa idem est. Eudoxum igitur probat, quod conuenienti modo in defendenda voluptate usus fuerit.

Laus enim uirtutis est. Idonei enim ad honestas res agendas ex ea efficiuntur. Commendationes uero operum sunt, tam animae quam corporis simili modo.

Haec inquit ut felicitatem supra ea quae & laudantur & commendantur, esse ostendat. laus enim id est *ἔπαινος* uirtutis est: *ἐγκώμιαι* id est commendationes seu laudationes, operum ipsorum. Laudatur, inquit, uirtus, eo quod ex ea quae habitus bonus est, ad bonas honestasque res agendas idonei homines efficiuntur: opera uero commendantur simili modo & corporis & animae, quaecumque. scilicet ex uirtute ipsa emanant, ac proficiuntur. at felicitas & supra uirtutem est, & supra ea quae ex uirtute proueniunt: idcirco laude quoque sit superior, necesse est. animalia uero opera ea sunt quae ex habitibus animae, id est uirtutibus, artibus, scientijs proficiuntur: corporalia, quae ex corporis habitibus emanant. corporis habitus sunt vires, sensuum integritas, agilitas ad cursum, sanitas, & siquid aliud corpori inest, quod laude dignum habeatur. nam quae per corpus bene honesteque aguntur, bonis animae habitibus etiam ipsa ascribi consueuerunt: eo quod anima ipsa sit, quae recte corpore utatur, recteque operetur. nam si uirtutum in anima dominetur, mala bona etiam ipsa corporis euadunt: cum male per ea operetur anima, maleque corporis obsequio utatur.

Verum haec exacte tractare forsitan eorum magis est, quorum labor in laudationibus conficiendis uersatur. nobis uero satis id esse debet: quod ex his quae diximus, ex honorabilibus perfectisque rebus esse felicitatem constat.

Quia de laudibus & commendationibus, quas Graeci *ἔπαινος*, καὶ ἐγκώμιαι appellant, nonnulla hic dixit: quibus subiectis. scilicet utraque conueniant: atque haec dixit, non ut de ipsis ageret, sed ut tantum felicitatem supra ipsa esse demonstraret: idcirco postea pauca quaedam de ipsis differuit,

differuit, quantum scilicet presenti proposito satis est, absolutiorem tractationem ipsorum ad eos rejicit, qui in huiusmodi rebus laborare consueuerunt: ipseque ad propositum orationem reducit: perspicuum esse, inquit, ex his quae dicta sunt, ex honorabilibus perfectisque rebus esse felicitatem: atque idcirco honore, non laudibus neque commendationibus esse dignam.

Videtur autem & ex eo ita se habere, quia principium est: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus. principium uero & causam bonorum honorabile quoddam ac diuinum statuimus.

Alio quoque modo felicitatem inter honorabilia censerit ostendit. principium enim est, ut causa finalis. ob felicitatem siquidem caetera omnia omnes agimus, ut postea reliqua consequuti fuerimus ad huius perfectionem deueniamus. at principium & causam bonorum honorabile quoddam ac diuinum esse confitemur: honorabilis igitur ac diuina felicitas est.

De duplici animae parte ac uirtutis diuisione,

Cap. XIII.

Quoniam igitur felicitas animae per uirtutem perfectam operatio quaedam est: de uirtute considerandum uidetur. hoc. n. modo fortasse efficietur, ut melius de felicitate etiam contemplemur.

Mos Aristoteli est, ut in his quae ab ipso traduntur, si in plures libros diuisa fuerint, in fine praecedentium de sequentibus praemoneat, de quibus agendum sit: ut libri hoc modo inter se apte cohaereant, ac continuentur. Propterea igitur quod in toto hoc primo Nicomachiorum moralium libro de felicitate tractauit: in secundo uero de uirtute in uniuersali est disputaturus: idcirco hic praecipue quod est in sequenti libro explicandum: ostenditque subsecquentis argumentum ex praecedente necessario dependere. Nam cum felicitas animae per uirtutem perfectam operatio quaedam sit: necessarium profecto est, ut de uirtute iam consideremus. inde. n. efficietur, ut melius de felicitate etiam ipsa contemplemur. uirtus siquidem ad definitionem felicitatis absoluendam assumitur: unde si de uirtute didicerimus, clarius definitionem felicitatis percipiemus: quippe cum omnia quae in definitione alicuius sumuntur, clariora eo quod definitur, manifestioraque esse debeant. explicat enim naturam rei definitio: quam si vel ex obscurioribus, vel ex aequae obscuris constabit, explicare nullo modo poterit.

Videtur autem & is qui re uera ciuilis est, circa haec maxime laborare. propositum enim eius est, ut ciues bonos, legibusque obtemperantes efficiat.

Idem probat ex studio quod qui re uera ciuiles sunt, in ciuitatibus adhibent: maxime in uirtute elaborantes, ut ciues & bonos & obtemperantes legibus efficiant.

Atque huiusce rei argumentum tam Cretensium quam Lacedaemoniorum legislatores habemus.

Eos qui re uera sunt ciuiles id studere ut subditos sibi ciues uirtute praeditos reddant, optimorum ciuium Minois & Lycurgi exemplo ostendit: quorum alter Cretensium, alter Lacedaemoniorum legislator extitit.

Et si qui alii tales extiterunt.

Ut Solon Atheniensium & aliorum alij. Mosen. n. uereor inter hos connumerare: quippe qui a Deo legem acceptam promulgarit, supraque hominem populum instituerit, ac reuerit. Qui uero non hoc student in ciuitatibus efficere, sed nullam suorum ciuium curam habent, licet neque boni sint, neque legibus obtemperant: falso ciuiles appellantur.

Quod si ciuilis facultatis haec consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atque a principio proposuimus, futuram.

Considerationem de uirtute ciuili facultati conuenire his quae modo dixit, iam ostendit: ut consentaneum sit eum qui ciuilem tradere disciplinam proposuerit, quaestionem quoque de uirtute pertractare. dicit rursus qualis haec de uirtute futura sit examinatio: quemadmodum scilicet a principio proposuit. id autem erat, pro subiecta materia ita de ea disputationem faceret: rationesque ex his quae esse aliter possunt, non ex necessarijs concludere.

De virtute autem humana scilicet considerandum est: nam & de bono humano, & de felicitate humana quærebamus.

Multra genera virtutum veteres introduxerunt: non tantum civilem, sed & purgatoriam, & intellectualem, & quartam, quam exemplarem & diuinam nuncuparunt: quarum singulas in quatuor principales, id est, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam distribuerunt: alijs atq; alijs vniciq; prout genus vnumquodq; postulabat, attributis definitiōibus. sed nūc duo hæc genera, hoc est civile & purgatoria nota maxime nobis sunt: hæc, cum anima corporis consensu actiones omnes exequitur: illa, cum a corpore, omniq; affectuum eius contagione separatur. vt civilis moderatio affectuum tantum sit, quæ nimios perturbationum motus cohibeat ac castiget: operationesq; intra eos terminos conferuet, quos necessitas præscripsit: purgatoria vero ea sit, quæ partim ad impatibilitatem, sublationemq; affectuum deducit, dum anima adhuc purgatur: partim ad eam iam deduxerit, quæ do iam purgata anima, absolutaq; à corporis affectibus fuerit. Humanam igitur appellat virtutem civilem: quasi purgatoria & reliquæ supra hominem quantum ad vtriusq; eius partes sint. Nam homo cum natura mansuetum, congregabile, ac sociale animal sit: cum corporis sui commercium repudiat, supra humanam naturam constituitur: materialiq; rursus operatione omni reiecta, oblitusq; peioribus mente pura ad meliora conuertitur, totusq; diuina illustrationi subiicitur. hac de causa significauit philosophus sibi hic de humana virtute, eiq; accommodata felicitate futuram esse disputationem.

Virtutem vero humanam dicimus non corporis, sed animæ. felicitatem quoq; animæ operationem appellamus. sed si hæc ita se habent, perspicuum est, civilem quæ ad animam spectant, quodammodo cognoscere oportere: quæ ad modum oculum, & totum corpus, eum qui curaturus est.

Quoniam quædam est corporis etiam virtus, quemadmodum animæ: sanitas etiam, & pulchritudo, & sensuum integritas, & robur corporis sunt: sicut iustitia, temperantia, prudentia, & fortitudo animæ: atq; hic de animalibus est sermo, quas anima corpore tanquam instrumento vtens exequitur: propterea inquit civilem quæ ad animam spectant, cognoscere quodammodo oportere. De animæ autem virtute esse hic orationem etiam ex eo ostendit, quod felicitas animæ operatio dicta est: adiunxit autem quodammodo quia non absolute hic de anima disputationem instituit, sed quatenus tantum ad præsentem rem faciet. civilem autem cognitionem de anima esse necessariam ex medicina corporis comprobatur: quemadmodum, inquit, oculum & totum corpus, qui curaturus est. nam si ijs qui corporibus medentur, necesse est et singulorum & totius corporis naturam cognoscere, vt naturali eorum constitutione perspecta scire possint quid ipsis contigerit, quantumq; a naturali statu exturbata fuerint: atq; ita accommodatis remedijs adhibitis ad pristinum statum reuocare, quæ est sanitas: quo modo non etiam illis qui animæ naturalem constitutionem inducere volunt, de anima cognoscere necessarium erit: oculos hic in exemplum ob variam fortasse eorum compositionem assumpsit: in quibus partium multarum connexio, tunicarum, humorum, venarum, nervorum, aliorumq; eiusmodi cernitur: vt varia etiam ac multiplex difficilisq; pertractatu ob harum partium ignorantiam curatio euadat. sed tamen eorum qui in curatione hac versantur, neq; in multiplici ipsorum substantia cognoscenda, neq; in curandi ratione tradenda studium defuit. vel igitur hac de causa oculorum exemplum adduxit: vel quia civilem maximam intellectualium animæ oculorum curam habet, qui sunt mens & cogitatio. *i. vōs & diuina: studetq; ne hi irrationabilibus hebetati perturbationibus suffundantur, ac cecutiāt: ne ue crassitudine corporis obiecta impediantur, quo minus & veritatem & bonum ipsum speculentur.*

Atq; eo magis, quo civile facultas honorabilior, meliorq; medicina est.

Tanto magis, inquit, quam medicus civile scire de anima debet: quanto melior quoq; civile facultas medicina est. absurdum enim est, si cum medicus cognoscat subiectum circa quod versatur, civile suum ignorauerit, quod etiam ipse curare vult.

Elegantes quoq; medici multa circa cognitionem corporis pertractant.

Sunt sane etiam ex medicis qui corporis cognitionem negligunt: sed hi ignobiles sunt, ac viles. qui vero elegans quiddam & quasi iucundum officiosumq; in medicina habent, non ita se

ita se gerunt: sed multas de cognitione corporis tractationes vel ipsi componunt, vel ab alijs compositas euoluunt. turpe igitur esset, si civilem virum hic inferiorem esse diceremus in eo, in quo proprium studium suum proficetur: præsertim cum omnium artium quæ in ciuitatibus sunt, architectonicus ipse ac princeps habeatur.

Contemplandum igitur etiam civili homini de anima est: atque id, horum causa, & quatenus satis est ad ea quæ hic quærentur. nam exactius absolutiusq; rem hanc excutere laboriosius fortasse est ac difficilius, quam præsentis negotio conueniat.

Civili opus esse de anima cognoscere, iam dixit: nunc subiungit quatenus ei in hac speculatione progrediendum sit. nam quia non per se, sed virtutum causa cognitio hæc requiritur, eatenus inquit contemplari de anima debet is, qui de virtutibus quantum ad civilem facultatem spectat, tractaturus est: quatenus satis est ad ea, de quibus nunc inquirimus, hoc est ad virtutes. nam si quis vltius res ista postulet, progredi voluerit, exactiusq; de anima inuestigare: difficiliorem inueniet questionem quam de virtutibus tractati conueniat: tum ob abstrusam animæ, incorporeamq; substantiam: tum ex eo quod plurima sunt, quæ de ipsa inuestigari, explicariq; debeant.

Dicuntur autem de ipsa in extrarijs etiam disputationibus nonnulla quæ satis sunt: utendumq; ipsis est.

Ex operibus Aristotelis, alia ad discipulos eius scripta sunt, qui ad eum audiendum simul conueniebant, quæ ipse in publicis scholis coram diserebat, atq; exponebat: alia priuatim ad aliquos, extrinsecus argumento illi accommodata, quod vnusquisque requisierat. illa *ἀπομαρτυρικά* hoc est auditoria appellantur: quippe quæ, vt diximus ad eos qui publice ipsum audiebant, fuerunt conscripta: hæc *ἐξωτερικά* quasi extraria dixeris, siue extranea: quia vnumquodq; ex ipsis ad priuatim aliquem extra publicum auditorium compositum fuit. Quoniam igitur in his diuersa quædam de anima pro tempore ad propositas questiones dicta sunt: ad ea nos relegat, utpote ad præsens negotium vtilia futura: monetq; vt illis hic quoque ad rem facientibus vtamur.

Quemadmodum alteram partem eius esse rationis participem, alteram expertem. nam utrum distinctæ sint, ut corporis partes & omnia diuisibilia: an ratione tantum duæ sint, re autem separari inter se minime possint, ut in circūferentia conuexum & concauum: illud vero nihil ad propositum refert.

Cum dixisset in extrarijs disputationibus de anima satis fuisse dictum: non quod de anima ibi perfecte facta sit disputatio, sed eatenus solum, quantum ad præsentem de virtutibus inquisitionem sufficiat: explicat etiam quæ sint ea quæ ibi dicta fuerunt: quemadmodum inquit, alteram partem eius esse rationis expertem, alteram participem: atque eam quæ vacat ratione, non absolute esse irrationalem: sed quodam modo etiam ipsam rationalem, utpote rationi obtemperantem: vt neque absolute rationis sit particeps, neque absolute expertis. nam quæ ex sese rationem habet, & cogitat, ea est absolute rationalis: quæ rationi obedit, per participationem est, ac propterea non absolute sed quodam modo rationalis dicitur. nam virtutes in parte irrationali nullæ existerent, vt fortitudo, vt temperantia, adde etiam iustitiam: nisi & iracundia & cupiditas subditæ essent rationi, eiq; obtemperarent. neque enim in nobis id est quod in brutis in illis. n. rationi hæc minime obedire conspiciuntur, eo quod extrinsecus est ratio, eisq; nullo modo coniuncta ac conexa. in nobis vero cum simul cum illis sit, in vnoq; & eodem corpore annexa: iccirco fit, vt irrationales hæc facultates rationi obediunt: quippe quæ adsit & sine vlla intercessione ipsa præsit atque imperet: quæ igitur pars animæ nostræ ratione est prædita, rationalis ideo est, quia rationem ex natura atq; essentia sua habet, sicut dictum est: quæ vero ratione vacat, si rationalis dicitur, non absolute ac simpliciter, sed quodam modo dicitur: quia. si natura eiusmodi est, vt a ratione instrui, atq; illustrari quodam modo valeat. necesse igitur est, vt qui de virtutibus cogniturus est, is animam nostram ita habere, cum corporeq; ita esse connexam sciat. an vero hæc duæ partes, quæ rationem habet, & quæ est irrationalis, loco inter se distinctæ sint, sicut partes corporis, cæteraq;

omnia quæ partibilia sunt: id quidem minime, sed ratione tantum duæ loco separari inter se nullo modo possunt: nihil ad præsentem rem facit inuestigare. nam corporis partes ut manus, pedes, caput, & cæteras non ratione solum, sed loco etiam inter se distare in toto, distinctasque esse adeo evidens est, ut sensu etiam percipi queat: id quod in omnibus diuisibilibus constat. diuisibilia magnitudines vocat, ut lineam, superficiem, & corpus: quorum singula & partes habent, in quas partiri ac diuidi possunt: & ita eas habent, ut non simul & uno eodemque loco omnes, sed singulæ singulis in locis dispositæ sint. si enim id non esset, ne magnitudo quidem esset actu dimensibilis, non secus ac punctus: cuius fluxu ac protractu principii magnitudo admittit. esse autem nonnulla quæ loco inter se distent, ratione vero minime ex eorum differentia ostendit: in qua una & eadem concavum & conuexum cernitur, quæ ratione tantum, non loco distat: alioqui in eo non essent quod quantum ad latitudinem spectat, dimensione omni caret ac distantia, quæ est linea: quæ longitudo latitudine vacans definitur.

Irrationalis autem partis, alia communi & vegetali persimilis est. ita appello eam quæ augendi, & alendi causa est. talem. n. animæ facultatem in omnibus quæ aluntur, statueret aliquis: & in foetibus quoque: quin etiam eandem hanc in perfectis: & conuenientius etiam, quam aliam quampiam.

Cum de virtute humana atque ea non corporis sed animæ dicturum se esse promiserit, diuiseritque animam in irrationalem, & ratione carentem facultatem: irrationalem rursus subdividit: & aliam eius partem communem esse inquit & vegetalem. communem sanè, quia in omnibus inest, quæ animata appellantur. vegetalem vero, eo quod in ipsis etiam vegetabilibus hoc est stirpibus conspicitur: quarum proprium maxime illud est, ut vim & alendi & nutriendi in se habeant. nam licet eadem in animalibus quoque tam brutis quam ratione præditis inest: non tamen in eis inest quatenus sunt animalia, sed quatenus cum stirpibus communicant. necesse enim est, ut prius in animalium corporibus inferiores ignobilioresque animæ facultates subsint: deinde superueniant præstantiores: quippe cum nequeant corpora eas suscipere, nisi præparata ab his inferioribus, atque effecta idonea fuerint: causa vero & alendi & augendi ob id dicitur, quod utraque hæc tam in animalibus quam in plantis efficit, licet alio atque alio modo pro diuersitate instrumentorum. nam alia sunt instrumenta in plantis, alia in animalibus quæ facultati huic altrici & auctrici inseruiunt: cui quidem materiam nutrimenta singulis quæ aluntur aut crescunt, idonea suppeditant. Cum dixerit autem in omnibus quæ aluntur, talem vim inesse, subiunxit: & in foetibus quoque: foetus autem sunt, qui in utero adhuc gestantur, *ἔμβρυα* a Græcis dicti: quod ideo adiunctum est, quia foetus habere adhuc stirpium naturam videntur: nullamque aliam facultatem in eo quod sunt foetus, in se operantem, nisi hanc continent. Eandem hanc in perfectis inesse inquit: respectu. s. foetuum, perfectis, quæ rationem substantiæ iam admittunt. nam etiam quod statim genitum est, multa habet potestate, quæ cum processerint in actum, tunc proprie perfectum appellari potest: quod tamen neque tunc vegetalis hæc facultas destituit: quippe quæ ad id ut sit absolute, necessario conferat. iudicium suum deinde de hac opinione subiicit, quæ eandem hanc in perfectis etiam esse ait, & conuenientius etiam iniquis quam aliam quampiam. quomodo conuenientius: quia cum aliæ facultates non semper in ipsis operentur, sæpenumero enim cum in vigilia, tum maxime in somno manifeste ab officio suo vacare conspiciuntur: vegetalis sine ulla interruptione semper in functione sua est: præcipue tamen in somno: quo maxime tempore alimentorum & concoctiones & digestiones, tum in omnibus partibus corporis pro vniuersi cuiusque ratione ac conuenientia accessiones fiunt.

Huius autem communis quædam uirtus, non humana apparet: quippe cum pars hæc & facultas in somnis maxime operari uideatur: bonus autem & malus discerni in somno minime possit. Vnde inquirunt felices in dimidia parte uitæ à miseris nihil distare.

Huius igitur facultatis, inquit, uirtus quædam communis animantium omnium, & non humana apparet: eo quod in his omnibus secundum vniuersi cuiusque naturam officium suum exercet. id autem nihil aliud est, quam alimentum concoquere, quam immutare, quam digerere, digestumque membris singulis adiungere atque incorporare, ita ut ne in similitudine quidem ulla discre-

pantia

pantia sit: atque ut semel dicam, alere, & augere: atque hæc omnia bene efficere. quæ sanè non hominis sunt, in eo quod est homo, sed in eo quod cum plantis communionem habet. id quod ex eo probat, quod in somno maxime operari hæc animæ pars & facultas conspicitur. bonus autem aut malus, quantum ad hominem spectat, vel nullo modo, vel quam minimum esse in somno manifestus potest. hocque communi opinione hominum confirmat, quæ ait, differentiam inter bonos & malos, felices & miseros in dimidia parte huius uitæ nullam esse: propterea quod in somno omnes vacant, nihilque ex proprio habitu operantur.

Atque hoc conuenienter euenit. ocium enim animæ somnus est, quæ uel bona uel mala dicitur.

Conuenienter inquit somno & apposite accidit, ut boni & mali in somnis minime discernantur. nam bonum & malum quod hic sumimus ad animum spectat: anime autem ocium somnus est. qui fieri igitur potest, ut si ea ab operatione sua vacet, bona ne an mala sit, perspiciamus: sicut enim ex fructu arboris: ita ex operatione habitus cognoscitur. Quemadmodum igitur tempore quo fructus non sunt, arboris uirtutem quam in fructibus producendis habet, uidelicet sit ne admodum frugifera an parum, an penitus infœcunda ac sterilis, cognoscit nemo: sic anima quo tempore ociatur bona ne an mala sit, cognosci non potest.

Nisi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus. n. modestorum meliora quam quorumlibet uisa apparent.

Ut plurimum, inquit, in somnis quo modo bona anima à mala differat, incertum est. sit tamen interdum, ut exigua quædam inter modestos & quoslibet differentia existat. modestos *ἄτριους* appellat bonos, utpote τὸ εὖ hoc est modum in uita, conuenientiamque seruantes, quoslibet autem *ἰτυχεύτας* malos, qui ut incidit, quomodolibet, id est absque ratione & male uitam traducunt. differentia uero ea est, quod aliquando accidit, ut nonnullæ operationes quæ in vigilia fiunt, in somnos etiam pertranseant, imaginatione, dum sensus vacant, operante, eorumque formas inducente quæ quispiam in vigilia operatus fuerit: ut bonis & malis uisa per somnum vel affectionibus, vel operationibus correspondeant, quæ ipsis in uigilia contigerunt. Videri autem ex his posset Aristoteles vegetali facultati somnum ascribere, eo quod de ea loquens in somni mentionem venit: maximeque operari somni presentia eam inquit. At si hoc esset, plantæ etiam dormirent, quarum maxime propria hæc, id est altrix facultas est: non dormiunt autem: non esse igitur huius facultatis somnum manifestum est. Somnus præterea in sensuum ocio consideratur: si igitur dormirent plantæ ocium quoque sensuum admitterent: at si id, eorundem quoque operationem: contraria enim circa idem subiectum consistunt: & in quibus sunt priuationes, in eis habitus quoque esse posse perspicuum est: atque hinc efficeretur, ut expergestæ plantæ & surgentes sentirent: at hoc fieri nullo modo potest: non dormiunt igitur plantæ: sed animalium proprius est somnus. Ex eo tamen accidit, ut vegetalis operatio in somno maxime efficiatur, quia natura tunc nullis sensuum functionibus impedita liberius proprium officium ualet exercere.

Ac de his quidem satis. atque hæc nutriendi facultas, est enim humanæ uirtutis expers, omittenda est. uidetur autem etiam altera quædam natura anime irrationalis esse: quæ rationis tamen quadam ex parte capax sit. Continentis enim & incontinētis rationem, animæ item id quod rationem habet laudamus: quippe cum recte & ad optima incitet. uidetur tamen aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatque rationi.

De vegetali facultate quæ altrix quoque ob id dicitur, quia alere folius eius proprium est: satis dictum sit. non enim oportet ut plura de ea disseramus, cum de uirtute humana qua in parte existat, consideremus: hæc enim cum nullius cognitionis sit particeps, ab humana uirtute aliena est. nam cum rationale animal homo sit, necesse est, ut eius uirtus ex ratione & cognitione existat: præsertim cum vniuersi cuiusque uirtus eiusmodi sit, ut subiectum perficiat. Quomodo igitur posset quod cognitione omni prorsus vacat, rationali animali ad uirtutis executionem conferre: propterea oportet ut homo si perfectionem suam assequi uult, cum vegetali hac uehementer certet ac pugnet: ne si nimia eius operationum oblectatione superetur, in eius

naturam abeat, atque arborefcatur. **V**IDEATUR autem etiā altera quēdā natura animæ irrationalis esse: quæ tamē non prorsus ut illa irrationalis, sed quadā ex parte rationis capax sit: alterā hanc naturam animæ esse dixit, ex eo ostendens vnamquāq; ex tribus, i. altricem, sensualem, & rationalem, animā appellari. nā animata ab omnibus etiā stirpes dicuntur, cū tamen sola altrice præditæ sint: ut hinc animam esse etiā ipsam pateat. hæc autem ratione inter se differunt. alteram vero hanc quæ post vegetalem irrationalis anima dicitur, esse quadātenus rationis participem ex continente & incontinente ostendit. incontinens. n. ille est qui cū a cupiditate ad fruitionem rerum iucundarum trahatur, pugnat aliquādiu ac resistit: nec tamen semper id facit: sed aliquando succūbit ac vincitur. vnde etiā ἀκρατής a Græcis dicitur, quia non superat cupiditatem. i. incontinens non tam quia non contineat se a voluptatibus, quæ non contineat in officio cupiditatem, sed ab ea superetur. Continens vero cōtra est, qui habet quidem etiā ipse rationi aduersantem cupiditatem, sed resistit tamen generosius, superatque eam ratione: atque ob id continens vocatur, non tam quæ a voluptatibus sese continet, quæ inferiorē facultatem in officio continet, subditāque rationi atque obedientem facit: Græci hunc ἐγκρατής appellant, eo quæ voto potitur, atque in cupiditate dominetur. laudatur igitur in utroque horum id quod ratione est præditum, pugnatque aduersus irrationalitatem. curque laudetur, subiungit: incitat. n. inquit, recte id quod rationē habet, ad optima: id quod laude dignum est. esse autem in his irrationalem quoque quadā facultatem præter rationem, ex operatione manifestat. neque enim aduersus rationem pugnet, eique reniteretur irascendī & cupiendi facultas, nisi esset irrationalis.

Planē enim quemadmodum resoluta corporis membra si ad dextram mouere uolueris, e contrario in sinistram deferuntur: sic quoque in anima contingit. in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur.

Hic ostendit Aristoteles membrorum motiones præter naturā longe esse similes appetitionibus facultatum animæ, quæ præter rationē feruntur. Inquit igitur, quemadmodū cū resolutio membrorum corporis accidit, resolutio ipsa appetitioni voluntariæ aduersatur: ut si homo in dextram partem mouere resolutum membrū uoluerit, in sinistram id præter propositum deferatur: ita quoque in anima fit, cū ratio irrationales facultates mouere ad meliora proponit: sæpe illæ in contrariū deuolutæ præter rationis motionem peiora amplectuntur: id quod in incontinentibus perspicuum est. in quibus cum ratio ita mouere cupiditatē uult, ut corporis voluptates reiiciat: resistit cupiditas effrenate ad illarū fruitionē incitata: ut hæc voluptatū præter rationem fruitio, præter naturā tam hominis quæ ipsarum etiā irrationalem facultatum sit. nā neque ratio in incontinente aduersus cupiditatem resisteret, cum præcipuū in natura hominis locum, principatūque obtineat: neque cupiditas rationi recte mouenti aliquantisper cederet ac pareret, nisi ea esset natura cupiditas, ut parere etiam semper & possit & debeat.

Sed in corporibus quidem quod præter propositum fertur, uidemus: in anima non uidemus.

Non simili modo inquit resolutiones, ac præter propositum delationes in anima, atque in corporibus cognoscimus: sed eas in corporibus sensu: in anima iudicio rationis percipimus.

Fortasse autem nihilo minus in anima quoque esse quippiam præter rationem existimandum est, quod ei aduersetur ac resistat: quo modo uero diuersum sit, nihil refert.

Fortasse hic positum est pro omnino non enim quasi ambigat, hoc dicit, sed certam sententiam enunciat: quo uerbo in hunc modum uti Aristotelem sæpenumero inuenimus. ait igitur, nihilo minus in anima quoque existimare debemus esse præter rationem aliam facultatem, quæ ei aduersetur & resistat: sicut in corpore morbos quosdam accidere appetitionibus voluntariis renitentes uidemus. cum uero, inquit, quomodo autem diuersum sit, nihil refert: illud significat, diuersum quidem esse in resolutis corporibus id quod resistit, neque fieri motiones eorum secundum propositum finit: & diuersum quod in anima aduersus rationem pugnat, atque impedit quo minus actiones secundum rationem perficiantur:

ciantur: in quo tamen diuersitas hæc consistat, ad præsentem rem non refert: id est, minime accommodata præsentī negotio inuestigatio est: si inquirere uelimus, quo pacto id quod est præter naturam, ab eo quod est præter rationem differat.

Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps uidetur, quemadmodū diximus: continentis enim rationi obtemperat.

Pars irrationalis, quæ in homine est, non habet quidem propriam rationem, vnde irrationalis appellatur: uidetur tamen rationis etiam ipsa esse particeps, in eo quod a rationem habente facultate illustratur, sicut dictum est: dixit enim etiam superius esse hæc rationi obediens: atque iccirco quodam modo, id est participatione, non essentia rationalem. Quæ admodum etiam lunam inquirunt, luminare nuncupari, eo quod a sole illuminata lucens efficitur, ut lumen quod aliunde accipit, reddere etiam ipsa valeat. Sed vnde apparet, quod rationis particeps sit hæc irrationalis facultas: Inde nimirum, quod continentis rationi obtemperat. nisi enim natura esset comparatum, ut ratione uti quodam modo possit, nunquā hoc cōtingeret: neque in continente illud fieret, ut cupiendi uis ad voluptatis fruitionē incitata cohibenti a voluptate rationi pareret.

Atque etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia. n. in his rationi consonant.

Sicut in alijs quæ uel a natura sunt, uel arte, non repente generationes absoluuntur, sed ex imperfectis ad perfectā subinde progressio fit: prius que antecedunt species quædam, quæ subiectum idoneum ad suscipiendam eam formam reddunt, quæ a principio siue a natura, siue ab arte proposita fuerat: ita in uirtutibus quoque hominis uidere licet. homo enim a principio ubi e matris utero editur, cum nondum ratio in eo uim ullam acceperit, esse absolute quasi animal uidetur: nam in eo irrationalem facultatum operationes rationem necessario præcurrunt. ante omnes vegetalis etiam in ipso utero existit: deinde uitalis: postremo uero excitata ratio operationem suam etiam ipsa producit. atque hæc generationis causa eueniunt: quippe cum natura essentiam hominis constituere studēs inferiores facultates, earum que operationes tanquam fundamentum præstantioribus subiiciat: fierique alio modo nequeat, ut ex omnium compositione aliquid constituatur. Hinc igitur fit, ut ratio quæ post alias emicuit, dum propriam operationem exercere uult, pugnam aduersus perturbationes instituat: coneturque uehementem earum impetum, qui iam anticipauit, diutiusque inuoluit, reprimere ac refrenare. Id autem cito fieri nequit: sed longo quodam tempore, laborē que haud paruo opus est ad rationis expertes facultates cohibendas, ac continendas. Propterea homo dum ratione aduersus perturbationes reluctatur ac pugnat, prius in discrimen illud uenit, ut aut vincere aut uinci uicissim possit: incontinens que ex eo dicitur, id est ἀκρατής, quod nondum penitus vincere, sub seque continere alias facultates potest: deinde cum uehementius resistit, perfectionem que quam uolebat, adipiscitur, continens euadit: pugnam quidem adhuc exercens, sed ita tamen, ut sub imperio suo aduersarios contineat. sed Græci uictores hos & uictos uocabulis suis melius exprimunt: incontinentem. n. ἀκρατή quasi minime obtinentem ac uincitē appellat: continentem contra ἐγκρατή, perinde ac si obtinentem ac uincitē dicas. postea uero cum uictoria potitus homo sustinere amplius turbationem ullam non ualet, redintegrato que certamine dominari prorsus in aduersantes facultates cupit: temporis alicuius processu fit, ut labore etiā non mediocri adhibito ex boni ipsius perfecti que appetitione temperantiam adipiscatur. Continens igitur bello appetitus uincit: cum iam irrationalis facultas rationi quodam modo obediat, & in pugna quasi inferior sit, ac succubat. at in temperante maior est hæc ignobilioris partis ad præstantiorem obedientia: nam quasi iam animum desponderit deterior hæc pars, penitus que faceat, ut ne excitari quidem contra meliorem amplius audeat: ibi & tunc operatur, ubi et quando mandatum ab ea fuerit, quæ princeps ac dominans natura est. Atque hæc in temperante efficiuntur, in quo ratio concupiscibili parte profligata perfecte operationes suas exequitur. Idem de forti dicendum est. nam & is quoque ubi non mediocrem laborem studium que in subiugandis penitus perturbationibus impenderit, iracundiamque ita paulatim rationi obtemperantem reddiderit, perfectionem consequitur suam: ut secundum rectum rationis iudicium, & in terribilibus opportune audeat, fiduciamque ita amplectatur, ut a timore

Eustrat.

miditate & audacia æquis interuallis distet, vtrarumque harum mediocritate seruata. Hæc de causa igitur in vtrisque his, id est temperante et forti, quippe qui perfectionem iam obtinuerint, obedientior rationi est irrationalis hæc facultas. Vnde Aristoteles subiungit, omnia enim rationi consonant/ eo quod nullus amplius affectus rationi aduersatur, nihilque habet, quod ab illius appetitione dissentiat, ac dissonet, sed conspirent omnia. Vtrum autem hoc consonant/ quod ipse *ὁμοφωνία* inquit, ex translatione musicorum instrumentorum sumptum est, in quibus discors fidium ordo ratione temperatus concordem vnum concentum efficit: vt in duplo & quadruplo, id est ea consonantia fit, quæ *διὰ πασῶν*, id est per omnes, & *διὰ πασῶν*. i. bis per omnes chordas dicitur.

Esse igitur irrationalis quoque hæc duplex uidetur. nam uegetalis nullo modo cum ratione communicat: concupiscibilis autem & omnino appetibilis particeps rationis quodam modo est: quatenus ipsi obedit, imperioque eius obtemperat.

Superius etiam de duabus speciebus iam dixit, irrationalis animæ facultatis, uegetalis scilicet, ac vitalis: rursus nunc pauca quædam de eisdem repetit, vt de rationali commodius disputationem inducat. inquit igitur, quasi ea quæ iam dicta sunt, concludens, videri duplicem esse irrationalem hanc facultatem: quippe cum altera sit uegetalis, altera concupiscibilis ac demum appetibilis. concupiscibili autem propterea adiunxit appetibilem, quia non solum cupiditas, sed iracundia quoque appetibilis animæ facultas est, uegetalis autem, inquit, nullo modo cum ratione communicat, neque in eo quod rationem propriam habeat, neque in eo quod obediat rationi: sed appetibilis particeps rationis quodam modo est, quatenus ei pareat, eiusque imperio obtemperat, atque hanc esse quædam rationis participationem, dum rationi pareatur: exemplo ostendit, in hunc modum subiungens:

Ita profecto & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non sicut mathematicorum.

Duobus modis intelligi, inquit, habere rationem: vno, sicut cum patris & amicorum habere rationem dicimus: altero, sicut cum mathematicorum, id est disciplinarium scientiarum: in quibus ea differentia est, quod illic ratio curam & obedientiam: in mathematicis vero cognitionem & causam significat, quod aliquid alicui insit: verbi gratia, quod triangulo æquilaterum insit, vel quod duos rectos angulos habeat. prior modus appetibili quoque animæ facultati conuenit.

Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partem admonitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat.

Participem esse rationis appetibilem ex eo quod pareat, obeditque rationi iam demonstratum est. idem nunc rursus ex admonitione, increpatione, & cohortatione comprobatur. videmus enim multos cum vel iracundia vel cupiditate superantur, & iam in aliquod flagitium ac scelus præter rationem erupturi sunt: ab impetu, incitationeque ea inhiberi, si aut admonentur, vel increpentur à magistris forte vel parentibus: aut ab amicis & cognatis cohortentur, eiusmodique alijs qui ueneratione existimationeque digni apud eos habeantur. addidit autem/ quodam modo/ ob varios diuersos que modos quibus ad retrahendos, reprimendosque ab irrationalibus incitationibus homines vt consueuimus. admonitiones enim increpationes & exhortationes nihil aliud sunt, quam diuersi modi, qui ad reuocandos à deterioribus ad meliora homines faciunt. admonitio enim *ἡ νοῦθιτισις* est cōdocefactio quædam ac consilium, quo animæ affectuum perturbatio corrigitur. increpatio vero *ἡ πικρῆσις* libera queque dam inelamatio atque obiurgatio quæ appetenti aliquid præter rationem terrorem incutit ad exturbandam appetitionem, reprimendumque impetum. cohortatio autem quæ *παράκλησις* vocat, oratio quædam est quæ benigne afferri consueuit, leniterque ab irrationalium perturbationum dominio amicos conatur subtrahere.

Quod si dicendum est hanc quoque partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet: altera enim proprie & in se eam habebit: altera ita, ut is qui dicto patris audiens est.

Quoniam

Quoniam vitalis & appetibilis facultas, quæ sensualis etiã est & imaginatiua, media inter uegetalem & rationalem collocata est: ex quibus altera ratione prorsus vacat, vt neque eam in se habeat, neque parere ei possit: altera prudens ex suapte natura, ratioque prædita est: media hæc esse anceps quædam videtur, vt vtrisque extremis valeat accommodari. nam alteri in eo est similis quod ex se non sapit, neque propriam habet rationem: alteri, quod sapienti obtemperat, eiusque quæ rationem habet, sese subicit. atque ita in hoc rationalis: in illo irrationalis videtur. Hæc de causa Aristoteles hanc prius cum ea quæ prorsus est irrationalis coniunxit, quomodoque ab ea differret, explicauit: nuncque rationali applicat, quæcumque cum ea conuenientiam habeat, ostendit, ita inquit: si autem oportet dicere hanc quoque partem habere rationem: id est si propterea quod natura eius ea est, vt rationi obtemperet, non esse eam irrationalem aliquis dicat, neque inter prorsus irrationales constituendam existimet: duplex etiam erit ea quæ ratione prædita est: altera primo & per se, vt pote in se rationem habens: altera secundo & per aliud, quippe quæ aliunde rationem acceperit, & perinde, ac si quis prudentiæ proprii patris obtemperet. ratio enim in vno quoque nostrum prudentis patris locum obtinet, quæ vitali & appetitiuæ seu sensiuæ animæ facultati tanquam puerulo prudentia carenti præest, atque imperat. oportet enim vt ratio, & ipsa sobria sit, ne perturbationibus assentiens in malum aliquod trahatur: & ita exerceat sub se positas facultates, itaque instituat, vt ne ipsi amplius resistere, aduersarique audeant.

Virtus quoque secundum hæc differentiam distinguitur. nam alias ex ipsis intellectiuas, alias morales dicimus: sapientiam, perspicaciam, & prudentiam, intellectiuas: liberalitatem & temperantiam morales.

Quia non per se animarum seu vitarum distinctionem fecit, sed ob virtutes de quibus dicere proposuerat: nunc posteaquam tres esse in nobis vitas, facultatesque definiuit, de virtutibus dicere aggreditur, iuxta diuisionem hanc bipartitam facultatis rationalis. Diuiditur enim, inquit, etiam virtus secundum hanc harum duarum partium differentiam, vt alia sint intellectiuæ quas *διανοητικὰς* vocat, quæ in parte ex se rationem habente existunt: cuiusmodi sunt sapientia, perspicacia, & prudentia. alia autem morales: vt liberalitas & temperantia, & cæteræ omnes quæcunque à ratione constituuntur, cum motus & appetitiones mediae facultatis castigat, ac moderatur: quæ morales etiam icciceo dicuntur, quia exercitatione & more, id est assuetudine acquiri consueuerunt.

Cum enim de moribus loquimur non sapientem aut perspicacem, sed mansuetum, aut temperantem aliquem dicimus.

Virtutes morales esse has quas modo dixit, ex communi opinione confirmat. Cum enim de aliquo homine qualis moribus sit, consideramus, volumusque cum laudare: non dicimus esse sapientem aut perspicacem, sed mansuetum aut temperantem. qua de causa? quia sapientia & perspicacia disciplina comparatur: mansuetudo autem & temperantia ex assuetudine & exercitatione existit. mansuetudo vero est rationis in irascibili exequutio appetitiones eius sub imperio suo substituentis, sibi que obtemperantes reddentis. Temperantia autem in concupiscibili, cum etiam ipsa à ratione composita conuenientem accipit moderationem.

Laudamus etiam sapientem ex habitu: habitus uero laudabiles uirtutes appellamus.

Sapientiam, inquit, etiam ipsam esse uirtutem ex eo patet, quod ex habitu sapiens laudatur: laudabiles enim habitus uirtutes nominamus. vt perspicuum etiam illud sit, sapientiam prudentiam & perspicaciam ex communi opinione uirtutes esse: possumusque de vnaquaque ipsarum ita ratiocinari. sapientia habitus est laudabilis: at laudabilis habitus uirtus est: est igitur uirtus sapientia. simili modo de perspicacia & prudentia faciendum.

FINIS PRIMI LIBRI.

Eustrat.

f ij

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIVM NICOMACHIORVM
LIBER SECVNDVS,

Cum Eustratij Nicæni Episcopi explanatione, quam nonnulli
Aspasio, alij incerto auctori ascribunt.

Ioanne Bernarðo Feliciano interprete.

De productione virtutis intellectuæ ac moralis.

Cap. I.

Vm duplex igitur uirtus sit, quemadmodum diximus,
intellectiua & moralis.

Quoniam animæ duæ partes sunt, altera quæ ratione prædis-
ta est, altera quæ rationis est experta: duplex etiam uirtus euadit,
altera partis quæ rationem habet: altera irrationalis: atque ea quæ
est rationalis partis, intellectiua siue cogitatiua appellatur: nam
hæc rationis capax facultas tã cogitatio. i. διανοια, quæ intellectus. i.
νοος dici consuevit. quæ autem est irrationalis partis, moralis ob
id dicitur, quæ mores in ea parte existunt, sicut dictum est: & ex mo-

re id est assuetudine acquiritur. fere. n. oēs quæ in hac parte sunt uirtutes, ex more & assue-
tudine comparantur.

Intellectiua ut plurimum ex doctrina habet & generationem & incre-
mentum: unde & experientia & tempore indiget: moralis uero ex more id
est assuetudine acquiritur: unde etiam nomen habuit, parua in more immuta-
tione facta.

Doctrinã assuetudini opponit. ut plurimum autem dicit, vel quia natura etiã opus est,
si quis sapiens et prudens est euasurus: quippe cum non eam vim habeat doctrina, ut inepti
etiam natura reddere sapientem possit: vel quia non ex doctrina sola uirtutes hæc acquirun-
tur, sed ex propria etiã inquisitione & inuentione. Intellectiuæ autem uirtutes sunt, sapien-
tia & prudentia. sapientia sanè est scientia: omnis autem scientia ex doctrina est. quin etiam
naturalia ipsa de quibus sapientia speculatur, nequequã assuetudine cognosci possunt, sed in
ipsis quoque doctrina prorsus aut inuentione opus est. Idem in prima philosophia contin-
git. hæc. n. oēs experientia indigent, & tempore: id est multo tempore. multo. n. tempore ex-
perientia acquiritur. Quemadmodum etiam inquit Euripides. sed experientia
Potest profari iuuenibus prudentius.

Geometra etiam longiore tempore sapientiores euadunt. differt quæ ab assuetudine experien-
tia in eo, quæ assuetudo & mos proprijs operationibus constat, ex eis quæ habitum acquirunt: expe-
rientia

rientia uero alienarum operationum obseruatio est, ex quibus qui discit, ratiocinari consue-
uit. si autem studium quod in discendis his impendi solet morem & consuetudinem appella-
re uelit quispiam, appellet ut libet: proprie tamen dici mos debet & assuetudo, cum bonis
institutijs assuescimus. quæ intellectiuarum & moralium uirtutum differentia in eo mini-
me consistit, quæ illæ experientia & tempore, hæc ex assuetudine comparatur: sed quæ ex doctri-
na illæ, hæc ex assuetudine existunt. tempore. n. etiam morales indigent, licet non tam longo,
ut alia. adde quæ rerum naturalium cognitionem appellare hic experientiam potest: ut sunt stel-
larum motus, mutationesque eorum quæ in sublimi aeris parte gignuntur: quorum qui peri-
ti sunt, aptas accommodatasque rebus disputationes faciunt. Id quod de Democrito alibi inquit
10 Aristoteles, quæ apte quasi in natura inhabitasset, naturalia pertractaret: et non ut Pythagorei:
qui cum omne in mathematicis studium collocarent, de rebus naturalibus loquentes impe-
rite suis eas rationibus, non eis suas dissertationes accommodabant. Prudentia uero ex multa
etiã ipsa experientia & doctrina comparatur: ratio enim recta est, & uel demonstratio, uel
demonstrationi per se similis. nam prima philosophia prorsus utitur demonstratione: pru-
dentia autem syllogismo perinde ac demonstratione. at omnis demonstratio, omnisque syllo-
gismus uel demonstratiuus, uel qui ad demonstrationem prope accedit, doctrina quodam-
modo est. Intellectiuas igitur uirtutes ex disciplina comparari iam patet. Morales uero ple-
runque a more & generationem habent & incrementem. nam si cum intemperantibus consue-
tudinem habeant homines intemperantes: si cum iustis, iusti: si cum fortibus, fortes etiam
20 ipsi efficiuntur. prudentia tamen & recta eius ratio eas sine dubio perficit: quas ex consuetu-
dine ut plurimum existere, illud argumento est, quæ multi sunt qui quauis rectam rationem con-
gnorint, non possunt tamen bona agere a uoluptatibus uel doloribus superari: idque propter
reæ euenit, quia bene agendo minime assueuerunt. Vnde etiam nomen habuit, parua in
more immutatione facta. Inam a more & assuetudine quod uirtutes Græci uocant parua im-
mutatione facta uirtutes dicitur, quod mores significat: unde uirtutes i. morales uirtutes appella-
tur. estque uirtus. i. mos & assuetudo operatio ipsa: uirtus uero id est mores, qualitas, quæ ex ope-
ratione affectuosa animæ partis comparatur: hoc est finis, atque opus moris.

Ex quo etiam patet, nullam ex moralibus uirtutibus natura in nobis acqui-
ri. nihil enim ex his, quæ natura fiunt, assuescere aliter potest. ut lapis, cum natu-
ra deorsum feratur, nunquam sursum ferri assuescet: neque si milies quispiam
eum sursum proiciendo uelit assuescere. neque ignis deorsum ferri, neque
aliud quippiam aliter quam natura comparatum sit, unquam assuescet. neque
igitur natura, neque præter naturam uirtutes hæc in nobis acquiruntur: sed cum
idonei ad ipsas suscipiendas natura simus, assuetudine perficimur.

Quoniam assuetudine comparari uirtutes has constat: hinc esse manifestum inquit, nul-
lam ex moralibus uirtutibus natura in nobis acquiri. quod ut clarius pateat, quot modis na-
tura aliquid dicatur esse distinguendum est. uno modo natura ea fieri dicuntur, quæ ab ortu
congenita alicui, atque insita natura sunt: ut lapidi deorsum, igni sursum ferri: altero modo,
30 quæ congenita quidem non sunt, post quoddam tempus tamen ut plurimum euenire consue-
uerunt, nullo a nobis studio neque ex assuetudine, neque ex doctrina adhibito: cuiusmodi den-
tium & barbæ productio est. Tertio modo id natura dicitur, cuius capaces, natura sumus:
atque ita contraria eidem contingere natura dicuntur: ut morbus & sanitas, eidem ad susci-
pienda ea idoneo corpori. Quarto modo ea effici natura dicimus, ad quæ suscipienda parati
sumus magis a natura aliquid est: quo modo sanitas natura esse dicitur: propterea quæ natura
corpus magis ad sanitatem quam ad morbum suscipiendum constituit: simili modo etiam uirtus
magis secundum naturam quam uitium, & bonum omnino magis secundum naturam quam malum
esse dicitur. Cum tot modis dicatur id quod est natura, in primo significato sumptum hic ui-
detur, sicut ex subiecto exemplo colligimus. lapidem. n. deorsum ferri natura inquit, ac pro-
40 pterea assuescere aliter non posse: uirtus uero neque hoc, neque secundo modo, ut dentes et
barba, nullo nostro studio, sed ex assuetudine & doctrina acquiruntur: ut & tertio modo, &
maxime quarto secundum naturam sit. nam & idonei ad suscipiendam uirtutem & uitium
natura sumus: & magis tamè parati instructique ad uirtutem quam ad uitium. Vnde inquit neque
Eustrat, f. iij

natura, neque præter naturam virtutes has in nobis acquiri, in quarto significato secundum naturam accipiens. non comparari autem natura à nobis virtutem, ita ut ab ortu congenita nobis amoueri amplius non possit, inde perspicuum est: quod nihil ex istis quæ ita natura insunt, assuescere aliter præter naturam potest. lapis. n. cū grauis sit, deorsumque sceratur, nunquam ita assuesceret ut ascendere sursum posset: quæadmodum neque ignis, ut deorsum delaberetur. at homines prauis moribus utentes prauis, virtutisque expertes euadunt adde quod simul neque secundum naturam, neque præter naturam virtutes esse eodem argumento ostendit: neque. n. quæ natura insunt alicui, immutari assuetudine aliter possunt: mores autem alij aliter assuetudine efficiuntur: natura igitur esse minime queunt. neque quæ præter naturam sunt, assuetudine possunt comparari, lapis enim sursum ferri nunquam assuescet: at morales virtutes assuetudine comparantur: præter naturam igitur non sunt.

Præterea eorum quæ natura nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in sensibus perspicuum est: non enim ex eo quod sæpe uel uidimus, uel audiuius, sensus & uidendi & audiendi accepimus: sed e contrario, habentes usi sumus, & non usi habuimus. sed uirtutes accipimus, ubi prius fuerimus operati: quemadmodum etiam in alijs artibus. quæ enim ubi didicerimus, facere oportet: ea faciendo discimus. sicut enim edificando edificatores, cithara canendo citharcedi efficiuntur: ita quoque iusta agendo iusti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus.

Non acquiri natura virtutes hac quoque ratione demonstrat. quæ natura in nobis sunt, eorum facultates & potentias prius quam operationes accipimus: deinde ex ipsis operationes producimus. facultates autem hic habitus & aptitudines appellat, quæ in omnibus quæ natura insunt, anticipare consueuerunt. non. n. ex eo quod sæpe intuiti fuerimus, vim inspiciendi acquirimus: sed eam prius habentes deinde eius fungimur operatione. nam antequam facultatem uidendi habeat, uidet nemo: eodem modo in alijs sensibus, prius habeamus facultates necesse est, quam exercere earum operationes possimus. In uirtutibus uero contra habitus ex operationibus comparamus. quemadmodum etiam in artibus, quæ natura minime sunt. Non sunt igitur uirtutes natura. In uniuersum enim quæ natura minime facimus, sed doctrina et disciplina solemus acquirere, ea faciendo discimus: assuescendo. n. habitum comparamus: ut ædificando ædificandi artem, iusta agendo iustitiam: & ceteras uirtutes simili modo. Quare efficitur, ut natura uirtutes minime sint.

Huic rei attestatur id quod in ciuitatibus fieri consuevit. legum latores. n. ciues assuesfaciendo bonos reddunt: hæc quoque est uniuersiusque legum latoris uoluntas. qui uero id bene non efficiunt, peccant. atque in hoc bona re publica à mala differt.

Alia ad idem probandum confirmatione utitur, ab optimis legum latoribus sumpta: quorum officium est, ut assuesfaciendo ciues suos probos efficiant. nam nulla opus esset assuetudine, si uirtus eiusmodi esset, ut natura compararetur. hæc autem est uniuersiusque legum latoris uoluntas, idque propositum, ut assuesfaciant in his ciues, ex quorum diutina exercitatione uirtutum habitus consequantur. qui uero id recte non faciunt, id est laude dignis operationibus ciues non instituunt, peccant, sineque frustrantur suo.

Accedit quod ex istis & per eadem omnis uirtus & acquiritur, & corrumpitur. simili modo etiam ars: ex eo enim quod citharam pulsat, & boni & mali citharistæ euadunt. eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo quod ædificant bene, boni: ex eo quod male, mali efficiuntur. nisi enim ita esset, nullo opus esset doctore, sed omnes uel boni fierent uel mali. Ita igitur in uirtutibus quoque est: agendo enim quæ ad commercia hominum spectant, alij iusti, alij iniusti efficiuntur: agendo quæ in terribilibus rebus consistunt, assuescendoque uel confidere uel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus.

pari

pari modo in istis quæ ad cupiditates & iras pertinet, temperantes alij, et mansueti, alij iracundi & intemperantes fieri conspiciuntur: illi, quod hoc: hi quoque illo modo in illis se gerunt. & ut uno uerbo dicam, ex similibus operationibus habitus fiunt. unde operationes qualitate quadam præditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentiis habitus quoque consequantur. non igitur parum refert, sic ne an sic statim ab adolescentia consuescat aliquis: sed quod plurimum: immo totum in eo penitus consistit.

Sequens hoc argumentum in principio quidem ad idem hoc confirmandum facit, quod uirtutes morales natura minime sunt: sensim tamen in alteram quaestionem deducit. quaerit. n. deinceps quænam sint uirtutes, bonæque actiones: id quod ex uerbis ipsis cognoscere facile poterimus. sed prius quæ differentia sit, cum inquit ex istis/et/per eadem/considerandum uideatur. uel enim ut idem utriusque his uocibus significet, ita dixit: uel quia fortasse cum ex istis/dicimus, non solum id intelligere possumus, quod per easdem operationes uirtutes & fiant & corrumpantur: uerum etiam illud, quod eadem initia habeant, licet per eadem minime acquirantur. Unde ut planius hoc explicaret, ambiguitatemque tolleret, cum prius/ex istis/posuisset, per eadem/etiam subiunxit. cum uero inquit, per easdem operationes uirtutem omnem & acquiri & corrumpi, eadem genere accipiendum est: quippe cum & bonæ & prauæ operationes circa uoluptatem eadem genere sint, specie autem diuersæ: ex bonis quoque temperantia, ex prauis intemperantia existat: simili modo in alijs uirtutibus. Progredietur etiam ab artibus: ex operatione. n. quæ eadem genere est, & boni & mali citharistæ euadunt: si bene assuescant, boni: si male, mali. Idem in alijs artibus contingit. Ita autem ratio colligitur: quod ex istis & fit & corrumpitur, natura minime est: uirtutes autem huiusmodi sunt: non sunt igitur natura uirtutes: ex istis. n. operationibus & existunt & corrumpuntur, id est non sunt, neque omnino existunt. corrumpi. n. hic non ita sumit, ut uirtutes iam existere ostendat, sed ut non esse, neque effici eas significet. Item, si uirtutes quemadmodum artes, ex istis & per eadem & fiunt & corrumpuntur: artes autem per operationes acquiruntur, natura minime sunt: neque uirtutes natura acquiruntur: quippe quæ per operationes etiam ipsæ existant. si igitur natura non sunt uirtutes, sed ex assuetudine comparantur, operationes qualitate aliqua præditas reddamus necesse est: id est uel bonas uel malas efficiamus.

Quod uirtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes.

Cap. II.

Quoniam igitur præsens tractatio non est speculationis causa, quæadmodum alia (non. n. fit, ut cognoscamus quid sit uirtus, sed ut boni efficiamur: alioqui nulla eius esset utilitas) necesse est, ut de actionibus, quomodo agende sint, consideremus: quippe cum in eis sita uis sit, ut habitus quoque præditi qualitate quadam reddantur, sicuti diximus.

Omnes fere disputationes in philosophia excepta morali & civili contemplationi soli vacant. moralem uero non ut cognoscamus rationes, addiscimus, sed ut boni efficiamur: de actione. n. uirtutum propositum eius primum est, secundum de speculatione. ideo necessarium esse inquit, ut habitus consideremus: habitus autem appellat uirtutes & uitia: atque ita progrediens in aliam quaestionem descendit: ac quales actiones eligendæ sint, quaerit: atque ita inquit.

Agere igitur secundum rectam rationem commune est, & in præsentia ita sumatur: dicetur autem postea de ipso, & quid sit recta ratio, & quomodo ad alias uirtutes sese habeat.

Agere secundum rectam rationem commune est, actionibus uidelicet & operationibus quibus est assuescendum. ut intelligamus eas actiones esse eligendas quæ secundum rectam rationem aguntur. quæ nam autem sit recta ratio, postea dicetur, id est in sexto, ubi de prudentia agit: quæ ad alias uirtutes tanquam geometrica quædam sese habet. recta. n. ratio à prudentia

Eustrat.

f. iij

ria cum sit, actiones moralium virtutum definit, modumque earum prescribit. illud autem aduertendum, secundum rectam rationem agere non solum illis qui perfectas virtutes habent, ab Aristotele hic attribui, sed etiam illis qui non habent: quippe cum non tam illi agant, quem admodum recta ratio prescribit, qui demonstratiuam habent rationem, quam qui solummodo opinantur hoc esse agendum, illud minime: atque ut ita dicam, qui quod sit aliquid, percipiunt: cur sit autem, ignorant.

Illudque prius concessum apud nos constet, omnem de agendis disputationem figura quadam, non autem exacte pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cum pro subiecta materia rationes esse postulandas, quaeque in actionibus versantur, utiliaque sunt, nullam habere stabilitatem, sicuti neque salubria, diceremus. Cumque uniuersalis ratio eiusmodi sit, minus exquisitam quoque particularem esse manifestum est: quippe cum neque sub artem, neque sub praecipionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt subinde opportunitatem obseruare: id quod in medicina & in gubernandi arte conspicitur. Verum licet talis praesens haec tractatio sit, enitendum est tamen, ut ei succurramus.

Cum dixerit autem omnia secundum rectam rationem agi oportere, idque uniuersalius paulo, neque exacte dictum aduerterit: (non enim quae sit recta ratio, ita est notum, ut bis duo quatuor constituere, sed figura quadam adumbratur) iccirco ea rursus repetit, quae in principio dixerat: pro subiecta materia videlicet suscipiendas esse disputationes: quae vero in actionibus versantur, atque utilia sunt, nullam habere stabilitatem: sed alias conferre, alias minime. ut bellum gerere modo utile est: modo non. & in honestis simili modo: interdum enim sit, ut depositum reddere honestum sit: interdum non sit. immutantur enim haec temporibus, personis, actionibus, locis, necessitatibus, atque id genus reliquis. sicut igitur neque salubria definiiri satis exquisite possunt, propterea quod interdum sanitatem afferunt, interdum non: ita neque ea quae in actionem cadunt: atque eo magis, quo particularia magis sunt. de eis enim neque artem tradere neque praecipionem ullam possumus: sed oportet, ut qui agunt, occasiones obseruent: atque ut res ipse postulauerint, ita agant. quemadmodum in medicina, & gubernandi arte fit: in quibus cum neque uniuersales, neque particulares rationes satis exquisite sint: & medicus & gubernator sequi occasiones debet, iuxtaque eas & mederi & gubernare. Atque ita quales actiones agende sint, figura quadam ostendit: & simul in disputationem de virtutibus & vitijs sensim ingreditur: ita inquit:

Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & a defectu & ab excessu corrumpi solere (opus enim est ut in obscuris manifesta adducamus testimonia) sicut in uiribus & sanitate conspiciamus. quae enim nimium excedunt modum exercitationes, & quae item deficiunt, uires corrumpunt: simili modo potus & cibi nimis uel copiosi uel tenues, sanitatem: moderata uero omnia & faciunt, & augent, & conseruant. Idem quoque in temperantia & fortitudine & alijs uirtutibus fit, qui enim omnia fugit & timet, neque quicquam sustinet, ignauus: qui contra nihil omnino timet, sed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni uoluptate fruatur, a nullaque abstinet, intemperans: qui omnes fugit: quemadmodum agrestes, stupidus quidam est. nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corrumpi, a mediocritate autem conseruari consuevit.

Quae sint haec res huiuscemodi, quae ab excessu & a defectu corrumpi soleant, postea manifestat: cum inquit sicut in uiribus & sanitate conspiciamus: illud uero opus enim est, ut in obscuris manifesta adducamus testimonia: interiectum in medium est. sunt autem uirtutes tam corporis quam animae manifestiores ut robur, & sanitas, de quibus nunc loquitur, tam nimias

mias exercitationes inquit, quam modicas robur corrumpere: simili modo sanitatem uel tenuiora quam satis sit, uel copiosiora alimenta corrumpere: moderata autem conseruare, facere, & augere. Id quod in temperantia quoque & fortitudine, ceterisque uirtutibus, moralibus scilicet, de quibus nunc sermo est, fieri eodem modo ostendit. qui enim semper ita operatur, ut omnia timeat, nihilque sustinere ac pati possit, ignauus euadit: qui uero assuescit nihil timeere, sed temere omnia adit, audax. in alijs quoque uirtutibus similiter: fortitudo enim & temperantia, inquit, ab excessu & defectu corrumpitur. corrumpi autem inquit has uirtutes non eo quod iam existant: sed quia ab excessu & defectu prohibentur, quo minus possint existere.

At uero non solum generationes & incrementa et corruptiones ex hisdem & ab eisdem efficiuntur: uerum etiam operationes in hisdem quoque erunt. nam in alijs quae manifestiora sunt, res ita se habet: ut in uiribus. nam et ille tamen ex multi cibi sumptione, tum ex multis laboribus sustinendis comparatur: & utraque haec praestare maxime omnium robustus potest. Idem in uirtutibus contingit: ex eo enim quod abstinemus a uoluptatibus, efficiuntur temperantes: & effecti temperantes maxime abstinere a uoluptatibus possumus: pari ratione in fortitudine, assuescendo formidanda contemnere, & sustinere fortes efficiuntur: effecti uero, maxime sustinere ac pati terribilia possumus.

Neque solum, inquit, ab hisdem generationes & incrementa & corruptiones efficiuntur, uerum etiam operationes in hisdem fiunt. id quod prius in corporis, deinde in animae uirtutibus aperte declarat.

Virtutem moralem esse circa uoluptates ac dolores.

Cap. III.

Signum autem habituum sit uel uoluptas uel aegritudo quae facta subsequitur. nam qui a corporis uoluptatibus abstinet, si eo ipso gaudet, temperans: si dolet, intemperans est existimandus. qui item sustinet terribilia & uel gaudet, uel certe non dolet, fortis: qui autem dolet, ignauus est. moralis enim uirtus circa uoluptates doloresque uersatur: quippe cum ob uoluptatem mala agamus: ob dolorem uero ab honestis abstinemus.

Signum inquit uirtutum & uiciorum superuenientem operationibus uoluptatem uel dolorem facere debemus. qui enim laetatur, cum abstinere a uoluptatibus, temperans est: qui dolet, etiam si maxime abstinere, intemperans: quippe qui ostendat se non ex electione, sed necessitate coactum abstinere. Idem in liberalitate considerari potest: liberalis siquidem multo maiore afficitur gaudio, si det, quam si accipiat. at qui dat quidem, sed aegre tamen id facit, non liberalis magis, quam illiberalis appellandus est. cum uero inquit eum esse fortem, qui in periculo quatenus esse indulgendum ostendat: uel quia in nonnullis fortitudinis operationibus satis omnino est, si aliquis non doleat: cum aut horrendis periculis sese exponit, aut fortiter pugnando uulnera accipit. moralis enim, inquit, uirtus circa uoluptates doloresque uersatur. non propterea autem circa uoluptates doloresque uersari uirtutem, quia ex operationibus honestis consequi uoluptas soleat: sed contra hoc signum uirtutes esse statuit, ut merito ob id uoluptas subsequatur, quia uirtus circa uoluptates & dolores uersetur. Dubitaret autem quispiam de morali uirtute quo modo circa uoluptates doloresque esse dicatur: nam intellectualem circa haec minime uersari manifestum est. uersatur ne igitur circa haec tanquam instrumenta: ut tibia canendi ars circa tibias, fabrilis circa securim, uel ferram, & cetera eiusmodi: an potius tanquam circa subiectam materiam, quemadmodum musicae circa modulationem & cantum, geometriae circa magnitudinem negotium est? At enim illud minime conuenit, ut uoluptatem & dolorem uirtutum instrumenta appellemus: non enim ipsis his tanquam instrumentis uirtus magis igitur uidentur tanquam subiecta haec uirtutis esse, perinde ac musicae modulationes: quippe cum uirtutis operatio circa affectus animi & actiones sit, eorumque conuenientiam & aequilibratem, non secus ac musicae circa modulos con-

temperandos, ut affectus animi nec non actiones ipsae ut diximus, subiecti & materiae rationem habeant. Quoniam igitur ex omni affectu, sicut progrediendo dicit, consequi voluptas vel dolor consuevit: iure circa voluptates & dolores tanquam subiecta versari moralem virtutem dictum est.

Quapropter ut Plato inquit ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, ut ijs gaudeant, & dolerent, quibus gaudere et dolere debent: haec enim recta eruditio est. Praeterea si virtutes circa actiones & affectus sunt, & omnem affectum, omnemque actionem sequitur uel voluptas uel dolor: ideo uirtus circa voluptates & dolores uersatur. indicant id punitiones, quae per dolores adhibentur: sunt enim medicationes quaedam: at medicationes per contraria fieri consueuerunt.

Virtus sane peccatorum castigatrix est & correctrix: castigationes autem & curatioes circa eadem versantur, circa quae ea quae curantur peccata: uersabitur igitur virtus circa voluptates & dolores in quibus peccatur. nam licet dolor & voluptas temperantiae proprie ut materia subiiciatur, circa quam operationes eius sunt: aliae uero virtutes diuersa quaedam subiecta habeant, circa quae operentur: quia tamen ex operationibus quoque illarum huiusmodi affectiones subsequuntur, nihilo minus etiam ipsae circa voluptates & dolores uersari dicuntur. Platonis autem sententiam probat, quippe qui recte censuerit ab adolescentia ita esse assuescendum, ut ijs gauderemus & doleremus, quibus oporteret: unde Platonicos eos demirari aliquis posset, qui imparitatem quasi Platonice quoddam decretum introducunt, voluptatemque damnant, ac tollere conantur. Virtutem uero moralem circa affectus et actiones esse perspicuum est. actiuae. n. cum sint virtutes morales, in actionibus operationes suas habent: atque in hoc a contemplatiuis differunt, esse etiam easdem circa voluptates et dolores ita ostenditur. punitiones peccatorum quaedam medicationes sunt: at medicationes per contraria efficiuntur: puniuntur autem peccantes dolore, voluptatumque abstinentia ac detractione: circa haec igitur peccata sunt: sed circa eadem sunt virtutes, circa quae & peccata: circa eadem igitur virtutes quoque uersabuntur. At uero illud quoque dubitatione dignum uidetur: quo modo omnem affectum, sequi voluptas uel dolor dicatur. Nonnulli duos maxime generales affectus ex sententia Aristotelis esse existimarunt: ita ut affectus in duos generali distributione diuidatur, voluptatem & dolorem, in quos postea reliqui omnes reducuntur: ut ira & timor in dolorem: fiducia in voluptatem: cupiditas partim in dolorem, partim in voluptatem: quatenus. n. caret eo quod cupit homo, dolore: quatenus sperat se consequuturum, voluptate afficitur. sed si penitus desperet, tunc cupiditatem dolor tanquam genus assequitur. haec quidem opinio probabilitatem quandam in se habet, dubitationem tamen etiam ipsa admittit, reselliturque potest. nam si conceditur in specie affectus voluptas quaedam esse, & dolor: uerbi causa, si cum uel ob nostram, uel ob amicorum felicitatem gaudemus, voluptas ea esse dicitur: & item dolor, cum aut ex nostris aut amicorum malis dolemus: quo modo ab his generalem voluptatem uel dolorem distinguemus: si. n. eadem ratio omnis voluptatis est, ut voluptas nihil aliud sit, quam operatio secundum naturam sine ullo impedimento: fieri nullo modo potest ut duas esse voluptates dicamus, in genere unam, alteram in specie: siquidem idem nomen, eademque ratio utrarumque est: neque propria aliqua particularis huius definitio inuenitur. Nisi fortasse aliquis dicat, communem unam esse omnis voluptatis, et item omnis doloris definitionem: diuisionemque ita faciat, ut affectus in duos maxime generales hoc est voluptatem & dolorem partiatur: atque ex voluptatibus alteras animales, alteras corporales statuatur: exque animalibus unam aequiuoce cum genere voluptatem appellatam ita definiat, ut dicat esse diffusionem quandam animi ob nostros aut amicorum successus: cum praesentia esse uel nobis uel amicis nostris bona opinamur: quae etiam uniuoca sit, rationemque generis admittat, operatio cum sit etiam ipsa secundum naturam minime impedita: aequiuoca uero in eo, quod nomen diuersum a genere nullum habet: alteram autem animalis voluptatis speciem fiducia esse dicat, quae voluptas ac diffusio animi sit ex eo, quod in nullum periculum nos incursumos, uel si inciderimus, prospere euasuros speramus. reliqui etiam omnes quicumque circa animalem voluptatem sunt affectus, voluptates animales hoc modo essent: quorum nonnulli

nonnulli penitus errantes sint, nonnulli autem si moderati fuerint, uirtuti: si immoderati uicio ascribantur. Idem in animali dolore faciendum erit: cuius genus operatio esse praeter naturam definitur: speciesque habebit: unam, quae indigentia uel defectio appellabitur, eritque aegritudo seu dolor ex nostris aut amicorum infortunijs susceptus, cum praesentia iam esse mala existimamus: alteram iram, quae etiam ipsa erit aegritudo ex eo proueniens, quod mali aliquid praeter dignitatem passos nos esse opinemur, cum iudicandi appetitione. timor etiam doloris species erit, qui ex mali expectatione orietur. Atque haec sunt, quae ad tuendam illam generalem affectuum diuisionem dici possent. Verum si ita esset, oporteret ut alterum sub altero tanquam species collocaretur, & non inter se miscerentur & confunderentur: nam sicut animal in rationale & irrationale diuiditur, ita ut reliqua omnia uel rationis capacia, uel expertia omnino sint: neque ex irrationali & rationali quippiam constituitur: sic in uoluptate & dolore si generales affectus ponerentur, esset faciendum. Quocirca nonnulli minime esse genera haec dicunt, neque primam illam affectuum diuisionem admittunt, sed Aristotelem asserunt, ita dixisse uoluptatem & dolorem affectus consequi, ut sanitatem rubor, morbum pallorescit. Unde perpendenda esse res uidetur. habet sane cupiditas missionem quandam cum uoluptate & dolore: nec minus etiam ira. fit. n. etiam ipsa cum uoluptate & dolore. id quod Homerus quoque illis uersibus ostendit, cum inquit:

Ira animusque uiri, qui longe melle fluente
Dulcior, ut lumus, generoso in pectore gliscit. Sed melius est, ut paulo superius quid sit affectus, quaeque eius sint species, repetamus: ita enim fortasse fiet, ut uoluptatem & dolorem esse aliorum genera quaedam appareat. Stoici igitur affectum esse uehementem incitationem, uel appetitionem irrationalem opinati sunt, sumentes id irrationale quod recte rationi contrarium est: non recte. non enim contrarium esse rationi potest, quod bonum est, uirtuti que ascribitur. Quin potius eos homines danare consueuimus & uituperare, qui moribus ita asperi, ac duri sunt, ut obtemperare ac moueri uix affectu ullo queant. adde quod appetibilis animae pars cum auferri omnino atque eripi hominibus non ualeat, excelsi ac modiceari optime potest: id quod in conuenientia aequilibreque affectuum inter se fit. quod uero quaedam animae pars sit, quae appetat & afficiatur, alibi excutiendum. apud ueteres autem peripateticos nullam affectus definitionem reperimus. Ex posterioribus uero Andronicus affectum ita definit, ut dicat eum esse animae irrationalem motionem ex opinione uel mali uel boni: irrationaleque hic sumit non quod recte rationi contrarium est, ut Stoici, sed quod ex irrationali animae parte existit. At Boethus, affectum animae motionem irrationalem esse inquit, quae magnitudinem quandam habeat: sumitque eodem modo etiam ipse irrationale: sed illud addit: quae magnitudinem quandam habeat propterea quod alij quoque nonnulli parui motus eiusdem huius partis cum conciliatione, uel alienatione aliquarum rerum efficiuntur, quos affectus appellandos ob paruitatem non censet. qua in re quae recte sentiat, non uideo: omnis. n. affectus animae motus, modo non lateat, quantumcumque sit, appellari πῶς id est affectus debet. Andronicus uero cum ex opinione boni uel mali affectus effici dixerit, id uidetur ignorasse, multos affectus ex sola imaginatione sine ullo assensu & opinione existere: cui cum iucundum uel molestum aliquid apparuerit, affectus animi mouentur: ut non solum post opinionem, sed ante etiam quam opinemur quicquam, affectus fieri manifestum sit. indicant id maxime cupiditates. saepe numero. n. fit, ut statim ubi uiderit quippiam aliquis, cupiditate uel boni uel mali, nulla praecedente opinione, afficiatur. saepe item contingit, ut nulla prorsus alicuius opinione habita, quod bonum sit, motio eadem existat: ut cum ridicula aliqua ac facetosa oratione irrationalis animae pars in nobis mouetur. tunc. n. nullum existimamus bonum nobis adesse, sed a sola prorsus uoluptate ac iucunditate affici mur. Interdum et ex opinione boni voluptas, sicut ex opinione mali dolor consequitur: dum anima ex eo mouetur, quod bonum iucundum, malum molestum est. Videndum igitur, ne ita potius definiendus affectus sit, ut dicatur esse irrationalis animae partis motio a uoluptate, uel dolore induta: nam siue ex imaginatione, siue ex opinione proueniat affectus, prorsus ob uoluptatem aliquam uel dolorem existit: id quod maxime generales affectus esse uoluptatem & dolorem ostendit. Stoici uero generales esse affectus quatuor statuunt, uoluptatem, dolorem, timorem, & cupiditatem: atque eos ita colligebant, quia. n. omnes affectus ex opinione uel boni uel mali esse affirmabant: cum opinio praesentium bonorum erat, voluptas: cum praesentium

tium malorum, dolor effiebat: cū bona futura expectabantur, cupiditas exitebat, quæ aduentantis boni appetitio est: cum mala, dolorem cum subsequi dicebant, qui timor diceretur. Sed querendum videtur, quo modo dolorem tanquam generale affectum sumpserint, licet species doloris sit: eius vero oppositum, id est fiduciā prætermiserint, timor enim est ex expectatione mali proueniens ægritudo: neque mali cuiuslibet, non. n. qui paupertatem expectat, timere dicens: sed timor maxime & proprie tunc videtur esse, cum periculosi alicuius mali, quod ad salutem spectet, expectatio est: cuius contrarius affectus fiducia est: cum vel nihil mali nobis euenturum speramus: vel si euenerit, eiusmodi tamen futurum opinamur, vt superari a nobis non difficulter possit. Adde q̄ iram quoque videtur præterisse. dicunt enim cupiditatem eam esse, cum tamen cupiditas minime sit. nam licet sub idem genus, hoc est sub appetitionem ambo referantur: cupiditas tamen iucundi solius appetitio est: ira vero vindictæ ac retaliationis. tametsi parentes cum filijs suis irascuntur, vindictam minime appetere videntur: vnde fortasse ira communiter ita esset definienda: vt esse animæ motio diceretur, ab eo incitata qui iniuria affectus videatur. Sed hos iam omittamus: nam alia quoque plura dici de his hoc modo possent: sententiamq̄ Platonis hac de re consideremus. Is cum alibi voluptatem & dolorem supremos esse affectus ac generales ostendere videtur: tum maxime vbi de voluptate et dolore loquens, duos esse inquit hos fontes, qui ex altero in alterū influant: quasi velit significare hos duos affectus supremos esse aliorum omnium ac generales. Idem sex quandoque affectus connumerat, voluptatem, dolorem, timorem, fiduciā, cupiditatem, & irā: ea de causa, vt puto, quia hi maxime noti, celebresq̄ habeantur. Enimvero a ratione fortasse alienum non erit, si voluptatem & dolorem maxime generales affectus asseruerimus: vt voluptas operatio sit secundum naturam non impedita: dolor contra, cum impedimur ne secundum naturā operari valeamus: in quos reliqui omnes facile reducuntur. species. n. eorum primum erūt voluptas & dolor, eodē quoque nomine appellati: quorum altera diffusio ob præsentiam rerum iucundarū: alter ob præsentiam molestiarum animi contractio est. deinde fiducia & timor: hic sub dolorem: illa sub voluptatem subiicietur. est. n. fiducia voluptas cum nullum periculum euenturū nobis, vel si euenerit, euasuros tamen nos esse speramus: timor vero dolor ex terribiliū rerum expectatione. Annumerare his affectibus etiam solent amicitiam & odium: non illā quidē amicitiam quæ ex mutuum beneficiorum benevolentia conflatur: quæ dispositio quædam est, sed eam qua anima amando moueri consuevit: cui odio prosequendi motio opposita est. amicitia quidem hæc cum sit conciliatio quædam cum re amata, in voluptatem refertur: sicut odium in dolorem. alienatio. n. est odium et reiectio, dum videmus aut audimus re que nobis est odio, vel quomodocūq̄ in eam incidimus. Gratia itē & ira referri inter affectiones solet: quarum gratia in voluptatem reducit: estq̄ animæ motio, qua referre beneficium cupimus ei, a quo acceperimus: in qua sane appetitione inesse voluptatem quandam necessesse est. Ira autem ægritudinis dolorisq̄ species est, cum iniuria affectos nos esse opinamur. nonnullas etiam alias affectiones inuenire possemus, quæ eodē reducuntur. vt indignationem, misericordiam, & inuidiam, in dolorem: item æmulationem, id est obtrectationem, quæ ex æmulando & imitando oritur.

Præterea quemadmodum etiam prius diximus, omnis animæ habitus ad ea & circa ea naturam suam habet, a quibus deterior fieri & melior consuevit: at per voluptates & ægritudines prauis habitus fiunt, dum persequuntur aut fugiunt homines aut quas non debent, aut quando non debent, aut quemadmodum non debent, aut quot alijs modis a ratione talia præscribuntur, unde etiam definientes uirtutes nonnulli impatibilitatem, tranquillitatesq̄ esse quasdam eas asserunt: non tamen recte: quia absolute dicunt, neque addunt, ut oportet, & quando, & cætera quæ adiunguntur. talis igitur uirtus esse circa voluptates & dolores facultas quædam ponitur, quæ optimas res agat: uitium autem contrarium.

Sequuntur, inquit, nonnulli voluptates sicut, & quando, & vbi, & quas non debent: & qui

qui non debent, & non sicut debent. sicut non debent: si philosophus aliquis, aut quomodo cunq̄ eruditus vir luxui ac delicijs vacet. quando autem non debent: si iam senex vxorē ducat. quas non debent: si quis interdico alimento vescatur, utpote ab hostibus accepto. qui non debent: cum rex aliquis, aut princeps violare leges, iniusteq̄ agere minime veretur. nō enim idem est, si rex & priuatus peccet. priuati. n. actio cū lateat obscuraq̄ sit, incitare alios ad imitationem non potest: regis autem peccatum quippe qui emineat atq̄ excellat, subditis omnibus tanquam exemplum proponitur. vbi non oportet: vt si in templo legitimæ ueneri vacare aliquis velit. non sicut oportet: cum quis illegitime coniuge sua abuitur. Non recte autē uirtutem in impatibilitate constituunt quidā, quia absolute dicunt, neq̄ circumstantias eas adiungunt, quas oporteret. uirtus. n. impatibilitas quidem est, sed affectuum immoderatorum impatibilitas, non autem absolute omnium. id quod manifestauit cum in uoluptatum dolorumq̄ immoderatione uitium, in moderatione uero uirtutē consistere ostendit: cum ita subiungit: talis igitur uirtus & c. talis etiam addit, ut moralē significaret: non enim intellectualis circa hæc uersatur. Sciendum autem opinionem hanc quæ impatibilitatem esse uirtutem statuebat, ante Stoicos quoque extitisse.

De hisdem autem etiam inde esse manifestum poterit: quod cum tria sint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honestum, utile, & iucundum: & tria contraria turpe, inutile, & molestum: circa omnia hæc bonus uir recte agit, malus uero peccat. ac præcipue circa uoluptatem. nam & communis hæc est animalibus, & omnia quæ in optionem ueniunt, consequitur: quippe cum tam honestum, quam utile iucundum ac uoluptuosum uideatur. adde quod ab infantia ipsa uoluptas in omnibus nobis inoleuit: ut difficile sit affectum eiusmodi uitæ nostræ pene incorporatum atque imbibitū extergere. Quinetiam ad regulam uoluptatis & doloris actiōes dirigere alij magis, alij minus consueuimus: ut propterea presentem tractationē circa hæc uersari necesse sit. non enim parum ad actiones facit bene ne an male gaudeamus, aut doleamus.

Tria quæ in repudiationem cadunt, hoc est pessima sunt, & fugienda, optimis. n. opposuntur. inquit autem alios magis, alios minus actiōes ad regulam uoluptatis & doloris dirigere: quia vulgus actiōes magis uoluptate metiri consueuit: nam eorum quæ sponte agunt, finem uoluptatem statuentes, iucunda agunt, molesta auerantur & fugiunt: probi uero minus uoluptatē sequuntur, sed rationi obtemperantes promptius ea agunt, quæ ab ipsa eliguntur, licet iniucunda aliquando fuerint.

Præterea uoluptati repugnare difficilius est, q̄ iræ, ut Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius est, semper & ars & uirtus uersatur: quod enim bene fit, melius in eo est. quare propter hoc etiam circa uoluptates & dolores totū negocium & moralis & ciuilis uersabitur. qui enim bene his utetur, bonus: qui male, erit malus. uirtutem igitur circa uoluptatem & dolorem uersari, ab hisdemq̄ a quibus fit, & augeri & corrumpi, cum scilicet non eodē modo existunt, nec non circa eadem operari ex quibus ortum habet: satis dictum sit.

Argumentatio manifesta est. sicut enim artes circa difficiliora quæ in eodē subiecto sunt magis expenduntur. uerbi causa, fabrilis artis solertia in lignis asperioribus, & incongruentibus coaptandis magis perspicitur: in quibus uidelicet bene munere suo fungi, melius multo est, & ingeniosius: medicinæ item vis in morbis qui difficilius curationem admittunt, sanandis magis q̄ in alijs cognoscitur: ita etiam uirtutes circa difficiliora uersantur: at difficillima omnium affectio uoluptas est: circa hanc igitur merito uirtutes esse dicendum est. estq̄ diuersum a superiore hoc argumentum: superius. n. difficilem esse uoluptatem probabat, quæ assuetudine extergetur, ex eo q̄ nobiscum ab infantia coaluisset. nunc ex eo idem confirmat, q̄ fortior expugnataq̄ difficilior, q̄ ira est, ut Heraclitus dicebat. nam ira etiam

cum adiunctam voluptatem habet, ut inquit Homerus,
Ira animusque viri qui longe melle fluente.
Dulcior, ut fumus, generoso in pectore gliscit: superari eadem de causa difficulter potest.

Quae inter iusta agere & iuste agere differentia sit. Cap. IIII.

Dabitare autem quispiam quo modo dicamus iustos iusta agendo, temperantia temperantes effici oportere. nam si agunt iam iusta & temperantia, iusti iam sunt, & temperantes: sicut si grammatica & musica, grammatici & musici iam sunt. An neque in artibus ita res se habet: quippe cum possit grammaticum quippiam aliquis facere uel ex fortuna, uel alio suggerente. tunc tamen erit grammaticus, si & grammaticum aliquid, & grammatice faciet: hoc est ex grammatica arte, quae in ipso est. Praeterea neque simile hoc est in artibus & uirtutibus. quae enim ab artibus fiunt, id in se ipsis habent, quod bene effecte sint: satis siquidem illud est, ut quoquo modo efficiantur. quae uero secundum uirtutes fiunt, non si aliquo modo ipsa sese habeant, continuo iuste et temperanter aguntur: sed si etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primum quidem, si sciens: deinde si eligens: atque eligens propter ipsa: tertio si stabili atque immutabili affectu praeditus agat.

Ex grammatica, inquit, arte quae in ipso est, id est ex proprio habitu qui est in ipso, quae uero ex artibus proficiuntur, non similia esse inquit, res quae ex uirtute huius. nam in artibus opera quae bene & artificiose effecta sunt, in se habent: ex ipsisque an secundum artem an minime sint effecta, solemus iudicare: ut satis sit, si ipsa aliquo modo affecta fuerint. in his uero quae secundum uirtutem fiunt, non ex actionibus iudicamus: non. nisi iusta actio fuerit, continuo etiam iuste eam esse factam necesse est: sed opus est, praeterea quod opera ipsa iusta sint, ut & ille qui agit, primum sciens & non fortuito agat: deinde ita quodam modo affectus agat, id est cum electione, atque ea electione quae non ob aliquid aliud extrinsecus sit, sed ob ea ipsa quae agit: praeterea ut firmo atque immobili affectu, praeditus agat, id est eo proposito ac consilio, ut nunquam facti eum poeniteat.

Haec uero ad alias artes consequendas connumerari non solent, sed ipsa sola cognitio sufficit: ad uirtutes autem cognitio parum, uel nihil ualet: reliqua non parum, sed multum ac totum conferunt: quippe quae ex eo etiam comparantur, quod saepe iusta & temperantia aguntur. Res igitur iustae & temperantes dicuntur, cum fuerint tales, quales uir iustus uel temperans ageret. iustus uero uir & temperans est, non qui haec agit: sed qui etiam ita agit, ut iusti & temperantes solent. recte igitur ex eo quod iusta agit, iustus: & ex eo quod temperantia, temperans fieri dicitur. non agendo autem haec, ne futurum quidem esset, ut bonus quispiam euaderet.

At haec electio, haecque stabilitas immutabilitasque propositi in artibus minime requiritur ad operis perfectionem iudicandam: sed satis est, si ille qui secundum artem aliquam operatur, cognoscat ac sciat, neque fortuito aut aliquo monente faciat. parum autem dixit, uel nihil cognitionem ad uirtutem conferre, propterea quod morum praecipua vis in acquisitione habituum consistit: & quantum ad agendum attinet, nihilo amplius ex cognitione causae, demonstrationeque aliqua instrui: licet alioqui non omnino nullam utilitatem consequamur. Nam logici est rationeque praediti hominis causas eorum quae agit, & scire, & reddere optime posse. cum uero inquit, ad alias artes consequendas &c. uidetur habitus communiori uocabulo artes appellasse. neque. nisi. uirtutes artes esse existimat, id quod uerbum alius quod de eiusdem generis rebus dici consuevit uideretur significare. non agendo autem, etiam si cognouerit aliquis, dummodo non bene assuescat, ex uirtuteque operetur: non modo probus non euadet,

euadet, sed ne propere quidem ad probitatem consequendam accedet.

Plerique tamen cum haec non agant, ad disputationem confugiunt, putantesque ita se philosophari, ac probos futuros: qui sane perinde faciunt, atque aegrotantes: qui cum medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum quae ab ipsis mandantur, efficiunt. sicut igitur neque illi corpore unquam bene ualebunt, dum ita curantur: sic neque isti animo, dum ita philosophantur, bene habebunt.

Cum superiora haec Aristoteles quasi incitando atque exhortando ad actionem uirtutis homines dixerit: eos deinceps reprehendit ac carpit, qui neglecta operatione uerbis solummodo ac disputationibus uirtutem exercent: quasi in eo philosophandi munus constitutum sit, ut quae sint honesta, quae turpia, quae expetenda, quae fugienda cognoscamus: in quo ite iustitia, aliaeque uirtutes consistant. neque. nisi. scientijs id inest, ut habitus sint immutabiles, id est uirtutibus inesse conspicitur: ideo necesse continuo erit, ut uirtutes quoque scientiae sint. non enim illa scientiae est propria definitio, ut immobilis, immutabilisque sit: nam id uirtutibus quoque commune est, nonnullisque tam animae affectibus qui auelli difficulter possunt, quam corporis: cuiusmodi est insania, & tabes. neque si habitus aliqui sunt, qui immutari a ratione difficulter queunt, continuo etiam erunt scientiae: proprium siquidem scientiae illud est, ut habitus sit cognoscendi per demonstrationem: atque inde firmitatem, stabilitatemque habet, quo modo uirtutes non esse manifestum est.

De affectu, facultate, habitu, & habitu esse genus uirtutis. Cap. V.

Post haec autem quid sit ipsa uirtus, considerandum est. Quoniam igitur tria sunt, quae in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex his esse uirtutem necesse est. affectus autem uoco cupiditatem, iram, excandescentiam, timorem, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, emulationem, misericordiam: ea denique omnia quae uoluptas uel dolor consequitur. facultates uero seu potentias eas, quibus idonei esse dicimur, ut his omnibus afficiamur: id est quibus uel irasci, uel dolere, uel misereri possumus. sed habitus eos appello, quibus uel bene uel male ad affectus nos habemus: ut ad irascendum, si uehementer aut remisse, male: si mediocriter bene. simili modo ad reliqua.

Quoniam qui aliquid definire uult, prius genus rei quam definit, debet assumere: inquit nunc quidnam uirtutum genus statuendum sit. & quia animae uirtutes in anima existunt, ea omnia quae in anima efficiuntur assumit: ut in eorum aliquo esse uirtutes necesse sit. tria igitur esse, inquit, quae in anima efficiuntur, affectus, facultates seu potentias, & habitus. animam uero hic eam dicit, in qua uirtutes morales consistunt, hoc est irrationalē eam, quae rationi obtemperat: cuiusmodi est quae appetendi uim habet. in hac. n. ea quae hic commemorat, inesse conspiciuntur. affectus quidem appetituae facultatis motio quaedam sensiuu est, cum boni uel mali opinione: qui cuiusmodi sit, ipse cum affectuum quorundam exemplo supposito, rum eo manifeste declarat, cum inquit: ea denique omnia quae uoluptas uel dolor consequitur. nam etiam paulo superius & ex affectibus & actionibus uoluptatem et dolorem consequi dixit: nec minus ex appetitionibus, propterea quod cum initia actionum sint, et ipsae existunt cum perturbatione. potentias autem & facultates eas appellat, quibus idonei dicimur, ut his afficiamur. i. capaces affectuum sumus. nisi. n. facultate suscipiendorum affectuum haberemus, esse impatibiles, affectibusque omnibus vacui. habitus eos dicit quibus ad affectus uel bene uel male nos habemus: bene, si mediocritatem in his seruamus, id quod est uirtutis: male, si uel modum excedimus, uel deficimus, quod proprium esse uirtutis inquit.

Affectus igitur neque uirtutes neque uitia sunt: nam neque ex illis boni uel mali dicimur, sed ex uirtutibus aut uitis: neque ex illis laudari, aut uituperari consueuimus, non enim qui timet aut irascitur, laudatur: neque qui irascitur ab

solite, uirtuperatur, sed qui quodammodo ita afficitur: sed ex uirtutibus & uitiis & laudamur & uirtuperamur. preterea irascimur & timemus sine electioe: uirtutes uero sunt electiones quaedam, aut non sine electioe existunt. Ad hec, ex affectibus moueri dicimur, ex uirtutibus uero et uitiis non moueri, sed quodammodo disponi. propterea neque facultates & potentiae sunt: quippe cum neque boni neque mali ob id dicamur, quod absolute agere possimus: neque laudemur aut uirtuperemur. adde quod facultate perditum & potentes natura sumus: boni aut mali, sicut superius diximus, natura minime efficiuntur. si ergo uirtutes neque affectus sunt, neque facultates: habitus necessario sunt. quid igitur sit uirtus generis, ita dictum est.

Postea tria haec quae in anima fiunt, connumerat: in quo ex his uirtutes statuendae sunt, considerat. pluribusque ostendit eas in nullo alio quam in habitu esse collocandas: ita ut habitus genere sint, atque habitus optimi: ut deinceps demonstrat. propterea autem inquit ex uirtutibus non moueri nos, sed disponi. id est affectus quodammodo esse, quod est *διουκείδης*, quia ex quorundam opinione uirtutes incompatibiles quaedam sunt, ac tranquillitates. PROPTEREA neque facultates & potentiae sunt. id est ex his quibus uirtutes non esse affectus demonstratum est, eadem minime esse potentias ostenditur. neque enim ob id dicimur aut boni aut mali, quia absolute agere possimus. in nonnullis tamen exemplaribus non agere id est *πραξιεν* sed affici. id est *παθηεν* reperitur. Boni autem aut mali natura non efficiuntur, sed electione: ea enim quae natura sunt, aliter immutari assuetudine nullo modo possunt. unde fit, ut neque natura neque praeter naturam sint uirtutes, sed assuetudine comparentur.

De duplici mediocritate & uirtutis substantia.

Cap. VI.

Portet autem ut non solum ita dicamus, habitum esse uirtutem: sed qualis nam habitus ea sit, quoque explicemus. dicendum est igitur omnem uirtutem & ipsum id cuius est uirtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi uirtus & oculus ipsum, & opus ipsius bonum facit: quippe cum oculi uirtute fiat, ut bene inspiciamus. simili modo equi uirtus & equum ipsum probum efficit, & ad cursum, gestandumque sefforem, ac sustinendos hostes idoneum. Quod si in omnibus ita se habet res, uirtus quoque hominis nihil aliud erit quam habitus ex quo & bonus homo ipse efficietur, et bene opus suum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc est esse manifestum poterit: si qualisnam sit natura ipsius uirtutis contemplemur.

Cum genus uirtutis esse habitum definiat: differentias etiam exquirere uult, quae speciem constituunt. sed prius tamen communioem quandam uirtutis definitionem assignat: deinde eam priuatim homini accommodat. qui ei praecipuus scopus his in libris ac finis est.

In omni igitur re continua ac diuisibili aliud plus, aliud minus, aliud equale accipere possumus: atque haec uel quantum ad ipsam rem attinet, uel quantum ad nos. aequale autem inter excessum & defectum medium quoddam est. ac rei quidem medium id dico, quod ab utroque extremo aequale distat: estque unum & idem omnibus. quantum uero ad nos, quod neque modum excedit, neque deficit: idque non unum & idem apud omnes est. uerbi causa, si decem plura sunt, & duo pauca: sex media accipiunt quantum ad rem: quippe quae ex aequo & superent, & superentur. id quod secundum arithmeticae rationem medium est.

Cum superius ostenderit uirtutes esse mediocritates: idem quoque nunc apertius demonstrat: inquit. non in omni re continua ac secabili aliquid ac minus dari: licet id: necesse esse quoque ut aliquid concedatur, quod aequale sit. ubi uero haec satis per se manifesta sumpta: aequale deinde ad medium: plus & minus ad excessum & defectum refert: ut nominibus

ita

ita trallatis comode ad id quod uult, confirmandum descendat. Argumenti autem conclusio talis euadit: in omni re diuisibili & plus & minus & equale sumere possumus: affectus autem & actiones diuisibiles sunt: in his igitur & plus & minus et equale est inuenietur. deinde cum sumit, scientias medium quod in ipsis est, coniectare, uirtuteque omni scientia esse exquisitorum colligit, uirtute quoque medium quod in actionibus et affectibus est, esse coniectricem, atque inde mediocritatem. Sed quaerendum uidetur, quo modo, si in continua ac diuisibili re haec consideratur, in affectibus et actionibus inueniri possint, in quibus uirtus uersatur: quippe cum affectus & actiones quantitates minime sint: sed affectus qualitates sint, actiones sub qualitate est ipse referantur. adde quod uoluptas quae ex affectibus & actionibus consequi dicitur, praeterquam quod neque ipsa est quantitas: in nullo tempore circa ipsam uersatur: quemadmodum uisio: ut neque quantum ad tempus attinet, admittere diuisionem possit. Huic dubitationi ita fortasse occurrendum est, ut dicamus uoluptatem, licet in tempore essentia eius non perficiatur, esse tamen totam atque integram in qualibet sumpti temporis parte: ut quatenus operationis naturalis perfectio ac finis est, non sine tempore eatenus sit. praeterea id perspicuum est, omni actioni in qua uersatur uirtus, adiunctum esse tempus. quatenus igitur est in tempore, & tempus continuum est ac diuisibile, eatenus et ipsa diuisionem admittet. Item cum dixerit secundum affectus nos moueri, et motio quippe quae in tempore efficitur, diuisionem patitur: sequetur, ut affectus quoque in eo quod motiones sunt, diuidi et ipsi possint. mouemur autem secundum affectus & uehementer, & leuiter. quinetiam actiones uel motiones quaedam sunt, uel per motiones existunt. Quoniam igitur morales uirtutes circa actiones & affectus uersantur: actiones uero et affectus cum motu sunt & in tempore: tempus autem quantitas est & diuisibile, simili modo motio quae in ipso sit: sed in quantitate diuisibili plus & minus & aequale inuehitur: efficitur proculdubio, ut in affectibus & actionibus eadem diuisio reperatur.

Quantum ad nos uero non ita est accipiendum. non enim si alicui decem minas comedere multum est, duas parum: sex ei Alipta comedendas praecipiet. nam fortasse id quoque ei qui sumpturus sit, erit uel nimium uel parum: Miloni quidem parum: nimium autem ei qui exercitationem incipiat. Idem in cursu & lucta considerandum est. Ita igitur unusquisque scientiae alicuius particeps excessum & defectum fugiens, medium quaerit, atque eligit: ac medium quidem non rei, sed quod quantum ad nos medium est.

Medium in uirtute quantum ad nos considerari debet: id quod exemplo declarat. non enim si alicui decem minae multum, aut duae parum sunt: sex ei praecipiet Alipta secundum arithmeticae proportionem: nam etiam haec alicui erit nimium, illi. scilicet qui primum incipit se exercere: alicui parum, ut Miloni. Milonem Crotoniatam intelligit, qui uiribus & robore corporis adeo oesum perauit, ut taurum humeris gestans per stadium ingressus fuerit. de eo. nam illud fertur, quod cum domus in qua cum sociis pythagoricae disciplinae causa uentitare consueuerat, parte quadam repente quodam casu subruisset, ita ut oes iam esset oppressura: ipse cōfestim ruinosum parietem subierit, subnixusque corpore tantisper labas tectum sustinuerit: quoad oes incolumes fuerint egressi. tantum tamen uirum robur arboris cuiusdam uiribus resistere non potuit. cum enim forte per syluam quandam iter faceret, uideretque stipitem quem lignatores discindere nequiuissent, cunctisque adactis reliquerat: ipse uiribus suis fretus eum aperire aggressus est: magnoque & manu & pedum nixu nihil aliud effecit, quam ut dissiliret cunei. quibus excussis lignum iterum magno impetu in se rediens eum uehementer constrictum tenuit: atque ita praedam feris miserabile praebuit. huic igitur parum essent sex minae, alteri nimium. nam in omni scientia medium non unum est, sed quod unicuique est accommodatum. uerbi causa, futor non unum esse statuit mediocrem calceum: sed qui pedum meo aptus est, is mihi est mediocris, qui excedit, maior, qui deficit, minor quam pedum meo conueniat. Idem in singulis artibus, singulisque personis consideratur.

Quae si omnis scientia ad medium spectans, atque ad ipsum sua opera dirigens ita opus bene absoluit: ut de bene absolutis operibus illud dici consueuerit, ut neque demum neque addi quicquam posse fateamur: quali excessus & defectus quod

Eustrat.

g

bene est, corrūpat: mediocritas conferuet. si boni igitur artifices, ut nunc dicemus, ad hoc spectantes operantur: uirtus uero oī arte exactior est et melior, quē admodum etiam natura: efficitur proculdubio ut ea mediū coniectrix ac collimatrix sit.

Argumentū est à minori. si. n. ars quæ inferior est uirtute, ad accommodatū unicuique mediū spectans bene opus suū exequitur: multo magis uirtus quæ omni arte melior, exquisitiorque est, idem faciet: sicut etiam natura, melior siquidem arte est etiā natura: ars, n. imitatur naturam, sed uirtus tamen adhuc melior est: quippe cū nihil aliud sit q̄ nature perfectio: naturaque ipsa quæ finem suum perfecte consequuta fuerit. Quod si ita est, efficietur, ut uirtus mediū quod ad nos spectat, coniectrix sit.

De morali loquor: hæc. n. circa affectus & actiones uersatur: in quibus excessus & defectus & mediū est: ut & doleat & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, irascatur et misereatur, ac demū letetur et doleat magis et minus: atque utraque hæc non bene. nā q̄n oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius causa, et ut oportet, hæc facere, medium est atque optimū: id quod est ipsius uirtutis. Simili modo circa actiones est excessus & defectus & mediū. at uirtus circa affectus actiōesque uersatur: in quibus excessus peccat, defectus uituperatur, medium uero et laudē et rectam executionem consequitur. Hæc autem utraque ad uirtutem pertinent. mediocritas igitur quædā uirtus erit, cum mediū ipsius coniectrix, collimatrixque sit.

De uirtute morali autem intelligendū esse inquit, quæ circa actiones affectusque uersatur: in quibus excessus & defectus & mediū reperitur: ut in intellectuali mediocritatē nullā esse ostendat. nō. n. oportet, ut mediocriter intelligamus, mediocriterque sciamus, excessumque in cognitione uitemus: sed quanto magis scire possumus, tātō melius est. mediocritas siquidem in affectibus actiōibusque esse debet, quæ mediū quantū ad nos spectat, ex ipsis eliciat possumus. n. timere & magis & minus, quorū neutrum bene se habet: possumus et mediocriter, id quod uirtuti ascribitur: circūstātiāsque suas habet: ut quando oportet doleamus aut letemur, & ob quæ, & cuius causa oportet &c. in actiōibus item est excessus & defectus & mediū. potest. n. quis supra modū etiam pecunias expendere, si plus q̄ oporteat, largiatur: potest et in sumptu deficere, si minus q̄ debeat, expendat: potest & mediocriter, cum & quantū & quale debet, seruatis quoque alijs circūstātijs expendit: id quod ad uirtutem pertinet. mediocritas igitur quædā propterea est uirtus quia mediū scrutatrix, cōiectrixque est.

Præterea peccare multis modis possumus: malum. n. est infiniti, ut Pythagorici coniectabant, bonum autem finiti: recte agere uero uno modo tantum licet. atque iccirco illud facile, hoc difficile est. facile siquidem est à scopo aberrare, sicut ipsum attingere difficile. ob id igitur excessus & defectus uitij est, uirtutis mediocritas. nam simpliciter bonus est, sed malus omnimode.

Vitium in excessu & defectu, uirtutem in mediocritate consistere, aliter conatur demonstrare: peccare. n. inquit multipliciter possumus, recte agere uero vno tantū modo: hocque Pythagoreorum auctoritate confirmat. illi. n. cum duos ordines statuerent, bonorum unum, alterum malorum, in hoc multa & infinita: in illo unū & finitum collocabant. nam cum dixisset / malum. n. est infiniti / id est ordinis illius in quo infinitum ponebatur, ut Pythagorici coniectabant: addidit, / bonum autem finiti / utpote quod idē illi opinabatur: postea paucis his interpositis orationē continuat, recte agere uero inquit vno tantum modo. hoc. n. refertur ad id quod dixerat, peccare multipliciter possumus. quia uero peccare multis modis licet, facile est id facere. aberrare. n. à scopo facile est, dum vel in dextram vel in sinistram, vel in superiorem, vel in inferiorem partem iaculamur: at cum scopum ferire unico tantū modo possumus, assequi id longe difficilius est: sic quoque recte agere difficile est. hinc patet uitij excessum & defectum, uirtutis uero esse mediocritatem: quippe cū mediocritas vna tantū

sit,

sit, excessus & defectus duo modi uitiorum existant: quinetiam excessus unusquisque contingere multifariam possit, cum vel augetur vel minuitur, itē defectus, cum vel minus vel magis à medio ipso deficit, mediocritas uero nisi vno tantum modo existere nō possit: unū enim est mediū, sicut dictum est.

Virtus igitur est habitus electiuus in mediocritate quantum ad nos consistens: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita, ut prudens præfiniret: mediocritas autem duorū uitiorū, alterius per excessum, alterius per defectū. atque eo est quod uitia alia deficiunt ab eo quod fieri debet, alia exuperant & in affectibus & in actionibus: uirtus uero mediū & inuenit, & eligit.

Recte assignatam esse hanc definitionem perspicuū est. habitus. n. est, ut superius demonstratum fuit: electiuus, ut à scientijs distinguatur, quæ licet habitus etiā ipsæ sint, causam suā tamen in electione minime referunt: in mediocritate consistens, partim ut circa quid negotium eius sit, explicetur: partim etiā ut à quibusdā affectibus separetur, qui in mediocritate quadam etiā ipsi consistunt, non tamen duorum uitiorū: ut uerecūdia, & eiusmodi, sicut inferius etiā ipse Aristoteles ostendit. sunt. n. laudabiles, et in mediocritate quadā constituti, non tamen uirtutes, aut uitiorum mediocritates. addidit præterea in mediocritate quantum ad nos, ut eam seiuingeret, à mediocritate, quæ in re consideratur. cum uero postremo subiungit: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: à uitijs eam omnibus excludit. nam uitia quoque ex electione dependent, non tamen recta ratione præscribuntur, ut inde mediocritatis nomē sibi possint uendicare. ratio. n. recta est quæ mediocritatis terminum in actiōibus præfinit, ut neque ceterius recedendū, neque ulterius progrediendum nobis sit. atque hæc satis ad definitionis absolutiōnem, abūdeque faciunt: reliqua explanatiōis causa subiiciuntur. nā quia dixit uirtutem in mediocritate consistere, quæ ratione præfinita sit: qua ratione præfiniri debeat, exponit, ea proculdubio qua prudēs præfiniret. de qua deinde mediocritate intelligendum sit explicat. cum inquit, duorum uitiorum eam esse, unius per excessum, per defectum alterius: tum quo modo per excessum aut defectum uitia dicantur esse, declarat: eo. scilicet quod in actiōibus & affectibus uitia uel modum excedunt, uel ab eo deficiunt: uirtus uero mediū ipsum & inuenit & eligit.

Quapropter substantia quidem & ratione quæ quid sit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem spectat, & quod bene se habet: extremitas uirtus est.

Quod hic sequitur afferre quandam dubitationem potest. inquit. n. substantia uirtutem esse mediocritatē, quantum ad optimum uero attinet, atque id quod bene se habet, extremitatem. extremitas. n. esse ipsa uirtutis substantia uidetur, quippe quæ per mediocritatē inueniatur. sed sicut in demonstratiōibus præcipua uis in causa est, quæ etiā mediū terminus dicitur: ita quoque in definitionibus siquis assumere eam potest, ob quam tale esse id quod definitur, ostenditur: optime quidnam sit unumquodque, definit: qua de re in posterius resolutorij satis dictum est. causa. n. ut unaquæque uirtus existat, in affectibus & actiōibus mediocritas est. quod autem extremitas sit in eo quod bene se habet, illud uero nō dissimile ijs est qui ab ipso Aristotele *συμπεροσ μετρούσους*. i. conclusorij termini appellantur. exempli causa, cum definimus quid sit quadratio, cum. scilicet. mediā lineam in proportione. i. quadratoriam inuenimus: eiusmodi definitio causam reddit, quam ob rem quadratio fit: cū uero dicimus quadratiōem esse, cum altera parte longiori figuræ æquale quadratum inuenimus: conclusionem afferimus. nam ubi demonstrauit geometra, id quod à media linea laterū altera parte longioris figuræ resultat quadratum, æquale esse figuræ quæ ab eis ipsis lateribus continetur: inducit postea conclusionem hoc modo: æquale igitur datæ figuræ altera parte longiori quadratum inuenitur. Idem in uirtutis definitionibus est. qui. n. eam in affectibus & actiōibus mediocritatem esse inquit, is substantiam eius definit, curque uirtus sit, explicat: qui uero extremitatē in eo quod bene se habet, eam esse dicit, quali conclusionē infert. nam quia in affectibus & actiōibus mediocritas est, ex eo fit, ut extremitas quoque in eo quod bene se habet, existat. substantia. n. uirtutis in mediocritate consistēs illius extremitatis quæ est in eo quod bene sese habet, causa eius quodam modo est: ut hæc definitio, cum dicimus

Eufrat.

g ij

virtutem esse extremitatem, quasi conclusio sit: illa prior causam etiam contineat, ob quam extremitas ipsi aduenit: si in hunc modum dicamus, virtus est habitus electivus mediocritatis circa affectus & actiones quae recta ratione praefinita sit, ipsius extremitatis quae in eo est quod bene se habet. Nonnulli vero sunt, qui dubitent, quo modo virtutes esse mediocritates possint. nam si neque excessus neque defectus in affectibus & actionibus praefinitus est: & eorum quae praefinita non sunt, medium statui, ac sumi nullum potest: nullo modo virtus excessus & defectus qui est in actionibus & affectibus, esse mediocritas poterit. neque enim vel audaciae terminus aliquis praescriptus est, quousque progredi oporteat, ut audacia sit, vel timiditatis, & ignaviae, vel alicuius ex alijs excessibus et defectibus. Sed isti tamen non recte videntur dubitare. non enim medium est quantum ad rem attinet, illud circa quod virtus consistit. nam id ab extremis equalliter distat, neque esse villo pacto posset, nisi certo aliquo fine ac termino extrema concluderentur. hoc vero circa quod versatur virtus, est respectu nostri medium, respectuque nostri neque excedit, neque deficit, sed mediocre est ac moderatum. sed si quod deficit atque excedit, quantum ad nos non difficile inueniri potest: medium quoque quantum ad nos attinet, facile percipietur. Huc accedit, quod cum virtus duorum vitiorum, non duorum vitij terminorum mediocritas dicatur: locum non habet eiusmodi dubitatio: si dixerimus, si malus in excessu & defectu praefinitum modum non habet, ut certo quodam fine terminetur: neque medium eorum certum esse villo modo poterit. non enim terminorum medium virtus quaerit, sed deflexionum, declinationumque ad terminos. neque medium hoc ex mixtione extremorum medium dicitur, ut fuscum: non enim omnia quae media aliquorum sunt, ex eorum mixtione constantur. nam in artibus medium, & quod recte se habet, non mixtio extremorum, sed additio & subtractio efficit: id quod etiam in virtutibus contingit. honorum praeterea & malorum medium neque ipsum ex commixtione existit: neque qui incipit proficere, ex probi & pravi confusione medius vtrorūque est: neque sex inter decem & duo ex eo medius est numerus, quia ex vtrorūque con-
temperacione extiterit. sed neque in continuis medium ex terminorum mixtione efficitur: neque etiam circuli centrum eius figurae medium est ex ambitus seu circumferentiae commixtione: ut ex his omnibus pateat, esse nonnulla media, quae non ex mixtione extremorum, sed ex sua ipsorum quantitate media sunt.

Neque tamen omnis actio, omnisque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine cum prauitate implicatur: ut malevolentia, impudentia, et inuidia: et ite actiones, ut adulterium, furtum, homicidium, omnia enim haec & huiusmodi ita appellatur, quia non excessus ipsorum aut defectus, sed ipsa mala sunt: ut nullo modo possit quisquam in ipsis recte agere, sed peccare semper necesse sit: neque bene, aut non bene se gerat, dum quatenus & quando, & quomodo oportet, adulterium committit: sed dum absolute unumquodque horum facit continuo peccet.

Non omnes affectus neque omnes actiones admittere mediocritatem inquit: quia nonnulli affectus sunt, qui quando ut oportet, & quatenus & erga quos oportet, seruatisque alijs conditionibus fiunt, in mediocritate consistunt: quando vero amplius quam oportet, & erga quos non oportet, mouentur, & omnino circumstantias aliquas ex his transgrediuntur, in excessu sunt: sicut in defectu, cum deficiunt, minusque quam debet aliquis afficitur. ut, si irascamur quo modo, et quatenus, & erga quos oportet, mediocritas est: si amplius quam oportet, & erga quos non debemus, excessus: si minus quam oportet, & non erga quos debemus, defectus irae est. Idem in actionibus contingit. nonnullae enim & mediocritatem & excessum & defectum admittunt. ut, in dandis pecunijs possumus esse largiores quam deceat, hocque ad excessum pertinet: possumus item esse parciores iusto, quod est defectus: possumus etiam mediocritate uti, quod solius virtutis munus est. nonnulli vero affectus nonnullaeque actiones ut inquit, admittere mediocritatem non possunt, sed statim in nomine ipso prauitatem praesferunt: ut malevolentia, inuidia, impudentia in affectibus: in actionibus adulterium, furtum, & homicidium. non enim inuenire inuidiam aliquam possumus, quae aut mediocritas sit, laudemque mereatur, aut excedat modum, vituperationeque digna sit, sed absolute omnis praua est: simili modo malevolentia & impudentia. Idem quoque in actionibus commemoratis manifestum est. neque enim in adulterio,

rio, aut homicidio aut furto modus aliquis seruari potest, quo & recte agere, & laudem consequi valeamus: sed absolute quomodocumque ea faciamus, malum, & peccatum est. Neque moueri quisquam debet, si quandoque incidit, ut adulteria quaedam laude digna esse videantur: quemadmodum si quis cum tyranni uxore rem habeat, eaque ratione ad tyrannum interficiendum, patriamque liberandam sibi viam patefaciat: non enim id adulterium est existimandum. neque de eo nunc intelligit Aristoteles: sed quando intemperantiae voluptatisque causa illegitime committitur. sicut etiam homicidium non ille dicitur committere, qui quomodocumque hominem occidit: nam posset etiam iuste aliquis id facere, hostem, aut latronem interimendo: sed qui iniuste & illegitime occidit.

Perinde igitur est, ac si quis in iniuste, ignaue, intemperanterque agendo ponendam esse mediocritatem, excessumque & defectum censeat: nam hoc modo exuperationis & defectiois mediocritas, exuperationis ite exuperatio, & defectiois defectio inueniretur. Quemadmodum autem temperantiae & fortitudinis nullus est excessus aut defectus, propterea quod medium ipsum extremum est quodammodo est: ita neque illorum mediocritas ulla, aut excessus aut defectus esse potest: sed utcumque agantur, peccatum est. omnino enim neque exuperationis aut defectiois mediocritas, neque mediocritatis exuperatio aut defectio ulla est.

Ut hoc quod modo dixit, clarius ostendat Aristoteles, ad quosdam habitus transit, qui manifeste prauis sunt, sicut enim iniuste agendo aut intemperanter aut ignaue nulla mediocritas reperitur, nullusque excessus aut defectus: sed toti huiusmodi habitus prauis sunt ac peccant: ita in superioribus commemoratis actionibus neque excessus aut defectus, neque mediocritas est. Sed quaerendum videtur, quo modo in iniuste agendo & ignaue & intemperanter non esse mediocritatem, neque excessum, neque defectum dicat: cum remissio & intentio in his ipsis vitijs manifeste contingat, esse enim ignauius & iniustus & intemperas alius magis alius minus potest: ut hac ratione nihil veteret, quo minus & exuperationis exuperatio, & defectiois defectio reperitur. Verum excessus & defectus in vitijs duobus modis consideratur: vno, in ipso eodem vitio: cum vel magis vel minus excedit, vel magis vel minus deficit: altero respectu mediocritatis & virtutis. priore modo fieri potest, ut dum intenduntur & remittuntur vitia alia alijs magis & minus vel excedat, vel deficiat: atque ita exuperationis exuperatio, et defectiois defectio concedatur. si secundo modo intelligamus spectando ad mediocritatem, exuperationis esse excessum & defectus nulla ratione poterit: ita enim fieret, ut in ipso vitio, quod absurdum est, mediocritas & virtus existeret: non est igitur neque exuperationis exuperatio, neque defectiois defectio. Idem ex virtutibus quoque cognoscere licet. Quemadmodum enim in temperantiae & fortitudinis & in omni demum virtutis mediocritate inuenire excessum & defectum minime possumus: propterea quod mediocritas ipsa, extremitas est quantum ad id quod bene se habet, certamque habet praefinitionem: ita quoque in vitijs neque excessus & defectus neque mediocritas est: sed quod ex vtraque parte virtutis constitutum est, alterum est totum excessus, alterum defectus. Temperantiae autem & fortitudinis solius mentionem facit, & non aliarum virtutum ea de causa: quia maxime necessarii & naturales affectus sunt, atque eiusmodi qui maxime auxilio indigeant, in quibus haec virtutes versantur: earumque vltus in vita latissime patet. Caeterum sicut affectus quidam & actiones nonnullae probitate non admittunt: nunquid ita quoque alij inueniuntur tam affectus quam actus, qui e contrario prauitate prorsus careant: nonnulla sane etiam huiusmodi inuenire difficile non est. ut indignatio est & verecundia inter affectus, quae laudem merentur: strenuitas, & tyrannicidium inter actiones, quae probitatem vel nomine ipso praesferunt.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

Cap. VII.

At vero non oportet solum uniuersaliter haec dicere, sed particularibus et accommodare. quae enim de actionibus fiunt disputationes, si uniuersaliter tractantur, communiores: si particulariter, ueriores sunt. circa particularia enim actiones uersantur, quibus consentanea esse debent quae dicuntur.

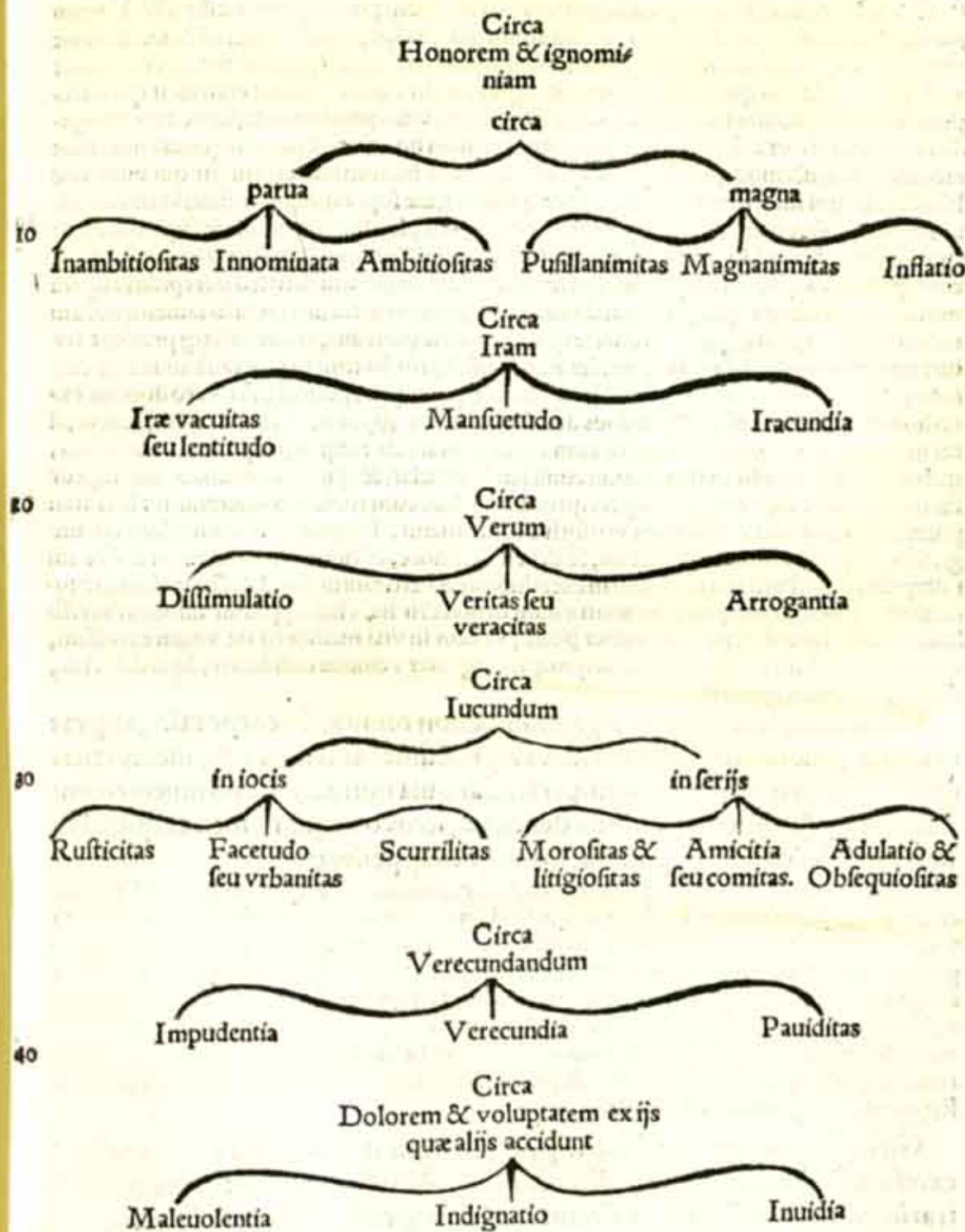
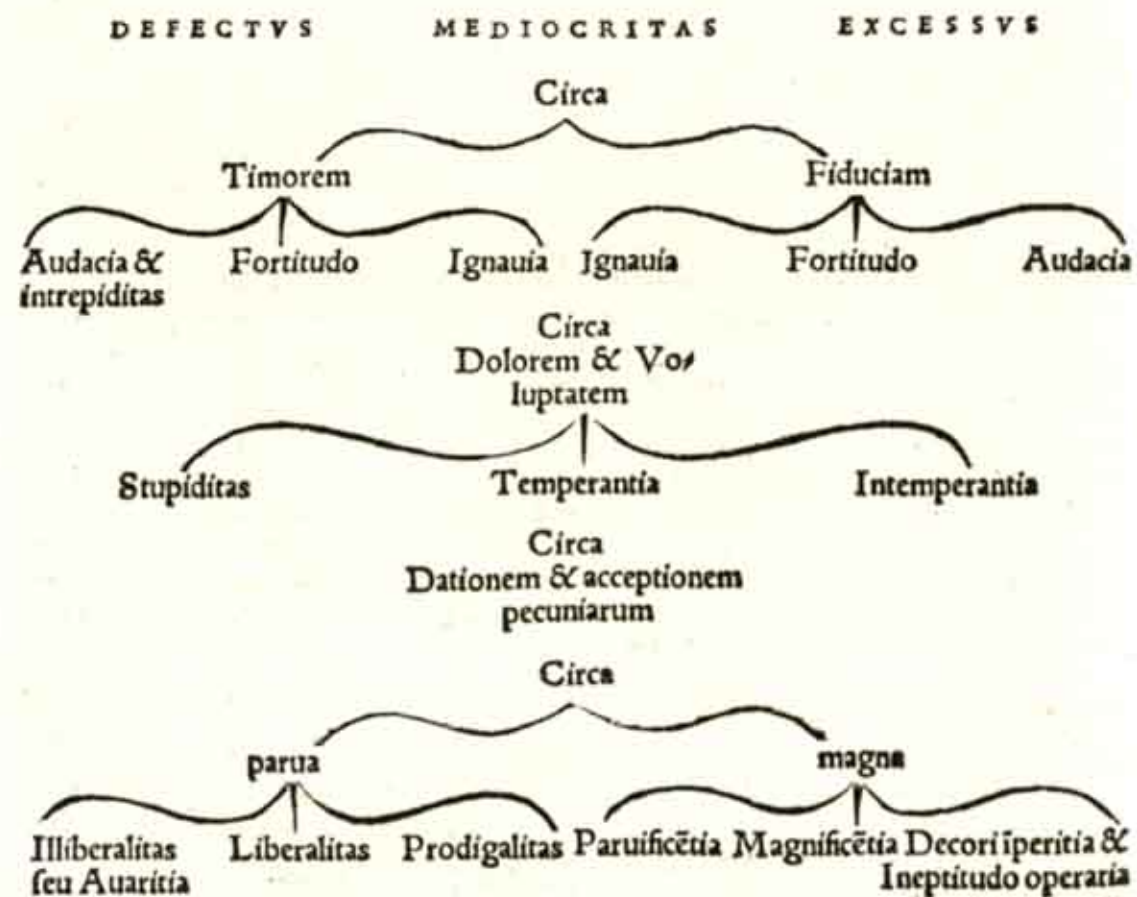
Eustrat.

g ij

Quoniam vniuersaliter de virtute iam dixit, q̄ mediocritas sit: vult nunc singulas virtutes & vitia describendo virtutem mediocritatē, vitia alterum excessum, alterum defectum esse sigillatim ostēdere. Cur vero dicat cōmuniōres esse disputationes quæ vniuersaliter tractantur, inde esse manifestum poterit: q̄ in scientijs quæ propriæ scientiæ sunt, vniuersales rationes non ex particularibus, sed ex ipsis vniuersalibus fidem tibi faciūt, ac confirmantur. Geometra. n. triangulum tres angulos habere æquales duobus rectis, non ex particularibus triangulis probat, inductione hoc modo vtens: hæc triangula figura tres angulos æquales duobus rectis habet: & hæc item nihilo minus: & singulæ aliæ particulares: iccirco vniuersale quoq̄ illud enunciatum verum erit, quod oēm triangulū idem habere inquit: sed e contrario demonstratione vniuersali hoc ita esse confirmat. In actiuis vero vniuersalium comprobatio ex particularibus sumi consuevit. vt in medicina fit: in qua calidū remittere ac relaxare, frigidum contrahere & condensare ex particularibus confirmatur. item veratrū bilem purgare ex eo cognoscitur, q̄ ex particularibus aliquis eius sumptione fuerit purgatus. Eodem modo in virtutibus faciendum est. non. n. sufficit, si virtutē esse mediocritatem vniuersaliter dixerimus, sed oportet, vt vnāquāq̄ etiam ex virtutibus persequamur, eāq̄ esse mediocritatē ostendamus: alioqui vana erit omnis vniuersalis tractatio, nisi singulis ac particularibus fuerit accommodata. Iccirco descriptionem virtutum, vitiorumq̄ quæ vtrinque singulis adiacent, faciendam esse censet, cum inquit.

Sumenda igitur hæc ex descriptione sunt.

Videtur enim his verbis nihil aliud significare, nisi descriptionem quandam esse subiungendam, in qua affectus quæ virtutum subiecta materia est, collocati propriam quisq̄ virtutem & vitia per excessum & defectum ex orientia supposita habeat: quo virtutē esse mediocritatem, definitionemq̄ eius quam superius posuit, vnicuiq̄ sigillatim esse accommodatam per inductionem cognoscamus. ad hoc enim confirmandum solummodo hæc videtur descriptio fieri: nam quæ maiore aliqua tractatione indigent, repetita oratione postea in sequentibus libris diligentius explicabit. Descriptio autem subiungi in hunc modum posset.

Vnumquodq̄ igitur ex hac descriptione & designatione, quam subintelligendam censet, breui quadam monitione declarat, ita inquit:

Circa timores quidem & fiducias mediocritas fortitudo est. eorum vero qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, uacat nomine: multa enim sunt, quæ nomen non habent: qui confidendo exuperat, audax est. at qui & in tigi
Eustrat. g iij

mendo exuperat, & in confidendo deficit, is est ignauus.

Circa timores & iudicias mediocritatem fortitudinem ponit, quæ vtrarūq; affectionum mediū eligit, atq; agit. qui vero in excessu collocatur, audax plerūq; appellari cōsuevit: nunc tamen duos quosdā statuit qui excedant, alterū in non timendo, quæ nomine carere inquit: alterū in confidendo quæ audacē vocat. Sed quo modo vacare nomine eum dicit qui intrepiditate exuperat, cum intrepiditas, i. ἀφοβία vitium, vitio præditus ἀφοβος hoc est intrepidus appelletur: fortasse quia prius usurpatum nomen hoc non fuerit. nam quoniā nulli inueniebantur huiuscemodi, neq; nomen quodpiam vitio inditum est. est autem qui vitio hoc laborat, ille qui nihil omnino timet, ne ea quidem quæ supra hominē sunt: vt terræ motuum, ac fulminum terrificos aliquos impetus. nam in plerisq; quæ accidere sæpe consueverunt, et fortis intrepidus est. qui vero in vitio hoc constituitur insania quadam, vt ita dicā, correptus ne ea quidem quæ hominum naturā excedunt, pertimescit: sed intrepidus atq; imotus omnia excipit. quāq; etiam audax esse intrepidus videtur, sed diuerso tamen quodam modo: audax. n. præterq; qd non timet: exponit etiam se periculis, in terribilibusq; præceps fertur: at intrepidus in eo tantum consideratur, qd nihil prorsus timet. et fortasse audax est etiā intrepidus, intrepidus vero nō omnino audax, & præceps in pericula. At vero duobus excessibus intrepiditati & audaciæ duos defectus minime opponit, vt alter in intrepiditate, alter in audendo deficiat: sed vnum tantum, quæ ignauia est: atq; id propterea forsitan facit, quia cū ille qui excedit in timendo, in confidendo deficiat, & qui in confidendo deficit, prorsus in timendo exuperet, mutuaq; reciprocatione hæc cum timido conuertantur: fieri non potest, quin nisi vnum vitium ex vtrisq; his constituitur. In audaci vero non idem contingit: non. n. qui in confidendo excedit, & deficit in timore, cōtinuo est audax: nam esse etiam intrepidus potest. atq; ita fit vt duo in excessu, vnum vero tantum in defectu vitium hic inueniatur. fortasse etiam ob id tantum vnum in defectu hic vitium opposuit duobus excessibus, vt ostenderet fieri non difficulter posse, vt sicut in vna mediocritate vnum excessum, vnumq; defectum constituiamus: ita quoq; si diligenter velimus cōsiderare, duos defectus, duosq; excessus reperiamus.

Circa voluptates vero & ægritudines non omnes, sed corporales, atq; eas maxime quæ in tactu existunt, circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia est: excessus intemperantia. at quia non admodum inueniri consueverunt, qui in voluptatibus deficiant, iccirco neque nomen aliquod huiuscemodi homines adepti sunt: sed stupidi appellentur.

Circa dolores & voluptates non omnes, sed corporales esse inquit temperantiā mediocritatem, neq; etiā circa corporales oēs, sed eas tantū quæ tactu percipiuntur: vt cibi & potus, vt venereorum. circa dolores vero minus versari hanc virtutem, qd circa voluptates propterea dicit, quia a voluptate magis qd a dolore & temperantia & vitia ei opposita formam accipiunt: operatioq; ipsius temperantis circa voluptates præcipua est: dum quod in ipsis est mediū, eligit. in eo autē circa dolores etiam esse dicitur, qd ob absentiam voluptatum minus me dolet. excessum intemperantiam vocat: defectum carere nomine ea de causa inquit, quia non admodum inueniantur, qui in voluptatibus deficiant. ipse tamen hos ἀνυσθητους, id est stupidos, sensuq; carentes nominat.

Circa dationem acceptionemq; pecuniarum mediocritas est liberalitas: excessus & defectus, prodigalitas & illiberalitas seu auaritia: in quibus contrario modo excedunt & deficiunt homines: prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: auarus contra excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nūc figura quadā ac summatim dicimus, hac ipsa breuitate contenti: postea accuratius de hisdem pertractabimus ac definiemus. Iā circa pecunias aliā quoq; sunt dispositiones e quibus mediocritas magnificentia est. nam magnificus a liberali eo differt, qd ille circa parua, hic circa magna versatur. excessus est decori imperitia, seu indecorum, et ineptitudo operaria: defectus

defectus paruitas: quæ vitia differunt etiā ipsa ab his quæ circa liberalitatem sunt: quo modo uero differant, posterius dicitur. At uero circa honorē & ignominiam mediocritas est magnanimitas: excessus inflatio quæ dicitur: defectus pusillanimitas. Sicut autem magnificentia liberalitatem correspondere diximus, ut in eo ab illa differret, qd circa parua versatur: ita magnanimitati quæ in magno honore versatur, alia quædam uirtus correspondet, cuius circa parua officium est. fit enim, ut sicut oportet, honor appetatur: et magis etiā uel minus qd oportet. unde qui in appetitione hac excedit, ambitiosus: qui deficit, inambitiosus dicitur: medius nomine uacat. dispositiones quoq; ipsæ in nominatae sunt: ambitiosi tantū, excepta, quæ ambitiositas dicitur. hincq; euenit, ut extremi de media sede decertent. & nos quoque medium interdum ambitiosum, interdū inambitiosum uocamus: & modo ambitiosum, modo inambitiosum laudamus. Qua de causa uero id fiat, in sequentibus dicitur. nunc autem de reliquis eo modo quo capimus, pertractandum est.

In dandis accipiendisq; pecunijs mediū eligit liberalis: at vtrisq; extremi in vtrisq; his peccant. nam licet prodigus quemadmodum inquit, in erogando excedat, & in accipiendo deficiat: illiberalis vero contra in dando deficiat, excedat autem in accipiendo: interdum tamen absolute prodigalitas excessus, auaritia defectus appellatur. est enim circa vtraq; vt dictum est, liberalitas, dationem, & acceptionem: magis tamen in datione uirtus hæc elucet: quippe cum in ea præcipuam suam operationem exerceat: nam acceptio ex conditione liberali contingit, si uidelicet magna aliqua indigentia opprimatur. in quo igitur præcipua est liberalis hominis operatio, in eo excedit prodigus, & deficit illiberalis. Sed quia de uirtutibus his & uitijs in sequentibus libris diligentius pertractaturus est, diffusius quoq; nos de singulis his suis locis plura disseremus: nunc pauca hæc sufficiant.

Circa iram igitur excessus, & defectus & mediocritas quoq; est: sed cū non minus ferè careant, mediū mansuetum, mediocritatem mansuetudinem uocabimus. ex extremis uero ille qui excedit, iracundus sit, & uicium iracundia: qui deficit, iræ uacuus: & defectus iræ uacuitas appelletur.

Post magnanimitatem de mansuetudine disserit, eo qd etiam ipsa circa honorem versatur. castigat enim iram mansuetudo, atq; id ob ignominiam: unde merito post magnanimitatē collocatur, & non post fortitudinem: licet fortitudo circa iram, sicut hæc quoque existat. Quanquam fortasse non circa iram, si recte dicere volumus, versatur fortitudo: nam si ita esset, iracundi fortes essent, vel audaces: id quod minime est. timidi enim ob pusillanimitatē maxime iracundi conspiciuntur. præterea si fortis ob irā esset fortis, cum ira sit uindictæ mutuaq; offensionis appetitio, efficeretur, vt fortitudo non per sese, sed ob aliud quid esset uirtus: at hoc absurdum est: non est igitur ira, quæ fortem hominem faciat. Quæredum autem est, quomodo mediocritatem circa iram & excessum & defectum nomine carere dixerit, cum tamen & mansuetudo & mansuetus a Platone alijsq; antiquis philosophis nominetur: & tam iracundia qd iracundus antiquum nomen sit: ira uacui item ac lenti id est ἀβητοι nonnulli a Græcis semper antea fuerint appellati. sed hoc non iccirco inquit qd hæc nomina ab ipso fuerint innouata, nihil enim præter ἀβητοι hoc est uacuitatem iræ finxit: sed quia licet essent etiam apud veteres hæc nomina, in aliud tamen significatum ab ipso hic translata sunt: nam cum mansuetudo diceretur uirtus ea, qua tranquillo ac quieto animo aliquis est, neq; quicquam irascitur: ipse in eum sensum hoc uocabulum deflexit, vt mediocrem dispositionem circa iram significaret: cum & quando oportet, & ut oportet, ceterisq; circumstantijs seruatis vel irascitur quispiam, vel non irascitur: mansuetumq; præditum hac uirtute nominauit. Cum item iracundus ille appelletur, qui naturalem quandam irascendi procliuatatem, aptitudinemq; habet: ipse ad illum trāsfert hoc nomen, qui habitu eo præditus est, vt supra modum ira corripiatur. defectumq; iræ uacuitatem vocat. præterea in alijs uirtutibus

tibus vitia minime inveniuntur, quæ ab affectibus denominata sint, circa quos versantur. In fortitudine. n. qui deficit, *δελος* id est ignavus, qui excedit, audax vocatur. nam licet audax qui græce *θρασύς* dicitur, a fiducia nomen habere videatur: ea est græce *θάρσος*: non ita tamen est: immutatum enim fuit, & pro *θρασύς θρασύς* dicitur. non secus etiam in temperantia qui excedit, non voluptuosus sed intemperans, qui deficit, stupidus nuncupatur. simili modo in cæteris. at in mansuetudine cum habitus per excessum & defectum ab affectibus fuerint denominati, merito nomine vacare dicti sunt.

Sunt autem etiam aliæ tres mediocritates quæ similitudinem quandam inter se habent, sed tamen differunt: cum enim circa sermonum, actionumque communionem omnes versentur, in eo sunt dissimiles, quæ una circa verum quod in 10
ipsis est, aliæ circa iucundum negotium suum habent: quod quidem iucundum duplex, alterum in ioco, alterum in omnibus vitæ commercijs consistit. Dicendum igitur de his quoque est, ut magis in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, extrema vero neque recta, neque laudabilia, sed vituperatione digna haberi. ex his vero pleraque nomine etiam ipsa uacant. sed tantandum tamen sicut in cæteris, nomina quoque his inuenire: quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio possit.

Cæterarum virtutum operationes excepta iustitia exercere per sese unusquisque potest. 20
verbi causa temperans, non solum in societate aliorum, verum etiam secum ipse valet temperanter se gerere: dum in victu, in vestitu, in reliquis quæ ad vitam traducendam spectant, virtute hac utitur: potestque id in agendo etiam tantum, sine ulla loquutionis occasione præstare. Idem in fortitudine, & liberalitate, aliisque virtutibus contingit. nam & liberalis esse per se unusquisque potest, dum circa sese ut debet, pecunias expendit: & fortis, dum neque terretur aduersus, neque secundis rebus facile perturbatur. Iustitia vero licet in commercijs vitæ omnino versetur, fieri tamen potest, ut etiam ipsa sine loquutionis necessitate exerceatur. at vero hi tres habitus de quibus nunc agit, id est veritas, amicitia, & facetudo in communitate loquendi & agendi spectantur: ut in ipsis enumerandis manifestat Aristoteles, 30
dum inquit.

Circa verum igitur qui mediocris est, uerax: mediocritas ipsa ueritas seu ueracitas nuncupetur. fictio uero si in maius quid quam re uera sit, tedit, arrogantia, & qui eam habet arrogans: si in minus, dissimulatio, quique ea est præditus, dissimulatio appellatur.

Cum verum honorabile, maximeque affine natura philosophiæ sit: circa ipsum nonnulli recte se gerunt & re & verbis: nonnulli peccant, atque errant. sed in re quidem inæqualitas ipsa satis manifesta est. qui enim neque magis neque minus quam par sit, sua aut extollit aut deprimat, est mediocris. In verbis uero quo modo laudabilis sit qui mediocritatem 40
in veritate eligit, considerandum: quippe cum ubique & semper verum dicere eligendum sit, nullaque in hoc mediocritas seruanda esse videatur. an fortasse aliquando mendacio quoque uti oportet, ubi id medicamenti ac remedij, ut inquit Plato, vicem obtinet: quin etiam prædicare de nonnullis etiam vera quando non oportet, & apud quos non oportet, absurdum est: unde qui in his redundat, malus atque arrogans erit, non solum qui in maius quid mentitur. an non dicit eum ueracem qui circa ueritatis mediocritatem versatur, sed qui circa uerum virtutem ipsam, mediocremque habitum adeptus est. qui sane ille est, qui uerum seruat, neque id uel excessu uel defectu peruertit ac uitiat. an illum ueracem appellat, qui ea quæ sibi in hominum consuetudine ita ut sunt, & uerbis & factis ostendit: neque maiorem in modum quam oporteat, extollit, neque minora quæ sunt, efficit, propterea quæ antepone omnibus ueritate consueuit: ex uitijs uero fictionem in maius, qui excessus est, tam uerbis quam factis arrogantiam uocat, quique ea est præditus, arrogantem. cum enim, prius *ἀλαζόνες* apud Græcos dicerentur, id est arrogantes, qui uel diuinationem, uel uersutiam ut sophistæ, & omnino præstigiatores profitebantur: ipse significatum huius nominis ad eos transtulit, qui

qui quomodocumque bona quæ in se habent, ultra quam uerum sit, extollunt. qui uero sibi detraxerunt, minusque quam habent, uerbis præ se ferunt, malos etiam ipsos esse dicit, dissimulatoresque appellat: quippe cum omne mentiendi studium prauitati coniunctum sit. nonnulli tamen sunt, qui dissimulationem quam *εἰρωνεία* dicit, non esse uitium putent, dissimulatorem fuisse Socratem asserentes. sed fortasse minime fuit dissimulatio Socrates: id quod argumento etiam eo constare potest, quod a nullo ex amicis, sed a quibusdam alijs ingenium eius ignorantibus ut Thrasymachio & Menone, hoc dissimulatio. i. *εἰρωνεία* nomine fuerit appellatus. dicebat enim, ut par erat, se nihil esse, nihilque scire, dum humanam sapientiam diuinæ compararet: id quod in Platonis defensione etiam continetur. uel fortasse ita modeste de se loquebatur, non mentiendi studio, sed euitandæ inuidiæ causa: quod cum sit dissimulationi minime uideatur ascribendum. possumus quoque ita dicere, ut duos dissimulationis modos statuamus: vituperabilem alterum, cum mendacium affectamus: alterum elegantis ac modestiæ similem, cum ne inuidiose de nobis loquamur, nostra imminuere consueuimus.

Circa iucundum uero, si est in ioco mediocris facetus, & dispositio ipsa facetudo est: excessus scurrilitas, & qui ea est præditus, scurra: qui autem deficit, rusticus quidam, & rusticitas ipsa habitus dicitur. si est in cæteris uicem commercijs, qui sicut debet iucundus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob utilitatem aliquam suam id facit, adulator: at qui deficit, in omnibusque iniucunde se gerit, litigiosus quidam et morosus appellatur.

Ex reliquis duabus mediocritatibus quæ circa iucundum versantur, altera in ioco est: quippe cum iocetur etiam probus uir, sed mediocriter tamen, atque ita ut secum uersantes oblectet, neminem offendat: uocaturque huiusmodi uirtus facetudo, & qui ea est præditus, facetus. cuius excessus scurrilitas est, cum quis supra modum ridiculis ac iocis neque ut debet, neque apud quos debet, utitur: sed modo risum moueat, omnes præscriptos terminos transgredi minime ueretur. defectum uero in hoc rusticitatem uocat, cum quis omnem prorsus iocum fugit, ac reijcit. Altera mediocritas in reliqua iucunditate uitæ consistit, appellaturque amicitia, cum amicus suauiter ac iucunde pro loco ac tempore amici consuetudine utitur: in qua cum aliquis supra modum amicitiam simulat, uultque & semper & in omnibus iucunde se gerere, si nullum emolumentum inde sperat, obsequiositas ipse habitus, quicunque eum habet obsequiosus: si lucri causa id facit, adulatio, & ipse adulator nuncupatur. Qui uero per defectum peccat, litigiosus dicitur & morosus.

Sunt quoque in affectibus, & in ijs quæ circa affectus sunt, mediocritates quædam. uerecundia enim uirtus quidem non est, sed laudatur tamen: simili modo uerecundus. nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens. atque excedens quidem quasi pauidus qui in omnibus uerecundatur: deficiens qui nihil omnino ueretur, impudens: mediocris uerecundus appellatur.

Quæredum uidetur quo modo cum superius dixerit quantum ad affectus attinet, neque laudari quempiam neque vituperari: nunc esse affectus quosdam inquit, qui laude & vituperatione digni sint. Sed uerecundiam & indignationem earumque excessus & defectus non absolute affectus, sed dispositiones quasdam rectas uel prauas circa affectus solos consistentes ita appellat: ut laudabiles quidem sint, non tamen uirtutes. uirtus siquidem non circa affectus solos, sed circa actiones quoque versatur. ut fortitudo circa timores & fiducias consistens, qui affectus sunt, in certando tamen & agendo conspicitur. hæc uero mediocritates de quibus nunc agit, in ipsis tantum affectibus & non in actionibus existunt. ut uerecundia & uerecundus mediocris: pauidus uero qui in omnibus uerecundatur, hac affectu exuperans: qui in uerecundando deficit, impudens.

In dignatio quoque inuidiæ mediocritas est & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritudinem & uoluptatem uersantur, quæ suscipitur ex ijs quæ alijs contingunt. indignabundus. n. dolore afficitur, cum aliquos pro-

spera fortuna indigne uti uidet. inuidus uero hunc excedens ex omnibus dolore percipit. at maleuolus tantum a dolendo deficit, ut etiam gaudeat.

Indignatio quoque affectuosa mediocritas aegritudo quaedam est ex indigna improborum prosperitate suscepta; excessus cuius est inuidia, quippe cum inuidus ex omnibus aliorum prosperitatibus siue digne siue indigne contingant, dolore afficiatur. in defectu autem maleuolum statuit, quem ἐπιχρηστικόν vocat, id est lætandum ob mala: eo quod tantum abest a dolendo ob aliorum calamitates, ut etiam gaudeat. Sed enim dubitaret quispiam, quo pacto indignatio inuidiæ & maleuolentiæ esse mediocritas possit. ad eundem enim videtur pertinere, ut & ob bonorum prosperam fortunam doleat, & ob eorundem aduersam lætetur: id quod etiam ipse Aristoteles in rhetoricis ostendit. qui enim dolorem ex bonorum prospero successu suscipit: is proculdubio etiam ex bonorum infortunijs lætabitur. quod si ita est: inuidia & maleuolentia, ad eundem enim pertinebunt, nullo modo inter se ut excessus & defectus distabunt. si vero hæc non distent, neque indignatio esse earum mediocritas poterit. adde quod neque in defectu esse ipsius maleuoli dispositio videtur: sed in excessu. nam si mediocritas ob prosperam fortunam eorum tantum dolet, qui indigne boni aliquid consequuntur, & exuperans ob prosperam fortunam cuiuscumque: nullo habito defectu dolet: qui deficit, proculdubio is esse debet, qui ex nullius prospera fortuna etiã si indignus sit, dolorem vllum concipit. Quocirca considerandum illud est, an excogitanda altera quaedam mediocritas sit, quæ indignationi correspondens circa voluptatem versetur, eiusque hominis sit, qui ob aduersa gaudeat, quæ merito improbi patiuntur: cuius nomen tamen non inueniatur: circa quam maleuolus. i. ἐπιχρηστικός quasi lætandum ob mala dixeris, excedat: quippe qui male omnibus velit ut non tam malorum, quam bonorum etiam calamitatibus oblectetur: qui vero deficit, etiam ipse nomine careat: sitque ille qui ex nullius infelicitate lætetur, etiam si digne aliquibus contigerit: hoc modo.

potest tamen etiam maleuolus perinde atque inuidus indignabundo esse oppositus: quippe qui quibuslibet malis lætetur, in gaudentoque excedat. nam etiã ipse Aristoteles in hunc modum videtur & inuidiæ & maleuolentiæ mentionem fecisse. cum inuidum dicat ob cuiuslibet prosperam fortunam dolere, maleuolum ob cuiuslibet aduersam lætari: neque supra modum dolere & immoderate lætari eiusdem esse videatur.

Ac de his quidem alius erit differendi locus. de iustitia quoque quia non simpliciter

simpliciter dicitur, postea distinguemus. ac de utraque quo modo mediocritates sint, explicabimus. de uirtutibus item rationalibus simili modo.

Quia iustitia circa communium distributionem est habitus & æqualitatis pro dignitate uniuscuiusque distributiuis, & inæqualitatis quæ in commercijs ab exuperatione iniquitateque proueniunt, emendatiuis, & propterea longiore indigebat oratione: de ea quo modo mediocritas sit, in sequentibus se dicendum pollicetur.

De uirtutum ac uitiarum mutua oppositione.

Cap. VIII.

Cum tres autem dispositiones sint, duo scilicet uitia, per excessum unum, alterum per defectum, & uirtus una quæ mediocritas est: omnes omnibus quodam modo opponuntur, extreme enim & mediæ, & inter se contrariæ sunt: mediæ uero extremis. nam quemadmodum æquale si minori comparatur, maius: si maiori, minus euadit: ita quoque mediæ habitus tam in affectibus quam in actionibus, si ad defectus spectemus, excedunt: si ad excessus, deficient. fortis enim respectu ignaui audax: respectu audacis contra ignauius uidetur. simili modo etiam temperans, si ad stupidum referatur, intemperans: si ad intemperantem, stupidus. item liberalis ad auarum comparatus, prodigus: ad prodigum uero auarus. unde efficitur, ut extremi medium ad alterum uterque expellant: & fortem quidem timidus audacem, audax timidum uocet. atque in alijs simili modo.

Bene inquit quodam modo, & non simpliciter: si enim simpliciter opponeretur, unum uni contrarium non esset. Quodam modo igitur omnes hi habitus omnibus, & non simpliciter opponuntur. nam quatenus sunt contrariæ, plurimum inter se distant: & ipsæ quæ plurimum inter se distant, extremum occurrere consueuimus. nam cum ab uno extremo ad alterum per actiones, affectusque pertransimus, primo in medium, postremo in alterum extremum deuenimus: idcirco excessus defectui hac ratione contrarium est: medium uero ut æquale quoddam intercedit: opponiturque extremis non eo quod plurimum ab ipsis remotum sit: proximum. n. est, ut etiam ipse inquit, extremisque similis quam alterum extremum alteri: sed in eo oppositio eius est, quod medium moderatum extrema immoderata: medium definitum, extrema indefinita sunt: quippe cum medium definitum semper ac moderatum quantum ad nos attinet, scilicet, non quantum ad rem, eligat: extrema autem immoderata atque indefinita. unde extrema medio, tanquam immoderationes opponuntur. facilius siquidem est ab excessu ad defectum, & e contrario a defectu ad excessum: quam ab alterutro horum ad medium pertransire. in eo. n. quod immoderationes sunt, sicut concitationem inter sese habent, ita medio repugnant, atque aduersantur: id quod constare inde potest: quod ignauius facilius audacter quid agat, quam fortiter. Atque ita fit, ut ex moderatiōe et immoderatiōe extremorum cum medio, mediisque cum extremis repugnantia sit: ex defectu uero & excessu extrema ipsa inter sese opponantur: atque idcirco omnes omnibus quodam modo & non simpliciter aduersentur.

Cum hæc igitur ita inter sese opposita sint: extremis maior inter se quam cum medio contrarietas est, quippe cum longius a se mutuo quam a medio distent.

Dubitandum uidetur, an recte dictum sit, maiorem extremis inter se quam cum medio esse contrarietatem: nam si quis ita leuiter consideret, uirtutem uitio maxime oppositam esse arbitratur: si tamen excessum & defectum qui in uitijs sunt, diligenter perpendamus, facile maiorem uitiorum inter se quam cum uirtute distantiam esse inueniemus. ob excessum. n. & defectum extremorum, prodigus auarum, & item auarus prodigum magis sibi contrarium putat, quam liberalem: quippe cum liberalis remissior utrisque esse uideatur. ad hoc uero confirmandum tribus argumentis utitur Aristoteles: comparatione, cum inquit:

Quemadmodum magnum a paruo & paruum a magno abest longius, quam alterutrum ab eo quod æquale est.

Sicut magnum à paruo magis distat, q̄ vtraq; ipsa ab æquali: ita quoque excessus à defectu q̄ à mediocritate longius abest: à simili, cum subiungit:

Adde q̄ nonnullis extremis cum medio esse similitudo quædam uidetur: ut audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati cum liberalitate. at extremis inter sese maxima est dissimilitudo.

Quippe cum medium magis simile extremis sit, q̄ ipsa inter sese extrema. ab ipsa postremo contrariorum definitione, cum ait:

Quæ uero maxime à se mutuo distant, contraria esse definiuntur: quare sit, ut magis contraria ea sint, quæ magis distant. Iam uero medio in nonnullis defectus, in nonnullis excessus magis opponitur: exempli gratia, fortitudini nequaquæ audacia quæ est excessus, sed ignauia quæ est defectus, magis aduersatur: temperantiæ item non stupiditas quæ deficit, sed quæ excedit, intemperantia magis opposita est. Id uero duabus de causis euenit: una est ex ipsa re: nam quia propius est & similis medio alterum extremum: iccirco nō id, sed contrarium magis opponimus. ut quoniā similior esse fortitudini propiorq; audacia uidetur, ignauia uero dissimilior: ignauiam fortitudini magis opponimus. quippe cum ea quæ magis à medio distat, magis contraria esse uideatur. atq; hæc una ex re ipsa causa est.

Cum contraria esse ea definiantur, quæ q̄longissime à se mutuo absunt, excessusq; & defectus à se q̄longissime distare perspiciantur: facile sit, ut extrema in quibus excessus & defectus inest, magis contraria inter sese esse consiteamur.

Altera est ex nobis ipsis. ad quæ. n. nos natura quodā modo magis sumus affecti, ea medio magis esse contraria uidentur: uerbi causa, ad uoluptates natura magis sumus affecti, iccirco ad intemperantiam sumus, q̄ ad modestiam procliuios. hæc igitur magis contraria esse dicimus, ad quæ maius incrementum in nobis sit: ac propterea intemperantia quæ est excessus, temperantiæ magis contraria est.

Bene dictum est, ea magis contraria etiam uirtuti esse ad quæ nos sumus procliuios. nā quæ nobis, eadem & uirtuti magis aduersantur. aduersantur autem nobis ea ad quæ animo sumus procliuios: sicut etiam corpori magis contrarij sunt morbi, ad quos scilicet proclive corpus est.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.

Cap. IX.

Virtutem igitur moralem mediocritatem esse, atq; id quo modo: mediocritatemq; esse duorum uitiorum, quorum alterum per excessum, alterum per defectum sit: necnon eiusmodi eam esse propterea q̄ mediæ cōiectrix est, quod in affectibus actionibusq; existit: satis dictum est. iccirco probum esse etiam difficile est: quippe cum in una quaque re medium inuenire sit difficile. ut circuli medium deprehendere non cuiuslibet, sed scientis solummodo est: sic quoq; & irasci, & dare pecuniam, & sumptus facere cuiuslibet est, et facile: at cui, & quantum, & quando, et cuius causa, et quo modo oporteat eadē hæc facere, non cuiuslibet, neq; facile est: siquidem recte facere, & rarum est, & laudabile, quemadmodum etiam honestum.

Quam difficile sit medium inuenire exemplo docet: mediūq; ipsum quod in re constitutum est, sumit. circuli. n. medium deprehendere non cuiuslibet esse inquit, sed periti & scientis: ut ostendat sanè, si in ijs medium inuenire difficile est, in quibus unum & idem medium semper

semper apud omnes permanet: idem in agendis rebus inuenire longe esse difficilius, in quibus nullum certum medium, sed prout unicuique conuenit, diuersum ac uarium est. Vnde etiam cum inquit uirtutē moralem esse mediocritatem atque id quo modo idem hoc uideatur significare. quo modo. n. mediocritas hæc intelligenda sit, ostendit: nō in re scilicet, sed quantum ad actionem nostram spectat.

Quocirca oportet eum, qui medium coniectare uult, primum à magis contrario recedere, quemadmodum etiam Calypso ita monebat, Sic procul à fumo, atque undis cohibere carinam Sis memor. ex extremis. n. alterum magis, alterum minus peccabile est. Quoniam igitur medium assequi ita exquisitè difficile est: secunda, ut inquirunt, navigatione minima ex malis sumenda sunt. Id autem erit eo maxime modo, quo diximus. Spectandum uero est, ad quæ nos procliuios sumus: quippe cum alij ad alia natura propensi sint: id quod ex uoluptate & dolore qui nobis euenit, facile perspicimus: atque in contrarium nos ipsos abstrahendum. nam si procul à peccando nos ipsos remouerimus, ad medium deueniemus. id quod qui ligna distorta dirigunt, facere consueuerunt.

His uerbis Aristoteles ostendit oportere, ut unusquisque se ipsum in moribus assuefaciat. nam educatio atque institutio ab infantia esse penes alios uidetur. Possumus uero etiā adulti nos ipsos assuefacere, præsertim cum sciamus uirtutis habitus non posse sine huiusmodi assuetudinibus ullo modo comparari. assuetudines autem uoluntariæ sunt, & in nostra potestate constitutæ: estq; hæc exercitatio uoluntaria quædam assuetudo, e nobisq; ipsis proueniens. Vnde efficitur, ut is quoque qui ab infantia bene fuerit assuetus, à libera uoluntate minime excludatur: ut uoluntate non necessitate uirtutem consequutus esse uideatur. Carmina uero hæc quibus Ulysses monetur, ut à fumo & unda nauim arceat, Circe apud Homerum inquit, non Calypso. fumo & unda hic Aristoteles extremum id comparat, quod fugiendum est: quod etiā magis peccabile appellat, quod medio magis est contrarium, nullamq; cum eo habet cognationem. nam minus peccabile est quod medio simile aliquantulum est, in quo minus peccamus. cui scilicet, dum assuescimus ab altero recedentes primum debemus accedere.

In omnibus autem à iucunditate & uoluptate maxime cauendum est: non enim de ipsa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam fecerunt, id nobis quoque erga uoluptatem faciendum est: in omnibusq; uoce illorum erga ipsam utendū. si enim ita à nobis ipsam dimiserimus, minus peccabimus. Hæc igitur facientes, ut summatim dicam, maxime medium assequi poterimus.

Voluptas autem in omnibus maxime uitanda est: erga quam ita nos gerere debemus, sicut Troianorum proceres erga Helenam: qui eius conspecta pulchritudine apud Homerum ita dicunt:
 Q; fortes pro tam formosa coniuge Achiui,
 Dardanidæq; simul tanto discrimine rerum
 Bella gerant: tantoq; diu perferre labores
 Nil ueriti, tam longa suorum funera cernant:
 Nec mirum cuiq;, nec succensere decorum est.
 Nanque hæc cœlicolas præstanti corpore diuas
 Atque oculis, atque ore refert. sed sic tamen ipsa
 A nobis procul hinc, quāuis sit pulchra, recedat:
 Ne præsens nobis, nostris ue nepotibus obsit.
 Hoc exemplo monet Aristoteles uoluptatem esse fugiendam, non eo quod deformem ac turpem eam esse cognoscamus: quæ enim turpitudini gratia inesse potest, quæ prima ita

tim fronte odio sui deterrere omnes consuevit: sed ob suauitatem ac pulchritudinem declinandum esse, ac repudiandam: ne iucunditate eius perinde atque Helenæ formosa specie illi lecti, atque attoniti decipiamur: breuiq; ac momentanea fruitione in longam aliquam miseriam incidamus.

Quamquam id fortasse difficile admodum est, & præcipue in particularibus ac singulis. nõ enim facile definire possumus quo modo, et quibus, & ob quæ, & quatenus irascendum sit. nos nanque interdum eos qui deficiunt, laudamus, & mansuetos uocamus: interdum qui exasperantur, insensiq; sunt, uiriles appellamus. qui uero parum à recte agendo siue ad maius, siue ad minus declinat, non uituperatur: sed qui multum excedit: is enim minime laetetur. quousque autem & quatenus reprehendendus aliquis sit, definiri ratione non facile potest.

Posteaquam omnia hæc dixit Aristoteles: postremo id quod semper aliàs solet etiam nunc subiungit: non posse inquit, hac de re exacte quippiam definiri: nihil enim statui à sensibilibus diuersum potest. unde id genus quoque argumentationum emanauit, quas aceruales ab aceruo, id est *σκιρα* Græci uocant. si quis enim quousque diues sit existimandus aliquis, præfinit, ut uidelicet decem talenta possideat: interrogabitur, quid si drachma una è summa ea detrahatur: quid si duæ, quid si tres, quid si quatuor & eritne etiam diues? erit, inquit. quid si quinque, quid si sex & atque ita gradatim progredi poterimus, quoad nihil è decem talentis penitus diuiti ei relinquamus. Ita de caluo & aceruo captiosa hac interrogatione uti consueuerunt: ut calua interrogati uincula quoque ipsa, non secus atque acerualis nominetur. caluus, inquit, unius ne capilli defluxu caluus efficitur: minime, nunquid duorum? nunquid trium? & sic deinceps. simili modo de aceruo, exempli causa tritici. si penes unum tritici granum aceruus neque est, neque dicitur: unum id toties minutatim vel addetur, vel demetur, quoad vel aceruus sine ullo grano, vel innumerabilia grana sine aceruo constituantur. Sed in huiusmodi interrogationibus sicut nihil concedendum: ita præmonendus quoque aduersarius est: eam esse rerum naturam de quibus est interrogaturus, ut nihil certum admittere ac præfinitum queat: non enim quot granorum aggregatione aceruus cõstruatur, ratio ulla statuere potest. id quod etiam in agendis rebus usu uenit: sicut enim in his uituperatur, non qui parum, sed qui multum fines mediocritatis egreditur: ita illic non parua additio, sed magna aceruū efficit: licet quatenus vel parua, vel magna sit existimanda, nulla certa ratio præhære possit.

Non enim statui diuersum quippiam à sensibilibus debet. talia uero in particularibus constituta sunt. & in sensu iudicium est.

Sensilium enim non in ratione, sed in sensu iudicium est. actiones enim in quibus medium queritur, particulares res, sunt, & inter sensilia: quorum sensus, non ratio sibi iudicium uendicat. quamquam sensus hic pro perceptione actionum & affectuum, atque experientia sumitur.

Hoc itaque tantum id declarat, medium habitum in omnibus esse laudabilem: oportereq; modo ad excessum, modo ad defectum declinare: ita. n. facile lime fiet, ut medium, rectumq; ipsum assequamur.

Declinandum esse, inquit, in eadem scilicet actione, eodemq; affectu ab extremo altero ad alterum: ut in quibus excessus medio magis contrarius est, ad defectum: in quibus defectus, ad excessum deflectere animum nostrum studeamus.

FINIS SECVNDI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIYM NICOMACHIORVM
LIBER TERTIVS,

Cum Eustratii Nicæni Episcopi explanatione, quæ etiam ipsa
in incertum auctorem à nonnullis refertur.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De spontaneo, & inuito.

Cap. I.

Um uirtus circa affectus actionesq; uerletur, cumq; in spontaneis laudes & uituperationes, in inuitis uenia, interdum etiam misericordia existat: necessarium fortasse est ijs qui de uirtute considerant, spontaneum, & inuitum definire: id quod etiam ijs qui leges sanciant, ad præmia, pœnasq; instituendas minime inutile est.

Proponit in hoc tertio libro Aristoteles de spontaneo & inuito differere. nam cum uirtus in affectibus & actionibus consistat, in quibus spontaneum, si recte fiat, laudatur, inuitum ueniam, & misericordiam interdum consequitur: necesse est, ut ijs qui de uirtute pertractant, de spontaneo & inuito quoque definiant. addidit autem fortasse non ut dubiam necessitatem intelligamus: necessarium enim prorsus sine ulla dubitatione hoc est: sed ut ordinem solūmodo dubium significet, hoc modo: cum plura alia de uirtutibus dicere necesse sit, prius fortasse hoc pertractare necessarium est: prius enim esse subaudiendum uidetur. non enim sicut de his definire necessarium est, ita ordo quoque hic est necessarius existimandus. possumus etiam dicere non esse legendū fortasse, sed equaliter: ut simili modo ut reliqua hæc quoque esse necessaria dicat. nam *ἰσως* Græcis, quo uerbo hic utitur Aristoteles, significare tam fortasse q̄ equaliter potest: æqualiter uero pro similiter interdum sumitur: ut apud Homerum quoque, ubi de Aiacibus loquitur: inquit enim,

At ueluti gemini coniuncti ad aratra iuuenti

Incedunt animis æqualibus. id est similibus.

Quærendum præterea est, quomodo spontaneum in affectibus inueniri queat. nam in actionibus & spontaneum & inuitum manifeste apparet: at affectus inuiti esse tantum uidentur. sed licet absolute atq; ex natura sua inuiti sint: eatenus tamē dici spontanei possunt, quatenus homo sponte ita se præparare assuetudine ac studio ualet, ut eos cohibeat, ac moderetur. adde q̄ ea quæ ex ira vel aliquo alio affectu quispiam agit, modo sciēs faciat: spontanea esse dicuntur. nihil tamen obstat, quo minus spontaneum & inuitum non ad affectus,

Eustrat.

h

sed ad actiones solas referamus. Necessaria quoque est civili ac legum latori hæc de spontaneo & inuito consideratio: quippe cum minime parua ea legum latoris pars sit, quæ ad præmia, ac poenas spectat: immo tota in his ciuitatum institutio versetur. nam scire quos oporteat punire, quibus ignoscere, quibus ite præmia concedenda, quibus neganda sint: non est nisi eius qui spontanei & inuiti peritia optime calleat. civili igitur & legum latori necessaria omnino hæc cognitio est.

Videtur uero inuita ea esse que aut ui, aut ignoracione efficiuntur.

Hæc non videtur esse proprie definitio, sed potius specierum explicatio quædam: minime enim sunt definitiones illæ quæ diuisionibus constituuntur: ut, si dicamus, id esse ens quod vel agere potest, vel pati. hoc enim modo etiam æquiuoca admitterent definitionem. ut, clauis quæ & ianuarum instrumentum, & partem corporis animalium, id est iugulum significat, posset ita defini: clauis, est quæ vel fores aperit, vel collo innexa est. quibus tamen definitionibus uti interdum oportet, quando communem specierum rationem inuenire non facile ualeamus: sicut hic in ijs quæ uolenter, aut ignorantia efficiuntur. commune enim his utriusque inuitum est, videturque inuicem de ipsis denuncupari. fieri tamen non potest, ut, id quod in spontaneo est, sicut paulo inferius parebit, in inuito quoque commune unam rationem inueniamus. nam sicut in amore & odio euenit, ut alterum, id est amare & ad corpus & ad animam. nam sicut in amore & odio euenit, ut alterum, id est amare & ad corpus & ad animam relatum dupliciter dicatur: alterum, id est odisse absolute ac simpliciter: sic & in his quoque spontaneo scilicet & inuito contingit. semper enim aliàs est necesse ut si alterum ex contrarijs multipliciter dicitur, alterum quoque dicatur: ut in topicis habetur: nisi cum alterum ex contrarijs non habet quod ad unumquodque alterius subiectum possit opponere. spontanei autem natura utrasque inuiti partes tollit, ac destruit.

Id autem est uolentum cuius principium extrinsecus eiusmodi est, ut ei neque qui agit, neque qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum si uentus aliquo, aut homines qui potestatem habeant, nos detulerint.

Cum dixerit inuitum esse quod vel ui uel ignoracione fit: prius quid sit uolentum definit: uolentum id esse dicens cuius principium extrinsecus eiusmodi est, ut ad id neque agens neque patiens quicquam conferat. nonnullis extrema hæc definitionis pars superuacanea uideatur: satis enim absolutam fuisse definitionem inquit, si ita dixisset: uolentum est cuius principium extrinsecus est: quippe cum in nobis quoque sint principia eorum quæ in nostra potestate sita sunt. nam si me uolentem, ac iubentem comprehendat aliquis, ac sublatum ferat: huiusce rei in me quoque principium est. cum uero extrinsecus est principium, & me uolenter comprehensum aliquis tollit: id demum inuitum est, ac uolentum. non sine ratione tamen etiam reliqua definitioni fuerunt adiuncta. de ijs enim qui maiorum malorum timore induciti tyrannis, ac dominis turpia quædam ministeria præstare non recusant, dubitatio quædam oboritur, de quibus paulo inferius considerat: spontaneaque esse huiusmodi omnia magis quam uolentia iudicantur. plane enim uolentum id est, cum & extrinsecus principium est, et nihil neque qui agit, neque qui patitur ad id confert. sed sunt etiam qui male hanc particulam, qui agit, additam fuisse opinentur: nam si uolentum aliquid eueniat, neque ad id quispiam conferat: is cui id euenit, pati, non agere omnino dicitur: si, ut inquit, aut uentus aliquo, aut homines qui potestatem habeant, aliquem detulerint: deferrisiquidem & uerberari pati est, non autem facere. at uero agere etiam uolenter aliquis potest: si ab alio uidelicet impulsus alium ipse protrudat, ac sternat inuitus. inuitus enim agere ac uolenter, nihilque ad id conferet. Cum uero de inanimatis quoque uolentum dicatur, nam & igni deorsum, & terræ sursum ferri uolentum est: uolentia enim, an æquiuoca sit hæc appellatio considerandum uidetur. nam uolentia est in inanimatis, cum præter naturam uel mouentur, uel stant: in animatis, nulla est præter naturam ipsorum motio, aut statio, sed inuita ac coacta: quippe cum animal in ingressu quoque inferri possit uolentia, qui ei præter naturam minime est. sed nihil tam obstat, quin uolentum omne uolentum sit. una enim & eadem definitio utriusque conuenit tam ei quod in animatis, quam quod in inanimatis consideratur. cum enim uolentum sit cuius principium extrinsecus est, cui nihil uel agens confert, uel patiens: principium extrinsecus etiam illis est, quæ secundum naturam mouentur, uimque nullam patiuntur. neque enim deorsum moueretur lapis, nisi principium motionis ab alio extrinsecus esset consequutus. reliqua uero definitionis pars, inanimatis

matris quoque quæ uolenter mouentur, conuenit: quippe cum nihil lapidis natura sursum proficienti conferat, sicut deorsum. Ac de his hæcenus.

Quæcumque autem uel timore maiorum malorum, uel ob honestum aliquod aguntur: ut si tyrannus aliquibus quorum parentes ac liberos in potestate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quicquid id agerent, salui essent, qui non agerent perirent: utrum spontanea sint, an inuita controuersum est.

Dubitat hic Aristoteles an quæ maiorum malorum euitandorum causa, aut ob honestum aliquod aguntur, spontanea sint existimanda, nec ne. qui sane in eo recte uidetur dubitare, spontanea ne ea sint, quæ timore maiorum malorum efficiuntur: cum uero quærit, an quæ ob honestum aliquod sunt, sponte an inuitus quispiam agat: in eo uero ridiculus: absurdusque esse merito uideri potest. nam quæ uirtutis honestique alicuius causa aguntur, laudabilia ac spontanea esse nemini dubium est. Vnde fortasse ita est intelligendum, ut dubitare Aristoteles dicatur, non an ea quæ ob honestum aliquid sunt, spontanea sint: sed quæ maiorum malorum timore magis quam honestatis causa aguntur. si enim aliquis metu alicuius mali honestatem postponeret, de eo ambigi merito posset, sponte ne an inuitus egisset. uerbi causa, si tyrannus turpe aliquid agere alicui imperaret, eique parentes ac filios interficere minaretur, & si ille id ageret, salui essent: sin minus, morte mulcerentur: & ille pro suorum salute honestatem non uereretur postponere, ac turpia perpetrare. id quod tamen Socrates facere nunquam est passus: nam cum ei à triginta tyrannis fuisset mandatum, ut ciuem quendam Leonem nomine ad mortem duceret, quo. scilicet consiliorum eorum particeps esse uideretur: illis tum sua, tum liberorum & uxoris salute postposita obtemperare nunquam uoluit: ut honestatem nimirum & iustitiam inuiolatam seruaret. Possimus etiam ita ob honestum aliquod interpretari, ut dicamus: sicut nonnullæ actiones sunt honestæ, quæ non honeste tamen fiunt: sic quoque nonnullas esse turpes, quæ minime turpiter fieri possunt. mendacium siquidem turpe est: & tamen si utilitatis causa dicatur, turpe esse iam definit. item rem habere cum aliena uxore turpe cum sit, efficitur non turpe, si interficiendi tyranni causa fiat. hoc enim turpe quod honestatis causa agitur, facere unusquisque inuitus uidetur: ut dubitari merito de eo possit spontaneum ne an inuitum censetur. tertia declaratio uerborum Aristotelis his adiungi poterit, si quod græce καλόν dicitur, bonum non honestum interpretemur, hoc modo: QUAE CUM QUAE autem uel timore maiorum malorum, uel ob bonum aliquod aguntur: ut sit sensus: cum aliquis uel mortis aut suæ aut parentum timore, uel consequendæ alicuius utilitatis spe turpiter aliquid agit, sponte ne an inuitus agere uideatur.

Tale quid etiam in iacturis contingit, quæ in tempestatibus fieri consueuerunt: nemo enim sponte absolute sua abiicit, sed ob salutem tum suam, tum aliorum omnes, modo mentis compotes sint, facere id uidentur. mistæ igitur huiusmodi actiones cum sint, spontaneis tamen magis sunt similes: quippe cum & tunc cum aguntur, in electione consistent, & finis earum in occasione sit. & spontaneum igitur & inuitum, quando id agit quisque, dicendum est: agit autem sponte: principium enim mouendi instrumentarias partes in huiusmodi actionibus in ipso est: at quorum principium in ipso est, ea agere uel non agere in ipso quoque est situm: spontanea igitur huiusmodi sunt: simpliciter uero inuita: quippe cum tale quippiam per se eligat nemo.

Similia, inquit, hæc sunt iacturis, quæ in tempestatibus fieri consueuerunt. sponte enim simpliciter nemo bona sua e nauis eijcit, sed ob salutem uel suam uel sociorum interdum id facit: ut in turpibus ac malis his actionibus spontaneum, & inuitum inesse uideatur. quatenus enim principium extrinsecus habent, id est tyrannum, uel dominum, uel periculum, inuitus quatenus uero in nobis est facultas, ut quodlibet potius detrimentum patiamur, quam turpe quippiam perpetremus, spontaneæ existimantur: spontaneis tamen magis esse eas similes allerit: eo quod & cum electione fiunt, & finis earum in occasione qua aguntur, iudicari con-

sive ut de nulla actione in vniuersum definire possumus: sed tunc cum agitur vniuersum quod, qua de causa & quomodo actum sit, iudicamus. quæ n. sponte agimus, ea eligimus, & vt eligenda volumus: deinde iudicium subsequitur vel ob hoc, voluntarie, vel ob illud, inuoluntarie: siquidem finis hæc quoque appellari possunt: sed tamen vt consequentia, non vt scopus, & finis is cuius causa cætera omnia existunt. sponte autem tunc vnusquisque agit, cum alterum alteri anteponeat, & aliquatenus ad actionem ipsam confert. nam & principium partium corporis mouendarum, quæ instrumenta animæ sunt, in agente est quando agit: non. nam venio pellitur, aut vincitur a licitoribus ducitur: sed ipse, exempli gratia, tyranno iubente vt eum quem aliquem interficiat, alio qui ipse interficiatur, manu sua sponte sublata hominem perimit. spontanea igitur esse hæc videntur, quorum principium in agentibus situm est: sed quia tamen ipsa per se eligeret nemo, absolute ac simpliciter dici fortasse inuita debent.

Ob actiones autem huiusmodi interdum etiam laudantur homines, cum pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerint: si vero e contrario, vituperantur. nam turpissima sustinere nullius honestæ, aut mediocris rei causa, malum est.

Hinc etiam eiusmodi omnia esse spontanea manifestum est. laudantur enim homines si potius subire molestias aliquas volunt, quam tyrannis turpiter obtemperare: atque eo magis si pro salute patriæ id faciunt: vt Zopyrus Persa, qui pro suorum salute ac victoria aures & nasum sibi detruncavit: & Ulysses, vt inquit Homerus,

Qui sibi deturpans inhonesto vulnere corpus
Vestibus induitur laceris, pannosaque collo
Pallia circumdat: seruoque simillimus urbem
Hostilem est ausus, Troianaque tecta subire:

Atque inde ad socios multorum corpora ferro
Obuia prosternens longe prudentior exit. Dolon vero e contrario vituperatur, qui timore perterritus hostibus omnia suorum consilia prodidit. cum vero, inquit, turpia quoque sustinenda esse: sciendum est, de illis eum intelligere, quæ non multam in se turpitudinem habeant, si inde tamen magna aliqua bona euentura sint: vt si tyrannus grauem aliquem virum stola muliebri indutum prodire in publicum iubeat, minatus si id non faciat, patriam se euersurum, parentesque ac liberos interfectorum. bonus vir pro patriæ parentumque ac liberorum salute si paruam hanc turpitudinem subeat, laudabitur: item qui vel mentitur officij causa: vel cum vxore tyranni liberandæ patriæ cupiditate consuecit, vt superius diximus. hæc enim omnia licet turpia sint, quando tamen non turpiter aguntur, laudantur. qui vero contra nullius utilitatis causa turpissima sustinent: vituperio digni habentur: turpia. nam agunt, etiam turpiter. sed si laus & vituperium quæ in spontaneis tantummodo locum habent, hæc consequuntur, quin spontanea appellari debeant, nemini dubium est.

Ob nonnulla vero laus quidem minime, sed uenia exhibetur: cum ea quæ non debet, agit quispiam ob eiusmodi quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerentur. quædam autem fortasse sunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compelli ue potest: sed potius extrema quæque pati, ac mori conuenit. etenim ridicula ea sunt, quæ Euripideum Alcæonem ad matrem interficiendam compulerunt.

Interdum fit vt quædam actiones neque laude neque vituperio, sed uenia dignè habeantur: id quod inuita esse huiusmodi omnia facile declarat. in inuitis. nam uenia, vt inquit, & interdum misericordia existit. neque mirum id est: nam cum mixtæ actiones hæc sint, in eis modo spontaneum dominatur, quod laus & vituperatio consequitur: modo inuitum, cui uenia exhibetur. Cum. nam. turpe aliquid agit quispiam ob ea quæ naturam humanam excedunt, id est cum vel exuritur, vel secatur, vel vehementer aliquo huiusmodi tormento percutitur, ac cruciatur: tum demum ei ignoscendum est. Nonnulla vero adeo grauiataque immania peccata sunt, vt nihil ad ea perpetranda cogere nos debeat. in paruís. nam uenia habere locum videtur: in magnis ac uerarijs minime: sed bono viro omnia tormentorum genera, ac mors demum

atrocissima

atrocissima subeunda potius est, quam tale quippiam agendum: vt, & Anaxarcus, qui cum malis leis ferreis tunderetur, tunde tunde Anaxarchi follē, clamabat: & Zeno, qui linguam sibi mordicus arreptam abscidit, atque expuit prius, quam arcana sibi credita enūciaret, ac proderet. Nam Alcæonem apud Euripidem nulla esse tam grauis causa potuit, quæ ad matris cadē committendam induceret. apud eum enim ita inquit Alcæon.

Nam tunc me ad istud incitauit maxime

Facinus, equestre vehiculum inscendens pater,

Thebas tumultu cum petebat bellico: & cætera quibus tum mandata paterna commemorat, & execrationes, si id non fecisset: tum matris accusationes persequitur. quorum tamen nihil habere eam vim debet, vt ad tam nefarium scelus ac detestabile committendum aliquem inducat.

Sed difficile interdum est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendum sit: difficilius etiam in his quæ decreuerimus, persistere. ut plurimum enim quæ expectantur molesta, quæ uero cogunt, turpia sunt: unde & laudes & uituperia his contingere conlucuerunt, qui uel fuerunt, uel non fuerunt coacti.

Cum ueluti in lancis æquilibrium & paribus momentis utraq; videntur esse constituta, siue malum quippiam agamus, siue non agamus: tunc sanè qualia pro qualibus eligenda sint, uideri magna prudentiæ est: vt Achilli, utrum, vt inquit Homerus,

In patria maneat, longosque inglorius annos

Exigat: an sacrae pugnant ad moenia Troie

Ipse quidem pereat, sed uiuat fama perennis.

Non enim possumus de his sicut de alijs quæ in actionem cadunt, in vniuersum quippiam definire: sed oportet, vt occasionibus, euentibusque obseruatis ita demum iudicemus. difficilius item est in his quæ decreuerimus, persistere. interdum enim fit, vt aliquis aut cum ipse sustinere uel quamlibet grauiata molesta decreuerit, ubi tormenta persentit è sententiā dimoueat: aut cum necem filij potius uidere, quam iniuste quippiam aut turpiter agere proposuerit, filium ad supplicia trahi conspexerit, non patiatur: sed mutandam esse sententiā iudicet. atque id euenit, propterea quod quæ cogunt, turpia: molesta uero sunt, quæ expectantur, si turpia facere noluerimus. unde laudem consequuntur, qui molesta potius subire, quam turpia perpetrare eligunt: contra vituperantur, qui metu molestarum rerum turpia non uerentur sustinere.

Qualia igitur esse uiolenta dicenda sunt: an simpliciter cum & causa extrinsecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit: quæ uero licet per se inuita sint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint, principiumque in agente habuerint: ea per se inuita, nunc autem & pro his spontanea sunt: immo sunt spontaneis similia. actiones enim circa particularia fiunt: hæc autem spontanea sunt, quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus existunt: qualia pro qualibus eligenda sint, definiri non facile potest.

Violenta absolute ac proprie ea sunt dicenda, quorum causa extrinsecus est, cui nihil confert qui agit. quæ autem mixta esse diximus, per se quidem inuita sunt, quippe cum nemo ea mentis compos eligeret: tunc tamen quando aguntur, & pro his, periculis scilicet ac molestiis pro quibus euitandis aguntur, spontanea magis sunt existimanda: vt mercium iactura, cuius superius mentionem fecit. per se. nam perinde est, ac si vniuersaliter dicamus. in agendis autem rebus uana omnis vniuersalis ratio est: actiones. nam in particularibus sunt: in particularibus uero spontaneæ conspiciuntur. Quare conficitur, vt in quibus maximam vim habent actiones, ut vel spontaneæ dicantur, vel inuitæ: in his constitutæ spontaneæ magis quam inuitæ sint. fortasse etiam hoc uerbum simpliciter ita est accipiendum, ut non in vniuersum significet, sed ex se: ut intelligamus ipsas ex sese actiones sine ulla vel loci vel temporis circumstantia esse inuitas: cum uero ingruunt terrores, effici spontaneas: eo quod actiones in particularibus tunc spontaneæ iudicantur, cum qui eas agit, uolens ac sponte agit.

Eustrat.

h iij

Quod si quispiam & iucunda & molesta esse uiolenta iccirco dixerit, quod extrinsecus sint & nos cogant; is efficiet, ut ea ratione omnia sibi esse uiolenta unusquisque putet: quippe cum horum causa omnia omnes agant: uiolenter & inuiti moleste: ob iucundum uero cum uoluptate. Sed ridiculum sane est in externa potius causam referre quam in seipsum, quod huiusmodi rebus facile capiatur: & honesta sibi, turpia iucundis ascribere.

Deridendi uero illi sunt, qui uiolenta ea esse dicunt, quae tam a uoluptate quam a molestia inductus quispiam agit: nam cum extrinsecus sint iucunda & nos cogant, definitionem uiolentorum subire inquirunt. sed haec ratio sane efficiet, ut omnia peccata uiolenta existimetur. omnes enim exceptis bonis & probis uiris. i. omnes qui peccant, horum id est iucundarum & molestarum rerum causa, has fugientes, illas sectantes peccant, neque par est ut uoluptatem potius, quam nos ipsos accusemus, qui ita facile illecebris uoluptatum capiamur: quippe cum in nobis & agendi & non agendi situm principium sit: id quod in temperantibus & continentibus uidere optime licet. hac tamen ratione neque eos qui honeste quippiam agunt sponte agere diceremus: quippe cum etiam ipsi ab honestis cogantur. Verum si honesta nobis ascribimus, nihil est cur turpia quoque nobis ascribere non debeamus. hoc ad Platonem uidetur spectare, qui bonos sponte, malos inuitos effici dicebat. nam si nos in causa sumus, ut boni efficiamur, & uirtus spontaneum quoddam est: spontaneum quoque uirtutum sit, necesse est: atque ita mali sponte etiam efficiuntur. tam enim honesta, quam iucunda & turpia extrinsecus sunt. neque par est, ut si honesta sponte, turpia inuiti agamus. Quare si boni non necessitate, sed sponte, atque electione euasimus: perspicuum est in nostra quoque potestate fuisse, ut contraria eligeremus. mali igitur sponte etiam efficiuntur.

Uidetur autem uiolentum id esse, cuius principium extrinsecus est, nihilque ad id confert ille qui cogitur. at quod ob ignorantiam fit, non spontaneum quidem omne est: sed inuitum id est, quod uel dolorem uel poenitentiam affert. qui enim cum ex ignorantia quippiam egerit, factum minime aegre fert: is sane neque sponte egit, id quod ignorauit: neque inuitus, cum non doleat. ex his igitur qui ex ignorantia agunt, quem facti poenitet, fecisse inuitus uidetur: quem non poenitet, quia tamen diuersus est, non sponte egisse dicitur. nam quia differt, melius est ut nomen quoque proprium habeat.

Eius quod ex ignorantia fit species duas esse inquit, alteram cognominem cum supremo genere, id est inuitum: cum aliquis ex ignorantia aliquid facit, quod non debet, deinde ubi rescuerit, dolore ac poenitentia afficitur: tunc enim inuitum sane est quod factum fuit. at uero si ubi cognouerit, neque poenitentia ulla, neque dolor, immo letitia potius interdum subsequatur: minime inuitum id dicendum est: quippe cum ab eo sponte factum esse uideatur, licet ignorauerit. quia tamen ignorauit, aliud nomen inponendum ipsi est, nec inuitum appellandum, sed potius non spontaneum: ut in hoc sola spontanei negatio sufficiat. Quoniam uero diuisio haec ob aequiuocationes quae insunt, satis uidetur obscura: clarius explicanda est. ea in hunc modum se habet. inuitum genus supremum est, quod idem quodammodo est cum non spontaneo: cuius duae species sunt, uiolentum, & ex ignorantia: haec ex ignorantia rursus in duas alias distribuitur, in inuitum & non spontaneum: quorum utrumque cum supremo genere aequiuocum est: illud cum inuito: hoc cum non spontaneo.

Diuersum quoque est ex ignorantia, & ignorantem agere: qui enim uel ebrius est, uel iratus, non uidetur ex ignorantia agere, sed ob aliud quippiam ex his quae dicta sunt: quippe cum non sciens sed ignorans agat.

Diuersum praeterea esse, inquit, ex ignorantia agere, cum principium actionis & causa non ignorantia est, sed aliquid aliud: uerbi causa, ebrietas, aut ira. non enim ex ignorantia, sed ignorans agere is dicendus est, qui ita agit. nam qui ex ignorantia agit, etiam ignorans agit: qui autem ignorans agit, non prorsus ex ignorantia. qui. n. ob ebrietate aliquid agit, merito

non

non egisse ex ignorantia dicendus est: non solum quia agendi causam habet ebrietate, uerum etiam propterea quod non ignorans in ebrietatem incidit: cum. n. potuisset non tantum bibere ut inebriaretur, bibit. sponte igitur inebriatus est: quare etiam sponte egit, quae in ebrietate commisit, non ex ignorantia. Idem dicendum est de eo qui ira incitatus peccat: quippe cum in potestate ipsius simili modo fuerit, animum suum ita moderari, ne ab ira ad quippiam iniuste perpetrandum exturbaretur.

Unusquisque igitur prauus quid agendum, a quibusque abstinendum sit, ignorat: obque huiusmodi errorem iniusti, & omnino mali homines efficiuntur. inuitus igitur dici debet, non si quis ignorat id quod conducit: non enim ignorantia quae in electione consistit, inuiti est causa, sed prauitatis: neque ea quae est uniuersalis: quippe cum ob eam homines uituperentur: sed ea quae circa particularia uersatur, in quibus & circa quae actio existit. in his enim & misericordia & uenia locum habet. nam qui horum aliquid ignorat, is sane inuitus agit.

Quod hic subiungit, potest & praecedentia subsequi, & per se etiam intelligi. inquit. n. unumquemque prauum hominem quae agenda sint, a quibusque abstinendum, ignorare: exque huiusmodi ignorantia iniustos & malos omnes euadere. nam cum omnes homines bonum appetant, ad iniusta perpetranda inducuntur, non quod iniusta ea esse ignorent, sed quod decepti uilia sibi fore ea arbitrantur: quod cum faciunt, minime inuiti agere dicuntur. ignorat. n. qui conducunt: ignorantiaque haec in electione consistit, estque uniuersalis. ignorantiam siquidem in electione uocat hic Aristoteles, quando ex ignorantia conductionis rei prauam electionem habuerit aliquis: quam etiam uniuersalem iccirco nominat, quia non circa unam aliquam actionem huiusmodi ignorantia existit: sed conuersa omnia in uniuersum ignorat, qui hac praeditus est. quae quidem ignorantia efficere minime potest, ut peccata aliqua inuoluntaria dicantur. Cuius rei id est argumentum, quod qui inuiti agunt, & a legibus, & a iudicibus uenia consequuntur: qui hac morum ignorantia peccant, odio omnibus sunt: & merito quidem: quippe cum ipsi talis ignorantiae causa sibiipsis esse uideantur, qui cognoscendis his quae uere & uilia, & damnoosa sunt, nullum studium adhibeant. Potest igitur hoc, ut dixi, superioribus adiungi in hunc modum: unusquisque prauus licet dici possit ignorare quae agit, non tamen ex ignorantia agit quae est in actionibus, sed ex uniuersali, & ea quae in electione consistit: quae quid conferat, quid honestum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid ite expetendum aut fugiendum sit, in uniuersum ignorat, ac sponte id eligit. cum enim nesciat ea quae in potestate eius erat discere, sponte nescit: ipsique ignorantiae causa ascribenda est. prauitatis siquidem, non inuoluntaria causa est, ea quae ex prauitate electionis prouenit ignorantia. Potest etiam hoc idem per se ita accipi, ut aduersus eos dicatur, qui inuoluntaria esse peccata omnia asseuerabant: eo quod unusquisque qui peccat, quae sibi conducant, ignorare uideatur. his enim occurrens Aristoteles, ignorare quidem prauos omnes quae sibi uilia sint, concedit: negat tamen eam ignorantiam eiusmodi esse, ut actionem reddere inuoluntariam ualeat.

Melius autem fortasse est, ut haec quanam, & quot sint, explicemus. considerandum igitur est, quis, & quid, & circa quid, aut in quo agat: interdum etiam quo, ut instrumeto: & cuius causa, ut salutis: & quo modo, ut sensim an uehementer. haec enim omnia nisi insanus sit, nemo ignorat: sed neque ipsum agentem: quo pacto enim se ipsum ignorauerit quispiam: ignorare tamen id quod agit aliquis potest: exempli causa, cum lapsos se dicendo esse inquirunt, aut ignorasse arcanum esse: ut Aeschylus mysteria. aut ostendere uolentes emisisse, ut catapultam. existimare etiam aliquis filium esse hostem posset, ut Melepe: & mucronatam hastam retusam esse: & lapidem esse pumicem. posset item quis salutis causa uerberans ac feriens interficere: & monstrare uolens

Eustrat.

h iij

quemadmodum faciunt ij qui summis manibus certant, percutere.

Definit hic Aristoteles quæ nam, & quot ea sint in quibus ignorantia particularis versatur: sunt autem hæc: quis, quid, circa quid vel in quo, quo, cuius causa, & quo modo. quæ tamen ignorari omnia nisi ab infano non possunt: se. n. ipse qui agit, nisi insaniat, nunq̄ ignorabit. / quis / etenim personam significat quæ agit: quæ licet ignorari non possit, hic tamen ab Aristotele iccirco posita est, quia vnum etiam ipsa ex illis particularibus est, quæ ad actionem absoluendam connumerantur. / quid / actionem indicat: in qua dicunt lapsos se esse qui loquuti sunt, quod nolebant: vt Aeschylus videtur enim Aeschylus in sagittarijs (ita enim inscribit fabulas quasdam) in sacerdotibus, in Sisypho saxum volente, in Iphigenia item, et Oedipode de Cereris sacris curiosus quædam euulgasse. de quo Heraclides Ponticus in primo de Homero libro scribit, parum abuisse quin in scena ea de causa fuerit interemptus, quod nonnulla de mysterijs prodere videretur: præfensisse. n. populi tumultum, inquit, atque ad aram Bacchi confugisse: cuiq̄ Areopagite intercessissent, dicerentq̄ nihil prius de eo temere consulendum q̄ iudicio suo fuisset decretum: in iudicium ita fuisse adductum, atq̄ absolutum: clementia iudicum maxime veniam consequutum, quod strenue apud Marathonem pro patria pugnaverit. nam & fratri Cynegyro manus obruncatae fuerant: & ipse grauius saucius ex eo plio fuerat exportatus. Cui rei carmen quoq̄ eius sepulcro inscriptum attestatur: Aeschylus Euphorione patre, & patria ortus Athenis

Hic iacet, hostiles qui obruit igne rates. Simili modo facti exemplum est: cum quis capitulum ostendere amico volens, iaculum emisit, amicumq̄ vel vulnerauit vel interfecit: aliud enim facere volens, aliud egit: ignorauit igitur quod fecit. / Circa quid / et / in quo / idem videtur esse: subiectum enim significat, circa quod vel in quo actio consistit: vnde etiam cum copula / aut / quasi vna eademq̄ res sit, vtraque hæc fuerunt ab Aristotele coniuncta. in hoc ignorantia contingit: si filium hostem esse aliquis putet, & interficiat, circa quem actio est. id quod Meropæ apud Euripidem accidit in Cresphonte fabula. ibi enim Cresphontem filium quasi hostem ex ignorantia insidijs appetit mater. possumus etiam / in quo / ita interpretari, vt intelligamus locum significari, in quo actio facta sit: vt puta in sacro, quem profanum aliquis existimauerit. licet hoc minime spectare ad locum videatur: vt paulo inferius manifestius patebit. / Quo / autem, instrumentum significat, quod ignorare aliquis potest quo modo se habuerit: vt, si quis hastam mucrona tam ac cuspidem præferratam, quam credat obtusam esse, vel lapidem quem opinetur esse pumicem, in aliquem proiciat: atque ita imprudens interficiat. / Cuius causa / ignoratur, cum aliud facere volumus, aliud euenit: vt, si venenum alicui salutis causa exhibeamus, idq̄ mortiferum esse ignorauerimus: feriamusq̄ aliquem mente exturbatum, vt resipiscat: vel cædamus curandi causa: ille autem pereat: cum tamen non ea de causa cæsus a nobis fuerit. At vero quo modo quis agat quippiam, potest ignorare: vt, cum leuiter percutere putans, ictum vehementem inflixit: verbi causa ostendere volens ac docere, sicut faciunt ij qui summis manibus decertant: quod ἀνδρομαχία graece dicitur, id est qui pugillantur, & sine complexu ac prehensione inter se exercendi causa dimicant: manu vehementius incitata percussit.

Cum in omnibus igitur his, in quibus est actio, ignorantia contingat: fit, ut qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egisse videatur. atq̄ id in præcipuis maxime. præcipua autem esse ea videntur, in quibus ipsa actio est, & id cuius causa quippiam fit.

Qui igitur aliquid ex his ignorat, egisse inuitus videtur: atque id maxime, in præcipuis. præcipua vero sunt ea in quibus actio ipsa, & cuius causa consistit. in ijs autem actio esse dicitur, circa quæ aliquid fit: vt, circa filium, vel patrem, vel domesticum, vel alienum, vel amicum, vel hostem, vel iuuenem, vel senem, & id genus cætera. atq̄ hinc cognoscere facile possumus / circa quid / & / in quo / superius ab Aristotele dictum fuisse, vt vnam eademq̄ rem, id est subiectum ipsum actionis significaret. quod vero id quoque cuius causa aliquid agitur, in ignorantia præcipuum sit, inde apparet: quod qui se excusant, ad hoc præcipue confugere consueuerunt: dicuntq̄ agendi propositum considerandum, vtrum seruandi, an interficiendi causa fecerint. & ferere reliqua omnia reduci ad hoc possunt. vt, qui inscienter uulnerauerit, se iccirco id

eo id egisse inquiet, quod hastam ferro carere crediderit, quæ tamen erat cuspidata: quiq̄ grauius percusserit, simili modo ea de causa asseret se id perpetrasse, quia ostendere volebat excitationis modum, & non ita grauius percutere.

Oportet tamen, ut actio hæc quæ ex tali ignorantia inuoluntarie facta esse dicitur, dolorem ac poenitentiam afferat.

Hæc tamen omnia tunc censentur inuita, cum dolore aut poenitentia afficitur is, qui egerit: alioqui non inuita, sed non spontanea dicentur. quæere autem aliquis possit, quo modo si inuitum est, quod ex ignorantia fit: non omne quod ex ignorantia agitur, sit inuitum: id enim cuius genus est inuitum, ipsum quoq̄ inuitum sit, necesse est. an dicendum fortasse, prius generalius dixisse Aristotelem inuita ea esse quæ vel vi vel ignorantia agerentur: vnde et verbum videtur apposuisse, quod communitatem quædam confusam significat: deinde vero planius distinxisse. non. n. quæ ex ignorantia fiunt, absolute inuita sunt: sed quæ præterquam inscienter fuerunt facta, poenitentiam quoq̄ & dolorem afferre consueuerunt.

Cum igitur inuitum sit quod uel vi uel ignorantia agitur: spontaneum illud esse uidebitur, cuius principium est in eo qui agit, particularia cognoscen- te in quibus actio consistit.

Cum hucusq̄ de inuito dixerit, nunc ad spontaneum transit: neque id in duas species quæ admodum inuitum diuidit: sed vna eademq̄ definitionis ratio vtriusq̄ illis respondet. cuius enim principium in agente est, id non esse violentum constat: cum item agens particularia in quibus est actio, cognoscit: is ex ignorantia agere minime dicendus est. vtriusq̄ enim hæc particularia ad spontaneum constituendum necessaria sunt: vt. s. & principium sit in agente: et agens particularia cognoscat. nã & qui ex ignorantia agit, in se agendi habet principium: & qui particularia cognoscit, agere violentia inductus potest.

Fortasse enim non recte dicuntur inuita ea esse, quæ uel ex ira, uel ex cupiditate efficiuntur: Primum enim nullum ex alijs animalibus sponte ager: sed neque pueri.

Quoniam quæ ex ira uel cupiditate aguntur, ab eo sunt qui principium in se habet, & particularia cognoscit, videnturq̄ nonnullis esse inuita: non recte inquit eos existimare, qui ita opinantur. addidit autem fortasse vt significet hæc quoque in spontanei definitione contineri. nam si ita esset, neque vllum ex alijs animalibus, neque pueri sponte agerent: cum ex cupiditate & ira non ex ratione actio ipsorum omnis proueniat. sed alia quoque animalia & pueri sponte agunt. non sunt igitur inuita quæ ex ira & cupiditate proficiuntur. quod autem & alia animalia & pueri sponte agant, perspicuum esse inde potest: quod agere inuita nonnulla conspiciuntur, cum vel vincita, vel aliquo alio modo coacta quippiam, agunt, aut patiuntur. si vero inuita agunt aut patiuntur præter suam ipsorum incitationem: efficietur, vt quæ secundum suam ipsorum incitationem, appetitionemq̄ faciunt, sponte faciant.

Deinde utrum nihil ex ijs quæ uel ex cupiditate uel ex ira agimus, sponte faciemus: an id ridiculum existimandum est, cum una causa utrorumque sit. absurdum fortasse etiam est, inuita ea esse dicere, quæ oportet appetere: oportet autem & ob aliqua irasci, & nonnulla appetere, ut sanitatem, & disciplinam. videnturq̄ ea quæ inuita sunt, molesta: quæ ex cupiditate fiunt, iucunda esse.

Adde quod absurdum nihilominus est, si quæ egregia ac præclara ex ira aut cupiditate acta a nobis fuerint: spontanea ea esse dicere: vt, si quis ira incitatus tyrannum interfecerit, patriamq̄ ita in libertatem asseruerit: vel disciplinam aliquam, honestumq̄ aliquod studium appetuerit: si vero contra cupiditate aut ira perturbati quippiam turpe perpetrauerimus, inuitos nos id fecisse existimari. præterea qui fieri potest, vt quæ dolorem non afferunt, inuita esse dicantur: qui. n. inuitus agit, dolet, molestiaq̄ afficitur: at quæ ex cupiditate agimus iucunda sunt: non sunt igitur inuita, quæ ex cupiditate efficiuntur. idem de ira dici potest: quippe cum etiam ea quæ ex ira aguntur, plerumq̄ esse iucunda videantur: qui. n. iram vindicando

quasi explent ac saturant, latari quodammodo consueverunt: quia tamen id dubitationem quandam habere videbatur, de cupiditate solum Aristoteles hic meminit, iucunda esse ea inquit, quae ex cupiditate aguntur, ira omiſſa, quae afferre dubium aliquibus potuisset.

Præterea quid interest inter ea quae ex ratione, aut ex ira peccamus, ad hoc ut inuiti fecisse uideamur: fugienda. n. ambo sunt: uidetur quæ irrationales affectus nihilo minus humani esse: actionesque ipsius hominis ab ira & cupiditate proficiuntur: ut absurdum sit inuita hæc existimare.

Aliam absurditatem subiungit Aristoteles. nã quæ differentia esset inter ea peccata quæ ex ratione, & ex ira aut cupiditate committimus: cur. n. quæ ex ratione peccamus, inuiti fecisse non dicimur: sunt tamen nihilo minus mala ac fugienda. quæ si quæ ex ratione committuntur: peccata sunt uoluntaria ac spontanea, quia ratio animæ hominis pars est: simili modo etiam de alijs dicendum est: quippe cum etiam ira & cupiditas animæ hominis partes sunt, hominis igitur peccata, ea quoque quæ ab irrationali animæ parte committuntur, censenda sunt: utque ea quæ à ratione proficiuntur, ita hæc quoque spontanea sunt existimanda.

De electione.

Cap. II.

Cum quid sit spontaneum, quidque inuitum definiuerimus: sequitur ut de electione iam disseramus: quippe quæ & uirtuti maxime esse affinis, & magis quam actiones mores ipsos iudicare uideatur. Electio uero spontaneum quoddam esse apparet: non idem tamen prorsus est. spontaneum enim latius patet. nam & spontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est, electio minime: & quæ de improviso fiunt, spontanea sunt, non autem ex electione.

Tractationem de spontaneo sequi de electione dissertatio uidetur: nam & species spontanei est electio, quippe cum uirtus & uitium in electione consistat: & mores ipsi ex electione magis, quam ex actione perspicuntur. honesta. n. agere & forte fortuna aliquis posset, et alia quapiam de causa dolose aliquid struens: quemadmodum si quis depositum reddiderit, ut maius aliquid fidei suæ commendatum defraudare commodius queat: uel iudicij poenā formidans. qui uero ex electione id agit, maximum morum argumentum exhibet. electio autem spontanei quidem est, non tamen idem prorsus esse cum spontaneo uidetur. commune. n. & generalius spontaneum est: nam & pueris & brutis est commune. at electionis, quippe quæ cum ratione efficitur, nullum aliud animal nisi homo, ubi ei rationis usus accesserit, esse particeps potest. Item quæ improviso fiunt, spontanea sunt, & tamen ex electione non proficiuntur: ut ea sunt, quæ ira repentino quodam impetu exprimit. triplex. n. genus est eorum quæ sponte & non ex electione agunt, nam alia ex electione non agunt, quia idonea ad id natura minime sunt, ut bruta: alia, quia licet idonea natura sint, nondum tamen, ætate ea prædita sunt, qua electione uti possint, ut pueri: alia & idonea quidem sunt natura, & electionis usum iam habent, sed quia repente ad actionem inducuntur, ex electione minime agunt: ut qui ira incitati prius quam considerent atque eligant, repente ad agendum præcipites feruntur. dicere enim solent huiusmodi homines, minime se ex proposito & electione, sed ira incitados, aliqua uel alia causa repente exturbatos quippiam fecisse. spontaneum igitur electionis genus esse manifestum est. si. n. est electio prorsus etiam spontaneum: si uero est spontaneum, non continuo electio quoque erit substituenda.

Qui uero eam uel cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionem quandam esse affirmant, non recte dicere uidentur: electio. n. non est commune nobis cum brutis, sed cupiditas & ira, est.

Quærit hic Aristoteles quid sit electio. nam cum alij eam esse appetitum, alij opinionem dicant: neutrum uerum esse ostendit. ac prius distributo genere in suas species, id est appetitum in cupiditatem, iram, & uoluntatem nullam ex his esse electionem demonstrat. quæ. n. neque cupiditas neque ira sit, ex eo confirmat, quod brutis quoque & pueris hæc communes sunt: ele-

ctio uero esse nullo modo potest.

Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: continens contra cum electione, & non cum cupiditate.

Idem ex continente & incontinente probat: incontinens enim, inquit, cum cupiditate agit, non cum electione, continens autem e contrario: non est igitur idem electio & cupiditas. Sed quærendum quo modo hic in incontinente & continente electionem accipiat: uidetur. n. hic eam ita accipere, ut ratiocinatio quædam sine appetitu ullo esse intelligatur, secundum quam continens agat: at electio consultatrix appetitio est, ut inferius clarius patebit. quapropter sciendum est, continentem ex electione agere, eo quod ratiocinando, ac consultando quod utile futurum est, agit, uoluntatemque quæ etiam ipsa appetitio est, rationi obsequentem habet: contra uero incontinentem cupiditatem sequi refragante etiam uoluntate ac ratione. potest quoque incontinens iræ aliquis esse, & item continens: ut eadem hac ratione electio non solum à cupiditate, uerum etiam ab ira diuersum quid esse ostendatur. satis tamen fuit Aristoteli de incontinente secundum cupiditatem dixisse.

Adde quod electioni cupiditas aduersatur: cupiditas autem cupiditati minime.

Præterea, inquit, electioni aduersatur cupiditas, ut in continente iam patuit: cupiditas uero cupiditati minime est contraria. sed hoc dubitationem quandam affert: uidetur. n. sæpe numero incidere, ut cupiditas cum cupiditate pugnet. ut, cum aliquis pecunias accipere ab aliquo cupiat, deinde gloriæ & honoris cupiditate erubescit: uel cum simul gloriæ appetit quispiam, & lucrum: quorum altera magnos sumptus, alterum pecuniarum parsimoniam requirit. Idem est quod inquit Plato, temperantes non esse eiusmodi, ut legitimam nuptiarum appetitionem alienarum mulierum cupiditates frenent. ac superent: pugna. n. in his manifesta cupiditatum conspicitur, quippe qui modo ab hac, modo ab illa distrahantur. sed fortasse minime contraria ea sunt dicenda quæ aliquando inter se ita affecta sunt, sed non semper, quæ admodum album & nigrum, bonum & malum: hæc enim non aliquando sunt contraria, aliquando non: sed semper. Ita quoque bona electio malæ cupiditati semper est contraria: cupiditas uero gloriæ & pecuniarum non semper: in sophista. n. utique hæc sine ulla repugnantia esse reperiuntur: quippe qui arroganti illa docendi ostentatione & gloriâ & lucrum simul aucupetur. Dicere etiam possumus cupiditates eas minime inter se esse contrarias, licet quandam repugnantiam præ se ferant: eo quod contrarietas non in diuersis, sed in eadem re considerari debet: cupiditates autem eiusdem rei contrariæ inter sese reperiuntur nullo modo possunt. quo modo. n. fiet, ut idem & alij & non alij, & comedere & non comedere simul cupiat, nam ita quoque electio cupiditati esse contraria dicitur, quoniam circa idem est. contraria siquidem ea definiuntur, non quæ de contrarijs sunt, sed quæ de eadem re contrario modo accipiuntur: ut in libro de interpretatione declaratum est. Quoniam igitur cupiditas cupiditati contraria non est, electio uero cupiditati aduersatur: cupiditatem & electionem idem non esse manifestum est.

Cupiditas præterea iucundi & molesti est: electio neque iucundi, neque molesti. Sed ira quoque esse multo minus uidetur: minime enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta esse existimantur.

Idem alia ratione confirmat, cum inquit: cupiditas iucundi est, & molesti, id est circa iucundum uersatur & molestum: efficitque ut illius præsentiam, huius absentiam appetamus. uel quia iucunditatem affert, & molestiam. molestia enim quam ex absentia rerum concupitarum suscipimus, ex cupiditate ipsa est, & cupiditas nuncupatur. omne enim quod deficit, in eo quod deficit, molestiam ac dolorem affert: cupiditas autem deficit, ideo non tam iucunditatis est, quam doloris. at electio neque iucundi neque molesti, sed boni & mali, honesti & turpis esse consuevit: non est igitur electio cupiditas. ira uero, multo etiam minus: minime. n. quæ ex ira fiunt, electione fieri uidentur: quippe cum ea quæ ex electione efficiuntur, cum consultatione: quæ ex ira, sine consultatione agantur. ut neque iram neque cupiditatem esse electionem ex his satis constet.

At uero neque uoluntas ullo modo est: licet proxima ei esse uideatur. ele-

ctio siquidem eorum minime est, quæ fieri non possunt: quæ si quis diceret se eligere, stolidus esse videretur: voluntas vero est: ut immortalitatis. voluntas præterea est eorum etiam, quæ nullo modo ab eo qui vult, agi queunt: ut hystriionem aliquem, aut athletam victorem euadere. cuiusmodi sanè nihil quisquam eligit: sed ea solummodo quæ ex se se fieri posse existimauerit. voluntas præterea finis magis est: electio vero eorum quæ ad finem spectant. ut, sanè esse volumus: eligimus vero ea, quibus sanè esse valeamus. felices quoque esse volumus, atque ita dicimus: dicere vero, eligimus felices esse, minime conuenit. omnino enim in ijs esse electio videtur, quæ in nostra potestate sita sunt.

Electiōnem neque voluntatem esse deinceps hic ostendit. licet enim affinis electiōni esse videatur voluntas, non est tamen electio: affinis autem est, primum, eo quod in rationali animæ parte existit, ubi præcipue electio est: deinde quia pars quædam esse electiōnis videtur voluntas: nam ubi mens consultans assensione elegerit quippiam, voluntas quæ est appetitio ipsam consequitur, simulque cum ea incitatur: unde etiam in usu quotidiano loquendi velle & eligere quasi idem significant, pro eodem accipere consueuimus: ut cum dicimus, eligo seu propono agrum colere, id est volo. &, voluntatem sanè ille habet bonam: id est electiōnem & propositum. id quod nulla alia, ex causa, nisi ex nominum vicinitate effectum est: sed tamen non esse idem cum voluntate electio, inde cognosci potest, quod nulla electio rerum est quæ fieri nequeant: nullus enim mortalis est, qui esse se deum eligat, nisi prorsus stolidus sit. electio siquidem rerum quæ fieri possunt, voluntas est: voluntas autem etiam earum quæ non possunt. sæpe enim ita dicere consueuimus: vellem semper viuere: vellem esse immortalis: eligere vero se id, diceret nemo: quippe cum eorum quæ in nostra potestate non sunt, esse electio nullo modo possit. at voluntas de ijs quoque dicitur, quæ minime aguntur, ab eo qui vult: ut cum volumus victorem aliquem euadere. voluntas præterea est finis, ut valere: electio eorum quæ ad finem spectant: nam ut valeamus, hoc atque illud agere eligimus. ex quibus omnibus conficitur voluntatem minime esse electiōnem posse.

Verum neque opinio est. opinio enim circa omnia uersatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant: quam quæ in nostra sita sunt potestate: ad de quod uero & falso, non bono & malo distinguitur: at electio his magis.

Postea quam partes omnes appetitus exequutus est Aristoteles, ad opinionem transit: ostenditque neque eam esse electiōnem. circa omnia enim, inquit, uersatur opinio, non solum quæ in nostra potestate sunt, uerum etiam alia tam æterna & quæ fieri possunt, quam quæ non possunt. cum enim diametrum, id est dimetientem lineam opinamur nullam habere cum latere conuenientiam & proportionem, tunc de æternis opinamur: cum, mundos esse infinitos, de ijs quæ fieri nequeunt: cum, bonam esse agriculturam, & fortasse ei nos duros esse operam opinamur, tunc opinionem habemus de rebus quæ in nostra potestate sita sunt. at electio neque de æternis, neque ijs quæ fieri nequeunt, sed de solis illis esse consueuit, quæ in nobis sunt: nam neque diametrum lateri non esse proportionem æquiparabilem: neque mundos esse infinitos eligere quempiam dicimus. opinio præterea uero & falso distinguitur: ueram enim, uel falsam esse opinionem dicimus, electiōnem autem bonam uel malam.

In uniuersum uero esse idem cum opinione electiōnem fortasse neque diceret quisquam: sed ne cum aliqua quidem in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti sumus: opinando autem minime.

Cum iam non tam de uniuersalibus, quam particularibus esse opinionem dixerit, electiōnem uero circa particularia tantummodo uersari, id est ea quæ in actionem venire consueuerunt: fortasse, inquit, electiōnem esse opinionem in uniuersali quidem asseret nemo: sed in particulari non esse diuersam ab opinione aliqua, quæ scilicet agendarum rerum fuerit, existimare electiōnem quisquam posset. Verum neque in particulari esse idem inuenietur: eligendo enim bona uel mala quales quodam modo efficiuntur: dicuntur enim qui bona eligunt, boni: qui mala, mali: opinando uero minime. nam neque si de æternis, ijsque quæ fieri non possunt, opinemur,

opinemur, ob id qualitate quadam afficimur: neque si de agendis opinio nobis sit, licet quæ sitas etiam in moribus nobis continget. fieri enim potest, ut qui iustitiam & fortitudinem bonam esse opinatur: ipse neque iustus, neque fortis sit. non enim opinando sed eligendo uirtutes uel uitia acquiruntur: id quod in incontinente manifestum est, qui licet recte opinetur, male tamen eligit, uiciosusque ex electiōne & fit, & dicitur.

Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiusmodi quippiam: opinamur uero quid sit aliquid, aut cui, aut quo modo conferat, sed accipere uel fugere non admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eo quod eius est, cuius esse magis oportet, aut quod recta est: opinio, quia est uera.

Capere sanè eligimus quæ uidentur esse bona: quæ uidentur mala, fugere, atque euitare, uel eiusmodi quippiam. non enim solum euitare aut apprehendere eligimus, sed abire aliquo, sed legere, sed dare quippiam alicui, & similia: quorum nihil in opinionem cadit. sed quid sit unumquodque, opinamur: quid uirtus, quid materia, quid diuitia: aut cui quidque, & quo modo conducatur: ut, ægrotantibus tenuem uictum esse utilem ob concoctionis facilitatem: ite in iis qui atrabile laborant, dulce exhibendum esse alimentum, neque id simul uniuersum, sed paulatim dispertendum. quæ sanè omnia non eligere dicimus, sed opinari. item electio laudatur, cum bonarum rerum electio est, sicut oportet: opinio autem cum uera est.

Quæ item maxime scimus esse bona, eligimus: quæ non admodum scimus, ea opinamur. uidenturque non iidem optima & eligere & opinari: sed nonnulli sunt, qui melius opinantur, ob uitium tamen ea quæ non decet, eligere consueuerunt.

Sed hac de re dubitare quisquam posset: non enim omnes ea eligunt, quæ maxime sciunt esse bona, sed nonnulli decipiuntur, ut mali: quippe qui ignorant ea esse mala quæ eligunt. at enim dicendum, omnes ea eligere quæ cuiusmodi sunt, cognoscere maxime se existimant, licet specie recti aliquando decipiantur: opinamur uero ea, quæ non admodum scimus. de multis. nata opinamur, ut sciamur nobis non planè exploratum quidpiam esse, sed ita tamen sentire, quoad melius aliquid nobis uisum fuerit. accedit ad hoc, quod non qui optime eligunt, iidem optime etiam opinantur: nonnulli enim sunt, qui cum bene opinentur, male tamen ob improbitatem eligunt: ut, si quis iustitiam bonum esse opinatus, iniustitiam tamen sibi utilem futuram existimet, atque ob id eligat: huicque existimationi consentientem appetitum habeat.

Antecedat autem an sequatur electiōnem opinio, nihil interest: non enim id nunc consideramus: sed an idem cum opinione aliqua electio sit.

Non oportet autem ut aliquo modo perturbemur siue electiōni omni antecedat opinio, siue subsequatur: non enim hoc querimus. non enim si antecedit, uel sequitur, idem quoque sit necesse est. antecedit autem opinio electiōnem, cum cogitatio ita assensione quadam ducitur, ut eligendum esse aliquid opinetur: deinde subsequitur appetitio, atque electio fit. subsequitur uero opinio, cum appetitu rei alicuius illecti eligimus: deinde ex electiōne bonum id quoque esse opinamur. his omnibus efficitur, ut electio non idem esse cum opinione manifeste ostendatur.

Quid igitur aut quale est opinio, quando nihil eorum est quæ dicta sunt: spontaneum sanè esse quoddam uidetur. non omne tamen spontaneum eligibile est: sed id scilicet, quod est præconsultatum: quippe cum electio seu propositum cum ratione, ac cogitatione existat: id quod significare nomen etiam ipsum uidetur. quasi id quod eligitur seu proponitur, ex alijs legatur, ponatur uel ante alia.

Quoniam igitur neque ira neque cupiditas neque uoluntas neque opinio est, quid sit electio indagare conatur Aristoteles: esseque eam spontaneum præconsultatum inquit. spontaneum enim genus ipsius uidetur: præconsultatum differentia, quæ efficit, ut definitio hæc non nisi præditis ratione conueniat. bruta siquidem sponte quidem agunt, sine ulla consulti

tatione tamen, sed soli appetitioni iræ & cupiditati obsequentia: simili modo etiam pueri; quin etiam adulti sæpe quippiam repentino quodam impetu ad agendum inducuntur nulla adhibita consultatione: quorum nihil cum electione fieri dicitur. nam illi eligere dicitur, qui ubi aliqua de re consularint, ei quæ assensum adhibuerint: eam subsequente etiam voluntate amplectuntur, atque appetunt. dum inquit autem electionem spontaneum esse præconsultatum, id significat: non solum ratione & consilio fieri electionem: sed prius consultare oportere, deinde appetere: ut in spontaneo inesse appetitum ostendat, cui antecire debeat consultatione. unde inquit electio cum ratione ac cogitatione existit, non ex solo appetitu: spontaneum vero ex solo appetitu interdum, ut superius patuit. id quod nomen etiam ipsum *προουλοσιν*, id est electionis seu propositi videtur declarare. cum enim quispiam quid ex multis eligat, consultat: ad unum demum, tanquam eligendum propendet, eo quæ & assensum, et appetitum incitatum habet. ut id ex alijs omnibus eximere & legere, alijs quæ omnibus anteponere, hoc est *πρὸ ἑτέρων ἀρῶν*, id est ante alia sumere videatur. atque in hunc modum ratio progreditur. id est proponendum atque eligendum, quod ante alia ponitur: sed quod ante alia ponitur, ex præconsultatione & consilio ponitur: consultatio autem ex ratione est & cogitatione: ex ratione igitur & cogitatione electio fit, necesse est.

De consultatione.

Cap. III.

Verum consultant ne de omnibus homines, quodlibet quæ est consultabile: an de quibusdam non est consultatio: sed fortasse consultabile id dicendum est, de quo mentis compos uir, non quiuis uel stolidus uel infanus consultaret.

De quibus consultant homines, quæ quæ ea sint, quæ in consultationem cadant, hic inquit Aristoteles. non enim de omnibus consultant, neque quodlibet consultabile est. primum autem consultabile esse statuit, non id de quo quislibet consultaret, ut infanus: quo modo scilicet faciendum sibi sit, ut intelligat, aut in coelum ascendat.

De æternis autem nemo consultat: ut de mundo, aut diametro & latere, quæ nulla inter se æquabilitate conueniant: at neque de ijs quæ in motu quidem sunt, sed semper tamen circa eadem uersantur, siue necessitate, siue natura, siue aliqua alia de causa: ut de solstitijs, atque ortibus: neque de ijs quæ alijs aliter eueniunt: ut de siccitatibus, & imbribus: neque item de ijs quæ fortuna contingunt: ut de thesauri inuentione.

Sciendum est ex rebus alias esse æternas, semper quæ eodem modo sese habere: alias vero non semper quidem esse, eodem modo tamen semper euenire: alias secundum naturam fieri, sed inordinatius tamen: alias forte fortuna contingere. Aeternæ sunt, ut mundus ingenitus, atque æternus: & dimetiens linea lateri quadratæ figuræ minime conueniens: de quibus nulla unquam consultatio fit: nemo enim est qui quo pacto dimetiens cometens fieri queat, consultet: sed si modo uult, quærit atque inuestigat, an ita sit: non consultat. Semper eodem modo eueniunt, licet æternæ non sint: ortus stellarum, & occasus, & solstitia, atque id genus cætera: quorum nihil semper est, licet semper simili modo eueniant. quocirca neque de ipsis vlla esse potest deliberatio. hæc autem ex necessitate seu natura, seu alia aliqua de causa fieri inquit, necessitatem intelligens, non eam quæ vim infert: nulla enim violentia in coelo est: sed eam quæ a prouidentia inducitur, omnia semper certo quodam ac rato modo mouente ac gubernante: eo quæ semper omnino mouentur cœlestia, neque fieri potest, ut alio modo moueantur. quod enim alio modo esse non potest, necessarium dicitur. atque hac necessitate stellarum motiones, ortus & occasus, necnon solstitia efficiuntur: sunt etiam secundum naturam: quæ enim in coelo sunt, natura sunt: vel potius utroque modo, id est & necessitate, & natura mouentur: quippe cum naturæ eorum quæ mouentur, mouentis prouidentia maxime conueniat ac consentiat. quod etiam fatum videtur esse referendum. Secundum naturam, sed inordinatius tamen fiunt, ea quæ non semper eodem modo sed ut plurimum eueniunt: ut caniorum & dentium procreatio, imbres & siccitates: de quibus quoque consultare nullo modo homines

do homines possunt. Fortuna autem fiunt, quæ non plerumque, sed raro contingere consueverunt: ut thesaurorum inuentiones, atque id genus cætera: de quibus nemo consultat. non enim ex consultatione inueniuntur thesauri, sed forte & casu oblatis reperiuntur.

Sed neque de humanis omnibus consultamus: uerbi causa quomodo Scythæ optime administrare rempublicam possint, nullus ex Lacedæmonijs consultat. nihil enim ex his eiusmodi est, ut agi per nos ipsos ualeat. consultamus autem de agendis rebus, atque ijs quæ in nostra lite sunt potestate: hæc enim restant: quippe cum causæ nullæ aliæ esse uideantur, quam natura, & necessitas, & fortuna: mens præterea, atque omne id quod per hominem agit: unusquisque autem de ijs quæ per ipsum agi possunt, consulat.

Consultamus uero de humanis rebus tantummodo, neque humanis omnibus: non enim de Scytharum republica deliberare Lacedæmonijs conuenit: sed unusquisque de ijs deliberat, quæ in sua potestate sunt. hæc enim ex omnibus alijs rebus uidentur restare. ad cuius computationem diuisione quadam utitur, atque inquit: omnium rerum aut necessitatem, aut naturam, aut fortunam, fortunæ nomine casum etiam intelligens, aut mentem in causa esse: ac demum ea quæ per hominem operantur: id est cupiditatem, iram, uoluntatem, atque omnino appetitum: quæ omnia cum in homine sint, multarum rerum causa esse conspiciuntur. quoniam igitur neque de ijs quorum necessitas, neque de ijs quorum natura, aut fortuna in causa est, esse consultationem ostendit: restat, ut de ijs tantum consultatio sit, quorum agendorum uel mens humana, uel appetitus causam affert. de ijs siquidem habere consultationem possumus, quorum causam & principium in nobis habemus.

Ac circa quidem exquisitas ac certas scientias, eas quæ quæ ex sese sibi sufficientiunt, nulla consultatio est: ut de literis: non enim dubitamus, quo modo scribendum sit.

Quoniam quæ in artibus & scientijs exercendis efficiuntur, per nos fieri, & ex humana mente proficisci uidentur: ideo hæc quoque ab illis hic separat, quæ in consultationem cadunt. quibuscumque enim præfinitum, ac certum est, quid agi debeat: ea consultationem non admittunt. exquisitas & certas scientias eas appellat, quæ ex necessarijs rationibus progrediuntur: ex se sufficientes autem, quæ definita habent theoremata, id est præcepta, nullaque extrinsecus indigent neque consultatione, neque fortuna: ut geometria & grammatica, & reliquæ huiusmodi: nullus enim est, qui de triangulo an tres angulos habeat duobus rectis æquales, aut ut eos habeat, consultare consueuerit. de ijs enim consultamus, quæ & facere & non facere in nostra potestate constitutum est: ad trigoni uero angulos nihil neque nostra consultatione, neque fortuna opus est: sed perpetua atque æterna de ipsis theoremata definita sunt. simili modo neque grammatica uel utitur deliberatione, quo modo scribendum sit: quippe cum definitas ac certas literarum notas omnes habeat: neque ullam dubitationem in elementis exarandis admittat.

Sed de ijs, quæcunque per nos fiunt, neque semper eodem modo eueniunt, consultamus. ut de ijs quæ ad medicam artem spectant, & pecuniariam: atque eo magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quam exercitatoria, quanto minus exactis, atque exquisitis rationibus constat. ac simili modo de reliquis.

Artes non certe, neque ex sese sufficientes sunt illæ, quæ non semper necessitate quadam, sed plerumque finem suum consequuntur, fortunaque adiutrice aliquando indigent: ut medicina, & mercatura, quam *χρηματιστικὴ*, id est pecuniariam uocat. nam neque medicus certum aliquid præceptum habet, quo sanari omnino ualeamus, sed illud proficitur, se hac uel illa uiuendi, ac medendi ratione plerumque hominibus sanitatem allaturum: neque mercator si hoc uel illo modo fuerit negociatus, se prorsus esse lucraturum satis exploratum habet: sed fieri ita plerumque cognoscit, ex fortunæque auxilio dependet. atque ex his quoque alia alijs certiores, exactioresque habentur: gubernatoria enim minus exquisitis rationibus constat, quam

exercitatoria, magisq; fortunæ subiecta est.

† a. l. opi-
nionibus

Magis etiam in artibus q̄ in scientijs consultatio est: eo q̄ in ipsis magis ambigere consueuimus.

Vel in artibus magis quam in scientijs, vel in opinionibus magis q̄ in scientijs: utroq; in modo legitur: atq; utrūq; eandem vim ferē habet. nam cum ostenderet consultationem in ijs esse, & rca quæ artes non admodum exactæ exquisitæq; versantur: nūc ea cōsultationem magis admittere inquit, de quibus solummodo opinamur: de quibus. n. opinamur, & scientiam non habemus, ea maxime in consultationem venire consueuerunt: ut intelligat vel de ijs quæ licet sciri possint, à nobis tamen opinione sola comprehenduntur: nam quoad nullā certam scientiam habemus, dubitare solemus ac consultamus: vel de ijs quæ suapte natura opinabilia sunt, neq; certo aliquo argumento innituntur: in quibus res agendæ à nobis collocate sunt. verum si etiam in artibus dicat magis, q̄ in scientijs esse consultationem, nihilominus sensus esse manifestus poterit: quippe cum & scientiæ circa æterna versentur, artes circa ea quæ corruptioni, & generationi obnoxia sunt: & artes proprie dicantur, quæ effectrices sunt, scientiæ, quæ contemplantur: & in æternis & contemplatione, nulla opus sit consultatione: in alijs sine consultatione fieri recte nihil possit.

Consultatio autem de illis est, quæ ut plurimum quidem fiunt: incerta tamen sunt quo modo euadāt: & in quibus indeterminatio existit. ad magnas uero res consultores etiam adhibere cōsueuimus nobis ipsis diffidētes, quasi sufficere ad discernendum soli nequeamus.

Cum ostenderit in artibus quæ certæ sunt & exquisitæ, nullam esse consultationem: in quibus ea versetur, nunc subiungit eamq; esse inquit nō in necessarijs, sed ijs quæ euenire aliter possunt: atq; ex his ipsis ea in consultationem cadere, quæ ut plurimum fieri consueuerunt. de ijs enim quæ raro eueniunt, consultat nemo: quippe cum in sola fortunæ temeritate constituta sint, non. n. si quis sapius multa ingurgitādo forte fortuna cōualuerit, consultare medicus solet, an idem ægrotātibus reliquis faciendum præcipiat: sed de ijs deliberat, quæ prodesse plerūq; consueuerunt, an pro occasiōe ac morbo exhiberi alicui debeāt, nec ne: eo q̄ aliquando inciderit, ut nocuum attulisse videantur. Idem & gubernator, & orator facit. nam de ijs consultat vnusquisq; quæ & plerūq; eueniūt, & euentus etiam incertos habēt, suntq; indefinita. vnde quādo magnæ res sunt, ob maiorem dubitationem quæ ex ipsis oritur, maiusq; periculum quod impendit, si frustreremur: adhibere alios in cōsiliū solemus, sola nostra deliberatione minime freti, eo q̄ id quod ex deliberatiōe propositum fuerit, agere in nostra potestate sit: periculosum autem, si non recte cōsultādo quod optimum sit, elegerimus.

Ac consultamus quidem non de finibus, sed de ijs quæ ad finem tendunt. nam neque medicus an sanare: neque orator an persuadere: neque ciuilibus an bene legibus institutam patriam reddere debeat: neque ex alijs quispiam de fine consultat. sed omnes cum finem quendā statuerint, quo modo ac per quæ euenire is possit, deliberant: siq; is per plura fieri posse uideatur, per quod nā facillime atque optime fieri queat, considerat. si per unum, quo modo per id effici recte ualeat: & illud item per quid, atque id tantisper, donec ad primā causam deuenerint: id quod in inuentione extremum est.

Constituto prius fine vnusquisq; verbi causa medicus sanitate, mercator lucro, orator persuasione, athleta corona, imperator victoria, postea de eo cōsultat, quod ad eum consequendum facere posse uideatur. Si plura sint, quæ ad vnum & eundem finem spectēt: considerat, per quod potissimum ex ipsis potiri sine ipso optime ualeat. ut, Imperator cum victoriam sibi proposuerit, eamq; & pedestribus, & nauticis, & equestribus copijs cōsequi se posse confidat: quærit ac consultat quonam ex his prælii genere superare hostem & facillime & tutissime queat: si autem vnicus modus tantum appareat, qui vel ex alijs electus fuerit, vel à principio consultationis extiterit: qua ratiōe eo uti poterit, ad finem consequendū considerat,

considerat. verbi causa, si constiterit, prosperum belli euentum equitatu posse conciliari, is quibus rationibus comparatur, in quæstionem venit: tum ubi pecunijs ad id opus esse cognouerit, de pecuniarum expeditiōe cōsultat: ac postremo cōdeuenit, ut tributum imponēdum ciuibus censeat: atq; ita actionem ab eo auspicatur, quod in contemplatione, inuentione neq; fuerat extremum. Simili modo qui domum extruere vult, domum tāquam finem sibi proponit: quam absq; ædificatore, & lapidibus, & lateribus, & lignis extruere nullo modo licet: at hæc, sine emptiōe suppetere nequeunt: emptiō autem absq; pecunijs nō fit: superest igitur, ut de pecunijs considerandum sit. atque ita pecuniarum expeditiō quæ vltima in inuentione fuit, effectiōnis principium efficitur. atque hoc resolutioni designationum mathematicarum perq; simile est.

Qui enim consultat, quærere uidetur & resoluerē prædicto modo, quem admodum designationem.

Cum ostēderit consultationem quæ à fine proficiscitur, quem assequi consultamus, reditum quēdam esse ad principium, vnde agere ea incipimus, per quæ propositi finis compositiones nos fore speramus: similem esse eam nūc, inquit designationum mathematicarum inquisitioni ac resolutioni. Geometriæ. n. resolutionem in designationibus suis hoc modo facere consueuerunt: sumpta conclusionē demonstrationis primum ea quæ continenter ac proxime ad hanc confirmandam adhibita fuerint, assument: deinde quæ ijs proxime antecēdit: tum superiora alia: atq; ita deinceps progrediūtur, quoad ad principium ipsum ascēderint: ex quo rursus descendendo iisdem illis theorematis ac propositis quæ in resolutione assumptæ fuerūt, compositionē faciunt. atq; hæc in designationibus mathematicis resolutioni nihil aliud est, q̄ a fine ad principium ascensus, cuius principium conclusio est, qui fuerat finis in compositione. sic quoq; in agendis rebus contemplatiōis finis principium euadit: ut, & in domo extruenda, & in victoria comparanda, ut superius diximus, pecuniarum expeditiō. vnde patet consultationem esse inquisitionem.

Non quælibet autem quæstio consultatio est, ut mathematicæ: sed quælibet tamen consultatio, inquisitio est. & quod extremum est in resolutione, in generatione esse primum uidetur. atque hi cum in rem quæ fieri nequeat, inciderint desistunt: ut si pecunijs opus sit, earumq; expeditiō nullo modo appareat: si uero fieri posse res uideatur, eam aggrediūtur. fieri autem posse ea dicuntur, quæ per nos fieri possunt: nam quæ per amicos fiunt, per nos quodā modo fieri uidentur: quippe cum principium in nobis sit.

Non omnis inquisitio est consultatio: fieri. n. solent inquisitiones de rebus quæ agēde nō sunt, neq; principia habent in nobis sita: ut, de mathematicis, an dimetiens linea lateri sit cōmetiens, id est proportione æquiparabilis: & de æternis, an sol globus sit: & id genus cetera, de quibus nulla consultatio est. consultamus. n. de ijs quæ in nobis sunt, quæ cum inquirimus, resolutione utimur, & extremum in resolutione, primum in generatione. i. actionis ipsius executione facimus. ut autem ostendat, ea de quibus consultamus, in nostra esse potestate, tunc inquit à consultatione nos desistere, cum in ea inciderimus, quæ fieri non posse uideantur. quæ. n. possunt fieri, in nostram proculdubio facultatem ueniunt. nam quæ per amicos fiunt, inter ea uidetur referre quæ in nobis sunt: per nos. n. quodam modo etiam ipsa fieri dicuntur: quippe cum principium & causa quæ amicos ad faciendum quispiam incitat, in nobis sit: quod petentibus nobis fiat: non fiat autem, si non petuerimus.

Queruntur autem interdum instrumenta, interdum usus ipsorum. simili modo quoque in reliquis, interdum per quod, interdum quo pacto, aut per quem quippiam fieri debeat.

Querimus uero interdum instrumenta, interdum quo modo eis utendum nobis sit. ut, medicus ad aperitendum abscessum medicamentum ne, an incisionem adhibeat, deliberans quo instrumento ad id uti debeat: deinde ubi de instrumento satis constiterit, usus eius inquiritur: si scalpello secundum esse censeat, qua forma, & qua altitudine plaga sit adigenda. simili modo de medicamento, considerat, quale & quantum, tum quo modo affecto homi-

aliditq; q; q;

Eustrat.

ni, & qua ratione exhibendum sit. Idem in agendis rebus fit: quaerit enim imperator alias pedestribus ne an equestribus copijs inuadendus hostis sit: alias quo modo pedestribus ad victoriam consequendam uti debeat.

Videtur autem, quemadmodum dictum est, homo esse actionum principium: consultatio uero de his esse, quae ab ipso homine agi queunt: actiones autem aliorum. non est igitur consultabilis finis: sed ea in consultationem ueniunt, quae ad finem ipsum spectant: neque haec tamen particularia: ut, an panis hoc sit, uel subigatur, uel fiat, ut oportet: ad sensum enim haec pertinent. nam si semper consultaret quispiam infinite progredieretur.

Ex his quae superius dixit, patet propriarum actionum principium esse hominem, neque omnia ex necessitate ac fato euenire. nam si consultat homo, & inquit, & eligit, in potestate eius id esse perspicuum est: alioqui consultatio ac consideratio de agendis rebus omnis tolleretur. quoniam uero unusquisque eorum quae agit, principium & causa est: de suisque actionibus consultat, actiones autem aliorum causa, id est finis & boni efficiuntur: constat etiam finem minime esse consultabilem, sed illa tantummodo, quae ad finem spectant: atque ea quidem uniuersalia. nam de particularibus quae sub sensum cadunt, nulla consultatio est. de his enim quae ignota quodam modo sunt, consultamus: at particularia sensibus quibus sunt exposita, percipiuntur. quod si de his quoque nobis esset consultandum, neque quippiam ex sese notum esset, sed omnia alterius confirmatione indigerent: efficeretur, ut in infinitum consultatio procederet. id quod in posterioribus resolutorijs etiam dictum est.

Consultabile autem & eligibile idem plane est: nisi quod eligibile definitum iam est: quippe cum nihil aliud sit, quam id quod ex deliberatione propositum fuerit. definit enim unusquisque tunc inquirere quo modo sibi agendum sit, cum in se ipsum principium reduxerit, in eamque sui partem, quae principatum obtinet: ea enim est quae eligit.

Consultabile autem & eligibile absolute ac simpliciter non est idem: generalius enim est consultabile. omne enim eligibile est consultabile, sed non e contrario: quippe cum de multis consultemus, quae tamen omnia non eligimus. unum enim est quod ex alijs lectum ex consultatione anteponitur. atque hoc est, quod inquit, eligibile definitum iam esse. quoad namque consultamus in dubio adhuc res est, & indefinita: cum eligimus uero, statuimus ac definimus quid agendum sit: ac tum demum consultare desistimus cum in nos ipsos principium reduxerimus: id est cum inuenerimus principium aliquod rei illius agendae de qua consultamus, quod in nostra potestate fuerit: nosque ipsos esse posse illius rei agendae causam, in nobisque agendi facultatem esse cognouerimus. neque solum in nos ipsos reduxerimus, sed in eam etiam nostri partem quae principatum obtinet, id est mentem, intellectumque actiuum. ubi enim intellexerimus agendum nobis id esse, quod mens consultauit, & elegit: una cum ratione appetitio quoque incitatur, ac definit deliberatio.

Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifestum est, quas Homerus imitabatur. nam reges ea quae elegerant, ad populum referebant.

Huius rei exemplum esse inquit veteres respublicas, quas Homerus imitatur. Homerus siquidem reges ea quae elegerant, ad populum referentes inducit. apte autem reges hic rationali ac consultatrici animae parti comparare uidetur Aristoteles, populum uero appetitio: nam sicut illi populorum domini sunt, ita mens in nobis in reliquis animae nostrae partes ratione vacantes imperium obtinet. ubi igitur mens nostra quasi rex consultauerit ac decreuerit quippiam, appetitioque tanquam populo decretum suum communicauerit, & ille assentiens approbat: tum demum electio facta esse dicitur.

Cum igitur eligibile nihil aliud sit quam consultabile appetibile eorum quae in nobis sunt: & electio quoque eorum quae in nobis sunt consultatiua appetitio erit.

Inquit autem eligibile esse consultabile, quod ex consultatioue iam fuerit definitum: item appetibile

appetibile propterea quod id quod eligitur uoluntatis appetitione eligi consueuit. quod cum inquit, declarat quo modo ratio haec electionis accipienda sit: non enim est exacta definitio: quippe cum genus electionis minime sit neque consultatio per se, neque appetitio: sed quod ex utrisque compositum fuerit: id est autem consultatio appetibilis. ideo subiungit:

Simul enim atque consultauius, iudicamus: atque inde secundum consultationem appetimus. circa quae igitur ueretur electio, quodque eorum sit, quae ad fines tendunt, figura dictum iam sit.

Secundum consultationem appetimus, inquit, eo quod praecedente consultatione subsequatur appetitio, qua consentiente electio efficiatur. tamen altera est & fortasse sanctior lectio, quae non secundum consultationem, sed secundum uoluntatem habet: quae appetitum hunc uoluntatis ab alijs duobus ira. scilicet & cupiditate recte distinguit: praesertim cum uerba ipsa graeca & βούλδουσις & βούλλοσις facile errorem ex similitudine inducere potuerint. huic electionis definitioni persimilis est animalis illa definitio, quae inquit, animal esse corpus animatum: nam neque illic corpus est genus animalis, neque anima: sed quod ex corpore & anima constat. unde quia descriptio magis uidetur esse, quam definitio, subdit: CIRCUM quae igitur ueretur electio, quodque eorum sit, quae ad fines tendunt: figura dictum sit. id est non exacte admodum & exquisite: uel etiam figura potest ita accipi, ut uniuersaliter dictum esse intelligamus. circa quae ueretur electio, id est agenda, & consultabilia: ipsamque esse non finium, sed eorum quae ad fines ipsos conducunt.

De uoluntate & eo quod est uoluntate appetibile.

Cap. IIII.

Voluntatem uero finis ipsius esse, dictum iam est: quae sane nonnullis uideatur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni. sed euenit, ut & illis qui bonum esse uoluntate appetibile asserunt: id quod uult is, qui non recte eligit, non sit uoluntate appetibile: nam si est uoluntate appetibile, erit continuo etiam bonum: at malum forte est: & illis qui bonum apparens uoluntate appetibile esse inquirunt, nihil sit natura uoluntate appetibile: sed quod unicuique ita uisum fuerit. at aliud alijs uidetur: & aliquando etiam si ita inciderit, contraria apparent.

Quoniam nonnulli uere bonum appetunt, nonnulli id quod sibi bonum uidetur: effectum est, ut alij ueri boni, alij apparentis tantum boni uoluntatem esse opinentur. sed utrorumque absurda sententia est: illorum, quia id quod uult prauus aliquis, qui non recte appetit, minime diceretur esse uoluntate appetibile: horum, quia sequeretur nihil esse eiusmodi suapte natura, ut uoluntate appetatur: sed prout unicuique apparet. apparet autem quibusdam contraria interdum: quippe cum alijs labor bonum esse uideatur: ut illi, qui ita inquit: Bonum labores asserunt mortalibus: & item illi, qui ait: Diu laboribus omnia bona uendere nobis consueuerunt: alij uoluptatem bonum esse arbitrentur: ut Callicles, qui apud Platonem omnia causa uoluptatis esse agenda asserit: & Epicurus, qui in uoluptate summum bonum statuebat. sed ex hac opinione quid aliud quaeso, quam Protagorae decretum introduceretur: qui nihil esse per se quippiam assererat: sed tale unumquodque esse, quale unicuique esse uideretur.

Quod si haec non placent, nunquid dicendum, simpliciter quidem ac reuera uoluntate appetibile esse id quod est bonum: unicuique uero id, quod uidetur unicuique: ac probo quidem, quod reuera etiam est, uideri: improbo, quodcunque inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: bene enim affectis salubria ea sunt, quae reuera sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa. simili modo amara, & dulcia, & calida, & grauiosa: & id genus reliqua. singula enim probus uir recte iudicat: & in singulis uerum ipsi apparet.

Quod si haec inquit non placent, id est nihil esse sua ipsius natura eiusmodi, ut uoluntate

Eustrat.

i ij

appetendum sit: illud superest, ut dicamus bonū ipsum simpliciter esse voluntate appetēdū: vnicuique vero id quod vnicuique bonū videtur. Verū cur hæc placere non debeant: diceret quis piā: neque. n. esse quippiam suapte natura eiusmodi, ut voluntate appetatur: sed bonum esse natura, voluntate autem appetendum id quod vnicuique vult: quemadmodum exemplo salubrium quod ipse posuit, facile perspicitur potest. cibos enim & potus qui natura bene affectis corporibus accommodati sunt, salubres dicimus: qui quidem simpliciter boni sunt, non tamē simpliciter salubres, sed ita esse bene affectis natura videntur: suntque male affectis & ægrotantibus insalubres. idem de eo quod voluntate appetimus, dicendum est: non est enim simpliciter voluntate appetendum, quod probus vir vult, sed simpliciter tamen bonū: quippe cum in omni re probus vir recte iudicet, ac tanquam regula & mensura vnicuiusque naturæ sit.

In unoquoque enim habitu propria quædam & honesta & iucūda sunt. & in singulis plurimum fortasse probus uir in dignoscendo eo quod uerum est, differt: quippe qui tanquam regula ac mensura ipsorum sit: plerisque autem est uulgo hominibus deceptio surrepere ob uoluptatem uidetur: quibus. s. uoluptas, licet non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucunditatē quasi bonum, dolorem quasi malum fugiunt.

In unoquoque habitu tam animæ quæ corporis propria esse & honesta & iucūda quædam videtur. possumus namque accipere habitum hic facultatum appetitiuarum, quæ ad gustum, et auditum aliosque sensus pertinent: ut honestum æquiuoce intelligatur. vel de virtutibus est intelligendum, ut temperantia, iustitia, & fortitudo: quippe cum singulæ virtutes propria quædam & iucūda & honesta in se habeant. Melius tamē est, ut dicamus cōmunius ab Aristotele habitum hic positum esse, ut non tam ad sensus & virtutes, quæ ad artes possit referri: quæ etiam ipsæ & habitus sunt, & honesta & iucūda quædam propria habent. in singulis uero probi uiri & improbi opinio longe differt: qui. n. rectas ac moderatas appetitiones habent, iis honesta & iucūda ea sunt, quæ eiusmodi etiam sunt natura: prauæ autem affectis alia quædam esse honesta & iucūda videntur, quæ re uera sint. plerique. n. uulgo ob uoluptatem decipi videntur: quodque est apparens bonum, bonum absolute esse arbitrantur: voluntque, atque eligunt uoluptatem tanquam bonum, dolorem fugiunt, ut malum. sed quæ uoluptas ea est, qua in errorem inducitur decipiuntur: non bona sane: si enim bona esset, nullo modo errorum causam illis afferret, qui eam tanquam bonam sectantur. prauæ siquidem ac uoluptates illæ sunt uoluptates, quæ prauas operationes consequuntur: quippe cum magna uoluptatibus quæ fines scilicet sunt, cum operationibus ex quibus proueniunt, cognatio sit: ut de uoluptate postea dicitur.

De iis quæ in nostra sunt potestate.

Cap. V.

Ubi igitur uoluntate appetibilis finis sit, consultabilia autem & eligibilia ea quæ ad finem spectant: actiones quæ circa hæc fiunt, & ex electione, & spontaneæ etiam proculdubio sunt. at uirtutum operationes circa hæc uersantur: efficitur igitur, ut uirtus quoque in nobis & similiter uitium sit.

In nostra esse potestate ut & boni & mali efficiamur, ex iis ostendit Aristoteles, quæ de consultatione & electione superius dicta iam sunt. nam si uirtutum operationes circa actiones uersantur, quæ ad finem ipsum tendunt: ad felicitatem. n. omnes ducunt: actiones uero hæc electiue & spontaneæ, & in nobis sunt: sunt. n. consultabiles: quippe cum electio rerum earum sit, quæ in consultatione cadunt: de illis autem quæ in nostra sunt potestate, consultatio est: in nostra igitur potestate uirtutum quoque operationes sunt. inquit. n. actiones quæ circa hæc fiunt, id est circa consultabilia: hæc. n. sunt electiue: si autem electiue, etiam spontaneæ: nihil. n. aliud esse electionem demonstratum est, quæ spontaneum præconsultatū: si igitur actiones quæ circa consultabilia fiunt, ex electione, & in nostra sunt facultate, uirtutum uero operationes fiunt circa consultabilia: efficitur, ut uirtutum actiones spontaneæ, & in nostra facultate collocatæ sint. at quarum rerum operationes spontaneæ sunt & in nobis sunt, earum

earum rerum habitus quoque qui ex operationibus acquiruntur, spontaneos atque in nobis esse perspicuum est: ut etiam ipse Aristoteles progrediendo subiungit, cum inquit:

In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere id quod honestum est, in nostra est potestate, non agere quoque id quod turpe est, in nobis erit collocatum: si item quod honestum est, non agere in nobis est, agere quoque id quod turpe est, erit nostræ facultatis. Quod si honesta agere & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate, id autem est, ut boni & mali simus: in nostra potestate quoque erit, ut & frugi simus, & nequam.

Tam uirtutem quam uitium in nostra esse potestate confirmatur. nam si est uirtus, uitium quoque sit necesse est: quippe cum in quibus rebus agere est in nostra facultate, in iis non agere quoque in nobis sit: nam si in nobis non esset, sed coacti non ageremus, nihil esset, quo minus coacti quoque agere deberemus.

Nam dicere neminem neque sponte improbum, neque inuitum beatum esse, alterum falsum esse, alterum uerum uidetur: quippe cum beatus nemo inuitus euadat: improbitas uero spontanea sit.

Nonnulli sunt, qui hic improbum ita accipiendum putent, ut de laboris ac miseriæ portus, quæ de uitiorum improbitate intelligatur: utpote beatitudini contraria. quam significationem accentus sedes immutata apud Atticos facit: nam cum *πενος* communiter malum ac prauum significet, ipsi translata in primam syllabam uocis intentione *πένος* laboriosum ac miserum appellare consueuerunt. quod uerbum apud Hesiodum quoque in hac significatione usurpatur: cum in scuti fabrica Alcmenam ad filium Herculem ita dicentem inducit:

O nate, infelix nempe es, longe optimus omnium

A Ioue progenitus, necnon longe improbus idem. & item:

Optimus o nate es, necnon longe improbus idem

Redditus a fati: hoc est ærumnosissimus: quod poeta ipse suo idiomate *πενεστρατον* inquit. Sed locum habere hic minime uidetur huiusmodi lectio: quippe cum laboris & erumnae improbitas inuoluntarium quoddam sit iuxta prouerbiū: hæc uero uoluntaria dicatur. prouerbiū enim uetus est, quo utitur etiam Epicharmus ubi in Hercule furente ita inquit:

At uero ad omnia hæc agenda me cogit necessitas.

Nec sponte quæquam esse improbum uel ærumnosum duxerim: id est *πένος*, labore & miseria oppressum. sed hic non eo modo sumendum prouerbiū est, sed ut Aristoteles uult. beatus enim, inquit, nemo est inuitus: improbitas uero id est prauitas spontanea est. beatitudo. n. cum in operatione uirtutis consistat, est in nostra potestate: simili modo et uitium. nam si honestum, etiam turpe quoque agere in nobis est.

Alioqui iis quæ nunc dicta sunt, repugnandum est: dicendum que hominem principium minime esse: neque actionum sicut filiorum esse generatorem. Quod si hæc uidentur, neque in alia principia referre actiones nostras possumus, quæ in ea quæ in nobis sunt: quorum principia in nobis sunt, etiam ipsa in nobis esse, & spontanea necesse est.

Siquis autem est, qui aliter sentiat, iis quæ superius dicta sunt, aduersetur, necesse est: neque hominem actionum suarum principium esse assentiatur: sicutque est filiorum, ita earum esse procreatorem. nam cætera quoque animalia esse principia singula eorum uidentur, quæ ex ipsis nascuntur, actionis uero minime: quippe cum nullam cum actione communicationem habeant: at homo, quemadmodum filiorum procreator est, principiumque in se eorum generandorum habet, quæ ex ipso oriuntur: ita quoque actionum suarum principium est. quarum autem rerum principia in nobis sunt, eas in nobis quoque esse manifestum est. superius enim neque naturam neque fortunam neque casum neque necessitatem esse uirtutum causam

Eustrat.

i ij

dixit, sed hominem, humanumque intellectum.

His attestari & priuatim singuli, & ipsi legumlatores uidentur: qui eos qui mala perpetrant, castigant ac puniunt, si tamen neque ui coacti ea egerint, neque ex ignoracione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint: eos autem qui honesta agunt, honoribus prosequuntur: ut & hos incitet, & illos prohibeat.

Quod virtutes & vitia in nobis sint, cum singulorum, tum legumlatorum exemplo comprobatur: ac conclusio rationis ferè huiusmodi est: Si inuiti peccaret homines, legumlatores minime punirent eos, qui mala perpetrant: puniunt autem homines inuiti non peccant, posteaquam uero dixit legumlatores punire eos qui mala perpetrant, subiungit: **S** I T A M E N neque ui coacti, ea egerint, neque ex ignoracione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint: eo quod ipsi interdum sibi ignoracionis causa sint: ut, vel ebrij, vel qui ea sunt negligentia, ut uniuersalia quae scire unusquisque & potest & debet, ignorant.

At qui ad ea quae neque spontanea sunt, neque sunt in nobis, agenda hortatur nemo: quippe cum nihil antiquum sit, ut persuasi simus aut calefieri, aut dolere, aut esurire, aut quoduis aliud eiusmodi: nihilo enim minus ea partemur. Nam ob ignoracionem etiam puniunt, si sibi ipse ignoracionis causa quispiam fuisse uideatur.

Uniuersalem rationis propositionem hic subiungit Aristoteles, qua & virtutem & vitium esse in nobis probat. nullus enim, inquit, neque propinquus aut amicus priuatim, neque legumlator publice ad ea nos incitat, atque hortatur, quae in nobis non sunt: sed ad virtutem capessendam, declinandumque vitium omnes nos hortari consueuerunt: tam virtus igitur quam vitium in nostra potestate est. nam si ad ea quae ad facultatem nostram non pertinent, hortarentur: vana omnis hortatio esset, nihilque proficeret. quod, n. inquit, antiquum, id atticæ est loquutionis. illi. n. *περὶ τὸ ἐγγύς* id est ante opus dicunt, cum amplius, aut præcipuum, aut utile, aut demum eius momenti significare quippiam uolunt, quod antiquum esse debeat, & operi alicui anteposendum sit, multumque faciendum. quo in significato etiam *περὶ ὁδὸν*. i. ante viam dicere videntur, quasi antecedenter, hoc est, præcipue, & ante alia: ut Homerus, quemadmodum legunt nonnulli:

Si bini simul ire parent, aduertere possunt
Ante viam quid sit melius. si aduertit autem,
Et tarde, nec tam prudenter consulit vnus.

Et item Lucianus in Hermitino. Semper aliquid agens, & id quod ad disciplinas tibi ante viam sit. i. profit. Nihil igitur, inquit, prodest, si hortemur cum ad ignem aliquid est, ut calefiat: cum fame laborat, ut esuriat: cum molestia aliqua afficitur, ut doleat, & tristetur: nam id sine vlla adhortacione & incitacione necessario consequitur. vnde efficitur, ut ea ad quae incitatur atque hortatur, in nostra potestate sint. cum ergo ad virtutem amplectendam suadendumque vitium incitemur: in nostra potestate esse vtriusque manifestum est.

Vnde ebrij duplices poenae institutae sunt. in iplo enim quae inebriatur principium est: cum sui quisque in eo dominus sit, ut non inebrietur: id quod ignoracionis est causa.

Vnde ebrij quoque duplices poenae à legumlatoribus institutae sunt. id autem Pittacus vnus ex septem sapientibus fecisse perhibetur: eo quod cum peccant ebrij licet ignorantes peccent, sponte tamen ignoracionis illius causam sibi ipsi præbuerunt.

Eos quoque puniunt, qui aliquid eorum ignorant quae ad leges pertinent, quae quidem & sciri debeant, & difficilia non sint.

Puniunt etiam si quis in ijs peccauerit, quae legibus continentur, neque adeo sunt difficilia, ut cognosci à quolibet non valeant. nam cum interdictum legibus sit, ne quis patrem verberet, ne quis sacrilegium, ne quis homicidium faciat, & reliqua eiusmodi: debet vnusquisque hanc, & potest etiam facile cognoscere: neque si ignorasse quippiam horum se dixerit, veniam impetrabit. de iure tamen affinitatum, cognationum, hereditatum venia habet locum, aliisque

alijs quae id genus, quae paulo sunt difficiliora, magis quae ad legum ac iuris peritos videntur spectare.

Simili modo etiam in alijs, quaecumque ignorare per negligentiam videntur, eo quod in ipsis sit non ignorare: quippe qui adhibendae diligentiae domini sint, ac potestatem habeant.

Si per negligentiam quoque ignorasse quispiam videatur, puniri consuevit: verbi causa, si quis in bello iaculando in hostes amicum forte vulneret, quem ibi esse nunquam existimasset, ei ignoscendum est: at si prope manentem amicum aliquid agendo per iniuriam pulserit, nulla adhibita diligentia, atque animaduersione, ut cognosceret: is poena dignus censetur: quippe qui amicum ibi esse cognoscere facile potuerit, & neglexerit. Item cum quis sagittandi artem ibi exercendo, qua neminem transiturum opinabatur, casu quodam praetereuntem ferit: dignus venia est: praeter opinionem enim id euenit. qui vero iaculatur in via, qua multum praetereuntes consueuerunt, hominemque negligenter ita interimit: nullam excusationem is habet, quam afferre merito possit. cum enim in eo esset, ut aduertere, & cauere posset, per negligentiam noluit.

Sed fortasse eiusmodi aliquis est, ut diligentiam non adhibeat. at ut eiusmodi sint homines, atque & iniusti & intemperantes euadant, ipsi in causa sunt: dum & dissolute ac remisse uiuunt, & maleficia perpetrant, & in compotationibus, talibusque alijs libidinibus aetatem degunt. operationes enim quae circa singula sunt, tales homines reddunt. atque hoc ex ijs esse manifestum potest, qui ad quodlibet certamen, aut actionem sese exercent: id enim operari assidue solent. ignorare igitur ex operationibus circa singula habitus existere, valde stupidi hominis est.

Obiectionem hic sibi facit Aristoteles: fortasse, n. dicere aliquis posset, natura esse alios quos ita negligentes, ut naturae potius quam ipsis peccati causa ascribenda esse videatur. sed solutionem statim subiungit, cum inquit, sibi quaeque esse in causa, ut negligens efficiatur. nam qui remisse nimis ac sine vlla cura & studio vitam traducit: eum habitum acquirit, ut nulli rei quam debet, diligentiam adhibeat. quo modo et iniusti, & intemperantes homines euadunt: quorum vitia non naturae, sed ipsis sine vlla dubitatione imputantur. qui, n. assidue in maleficijs iniurijsque inferendis versantur, iniusti: qui compotationibus vero semper, talibusque alijs libidinibus vacant, intemperantes fiunt, ex frequentibus operationibus, sicut in virtutibus euenit, vitiorum habitu contracto. nam simili etiam modo qui in concertationibus excellere in singulis conantur, ij assidue meditantur, atque exercent ea in quibus praestare voluerint: ut ex assidua operatione habitum adipiscantur. id quod profecto nisi stupidus sit, atque omni sensu careat ignorat nemo. si igitur ex his operationibus talis efficitur vnusquisque, quarum principium in ipso est, quippe qui & agendi & non agendi potestatem habeat: ut sit talis, vnusquisque ipse in causa est: est autem, si ita incidat, malus: malus igitur sponte est.

Absurdum praeterea est, & eum qui iniuste agit, iniustum esse nolle: & eum qui intemperanter, intemperantem. sed si quis non ignorans ea agit, ex quibus iniustus efficitur: sponte iniustus est. non tamen si uoluerit, iniustus esse desinet, & iustus erit.

Tacitae alteri obiectioni hic respondet Aristoteles, quam inferre aliquis ita potuisset: si in nobis esset, ut iniusti essemus: in nobis quoque esset, ut desistere ab iniustitia possemus, cum vellemus: desistere autem in nostra potestate minime est, cum multi sint qui nollent esse iniusti aut intemperantes, & nequeunt tamen non esse: neque esse igitur, atque euadere iniustos in nostra potestate est. inquit ergo ad hoc Aristoteles, absurdum esse si quis dicat eum qui iniuste agit aut intemperanter, esse aut iniustum aut intemperantem nolle: & ideo non esse sponte intemperantem. nam si sponte euasit, sponte est. aduertendum autem non dicere hic Aristotelem, eum qui iniustum quippiam agit, aut intemperans & flagitiosum, esse conti-

Eustrat.

i. iij

nuo vel iniustum, vel intemperantem: sibi. n. ipse aduersaretur: quippe cum, vt superius dictum est, fieri possit, vt & iniustus aliquis, & ignorans horum quippiam agat: atq; iccirco neque intemperans, neque iniustus ob id appellari merito debeat. sed iniuste agente inquit, & intemperanter agente, id est sponte & scienter aliud. n. est, si quis dicat iniuste agere, & iniustum quid agere, id quod Græci melius vno verbo expriment. ἀκολασίαν. siquidem dicunt intemperanter agere: & ἀδίκην iniuste agere: quod sanè non dicitur, nisi de ijs qui sponte, & scienter operantur. absurdum igitur re vera est dicere eum qui sponte vel iniuste, vel intemperanter agit, nolle esse vel iniustum, vel intemperantem: nam si volens & sciens ea egit, quibus habitum vel iniustitiæ vel intemperantiæ contraheret: sponte & volens vel iniustus, vel intemperans est.

Nam neque qui ægrotat, sanus efficitur: licet, si ita contigerit, sponte egrotet, tum intemperanter uiuendo, tum medicorum præceptis nõ obtemperando: uerum tunc quidem licebat ei non ægrotare: ubi tamen semel neglexit, non amplius licet.

Nequaq; si cum vult quispiam desistere non potest, quo minus vel iniustus vel intemperans sit: id satis argumenti habet, vt in potestate vniuscuiusque non esse videatur, vt vel vitijs his sese dedat, vel ab ipsis absteineat. Nam idem quoq; in morbis vsu venire cõsuevit: in quos plerūq; sponte incidunt homines: cum vel nimis dissolute viuunt, prauisq; alimentis replentur, vel medicorum præceptis non parent: id quod in potestate ipsorum sine vlla dubitatione erat. vbi vero semel egrotare cõperint, non ita facile postea liberantur: neq; cum volunt, restitui in pristinam valitudinem possunt.

Quemadmodum neque qui lapidem proiecit, resumere eum amplius potest, quamuis in eo emittendi ac proiciendi facultas fuerit: principium enim in ipso erat: eodem modo quoq; & iniusto & intemperanti a principio licebat non esse eiusmodi: unde sponte eiusmodi sunt: ubi uero semel tales euaserunt, non amplius non esse tales eis licet.

Simili modo vel cum quis sponte lapidem proiecerit, reuocare ictum amplius nequit: vel cum se è rupe aliqua demiserit, se sustinere, cum vult, minime potest: licet se demittere a principio in potestate ipsius fuerit. neq; sequitur, vt vel quæ spontanea ac voluntaria exercitatione acquisiuimus, ab ijs sponte quoque ac voluntarie liberari valeamus: vel quorum liberatio inuoluntaria est, id est non est in nostra potestate: eorum quoque acquisitio inuoluntaria, neque in nostra potestate collocata sit.

Sed neque animi solum uitia spontanea sunt, uerum corporis etiã in nonnullis, quos scilicet increpare consueuimus. qui enim natura deformes sunt, eos reprehendit nemo: sed illos qui per ocium & negligentiam tales euaserunt: simili modo si turpitudine uel ex infirmitate, uel ex membri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei qui uel natura uel ex morbo, uel ex uulnere factus sit cæcus, cæcitatem exprobrabit, sed miserebitur potius: at eum obiurgant omnes, qui ex temulentia, uel alia quapiam intemperantia excæcatus fuerit. atque ita fit, ut uitia corporis quæ in nostra potestate sunt, uituperentur: quæ non sunt, minime. q̄ si ita est, in alijs quoque uitia quæ reprehenduntur, in nostra erunt potestate.

Neq; animi solūmodo, sed corporis quoq; uitia nonnulla nostræ voluntati ascribuntur: quæ uidelicet vel ex ocio & negligentia, uel ex libidinū intemperantia cõtraximus: quæ sanè omnes non cõmiseratione, sed obiurgatione ac vituperatione prosequi consueuerunt: licet eis liberari in nostra potestate amplius non sit. Q̄ si quæ in corpore vituperantur, nostræ voluntati attribuuntur: idem fieri in animi uitijs multo magis debet. vt quæcunq; vituperantur in nostra esse potestate manifestum sit.

Quod si quis dixerit: omnes id appetunt, quod bonum esse ipsis uidetur: uisionis

uisionis autem dominium habet nemo: sed talis unicuique finis apparet, qualis quisque est.

Eorum rationem hic ponit, qui nihil esse spontaneum confirmare conabantur, à uisionibus, imaginationibusq; sumptam: quã tamen ommissa vniuersalitate ad uitia & peccata tantummodo applicat, ac soluit. quia. n. demonstrare proposuerat uitia quoq; perinde ac uirtutes in nostra esse potestate, quasi uirtutes esse voluntarias omnes concedant: ostendit neq; hanc rationem, quæ è rerum natura spontaneum tollit, illis quicq; opitulari qui inuoluntaria esse peccata autuerant. nam si inuoluntaria peccata ob id sunt: inuoluntaria quoque esse cætera omnia necesse est. sed si non tollit hæc ratio, quin uirtutes in nobis sint: neq; tollet et quin uitia sponte nostra non acquirantur. tota autem illorum ratio in hunc modum constituitur. Si uisionum ac specierum illarum rerum quæ bonæ nobis apparerent, domini minime sumus, quas sequuti talia ac talia agimus: neq; talia ac talia agere in potestate nostra erit. at specierum quæ nobis occurrunt, atq; animum nostrum pellunt, domini non sumus: quales enim sumus, tale etiã bonum, ac finis ipse nobis apparet: natura. n. sumus tales ac tales: quippe cum alius eiusmodi naturali affectione præditus sit, vt vere bona possit dignoscere, alius non ita: natura igitur vt bonæ nobis species rerum appareant, in causa est. si natura: nos nullum in ipsas ius, nullumq; dominium habeamus, necesse est. non est ergo in nostra potestate vt boni vel mali simus. atq; hæc integræ rationis conclusio est: quæ non tam è uitijs q̄ è uirtutibus spontaneum tollit. Aristoteles autem hic ex parte eam soluit, id est q̄ à uitijs tantummodo spontaneum non excludat: propterea q̄ hanc illi maxime afferre consueuerant, qui uitia solummodo inuoluntaria esse probare nitentur. dicebant enim, omnes bonum id appetere quod ipsis uideretur: vt autem tale aut tale aliquid uideatur, neminè esse in causa, sed naturalem animæ perspicentiam quandam ac quasi uisum, qui in aliquo admodum perspicax esset atq; eiusmodi, vt exacte res quales essent, discernere ualeret: in aliquo imbecillis atque obtusus, ita vt allucinaretur sæpe, & uera bona dignoscere non posset. quæ quidem animæ uis ac facultas si inuoluntaria est, ac natura existit, perspicuum esse omnia peccata ab hominibus tum committi, cum vel id quod bonum est, non esse bonum opinantur: vel malum sub specie boni cernunt, atque eligunt: vt hoc modo actiones quamuis pessimæ sint, uenia tamen dignæ haberi iccirco debeant, quia omnia agunt homines ex appetitione eius quod ipsis bonum uidetur. uitia igitur non esse in nostra potestate. si uero esse ea dicere aliquis uellet, species quoq; ipsas ac uisiones, id quod est absurdum, esse oportere.

Verum si unusquisque habituum sibi quodam modo in causa est, uisionis quoque quodam modo erit: sin autem nemo sibi est in causa, ut mala faciat, sed ex ignoratione finis ea agit, ex ijsq; summum bonum se consequuturū existimat: appetitio uero finis minime spontanea est, sed oportet ut unusquisque idoneus natus sit, habeat que quasi uisum, quo recte ualeat discernere, & id quod uere bonum est eligere: siq; is est bono ingenio præditus, cui bona hæc naturæ affectio insita est: quod enim maximum est, & pulcherrimū, quodq; ab alio accipere aut discere nullo modo licet, id quale natura est, tale ipse habebit: atq; ita quidem bene & recte natura esse affectum ipsa erit perfecta ac uera naturæ habitudo atque aptitudo.

Hoc ad corroborandam aduersariorum rationem subiungit: quasi absurdum sit, ac fieri nullo pacto queat, ut uisionum facultas in nobis sit, atque iccirco neque uitia quæ habitus sunt, è uisionibusq; promanant, esse oporteat. reliqua item quæ infert ad eandem comprobationem spectant: bonum. s. ingenium, facultatemq; dignoscendi natura hominibus esse insitam, eumq; bene esse natura affectum, qui uisum in anima acutum, atque exquisitum adeptus est: id quod maximum est ac præstantissimum ad bonorum electionem, dignotionemq; faciendam: neque ab alio quopiã aut accipi aut disci ullo modo potest: sed quale natura est, id est naturale atque innatum oportet habeamus. atque eam demum perfectam naturalem aptitudinem esse: quæ cum in nostra potestate minime sit: conficiebãt, uitia quoq; in quæ ex iudicii huius naturalis partis errore incurrimus, sponte nostra non comparari.

Si inquam hæc uera sunt, cur magis uirtus quam uitiū sponte acquiratur, non uideo. utrinque enim tam bono, quam malo simili modo finis uel natura uel quomodocunque & apparet, & statuitur: ad quem postea cetera referentes quomodocunque agunt. siue igitur finis non natura unicuique apparet, qualiscunque is sit, sed aliquid etiam apud ipsum est: siue naturalis quidem finis est, quia tamen reliqua probus uir sponte agit, uirtus spontanea est: nihilo minus uitiū quoque spontaneum sit, necesse est. nam similiter quoque malo in actionibus inest facultas, ut ex se agat: etiam si in fine non sit.

Eorum rationi Aristoteles primum ita occurrit, ut dicat licet quod maxime uera sint, quæ ab his afferuntur, nihilo tamen magis effici, ut uitiū, quam uirtus quoque inuoluntaria esse uideatur: quippe cum finis eodem modo uel natura uel quomodolibet tam bono quam malo appareat: ad quem cetera omnia referendo unusquisque agit. Quare si uirtus est uoluntaria, etiam uitiū erit: si uitiū item inuoluntarium, uirtus quoque ita esse existimanda, siue igitur finis minime natura apparet unicuique, sed mentiuntur qui hoc introducunt: quippe cum ut hoc uel illo modo appareat, magnum momentum apud ipsum etiam hominem a principio sit, dum aut quæ debet, aut quæ non debet, operatur: siue natura quidem apparet unicuique finis, ut dicunt isti, uirtusque esse spontanea ob id dicitur, quia cetera quæ ad finem & uerum bonum spectant, sponte probi uiri agunt: utroque modo efficietur, ut uitiū similiter spontaneum sit: cum simili ratione facultas etiam prauo esse debeat in actionibus, ut ex se agere possit: licet finem in potestate eius non esse concesserimus.

Si ergo quemadmodum dicitur, spontaneæ sunt uirtutes, habituum enim coauctores quodam modo nos sumus, ex eoque quod sumus qualitate quadam affecti talem etiam finem statuimus: uitiā quippe quæ simili ratione efficiantur, ipsa etiam spontanea erunt.

Posteaque rationem istorum communem non tam uitiis quam uirtutibus etiam esse ostendit, atque ita ipsorum argumentationem refutauit: nunc manifestius sententiam suam declarans ueriores solutionem subiungit. ex eoque uirtutem esse spontaneam inquit non solum quod ex quotidianis exercitationibus sponte operando eam acquirimus: uerum etiam quia ex huiusmodi exercitationibus idonei ad dignoscendum finem quodam modo efficiuntur: ut eodem modo uitiā quoque esse necesse sit. respondetque ad id quod in confirmanda aduersariorum oratione posuerat, cum diceret: si unusquisque habituum sibi est causa, uisionis quoque erit, et apparitionis, inquitque habituum nostrorum ex quibus talis nobis ac talis finis apparet, nos quoque esse coauctores. demonstratum. n. superius est, ex assuetudine tales ac tales nos reddi: bona agendo bonos, praua prauos. cum sumus autem boni, tales quædam nobis res uidentur: cum prauis, diuersæ. nam sicut dixit, uniuersalis ignorantia non inuoluntaria, sed prauitatis in causa est. coauctores autem habituum nos esse, id est *συυατιους*, non absolute auctores dixit, naturæ fortasse aliquid tribuens: quippe cum naturalem quandam propensionem habere nos quoque manifestum sit: sed hæc tamen tantam habet vim, ut correctione profus non respuat. fortasse etiam coauctores dixit, ut fortunæ aliquid concedendum ostendat, cum a principio educationis nostræ uel in bonos uel in malos pædagogos incidamus. maiorem tamen partem in hoc electio nostra atque exercitatio obtinet. nam multi honeste ac bene & nati & educati prauis moribus assuescendo nullam neque a natura, neque ab educatione utilitatem consequuti sunt, ut probi euaderent: contra nonnulli malis orti partibus, illibera literque educati, ubi tamen ad bonas sese exercitationes transfudere, boni effecti sunt.

Ac communiter quidem de uirtutibus a nobis dictum est: genusque ipsarum figura quadam, id est ipsas mediocritates esse, atque habitus: a quibus ite hant: ad ipsasque agendas idoneos esse homines secundum ipsas: in nobisque etiam eas esse, & spontaneas: atque ita demum, ut recta ratio præscripserit.

Cum duo genera uirtutis hic ponere uideatur, quærendum est an utraque idem sint, an alterum sub altero substituatur: possumusque dicere mediocritatem sub habitu esse collocandam,

dam, quippe cum habitus generalis quoddam sit: omnis. n. mediocritas est habitus, non autem contra. multi siquidem sunt habitus, ut uitiā: quæ tamen non sunt mediocritates. sed fortasse melius est, ut dicamus, Aristotelem hic utraque hæc posuisse, quasi totum quoddam, atque unum genus: ut ex mediocritate & habitu medium quendam habitum intelligeremus. nihil enim aliud est uirtus quam habitus in mediocritate consistens: genusque eius est habitus mediocritas, non absolute mediocritas. nam si quis recte consideret, neque omnis mediocritas esse habitus perspicietur: uerecundia. n. & indignatio licet sint mediocritates, habitus tamen nullo modo esse possunt. Adde quod Aristoteles ipse etiam significare hoc uidetur, cum in singulari numero genus hic dixerit, non genera. Dicitur præterea est a quibus hant, id est a nobis, a nostraque assuetudine, & electione. sed legitur hic etiam in aliquibus non a quibus, id est *ὑπὸ αὐτῶν* / sed *ἀπὸ αὐτῶν*. ex quibus id quod est possumus admittere, ut intelligamus ex operationibus nostris effici ipsas uirtutes. ipsarum autem uirtutum uel operationum effectores exequutoresque, id est idonei ad ipsas agendas homines sunt secundum ipsas: agendo enim iusta iusti, temperantia temperantes, fortia fortes efficiuntur. adiungitur autem secundum ipsas: ea de causa, uel quod fieri potest, ut fortis temperanter quippiam agat: qui tamen non ut fortis tunc, sed ut temperans, agit. licet enim omnibus uirtutibus fuerit præditus, omniaque agat, singula tamen secundum unamquamque uirtutem aget: fortiter quidem facta ex operationibus, quibus fortis euasit, atque id quatenus fortis, ac per se iuste autem facta aut temperanter secundum accidens: non sane quatenus fortis. accidit enim forti, ut & iustus & temperans idem ipse sit. uel quia aliquando euenit, ut contraria institutis nostris faciamus, ratione tamen iuste atque eligente: ut, temperans secundum quidem ipsam temperantiam nunquam cum aliena uxore consuescet: sed tamen oblata occasione ut liberare patriam a Tyrāide possit, cum Tyranni uxore rem habebit, atque id rationem sequutus, non cupiditatem ac libidinem. id tamen faciet secundum accidens, non per se, ut temperans.

Non simili autem modo actiones spontaneæ sunt, atque habitus. actionum enim a principio usque ad finem domini sumus, cum singula quæque cognoscamus: at habituum principij tantum facultas in nobis est: singulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniam tamen in nostra erat potestate uel ita, uel non ita uti: etiam habitus ipsi spontanei sunt.

Actiones autem & habitus non simili modo spontanei sunt. nam in actionibus a principio ad finem usque agit unusquisque, pergitque ac desistit quodcumque uoluerit: habituum uero principij tantummodo facultatem habemus, incrementi ac finis non ita additio. n. & incrementum eorum ignoratur ac non aduertitur: quippe cum sensim ac latenter augmentum accipiant: atque ulterius aliquando in improbitate ac uitijs progrediantur nonnulli, qui uoluerint. ut in ebrietatibus ac libidinibus uidere licet: in quibus quandoque paulo liberius homines atque incautius progredientes, quasi in nostra potestate situm sit habitus acquirere, habitum continuatis actionibus imprudenter contraxere. id quod in ægrotationibus et contingit: ubi enim quis intemperanti ac prauo uictu, aut aliqua alia causa morbo occasionem præbuit, licet progressionem eius minime aduertat: crescit tamen ille paulatim, atque augetur, eatenus interdum, quatenus nunquam aliquis sperasset: ut in potestate eius amplius non sit, etiam si uelit, non ægrotare. Eodem modo esse in nostra potestate habitus dicitur, ratione principij: eo scilicet quod eorum initia in nobis sunt, possumusque eis & hoc & illo modo uti: neque in uitijs solum additamenta atque incrementa non percipiuntur: sed in uirtutibus quoque profectus ipsi latenter fiunt, ut aduertere, nisi ubi profecerit, queat nemo:

De fortitudine, & forti.

Cap. VI.

Sed iam repetita oratione de singulis uirtutibus, quænam sint, & quales, set quo modo, differamus: ita enim fiet, ut etiam quot sint, facile constet. ac primum dicamus de fortitudine: quam quidem esse mediocritatem quæ circa timores, fiduciasque uersetur, superius dictum iam est.

Postea de spontaneo & inuito absoluit tractationem: de singulis virtutibus differere aggreditur, a fortitudine exordio sumpto: quæ licet mediocritas dicatur esse circa timores ac fiducia, non eodem tamen modo utrosque hos affectus admittit: sed fiducia plurimum, timore minimum utitur: magisque fortis vir ex eo agnoscitur, quod intrepidus plerumque sit, timoreque vacet, quod timeat: quia tamen utrisque his affectibus moderationem præscribit fortitudo, circa utrosque hos versari dicitur. sed verba ipsius Aristotelis diligentius examinemus. de singulis virtutibus disseramus, inquit, quæ nam sint, & quales & quo modo. cum quæ nã sint dicit, de substantia ipsarum: cum quales circa qualia subiecta versentur, actiones scilicet, & affectus: cum quo modo quemadmodum existant, medium vnum eligendo, extreme magis, excessus videlicet & defectus fugiendo, declaraturum se pollicetur. qua ex re facile etiam elucebit, quot sint ipsæ virtutes, id est morales de quibus præsens consideratio est. Primum autem a fortitudine ea de causa fortasse incipit, quia circa id versatur maxime, quod est maxime laudabile, quodque proprium est virtutis: id est in laboribus molestissimisque tolerandis. quippe cum longe difficilius, ut ipse etiam inquit, sit, perferre laboriosa ac molesta, quam a voluptatibus abstinere: atque ob id maiore etiam laude dignum habeatur. unde etiam de ijs quæ terribilia sunt, longius pertractat, in quibus scilicet magis consistere fortitudo videtur.

Timemus autem ea scilicet quæ terribilia sunt. ea vero sunt, ut simpliciter dicamus, mala: unde etiam timorem expectationem mali esse definiunt. ac timemus quidem mala omnia: ut infamiam, paupertatem, morbum, solitudinem amicorum, mortem. non circa omnia tamen esse uir fortis uidetur: quippe cum nonnulla omnino timere debeamus, quæ & timere honestum, & non timere turpe est: ut, infamiam. qui enim eam timet, modestus ac uerecundus: qui non timet, impudens est: a nonnullis tamen per translationem fortis appellatur: cum simile quid cum forti uiro etiam ipse habeat. nam etiam fortis intrepidus quidam est, timoreque uacuus.

Quoniam ea quæ timorem incutiunt, terribiliaque sunt, timemus, quænam terribilia sint, prius definiendum ducit: ut inde pateat, qua in re terribili fortis uir intrepide se gerens laudem mereatur: hæc autem ex timoris definitione manifesta erunt. timorem vero mali expectationem esse definiunt: mala igitur sunt ea, quæ timemus. deinceps circa cuiusmodi mala vel contemnenda, vel formidanda fortis vel ignauus esse quispiam dicatur, considerat. non enim qui quælibet mala non timet, fortis est existimandus: quippe cum nonnulla omnino sint timenda, nonnulla minime. infamia siquidem etiam forti uiro timenda est. uir enim fortis uerecundus est, non impudens: atque ideo quantum in se est, summopere cauebit, ne in infamiam dedecusque incidat. nam qui id negligit, inuerecundus, impudentiaque uicio obnoxius est: solitudinem quoque amicorum, id est amicorum priuationem, uiduitatemque hominum necessariorum, quam ἀφιλίαν græce dicit, in numero eorum quispiam esse diceret, quæ timeri etiam a uiro probo & forti debeant.

Paupertatem autem fortasse timere non licet, neque morbum, neque omnino quippiam quod neque a uicio proficiscatur, neque per nos ipsos fiat. sed neque qui in his est intrepidus, fortis est: sed ex similitudine tamen fortis dicitur. nonnulli siquidem sunt, qui licet in bellicis periculis sint timidi: liberales tamen sunt, & in abiiciendis pecunijs fidenter se gerunt. Neque præterea si quis filiorum aut uxoris contumeliam, aut inuidiam, aut tale quippiam timet: is timidus est: neque fortis, si flagris cedendus confidit.

Paupertas uero, aut morbus & cætera eiusmodi quæ uicium nullum in se includunt, timenda fortasse non sunt. fortasse addidit, ut ostendat esse quidem hæc mala, quatenus fieri potest, a nobis declinanda ac uitanda, nisi id dedecus aliquod nobis allaturum sit: non tamen timenda, non enim omnis euitatio ac declinatio timore arguit, aut ex timore proficiscitur: siquidem quæ in consultando repudiamus ea declinamus, & non agimus, nec tamen time-

mus;

mus: quæ item euitamus ne inquinemur, timere minime dicimur. deceptores etiã et impostores euitare ac declinare conueuimus: quos tamen nullo modo pertimescimus. verum si etiam timorem hunc quodam modo quispiam appellet, non est tamen eiusmodi, ut terribiles res efficere valeat. paupertas igitur timenda non est: qui tamen eam non timet, non continuo fortis est appellandus. multi enim sunt qui in rebus bellicis timide se gerunt, in expendendis uero pecunijs, atque erogandis splendidè admodum sunt, omnique cunctatione, ac metu vacant. Sicut neque qui quælibet quæ timenda sunt, timuerit, ut uxoris, aut liberorum contumelias, ut inuidiam, & cætera eiusmodi, timidus est dicendus: neque fortis qui flagellandus, id quod serui plerique faciunt, confidentia animi præditus est.

10 Circa qualia igitur terribilia fortis uersatur: an circa maxima: nemo enim tolerantior malorum est. mors autem maxime omnium rerum est horribilis: quippe cum terminus sit: nihilque amplius homini mortuo neque bonum, neque malum esse uideatur.

Cum ostenderit non circa omnia terribilia uersari fortem uirum, nunc circa quæ uersatur, manifestat: fortemque esse eum dicit, qui circa maxima quæque pericula ac mala intrepidus permanet. maxime autem horribilem omnium esse mortem: quippe quæ terminus uitæ sit, sensuque omni tam boni quam mali homines priuet. unusquisque autem maxime formidat non esse, uitæque priuationem abhorret: ut qui interritus hac in re fuerit, fortis merito censendus sit.

20 Sed neque circa mortem quamlibet uersari fortis uidetur: ut si in mari, uel morbo contigerit. circa qualem igitur uersabitur: an circa eam quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiusmodi sunt, quæ in bello oppetuntur: in maximo scilicet & pulcherrimo periculo.

Sed neque tamen in omni mortis genere fortitudo spectatur. neque enim uel qui in mari occumbit, uel qui morbo tabefactus interit, si eam mortem sine timore obeat: fortis erit dicendus. fortis enim uir, licet in his quoque timore omni ac formidine uacaturus sit: non tamen huiusmodi moriendi genera affectabit, atque appetet: sed euitabit potius, nisi honestas aliqua, ac decus in his sufferendis inesse uideatur. præclare autem atque honestæ mortes illæ sunt quæ in bello oppetuntur: periculaque bellica magnam in se habere gloriam uidentur: si pro patriæ salute, pro legibus, pro amicorum propinquorumque libertate, pro aris demum ac focis subeantur: in quibus omnibus mortis, ut ita dixerim, impauiditas ac contemptio propria fortis uiri est.

His consentiunt etiam honores qui & a ciuitatibus, & a regibus instituti sunt. Ille itaque proprie uir fortis dicetur, qui circa præclaram mortem impauidus fuerit, circaque ea quæ mortem afferunt, cum proxima sunt. eiusmodi autem maxime sunt, quæ in bello occurrere consueuerunt.

Huic rei testimonio esse honores inquit, qui & in rebus publicis legibus instituti sunt, & in regnis a regibus exhiberi solent ijs, qui fortiter pugnando pro patriâ strenue se gesserint. nam qui hæc pericula intrepide subiere & uiuos magnificis honoribus excipiunt: & mortuos celeberrimis funeribus, ac laudationibus prosequuntur. uniuscuiusque enim uirtutis finis honestas est. unde pro honestate fortis uir mortem eligit: ad eamque oppetendam intrepidus accedit: neque mortem solummodo non timet, uerum etiam ad ea subeunda promptus, paratusque est, quæ mortem eiusmodi inferunt: cum scilicet in proximo sunt, præsensque periculum intentant. nam ad mortem quæ ex longinquo expectatur, sustinendam quilibet, etiam si non sit fortis, longa meditatione assuescendo præparare animum potest: mala uero quæ repente ingruunt, fortiter tolerare non nisi fortis uiri est, atque eius, qui habitum fortitudinis adeptus iam sit.

30 Verumtamen & in mari & in morbis uir fortis impauidus est: non ita tamen, ut maritimi homines: hi enim desperata salute sua ægre eiusmodi genus mortis ferunt: illi bona spe ob nauigandi peritiam freti sunt. sortes præterea in ijs uiriliter se gerunt, in quibus uires spectantur, aut præclarum est mori:

quorum neutrum in talibus generibus necis existit.

Præcipue igitur ac proprie ad mortem honestam ac præclaram, qualis maxime in bellis periculis contingit, obeundam fortis vir intrepidus est. consequitur tamen postea ut & in quolibet alio mortis genere metu omni vacet: ut in morbo & mari. non enim eadem de causa in mari est impavidus fortis vir, qua maritimi homines, qui in mari versantur, nauicularij, rerumque maritimarum periti. fortes siquidem desperantes de salute ægre genus illud mortis subeunt, quippe qui nolent frustra ita sine villo præclaro facinore vita excedere: ferunt tamen fortiter, ac generose, nullo timore perterriti. nauicularij vero nauigandi peritia freti nihil mali euenturum sperant: atque ob spem salutis, non ex habitu aliquo virtutis timore vacui sunt: ut si quis huiusmodi hominibus spem salutis eriperet, trepidare eos nihilo minus quam ceteros in periculis maritimis conspiceret. at vero fortes, licet præ se ferre fortitudinem soleant, ubi vires. i. præclara gesta ac generosa spectantur, præclarumque est mortem opterere: in mari autem & morbo neutrum horum fit: nullum. n. gloriosum facinus, nullaque præclara actio in huiusmodi mortibus elucet: vnde etiam non mortes sed neces & corruptiones, id est φθοράς eas hic appellat Aristoteles: licet igitur ita sit, ob animi tamen habitum ac præparationem etiam has fortiter sustinent.

De terribiliū diuersitate & fortitudinis extremis.

Cap. VII.

ID autem quod terrorem incutit, non omnibus est idem: dicimusque aliquid supra hominem esse: quod quidem unicuique sanæ mentis homini terribile est. at quæ hominem non excedunt: & magnitudine differunt, & eo quod magis vel minus efficiuntur. simili modo ea quæ fiduciam nobis afferunt.

Non idem autem esse unicuique terribile inquit. non enim idem & forti, & audaci terrorem infert: sed ut quisque animo est affectus, ita timet. vel aliud alij formidabile esse in eâ sententiam accipiendum est, ut dicamus avaro paupertatem, pecuniarumque iacturam: ambitioso infamiam, honorisque priuationem: voluptuoso voluptatum detractiōem ac dolorem: vitæ cupido mortem esse terribilem ac formidabilem. supra hominem autem sunt, terræ motus, fulminum iactus, diluuiâ, incendia, terræ hiatus, atque id genus cætera: quæ cum omnibus sanæ mentis hominibus terribilia sint, etiam forti viro quatenus est homo, sensuque humano non caret, erunt formidanda. quæ vero humana sunt, ea magnitudine differre inquit, quatenus maiora sunt vel minora: ut si magnus exercitus hostium, optimeque instructus inuadat, maiorem terrorem inferet, quam si paruus, parumque instructus: sique maiores copiæ vehementius ingruant, magis erunt timendæ, quam si minores, quæ remissiore pugna exerceant: id quod Aiaci apud Homerum contigit: inquit enim:

At Telamone fatus saxis iaculisque petitus

Amplius haud mansit: nam instabat Iuppiter, atque

Troum densa phalanx sine fine spicula iactans.

Horrendum galea crebris, clypeusque sonabat

Ictibus, hirsuteque lababant vertice criste:

Pugnandi que dabat fesso mora nulla quietem:

Anxius at toto manabat corpore sudor

Vndique sic labor vrgebat nouus usque laborem. Ita magnitudine malorum ingruentium Ajax cessit. simili modo quoque maiorem vel minorem fiduciam afferunt res ipse, prout magnæ vel parvæ fuerint. ut, si longe superiores nos esse aduersarijs videamus, magis confidimus: si vel pares, vel paulo superiores, minus.

Fortis autem uir ut homo, erit interritus: timebit tamen etiam ipse huiusmodi mala. sed ut oportet tamen, & ut ratio præscribit, honestatis causa sustinebit, ac feret: quippe cum hic finis uirtutis sit. efficitur autem ut magis & minus hæc timeamus: item ut ea quæ non sunt terribilia, quasi terribilia sint, timeamus.

In his omnibus fortis uir erit interritus, sed interritus tamen ut homo. timebit enim etiam ipse

ipse aliquantulum terribilia ea humana quæ magnitudine excesserint, sed tolerabit tamen honestatis causa. confidet item sicut oportet, & quando oportet. sicut igitur res ipsæ differunt, ut magis vel minus terribiles sint: eadem quoque in hominibus differentia est, ut magis vel minus timeant. qui enim neque fortes sunt, neque ignaui, sed mediij: ij alter altero magis, vel minus timere consueuerunt. nonnulli etiam sunt, qui ea quæ non sunt terribilia, perinde ac sint, formident: ut foricis strepitum, bombumque aquarum: cuiusmodi sunt, qui timide excedunt.

Peccataque committuntur, cum timemus uel ea quæ non oportet, uel non sicut oportet, uel quando non oportet, uel aliquid eiusmodi. similiter quoque circa ea quæ fiduciam afferunt.

Quoniam non quemadmodum virtus omnibus his numeris, distinctionibusque indiget, ut & quo modo oportet, & cum quibus oportet, & cuius causa oportet, exerceatur, ita quoque vitium: sed satis est, ut in vna sola re peccatum sit: iccirco inquit peccata circa ignauitiam ac timiditatem committi: aliud, cum ea timemus quæ non oportet: aliud, cum non ut oportet & c. modo in aliqua ex his distinctionibus facta transgressio fuerit. neque solum in timore hoc fit, verum etiam in fiducia: si enim vel quando non oportet, vel cum quibus non oportet, confidimus: in audaciæ vitium incidimus.

Qui igitur ea quæ oportet, & cuius causa oportet, & ut oportet, sustinet, ac timet, & simili modo etiam confidit: fortis est: quippe cum pro dignitate & sicut ratio præscribit, fortis uir & patitur, & agat.

Qui igitur omnes has distinctiones definitionesque seruauerit, fortis est. & præcipue si cuius causa oportet vel timuerit, vel confiderit. uir enim fortis pro dignitate ipsarum rerum, quæ vel timorem vel fiduciam afferunt, ita timet vel confidit. quæquæ legitur etiam non κατ' ἀξίαν, sed κατ' ἔθω: ut intelligamus fortem uirum non pro dignitate, sed pro habitu seu ex habitu operari: cui lectioni subsequens sententia respondere magis videtur. sequitur enim:

Finis autem uniuscuiusque operationis est qui secundum habitum existit: at uiro forti fortitudo ipsa honesta res est: talis igitur erit etiam finis: quippe cum sine singula definiantur: honestatisque causa fortis uir sustineat, atque agat ea quæ ex ipsa fortitudine sunt.

Nam si habitus est honestus, finem quoque esse honestum necesse est. omnis enim quæ ex habitu uirtutis fit operatio, honestatis causa fit. fortis igitur uir omnia & agat & tolerabit, ut fortis, honestatisque causa. vnaquæque autem actio ex fine vel honesta esse, vel turpis videtur: at fortitudo honestum quid est: fortitudinis igitur finis, cuius causa exercetur, honestus sit, necesse est.

Ex illis uero qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine uacat: multa enim huiusmodi nominibus uacare superius a nobis dictum est: posset tamen esse insanus quidam, atque indoles, si quidem neque terræ motus neque undationes timeat: id quod Celtas facere dicunt.

Vitia per excessum & defectum fortitudinis quæ etiam prius posuit, plura hic explicat, quo ipsorum mediocritas clarius elucescat: ac prius eum qui intrepiditate excedit, nomine vacare inquit, eo quod nullos solemus appellare intrepidus. i. ἀφόβους, quemadmodum audaces: vocari tamen is insanus atque indoles posset, id est ἀνάλγητος, qui ita est stupidus, ut nullum sensum doloris habeat, etiam in ijs quæ omnibus quoque fortibus dolorem afferre consueuerunt: nam ea quoque quæ supra hominem sunt, non timent.

At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax est: qui quidem audax & arrogans esse, & fortitudinis affectator uidetur. sicut enim ille circa formidabiles res se gerit, ita hic ipse uideri uult: in quibusque potest, illum imitatur. unde efficitur, ut plerique ex ipsis timidaudaces sint: in his enim audacter se gerentes formidolosa non sustinent.

Qui confidendo excedit audax est: videturque idem quoque esse arrogans. arrogantes enim eos vocamus, qui ea quae non habent, affectant, ac sibi vendicant. id quod etiam audax facit, fortitudinem quam non habet, sibi arrogans imitari siquidem fortem virum vult, sed non assequitur: antequam enim pericula inciderint, audacter se gerit: vbi in ea incurrit, succumbit, nec tolerat, timidusque esse deprehenditur: vt, *θρασύδελος*, id est timidaudax merito appellandus sit. Cuius exemplo esse possunt barbari, qui apud Homerum cum clamore & tumultu ingredienti inducuntur: inquit enim:

At Troiana phalanx ingenti fusa tumultu
Cum magno sonitu simul, & clamore ruebat:
Non secus, ac volucres, quae cum clangore per auras
Instantes fugiunt imbres: nam frigidus annus
Urget, & oceani transmittere caerulea cogit
Aequora, Pygmeis caedes, & bella ferentes. ante tempus. n. tumultuare & clamare, iam stabundi, atque audacter se gerētis hominis est: fortes vero ante pericula quieti ac taciti sunt: in ipsis autem periculis obeundis fiduciam ac fortitudinem praeseferunt. Id quod Graeci apud Homerum faciunt. Ita enim canit:
Verum parte alia tacitis ingressibus ibat
Viribus atque animis Danaorum instructa caterua. & item alibi:
Sic densa in pugnam longo tunc ordine grauium
Agmina agebantur, dux hortabatur euntes
Quisque suos: illi nullo clamore subibant:
Vt tantum populi numerum sine voce sequentis
Voce carere putes, gradientum fulgida circum
Arma micant: horrentque hirsutae in uertice cristae.
At Troiani sicut oves, quae plena frequentes
Diuitis in stabulis mulgentibus vbera praebent:
Agnorum clamantque audita voce balantum.
Troica sic magno resonabant castra tumultu.

Qui autem timendo excedit, is est ignauus: nam & quae non oportet, & sicut non oportet, timet: & reliqua eiusmodi omnia ipsum consequuntur. confidendo etiam deficit. sed in doloribus excedens magis est manifestus: quippe cum desperabundus quidam sit, ignauus: omnia enim timet. e contrario fortis. confidere enim bene sperantis hominis est. circa haec igitur et ignauus & audax & fortis uersantur: diuerso tamen modo. illi enim excedunt, & deficiunt: hic mediocriter se gerit, atque ut oportet. atque audaces quidem praecipites sunt, uolunt quae ante ipsa pericula periclitari, in ipsis uero constituti abstant: sed fortes in operibus ipsis acres ac celeres, antea quieti sunt.

Ignauus autem & timidus ille est, qui in timendo excedit, in confidendo deficit: licet magis, ut inquit, in doloribus excedendo manifestus sit, id est in timore: timor siquidem dolor quidam est. non est autem idem non confidere, & timere. non confidit enim, qui non audit periculis se exponere, neque hostes contemnit: timet uero, qui animo deiecto est, dolorque afficitur ex desperatione, malorumque expectatione.

Itaque sicut dictum est, fortitudo mediocritas est circa terribilia, & ea quae fiduciam afferunt, in ijs rebus, quas diximus: & ea de causa quia honestum est, eligit, ac sustinet: uel quia id non facere turpe est. Mori autem ut uel paupertatem, uel amorem, uel molesti quippiam fugiamus, fortis uiri minime est, sed potius timidi: quippe cum laboriosa fugere mollicies sit. neque hanc mortem sustinet quisquam quia honestum sit, sed ut malum euitet ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam est:

Fortitudo

Fortitudo igitur circa fiduciam & timorem mediocritas est in ijs rebus quae dicte sunt. non enim qui in omnibus sicut dictum est, audenter se gerit atque intrepide, is continuo est fortis: sed qui in morte honestatis causa obeunda non formidat: quippe cum mala & pericula subeat ac sustineat fortis uir: quia sicut tolerare honestum, ita non tolerare turpe existimat. nonnulla autem sunt, quae licet ad ignauum & imbellem hominem spectent, spectent tamen quandam fortitudinis praeseferunt: ut paupertatis, uel amoris, uel molestiae alicuius alterius euitandae causa mortem sibi consciscere. molestias enim fugere quocumque modo uelle, mollis ac languidi hominis est: at mollitia tolerantiae est opposita, atque ob id a forti uero longe aliena:

De quinque modis fortitudinis non uerae.

Cap. VIII.

Dicuntur autem etiam aliae fortitudines quinque modis. Primum ciuilis: maxime enim ea similis est: quippe cum ciues tum ob multas & opprobria, tum ob honores legibus institutos pericula subeant: atque ob id fortissimi esse uideantur illi, apud quos sicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur. tales etiam Homerus inducit: ut Diomedem, & Hectorem.
Nae mihi Pulydamas faciet conuicia primus. & Diomedes:
Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:
Tydides metuens a me est in castra fugatus.
atque haec quidem fortitudo illi maxime quae prius dicta est, assimulatur, propterea quod ob uirtutem existit:

Quinque alia fortitudinis genera subiungit, quae aequiuoce cum priore fortitudines nominantur: suntque in specie aequiuocorum quae ex similitudine dicitur. ita enim nuncupatur quia uerae fortitudini aliae magis, aliae minus similes videntur. Ac primum ciuilem quamdam fortitudinem ponit. ciues enim pericula sustinet tum ob opprobria & multas, id est pecuniarias, uel flagris irrogatas poenas, quas Graeci *πινίμια* uocant, quae ignaue se gerentibus legibus institutae sunt: tum ob honorem qui fortibus uiris exhibentur. opprobrijs enim et insultibus hostium in quos erant incursum, maxime adducebantur & Hector & Diomedes apud Homerum ad pericula bellica subeunda, laboresque tolerandos. Cum enim Hector furente extra portas Achille a parentibus non sine multis lachrymis rogaretur, obsecrareturque, ut intra moenia se contineret, neque uellet ceteris omnibus fugatis solus cum Achille congregaturus egredi: nullo modo facere id passus est: sed, ut Homerus inquit,

Secum magnanimo moerens sic pectore fatur.
Hei mihi, si muris metuens, portisque subibo,
Nae mihi Pulydamas faciet conuicia primus:
Qui me, cum primum est in pugnam excitus Achilles,
Retro ferre pedem, seruatumque agmen in urbem
Ducere Dardanidum infelici hac nocte monebat.
Sed renui demens recte parere monenti.
Id certe melius longe, uuliusque fuisset.
At uero postquam mea nunc temeraria uirtus
Perdidit Iliacas ingenti strage cateruas:
Mepudet hos ciues, matresque, nurusque videre
Amplius, ignauus ne me contemnere possit
Quilibet irridens: ecce ut nos perdidit omnes
Ipse suis frustra confusus uiribus Hector.
Nempe mihi, quae talia probra audire per urbem
Longe esset melius, campo descendere aperto
Fortiter in pugnam, uelque ipsum occidere Achillem
Sic liceat, uel ab ipso clare interfici Achille.

Diomedes etiam Nestori consulenti, ut & ingruentium Troianorum impetum, & iram
Eustrat.

fulminantis Iouis contra Græcos euitaret: ita respondet:

Recte equidem dicis Nelide, sed mea magnus

Turbat corda dolor, vexatq; infamia: nanque

Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:

Tydidēs metuens à me est in castra fugatus.

Dicet ita insultans: sed tunc mihi terra dehiscat,

ita ciuili pudore & infamia deterritus periculis & mortis audēter se exponere nō veretur.

Ob uerecūdiā siquidem, & honesti appetitionem, honoris scilicet, & opprobrii, quod turpe est fugiendi causa.

Aduertendum autem hic ab Aristotele uerecūdiā esse virtutem dici, cum tamen neque in secundo, neque in quarto eius sententia sit, ut eam virtutem appellādā esse censeat. vnde vel cōmuniōri quodam modo virtutem eam nūc vocat, non q̄ sit virtus re vera, sed q̄ simili virtuti sit affectio, ac laudabilis: vel virtus etiam eatenus dici potest, quatenus honestarū actionum causa est. Simili modo honorē honestam rē esse inquit, seu latius honestatis simpta significatione, seu quia bonum quoddam est, ac pulchrū, quod ex græco verbo melius intelligi potest: καλόν. n. tam honestum q̄ bonū & pulchrū significat: seu etiam quia re vera honor quidam reperitur, qui minime est ab honestate, virtuteq; sciunctus: cuiusmodi est ille, circa quem versatur & magnanimus, & qui inter ambitiosum, inambitiosumq; hominem medius consistit: de quo & in secundo & in quarto meminit. ille igitur qui vere fortis est, honestatis causa quam præscribit recta ratio, omnia aget, etiam si nullum inde honorē se consequuturum sciat: ciuili autem, ut honorem adipiscatur, item ille secundum fortitudinem operatur, ut fugiat quod turpe est, id est non facere quæ sunt honesta, licet ob id aliorum opprobria minime sit euitaturus: quæ enim natura turpia existimat, ea cauere ac fugit: at ciuili turpitudinis quæ extrinsecus aduenit, id est opprobrii vitandī gratia fortiter se gerit.

Eodem referre etiam eos quispiam posset, qui ab ijs qui principatum obtinent coguntur: peiores tamē in eo sunt, q̄ non ob pudorem, sed ob timorē id faciunt: atque ut non quod turpe, sed quod molestum est, fugiant. cogunt. n. illi qui potestatem in alios habent: ut Hector:

Si uero pugnam quem detrectare uidebo:

Is certe nulla poterit ratione cauere,

Quin auibus, canibusq; obiectus præda uoretur. & qui imperant, & si recesserint, uerberant, idem faciunt: nec non qui ante fossas, uel tale quippiam acies instruunt: omnes enim cogunt. Verum non ob necessitatem, sed ob honestatem fortem esse oportet.

Quinetiam sub ciuilem fortitudinem reducuntur, qui à principatum obtinentibus coguntur: nam hi quoque mandato principis perinde ac legi obtemperant: licet prioribus sint inferiores, quippe qui metu mortis, ac poenæ, non ex pudore, aut honoris causa fortiter se gerant. Illi etiam ad hanc fortitudinem homines inducunt, qui imperant militibus, ut uolentius progrediantur, si uero retro cedant, minis territant, uerberibusq; afficiunt: ut apud Herodotum Persæ. hoc enim modo eos cum Græcis ad Thermopylas pugnassee memorat. Qui item ante, id est ultra fossas exercitum in aciem ad confligendum producunt, similibusq; locis, quæ reditus & fugæ spem pugnantibus eripiunt: ij quoque occasionem militibus præbent, ut fortes euadant. Id quod Lacedæmonij in ea pugna quam cum Messenijs gesserunt, fecisse memorantur: cuius etiam Tyrtæus meminit.

Videtur autem uniuscuiusque etiam rei experientia fortitudo quedā esse: unde etiam Socrates fortitudinem esse scientiam existimabat.

Alterum genus fortitudinis ponit, quod in experientia constitutum est: ut de maritimis hominibus superius dixit. qui. n. maris experientia callent, intrepide pericula tempestatum subeunt. qui aurigandi periti sunt, in domandis equis, curruq; moderando metu omni uocant.

cant. medici item in morbis quos nonnulli incurabiles putant, fidenter ob rei peritiam se gerunt, neque ita facile desperant. in vnoquoque demū itudio atque arte illi maxime in periculis confidunt, qui periti maxime fuerint. Vnde etiam Socratem inquit fortitudinem esse scientiam existimasse, eo q̄ in Lachete apud Platonem eos qui experti periculosas ac terribiles res sunt, scientes esse earundem putat: fortitudinemq; eise inquit rerum periculosarū, & non periculosarum scientiam. in Protagora quoq; , quoniam, inquit, scientis est in iis quæ scit, esse confidentissimum, fortis quoq; est confidentissimus: atque ita scientem eundē esse cum forti ostendit, non admodum ratiocinatorie colligens: quali consequatur scientes & peritos esse confidentes, & confidentes peritos: atque ob id fortitudinem cognitionem esse, ac peritiam quandam. Considerandum tamen an alij quoque Socratis locij ita dicant de fortitudine.

Ac tales quidem alij alijs in rebus sunt: in bellicis uero milites: quippe cū multæ uanæ res belli esse uideantur, quas ipsi maxime exploratas habent. unde ob id fortes uidentur, quia cuiusmodi res illæ sint, alij ignorant. atque ita & subire eas & nihil pati ex peritia militari maxime possunt. Item & cauere, & percutere, cum armis uti ualeant, eaq; habeant, quæ & ad faciendum & nō patiendum maxime idonea sunt. ut cum alijs quasi inermibus armati, et quasi certandi imperitis athletæ ipsi decertent.

Tales sunt, inquit, alij in alijs rebus: id est periti, ac propterea confidentes, in subeundisq; periculis prompti. in bellicis autem rebus milites: illi uidelicet qui assidue stipendia faciunt. hi. n. quia sæpe prælia ineunt ac sustinent, ob peritiam esse fortes uidentur. quæ autem sint, quæ eos ad pericula bellica sustinenda ita promptos reddat, deinceps commemorat. primi enim uanas res quæ in bello occurrunt, optime intelligunt: quæ scilicet quauis formidolosæ ignaris uideantur, nihil tamen pertractantibus experientibusq; periculi afferunt: atque iccirco uanæ appellantur. extrinsecus enim plurimum terroris præ se ferunt: intus nihil habere inueniuntur. deinde ob peritiam & euitare icctum aduersarij, & petere ipsum, quem ad modum boni pugiles optime possunt: sunt q; in armis pertractandis exercitati: præterea armis optime instructi cum sint, tanq; athletæ ac certandi periti cum rudibus pugnant.

In huiuscemodi enim certaminibus non fortissimi quiq; pugnacissimi etiā sunt: sed qui robore maxime præditi sunt, corpora que optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cum uel crescit periculum, uel copijs & apparatibus destituuntur: primi enim fugiunt. at ciuili exercitus manet, mortemq; oppetit.

Nam in huiuscemodi certaminibus, id est gymnicijs non qui sunt fortissimi, sunt maxime idonei pugnatōres, sed qui ualent uiribus & c. pleriq; enim ex ijs qui militiam exercent, & robusti, & corpore ætate maxime florido esse consueuerūt: vnde efficitur, ut fortes esse uideantur, cum tamen non honestatis causa sed peritia freti periculis sese exponere non uerentur. arguuntur. n. cum uel in præsens periculum inciderint, uel destitutos se copijs, inferioresq; aduersarijs futuros se uiderint: nam primi omnium fugiunt. id quod minime faciunt, qui ciuili fortitudine præditi sunt: manent enim hi, & mori potius, q̄ salutē ita turpiter fugiendo consulere patiuntur. atque hinc patet ciuilem fortitudinem longe esse meliorem ea quæ ex peritia comparatur.

Id quod in Hermæo contigit: huic enim turpe est fugere: morsq; huiuscemodi salutē antepōnenda. illi uero initio tanquā superiores periculis sese exponunt: cognita deinde re fugiunt, mortem magis q̄ turpitudinem metuentes. sed uir fortis talis minime est.

Horū utraq; in Hermæo Coronæ Bœotiæ urbis loco olim cōtigisse uisa sunt: nā cū arcem urbis per prodicionem captam Onomarchus Phocensis occupasset Coronæ acceptis à Bœotijs auxiliarijs militibus in campestri urbis loco qui Hermæus appellabatur, cum Onomarchi copijs confligeret: oclusisq; portis ne fugæ aditus cuiuspiam pateret, fortiter

Eustrat.

k ij

ter pro patria decertarunt, omnesque ibi interfecti sunt. milites vero statim à principio ubi Charonem ex ducibus suis vnum in praelio cecidisse audierunt, in fugam sunt versi. De hac pugna meminerunt Cephissodorus in secundo Historiarum libro de sacro bello: & Anaximenes in quarto rerum gestarum à Philippo: & Ephorus quoque in trigésimo. non igitur ob virtutem milites sed ob peritiam fortes videntur.

Et iram quoque in fortitudinem referunt. fortes enim videtur esse illi etiam qui iracunde perinde ac ferae contra uulnerantes feruntur: propterea quod fortes iracundi esse consueuerunt. ira enim est maxime ad pericula subeunda perrectrix, ac praecipitatrix: unde etiam Homerus: uires inicit ira: & animos iramque ciebat: & per nares acris subijt furor: & sanguis serbuit intus: omnia. n. eiusmodi excitationem atque impetum irae significat, sed fortes quidem honestatis causa agunt, ira tamen ipsos adiuuat: feræ autem ob dolorem: propterea quod enim uel percussae sunt, uel timet incitantur: nam si in syluis uel saltibus suis fuerint, non irruunt.

Tertium genus hic subiungit fortitudinis quae per æquiuocationem dicitur: quae est iracundia. ferae siquidem quae iracundae sunt, ferunturque furiose contra molestas, fortes uero cari consueuerunt. qui non fortes sunt, sunt plerumque iracundi, ut Romani, & omnes occidentales nationes: iraque est, quae ad pericula subeunda maxime incitat, atque impellit. est enim maxime perrectrix, id est maxime efficit, ut homines audentiores contra pericula ipsa pergant, incitatique ac praecipites ferantur. quod graece *ἰρῆκώτερον*, id est quod maxime ad eundem, pergendumque impellit: uel *κινῆκώτερον*, id est quod maxime mouet atque incitat, dicitur: utrumque enim in quibusdam exemplaribus reperitur. unde Homerus & sanguis, inquit, serbuit intus: eo quod ira feruor sanguinis circa cor esse definitur: & per nares acris subijt furor: id quod de Vlyse dictum est, in ultimo Vlyssæ libro. nam cum ibi Vlysem Homerus induxerit in agrum ad Laertem patrem profectum, cum eoque simulata hospitis persona colloquentem, dicentemque se Vlyssis amicum, ac quintum iam annum esse ex quo eum incolumem à patria sua dimiserit: deinde ita subiungit:

Dixerat: ast illi mentem tenebrosa doloris
Oppressit nubes: imo ut suspiria ducens
Corde senex, manibus terram iactaret utrisque,
Spargeret & canos inhonesto puluere crines.
Talibus at sese genitorem ut vidit Vlysses
Afflictare modis: animo turbatur: ei que
Per nares acris subijt furor. amplius haud se
Continet: at posito peregrini nomine, in illum
Irruit, amplexusque senem, dansque oscula fatur. & in Iliade etiam ita inquit:
Aegida per Graias quatens Tritonia turmas,
Aegida, quae centum circumdatur orbibus aureis,
Errabat: cunctisque animos, iramque ciebat. & multa alia huiusmodi cum dixerit aut fortes esse iracundos, id postea quodam modo videtur exponere. non enim ob iram agunt fortes viri sicut ferae, sed ob honestatem: ira uero tanquam adiutrice utuntur, quae impetum in periculis obeundis & quasi furorem quendam in animos eorum inducit. fortis igitur ira quidem incitatus fortiter agit: est enim ira ad agendum admodum efficax: non tamen unusquisque qui cum ira agit, continuo est fortis: sed per æquiuocationem ita appellatur. ira etiam in forti viro improprie accipienda est: quippe cum nulla mentis exturbatio sit, sed quaedam potius irascibilis partis rationis iussu excitata obtemperatio. non enim similem vim in agendo fortiter, aggrediendisque periculis habemus, cum vel remisso, vel ira incitato animo accedimus.

Non igitur fortes sunt: quippe quae dolore et ira in periculum impulsae feruntur, nihil mali ac molesti praudentes. nam eo modo etiam asini essent fortes, cum esuriunt: qui si etiam uerberentur, à pabulo minime recedunt.

Bestiae

Bestiae uero cum vel timore, vel molestia iritatae nulla imminentis periculi animaduersione inuadant, fortes minime sunt: neque illi omnino, qui ex affectu aliquo atque animi perturbatione periculis sese audacter exponere non dubitant. nam eo modo asini quoque fortes essent existimandi, cum esuriunt, ac ventris causa uerba toleranter sustinent. At Homerus fortem Aiace in praelio tolerantiam ignaue huic asinorum patientiae comparat: licet ut videtur, uelit ea comparatione non magis obstinatam quandam ac pertinacem fortis uiri uirtutem, quam ingruentium ac sine ulla intermissione ferientium Troianorum imbecillitatem defatigationemque exprimere, in hunc modum inquit:

* Non aliter, quam cum à pueris agitatus asellus
10 Segnis, cui circa dorsum stimulantia ligna
Franguntur: fugiens tendit uolenter in arua:
20 Atque illic laetas segetes depascit. at illi
Fustibus haud cessant certatim tunderet: uerum
25 Debilis haud multum puerorum proficit ictus.
Huncque nisi saturum depellere gramine possunt.
30 Sicut tunc Aiace magnum Telamone creatum
Magnanimi Phryges, & simul auxiliaria circum
35 Agmina constiterant, iaculis quocumque sequentes.
40 At latus crebris sonitum dabat ictibus umbo.

Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur sunt fortes, qui ex dolore, aut ira in periculum impelluntur.

Simili modo etiam adulteri ob cupiditatem multa audacia facta aggrediuntur. neque igitur qui ob cupiditatem, neque qui ob iram pericula sustinent fortes re uera sunt: sed ille solus modo qui honestatis causa idem faciunt.

Maxime autem naturalis esse haec uidetur, quae est ex ira: uideturque esse fortitudo, ubi electionem, & id cuius causa faciendum unumquodque est, assumpserit. & homines etiam cum irascuntur, dolent: laetantur cum ulciscuntur. qui autem ob haec faciunt quippiam, pugnae quidem sunt, sed non fortes: quippe cum non honestatis causa, neque ut ratio praescribit, sed ob affectum agant: similitudinem tamen quandam habent.

Est tamen, ut inquit, hoc fortitudinis genus, quod per iram existit, maxime naturale. ex omnibus. n. his quinque generibus optima est ciuilis, ut superius demonstratum est: haec autem maxime naturalis: propterea quod ira natura hominibus est insita. nam cum irascuntur, dolent, uidenturque homines naturali affectu uisionem eorum appetere, à quibus iniuria fuerint affecti: idque consequuti laetantur: id quod ira proprium est. iccirco igitur quia est naturalis haec affectio, si electionem assumpserit, finemque eum sibi proposuerit, ut honestatis causa agat: in ueram fortitudinem euadet. nam cum morales uirtutes in affectuum moderatione, mediocritateque consistant: ira assumptis his, id est electione bona ex assuetudine, & recta ratione ad mediocritatem redigitur, uirtusque efficitur. subseruit igitur fortitudini ira: similitudinemque quandam habet cum fortitudine in eo, quod homines ira incitati contra pericula etiam ipsi audenter sese inferunt, atque obiectant: uidenturque in hoc speciem quandam praese ferre fortitudinis.

Neque etiam illi qui bene sperant, fortes sunt: nam propterea in periculis confidunt, quia & saepe & multos uicerunt: similes tamen sunt, eo quod utrique sunt confidentes. sed fortes ob antedicta confidunt: hi autem quia se superiores esse, nihilque mali uicissim perpeffuros existimant: id quod ebrii quoque facere consueuerunt: in bonam enim spem inducuntur: cum uero ipsis talia non contingunt, quae sperauerant, fugiunt.

Quartum genus fortitudinis quae per æquiuocationem dicitur, eorum est qui bene sperant, eo quod saepe & multos superarunt: qui sane etiam ipsi uere fortibus in eo similes sunt, quod

Eustrat.

k ij

pericula cum fiducia aduent, non secus ac fortes viri, licet non eadem causa vtriusque fiduciam afferat. Hi enim quia superiores se aduersarijs putant, nihilque mali passuros se esse sperant, bono sunt animo, audenterque periculis sese obiectant. Vnde etiam similes eos esse inquit ebrijs hominibus, sicut enim illi ex ebrietate laeti, beneque sperantes plerumque reddi consueverunt, ita hi ex bona spe, animique alacritate inebriari quodam modo videntur, ac propterea confidunt, nam si res aliter eueniat atque ipsi sperarint, statim aufugiunt.

At uero fortis uiri erat, ea quae terribilia homini & sunt & uidentur, ea de causa sustinere, quia id facere honestum: non facere turpe est.

Fortes uero ea quae non tam sunt quam uidentur etiam homini terribilia ideo tolerat, quia honestum ac praclarum ea sustinere: non sustinere turpe existimat. Nam quae supra hominem sunt, ut terrae motus, diluua, hiatus, sicut superius dictum est, etiam fortis timet.

Ideo esse etiam fortioris uidetur in improuisis terroribus intrepidum, imperturbatumque sese praestare, quam in conspicuis: ex habitu enim id magis proficitur, minusque ex praeparatione. Nam quae antea palam fiunt, ex consideratione quispiam eligere ac ratione potest: quae repente accidunt, non nisi ex habitu.

Cum dixerit, fortis uiri esse ea quae terribilia homini sunt, non formidare: subdit, fortioris esse ijs quae inopinato ac repente eueniunt, non perturbari, ac terri: propterea quod qui fortis re uera est, ex fortitudinis habitu est eiusmodi: habitus uero ad agendas res promptos paratosque homines reddit: quemadmodum in alijs quoque uidere licet, qui n. rhetorices habitum adeptus est, is orare ex tempore etiam potest sine ulla praemeditatione: at si praepararit, se praemeditatusque ad dicendum accedat quispiam, praestare idem poterit, licet nondum habitu praeditus sit. pari modo qui fortitudinis habitu instructus est, facile omnia, licet res uentura sint, sustinet: subitoque agnoscit, quae agere se ac sufferre oporteat. Sed quaerendum uidetur quomodo fortiores hos esse dicat. an quia remitti & intendi fortitudo ipsa possit: ac fortes quidem sint, qui ex praeparatione etiam periculosas res sustinent, quas ante prauiderint: fortiores tamen, qui in improuisis ita se gerunt: an non dixit esse, sed uideri fortiores: uidentur enim fortasse illi esse fortiores qui ex habitu agunt fortiter: sed re uera tamen soli ipsi fortes sunt.

Fortes etiam uidentur esse illi qui ignorant: & sane non longe absunt a bene sperantibus: in eo tamen sunt peiores, quod hi nullam habent sui existimationem: illi habent. unde etiam aliquandiu manent: hi uero decepti si uel cognouerint aliud quid esse, uel suspicati fuerint, fugiunt.

Postremo omnium quintum genus eorum hic enumerat, qui fortes uidentur: suntque illi qui ob ignorantiam confidunt, cum uidelicet cum alijs ac paucioribus quam sint, se confisuros esse opinantur: expertique non sunt imminetia pericula, atque ob id ea fidenter subeunt. vnde etiam prouerbum id emanauit.

Dulcis in experto belli uasana cupido: qui profecto non multum, ut inquit, distant a superioribus, qui bona spe freti erant. nam & hi ex ignorantia in bonam spem inducuntur: & illi ex bona spe nihil mali se passuros opinabantur, deteriores tamen sunt, quia nullam habent sui existimationem & auctoritatem, quod *ἀξίωμα* inquit: id est nulla dignitate, atque auctoritate instructi confidunt: ut cognitis omnibus esse dignos se putent, qui non timeant, contemnuntque aduersarios. At illi quia saepe bene rem gesserunt ac vicerunt, elato animo sunt, opinioneque fortitudinis spiritus quosdam iam concepere: atque inde fit, ut in periculis aliquandiu persistant. Hi uero ignorantia decepti, statim ubi animaduenerunt & alios esse quam putarant, & potentiores eos quibus cum pugnandum est: in fugam sese coniciunt.

Id quod Argiui fecerunt, cum in Laconas quasi essent Sicyonij incidissent, Quales igitur sint fortes uiri, & qui uideantur fortes, dictum iam est.

Argiui cum Sicyonijs se rem habituros esse opinati in Lacedaemonios incidere, inquit, enim,

enim in sexto graecicae historiae Xenophon, cum superati ab argiuis fuissent Sicyonij Palimachum praefectum Lacedaemoniorum qui paucos secum equites habebat, sumptis Sicyoniorum scutis suos armasse, & quisque illic ad arbores quosdam alligatis contra Argiuos processisse: Argiuos uero cum ex scutorum insignibus Sicyonios eos esse existimassent, ac contemnerent, fidenter in pugnam ob ignorantiam iussit: postea autem ubi experientia cognouerunt quo cum hoste sibi esset negocium, confestim in fugam fuisse conuersos.

De proprietatibus fortitudinis.

Cap. IX.

Quamuis autem circa fiducias & timores uersetur fortitudo: non simili modo tamē in utrisque, sed in timendis rebus magis spectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, sicutque debet, se gesserit: is magis est fortis, quam qui in illis quae fiduciam afferunt. Tolerandis igitur molestis rebus homines, sicut dictum est, fortes dicuntur. unde etiam molesta res est fortitudo, & merito laudatur: quippe cum molesta sustinere, quam a iucundis abstinere difficilius sit.

Circa timores magis uersari inquit fortitudinem, non quod saepius timeat uir fortis, quam confidat: nam hoc modo non magis circa fiducias uersaretur, quam timores, sicut superius diximus: sed quia in terribilibus esse intrepidum atque imperturbatum proprium fortis uiri est. licet enim, utraque ad fortem uirum spectet, & fiducia & timor: magis tamen impuditas est, & in pericula fidenter facta perrectio, quae uirum fortem informat atque exprimit. atque ideo merito laudatur: alijsque nonnullis uirtutibus anteponenda est, cum plures in se molestias quam iucunditates habere uideatur.

Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem esse uideri potest, sed obsecurari tamen ab ijs quae circum ipsum accidunt: quemadmodum in gymnasticis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus sane finis est, cuius causa agit, coronae uidelicet et honores: uerba uero cum sit carnis, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est. quia autem haec multa sunt, finis ipsae cuius causa certamen subijt, parua res cum sit, nullam in se habere iucunditatem uidetur.

Finis enim fortitudinis cuius causa omnia agit uir fortis, & sustinet, suauis quidem est: sed molesta & laboriosa sunt illa, quae circum ipsum contingunt, id est actiones perperissimasque innumerae, per quas ad finem ipsum peruenitur: vulnera inquam & mortes, quorum omnium acerbitate & dolore ita finis suauitas obruit, atque obscurari uidetur, ut a plerisque est vulgo hominibus non agnoscatur. id quod tamen finis iucunditatis euidentissimum argumentum est: nam si illius appetitione tam aspera ac graui sustinere fortis non ueretur, quin iucundus sit, fieri nullo modo potest. non enim horum perperissio forti uiro suauis est: sed quia honestum sustinere, non sustinereturpe esse existimat. Exemplo autem pugilum hoc comprobatur: quibus coronatio & honor iucundus finis est propositus: ea uero quibus finis hic comparatur, iniucunda ac molesta, uerba scilicet & vulnera: quae cum plura sint & maiora, superare coronarum voluptatem uidentur. finis enim hic si tot ac tantis laboribus confertur, exiguum quid est.

Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & uulnera molesta quidem erunt forti uiro, & inuito contingent: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum: non facere turpe est. Ac quo magis omni uirtute ornatus, & felicius fuerit, eo magis ob mortem dolebit: quippe cum eiusmodi uir maxime dignus sit, qui uiuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolorem affert. nihilo minus tamen fortis erit: & fortasse etiam magis, quia honestatem in bello omnibus his anteponeat.

Ita quoque forti uiro uulnera & mortes molesta sunt & laboriosa. necesse enim est, cum

Eustrat.

k iij

fit homo, ut dum pugnat, dum vulneratur, dum interimitur, si ita contingat, molestia ac dolore afficiatur. quin etiam inuito hæc omnia ipsi contingunt, quippe cum non propter se pericula ac labores subeat, sed causa honestatis: quantoque est felicior, virtutibusque excellentior, tanto maiori ob mortem dolore afficietur: neque id iniuria: cum multis ac magnis bonis moriendo tum seipsum, tum patriam & amicos priuet. Vnde mortes eas quæ nullius honestatis causa subeuntur, ut in mari, in incendio, in terræ motu, alijsque huiusmodi fortunis maxime cauebit.

Non igitur in omnibus virtutibus inest, ut cum iucunditate operemur: nisi si quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortasse prohibet, quin milites optimi sint illi qui non modo tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim prompti sunt ad pericula obeunda, vitamque cum paruo lucro commutant. Ac de fortitudine quidem hæcenus dictum sit nã quid ea sit, ex antedictis figura quadam comprehendere non est difficile.

Quia in secundo superius cum esse fortem dixerat, qui cum sustinet terribilia, vel gaudet, vel certe non dolet: ideo hic huiusce rei causam subiungit: fieri non posse inquit, ut in omnibus virtutibus cum iucunditate operemur. nisi quatenus finem ipsum attingimus. nã liberalitatis, temperantiæ, aliarumque huiusmodi virtutum operatio suauitatem iucunditatemque in se habet: in fortitudine vero omnia quæ ad finem tendunt, laboriosa, ac molesta sunt. quod nisi esset, non contingeret, ut labore doloreque deterriti à rebus honestis agendis desisteremus. Milites autem etiam si non sint fortes, nihil obstat, quin optimi, utilissimique sint illis à quibus fuerint conducti: immo tanto sunt meliores, quanto minus fortes, quantoque paucioribus virtutibus præditi fuerint. cum enim nullum bonum habeant, cuius causa vitam habere cariorem debeant: eam negligunt ac pro paruis stipendijs commutant: præcipitesque in periculis adeundis, inconsideratique sunt: ut vel leui de causa vitam profunderent non vereantur. fortes enim non nisi magna in occasione ubi periclitari honestum est, pro patria, pro aris ac focis morti sese exponunt. Posuit autem fortasse Aristoteles hic, ut ostendat fieri posse etiam aliquando, ut fortis vir inter milites connumeretur: quando videlicet magna aliqua necessitas, fortunaque vrgeat. Ex his vero omnibus facile quid sit fortitudo, colligi potest. est. n. habitus in mediocritate circa timores & fiducias consistens, qui homines ad pericula & mortes subeundas tolerantiores reddit.

De temperantia.

Cap. X.

Post hanc autem dicamus de temperantia: hæc enim irrationalium partium esse uirtutes uidentur. ac temperantiam quidem mediocritatem esse circa uoluptates à nobis dictum iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores uersatur. in his etiam intemperantia existit.

Cum de fortitudine dixerit, ad tractationem de temperantia descendit: curque de his prius differat rationem subiungit: quia hæc irrationalium animæ partium esse uirtutes uidentur. atque hoc inquit, non quod hæc solæ in affectuosa animæ parte existant: nam ceteræ etiam omnes morales eiusmodi sunt: sed quia hæc solæ philosophis qui ante ipsum fuere, earum partium uirtutes esse uidebantur: siquidem Plato fortitudinem irascibilis, temperantiam concupiscibilis esse opinatus est. Quodque hac de causa hoc dicat Aristoteles ut antiquorum opinionem significet, patere inde potest, quod irrationalium partium eas esse inquit: id quod ad Platonem referendum uidetur, qui animæ has facultates non solum partes appellabat: verum etiam locis inter se distinctas esse arbitrabatur. De his autem ante alias quoque agit, quia præcipue ac principales utraque hæc sunt, magnumque ad vitam humanam momentum afferunt: altera autem in periculis confidentemque hominem, doloribusque ac terroribus inuictum reddens: altera modestum ac temperatum, uoluptatumque illecebris minime succumbentem. hi enim duo animi affectus si moderati ac castigati fuerint, uitæ humanæ constantiam tranquillitatemque afferunt: si incastigati remanserint, turbulenta omnes actiones nostras, bestiarumque in modum effrenatas efficiunt: ut merito & uirtutes quæ in his existunt, præstantiores

tiores alijs magisque expetendæ: & uitia deteriora, magisque fugienda habeantur. est igitur temperantia mediocritas circa uoluptates. nam circa dolores eatenus uersatur temperans quatenus absentia uoluptatum minime dolet.

Circa quales uero sit uoluptates definiendum est: animæque ac corporis uoluptates distinguendæ: ut ambitiositas, & discendi cupiditas. uterque enim ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusque minime, sed cognitionem potius affectam habet. atque hi qui in talibus uoluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur. non secus etiam qui in alijs sunt, quæ ad corpus non spectant. qui enim fabularum, narrationumque studio si sunt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: nugaces appellare consueuimus, non intemperantes. neque eos intemperantes, dicimus, qui uel pecuniarum, uel amicorum causa dolore afficiuntur.

Quemadmodum cum fortitudinem dixisset circa fiducias et timores consistere, circa quales fiducias & timores uersaretur, postea declarauit: ita quoque nunc facit, circa quales uoluptates mediocritas sit temperantia, diuisione quadam uoluptatum usus hæc in modum ostendit. Uoluptates aliæ sunt corporis, aliæ animæ. atque illæ sunt, quibus ipsa sola per se anima oblectatur: corporis, quæ sensibus corporis percipiuntur. ut ambitiositas, id est honoris studiū, & discendi cupiditas animæ sunt. uterque enim horum hoc est tam ambitiosus, quam discendi cupidus nihil affecto corpore, sed cogitatione potius gaudet. Sed querendum quo modo hos lætari cogitatione dicat: non enim lætitia: & uoluptas in cogitatione, quæ dicitur à Græcis dicitur, sed in affectibus obnoxia animæ parte existit. uel igitur cogitationem hic pro anima sumit communiore significatione: uel mentis notiones affectiones appellat. sicut in principio libri de interpretatione facit: dum inquit, ea quæ sunt in uoce earum quæ sunt in anima affectionum indicia esse: dispositiones enim proprie, id est dicitur, non affectiones, id est dicitur, mentis ac cogitationis operationes sunt: ut hoc modo intelligendum sit, ut dicamus hos qui his uoluptatibus afficiuntur, lætari quidem affectuosa animi parte, nullam tamen in corpore affectionem habere, sicut in corporis uoluptatibus fieri consueuit, sed in cogitatione: dum cogitant scilicet se uel honorem, uel disciplinam fuisse consequutos, aut certe consequuturos. ex hac siquidem cogitationis motione, quam affectionem uocat, uoluptas in affectibus obnoxia animæ parte subsequitur. Qui igitur in animæ uoluptatibus constituti sunt, neque temperantes neque intemperantes dicuntur: neque item qui uel ob pecuniarum amissionem, amicum uel mortem dolent: uel e contrario ob opum acquisitionem, aut amicorum prosperam fortunam lætantur.

Sed circa corporis uoluptates temperantia solummodo uersatur: atque eas non omnes. Qui enim ijs gaudent, quæ uisu percipiuntur, ut colore, figura, pictura: neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: licet esse uideantur: & ut oportet, et his, & per excessum, & defectum gaudeant. Simili modo in ijs quæ ad auditum pertinent. neque enim quispiam uel eos qui supra modum cantibus, aut fabularum actione oblectantur intemperantes: uel eos qui ut oportet, idem faciunt, temperantes appellat: neque item eos qui odoribus gaudet, nisi secundum accidens.

Cum ostenderit temperantiam circa animæ uoluptates minime uersari: nunc eam neque circa omnes corporis existere ostendit: quod ut clarius pateat, corporis uoluptates diuidendæ sunt. Corporis igitur uoluptatum tot sunt species, quot etiam sensuum. nã aliæ visu, aliæ auditu, olfactu quædam, nonnullæ gustatu, aliæ tactu percipiuntur. non uersatur autem temperantia circa uoluptates nec uisus, nec auditus, nec olfactus: restat igitur, ut in his tantummodo sit, quæ gustatu & tactu oblectationem afferunt: quas cum brutis habemus cõs. nam licet uisione rerum iucundarum & sicut oportet, id est mediocriter affici aliquis possit, & uel modum excedere, uel minus quam deceat oblectari: non tamen uel temperans, uel intemperans, uel stupidus appellari ob id debet. quia tamen quod ut oportet, & cum modo sit, uirtutis: quod cum excessu aut defectu, uirtutum esse opus uidetur: quænam in uide-

virtus, quæ item vitia sint, facile non est explicare, an dicendum non esse virtutes neque vitia hæc, sed habitus quosdam, qui in mediocribus etiam hominibus inesse possint: qui si modum seruent, laudabiles: sin minus vituperabiles sint: an moderati hi habitus ad prudentiam: sin moderati ac peccantes ad imprudentiam sunt referendi: an potius ad temperantiam: et per se enim temperantia, ut progrediendo declarabit, circa eas voluptates versatur, quæ ad tactum spectant: ex accidenti tamen etiam cæteræ aliorum sensuum ad eam reduci queunt. nam sicut temperantem consequitur, ut in videndi voluptate eatenus procedat, quatenus decet, seruetque alias distinctiones quæ in virtutibus & vitis considerantur: sic & intemperantem ut modum non habeat, sed excedat in omnibus, & stupidum ut in omnibus deficiat, sequi necesse est. tamen hoc dubitationem quandam habere videatur: nam idem quoque esset dicendum, de iis quæ vel auditu vel olfactu percipiuntur. circa quas neque temperantia, neque intemperantiam versari manifeste hic asserit, cum inquit:

Nam qui malorum, uel rosarum, uel suffimentorum olfactu delectantur, minime uocamus intemperantes: sed eos potius qui unguentorum, aut opsoniorum odore illiciuntur: quippe cum his propterea oblectentur intemperantes, quia per hæc in recordationem concupitarum rerum uenire consueuerunt.

Eos inquit non esse appellandos neque temperantes, neque intemperantes qui malorum uel rosarum similitudinem rerum odore oblectantur: sed illos tantum qui unguentorum uel opsoniorum olfactu gaudent: atque eos quidem propterea quia ex ea re libidinum suarum recordatione afficiuntur: ex unguentis meretricum luxuriam: ex opsonijs comedendi suauitatem memoria repetentes. hi enim non ob olfactus iucunditatem his odoribus oblectantur: sed quia ex his & uenereorum & epularum voluptas eis offertur, cui precipue dediti sunt. Nam circa alios etiam sensus per accidens oblectari intemperans possit: dum enim uel uidet meretricem, aut dapes: uel audit uocem meretricis, aut de epulis colloquentes aliquos: in libidinum suarum cogitationem inducitur, ac gaudet.

Videre enim etiam quoslibet alios licet, cum esuriunt, cibariorum odoribus oblectari. at uero talibus oblectari intemperantis est: ab eo enim concupite res eiusmodi sunt. Adde quod neque cæteris animalibus ex his sensibus uoluptas percipitur, nisi ex accidenti: nam neque canes odore leporum, sed comestione gaudent: sensum uero odor præbuit: neque leo bouis uoce, sed esu letatur: ex uoce autem prope cum esse cum senserit, ea uidetur oblectari. simili modo neque si uiderit, aut inuenerit ceruum, uel syluestrem capram, uoluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit.

Non est tamen aut uisus aut auditus voluptas appellanda, nisi is qui uel uidentem uel audiendo afficitur, ad nullam rem aliam spectet, quam ad id quod uel visu uel auditu percipit: hoc est uel ad colores ipsos & figuras, uel ad uoces & modulationes, in illisque acquiescat. idem in olfactu contingit. per se enim odores iucundi sunt, quando ad nihil aliud respicimus, quam ad ipsam odoris suauitatem: ut, cum floribus olfaciendis oblectamur. At si ad comestione spectemus, ex accidenti ea iucunditas est. nam alij quoque omnes cum esuriunt, ciborum odore gaudent: cum saturati sunt, non amplius oblectantur, ut patere inde liquido possit non per se, sed ex accidenti hanc in odoribus inesse iucunditatem. Ex his autem sensibus id est uisus, auditus, & olfactus neque a cæteris animalibus ullam percipi uoluptatem inquit, nisi ex accidenti. non enim ita leporum odore gaudent canes, ut florum homines: neque leo uel uoce bouis ita oblectatur, ut homo cantilenis: uel inuenti cerui aut bouis uoluptate ea afficitur, qua homo dum colorum, formarumque concinnitatem contempletur: sed his omnibus sensibus eatentibus bestiae iucunditatem percipiunt, quatenus uel ciborum, uel uenereorum recordatione incitantur.

Circa eiusmodi igitur uoluptates temperantia & intemperantia uersatur, quæ cæteris quoque animalibus communes sunt: seruilesque ob id ac ferine habentur. hæc autem sunt & tactus & gustatus.

Euidenter

Euidenter admodum hic intemperantium voluptates carpit ac vituperat: quippe qui iis tantum oblectationibus studeant ac dediti sint, quas cum reliquis animalibus habemus communes: quæ scilicet gustatu & tactu percipiuntur: quæque ob id uilium mancipiorum, ac bestiarum potius quam ratione utentium hominum esse uideantur.

Sed gustatu parum uel nihil uti uidentur: quippe cum gustatus indicium saporum sit, id quod faciunt ij qui uel uinam explorant, uel opsonia condiunt. at non admodum his oblectantur, uel non quatenus intemperantes, sed frutione ipsa, quæ tota per tactum efficitur in cibis, in potibus, & iis quæ uenerea nuncupantur. unde gulæ deditus quidam Philoxenus Eryxius guttur sibi longius gruis collo dari optabat: utpote qui tactu oblectaretur. tactus autem sensuum est maxime communis, circa quem intemperantia uersatur.

Quod inquit hic gustatu parum uel nihil uti, id uel de solis intemperantibus, uel de temperantibus etiam intelligendum: ut dicamus moderate temperantes, immoderate intemperantes saporibus oblectari. melius tamen est, ut de intemperantibus solis dictum accipiamus: ut ex his quæ sequuntur, coniecere possimus. intemperantes enim non admodum gustu uti uidentur, eo quod parua is afficere uoluptate consueuit: quippe cum munus eius sit saporis tenuis alicuius particulae exploratione iudicare. id quod faciunt illi, qui habitum quasi quendam contraxere, ut uinum austerum nescit, an dulce, validum, an imbecillum, ac demum eius omnes diuersitates leuiter summa lingua tentando dignoscere ualeant: quique in epulis condiendis uersantur, easque sapiant ne an fatuæ sint, simili quadam gustatione pertentant. quæ iudicia sanè non curare admodum uidetur intemperans: sed frutionem ipsam consecratur, quæ tactu percipitur. querere enim diutius alidua tactione suauitate repleri gaudens est non gustatu, & iudicio, sed repletionem. Unde Philoxenus quo diutius esculentorum, potulentorumque iucunditatem sentiret, tactuque oblectaretur, perinde longam sibi esse gulam ac gruis collum optabat. tactu enim magis quam gustu ciborum portionumque uoluptas sentitur: atque ita fit, ut omnes intemperantium uoluptates in tactu consistant, tam ciborum & potuum quam eorum quoque quæ uenerea nuncupantur. ita inquit, philosophica usus modestia, ut cognoscamus scilicet, non ipsum uenereis nomen hoc imponere, sed ab antiquioribus imposito uti. Cum dixerit autem maxime sensuum omnium communem esse tactum, quippe qui primus omnium animalibus innascatur, ut in libris de anima demonstratum est: postea subiungit:

Et merito esse uituperabilis uideri propterea debet: quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est.

Sed hoc dubitationem quandam habet. intemperantia enim, ac demum omne uitium proprium esse hominis uidetur: nam nullum aliud animal intemperans dici, nisi per translationem potest: quare intemperantes non quatenus animalia, sed quatenus homines, esse uideantur. Sed ita quod inquit hic Aristoteles, est intelligendum. uituperabilis intemperantia est, propterea quod non quatenus sumus homines, sed quatenus animalia uoluptatibus iis oblectamur, quæ ipsam efficiunt. intemperantia enim effectrices uoluptates sunt, quæ per tactum percipiuntur: hæc autem communes cum brutis nobis sunt. talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est.

Nam uoluptates quæ maxime liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his sunt: ut illæ sunt, quæ in gymnasiis per frictionem calefactionemque fieri consueuerunt. non enim circa totum corpus, sed circa partes quasdam intemperantis tactus uersatur.

Postea quæ autem temperantiam & intemperantiam non uersari circa uoluptates animæ ostendit, sed circa eas quæ ad corpus spectant, atque has non omnes, sed circa gustum & tactum solummodo, atque ex iis circa tactum precipue: postremo ut exactius rem explicet, neque circa omnes tactus uoluptates uersari has declarat. in uoluptatibus enim athletarum in ludis quæ ex frictione corporis, uictioneque, & calefactione efficiuntur, nulla est neque

temperantia, neque intemperantia. non enim ex tactu totius corporis intemperantium voluptas existit, sed quarundam solum modo partium: gula scilicet, & pudendorum: in quibus partibus omnis ingluuies ac libidinis luxuria inest.

Diversas cupiditatum species esse.

Cap. XI.

AT vero cupiditatum alie communes videntur esse, alie propriae, atque appositivae. ut alimenti cupiditas naturalis est: siccum enim vel humidum alimentum, vel etiam utrunque, cum indigent, omnes cupiunt: quin etiam appetit & iuuenis, ut inquit Homerus, florensque cubile: tale vero ac tale, vel eadem non omnes. iccirco nostrum esse id videtur.

Cum velit deinceps Aristoteles intemperantium differentias manifestare, cupiditatum hic prius divisionem quandam ponit, quas consequuntur voluptates. totidem enim voluptatum genera sunt, quot cupiditatum. si autem voluptates manifestae erunt, intemperantiae genera manifesta quoque sunt, necesse est: quippe cum alia circa aliam voluptatem intemperantia versetur. Epicurus quidem, eiusque sectatores cupiditates ita dividere consueverunt: ut alias ex ipsis esse necessarias dicant: alias naturales & non necessarias: alias neque necessarias neque naturales, sed quae ex vana quadam opinione exoriantur. Alimenti & vestitus cupiditas necessaria est: venereorum naturalis, sed non necessaria: talium vero ciborum, taliumque vestitum, ac talium venereorum, neque naturalis, neque necessaria. At Aristoteles brevius ac clarius bipartita divisione usus omnia haec tamen nihilo minus complectitur. dividit enim eas in communes & proprias atque appositivas: communes appellans naturales omnes tam necessarias, quam non necessarias: cum eorum quibus indigent homines, repletionem appetunt, sicci videlicet, atque humidum alimentum: vel concubitum, qui iuuenili ac florido corpore sunt. proprias vero eas, quae ex pravis moribus, vanaque opinione praeter naturam existunt: quas appositivas etiam vocat iccirco quia non ab ipsa natura eas in se habemus, sed extrinsecus appositas, adiunctasque acquisivimus. Haec autem divisio fieri potest: voluptates aliae sunt naturales: aliae propriae: propriae autem aliae ex naturalibus deprauatis extiterunt: aliae praeter naturam penitus sunt.

Habet tamen & aliquid naturale: quippe cum alia alijs iucunda sint, & omnibus suaviora quaedam sint caeteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atque hi in uno, id est nimio peccant. qui enim comedit vel uilia quaelibet, aut bibit, quoad supra modum repletur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit: naturalis enim cupiditas indigentiae repletio est: atque iccirco huiusmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea quod ultra quam deceat, ventri replendo student. ac tales quidem evadunt qui servili admodum ingenio praediti sunt.

Naturale proprie est, cum quis alimento indigens repletionem absolute appetit: in quo, ut inquit, vno modo peccatur: cum supra modum repleri cupiunt nonnulli, non lautis quidem atque opiparis dapibus, sed interdum vilissimis quibusque. qui sane pauci sunt, illiberali admodum ac servili natura praediti, quos Graeci γαστριμύεγγοι. i. ventrifurentes vocant, eo quod furiose ventri replendo vacent: eluones. scilicet quidam ab eluendis omnibus cuiuscumque generis cibarijs: quandoque etiam γαστριμύεγγοι hoc est ventres, seu ventriosos nominant, eo quod nihil aliud student, quam ut ventrem curent ac replant. At ex proprijs voluptatibus aliae sunt ex naturalibus ut diximus, deprauatis, quae non peccant in nimia repletionem, ac multitudine, sed in avida ac vehementi cupiditate: cum non quaelibet sed talia, ac talia concupiscimus: id quod sane nostrum tam est: a nostraque prauitate introductum. Illi enim simpliciter repletionem nullo epularum habitato delectu appetunt: lautae ne & delicatae, an viles coenae apponantur, modo adsit copia, nihil prorsus curantes: hi opiparis sumptuosisque opsonijs ac potibus tantummodo student, eisque totidem dediti sunt. quod proprium ac suum cuiusque est: quippe cum in vniuscuiusque potestate fuerit, his vel illis assuescere, atque ex assuetudine pravae voluptatis habitum contrahere. nescio quid tamen, inquit, in his naturale etiam est: nam cum alij alijs oblectentur, & peculiariter ferè quaedam habeat

habeat unusquisque, quibus afficiatur: verbi causa, ut ad sapores alij dulces, alij austeros pro pensati sunt: nonnullos acris, quosdam amara delectet: hoc a natura esse nemo est qui dubitet. ut vero adeo vehementer erga vnumquodque horum affecti simus, id iam a nobis est, atque additivum. ad quod spectans Aristoteles fortasse in vno tantum peccare eluones dixit, quasi haec quoque cupiditates inter naturales reponenda sint: vel quia ut diximus, illi in copia tantum: hi & in copia, & in appetitus vehementia videntur peccare. intelligenda tamen sunt cupiditates quaedam, quae licet naturales sint, quia tamen quadatenus naturae terminos transgrediuntur, propriae atque appositivae evadunt. ut ipse procedendo manifestius declarat.

Circa vero proprias cupiditates multi, ac multis modis peccant. nam cum talis cuiusdam rei studiosi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis quam plerique faciant, vel non ut oportet, vel non quo oportet: in omnibus sane intemperantes excedunt: quippe qui & gaudent nonnullis quibus non oportet, quae odio profecto digna sunt. et si aliquibus gaudendum est, magis quam oportet, quamque plerique gaudeant, id facere consueverunt. atque excessum quidem circa voluptates intemperantiam esse ac vituperabilem perspicuum est.

Hic duas species ponere voluptatum videtur: alteram eorum qui illis oblectantur quibus non oportet: quae praeter naturam penitus est: neque sine honoris praefatione nominari debet: alteram eorum qui magis quam oportet, aut plerique alij faciant, naturali re aliqua gaudent, quae utrumque propriae sunt cupiditates ac voluptates: circa quas multos ac multis modis peccare inquit. Cum enim, qui immoderato affectu aliquid prosequuntur, ex eoque φιλοτιμοῦται. i. talicolae denotantur, hoc est talis cuiusdam rei cultores, atque amatores: ut coturnicolae, equicolae, vinicolae, qui coturnicibus, equis, vini nimium studium adhibent, & caeteri eiusmodi: cum hi omnes, inquam, varijs modis peccare queant: fit, ut intemperantes varijs modis existant. vel non oblectantur quibus non oportet, ut marium concubitu, atque ex eo puericolae nuncupantur: inter hos obscenorum patratores et sunt: qui res ut ipse est ingratas, odio dignas ac detestandas merito est. vel magis quam plerique alij gaudent aliquibus, ut vinicolae, atque ebriosi, necnon muliericolae. peccare autem aliquis posset gaudent non ut oportet, si verbi causa, nimio amore filios suos, prosequens discere quippiam non permitteret, veritus ne molestia aliqua afficeretur: idem est non quo oportet, oblectari diceretur.

Circa autem dolores non quemadmodum in fortitudine, ita hic sustinendo temperans, non sustinendo intemperans dicitur: sed intemperans unusquisque est, dum propterea quod iucunda non consequitur, magis quam oportet, dolet: dolorumque ipsi affert voluptas: temperans, dum absentia, abstinentiaque voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quae maxime iucunditatem afferunt: duciturque a cupiditate adeo, ut ea omnibus alijs anteponat: atque ita fit, ut doleat, dum & uoto frustratur, & cupit: quippe cum non sine dolore cupiditas sit. dolere autem ob voluptatem absurdum videtur.

Fortitudo et ignavia circa dolores versari dicebatur, quia in tolerandis doloribus periculosisque obediens fortis, in non sustinendis ignavus agnoscebatur: in temperantia vero & in intemperantia non eadem ratio est. non enim simili modo temperans & intemperans circa dolores versantur, ut fortis & ignavus. fortis enim non in absentia, sed praesentia rerum terribilium non dolet, ignavus dolet: temperans autem propterea dicitur, quia absentia voluptatum non dolet, intemperans quia dolet: dum & uoto frustratur, et cupit. cupiditas enim omnis cum dolore est. intemperans enim voluptates adeo vehementer cupit, ut reliquis omnibus eas anteponat, hoc est parentibus, patriae, honestati, legibus, ac caeteris eiusmodi: voluptasque haec ipsi effectrix doloris est: ut absurda, admirationeque digna eius affectio esse videatur, quod ob voluptates doleat absurda tamen minime est: non enim dum fruitor voluptatibus dolet, sed dum eas cupit, seque eis carere aegre patitur. Simul ostendit intemperantium vitam molestissimam ac doloribus esse plenam, licet in voluptatibus tota versari videatur: nam si dum cupiunt, molestia ac dolore afficiuntur: nunquam autem non cupiunt: restat, ut semper in molestissimis ac doloribus constituti sint: ac dum nimio studio voluptatem affectant, in contrario voluptatis. i. dolore plerumque vitam traducant.

At qui deficiat circa voluptates, minusque quam oporteat, illis oblectentur, non ferè inveniuntur: talis enim stupiditas humana non est. nam cetera animalia cum delectu ciborum habeant, alijs oblectantur, alijs minime. si vero quispiam sit, cui nihil sit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibum differentia sit: is sane procul esse ab hominis natura videtur. Quocirca quia eiusmodi homines non admodum esse consueverunt, effectum est, ut ne nomen quidem ullum consequuti sint.

Qui vero circa voluptates deficiant, non profus existunt: non enim neque hominis est, neque alterius cuiuspiam animalis hæc sensuum stupiditas. nam cetera quoque animalia iucunda & molestum in cibis discernere consueverunt: ut nullum habere voluptatis sensum potius inanimatorum, quam animalium sit. Vnde quia non admodum eiusmodi homines inveniuntur, neque vitij ipsius nomen inuenitur, appellat tamen ipsos hos Aristoteles interdum ἀνωσθητους, hoc est insensibiles quosdam, ac stupidos: qui sensu, scilicet voluptatum nullo præditi sunt.

Temperans autem circa hæc mediocriter se habet: nam neque ijs oblectatur, quibus intemperans maxime consuevit, sed potius egre afficitur: neque omnino ijs gaudet quibus non oportet: neque ulla aliqua huiusmodi re uehementer oblectatur. neque si absit, dolet: neque cupit nisi mediocriter: neque magis quam decet, quapiam re, neque quando non decet, afficitur: neque demum tale aliquid appetit: sed ea tantummodo iucunda, quæ uel ad sanitatem, uel ad bonam habitudinem faciunt.

At vero temperans mediocritatem in omnibus seruat. neque enim oblectatur, quibus intemperans: ille siquidem voluptatum excessibus gaudet: hic ijs eisdem molestat, atque ægre afficitur. tantumque abest temperans, ut ijs quibus non oportet, voluptatem capiat, ut immoderationes omnes intra etiam naturæ terminos fugiat: quæ uero præter naturam sunt, profus abhorreat, ac ne audire quidem patiat: neque quippiam appetat, nisi quod & necessarium est, & uel ad sanitatem, uel ad bonum corporis habitum facit.

Atque ea quidem mediocriter, & sicut decet, & cetera etiam quæ his impedimento non sint, et uel præter honestatem, uel supra facultates. nam qui ita facit, magis tales uoluptates amat, quam dignum sit. At temperans non eiusmodi est, sed sicut recta ratio præscribit.

Atque ita moderate omnia appetit temperans, ut nihil admittat, quod uel præter honestatem, uel supra facultates, opum suarum uidelicet, sit: nam et hoc temperantis esse proprium uideatur, ut in fruendis voluptatibus facultates suas minime excedat. Duplex autem lectio hic est: altera, si legamus præter honestatem, & supra facultates id est /παρα τὸ καλόν, ἢ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν/ ut dictum est: altera si quantum ad honestatem, uel facultates spectat id est /περὶ τὸ καλόν, ἢ περὶ τὴν οὐσίαν/ sed utrarumque idem sensus est. nam sic quoque intelligemus, temperantem voluptates et quasdam alias admittere quæ sanitatem & bonam habitudinem non impediant, quantum ad honestatem & facultates spectat. id est modo intra honestatis et facultatum suarum terminos continetur.

De temperantia extremis.

Cap. XII.

Intemperantia uero spontaneo magis similis, quam ignauia uidetur: quippe cum hæc ex uoluptate, illa ex dolore existat: ex quibus altera eligenda: alter fugiendus est. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: uoluptas autem nihil tale facit.

Comparat hic Aristoteles inter se ignauiam & intemperantiam: ostenditque intemperantiam longe esse deteriore, magisque uituperandam: eo quod magis sponte comparari, quam ignauia posse uideatur. voluptatem enim sponte eligimus: intemperantia uero in earum voluptatum electione consistit, quæ honestatem excedunt. nemini igitur dubium est, quin sponte intemperans unusquisque efficiatur. at cum dolorem nemo nisi inuitus suscipere uideatur, dolorque sit qui ignauiam efficiat: ignauia quoque contingere non nisi inuito uidebitur. dolor siquidem in natura propria hominem exturbat, animumque eius consternat, ac quodam modo corrumpit: uoluptas

ptas uero non ita licet. nam a uoluptate nonnulli deiici aliquatenus de mente uideantur, non adeo tamen exturbantur, ut naturali statu excedant: id quod in dolore & timore contingit.

Magisque spontanea est: atque iccirco maiori opprobrio prosequenda. Nam & assuescere his rebus cum plures in uita hominum eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo uacat. in formidolosis autem rebus contrarium est.

Cum igitur intemperantia magis sponte nostra acquiratur, iccirco maiori opprobrio digna merito est. licet enim cetera omnia uitia spontanea sint, hoc tamen magis in intemperantia conspicitur, ut sponte esse uideatur: quippe cum facilius sit, ut voluptatibus superadis assuescamus, cum in uita innumerabiles hinc inde offerantur: atque id sine ullo periculorum discrimine facere possimus. Colligi autem argumentationes in hunc modum queunt: uoluptas eligenda est, dolor fugiendus: at spontaneum magis est, quod est eligendum, quam quod fugiendum: est igitur uoluptas, & quæ ex ea prouenit intemperantia, magis spontanea, quam dolor atque ignauia. dolor præterea in natura & mente hominem exturbat: uoluptas non ita: magis igitur est dolor uolentus, quam uoluptas: quæ autem immixta habet uolentiam, minus spontanea sunt: quam ea quibus nulla inest uolentia: ignauia igitur inuito homini magis, quam intemperantia contingit. Accedit, quod si uituperis & opprobrijs ea tantum quæ sponte nostra fiunt, prosequi consueuimus: ea quæ maiori opprobrio digna sunt, magis et spontanea sint necesse est: maiori opprobrio autem digna est intemperantia, quam ignauia: nam sæpenumero incidit, ut ignauis ac timidus et miser reamur: magis spontanea igitur intemperantia est. Quin et ea quæ in nostra magis sunt potestate, magis spontanea sunt: ea autem magis in nostra sunt potestate, quibus assuescere facilius possumus: at circa voluptates assuescere quilibet potest, cum multæ iucundæ res in uita contingant, assidueque suppetant, ut indigere eis minime ualeamus: formidolosa enim non ita multa, nec semper occurrunt: intemperantia igitur magis spontanea est. Illis ite assuescimus facilius, quæ uacant periculis, quam illis quæ non sine periculis exerceri possunt: in iucundis autem rebus tuta est, & sine periculo assuetudo, in tristibus & molestis periculosa: voluptatibus igitur facilius possumus assuescere. Quod si ita est, efficietur, ut uoluptas & intemperantia magis spontanea quam dolor & ignauia esse concedatur.

Ignauia est non simili modo ut particularia esse spontanea uideri posset: ipsa enim doloris est expertis: res autem particulares dolore adeo exturbant, ut & arma abiicere, & cetera indecore gerere homines non uereantur: atque iccirco esse etiam uolentæ uidentur. At intemperantia e contrario euenit. particularia enim, quippe cum ea concupiscat, atque appetat, spontanea sunt: totum autem atque uniuersum minus. nemo enim est, qui intemperans esse cupiat.

Posteaque intemperantiam magis esse spontaneam ostendit, quam ignauiam: aliam diuersitatem eius subiungit: nec simili modo esse spontaneam ignauiam sicut intemperantiam declarat, quantum ad particularia & actiones ipsas spectat. Habitus enim ipse ignauiae ac timiditatis dolore uacat: nullo siquidem dolore afficitur, qui eo præditus est: atque iccirco esse spontaneus uideatur. particulares autem res circa quas operatio ipsius uersatur, terribiles adeo sunt ac molestæ, ut hominem de mente exturbent, atque abiicere arma, aliaque indecore agere compellant: ac propterea non spontaneæ sunt, sed inuitæ ac uolentæ. inuitus enim facit, qui perterritus nulla decori habita ratione & fugit, & arma abiicit. In intemperante autem contrarium reperitur. particularis enim actiones iucundæ ac spontaneæ, quippe cum ex cupiditate & appetitione existant: totum uero ipsum, id est ipse intemperantiae habitus minus spontaneus est: est enim molestus. nam qui eum habent, ob infamiam ac uituperabilem uitam dolent, molestiaque afficiuntur. unde inquit nemo enim est qui intemperans esse cupiat: ut ex hoc nullam inesse in habitu iucunditatem pateat. Sed nullus eodem modo est, qui esse ignauus ac timidus cupiat. Verum Aristoteles hic ita dixit, comparando habitum ad res particulares, in quibus actiones consistunt. cum enim in intemperantia res particulares spontaneas magis propterea esse demonstrasset, quia cupienti atque appetenti homini contingerent: non esse eodem modo spontaneum habitum ipsum intemperantiae inquit, quia intemperantiam nemo est qui cupiat, sicut res ipsas quibus intemperantes homines euadunt. Idem est contrarium dici de ignauia ac timiditate et potest: neminem inquam esse qui ex ignauiae ac

+ a. l. vel
est ad ho
nestatē spe
ctat, uel fa
cultates.

timiditatis habitu dolorē percipiat, quemadmodū ex rebus formidolosis, atq; actionibus atq; iccirco non simili modo sicut res ipsas, habitū quoq; esse inuoluntarium ac violentum.

Nomen autem ipsum intemperantię seu incastigationis de puerilibus peccatis dicere consueuimus. utrū uero ab utro dicatur, nihil ad præsens negotiū refert: posterius. n. a priore dictum esse satis constat: ac non male uidetur fuisse translatum. nam quod turpia appetit, incrementumq; magnum accipit, castigandū est ac temperandum: huiusmodi autem maxime est & cupiditas & puer: quippe cum & ex cupiditate uiuant pueri, et maxime in ipsis uoluptatis uigeat appetitio. Si igitur non obediēs, neque imperanti subditum id fuerit, longe lateq; efferetur: insatiabilis si quidem rerum iucundarum appetitio est, & stulto undecunque occurrit. cupiditatis præterea operatio quod cognatū sibi est, auget: & si magnę uehementesq; fuerint cupiditates, rationē extrudūt. Quapropter mediocres eas esse oportet, ac paucas, ratioiq; minime aduersantes. Atq; id quod tale est, obediens, ac castigatū tēperatūq; appellamus.

Postremo de nomine intemperantis considerat, quem Græci ἀκόλαστον vocant, quasi incastigatum dixeris. κολασις. n. non est proprie ultio & vindicta, sed punitio quædam id est castigatio ac cohibitio quædā appetitionis. Inquit igitur nomē hoc de puerilibus est peccatis dici solere. pueri. n. incastigati seu intemperantes dicuntur, qui pædagogis suis minime obtemperantes multa puerilia peccata cōmittunt. Vtrum autē nomen hoc a pueris ad intemperantes, an e contrario ab intemperantibus ad pueros deductū sit: nihil ad præsentem disputationē referre inquit: modo satis constat, quod posterius est, a priore fuisse nominatū. possumus autē dicere vel a puero incastigato & intemperante ad uirum translata fuisse nominationem: eo q; puer prior uero est: vel a uero ad puerum: quippe cum prius id absolute ac simpliciter dicatur, quod est perfectius: perfectior autem uir puero sit. Castigatione igitur indigent & pueri & cupiditas. Hæc. n. cum sæpenumero turpia appetat, nisi cohibeatur ac castigetur, magnum incrementum accipit: pueri autem cum ex cupiditate uiuant, magnum etiam ipsi in utrāq; partem momentum habent, & ad probitatem si castigentur ac temperentur: & ad vitium, si incastigati permanserint.

Sicut enim puerum ad pædagogi præceptum uiuere oportet: ita concupiscibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione consentiat, necesse est: quippe cum utrisque propositus scopus honestas sit. nam & temperans cupit quæ oportet, & quando oportet: & ratio quoque ita præscribit. Atque hæc de temperantia dicta a nobis sint.

Quocirca oportet cupiditatem atque appetitionem in pueris quidem pædagogis ac magistris: in uiris rationi esse obtemperantem ac subditam. in hoc enim puerorum & uirorum intemperantia similis est, quod utriq; imperanti inobedientem habent cupiditatem: quam obediētem esse oportet, ac moderatam: alioqui adeo interdum profusa effertur, ut in uiris rationem extrudat, hoc est obruat, atque inutilem reddat. castigatum autem id esse dicitur ac temperatum, cum & puer secundum pædagogi præceptum, & uir secundum rationis imperium uitā traducit. Temperantis uero cupiditas rationi concors, consentiensq; est: neque dominio rationis subiugata ducitur, ut in incontinente: sed ita castigata est atq; erudita, ut nihil nisi quod oportet, & quemadmodum oportet, cæterisq; circumstantijs seruatis cupiat: id quod etiam ratio ipsa præcipit ac præscribit.

FINIS TERTII LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIUM NICOMACHIORVM
LIBER QVARTVS,

Cum Eustratij Nicæni Episcopi explanatione, quam
Aspasio nonnulli attribuunt.

Ioanne Bernarðo Feliciano interprete.

De liberalitate & eius extremis.

Cap. I.

Nunc dicamus de liberalitate: circa pecunias autem esse mediocritas uidetur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in ijs in quibus temperans, neque in iudicijs, sed in datione, acceptioneq; pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur. pecunias autem omnia ea dicimus quorum æstimationem numus metitur.

De liberalitate hic Aristoteles acturus prius explicat circa quæ hæc virtus versetur: ac simul modum quendā ac viam nobis tradit, qua circa quæ reliquæ etiam virtutes mediocritates sint, inuenire facile possimus. in quibus enim vnaqueque virtus laudatur, in ijs ipsius operatio est: in quibus autem exercet operationem, circa eadē vnaqueq; mediocritas dicitur. uerbū causa, temperantia in voluptatibus corporis fruendis circa quas omnis eius operatio est, laudem consequitur: atque iccirco circa easdem voluptates mediocritas est. Idem simili modo in cæteris virtutibus videre licet. Cū igitur liberalitas neq; in formidolosis & bellicis rebus, ut fortitudo: neque in voluptuosis, ut temperantia: neque in iudicijs, ut iustitia: sed in dandis accipiendisq; pecunijs laudetur: circa easdē eam esse mediocritatem constat. Pecuniarum autem nomine quæ græce χρήματα dicuntur, omnia ea continentur, quæ in numi mensuram cadunt: ut ædes, mancipia, suppellectilia, vasa, pecudes, & cætera id genus. quanti enim quicq; horum æstimandum sit, pecunijs metimur. Communiori tamen significato χρήματα omnes res appellantur: unde etiam χρηματισμὸν uerbum deducitur, quod idem est, quod agere, administrare, ac negociari. qua in significatione non solum ea quæ commemorauimus, quæ in peculii rationem veniunt, verum etiam virtutes, amicitia, parentes, patria, & reliqua eiusdem modi χρήματα possunt appellari: at priore illo modo non possunt: quippe cum nemo queat statuere, quot numis horum æstimatio metienda sit. Verum hæc pecuniarum definitio non satis accurate uidetur fuisse assignata: nam numus ipse, & argentum numo minime æstimatur. integra igitur forsasse atque absoluta pecuniæ definitio esse talis debet. Pecunia omne id est vel quod est numus, vel cuius æstimationem numus metitur. tamen si pecunia de solo etiam numo accipias

Eustrat.

I

tur, quod est eius maxime proprium significatum: ut cum dicimus, pecunias aliquem, hoc est *χρημα* scēnore accepisse: aut expendisse, aut eiusmodi quippiam.

Prodigalitas autē & illiberalitas excessus & defectus circa pecunias sunt, atque illiberalitatem quidem illis semper attribuimus, qui magis quam decet, pecunijs student: at prodigalitem complicantes alijs interdum adiungimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiā opes consumunt, prodigos uocare consueuimus. iccirco huiusmodi homines esse improbilissimū uidentur, propterea quod multa simul uitia habeant: non tamen proprietate appellatur. Debet enim prodigus esse is qui uno tantum uitio sit praeditus, ut scilicet fortunas suas consumat. prodigus enim seu in seruatus est, qui per se ipse perditur. nam esse sui ipsius perditio uidetur etiam bonorum dissipatio: utpote cum ea sint, ex quibus uitā traducamus. Atque ad hūc modum sanē prodigalitem accipimus.

Illiberalitatem & prodigalitem defectus & excessus circa pecunias esse inquit, recte utraque & excessus & defectus communiter appellās: propterea quod utraque esse & excessus & defectus possunt. prodigalitas enim dando excedit, deficit accipiendo: illiberalitas uero seu auaritia contra in dandis pecunijs parca ac deficiens, in accipiendis nimia est. Sed licet excessus & defectus utriusque conueniat, plerūque tamen prodigalitem excessum, auaritiam defectum propterea uocat: quia cum liberalitatis uis in moderata datione magis conspicitur, in ea excedit prodigus, auarus deficit: ut ad praecipuas liberalis operationes spectando prodigalitas exuperatio, auaritia & illiberalitas defectio merito esse uideatur. Nam si quis etiam exacte utrarūque rerum naturam ac substantiam consideret, auaritia esse habitus quidam uidebitur magis quā decet, pecuniarum cupidus atque auidus: e contrario autem prodigalitas earundem consumptrix, ac dissipatrix. unde etiam nomen à prodigendis, id est profundendis, porroque adigendis pecunijs consequuta est: & prodigus quasi porro adigus quidam nuncupatur: qui seipsum bonis fortunisque exturbat. quod tamen melius uerbo graeco exprimitur: *αλωτος* enim lingua eorum uocatur, hoc est in seruatus ac perditus. nam cum uita suppetere ex pecunijs uideatur, qui eas profundit ac perdit, seipsum quodā modo etiam perdit. Ac proprie quidem ita prodigalitas accipitur: sed interdum tamen illos etiam appellare prodigos consueuimus, qui uel incontinentes sunt, uel in intemperantiā opes consumunt, duo inter se uitia intemperantiā & prodigalitem complicantes. ut hoc modo improbilissimi esse prodigi uideantur: quippe qui multa simul uitia incontinentiam, intemperantiā, ac prodigalitem complexi sunt.

Iis autem quorum est usus aliquis, & bene & male uti licet: at diuitiae ex utensilibus sunt: optime uero unaquaque re utitur is, qui uirtutem unicuique rei conuenientem habet: & diuitijs igitur is optime utetur, qui ea uirtute erit praeditus, quae circa diuitias uersatur. atque hic ipse uir liberalis est.

Deinceps liberalitatis munus in dando magis quā accipiendo consistere ostendit. nā cum liberalitas circa pecunias utendas uersetur, & usus in distribuendo magis ac largiendo, expendendoque existat: in dando, & erogando liberalem magis uersari necesse est. *χρημα* autē, quo nomine hic utitur, pro *χρημα*, id est usu ponit: dum inquit, illis & bene & male uti nos posse, quorum aliquis est usus, ut puta pecuniae usus quidam est, beneque & male uti ipsa licet. simili modo, mācipio, aedibus, supellectili, atque huiusmodi omnibus uti & bene & male unusquisque potest. Sed de uirtute & uitio fortasse dubitaret quispiam, cum his utriusque uti homines dicantur: & tamen neque male uirtute, neque bene uitio uti quispiam possit. cui dubitationi ita occurrendum est, ut dicamus non idem esse usum, et uensile. usus enim, siue cum *χρημα* siue *χρημα* appellemus, is est, secundum quem aliquibus rebus uti solemus: uensile autem siue uisile, id est *χρημα*, illud quo secundum ipsum usum utimur. artes uero & demum habitus omnes, inter quos uirtutes ac uitia connumerantur, uensiles minime sunt: sed potius eiusmodi, ut uel rebus alijs utantur, uel certe uensilium, id est omnium quibus

bus uti possumus, usus ipse sint: secundum quem homo reliquis omnibus uel bene uel male utatur. secundum enim fabrilem artem faber, secundum musicam musicus, ac denique secundum unamquamque artem subiectis arti suae quisque rebus uti consueuit: ita etiam secundum unamquamque uirtutem, & unumquodque uitium rebus illis utimur, circa quas & uirtus & uitium uersatur: male, secundum uitium & turpiter: secundum uirtutem, bene atque honeste: ut uitii & uirtutis reliquorumque habituum nullum esse usum, sed ipsos caeterorum omnium usum esse manifestum sit. Atque hac potissimum de causa effectum est, ut nonnulli solam uirtutem bonum, & solum uitium malum, diuitias uero & reliqua quae ut facultates bona appellantur, neque bona neque mala esse affirmarint: propterea quod uidelicet fieri non potest, ut uel uirtute male, uel uitio bene quispiam utatur: reliquis & bene & male uti possumus. sed absurda eorum sententia est: ac dupliciter peccant. Primum enim uirtutis & uitii ne usus quidem profusus ullus est, ut neque bene neque male nos uti ipsis dicendum sit: non enim his utimur, sed per haec ipsa reliquis. reliqua uero in usum cadunt: quaeque in usum cadunt, sunt eiusmodi, ut & bene & male uti ipsis ualeamus. Deinde neque ex his quae assumunt, recte id colligunt, quod opinantur. nam si ea quibus bene utimur, bona: quibus male, mala sunt: nemini dubium est, quin conficiatur, ut ea quibus & bene & male uti possumus, & bona & mala sint. non enim ita assumunt, ut dicant ea quibus bene utimur, non esse mala: ea item quibus male, non esse bona: sic etenim neque uirtus bona, sed non mala, neque uitium malum, sed non bonum esse demonstraretur. Adde quod absurdum etiam est, ut pro utentium ratione rerum ipsarum natura immutetur. si namque id quo quis male utitur, uel esset malum, uel neque bonum neque malum: consequeretur, ut & Socrates quo Atheniensis male uti sunt, uel malus, uel neque bonus neque malus fuerit: & Anaxarchus, nā eo etiam Nicocreon Tyrannus male usus est: & Zeno item, & complures alij. Sed haec haec enus. Ratio autem Aristotelis talis est: iis quorum usus aliquis est, & bene & male uti possumus: diuitiae eiusmodi sunt: & bene igitur, & male uti ipsis possumus. at unaquaque re bene utitur, qui uirtute ea est praeditus, quae circa unamquamque rem uersatur: nam lyra bene utitur, qui lyram pulsandi uirtutem callet, qui est musicus: equo, qui equitandi uirtutem adeptus est, qui est equestris uir: sic diuitijs ille bene utetur, qui uirtutem eam habuerit, quae circa diuitias utendas uersatur: qui autem hac uirtute est praeditus, liberalis est. Atque hic, dum inquit ea re unumquodque bene uti cuius uirtutem habuerit, uirtutis nullum esse usum manifeste declarat. nam si uti etiam bene uirtute quispiam posset, uirtus alia esset inuenienda, secundum quam uirtute uti possemus: illius item alia, atque ita deinceps, quoad infinite progredi cogemur. Aduertendum etiam non absolute hic Aristotelem dixisse diuitias esse unum ex iis quorum est usus, sed esse ex utensilibus: propterea quod non omne cuius est usus, est etiam utensile: quippe cum & paupertatis & morbi usus quidam sit, quorum nihil tamen utensile est. sed illa quibus uti consueuimus, quibusque praecipue uir probus, & in naturali statu constitutus uteretur, utensilia, siue utilia nuncupantur: ut hac ratione quoque esse bona uideantur.

Usus autem pecuniarum sumptus ac datio, acceptio uero & conseruatio esse possessio potius uidetur: atque iccirco liberalis uiri magis est dare quibus oportet, quā accipere unde oportet, & non accipere unde non oportet. magis enim beneficio afficere, quā affici, & honesta agere, quā non agere turpia, uirtutis proprium est. At obscurum non est ex datione consequi ut beneficia conferramus, honestaque agamus: ex acceptione uero ut beneficijs afficiamur, non agamusque turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non accipit: & laus etiam magis.

Cum igitur circa usum pecuniarum liberalis uersetur, usus autem pecuniarum nihil aliud sit quam sumptus & datio, acceptio uero & conseruatio possessio ipsarum sit: liberalis in dando magis quā accipiendo uersabitur. Uirtutis praeterea magis in beneficijs collocandis, quā accipiendis consistit: dando autem illud, hoc accipiendo efficitur: dare igitur quā accipere liberalitatis magis proprium est. Honestam item agere magis ad uirtutem spectat, quā non agere turpia: at honesta agimus dando ut oportet, accipiendo autem unde non oportet, non agimus

turpia: liberali igitur magis dare quam accipere conuenit. Illud etiam cuius alicui gratia habetur, magis est proprium uirtutis: sed beneficii gratia habetur ei qui dat: in dando igitur quam accipiendo liberalitas magis constituta est. Adde quod in eo quod laudatur, est uirtus: at datio laudatur, ex acceptione uero etiam honesta laus nulla consequitur: efficitur ergo, ut dare magis quam accipere ad liberalem pertineat.

Non accipere praeterea quam dare facilius est: suum enim quisque magis non profundere, quam alienum non accipere consuevit. liberales quoque illi dicuntur qui dant: qui autem non accipiunt non liberalitatis, sed iustitiae non minus laudem consequuntur: qui uero accipiunt, ne prorsus quidem laudantur.

Quin etiam cum in difficilioribus uirtutis munus spectetur (nam ea de causa maxime etiam fortitudo uirtus est) difficiliusque sit, sua erogare, quam aliena non accipere: officium liberalis in dando quoque magis, quam in non accipiendo uersabitur: quippe cum non accipere commune cum iusto etiam sit: non minus enim id est magis ob iustitiam laudem meretur, qui non accipit unde non oportet, neque permittit se muneribus subornari & corrumpi, sed iustitiam pecunias anteponeat. Quamquam neque omnes iustitiae causa id faciunt: sunt enim qui non accipiunt, tenacitatis potius causa: ne scilicet si acceperint, dare postea etiam ipsi cogantur. Nam ut, in re publica inquit Plato, homines non ut iniuria non afficerent alios, sed ne iniuria ipsi afficerentur, leges de iustitia instituerunt. dare autem liberalis est proprium: circa id igitur uersari liberalitatem constat, quod ipsius proprium est. Neque tamen Aristotelem ita hic dicere existimandum est, ut & in non accipiendo unde non oportet, & in accipiendo unde oportet, uersari liberalitatem neget: nam haec a liberali uiro minime excludit: sed in eo potissimum esse officium eius asserit, ut det & largiatur. qui enim non accipit unde scilicet non oportet, iustus potius uidetur esse quam liberalis: qui uero accipit, non solum laudem non meretur, uerum etiam uituperio affici consuevit.

Quin etiam liberales maxime omnium ferè qui uirtute quapiam alia praediti sunt, amari consueuerunt: utilitatem enim afferunt: at id in datione collocatum est.

Aliam rationem postremo ad idem confirmandum subiungit, quae eiusmodi est: illi amari maxime consueuerunt, qui profunt maxime: maxime autem amantur liberales: liberales igitur maxime omnium profunt. profunt uero maxime qui dant & largiuntur: in dando igitur & largiendo liberalis officium magis quam in accipiendo uersari necesse est. Quae autem liberales maxime amentur, satis perspicuum est. nam cum iusti interdum odio habeantur: prudentes uero & sapientes apud plerumque inuidiosi sunt: temperantes quoque nonnulli importunos, simulatoresque esse existimant: liberales uno consensu omnes amore ac beneuolentia prosequuntur. adeo enim accipere homines gaudent, ut non solum erga liberales affecti omnes mirum in modum sint, uerum etiam eos qui quomodocumque in pecuniis expendendis largi fuerint, propterea ament, quia similitudinem quandam cum liberalibus habere uideantur. Quod autem hic de liberalibus dicitur, non sine exceptione quadam dictum esse intelligatur. nam in cetero addidit: ferè ut significaret aliquos, id est fortes esse excipiendos. fortes enim quia utilitates maiores afferunt, utpote qui parentes, patriam, aras focosque defendant, opesque ipsas tueantur, ut liberalibus ac magnificis suppere ad exercendas uirtutes possint: maiori amore etiam quam liberales sine dubio prosequendi sunt.

At uero omnes ex uirtute actiones & honestae sunt, & honestatis causa fiunt: & liberalis igitur honestatis causa dabit, & recte dabit enim & quibus, & quaecumque, & quando oportet: reliquisque alijs modis, qui rectam dationem consequuntur: atque id uel iucunde, uel sine dolore. quod enim ex uirtute fit, id uel cum uoluptate, uel sine dolore certe efficitur: minime autem molestum est. nam neque qui uel his quibus non oportet, uel non honestatis, sed alia quapiam causa dat, esse liberalis dicitur, sed alius quidam: neque qui moleste dat: is enim pecunias honestis actionibus anteponeret: at hoc minime liberalis est:

Posteaque

Posteaque in dando absolute magis consistere liberalis munus probauit: deinceps declarat quo modo dare liberalem deceat. Nam cum uirtutum actiones honestae sint, honestatisque causa exerceantur: liberalis in dando eum scopum ac finem semper ante oculos habeat, necesse est, ut omnes eas circumstantias seruet, quae ad rectitudinem, mediocritatemque actionum requiruntur: hoc est, ut his quibus oportet, largiatur, & tunc quando opus est, & ea quae debet, & quatenus debet, & cuius causa debet, et caetera eiusmodi. incidere enim potest ut in dando quis modum excedat: uel si eum seruet, non ob honestatem tamen id faciat, sed gloriae interdum & honoris causa, dum erogationem suam ostentando coram frequenti populo venditat: quandoque ob id, ut maius aliquod lucrum aucupetur: aliquando etiam ob timorem. Liberalis autem non solum ita non faciet, uerum etiam iucunde, & sine ullo dolore dabit: quippe cum omne quod ex uirtute fit, uel iucundum sit, uel dolore saltim vacet: id quod ob fortitudinem dictum uidetur. nam ut superius declaratum est, non omnes fortis uiri operationes cum iucunditate fiunt, sed paruam quandam molestiam in se habent, quae tamen a uoluptate quae ex honestate proficitur, superari consuevit. At enim neque omnis datio quae iucunde fit, liberalis est: nam & intemperantes & prodigi qui neque quibus conuenit, neque honestatis causa dant, iucunde & cum uoluptate opes solent profundere. qui autem ita dant, minime liberales dicuntur sed alio quodam nomine appellari consueuerunt: uel enim intemperantes, uel prodigi, uel gloriosi & ambitiosi, uel timidi, uel callidi negotiatores nuncupantur. Verum neque ille dici liberalis debet, qui dat quidem, sed non sine dolore: ut sunt nonnulli, qui uel publice patriae contribunt, uel priuatim amicis donant: aegre tamen & moleste. liberalis enim hominis est ut magis dando laetetur, quam alij accipiendo. at ille qui moleste dat, pecunias etiam uidetur, ut molestia careat, honestati esse anteposurus.

Sed neque accipiet unde non oportet: non enim eius qui non magni facit pecunias, talis acceptio est: neque erit petax: non enim ad eum spectat qui beneficia in alios confert, ut facile beneficijs afficiatur: unde autem oportet, accipiet, ex proprijs uidelicet possessionibus: non quia honestum id sit, sed quia necessarium, ut habeat quod det: neque res suas negliget: quippe cum ex ipsis uelit aliquibus suppeditare: neque dabit quibuslibet, ut habeat quod det quibus oportet, & quando, & ubi honestum est. Liberalis uiri etiam ualde est ita in dando excedere, ut pauciora sibi relinquat: quippe cum ad se minime respicere liberalis proprium sit.

Proprietates quasdam liberalis persequitur: ac primo quo modo in accipiendo se gesturus sit, ostendit. neque enim, inquit, accipiet, unde non decet, id enim est hominis pecunias magni aestimantis. neque erit petax, hoc est promptus ad petendum: propterea quod qui alios beneficijs afficere consuevit, accipere beneficium ab alijs non facile patitur. nam licet utraque tam bene facere quam bene affici ad liberalem spectet: magis tamen uirtus in benefaciendo elucet: quippe quae esse diuinum quoddam uideatur, deique assimilatio quaedam. afficere autem beneficijs, non affici dei proprium est. Quocirca non accipiet nisi unde oportet, id est ex proprijs facultatibus: atque id necessitatis causa, ut habeat unde dare, hoc est exerceat liberalitatis operationem ualeat. Quod uero subiungit, liberalem suas opes minime esse neglecturum, facit illud quidem ad eandem honorum conseruationem, ut ad dandum superpetant: nihilo minus tamen ad tollendam falsam liberalitatis opinionem utile est. nam qui priuatas opes suas negligunt, speciem quandam uirtutis praeseferunt, ut non recte considerantibus esse liberales uideantur: id autem minime est. nam si curam suarum rerum non haberent liberales, quo pacto ex ipsis opem ferre indigentibus possent? Quocirca economica quaedam ac dispensatrix uirtus est, qua efficitur, ut unusquisque uirtute aliqua praeditus eius rei curam habeat, qua in exercenda uirtute sua uti consuevit. Sic fortis uir roboris ac uirum suarum curam habet, ut eis ad fortiter agendum uti possit. Sic liberalis opibus conseruandis studet, ut habere queat unde liberaliter operetur. perindeque esset si liberalis opes, & uir fortis vires negligeret: siquidem ex his & liberalitatis, & fortitudinis operatio existit. Pauciora tamen sibi interdum relinquet liberalis ita praescribente ratione: quippe cum

Eustrat.

I in

non ad utilitatem propriam magis, quam ad honestatem spectet: neque suum commodum alienae necessitati anteponat.

Liberalitas tamen pro facultatibus dicitur: non enim in multitudine eorum quae dantur, sed in habitu eius qui dat, actio liberalis consistit: qui quidem habitus est, qui dat pro facultatibus. Unde nihil vetat, quin liberalior aliquis sit, qui pauciora dederit, si modo ex paucioribus etiam fuerit largitus.

Liberalitas autem non multorum distributione, sed uniuscuiusque facultatibus metienda est. non enim qui multa dat, est liberalis: sed qui ita dationem moderatur, ut & dandi facultatem non excedat, & indigentium necessitatem non deferat. Dabit. n. interdum pauca, quia paucis indiget ille, qui accipit: ne si plura dederit, quae opus sit, aliorum inopiam defraudare videatur: interdum quia pauca habet: & nihilo minus tamen honestum est, quia ab habitu proficitur, qui antedictas circumstantias praescriptionesque tam in multis quam in paucis servat: id est quando, & quibus, & cuius causa, & quatenus. Quatenus autem dandum est, ille transgreditur, qui pro bonorum facultate non erogat: sed vel minus dat, vel amplius quam facultas eius patitur. atque ideo fit, ut liberalior sit interdum, qui ex minori opum copia pauciora dat, quam qui ex maiori plura: si videlicet minus quam facultatibus ipsius conveniat, dare videatur. & simili modo qui ex paucioribus rebus plura dederit, quam pro facultate eius sit: nihil vetat, quo minus prodigus esse potius quam liberalis censeatur: qui autem pauciora fuerit largitus, liberalis, si modo pro facultatum ratione datio extiterit. Nunc quid igitur ita dicendum est, ut in imperfectis virtutibus intentionem et remissionem reperiri concedamus, cum reliquis omnibus observatis in uno peccaverint et verbi causa, ne a liberalitate longius abeamus, si observatis circumstantiis & quando, & quibus, & cuius causa oportet, et caeteris, in quantitate alter excedat, alter deficiat: nunquid alter altero liberalior esse existimandus est? Sed non ita inquit Aristoteles: nam solet hoc modo comparatione interdum uti: ut prudentiorem alterum altero appellet, qui magis sit ad consultandum idoneus, licet neutrum prudentem re vera esse concesserit.

Illi autem esse liberaliores videntur, qui non ipsi acquisiverunt facultates, sed ab alijs accipere: propterea quod indigentiam experti minime sunt: & omnes sua ipsorum opera, ut parentes, & poetae, magis amare consueverunt.

Liberaliores eos esse qui non acquisiverunt, sed ab alijs partas facultates accipere, non in uniuersum, sed plerumque esse verum consuevit: eo quod qui ita accipiunt, neque indigentiam antequam acquirerent, neque labores in acquirendo experti sunt: ut amare quasi opera sua opes debeant, sed saepe tamen aliter evenit. Eodem modo quoque dictum videtur, non esse facile ut liberalis diues sit: nam saepe in contrarium res cedit, nam cum liberalis & diligentiam conseruandis bonis suis adhibet, & non dat quibus non oportet: facile fit, ut opes ad modicos necessariosque usus suppetentes habeat.

At uero facile non est, ut liberalis diues sit, qui neque accipiendi, neque conseruandi, sed erogandi potius est studiosus: neque pecunias propter ipsas, sed dandi causa aestimat. Atque ideo crimini dari fortunae consuevit, quod qui maxime digni sunt, minime ditescant. id autem non absque ratione accidit: quippe cum fieri minime possit, ut habeat pecunias is, qui nullam diligentiam adhibet, ut eas habeat. id quod in caeteris etiam rebus fit.

Quia tamen liberalis ad dandum est quam accipiendum & conseruandum propensior, interdum accidit ut esse diues non possit: cuius argumentum est, quod accusari fortuna tanquam iniusta a nonnullis solet: quae diuitias ijs qui digni sunt, ipsisque uti optime sciunt, non exhibeat. id autem non vitio fortunae, sed rei natura ita evenit: rationi quippe est consentaneum, ut qui viribus acquirendis nullum studium adhibet, viribus praeditus non sit: & qui sanitati non consulit, neque dat operam ut sanus esse possit, non sit sanus: sic quoque absurdum minime est, si is diuitijs careat, qui ut eas habeat, non curat: cuiusmodi esse liberalis videtur. Non accusanda in hoc est fortuna, neque ab ea quasi merces quaedam pro virtute exigenda est: cum

cum neque pro alijs bonis eam requiramus: ut pro sanitate, & robore. sanitatis enim satis idonea merces est sanitas: roboris item robur: sic virtutis locupletissima merces virtus ipsa est.

Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet: & reliqua huiusmodi: alioqui non ageret secundum liberalitatem: neque ita expensas pecunias posset in ea quae debet, expendere. Sicut enim diximus, is est liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quae debet, sumptus facit: qui uero excedit, prodigus. atque ideo tyrannos prodigos non dicimus: facile enim esse minime videtur, ut dationibus & sumptibus excedere opum multitudinem possint.

Cum igitur liberalis pro facultatibus debeat alijs impertiri: qui supra facultates id facit, non liberalis sed prodigus est. Quia vero tyranni id est reges opum copia adeo abundant, ut nulli sumptus sint, qui eam excedere posse videatur: prodigi minime dicuntur, sed econtrario potius quod in dando deficiant, vituperari consueverunt.

Cum igitur liberalitas mediocritas sit, quae circa pecuniarum dationem acceptionemque uersatur: liberalis dabit & expendet in ea quae oportet, & quotcumque oportet, tam in paruis: quam in magnis: atque id iucunde faciet: accipiet item & unde oportet, & quotcumque oportet. Nam cum uirtus circa utraque sit mediocritas, utraque ut debet, faciet. moderatam enim dationem talis acceptio consequitur: quae autem non est talis, contraria est. quae igitur consequuntur, in eodem simul contingunt: quae uero sunt contrariae, minime.

Quemadmodum artes non secus in paruis ac in magnis operibus perspicuntur: uerbi causa, Polycletus, & Praxiteles, & Myron tam parua quam magna aliqua statua affabre facta specimen artis suae ostendebant: ita uirtute praeditus uir in paruis & magnis factis eandem actionis honestatem praefert. Idem quoque liberalis faciet: nam & in paruis & magnis rebus non modo dabit ut oportet, uerum etiam unde oportet, accipiet: quippe cum moderatam dationem acceptio moderata, iniustam, iniusta consequatur. id quod in prodigis videre licet, qui cum immoderate & iniuste profundant, ut suppetere ipsis diuitiae possint, aliena furantur, latrocinia constituunt, a nulloque iniustitiae genere abstinere. Nunquam. n. fit, ut vel qui ita iniuste accipere non ueretur, bene ac iuste dispenset: vel qui ita immoderate profundit, bene atque honeste accipiat. nam si prodigus qui nullum in dando modum seruat, in accipiendo moderatione uti uellet: cito in angustiam redactus non haberet unde prodigalitatem suam posset exercere. Quae igitur se mutuo consequuntur dationes. s. & accipiōes, in eodem contingunt: in probo uiro, si honestae: in prauo si malae & turpes sint. licet. n. dationi in uniuersum acceptio esse contraria uideatur: quippe cum illa in compendio, haec in dispendio consistat, illa bonorum acquisitio, haec abiectio sit atque alienatio: non tamen re uera est. nam sicut neque moderata atque honesta datio, est abiectio atque alienatio bonorum, sed usus: neque honesta ac moderata acceptio est acquisitio & possessio absolute, sed ad usum opportunum facultatum comparatio: ita neque in moderata datio est usus, sed abiectio: neque immoderata acceptio est acquisitio, sed ad abiiciendum & profundendum reseruatio. Ut hoc modo datio & acceptio, si uel moderatae uel immoderatae utraque fuerint, inter se minime sint contrariae: sed se mutuo consequuntur, in eodemque existant: si autem altera moderata, altera immoderata sit: tunc uero contrariae sint, neque se mutuo consequi, neque consistere in eodem possint.

Quod si inciderit, ut praeter quam deceat, & bene se habeat, expenderit: dolebit quidem, sed moderate, & sicut debet. nam ob quae oportet, & sicut oportet, & latari & dolere ad uirtutem spectat. Est etiam liberalis quantum ad pecunias attinet, in societate uitae perfacilis. iniuria enim affici potest, cum magni pecunias non aestimet. magisque aegre fert, siquid quod oportuerit, non expenderit: quam dolet, siquid expenderit, quod minime debuerit. neque

Simonidi assentitur. prodigus uero etiam in his peccat: nam ob quæ oportet, & sicut oportet, neque lætatur, neque dolet. id quod progredientibus manifestius patebit.

Si liberalis præterq̄ deceat atque honestum sit, quippiam expenderit, vel à tyranno aliquo vel ciuitate etiam in spectacula & ludos aut uisceratiões, aut naumachias, aut tale quippiam sumptus facere coactus: dolebit quidem, sed moderate tamen, & ut decet: neque ob sumptum, sed quia non ut oportebat, eum fecerit. Quia uero nonnulli sunt, qui nullam ægritudinem nullumq̄ dolorem cadere in sapientem ac uirtute præditum opinantur: ideo subtingit, uirtutis esse, id est uirtute præditi hominis, ut & lætetur, & doleat, sicut opus est: id est cum ratione. nihil autem quod cum moderamine ratiois iussuq̄ efficitur, esse vitiosum potest: cuiusmodi est dolor, qui à Stoicis non dolor, sed contractio animi appellatur. Nam si probus uir neq̄ lætitia, neq̄ dolore ullo afficeretur, eandem in reliquis omnibus tranquillitatem & quietem animi eum seruare necesse esset: ut ne ad uirtutum quidem operatiões moueri ullo modo posset. quod si fieret, neque probus esse concederetur. affectus. n. animi sunt, qui ad actiones incitare homines consueuerunt: nam ratio & iudicium satis non est: fenes. n. ad res gerendas iuuenibus minus idonei sine dubio ob id ipsum esse perspicuntur. Adde q̄ cum uirtus habitus electiuus sit, electio uero habitus consultatiuus, appetitio autē affectus: nullo modo operari secundum uirtutē sine affectu possemus. Dolebit igitur liberalis, si sumptus præter honestatem aliquos fecisse uidebitur: & multo magis est, si non dederit, cum erat opus, q̄ si dederit, cum non oportebat: atq̄ in hoc Simonidis sententiam minime approbabit. De Simonidis. n. Lyrici poetæ auaritia cum alij nonnulli: tum Theophrastus meminit & in libro de moribus, & in eo quem de diuitijs inscripsit.

Dictum à nobis est prodigalitem & illiberalitatem excessus esse & defectus: atque eas in duobus datione & acceptione consistere: nam etiam sumptum in dationem reponimus. Prodigalitas enim in dando & non accipiendo excedit: in accipiendo autem deficit. illiberalitas contra in dando deficit, in accipiendo excedit: sed in paruis tamen.

Absoluta mediocritatis pertractatione ad uitia opposita explicanda descendit, ac quia superius prodigalitem & auaritiam esse excessus & defectus dixerat, atque utraq̄ in datione et acceptione uersari: nunc quo modo id sit, declarat: docetq̄ primum debere unumquemq̄ sumptum in dationis rationem venire. atque id ob prodigos dictum uidetur, qui non proprie dant ac donant, sed quomodocūq̄ in immoderatos, in honestosq̄ sumptus pecunias solent profundere. Prodigalitas. n. in dando ac profundendo excedit, in accipiendo deficit: illiberalitas in dando deficit, in accipiendo excedit: cæterum in paruis rebus, cuiusmodi sunt, qui paruos quæstus sordide conquirunt, paucorumq̄ compilatores ac raptores dicuntur. nam qui in magnis accipiendis excedunt, ut sunt tyranni, insatiabiles potius alienorum usurpatores & iniusti, atque impij, q̄ illiberales & auari appellarentur.

Ac quæ ad prodigalitem quidem spectant, non admodum coaugeri consueuerunt: quippe cum facile minime sit, ut qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur. cito enim priuatos eos homines qui dant, facultas deserit: qui quidem prodigi esse etiam uidentur: id est inseruati. Nam qui huiusmodi est, non paulo melior illiberali esse uideretur: cum & ab ætate, & inopia curari facile possit: atque ita ad medium redire. cum. n. ea habeat, quæ sunt liberalis, quippe qui det quidem & non accipiat, sed neutrum tamen neque ut debet, neque bene faciat: si ad hoc tantum uel assueuerit, uel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet. fiet siquidem ut & det quibus oportet, & non accipiat unde non oportet. unde neque esse moribus prauus uidetur. in dando. n. & non accipiendo excedere non mali et ignobilis, sed stolidi potius hominis est. Qui aut hoc modo est prodigus, longe illiberali et auaro, cum ob ante dicta,

tum

tum propterea esse melior uidetur: quia ipse multis, illiberalis nemini, pdest; immo ne sibi ipse quidem utilis est.

Cum dixerit prodigum in dando & non accipiendo esse nimium, ac propterea in accipiendo deficere: subdit utraq̄ hæc in prodigalitate simul esse ac perseverare non admodum solere: ut multa scilicet aliquis det, & nihil accipiat. qui enim ita facit, cito in pecuniarum inopiam incidit, si fuerit priuatus: quippe qui cum *ασωτος* id est inseruatus sit, ac seipsum perdidit, proprie prodigus dicitur. nam regibus & tyrannis, etiam si multa dent, deficere opes minime solent: ut hac de causa hi neq̄ esse prodigi posse uideatur: cum, sicut dictum superius est, ob pecuniarum prouentuumq̄ copiam nullos sumptus facere supra facultates suas queat. Qui tamē ita est prodigus, qui reuera est prodigus, ut utraq̄ hæc habeat, ut & in dando excedat, & deficiat in accipiendo: is duabus de causis illiberali longe melior est: primum quia corrigi non difficulter potest: cuius rei duæ quoque sunt causæ, una, q̄ cum in iuuētute contingere huiusmodi uitium consueuerit, quo magis ætate unusquisq̄ prouehitur, eo paratior, rerumq̄ suarum studiosior redditur: altera, quia ad egestatem cito huiusmodi homines deducti reprimuntur: à nimiaq̄ opum profusione cogitur desistere: atque ita fit, ut ab his utrisq̄ & ætate & inopia castigati, melius assuescant: eaq̄ assuetudine id quod habent, quod liberalis est proprium, hoc est ut dent & non accipiant, licet deprauatum id sit, ad mediocritatem dirigant, atque emendent. præsertim cum uere prodigus neque esse malus moribus uideatur, neque ignobili & abiecto animo: magnanimitate enim quadam est præditus ut & bona sua communicare cum alijs uelit, & uilis lucri cupiditate minime afficiatur: stolidusq̄ esse, id est stulte & ipeite potius facere sit existimandus. Quocirca facile fiet, ut si uel ætate uel inopia resipuerit, didiceritq̄ quis sibi in largiendo modus seruandus sit: mutetur, & ad mediocritatem redeat. Deinde uero in eo quoq̄ illiberali est melior prodigus, q̄ hic quomodocūq̄ profundendo multis: ille nemini, ne sibi quidem ipsi utilis est: quippe qui, ut prouerbio dicimus, iusculo solo sibi uiuendum proposuerit.

Pleriq̄ tamen prodigi sicut dictum est, etiam unde non oportet, accipiunt: atq̄ in hoc sunt illiberales: qui ideo ad accipiendum prompti efficiuntur, quia cum uelint expendere, facere id facile nequeunt. cito enim ipsis opes deficiunt: ut aliunde sibi comparare eas cogantur. quoniam præterea nullam honestatis curam habent, undiq̄ nullo habito delectu accipiunt. dare enim cum cupiant, quo pacto & unde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes sunt, cum non sint honestæ, neque huius ipsius causâ, neq̄ ut oportet, efficiuntur: immo interdum eos quos oportet esse pauperes, diuites reddunt: atq̄ iis qui moderati sunt moribus, nihil, adulatoribus autē & ceteris qui aliam quampiam uoluptatem ipsis sumministrant, multa largiuntur. unde efficitur, ut pleriq̄ ex his intemperantes etiam sint. nam & quia facile expendunt, in intemperantias etiam profusos sumptus faciunt: & quia non ad honestatem spectantes uiuunt, ad uoluptates quoque declinant. Prodigus igitur si incorrectus permaneat, in hæc transit: si curationē admittat, ad mediocritatem deuenire, honestatemq̄ potest.

Atque hic quidem prodigus in quo utraq̄ hæc concurrunt, ut det & non accipiat, illiberali & auaro longe melior est. pleriq̄ uero sunt qui non synceram habent prodigalitem sed commistam cum illiberalitate, ac confusam: qui & dant quibus non debent, adulatoribus scilicet & flagitiosis hominibus: & unde non debent, nulla honestatis habita ratione quocūq̄ uel turpi modo accipere, ac rapere non uerentur, quo in sumptis inhonestis uoluptuosissq̄ possunt perseverare: qui ferè sunt intemperantes. Nam eum præcipue prodigum appellare homines solent, qui ut libidinibus, intemperantibusq̄ uoluptatibus fruatur, opes suas dissipat, ac consumit. cuiusmodi hominum uaria genera reperiuntur. alij enim in ueneas uoluptates, & meretrices, alij in potationes, alij in epulas patrimonium dilapidant. Vene

reis dediti, libidinosi: vino, temulenti atque ebriosi appellantur. Qui autem epulis vacant, pro vario ipsarum studio varia etiam nomina sortiuntur. Qui enim cibi sumendi praescripta tempora ob auiditatem antevertunt, nec expectare quippiam patiuntur, esuritores ac famelicosi dicuntur: *ἔστυπνοι* graece. i. qui cito fame iritantur. Qui multo opsonio vescuntur, opsonatores atque edaces dixeris: quos Graeci *ὄσπονδοί* appellant. Qui curiose autem nimis varia ciborum condimenta, nimiasque lautitias ac cupedias requirunt, ii lautii, ac cupediarii nunc cupantur: *λαμβοὶ* à Graecis nominati. Ganeones vero & gulosi, qui ex quouis edulio suavisimum quodque excerpunt atque affectant: hi sunt qui *τίνθη* à Graecis dicuntur. At ventres & eluones qui multa edere quomodocunque, & ventrem replere student: sicut obliguritores & lurcones, qui in edendo voracitatem quandam & furiam ac celeritatem praeseferunt: illos *γαστριῶν* & *γαστριμάργους* hoc est ventrosos, & ventrifurentes: hos *λαμάργους*, id est gulifurentes Graeci vocant.

At illiberalitas incurabilis est. nam & senectus & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur: magisque quam prodigalitas, hominibus natura insita est: nam plerique sunt pecuniarum cupidi magis, quam ad dandum prompti: & late patet, multiformisque est.

Vitium per excessum, id est prodigalitas curari et corrigi, ut dixit, non difficile potest: cum ob alia, tum quia ab aetate progrediente adiuuatur. illiberalitas vero et auaritia est incurabilis, id est curari facile nequit, quippe quae cum aetate crescat. nam senectus reddere homines auaros consuevit. Cuius id est argumentum quod omnis imbecillitas id facit, qui enim corpore infirmiores, imbecillioresque sunt, auari etiam magis & illiberales plerumque efficiuntur, pecuniarumque cupidiores, quibus maxime sibi opus fore existimant. At senectus imbecillitas quaedam est & impotentia: ut insitum naturae hominibus hoc vitium esse videatur, quippe quod & simul cum aetate augetur, & homines ad se propensiores habeat. quod vero natura inest, curari atque amoueri difficile potest. Dicitur siquidem superioribus in libris est, magis ea esse incurabilia ad quae eramus procliuiores, quibusque capi atque allici facilius poteramus. ad auaritiam autem pecuniasque acquirendas, unusquisque videtur esse quam ad dandas procliuior.

Multi enim modi esse illiberalitatis videntur. nam cum in duobus constituta sit in dandi excessu, & defectu accipiendi: non omnibus integra adest, sed interdum separatur. atque ita fit, ut nonnulli in accipiendo excedant, alij in dando deficient. nam qui his nominibus praediti sunt, ut dicantur parci, tenaces, retracti & restricti, omnes in dando deficient. Non appetunt autem aliena, neque accipere uolunt alij ob probitatem quandam, turpiumque rerum euitationem. uidentur. n. aliqui, uel certe dicunt, propterea conservare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos est etiam cuminifeca, & unusquisque alius huiusmodi, qui nomen sortitus est ab excessu, quod nemini quicquam daturus sit. Alij ob timorem ab alienis abstinere: propterea quod facile minime est, ut si aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquam non accipiant: atque iccirco neque accipere, neque dare ipsis his placet.

Haec ipsa autem auaritia multas habet species: nam parci dicuntur, qui in seruandis rebus suis nimis excedunt. Qui vero pauca quaedam exhibent ac minuta retracti appellantur ac restricti: quos *κίμβικας* hic appellat Aristoteles, quia huiusmodi homines *κινουντων βίβας*. uiuentur, & ad dandum impelluntur. nec non cuminifeca: ut qui etiam cumini granum secare, nec concedere integrum velint. vocantur hi etiam à graecis *γνίφωνες* & *σκιηποῖ*. i. obstipipi, & minuti. Qui vix dant, ac difficile, *γλίχροι*. i. tenaces: qui cum contentione & ira, *μικρολόγοι*, hoc est sordidi ac paruipenduli nominantur, utpote qui parua magni pendant atque aestiment. Atque hi sane omnes in dando deficient. aduertendum autem, quod inquit hic non nullos videri vel dicere se conservare ne turpe aliquid facere cogantur, id duobus modis intelligi posse: nam graece est *φυλάττω* tantummodo, quod potest significare conservare, & hoc

sa. l. obfer
uare.

hoc modo subintelligitur /suas opes/ aut/ pecunias: ne si inopes euaserint, aut furari, aut peccare, aut caluniarum, aut quippiam aliud huiusmodi turpe cogantur perpetrare. Possimus et interpretari *φυλάττω* attendere & obseruare ne quippiam ab aliquo accipiant, ne scilicet accipiendo, assuescant & unde non debent, & quantum non debent, postea accipere.

Nonnulli uero in accipiendo excedunt, dum & undecumque & quodcumque accipere non uerentur: ut sunt, qui illiberalia opificia exercent, & lenones, & id genus ceteri: & sceneratores, qui etiam parua magnis cum usuris accipiunt. qui quidem omnes neque unde debent, neque quantum debent, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis quaestus uidetur: causa enim lucri omnes, atque eius parui, opprobria subeunt. Nam qui magna unde non oportet, et quae non oportet, accipiunt, ut tyrannos qui urbes populantur, & templa diripiunt: non illiberales, sed improbos potius, sed impios, sed iniustos appellare consueuimus. At aleator, & fur seu spoliator, et latro ex illiberalibus etiam ipsi sunt: cum turpi lucro dediti sint. utriusque enim lucri causa negotiantur, & opprobria sustinent. & hi quidem pericula maxima acceptionis causa subeunt: illi ab amicis quibus dare deberent, lucrantur. utriusque igitur cum unde non oportet, uelint lucrum comparare, turpi lucro dediti sunt. atque omnes huiusmodi acceptiones sunt illiberales. Merito uero illiberalitas contraria liberalitati propterea esse dicitur, quod maius malum quam prodigalitas est. magisque in ea peccant homines, quam in prodigalitate, de qua superius iam diximus. De liberalitate igitur, & oppositis uitijs haecenus dictum sit.

Alij sunt qui in accipiendo exuperant, qui undecumque sibi esse accipiendum, nihilque quod quaestuosum sit, turpe existimant. ut lenones qui meretrices alunt ac lucri causa prostituunt, publicani, & sceneratores non absolute quidem omnes, sed qui praecipue parua, magnis cum usuris accipiunt. Quam hic duplex lectio reperitur: altera *τοκισαί, καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῶν*. i. sceneratores etiam parua magno cum scenore, ut subintelligatur vel accipientes, vel dantes: ut non omnes hoc in genere esse dicantur sceneratores, sed qui vel dant parua magnis cum usuris: vel parua accipiunt magnis cum usuris, id est paulatim accipiendo magnas tamen usuras conficiunt. cui interpretationi altera quoque lectio uidetur astipulari quae huiusmodi est. *καὶ τοκισαί κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ πολλῶν*, id est & sceneratores qui paulatim & magnis cum usuris accipiunt. Turpis autem lucri causa isti subire quodlibet opprobrium patiuntur. accipiuntque unde non debent, lenones: quantum non debent, sceneratores. sunt etiam nihilominus huiusmodi latrones & aleatores, quauis esse suorum bonorum profusi uideri possint: nam & illi, id est latrones & spoliatores ob paruam lucrum magnis periculis sese exponunt: & aleatores ab amicis lucrantur, quibus cum versantur & degunt: gaudetque si eos nudos, pecuniisque exhaustos dimiserint, quos magis iuuare beneficiisque afficere deberent. Ex his omnibus fit, ut auaritia maius malum sit quam prodigalitas, atque ob id magis contraria liberalitati esse censeatur.

De magnificentia & eius extremis.

Cap. II.

Sequi uidetur, ut de magnificentia seu magnidecentia differamus. nam est ipsa esse quaedam uirtus uidetur, quae circa pecunias uersatur: non in omnes tamen quae ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantum: atque in his liberalitatem magnitudine excellit. nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decens sumptus est. magnitudo autem est ad aliquid. non enim aut triremis, aut supplicationum praefecto idem sumptus est: sed qui est decorus & ipsi, & in quo, & circa quod fit.

Cum tractatus de magnificentia dissertationem de liberalitate subsequatur, eam vel tan

† a. l. q. pau
lati & ma
gnis cum us
ris accipit

quam speciem genus, vel tanquam partem totum sequi manifestum est. vtro modo sequatur considerandum videtur. sed prius in quo differat a liberalitate magnificentia explicabimus. liberalitas circa dationem & acceptionem versatur: magnificentia circa dationem tantum. Liberalitas præterea tam in magnis quam in parvis dationibus spectatur: magnificentia vero, quemadmodum hic ab ipso Aristotele ex nomine definitur, quæ μεγαλοπρεπεια hoc est magnidecentia græce dicitur, nihil aliud quam in magnitudine decens sumptus est, seu decentium in magnitudine sumptuum effectio: vt circa magnas dationes, magnosque sumptus versari eam tantum necesse sit. Cum igitur sit eiusmodi, species ne liberalitatis eite, an pars dicenda est: nam si est species, cum nullum genus spem vnam tantummodo habeat, sed plures: quo modo liberalitas diuidi in plures species poterit: an ita liberalitatem distribuemus, vt alteram eius speciem dicamus esse, quæ in dando: alteram, quæ in accipiendo consistat: tum eam quæ in dando versatur, in duas etiam ipsam diuidi, vnam, quæ circa magnos sumptus: alteram, quæ circa paruos consideretur: ex quibus ea quæ circa magnos sumptus est, magnificentia vocetur, altera nomine careat: Sed absurdum videbitur, si acceptionem & dationem duas liberalitatis species faciamus: primum quia liberalitas in sola datione magis consistit: simul enim atque aliquis in dando peccauerit, liberalis non est, etiam si recte acceperit: nam præterquam quod recte accipiat, recte etiam det, necesse est eum qui liberalis nomine appellandus sit. Deinde ob id absurda est hæc specierum liberalitatis diuisio, quod cum liberalitatis definitio sit, vt tam in dando quam in accipiendo recte se gerat, ea vtriusque speciebus conuenire minime poterit. Quocirca melius est, vt partem liberalitatis esse magnificentiam asseramus. nam cum liberalitatem in omnes quæ ad pecunias spectant, actiones diffundi dicat: querendum est, an in eas etiam, circa quas versatur magnificentia, si enim in eas non pertingit liberalitas, falsum erit, quod hic dixit Aristoteles: si pertingit, vel eodem modo quo magnificentia in ipsis vel diuerso expendet: si diuerso, sumptus proculdubio secundum decorum & rectam rationem minime faciet, neque vt oportet, neque quantum oportet: atque ita efficietur, vt cum indecore impedit, neque esse mediocritas & virtus possit. si vero eodem modo quo magnificentia, pecunijs vtetur, restat vt magnificentia pars liberalitatis esse videatur. nam sic quoque sequitur id quod inquit, si quis magnificus sit, esse etiam liberalem: si quis autem sit liberalis, non prorsus quoque esse magnificum. perinde ac si quis diuisa in tres partes medicina in medicamentalem, in victualem, & manualementalem, hoc est φαρμακικὴν, διατροφικὴν, & χειρουργικὴν, si quis sit medicamentarius esse etiam medicum dicat, non autem si quis sit medicus esse etiam prorsus medicamentarium. Verum si has esse species medicinae quispiam concedat, nihil erit, quo minus magnificentiam quoque liberalitatis esse speciem concedendum sit. Quamquam possumus etiam ita intelligere, vt dicamus circa omnes pecuniarum vsus communes scilicet et consuetos versari liberalitatem: circa sumptuosos vero solummodo magnificentiam, id est eos qui ad sumptus spectant, qui tamen largitate maiore, ac splendore indigeant: vt duæ sint virtutes, quæ circa pecunias versentur, quarum altera in consuetis omnibus & communibus: altera in sumptuosos tantum ac maioribus actionibus suo officio fungatur. vt in eadem etiam circa quas magnificentia consistit, extendatur quidem liberalitas, sed ita tamen, vt proprietates suas minime excedat. proprium autem eius est, vt honeste & secundum rectam rationem sumptus faciat. at spectare ad euentum, splendoremque & excellentiam ex sumptuosa actione requirere, illud vero totum magnificentiam, seu magnidecentiam est: quippe quæ non sumptum absolute, sed decorum quædam sumptum faciat. Cui vero inquit in his, id est sumptuosos pecuniarum vsibus magnificentiam magnitudine excellere liberalitatem, non id significat, vt in eisdem prorsus sumptuosos rebus versari & liberalitatem & magnificentiam intelligamus: nam si eadem prorsus res essent, quæ non nisi magnos sumptus exigerent, in ipsis liberalis minime pro dignitate ageret: atque ita se gerendo neque liberalis prorsus esset. sed cum dixerit in sumptuosos tantum versari magnificentiam, ostendere vult qua re, id est magnitudine qui in talibus sumptuosos versatur, excedat liberalem, cuius in minoribus & consuetis negocium est. Sed fortasse etiam in eum sensum Aristotelis hæc lectio est accipienda, vt licet circa eadem versetur liberalitas, magnificentiam tamen non in eo differre dicamus quod secundum rationem expendat, sed in eo quod magnos sumptus ac splendidos faciat. magnitudo autem est ad aliquid, hoc est alicuius est magnitudo: estque alterius rei alia, atque alia. vt non idem sit sumptus trieracho qui instruenda triremi præfectus est, & architheoro qui publice

blice vel ad ludos Græciæ cum sacrificijs, vel ad deos scitatum oracula, aut supplicatū mitti consueuerat. Magnificus igitur decorum spectabit & quantum ad se, & quantum ad id attinet, in quo, & circa quod operabitur. in quo & circa quod autem idem per diuersa videtur significare, in qua re videlicet & circa quam rem sumptus facturus sit. aliud enim decorum est, si templum extruat: aliud, si patriam muris cingat: aliud, si ædilitatem: aliud, si gymnico rum ludorum præfecturam gerat: in quibus omnibus ita sese moderabitur magnificus, vt magnitudinem in singulis accommodatam seruet.

At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, magnificus minime dicitur: ut id, Mendico panem poscenti sæpe ferebam: sed qui in magnis. nam qui est magnificus liberalis etiam continuo est: liberalis autem, non continuo magnificus. Huius uero habitus defectus paruificentia seu paruidentia, excessus decori imperitia & ineptitudo quædam operaria appellatur. & eiusmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudinem circa quæ oportet: sed in quibus non oportet, & sicut non oportet, splendorem affectat. Verum de his posterius dicemus.

Manifeste hæc differentiam magnifici & liberalis ostendit, cum inquit qui in paruis & mediocribus pro dignitate expendit, eum minime esse magnificum: in paruis enim & mediocribus sumptibus liberalitas, in magnis magnificentia consistit. illius enim essentia in eo est, vt recte: huius, in eo, vt magnifice & excellenter sumptus faciat. atque hinc patet liberales actiones posse etiam ab illis qui non sunt diuites, nihilo minus exerceri: magnificas autem omnino diuitijs indigere. Sciendum vero, sicut paruificentia ab avaritia, & decori imperitia, ineptitudoque operaria a prodigalitate differt: ita magnificentiam a liberalitate esse diuersam. sunt autem inepti operarij quos βαρβαροι Græci vocant, sordidi ac viles opifices, qui sedentarias manualesque artes exercent: proprie tamen fabri qui ad ignem & caminos operantur, ab eo dicti, quod caminos incendunt: αἰών enim incendere, βαῦνος caminum significat. quia vero huiusmodi homines plerumque præter dignitatem efferuntur, suisque opificijs quasi magnis ac præclaris gloriari consueuerunt: inde factum est, vt hoc nomen ad eos etiam transferatur, qui maiora quam ipsis conueniant, indecore aggrediuntur. Aristotelesque hic vitium magnificentiam per excessum oppositum hoc nomine appellat: quæ est affectatio quædam magnitudinis & splendoris in sumptibus pro dignitate ac decoro faciendis, in quibus minime oportet.

Magnificus autem seu magnidecens esse scienti similis uidetur, quippe qui & quod decet contemplari, & magnos consone facere sumptus possit. quem admodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & ijs quorum habitus est: magnifici uero sumptus, & magni sunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, ut sumptus & magnus, & operi decorus euadat. ut & opus sumptu, & sumptum opere dignum esse oportet, uel etiam excedere.

Magnificum hic scienti similem esse inquit, aut quia est decentium sumptuum in magnis rebus contemplator: contemplari autem scientis proprium est, unde etiam scientias contemplatiuas appellant. nam in paruis dignitatem rei aduertere haud difficile, in magnis non admodum facile est. Qui igitur in magnis sumptibus faciendis magnitudinem unicuique rei accommodatam potest aduertere, atque obseruare, is merito esse scientia quadam præditus videtur: præsertim cum fieri etiam possit, vt licet magnos sumptus quis faciat, propositæ tamen rei magnificentiam non allequatur. aut scientem, artificem vocari hic dicendum est: vniuscuiusque enim artificis est, rei eius decorum contemplari ac spectare, quæ arti suæ subijcitur: verbi causa, sutoris munus est, id spectare, vt vel viri, vel mulieris, vel pueri, vel adulti pedibus accommodatos calceos conficiat: pictoris, vt heroem, regem, priuatum, letantem, aut dolentem pro dignitate vniuscuiusque coloribus exprimat, atque effingat: ita quoque ad magnificum pertinet, vt id attendat & spectet, vt pro magnitudine vniuscuiusque rei conue-

nienter, ac magnifice expendat. superius vero & ex operationibus habitus etiam inueniri dixit: quales enim sunt operationes, talis habitus est, ex quo operationes proficiuntur: & ex rebus illis, quarum est habitus, seu contemplatiuum, seu effectiuum, seu actiuum volueris. exempli gratia, aedificatoriae artis operationes quaedam eiusmodi sunt, quae ad aedificandum pertinent, quas nimirum ipsa ars aedificandi exercet: subiectum autem eius sunt ligna & lapides, quibus tanquam materia ad operationes efficiendas uti consuevit. simili modo in virtutibus quoque res sese habet. sicut enim paulo superius liberalitatem versari circa pecunias demonstratum est, propterea quod & operationes eius circa pecunias esse, & subiectum eius esse pecuniae conspiciantur: ita cum magnificentiae operationes sumptus sint & magni, & decentes, subiectum vero magna opera atque excellentia, his habitus quoque eius definitur, id est notatur, atque agnoscitur. est enim ea quae magnos sumptus ac decentes, magnisque operibus ac praeclearis accommodatos facit. Vel igitur hoc quod inquit habitum operationibus defini, ita est intelligendum: vel altero etiam modo: ut sensus talis efficiatur. Quae admodum in principio diximus, habitus moralis non certam quandam ex se habet praescriptionem, sed ex incidentibus atque occurrentibus sigillatim operationibus definitur, ex quibus quorum subinde est operator: non enim virtutum ipsarum, sed nostri tantum ratione habita medium in virtutibus ac mediocritas & est & dicitur: sic magnifici hominis sumptus non certam habent magnitudinem, sed ita magni sunt, ut unicuique magnae rei deceter ac prodignitate accommodentur: suntque ita magna opera, perinde ac praesens necessitas, atque usus requisierit: ac sui respectu vnumquodque. ea enim ratione potissimum fit, ut & sumptus magnus, & decens opus euadat, cum & opus sumptu, & sumptus opere dignus est, vel etiam excedit. exuperat siquidem in sumptibus faciendis aliquando magnificus, neque eos rebus studet nimis exacte adaequare, id quod parci ac sordidi potius est: ut per eum non stet, quominus opus magnum ac splendidum efficiatur.

Atque huiusmodi sumptus magnificus honestatis causa faciet: commune enim hoc est virtutibus: iucunde etiam & large: eo quod nimis exacta ratio parum iucunda est: considerabitque magis quo modo pulcherrimum ac decentissimum opus efficiatur, quam quanti constet, quo modoque fieri minimo precio possit. Necessesse uero est, ut magnificus sit etiam liberalis. nam & liberalis expendet & quae oportet, & sicut oportet. in his tamen quod est magnum, magnifici est: ut magnitudo.

Magnificus etiam eum finem ac scopum habet, qui caeteris quoque virtutibus propositus est: primum, ut honestatis causa agat: deinde ut iucunde, quippe cum virtutum operatio iucunda esse consueuerit: tum id adiungat, ut large ac profuse, non ad exactam rationem expendat.

Si circa eadem liberalitas sit, etiam ab equali sumptu opus magnificentius faciet. non enim eadem & possessionis & operis uirtus est. nam possessio anteponitur, quae est dignissima ac preciosissima: opus, quod magnum & pulchrum est. talis enim rei spectatio est admirabilis. quod autem est magnificum, est admirabile: operisque magnificentia uirtus in magnitudine est.

Adde quod ab equali sumptu maius opus efficiet magnificus, quam liberalis. si enim oporteat sumptu centum talentorum patriam ipsam quippiam extruere ac fabricare, non id faciet paruum, quod auri tamen & gemmarum, margaritarumque aestimatione preciosum sit: sed dabit operam, ut magnitudine praecipue excellat. Nam & Pericles Iouem Olympium poterat huiusmodi sumptibus sicut minorem, ita auro et gemmis preciosiorem constituere: sed magnificum opus minime fuisset: quippe cum non eadem sit uirtus operis & possessionis. Possessio enim id habere debet ut plurimum constet, atque aestimetur, possitque, licet mole & magnitudine esse exigua videatur, plurimum valere: cuiusmodi est aurum, gemmae, uniones, & id genus caetera. at opus quo maius & praeclearius, eo preciosius est atque excellentius: necnon unicuique spectanti atque inspicienti admirabilius: cuiusmodi esse id quod magnificum est, debet. magnificentia enim est uirtus operis quae in magnitudine consistit.

Ex

Ex impensis autem quas honorabiles dicimus, illae sunt, quae ad decorum donaria, edificationes, & sacrificia pertinent: quaeque ad omne denique geniorum numen spectant. quae item ad publicam munificentiam gloriosae sunt: ut, sicut hi uel ludorum edendorum, uel triremium extruendarum, uel epuli ciuitati exhibendi splendide gerendam praefecturam existimant.

Sunt, inquit, honorifici sumptus, id est magnifici, qui ad deos spectant, & genios. geniorum autem numen hic appellat, quod graece δαίμωνιον dicitur, vel genus quoddam gentilium deorum, ac tutelarium, qui secundum patriam uniuscuiusque gentis instituta coluntur: uel defunctorum manes, quos Graeci μακαρίτας, id est indigetes nuncupant: qui aliquando publicis quibusdam ceremonijs placandi sunt.

In omnibus autem, sicut dictum est, ad agentem quoque haberi relatio debet, quisnam, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his esse sumptus debent, & non solum operi, uerum etiam facienti decenter esse accommodati: atque iccirco pauper nequaquam esse magnificus potest, cum ea non habeat, ex quibus sumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur, stultus est: praeter dignitatem enim aget, praeterque id quod oportet. id autem secundum uirtutem est, quod recte fit.

In omnibus, sicut etiam superius dixit & personae, & facultatum, & operis decorum in sumptibus a magnifico seruandum est. quocirca pauper esse magnificus non potest, quantum ad operationem scilicet magnificentiae attinet, non quantum ad habitum. Nihil enim uetat, quin unusquisque etiam si sit pauper, habitu magnificentiae praeditus sit: operari tamen is, cum desint pecuniae, magnifice non poterit. quod uero de operatione hic intelligat, ex his constat, quae subiungit. nam qui sumptus facere, cum non adest facultas, aggreditur, stultus est: quippe cum praeter dignitatem ac decorum agat. Sicut enim nobilis & generosus ille est, qui est bono genere, honestisque parentibus est ortus: ita magnificentiam eum habere operatorem necesse est, qui & genere & diuitijs splendorem praeseferat.

Decent etiam eos huiusmodi sumptus, quibus tale aliquid praecessit uel ab ipsis factum, uel a maioribus, uel ab iis qui ad ipsos pertinent: nobiles item, et illustres, & qui sunt huiusmodi. omnia namque haec magnitudinem in se habent & dignitatem.

Decorum autem seruant in magnificis sumptibus etiam ij, qui uel ipsi tale aliquid magnifice antea gesserunt: uel tales habuerunt maiores, eosque qui ad ipsos pertinent, id est, cognatos & domesticos. debet enim magnificus, qui cognatos et domesticos huiusmodi habeat, ab eis non degenerare. Eum quoque qui nobilis est & illustris etiam si nullum huiusmodi factum praecesserit, magnifice agere decet.

Ac maxime quidem talis magnificus est: in talibusque impensis magnificentia, sicut dictum est, uersatur: quippe quae & maximae sint, & honorificentissimae. sed ex priuatis tamen etiam illae ad magnificum spectant, quae semel fieri consueuerunt: ut nuptiae, & si quid tale est: & si alicui rei uel tota ciuitas studet, uel qui in dignitate constituti sunt: quae etiam ad hospitum susceptiones, & dimissiones attinent, ad munera item & remunerationes. non enim magnificus in suum, sed in publicum decus sumptuosus est. munera autem quandam cum templorum donarijs habent similitudinem.

Ac maxime quidem in his expensis uersatur magnificus, quae uidelicet ad publicam gloriam spectant. licet in nonnullis priuatis quandoque etiam munus eius requiratur: ut in nuptijs: ut in his quibus uel tota ciuitas uel dignissimi quoque student & vacant. quo si armorum aut equorum studio teneatur, ipse in illis quoque magnificentiam praeseferat. Circa susceptiones item hospitum, & munera, & remunerationes, magnifici sumptus faciendi sunt. Dum

autem inquit remunerationes, magnificum dona accepturum quoque esse significat. neque mirum esse id debet: cum enim in magnis sumptibus, magnisque operibus veretur magnificus, bonusque sit, accipere munera non verebitur, ut longe maioribus eos, a quibus acciperit, postea remuneretur. Quoniam vero magnificus non in suum, sed in publicum decus, atque ut dictum est, in deorum donaria est sumptuosus: munera autem cum deorum donariis habent similitudinem: in munera etiam sumptus splendide faciet. re enim vera munus quod res ete datur, Iouis praesertim amabilis, aut hospitalis gratia, nullis donariis ac dedicatibus postponendum est.

Magnifici etiam est, ita aedes extruere ut diuitijs conueniant: quippe cum etiam hoc ornamentum quoddam sit. & in ea opera sumptus magis facere, quae sunt magis diuturna: pulcherrima enim haec sunt. & in singulis decorum seruare: nam non eadem sunt dijs & hominibus, aut ad templum & sepulchrum ornandum accommodata. Et quoniam unusquisque sumptus suo in genere est magnus, magnificentissimus est ille, qui in magna re est magnus.

Magis praeterea in ea opera expendet magnificus, quae diutius durant, ut templa, & deorum simulacra, & moenia, quae in ludos & certamina, atque eiusmodi caetera, quae tantummodo sumptus sunt, nullumque habent effectum opus quod perseueret. in omnibus autem his id dabit operam, ut decorum seruet: neque similem sumptum in templum ac sepulchrum faciet. nam cum sumptus in proprio genere quique magni sint, illi sunt magnificentissimi, qui in magnis rebus magni sunt: id est qui vel ad deos, vel ad rempublicam spectant: ubi. f. & opus sumptibus, & sumptus operi in dignitate correspondent.

Hic uero, qui in his magnus est. estque inter magnitudinem quae est in opere, & eam quae est in sumptu, differentia. pila enim & lecythus pulcherrima puerilis quidem doni in se habent magnificentiam: huiusce tamen rei pretium paruum est, & illiberale. atque iccirco magnifici est, ut in quocumque genere quippiam fecerit, magnifice id faciat. quod enim eiusmodi est, & superari non facile potest: & ita se habet, ut sumptus dignitas postulat. Ac magnificus quidem talis est.

Hic uero, id est in quacumque peculiari, sumptus qui in his fiunt, proprii scilicet atque accommodati, magni habentur. magnitudo enim operis & sumptus inter se differunt: ut nihil prohibeat, quin licet res ipsa magna sit, sumptus tamen parui efficiantur. ut, in pila & lecytho vasculo, puerilis doni magnificentia conspicitur, cum tamen res ipsa parua sit, ac parui consistit. Hoc autem intelligi duobus modis potest: vel enim dicemus, si puer puero pilam pulcherrimam aut lecythum donarit, inesse in hac re quantum ad puerum spectat, magnificentiam: licet in puero neque magnificentia esse, neque aliqua alia virtus proprie queat: ut totum hoc de virtute puerili dictum accipiamus. vel si magnificus vir puero pulcherrimam pilam aut lecythum dederit, donum quidem esse magnificum, si ad puerum respiciamus: si ad precium ipsum & sumptum, videri posse paruum atque illiberale. hoc autem exemplum eo spectat, ut in vnaquaque re ostendat magnum quid pro generis ratione posse reperiri: quando in puerilibus quoque donis, quae parua sunt, quandam magnificentiam inesse conspicimus. nam sicut in his magnitudo quaedam ab expendente attenditur, ac seruatur: ita in vnoquoque rerum genere propria quaedam magnitudo est, & accommodata.

At qui excedit ineptusque est, sumptus faciendo supra quam deceat, excidit, sicut dictum est. in paruis enim rebus multa impendit: splendoremque absone affectat: ut qui & sodales qui symbolum dederunt, nuptiali conuiuio excipit: & aedilitatem gerens comcedis in transitu purpuram exhibet, sicut Megareses consueuerant: atque haec omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarum causa faciet, ut inde in admirationem sui homines adducat. atque ubi multa oporteat expendere, pauca: ubi pauca, multa expendet. at par-

uificus

uificus in omnibus deficiet: nam & si magnos sumptus fecerit, in paruo deficiendo postea honestatem perdet: & quodcumque fecerit, cunctando faciet, spectandoque id, ut quod minimum expendat: conquereturque insuper, ac maiora quam decet, se facere omnia existimabit. Ac sunt quidem habitus hi uitia: non tamen huiusmodi, ut opprobria afferant: propterea quod neque alijs nocent, neque deformes admodum sunt.

Vitium per excessum magnificentiae oppositum, ut superius dixit, ἀπειροκαλία est, id est decori imperitia, seu βαναυσία, quam ineptitudinem operariam, seu ineptificentiam dicimus: quae splendorem absone affectat: hoc est: ut graece dicitur παρά μέλος, id est si verbum ex verbo exprimere velimus, praeter modulationem & cantum: ita enim sumpta translatione a cantoribus dici de ijs proverbialiter solet, qui non apte neque accommodate quippiam faciunt: sicut ἐμμελώς, i. consone, de ijs qui rei convenientiam optime seruant: id quod superius magnifico attributum est. Splendorem autem & munificentiam absone affectat, qui, sicut inquit, vel ἐρανεύς, id est contributarijs sodalibus conuiuium apparatus nuptiali factum exhibet: vel comædos, hoc est histriones comicos purpureis stragulis in scenam inducit: cum tamen in comædia non est purpura, sed est cilicis stragula fieri consueuerint. Carpuntur autem Megareses in comædia quod purpureis vestibus in ea uti soleant, quodque importuni, insullis, ineptique in ea habeantur, cuius inuentionem sibi vendicant. Sufarion enim qui comædiam auspiciatus est, fuisse Megaresis perhibetur. Quos quidem taxans Myrtilus in ea fabula quam Titanum filios inscripsit, ita inquit:

10 Grauius audis Hercules:

20 Hoc est tibi dixerim petulans ac Megaricum,

Et frigide admodum irrides: puerulos aspicias.

Item Aristophanes in vespis:

Debetis expectare nunc nil maxumum

A me: nec ut de Megarico huc risum afferam

Raptum solo ad vos. Ecphantides quoque antiquissimus veterum comædiarum scriptor,

Prætereo, inquit, carmen Megaricæ comædiæ:

Nam me pudet facere Megaricam fabulam.

30 Quibus omnibus insulsa Megaresium importunitas videtur notari. Verum haec vitia decori videlicet imperitia & ineptitudo, quia non sicut iniustitia, intemperantia, & auaritia, & caetera fere omnia damnosa alijs sunt: neque opprobrio esse admodum solent.

De magnanimitate & eius extremis.

Cap. III.

Am uero magnanimitas circa magna uel ex nomine uersari uidetur. circa qualia autem uersetur, primum assumamus. qua in re nihil refert, habitum ne ipsum, an eum qui secundum habitum est, consideremus. Esse sane magnanimus is uidetur, qui cum magnis sit dignus, magnis quoque sese dignum esse existimat: nam qui non pro dignitate id facit, stolidus est: at uirtute praeditus neque stolidus, neque stultus est quispiam. Atque est quidem magnanimus hic quem dicimus.

De magnanimitate acturus prius circa quae uersetur huiusmodi uirtus, definire uult: ad quod faciendum nihil referre inquit, siue de habitu magnanimitatis loquatur, siue de eo qui secundum habitum est, id est de magnanimo qui ex habitu ipso agit. quia enim facilius hoc conspici in magnanimo poterat, iccirco in eo rem ipsam considerat: ut quae de ipso dicta fuerint, de magnanimitate quoque dicta esse intelligamus. Primum igitur quinque hominum genera enumerat, qui circa magnorum et paruorum dignitatem uersantur: magnificum, modestum, inflatum, non inflatum, & pusillanimum: de quibus omnibus sigillatim explicabimus. Magnanimus, ut ex nomine ipso significatur, magnitudine quadam animi praeditus est, ut neque prospera fortuna efferatur, neque aduersa concidat: sed utriusque mutationem aequo animo sustineat. maxime enim ij magnanimi dicuntur, quorum animi sanis, beneque ualentibus corporibus similes sunt. nam sicut bene constituta corpora, neque aestibus, neque frigoribus affliguntur, sed in suo statu immutata perdurant: ita magnanimus nulla fortunae mutatione qualis-

Eustrat.

m

tus æquabilem ubiq; animi tranquillitatem nulla admiffa perturbatione conseruat: quippe qui nullam humanam rem magni admodum faciendam existimet: sed virtutem summum bonum, vitium summum malum opinetur: reliqua vero omnia non esse eiusmodi putet, vt aduersa deprimere ac consternare: prospera supra modum efferre animum hominis debeant. In communi etiam loquendi consuetudine est, vt eos qui vel in infortunijs non consternantur, vel in secundis rebus non intumescunt, esse magnanimos dicamus: sed Aristoteles eum magnanimum appellat, qui cum magnis dignus sit, magnis quoque se esse dignum censeat. magna autem hæc, vt procedendo declarat, esse honores inquit, qui inter maxima ex bonis externis reponuntur. Verum si hæc sunt, quæ vir magnanimus appetere debeat, nescio quomodo hoc non absurdum esse videatur. nam si magnanimi finis ad honores spectat qui extrinsecus exhibentur, efficietur vt virtus hæc non ex se, sed ex aliorum arbitrio dependeat: atque ita magnanimus frequenter mutationes multas cogetur pati: dum interdum laudatur, interdum minimè: immo quandoque etiam ignominia afficitur. Quocirca videndum, ne hoc modo hic non sit intelligendus Aristoteles: nam sibi ipse aduersaretur, cum in vltioribus magnanimum inquit contemptorè, despectoremq; esse honorum qui à vulgo exhibentur: vt pote qui nihil humanum multa æstimatione dignum putet. Quem igitur scopum ac finem habet magnanimus: non vt honoretur: ita enim penes alios esset: sed vt & dignum se præstet, qui à probis viris honoretur: & huius præstantiæ ac dignitatis sibi ipse sit conscius: siq; honore afficiatur, libenter eum admittat ac lætetur: sin minus, in conscientia dignitatis suæ acquiescat, satisq; eam sibi esse existimet: qualis Achilles apud Homerum inducitur. Phœnici enim persuadere ipsi volenti, vt iram mitigaret, donisq; acceptis quæ ab Agamemnone mittebantur, Græcis laborantibus auxiliaretur: fore enim, vt inde magnum honorem apud omnes consequatur: ita respondet:

O Phœnix venerande senex, non est mihi cordi
Talis honor: magno sed honores ab Ioue quero:
Qui me inter naues, atque hæc tentoria Graium
Reddit honoratum, ac reddet: dum spiritus artus
Hos reget, atque inerunt vllæ hoc in corpore vires. Contentus. n. est magnanimus deorum honore, qui & optimi sunt, & sapientissimi: neque id mirum: præditus enim esse, vt inquit, virtutibus ferè omnibus videtur: præcipue vero ea re notari, quæ maxime in eo elucet, id est animi magnitudine: quæ omnium virtutum decus quoddam est atq; ornamentum. Nam cum cæteræ virtutes ex subiectis rebus quæq; propriam formam accipiant: temperantia inquam ex eo, quod circa voluptates & dolores moderate se gerat: fortitudo, quæ circa timores & fiducias mediocritatem seruet: atque alia ex alia aliqua re simili modo: magnanimitas quasi superueniens quidam habitus ex omnium aliarum acquisitione emicat, atque efflorescit. Ac magnanimus quidem huiusmodi est, vt diximus: quemadmodum etiam ipse Aristoteles postea manifestius declarabit.

f a. l. mode
flus

Qui autem paruis est dignus, eisdemq; se dignum censeat, et temperans, non magnanimus est: quippe cum magnanimitas in magnitudine consistat, perinde ac pulchritudo in magno corpore. nam parui elegantes, & concinni, non autem pulchri dicuntur.

Sequebatur ille, qui cum paruis sit dignus, paruis quoque se dignum esse existimat: quæ σωφρονα, id est temperantem vocat. Sed querendum videtur, quo modo qui paruis est dignus, esse temperans possit. temperans enim virtute est præditus: at virtute præditus magnus est dignus, non paruis. Vel igitur dicendum est, dignitatem penes opera hic spectari, non penes habitum: quippe cum ob opera & facta laudes & honores exhibeantur: magnanimus enim cum magna & splendida agat, pro dignitate eorundem elatum quoq; merito animum atque excelsum habet, & magna cogitat. temperans vero cum non admodum magnas aut splendidas operationes exerceat, merito neque magnis honoribus se dignum putat. Vel verbum hoc σωφρονα, quo hic vtitur Aristoteles, in eam significationem à nobis est accipiendum, vt non de virtute morali temperantia intelligamus, sed de naturali quadam prudentia, quam modestiam appellamus: qua fit, vt vnusquisq; mentis compos sit, viresq; suas, ac dignitatem optime agnoscat. σωφρονα enim mentis compotes, modestiq; à Græcis vocantur,

tur, non solum temperantes, & σωφρονα simili modo non tam temperanter agere, q̄ sapere est, & modeste se gerere. cuiusmodi homines, qui cum videant se nihil magni neque cogitasse, neq; fecisse, nondum magnis honoribus dignos se esse existimant, non admodum sapienter sunt: immo apti, qui non difficulter corrigi, atque ita ad magnanimitatem possint peruenire.

At qui cum sit indignus, dignum se magnis putat, inflatus quidam est. non omnis tamen est inflatus, qui maioribus, q̄ sit, dignum se esse censeat.

Tertius est, qui magnis cum sit indignus, dignum se esse opinatur, inflatus scilicet: id est græce χαννος, hoc est callus: qui persuasione sui inflatus ac turgens eos sibi honores arrogat, quibus est prorsus indignus. neque is magnis absolute se dignum putat, sed is qui magni vulgo censentur. Ex honoribus enim alij magni re vera sunt, vt est laus quæ à probatis optimisq; viris proficiscitur: alij instituto & existimatione magni, qui publice in ciuitatibus exhiberi consueuerunt: vt coronæ & statuæ, & reliqua huiusmodi: quibus omnibus qui inflatus est, se esse honorandum censeat. Dubitatio autem quædam suboriri hic potest de eo quem quarto loco enumerat: quisnam sit ille, qui licet maioribus quam dignus sit, dignum se esse censeat, non est tamen inflatus: & videtur esse posse vel callidus, vel imperitus. nonnulli enim sunt, qui vt maius quid aucupentur, & caprent, calliditate quadam & versutia vtuntur, maioribusq; q̄ sint, dignos se faciunt, dignitatem eam non inflatione animi & persuasione, sed calliditate sibi attribuētes. inflatus autem stolidus est, non callidus & versutus. hoc autem mellis ex verbo græco agnosci potest: quod est αἰσιον, quod tam dignum putare significat, quam dignum facere & dignare, etiam si aliter putemus. Quidam etiam inueniuntur minime mali illi quidem, sed imperiti, qui cum de patria bene meriti sint, eiq; pro tempore aliquando opem tulerint, donationibusq; ac dedicationibus eam exornarint, digniq; sint ob id vt honoribus ciuilibus afficiantur: in eam opinionem inducuntur, vt se propterea summa esse ac perfecta virtute præditos credant: id quod tamen non inflatione quadam potius q̄ ignoracione & imperitia faciunt: atq; iccirco nihil prohibet, quo minus erudiri queant, atq; edocti perfectam probitatem consequantur.

Qui autem minoribus dignum quam sit, se esse arbitratur, pusillanimus est: siue magnis, siue mediocribus, siue etiam paruis dignus sit, modo minoribus dignum se esse censeat. maxime tamē esse uideretur huiusmodi, is qui magnis est dignus. nam quid fecisset, si tantis non esset dignus?

Postremo loco positus est pusillanimus: de quo nihilo minus dubitandum est. quo modo enim esse prauus, vitiosusq; potest, qui magnis honoribus ac bonis est dignus: si videlicet penes opera, sicut dictum est, dignitatem consideremus: cum quis præclara aliqua vel a se vel à maioribus in rem publicam facta habet, & tamen ob humilitatem animi ac paruitatem magnis honoribus se indignum censeat. verum etiam si quis vel cum insignibus ac bonis ortus parentibus sit, possitq; administrationem reipub. capessere, se vili studio, atq; arti alij cui sordidæ exercendæ dedat: vel cum ingeniosus fuerit, atq; idoneus qui aliquam liberalem atque ingenuam disciplinam coleret, se ipsum abiecerit, viliq; in studio ætatem consumat: is dicendus non immerito est & magnis fuisse dignum, & vitio animi paruis dignum esse effectum. Quod si paruis quoque fuerit dignus, et se minoribus q̄ sit, faciat, tū proculdubio pusillanimus vere est existimandus. licet Aristoteles proprie esse eum pusillanimum dicat, qui cum magnis sit dignus, parui se æstimat: ad ea spectas fortasse, quæ à nobis dicta iam sunt.

Est igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo uero quod oportet, medius: eo enim dignum se censeat, quod pro dignitate est. illi autem excedunt, & deficiunt. Si autem magnis se esse dignum existimat magnanimus, dignus cum sit, & præcipue maximis, circa unum maxime uersabitur: quod quid sit ex dignitate ipsa definiendum est. dignitas autem ad externa bona dicitur: quorum maximum id esse statueremus, quod dijs attribuimus, quodq; maxime appetunt, qui in dignitate constituti sunt, quod item ob præclarissimas

Eustrat.

m ij

res dari præmium consuevit: at huiusmodi est honor: externorum enim bonorum id maximum est: circa honores igitur & ignominias ut oportet, uersatur magnanimus.

Quoniam ex ijs quæ modo diximus, pleraque ex his quæ hic inquit Aristoteles, satis patere possunt: non longiore expositione in his utemur, sed ea tantummodo quæ digna consideratione aliqua uidentur esse, breuiter annotabimus. Inquit igitur magnanimus esse extremum, eo quod magnitudine animi præditus est suprema, quam nemo potest excedere: merdium autem, in eo quod oportet, seruando propterea quod dum se dignum iis censet, quibus est dignus: neque modum excedit, neque deficit, sed in mediocritate consistit. alij uero qui in adiunctis uitiis sunt, partim excedunt, partim deficiunt. Ac quia maximis se dignum faciunt, maximum uero quod supra omnia alia dicitur unum tantum est: efficitur ut circa unum tantum uersetur, quod quid sit, ex dignitate ipsa cognosci potest. dignitas .n. ad externa bona spectat, quatenus æstimatione alicuius existit: nam aut diuitiarum, aut gloriæ, aut honoris, aut alicuius eiusdem generis dicitur: at maximo ex bonis externis dignum se magnanimus existimat: maximum autem est, quod dijs immortalibus tribuimus: id uero est honor: circa honorem igitur uersatur magnanimus. sed si circa honorem, circa oppositum quoque eius quæ est ignominia, uersari necesse est. nam & honores quos debet, quibusque se dignum putat, admittit atque appetit: quos non debet, reicit ac contemnit: & ignominias quæ a probis uiris inferuntur a se esse alienas censet: quæ ab improbis, contemnit. Atque hæc est ratio quæ circa honorem magnanimus uersari confirmat.

Quin absque ratione quoque magnanimi munus circa honorem esse apparet. magni etenim uiri honore se ipsos dignos maxime existimant, ac pro dignitate illi quidem: sed pusillanimus deficit, tam si ad ipsum, quam si ad magnanimi dignitatem spectemus. inflatus autem ad se solummodo, non autem ad magnanimus excedit.

Sed hoc non solum ex ratione hac colligitur: uerum etiam sine ratione esse inde perspicuum potest, quod quicumque magni uiri sunt, honore pro dignitate se esse dignos existimant. pusillanimus uero & a magnanimi dignitate & a sua ipsius deficit: nam & quibus est dignus, ijs se dignum non æstimat, & ab appetendis iis quæ magnanimus sibi attribuit, longe uigillime abest: ob id tamen uitiolus est, ac prauus, quia a se ipse deficit, minori que honore se dignum facit, quam sit. At inflatus sicut suam excedit dignitatem, ita a magnanimo deficit. licet enim magni se ipsum æstimet præter dignitatem, nondum tamen eam excellentiam animo assequi potest, qua magnanimus dignus est: ut non modo non maioribus honoribus quam magnanimus dignum se putet, sed ne æqualibus quidem. Vnde quia hunc quoque opinionione dignitatis excedit magnanimus, merito extremus esse etiam dicitur.

At magnanimus si quidem maximis est dignus, optimus quoque sit necesse est. maiori .n. honore dignus est, qui est melior: maximis uero, qui est optimus. oportet igitur ut qui magnanimus re uera est, bonus etiam sit. esse etiam magnanimi uidetur id quod in unaquaque uirtute magnum est. nulloque pacto ei conuenit ut suauisione aliqua fraudulenter utatur, ac fugiat, aut iniuste agat: cuius .n. causa turpe aliquid faciet is, cui nihil est magnum: nam si quis diligenter singula consideret, magnanimus si non est bonus, prorsus ridiculus uidebitur. immo neque honore quidem erit dignus, si sit malus: quippe cum uirtutis præmium sit honor, bonisque attribuatur.

Cum maximis sit dignus magnanimus, sequitur ut optimus etiam sit: atque ita omnium uirtutum habeat perfectionem, quod autem circa omnes alias uirtutes magnanimi operatio spectetur inde constat, quod nullo modo magnanimus decet aut dum periculum aliquod suspicatur ac metuit, persuasione aliqua fraudulenter decipiendo elabi ac fugere: timidi .n. id est: aut iniuria aliquem afficere, quod est iniusti. Sed aduertendum hoc loco triplicem res

periri

periri lectionem, quæ triplicem etiam sententiam faciat. nam una est, quæ diximus, si legatur *παρορθεύσαι*, id est fraudulenter ac dolose suadenti magnanimo non conuenit periculo aliquo effugere: altera si *παρορθεύσαι* legamus: nam hæc erit sententia: non conuenit magnanimo intercutienti, id est quasi aliquem concusserit, & offenderit ac læserit accusari: ut *φύλαξαι* etiã pro accusari, ac reum esse, non profugere accipiamus. tertio modo legitur *παρορθεύσαι* ut duo sint uerba accusatiui casus: ut ita dicamus: non conuenit magnanimo aliquid quod concusserit, id est læserit atque interturbarit, fugere & timere. nam qua de causa, inquit, turpiter se geret, cum nihil apud ipsum magnum sit, ex alijs scilicet bonis. maximi .n. ipse est compos quod magnitudine sui cætera omnia ita obumbrat, atque operit, ut nihil præ illo esse uideantur: id autem est honor ad quem cætera omnia externa bona dirigitur: atque ob id bonis uiris tantummodo debetur, uirtutisque est præmium: quippe quæ bonum laudabile esse definiatur.

Uidetur igitur magnanimitas quasi ornamentum quoddam esse uirtutum: nam & maiores ipsas reddit, & sine ipsis esse non potest. ac propterea re uera esse magnanimus difficile est, cum id existere sine integritate nullo modo queat.

Cum igitur ad magnanimus pertineat quatenus est magnanimus, alias quoque uirtutes exercere: merito sit, ut magnanimitas cæterarum omnium uirtutum ornamentum esse censetur. nam licet, ut superius diximus, alias uirtutes ex subiectis sibi rebus formam propriam singulæ accipiant: magnitudinem tamen non aliunde possunt acquirere, quam ex animi magnitudine, quæ ex habitu huius uirtutis comparatur: quæ & magnas alias reddit, dum efficit, ut in unaquaque uirtute elatum animum quisque habeat, nihilque aliud quam sanitatem pulchritudinemque animi spectet: & ipsa non nisi ex perfectis omnibus alijs uirtutibus existit. atque ita circo re uera esse magnanimus difficile est. oportet enim integritatem habere, id est uirtutum omnium perfectionem, quam *καλοκαγαθία* uocant.

Ac maxime quidem magnanimus circa honores & ignominias uertitur, ob eosque honores qui & magni sunt, & a probis uiris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, utpote sibi accommodatos, uel etiam minores quam sibi conueniat: integræ enim & absolutæ uirtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamen eos magnanimus a probis uiris, licet inferiores sint, propterea quod non habent illi maiores quibus afficere ipsum ualeant. sed qui a quibuslibet è uulgo hominibus, ob paruasque res exhibentur, eos prorsus contemnet: non enim est eis dignus: simili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipsum iure non accidat.

Ac quia integræ absolutæque uirtuti, hoc est uniuersis uirtutibus simul iunctis nullus dignus honor exhiberi potest: magnanimus etiam si minoribus honoribus quam dignus sit, afficiatur, eos libenter admittet, modo a probis uiris proficiantur. nam qui & ab improbis, & ob paruas res offeruntur, prorsus contemnit: indignum enim se censet, qui paruum aliquid ob factum honorari debeat: simili modo quoque ignominiarum omnium contempтор erit: quippe quæ non nisi immerito, & indigne ipsi eueniant: ipse autem non nisi digna admittat & curet.

Maxime igitur, sicut dictum est, circa honores uersatur magnanimus, nihilominus tamen & in diuitijs, & potestatibus, & omni tam prospera quam aduersa fortuna, quomodocumque contigerit, moderate se geret: ut neque in prosperis successibus lætitia gestiat, neque in aduersis rebus tristitia supra modum obruatur. neque enim circa honorem quasi bonorum maximum sit, ita se gerit. nam potestates & diuitiæ ob honorem expetende sunt: qui enim ipsas habent, ob eas affici honoribus uolunt. cui uero uel honor ipse paruus est, ei

Eustrat.

m iij

ta. l. q. ali-
quem lege-
rit, reus sit,
ta. l. aliqd
quod legit-
rit, fugiat,

cætera quoque sunt parua. Quapropter magnanimi esse etiam contemptores uidentur.

Cum magnanimum versari circa honorem probarit, sequi ex eo etiam ostendit, ut in alijs fortunæ bonis moderate se gerat: neque in prosperis nimia lætitia effertur, neque in aduersis nimio dolore conficiatur. aliuetus enim se magnis dignum existimare, diuitijs quoque & paupertate, fama & infamia, cæterisque omnibus tam corporis, quam externis bonis animum habet superiorem. bona namque animi esse maxima arbitrat: quibus presentibus à cæteris in neutram partem magnopere commouetur. neque enim circa honorem ita se gerit, ut ob ipsum quasi maximum bonum immoderate gestiat, atque effertur: sed eum si à popularibus et prauis hominibus deferatur, prorsus despicit: si à probis uiris, admittit quidem: non tamen ita, ut inferiorem eum esse uirtute sua non iudicet. eo enim est animo, ut omnes humanas res tanquam humiles & paruas despiciat, ac contemnat.

Quin etiam fortunæ prosperitates uidentur conferre ad magnanimitatem. qui enim nobiles sunt, & diuites, & in potestate constituti honore digni habentur. in excellentia enim quadam sunt. omne autem quod bono aliquo excellit, est honorabilius. propterea huiusmodi res magis reddere magnanimos homines consueuerunt. namque à quibusdam honorantur. sed re uera solus bonus honorandus est. cui tamen utraque insunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur.

Quia circa honores versatur magnanimitas, ad eam facere etiam prosperæ fortunæ status uideretur. nam cum habitus uirtutis ex assuetudine acquiratur: id fieri non possit: nisi materia suppeteret, in qua est affluendum: quæ sunt bona fortunæ, quæ ad honorem consequendum conducunt. qui enim ipsa hæc habent, honorem appetunt: eumque ab alijs consequuntur, quasi in excellentia quadam honorum collocati. quo enim quidque re aliqua bona excellit, eo honore dignius est. honore autem affecti homines extolluntur, elatumque animum quendam concipiunt, ut magnanimi etiam fortunæ prosperitatibus effici uideantur: sed re uera non nisi bonus magnanimus est, idemque honoribus afficiendus. quibus tamen utraque adsunt, id est qui cum uirtute externa etiam bona habent cõiuncta, magis honore digni habentur: vel quia vulgo ita uidetur, licet re uera aliter censendum sit: vel quia in fortuna prospera constitutus ad uirtutis operationem expeditior redditur. operationem uero honor consequitur.

Qui autem sine uirtute huiusmodi bona possident: neque merito magnis honoribus dignos se esse arbitrantur, neque recte magnanimi dicuntur: quippe cum hæc absque integra atque absoluta uirtute esse non possint: sed contemptores res contumeliosos, atque huiusmodi uitijs præditi efficiuntur. non facile enim fit, ut sine uirtute consone ac moderate prosperos rerum successus quispiam ferat. dum igitur hi ferre prosperam fortunam nequeunt, putantque se alios excellere, omnes alios despiciunt: ipsi uero agunt quodcunque forte incidit. imitantur enim magnanimum, licet ei similes minime sint. atque id faciunt in quibus possunt. quæ enim ex uirtute sunt, ea non agunt, sed contemnunt alios. At magnanimus iure ac merito contemnit: nam uere opinatur. plerique alij autem incidenter, ac fortuito.

Nisi autem uirtus affuerit, fortunæ felicitas insolentes ac contumeliosos plerumque homines efficit. tumidosque & inflatos potius quam magnanimos, qui cum ferre moderate non possint prosperos successus, in uitia delabuntur. diuitiæ enim & potestates et reliqua eiusmodi uirtutem non habenti perinde nocent, ac salubres cibi ægrotantibus. nam cum imitari magnanimum uelint, neque in uirtute qua carent, id assequi possint, in eo similes magnanimis se futuros esse arbitrantur, si alios contempserint, contumeliaque affecerint. sed magnanimus non in contumeliam alicuius contemptor est, sed quia honores omnes qui ab alijs sibi offeruntur,

tur, paruipendit: dignioremque se esse opinatur: & recta eius & uera opinio est. Alij autem tam de se quam de alijs falso, & ut forte incidit, opinari consueuerunt.

Neque uero aut paruiperilitans, aut frequentiperilitans, propterea quæ pauca sunt, quæ magnificat: sed magniperilitans est. & cum periclitatur, uirtutis suæ non parcat, quasi dignum omnino non sit ei uiuere. talisque est, ut afficiat beneficijs alios, ipse affici erubescat. excellentis enim illud est: hoc eius, qui excellitur. estque eiusmodi, ut plura retribuatur. ita enim fiet, ut qui prior contulerit beneficium, in super debeat, beneficiumque accepisse uideatur.

Quia igitur magnanimus recte opinatur, & suam ipsius magnitudinem optime agnoscit, & res alias humanas quales sint, quanti que faciendæ minime ignorat: propterea neque paruiperilitans, neque frequentiperilitans euadit: id est neque parua de causa pericula atque ea parua adit, neque frequentibus periculis se exponit: sed est magniperilitans, id est pro magnis rebus & magna pericula subire consueuit. qui enim uel multa uel parua magni aestimat, is & sæpe & pro paruis rebus subire pericula non ueretur. magnanimus uero cum ea solum modo magni faciat, quæ uere honore digna sunt: ea autem sunt & magna, & admodum pauca: efficitur, ut non nisi pro magnis & paucis sibi esse periclitandum censeat. Legitur etiam hoc loco *πικροκίνδυνος* id est *φιλκινδυνος*, id est non est frequentiperilitans, neque libenter perilitans, hoc est non frequenter se exponit periculis, neque facile & libenter. sanctior tamen lectio hæc uidetur, quæ explanauimus. *ἰμικροκίνδυνος* id est *πικροκίνδυνος*. non enim parua de causa uel parua est pericula adit magnanimus, neque frequenter, sed raro & ob magnas res & magna. in quibus quidem periculis uitæ suæ profusus est. neque enim magnum quid esse uitam existimat: sed ipsi præclaram mortem, pro rebusque præclaris susceptam anteponebat. atque id eo promptius facit, quod ad bene merendum de alijs est propensus, confertque libenter beneficia, & non sine uerecundia accipit. Quocirca si indigna aliqua calamitate oppressus uti beneficentia non possit, minime præter dignitatem uiuendum sibi amplius putat. Quod autem hic de magnanimo inquit, pudere eum asserens, si beneficijs afficiatur, reprehensionis ansam præbuisse nonnullis uidetur. utraque enim ad bonum uirum pertinere inquit, tam ut conferat, quam ut accipiat beneficia: & recte id quidem dicunt, & uere, si ad altitudinem magnanimi tamen spectarent: quem non decet abiectum quippiam, atque humile agere. qui autem paruitur ut aut pecunijs, aut uiribus, aut tali quapiam re ab altero adiuuetur, præ se ferre humilitatem quandam uidetur, eoque esse inferior, à quo id beneficiū accipit. at magnanimus antecellere alijs uult, id est debet. merito igitur erubescet, si in inferioris loco præter dignitatem suam esse uideatur. atque ideo si aliquando acceperit, plura cumulatior mensura referet: ut qui dederit, debere se uideat, atque ita inferiorem se esse fateatur.

Meminisse præterea eorum uidentur, quibus benigne fecerint: eorum autem à quibus acceperint minime. quippe cum is qui acceperit, minor sit eo qui beneficium contulerit: ipsi autem uelint esse superiores: unde etiam illa iucunde, hæc iniucunde audire consueuerunt. Atque ideo neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neque Lacedæmonii ad Athenienses: sed tantum modo ea quibus fuerant affecti.

Maiore etiam quod hic subiungit, reprehensione dignum uideri potest: magnanimum beneficiorum acceptorum immemorem futurum: id quod ingrati animi uitium prorsus est existimandum. sed non ita inquit hic Aristoteles. non enim beneficiorum acceptorum obliuiscitur magnanimus: immo maxime omnium est memor: quippe qui plura etiam retribuere conetur. Quocirca quod inquit magnanimum non meminisse, id non ad rem, sed ad uerba referendum est. nam licet & animo & in referenda gratia optimus sit & gratissimus: solent tamen libentius in sermone quæ contulerit alijs, quam quæ ab alijs acceperit, & ipse commemorare, & ab alijs commemorantibus audire: eo quod excellentior apparet qui dedisse, quam qui accepisse prædicatur. Ad cuius rei confirmationem & Thetidis & Lacedæmoniorum exemplo uisitur. Thetis enim, ut apud Homerum est, cum maximis beneficijs Iouem affectisset, eumque à cõiuratione aliorum deorum liberaisset, id quod filius ipsius declarat his uerbis:

Eustrat.

m iij

ta. l. frequē
tiperilitans, aut li-
benter perilitans

Sæpe etenim au diui Pelei Genitoris in æde
 Alma parens, cum tu inter diuos sola Tonantem
 Defendisse Iouem, & magno absoluisse timore,
 Iactares: quando hunc superi vincire parabant
 Omnes, Iunoq; Neptunusq; & Cælia Pallas.
 Tu nanq; ascendens ad cœli culmina monstrum
 Centimanum adduxti, Briareum quem nomine, diui,
 Aegeona vocant homines: qui viribus omnes
 Excellens, & patre suo quoque fortior, illic
 Ante Iouem gaudens magno consedit honore.
 Ast alij cessere dei formidine pressi. Thetis igitur cum hoc beneficio Iouem affecisset,
 non id quidem ipsa explicat apud Iouem, cum ab eo petat, vt filio suo honorem & gloriam
 afferat: sed solummodo latenter significat, Ita inquit:
 Iuppiter omnipotens mea si tibi profuit vnquam
 Sedulitas vel re, vel verbis: hoc mihi votum
 Exequere, vt nostri celebretur gloria nati.
 Ille quidem à fati cunctorum arctissima vitæ
 Sortitus spatia est: & nunc Agamemnone ab ipso
 Afficitur probris inter contemptus Achiuos: Hæc Thetis. Lacedæmonij vero, vt re-
 fert Callisthenes in primo Historiæ Græcicæ libro, cum Thebani in Laconiam hostili
 exercitu inuasissent, ad Athenienses ad auxilium petendum profecti, beneficiorum quis
 bus Athenienses affecerant, nullam prorsus fecere mentionem: sed quæ ipsi ab illis accepe-
 rant, magnifice commemorarunt: vt ea potissimum ratione generosum Atheniensium ani-
 mum ad ferendam sibi opem possent inducere.

† a. nemi-
 ne idigere,
 Magnanimi quoque est † a nemine quippiam, aut uix tandem petere, sed
 prompte aliis ministrare: præstare que se apud eos qui in dignitate sunt, præ-
 clara que fortuna utuntur, magnum: apud mediocris sortis homines medio-
 crem: eo quod illos superare difficile, atque egregium, hos facile est. & in-
 ter illos gloriari est a generoso animo minime alienum, inter humiles uero
 inuidiosum.

Ad magnanimū est spectat, vt nō facile ab aliquo petat, vt vel pecunijs, vel alia quapiā
 re iuuetur: sed vix id faciat, nec nisi magna aliqua impulsus necessitate: promptusq; potius
 sit ad alij ministrandum, id est dandum, suppediandum, inseruiendum ijs qui petunt, atq;
 indigent. possumus est interpretari d' a dnu, quo verbo hic utitur Aristoteles, non petere sed
 indigere: vtrūq; n. significat: vt intelligamus, magnanimi hominis eē nullius auxilio indige-
 re: nisi vix admodum, id est cū maxima necessitate vrgetur. Cum vero inquit magnum se
 præstare magnanimum solere inter illos qui in dignitate sunt constituti: non ita accipit, vt
 si magnanimus in regia ciuitate degerit, vnusq; e subditis fuerit, eum velit apud regem ma-
 gnum se gerere, eiq; se in dignitate equiparari. imprudentis. n. id esset ac stulti: sed vt in re-
 publica apud eos qui sunt in dignitate & existimatione, præsertim si vel diuitijs, vel alia qua-
 piā eiusmodi potestate videantur excellere, magnitudinem suam non dissimulet: quippe
 qui præstantiorem se esse ob virtutē existimet. inter huiusmodi. n. homines, id est magnos
 gloriari generosum est. Verum gloriari hic nō id significat, vt præclara de se ac gloriosa lo-
 quaturū ac iactaturū esse magnanimū intelligamus: inuidiosum. n. ac molestum etiam hoc
 esset: sed ita se gesturum, vt inter magnos versando gloriam ac grauitatem præ se ferat, ni-
 hilq; de dignitate sua diminuat. id quod ex verbo græco *συνιδναι* intelligi melius potest:
 quod gloriose & grauitate se gerere, dignitatemq; præ se ferre significat.

† a. iurib;
 contendere:
 Quemadmodum inter imbecillos † iuribus non contendere: neque ad ho-
 noratas res accedere, aut ubi alij principatum obtinent: ociosum que esse ac
 cunctatorem, nisi ubi magnus aliquis honor magnumq; opus est: paucasq;
 res agendas, sed magnas eas ac celebres aggredi. Necessè etiam est ut aper-
 te tam

te tam odium q̄ amorem præ se ferat: latere. n. uelle timentis hominis est.

Duplex hic in exemplaribus reperitur lectio, quæ sententiam etiam ipsam aliquantulū
 variat: altera est cum negatione, altera sine negatione. Si itaq; cum negatione legamus, erit
 sensus: superiora ad magnanimum pertinere, quemadmodum etiā hoc, vt inter imbecillos
 vires suas non ostendet, & cætera quæ sequuntur. si absque negatione: ita erit annexa sen-
 tentia, vt a præcedente ac proxima clausula dependeat, hoc modo: inter magnos gloriari ge-
 nerosum, inter humiles inuidiosum ac molestum est. quemadmodum etiam odiosum esse
 solet, si inter imbecillos vires quispiam ostendet, viribusq; velit contendere. Pergit deinde
 magnanimi proprietates percensere: & inquit eius quoque esse ad res honoratas minime
 adire, vbiq; alij principatum obtinent. Quamuis enim speciem quandam magnanimitatis
 præ se ferre videantur vel oratores, vel musici, vel quilibet artifices, qui id dant operam &
 contendunt, vt primas habeant: si quis tamen recte consideret, eiusmodi certamen ac studiū
 puerile est, ad vilesq; homines spectat, qui parua magni æstimare consueuerunt. nam ma-
 gnanimus de principatu minime cum aliquo contendet: cum ne secundus sit, si eum assequi
 non potuerit: tum vero quia virtutis suæ magnitudine contentus satis sibi eam ad excellen-
 tiam honoremq; esse arbitratur. ociosusq; erit ac cunctator, id est non admodum celer ad
 quilibet res aggrediendas, sed magnas tantum aget, ex quibus magnus aliquis honor con-
 sequatur: neque id tam honoris, q̄ honestatis causa faciet.

Maioresq; curam ueritatis, q̄ opinionis habeat: dicatq; et agat omnia aper-
 te: id. n. est contemptoris, ideo liberior in loquendo est: est. n. et eius, qui liberior
 in loquendo sit, unde est & contemptor, & uerax, nisi ubi per dissimulationē
 loquitur. dissimulatione autem utitur ad multitudinem.

Eritq; apud probos viros ueridicus apud vulgus dissimulatione interdum utetur: vt ma-
 nifeste hinc pateat Aristotelem non omnem dissimulationem prauam esse & vitiosam exi-
 stimare: neq; n. eam magnanimo attribuisset, qui probitate ac virtutum omnium integritate
 maxime præstat. dissimulat enim magnitudinem suam apud vulgus imperitamq; multi-
 tudinem magnanimum, aut quia eorum contemptor est, id est indignū se esse existimat, qui
 ab illis honore afficiatur: aut certe, id quod dictū est, ne si apud humiles ingenue de se atq;
 honorifice loquutus fuerit, molestus sit, atq; importunus. Nam apud alios sui similes ueriq;
 amatores homines sua minime extenuat, sed libere de se vere loqui non veretur.

Magnanimi quoque proprium id est, ut uiuere ad alterius arbitrium non
 possit, nisi ad amici: est enim seruire. unde etiam omnes adultores famulari-
 ri: & humiles homines adultores sunt. Adde quod neque est admirator:
 nihil enim magnum ipsi est: neque iniuriarum memor: quippe cum magna-
 nimi non sit meminisse, & præsertim malorum, sed ea potius despiciere.

Neque est eiusmodi magnanimum, vt ad alterius arbitrium uiuat: est enim seruire: cuius
 argumentum id est, q̄ omnes adultores ad alterius nutum uiuunt, ac propterea famularij,
 id est seruales humilesq; homines sunt: & omnes humiles serē sunt adultores. At magna-
 nimum minime potest alterius voluntati ita esse addictus, vt ex alterius sententia omnes vi-
 tæ suæ rationes instituat: nisi is amicus eius sit, qui profecto nisi bonus, eius que similis esse
 nullo pacto potest. vt hoc modo non tam alieno, q̄ suo arbitratu uiuere etiam dicendus sit.
 Neque item magnanimum est admirabundus: vulgi enim id est: qui sæpenumero vel ædes
 magnificas, vel dedicationes, vel corporum pulchritudines, vel musicorum certamina, vel
 tale quippiam solent admirari. quorum nihil magnanimo esse magnum videtur.

Neque hominiloquus: neque enim aut de se, aut de altero quippiam dis-
 cet. neque ut uel ipse laudetur, uel alij uituperentur, curat: sed neque est lau-
 dator: atque iccirco fit, ut neque maledicus ne in inimicos quidē, nisi ob con-
 tumeliam sit.

Sed neque hominiloquus est, id est eius: odi, qui de hominibus libenter loquatur, et de
 hominibus sibi esse loquendū ducat: vt nonnulli faciunt, qui quo modo alij uiuāt, quid bo-

ni, quid mali gesserint, inquirunt. quæ omnia magnanimum vereq; philosophum multo magis latent, ut inquit Plato in Theæteto, q̄ marinæ arenæ numerus. Magnanimum. n. tantum abest, ut de alijs hominibus loquatur, ut neque de se quidem quippiam huiusmodi dicatur sit. Verum quando de hominibus sermonem nullum habet, cuiusmodi esse eius colloquutiones dicendum est: Nimirum si quis magnanimum Deiloquum esse omnino existimet, hoc est Theologum, non male opinabitur: qui de Deo. s. naturaq; rerum disertationes omnes suas faciat. ut si quis modo de humanis rebus sermo ei concedendus est, is circa virtutes, earumq; operationes omnis versetur. Quia autem de hominibus non admodum loquitur, efficitur, ut neque se neque alios aut laudet, aut vituperet: ne inimicum quidem nisi ob contumeliam: non q̄ contumeliose in inimicum inuehatur, id enim crimini esset dandum: sed q̄ ne de inimico quidem male quippiam dicat, nisi is supra modum vel in ipsum, vel in alios insolenter contumelioseq; se gesserit.

De necessarijs item, aut paruis minime est querulus, aut precabundus: ita enim se gerere eius hominis est, qui circa hæc studeat. eiusmodi præterea est, ut honesta potius & infructuosa, q̄ fructuosa & utilia acquirat, & possideat: est enim eius qui ex se sufficiat.

Si etiam necessarijs, id est quæ ad necessarios vsus spectant, aliquando careat ac priuetur, neq; admodum conqueretur, sed patienter feret ac moderate: neq; precibus uti aliquibus volet, ut ea consequatur: quippe cū ita facere eius hominis sit, qui hæc magnificat, & magnum quoddam bonum esse possessionem eorum opinetur. Quocirca magnanimum dabit quidem operam, ut necessaria sibi ad vitam degendam comparet, non magnum tamen admodum studium huic rei adhibebit: sed mori potius volet, q̄ turpiter his ipsis affluere. & quia omni lucro, omniq; utilitate celsiorem animum habet, inutilia & infructuosa possidebit potius q̄ e contrario: ut deambulacra, nemora, atq; huiusmodi, quæ sicut proventus nullos afferunt, ita ingenua voluptate oblectare cuiusq; animū possunt: & eius præsertim, qui pauca magnificat, paucisq; admodum indiget.

Quin etiam & motus ipse magnanimi esse tardus videtur, & uox gravis, & loquutio stabilis. nā neq; qui circa pauca studet, est festinabundus: neq; qui nihil magnum existimat, contentus & uehemens. acuta autem uox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimum est.

Atque hac de causa, quia scilicet & pauca sunt quæ magnificat, paucisq; que indiget, etiam fit, ut tarditatem ac grauitatem in incessu, omniq; alia motione seruet: voce item graui utatur, hoc est non admodum intenta atq; alta, sed submissiore: non enim ad sonum magis gratitas hæc referenda est, quam ad moderationem. nam loquutionem quoq; eius inquit stabilem esse oportere: quod nihil aliud significat, q̄ firmam ac lentam, non diuulsam, ac concitatam. Hæc enim omnia magnanimo maxime sunt accommodata: ut neque in motu, neq; in voce, neque in loquutione festinationem ullam præ se ferat, nisi vrgeat necessitas: hoc. n. subintelligendum semper est. Nam si patriæ, aut parentum, aut amicorum, aut alicuius alterius huiusmodi salus in discrimen ueniat, opusq; sit festinatione: tūc profecto minime erit eunctabundus & tardus, sed accurret, sed vocem intendet, sed clamabit, omniaq; ager festinanter. Quod tamen sine necessitate nunq̄ faciendum sibi esse existimabit is qui & paucis studet, & nihil magnum putat, nisi pauca admodum: ea uidelicet, quæ & in actione & in contemplatione magnitudine excellunt. Nam acuta & alta uox, & celeritas ex his efficitur, id est propter hæc: propterea q̄ scilicet vel circa multa versantur homines ut accelerandum: vel magnum quippiam esse opinantur, ut intendendā sibi esse vocē, clamandūq; censeant.

Qui autem deficit, pusillanimus: qui excedit, inflatus est. sed neque hi tam mali, non enim malefici sunt: sed esse peccantes uidentur. pusillanimus enim cum bonis dignus sit, se ipsum iis ipsis priuat, quibus est dignus: uideatur que prauum quoddam in eo habere, quod & bonis dignum se nō esse existimat, & se ipsum etiam ignorat. alioqui cum bona sint, quibus est dignus

gnus, ea proculdubio appeteret.

Vbi magnanimi proprietates omnes absoluit, deinceps de pusillanimo, & inflato differit: inquitq; pusillanimum ob humilitatem uilitatemq; animi omnia supra dignitatē suam bona esse existimare: ob idq; esse malum, q̄ & cum indignū se arbitretur, nullius boni sibi esse conscius: & cum dignus sit, ignorare se ipsum uideatur. si enim non ignoraret, appeteret proculdubio ea quibus dignus est.

Non tamen huiusmodi homines stolidi, sed esse intelligentes potius uidentur: talisq; opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitatis suæ conueniunt, appetere cōsueuerunt. adde q̄ & ab honestis actiōibus & studijs quasi sint indigni, & ab externis quoq; bonis simili modo abstinēt.

Licet autem seipsum ignoret pusillanimus, non est tamen stolidus ut inflatus, sed intelligens, id est acris nimis & considerabundus: non. n. in laudem appellat huiusmodi homines uolens, quippe quos & peiores esse inflatis dicat, & magnanimis magis aduersari: sed intelligere nimis eos inquit, & importune: quod vitio datur. intelligit. n. pusillanimus quippiam in se esse, quod honore dignum sit, idq; importune modestiæ causa dissimulat. quæ quidem intelligentia, cum ut oportet ea utimur, laudanda sanè est: quippe cum id facere inscriptione ne illa Pythica moneamur, ut nos ipsos scilicet cognoscamus: cum male utimur, est vituperanda. sæpe enim fit, ut qui se intelligunt, supra q̄ deceat, dignitatem suam attenuent, ac desprimant, ne arrogantes esse uideantur: abiectioresq; q̄ oporteat, humilioresq; euadant. qui pusillanimi sunt: qui cum indignos se putent, hac ipsa opinione quam de se ipsis habent, q̄ indigni sint, deteriores etiam inflatis efficiuntur: tum quia ita opinando se esse indignos, facere se uidentur indignos: tum quia falsa hac de se persuasionem eō deducunt, ut non modo nullam præclaram actionem aggrediendam, nullisq; studijs sibi incumbendum putent, unde aliquis vel a sapientibus, vel ab imperitis honor comperari possit: uerum etiā externis bonis, id est principatu, præcellentiā, diuitijs se esse indignos arbitrentur. In nonnullis tamen exemplaribus loco *volēsi* legitur *ἀκνέσι*: quod ita possemus interpretari. huiusmodi homines non sunt stolidi, sed pigri potius quidam, ac detrectatores: qui scilicet quāuis cognoscere seiplos possent, tamen abiectiōe animi ad aggrediendas res pigri efficiuntur: ut recusent ac detrectent ea, quibus sunt digni, seq; indignos esse opinentur.

At inflati stolidi sunt, seq; ipsos ignorant, atque id palam: quasi enim sint digni, honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguuntur: uestituq; etiam, & habitu, atque huiuscemodi rebus ornantur: prosperasq; fortunas suas esse manifestas uolunt: de ipsisq; prædicant, quasi ob eas honores sint consequuturi. Magnanimitati autē pusillanimitas magis est opposita, q̄ inflatio: quippe quæ & magis cōtingat, & peior sit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, sicut dictum est, uersatur.

Inflati uero stolidi sunt, nā cum ignorent seiplos, non occulte id faciunt, ut pusillanimitas sed manifeste ac clare uitium suum produnt. nam licet indigni sint, magnas res aggrediuntur: uolūtq; & ad dicendum & ad agendum idonei uideri: honorifice item ac magnifice de se loquuntur: & si nō sint diuites, diuitias simulāt, si sint, importune eas atq; inuidiose ostentant: ut facile eorum stoliditas deprehendatur. Sed licet ita sit, pusillanimitatem tamen magnanimitati magis aduersari inquit, q̄ inflationē duabus de causis: una, quia sæpius cōtingere hominibus solet, ut pusillanimitas q̄ inflati euadāt: ut ad eā procliuiores esse uideatur: ad q̄ aut procliuiores sumus, ea maiora uitia esse superius declaratum est: utpote naturæ nrae magis insita, atq; iccirco difficiliora, q̄ ex aīo nro extrahi atq; euelli queāt: altera, q̄ suapte natura est peior est, cū ad honestas res, p̄claraq; studia obeūda segnes atq; inertes hoīes reddāt.

De moderato honoris studio & eius extremis.

Cap. IIII.

Circa honorem autem esse quædam alia uirtus etiam uidentur, ut superius diximus, quæ magnanimitati ita respondet, ut magnificentia liberalis

tas: ille enim utreque sicut à magnis abstinent, sic in mediocribus & paruis nos ut oportet, afficiunt, ac disponunt. Quemadmodum autem in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas est & excessus & defectus: ita quoque in honoris appetitione licet & magis quam oportet & minus, & unde oportet, & ut oportet, unumquemque se gerere. nam & ambitiosum vituperamus quippe qui & magis quam oportet, & unde non oportet, honorem affectet: & inambitiosum, eo quod ne ob honesta quidem facta honore affici velit. Interdum tamen fit, ut uel ambitiosum quasi uirilem & elegantem, uel inambitiosum quasi modestum & temperantem laude prosequamur, ut superioribus in libris dictum iam est.

Post magnanimitatem de quadam alia virtute agit, quæ etiam ipsa circa honores versatur: ita que se ad magnanimitatem habet, ut liberalitas ad magnificentiam. sicut enim illa circa paruos sumptus, ita hæc circa paruos honores & mediocres munus suum obit: quæ tamen nomine vacat. quam quidem virtutem existere ex defectu & excessu necesse esse ostendit: nam si magis potest quisquam honorem cupere quam oporteat, & cuius causa non licet, & quando non licet, reliquis que alijs non seruatis circumstantijs: hunc que honoris cupidum, id est ambitiosum vocare consueuimus: vituperamusque contrarium, qui minus quam oportet, eum appetit, ut nullam ob rem sibi honorem esse exhibendum censeat, ac propterea ab honestis etiam actionibus absteat: necesse proculdubio est, ut mediocritas quoque reperiatur, eius videlicet qui & ut oportet, & quando, & à quibus, & ob quæ oportet, cæterisque determinatiõibus seruatis honorem ipsum appetat. qui quidem medijs, quia caret nomine, modo ambitiosus, id est honoripeta, modo inambitiosus solet appellari: ambitiosus & honoris cupidus, propterea quod honores quos debet, appetit: inambitiosus, quia quos non debet, non appetit.

Perpicuum autem est cum pluribus modis talis cuiusdam rei studiosus et cupidus aliquis dicatur, non semper nos ad idem honoris cupidum, id est ambitiosum referre: sed cum laudamus, ad id quod magis quam plerique est uulgo: cum vituperamus ad id quod magis quam oporteat, honores ipsos appetat. Quia uero nomine uacat mediocritas, fit, ut de ea quasi deserta sede extrema decertent. Verum in quibus est excessus & defectus, ibidem quoque esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiam ut oportet.

Nam cum multis modis talis alicuius rei studiosus & cupidus. i. talicola dicatur quispiam: ita quoque honoricolam, id est ambitiosum non semper eodem modo, sed nunc in bonam, nunc in malam partem accipimus. pleraque enim huiusmodi nomina quæ studium & amorem rei alicuius significant, modo uitio dantur, modo laudi. ut equicola, id est equorum studiosus interdum de eo dicitur, qui equis gaudet moderate: interdum de eo, qui nimium, & in eos alendos patrimonium effundit. item canicola hoc est canum studiosus modo cum notat, qui canibus & quomodo & quando decet, oblectatur: modo eum, qui in ea re modum excedit, atque ideo est vituperandus. similiter puericola seu puerorum filiorumque studiosus tamen liberos moderate diligentem, qui in eos nimis indulgentem significat. Idem in philothecamone & pholecoo, id est & spectandi, & audiendi studiosis perspicitur: quorum alter is est, qui aut spectaculis quibus debet, & ut debet, studet: aut ita eis afficitur, ut supra modum eapersequatur, immo alia omnia postponenda illis sibi esse censeat: alter, qui tum iis quæ debet, audiendis attentionem diligentiamque adhibet: tum huc illuc vagando, ut de quibusdam inquit Plato, histrionibus, uanisque fabulis audiendis ætatem consumit. Hæc atque huiusmodi pleraque in utraque partem accipiuntur. Nonnulla uero sunt, quæ uel laudabilem, uel vituperabilem solummodo affectionem significat. Sapientie enim aut honestatis studiosi & cupidi, qui φιλοσοφοί, & φιλέμαλοι dicuntur, studiosi scilicet & elegantes, non nisi in bonam partem

partem accipi consueuerunt: sicut non nisi in malam, obsonipetæ & uinicolæ, quorum in obsonijs aut uinis studiū omne versatur. Honoripeta autem, id est ambitiosus seu honoris studiosus in genere accipitur. unde quia utroque modo sumi potest, non semper ad idem referri consueuit: sed cum laudatur, ad uulgi excellentiam: ad honestatis excessum, cum vituperatur. plerique enim est uulgo certum quendam finem sequendæ honestatis, appetendi que honoris sibi proponunt, non malum illum quidem, sed minime tamē ad normam uirtutis exquiritum atque absolutum: quæ qui excedit, & absoluit, id quod uulgus non potest, assequitur, ac laudem meretur: qui autem supra quam honestum sit, honorem appetit, vituperatione dignus est. ut idem nomen & uirtuti, & uitio per excessum accommodari possit. simili modo quoque inambitiositas si ad ambitionem, quod est uitium, referatur, uideri potest mediocritas: si ad cupiditatem honoris laudabilem, uitium est.

Laudatur igitur hic habitus, quæ est circa honorem nomine uacans mediocritas: quæ sanè si ambitioni comparetur, inambitiositas: si inambitiositatis, ambitiositas: si utrisque, utraque esse quodam modo uidetur. Id quod etiam circa alias uirtutes est.

Atque ita fit, ut mediocritas ipsa, quia nomine caret, respectu inambitiositatis, id quod etiam in secundo libro dictum iam est, ambitiositas: respectu ambitiositatis inambitiositas esse censeatur: sicque respectu utriusque, utraque quodam modo sit, id est ad alteram & alteram comparata, esse altera & altera uidetur, non absolute & simpliciter est, sed quodam modo, id est specie solummodo: quia non re uera est, sed uidetur, speciem que eius præ se fert. id quod etiam in alijs uirtutibus contingit. aliarum siquidem uirtutum medijs quoque habitus si alteri extremo comparatus, alterius appositum extremi præ se ferre speciem uidetur: si alteri, alterius. Sed hæc de innominata hac mediocritate adiacentibusque hinc inde uitijs satis manifesta sunt. illud non paruam habere dubitationem potest: quo modo esse uirtus censenda sit. nam si uirtutis scopus ac finis est honestas, hæc autem ad honorem spectat, uirtus minime esse uideretur: quippe quæ honesta agat honoris quasi mercedis cuiusdam, non honestatis ipsius causa. licet enim probior sit qui honoris, quam qui pecuniæ mercede quippiam agit, non est tamen eius probitatis ac perfectionis ut inter uirtute præditos reponendus sit: nisi honesta non alterius rei quam honestatis ipsius causa egerit. Verum de honoris studio idem dicendum nunc est, quod de magnanimo superius diximus: finem quidem ac scopum ipsius esse honestatem: sed cum tamen præstare se talem, ut ob honestas actiones à populo honores consequatur. Nam magnanimus non nisi magnos honores appetit, qui à probis & sapientibus uiris exhibentur: hic autem cum honesta honestatis ipsius causa egerit, uult tamē populo actiones suas ignotas minime esse, ob easque honore affici non immerito cupit: cupiditasque hæc quæ pro dignitate est, non præcurrit honestatem, sed ex ipsis honestis actionibus consequitur.

Extremi autem hic uidentur inter se opponi, propterea quod medium nullum nomen sortitum est.

Inquit autem uideri extremos hos. Ambitiosum & inambitiosum inter se opponi, non quod reliqua uitia inter se aut non opponantur, aut non opponi uideantur: sed quia reliqua uitia & sibi inter se & medio aduersantur: hæc quia medium nomine uacat inter se tantummodo, non medio quoque opponi uidentur. Cui quidem medio utrum magis oppositum sit, licet hic nihil dicat Aristoteles, ex ijs tamen quæ dicta sunt, facile subintelligi potest. nam inambitiositas cum & peior sit, quippe quæ desideres homines reddat, ad nullamque egregiam actionem excitet: & procliuiores ad se animos hominum & præsertim uulgi habeat: mediocritati magis opposita quam ambitiositas existimanda est.

De mansuetudine eiusque extremis.

Cap. V.

Am uero mansuetudo circa iram mediocritas est. nam cum nomine hac in recareat medium, & serè etiam extrema, ad medium mansuetudinem ipsam referimus: licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis uideatur.

at excessus iracundia quædam dici potest: nam affectus est ira, quam que effi-
ciunt, sunt multa & diuersa.

Virtutes morales, sicut in superioribus libris dictum est, mediæ sunt inter excessum &
defectum duorum vitiorum, quia in affectibus & habitibus eligunt mediocritatem: non
enim omnes circa affectus versantur, nisi generales illos duos affectus intelligamus, volu-
ptatem & dolorem: quorum videlicet duorum vnaquæque virtus esse mediocritas potest.
nam liberalitas nullum habet specialem affectum quem moderetur, sed in dandi accipien-
diq; actione munus totum suum exercet. licet postea liberalis cum dederit sicut oportuit,
voluptate: cum e contrario in aliquam rem præter quam decebat, sumptus facere coactus
fuerit, tristitia & dolore afficiatur. id quod commune est, ut dixi, omnibus virtutibus. Cir-
ca generales igitur affectus & communes voluptatem inquam & dolorem virtutes om-
nes versantur: circa speciales & proprios non omnes: sicut de liberalitate iam patuit, quæ
vero circa hos proprios negotium habent, partim circa duos, partim circa vnum tantum
versantur. circa duos, ut fortitudo & temperantia: illa enim circa fiducias & timores medio-
critatem coniectat: hæc circa voluptatem & dolorem, non generales illos quidem affectus,
sed qui ex tactu tantummodo percipiuntur. Circa vnum tantum, id est iram, hæc de qua nunc
agit, mansuetudo est. n. virtus quæ iram moderatur, efficitq; ut ea vnusquisque & in quos
debet, & quando, & quo modo debet, cæterisq; modis seruatis incitetur. quam quidē vir-
tutem vnacum extremis etiam vitiis nomine carere inquit: id quod superius quoque in se-
cundo libro iam dixi: non quod ipse nomina hæc finxerit: erant enim etiam antiquitus, quiq;
ante ipsum fuere philosophi tam mansuetudinem, q̄ mansuetum appellasse inueniuntur: sed
sicut diximus etiam superius, eū illi hæc appellatione significabant, qui ira nullo modo per-
moueretur, quietoq; ac miti animo esset: de eo vero qui & cum opus esset, irasceretur, &
cum non oporteret, non irasceretur, hoc verbo minime utebantur. sicut apud Platonē vi-
dere licet, qui in republica de custodibus loquens, vnusquisq; inquit, vir & iracundus esse,
& mansuetus q̄ maxime debet. vtraq; n. hæc inter se ita opposuit, quasi & alterum cum alie-
ro nullam habeat communitatē, & neutrum planè referri ad virtutem debeat. Aristoteles
vero ad eum hoc nomen transtulit, qui in ira seruat mediocritatem: quem tamen declinare
ad defectum iccirco inquit, quia mansuetus & si aliquando, parum tamē ac raro ira uti vi-
detur. Sed quæri posset, qua de causa si tam medium q̄ extrema nominibus vacant, de me-
dio affirmatiue id dixerit, extremis/seruē/quæ est dubitativa particula apposuerit? Id pro-
pterea factum esse existimandum est, quia licet mansuetudo apud veteres appellaretur, de
eo tamen, ut diximus, qui irasceretur, nullo modo dici consueuerat: iracundiæ vero nomen
apud alios quoque in eadem significatione vsurpatur, hoc est de eo dicitur, qui importune
in iram solet concitari: quāuis non habitum exprimat, de quo hic intelligit, qui in vitio est:
sed naturalem affectionem. At defectus nullum prorsus nomen apud Græcos non modo
propriū, sed ne impropriū quidem sortitus est. vnde etiam dubitat an à priuatione iræ
ἀοργυσία, id est iræ vacuitas, an alio quopiam nomine appellandus sit. lentitudo tamen dici
non incongrue potest.

Qui igitur ob que oportet, & quibus oportet irascitur, adde etiā quo mo-
do, & quando, & quousq; debet, laudatur: esseq; is mansuetus potest: quippe
cū mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus n. ille est qui perturbatione ua-
cat, et ab affectu minime ducitur, sed quemadmodū ratio ipsa statuerit, ita &
ob id, & tã diu succenset: peccareq; potius uidetur in defectu: quippe qui non
ad ultionē, sed ad ueniam dandā promptior sit. At defectus, siue iræ uacuitas
quædā sit, siue quippiā aliud, uituperatur: nam qui & ob que oportet, & sicut
oportet, & quando, & in quos oportet, non irascuntur, hi profecto esse stoli-
di uidentur. qui enim non irascitur: neq; uidetur sentire, neque dolore affici,
neque esse idoneus ad ulciscendum. At tolerare si lacessaris, pati q; ut tui con-
tumelia afficiantur, seruire profecto est.

Mediocritas

Mediocritas vero hæc quam mansuetudinem vocat, laudabilis proculdubio est. nā cum
ira affectus sit, circa quem hæc versatur, & multa sint quæ in iram homines possint inducere,
atque incitare: ab ira non perturbari & duci, merito laudandum est. id enim nihil aliud
est quam irascibilem animæ partem ita moderari ac cohibere, ut rationis imperio penitus
subiciatur: nec nisi ad ea incitetur, quæ ratio ipsa agēda præscripserit. quod cum facit man-
suetus, peccare in defectu illis scilicet videtur, qui non recte considerant. nam quod clementer
in ueniam danda atq; ignoscendo se gerit, neq; ultionem ac summum ius persequitur: id pec-
cati suspicionem stultis è vulgo hominibus exhibet, cum tamen non peccato, sed virtu-
ti sit ascribendum. Nam deficere in hoc stolidi hominis est, & seruilis, abiectiq; animi,
ut ostendit.

Excessus uero secundum omnes quidem modos fit: nam & in quos non
oportet, & ob que non oportet, & magis item, & citius, & diutius q̄ oportet,
existit: non tamē ita, ut uniuersa eidem insint: non. n. id potest. nam malū etiā
se ipsum perdit, & si integrum sit, intolerabile euadit.

Cum vnumquodq; vitium varium sit ac multiplex, & ex infinitatis ordine, ut superius
ex Pythagoreorum sententiā dixi: id non minus in excessu hoc circa iram conspicitur. varie
enim eius sunt species, atq; hæc adeo perniciosæ, ut esse simul in eodē uniuersæ minime possint.
nam malum, ut inquit, eius est naturæ, ut etiā seipsum perdat, propterea quod. sicut se habet
bet contrarietatem: & si totum atq; integrum sit, ferri nullo pacto potest. id quod in singu-
lis huius excessus speciebus manifeste apparet: neq; n. esse simul omnes in eodem possunt:
et si essent, ut ita fingamus, vitium intolerabile efficeretur.

Iracundi igitur cito quidem irascuntur & quibus non debent, & ob quæ
non debent, & magis q̄ oportet: sed, quod optimum in se habent, cito etiam
desistunt: hoc autem ipsis propterea euenit, quia iram minime continent, sed
reddunt. unde ob celeritatem manifesti sunt, deinde cessant. supra modum au-
tem celeres sunt, & ad omnes res & quacunq; de causa iracundi, ij qui sunt ex-
candescētes & summe biliosi. unde nomen etiam habent.

Iracundiā. n. vitium ipsum inopia alterius ueroris nominis appellatur: cuius vna species
est eorum, qui nomine ipsius generis proprie vocantur iracundi: qui cum celeriter irascan-
tur, id tamen bonum in se habent, quod cito etiā sedantur. quod propterea fit, quia non retinent
irā, sed reddunt eam cito, qualibet ultione saturati. non. n. magnam aliquam vindictam ex-
pectant: sed satis ipsis est, si aut subito verberarint, aut conuictis etiam tantum affecerint.
vnde ob iræ celeritatem minime latent. excandescētes autem & summe biliosi qui ἀκρόβη-
χολοι dicuntur, aut sunt iidem prorsus cum his quos iracundos vocauit: aut in eo tantūmo-
do differunt, quod intentiore acutioreq; iracundiā præditi sunt. quod ex nomine etiam præse-
ferunt, quasi qui ad summum bilis & excandescētiæ peruenerint.

Acerbi uero difficulter reconciliantur, & longo tempore irascuntur. con-
tinent. n. irā. & non nisi ubi reddiderint, cessant: nā ultio his iram sedat, dum
uoluptatem loco doloris inducit: quod quousq; non euenit, grauatum animū
habent. quia uero id non est manifestū: neq; suasiōe apud eos utitur quispiā:
& ipsi secū iram concoquere non nisi mora quadā temporis possunt. suntq; hu-
iusmodi hoīes tum sibi ipsi molestissimi, tum ijs qui maxime ipsis sunt amici.

Alia est, acerborum species qui diutius iram intus occultant: nec placantur nisi ubi eam
manifestam fecerint, ac quasi grauās quoddam debitum reddiderint: id est vlti fuerint: sola
enim ultione mitigari vix tandem possunt. quia tamen sopitam in animo ac reconditā in-
dignationem tenent, nec in lucem foras expromunt: efficitur, ut & nemo eos mitigare ver-
bis conetur, & ipsi occulte secum æstuent, nec nisi diuturna temporis mora cōcoquere, hoc
est conficere ac sedare perturbationem valeant: semperq; serē tristes sunt, infensoq; ac gra-
uato animo. ut ob id & sibi ipsi, & ijs præcipue molesti sint, quorum consuetudine ac fami-
liaritate vitur. Atq; hi sanè superioribus qui proprie iracundi & excandescētes dicuntur,

prorsus contrarij sunt. illis. n. eminens ac patens, his occulta ira est: hi serò, illi cito mitigantur: vt nullo pacto esse simul possint.

†a. l. & pu-
ritione

Infestos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent, & magis item quæ debent, & diutius succensent: & placari sine ultione uel etiam punitione non possunt.

Infesti vero quos χαλεπὸς vocat: aut sunt ferè ijdem cum acerbis, sicut iracundi cum excandescantibus, nisi quatenus vel magis vel minus alteri alteris perturbantur: cum enim utriq; & feruent iram, & ultionem acerbe exigant, infesti tamen facere id magis videntur. Aut nõ paruo intervallo distare ab acerbis dicendi sunt. acerbi. n. eiusmodi sunt, quia diu-
turnam iram retinent, eamq; occultam seruant: infesti vero tum hæc faciunt etiam ipsi, tum illa adiungunt, qd & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis etiam quæ oportet, irascuntur. adde qd apertiores quoq; qd acerbi, ultionisq; sunt appetentiores: vt utrorq; superiorum tam excandescantis qd acerbi excessum in se quodam modo complexi esse videantur. Quod autem eos inquit placari sine ultione & punitione non posse, si cũ / & / copula tantummodo legatur, ita accipietur, vt ultio & punitio idem significet. si cum / vel / disiunctiua particula, diuersa erit ultionis et punitionis significatio: magisq; ita infestorum affectio exprimitur. non enim simplici ultione contenti sunt, id est vindicta, quæ pro ratione iniuriæ soluitur: sed irrogandam insuper punitionem censent, id est pœnam ultra talionem quandam ac castigationem: id enim est κέλευσις.

At uero mansuetudini excessum magis opponimus: quippe cum & magis fiat: humanum enim magis est uindictam sumere: & ad conuictum hominum infesti etiam peiores sint.

Mansuetudini autem magis oppositus est excessus, quia & ad iram ultionemq; appetendam sunt procliuiores homines, & excessus ipse defectu longe est deterior: quippe qui noceat magis, sitq; ad conuictum humanum grauior, atq; infestior. nã infestos hic tam pro omnibus qui in iræ excessu cõstituti sunt, sumere possumus, qd pro ijs qui proprie ita dicuntur: quod melius videtur. Cum ipsis enim versari ac degere molestissimum est, atque in-
suauissimum.

Quod autem tum in superioribus etiam libris diximus, tum ex ijs quæ dicuntur, satis constat, quo modo, quibus, ob quæ, quanto tempore irascendum sit, quousq; item aliquis progrediens uel recte facturus sit, uel peccaturus, nõ est facile definire. qui. n. paululum transgreditur, non uituperatur, siue ad nimium, siue ad parum deflexerit: immo interdum & eos qui deficiunt, laudamus, mansuetosq; appellamus: & eos qui infesti sunt, tanq; ad imperandum idoneos uiriles nuncupare cõsueuimus. Quantum igitur, & quo modo quispiã transgressus sit uituperandus, statui ratione non facile potest: in particularibus enim & sensu iudicium est. Veruntamen illud satis perspicuum est, sicut medium habitum, quo efficitur, ut et quibus oportet, irascamur, & ob quæ, & quo modo oportet, & secundum cætera omnia huiusmodi, esse laudandum: ita excessum & defectum, si parum quidem peccant, parum: si paulo amplius, magis: si multum, uehementer esse uituperandos. ex quo efficitur, ut medium habitum conseruandum esse manifestum sit. Atque hæc de habitibus qui circa iram existunt, dicta sufficiant.

Quod superioribus in libris dixit, fieri non posse vt de agendis rebus exacte quippiam, sicut de mathematicis & disciplinariis pertractetur: idem hic repetit, non facile posse definiiri asserens ac statui exacte, aut quibus, aut ob quæ, aut quatenus ira utendum sit: propterea qd qui parum aberrant, in utraq; partem latere consueuerunt, sensumq; effugiunt: tantumq; illi deprehenduntur, qui supra modum peccant. id quod in particularibus sensuq; sub-

iectis

iectis rebus consistit, de quibus nulla esse vniuersalis determinatio potest.

De comitate & eius extremis.

Cap. VI.

AT in congressionibus quoq; & conuictu, sermonumq; & negociorum communitate esse alij placidi & obsequiosi uidentur, qui omnia in gratia laudant, nullaq; in re aduersantur: sed minime molestos existimant se esse oportere iis, quibus cum habent consuetudinem. alij econtrario in omnibus aduersantur, nullamq; sibi habendam rationem putant, ne molesti sint: qui morosi & litigiosi nuncupantur. Verum sicut hos utrosq; habitus esse uituperabiles: ita medium esse laudabilem constat, quo uidelicet efficitur, ut unusquisque & quæ oportet, & sicut oportet, uel admittat, uel grauate ferat. nomẽ tamen huic medio nullum impositum est: sed amicitia maxime similis uidetur. talis. n. est qui habitu hoc medio est præditus, qualem modestum ac probum amicum esse uolumus: si id uidelicet assumpserit, ut diligat. nam ab amicitia in eo differt, qd est sine affectu diligendi eos quibuscum uersatur. non enim quia uel amat, uel odit, suscipit singula ut debet, sed quia est talis: quippe cum idem facturus sit tam apud notos, qd ignotos: tam apud familiares, qd eos quibus cum nulla familiaritas intercesserit.

Quoniam homo natura est ciuilis ac consociabilis, sermonum atq; actionum cõmuni-
catione cum alijs utatur, necesse est. in hac uero communicatione ac cõsuetudine tres quædam mediocritates, vt in secundo libro dixit, reperiuntur: quarum vna circa uerum, quæ ueritas uocatur, seu ueracitas: alia duæ circa iucundum altera in iocis, altera in reliquo omni conuictu, uersantur. Illam ὑπερηφανίαν quasi aptam uersationem dixeris, id est facetudinẽ, hanc amicitiam ibidem appellauit: de qua nunc disserit. sed quia exactius hic rẽ pertractat, eam vacare nomine inquit: neq; esse amicitiam, sed mediocritatem quandam amicitia persimilem affirmat. quæ tamen fortasse ὀμιλιτικὴ. i. conuersatrix facultas ac dispositio, id est comitas dici non inepte posset: qua qui est præditus, in conuersationibus hominum, & congressibus mediocriter se gerit, studetq; quatenus potest, iucunde obsequi omnibus: sed si id nequit sine dedecore aut damno uel suo uel aliorum, molestus esse potius uult cum honestate, qd sine ea iucundus: præsertim si sit parua aliqua offensuscula oblata maiorem utilitatem, ac voluptatem allaturus. benefica. n. uirtus hæc est, adiutrixq; eorum quibus cum uersatur, si potest, cum uoluptate: sin minus, cum dolore omnino id facere nõ ueretur. quã quidem cum in descriptione uirtutum in secundo, vt dixi, libro amicitiam esse dixisset, cõmuniore uisus uocabulo, nunc exactius non esse amicitiam sed similem amicitia ostendit. nam sicut amicus iucundus esse amico semper conatur, nisi quando voluptatem & obsequiũ detrimento esse ei aut dedecori uiderit: ita hic habitus efficit, vt in congressu hominũ benigne & iucunde admittamus ea, quæ debent: quæ non debent, repudiemus, dempto tamen amandi affectu. nã inter amicum & comẽ hunc conuersandiq; peritũ illud interest: qd amicus amoris affectum habet, hic non habet: vt si eum assumpserit, nulla prorsus inter utrosque futura sit differentia. amicus enim erga amicos tantum ita se gerit: hic erga omnes quibus cum habet consuetudinẽ, congressusq; facit, quicumq; illi fuerint siue noti siue ignoti, siue familiares siue externi, siue senes siue iuuenes, siue principes siue priuati, ac demum cuiuscunque generis homines.

Vbiq; tamen prout singulis conueniet. non. n. perinde familiares atq; externos aut studio prosequi, aut dolore afficere nos cõuenit. In uniuersum igitur dictum est in congressionibus hunc ut oportet, se esse gesturum. spectans autem ad honestatem & utilitatem id attendet, ut dolorẽ non afferat, uel colorificet & obsequatur. uidetur. n. circa uoluptates, doloresq; eos uersari qui

Eustrat.

n

In congressionibus existunt: in quibus si uel non honestū ipsi fuerit, uel dam-
nosum etiam obsequi, id minime faciet, sed grauate se geret, potiusq; esse mo-
lestus uolet, si item obsequium facienti aut dedecus atque id non paruum aut
damnum, aduersario aut dolorem paruum allatura sit, non admittet, sed egre
feret ac repudiabit. diuerso autē modo cum ijs qui in dignitate constituti sunt
& priuatis, cum magis itē & minus familiaribus, ceterisq; diuersi inter se ge-
neris hominibus congressiones faciet: singulisq; id quod decet, attribuet. ac
collatificare quidem per se eliget, cauebitq; contristare. sed euenientia tamen
ipsa si maiora fuerint, honestatem inquam & utilitatē consequetur: uoluptas
tisq; causa magnæ quæ postea subsequutura sit, paruum dolorem asserre non
uerebitur. Ac medius quidem talis est, nomenq; non habet.

In horum tamen omnium congressionibus comis hic atq; amicus non vno modo uti-
tur: sed pro personarum varietate ita diuerso, ut quod singulis cōuenit, decorumq; est, vni
cuiq; attribuat, ac per se quidem eligit uoluptatē asserre, per se item fugit molestare: ut nō
nisi ex accidenti id faciat, cum inde scilicet uel maior honestas, uel utilitas uel quādoq; etiā
maior voluptas euentura est. Atq; huiusmodi est hæc uirtus, quæ definiri potest, esse me-
diocritas quæ circa voluptates & ægritudines uersatur, non omnes, sed eas tantum quæ ex
consuetudinibus, congressionibusq; euenire consueuerunt: necnon etiam actiones: quippe
cum sermo & colloquutio in actionum numerum ueniāt. Nam quod operatione sua gau-
det, doletq; si impediatur: id cum reliquis omnibus uirtutibus habet commune.

Qui autem obsequitur, si nulla alia de causa id facit, nisi ut iucundus sit, pla-
cidus est & obsequiosus: si ut emolumentum aliquod adipiscatur, atq; id uel
pecunijs, uel ijs rebus quæ pecunijs comparantur, adulator. at cum qui omnia
molestè accipit, esse morosum & litigiosum iam diximus. quia uero medium
caret nomine, inter sese extrema ipsa opponi uidentur.

Quæ de excessu & defectu hic inquit, satis manifesta sunt. nam qui omnibus applaudit
non alia de causa nisi ut placeat et obsequatur, placidus & obsequiosus: qui ut lucretur, adu-
lator dicitur: qui contra omnibus obstitit, asperumq; ac molestum se exhibet, morosus liti-
giosusq; est: quemadmodum qui à comicis introduci consueuit, morosus, asper, atq; insua-
uis omnibus: qui cum immanior agrestiorq; sit q̄ qui exuperat, mediocritati quoque ma-
gis aduersari dicendus est.

De ueracitate & eius extremis.

Cap. VII.

Circa eadem ferè etiam arrogantia mediocritas uersatur: quæ quidem est
ipsa nomen non habet. non ab re autem erit, ut de his quoq; differamus.
nam & singula pertractando melius quæ ad mores spectant, percipere pote-
rimus: & uirtutes esse mediocritates tunc demum credemus, ubi in omnibus
id ita se habere perspexerimus.

Alius quidam mediocris habitus est, qui circa eadem uersatur, id est circa sermones &
actus qui in conuictu, mutuisq; congressionibus fieri solent. adiungitur autem ferè quia li-
cet in eo conueniat cum superiore, q̄ in conuictu hominum operationes suas exercet: non
tamen circa eadem prorsus uersari dicendus est. ille. n. circa iucunditatem: hic circa uerita-
tem existit. quem quidem habitum nomine etiam ipsum vacare inquit: posset tamen appel-
lari ueridicentia seu ueracitas, id est ἀληθινότης: uel ut ipse uocat, ἀλθεια hoc est ueritas ap-
pellatur. qui enim eo est præditus, ueritatem præcipue colit, mendaciū auersatur atq; odit
q̄ maxime, q̄ uero uile sit de omnibus habitibus sigillatim ita pertractare satis manifestū
est, ut inquit: quippe cum ex eo fiat, ut melius & quæ ad mores spectant, hoc est habitus
omnes qui in moribus consistunt, cognoscamus: & uirtutes omnes esse mediocritates sine
ulla

ulla dubitatione perspiciamus.

In conuiuendo igitur qui cum uoluptate & dolore congressiones faciunt,
dicti iam sunt. nunc de ueracibus & mentientibus atque id tam uerbis, quam
actionibus & fictione dicendum est. Arrogans quidē est is qui illustria que-
dam uel quæ non habet, uel maiora q̄ habeat, fingit, ac sibi uendicat. dissimu-
lator contra, qui quæ sibi insunt uel negat, uel diminuit. At medius cum sit
ipse ille qui est, & tam uita q̄ uerbis uexat, ea ipsa plane quæ sibi insunt, neq;
maiora, neque minora esse confitetur.

Quoniam & uerum dicere & mentiri non tam loquendo, q̄ agendo etiam licet: ueritas
vero simplex est & aperta, mendacium multiplex ac fraudulentum: iccirco posteaq; dixit
de ueracibus se & mentientibus esse dicturum, qui non tam in uerbis q̄ negocijs essent hu-
iusmodi, subiunxit: & fictione ut ostēderet quo modo & uerbis & rebus mendax esse ali-
quis posset: fingendo scilicet ea quæ non sunt. nam cum ea non insunt alicui, quæ finguntur,
id proculdubio in re mendacium est. At uero qui in mendacio excedit, arrogās: qui deficit,
dissimulatur atq; iron dicitur: qui est in mediocritate constitutus, uerax seu ueridicus. Is au-
tem nihil neq; simulat neq; dissimulat, sed est ille ipse qui est, qui græce ἀνθρακός uero uer-
bo melius exprimitur. qui idē qui est etiā apparet, est q; is simplex atq; apertus: singulasq;
ipsas res ita ut sunt, apertas ac simplices ostendit ac profert. non. n. est eiusmodi, ut fingere
aut loquendo aut agendo quippiam patiatur: ut si non sit diues, diuitias: si non sit robustus,
robur ac vires: si non sit potens, potentiā simulet, atq; ostendet: aut contra si adsint hæc om-
nia, dissimulet atq; occultet: sed talis omnino qualis est, uideri etiam uult.

Atq; horum unūquodq; potest & alicuius & nullius rei causa fieri. qua-
lis autem unusquisq; est, talia etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & di-
cit: necnon ita uitam quoq; suam omnem instituit. ac per se quidem menda-
cium prauum est & uituperatione dignum, uerum honestum & laudabile.
iccirco fit, ut uerax ipse qui est medius laudem mereatur: mentientes autem
uituperio afficiendi sint: utriq; illi quidem, sed magis tamen arrogās. Sed de
utrisq; his iam dicamus: ac prius de ueraci. nō. n. de eo intelligi uolumus, qui
in pactiōibus uerū dicit, atq; ijs quæ ad iniustitiā uel iustitiā spectāt: id. n. est
alterius uirtutis: sed de eo qui licet nihil huiusmodi intersit, & uita & uerbis
propterea uerum dicit, quia talis ex habitu est: qui sanè cū sit huiusmodi meri-
to esse probus uidetur. qui enim ueritatis est studiosus, & ubi nihil refert, ue-
rum dicit: multo magis ubi referet, id faciet, ubi enim turpe est mendacium,
cauebit profecto, quod per se etiam euitabat.

Atq; hoc nulla alia de causa facit uerax, nisi quia ueridicentia habitu præditus est. fieri
enim potest ut & ex habitu & sine habitu quoq; uel uerum, uel falsum quispiam dicat. nā
aut iustitiæ causa, ut in foederibus paciscendis & cōmercijs, aut metu poenæ ut in iudicijs
mendax etiam aliquando uerum dicit: & ueridicus si quando ingruet necessitas, ut uel ami-
co, uel patriæ in magna aliqua calamitate asserre opem possit: uim sibi quodam modo infe-
ret, ac contra habitum suum mentietur, id est falsum quippiam dicit. Uerum de his non est
hic sermo. non. n. ex ijs quæ uel aliquando, uel aliquam ob causam fiunt, qualis unusquisq;
est, agnoscitur: sed ex ijs quæ plerūq; & ex habitu efficiuntur. qualis siquidem unusquisq;
est, talia etiam & agit & dicit: at talis est unusquisq;, qualis est habitus, quo est præditus:
ex habitu igitur aget omnia ac dicit is qui uerax est, nulla alia causa nisi ipsius ueritatis stu-
dio inductus. quocirca non immerito laude dignus uidetur. nam si ubi nihil refert, nullaq;
est necessitas, uerum dicit, multo magis id faciet ubi refert: id est ubi necessarium est in cō-
mercijs & pactis: siq; mendaciū per sese absolute euitat, multo magis ubi id turpe erit, eui-
tabit. ubi autem est turpe maxime mētiri, ubi ueritas maxime requiritur: id quod in pactis
& conuentionibus præcipue usu uenit. nam alioqui si id uel ob patriæ uel amici, ut dixi, sa-

Eustrat.

n ij

litem fiat, nullam turpitudinem inuret.

Talis autē est laudabilis: licet magis ad id declinet, quod uero minus est, nam quia inuidiosae sunt nimiae excellentiae, id esse moderatius uidetur, atque aptius.

Licet autē verax hic veritatem in omnibus persequatur: quia tamen nonnulla sunt adeo excellentia & clara, ut si quis ea de se dixerit, molestus audientibus sit & inuidiosus, iactantibusque potius uideri possit, quam verax: qui quibus probus est importunitatem omnem & inuidiam cauere omnino debet: ideo interdum fit, ut modestius de se quam uerius loqui coactus ad defectum ueritatis declinare uideatur.

Qui autē maiora quam habeat, fingit, si id nullius rei causa facit, prauo quidem similis est: alioqui enim minime gauderet mendacio: uanus tamen potius uideatur, quam malus. Sin alicuius causa, aut gloriae & honoris: atque is non admodum est uituperabilis, sicut arrogans: aut argenti, eorumque quae ad argentum pertinent, qui deformior est.

Quemadmodum verax alter est qui alicuius rei causa uerum dicit: alter qui nullius: qui ex habitu operatur, proprieque verax appellatur: ita quoque mentiētium ac maiora quam sint, sibi arrogantium duae species sunt: quarum una eorum est, qui maiora quidem quam habeant, simulant: nullius tamen rei causa magis id faciunt, quam quod habitu eo mentiendi praediti sunt: qui sane prauis sunt, quippe qui mendacio oblectentur: & proprie sunt arrogantes: sed magis tamen stolidi ac uani habentur, quam mali: cum nullo legendi studio ac malignitate, sed stultitia quadam ac uanitate potius mentiuntur. eorum altera species est, qui studiose ob aliquid aliud maiora sibi attribuunt, quam re uera sint: atque hi superioribus peiores sunt: in duasque etiam ipsi partes diuiduntur: alteri enim ex his mentiuntur ea causa, ut honorem & gloriam aucupentur, qui non admodum sunt uituperandi, sicut neque arrogans, id est ille qui proprie arrogans dicitur: alteri, ut pecunias lucrentur, aut ea quae pecunias suppeditant. qui profecto arrogantium omnium pessimi ac turpissimi ob id sunt, quod licet omnes arrogantes dicantur, & proprie primi: hi praeter arrogantiam habere etiam in se iniustitiam quandam uidentur.

At arrogans non in potestate sed in electione consistit: ex habitu. n. & quia est talis, arrogans est.

Arrogans non in potestate consistit, sed electione: id est non in eo quod possit maiora & clariora quam habeat, sibi fingere atque arrogare, id enim unusquisque etiam probus et verax potest: sed in eo quod talis est, ut ex electione id faciat: quippe cum non potestas in causa sit, ut tales simus ac tales, sed electio. nam ut in topicis & alibi quoque inquit, potestates & facultates minime sunt uituperandae, sed electiones. ille enim oppositarum rerum sunt, inter seque aduersantium, quae simul esse nullo pacto queunt, ut ideo mereri neque laudem neque uituperium possint: haec uero rectae rei addicuntur. immo unam certam rem sibi asciscunt, atque eximunt, ut si praua ea sit, uituperium: si recta, laudem consequantur.

Quemadmodum etiam mendax, alter est, qui mendacio ipso gaudet: alter, qui uel gloriam uel lucrum appetit. qui igitur gloriae causae arroganter se gerunt, eiusmodi res simulant, ob quas laudari, felicesque praedicari homines consueverunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectantur: quaeque et si non adsint, latere facile possunt: ut medicum esse, aut uatē, aut sapiētē. atque ideo plerique huiusmodi res sibi fingunt atque arrogant: quippe cum in ipsis ea sint, quae diximus.

Cum arrogantem in electione consistere dixerit, mutato arrogantis nomine in mendacem, idem euidentius ostendit. mendax. n. non est qui potest, sed qui eligit mentiri: mentiturque aut eo quod mendacio gaudeat: nonnulli etenim huiusmodi reperiuntur: aut gloriae uel lucri appetitione. ac gloriae quidem causa ea fingere consueverunt, quae aut a natura aut fortuna proueniunt, ut pulchritudinem, ut uires, ut diuitias, & reliqua eiusdem generis: ob lucrum autem ea quae & alijs oblectationem exhibent, & latere facile possunt: quia enim latent, creduntur: & quia oblectant, pecunias eliciunt. cuiusmodi est diuinationis, medicina, ac sapientia:

pietia: haec enim quia plerique imperiti sunt, ac ferre de eis iudicium nequeunt, difficulter possunt conuinci: pulchritudinis uero, ac uirium, necnon diuitiarum in promptu redargutio est. diuinationis praeterea futurarumque rerum praescientia multi sunt cupidi ac studiosi: multos item medicina, ac sapientia oblectat: illa ob multos ac necessarios in uita usus: sapientia ob admirationem: ut mercedem soluere ista profitentibus homines minime grauentur. Sed sapientiam tamen tam qui lucrum, quam qui gloriam affectant, sibi solent uendicare: necnon qui vitiorumque horum causa mentiuntur, ut sophistae. Plerique igitur haec eo quod antedicta omnia in se habeant, gloriae scilicet, fruitione, difficile redargutionem fingunt sibi inesse, ac profitentur.

At dissimulatores minus quam sit dicentes, moribus esse elegantiores uidentur. apparet enim eos non quaestus gratia id facere, sed ut euitent importunitatem, ac fastum. atque hi quoque maxime illustria & clara solent recusare: quemadmodum etiam Socrates faciebat.

Eorum quoque qui minora sua dicendo efficiunt, duo sunt genera: alij enim clariora & quae fastum aliquem possent praese ferre, recusare consueverunt: elegantioresque, id est humani ac modesti uidentur: quippe qui non gloriam aut lucrum appetere, sed importunitatem ac fastum euitare uelle uideantur.

Qui autem parua & manifesta dissimulant, ueritate delicati dicuntur, & contemnendi sunt. adde quod haec arrogantia interdum uidetur: ut Lacedaemoniorum uestitus nam tam excessus, quam nimius defectus ad arrogantiam spectat. qui uero moderate dissimulatione utuntur, eaque dissimulant, quae non nimis sunt aperta, atque ante oculos posita elegantes uidentur.

Alij quaelibet uel parua & aperta dissimulant, quos ueritate delicatos uocat, seu ueritate gloriosos, graece βαυκοπαυόγυος. βαυκον enim delicatum, molle, iucundum antiquis dicebatur, sumptum uerbum a luxurioso quodam Ionicorum calceorum genere mulieribus accommodatorum, qui βαυκίδης nuncupantur: de quibus mentionem facit Aristophanes in ea fabula quam sacra, Cereis celebrates inscripsit. Clitarchus σμυρον, id est gloriosum interpretatur. parua enim de se negant huiusmodi homines fraudulenter ac malitiose, ut magna sibi arrogant, maioremque de se opinionem in audientium animis relinquunt: ut arrogantes potius quam dissimulatores esse censendi sunt: quemadmodum etiam Lacones qui uilibus admodum uestibus ac breuibus usque ad genua pertinentibus uti consueuerunt: de quibus tradit Xenophon. id enim facere uidebantur, ut frugalitatis ac continentiae gloriam aucuparentur: unde merito Comediae eos carpunt: ut Plato in Legatis

Gaudes, inquit, credo quod cum curaris supplantariet
Barbatulum, Sparticomum, sordidimanum, lacernitrahant. nimia enim haec abiectio ac uilitas ostentatio potius quaedam erat, atque arrogantia.

Ac ueraci quidem arrogans magis opponitur: peior enim est.

Magis autem mediocritati aduersatur arrogantia quam dissimulatio, propterea quod peius est atque odiosius, cum seipsum effert aliquis, quam cum deprimat. illud enim prauis, modumque excedentis: hoc probi hominis esse ac modesti uideatur.

De facitudine et eius extremis.

Cap. VIII.

Cum autem in uita requies etiam quaedam sit, in qua homines ioco utantur: uidetur etiam hic esse congressio quaedam moderata & dicendi ea quae oportet, & ut oportet, & audiendi. differentia quoque in eo erit, ut & inter tales quosdam dicamus, & tales audiamus. Circa quae excessum etiam esse medijs, & defectum perspicuum est. Qui igitur ridiculis excedunt, scurras esse atque importuni uidentur: qui ridicula penitus affectant, adeo ut studeant potius risum mouere, quam honeste loqui, doloreque eum non afficere quem caillantur. Qui autem neque ipsi quicquam ridiculi dicunt, neque alios dicentes aequo animo

Eustrat.

n iij

ta. I. ueritate
te gloriosi.

mo patiuntur, rustici & duri sunt. At qui apte ac moderate iocantur, faceti ac uersatiles dicuntur, quasi ad uersionem apti: morū enim huiuscemodi esse uidentur motiones: atque ut corpora, ita etiam mores ex motionibus iudicantur. Quoniā uerò ridiculum admodum redundat, & plerique sunt qui iocis delectantur & cauillis magis q̄ deceat: effectum est, ut scurræ quasi elegantes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex ijs quæ diximus, manifestum est. Huic autem medio habitui congruit etiam urbanitas seu dexteritas. urbani uero est ac dexteri hominis talia dicere & audire, qualia probo atque ingenuo conueniunt.

Dux ante dictæ virtutes & ea quæ amicitia similis est, quam conuersatricem appellauimus, & ueracitas circa omnes tam in uita q̄ in uerbis congressiones munus suum exercet: hæc de qua nunc agit, circa partem quādam uitæ uersatur. Cum enim probus uir in assidua seriarum rerum tractatione occupatam mentem habeat, requie aliqua ac recreatiōe interdum indiget: ne diuturna defatigatione oppressum ingenij sui acumen obtundatur, more arcuum, qui si semper intenti relinquuntur, durum illud suum robur amittunt, laxiq; & inuiles euadunt: iccirco iocosa quædam mediocritas extitit, quæ animos ingenua urbanitate aliquantulum relaxaret: atque ita alacriores postea ad serias res obeundas remitteret. quæ facetudo seu ut uerbum ex uerbo exprimamus, apta uersatio, id est *ὀτραπελία* appellatur: eo q̄ faceti dicendo iocis & salibus faciunt eam rē et repræsentant, quam imitatur: atque id non rustice, sed urbane atq; apte: ut oratio ipsorum quasi motio quædam animi numerosa, ac gestus quidem concinnus atque ad uersionem aptus, id est *ὀψοπος* esse uideatur. sicut. n. ex motione & gestu aptitudo corporis dignosci cōsueuit, agile ne sit, an lentum, sanum an ægrum, validum an infirmum: ita ex faceti iocis quasi aptis motionibus quibusdam ac gestibus animi elegantia, & concinnitas agnoscitur. unde hæc mediocritas quia apte & accōmodate ad uerba quæ rem uertitur, non solum *ὀτραπελία*, id est apta uersatio & agilitas à Græcis nominata est: sed quandoq; etiam *ἐπιδείξις* hoc est dexteritas & urbanitas dicitur. debet enim qui apte iocari uult, dextere & urbane id facere: id est id studere, ut non solum neque alium quempiam offendant, neque eum in quem cauillis & salibus uidentur, uerū etiam oblectet, voluptateq; afficiat. non enim idem est dolore non afficere & oblectare: latius enim illud manat: qualia item oportet, & dicat, & audiat: neque semper, neque ubiq; neque apud omnes dicat: sed temporis, loci, personæ rationem habeat, cæterorūq; omnium quæ ad uirtutes absoluendas requiruntur.

Quædam enim sunt, quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis locus à seruilis, & item eruditi ab ineruditi ioco distat. Id quod ex comœdijs ueteribus & nouis licet unicuiq; perspicere: illis enim uerborum obscenitas, his obscenitatis suspiciō tantum risum faciebat. Hæc autem in honestate non paruam habent differentiam.

Alius est iocus qui conuenit ingenuo & libero homini, alius qui seruili & ignobili, alius item qui eruditum, alius qui ineruditum decet: id quod ueterum & nouarum comœdiarum exemplo declarat. qui enim ueteres comœdias scripsere, omnia suis uerbis explicabant, risumq; obscenitate dicendi captare consueuerant. nouarū autē auctores modestius atq; honestius se gesserunt, risum censentes non turpitudine, sed suspiciōne, id est latenti aliqua significatione, & allusione, non manifesta expressione esse faciendum: quippe cum non parum intersit, ad elegantiam & honestatem aperte ne exprimas quæ turpia sunt, an late ter innuas ac significes.

Utrum igitur ea re definiendus est aptus cauillator, q̄ ea dicat quæ ingenuum hominem decet, an q̄ molestia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur: in hoc quoque nullam certam definitionem admittit. aliud enim aliq̄ & odiosum & iucundum esse cōsueuit: quocirca talia etiam audiet: nam quæ quisque

quisque audire patitur, eadem quoque facere uidetur. sed non omnia faciet: cauillum enim conuiciū quoddam est. legum latores autem cū nonnulla conuicia prohibeant, debent fortasse cauilla etiam uetare. Elegās igitur & ingenuus quasi sibi ipse lex sit, ita se geret. ac talis quidem mediū est, siue urbanus & dexter, siue facetus appellandus sit.

Quoniā, sicut superius est dixit, morales hæc uirtutes in particularibus uersantur, nihilq; de eis sigillatim defini certo potest: iccirco merito utra re definiendus facetus sit, dubitat, iocando ne ut eruditū uirum decet, an non molestando audientes, aut etiā delectando. licet. n. opus sit fortasse, ut diximus utraq; hæc habere eū qui iocis ac salibus uti apte debet: utrum tamen magis faciendū sit, difficile est definire, cum id ab audientium persona dependeat. non idē. n. est iucundū aut molestū omnibus: fieri. n. potest, ut bene quis & ingenue facetijs uersatur, ob rusticitatē uero eorum qui audiunt, non modo non delectet, uerum etiā offendat ac molestiā afferat: ut nisi personæ rationē habeat apud quā uel in quā dicit, talia est auditurus esse uideatur, qualia dixerit: talia. n. unusquisq; audire patitur, quæ facit. non faciet igitur omnia facetus: id est non qualibet utetur dicacitate, & quocumq; dicacitas siquidem et cauillatio nisi modū seruet, conuiciū est. conuiciū autē non omne legibus permittitur, nisi quod citra contumeliā insignem aliquā fit: ut hoc modo cauilla est quæ turpitudinē & contumeliā præ se ferūt, interdicitā quoq; esse debuerint. At qui recte cauillaturus est, iocisq; usurus, omnia hæc cauebit: sibiq; ipse erit lex, præscribetq; quid, apud quos, in quos, qn̄, quo modo iocandum sibi sit, aut non iocandum: ut in omnibus seruet mediocritatem.

Scurra autem cum superetur ridiculis, neque sibi neque alijs parcat, modorifum moueat: ea que dicit, quorum nihil elegans diceret, nonnulla autem ne audiret quidem.

Hanc mediocritatem qui excedit, *βωμολόχος* à Græcis, id est arripeta dicitur: quod quidem nomen tam de auibus quibusdam auidiōribus proprie sumebatur, quæ aris circūuolabant, ut reliquias aliquas ex sacrificijs raperent: q̄ de hominibus infimæ fortis qui aris assidebant, aliquidq; à sacrificantibus adulando mendicabant. postea ex similitudine trāslata ad hos appellatio est, qui cauillari student quomodocumq;, ac risum mouere. ij non dissimili admodum ratione scurræ nūcupantur, quasi sequurras dixeris: eo q̄ genus hoc hominum oblectandi causa risumq; faciendi sequi ditiores soleat. Hi igitur nullum alium scopum habent, q̄ risum excitare, etiam si omnes cauillis suis dolore affecturi sint, neque sibi parcentes, neque alijs, siue amici fuerint, siue inimici: adde q̄ ne à dijs quidem abstinent interdum: id quod in antiquis comœdijs uidere licet: ubi tā homines q̄ dii promiscue scurrili acrimonia perstringuntur. sed apud uulgus tamen quia pleriq; risui nimis dediti sunt, ludoq; & ioco vacant, scurræ faceti appellantur.

At rusticus est ad huiuscemodi cōsuetudines ineptus: cum enim nihil ipse conferat, omnia ægre accipit. Ac requies sanè & iocus in uita esse necessaria uidentur. Tres igitur hæc quas diximus mediocritates, in uita sunt: quæ in uerborum omnes, actionumq; quarundam communitate uersantur: in quibus illud interest, q̄ una circa ueritatem, reliquæ circa iucunditatem consistunt: ex ijs uero quæ circa uoluptatem sunt, altera in iocis, altera in reliquis uitæ congressionibus locum habet.

Alij sunt qui deficiunt: qui nulla in re iocum adhibendum cēsent, siq; aliquis id fecerit, stomachantur, ac ferre non possunt, insuaues prorsus, atque agrestes homines: unde etiam dicitur agrestes ac rustici consueuerunt.

De uerecundia.

Cap. IX.

DE uerecundia autem quasi de uirtute aliqua dicendum non est: affectus enim magis esse q̄ habitus uidetur: quippe quæ timor quidam infamie
Eufrat. u iij

esse definiatur, existatque non secus ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubescunt siquidem qui pudore afficiuntur: qui mortem timent, pallent: ut corporalia utraque esse uideantur: id quod affectionis magis quam habitus est. At non omni aetati affectus hic conuenit, sed iuuenili tantum. nam qui ea sunt aetate, oportere esse uerecundos existimamus: propterea quod cum ex perturbatione uiuant, ob idque in multis peccent, a uerecundia peccare prohibentur. ac iuuenes quidem qui uerecundi sunt, laudamus: seniore, quod sit pudibundus, laudauerit nemo. nihil enim eum quicquam agere debere censemus, in quo pudor consistat. nam pudor probi uiri esse nullo pacto potest, cum ob malas res exoriatur. neque enim agendae res eiusmodi sunt. Quod si alia sunt re uera turpia, alia opinione, nihil refert: neutra enim agi debent.

Non esse habitum uerecundiam ex definitione ostendit, ex eoque quod accidere circa ipsam consuevit: sicut enim timor afficit corpus, ita etiam uerecundia: tam enim in timore, quam in uerecundia corporis color immutatur. id quod eam esse affectionem indicat: atque ideo inter uirtutes minime reponendam. ut si etiam duplicem eam esse dicendum sit, ut Homerus & Hesiodus inquirunt, laudabilem alteram, alteram vituperabilem: non nisi iuuenili aetate tamen ita quoque conuenire debeat. nihil enim agere senem decet, ob quod possit erubescere, siue re uera, siue opinione turpe aliquid sit: re uera, ut intemperanter agere: opinione, ut comedere in foro, atque eiusmodi quae non ex se, sed anticipatione hominum & instituto esse turpia uidentur. sed utro modo fuerit turpe quippiam, a probro viro similiter cuius tantum est, ac non agendum.

Quare minime est erubescendum: prauum nanque hominis est, esse eiusmodi, ut turpe aliquid agat. ita uero esse affectum, ut si turpe quid egeris erubescas, ac propterea probum te esse existimare, absurdum plane est. nam ex his quae sponte agimus, uerecundia existit: probus autem uir sponte nunquam male ager.

Nam etiam si eorum esset pudor, quae non facta, sed facienda essent turpiter, ad probum uirum nullo pacto posset pertinere. prauus enim est, ut inquit, etiam ille qui est talis, ut turpe aliquid acturus sit. Quin etiam absurdum uidetur dicere probum hominem esse uerecundum, propterea quod eiusmodi est, ut vel si aliquid mali inuitus egerit, vel si ipsi turpe quippiam extrinsecus contigerit, pudore afficiatur: pudor enim ex his quae sponte agimus, euenit, non quae inuiti: probus autem uir nunquam sponte turpiter quippiam ager.

Quocirca uerecundia ex conditione probata res est: si enim ageret, erubesceret. at hoc circa uirtutes minime contingit. si uero impudentia malum est, & cum quis turpia agere non uerecundatur, nihilo magis bonum est existimandum cum quis turpia agendo erubescit. Sed neque continentia, uirtus est, sed quoddam aliud mistum: de qua posterius pertractabimus. Nunc de iustitia dicamus.

Cum in secundo libro uerecundiam dixerit non esse quidem uirtutem, sed affectionem tamen quandam laudabilem: nunc eam uidetur quodam modo vituperare, cum a probro viro esse profus alienam demonstrat. ex conditione enim bonus & laudabilis affectus est uerecundia, non per se ac simpliciter: nam si ageret tale quippiam probus uir, erubesceret: non ager autem: quare neque etiam erubesceret. Perinde autem est uerecundia ex conditione & suppositione bona, sicut materia est necessaria: non absolute scilicet & simpliciter, sed si statuatur aliquid & supponatur: si enim fuerit serra, ferream eam esse necesse est. quemadmodum igitur illic necessitas materiae: ita hic uerecundiae probitas ex conditione demonstratur. quae res cum minime uirtutibus conueniat, quippe quae ex sese expetendae sunt atque amplectendae, non ex conditione aliqua: uerecundiam non esse uirtutem manifestum est.

Quod

Quod uero inquit, etiam si impudentia & non uerecundari cum turpiter aliquid egerimus malum sit, non propterea sequi, ut bonum sit, cum turpiter agendo erubescimus: licet id uel significare, ut non ob turpia non erubescere, sed agere turpia esse malum intelligamus: quandam tamen habet dubitationem. nam tolli hoc modo uidetur, quod malo est contrarium, si plura sint contraria, & medium aliquod inueniatur, id esse uel bonum, uel malum: si nullum sit medium, id omnino esse bonum. ignauiae enim quae malum est, alterum ex contrariis est bonum, fortitudo: alterum quae est audacia, malum. morbo autem, quod malum quidem etiam ipsum est, non habet tamen medium: sola aduersatur sanitas, quae bona est. Idem esse circa impudentiam debet: nam si alterum contrarium est malum, quae est pauiditas, qua fit, ut propter omnia & apud omnes uerecundentur aliqui: alterum, id est uerecundia, bonum est. In quibus enim est excessus & defectus, in hisdem esse quoque mediocritatem necesse est: est autem circa eundem affectum excessus & defectus, excessus impudentiae, defectus pauiditatis: uerecundia igitur circa eundem erit mediocritas: quae quidem, si illa sunt uirtutanda, laudabilis esse merito uideri debet. Sed solui hoc potest ex eo quod dixit, ex conditione esse bonum uerecundiam: nam cum turpia agere malum sit, qui uerecundaretur, si turpia ageret, elegans est ac moderatus: reliqui uerique prauum. nam impudens non solum ob facta turpiter non erubescit, sed etiam est talis, ut si ea ageret, nullo pudore afficeretur. pauidus autem propter omnia, etiam si turpia non sint, uerecundatur. Fortasse etiam ita dicendo ostendere uult, non ob actionem rerum malaram tantum existere uerecundiam, sed ob alia etiam nonnulla. nam sicut agere quid turpiter prauum hominis est: ita est probi ubi egerit, si agere tamen posset, uerecundari: neque id ob facta solum, quae cum conditione intelligenda sunt, sed ob alia complura. uerecundia enim timor infamiae esse definitur: at infamia non tam ex turpibus actionibus oritur, quam ex his quae natura licet non sint turpia, esse tamen uidentur: nec tam ex agendis turpibus, quam inspiciendis, & audiendis. nam cum aspicit, aut audit quippiam huiusmodi probus uir erubescit ac uerecundatur. uerecundia autem a pudore in eo uidetur differre, quod pudor ob perpetrata mala euenit: uerecundia timor est infamiae ob turpium suspicionem. Videturque hic Aristoteles a uerecundia quam *αἰσχύνη* appellat, ad pudorem, id est *αἰσχύνην* transiisse: atque ita de pudore intelligendo affectionem hanc neque probro viro conuenire, neque esse laudabilem demonstrasse. sic etenim ex conditione & suppositione bona est uerecundia, non ex se, & per se, & quatenus est uerecundia, sed quatenus pudor intelligitur: si enim turpiter quid agatur, pudor consequitur, id est *αἰσχύνη*: at pudore afficitur etiam uerecundari, quod *αἰσχύνη* dicitur, non autem e contrario. Ita fit, ut uerecundiam probitas necessario consequatur. Cum uero in secundo libro neque uerecundiam neque indignationem esse uirtutes dixisset, sed affectus quosdam tamen laude dignos qui in mediocritate consisterent: hic de uerecundia paulo accuratius pertracta uirtutem: de indignatione autem nihil amplius adiunxit. De continentia satis habet in praesentia id monere, neque ipsam esse uirtutem: de ea enim & tolerantia & mollitie posterius, id est in septimo libro diffusius disputaturus est. nam sequens totus totam de iustitia absoluet pertractationem.

QUARTI LIBRI FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIVM NICOMACHIORVM
LIBER QVINTVS,
CVM MICHAELIS EPHESII
EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

In hoc quinto Moralium Nicomachiorum libro propositum Aristotelis est de particulari iustitia, ac iure, quod ei affine, cognatumque est, oppositisque his iniustitia & iniuria differere. Duplex. n. iustitia est, altera, quae est vniuersa virtus: altera, de qua nunc agitur particularis, quae a prudentia, fortitudine, temperantia distincta cardinalium virtutum quaternionem absoluit. illae enim tres praeterquam iustitiae etiam ipsae appellantur, priuatim tamen singulae proprium nomen sortitae sunt: haec autem praeter iustitiae nomen peculiari nullo alio vocabulo insignita est. sed sicut ille Olympicus victor neque Socrates, neque Plato, neque Aristides dicebatur, sed communi omnium hominum nomine homo nuncupari consueverat: ita praesens haec virtus communi vniuersalis iustitiae appellatione iustitia dicitur. cuius quidem duae sunt partes distributiva altera: altera emendatiua. De quibus vtrisque tunc latius explicabimus, cum eo peruenerimus, ubi diuinus etiam ipse Aristoteles de iisdem pertractat.

De iustitia & iniustitia, & modis iniusti.

Cap. I.

DE iustitia & iniustitia considerandum est, circa quales actiones uersentur. qualis item sit mediocritas iustitiae: & ius etiam quorum sit medium. Quoniam vnus & eiusdem considerationis & scientiae est contraria contemplari, ut musicae consonum, & dissonum: arithmeticae par & impar: & reliquarum simili modo: estque iustitia iniustitiae contraria, & ius item iniuriae: consentaneum rationi est, ne dicam necessarium, de vtrisque circa quales actiones uersentur, spectare. Sicut. n. fortitudo & ignauia circa timores & fiducias quae in bello existunt, uersabantur: temperantia & intemperantia circa voluptates & dolores, quae tum ex maris & foeminae commistione, tum ex ciborum & potuum sumptione percipiuntur: ita & proposita haec iustitia & iniustitia circa aequum et iniquum munus suum exercet: quemadmodum progrediendo declarabit. Actiones autem appellat hic & iustam distributionem, quae ratione fit geometrica, & iniuste factorum correctionem non geometrica, sed arithmetica proportione constantem: quarum differentiam suo loco dicemus, ubi. s. de ipsis Aristoteles agat. Qualis autem mediocritas, id est quarum sit mediocritas iustitiae: quandoquidem virtutes esse mediocritates demonstratum est: & quorum

& quorum medium ius sit: est enim, ut ostendet, iustitia excessus & defectus mediocritas: ius autem medium pluris, & paucioris.

Haec autem consideratio eadem docendi uia progrediamur, qua usi in superioribus etiam fuimus.

In principio quoque primi huius moralis disputationis libri dixerat non omnia exacta posse demonstrationem admittere, quae uidelicet ex his constat, quae per se insunt rebus, quae tenus ipsae res sunt: nunc etiam idem hic reperit non iisdem quidem uerbis, sed eiusmodi, quae eandem vim habent ac si diceret: non aliter posse eum qui de iustitia differit, rationibus progredi, nisi ex his sumptis quae & pluribus modis, ut dixit etiam illic, & plerumque eueniunt: ex his item quae vel omnibus videntur, vel sapientibus. unde etiam incipit ab his quae videntur, in hunc modum subiungens.

Videmus igitur omnes eiusmodi habitum appellare iustitiam solere, ex quo ad agendas res iustas homines idonei efficiuntur: ex quo item iuste agunt, uoluntque iusta: iniustitiam quoque simili modo, ex quo iniuste agunt, & uolunt iniusta. Idcirco etiam a nobis ut in figura haec statuatur.

Haec ratio, quae iustitiam inquit esse habitum, ex quo uolunt homines iusta agere non definitio, sed descriptio est existimanda: fieri enim non potest, ut ea quae multis modis dicuntur, cuiusmodi esse iustitiam posterius explicabit, vna ratione ac definitione notentur. propterea etiam infert, ut in figura haec statuatur, id est ut in descriptione iustitiae haec sit.

Neque enim in scientiis & facultatibus, & in habitibus idem est modus. nam facultas & scientia eadem cum sit esse contrariorum uidetur: habitus autem contrarius contrariorum esse nullo modo potest. uerbi causa, ex sanitate contraria minime aguntur, sed salubria tantummodo: quippe cum sane quaequam incedere dicamus, cum ita incedit, ut sanus.

Habitus hic proprie uirtutes appellat a scientiis & facultatibus eas distinguens: nam scientias quoque alibi habitus uocari nemini dubium est. Cum autem dixerit iustitiam esse habitum, ex quo uolunt homines iusta agere: nunc causam subiungit, cur in hac descriptione non absolute ita dixerit habitum esse, ex quo homines iusta agunt, sed apposuerit uolunt: perinde ac si in hunc modum diceret: propterea apposui uolunt, ut iustitiam ipsam a scientiis & facultatibus separarem: quae non in eo quod uolunt homines agere, naturam suam habent, sed in eo quod possunt. qui enim medicinae scientia praeditus est, etiam si nolit sanare, medicus nihilominus & est & dicitur: simili modo qui rhetoricam facultatem callet, orator est, quamuis uis aut ius negligat & iniuriam defendat, aut pro vtrisque dicere iure & iniuria aequaliter possit. iustus autem is est, non qui potest iusta agere, nam iniustus quoque id potest: sed qui uult, is autem uult, qui habitu antedicto praeditus est. Verum qua de causa & medicum dicimus tam salubria quam contraria agere posse: & dialecticum eodem modo, & oratorem in utraque partem uersari: quia scilicet scientiae haec & facultates eadem contrariorum sunt: earumque natura haud eiusmodi est, ut alterum ex oppositis & possint & uelint demonstrare, sicut iustitia sola iusta agere & potest & uult: sed apparatus omnem, uoluntatem, essentiamque in eo habent, ut opposita aggrediantur: quod tamen de oratoria & disertatrice facultate id est rhetorica & dialectica, non de medicina dictum esse intelligatur. eius enim. i. medicinae essentia in cognoscendis oppositis, non etiam pertractandis consistit. facultates enim seu potestates disertatoriam, & oratoriam uocat: musicam & medicinam scientias: quarum in contrariis cognoscendis munus uersatur. Habitus autem non uirtutes animi tantum, sed omnes tam animi quam corporis uirtutes, & uitia etiam appellat. nam uirtutes quae habitus dicuntur, non uersari easdem circa contraria ex sanitate euidenter ostendit, quae uirtus corporis est. salubria enim tantum a sanitate efficiuntur, non autem morbosa etiam: sed morbosa a morbo sunt sanitatis contrario, a quo salubria fieri nullo modo possunt. ille enim sane incedit atque ambulat, qui sanitate est praeditus, quo modo nunquam morbo affectus ingrediatur: sic qui iustitiam habet, ad sola iusta: qui iniustitiam, ad sola iniusta agenda idoneus est: neque uulla ratione vel ille iuste, vel hic iniuste, quoad uidelicet talis fuerit, se gerere unquam poterit.

Sæpe quidem contrarius habitus ex contrario, sæpe item idem habitus ex subiectis sibi rebus agnoscitur. nam & si bona corporis habitudo fuerit nota, mala quoque habitudo innotescet: & ex bene habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudo uicissim corpora ipsa quæ bene affecta sunt, fiunt manifesta. si. n. bona habitudo carnis densitas est, necesse est ut et mala habitudo raritas sit: & quod bona habitudo est affectum, spissitudinē in carne efficiat. Sequitur autem plerunque, ut si unum multis modis dicitur, alterū quoque dicatur: ut si ius, etiam iniuria.

Cum ostendere velit iustitiam multis modis dici, alteramque esse ut totum, alterā ut partem: seu alteram ut genus, alteram ut speciem: alij enim uniuersalem iustitiam fortitudinis, cæterarumque trium virtutum genus, alij non genus sed totum esse affirmant: hoc igitur demonstraturus præparat prius nonnulla quibus ad huiuscemodi demonstrationem utatur, ex habitu inquiring contrarium contrarium sæpe agnoscitur. ut, si quis bonam corporis habitudinem carnis esse densationem cognorit, idem malam habitudinem esse carnis rarefactionem non ignorabit. neque tantum ex contrario habitu contrarius innotescit, sed etiam ex ijs quæ subiecta ipsi sunt, ab eoque informantur: & vicissim ex habitu ipso res quæ ab eo sunt affectæ, perspicitur. Aduertendum autem est, cum dixerit contrarium habitum ex contrario agnoscitur, recte admodum atque accurate / sæpe / adiunxisse: ut significaret scilicet ut plurimum id contingere, non semper tamen. cum enim diligere multis modis dicatur, ut in topicis dictum est, contrarium eius odisse vnā habet significationem: ut in his alterū ex altero agnoscitur minime possit. nam diligere et amare significat, et διαλέγῃ. i. dislegere & disiceret: priori significato odisse est oppositum, secundo nequaquam. melius tamen ex verbo græco quod est φιλέω cognosci hæc diuersitas potest. significat enim φιλέω tam animo aliquem amplecti et amare, quam labijs excipere. i. osculari: cuius secundo significato nullum contrarium reperitur: priori odisse contrarium est.

Iustitia autem & iniustitia dici pluribus modis uidetur. sed quia proxima ipsarum cognominatio est, latet, nec sicut in ijs quæ procul distant, magis apparet magna enim in forma differentia est. ut clauem æquiuoce dici manifestum est, & eam quæ collo animalium subiacet, & eam qua fores clauduntur. Sed sumamus quot modis iniustus dicatur.

Causam hinc affert, cur cum iustitia multis modis dicatur, eius tamen æquiuocatio non admodum pateat. atque inquit propterea id accidere, quia eæ quæ iustitiæ nomen suscipiunt, proximæ inter se sunt, magnaque inter se affinitate & similitudine coniunctæ. æquiuoca enim ea quæ longe à se mutuo distant, non obscura sunt: sed esse æquiuoca manifeste cognoscuntur: ut Alexander rex, & Alexander Aristotelis interpres: ut clauis qua clauduntur ostia, & subiacens collo animalium os iuguli, quod clauis est ipsum appellatur: ut demum cætera quæ ex fortuna quadam idem sortita sunt nomen. at quæ iuxta sunt, ea vero non in solo nomine, sed in re & natura etiā videntur conuenire. sunt autem prope, entia quæ vocantur, motiones, bona, iustitiæ est ut declarabimus. Nam ex iustitijs altera de omnibus virtutibus dicitur, altera huic tanquam species supponitur: ut tanquam generis & speciei earum æquiuocatio sit, quæ obscura est: quippe cum species generis sui definitionem admittat. Quatenus igitur ea quæ ut species sumitur, idem nomen habet, quod altera: in eo æquiuocæ sunt. nam eiusdem nominis non idem, sed vtriusque diuersum est significatum. Idem de iniustitia dicendum est: sicut procedente disputatione clarius patebit. multis modis autem dici iustitiam demonstraturus, ab iniustitia incipit, immo ab iniusto: notius enim est iniustum multis modis dici, quam iniustitiam. sed si iniustus multifariam dicitur, etiam iniustitia: si iniustitia, iustitia quoque dicatur necesse est. nam ut plurimum, sicut superius dictum est, si alterum ex contrarijs multipliciter dicitur, sequitur ut alterum quoque eodem modo dicatur.

Videtur igitur iniustus is esse, qui & illegitimus, & pluris usurpator, & iniquus est: quare iustum quoque esse & legitimum & æquum patebit. Ius ergo

ergo est ipsum legitimum, & æquū erit: iniuria contra illegitima & iniqua.

Cum iustitia esse mediocritatem dixerit, hic non solum eam esse mediocritatem, verum etiam quarum rerum sit mediocritas, ostendit: rationemque in hunc modum colligit: iniustus est illegitimus: illegitimus est pluris usurpator: pluris autem usurpator, quem Græci πλεονέκτην dicunt, est iniustus: iniustus igitur est iniquus. quare etiam iniuria ipsa iniqua est. iniuum autem plus & minus continet, ac de vtrisque his denuncupatur. si ergo iniuria est, & iustitia mediocritas: id quod virtutis indicium est ac nota. in secundo enim virtutem habitum esse dixit, qui in mediocritate quantum ad nos spectat, consisteret. At iniustum esse iniuum, & nunquam æquum & medium eligere, sed in bonis plus, in malis minus semper sibi sumere peripicuum est ex ijs quæ usu venire quotidie solent: nam cum vel pecuniarum vel honoris distributio aliqua facienda est, maiorem semper sibi partem attribuit: cum multa aliqua soluenda, aut tributum, aut quippiam aliud ex ijs quæ nolumus ac vitare consueuimus, omni ratione nititur ut vel nihil, vel parum admodum expendat, & conferat. atque ita ex bonis plus, ex malis minus eligit, ac sectatur: eligitque minus malum, non tanquam malum, sed tanquam bonum. nam minus malum si ad maius malum comparatum fuerit, esse quodam modo bonum videtur. nam loco decem numorum vnum soluere, quali bonum eligit. Ius igitur legitimum & æquum, iniuriam illegitimam & iniquam esse manifeste iam patet.

Nam quia iniustus etiam est pluris usurpator, circa bona non omnia uersabitur: sed circa ea tantum in quibus fortunæ prosperitas & aduersitas consistit. quæ semper quidem absolute ac simpliciter bona sunt, quibusdam tamen non semper bona euadunt: homines autem ea optant, ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, ut quæ simpliciter sunt bona, sibiipsis quoque bona essent: & eligere ea quæ sibiipsis bona sunt.

Quia iniustum pluris usurpatorem esse dixerat, circa non omnia bona eum eiusmodi esse ostendit. neque enim is aut medico medicinæ peritior, aut oratore facundior, aut musico in ea arte præstantior euadere studebit, atque in his quoque rebus plus uolet usurpare: sed circa illa tantum bona uersatur, quæ sunt simpliciter, id est suapte natura quidem bona, prauis tamen & improbis non bona euadunt. Simpliciter bona autem sunt sanitas, diuitiæ, pulchritudo, nobilitas, principatus, quæ sua natura bona cum sint, malis sunt mala: quippe cum improbis contraria his. i. deformitas, morbus, paupertas, & similia longe meliora sint, atque utiliora. Posteaque pluris usurpatorem circa ea uersari dixit, quæ sunt absolute bona, quatenam hæc sint, subiungit: ea esse inquiring simpliciter bona quæ optare à dijs homines solent: optare autem eos ut ditescant, ut ualeant, & cætera huiusmodi. hæc igitur esse absolute bona. sed quia in hoc plerunque homines peccant, dum sibi hæc precantur, atque optant, quæ quandoque mala ipsis efficiuntur: ideo circa errorem hunc corrigens, non optandum esse, inquit, ut hæc consequamur, sed illud à dijs precandum, ut bona hæc nobis bene uertant: id est si sani, si diuites, si pulchri fuerimus, ut sanitas, diuitiæ, pulchritudo felices nobis faustæque sint, neque in detrimentum, aut dedecus aliquod nostrum euadant.

Quam iniustus non semper plus, sed in ijs quæ simpliciter mala sunt, minus etiā eligit. sed quia minus de malis esse quodam modo bonum uidetur, in bonis autem est pluris usurpatio: propterea pluris esse usurpator uidetur. est ite iniquus: hoc enim continet, & commune est: nec non illegitimus: legum. n. transgressio, id est iniquitas omnem iniustitiam continet, estque omni iniustitiæ cōis.

Cum pluris usurpator dicatur qui ex bonis plus habet, iniustus uero in malis minus habere semper conetur, ut dictum est: quia tamen minus de malis comparatum ad maius rationem boni obtinet, in eligendis etiam minoribus malis iniustus pluris esse usurpator dicitur. Quod uero inquit / hoc enim continet, & commune est / perinde est ac si dicat: hoc autem iniuum ad plus & minus commune est, & utrunque in se continet & complectitur.

Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus uero iustus est: omnia legitima esse quodam modo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legumlatrice facultate definita, ea legitima sunt: quorum singula iusta esse affirmamus. leges autem de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ uel communiter omnibus conferunt, uel optimis quibusque, uel principalibus, qui scilicet aut uirtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint: atque ita uno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusque partes ciuili societati & efficiunt, & conseruant. Quin etiã lex præcipit & id quod fortis uiri opus est, ut non desere re ordines, non fugere, non abijcere arma: & id quod est temperantis, ut non committere adulterium, non contumeliose se gerere: & id quod est mansueti, ut non uerberare, non maledicere: simili modo quoque secundum alias uirtutes et uicia alia iubet, alia prohibet. ac recta quidem lex est, quæ recte: mala, quæ tumultuarie posita est.

Cum ostenderit iniustum esse iniquum, & iustum equum ad probandam differentiam iusti quatenus est & legitimus, & æquus, progreditur: quisque sit iustus legitimus, declarat sumit. n. id quod legitimus uidelicet sit, ex eo quod iniustus est illegitimus. si igitur legitimus est iustus, patet legitima omnia quoque esse iusta. additur autem particula ea quodam modo propterea quod non ex ea quæ proprie dicitur iustitia, legitima omnia sunt iusta, sed ex ea quæ communis est, & uniuersalis. nam quatenus quis legibus obtemperans ea agit, eatenus & qui agit est iustus, & iusta sunt quæ aguntur: per se autem non sunt iusta, sed vel temperantia, vel fortia, vel mansueta, vel cuiuscunque alterius uirtutis. leges. n. de omnibus quæ ad uirtutes spectant, solent præscribere eius habita ratione, ut præsentis status ciuitatis felicitati ac saluti consulat. In populari. n. statu cõmunem omnium utilitatem spectat: in optimatũ administratione id quod optimis quibusque conducit: in re publica seu censu facta administratione, & cæteris omnibus, quod confert ijs qui principatum obtinẽt. Moralis siquidem et ciuilis uirtus cum de uirtutibus utraq; tractent, solo scopo ac fine inter se differunt: moralis. n. rationes oēs suas eõ dirigit, ut singulos quosque uirtutibus instruendo excolat, ac componat: ciuilis, ut ciuitatem totam regat: quod facere sine uirtutibus, earumque operationibus nullo modo potest. qui igitur his obtemperat, legitimus est & iustus. quare quod legitimus est, est iustum. Quin etiam omnia quæ secundum uirtutem sunt, felicitatis, partiumque eius effectricia sunt, & conseruatricia: partes autem felicitatis sunt uirtutes, earumque operationes, quibus constat felicitas: iustum igitur felicitatem, partesque eius & facit, & conseruat. sed fortasse felicitatis partes non uirtutes solas appellat, sed omnia & animi, & corporis, et externa etiam bona, ex quibus omnibus Aristoteles constitui ciuilem felicitatem uult. nã contemplatiuã ex his minime constare, in decimo huius operis libro postea cognoscemus. Cum dixisset igitur vno modo dici iusta ea quæ felicitatem & partes eius efficiunt, ut significaret non de omni id felicitate intelligi debere, adiunxit / communitati & societati ciuili. legumlatores enim, cum de ijs quæ ad uirtutes pertinent, leges sanciant, non id spectant in ea re, ut de uirtutibus simpliciter atque absolute considerent, & quæ sit uniuersaliumque ipsarum natura & essentia tradant: sed ut communi ciuium utilitati consulant. ad hanc enim ciuilem societatem respicientes & exercere uirtutes iubent, & vetant contraria. tumultuarie autem positam legem eam appellat. i. ἀπειθεῖν νόμον quæ non multa cum præmeditatione, & disquisitione promulgata fuerit, sed extempore & inconsulto.

Atque hæc quidem iustitia uirtus perfecta est: non absolute tamen, sed ad alterum. ut propterea sæpe iustitia uirtutum præstantissima esse uideatur: & neque hesperus, neque lucifer sit adeo admirabilis. adde quod in prouerbium dicimus,

Iustitia in se uirtutes complectitur omnes.

ac perfecta quidem maxime est, quia perfectæ uirtutis est usus: perfecta autem,

tem, quia qui eam habet non solum secum, sed cum altero est uirtute uti potest.

Virtus perfecta tribus modis dicitur. nam & fortitudo sola moralis perfecta uirtus uocatur, quæ cum prudentia & recta ratione maxima pericula in bellis sustinet: atque id, quod à fortitudine naturali distinguatur, quæ Achilles dicebatur fortis. Perfecta item uirtus omnium uirtutum collectio dicitur: quæ & simpliciter uirtus, & tantum uirtus perfecta nuncupatur. Tertio modo, perfecta uirtus hæc quoque appellari consueuit, quæ circa legitima uersatur, de qua nunc sermo est: quæ quidem eadem esse cum priore uidetur. i. ea quæ ex omnium collectione conflatur, ut ipse etiam procedendo declarabit: id tamen interest, quod illa ut animæ habitus absolute consideratur: hæc quæ iustitia dicitur, ad alterum spectat. nã omnium uirtutum operatio cum ad societatis ciuilis salutem dirigitur, ea est iustitia, quæ nunc dicitur perfecta uirtus: non absolute quidem, sed ad alterum, ut uidelicet perduret ciuili administratione, ac conseruetur. Itaque patet & uirtutem uniuersalem, & iustitiam uniuersalem essentia & subiecto eadem esse, differre autem quadam ex parte. Cũ enim, sicut dictum est, ut animi habitus consideratur, uirtus tantum: cum ut conseruatrici ciuili societatis, iustitia dicitur. quãquã in eo quoque non paruum est discrimen, quod iustitia quoque esse perfectior uidetur, quã uirtus absolute: qui enim ea fuerit præditus, non tantum secum, sed cum alijs etiam uti uirtute recte ac iuste poterit. Quia igitur ad alterum spectat hæc uirtus, ad constituendamque & conseruandam ciuilem administrationem, iccirco præstantissima esse omnium atque optima hic ab Aristotele dicitur, ipsaque Veneris stella, quæ pulcherrima est, admirabilior. Lucifer autem stellæ huius matutina apparitio uocatur, cũ ante solis ortum emergit, ac lucem affert: id est aduentantem solis lucem indicat: Hesperus seu uesper, cum post solis occasum emicare conspicitur. non ita, inquit, admiratione digna esse Venus uidetur, quãuis sit clarissima, cum vel matutina, vel uespertina fulgẽs apparet: ut est iustitia hæc. ad cuius rei confirmationem prouerbialem uersum adducit,

Iustitia in se uirtutes complectitur omnes:

hoc est, malum omne procul à iustitia abest. est autem hic uersus Theognidis, ut Theophrastus refert in primo de moribus: in primo tamen moralium libro hunc eundem Phocillidi uidetur attribuere. neque mirum esse debet: potest enim fieri, ut apud utrunque auctorem reperiat.

Multi enim sunt, qui in priuatis rebus uirtute uti possunt: in cæteris quæ ad alium spectant, non possunt. unde recte illud Biantis dictum uidetur: principatus uirum ostendet: quippe cum ad alterum iam, & in societate princeps uersetur. Ob id quoque ipsum iustitia sola ex omnibus uirtutibus esse alienum bonum uidetur, quia ad alterum spectat: agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut reipublicæ.

In contemplatiuis scientijs quarum finis in cognitione consistit, eadem est rerum cognitio, siue in se res ipsæ, siue ad alia respiciendo considerentur: in uirtutibus autem ac demum ciuili facultate non ita est: non. n. satis est in his quid agendum sit, & quid non agendum, cognoscere, sed illud etiã addi debet, ut per quæ, & quo modo agatur quidque, exploratum habeamus: quorum cognitio ab experientia uidelicet petenda est. Quocirca oportet, ut si quis ciuilis futurus est, in multis ac varijs negocijs uersatus sit, sitque multa expertus: non secus ac si uel gubernator, uel medicus effici uelit: ad quas artes consequendas præter uniuersales rationes, quæ per se solæ non sufficiunt, singularum quoque rerum peritia accedat, necesse est. iccirco fit, ut multi in priuatis quidem rebus ciuili societate uti possint: uerbi causa cum uxoribus, cum liberis, cum fratribus, atque huiusmodi domesticis: cum alijs uero externis nequeant, propterea quod negociorum & comerciorum peritia non callent. Indiget igitur ciuilis ultra rationes uniuersales negociorum quoque experientia: ut medicus, ut imperator, ut gubernator, & reliqui quorum in administratione, tractationeque rerum opus uersatur. Atque ideo uirtute uti ad alios in societate, quã secum longe est difficilior. quod Biantis etiam testimonio comprobatur, qui principatum uirum proderi dicebat. princeps enim aliquorum est princeps: iccirco ad alios spectat, in societateque et communitate principatus consistit, in qua difficilior uirtutum operatio est. Ob id quoque ipsum, id est propterea quod iustitia cum alijs exercetur,

atq; ad alios spectat: non esse eius bonum videtur qui eo habitu est præditus, sed eorum ad quorum utilitatem et commodum omnia agit: principum scilicet, si vel regnum sit, vel optatum principatus: si populus administrat, rei publicæ.

Pessimus igitur est, qui & secum & cum alijs prauitate utitur: optimus autem non qui secum, sed qui cum alijs uirtutem exercet: quippe cum id difficile admodum sit. Itaque neque hæc iustitia pars uirtutis, sed integra uirtus est: neque huic opposita iniustitia pars uitij, sed integra est uitiolitas. quid uero uirtus & iustitia hæc differat, ex ijs quæ diximus, iam patet. utraque enim eadem est: esse tamen utrarumque non est idem. nam quatenus ad alterum spectat, iustitia: quatenus talis quidam est habitus, uirtus simpliciter est.

Non quemadmodum, inquit, pessimus est, qui & secum & cum socijs & amicis prauitate & uitio utitur: ita quoque qui & secum et cum alijs utitur uirtute, est optimus: nam qui cum alijs uirtutem exercet, secum etiam quodam modo id facit. Quo circa est optimus, non qui secum, sed qui in aliorum societate, qualescūq; illi fuerint, uirtute uti potest. hoc autem inquit, ut hanc iustitiam uirtutem esse perfectam ostendat. siquidem ille est optimus, qui uirtute ad alios utitur, quod iustitiæ proprium est. Postea subiungit hanc iustitiam quæ in legitimis uersatur, non partem esse uirtutis, ut fortitudo, ut temperantia, sed esse integram. totam & uniuersam uirtutem: hoc est non esse unam sed omnes, neque partem sed totum. Quemadmodum uero contemplatiuus & actiuus intellectus substantia cum unus & idem sit, operationibus est duplex: nam cum ea quæ semper eodem modo permanent, necessarijs sunt, contemplatur, contemplatiuus: cum ea quæ in actionem cadunt, & aliter atque aliter euenire possunt, considerat, consultatq; ut q̄ optime succedant, actiuus nuncupatur: sicut etiam ille idem cum ea perferatur, quæ per se insunt discretæ quantitati, numerarius id est arithmeticus dicitur: cum circa continuam quantitatem uertitur, terrimensorius, hoc est geometricus appellatur: simili modo & uirtus uniuersalis & iustitia hæc uniuersalis subiecto quidem & re unum sunt, sed ratione differunt. si. n. ut absolute animi habitus optimus consideretur, nihilq; aliud insuper, uirtus tantummodo: si autem non ut habitus solus, sed usus quoque cum alijs, iustitia dicitur.

Quid iustitia particularis, & quotuplex.

Cap. II.

Querimus autem eam quæ in parte uirtutis iustitia est: est enim quædam ut dicimus. simili modo & de iniustitia ea querimus, quæ locum partis obtinet: quæ quod sit, illud est argumentum, quod qui aliqua alia prauitate operatur, licet iniuste agat, nihil tamen amplius usurpat. cuiusmodi exempli causa est, qui aut abiicit scutum ob ignauiam, aut aliquem ob acerbilitatem maledictis insectatur, aut ob auaritiam pecunijs non iuuat. Quando autem plus usurpat aliquis, sæpe id nullo ex talibus uitijs, at neque uniuersis, sed prauitate tamen quadam agit, cum uituperetur, atque iniustitia. Est igitur alia quædam iniustitia, quæ tanquam pars est integræ illius & uniuersalis: item iniuria quædam, quæ in parte consistit illius iniuriæ uniuersalis quæ præter legem est.

Cum alia sit iustitia diuersa ab uniuersali uirtute, uniuersaliq; iustitia, quæ in ordinem fortitudinis, temperantiæ, & prudentiæ redigitur, particularisq; est, de qua in hoc libro habenda est disputatio: & similiter iniustitia diuersa ab iniustitia uniuersali: prius ostendere uult eam esse, deinde quænam ea sit, explicabit. inter quæ sita. n. prius est an sit aliquid, q̄ quid sit: ut in secundo posteriorum resolutoriorum didicimus. Prius igitur incipiens ab iniustitia utpote notiore, reperiri quadam iniustitiam demonstrat particularem à communi iniustitia & uniuersali diuersam, quæ particulari iustitiæ, de qua quæstio est, opponatur. sciendum autem uniuersalem iustitiam, uniuersalemq; iustum eum appellari qui omnia quæ legibus sunt

sunt instituta obseruat, atq; agit: uniuersalem autem iniustitiam, uniuersalemq; iniustum eum qui est illegitimus, uitiosq; traducit præceptis legum minime obedientem. si igitur demonstratum fuerit esse alium iniustum præter illegitimum, perspicuum erit esse etiam alium iustum particularem, præter uniuersalem: qui quidem uniuersalis iustus, ut dictum est, iustus legitimus dicitur. Esse autem sub communi iniustitia quæ est legum transgressio, aliam quandam iniustitiam in pluris usurpatione consistentem, quæ diuersa est ab uniuersali, sub ipsaq; est, ipsiusq; nomine æquiuoce iniustitia nuncupatur in hunc modum comprobatur. qui alia aliqua prauitate operantur, non dicuntur pluris usurpatores, sed iniusti, & illegitimi: neq; n. qui abiicit scutum in bello, plus usurpat quippiam, & tamen ob ignauiam id fecit, iniusteq; egit, & præter leges: neq; qui conuictis incellit aliquem, licet etiam ipse contumeliose ob insolentiam id agat præter legum mandata: neq; qui indigenti ac petenti opem non tulerit, quauis ob auaritiam & illiberalitatem ita se gerat. Si igitur omnes isti atq; huiusmodi alij illegitimi, & iniusti, non pluris usurpatores dicuntur: sequitur ut & pluris usurpator ab his sit diuersus, & pluris usurpationem ab iniustitia uniuersali quædam alia sit. quæ admodum autem unusquisq; ex illis non ob pluris usurpationem ea agit quæ agit, sed vel ob ignauiam, vel ob auaritiam, vel ob acerbilitatem: ita neq; pluris usurpator aut ob aliquod ex ante dictis uitijs, aut ob omnia simul iniuste se gerit, sed ob solam pluris usurpationem: quæ quidem pluris usurpationem neque est ignauia, neque auaritia, neque ira, neque demum quippiam aliud ex ijs, quibus illegitimus effingitur. Quare pluris usurpator ea quæ agit, ex uitio quodam alio agit, atque usurpat. illos enim uituperamus ignauos appellando, aut illiberales, aut insolentes & iracundos, hunc autem prauum & pluris usurpatorem: illos item committere iniustitiam, hunc in pluris usurpatione peccare dicimus: illi igitur ex iniustitia uniuersali iniusti, hic ex particulari iniustus & est & dicitur. Atque hæc iniustitia, id est pluris usurpationem uniuersali iniustitiæ non secus subiicitur, atque ignauia, & intemperantia, & audacia: communiq; uniuersali iniustitiæ nomine æquiuoce iniustitia appellatur. Ita tamen æquiuocatio ob id, quia ut species generi supposita est. At uero neq; id obscurum est, pluris usurpationem non ex omnibus uitijs conuari: si pluris usurpator ex omnibus simul uitijs iniuste ageret, ex communi iniustitia operaretur: communis. n. iniustitia nihil aliud est, q̄ uniuersa uitiolitas: si uero ex communi iniustitia operaretur, eandem esse pluris usurpationem cum communi iniustitia necesse esset: de omnibusq; alijs, quemadmodum communis iniustitia denuncuparetur: dicereturq; unusquisque qui alio quolibet uitio peccat, pluris usurpator, sicut iniustus dicitur. at non dicitur pluris usurpator quispiam ex illis, sed iniustus tantum: quare efficitur, ut non ex omnibus simul uitijs pluris usurpator agat. Si autem hoc ita est, esse profecto etiam alium iniustum constat, aliamq; iniustitiam, quæ tanquam partes & species & iniusti & iniustitiæ uniuersalis sint.

Adde q; si alius lucrandi causa adulterium committat, pecunijsq; accipiat, alius tribuat, damnoq; afficiatur ob cupiditatem: hic intemperans magis esse uidebitur q̄ pluris usurpator: ille iniustus, & non intemperans. perspicuum scilicet, propterea q; lucrandi causa id facit.

His etiam idem probatur, pluris usurpationem uidelicet iniustitiam quandam esse, quæ à communi & uniuersali diuersa sit. Duos adulteros sumit: alterum qui non ob intemperantiam propriam adulterium committit, sed ob pecunias, quas à muliere intemperante qua cum consuescit, lucratur, atq; accipit: alterum qui ob libidinem idem flagitium patrat: atq; ideo ut adultera potiatur, opes insuper effundere, detrimentoq; affici non ueretur: atq; asserit illum qui sumptum facit ac iacturam ut voluptatibus fruatur, intemperantem & illegitimum dici, non pluris usurpatorem: hunc uero qui ex adulterio accipit, non intemperantem, sed pluris usurpatorem, eo q; lucratur: non. n. libidinis & intemperantiæ causa, sed pecuniarum auiditate illegitime concumbit. Ex quo efficitur, ut alius sit ac diuersus iniustus, qui lucratur, plus que usurpat, & alius qui nulla lucrandi cupiditate, sed ex uitio proprio aliquo iniuste se gerit. Q; si ita est, duas quoque esse iniustitias necesse est, pluris usurpationem: & communem illam, sub qua cum reliqua omnia uitia, tum ex intemperantia commissum adulterium collocatur. Nam nullum ex ijs qui aut clypeum abiicit, aut alicui contumeliam infert, aut cum damno & sumptu adulterium committit, plus quippiam usurpare, sed tantum præter leges

Eultrat.

o

agere, & iniuste illa cōmuni & vniuersali iniustitia, nemo est qui nesciat. quid. n. lucri ex se-
ti abiectione, aut maledicentia quispiam consequitur: aut ex adulterio, cum ob id suis se
ipse bonis etiam priuare nō vereatur: alius igitur est iniustus ille vniuersalis: alius, qui plus
vsurpat, & lucratur.

Præterea alia omnia iniuste facta ad quandam prauitatem semper refe-
runtur: ut si adulteratus sit aliquis, ad intemperantiam: si astitem in acie de-
seruerit, ad ignauiam: si uerberauerit, ad iram. at si lucratus est quispiam, ad
nullum aliud uitium redigi id, quam ad iniustitiam potest. Quare perspi-
cum est esse iniustitiam quandam ab illa integra & vniuersali iniustitia di-
uersam, quæ locum partis obtineat, atque uniuoca sit: eo quod in eodem
genere est definitio. utriusque enim uis in eo consistit, ut ad alterum spe-
ctent: sed hæc tamen circa honorem, aut pecunias, aut salutem, aut si cun-
cta nomine uno possent comprehendī, circa ea omnia u. rsatur, ob uolupta-
tem, quæ è lucro consequitur: illa autem circa uniuersa, circa quæ etiam pro-
bus uir munus suum exercet.

Quod inquit, huiusmodi est. si prauitates & vitia omnia præter commune iniustitiæ, no-
men, sub propriam etiam quandam uitiorum speciem reducuntur: ut adulteriū sub intem-
perantiam, armorum abiectione sub ignauiam, contumelia sub acerbitate & iram, & reli-
qua similiter: appellaturq; adulter intemperans & iniustus, desertor stationis ignauus &
iniustus: si omnia inq; cætera ita dicuntur, pluris uero vsurpator communi tantum iniustitiæ
nomine vocatur: esse aliā particularem iniustitiam manifestum est, quæ & ignauitæ & in-
temperantiæ respondeat, sub quam pluris vsurpator reducatur: quæ rationem eam habeat,
ut sicut adulter ad intemperantiam, ita pluris vsurpator ad particularem iniustitiam: & si-
cut intemperantia ad iniustitiam, ita particularis iniustitia ad communem iniustitiam refe-
ratur. Constat igitur esse aliā quandam iniustitiam tanquam partem, quæ cum illa com-
muni & vniuersali uniuoce dicatur. solet enim appellare Aristoteles uniuoca ea quoque
quæ ab vno, vel ad vnum dicuntur quæ, ut in tertio supranaturalium libro dictum est,
quæ μετὰ τὰ φυσικά, id est post naturalia inscripsit, inter uniuoca & æquiuoca proprie
media interiecta sunt. Aduertendum autem Aristotelem cum à principio huius libri ad
hunc vsque locum particulare hoc uitium cum vniuersali uitiositate, id est particularem
hanc iniustitiam cum uniuersali iniustitia æquiuocam esse semper dixisset, quia tamen re-
vera ita non est, sed inter uniuoca & æquiuoca medium, ut dixi, locum obtinet: nunc econ-
trario uniuocam appellare, non ut sibi quidem ipse repugnet, & contra dicat, sed ut osten-
dat non simpliciter se atque absolute, sed quodam modo æquiuocas has iniustitias appel-
lasse: ita scilicet, ut quæ ab vno & ad vnum dicuntur: quæ, ut in supranaturalibus demon-
stratum est, cum media sint, alio modo uniuoce, alio æquiuoce dici videntur. quatenus. n.
ipsarum definitio, ut inquit, in eodē genere est, eatenus sunt uniuocæ. Quo modo autem in
eodem sit genere, quodq; id genus sit declarat, cum inquit, vtræq; .i. & pluris vsurpator
nē quæ particularis iniustitia dicitur, & vniuersalem communemq; iniustitiam in eo consi-
stere, ut ad alterum spectent. vtræq; .n. iniustitiæ in eo essentiam suam habent, q; in socie-
tate cum aliis versando iniuste se gerunt & peccant: in hoc igitur sunt uniuocæ. quatenus
vero circa diuersa vtræq; versantur, eatenus æquiuocæ sunt: particularis. n. iniustitia quæ
ex pluris usurpatione efficitur, circa honores & pecunias uersatur. .i. fortunæ bona, in quib;
bus ob voluptatē quæ à lucro prouenit, pluris usurpatio existit: uniuersalis autem circa ea
omnia, circa quæ probus & legitimus. Possunt tamen non solum ob hoc dici uniuocæ, q;
in eodem sunt genere, sed ob id quoq; q; utrarumque eadem est ratio, & communis: quip-
pe cum vtræq; actiui habitus sint: licet postea hæc ea agat quæ ad turpia tantum lucra per-
tinet: illa uniuersa ea, quorū cōtraria probus uir & legitimus operatur. At uero cū dixerit
pluris usurpationē circa honore & pecunias uersari: studet. n. id semper pluris vsurpator ut
plus ex omnibus, uel totū ēt sibi præcipiat & circūscribat: infert, uel circa salutem: omne id
salutem appellans quod nos cōseruat, & ad uiuendum aut bene uiuendum conducit. pro-
pterea

pterea autem q; multa & uaria specie ea sunt, circa quæ pluris auaritia uersatur, quæ uno
nomine comprehendī nequeunt: subiungit: aut si cuncta nomine uno possent comprehen-
di: perinde ac si ita diceret, si uno nomine complecti ea possem, circa quæ pluris usurpatio
uersatur, non dixissem eam circa honorem uersari, & pecunias, & salutē: sed circa hoc plu-
ris usurpatoris, circa illud iniusti illius uniuersalis esse munus asserissem: quia uero cōmu-
ne nomen nullum cunctis his rebus positum est, necesse fuit ut ea pluribus sigillatim refer-
rem. Posteaq; igitur ita ostēdit, quandam esse particularem iniustitiam diuersam ab uniuersa-
li, quasi eadem demonstratione esse etiam aliā iustitiam particularem præter uniuersa-
lem probarit: dictum. n. est, si alterum ex contrariis pluribus modis dicatur, alterū quoque
similiter ut plurimum dicitur: rationem concludens in hunc modum subdit:

Esse igitur iustitias plures, atque ex his unam quandam quæ diuersa à to-
ta & integra uirtute sit, iam patet: quæ autem ea sit, & qualis statuendum est.
Definitum iam fuit iniurium id esse quod & illegitimum, & iniquum esset.
ius uero, quod & legitimum & æquum. ex illegitimo uero iniustitia prior il-
la de qua diximus, existit.

Iustitia enim quæ in æquo seu æquali consistit, diuersa ab ea est quæ est ex legitimo,
uniuersalisq; est: quæ autem hæc sit genere uidelicet, & qualis specie statuendum est enim
genere æquitas seu æqualitas: nam cum iniustum sit & quod illegitimum, & quod iniquū
est, iustum quod legitimum & æquum, ex illegitimo prior illa, id est uniuersalis iniusti-
tia existit, ex iniquo particularis: simili modo quoque ex legitimo uniuersa iustitia, ex
æquo altera emergit, quæ partis vicem obtinet, de qua præsens instituta disputatio est.

At quia iniquum & illegitimum non est idem, sed diuersa ita sunt, ut pars
& totum: omne enim iniquum est illegitimum, non omne autem illegitimū
est iniquum: & plus omne est iniquum, non autem contra iniquum omne
plus est: efficitur, ut iniuria quoq; & iniustitia non eadem, sed diuersa ab illis
sint: atq; hæc ut partes, illa ut tota habeantur. hæc enim iniustitia uniuersæ il-
lius iniustitiæ pars est, & iustitia iustitiæ similiter. Quare etiā de iustitia par-
ticulari, & particulari iniustitia, de iure item & iniuria dicendum est. ea igitur
tur quæ ex tota uirtute constituta est iustitia, & iniustitia, quarum altera to-
tius uirtutis, altera totius uitiositatis usus ad alterū est: omittatur: ius quoq;
& iniuria, quæ ex his dependent, quo modo definienda sint, manifestū est.

*Licet hæc Aristotelis lectio sanctior alijs esse uideatur, quia tamen due alie habere
explanationem reperiuntur, eas subiungendas esse iudicauimus. una hæc est:*

Quoniam autem iniquum & plus nō est idem, sed diuersa ita sunt, ut pars
& totum: omne enim iniquum est illegitimum, non autem omne illegitimū
est iniquum: & plus omne est iniquū, non autem contra iniquum omne plus
est: efficitur ut iniuria quoq; & iniustitia & c.

Huius lectionis explanationem ex paraphrasi quadam ita interpretamur:

Postq; iniustitiam uniuersam ex illegitimo dixit existere, ex iniquo inuenire uult parti-
cularem. & prius ostendit iniquum q; plus esse uniuersalius. omne enim plus est iniquum:
non autem econtrario omne iniquum est plus, nam minus etiam iniquum est. præterea oē
iniquum est illegitimum, quippe cum lex regula quædam sit, atq; æqualitas: non aut omne
illegitimum est iniquum: non enim omnis lex in distributionibus uersatur & commercijs
in quibus æquum & iniquum locum habet, sed multa alia complectuntur leges in quibus
nulla æqualitas spectatur aut inæqualitas: iccirco non omne illegitimum est iniquum, sed
omne iniquum est illegitimum. Quare iniuria quoque & iniustitia non eadem sed diuersa
ab illis erit & c.

Altera lectio est, quam agnoscere hic uidetur, & explanat Ephesus, in hunc modum:

Quoniam autem iniquum & plus non est idem, sed diuersa ita sunt ut pars
Eultrat. o ij

& totum: omne enim plus est iniquum, non omne autem iniquum plus est: efficitur, ut iniuria quoque & iniustitia &c.

Differentiam particularis iniustitiae, & vniuersalis, particularis item iustitiae, & vniuersalis ex proportione quadam declarat: non secus ac si ita diceret: quam rationem habet plus ad iniquum, eandem habet particularis iustitia ad vniuersalem: vtraque enim, i. tam particularis iustitia, q̄ plus, illa in vniuersali iustitia, plus in iniquo, vt partes in totis continentur. plus autem esse partem iniqui, i. inaequalis, hoc modo demonstrat. plus enim omne est inaequale, vt homo omnis animal: non tamen e contrario omne inaequale est plus, sicut neque omne animal homo est: quippe cum iniquum etiam minus sit, t̄q̄ de minori: q̄ de pluri etiam denūcupetur. Postea q̄ autem plus omne esse iniquum ostendit, & e contrario: minus enim, sicut dictum est, etiam sub iniquo continetur, non tantum plus: subiungit, & iniuria quoque & iniustitia non eadem, id est, & particularis quoque iniuria, & ius particulare, particularisq̄ iniustitia & iustitia non eadem cum illis, hoc est totis sunt: sed ita ab illis sunt diuersa, vt pars a toto. Quae sequuntur, patent: saepe enim de ipsis dictum iam est.

Pleraque enim legitima ea ferē sunt, quae ex integra ac tota uirtute precipiuntur: nam lex secundum unamquamque uirtutem uiuere iubet, secundum unumquodque uicium prohibet. effectritia autē totius uirtutis ea sunt legitima, quae legibus ad publicam institutionem sancita sunt.

Hae inquit, vt iustitiam quae in legitimo consistit, esse omnium uirtutum usum in societate & commercijs ostendat, atq̄ ob id uirtutem esse totam ac perfectam: lex, n. secundum unamquamque uirtutem uiuere iubet, cum & ea quae sunt fortitudinis, & ea quae sunt prudentiae, & temperantiae, ciuibus agenda praecipiat, & quae ad uicia contraria spectant, prohibeat. Quia autem dixit, pleraque ferē ex legitimis esse huiusmodi, id est ex tota uirtute precipiuntur: dicitur ferē/ causam subiungit, cum inquit, ea totam uirtutem efficere, quae circa publicam institutionem versantur. sunt, n. nonnulla legitima quae non quo modo uiuendum sit, praescribunt, sed qua ratione boni ac probi & uirtute praediti ciues efficiantur. prudentis siquidem legum lator non de ijs solummodo leges instituit, quibus qui eadem ciuitate utuntur, traducere vitam possint: vt de aedificatoribus, de textoribus, de alijs artificibus, quorum opificia sunt ad vitam vniuscuiusque necessaria: adde etiam de agricolis, de militibus, de mercatoribus, atq̄ huiusmodi alijs, quorum opera & commercijs ciuitates constant: non haec in se solum legum lator sancit, sed alia etiam, atq̄ illa in primis quae ad ciuilem disciplinam pertinent: quibus scilicet obtemperans bonus, & legitimus ciuis vnusquisque euasurus sit: quae sunt integrae & perfectae uirtutis effectritia. nam priuata quoque institutio ita ciues erudit, vt ad communitatem respiciat: quippe cum eos qui boni ciues futuri sunt, illis moribus, illisq̄ disciplinis imbuendos procuret, quae communitati, praesentique ciuitatis constitutioni conueniunt. quae uero bonos ciues reddunt, eadem & vniuersam uirtutem, i. vniuersam iustitiam efficiunt.

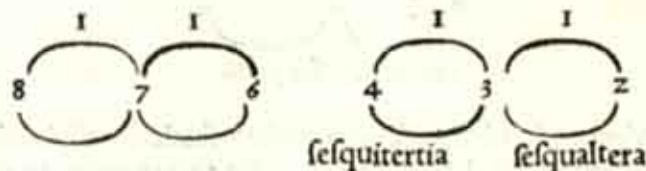
Quae uero ad singulorum institutionem spectant, qua absolute uir bonus euadit, ciuilem ne sit facultatis an alterius, postea definiemus. non enim idē fortasse est uirum aliquem, & ciuem omnem esse bonum.

Vtrum quae ad singulorum institutionem spectant, id est vtrum disciplina quae vnum quenque uirum bonum efficit, ciuilem facultatis sit, an alterius, id est moralis, postea definiemus: moralis, n. singulos quosque, ciuilem omnes ciues bonos reddit. non, n. qui bonus est uir, continuo etiam bonus ciuis esse existimandus est. nam in bonis, beneque institutis ciuitatibus qui bonus est uir, bonus etiam posse esse ciuis videtur: in malis, maleque institutis neque bonus uir, est bonus ciuis, neque qui in bonis bonus est ciuis, bonus uir est: quippe cum bonae, beneque administratae ciuitatis ciuis, uir etiam bonus sit. quia, n. non absolute bonum, sed ciuē bonum illum dicimus, qui omni ratione conatur ea agere quae ad salutem ciuitatis conducunt: ille profecto qui statui & saluti bonae ciuitatis consulat, & bonus uir, & bonus ciuis idē erit. qui uero id studebit, ut prae administrata ciuitas salua sit & perduret, bonus quidem erit ciuis etiam ipse, bonus autem esse uir nullo modo poterit: non, n. si omnino esset bonus,

bonus, prauam ciuitatem, uitiosamque rempublicam seruandam curaret. nemo siquidem est qui & bona amet, & mala etiam permanere, ac salua esse velit. Quapropter qui bonus simpliciter est, is in praua ciuitate ciuis bonus non est, cum & eam contemnat, & secundū eius instituta degere nullo modo patiatur. Quod si ita est, restat, vt vnus atq̄ idem non semper esse & bonus uir, & ciuis bonus possit: sed interdum: cum usu venit, vt in bene instituta ciuitate vitam traducat. Nam hac de causa etiam ipse Aristoteles non absolute dixit non esse eundem bonum ciuem, & uirum bonum, sed fortasse dubitandi particulam adiunxit.

Iustitiae igitur particularis, iurisq̄ eius quod ad ipsam attinet, una species est, quae in distributionibus aut honoris, aut pecuniarum, aut caeterarum rerum consistit, quae diuidi in eos possunt, qui eiusdem ciuitatis participes sunt: in his enim euenit, ut alter alteri uel iniquam, uel aequam habere portionem queat: altera, quae in commercijs hominum emendandis uersatur.

De particulari iustitia tractaturus eam in duas diuidit partes: siue autem partes haec, siue species appellandae sint, nunc non opus est considerare: easque utraque quales sint, explicat. cognitio enim partibus seu speciebus totum etiam ipsum, seu genus manifestatur: quippe cum neque totum nisi partes, neque genus nisi species quippiam aliud sit. Inquit igitur alteram huius speciem in distributione consistere. ea autem quae aliquibus a iure distribuuntur, & diuiduntur, aut honores sunt, id est dignitates, coronationes, statuarum dedicationes, aliaque huiusmodi: aut pecuniae: in pecuniarum autem appellationem tam numi, q̄ agrī & vineae et aedes ueniunt: aut quicquid demum in eos distribuitur, qui eiusdem sunt ciuilem societatis, hoc est uel regni, uel optimatum status, uel popularis, uel censu factae administrationis participes. in his enim rebus contingit vt aliquis uel plus q̄ dignus sit, & minus habeat, quod ad iniustitiam pertinet: uel quod pro dignitate est & aequum, id quod iustitiae est. atq̄ haec quidem una iustitiae particularis species est, distributionū scilicet ius, quod geometrica constat proportione. Altera autem est emendatiua: id quod efficere iudices quotidie uidemus, cum in commercijs effectas inaequalitates & iniustitias conantur ad aequalitatem redigere: qua in arithmetica ratio & proportio adhiberi consueuit. Sed quia quae haec species ex proportionibus huiusmodi existunt, prius quae nam haec sint proportionēs, quo modoque inter se differant, dicendum est: deinde ad uerba ipsa Aristotelis explicanda descendendum. Arithmetica igitur conuenientia & proportio ea est, cum tres, aut plures etiam deinceps ita ponuntur termini, vt differentia qua alter alterum excedit, quantitate quidem, i. aequalitate eadem sit, ratione tamen & qualitate non eadem, sed diuersa: exempli causa, sint termini octo, septem, & sex. uel quatuor, tria, & duo. in his quanto octauus septimum, tanto etiam septimus sextum excedit: unitate siquidem alter alterum superat. simili modo quoque quanto quartus tertio, tanto tertius secundo superior est: unitas, n. etiam in his differentiam efficit, quae in aequalitate quantitatis consistit. habent igitur hi numeri in differentijs quantitatem aequalem. qualitas uero minime est aequalis, vt hinc patebit. Quatuor, n. ad tria sesquialteram habent rationem: quippe cum quatuor tria in se contineant, & tertiam insuper eius partem, quae est unitas. tria uero ad duo sesquialtera constant proportionē: nam tria in se & duo, & dimidium eius, id est unitatem complectuntur. perspicuum iam esse arbitror, horum numerorum differentiam qua inter se distant, sicut quantitate & aequalitate eandem, ita ratione & qualitate esse diuersam: quippe cum alia sesquialtera alia sesquialtera proportio sit.

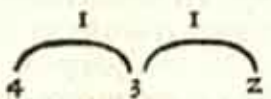

Quod ut clarius elucescat, rursus termini alij constituentur, octo, sex, & quatuor. in his quoque interualla eiusdem quantitatis reperiuntur: duo enim sunt in singulis quae differentiam faciunt: octonarius enim senarium excedit duobus, senarius quaternarium item duobus: at rationis et qualitatis non eadem est differentia, cum octonarij ad senarium sit sesqui-
Eufrat. o ij

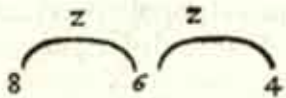
tertia, senarij ad quaternarium sesquialtera.

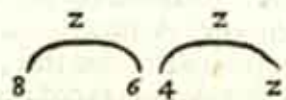
Arithmetica igitur ratio est, quæ ut in quantitate æqualitatem seruat, sic in qualitate inæqualitatem habet & dissimilitudinem. Verum cum Aristoteles et coniunctæ et disiunctæ proportionis facturus sit mentionem: non erit ab re, si quomodo utræque hæc efficiantur, etiã explicauerimus. Sciendum igitur eam coniunctam appellari conuenientiam, ubi vnus & idem terminus præceptus & susceptus duobus extremis correspondet: id est bis sumptus præcedenti subiectus, & sequenti præpositus duas rationes subit: ut in expositis electisq; terminis fit: bis enim idem sumitur. nã dicimus, quanto quatuor tria excedit, tãto tria duo: ecce tria terminus bis repetitur.

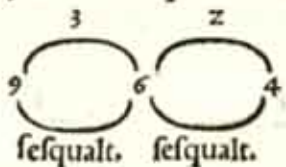
& item, quanto intervallo octonarius senarius, tanto senarius quaternarius superat: senarius bis accipitur. vel etiam ita, quo senarius ab octonario, eo quaternarius a senario exceditur.

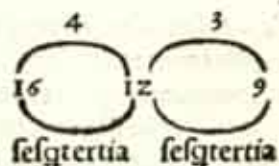
Ac coniuncta quidem proportio hæc est. disiuncta autem, ubi nullus idem terminus duorum vicem subit, sed omnes sunt separati, semelq; singuli accipiuntur: sicut, cum dicimus, quo octonarius senarius, hoc quaternarius excedit binariũ: hic enim semel tam senarius, q̄ quaternarius sumitur.

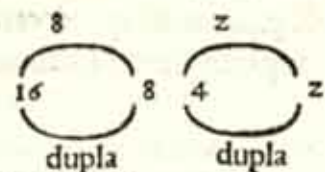
Atque hæc de arithmetica coniuncta q; & disiuncta proportione dicta sufficiant. Geometrica autem proportio quæ proprie proportio & est & dicitur, ea est cum duo aut plures termini, ita collocantur, ut sicut primus ad medium aut sequentem, ita medium aut succedens ad vltimum in qualitate proportione respondeat. cum enim qualitate conueniunt, differunt autem quantitate, geometrica proportio nuncupatur. Ponantur termini, nouem, sex, quatuor. in his quam rationem primus id est nouem, ad succedentem id est ad sex habet, eandem secundus ad tertium, hoc est sex ad quatuor habere conspicitur: tam enim nouem & sex, quam sex & quatuor sexquialtera proportione inter se conueniunt. ac ratio quidem est eadem, quantitas vero intercedens, qua alter alterum excedit, non eadem, sed diuersa: inter nouem enim & sex tria, inter sex & quatuor duo intercedunt.

Statuantur item, sexdecem, duodecim, & nouem. sicut sexdecem ad duodecim, ita duodecim ad nouem sese habet: sesquitertia quippe utrobique ratio paritatem efficit in qualitate. sexdecem enim duodecim continet & tertiam insuper eius partem, id est quatuor. simili modo duodecim & nouem totum, & tria insuper cõplectuntur, quæ tertia eius pars est. atq; in his quoque qualitatibus ratio eadem cum sit, diuersa est quantitas, qua termini inter se distinguuntur: sexdecem siquidem & duodecim quaternarius, duodecim & nouem ternarius determinat.

Est autem hæc coniuncta proportio. disiuncta vero, sicut in arithmetica ostendimus, nihilominus hic quoque fieri potest: si hoc modo sumamus. sexdecim, octo. quatuor, duo. quam rationem enim sexdecim ad octo, eandem quatuor ad duo habet, duplam scilicet. diuersæ tamen utrobique quantitatis differentia existit: cum illic octo, hic duo distantiam efficiat.

Sed hæc hætenus ad reliqua progrediamur.

Cuius duæ sunt partes. nam ex commercijs alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. spontanea eiusmodi sunt: uenditio, emptio, mutuatio, sponsio, usura, depositio, conductio: atque hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principium commerciorum horum spontaneum est. ex inuoluntariis autem clandestina alia sunt, ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, seruorum seductio, dolose perpetratum homicidium, falsa testificatio: alia uiolenta, ut flagellatio, uincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

Iustitiæ commerciorum emendatricis duæ, inquit, sunt partes. ex commercijs enim alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. cum enim quis vel frumentum uendit, vel uinum emit, vel pecunias mutuat, vel sponsonem facit, & cætera huiusmodi, sponte omnia hæc contrahit. nam qui mutuat & sponsorem accipit, in eo immutationem & commercium facit, quod pro pecunijs accipit sponsonem. qui item aut bouis sui usuram ad dies aliquot ad agrum cultionem alicui concedit, pro eoq; vel numos, vel frumentum ipse accipit: aut equum ad equitandum aliquo conducit: is proculdubio cum alio agit, commerciumq; habet. contrahit etiam cum alio qui depositum alicui committit, cum pro deposito probitatem ac fidem hominis apud quem deponit eam rem, quodam modo recipere uideatur. Quando igitur in huiusmodi rebus qui emit quippiam, uerbi causa, precij partem dederit, reliquum daturum se promise rit, sed non det tamen, id quod nihil aliud est, q̄ iniuste agere: tunc emendatrice hæc iustitia est opus. simili modo si depositum nolit restituere, aut uadimonium deserat, aut demum in cæteris omnibus ea non præstet, quæ mutuae conuentionis obligatione tenetur. Ac commercia quidem hæc dicuntur spontanea non ob ea quæ postea eueniunt, sed quia à principio sponte ea facere homines consueuerunt. Inuoluntaria autem, seu inuita ea sunt quæ, ut in tertio dixit, vel ex ignoratione vel uolentia aliqua inferuntur. ex ignoratione nobis contingunt, furta, & alia quæ enumerat. Sed querendum quo modo commercia hæc dicenda sint. fortasse ob eam causam quod qui furatus est, pro furto interdum alia quædam restituit, interdum aut flagellatur, aut manibus vel oculis priuatur: qua in re esse & datio & acceptio quodam modo uidetur: in quibus commercandi, contrahendiq; ratio consistit. nam cum surripuerit pecunias fur, aut quippiam aliud, pro illis poenas soluit: simili modo qui adulterium commisit, vel pecunijs, vel supplicio aliquo multatus flagitium luit: qui item ueneficium necauit, par aliquod damnum etiã ipse perpetitur: non aliter est qui vel seduxit seruum, vel necem alicuius dolose molitus est, simili aliqua iactura scelus perpetratum compensat. Lenocinium autem proprie dicitur, qui vel suæ, vel alienæ uxori stuprum conciliat, & demum quascunq; mulieres uitiandas prostituit: de quo non intelligit hic Aristoteles: sed lenocinium appellat proprii uiri ignorationem, id est cum maritus propriæ uxoris adulterium deceptus fraude aliqua ignorat. Hæc igitur siue clandestina mala quæ ex ignoratione

Eustrat.

o iij

contingunt, ubi fuerint deprehensa, à iustitia hac emendatrice corriguntur atq; emendantur. At vero quæ per violentiam nobis inferuntur, sunt flagellationes, mortes, vincula &c. in quibus eadem correctio fieri consuevit. nam qui verberatus est, aut in vincula cōiectus, pro violentia illata aliquid accipit: immo vero interfectus quoq; nam quæ aut vxor aut liberi aut cognati ipsius accipiunt, mortuo ipsi restitui quodam modo videntur.

De iure distributiuo.

Cap. III.

Quoniam autem & iniustus iniquus, & iniuria iniqua est, mediū quoddam esse iniqui perspicuum est: id autem est æquum. in quacunque enim actione est plus & minus, in eadem esse æquum necesse est. si igitur iniuria est iniqua, ius est æquum: id quod etiam absque ratione omnibus manifestum est. cum uero æquum sit medium, ius quoque proculdubio medium quoddam erit.

Ius esse medium & iustitiam mediocritatem, hinc iam demonstrat: id quod proprium virtutis est. nam virtutes esse mediocritates sapius est & dictum, & demonstratum. Hoc modo autem id probat: si iniuria est iniqua, ius esse æquum manifestum est: æquum autem seu æquale pluris & paucioris est medium: ius igitur est medium. ius autem esse æquum regula illa topica videtur confirmari, quæ inquit, si alterum contrarium alteri inest, & alterum alteri inest, necesse est. nam quia & æquum iniquo, & ius iniuriæ contrarium est, & iniuriæ inest iniquum: necesse est sequitur, ut ius quoq; æquum sit. si autem est æquum, est etiam medium: quia æquum est medium pluris & paucioris: ius igitur medium pluris & paucioris quoq; erit. id quod etiam absq; ratione, ut inquit, apud omnes constat. rationem autem appellat locum eum unde sumitur hoc argumentum: cum duæ. s. sunt oppositiones, si alterum oppositum alteri attribuitur, alterum quoq; alteri omnino esse attribuendum: ut dictum est.

Est autem æquum in minimis duobus.

Quoniam æquum seu æquale eorum est quæ sunt ad aliquid, ea autem quæ sunt ad aliquid in eo essentiam suam habent, q; ad aliquid quodam modo respiciunt: æqualis quoque essentia in eo erit, q; ad aliud spectat, id est ad æquum. æquum enim alteri æquo æquum est & dicitur. Concludenda igitur ratio in hunc modum est: æquum est ad aliquid: quod est ad aliquid in duobus consistit: æquum igitur consistit in duobus. consistere autem in duobus ea quæ sunt ad aliquid perspicuum est: nam & duplum dimidij, & pater filij, & æquum deniq; illi est æquum, cui esse æquale dicitur. At si ius est æquum, & æquum in duobus consistit: ius quoq; in duobus consistere necesse est: in re scilicet quæ distribuitur, et eo cui ipsa fit distributio. ac quatenus quidem æquum est, in duobus consistit: quatenus ius, in quatuor: in duobus qui accipiunt, & duobus quæ distribuuntur, seu pecuniæ, seu honores, seu quippiam aliud fuerit. licet enim duobus plures sint qui accipiunt, verbi causa quinquaginta, aut centum, duorum tamen rationem semper subeunt: nam vel ut æquales cōsiderantur: æquum autem est in duobus, sicut dictum est: vel ut inæquales: at iniquum cum in excessu & defectu consistat, in duobus etiam ipsum spectatur. Cum igitur æquum in duobus minimis consistere dixerit, ita subdit:

Necesse est igitur, ut ius & medium, & æquum sit, & ad quoddam, & quibusdam. & in eo quidē quod est medium, est aliquorum, ea autem sunt plus & minus: in eo quod est æquum, duorum: in eo uero quod ius, quibusdam, et ad quosdam.

Quo modo ius vnumquodq; horum sit, ostēdit. est enim medium, cum inter plus & minus constitutum sit: & quatenus est medium, duorum quorundam medium est: quatenus vero æquale, seu æquum, in duobus consistit, re quæ datur & distribuitur, & persona cui fit distributio: quatenus autem est ius quibusdam est, & ad quosdam: id est ad alios quosdam: idem enim significat & / quibusdam / & / ad quosdam / nam iustitia & ius ad alterum spectat, sicut dictum est. q; vero inquit æquum in duobus consistere, id etiam vel de duabus rebus quæ distribuuntur, vel de duabus personis quæ accipiunt, potest intelligi: vel enim vnus atq;

atq; alter quibus aliquid datur, æquales inter se sunt: vel res ipsæ quæ distribuuntur, ut numi, & agri: cū scilicet quinq; & quinq; numi, & quinquuigerus & quinquuigerus ager exhibetur. nam in politicis & talem quandam equalitatem commemorat, & eam etiā quæ diximus. æquale enim vniciq; illud est quod pro dignitate traditur. Nam cum apud geometras ea sint æqualia, quæ alicui ita accommodantur atq; aptantur, ut neq; excedant neq; deficient: si Achilles duplo dignior q; Ajax sit, denturq; ei octo numi, Ataci vero quatuor, pro dignitate æquam: sibi ipsi vterq; portionem accipiet: si videlicet neque ille aut plus, aut minus q; octo, neq; hic q; quatuor accipere mereatur.

Itaq; necessario consequitur, ut ius in quatuor minimis uersetur: nam & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiam, in quibus ius ipsum consistit: eadēq; & quibus & in quibus equalitas est. sicut enim se habēt ea in quibus, eodem modo etiam illa. nam si non sunt æquales, neque equalia habebūt. Inde enim pugnae & criminationes oriri consueuerunt, cum aut æquales non equalia, aut non æquales equalia habent & potiuntur.

Quia distributio fit inter eos qui eiusdē participes sunt ciuitatis, in duobus minimis consistere ius necesse est. vel. n. æquales sunt agricolæ militibus, aut patricij plebi: & sic illi duo, & hi duo sunt: vel inæquales, potioresq; sunt agricolæ, quippe qui patriā maiore afficiant utilitate: milites vero inferiores, eo q; non ita profint ciuitati: ut in hoc quatenus. s. & meliores & deteriores esse considerantur, duo etiam sint: de patricijs & plebe similiter. Eodē modo quoq; ea quæ dantur agricolis & militibus, patricijs item & plebi, vel equalia sunt inter se, & sunt duo: vel inæqualia, plura videlicet & pauciora, & sunt nihilo minus duo. Cū igitur & homines quibus ius est ut vel pecuniæ, vel aliquid aliud detur, duo sunt: et res itē quæ datur, simili modo sunt duæ: efficitur, ut ius in quatuor, duabus rebus, duabusq; personis consistat. duo autem vel numero, vel specie intelligendum est. Inquit ergo & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiam in quibus ius ipsum consistit: id est & res quarum distributio fit, duæ sunt, eandēq; æquitatem, idēq; decorum in se habent: & simili modo homines. res enim & homines significat, cum inquit / quibus / & / in quibus / quibus, homines, in quibus, res. sicut enim sese habēt homines inter se, sic res quæ ipsis dantur inter se: & sicut res, ita homines. sicut enim, inquit, ea in quibus, id est res sese habent inter se, ita quoque illa sese habere, id est homines & ciues necesse est, quibus res ipsæ distribuuntur. Quando igitur ita facta fuerit distributio, ut æqua singuli et conuenientia habeant in pace est ciuitas. quando vero e contrario inæquales æqua habuerint, meliores pauciora, peiores plura: tunc pugnae & criminationes, seditionesq; existunt.

Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere omnes fatentur.

Cum dixerit iustam distributionem eam esse, cum res quæ dantur, tales fuerint quales illi sunt, quibus exhibentur, id quod geometrica constat proportione: hoc, id est proportione constare huiusmodi distributionem, ex eo esse manifestum inquit, quod pro dignitate fieri consuevit. nam si ius est, quod fit pro dignitate, quod vero pro dignitate fit, proportione constat: ius profecto proportione constet, necesse est. nam minorem propositionem, quæ ait, ius esse id quod pro dignitate efficitur, illis verbis exprimit: cum inquit, concedere omnes, ius quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere: maiorē vero, id est quod pro dignitate fit, proportione constare: & conclusionem rationis qua ius quod est in distributionibus proportione constare demonstratur: omnino subintelligendā prætermittit, quod facere vbiq; fere ipsi mos est.

Dignitatem tamen non oēs esse eandem asserunt: sed populari statu utentes libertatem: principatum paucorum sectantes diuitias, & nonnulli nobilitatem, qui in optimatum administratione degunt, uirtutem. Ius igitur quoddam est quod in proportione consistit.

Modum, inquit, & terminum dignitatis & equalitatis non eundem omnes statuunt, sed

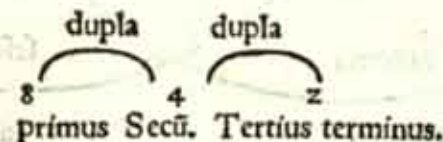
qui in populari statu degunt dignitatem & æqualitatem libertate metiuntur, omnesq; eos qui liberi sunt, æquales esse aiunt: licet alius sit verbi causa Themistocles, vel Pericles, alius futor, & corarius: in distributionibusq; existimant Periclem qui præstantissimus fuit imperator, nihil amplius accipere debere, q̄ futorem: vt si mercedis loco vnus numus detur futori, vnum quoq; Pericli aut Themistocli dandum esse censeat: eo q̄ vtriq; liberi & æquales sint: quippe qui eandem dignitatem ob libertatem habere videantur. ac populares quidem hoc modo. Qui autem principatu paucorum reguntur, æqualitatē diuitijs æstimant, eosq; æquales esse, æqualiaq; consequi debere arbitrantur, quibus æqualis diuitiarum copia suppetit. nā quibus pauciores diuitiæ sunt, ij sicut inæquales, ita paucioribus digni apud hos habentur. In optimatum vero administratione virtus æqualitatem efficere iudicatur: in qua omnes probi viri ditiores, pauperiores ue fuerint, æquales censentur. nonnulli item sunt, qui dignitatem nobilitate metiuntur, omnesq; nobiles æquales inter se, iisdemq; rebus dignos ducunt. Quod si ita est, non idem in omnibus rebus publicis æquum esse ac iustum patet. De his autem Aristoteles multa in libris rerum publicarum differet.

Quod enim proportione constar, id non tam unitario numero, quam numero in uniuersum proprium est. nam proportio æqualitas est rationum, in quatuorq; minimis reperitur. disiunctam sanè in quatuor consistere perspicuum est: sed & continentem nihilo minus. uno enim hæc perinde ac duobus utitur, bisq; id accipit, in hunc modum. qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium: bis enim hic secundum dictum est. Quare si secundum bis positum sit, quatuor erunt ea quæ constant proportione. Est autem etiam ius in minimis quatuor. ratioq; eadem est: quippe cum disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus, & quæ.

Vnitarium numerum, id est *μοναδικόν* eum appellat, qui ex vnitatibus constat, quo numeramus, vt denarium, quo & decem homines & decem equos solemus numerare, qui etiam proprie numerus nuncupatur: similiter quinarium, senarium, septenarium, necnō vigenarium, trigenarium, & cæteros huiusmodi. numerum vero in uniuersum, res ipsas numerabiles vocat: vt sunt decem boues, decem homines: quinque equi, quinque asini: & id genus reliqua. Proportio enim, inquit, non tam eorum est numerorum qui ex vnitatibus componuntur, suntq; quas rerum mensuræ, quam rerum ipsarum numerabilium, seu numeratarum: sicut enim in illis est proportio, vt cum dicimus quam octonarius ad quaternarium, eandem senarius ad ternarium rationem habet: sic quoque in numerabilibus esse reperitur, equis, canibus, lineis, planis, ac demum omnibus quæ cadere in numerum possunt. in quibus enim est proportio aliqua, in his esse etiam numerum aliquem necesse est. quo autem id fiat modo, aduertendum est: dicimus enim: quam rationem habet ædificator ad futorem, eandem habet opus ædificatoris quæ est ædes, ad calceum, quod opus futoris est: ædificator autem decuplo dignior est, quam futor: domus igitur quoque ipsa ad calceum decupla erit. vt si domus decem, verbi gratia, numis censeatur, vno calceus æstimandus sit. ita apparet ad proportionem constituendam numeris omnino opus esse. proportio enim, vt inquit, est æqualitas rationum, id est respectuum quædam similitudo: atque ob id in quatuor minimis consistit. nam cum simile, alicui sit simile, necesse est: vt quæ sunt similia duo ad minimum sint. quod si ita est, rationes quoque quæ inter se sunt similes, duæ proculdubio erunt. sed cum ratio nihil aliud sit quam duarum magnitudinum inter se quædam comparatio, in duobus etiam ipsa consistet. Efficitur igitur, vt, quia proportio duarum rationum ad minimum est similitudo, ratio autem vnaquæque inter duo est: nisi in quatuor ad minimum proportio consistere nullo modo possit. Proportio vero ex duabus constat rationibus, duabus ue, vt ita dicam, correspondentijs, hoc modo. quam rationem habent octo ad quatuor, eandem habent sex ad tria. hic enim duæ sunt rationes octo ad quatuor, & sex ad tria: quatuor vero membra & portiones. i. octo, quatuor, sex, tria. estq; hæc disiuncta proportio.

Verum non tam disiuncta q̄ continens, id est coniuncta in quatuor esse conspicitur: vt illa est. quemadmodum octo ad quatuor respiciunt, ita quatuor ad duo: nam cum quatuor bis sumatur, duorum vicem subit, vt nihilo minus in hac quoque quatuor termini existant, octo, quatuor, quatuor, duo.

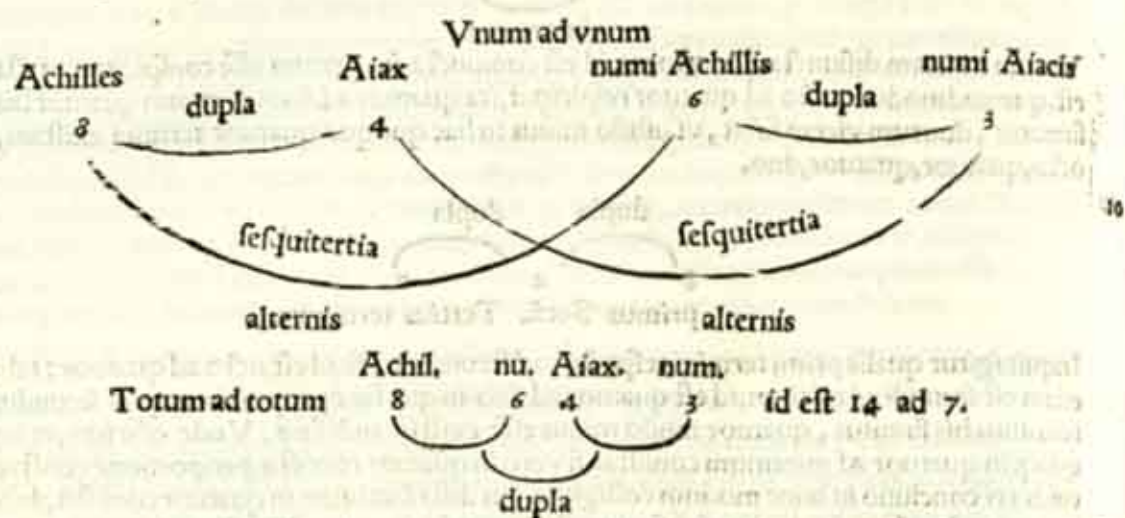

Inquit igitur qualis primi termini respectus ad secundum est, id est octo ad quatuor: talis etiam est secundi ad tertium, id est quatuor ad duo. in qua sanè proportione quia secundus terminus bis sumitur, quatuor nihilo minus esse existimandi sunt. Vnde efficitur, vt ius quoq; in quatuor ad minimum consistat. si vero in quatuor consistit, proportione constar. cuius rei conclusio in hunc modum colligitur. Ius distributum in quatuor consistit, duobus præcedentibus, & duobus subsequentibus: quod in quatuor huiusmodi consistit, proportio geometrica est: distributum igitur ius proportione constat geometrica, seu maius geometrica proportio est. huius autem conclusionis minorem tantum propositionem posuit, cum dixit ius autem est in minimis quatuor. quod vero subiungit inquit, *E A P D E M Q V E* ratio est: quippe cū disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus et quæ ita est intelligendum, perinde ac si ita diceret: sicut in hominibus ad quos fit distributio, alter præcedens est, alter subsequens, vt Achilles præcedens, Ajax subsequens: ita quoque in rebus quæ distribuuntur, alteram præcedere, alteram subsequi dicendum est. & ratio est eadem: id est, quam rationem Achilles habet ad Aiace, eandem habere existimandum est quod Achilli datur, ad id quod Aiaci: vt eodem modo diuisa inter se sint & quibus, id est Achilles & Ajax quibus distributio fit: & quæ, id est res quæ & Achilli, & Aiaci distribuuntur.

Sicut igitur primus terminus sese habebit ad secundum, ita tertius ad quartum. igitur etiam alterna vice, sicut primus ad tertium, ita secundus ad quartum. quare etiam totum ad totum, quod distributio binatim copulat: quæ, si etiā ita composita fuerint, iuste copulat.

Sit primus terminus Achilles, Ajax secundus: statuaturq; Achilles duplo dignior esse, q̄ Ajax: sit præterea tertius, numi octo: quartus, numi quatuor. Sicut igitur Achilles ad Aiace est duplus: ita octo numi, ad quatuor. & alterna vice, sicut Achilles ad octo numos qui ipsi dantur: ita Ajax ad quatuor suos sese habet. Vicissim enim immutata siue alternata ratio ea appellatur apud geometras, cum antecedens cum antecedente, quasi subsequente, & subsequens quasi antecedens cum subsequente connectitur. antecedens autem primum terminum vocant id est Achillem: subsequens secundum, id est Aiace: tertium simili modo antecedens, qui sunt numi octo: quartum hoc est numos quatuor subsequens. si quis igitur dicat, sicut Achilles ad Aiace, ita octo ad quatuor: is & antecedentia, quæ re vera sunt, loco antecedentium, & subsequentia item pro subsequentibus sumit, id est Achillem & octo numos antecedentia, Aiace & quatuor numos subsequentia. Cum vero dicit quispiam, sicut Achilles sese habet ad octo numos, ita Ajax ad quatuor: alternatim dicit. alter nat enim terminos, & quod est antecedens id est octo numos, loco subsequentis, & quod est subsequens Aiace scilicet antecedentis loco accipit. Atq; hoc ad iustam distributionem pertinet, geometrica q; ratione constantem proportionem, cum vnicuiq; homini conueniens portio, ac donum binatim cum eo copulatur, ac iugatur: vt sicut homo ad hominem, ita totum ad totum respiciat. id est, ita homo cum rebus quæ ipsi dantur, ad hominem cum rebus sese habeat. Exempli causa, si Achilles duplo maior Aiace fuerit, opus est vt distribu

tione utriusque facta idem quoque una cum datis sibi numis, Aiace simul & numos eius duplo excedat. hoc autem in numeris clarius patebit. Quocirca faciamus Achillem esse octo, Aiace quatuor, Achilli datos numos sex, Aiaci tres.

Quam rationem igitur habent octo, qui est Achilles, ad quatuor, qui est Ajax: eandem sex numos ad tres habere perspicuum est: dupla enim est utrobique, tam cum octo ad quatuor, quam cum sex ad tria conferuntur. Idem contingit, si alternetur comparatio: sicut Achilles id est octo ad sex numos, ita quatuor id est Ajax ad tres: eadem enim utrobique est ratio. tam enim octo ad sex, quam quatuor ad tria in sesquitercia consistunt. Quemadmodum igitur unum ad unum respicit, id est Achilles ad Aiace, ita totum ad totum, id est duo simul iuncta, ad duo: Achilles & sex numi, ad Aiace & tres numos correspondebunt. Nam cum Achilles sit octo, sexque habeat numos, & octo & sex coniuncta quatuordecim efficiant: Ajax vero quatuor cum numis tribus, & tria & quatuor septem reddant: nemini dubium est, quin eandem rationem habeat Achilles, qui est octo, ad Aiace qui est quatuor, quam habet etiam totum, id est Achilles cum numis suis, id est quatuordecim, ad totum, id est Aiace cum suis, hoc est septem. duplam enim & octo ad quatuor, & quatuordecim ad septem habent proportionem. Si ergo ita componantur, coniugenturque res, ut sicut antecedens subsequenti applicatur, sic totum toti, id est duo simul antecedentia duobus simul subsequentibus annectantur, iusta ea distributio est: quippe quae geometrica proportione efficiatur.

Primi igitur termini cum tertio, & secundi cum quarto iugatio ius illud est quod in distributione consistit. Ius autem est medium: eius inquam quod praeter proportionem est. quod enim proportione constat, est medium: ius autem constat. Hanc vero proportionem mathematici geometricam uocant: propterea quod in geometrica euenit, ut eandem totum ad totum rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrum.

Primum terminum & tertium duos antecedentes appellat, Achillem & sex numos ipsi distributos: secundum vero & quartum duos succedentes, Aiace & tres numos, quod munus eius est. estque huiusmodi coniugatio ius ipsum distributum, & medium pluri & paucioris: quod quidem plus & minus praeter proportionem est. nam si ius proportione constat, plus & minus, cum iniustum sit, esse praeter proportionem, id est diuersum esse ab eo quod proportione constat, quod est ius, necesse est. Ius autem esse medium hac conclusione colligitur: quod proportione constat, est medium: ius proportione constat: ius igitur est medium. Sed unde probatur quod proportione constat, esse medium: inde proculdubio, quod id quod proportione constat, est aequum, aequum autem est medium: ut quod proportione constat, medium esse manifestum sit. Vocant vero, inquit, huiusmodi proportionem mathematici geometricam, propterea quod quod in illa euenit, id in hac quoque euenire conspicitur: ut sicut antecedens

antecedens ad subsequens, ita totum ad totum correspondeat.

Non est autem continens haec proportio: non enim unus & idem terminus efficitur & cui & quod. Ius hoc igitur est id quod proportione constat: iniuria id quod praeter proportionem est. unde fit ut alteri plus, alteri minus exhibeatur. id quod & in actionibus ipsis contingit: qui enim iniuria afficit plus, qui afficitur, minus ex bonis habet: in malis autem contra: quippe cum minus malum, si ad maius comparetur, boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum est, quam maius: at quod est expetendum, est bonum: & quod magis, maius. Atque haec una iuris species est.

Cum inquit /cui/ significat hominem, cui numi, vel quodcumque aliud distribuitur: cum inquit /quod/rem ipsam quae datur, intelligit. Inquit igitur huiusmodi proportionem continentem ac coniunctam minime esse, sed disiunctam: cum enim duo sint homines, quibus res distributio fit, duaeque ipsae res quae distribuantur, & diuiduntur, fierique nullo pacto possit, ut & homo, & res quae ipsi tribuitur, unum & idem numero sit: necesse est, ut termini inter se omnes distincti ac separati collocentur: & sicut duo homines, ita duae res a se mutuo disiunctae habeantur. homo. n. cui res distribuitur, quo modo vel effici res ipsa, vel si efficiatur, esse aequalis aut inaequalis rei ipsi potest. Itaque ius hoc est id quod proportione constat: iniuria, id quod praeter proportionem est. id quod fit, cum ante dicta minime seruat aequalitas: sed qui dignitate excellit, minus: plus vero habet, qui inferior est. Iniuria vero haec praeter proportionem, praeter aequum etiam est: nam si proportio est aequalitas, quod praeter proportionem est, est etiam praeter aequalitatem, & est iniustum: iniustum quippe est, cum alteri plus quam dignitas eius postulet, alteri minus exhibetur. hoc autem in rebus ipsis & actionibus etiam patet. iniustum. n. eum dicimus seu iniustum, qui amplius quam mereatur, accipit: iniuria affectum, qui minus. quaeque non semper, sicut dictum est superius, iniustus plus sibi vendicat, sed de bonis tantum plus, de malis minus: minus. n. malum maiori comparatum quodam modo bonum videtur: magisque ea de causa eligendum est atque expetendum: quod autem eligendum est, est bonum: ergo quod magis, etiam maius. id est quod magis est eligendum, maius bonum etiam est: ut hac ratione minus malum, maius bonum esse videatur.

De iure commutatio et emendatio.

Cap. IIII.

Reliqua uero altera iuris est emendatio, quod in commerciis tum spontaneis, tum inuoluntariis fit: diuersamque a priore speciem habet.

Posteaquam de iure distributio absoluitur disputationem, de emendatio nunc agere aggreditur. Sciendum autem veteres συναλλάγματα. i. commercia seu contractus non ea solum modo appellare consueuisse, quae sponte homines inter sese ex conuentione quadam agunt: uerum etiam illa quae legibus instituta sunt, mutuare, & contrahere iubentibus. & fortasse inde etiam factum est, ut συναλλάγματα proprie appellarentur. i. commutationes & compensationes, propterea quod in aliorum consociatione non voluntaria ac sponte suscepta, sed ex necessaria permutatione conciliata existant. nemo enim aut adulterium committit, conuentione habita cum marito mulieris, quam uitiat: aut sacrilegium facit, ex conuentione eius cuius sacra diripit: aut contumelia demum quapiam utitur ex conuentione. sed de his superioris satis dictum est: neque opus est, ut iterum eadem repetamus.

Ius enim publicorum bonorum distributum ea semper fit proportione, quae dicta superius est. nam si ex pecuniis publicis facienda sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent inter se ea quae fuerint contributa. iniuriaque item huic iuri opposita praeter eandem est proportionem.

Breuius in memoriam nobis reuocat ea, quae de iure distributio iam dixit: in distributione id publicorum bonorum versari inquit, quae ad ciues fit geometrica proportione, quemadmodum demonstratum est. siue enim pecuniae, siue agri, siue aliud quippiam sit,

quod distribuitur, eadem ratione omnino diuidetur, qua fuit comparatum. ei siquidem qui plus contulerit, plus ei qui minus, minus dabitur: si modo iusta distributio facienda est. excellentia enim & deficientia eorum quae distribuuntur, pro ratione contributionis aequa efficietur: ut quam rationem habent contributa ad publicum, eandem habeant ea quae disper-
tuntur, ad contributores

Ius uero quod in commercijs est, est quidem aequum quoddam, & iniuria iniuquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probus ne uir malum, an malus probum suo priuarit: neque probus ne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocuenti differentiam lex spectat: perindeque personis utitur, ac si aequales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic laedat, ille laedatur.

Quoniam ius aequum esse demonstratum est, hoc etiam ius quod in commercijs existit, aequum quoddam erit. quoddam adiungitur, ut significetur diuersum quoddam esse ab eo quod in distributioe versatur. estque ius hoc aequum arithmetica proportione. arithmetica autem proportio ea est, ut superius diximus, quae in aequalitate numeri vel quantitatis, non qualitatis consistit. non enim legislator aut iudex pro ratione quam habet qui iniuriam infert, ad illum qui iniuria afficitur, iniuste factorum emendationem facere studet: non enim spectat nobilitatem, an sapiens, an bonus, an malus sit, qui vel laesit, vel laesus est: sed aequales omnes accipiens id tantum considerat, iniuria ne affecerit aliquis, aut effectus fuerit, quaeque & qualis differentia nocuenti sit, inquit: atque ita inaequalitatem quae ex iniuria orta est, pro ratione laesionis, non personarum corrigere conatur, atque ad aequalitatem reducere. perindeque utitur personis ac si aequales sint, iniuria afficiente. s. & affecta, laesa et laedente. Aduertendum autem Aristotelem laesionem quoque appellare iniustitiam, licet Plato sentire aliter videatur. ille enim iniuria affici. *i. ad uel dnu* esse existimat, qui in aio offenditur: laedi quod *βλάπτειν* Graeci dicunt, qui in corpore & fortunis nocuentum patitur: unde et Socratem accusatum ad iudices ita dicente inducit. Socratem Athenienses laedere possunt: iniuria afficere non possunt. non secus ac si diceret: Athenienses necare me possunt: vitare animum meum non possunt. Legum lator autem vel iudicem non ad personarum qualitatem spectando vel leges instituere, vel iudicare, inde manifestum est, quod in nulla lege ita scriptum est: qui nobilem aut probum principem contumelia affecerit, maiori poena mulctetur, pluribusque plectatur verberibus: qui improbum aut ignobilem, minorem poenam subeat. sed in uniuersum statuitur, si quis principem laeserit, decem minas soluito, aut patria exulato: siue probus, siue improbus, siue nobilis, siue ignobilis sit, nulla ratione habita, ut pateat, quia non diuersam mulctam irrogat legislator ei qui nobiliorem aut probiorem, & ei qui ignobiliorem & improbiorem laeserit, apud eum haberi aequales omnes qui & afficiunt & afficiuntur iniuria: ad solam enim nocuenti differentiam spectat. nam si magna est laesio, magnam etiam correctionem, & poenam infligit: si parua, paruam.

Quare iniuriam hanc, cum sit iniuqua, aequare iudex conatur.

Quemadmodum in duobus aequalibus numeris sit, id est octo & octo: si quis ab uno duas unitates detrahat, atque alteri adiungat, efficit ut qui prius erat aequales, inaequales reddantur: alter enim cui additum est, decem: alter a quo est demptum, sex euadit. Ita in eo & qui infert contumeliam, & cui infertur, contingit: qui enim infert, quodam modo lucratur, maiorque efficitur: qui patitur, quasi damno afficitur & imminuitur. atque ita cum ante contumeliam essent utriusque aequales, post contumeliam effecti sunt inaequales. hoc igitur iniuquum iudex ad aequitatem aequalitatemque conatur reducere: sumit enim aliquid ab eo qui contumelia affecit, & affecto adiungit: vel si nihil ab eo sumat loco damni, verbera ei aut poenam aliam quam infligit.

Nam cum hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille autem interiit: affectio & actio in partes non aequas diuisa est. sed de lucro detrahens iudex damno redigere ad aequalitatem eas conatur.

Quia inaequalitas quae in damno pecuniarum, & usurpatione consistit, manifesta est, faciliusque

faciliusque in ea, quanto excedat qui iniuriam facit, eum, cui facta est, perspicere possumus: in his uero quae ad contumeliam spectant, aut violentiam, pluris usurpatione non admodum uideatur extare ac patere: quo modo correctio & aequalitas in his obscurioribus efficiatur, ostendi. Si enim, inquit, hic percussit, ille percussus fuerit, atque in hoc iniustitia, iniuquitasque fuerit effecta: in his quoque euenit ut affectio eius. s. qui iniuriam passus est, & actio eius qui fecit iniuriam, id est percussit, diuisae inaequaliter sint: amplius enim habet, qui percussit: qui percussus est, minus: atque ille maior esse effectus, hic minor uidetur. hanc igitur iniuquitatem iudex redigere ad aequalitatem conatur damno uidelicet illato, ei qui fecit iniuriam. Id autem in hunc modum facit: verbera & percussorem prius tantum aestimat, quantum nocuentum quod percussus homo accepit, uidetur postulare, quatuor, uerbi causa, numis: deinde ei qui verberauit, atque ex ea re superior euasit, accersito heus tu, inquit, antea sane tu & alter quem percussisti, aequales inter uos eratis: nunc uero post percussorem effecti estis inaequales, cum tu ob id quatuor numos lucratus esse, ille totidem amisisse censetur. quocirca oportet, ut ego qui iudex sum, quatuor numos abs te auferam, eosque illi attribuam, qui damnum hoc ex percussione passus est. atque ita quatuor his numis demptis uni, atque alteri traditis in pristinam aequalitatem utrosque restituit.

Dicuntur enim haec absolute loquendo de talibus etiam rebus. licet nonnullis minime idoneum nomen esse uideatur, ut lucrum ei qui percussit, damnum ei qui percussus est, accommodari possit. Sed ubi tamen perpessio ipsa fuerit mensurata, hoc damnum, illud lucrum uocatur.

Quoniam lucrum & damnum de pecunijs tantum & opibus dici uidetur: & qui ex his amplius sibi acquirit & comparat, lucrari, qui minus habet, damno affici dicitur: iccirco absolute & proprie dici etiam inquit lucrum & damnum de talibus rebus: id est de contumelia, de uerberibus, de caede, atque huiusmodi reliquis, & non de solo pecuniarum excessu aut defectu. quauis enim nonnullis lucrum & damnum non esse accommodata nomina & conuenientia contumeliae & caedi uideantur: conuenire tamen asserit, ut qui afficitur contumelia damnum pati: qui afficit, lucrari existimetur. unde subiungit, sed ubi tamen perpessio ipsa fuerit mensurata. i. aestimata fuerit iniuria, damnum & lucrum existit. cum enim tantum iniuria censetur, quanti aestimanda est: tanto damno afficitur ille qui iniuriam intulit: quippe qui tantundem etiam lucratus esse uideatur.

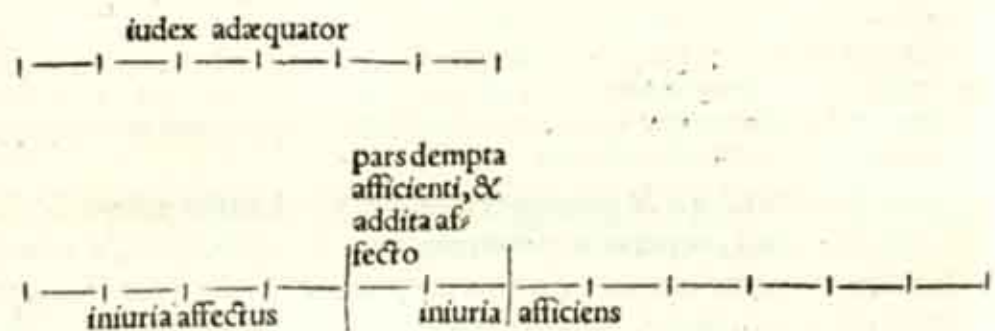
Quare aequum pluris & paucioris medium est: lucrum autem & damnum est & plus & minus, contrario tamen modo: plus enim boni, & minus mali est lucrum: contrarium uero, damnum. quorum quidem medium aequum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emendatiuum lucri & damni medium est: unde etiam cum altercantur homines ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cum iudex nihil aliud sit, quam ius quoddam animatum. & quaerunt iudicem medium: & uocant nonnulli mediatores. quasi si medium fuerint consequuti, ius quoque ipsum sint consequuturi. Ius igitur medium quoddam est: siquidem & iudex. iudex autem ad aequalitatem redigit.

Cum ostenderit noxam quae ex contumelia infertur, in damnum & lucrum esse diuisam: e contrario ius quod in ea sit, medium damni & lucri esse in hunc modum colligit. Ius est aequum: aequum autem est medium pluris & paucioris: at plus & minus nihil aliud est quam damnum & lucrum: ius igitur damni & lucri medium sit, necesse est. Quoniam uero saepe numero fit, ut qui minus de malis accipit, iniuste agat & lucretur, hac de re etiam definit: in lucro & damno inueniens uice uersa plus & minus inesse. lucrum enim in bonis pluris usurpatio, in malis paucioris acceptio est: damnum uero e contrario pluris acceptio in malis, in bonis paucioris. sicut enim qui plus de bonis, minus uero de malis habet, lucratur: ita qui maius malum & minus bonum accipit, damno proculdubio afficiendus est. Ius igitur hoc emendatiuum damni & lucri est medium: distributiuum. enim minime ita erat: sicut

superius vidimus. Esse autem medium ius hoc, inde etiam manifestum est, quod cum aliqui inter se altercantur, quasi æquo ac iure ipso careant, detrimentumque patiantur, confugere ad iudicem consueverunt, hoc est ad ius & æquum, vocantque iudicem mediatorem, qui *μεισιδιος* græce dicitur, seu *μεσολογος*. i. mediarius: vtraque enim lectio in exemplaribus reperitur: mediator enim iudicem vocant illi, qui iniuria affectos se esse arbitrantur, quasi iudex ille sit, qui medium sit inuenturus, atque ita æquam ac iustam portionem unicuique attributurus.

Et quemadmodum si linea in duas inæquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidium excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum vero suum se habere inquit, cum æquum quisque acceperit.

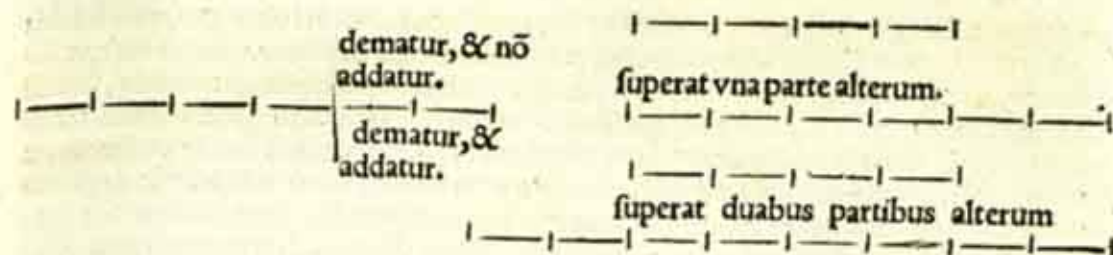
Cum dixerit ob id ius esse medium propterea quod iudex etiam medius est: quo modo iudex medius sit atque æquus, lineæ exemplo declarat. statuatur enim linea duodecim cubitorum longitudine, diuidaturque in partes duas æquales sex & sex: inæquales autem octo et quatuor: sitque iudex ipse sex: pluris usurpator octo: iniuria affectus quatuor. iudex igitur qui est sex, partem illam qua octo, hoc est ille qui iniuriam intulit, dimidium. i. sex excedit, ab eo ablatam ad quatuor, qui est iniuria affectus apponit: atque ita utrosque æquales reddit. incidit enim iudex, qui est sex, medius inter octo & quatuor, iniuria scilicet afficientem, & affectum: demptisque duobus de octonario: totidem siquidem senarium superat octonarius: ea adiungit ad quatuor, ut sex vtrique efficiantur. nam & si de octo duo detrahantur, sex remanent: & si duo ad quatuor apponantur, sex simili modo euadunt. medius igitur est iudex, qui est sex inter octo & quatuor: æquus vero ijs quæ ex detractioe & additione efficiuntur, cum enim octo & quatuor ad sex. i. iudicem directa fuerint, hoc est effecta est ipsa sex: suum iam recepit, qui iniuria fuerat affectus, atque adæquatus est.

Æquum autem medium est pluris & paucioris arithmetica proportione: ac propterea appellatur ius *δίκαιον* eo quod *δίχα*, id est bifariam diuisum est: quasi *δίχαιον*, id est bipartitum dixeris: et iudex *δικαστής*, quasi *δίχαστής*, id est bipartitor dicitur.

Dicitur sæpius est arithmetica proportionem in æquali maioris & minoris excessu consistere. quo enim sex excedit minus, id est quatuor, eodem à maiore quod est octo exceditur: duo enim utrobique excessum faciunt: ac propterea, inquit, *δίκαιον* appellatur, quasi *δίχαιον*. i. bipartitum, quia *δίχα*. i. bipartitam æqualiter diuisionem admittit. & iudex *δικαστής* quasi *δίχαστής*. i. bipartitor atque adæquator.

Si enim duo sint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterum excedet: nam si dempta quidem esset una pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, una tantum parte eiusmodi excederet. efficietur igitur ut & id cui est adiunctum, una parte medium, et medium una similiter illud excedat, à quo detractum est.

His est arithmetica proportione talē constare diuisionem ostendit. sed quia quod lineis hic demonstrat Aristoteles, numeris declarari euidentius potest, hanc eandem demonstrationem in numeris consideremus. sumantur senarii tres, atque hi deinceps statuatur hoc modo. 6. 6. 6. primus is sit, qui plus est usurpator, estque illaturus iniuriam: vltimus is, qui pluris usurpatione est diminuendus, iniuriaque afficiendus: medius vero iudex, ad quem facta iniustitia vtrique deuerturi sunt. primus igitur senarius tria ab vltimo auferat, sibique arroget, nonariusque efficiatur: si enim tria ab vno detrahantur, & addantur alteri, senarius ille cui adiuncta fuerint, nonarius: alter vero cui fuerint detracta, ternarius euadet. qui igitur tribus sibi arrogatis nonarius fuerit effectus, senarium qui est iudex vno ternione proculdubio excedet: iniuria vero affectum qui ternarius relictus est, duobus. Nam si tria ab vltimo senario demantur, non adiungatur tamen primo vna tantum parte. i. vno ternione primus senarius vltimum superabit, qui post trium detractioem ternarius relictus est: si vero adiungantur, duabus efficietur igitur, ut & id cui est adiunctum. i. qui plus usurpauit, euasitque nonarius, medium vna parte. i. iudicem vno ternione excedat: & medium. i. iudex qui est senarius, vna similiter parte. i. vno ternione tertium numerum superet, qui ternarius remanet. excedit enim primus terminus medium vno ternione, & medius similiter vltimum tantum à quo facta detractio est.

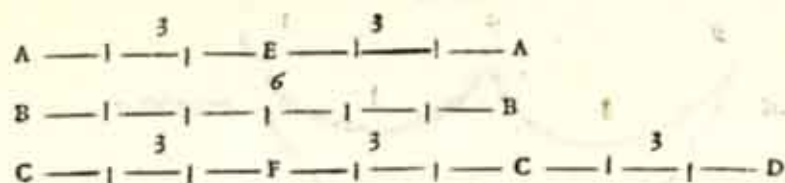
Ex hoc ergo cognoscemus & quid ab eo detrahendum sit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo medium excedit, minus habenti addendum est: id autem quo exceditur, à maximo est detrahendum.

Ex hoc medio inquit cognoscere poterimus, & quid demendum primo termino sit, & Eufrat. p

quid tertio adiungendum. quanto enim medius terminus. i. senarius ultimus, qui est ternarius superat, tantum ultimo addendum est: ut æqualis medio efficiatur. medius autē, ut dictum est, extremum. i. ternarium tribus superat: si igitur tria addiderimus ternario, senariū reddemus, medioq; ita æquabimus, qui senarius etiam ipse est. quāto igitur medius terminus extremum superat, tantum extremo addendum est, si æquales eos facere voluerimus: quanto rursus primus medium excedit, excedit autem tribus: tantum, id est tria de primo detrahendum est, ut æqualis medio euadat. si enim de nouē tria demantur, restant sex. demptis igitur de primo termino. i. senario tribus, adiunctisq; ultimo, id est ternario senarij ambo redduntur, æqualesq; medio qui senarius & ipse est. Itaq; perspicuum iam est ius ipsius distributiuum & æquum medii vicem obtinere: regulamq; esse ac mensuram, qua quantum iniuriam facienti demendum, addendumq; affecto, ut æquales reddantur, cognoscere optime valeamus.

Sint æquales inter se lineæ AA. & BB. & CC: dematurq; ab AA pars quedam AE, & addatur ei in qua est CC: efficiaturq; CD. Quare tota DCC linea excedet EA parte ea in qua est CD: & ea in qua est CF: excedet igitur etiam mediam, id est BB parte CD.

Licet hoc ex ijs quæ diximus esse manifestum possit, adhuc tamē explicandum est. tres lineas sumit, quarum primam AA, secundam BB, tertiā CC, appellat, inter sese æquales. sit autem vnaquæq; exempli causa cubitorum sex. Deinde à prima. i. AA auferendā inquit esse partem AE, quam appellat DC, addendāq; tertiæ, quæ est CC: ut quæ ablatam partem assumit, DCC euadat: à qua vero ablata est AE pars, EA relinquatur. secetur præterea CC per F in duas æquas portiones, ut ternos singulæ sectiones cubitos habeant, tam CF, quam FC: sit etiam AE portio ablata à prima & addita tertiæ, id est DC totidem, hoc est trium etiam ipsa cubitorum. restabit igitur EA cubitorum trium. Quia vero DC est cubitorum trium, & CF item trium, & FC eodem modo trium, nec non pars primæ lineæ, quæ erat AA quæ reliqua est, trium etiam ipsa cubitorum remansit, perspicuum est CFC D integram lineam, cum sit cubitorum nouem, EA primā excedere tricubitis duobus: nam & CD & CF portiones ternis singulas cubitis expleri dictum iam est. excedit igitur DCF C linea & primam quæ est EA duabus partibus, id est DC, & CF: & mediam quæ est BB, vna parte, id est CD, in hunc modum.

Est autem hoc in alijs quoque artibus. tollerentur enim, nisi & quod facit, & quātū & quale faceret: & quod eo afficitur, & tāto & tali afficeretur.

Retributiones remunerationesq; operum quæ ab artificibus fiunt, hac eadem æqualitate. i. arithmetica proportione cōstare declarat. sed prius q̄ ad rei explanationem veniamus, quid pro facientibus, proq; affectis intelligat, explicandum est. affectos hic vocat. i. patientes, eos qui indigent aliqua re: facientes, eos quibus indigemus: licet non ipsis, sed operibus ipsorum proprie indigeamus. ut qui domum non habet, eaq; indiget, ædificatore indigere dicitur: estq; hac in re faciens ædificator: qui ea indiget, affectus et patients. simili modo qui indiget frumento, est ille qui afficitur & patitur: qui habet agricola, faciens est. & si æqualiter & agricola numis, & ciuis frumento indigeant, ex æquo vtriq; & facientes & affecti dici poterunt. sin autem ciuis aliquando, ut in penurijs vsu venit, frumento indigeat, numis non indigeat agricola: tunc ciuis affectus, agricola faciens & est & dicitur. atque ita quæ appellet hic facientem, quem item affectum iam patet. Quemadmodum igitur, inquit, in iure emendatiuo

emendatiuo iudex excessum, qui quidem excessus ex medio & æquo agnosci facile pōt, ab eo qui plus habet, detrahit, & diminuto apponit atque affecto: atq; ita fit, ut contineatur ciuitas ac maneat: nam nisi & quod facit, id est iudex qui facit, & ab iniuste agente iniuriam aufert, ita faceret: & quod afficitur, id est qui iniuriam intulit, ita afficeretur: nullo profusus modo constare ciuitas posset: sicut igitur hic fit, ita quoque in artibus earumq; commercijs, retributionibusq; contingit. nisi. n. facientis opus atq; excessus ad patientis eiusq; qui afficitur, opus ac defectum certam haberet præscriptionem: ut ita inter se conueniant, sicut faciens. i. plus vsurpans, & patiens. i. pluris vsurpatione diminutus: nullum inter se vsū habere, communitatemq; possent. neq; mirum esse debet, si pluris vsurpator & facere & affici idem dicatur: nam prius cum plus vsurpat, facere: postea cum adæquatur, affici ac pati existimandus est. Quamquam ita quoque intelligi potest hic locus, ut interpretemur in hunc modum. nisi indigentium patientiumq; necessitas pro dignitate operum esset, quæ ab artificibus efficiuntur, tū magnitudine, quā appellat hic quātum: tum qualitate, quam quale hic vocat: artes de medio omnes tollerentur. nulli enim operarentur artifices, si nulla ipsis æqua futura esset recompensatio.

Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum ex spontaneis contractibus uidentur emeruisse. cum enim quis plus habet, quā suum erat, lucrum: cum minus, quā à principio habuerat, damnum facere dicitur, in uendendo scilicet licet & emendo, alijs que huiusmodi quæ legibus permittuntur. Cum autem neque plus neque minus, sed sua cuiq; per se ipsa euaserint: sua ipsorum habere redicuntur, neque damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiusdam & damni eorum est medium quæ præter spontaneum fiunt: cū æquū quisq; & prius & posterius habet.

Quoniam mos est, ut eum qui plus vsurpat, iniusteq; agit, lucrari: eum vero qui iniuria afficitur, damnum facere dicamus: subiungit, lucrari et damnum facere proprie quidem de ijs dici quæ sponte inter nos contrahimus: transferri tamen hæc nomina postea ad eos etiā qui vel iniuria afficiunt, vel afficiuntur: ut lucrum & damnum etiam ipsi facere nihilo minus dicantur. Quapropter lucri cuiusdam & damni medium ius est: at eorum quæ sponte non fiunt, plus lucrum est, minus autem damnum, medium: vero inter hæc ius est: est igitur ius medium, inquit, eorum. quorum: pluris scilicet & paucioris, quæ præter spontaneum sunt. cum habet quisq; æquum ei quod prius habebat, id est anteq̄ facta esset ab altero vsurpatio. id enim est ius seu iustum, cum tantum postea habet vnusquisq; quātum prius etiam habebat, q̄ iniuria fuisset affectus. dilucida enim fiet hæc Aristotelis sententia, si quantū addiderimus: ut integra oratio talis euadat: ius est, cum æquum quisq; posterius habet, quantum etiam prius: id est ante vsurpationem habuerat.

De retaliationē, nummo, & indigentia.

Cap. V.

Videtur autem nonnullis & retaliatio absolute & simpliciter ius ipsum esse: quemadmodum Pythagorei dicebant: ius enim absolute esse retaliationem definiebant. uerum retaliatio neque ad distributiuum ius, neque ad emendatiuum accommodatur. uolunt tamen ipsi Rhadamanthi quoque ius hoc dicere, Si contra passus fuerit, quod fecerit idem: Iudicium planè rectum, uindicta q; fiet. Sæpenumero enim dissidet: ut si magistratum quis gerens percusserit, repercutiendus non est. si autem magistratum gerentem quis percusserit, non solū est percutiendus, sed supplicio insuper afficiendus. adde q̄ sponte ne an iniusti fecerimus, multum refert.

Cum dixerit de duabus speciebus seu partibus iustitiæ, particularis scilicet, nō illius cō Eustrat. p ij

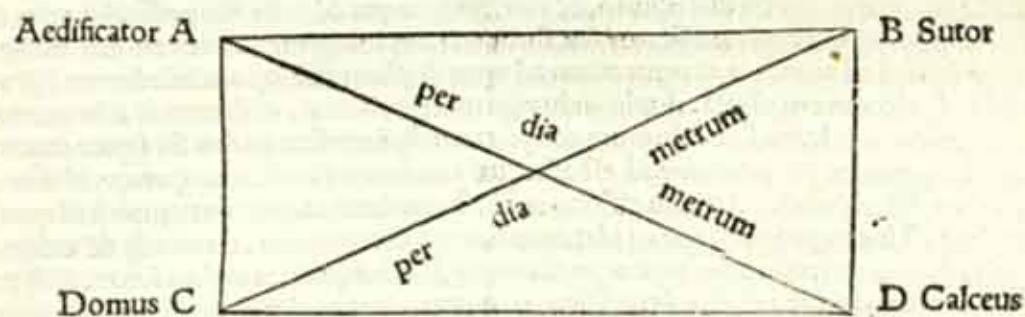
munis quæ in legitimo consistit: ostenderitque alteram distributiuam, alteram esse emendatiuam: & utraq; proportionem consistere, distributiuam geometricam, atque ea disincta: quippe quæ in quatuor terminis consideretur, cum duo sint, quæ distribuuntur, duo, quibus distributio fiat: emendatiuam autem arithmetica, & coniuncta, quæ tribus terminis efficiatur: quorum duo extremi sint, alter, qui infert iniuriam, alter cui infertur: medius iudex. Cui inquam hæc omnia dixerit, de retaliationē nunc mentionem facit, quæ ius ipsum esse, iurisque ipsius finem Pythagorei existimabant: qua de re in primo magnorum moralium clarius explicauit. illi. n. ius esse censebatur, cum quis id quod alteri fecisset, ipse repatiēbatur: verbi causa, si excæcasset quem, excæcari: si alapis cecidisset, vicissim cedi: sed hoc non omnibus conuenit: si. n. seruus semel ingenuus verberauerit, non semel ipse, sed sapius reuerberandus est. Quid autem sit repatiētia hæc, & retaliatio quæ ἀντιπεπονδός vocatur, aperte hac Rhadamanthi iustitia declarat: ab Hesiodo autem, sumptum est carmen. Reprehendit autem hic Pythagoreos Aristoteles, quod repatiens esse ius absolute dixerint, nullaque vbi distinctione fuerint, nullaque additio: ne: ut retaliatio quæ fit proportione quadam, esse ius intelligeretur. nullo enim modo ius est ut singuli ea quæ fecerint, absolute repatiantur: quippe cum neque id distributioni conueniat, neque emendationi, in quas ius ipsum diuiditur. utraq; n. proportionem constant, altera geometrica, altera arithmetica: retaliatio autem proportione nulla fit. nam cum distributio iure idem non esse retaliationem inde perspicuum est, quod in illo æquum & iustum pro vniuersi cuiusque dignitate spectatur: in repatiendo nulla dignitatis ratio habetur: qui enim potest: si seruus, vel liberum & probum virum vno verberare percusserit, & ipse vno etiam repercutiendus censeatur: vel sacerdotem calcibus contuderit, & ipse etiam nihilo secius eadem contumelia afficiendus putetur? Sed neque emendatiuum ius absolutam retaliationem admittit: non. n. statuit, ut eadem repatiatur mala quisquam, quæ alteri intulerit: verbi causa, ut dens euellatur ei, qui dentem alteri extuderit: aut oculus eruatur ei, qui oculo alterum priuarit: sed æstimandum censet quanti aut dens, aut oculus haberi debeat, aut demum quodlibet aliud membrum: idque ab eo qui læsit exigendum, læsoque homini attribuendum: siue pecunie siue quippiam aliud fuerit. Vtrūque igitur hoc ius proportione vititur: retaliatio sine vlla proportione fit. oportet enim, inquit, absolute pati quempiam idem quod fecerit: at hoc minime iustum est: quemadmodum etiam exemplo declarat. non enim si quis magistratum gerens percussit quempiam, est repercutiendus: quippe cum æquales res non æquale damnum afferant & gerenti magistratum, & priuato. magistratum enim gerens cum amplior sit & maior quam priuatus ciuis, neque si verberauerit, est reuerberandus: eo quod licet qui verberatur, patiatur, ipse tamen minime iniuste agere videtur: neque si a priuato fuerit verberatus, æqualibus verberibus est afficiendus is qui ipsum percussit. at absoluta retaliatio id requirit, ut idem patiatur quislibet, quod perpetravit. Præterea cuiusmodi tandem ea iustitia est, ut eadem patiatur quæ fecit, tam qui sponte fecit quippiam, quam qui inuitus? in emendatiuo quidem iure diligenter hoc exquiri examinarique consuevit: & si inuentus quisquam fuerit sponte fecisse, maiori: si inuitus, minori poena dignus censetur: in retaliationē vero nulla huiusmodi disquisitio habet locum.

Sed in communitatibus commercialibus tale ius retaliatum conseruat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat. contra enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines ut malum reddant, alioqui esse seruitus uidetur, nisi par pari referatur: uel ut bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. unde etiam Gratiarum templum obuiam statuunt, ut retributio efficiatur. quippe cum id proprium Gratiarum sit, ut & ei qui nobis gratificatus est vicissim inseruiamus: & ipse rursus gratificando nos prouocet.

Posteaque retaliationem simpliciter ita, sineque vlla distinctione factam iustam minime esse ostendit: quo modo iusta fieri possit, nunc docet. si. n. non absolute ac simpliciter, ut Pythagorei volebant, sed ex proportione efficiatur: ad consociationes commerciales ac commutatorias utilis admodum est, quibus continentur, seruanturque ciuitates. atque hoc consentit cum ijs quæ superius paulo posita sunt, cum dixit: tollerentur. n. artes, nisi & quod facit, et quantum

tum & quale faceret: & quod afficitur, & tanto & tali afficeretur. idem siquidem hic reperere videtur. contra enim faciendo, id est par pari reddendo ex proportione, non absolute & simpliciter ut inquit Pythagorei, ciuitatum societas conseruatur, & permanet. nam cum & ijs qui bene fecerint, bonum: & ijs qui male, malum retribuitur: videtur ciuitas non esse in seruitute constituta, sed libera esse populariterque administrata. Atque ita definita, proportione que facta retaliatio iusta est, ciuitatumque conseruat societates, neque dissidia aliqua seditiones que in ipsis oriri permittit: absolute vero facta, ut Pythagorei volunt, minime esset iusta: turbaretque potius quietem et confunderet, quam conseruaret. Atque hic est sensus: verba vero ita sunt intelligenda: vel enim dant operam homines, si iniuria ab aliquo affecti sunt, ut ij qui iniuriam intulerunt, ultionem repatiantur: alioqui esse in seruitute se existimant, si pro ratione iniurie quilibet, poenas non luat: vel si beneficium aut in patriam, aut in ciuem aliquem contulerunt, ut gratias recipiant: alioqui nulla esset bonorum participatio, sine qua consistere communis societas non potest. Oportere autem beneficiis gratias referre, ut inquit, id declarat, quod in urbibus templum Gratiarum obuiam, id est in medio, quod ipse ἐμπροσθεν dicit, constitutum est. eo quod & beneficio affectus omnino debet vicissim inseruire ac subministrare ei qui beneficium contulit: & ille iterum gratificando prouocare. ob hanc enim causam cum tres fingantur Gratiarum mutuo inter se amplexu coniunctæ, vna auersa in medio aduersarum duarum collocatur: ut ex eo quod conuersa est, ad excipientes & amplectentes redditio ministerij, ex eo quod ab aduersis complexu excipitur, noui beneficii prouocatio significetur.

Coniunctio autem quæ per diametrum fit, retributionem hanc facit, quæ constat proportione. exempli gratia, sit ædificator, in quo statuatur A: sutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D.

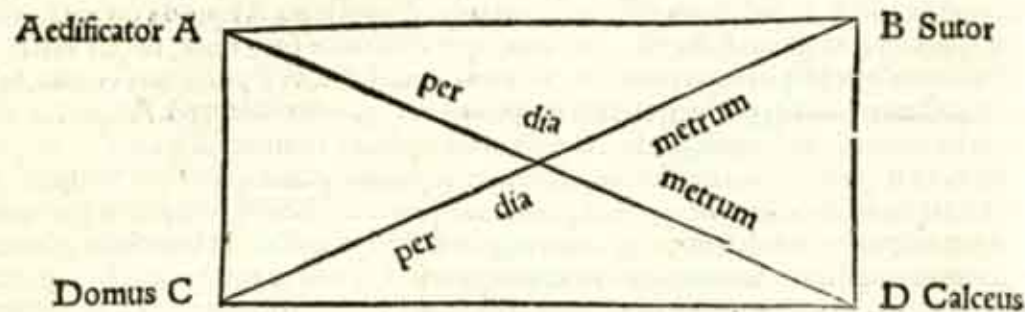
oportet igitur, ut ædificator a sutore opus ipsius accipiat, & ipse suum illi tradat. Quod si primum sit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur, erit id quod dicimus: si minus, æquum non erit, neque consistet. nihil enim uetat quo minus opus alterius alterius opere præstabilius sit. quocirca adæquanda ea sunt. est autem hoc in alijs quoque artibus: tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Cum retaliatum ius dixerit si proportione fiat, esse æquum, ciuilemque societatem conseruaret: ita enim pro ratione vniuersi cuiusque moderatum sub ciuile ius reduceretur: hic quo modo proportio hæc effici possit, manifestat: quemadmodumque artifices operum suorum commutatione inter se facta ius atque æquum obtineant. nam si permutatio ita absolute fiat, æqua minime essent commercia, ciuitatesque consistere nullo pacto possent: non enim domus æqualis est calceo. quocirca admitti proportionem necesse est. inquit autem coniunctionem que per diametrum fit, efficere proportionem hanc in retributione, id quod descriptione etiam quadam declarat, hoc modo: sit quadrilatera figura & in A ædificator, in B sutor statuatur: in inferiore vero latere opera ipsorum, in C domus, in D calceus: deinde & ab A

Eufrat.

p ij

in D, & à B in C ducantur dimetientes: diameter enim linea recta est, quæ figuræ bⁱpartito dimetitur, quadrangulum quæ ab angulo ad angulum ducta in duas æquales portiones secat: cuiusmodi est, quæ & ab ædificatore ad calceum, & à sutore ad domum pertingit.

coniunctio igitur per diametrum hæc est, qua efficitur ut ædificatori calceus, sutori domus adiungatur. atque hæc coniunctio per diametrum est: proportio autem est huiusmodi: quam rationem habet ædificator ad sutorem, eandem domus ad calceum habet. quod si ædificator sutori æqualis est, æqualis quoque domus calceo erit, atque ita fiet, ut si ædificator calceum, sutor domum acceperit, æqualia utriusque habeant, sitque æqua permutatio ac iusta: & quia proportione facta est retaliatio, iusta etiam sit: æqualem enim utilitatem & ædificator à sutori, & sutor ab ædificatore consequetur. si enim domus calceo est æqualis, propterea quod artifices æquales inter se sunt: quantum accepit ædificator, tantumdem accepit sutor: sed si æqualis non sit ædificator sutori, sed excedat, opus quoque ipsius opus sutoris excedat necesse est: proportioque est inter ipsos faciendæ: ut calcei domui adæquentur, atque ita distributio, & retributio æqua & iusta esse possit. Sit enim dilucidioris explanationis causa ædificator sex, sutor tria. duplus igitur ad sutorem erit ædificator: si vero artifex ad artificem, et opus etiam ad opus duplum esse oportebit: domus igitur quoque ipsa ad calceum erit dupla. duplicandus igitur erit calceus, ut domus ei adæquetur, atque ita ædificator calceos, sutor domum accipiet: eruntque inter se æquales. Si igitur inquit, primum sit æquum ex proportione, id est adæquata ita fuerint artificum opera, ut alterum alteri minime præstet: deinde retaliatio efficiatur, id est retributio ac permutatio: erit id quod dicimus, hoc est ius ex proportione euadet. nam si non fiat proportio, domusque & calceus prius non adæquentur: non habebunt æqualia utriusque, sed inæqualia: amplius sutor, quippe cum domus calceo longe amplior sit: ædificator minus: calceus enim minoris quam domus æstimatione censetur: ut consistere ædificatoris & sutoris societas, conservarique hac ratione minime possit.

Non enim ex duobus medicis societas fit, sed ex medico & agricola: et deum diuersis et non æqualibus. sed hi tamen adæquandi sunt.

Cum dixerit nihil vetare quo minus alterius opus maius sit, quam alterius: id his verbis declarat, non secus ac si ita diceret: si utriusque artifices essent medici, aut sutores, alterius opus minime esset præstantius quam opus alterius: quoniam vero artifices sunt diuersi, fit, ut opera quoque ipsorum diuersa sint, alterum melius, alterum deterius. Cum dixerit autem diuersis adiunxit / & non æqualibus: propterea quod quorum opera sunt diuersa & non æqualia, artifices quoque esse inæquales necesse est. si autem ciuitas esse debet ac societas, diuersos esse oportet eos qui societate ac ciuitate inter se iungendi sunt. nam neque ciuitas neque alia quæpiam communitas consistere unquam posset ex æqualibus hominibus, atque ipsi qui vnam & eandem artem exercerent. si enim omnes vnam artem exercerent, efficeretur, ut rem vniuscuiusque vnusquisque haberet: atque ita vnum quoddam essent omnes, neque alterius ope quisquam indigeret. indigentia enim esse non potest, nisi inter plures: at plures non habentur, qui diuersi sunt: nam qui eadem sciunt, eademque operantur, licet plures esse homines videantur, quia tamen vnam rem omnes tractant, vnus omnes sunt. Quare si societas futura est, diuersi esse & non æquales illi debent, qui inter se sunt versaturi: quippe cum & eorum quibus indigemus acceptio, & eorum

eorum quæ nobis affluunt, datio societatem omnem vite constituant. nam quia fieri non potest, ut vnusquisque omnia quæ sibi ad usum sunt necessaria, efficiat: esse diuersos necesse est, qui opera diuersa efficiant, unde retributio fieri ac permutatio possit: atque ita æquum omnes habeant.

Idcirco omnia ea quorum est permutatio, comparabilia esse quodam modo debent: ob quod numus in usum uenit, qui quodam modo medium efficitur: metitur. n. omnia: quare etiam excessum & defectum: quot. scilicet calcei domui, uel alimento æquales sint. Oportet igitur quotus est ædificator, aut agricola ad sutorem, tot calceos ad domum, aut alimentum æquiparari. nisi enim ita sit, nec permutatio, nec societas esse ullo modo poterit: id autem non erit, nisi æqualia omnia quodam modo inter se sint. oportet igitur, ut uno quodam, sicut dictum est etiam prius, cuncta mensurentur: at id est reuera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam si nulla re indigerent homines, aut non similiter, efficeretur ut uel non esset ulla omnino, uel non eadem permutatio. sed indigentia tamen loco ex pacto quasi substituitur numus. unde etiam nomisma appellatur, eo quod non natura, sed νόμος id est instituto & lege constet: in nobisque sit cum mutare, atque inutilem reddere.

Propterea quod comparabilia inter se sunt singula, dum rationem inter se quandam habent, & comparisonem, id est dum æstimantur, præfinitoque precio taxantur singula: ideo inuenitur numus est, qui omnium dignitatem metiatur, manifestetque excessum & defectum vniuscuiusque, ac sub oculos ponat. nam si patuerit domum duobus calceis esse excellentiorē, quam tamen excessus eius sit ignoretur: numus id declarat. ubi enim inuenimus domum vnam decem, ut ita faciamus, numis æstimari, duos vero calceos vno: habemus iam quantum id sit, quo & domus vna calceos duos excedit: & calcei duo à domo vna exceduntur. quia. n. domus vna decem numis, calcei duo vno censentur, & decem nouem vnitate vnus excedit: domus quoque excessus ad calceos duos nouem numorum esse manifestum est. excessus autem cognito adæquatio in hunc modum fiet: si duo calcei vno numo æstimantur, viginti calcei decem numis constabunt: at domus vna totidem numorum precio censebatur: efficietur igitur, ut viginti calcei vni domui æquales sint. si ergo viginti calceis acceptis à sutori ædificator dabit ei domum, retaliatio ex proportione efficietur iusta, atque æqua. Atque ita fit ut numi vicem iudicis subeant. sicut. n. in iure emendatio ex iudicis mediocritate cognoscemus, quantum pluris vsurpatori detrahendum, addendumque vsurpato esset: medius siquidem interueniens iudex inter iniuria afficientem & affectum vtrorūque: excessum & defectum manifestum faciebat: ita hic quoque numorum appositione quem habeat excessum domus ad calceos, inuenimus. Recte igitur dixit mediū quodam modo effici numum: quippe qui sic regula & discrimen, excessus domus & calceorum fiat, sicut iudex defraudantis & defraudati est. oportet igitur ut quotus est ædificator ad sutorem, tot calcei ad domum comparentur: at ædificator ad sutorem est duplus: duplicandi ergo calcei sunt, ut domui æquales euadant. nam si domus est quatuor, calcei duo, duo duplicanda sunt, quatuorque efficienda. si enim non sit æqualitas, neque permutatio vlla erit, neque societas. æqualitas autem vno quodam faciendæ est, quod omnia mensuret. id autem re vera indigentia est: causa enim societatis cōmunionisque vite humanæ est indigentia. nam quia multis rebus vnusquisque nostrum indiget, fierique nullo modo potest, ut omnes omnia exerceant, sicut iam diximus: societatis inde comerciorumque occasio exorta est. id quod ex his, facile perspicitur, inter quos nulla incidit necessitas. Cum enim calceis agricola non indiget, aut sutor frumento: nulla inter se vtuntur familiaritate: cum vero alter alterius ope indigerit, & ille sutoris, & hic agricolæ, confestim ad comunicanda inter se opera sua conueniunt, necessitateque inducti contrahunt societatem. sed quia sæpenumero vsu venit, ut neque sutor vel ædificatoris vel agricolæ, neque ædificator aut agricola sutoris opificio indigeat: introductus est numus, qui indigentiam repenset, eiusque loco quasi substituitur. damusque pro calceis, aut domo, aut frumento

Eufrat.

p. iij

to numos ex pacto, & institutione. ob id enim numus, id est nomisma appellationem hanc fortitus est, eo quod non natura, sed *νόμος* id est lege, & institutione nostra fuit inuentus. in nostraque est potestate eum inutilem reddere: nam si voluerimus ea quae habemus, dare, & quae non habemus, accipere, inutilis prorsus usus numi euadet.

Erit igitur retaliatio cum adaequata iam singula fuerint: ut quo loco est agricola ad sutorem, eodem opus sutoris ad agricolae opus sit.

Cum, inquit, adaequata inter se fuerint opera, tunc retaliatio iusta efficietur: ut, sicut agricola ad sutorem se habet, ita opus sutoris ad agricolae opus referatur. nam si agricola ad sutorem duplus est, sutor agricolae erit dimidius: & calcei igitur, quod sutoris est opus, si frumento & alimento comparentur, loco dimidij habebuntur. Quocirca duplicandi sunt: ut 10 quam rationem habet agricola ad sutorem, eadem calcei duplicati ad calceos simplices qui prius erant dimidium ad frumentum comparati, habeant. atque ita fiet, ut frumento calcei aequales reddantur, efficiaturque iusta retaliatio geometrica proportione, quae terminis quatuor constat. quaequam inferius tribus etiam fieri quodammodo posse ostendet, atque ob id sub arithmetica reduci: ut retributio & commutatio geometrica fiat proportione: expositio vero proportionis, & aequalitatis eorum quae in retributione efficiuntur, arithmetica.

Cum autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus non est: alioqui alterum extremum utraque haberet exuperationes. sed ubi habuerint sua quisque, ita aequi & socij efficiuntur: eo quod in ipsis fieri haec aequalitas potest. Sit Agricola A: alimentum C: sutor B: opus ipsius adaequatū 20 D. si autem non hoc modo fiat retaliatio, nulla erit societas.

6 agricola A ————— B sutor 3

4 alimentum C ————— D calcei 4

Exuperatio. i. *ὑπεροχή*, quo nomine hic utitur, tam de excessu dicitur, quam de defectu. in usu enim est apud Graecos, ut ita loquantur: pauca data illi sunt ad exuperationem: & ite e contrario, multa ad exuperationem: & diues est ad exuperationem: nec non, pauper ad exuperationem. i. *ὑπερβολή* quod est ad excessum, et supra modum: siue citra, siue ultra mediocritatem facta fuerit excessio. Quod vero inquit, eiusmodi est: opificum, operumque ipsorum proportio, priusquam permutatio aliqua fiat, facienda est ad eum modum quem diximus. nam si ante facta fuerit proportio, & postea fiat permutatio: retributio equa & iusta efficietur: in figuramque proportionis redigentur, ut quod est agricola ad sutorem, idem agricola cum frumento ad sutorem cum opere ipsius. i. calceis sit. sicut enim agricola sutorem excedit, ita agricola vna cum frumento sutorem cum calceis excedat, necesse est: ante scilicet, quam facta fuerit permutatio. debetque frumenti & calceorum inaequalitas ad aequalitatem in hunc modum 40 redigi: si duplum sit frumentum ad calceos binos, duplicandi sunt bini calcei: ita enim fiet, ut quatuor calcei effecti frumento aequales euadant. facta autem hac adaequatione si quatuor calceos accipiat agricola, & frumentum sutor, utriusque erunt aequales: tam agricola cum quatuor calceis, quam sutor cum frumento. nam quia ob id agricola excedere sutorem dicebatur, propterea quod frumentum calceos excedebat: ubi frumento calcei fuerint adaequati, agricolae quoque sutor erit aequalis: at si aequalia aequalibus addantur, tota ipsa inter se sunt aequalia: erit igitur & agricola cum calceis & sutor cum frumento inter se aequales. oportet ergo, inquit, ante permutationem proportionem facere, & per ipsam artificum opera inter se adaequare. si enim id prius non fieret, id est si sine vlla proportione permutatio fieret: utriusque 50 extremi, id est & agricola & sutor utraque haberent exuperationes. nam si duos calceos accipiat agricola, erit & in excessu utpote agricola: & in defectu, quippe qui duos calceos habeat, qui frumento sunt inferiores. simili modo sutor frumento accepto ut sutor, deficiet, & excedetur: eo vero quod frumentum habet quod calceis est praestantius, excedet. Quare eos qui

qui ita simpliciter scilicet permutationem faciunt, velle ad figuram proportionis redigere post permutationem, stultum omnino est: immo ut redigantur, fieri nullo modo potest. non enim in permutatione sine proportione facta ea aequalitas inueniri unquam poterit, ut quam rationem habet agricola ad sutorem, eandem agricola cum duobus calceis ad sutorem cum frumento habeat: propterea quod res quae permittuntur, prorsus sunt inaequales. Quo autem pacto adaequari calcei frumento queant, dictum iam est: numo enim aut aliqua alia huiusmodi re aequales reddentur. Figuram vero descriptio satis per se manifesta est: quippe cum de ea saepius iam dixerimus. ut eadem repetere rursus superuacaneum esse censeamus.

Indigentiam vero quasi rem unam quandam esse quae contineat, illud declarat: quod cum mutua ope non indigerint aut utrique aut alteri, permutationem non faciunt: quemadmodum cum eo quod quispiam habet, alius indigerit, ut uino, pro quo frumenti exportationem concedunt. id igitur adaequatū prius sit, necesse est.

Superius etiam dixit indigentiam esse quae ciuitates contineat, nuncque idem comprobatur ex his quae quotidie fieri consueuerunt. Cum enim sit, ut alter vinum tantum habeat, alter frumentum tantum: atque ita qui vinum habet, frumento, qui frumentum vino indigeat: inter sese utriusque conciliantur, permutationemque faciunt. at cum & ille qui frumentum vel habet, vel cultura sibi comparat, vitibus quoque abundat: & ille qui habet vitis, agrorum cultionem etiam vacat, ut inde suppetere ipsi frumentum possit: ita quia nulla indigentia ad permutationem inducuntur, nullam inter se contrahunt societatem.

Sed licet nunc non indigeat quisquam: pro futura tamen permutatione quasi sponsor, si indigentia inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui, n. cum affert, accipiendi facultatem habeat necesse est.

Qua de causa inuentus fuerit numus, nunc declarat. quia enim saepe eueniebat ut sutor indigeret quidem frumento, vel vino, vel quapiam alia re huiusmodi: agricola tamen, aut vitator calceis non indigeret: aut e contrario illi calceis indigerent, sutori vero rebus illorum nihil esset opus, qui suppleret hanc indigentiam, inuentus est numus: quo quasi sponse uti consueuimus. numum enim afferens sutor dat agricolae: & habet hunc, inquit, loco calceorum, & quasi sponsem ac praedem accipe: ut si quando calceis indigeris, vicillim numum ego, tu calceos recipias.

Idem tamen etiam ipsi huic contingit: non enim semper aequaliter potest: quamuis magis soleat permanere. iccirco precio cuncta aestimata esse oportet. ita enim semper erit permutatio. at si ea fuerit, societas quoque sit, necesse est.

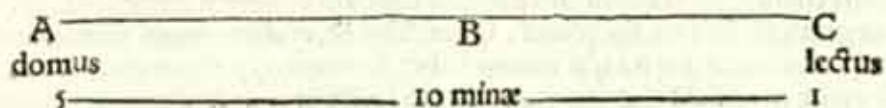
Ipsi huic numo, inquit, idem euenit. id est id quod in indigentia accidit, idem in numo quoque conspiciere quispiam possit. sicut enim in illa sit, ut non semper indigeamus alienis operibus: ita neque numus semper aequaliter potest, id est aequalem vim habet: sed iactatur & decedit, ut interdum multum, interdum parum, aut nihil valeat. sed magis tamen is perseuerat & permanet, cum reliqua facilius consumantur: unde tanquam mensura omnium quae permittuntur, eo uti debemus, habereque eum qui omnibus praestet, atque aestimatione omnia taxet. Sed quando sit, ut plus, quando ut minus aut nihil valeat numus: in abundantia & fertilitate multum valet: in annonae penuria & frugum sterilitate nihil. nemo enim est tunc, qui cum frumentum habeat, quod neque sibi neque suis satis sit, pro paruo etiam frumenti numero numos accipere vel plurimos velit.

Numus igitur utpote medium commensurabiles inter se efficit res, atque ita adaequat. neque enim ulla esse societas potest, nisi sit permutatio: neque 50 permutatio, nisi sit aequalitas: neque equalitas, nisi etiam commensuratio sit.

Numus, inquit, is, utpote medium, id est communis rerum mensura commensurabilia omnia reddit, atque adaequat. commensurabilia autem ea appellantur Geometrae quae communi atque eadem mensura possumus metiri. rationis autem consequutio in hunc modum des

ducitur: societas ex permutatiōe existit: permutatiō autem ex æqualitate efficitur: at æquales redduntur res cōmensuratiōe, numo vero fit cōmensuratiō: quare nisi fuerit numus, neque erit cōmensuratiō: nisi autem sit cōmensuratiō, neque vlla permutatiō existet: sublara vero permutatiōe, tollatur quoque societas omnis necesse est.

Ac re quidem vera fieri non potest, ut quæ adeo inter se distant, cōmensurabilia efficiantur: sed pro indigentie tamen ratione satis commode fit, unū igitur quoddam esse oportet: atque id ex constitutiōe. unde etiam nomisma, id est numus uocatur. hic enim est, qui cōmensurabilia reddit omnia. numo enim omnia mensurantur. Sit Domus A: minæ decem B: lectus C: sitq; A dimidium ad B: siquidem quinque minis domus digna esse censeatur, aut æquali re: lectus autem. i. C decima sit pars ipsius B. patebit profecto quot lecti domui æquales euadant: nimirum quinque.

ita autem fieri cōsueuisse permutatiōem ante quā u numus inueniretur, perspicuum est. nihil enim interest an lecti quinque, pro domo una exhibeantur: an tantum, quāti lecti ipsi quinque constāt. Quid igitur iniuria, quid itē ius sit, dictum iam est.

Quæ adeo inter se distant, fieri non potest, ut cōmensurabilia efficiantur re uera. nā quæ sunt cōmensurabilia proprie communi particula mensurari cōsueuerunt: ut numeri numero, magnitudines magnitudine. at numus non est pars eorum quæ in permutatiōe ueniunt: neq; n. est membrū vel domus, vel calcei, vel frumenti, vel vini, vel alicuius alterius: si enim esset, non esset numus: sed aliquid ex his rebus. cum igitur numus non sit communis aliqua pars, tanquam mensura tamen adhibetur pro indigentia ad cōmensuratiōem faciendam. estq; cum magna est indigentia rerum quæ permutantur, paruum quid: cum parua, magnum. in affluentis enim rerum magnus est numus & preciosus: in frugum caritate paruus: ac quanto quidem maior est rerum penuria, numus tanto minus valet. oportet igitur, inquit, unum quoddam esse, quo ea quæ permutantur, cōmensurabilia efficiantur. hoc est unum quoddam esse oportet, quod ea quæ in permutatiōem ueniunt, metiatur: quod tamen mensuratarum rerum pars nulla sit, sed ex constitutiōe, positioneq; nostra, ut mensura, accipiatur. unde etiam numus, id est nomisma appellatur, quia sanctiōe & uoluntate, id est lege nostra fuerit introductus ad uenalia omnia metienda. Posteaquā uero dixit mediam mensuram esse numum in permutatiōibus, ad æquareq; omnia, quo modo is res ipsas metiatur, quōque pacto acceptus medius rerum sit: nunc docet. sumitq; in huiusce rei demonstrationem domum, quæ ædificatoris opus est in qua sit A: deinde decem minas vel numos in B: tum lectum fabri lignarij opus in C: & quia omnia numo æstimator, facit ut domus quinque minis sit digna, lectus vna. His ita positis quot lecti æquiparari domui valeant ex numis ipsis agnosceamus. nam cum quinque minis æstimetur domus, decem minarum dimidium est: lectus uero cum vna mina sit dignus, decima pars est decem minarum: decima autem pars decem minarum est vna mina, & dimidium, quinque minæ sunt: dimidij igitur, id est quinque minarum lectus quinta pars est: at domus quinque minis constat: lectus igitur domus quinta pars est. quinque igitur lecti domui vni æquiparabiles, compensabilesq; erunt. id quod ex decem minis in medio collocatis inuenitur. Ac mutatiōes quidem ut in rebus publicis dictum est, ante inuentiōem numi hoc modo fiebant: lecti siquidem pro domo dabantur, & reliqua similiter. quid enim refert quinque ne lectos accipiat aliquis pro domo, an quinque minas, quanti scilicet quinque lecti æstimator? His explicatis postremo concludit, quid sit ius, inquit, distributivum scilicet & emendatiuum: quidq; eius oppositum iniuria, dictum iam est.

His

His ita definitis perspicuum est iustam actionem inter afficere iniuria & affici medium quoque esse: illud enim plus habere est: hoc minus.

Si ius medium est pluri & paucioris, pluri item usurpationis, & paucioris acceptiōnis: sequitur ut iusta agere & iusta facere medium quoque sit inter plus usurpare, & usurpari, id est iniuria afficere & affici. quare pluri etiam usurpationis & paucioris acceptiōnis iusta actiō. i. δίκαιοπραγία media erit.

Iustitia uero non eodem modo quo alia superiores uirtutes, mediocritas est: sed ob id quia medijs est: iniustitia autem extremorum.

10 Cum ostenderit quo modo & ius & iuste agere medium sit, & quorum medium: consentaneæ subdit iustitiam non eodem modo quo ante dictæ uirtutes, esse mediocritatem. illa enim duorum uitiōrum mediæ intercedebat: ignauia & audacia: fortitudo: intemperantia & stupiditatis temperantia: & reliquæ similiter mediæ excessus & defectus: iustitia autem duorum uitiōrum mediæ minime est: solam enim habet iniustitiā oppositam, quæ tam in eo qui iniuriam facit, q̄ qui accipit, consideratur. qui. n. infert iniuriam, est ille qui plus habet: qui accipit, est qui minus. pluri autem & paucioris medium iustitia ipsa est æquifacitrix. nam quia æquum agit: æquum autem est medium: fit, ut ipsa quoque mediocritas sit ob id quia medijs & æqui est.

20 Ac iustitia quidem est qua iustus dicitur iusti operator ex electiōe, ac distributor tam sibi ad alterum, quā alteri ad alterum: non ita ut expetendarum rerum maiorem partem sibi, minorem alteri exhibeat, damnosarū e contrario: sed æquum ex proportiōe distribuat. & alteri ad alterum simili modo. Iniustitia autem contra est qua iniusti operator et distributor unusquisq; dicitur. id autem excessus & defectus est uel utilis rei, uel damnosæ præter proportiōem. atque iccirco iniustitia excessus est & defectus, quia exuperatiōis & defectiōis est.

Recte admodum adiunxit ex electiōe propterea q̄ electiō est, quæ probum uirum exprimit, electiōeq; susceptæ operationes. non enim qui iusta agit, cōtinuo est iustus: quippe cum possit uel timore, uel aliqua alia re inductus quispiā iusta agere: sed qui ex electiōne agit, is est iustus. Descriptionem autem iustitiæ hic apponit, habitum quendam eam esse inquit, quo idonei ad agendum æquum id homines efficiuntur, quod in societate consistit. id enim significat cum inquit: ac distributor tam sibi ad alterum, q̄ alteri ad alterum: nā iustus ille est, qui siue inter alios distributionem faciat: quod pro dignitate uniuscuiusque est, id quod uidelicet est æquum, uniuscuiq; tribuit: siue inter se & alios: non sibi amplius de bonis, minus de malis vendicat: sed æquam & sibi, & illis portionē tradit, qua in descriptione manifeste uel ex nomine distributiu iuris facit mentionem: includit tamen etiam emendatiuum dum æquum ex proportiōe distributum uniuscuiq; iustum hominem inquit: et simul quo modo & quorum mediocritas sit iustitia, planū facit. iniustus sanē in bonis plus semper sibi sumit, in malis minus: iustus uero in omnibus, quod sibi proportiōe conuenit. est igitur iustitia habitus, quo homines efficiuntur idonei & ad agendum & ad eligendum æquum id quod in distributiōibus, & emendatiōibus consistit: iniustitia autem e contrario, habitus quo ad agendum iniquum instruimur.

In se quidem exuperatiōis rei illius quæ absolute est utilis, & defectiōis damnosæ: in alijs in uniuersum quidem similiter, quantum tamen ad id spectat, quod præter proportiōem est, utro modo inciderit. iniuste facti autem minus est iniuria affici, maius afficere.

30 Præter proportiōem appellat iniquū, id est plus & minus. si. n. quod proportiōe constat, est æquum: quod est præter proportiōem iniquum sit, necesse est. clarior tamē esset lectiō, si loco tamē particulae /enim/ poneretur, in hunc modum. n. ad id spectat, quod præter proportiōem est & c. sensus autem est talis: in se quidem distributiōem iniustus semper certo quodam modo exercet: semper enim de utilibus amplius, de damnosis

minus sibi sumit: at in alijs non certum aliquo modo seruat, sed vt incidit, modo vni plus, modo alteri tribuit: & cui hodie amplius indigne dedit, cras minus dabit: atque id quoque immerito, & præter proportionem. vnde subiungit: minus est iniuria affici, id est minus habere quam pro dignitate conueniat, est iniuriam pati: plus vero quod conueniat, iniuriam facere est. Quamquam hoc alteram quoque admittit interpretationem: vt dicamus Aristotelem hic significare velle, licet iniustitia in afficiente & affecto consideretur, magis tamen eam esse in afficiente. minus enim iniuste factum eius est qui afficitur iniuria, quod qui afficit. iniuriam siquidem facere in nostra potestate est, & nostraque prauitate proficiscitur: iniuriam vero pati in nobis non est, sed extrinsecus vel inuitis nobis euenit.

De iustitia quidem & iniustitia, quænam sit utriusque natura: de iure similiter & iniuria in uniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

Dixit enim iustitiam & iniustitiam esse habitus, quales modo explicauimus. appositum autem in uniuersum propterea quod particularia minime est prosequutus: nam in disputationibus in quibus de agendis rebus agitur, in uniuersum quid in quaque re fieri debeat, describi quidem potest, non tamen singula quæque pertractari queunt: vt quoad progrediendo vnum quodque vel plus, vel minus, vel æquum erit, definire valeamus. res enim ipsæ eius generis sunt, vt in latitudine quadam consistant, atque ideo exquisitam vllam exactamque doctrinam admittere non possunt.

De iniuria & iure civili, herili, & familiari.

Cap. V.

Quoniam uero fieri potest, ut quis licet iniuste agat, non tamen sit iniustus: qualia nam iniuste facta quispiam committens in unaquaque iniustitia iniustus continuo esse dicendus est: fur ne an adulter, an latro: an ita quidem nihil intererit. nam concumbere cum muliere quis posset non ignarus qua cum rem habeat: non tamen ex electionis principio, sed ex affectu id faceret: qui sanè iniuste quidem agit, non tamen est iniustus. sicut neque fur, licet furatus sit: neque adulter, licet adulterium commiserit. simili modo etiam de alijs. Quo modo sanè retaliatio ad ius sese habeat dictum iam superius est.

Dilucidior esset lectio, si in hunc modum diceret: quoniam iniuste factum est furari, scortari, adulterari, sacrilegium committere, & omnino omnia quæ contra leges fiunt: qualia nam ex his agendo aliquis iniuste agit, & qualia item agendo iniuste non agit: sunt enim quædam iniusta, quæ licet agat aliquis, iniustus tamen non est. quo modo autem id fit: quoniam non ad actiones spectantes, sed ad finem cuius causa aliquid agitur, res ipsas iudicamus. nam qui furæti gladium furatus est, quo se ille erat interfectorus, furatus quidem est: non ob id tamen fur, sed seruator potius & beneficus esse dicendus. neque est adulter, qui pecuniarum cupiditate cum diuite muliere consuescit, sed auarus. Cum interrogauerit autem qualia iniuste facta aliquis committens iniustus sit: responderet, an ita quidem nihil intererit. id est, ita quidem si sine vlla distinctione dicamus, nulla videretur esse differentia, quin vnusquisque qui iniuste quid agat, iniustus quoque esse dicendus sit: sed si ad finem quis respexerit, cuius causa iniuste agitur, multos is inueniet, qui licet iniuste agant, iniusti tamen minime sunt. cum vero inquit non ignarus qua cum rem habeat, idem est ac si diceret: sciens quænam sit ea cum qua concumbit, nuptam. scilicet alteriusque uxorem, non tamen est adulter: non enim ob intemperantiam, sed ob pecunias, si ita inciderit, cum ea rem habet. iniustus autem est, qui ex voluntate & electione agit. nam qui non ex electione sed ex affectu agit, iniuste quidem se gerit, iniustus tamen ob id neque est, neque dici debet.

Non est autem ignorandum id quod nunc quærimus & simpliciter ius, et civile ius esse. hoc autem est quod communionem uitæ affert, ut liberis hominibus & æqualibus necessaria sufficiant: atque id uel proportionem uel numero. quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius civile esse existimandum est: sed

est: sed ius quoddam, & per similitudinem.

Cum superius demonstraui ius, alterum esse distributiuum, alterum emendatiuum, quorum illud geometrica, hoc arithmetica proportione constaret: multisque modis ius ipsum & iustitia dicatur: nunc de quo iure, ac de qua iustitia disseruerit, explanat: inquitque se de civili iure intelligere. de eo. n. quæstio hæc est, utrum actio sit iusta, nec ne: & utrum vni cuique iuste, facta sit distributio vel agrorum, vel pecuniarum, nec ne. de civili igitur iure nunc agitur: quod simpliciter. i. proprie & vere ius est: quod etiam describentes, & sub oculos ponentes esse dicimus in communicatione uitæ, vt liberis hominibus & æqualibus necessaria sufficiant. communicantes enim inter se, & contrahentes homines rebus necessarijs ad uitam instructi redduntur. posteaque dicit, quid sit hoc civile ius, subiungit, vel proportionem, vel numero vt proportio distributiuum, numero emendatiuum significet. eiusmodi. n. est civile ius, vt liberorum hominum & inter se æqualium societatem contineat, & conseruet: dum & distributiones ex proportione & æqualitate facit, & iniuste facta emendat. vide autem acumen Aristotelis: non solum. n. dicendo /proportione/ & /numero/ distributiuum et emendatiuum ius significauit, verum etiam omnia rerum publicarum genera ostendit. dum enim inquit /numero/ popularis potestatis speciem notat: in qua numero sunt æquales omnes, qui publicæ administrationis participes sunt: vt in libris rerum publicarum clarissime explicat. omnes siquidem in democratia æquales se esse alijs existimant: quippe qui æqualitatem libertate metiantur: /numero/ igitur popularem statum indicat: reliquas vero duas species paucorum. scilicet principatum, & optimatum, /proportione/ si igitur huiusmodi est civile ius, quibus hoc non adest. i. quibus hoc non adest vt societate per recompensationem, & distributionem inter se vtantur: in his civile ius non est, sed quoddam ius per similitudinem: vt patris ad filium, viri ad uxorem, serui ad dominum: inter hos enim non est civile ius, sed familiare aut herile: quæ cuiusmodi iura sunt in rebus publicis declarauit.

Est enim ius inter illos quibus etiam lex est: lex autem inter eos est, in quibus est iniustitia: iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est: in quibus uero est iniustitia, in his quoque iniuste facere est.

Inter illos, inquit, ius proprie est. i. civile ius, apud quos etiam lex est instituta: secundum quam in uitæ societate degunt. inter eos uero lex est, qui mutuo se offendere, iniuriaque possunt afficere: lex enim æqualitatem in societate conseruat, quam iniustitia labefactat & perdit. nam inter quos nulla iniustitia potest contingere, si neque lege, neque iure aliquo indigerent, nec distributiuo, nec emendatiuo. nam si iudicium quod ex lege adhibetur, diiudicatio est iuris & iniuriæ, ubi non est nec iniuria afficere, nec affici, ibi neque erit ex lege adhibita discretio: quod civile ipsum ius est.

Non in omnibus tamen in quibus est iniuste facere, est etiam iniustitia. hoc autem est cum quis plus ex simpliciter bonis, minus ex simpliciter malis sibi attribuit.

Vbi est iniustitia ibidem est iniuste agere, vt superius dictum est: non tamen ubi est iniuste agere, est etiam iniustitia. in his enim quæ inuoluntarie agimus & non ex proposito, quæque ex ignorantia, aut indigentia rerum necessariarum: inest quidem iniuste agere, sed non iniustitia. nam quæ ex electione proficiscuntur actiones, sicut explanatum fuit, aut laudem merentur, aut vituperationem: quemadmodum de eo inquit, qui licet perpetrarit adulterium, adulter si tamen crimen non subit: quippe qui non ob intemperantiam, quæ propria adulterij est, sed ob pecunias et lucrum id commiserit. Postea subiungit, hoc autem est. i. iniustitia autem est, cum quis plus ex simpliciter bonis, minus ex simpliciter malis sibi attribuit. simpliciter bona & mala ea appellat, quæ suapte natura eiusmodi sunt, vt vel bona vel mala dicantur, vt pote facultates & potentia: quemadmodum sunt diuitia, nobilitas, paupertas, ignobilitas: quæ modo bona sunt, modo mala. nam & probo viro ad virtutem, & prauo ad vitiorum operationem conferunt: in quibus sanè operationibus & felicitas consistit, & infelicitas. nam absque his quæ talia suapte natura bona sunt, non possunt huiusmodi operationes effici, nemo est qui nesciat: quippe cum sine materia et instrumentis nihil vel bonum vel malum effici queat. materia uero & instrumenta sunt hæc, quæ vt facultates & potentia, bo-

na appellantur: diuitiæ, robur, nobilitas, & cætera huiusmodi.

Propterea non sinimus dominari hominem, sed rationem: eo quod sibi ipsi id facit, & tyrannus euadit. est autem qui dominatur, iuris ipsius custos: at si iuris, æqui etiam. Quoniam uero esse ipsi nihil amplius uidetur, si quidem est iustus: non enim amplius ex simpliciter bono sibi attribuit, nisi id ipsi proportionem conueniat: ideo alteri laborat.

Quia possunt homines iniuste agere, & de simpliciter bonis plura sibi attribuere, pauca autem de malis: possuntque tyrannidem inuadere, si liberam habuerint potestatem quodcumque uoluerint faciendi: propterea non permittimus, ut homo dominetur, sed rationem pro homine dominam constituimus. Appellat autem rationem principem probum, qui cum ratione et prudentia operatur: qui sane nullo modo iniuste ageret. qui. n. re vera princeps est, & non falso nomen principis, dominantisque obtinet: iuris ipsius est custos, & æqui quod vel proportione, vel numero existit. Quod uero inquit: eo quod sibi ipsi id facit, & tyrannus euadit: non de ratione & principe probo id dici intelligendum est, sed de homine: ideo ita per traiectionem legendum est. Propterea non sinimus dominari hominem, eo quod sibi ipsi id facit: hoc est plus de bonis, & minus de malis sibi attribuit. hunc igitur dominari non sinimus, sed rationem: quia ea non sumit sibi amplius nisi id ipsi proportionem conueniat. i. nisi amplius sit ipsi accommodatum. quando enim iustum fuerit plus accipere, plus accipiet illa quidem, sed quod tamen proportionem ipsi fuerit accommodatum.

Atque ideo iustitiam alienum esse bonum inquirunt, quemadmodum etiam prius dictum est. merces igitur quædam danda est: ea autem est honor, & donum. quibus uero hæc satis non sunt, si tyranni efficiuntur.

Causam hic affert, cur iustitia alienum bonum esse videatur. cum enim iustus princeps iuris ipsius, æqualitatisque sit custos: qui autem horum est custos, nihil amplius sibi sumat, nisi id quod iustum est, & quod ab alio quoque distribuente esset accepturus: perspicuum est hunc alienum bonum efficere, ac conseruare. ac propterea merces ei constituta est, honor & donum: id est coronationes, imagines, statuas: id quod γέρας à Græcis dicitur. illi uero qui honoribus & donis his contenti non sunt, tyranni euadunt.

At uero Herile ius ac paternum idem cum his minime est, sed simile. nullius enim erga sua simpliciter iniustitia est: possessio autem, & liberi quoad tantuli fuerint & non separati, quasi pars quædam uniuscuiusque sunt: at sese lædere eligit nemo: unde nullius erga se iniustitia est. igitur neque ciuile ius neque iniuria erit: quippe quæ & lege existant, & inter eos, in quibus esse lex potest: hi autem erant illi, quibus et dominandi, et obtemperandi æqualitas inest. ideo magis erga uxorem, quam liberos & possessiones ius est: id. n. est ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipsum diuersum esse constat.

Cum superius dixerit: quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius ciuile existimandum est, sed ius quoddam, & per similitudinem: nunc quidnam sit id ius per similitudinem ostendit: esse enim inquit herile ius ac paternum. nam ciuile in æqualitate ciuium inter se consideratur. sed neque seruo erga herum, quoad fuerit seruus, neque filio erga patrem, quoad sub patre manserit, vlla esse æqualitas potest: tunc enim & seruus heri, & filius patris quasi partes quædam sunt, quas lædere potest nemo. si quidem neque seipsum quisquam lædit. qui enim partem sui offendit, eum profecto seipsum lædere manifestum est: at se ipsum offendit nemo: neque parti igitur sui quisquam nocebit. Quare neque seruum, neque filium, utpote partem sui lædere quisquam potest. si ius ciuile in his est, inter quos incidit lædere & lædi: inter patrem autem et filium, herum & seruum, ut lædant, & lædantur, non cadit: igitur ne ciuile quidem ius inter ipsos reperietur. Possessionem autem hic appellat seruum, qui in possessionem alterius mancipatus est. i. mancipium. cum uero inquit: quoad tantuli fuerint: id significat, quoad liberi parui fuerint, & nondum ad ætatem eam adoleuerint, qua ex lege à patre possunt emancipari: quasi pars quædam ipsius sunt. Inter hos igitur ciuile ius non est, sed inter eos,

eos, in quibus est lex. lex autem est inter eos qui & lædere, & lædi mutuo possunt: quippe cum lex eorum sit emendatrix, quæ præter id quod debet, sunt: læsio autem est præter id quod debet. quare sit, ut inter quos non accidit læsio, inter eos neque præter id quod debet, quicquam efficiatur: & inter quos etiam id quod debet nihil sit, inter eos neque lex vlla esse possit. at inter quos non est lex, ne ciuile quidem ius erit: quousque igitur tantulus fuerit filius, & seruus fuerit seruus, eousque inter patrem & filium, herum item & seruum ciuile ius nullum est. Quando uero & seruus seruitute, & filius patris subiectione per ætatem liber euaserit, atque ita æqualitatem fuerint consequuti: tunc demum sub ius ciuile postea veniunt. esse. n. inter eos lex potest, quibus est æqualitas, dominandi scilicet, & obtemperandi per vices: nam horum alterum, id est dominari, in his qui sub potestate sunt constituti, esse nullo pacto potest. ideo magis erga uxorem quam erga liberos & seruos ius esse inquit, propterea quod viro erga uxorem æqualitas quædam est, in eo quod utriusque liberi sunt: inter hos enim familiare ius incidit, quod diuersum est à ciuili: quippe cum non in ciuili æqualitate consistant, ut vicissim & dominantur & parent: sed semper dominari virum necesse sit. quæque in nonnulla quoque mulier ipsa habet potestatem, in ancillas videlicet: earumque rerum quæ importantur curam sustinet, ut saluæ sint, & custodiantur.

De iure naturali & legitimo.

Cap. VI.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimum: naturale, quod ubique eandem vim habet, & non quia uel ita uidetur, uel minime: legitimum quod à principio utrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: ubi uero fuerit institutum, refert. ut mina captiuos redimi: ut capram sacrificare, non duas oues: ea item quæ de singulis sancunt, ut Brasidæ sacrificare: nec non ea quæ sunt decretalia.

Ubi quæque, id est apud plerumque qui non peruersi sunt, sed secundum naturam sese habent: nam apud eos qui ferinum in morem viuunt, prorsusque excæcã mentem habent, ac solam brutorum voluptatem sectantur, nullum naturale ius est. Est igitur naturale ius quod apud plerumque seruat: ut Deum colere: parentes venerari: opem ferre indigentibus: errantibus viam monstrare: lapsum erigere, ac subleuare: & huiusmodi cætera. Cum dixerit autem naturale ius esse quod ubique eandem vim habet, subdit: & non quod uel ita videatur, uel minime: ut videlicet à legali seu legitimo distinguatur. non. n. naturale ius ex eo est, quod uisum fuerit aliquibus, uel non uisum fuerit: sed legitimum. i. ciuile ita est. nam ciuile ius à principio nihil refert, utrum hoc an illo modo statuatur: sed ubi positum atque institutum fuerit, multum sane refert. Fratrem. n. cum sorore concumbere cum à principio esset indifferens, posita lege ne id fieret, multum referre postea apud omnes videtur. Captiuos item uendere quomodo docuit: & quanticumque uoluerint uictores, qui eos ceperant, prius licebat: sed posita deinde lege ut una mina tantum uenundarentur, non alio precio nisi mina una redimi poterant. Capram autem sacrificare & non duas oues exempli causa positum, non ab historia aliqua sumptum videtur. Sacrificare item Brasidæ Lacedæmonio, uel non sacrificare antea erat indifferens: postea uero quod institutum fuit, ut ei tantum Heroi sacra fierent, qui id non faciebat, multum et abatur. neque solummodo hæc ad ius legale spectant, sed illa quoque quæ sunt decretalia, quæ ψιφισματώδην appellat. i. quæ decretis & plebiscitis facienda instituuntur. nam neque hæc natura sunt, sed lege & institutione nostra existunt.

Sed nonnullis omnia esse huiusmodi uidentur: quia quod est natura, immobile est, & ubique eandem vim habet: quemadmodum ignis qui & hic & apud Persas urit: iura uero moueri uident. at hoc non ita est, sed quodam modo. quæquam apud deos fortasse nullo modo est: apud nos autem est quoddam etiam naturale quod mobile sit, licet non omne: sed est tamen aliud natura, aliud non natura.

Cum ius in duas diuiserit partes, in naturale & legale: uideri quibusdam inquit, iura omnia esse legalia, nullumque ius quod sit naturale reperiri: propterea quod omne quod natura est,

immobile sit, & immutabile. nam ignis qui calidus natura est, non est his tantum in partibus calidus, in Aegypto vero & Persia minime, sed & illic & ubique vim suam calefaciendi habet, atque adurendi. at ius omne mutatur: quare nullum ius naturale est, sed legale omne, ac civile. ubi huius opinionis causam explicauit, inquit, at hoc non ita est, sed quodam modo id est non est absolute verum id quod nonnulli dicunt, ius omne mutari, sed quodam modo ius immobile est, atque immutabile. apud. n. eos qui in naturae terminis persistunt, neque peruersi si sunt ac deprauati, immobile ius naturale seruetur: apud eos vero qui prae ac praeter naturam affecti sunt, mutabile esse reperitur. Vel igitur ita intelligendum est, vel alio modo verba haec sunt interpretanda: ut dicat, non esse simpliciter verum, omne quod natura est, esse immobile, atque immutabile: quippe cum quod natura est, quodam modo sit immutabile, absolute vero, ac simpliciter minime. nam quod est naturale, sua ipsius natura immobile cum sit, mobile est ac mutabile apud eos qui rebus ita non vtuntur, sicut natura comparatum est. quod cum inquit, simul ostendit quo modo naturale ius ubique eandem habere vim dixerit. significat. n. se / ubique / intelligere non tam apud omnes, quam apud eos qui secundum naturam sese habent: apud quos naturale ius immutabile conseruetur. nam etiam quod secundum naturam bonum est, ita est bonum, ut omnibus illis profit tantummodo, qui in naturali constitutione perseverant, non absolute omnibus. quemadmodum quoque quod natura est dulce, dulce ita est, ut omnes eos qui sanitate praediti sunt, dulcedine afficiat, non aegrotantes. At vero cum inquit, quae apud deos fortasse nullo modo est, spectare ad Platonis opinionem videtur, qui inter deos quoque ius esse existimabat, atque ante ipsum eam quae per se iustitia dicitur, quae *αὐτὸ δικαιοσύνην* appellat. si igitur est, inquit, apud deos ius hoc quod *αὐτὸ δικαιοσύνην* .i. per se ius dicunt, nunquam id sanè mutatur: neque alijs dijs est, alijs non: propterea quod omnes eodem modo sese habent, similesque sunt, neque deprauatione vlla peruertuntur. Idem hominibus euenerit: si. n. omnes naturam suam minime deprauatam conseruent, secundumque eam viuerent, nemini dubium est, quin apud omnes ius naturale perpetuum atque immutabile inueniretur. sicut. n. in naturaliter affectis corporibus dextera manus aptior est ad operandum ac validior sinistra: in ijs vero qui praeter naturam sese habent, e contrario sinistra est melior, qui sanè multo sunt pauciores: sicut item bipedes omnes sunt homines, duobusque oculis praediti, ac quinq; digitis, qui scilicet naturali hominum procreatione orti sunt: non ita vero qui praeter naturam, & prodigiose nascuntur: sic quoque inter eos qui in natura sua persistere, neque ex ea sunt exturbati ac dimoti, naturale ius immobile atque immutabile conseruetur. Quare non debemus ab ijs qui male & praeter naturam affecti sunt, sed ab ijs qui naturaliter sese habent, naturalis iuris iudicium sumere. apud nos igitur naturale ius mutabile esse omne videtur, eo quod illi qui eo vtuntur, deprauati, ac praeter naturam affecti sunt.

Quidnam autem sit quod natura est, ex ijs quae possunt aliter sese habere: & quid non natura, sed lege & institutione, siquidem utraque mobilia simili modo sunt: perspicuum est. & in alijs quoque eadem determinatio accommodabitur. natura enim dextera manus potior est: licet fieri possit, ut omnes ambidexteri sint. iura vero ex institutione & utilitate similia mensuris sunt: non enim ubique sunt aequales uinariæ & alimentariæ mensurae, sed maiores sunt ubi emunt: ubi uendunt minores. simili modo non naturalia, sed humana iura, non eadem ubique sunt. nam neque respublica apud omnes est eadem: sed una tantum ubique ea est secundum naturam, quae optima est.

Posteaque, inquit, & naturale ius immutatur, et regale: nam si quod natura est mutationem admittit, multo magis quod lege constat: quo modo cognoscemus illud, etiam si forte mutatum fuerit, esse naturale, hoc aut legitimum: vel si nondum mutata sunt, possunt tamen mutari, quo pacto naturale a legitimo poterimus distinguere? atque huiusmodi quidem est quod inquit, licet verba non ita planè exprimere videantur: ut propterea sententiam efficiat obscuriorem. nam quasi asserendo perspicuum, inquit, est, quale, nam ius natura sit, quale ite lege, licet utraq; ex ijs sint, quae sese habere aliter possunt. ex alijs enim quoque haberi huius ius rei determinatio ac definitio potest. nam quemadmodum ex ijs quae secundum naturam

sese

sese habent, iudicamus quanam manus aptior sit & validior, id est dextera, quae item in eptior & imbecillior. i. sinistra: quauis fieri possit, ut omnes in vtrisque eandem vim aptitudinemque habeant: ita quoque naturale ius, licet immutari possit, ex ijs qui naturaliter affecti sunt, quale sit, considerandum est: etiam si apud eos conseruetur, qui praeter naturam sese habent. Vbi haec dixit Aristoteles, postea declarat, quo modo ius ex institutione rogetur aliquando, aliquando abrogetur. sicut. n. mensurae pro utilitate mutari consueuerunt: ita ius quod naturale non est, principio statuitur eo quod publico statui conferre videatur: deinde cum non videtur amplius esse conseruetur, vel ubi non conseruetur, immutatur: quippe cum quod populari administrationi conducit, non idem necessario vel optimatum, vel paucorum principatum quoque utile sit. Nam cum aliud sit ius & utile populo, aliud optimatibus: cum incidit, ut vel optimatum status in popularem, vel popularis in optimatum transmutetur, illis de causis quas in rerum publicarum libris exponit Aristoteles: legitima quoque ipsa iura immutari necesse est. Non sunt autem eadem ubique: & apud omnes respublicae, propterea quod non natura, sed lege consistunt & institutione: unde eiusmodi etiam iure vtuntur. optima tamen respublica: quae autem ea sit in rebus publicis dixit: semper & apud omnes qui in naturali constitutione, affectioneque fuerint, eadem est.

Vnumquodque autem ius & legitimum ut uniuersalia sese habent ad particularia. nam quae aguntur, multa sunt: illorum autem unumquodque est unum: uniuersale enim est. iniuste autem factum & iniuria, iustificatio ite & ius inter se differunt: iniuria enim cum natura sit uel constitutione, cum sit, iniuste factum euadit: prius uero quam facta fuerit, iniuria tantummodo est. nam ubi est facta, iniuste factum dicitur. simili modo etiam iustificatio.

Legitima inquit & iura ad particularia quae secundum ipsa aguntur, ita sese habent, ut homo in uniuersali ad particulares homines, Socratem, Platonem, Aristotelem & singulos alios. Commune enim ius & legitimum quod scriptum est ac praefinitum: ut reddendum esse depositum: ut coronatione honorandum eum, qui pro patria fortiter se gesserit. particularia autem, ut Socrati a Platone esse reddendum depositum, & huic ab illo, & alteri ab altero. in singulis enim hominibus actiones sunt: de quibus omnibus ius illud tanquam commune denuncupatur, quod reddendum esse depositum in uniuersali praecipit. post haec quid inter iniuste factum & iniuriam intersit, iustificationem item & ius exponit. iniuria esse iniuriens seu iniurium, quod *δικαιοσύνην* ipse appellat, quod vel natura vel constitutione. i. lege constat. quod. n. in uniuersali praefinitum est ac constitutum ratione, ut non furari: iniurium est. sed cum id in actione ab aliquo factum fuerit, non est amplius iniurium: sed iniuste factum. i. *αδικία*, quippe cum in particularibus iam consistat. simili modo ius uniuersale est ac praefinitum: iustificatio vero, quod *δικαιοσύνην* vocat, quando ius ipsum ac iustum in particularibus efficitur.

Sed id tamen quod commune est, potius iuste factum: iustificatio uero iniuste facti correctio uocatur. horum autem sigillatim quales nam & quot species sint, ac circa quae uersentur, postea considerandum est.

Quoniam dixit iustificationem esse id quod secundum uniuersale & definitum ius agitur: nunc quasi se ipsum corrigit, & inquit: in uniuersum tamen omne quod secundum definitum ius agitur, iuste factum dicatur, siue in distributione, siue in commercijs consistat: iustificatione uero iniuste facti correctio appelletur. i. poena & multa quae ob iniuste factum aliquid quod exhibetur, quod Graeci *δικαίωμα* dicunt. in qua sententia illud quoque dictum est: iustificabit Corinthum Iuppiter. i. castigabit, & corrigeret: quod graece dicitur, *δικαίωσει τὸν κορινθίων δὲ θεός*. iustificatio igitur est iusta actio quae erga iniuste agentem efficitur. qui. n. reddit depositum iuste agit: at qui eum qui non reddit depositum, castigat ac punit, iustificat eum qui iniuste egit: atque est actio eius qui depositum reddidit, iuste factum. i. *δικαιοσύνην* eius aut qui punit ac castigat, iustificatio. Vbi hoc dixit, quanam & quot, inquit, sint species & iuste, & iniuste factorum, & in quibus & quo modo existant, postea considerandum est. statim enim post haec nonnulla breuiter de ipsis his subiungit, quae postea latius explicat: cum inquit:

Eustrat.

q

Cum iura uero & iniurie sint ea que diximus: & iniuste agit, et iuste quis
 piam, cum sponte agit. nam cum inuitus facit, neque iniuste neque iuste
 agere censendus est, nisi ex accidenti: accidit enim, ut ea que agunt, uel iusta
 sint, uel iniusta. At iuste uel iniuste factum spontaneo & inuito definitur. Cum
 enim spontaneum fuerit, uituperatur: tuncque etiam est iniuste factum. Quare
 fit ut iniustum quidem esse quippiam possit, quod tamen nondum iniuste fa-
 ctum sit, nisi id etiam affuerit, ut sponte factum sit.

Ex his, inquit, qui uel iuste uel iniuste agunt, nonnulli proprie id faciunt, nonnulli impro-
 prie. quicumque sponte iusta agunt, proprie: qui non sponte, improprie agunt, & ex acciden-
 ti. ut alia sit iustae actionis species, cum quis sponte & ex electione: alia cum inuitus agit.
 simili modo de iniuste factis dicendum est. hic igitur qui nam sint, qui proprie uel impro-
 prie & ex accidenti uel iniuste agat, uel iuste, de hinc: simulque id quod paulo superius dixe-
 rat, explanat: fieri posse inquit, ut quispiam iniuste quidem agat, nondum tamen iniustus
 sit. nam cum quis sponte iusta agit uel iniusta, proprie uel iuste uel iniuste agere dicendus
 est. cum uero uel principis uel iudicum timore iuste se gerit, exempli causa, depositum red-
 dit, iustam quidem rem facit, sed ex accidenti tamen: propterea quod licet iustum sit id quod
 egit. i. depositum reddere: ipse tamen si princeps aut iudex permisisset, id minime fecisset. que
 admodum si iustum principis non redderet, iniustam rem ageret, non tamen id iniuste factum
 esset existimandum: quippe cum, sicut dictum est, spontaneo & inuito iuste & iniuste fa-
 cta metiri debeamus.

Appello autem spontaneum quemadmodum etiam prius dictum est, illud
 quod in sua quisque potestate situm cognoscens, neque ignorans agit, aut
 quem, aut quo, aut cuius: id est aut quem uerberet, aut qua re, aut cuius causa:
 & unumquodque illorum, non per accidens, neque per vim. ut si quis apprehen-
 sionem manu ipsius alium uerberet: non sponte autem ipse id faciat, non est
 enim in ipso. fieri etiam potest, ut qui uerberatur, sit pater: ipse autem homi-
 nem eum quidem esse, aut ex presentibus aliquem sciat, patrem tamen esse igno-
 ret. simili modo quoque de illis quorum causa quippiam fit, definiendum est,
 hisque que ad actionem totam spectant.

Quia in tertio huius operis libro de spontaneo & inuito abunde dixit Aristoteles: non
 opus est, ut hic longius hac de re agamus: sed que ad propositum facere uidebuntur, ex in-
 terpretum commentarijs que extant, huc transferamus. cum enim spontaneo dixerit iuste
 factum defini, de his nos que superius in tertio de spontaneo et inuito iam dicta sunt, com-
 mone facit. Nam cum duplex sit inuitum, quod. scilicet uel vi uel ignorantia fit: spontaneum id erit quod neque vi,
 neque ignorantia efficietur. id autem non fit per vim, cuius principium in ipso est. sed cum particu-
 laria minime ignorat quispiam per que & in quibus actio fit, id non esse ex ignorantia dici-
 mus. qui. n. peccat ex eo quod uniuersalia ignorat, non peccat ex ignorantia, ut in tertio ostē-
 dit: sed ignorans tamen peccat. atque illud est spontaneum, quod neque per vim, neque ex ignoran-
 tia particularium committitur. cum. n. principium inquit in ipso fuerit, & particularia cognos-
 uerit, in quibus est actio, sponte agit quisque: quippe cum eorum que per vim fiunt, princi-
 pium minime sit in illis, qui agunt. Quoniam igitur inuitum erat quod ex particularium igno-
 ratione efficiebatur, tunc esse spontaneum quippiam inquit, cum nihil ex particularibus in
 quibus est actio, fuerit ignoratum. particularia autem in quibus est actio, que si ignoraue-
 rit aliquis, ex ignorantia agit, hec sunt: homo qui agit: ea circa que agit: id quod agit: per
 quod agit: cuius causa agit: quemadmodum agit. Qui agit, est qui operatur, & rem ipsam
 efficit: ut qui interfecit, uel furatus est. Circa que agit, sunt illi quibus res ipsa efficitur, ut in-
 terfectus, et a quo furatus quispiam est: circa eos enim uel caedes, uel furtum committitur.
 Quod agit, est uel caedes, uel opum surreptio. i. furtum, uel furatio ipsa. Per quod agit, instru-
 mentum

mentum est, uel medium quo quispiam caedem perpetravit, ut ensis, uel lapis, atque huiusmo-
 di aliud. cuius autem causa, finis est ob quem agit aliquis. exempli causa dat aliquis amore
 captus mulieri quam amat, ueneficium, ut in amorem eam illicitat sui: ea uero in insaniam in-
 ducitur: uel dat medicamentum aliquod tanquam soporiferum, is uero qui id sumit, mori-
 tur: aut si in eadem arcula & soporifera & letalia medicamenta insint, & letale quispiam pro
 soporifero sumpserit, aegrotatque tradiderit, qui ex eo pereat. Quemadmodum autem agit,
 ignorat aliquis, cum leuiter existimat se percutere, & uehementem ictum infligit: atque ita
 euenit, ut una cum uena arteriam et secet, & feriat. Ac singula quidem in quibus actio con-
 sistit, queque in ignorantiam ueniunt, huiusmodi sunt. ex his autem cum qui agit ignora-
 re, ut inquit, nullus potest. quo enim modo, si tu fueris ille qui agit, & compos mentis sis, igno-
 rare posses te ipsum esse eum qui agit: nam id furentis hominis esset, & insani, quem etiam
 si carnes suas roserit, tam se esse offensorem suum, quam sibi inferre se damnum illud, cruciatumque
 ignorare posse nemini dubium est. at qui sanæ est mentis, nunquam neque se agere, neque quid agat,
 ignorabit. Quocirca omnia hæc in tria contraxit, quorum nunc facit mentionem. qui. n. id
 agnoscit, circa quod actio est, & instrumentum quo agit, & cuius causa agit: is sponte age-
 re dicendus est: quippe cum id quod inuitus quispiam agit, ex ignorantia aut alicuius aut
 omnium horum efficiatur. in tertio enim libro reliqua etiam omnia ad tria hæc reduci de-
 monstrauit. Cum igitur dixerit cognoscens neque ignorans agit, aut quem, aut quo, aut
 cuius causa, subdit non per accidens, neque per vim, id est in quibus spontaneum neque
 per accidens fuerit, neque per vim. non enim idem est quod per accidens fit, aut per vim, sed
 diuersum. nam cum causa & principium in ipso est, per vim facere quispiam aliquid potest:
 ut exemplo patet, quod subiungit. Si enim quis apprehensa manu mea patrem meum uer-
 beret, principium quidem in me est, quia manus qua pater meus ceditur, mea est: sed ego
 tamen vi coactus id facio: atque ideo inuitus. nam si manum ipse mouens id facerem, spon-
 te facerem. atque hoc est non per vim. non per accidens autem intelligitur, cum singula queque
 cognoscimus. per accidens uero hæc cognoscuntur in quorum ignorantia factum reddere in-
 uoluntarium potest, ut ipse ostendit: qui enim patrem in nocturna pugna uerberat, agnoscitque
 esse hominem eum quem percutit, non tamen esse patrem suum: huius per accidens circa pa-
 trem actio est: quippe cum circa eum tanquam hominem per se, tanquam patrem per accidens agat:
 ut inuitus hoc modo erga patrem contumeliose se gerat. simili modo qui ueratum agnos-
 cit esse ueratum, sed vim eius purgandi ignorans somnum inducere existimet, idque quasi
 somniferum exhibeat: is illud cuius causa agit, per accidens cognoscit. per accidens etiam scit,
 qui iaculum quod emittit, licet esse iaculum non ignoret, esse tamen præferratum nescit. non
 est igitur actio ea spontanea in qua particularia & singula in quibus actio ipsa fit, per acci-
 dens cognoscuntur. nam que per se cognita spontanea actionem efficiunt, ea si ex accidenti
 cognoscantur, factum minime spontaneum reddent. Vbi hæc dixit, in uniuersum postea sub-
 iungit, simili modo, inquit, de illis quorum causa quippiam fit, definiendum est, hisque que
 ad actionem totam spectant. i. de eo qui agit: circa quod agit: quod agit: per quod agit: cuius
 causa agit: & quo modo agit.

Quod autem ignoratur, aut non ignoratur, non est tamen in ipso: uel per
 vim fit: inuitum est. multa enim ex his que sunt natura, scientes etiam agimus
 & patimur: quorum nihil neque spontaneum est, neque inuitum: ut senescere,
 re, uel mori.

Cum iam quid sit spontaneum, dixerit: nunc quid sit inuitum subiungit: esseque id inuitum
 inquit, quod ex ignorantia agit, aut per vim eorum que in nobis sunt. nam quecumque
 ignorantur, aut si non ignorantur, non sunt tamen in ipso, scilicet agente. i. non ex principio
 quod in ipso est, sunt, sed per vim: inuiti ea agere dicimur. quod enim inquit uel per vim/ita
 est intelligendum, ut uel pro/ sed/ interpretemur. quod enim non est in ipso, sed per vim fit,
 id inuitum est. Multa etiam ait esse naturalia, que licet a nobis minime ignorentur, neque
 spontanea esse, neque inuoluntaria tamen dicuntur, quauis sint etiam in nobis, sicut dictum est:
 in nobis enim eorum est principium: neque ignoratur, que fiunt. Atque ea sunt, que secundum
 naturam fiunt: ut alimenti concoctio, digestio, mutatio: senescere item, & mori. tametsi que
 admodum uerum est & perspicuum, huiusmodi omnia fieri qui ignoret, esse neminem: ita

Eustrat,

q ij

fortasse ea in nobis esse concedendum non est. ob id enim & Poeta ille dixit:
Cum namq; mortales creavit nos parens
Natura: nobis nulla non huc tendere
Inest potestas: nam cogit necessitas.

Sed id quod per accidens fit, tã in iustis quã in iniustis simili modo contingit. nam sicut si quis inuitus & timore inductus reddiderit depositum, is neque iusta agere neque iuste facere dicendus est, nisi per accidens: sic pari modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidens iniuria afficere, & iniusta agere est dicendus. Ex spontaneis autem alia cum electione agimus, alia sine electione. cum electione ea agimus, quae praconsultauimus: sine electione, quae nulla praconsultatione adhibita facimus.

Cum superius dixerit, ea in quibus est actio, fieri & per se & per accidens posse, quorum alterum efficit, ut spontanea, alterum ut inuoluntaria actio sit: ostendit hic tam in iustis quã in iniustis reperiri hoc quod per accidens fit. qui enim aliquid iusti agit inuitus & timore inductus, per accidens iuste agit: propterea quod ea agit, quibus accidit ut iusta sint, & non absolute & proprie sunt iusta. nam non sponte, sed ob timorem agit. Verum etiam ille qui inuitus quippiam iniuste facit, ut qui non reddere depositum cogitur, per accidens agit: quia accidit, ut ea res quae agitur, iniusta sit, non absolute & simpliciter est iniusta. absolute enim & simpliciter iniuste agere est, cum quis sponte agit, non inuitus, et coactus. Quoniam vero etiam probauerat iuste agere & iniuste, in spontaneis rebus consistere: differentiam quandam eorum quae sponte fiunt, subiungit: eorum inquit quae sponte aguntur, alia cum electione nos facere: alia sine electione. quae enim per iram fiunt, licet sponte efficiantur, inconsulte tamen ac sine praemeditatione fieri consueuerunt.

Verum cum tres sint laesiones, quae in societatibus eueniunt: quae cum ignorantia fiunt, sunt peccata, cum neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa existimauerat quispiam, ea egerit: uel enim non esse percussurum, uel non hoc, uel non hunc, uel non huius causa putauit: sed accidit id, cuius causa minime putarat: uerbi gratia, non ut uulneraret, sed ut stimulareret: aut non quem, aut non sicut uolebat. Quando igitur praeter rationem euenierit laesio, infortunium est: quando uero non praeter rationem, sed sine tamen uitio, peccatum. peccat enim quisque cum in se principium causae habuerit: infortunate egit, cum extrinsecus. At cum cognoscens quidem sed sine tamen praconsultatione agit quispiam, iniuste factum est: ut sunt, quae ex ira fiunt, alijsque affectibus, qui necessarii, naturalesque hominibus accidunt. qui in his enim laedunt, & peccant, iniuste quidem agunt, suntque haec iniuste facta, nondum tamen iniusti ob haec, neque prauis ipsi homines habentur: quippe cum laesio ipsa ex prauitate minime euenierit. Nam cum ex electione laeserit quispiam, tunc demum iniustus ac prauus est.

Cum paulo superius dixisset horum autem sigillatim qualesnam & quot species sint, ac circa quae versentur, postea considerandum est: nunc id quod fuerat pollicitus, praestat. diuisio enim spontaneo in id quod partim ex electione, partim sine electione fit, ostendit quomodo effecta laesio sit iniustitia, quo modo item non sit. Nam laesiones aliae ex ignorantia fiunt, & inuitis nobis, aliae ex cognitione & sponte. earum autem quae ex ignorantia fiunt, aliae praeter rationem & inopinato efficiuntur: aliae inuoluntariae quidem sunt, non inopinato tamen & praeter rationem inferuntur. Cum dixerit autem laesiones quae ex ignorantia inferuntur, communi nomine errores ac peccata appellari: subdiuisionem quandam facit, inquitque eas quae praeter rationem fiunt, infortunatae: quae non praeter rationem, eodem quoque genus nomine vocari peccata. sunt autem praeter rationem, ea quae praeter expectationem & inopinato

inopinato raro contingunt: ut si quis dum repente fores aperiat, patrem suum illic assistentem percusserit: aut dum in loco iaculatur, qua nullus transire consueuerit, de improviso aliquem forte quadam occurrentem emissio iam telo vulnerarit. haec enim atque huiusmodi cetera inexpectata, praeterque opinionem eueniunt. nunquam enim opinatus esset quispiam, illac transiturum esse aliquem, quia nemo unquam transire visus fuerat. at quae licet ab ignorante efficiuntur, non sunt tamen inexpectata, & praeter rationem: dicuntur peccata & errores. nam qui in via illa aut loco ubi multi versari consueuerunt, vel esse possunt, sagittandi artem exercendo aliquem ferit: peccat: atque huiusmodi laesio peccatum nominatur. peccat enim, inquit, cum in se quisque principium causae habuerit: in ipso siquidem fuit principium, quatenus in locum eum ad iaculandum se contulit, quia transiuros esse aliquos verisimile erat. Sunt igitur partim infortunia, partim peccata ea quae ex ignorantia committuntur. iniuste facta uero sunt, cum sciens quidem quispiam agit, sine tamen praconsultatione: ut quae ex ira, necessarijsque & naturalibus affectibus committi consueuerunt. Naturales affectus sunt, amores, dolores, metus: necessarii, fames & sitis. qui enim aut ob magnum dolorem aliquem laedit: aut timore percussus amici arcana euulgat ac prodit: aut vehementis amoris stimulis incitatus aliquem percutit: aut fame vel siti afflictus quippiam furatur: is iniuste quidem agit, iniustasque actiones committit, nondum tamen iniustus ipse est: propterea quod non ex prauitate agit, sed esse quodam modo coactus uidetur. Iniustus uero tunc erit, cum nullis neque necessarijs neque naturalibus affectibus impulsus ex electione ea aget. Atque haec tota horum uerborum sententia est. quod uero in principio inquit, CVM neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa praeterita est intelligendum, ut quem/eum dicat, circa quem est actio, ut patrem: /quod/ actionem ipsam: ut si qui euulgat arcana & mysteria, esse ea mysteria ignorari: /quo/ instrumentum, ut iaculum: /cuius causa/ finem ipsum: ut qui non conciliare amorem ueneficium aliquod, sed insaniam inducere ignorauit. /sicut/ autem modum significat: ut leuiter, non vehementer.

Quocirca recte ea quae ex ira fiunt, non esse ex prouidentia iudicantur: non enim principium affert, qui iratus facit, sed qui ad iram prouocauit.

Qui ob iram fecit, sciens quidem fecit & sponte, non tamen praemeditatus, & cum electione. qui enim contumelia fuit affectus & propterea vulnerauit: non in se habuit principium causae, sed ab eo accepit, qui contumeliam intulit. ille enim prouocando causam praebuit, ut ad uiscendum incitaretur.

Praeterea neque hic factum sit nec ne, sed iure ne an iniuria factum sit controversia est: ira siquidem apparens iniustitia est. non enim sicut in commercijs, factum ne sit, contendunt, ubi necesse est alterum prauum omnino esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto consentientes, iure ne an iniuria id factum sit, altercatur: quod qui insidiosè fecit, minime ignorat. quare alter iniuria se esse affectum putat, alter minime.

Non ex proposito & electione, neque insidiosè eos agere, qui ex ira quippiam faciunt: haec etiam declarant. qui enim ex electione egerunt, negant se fecisse: estque inter hos controversia, secerint ne id malum, nec ne. nam cum accusatores ab illo id factum fuisse contendunt, ille inficiatur, ac negat factum. at qui ex ira quippiam fecit, non id negat: sed confitetur, & iure se id fecisse affirmat: quippe qui laesit iniuriam ex indignatione fuerit ultus. Apparet enim, id est patens atque aperta iniustitia ira est. nam qui in commercijs laedunt, de facto altercatur: quippe qui insidiosè id fecerint, alteri reddidisse se debitum contententes, alteri se non recepisse: quorum alterum omnino esse malum necesse est: uel qui dedisse, uel qui non recepisse se affirmat: nisi id ex obliuione faciat. nam qui oblitus est, se uel non dedisse debitum, uel creditum recepisse: is etiam si contendat, malus non est. Qui uero ob iram laedunt factum contententur, sed iure ne an iniuria factum id sit, inter eum qui egit, & eum qui est passus, quaestio est. si igitur qui ex electione mali aliquid perpetrant, fecisse se id minime fatentur, qui uero ob iram agunt, fatentur: qui ex ira agunt, proculdubio ex electione non agunt. atque hic est sensus. Quod uero inquit, QVAERE alter iniuria se esse affectum putat, alter minime: de illis est accipiendum, qui ex ira uel laeserunt, uel laesi sunt. si enim alter iniuria se esse affectum, alter

Eufirat.

q ij

se minime affecisse existimat: perspicuum est inter eos esse controuersiam, non factum sit nec ne aliquid, nam id constat: sed utrum iuste id an iniuste factum sit, existimandum.

Si autem ex electione læserit, iniuste agit: & ex his iam iniuste factis iniustus est, qui iniuriam facit: cum uel præter proportionem fuerint, aut æquum. simili modo etiam iustus est unusquisque, cum ex electione iuste egerit. iuste agit autem si tantummodo sponte agit.

Cum ostenderit eum qui ex affectu quippiam egerit, nondum esse iniustum: quod consentaneum huic est, deinde subiungit: eum esse iniustum asserens, qui ex proposito & electione lædit, dum aut plura de bonis sibi attribuit præter proportionem, aut plus usurpando aequalitatem ipsam transgreditur. ita enim intelligi debet, quod inquit. *CVM* vel præter proportionem fuerint, aut æquum. Quare efficitur, ut iniuste agat, sitque iniustus, qui ex electione lædit: qui autem sciens facit, sed non ex electione, iniuste agat etiam ipse, iniustus tamen nondum sit. Idem de iusto sentiendum est: qui enim præterquam quod scit, ex electione etiam iuste agit: is est iustus. qui uero licet non ignoret, non tamen ex electione iusta agit: is iuste quidem facit, sed iustus tamen minime est.

At ex iis que inuiti agimus, alia ignoscenda sunt, alia minime: nam que non modo ignorantes, sed ex ignoratione committimus, sunt ignoscenda: quæ uero non ex ignoracione, sed ignorantes facimus, ex affectu tamen neque naturali neque humano, uenia digna minime sunt.

Ignorantem eum appellat, qui uniuersale ignorat: qui enim nescit adulterium esse malum: is ignorans dicitur, ignoransque agit. qui uero scit uniuersale. i. malum esse adulterium, legibusque interdictum, eam tamen qua cum rem habet, uiro esse iunctam ignorat: ille ignorans minime est, sed ex ignoracione tamen coniugij, cum muliere cõcumbit. Ex ignoracione igitur ea fieri inquit, in quibus particularium aliquid in quibus est actio ignoratur: quæ uel proprie inuiti agere dicebamur. ignorantium autem ea sunt peccata quæ circa uniuersaliu ignoracionem versantur. Sed aduertendum est, hic Aristotelem omnia quæ præter electionem fiunt, inuoluntaria appellare, cum tamen paulo superius ea quæ ex ira agerentur, spontanea, sed non ex electione esse dixisset. neque mirum esse id debet, si hæc & spontanea esse, & inuoluntaria dicat: quippe cum quatenus non ex ignoracione fiunt, spontanea: quatenus non ex electione, inuoluntaria esse uideantur. ex illis autem quæ inuiti agimus, ea sunt uenia digna, quæ & ignoramus & ex ignoracione etiam facimus. ei enim qui neque uniuersale neque particulare cognouerit, & ob id peccauerit: nemo est qui ignoscendum non putaret. ea uero quæ non ex ignoracione particularium committuntur, sed ab ignorantibus, id est quæ ex affectu fiunt, si tamen ex affectu neque naturali, neque humano profecta fuerint: uenia indigna habentur. naturales autem sunt, sicut diximus, affectus, fames, & sitis: humani, dolor, timor, amor, misericordia, atque huiusmodi. non enim qui ob famem absolute aut sitim, necessariorumque inopiam et cupiditatem peccat, uenia indignus est: sed qui certum quendam cibum aut potum appetit: uerbi causa, perditis carnes, aut uinum dulce, & propterea peccat: ueniam non meretur.

De eo quod est pati iniuriam.

Cap. VIII.

Dubitare autem quispiam posset, an satis de facienda patiendaque iniuria definitum sit: ac primū an sit id quod Euripides dixit: absurde inquit, Quo modo parentem occiderim, exponam breui.

Volens uolentem, uel nolentem non uolens:

utrum re uera fieri possit, ut sponte quispiam iniuria afficiatur, nec ne, an omne id inuitum sit: quemadmodum iniuria afficere quoque spontaneum totum est: an spontaneum aliud, aliud sit inuitum: & simili modo de iustificando: iuste agere. n. spontaneū totum est: ut merito utroque modo opponi debeat, & iniuria affici & iustificari: ut uel spontaneū uel inuitū utrūque esse affirmemus.

Quoniam

Quonia dixerat superius de inferenda patiendaque iniuria, inferri a sponte agentibus eam asserens, suscipi ab inuitis: huicque opinioni aduersari uidebatur Euripides, qui iniuria affici sponte etiam quosdam inquit: quærit hic Aristoteles an fieri possit, ut quis iniuria sponte afficiatur: utrum item sicut iniuria afficere spontaneum est: qui. n. sponte & ex electione lædit, iniuste agit: ita quoque oppositum eius. i. iniuria affici spontaneum sit. an quia iniuria afficere, & iniuria affici inter se opponitur, si alterum. i. iniuria afficere, spontaneū est alterūque est iniuria affici, non nisi ab inuitis suscipiatur. idem est, inquit, dubitari de iustificando posset: nam cum iuste agere totum spontaneum sit, quemadmodum iniuste agere seu iniuria afficere: & sicut iniuria afficere & iniuria affici inter se sunt opposita, ita iuste agere seu iure afficere & iustificari sibi mutuo opponantur: simili modo hæc sese habere uidentur: ut uel tanquam inuitum inuito, uel tanquam spontaneum spontaneo inter sese opponantur. est aut iustificari a iudice corrigi, atque adæquari iure emendatiuo, sicut dictum est. iniuria igitur affici, & afficere sic se habet, sicut iustificari & iuste agere. uidentur tamen ne non in omnibus idem modus seruetur. atque hæc Aristotelis quæstio est. Senarij uero Euripidis, quos hic adducit, è Bellerophonte sumpti sunt: quibus confirmatur fieri posse, ut sponte quis iniuria afficiatur. quod tamen ipse Aristoteles statim reprobatur, dum addit absurde inquit: a ratione alienum, quod inquit, matrem uolentem a uolente filio fuisse interfectam: uel nolentem a nolente: nam nolentem a uolente, cõsentaneum est: quippe cum uelle & nolle. i. spontaneum & inuitum opposita sint. uolentem uero a uolente, minime: siquidem iniuria affici inuitum est, ut patebit. Quod autem dixit absurde inquit, id potest uel ad Euripidem referri, ut absurde dixisse Euripidem intelligamus: uel in uniuersum ita dictum esse, perinde ac si dixisset: quod Euripides inquit, id quod absurdum est: ut iniuria scilicet sponte quispiam afficiatur.

Absurdum autem uideretur, si iustificari spontaneum esse totū diceremus: quippe cum nonnulli sint, qui non sponte iustificentur.

Absurdū esse inquit, si dicamus, omnes qui iustificantur, sponte iustificari: statimque subiungit absurditatis causam, nonnullos esse inquit, qui non sponte iustificentur. hi aut sunt illi, qui plus usurparunt: a quibus id quod plus habent, a iudice aufertur, iniuriaque affecto traditur. dictum uero superius est iustificari dici etiam de eo qui accipit id, quod ab iniusto usurpatore sibi fuerat ablatum: quippe cum iustificari etiam is dicatur. de eo ite dicitur, qui punitur: qui. n. iniuriam intulit, & punitus est, iustificatus esse etiam ipse dicitur. sed in eo differunt, quod ille sponte iustificatur: hic qui iniuria affecit, inuitus: ex iis igitur qui iustificantur, alij sponte iustificantur qui diminuti ac defraudati sunt: alij inuiti, qui plus usurparunt ac defraudarunt.

Nam etiam de eo dubitaret quispiam, utrum unusquisque qui iniustum aliquid passus est, iniuria quoque afficiatur: an sicut in agendo, ita in patiendo quoque res sese habeat. fieri enim potest, ut in utrisque ex accidenti iusta consequamur. idem autem in iniustis quoque euenire manifestum est: quippe cum non idem sit iniusta agere & iniuste agere, id est iniuria afficere: neque iniusta pati, & iniuria affici. similiter quoque iuste agere quæpiam & iustificari dicendum est. non enim potest quisquam iniuria affici, nisi aliquis sit, qui iniuria afficiat: neque iustificari, nisi iuste quispiam agat, iureque afficiat.

Cum dubitaret, an fieri possit, ut sponte quispiam iniuria afficiatur, communemque esse hanc rationem statuerit ei qui iustificatur, ut simili modo iniuria affici ad afficere sese habeat, sicut iustificari ad iuste agere: debereque ostenderit utraque. i. tam iniuria affici quam iustificari uel spontanea esse uel inuita, non quemlibet autem aut iustificari sponte posse aut inuitum iniuria affici: probare hic conatur, utrumque, si hoc modo fiat, sponte: si illo modo, inuitis nobis contingere. sicut autem in agendo, ita in patiendo rem sese habere inquit, agere appellas iniuria afficere et iuste agere: pati, iniuria affici et iustificari. Quonia uero, sicut superius demonstratum est, tam iniuste agere, quam iuste quispiam potest & per se cum sponte, & per accidens, cum non sponte, facit: eodem modo & iniuria affici & iustificari dupliciter unusquisque

Eustrat.

q. iij.

poterit, & per se, & per accidens. obscurius vero hoc ab Aristotele enūciatur, cum inquit, **FIERI** enim potest, ut in vtrisque ex accidenti iusta consequamur. Id autem eiusmodi est ac si ita diceret: cum quatuor sint personae, quae iniuria afficit, & quae afficitur: quae iure afficit, & quae iustificatur: in vtrisque, i. in duabus & quae iuste agit, seu iure afficit, & quae iustificatur, fieri potest ut is qui iustificatur, ius per accidens consequatur: cum videlicet ille qui iure afficit, per accidens egerit. similiter etiam in iniustis, i. in duabus reliquis fieri potest, ut per accidens iniuria quispiam afficiatur: cum per accidens agit ille, qui afficit. Sed quando per accidens iniuria afficitur quispiam: quando nimirum sponte patitur, sicut declarabit. quemadmodum benigni ac modesti homines facere consueverunt, qui in distributionibus pauciora plerumque ac minora accipiunt, quam ipsis conueniat. cum igitur hi sponte id patiantur: & ipsi qui sponte accipiunt, per accidens iniuria afficiuntur: & illi qui minus quam oporteret, distribuunt, iniuria per accidens afficiunt. atque ita qui sponte iniuria afficitur, oppositus ei est, qui non sponte afficit: & e contrario qui iniustus afficitur, sponte afficienti, sicut. n. in his qui iniuria afficit, absolute & per se iniuste agit, quia sponte & ex electione agit: ita qui iniuria afficitur, absolute etiam ipse iniuria afficitur, quia iniustus, praeterque electionem id patitur: quare fit, ut inter se oppositi sint. idem vero accidit in eo quoque qui iustificatur: nam qui per accidens iustificatur, sponte ius ipsum consequitur, estque oppositus ei qui per accidens iuste agit, iusque ipsum exequitur: qui. s. cum per accidens iuste agit, iniustus id facit. nam si ille qui per se iuste agit, sponte iuste agit: qui per accidens iuste se geret, iniustus proculdubio iuste aget. quod si ita est, qui per accidens quoque iustificatur, sponte iustificatur: estque is qui iniuste quidem agit, sed corrigitur. non. n. potest quispiam iniuria affici, nisi aliquis sit, qui iniuria afficiat: neque iustificari, nisi iuste quispiam agat, iureque afficiat. si igitur fieri nequit, ut vel iniuria afficiatur quispiam, vel iustificetur, nisi quis vel iniuria afficiat, vel iure prosequatur: necesse est, ut sicut sese habet ille qui iniuste agit, ita quoque sese habeat ille qui iniuria afficit: simili modo & qui iure afficit, & qui iustificatur. nam si per se agit ille qui agit, per se etiam patitur qui patitur: si per accidens afficit quispiam, per accidens quoque affici illum qui patitur, perspicuum est.

Verum si absolute iniuria afficere est sponte ledere, sponte autem ledere, est scientem quem, & quod, & quo modo: intemperans vero sponte seipsum laedit: sponte is iniuria afficeretur: possetque fieri, ut ipse seipsum quispiam iniuria afficeret. at hoc unum ex his est quae in dubium ueniunt, utrum iniuria afficere se ipsum quispiam possit. Adde quod sponte etiam ob intemperantiam aliquis ab alio uolente iniuria afficeretur: ut hoc modo quispiam sponte affici iniuria queat. an fortasse non recta definitio est: sed, cum dicimus laedere esse scientem quem, & quod, & quo modo, addendum est, praeter illius uoluntatem qui leditur. leditur igitur sponte aliquis, atque iniusta patitur: nullus tamen est qui iniuria sponte afficiatur, quippe cum id uelit nemo: ne incontinens quidem:

Cum quaesierit verum ne sit, quod ab Euripide dicitur, iniuria afficere se ipsum quae potest esse: id confirmare hic conatur. nam si iniuria afficere spontaneo definitur, cum iniuria se afficit quispiam, sponte afficit: ut nihilo minus sponte etiam iniuria afficiatur. fieri igitur potest, ut sponte quis iniuria afficiatur, sicut dixit Euripides. si enim, inquit, ita absolute in neque vlla additione iniuria afficere nihil aliud est, quam cum quis sponte laedit: sponte autem laedere est non ex ignorantia id facere, sed scientem ea in quibus actio consistit. i. circa quem est iniustitia, quod nam iniuste factum committatur, & quo modo fiat laesio: si igitur ita est, sponte aliquis iniuria afficere se ipsum posset. nam & incontinens sibi ipse sponte iniuriam facit: nam cum sciat particularia, neque ignoret quae ad damnum suum spectent, ea tamen agit: quod si sciens agit, sponte se ipse laedit: quare et sponte iniuria afficitur. incontinens siquidem cum ab amico propter prius pecunias priuatur, sponte laeditur a sponte laedente: quapropter uolens a uolente, recte igitur dixit Euripides. Volentem Bellerophontem uolentem matrem occidisse. Posteaque uero ita acriter dictum Euripidis confirmauit Aristoteles, deinde subiungit solutionem, additione cuiusdam particulae facta, quae definitioni iniuria afficiendi deesse uidebatur: quae apposta

apposita fieri nullo modo posse ostendit, ut quis se ipsum aut iniuria afficiat, nisi ex eo quod accidit, aut iniuria afficiatur. inquit igitur non esse dicendum laedere esse cum quis cognoscit & quem, & quod, & quo modo: sed addendum etiam esse ad haec, praeter eius qui laeditur uoluntatem. quo adiuncto, neque incontinens se ipsum laedere dicendus est: quippe cum non praeter eius uoluntatem pecunias meretrix auferat, sed a uolente accipiat. tunc. n. iniuria afficit quis, cum sponte laedit praeter eorum qui laeduntur uoluntatem. nam fieri potest quidem ut laedatur quis sponte, & sponte et iniusta patiatur: ut uero iniuria afficiatur sponte, nullo pacto potest. eo quod iniuria affici eo definitur, cum aliquis & iniustus, & praeter sua ipsius uoluntatem laeditur. quemadmodum iniuria afficere, cum sponte quis laedit praeter eius qui laeditur uoluntatem. Si igitur qui iniuria afficitur, praeter suam ipsius uoluntatem laeditur: incontinens uero non praeter suam laeditur uoluntatem: incontinens minime iniuria afficitur. quod si non afficitur: ne afficere quidem seipsum dicendus est. sponte. n. quispiam laeditur, sicut dictum est, & iniusta patitur: iniuria uero sponte afficitur nemo.

Sed praeter uoluntatem agat. nemo enim uult id, quod non esse bonum existimat. at incontinens quod non esse agendum putat, id agit. qui enim sua ipsius dat, sicut Homerus inquit Glaucum dedisse Diomedem,

» Aurea pro ferreis, centenaque pro septenis, nulla afficitur iniuria: quippe cum in ipsius potestate sit dare. iniuria uero affici, minime in ipso est: sed esse aliquem oportet qui iniuria afficiat. Atque iniuria affici quidem non esse spontaneum manifestum est.

Particula sed ad incontinens annexenda est: ut hoc modo orationem construamus. sed ne incontinens quidem praeter uoluntatem agat, sed ex uoluntate: quare neque iniuria afficiatur. Verum quo modo incontinens quod non putat agendum esse, agit: nimirum quia a uoluptate vincitur. cum uero inquit agere ipsum quae agit, non praeter uoluntatem: ostendere uult in eo situm esse non agere, & ad actionem mouere membra instrumentaria, ipsiusque esse in causa ut vincatur a uoluptate. Vel alio modo intelligendus locus hic est, ut conuinctio sed suam sedem obtineat: dicatque Aristoteles neque incontinens iniuria affici, sed agere quidem praeter uoluntatem, quippe cum sola ea uelimus quae bona sunt & honesta, incontinens uero ea quae agit, mala & non agenda esse cognoscat: ut ex eo quod praeter uoluntatem agit, iniuria se ipsum afficere minime possit. iniuria. n. afficitur quisque praeter uoluntatem ab eo qui ex uoluntate afficit. si uero incontinens praeter uoluntatem agit, iniuria afficere se ipsum nequit: si non afficit, proculdubio neque affici a se ipso dicendus est. sit. n. omnino qui iniuria afficiat, necesse est, si quis est iniuria afficiendus. Qui uero sua ipsius dat, ut Homerus inquit de Glaucum neque is se ipsum offendit, cum sponte agat. nam cum faciat Homerus Glaucum & Diomedem sese in praelio amicos agnoscere, ita demum colloquentes inducit:

» Arma immutemus, quo possint noscere cuncti
» Hospitio iunctos nos esse, ac stirpe parentum. & postea subiungit:
» Sic facti inter se accesserunt cominus, atque
» Desiliere ab equis, dextramque fidemque dedere.
» Tunc uero omnipotens Glaucum de pectore mentem
» Iuppiter eripuit: Diomedem qui obtulit arma
» Aurea pro ferreis, centenaque pro septenis. neque Glaucus igitur se ipsum iniuria affecit, eo quod sponte sua ipsius dedit. quod autem sponte dederit, inde manifestum est, quod in ipso erat non dare. sicut ergo Glaucus, ita incontinentes sponte sua ipsorum profundunt. quod si sponte dant, datioque ipsa est damnosa, sponte etiam laeduntur. at iniuria affici non est sponte laedi, sed iniustum: huius. n. principium est non in eo qui afficitur iniuria, sed in eo qui afficit: minime igitur affici iniuria incontinentem a se ipso perspicuum est.

Duo praeterea ex his quae proposuimus, super sunt dicenda: utrum is qui plus praeter dignitatem distribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet: fieri ne item possit, ut se ipsum quispiam iniuria afficiat. nam si fieri potest id, quod prius dictum est: et qui distribuit iniuria afficit, non qui habet plus: si quis al-

teri quod sibi plus distribuit sponte & sciens, is se ipse iniuria afficit: id quod facere modesti homines consueverunt. modestus enim eiusmodi est, ut imminui sua non difficulter patitur. An neque hoc simplex est: ex alio enim bono, si ita incidit, plus usurpauit: ut ex gloria, aut eo quod absolute honestum est, sed soluitur etiam ex iniuria afficiendi definitione. nihil enim praeter suam patitur uoluntatem, ut propterea affici iniuria minime possit, sed laedatur tantum: si modo pati ipsum quippiam dicendum est. Perspicuum quoque est, eum qui distribuit, etiam iniuria afficere, non eum semper qui plus habet. non enim cui iniustum inest, is iniuriam facit, sed cui inest id ut sponte hoc faciat: id autem est, unde principium actionis proficiscitur: quod sane in distribuyente, non in accipiente consistit.

De duabus his dubitationibus quas proponit, nullam superius mentionem fecit, licet, quantum ex verbis conijcitur, antea de ipsis dixisse videatur. inquit autem in hunc modum: cum de iustitia differere proposuerimus, eiusque iam dissertationem absoluerimus: reliquum est, ut de duobus quibusdam dicamus. sunt autem haec duo quae in dubitationem venire possunt, ac quadam distinctione indigent: vnum, vter, iniuriam facere dicendus sit, qui plus distribuit praeter dignitatem, an qui accipit plus, atque habet quam sibi conueniat: alterum est, an se ipsum afficere iniuria quispiam possit: quae sane secunda dubitatio a prioribus dependet, ut etiam ipse inquit. unde huius quaequam paulo superius de ea dixerat, nunc etiam rursus mentionem facit. Quod vero ex prioribus dubitationibus in dubium venit, eiusmodi est: si fieri potest, ut iniuste agat non qui plus habet atque accipit praeter dignitatem, sed qui distribuit: efficitur, ut iniuria se ipsum aliquis afficiat. nam si quis & sibi & alteri quippiam distribuens iniuriae id faciat, et illi amplius det, sibi autem minus relinquat, id quod maxime modesti facere consueverunt: is iniuria afficere se ipsum videtur. si enim qui inaequaliter distribuit iniuriam infert, iniuria autem ei infertur, qui minus ab inaequaliter partiente accipit: ipse vero hic est qui & inaequaliter partitur, & minus accipit: ipse proculdubio a se ipso iniuria affici dicitur: quod fieri minime posse videbatur. Sed soluitur dubitatio primum quod modestus in huiusmodi distributione non sibi minus attribuit: sed minus quidem ex eo quod distribuit, sibi sumit: ob id tamen maius quoddam aliud bonum acquirit, gloriam scilicet, aut id quod absolute ac proprie bonum est: & hoc modo non minus accipere, aut imminui existimandus sit. deinde alia solutio praeterea adhiberi potest, ut inquit, quod licet imminueretur & legeretur a se ipso, id non iniustus, praeterque uoluntatem patitur, in quo iniuriae affectio consistit: si autem iniuria non afficitur huiusmodi inaequali distributione, ne afficitur quidem: quippe cum qui iniuria afficit, is quempiam iniuria afficiat. at qui ita distribuit, neque eum cui plus tribuit, neque se cui minus sumpsit, sicut demonstratum est, iniuria afficit. Atque haec sunt quae inquit. quod vero ait si fieri potest id, quod prius dictum est: & c. id ita est intelligendum: si fieri potest, ut qui iniuste distribuit, iniuria afficiat, non autem is qui plus accipit: poterit quispiam sibi ipsi iniuriam inferre. Posteaquam vero soluit id quod videbatur occurrere, iniuste agere eum asserens qui distribuit iniuste, perspicuum, inquit, est eum qui inaequaliter distribuit & praeter dignitatem, esse iniuria afficientem, non eum semper qui plus habet. Cum autem adiungit non semper ostendit eum qui plus habet, posse interdum iniuria afficere & esse iniustum, interdum non esse: id quod etiam declarabit. nam cum ille qui plus praeter dignitatem habet, ipse ille est qui inaequalem distributionem fecit, sibique plus indigne assumpsit: tunc is & plus habet praeter dignitatem & iniustus est. quare non semper qui plus habet, non est iniustus, sed aliquando: quando videlicet alter fuerit qui praeter dignitatem distribuerit, alter qui habeat. ac propterea fit, ut iniustus semper plus habeat: qui autem plus habet, non semper sit iniustus, non enim cui inest iniustum, is continuo iniuria afficit: sed oportet, ut praeter iniustum illud etiam adsit, ut sponte fecerit, & sicut saepe dixit, cum electione. sponte autem is facit, in quo inest principium actionis: quod quidem principium est in eo qui distribuit, non qui accipit.

Adde quod cum facere multis modis dicatur: & quodam modo inanimata interficiant,

ta interficiant, & seruus, cum mandauerit aliquis: haec sane non iniuste faciunt, sed iniusta tamen committunt.

Quoniam, inquit, facere multipliciter dicitur, & non omnis qui iniustum quid facit, iniuriam facere absolute dicitur: ille etiam, qui distribuit inaequaliter, si sponte id fecerit, iniuria afficit absolute, iniustusque erit: si non sponte, per accidens erit iniustus. nam ita quoque inanimata dicitur occidere, & iniuste agere, & manus: & seruus iustus quispiam agere per accidens, non absolute facit: quia scilicet non ex electione agit. Sicut igitur facere multis modis dicimus, & sponte et cum electione, & inuiti & sine electione: sic quoque plus habere per accidens possumus, cum non ex electione nec sponte id habemus. absolute vero & proprie iniuria afficit is, qui sponte inuitum aliquem, praeterque eius electionem laedit. Unde proprie etiam iniuria ille afficitur, qui praeter uoluntatem et iniustus laeditur a volente, minusque & inaequale accipit: qui autem iniustus volentem laedit, is per accidens facit iniuriam: simili modo qui volens ab iniusto laeditur, iniuria per accidens afficitur.

Accedit quod si ignorans iudicauit quispiam, non iniuste agit, quantum ad legitimum ius attinet, neque iniustum iudicium est: sed quodam modo tamen iniustum. aliud enim legitimum, aliud primum ius est. at si sciens iudicauit iniuste, plus sibi usurpat & ipse uel gratiae uel uindictae: perinde quidem ac si quis iniuste facti quoque ipse partem acceperit: & ille etiam qui ob haec iniuste iudicauit, plus habet. Etenim in illis qui agrum adiudicauit, is non agrum, sed argentum accepit.

Cum dixerit ex eo quod facere multis modis dicitur, sequi, ut qui patitur, ita afficiatur, sicut ille qui facit, fecerit: hic quoque idem confirmat. nam quia fieri potest, ut idem quaedam ex parte iuste faciat, quadam iniuste: & qui patitur item, in aliquo iuste patitur, in aliquo iniuste: hoc volens ostendere, ius ipsum diuidit in id quod lege constat, & quod natura inquitque tum qui inaequalem distributionem fecit, vel naturale ius, vel legitimum, vel utrumque ignorantem id fecisse. si utrumque ignorans iudicauit, atque inaequali usus est distributione, non iniuste agit: quippe cum sponte id minime fecerit. neque si ex legitimo iure iudicans ignorato naturali inaequale quippiam distribuerit, iniuste agit: secundum leges enim iudicauit. at eos qui secundum leges iudicant, minime vituperamus. simili modo quoque qui licet legem ignorarit, modo naturale ius cognouerit, secundumque ipsum iudicarit: iniuste agere minime censendus est: quippe cum neque illi qui secundum naturale ius iudicant, reprehensiones aliquas merito subire videantur. Sed si utrumque sciens & legitimum ius & naturale affectu tamen aliquo, aut muneribus inductus inaequalia distribuit: sponte iniuriam facit, iniustusque est: & qui minus hoc modo accipit non per accidens, sed per se & proprie iniuria afficitur. si item naturale ius cognouerit, & ignorarit legitimum, ex affectu tamen aliquo inaequalia iniuste distribuerit, proprie iniuste agit. iniuste etiam proprie agit, si ignorato naturali et cognito legitimo ob inimicitiam & odium, aut muneribus corruptus non ita iudicauit, sicut lex praescribit: quique iniquum hisce de causis acceptum habet, iniuria proprie affici existimandus est. Vt igitur iure ignorato iniuste iudicarit quispiam, iudicium ipsum iniustum minime propterea est, quia secundum aliquam legem siue naturalem, siue scriptam existit: est tamen quodam modo iniustum, quia non idem est naturale ius & legitimum. vel enim secundum naturale est iniustum: secundum legitimum, iustum, si secundum id videlicet factum fuerit: vel e contrario si ad naturale ius spectemus, est iustum, quod per se effectum est: si ad legitimum, iniustum: & propterea & qui etiam ita iudicauit, per accidens afficit iniuriam: & qui inaequalia accepit iniuria per accidens afficitur. Non est, inquit, idem legitimum ius & primum: primum appellans id quod natura constat: quando ille qui iudicauit, sicut dictum est, non iniuste agit, neque iniustus absolute est. qui tamen vel utrumque vel alterum cognouerit, & iniuste iudicauerit: plus sibi videtur usurpare, cum ab eo cui plus attribuit, vel aurum, vel omnino gratiam quandam accipiat. ab eo item, cui minus dedit, dum tanquam inimicum uiscendi ac uindicandi causa id facit, quodam modo aliquid accipit, plusque inde etiam usurpat: iniuste enim facti quodam modo partem quandam accepit. sicut enim in pecuniarum acceptione, qui agrum diuisit ei qui pecunias dederit, iniuste facti quodam modo est particeps: quia licet agrum non accipiat, pecunias tamen accipit: sic quoque ob inimicitiam vel

tionem procurat, minusque distribuit, agrum non accepit, sed pecuniam: habetque modo quodam iniuste facti partem. quid autem id est: libidinis, voluntatisque expletionem: vlcisci, n. volens vltionem est exequutus. Cum autem his demonstrarit iniustum cum esse qui non ignorans sed sponte inaequaliter distribuit, aut iudicauit: simul etiam ostendit eum iniuste minime agere aliquando, cui amplius distribuitur: nam qui plus habet, tunc iniuste agit, cum ob pecuniarum largitionem accepit: cum autem ex iudicantis ignoratione plus habet, non iniuste agit. Cum inquit autem/ & ille etiam qui ob haec iniuste iudicauit, plus habet / plus habet/ ea significatione hic est intelligendum, aut pro eo quod est plus vsurpare, accipiatur, plusque sibi iniuste praeterquam deceat, arrogare.

Homines autem in sua potestate situm existimant, ut iniuria afficiant. propterea etiam ius ipsum putant facile esse: quod tamen non est. rem habere enim cum uxore vicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile est, & in ipsis: sed ita tamen se habentes haec facere, neque facile, neque in ipsis est.

Iustitiam & iniustitiam sponte fieri, in nobisque esse, cuiusmodi omnia sunt, quae fiunt ex electione, superius ubique demonstratum est: nunc vero videtur dicere, ut iusti vel iniusti simus, in nostra minime esse potestate: quod absurdum est: cum maxime omnium & virtutes & vitia in nobis esse sine vlllo dubio pateat. Sed videtur quidem hoc dicere, non hoc tamen est, quod demonstrat ac probat. illud. n. ostendit his verbis, nos non simul ac voluerimus iustos esse aut iniustos, id quod declarat etiam subiungit, propterea etiam ius ipsum putant facile esse. sicut. n. tyrannum interficere in nostra est potestate, non tamen quando volumus id facere possumus: ita in virtutibus, & vitij in nobis quidem est situm, ut iusti vel iniusti simus, non tamen fieri potest, ut quando voluerimus, tunc continuo simus: quippe cum ad virtutum vel vitiorum quemadmodum etiam scientiarum acquisitionem & assuetudine & exercitatione & disciplina indigeamus: ut non simul ac voluerimus vel iusti vel iniusti esse valeamus. Nam quemadmodum vel medicinam vel geometriam discere in nobis est, non tamen cum volumus, vel acquirimus atque habemus ipsas has scientias, vel iam acquisitas amittimus: sic in virtutibus & vitij fieri manifestum est. tempore. n. & exercitatione & disciplina opus est ad habitus comparandos. Quippiam igitur iniusti vel iusti facere, verbi causa adulterium committere, aut verberare, in nobis est ac facile: sed ita tamen nos habentes haec facere, neque facile, neque in nobis est: id est ita affectos, ut ex habitu vel iustitiae vel iniustitiae operemur, non est facile: sed ut dictum est, & tempore & disciplina & assuetudine non parua est opus. Nam incidere, & adurere, purgansque medicamentum exhibere facile est, in nostraque potestate collocatum, cum voluerimus: ex habitu tamen id facere non admodum facile est. tum enim ex habitu fit, cum tenemus quando, aut cui, aut quatenus vnumquodque horum faciendum sit: id quod & rationem & experientiam non mediocrem requirit, quam statim ubi voluerimus, habere nullo modo possumus.

Simili modo quoque cognoscere iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimant: propterea quod difficile minime est ea intelligere de quibus leges praescribunt. Verum iusta non haec sunt nisi per accidens: sed ea sunt iusta, quae quodam modo aguntur, & quodam modo distribuuntur. Id autem difficilius est quam salubria cognoscere: nam illic mel, uinum, ueratrum, adustionem item & incisionem noscere facilius est: quo modo autem ad sanitatem afferendam, cui, & quando adhibenda haec sint, tam est sane difficile cognoscere, quam medicum esse.

Ius ipsum facile esse inquit homines, proptereaque & agere iusta est in promptu, et cognoscere id quod iustum est, non est difficile. nam leges de iustis & iniustis praescribunt: at scire ea quae a legibus dicuntur, nullum negotium est. Quare fit ut cognoscere & iusta et iniusta nulla sit difficultas. Sed ad haec Aristoteles occurrit, iusta inquit, non in eo esse iusta quod audita percipiuntur, sciaturque, depositum non esse retinendum, non esse surandum. nam iustum

iustum & iniustum, aliud per sese esse, aliud ex accidenti. Ex accidenti illud est, quod vel ex auditu tantum cognoscitur, vel fraudulenter ac dolose agitur: cuiusmodi est, cum quis depositum reddit, sed eo tamen consilio, ut plus postea accipiat, & non reddat. iustum enim est, sed ex accidenti, quatenus tantummodo id factum fuit, quod lex ipsa praescribebat. per se autem iustum illud est, quod ex iustitiae habitu agitur. & qui ex habitu agit, proprie ius ac iustum ipsum cognoscit. sed si propria iusti cognitio in agendo ex habitu consistit, acquirere autem habitus difficile est: consequetur, ut cognoscere etiam iusta difficile sit. Immo eo magis negotium, inquit, ac difficilius est iusta ipsa cognoscere, quam salubria, quo esse iustum, quam medicum difficilius est. nam illic, id est in salubribus quae ad medicum spectant, cognoscere ea quibus medicus utitur, difficile minime est, vinum, panem, veratrum, adustionem, sectionem. hoc modo enim cognoscere salubria per accidens est: nam propria horum cognitio ex usu ipso existit, qui ex medicinae habitu fit. id autem est scire quando, quo modo, & quatenus adhibere singula oporteat: quod sane facile non est, quippe cum neque sit facile medicum habitum acquirere, tanta igitur est difficultas in medicarum rerum usu percipiendo, quantum est in eo laboris ac negotij, ut medicus quippiam euadat.

Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo minus iniuste agere: quoniam nihilo minus iustus, immo etiam magis facere unumquodque ex his potest. nam & rem habere cum muliere, & percutere: & uir fortis scutum abiicere, & in fugam uersus in utram partem uelit, currere potest. Sed ignaue agere, & iniuste non est haec facere, nisi per accidens. nam haec facere est, cum aliquis ita se habens agit. Quemadmodum etiam mederi & sanare non est incidere, aut non incidere, vel medicamenta adhibere, aut non adhibere: sed quodam modo utraque haec facere.

Ob hanc causam, inquit, homines facile esse cognoscere & iusta & iniusta existimant: eo quod putant in vniuersiusque potestate esse, ut quando vult, iustus sit vel iniustus. ob eandem causam iusti quoque hominis iniusta agere nihilo minus, immo et magis quam iniusti esse opinantur: eo quod magis iustus vir possit iniusta agere quam iniustus, & absolute quam quouis alius e vulgo: quippe cum & iustus magis queat quam quouis alius vel rem habere cum uxore alterius, vel percutere vicinum: & fortis quam timidus scutum abiicere & fugere. magis. n. hos posse haec facere, ob id existimant plerique, quia magis haec cognoscunt, quam alij: quippe cum eius sit qui vnum contrarium cognorit, cognoscere et alterum. Atque haec dicunt, propterea quod cum qui iniustum quippiam egerit, continuo et esse iniustum opinantur. at iniustum quid agere facile est, similiter etiam iustum: iniustum igitur, & iustum quippiam esse facilius est, sed verum minime est, eum qui vel iusti vel iniusti aliquid agit, continuo etiam esse vel iustum vel iniustum: aut eum qui scutum abiiecit, esse ignauum. nisi ita se habens ea agat: id est ex habitu vel virtutis vel vitij operetur. ignauius enim est, qui ob ignauitiam & timiditatem scutum abiiecit: iniustus qui ob vitium plus vsurpat. & demum qui ex habitu quippiam vel boni vel mali agit, est vel bonus vel malus. Quod si iniuste agere nihil aliud est quam ex iniustitiae habitu operari: non solum non erit facile, ut iustus vir iniuste agat, sed etiam fieri nullo modo poterit. sicut enim in principio libri dixit Aristoteles scientiae contrariorum sunt, non autem habitus.

Iura autem inter eos sunt, qui bonorum simpliciter sunt participes: in quibus & excessum habent & defectum. quibusdam. n. horum non est excessus, ut fortasse dijs: quibusdam nulla pars utilis est, ut incurabilibus & malis, sed nocent omnia: at quibusdam quadam tenus: atque hoc propterea humanum est.

Dilucidior esset lectio, si ita diceret: ius aliud est distributiuum, aliud emendatiuum. haec vero utraque inter eos consistunt, qui sunt participes bonorum simpliciter, in quibus felicitas consistit. Simpliciter vero bona ea sunt proprie, quae suapte natura bona sunt: ut virtutes, virtutumque operationes. secundo modo etiam simpliciter bona appellantur, bona instrumentaria ac facultates, quae secundum naturam affectis bona sunt. Quenam autem sint instrumentaria haec bona ac facultates explicat, dum inquit in quibus & excessum ha-

bent & defectū sunt. n. diuitiā, honores, ciuili ptās, in quibus & excessus et defectus reperitur. nā in virtutibus quæ proprie sunt simpliciter bona, cū sint definita, & in mediocritate consistant, sicut demonstratū est: neque excessus neque defectus esse villo pacto potest. in quibus vero est excessus et defectus, in istis licet & plus usurpare, et minus consequi. at in virtute nulla pluris usurpatio contingit: quippe cum fieri omnino nequeat, ut virtutē alicuius per vim rapiamus, priuemusque habentē: id quod in pecunijs alijsque hmoi possessionibus potest. nā quotidiē videmus accidere, ut alter alterius vel agrum, vel vineā, vel eiusmodi quippiā violenter auferat: fortitudinē vero a forti viro, aut scientiam a sciente per vim eripere potest nemo. In istis igitur in quibus excessum & defectum habent homines, iura consistunt. cum enim hominum bonorum possint & plus & minus habere quam deceat: in distribuendis his & adæquandis iura ipsa versantur. nam quibus nullū ex huiusmodi bonis adest, istis neque excessus horum, neque defectus esse vllus potest. si vero non est excessus & defectus, neque emendatiuum aut distributiuum ius vllum erit. Vnde dijs apud quos neque diuitiā, neque gloria, neque honor, neque principatus, neque quicquam ex huiusmodi bonis reperitur: neque ius est vel distributiuum vel emendatiuum. sed neque illis ius est, qui licet bona hæc habeant, incurabiles tamen atque insanabiles ob luxum & intemperantiā, omniumque flagitiorū genus euaserunt: quippe cum emendatiuum ac distributiuum ius in boni alicuius aut vtilis rei æqua distributione secundum proportionem versetur: siquidem plus usurpantem ei adæquat, qui defraudatur. Quibus enim hominibus bonum ipsum nullam utilitatem nullumque commodum affert, istis ius non est: at insanabilibus nullū ex huiusmodi bonis est vtile. quibusdam vero aliquatenus sunt vtilia hæc bona, istis scilicet qui medijs sunt, & non prorsus deprauati, & secundum leges & instituta non prauē admodum degunt. Ac sensus quidam talis est, quod vero inquit, ut fortasse dijs ob Platonem dictum videtur, qui Dei esse etiam virtutem assererat: ut si virtutem habeat Deus, ius quoque habeat necesse sit: si ius, etiam pecunias. Quocirca Aristoteles Platonis hanc opinionem non admittebat. alibi enim inquit: si virtus moderatrix affectuum est, & est in dijs: esse etiam affectus in dijs necesse erit.

De æquitate, æquo & bono.

Cap. IX.

Sequitur, ut de æquitate & æquo & bono, quo modo scilicet illa ad iustitiam, hoc ad ius respiciat, differamus. neque enim si quis recte consideret, ut idem absolute spectare, neque ut diuersum prorsus genere uideatur. & interdum æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi laudamus, ita ut ad alia quoque transferre hoc nomen laudando consueuerimus, æquum hominē probum appellantes: interdum, dum rationem sequimur, absurdū uideatur æquū & bonum, si præter ius quiddam est, esse laudabile. uel enim ius non est honestum: uel æquum & bonum non est ius, si diuersum quid est: uel si utrumque est honestum, idem utraque sunt. Ac dubitatio quidem circa æquum & bonum ferè ex his contingit: in qua omnia quodam modo recte sese habent, nihilque est quod sibi aduersetur ac repugnet. nam cum æquum & bonum iuris cuiusdam æquum sit, melius ius quoddam est: neque tamen quasi diuersum aliud quod genus est iure ipso melius. Ius igitur & æquum & bonum idem est. cum enim utraque honesta sint, æquum & bonum honestius, meliusque est. Dubitatio autem hæc oritur, quia æquum & bonum ius est non secundum legem, sed legitimi iuris correctio.

Quoniam æquitas quæ ἐπιείκεια dicitur, æquumque & bonum, circa ius emendatiuum, sicut cognoscemus, versatur: merito ubi explicauit quid sit huiusmodi ius, de æquitate differere aggreditur: inquitque æquum & bonum neque absolute idem esse cum iure, neque diuersum ab eo. est enim quodam iure melius, id est legitimum: quemadmodum est ius naturale. Ostendens vero æquum & bonum non esse idem quod ius, subiungit: interdum, inquit,

quiens, æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi, id est æquitate præditum laudamus, cum dicentes meliorem esse iusto: quod cum facimus, diuersum proculdubio æquum & bonum a iusto esse existimamus. Verum etiam cum ad alia ut fortitudinem & temperantiam vel artem aliquam transferimus hoc nomen, dicimusque verbi gratia aut temperantem forti esse æquiorē, vel fortem e contrario temperantē, aut ædificatorem agricolā, vel agricolam ædificatorem: tunc perspicuum est nos hoc nomine æqui & boni non pro iusto, sed pro bono ac præstante uti: ut diuersum hoc modo æquum & bonum a iusto esse videatur. Præterea, inquit, dum rationem sequimur, absurdum videri, si æquum & bonum a iure diuersum cum sit, esse laudabile dicatur. nam si diuersum a iure est, & est laudabile: ius ipsum neque bonum erit, neque laudabile. at si ius laudabile est: æquum & bonum minime erit. Cum ita dubitarit, nihil contrarij in se habere orationes has, sed veras esse utrasque asserit, tam quæ diuersum esse a iure æquum & bonum, quæ non diuersum esse ait. & simili modo ita eam, quæ æquum & bonum iure ipso esse melius, ut eam, quæ non esse melius asserit. Est enim quodam iure melius æquū & bonum, licet non omnino. neque ut diuersum quid genere, est melius: sed cum & ipsum ius sit, quodam iure melius est. & cum utraque honesta sint, melius est æquum & bonum, non omnino tamen iure, sicut dictum est: nam etiā ipsum ius est. si enim æquum & bonum ius cum sit, omnino iure esset melius: efficeretur, ut se ipso quoque esset melius: at id quod melius est, peiore aliquo est melius: quare se ipso esset æquū & bonum & peius & melius: quod absurdum est. Quocirca dicendum est æquum & bonum melius esse eo iure quod pacto & legibus constat: cuius scilicet emendatio ac correctio est, ut subiungit. Cum enim utraque honesta sint, id est & ius quod pacto & lege constat, & æquum & bonum: æquū & bonum melius est. quippe cum ius sit non secundum legem, sed legitimi iuris correctio.

Cuius rei causa est, quod lex in uniuersum omnis statuitur: nec fieri potest, ut recte de quibusdam in uniuersum definiatur. in quibus enim necesse est, ut in uniuersum dicatur, recte autem id non potest: lex id sumit quod ut plurimum fit, non ignorans sanè quod peccatur. et nihilo minus tamē recte sese habet: quippe cum peccatum in lege minime sit, neque in legislatore, sed in rei ipsius natura consistat. statim enim rerum agendarum materia eiusmodi est. Quando igitur lex in uniuersum dixerit, & præter uniuersale postea quippiam contigerit: tunc recte se habet, si qua legislator omisit, absoluteque ac simpliciter loquendo peccauit, corrigatur defectus: id quod legislator etiam ipse si adesset, dixisset: & si sciisset, ita præscribentem legem instituisset. iccirco ius quidem est & melius quodam iure, non eo tamen quod absolute est & simpliciter, sed eo quod ex absolute loquendo peccat. estque ea æqui et boni natura, ut legis qua parte deficit, ob uniuersale, emendatio sit. id enim est in causa, ut etiā non omnia secundum legem sint, propterea quod ut de quibusdam lex sanciat, fieri nullo modo potest. quapropter decreto opus est: indefiniti enim indefinita etiam esse regula debet. sicut ædificationis Lesbica plumbea norma, quæ ad lapidis figuram transmutatur, neque immobilis manet: sic decretum ad res ipsas accommodatur.

Cum dixerit æquum & bonum legitimi iuris esse emendationem, emendat enim quod in eo peccatum: necessarium esse ostendit, legem quæ ex pacto constat, peccare ob rerum indeterminationem, quæ alias aliter euenire consueuerunt. nam lex in uniuersum sancit, eum qui depositum non reddiderit, infamem esse atque ignominiosum: peregrinum item si murum ascenderit, a ciuibus esse interficiendum: nec non eum qui rem cum aliena vxore habuerit, castigari debere. Atque vnuquodque horum, id est infamia, interfectio, & castigatio, iustum est plerumque: sed incidit tamen, ut interdum iustum minime sit, sed peccatum. Quo modo enim errans non est ac peccans ius illud, quod puniri iubet eum qui tyranni vxorem viola-

uit, atque ita interfecto tyrāno patriam in libertatem asseruit: Quo modo item peccatum non est existimandum uel maximum, peregrinum eo nomine uelle interficere, q̄ ingruentibus hostibus in murum ascendens fortiter se gesserit, atq; urbem defenderit: Cum igitur lex in uniuersum abstinendum esse ab aliena uxore praescribat, ac propterea ad supplicium trahatur ille etiam qui tyrannum eo modo interfecerat: æquus & bonus hac in parte defectum legis corrigit. si. n. id nouisset legislator euenturum esse, legi proculdubio addidisset: lexq; in hunc modum fuisset scripta: A quacunq; aliena uxore abstinento, praeterq; tyrāni, si ex tali concubitu ciuitas libertatis procuratur. & item: Peregrinus unusquisque qui in bello murum ascenderit, occidatur, nisi is qui defendendæ urbis causa id fecerit, fortiterq; se gesserit. Vbi ergo fieri non potest, ut de omnibus recte leges instituuntur: de ijs quæ ut plurimum eueniunt, institui consueuerunt. Vt plurimum autem malum est, adulterium committere, & peregrinum in murum ascendere, & depositum non reddere, atque huiusmodi cætera: non tamen semper, ut dictum est. Atque hinc perspicuum est, æquum & bonum esse ius. iustum quippe est ne moriatur is, qui uel fortiter se gessit, uel tyrannum sustulit. immo melius etiam iure ipso legitimo est, non tamen omni iure simpliciter. Appellat autē ius simpliciter atque absolute, quod secundum naturam est. nam ubi inquit / absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit simpliciter pro uniuersaliter sumitur: hic uero pro naturaliter ac secundum naturam. Cum autem naturam hanc esse æqui & boni ait, naturam pro substantia, atq; essentia ponit. Est igitur æqui & boni, quod in neutro genere est intelligendum, unde æquus & bonus uir postea denominatur, ea essentia, ut eius quod deficit in lege, correctio sit, atque emendatio. id quod, si affuisset legislator, legi adiunxisset. Quod errēt ac peccent leges, id in causa est, q̄ non omnia secundum legem sunt, tum quod res ipsæ sunt in determinata, atque alio modo aliās sese habent: tum q̄ non de omnibus leges institui ac sanciri queunt. nam de ijs quæ alio modo aliās sese habent, & pro occasionibus immutantur, leges nullæ conduntur, sed decreta fieri consueuerunt: uerbi causa, quibuscum societas ac confederatio faciendā sit: quando & quō transmigrandū: quando exportanda, & quando minime, ea quæ in regione nostra nascuntur: occasiones enim & usus singula huiusmodi nobis declarant. quæ cum sint indeterminata, nulla lege ac regula in uniuersum comprehendī possunt: quippe cum id quod rem alio modo aliās sese habentem praescribit ac terminat, indeterminatum etiā ipsum esse proq; rei natura quā definit, immutari necesse sit. Quod uero indefinitarum rerum regulæ etiā ipsæ sint indefinitæ, immutenturq; unā cum rebus: plumbeam normam lesbiæ ædificationis in argumentū adduxit. non enim ex leuibus, æqualiterq; coaptatis lapidibus ædificatio q̄ uocatur lesbiā, extruebatur: sed in more erat apud Lesbios, eminentias & concauitates habentes lapides ad ædificia extruēda adhibere: ut norma eis opus esset plumbea, quæ pro inæqualitate inflecti, atque ita dirigere inæqualium lapidum structuram possit. Sicut igitur norma hæc plūbea ad figuram ædificationis immutabatur: ita decreta pro rerum usu immutari consueuerunt.

Quidnam igitur sit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id sit, perspicuum iam est. Ex quo etiam patet quisnam æquus & bonus uir sit: qui enim talia eligit, atq; agit, neque est exactus iuris exequutor in peiorem partem, sed imminuit potius, etiā si legem ad id adiutricem habeat: is æquus & bonus est: habitusq; ipse æquitas, quæ quidem iustitia quædam, nec diuersus ab ea habitus est.

Vbi declarauit quid sit æquitas & bonitas: quis sit æquus & bonus etiam ostendit. qui quis sit, ex æquitatis ipsius definitione perspicuum esse inquit. est. n. correctio iuris æquitas, p̄stantiorq; est legitimo iure, quod ex eo peccare consueuit, q̄ uniuersaliter, non q̄ male fuerit institutum: hoc. n. est melior æquitas, non omni simpliciter iure, & naturali. erit igitur etiā æquus & bonus qui talium erit electiuus & actiuus, neq; exactus iuris exequutor in peiorem partem: hoc est, qui non oīa quæ in legibus sunt scripta, seruare studebit in peiorem partem interpretans. non. n. acerbè punire uult mala perpetrata, neq; in scripto persistit, sed sententiā magis legislatoris sectandā censet: etiam si lex, id est scriptū ipsi ad hoc, id est ad acerbè puniendum auxiliari: ac fauere uideatur.

Ex his

EX his quæ diximus, manifestum etiam sit, an fieri possit, ut quis iniuria se ipsum afficiat, nec ne. Nonnulla enim sunt iura quæ ad uniuersam uirtutem spectantia a legibus sunt instituta: exempli causa, lex non iubet se ipsum quempiam occidere: quæ autem non iubet, uetat. Praeterea cum quis praeter legem lædit non referens lesionem, sponte iniuriam facit: qui autem sponte facit, is sciens & quem, & quo modo, facit. at qui ob iram se ipsum iugulat, sponte praeter rectam legem id agit, quod lex non permittit: iniuriam igitur facit: sed cui? ciuitati nimirum, non sibi: quippe cū sponte patiatur: nemo uero sponte iniuria afficiatur. Vnde etiam ipsum ciuitas mulctat: eiq; qui se ipsum necauit, quasi ciuitatem iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur.

Cum superius de intemperante quæsiuerit, an iniuria afficere seipsum possit, idq; fieri non posse ostenderit, eo q̄ ab amica sponte bonis suis spolietur: nunc in uniuersum quærit, an sibi ipsi quispiam inferre iniuriam queat. & quia sicut iustitia est duplex, altera legitima, quæ omnes uirtutes complectitur: altera particularis: ita iniustitia & iniuria uniuersalis altera, altera est particularis: utrarumque harum mentionem facit: ostendit quæ neque uniuersali, neque particulari se ipsum afficere iniuria quempiam posse. Ac primum de uniuersali agit: argumentum quæ in contrarium sumit: conaturq; probare fieri posse, ut quis se ipsum lædat praeter uniuersalem iustitiam, praeterq; omne id quod in unaquaque uirtute consideratur: in hunc modum inquit. non iubet lex ut quispiam sibi ipsi mortem consciscat: qui igitur id facit, praeter legem facit: at qui praeter legem facit, iniuriā facit: qui ergo se ipsum occidit, iniuriā facit. sed qui iniuriā facit, alicui eam facit: efficitur igitur ut qui se ipsum occiderit et propterea iniuriam fecerit, iniuriā alicui fecerit. sed cui fecit iniuriam? sibi ipsi proculdubio. fieri igitur potest, ut se ipsum quispiam iniuria afficiat. nam etiam non inuitus legem uolauit, sed sponte: neque sponte solummodo, sed probe sciens quoque quem offenderet, & quo modo: neque lesionem referens. lesionem autem referre is dicitur qui uicisci eum conatur, a quo fuerit uel contumelia uel damno aliquo prius lacessitus. Verum hanc rationis conclusionem statim refellit, cum subiungit: sed cui? ciuitati nimirum / eum inquit qui se ipsum interfecit, iniuriā quidem facere, sed non sibi, quippe cum sponte se ipsum interfecerit. at neminem sponte iniuria affici satis superius demonstratum est. quare se ipsum non afficit iniuria, qui se occidit, sed ciuitatem procul dubio: eo q̄ uel duce, uel milite, uel artifice, uel aliquo huiusmodi ministro ipsam priuat. necesse enim est ut qui se interfecit uel princeps, uel miles uel artifex, uel aliqua alia ciuitatis pars fuerit. quare cum ciuitatem ciue priuet, eam iniuria afficit. Vnde etiam ciuitas utpote ab huiusmodi homine offensa eum mulctare consueuit. sed quæ animaduersio & multa in eum esse potest qui se necauit, & non amplius uiuit: ea scilicet, ut sepultura ciuium indignus habeatur, aliquaq; alia huiusmodi contumelia afficiatur, quæ mortuis inferri potest.

Adde quod neq; eo modo potest quispiam se ipsum iniuria afficere, quo iniustus ille est, qui solummodo iniuste agit, & non omnino est prauus: id quod diuersum ab illo est. est. n. quodam modo iniustus ita prauus, ut ignauus: non ut totam in se habens prauitatem. Quare neq; secundum hanc sibi facit iniuriam quispiam: simul. n. idem auferri, ac detrahi eidem posset: quod omnino nequit: sed semper inter plures esse ius & iniuriam necesse est.

Posteaquam ostendit in communi & uniuersali iustitia non posse quempiam sibi ipsi iniuriam facere: ad alteram iustitiam transit, quæ una est & peculiaris uirtus, & ei oppositam iniustitiam, quæ pluris usurpatio est: qua fit ut pluris usurpator illegitimus minime sit. Solummodo iniuste agere inquit pluris usurpatorem: omnino uero prauum appellat eum, qui in uniuersali & tota iniustitia peccat. id quod diuersum ab illo est: id est, hoc quod ex pluris usurpatione existit iniustum, diuersum ab eo est, quod est uniuersale

Eustrat.

r

le est enim is iniustus, id est plurius usurpator prauus eo modo, quo est ignauus & timidus. nam sicut timidus non vniuersa est præditus prauitate, sed quadam, quæ est timiditas & igna-
uia, fortitudini oppositum vitium: sic plurius usurpator, non vniuersam, sed quandam ha-
bet prauitatem. quare neque secundum hanc, particularem scilicet iniustitiam iniuriam sibi
facit quispiam. nam cum iniustus ut plurius usurpator iniquus sit, quemadmodum demon-
stratum est, iniquus vero plus habeat: est enim id plurius usurpatoris proprium, ut plus de
bonis sibi usurpet: si iniuria afficit se ipsum quispiam hoc iniustitiæ genere, sui ipsius esset
usurpator: & ut plurius usurpator, plus haberet: ut usurpatus, minus: & id quo priuatus
est, utpote iniuriam passus, tanquam iniuriam inferens haberet: haberetque idem simul, &
non haberet: quod fieri nullo pacto potest. Quare efficitur, ut neque se ipsum iniuria affice-
re quispiam possit.

Nec non spontaneum, & ex electione, & prius. nam qui propterea quod passus
est, idem uicissim facit: iniuriam facere minime uidetur. ipse autem seipsum
iisdem simul & afficit, et afficitur. Preterea fieri posset ut sponte quispiam ini-
uria afficeretur.

Si ille qui iniuria afficitur, inuitus patitur, ipse autem se ipsum quispiam non sponte læ-
dit: iniuria se ipsum afficit nemo. quod vero inquit, & prius idem est, quod superius dixit,
quod in se lædendi principium habet, & prouocandi. qui enim prouocat, lædereque incipit,
ille iniuria afficit: at qui uiciscitur & uicissim facit, iniuriam facere non uidetur: non enim
incipit lædere, sed læsiones propulsat ac vindicat. si igitur nocuenti principium in eo esse
debet, qui iniuria afficit, & non in eo qui afficitur: aliumque esse oportet ac dicitur eum in
quo principium læsionis fuerit, ab eo qui offenditur: fieri que non potest ut à seipso diuersus
sit quispiam: fieri et nullo modo poterit: ut quis se ipsum iniuria afficiat. Preterea si, inquit,
iniuria se afficit quispiam, fieri posset, ut sponte quispiam iniuria afficeretur: sed sponte ini-
uria afficitur nemo. adde quod si iniuria afficeret se ipsum quisquam, eadem simul pateretur,
quæ & faceret: simulque plus usurparet, & usurparetur: & e contrario usurparetur, & usur-
paret: quod absurdum est.

Ad hæc uero sine particularibus iniuste factis iniuriam facit nemo. nemo
enim uel cum sua uxore adulterium committit, uel parietem suam perfodit, uel
suas ipsius opes furatur. Ac demum quod iniuria se ipsum quispiam afficiat, defi-
nitione ea soluitur, qua sponte iniuria affici unumqueque constitutum est.

Si iniuriam facere nihil aliud est, quam circa particularia operari: in particularibus pculdubio
iniuria consistet. particulare autem est adulterium, furtum, contumelia, et similia. at nullus
est, qui suam ipsius uxorem adulteretur, aut ædium suarum parietem perfodiat, aut pallium suum
furetur. Si igitur fieri non potest ut ex particularibus iniuriis quæpiam sibi ipsi quispiam inferat,
neque seipsum quispiam iniuria afficere ullo modo poterit. Demum, inquit, quæstio hæc an
possit seipsum aliquis iniuria afficere, definitione iniuriæ patendæ soluitur: nam si ille iniuria
afficitur, qui præter voluntatem suam læditur, & præter voluntatem suam affici iniuria à se ipso
potest nemo: nemo iniuria affici à se ipso potest.

Perspicuum autem est utrumque tam iniuria affici quam afficere, esse malum: alte-
rum. n. est minus, alterum amplius habere, quam sit mediocre. Quemadmodum
in medicina salubris, in exercitatoria bonæ habitudinis excessus est. peius ta-
men est iniuria afficere: quippe cum id cum uitio sit, & uituperabile: & cum ui-
tio quidem uel perfecto, uel absolute, uel prope. Non. n. omne quod spontaneum
est, est cum iniustitia, at iniuria affici sine uitio & iniustitia est: iniuria igitur
affici per se minus malum est. Nihil tamen uetat, quin ex accidenti esse maius
malum possit. sed ars tamen id nihil curat: quippe quæ inquit lateris dolorē
maiores esse morbum quam cespitationem. licet ex accidenti alterum interdum
uenire queat: si contingat, ut ex cespitatione aliquis ceciderit, atque ita ab hos-
tibus

stibus captus fuerit, atque interfectus.

Utraque, inquit, mala sunt: iniuria tamen afficere, quam affici peius est. sed quo modo iniuria affi-
ci est prauum: eo quod. scilicet ab æquo seu æquali, & medio excidit. nam si æquum est bonum, minus
æquo, id quod est iniuria affici, malum est: non eo tamen modo quo iniuriam facere: id. n. lon-
ge peius est, quippe cum ex prauitate, & uitio proficiscatur: uitium uero damnandum sit,
ac uituperandum. Cum utraque autem esse mala dicat, quo modo id sit, exemplis declarat.
sicut enim salubre in medicina est bonum quod in mediocritate quorundam consistit, plus
vero & minus quod à mediocritate ipsa excidit, non est bonum: simili modo sicut bona habitu
do corporis in exercitatoria arte bonum est in mediocritate consistens, plus uero & minus
non ita: sic id quod iustum est in medio & æquo positum uitia sua habet per excessum &
defectum. Peius tamen, inquit, est iniuria afficere quam affici, propterea quod cum uitio est: uel sim-
pliciter, uel prope: appellans hic simpliciter uitium id, quod est cum electione, eo quod sponte
fit: prope uero id quod sine electione efficitur. quod uero uitium prope hoc appellerit subiungens
do declarat: cum inquit: Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia: propter
ea quod scilicet neque omne spontaneum est cum electione: nam irati homines, ut dictum iam
est, sponte quidem agunt, non tamen cum electione. quod enim sponte fit, uoluntatis est atque
assensionis. Cum autem iniuria affici per se minus malum sit, per accidens tamen potest esse
maius malum: ut si quis iniuria ab aliquo affectus uiscendi causa domum eius succendat:
ac forte quadam uentus aliquis uehementis exoriatur, ut eo tota urbs deslagret incendio. ita
enim iniuria affectum esse quam afficere longe peius euadet. Item si quis iniuria affectus tanto
dolore ob eam rem opprimatur, ut sibi ipsi mortem consciscat. sed licet, inquit, maius malum per ac-
cidens sit interdum iniuria affici, per se tamen peius est afficere. nam etiam contingere potest
aliquando, ut cespitatione ac pedis offensio lateris dolore perniciosa sit. sed id tamen non spe-
ctat medicus: sed asserit lateris dolore maiorem morbum, quam cespitationem esse, natu-
ram utriusque considerans, non id quod accidere quandoque consueuit. maius autem malum
est cespitatione quam lateris dolor: si quis hostes fugiens ex offensione pedis decidat, atque ita ca-
piatur, & interficiatur.

At uero per translationem & similitudinem est ius non sibi ad se ipsum, sed
sibi cum quibusdam ex suis: quæquam non omne ius esse huiusmodi potest, sed herile
tantum uel familiare. In his enim rationibus pars animæ nostræ rationis par-
ticeps ab ea quæ est expers, distat. ad quæ cum spectamus, esse iniustitia quæ-
dam ad se ipsum uidetur: quoniam scilicet fieri potest, ut in his aliquo modo præ-
ter suas appetitiones quispiam afficiatur. Sicut igitur principi & subdito, ita
his quoque inter se esse ius quoddam uidetur. Ac de iustitia quidem, cæterisque
moralibus uirtutibus in hunc modum definitum sit.

Cum Plato iustitiam in actione partium animæ inter se constituisset: Aristoteles qui
semel de omni iustitia agere proposuerat, de hoc etiam iustitiæ genere mentionem facit. Ac
primum inquit, per translationem dici huiusmodi ius, id est non proprie: deinde non omne
ius esse posse huiusmodi, ut ad suas ipsius partes referatur. non enim tale est ciuile, & quod
proprie ius dicitur: id est quod inter eos uersatur. qui ex æquo uicissim & regunt & reguntur:
sed herile, quod non proprie inter iura connumeratur: nullum enim proprium ius est
seruo ad dominum, sicut superius demonstratum est. Quam autem rationem habet seruus
ad dominum, eandem ratione uacans animæ pars ad eam habet, quæ rationis est particeps:
ea enim distantia est harum duarum partium inter se, ut altera dominetur, altera subdita sit.
Hoc autem ius uel familiare, uel herile est, ut inquit: ad hæc siquidem spectantes alicui cum
quibusdam ex suis uel ius uel iniuriam esse dicimus: ius, quando quod natura in ipso domi-
nari debet, dominatur, quod debet subijci, subijcitur, atque obedit: iniuriam uero, quando
e contrario ratione uacans pars imperat, patet rationalis, & subdita est: perinde ac si seruus
hero dominetur. In incontinente siquidem, & intemperante dominatur irrationalis, ratio-
nalis uero obtemperat: in continente & temperante contra ratio est quæ principatum ob-
tinet, pars irrationalis uero subiecta est. Inter has partes igitur idem ius erit quod inter prin-
cipales
Eustrat.

cipem & subditum est. quod autē ius inter principem & subditum sit, sepius iam dictū est: subdito inquam obedire, principi querere ea quæ subditis utilitatem afferant & salutem.

Finis quinti libri.

Quod iustitie & iniustitie, & demum virtutis omnis & vitij medius quidam habitus sit, quem medium habitum appellamus.

SI iustitia & iniustitia dispositiones sunt, quemadmodum isti volunt, quæ dicitur de voce dicitur: dispositiones vero minime queunt amoveri: neque ex iniusto iustus, neque ex iusto iniustus fieri quisquam posset. at sunt nonnulli & iusti & iniusti, qui prius non erant: ex aliqua alia igitur constitutione fiunt. Verum unumquodque quod sit, vel ex contrario sit, vel ex medio aliquo quod inter contraria positum est: iustus igitur, vel iniustus unusquisque vel ex contrario fiet, vel ex medio: non sit autem ex contrario: ex medio igitur. eaque constitutio ex qua & iusti, & iniusti homines efficiuntur, media inter iustitiam erit & iniustitia. atque idem de omni vitio & virtute intelligendum erit. Si vero dicant vitia minime esse dispositiones, neque eiusmodi, ut amoveri nequeant: sed nihil vitare, quo minus ex iniustitia in iustitiam, & demum e vitio in virtutem mutantur nonnulli: dicendum est: si in natura hominum esse vitium asserunt, omnesque nasci malos, vitium secundum naturam hominibus esse concedendum erit: si vero alterum ex contrariis est secundum naturam, alterum proculdubio erit præter naturam: atque ita fiet, ut iustitia, & virtus demum omnis præter naturam nobis insit. quod si hoc est absurdum: concedant scilicet necesse est, sicut iustus sit iniustus, ita iniustum quoque ex iusto effici: ut ex quo habitu in iniustitiam facta est mutatio, is, medius habitus constituatur. At si insistent & dicant pueros, dum capaces rationis nondum sunt, neque iustos esse neque iniustos: ut habitus hos rationalis hominis esse perspicuum sit. si vero hi sunt rationalis, nemini dubium esse, quin medius quoque eiusmodi sit: atque ideo puerum irrationalem neque in virtute, neque in vitio, neque in media aliqua dispositione, sicut neque aliud quippiam ex ratione carentibus animalibus esse constitutum: dum vero ad rationem iam pervenit, statim malum evadere: si inquam ita dixerint, simili modo iniustitiam & vitium secundum naturam rationali homini esse fatebunt. siquidem puer statim ubi in rationalem mutatur, in vitium etiam transit: idemque est rationalem effici & malum. præter naturam ergo rationali homini esse virtutem concedendum erit. Adde quod si ex vitio omnino ad virtutem mutationes fieri volunt, illud saltem non negabunt, vitium vel mobile esse atque eiusmodi, ut facile amoveri queat, vel firmum & quod difficulter remoueat: sed respondere tandem, si mobile est, cur ex vitio in virtutem facilis minime mutatio sit: si firmum & quod difficulter remoueat, cur opus non sit prius quam in virtutem mutatio fiat, difficultatem eam & firmitatem a vitio auferre: siquidem paulatim disciplina adhibita, & exercitatione in virtutem immutatur, non repente, neque ante quam in facilitatem redactum vitium fuerit. At si vitij natura & essentia in eo consistit, ut sit firmum, ac difficile quod remoueat: ubi est mobile ac facile iam effectum, non amplius est vitium: sed necdum in virtutem est: quæ doquidē in virtutem ex hoc ipso habitu mutatio fit. Esse igitur hunc medium quandam habitum inter vitium & virtutem concedendum est. Præterea pueri quoque etiam si nondum sint rationales, & propterea neque virtutem habeant, neque vitium, simul ac rationales efficiuntur, & vel boni vel mali fiunt: in medio hoc habitu constituti sunt. non sunt enim ita irrationales ut bruta: quippe cum alterum sit irrationale quod capax rationis est: alterum quod rationem admittere nullo modo potest. Nihil igitur absurdi est, si medium hunc habitum eiusmodi irrationalis esse dixerimus. nam omnibus in utroque contrariorum mutatio est: & ita unumquodque facilitate utroque est extremorum, cum actu tamen neutrum sit. Est namque quædam et in puero constitutio quidamque habitus, ex quo in vitium & virtutem mutatio fit: qui in ijs quæ proprie & vere rationales dicuntur, esse nullo pacto potest.

Quo modo si ex contrariis contraria efficiuntur, & ex iustitia iniustitia, & ex iniustitia iustitia non existat: & in ceteris virtutibus & vitij non eadem ratio sit.

Nam qui iustus evadit, vel ex iniustitia mutatur in iustitiam, qui contrarius iustitie habitus est: vel ex medio habitu, quem diximus. ea autem quæ e medio immutantur in alterum

rum ex extremis, e medio tanquam contrario immutantur: quod enim medium duorum est, utrorumque extremorum quodam modo est particeps, licet neutrum eorum sincere atque integre habeat. ut cum in alterum ipsorum immutatur, quasi e contrario altero mutatio illa efficiatur. Præterea si omne quod mutatur, dum mutatur, in eo minime est, in quod mutatur: vel si omne quod in aliquem habitum immutatur, ex privatione illius habitus immutatur: privatio autem habitui illi, in quem mutatio fit, contraria est: iustitia quoque & iniustitia ex contrariis efficiuntur. ex privationibus enim fiunt: iustum, quando in iusti: iniustum quando in iniusti privatione constitutum est. Si igitur materia ex qua generatio proprie fit, quæ est substantiarum, ex sese ipsa sine vlla forma posset subsistere: omnia quæ sunt, proprie ex materia & privatione gignerentur: materia inquam ut subiecta re, privatione ut contrario, & non subiacente. sed quia fieri non potest, ut sine forma aliqua subsistat materia: ratione enim tantum a formis separatur, & cogitatione, eo quod contraria vicissim admittat: perspicuum est, cum in formam aliquam immutatur, eam in privatione illius formæ esse constitutam, in quam immutatur: atque ita contrariam quoque formam habere ei in quam immutatur. in qua enim manere non potest dum immutatur, ea contraria est. suntque huiusmodi omnes contrariarum formæ, in quibus est atque esse potest unumquodque quod in privatione alicuius consistit. Principali igitur ratione generatio proprie ex privatione fit: deinde vero ex contrariis etiam formis, in quibus cum sit materia antequam in contrarium immutetur, non potest non ex ipsis immutari in formam, in quam immutatur. Quando igitur habitus fuerint mutabiles, & contrarietates inter sese: tam ex contrariis formis fit mutatio, quam ex privatione eius rei in quam mutatio faciendæ est. Quando autem ita firmi fuerint, ut difficulter amoveri atque auelli queant: mutationes in his ex privationibus & ex medijs fiunt, a quibus quasi contrariis formis fieri mutatio consuevit. Atque ea quidem quæ in alteratione, auerione, minutione, & loci translatione fit mutatio, cum sit etiam ipsa quædam generatio, non tamen absolute & proprie: ex contrariis efficitur. nam quæ in substantia fit, nullo modo ex contrariis, sed ex contradictoria oppositione tantum fit: alioqui enim substantia aliquid esset contrarium.

Hominem causa virtutem esse, & non e contrario.

SI in ijs quæ natura fiunt, aliquid est cuius causa res ipsæ gignuntur, et id cuius causa fiunt aliqua, finis eorum est: sequitur, ut in ijs quæ natura fiunt, finis aliquis sit. finis autem illis quorum est finis, præstantior est: quare fines etiam eorum quæ natura fiunt, præstantiores illis ipsis sunt, quæ causa ipsorum gignuntur. at homo est quoque unum ex ijs quæ natura gignuntur: quare finis etiam quidam eius erit: atque is præstantior eo ipso, qui eius causa sit. finis autem hominis est, ut probus efficiatur, virtuteque præditus: huius enim causa genitus homo est. at probum effici nihil aliud est, nisi hominis virtutes consequi, quas adipisci, nisi prius genitus fuerit, potest nemo: quippe cum homo virtutum possessionis, non virtutes hominis causa sint. unde melior longe est homo præditus virtutibus, quam qui ijs iisdem caret. non enim ipsas nos possidemus, ut villam, ut domum, ut mancipium: sed uniuscuiusque virtutibus generatio in possessione consistit: ipsarumque essentia in hoc ipso constituta est. possessio autem ipsarum finis noster est. ipsæ igitur etiam virtutes finis noster sunt: ut pote cum earum causa sumus procreati. Præstantiores ergo nobis virtutes sunt, propterea quod finis noster in ipsarum præsentia & possessione collocatus est.

Eustrat.

r ij

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIVM NICOMACHIORVM
LIBER SEXTVS,

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE.

Ioanne Bernarđo Feliciano interprete.

Bona tibi omnia contingant pia Dei cultrix, literarum studiosa, bonarum, honestarumque rerum amatrix regina. nam tu cum animam & corpus inter se comparaueris, differentiamque horum optime perspexeris: potiori parti, atque excellentiori adhaeristi: etiam neglecta inferiore ornare summa ope tibi enitendum esse duxisti. propterea enim effectum est, ut liberales artes & scientias & virtutes quibus animae pulchritudo ac nitor comparari consuevit, semper magni feceris atque excolueris: pigra vero quibus alia illi solent, torques, & monilia, indumentorumque preciosam supellestem, & si qua alia vitandae naturalis formae ac coloris commenta a mulieribus fuerunt introducta, ea omnia non modo contempseris, sed putanda etiam esse iudicaris: atque ita animae pulchritudinem & primam et solam affectaris, diuini illius nitore cupida, ad cuius similitudinem humana anima a principio a Deo creata extiterat. Inde sane est, quod quid ad id quod cupis consequendum tibi sit collaturum, semper inquiris: semperque obseruas, quis tibi non margaritam, non lapillum preciosum, non aureum, aut argenteum varia arte fabre factum vasculum, non nitidas, aut sumptuosas, aut sensum oblectantes vestes, sed orationes eiusmodi afferat, quae iuuare animum possint: quae vel mendacium refellant, & veritatem confirmant: vel de virtute & vitio artem quamdam tradant, doceantque, quae pulchra virtus sit, atque expetenda, quoque modo in animis hominum natura comparari queat: quae turpe item vitium sit, quae damnosum & fugiendum, & quae ratione euitari ab hominibus possit. Quocirca cum etiam de nobis bonam quandam opinionem concepisses, e nobis quoque ad hoc vtilitatem aliquam tibi elicere tentasti. nos vero non sumus eiusmodi, ut admodum multa sciamus, sed imbecilles, tum senectute & moribus oppressi, tum mentis angustia praediti: ut nihil elegans edere, ac studio dignum valeamus. Cum tamen tu superiori tempore quaesiuisses, immo efflagitalles, ut in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis librum explanatione conscriberemus: id iussui tuo obtemperantes pro viribus fuimus exequuti: sperabamusque fore, ut tu perspecta semel nostra imbecillitate, paruaque eruditione non amplius tale quippiam nobis esses impositura. sed ut videris, tanto disciplinarum studio atque amore incensa es, ut parua etiam, paruaque aestimatione digna magnificanda esse opineris. Quocirca nos quoque tuo huic incredibili literarum

terarum desiderio obsequentes quicquid Deus suggesserit, in medium conferre non recusabimus. Nam cum sexti libri quoque expositionem a nobis requisieris, eam, quantum vires nostrae praestare potuerint, Dei auxilio praecipue freti aggrediemur: remque ipsam iam auspicabimur, si prius scopum ac propositum libri explicauerimus. Cum proposuisset Aristoteles in hoc moralium Nicomachiorum libro de virtutibus omnibus docere: statim a principio de felicitate humana disputationem instituit, de eaque in toto primo libro egit, sine esse hominis actionem & operationem affirmans. sed quia diuersae in homine sunt animae facultates, rationales & irracionales, atque ex irrationalibus virtutes actiuae existunt: nonnullae enim sunt ita irracionales facultates, ut rationi tamen sint obtemperantes, atque ob id rationales appellari etiam ipsae quodam modo possint: propterea quod eam habent naturam ut ratione modificari, operarique secundum eius praecipua valeant: rationisque ita capaces efficiantur, dum per eas ratio virtutum actiuarum executionem absoluit: ex ratione autem sola absque villo irracionales facultatis alicuius commercio virtutes aliae contemplatiuae elucescunt, cum per sese ea operando perfectionem in contemplatione adipiscitur sua: in quatuor praecedentibus libris qui post primum subsequuntur, de virtutibus actiuis tractauit. vbi simul de iracundia & cupiditate nonnulla egit, animae videlicet facultatibus, quas cum brutis habemus communes, licet in illis non ita ut in nobis rationi sint obediētes: docuitque, quo modo rationis imperio ad mediocritatem redigantur hi affectus, qui ex se bonum ipsum consequi nullo modo queunt: sed rationis moderamine omnino indigent, quae praesideat ipsis, ac dominetur. Nunc vero in hoc sexto libro de intellectu virtutibus, seu contemplatiuis est disputaturus: quasi absurdum esse iudicabit, si cum eas virtutes cognouerimus, quae ex ratione alijs inferioribus facultatibus coniuncta existunt, eas ignoremus quas ipsa ex se ratio efficit: perinde ac si sola ratio ex se bonum ipsum appetere minime possit: praesertim cum in irrationalibus etiam ipsum consequatur, id quod finis rebus omnibus est, quae vel cuiuscumque notae essentiam fuerunt sortitae. Nam qui inquit satis esse homini ad perfectionem consequendam, si tantummodo in actionibus bene se gesserit: is non videt se rationem facultatibus irrationalibus inferiorem esse dicere. si enim rationis perfectio in eo solum consistit quod cum alijs recte agit, non separatim ex se, ex illis bonum suum & per illas habebit: ut vel nulla omnino sit, si ab illis separetur, quandoquidem nulla propria boni appetitione praedita est: vel si sit, inefficax omnino, ac vana esse concedatur bono suo frustrata. quae utraque absurda admodum sunt. necesse igitur est, ut & rationis per sese absque alijs facultatibus virtutes quaedam existant: & eas homo quot & quae & quales sint, optime cognoscat: studeatque ex utrisque suam consequi perfectionem, ex actione inquam, & contemplatione: ut illa quasi fundamentum facta supponatur ac fulciat: haec tanquam tectum imposita absolutam perfectionem aedificio afferat. actio enim id ipsum ut sit, ex contemplatione consequitur, non secus ac fundamenta ex tecto. nam quemadmodum domus ipsa est, ut ambientis aeris nocumenta euitemus: reliqua vero omnia quae supponuntur, ad id inseruiunt, & sustinendi tecti causa fuerunt subiecta: ita actiua virtus non alia de causa existit, quam ut affectus nostri sopiantur: quo ratio ab ipsorum perturbatione libera proprio suo fungi officio sine villo impedimento possit. Praeterea irracionales facultates vel peiores sunt ratione, vel potiores. potiores eas esse dicere absurdum atque a ratione alienum est: essent enim & rationis expertia animalia ratione praeditis meliora: quippe cum quantum ad has facultates attinet, longe efficaciora rationalibus sint: magis enim & ad iram & ad cupiditates procliuia pleraque esse cernuntur. si autem ratio est potior, qui fieri potest, ut potioris virtus & perfectio melior etiam ipsa non sit: nam quorum substantiae sunt praestantiores, eorum quoque perfectiones praestantiores proculdubio sint, necesse est. & e contrario, quorum perfectiones sunt inferiores, eorum etiam substantias esse inferiores nemini dubium est. Sed ad eiusdem huius rei confirmationem cum multa alia, tum ipsam rerum naturam ipsamque operationem habere aliquis posset. Propterea igitur Aristoteles cum prius de virtutibus actiuis disseruerit, ac quasi fundamentum iecerit, ad contemplatiuarum tractationem transit, quasi tectum ipsum ac fastigium fundamento impositurus. Atque haec de fine ac scopo ita dicta sint. nunc ad ipsa Aristotelis verba explananda veniamus. neque id sine opis diuinae imploratione, quo assequi auctoris sententiam, atque explicare recte possimus.

Eustrat.

r iij

Quoniam prius diximus & medium esse eligendum ratio excessum neque defectum, & medium esse sicut ratio recta praescribit, hoc iam distinguamus.

De virtutibus actiuis in superioribus libris agens Aristoteles earum vnamquaque mediocritatem esse statuit. mediocritas autem moderatio quaedam ac modificatio est, quae neque excedit in actionibus & affectibus, neque deficit: quippe cum circa affectus & actiones actiuae omnes virtutes versentur, singulis recta ratione modum praescribente. recta vero ratio ea est quae nunquam errat, nunquamque peruertitur: de huius nunc intellectione docere proponit. quod enim ita prius dictum est, confusionem quodam modo in se habere quaedam videbatur. At vero affectus sunt ira & cupiditas, utraque animae appetitiones rationis expertes: quibus cum appetit aliquid, moueri anima consuevit. ira sua quadam innata superbia & elatione incitari solet, ut vel gloriam consequatur, vel eum vlciscatur et vindicet, qui dolorem intulerit: cupiditas sua auaritate, ut vel aliquo potiatur quod iucundum sit & suauitatem sensibus afferat, vel aliquid quod homines possidere consueuerunt, acquirat & conparet. sed quia utraque haec animae facultates carent ratione, irrationali quodam modo ab affectu primum incitatae & operantur & afficiuntur: ut in utrisque dum operantur scilicet & afficiuntur moderatio quadam indigeat: quam cum ex se inuenire nullo modo queat, a recta ratione adipiscuntur. recta enim ratio est quae eas moderatur, ita ut cum modo & afficiantur, & actiones operationesque suas proferant. Atque in hoc virtutum essentia ipsa consistit, mediocritasque ac moderata & affectio, & operatio dicitur, cum homo habitum mediocritatis harum facultatum fuerit consequutus. Veruntamen quoniam diluciditate maiore indigere hoc videtur, age adhuc clarius rem ipsam explicemus. Rationalis, irascibilis, concupiscibilis animae humanae ita partes dicuntur, ut rationalis propria eius utpote rationem in se habentis sit: reliquae duae annexae atque adiunctae: quippe cum illa, licet ratione ex se praedita sit, postea irrationalem vitam & sensiuam nihilo minus etiam annexam habet: iracundia enim & cupiditas, communes etiam cum brutis animalibus, & propterea irrationales sunt. Ratio autem soli rationali animae inest, quippe quae facultas est irrationalium partium ac facultatum praesens ac domina: ut propterea cum ceteris esse nullo pacto possit. Cum autem dicimus rationalem, irascibilem, & concupiscibilem eo modo dicimus, ut intelligamus ad id vnamquaque facultatem natura esse aptam. Appetitiuae item facultates appellantur irascibilis & concupiscibilis non quod irascantur iam, aut cupiant, sed quia ita vel affici vel operari consueuerunt. nam quando appetitiua ipsa vis ab appetibili re iam fuerit nota, motioque intercedit inter id quod mouet et quod mouetur, aut affectio aut operatio dicitur. id quod ex definitionibus ipsarum patere etiam potest. Ira enim sanguinis feruor circa cor esse definitur ex mutuae offensionis appetitione excitatus. nam licet semper sanguis circa cor sit, in quo irascendi vis insita est, quae etiam irascibilis appellatur, non semper tamen feruet, neque semper vlcisci ac mutuo offendere appetit: sed tunc solummodo cum in huiusmodi rei occasionem incidit. simili modo quoque cupiendi vis, quae appetitio est fruendae voluptatis: seu illius quod deest, cupiditas: seu fructuosis voluptatum desiderium: seu dolor qui ex cupitae rei absentia prouenit: non semper in operatione ipsa consideratur. quippe cum non semper animal vel frui voluptate appetat, vel ob suauitatis absentiam doleat, vel quopiam tali modo afficiatur: sed cum aut praesentis iucunditatis sensum perceperit, aut sibi eam imaginatione ita expresserit, ut id ipsam quasi adsit, moueatur, atque incitetur. Quare irascibilis & concupiscibilis & in vniuersum appetitiua, atque affectuosa animae vis ex facultate & potestate ita dicitur. Ira vero, & cupiditas, & appetitio, & affectus, cum iam irascitur animal, aut cupit, aut appetit, aut afficitur: nominaque haec affectiones ipsas significant. quarum operationes, cum rationalem etiam simul operantem habent, siue superet, siue superetur, actiones & sunt, & dicuntur. cum superat quidem rationalis, moderaturque reliquas sicut oportet, ratio recta appellatur, & recta executio operum sit: cum superatur succumbitque alijs, ratio peruertitur, & errores, peccataque existunt. rationalis igitur cum habitum iam superantis dominantisque ac quisuuit, virtutes ipsas efficit atque exequitur, modumque semper & affectibus & actionibus

bus imponit: ut modum naturae ab ea & affectiones & actiones in mediocritate consistant, modum etenim ac mensuram ipsis rationalis praesidentia ac dominium praestat: atque hac de causa fit, ut virtutes circa affectus atque actiones versari dicantur: quippe quae habitus sunt & rationalis facultatis, quae etiam mens actiua appellatur, & affectuosarum, irascibilis scilicet & concupiscibilis: cum videlicet illa irrationalibus incitationibus, atque appetitionibus multa attentione adhibita multoque studio, ac renitentia dominari assuevit: eaque assuetudine eas cohibet ac moderatur: illae vero cohibentur, ac superiori potiori facultati cedunt atque obediunt. His ita dupliciter distinctis ex utraque tractatione perspicuum iam esse arbitror, quo modo circa affectus & actiones versari virtutes dicantur. Quamobrem ad verba ipsa Aristotelis superius posita iam redeamus. Inquit igitur, prius diximus in mediocritate actionum & affectuum virtutes consistere. affectus autem sunt irascibilis & concupiscibilis facultatis animae appetitiones & incitationes. actiones vero sunt quae ex his cum electione prodeunt operationes, irascibili ad vindictam, concupiscibili ad fructum incitata. quarum sane motiones moderatas esse oportet, si virtus debet existere. at moderatio inter moderans est & moderatum. moderans est ratio animae: quae ratiocinatrix & ratiocinatio, & mens actiua appellatur. ratiocinatio, id est graece λογισμός, quasi dicas ratiocinatio, quia λογίζεσθαι, id est ratiocinari, ut ita dicam, id est rationales reddit ex participatione sui relictas quas ratione expertes animae partes irascibilem & concupiscibilem, quae in homine ea sunt natura, ut rationi effici obediētes possint: quia etiam ratiocinatur & inquit & iudicat, quo modo affectuosarum facultatum uti incitationibus debeat. mens actiua vero dicitur seu intellectus, quia cum rationalis sit & intellectualis facultas, ubi affectuosas facultates assumptis ac tractauerit, actiones ipsas efficit: quippe cum actiones nihil aliud sint quam electionis rationis operationes. Rationalis igitur haec est moderans: moderatum vero affectuum motio atque operatio est. veruntamen rectam esse rationem oportet, ut ea recte moderando, suaeque rectitudini applicando affectus & actiones medium inuenire, & mediocre, et bonum: & declinare ab ijs quae in alterutra partem aberrant, id est excessu & defectu possit. Sed quo modo ratio in homine esse ita recta poterit, ut modum affectibus, & actionibus afferat: si videlicet homo primum bonum ipsum appetuerit, immoderatasque affectuum incitationes abhorruerit, desideraueritque moderate, & ut oportet, operari obediendo rationi: deinde multos labores subire non recusauerit, studioque non mediocri negotijs vitae adhibito multa experientia cognouerit, ubi, & quando, & quo modo frustrationes et exactiones in affectibus & virtutibus existant. ita enim demum fiet, ut prudens effectus rectam habeat rationem, quae singula recte metiri ac moderari queat: ut neque excessus lateat neque defectus ipsum possit. quibus utrisque cuitatis in medio ipso ac moderato firmiter consistit. Quod vero inquit hoc iam distinguamus dupliciter intelligi potest: vel enim se distincturum esse inquit, quo modo recta ratio dicet ac praescribat, vel quo modo recta ipsa ratio sit. nam recta ratio tam in actionibus est quam in speculationibus. bonum. n. in actionibus inuenit, atque esse id expetendum docet, quod medium est ac moderatum: in contemplationibus autem verum ratiocinando colligit, habetque ipsum in se, alijsque exhibet ac supereditat. vel distinguamus, id est subtilius ac planius diuidamus: quippe cum ea quae superius de recta ratione dixit, paulo confusius dicta fuisse videantur. nunc. n. rationem quae in anima est, in rationalem diuidet ac contemplatiuam, atque hanc rursus in subditas sibi species ac de singulis suo loco sigillatim docebit.

In omnibus enim antedictis habitibus, quemadmodum in alijs, est quidam scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. estque quidam mediocritatum terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cum secundum rectam rationem extiterint.

Antedictos habitus eos inquit, de quibus iam docuit: quae virtutes actiuae sunt, tam quatuor illae quae generales appellantur, quam ceterae quae sub ipsis ut species subiiciuntur. Inquit igitur in omnibus his scopum esse quaedam cum aliquis secundum ipsas operatur. is autem est qui habet rationem: at qui habet rationem est homo, qui cum rationalis sit, & ratione ipsa quasi modo ac regula in actionibus utatur, si motio quae ex affectu incitatur, visa fuerit ab eo quod fieri debet, deficere, intendit: remittit, si excedat. Exempli causa si quis vlcisci

velit eum qui peccauerit, scopum habebit ut moderate vltionem faciat: neq; iracundiae impetū sequetur, si supra modū incitetur, neq; non iritabit, si lentior esse videatur: sed vtrinq; excessū & defectū euitato in medio consistet: moderatamq; castigationem peccanti adhibebit. Idem in cupiditate fiet: nam si quis vel cibum vel potum appetuerit, neq; indulgebit prorsus is qui moralis est vir & ex ratione operatur cupiditatis incitationi, neq; eam prorsus reiiciet: sed rationis modo adhibito in medio appetitionem statuet: & comedet quidē, sed quando, & vbi, & quantum, & quod, & quo modo oportet: & quaecunq; alia in his obseruari debent. In his etiam gentium & ciuitatum leges & instituta quasi moderamina etiam ipsa & regulae affectuum & actionum sunt. Cum vero inquit/quemadmodum in alijs id intelligere videtur, non solum in virtutum habitibus, sed in artibus quoque et scientijs excessum & defectum a nobis esse euitandum, si perfectum finem consequi volumus. Nam & aedificator & faber & statuarius nihil aliud studet, q̄ modum in omnibus seruare in multitudine & magnitudine ac caeteris quibuscunq; licet, dum vel naturam imitatur, vel ad vsum vtilitatemq; fabricae spectat. nihilo minus in scientijs quoque idem fit: musicus enim in vnoquoque modo pro singulorum ratione congruitatem conatur obseruare, vbi causa aliam in Dorio, aliam in Phrygio, in Lydio item aliam, atq; in caeteris similiter: & in hoc aliam chordam remittet, aliam intendet, in illo aliam, ut percussae fides modulo ac commodatum sonum ac concentum graui & acuto apte temperatum edant. Caeterum si etiam moderationem in scientijs esse verum ac certum volueris interpretari, id minime ab re erit: quippe cum scientijs nihil conuenientius, magisq; propositum sit q̄ verum per causam rei perscrutari ac cognoscere. Cum autem tria sint, circa quae animalium facultatum operationes versantur, excessus, defectus, & quae inter hos constitutae sunt mediocritates: mediocritates solas secundum rectam rationem inquit existere. licet. n. extremitates quoq; ipsae a ratione recta iudicentur: non ut accommodata atque expetenda iudicantur, sed ut res tantummodo quae venire incognitionem eius possunt. alioqui. n. praeter ipsam sunt, atq; extra ipsam: sicut etiam omne extra modum est, quod est immoderatum.

Ac si ita dicamus, uerum quidem est, non tamen perspicuum: quippe cum in omnibus alijs studijs circa quae est scientia, uerum sit dicere, neq; amplius neq; minus esse elaborandum, neque ociandum, sed mediocriter, atq; ut recta ratio praescribit. nam qui solū hoc habet, nihil amplius cognoscet: uerbi causa qualia corpori exhibenda sint: si quis dixerit, ea quae iubet medicina, & sicut is qui ea est praeditus, statuit.

Quoniam dixerat quid esset recta ratio, ea videlicet qua cum praeditus est homo, atque utitur, operationes, affectuumq; incitationes moderatur, mediumq; inuenit, idq; excessibus & defectibus vtrinq; adiacentibus repudiatis consequitur: atq; ita demum habitus virtutum sibi comparat. & quia confusa aliquantulum esse videbatur huiusmodi oratio: quippe quae nondum planum faciebat, vel quae esset recta ratio, vel quo pacto ea tanq̄ mensura ac modo uti deberemus, ut ad scopum quendam operationes nostras dirigentes mediū possemus inuenire: opusq; erat diuisione aliqua ac distinctione, quae rem clariorem redderet: iccirco inquit, si ita dicamus, quemadmodum diximus, uerum quidem est, non tamen clarum ac perspicuum: propterea q̄ in alijs quoq; studijs circa quae artifex aliqua, aut scientiae effectrix ratio versatur, uerum est, si dicamus neque laborandum, neque a labore desistendum magis vel minus q̄ mediocritas postulet: sed vbi primum operationem inceperimus vsque ad mediū ita progrediendum nobis esse, ut neq; deficiamus vlla ex parte, neq; ulterius quippiam adiungamus. nam quia commune hoc est studijs omnibus tam quae actione, q̄ quae mente ac cogitatione sola pertractantur, confusa res ex communitate hac atq; obscura curat: quippe cum nullius studij proprium mediū propriaq; mediocritas ex hac oratione agnoscat. Quapropter oportet, ut orationem hanc paulo generalius dictam esse intelligamus: diuidentesq; ac distinguentes per singula studia quis sit proprius vniuscuiusq; modus, propriaq; mediocritas, inuestigemus, ad quam tanq̄ ad scopum diligentiam omnem, atque operam intendamus. Quoniam vero multi affectus sunt ac multi morbi qui hominibus contingunt, quorum nonnulli corpora praeter naturam afficiunt, nonnulli etiam ipsas animas

mas attingunt, adeo ut facultates ipsarum interdum offendat ac laedat: atque hi ita euidentiores sunt, ut vel ipsis sensibus pateat: propterea e medicina sumptum exemplū adducit, quo planum faciat, non esse satis, si communiter aliquid tradiderimus, nisi etiā speciatim per singula studia ea quae dicuntur, partiti fuerimus: ut hoc modo oratio vnicuiq; rei accommodata clarior efficiatur. id quod ipse etiā hic in actiuis virtutibus faciet, dum rectā rationem, & mediū assignabit. Studium autem. i. επιμελεια hic vocat quandam quasi curā, & diligentiam, qua in statum secundum naturā vnaquaeq; res restituitur, cōsentaneo nomine ad medicinae exemplum vsus. nā si quis interrogaret, qualia debeamus corpori exhibere, ut vel praesentem sanitatem conseruemus, vel absentem reuocemus: responderet aliquis, illa quae medicina ipsa praescriberet, atque eo modo ut medicus, qui ea arte esset praeditus, iuberet. vbi causa, si quis dicat quo modo miscere ea opportune, quo modo tempus anni, regionem, aetatem obseruare, atque alia huiusmodi debeamus, non satis idoneā rationem ad sanitatem corporibus is afferet. communis. n. omnibus est atque indistincta: quippe cum variae sint ac multiformes curationes: subiectarumq; rerum in quibus singula studia exercentur, varia sit ac multiplex differentia: aliaq; sint atque alia in vnaquaeq; re vtilia, atq; eiusmodi, quae ad id quod bonum est, ac secundum naturam, consequendum conducant. ut in singulis accommodata vnicuiq; rei diligentia ac cura opus sit.

10 Iccirco oportet etiam circa animi habitus nō solum uere hoc dictum esse, sed etiam determinatum, quānam sit recta ratio, quaeq; eius finitio sit.

Licet verum, inquit, sit quod ita in vniuersum dicitur: sicut tamen in exemplo medicinae patuit, satis non esse si quis vniuersaliter rem ita cognoscat, ut operari secundum medicinae artem possit: sic neque in animi habitibus sufficit, ut verum hoc quod dicitur, esse cognoscamus: id est neque magis neque minus esse elaborandum neq; ociandum, id est quiescendum ac remittendam intentionem esse, sed mediocriter, atque ut recta ratio praescribit: sed insuper necesse est distinguere, quānam sit recta ratio, quaeq; eius finitio sit. hoc autem duobus modis intelligi potest. vel enim idem est per diuersa, cum inquit, quae nā sit recta ratio, cognoscendum esse, & quae rectae rationis finitio: vel prius de recta ratione eiusq; definitione, secundum de medio intelligendum est: qui scopus est a recta ratione comprehensus ac definitus. atque hoc fortasse videtur esse aptius: quippe cum debeamus vtrunque in animae habitibus tam quid sit recta ratio, q̄ quid sit mediū, cognoscere. nam etiam scopus finitio quaedam ac terminus est, quem ὄρον hic dicit, qui insipientis in se finit intuitum ac terminat.

Cum igitur uirtutes animi diuideremus, alias morum, alias mentis esse diximus. Ac de moralibus quidem iam differuimus: de reliquis nunc dicamus, si prius tamen de anima nonnulla exposuerimus.

Prius q̄ verba haec Aristotelis explanemus, necesse est ut de dispositione qua in hoc sexto libro utitur Aristoteles aliquid dicamus. Quia in superioribus libris satis de actiuis virtutibus egisse videbatur, proposuerat in hoc de intellectu docere, ut integra ac perfecta de virtutibus tractatio euaderet, nulla re omissa quae ad virtutes pertinere videretur. Quoniam vero cum de actiuis ageret, in superioribus, saepe incidit, ut rectae rationis mentionem faceret, cum diceret secundum ipsam & ab ipsa recte perfici actiones: neque notum erat, quānam esset haec recta ratio, quo ue modo secundum ipsam actiones dirigerentur, ab ipsaq; perficerentur: quo item pacto ipsa in animis hominum soleret comparari: necessario effectum est, ut de recta ratione hic disserere proposuerit: atque iccirco de prudentia doceat, quae ipsa recta ratio est. Quia vero prudentia intellectuua virtus est, quae alios quoq; animi habitus sibi cognatos habet: de eis etiā consentanea agit. hi autem, ut generalius ita dicamus, quatuor sunt: ars, scientia, sapientia, intellectus. Primum tamen de recta ratione ac prudentia differit eo q̄ de ea saepe mentionem fecit, vbi de actiuis virtutibus pertractauit: cum & eam rectā rationem appellaret: & prudentem virum secundum eā operari atque agere dixerit. Ut igitur & ea quae dicuntur, continuata serae inter sese cohaereant, & nos non diutius rectae rationis intelligentiā desideremus, cuius superius saepe mentionem fecerat: primum de ipsa, deinde de reliquis intellectuuis habitibus agit ac docet, conuenienti omnibus

ordine ubique seruato. Adde quod quia prudentia media inter actiuos & intellectiuos habitus est, & modo ratio, seu rationalis pars, quia in mente & ex mente quae *διάνοια* dicitur, existit, modo quia in agendis rebus versatur, ratiocinatur que de virtutibus, intellectus actiuus appellatur: opus erat, ut huiusce virtutis tractatio media inter contemplatiuos & actiuos habitus collocaretur. Atque haec de ordine ac dispositione qua ab actiuo ad intellectiuos transiens usus est Aristoteles, dicta sufficiant. nunc ad verba ipsius redeamus: de ipsis aliquid quod ad rem faciat, dei auxilio freti dicamus. Cum velit igitur Aristoteles de recta ratione iam docere, diuisioneque ad eam inueniendam accommodata uti, rursus redit ad ea quae prius in secundo iam dixerat, ubi animi virtutes in morales distinxerat & intellectiuas: & quia de moralibus satis superius dictum fuit, illis sepositis in praesentia de reliquis nunc docere proponit, hoc est de intellectiuis, inter quas etiam prudentiam reponit: propterea quod ratio quaedam etiam ipsa est, & mens quae de agendis ratiocinatur, & quod vere expetendum est, inuenit, modumque quo id inueniri queat, praescribit. Quonia vero de anima quoque in secundo ea disseruerat, quae satis esse ad virtutes ipsius considerandas videbatur: nunc breuiter eadem repetit, illic enim animam diuiserat in partem ratione praeditam, & expertem rationis. hic igitur irrationali parte omissa eo quod de ea virtutibusque quae circa eam existunt, superioribus in libris satis egerit: alterius quae rationis est capax subdiuisionem ponit, ita inueniens.

Superius enim duas esse animae partes dictum est, alteram rationis capax, alteram expertem. nunc uero eodem modo rationis capax diuidenda est, statuaturque duae esse ratione praeditae partes: una, qua eiusmodi res contemplamur, quarum principia aliter se habere non possunt: altera, qua ea consideramus, quae esse aliter possunt.

In prioribus etiam libris dixit philosophus rationale in homine sumi dupliciter posse: ut intelligamus partim id esse, quod habet rationem, eaque utitur: partim quod non habet quidem in se rationem ac propterea ea minime uti potest, sed rationi tamen obedit atque obtemperat: qui enim fieri posset ut inferius vteretur superiori? sed succumbit inferius superiori, ac parat. atque ideo hoc altero, illud altero modo rationale est. Prius igitur de ea parte quae rationi obtemperat, eiusque virtutibus docuit, quae a ratione praecipiente, ad bonumque & utile inducente perficiuntur: nunc uero ratione praeditam partem animae subdiuidit, in duasque eam species, seu partes distribuit, atque ita differentias esse diuisiuas ostendit pro subiecta materia, circa quam tam una quam altera pars peculiari quodam modo versatur. Nam cum res aliquae necessariae sint, aliae interdum contingant: altera ex his speciebus seu partibus circa necessaria, altera circa ea quae contingunt, versari inquit, sicut enim in animalis diuisione cum diuerso modo sumimus differentias, interdum fit ut pro locorum diuersationibus species ipsorum animalium distribuamus, alia ex ipsis esse terrestria asserentes, alia aquatica: ita quoque in animae facultatibus seu partibus non ab re est, si a genere in species diuisionem faciamus, seu ab uniuersalioribus ad ea quae sunt magis particularia pro ratione subiectae rei circa quam operantur ac versantur. nam facultatibus animae subiectae res circa quas operationes suas exercent, ac produunt, esse quasi locorum quaedam diuersationes videntur. Quonia uero hoc minime demonstrat vel quia rerum ipsarum operatione satis est compertum, vel quia longa admodum oratione indiget ut superuacanea praesenti tractationi eius demonstratio esse videatur: propterea statuatur, inquit, duae esse ratione praeditae partes, id est quasi concessum ita sumatur. nam ex rebus alia esse, alia fieri: ex his autem quae fiunt, alia necessario esse alia ut contigerit: unicuique vel parua eruditione praedito homini manifestum est. pauci enim admodum sunt, qui rebus animum aduerterint, qui ignorent quaedam esse quae intellectu, quaedam quae sensu percipiuntur: alia item quae necessario, alia quae ut contigerit, fiunt. Necessario fiunt stellarum ortus & occasus, earumque tum accessus tum recessus diuersorum terrarum tractuum habitata ratione: tempora item, anni, diesque, & noctes sese mutua vicissitudine excipientes, & reliqua huiusmodi. Pugnantium autem victorie aut clades quae ab alijs in alios transeunt, sunt ex his quae contingunt: operationesque humanae & actiones: aliaque id genus plurima: quorum singula erat superuacaneum enumerare: ideo statuatur haec, inquit: quasi

quasi nulla apud eos qui vel parum eruditi sunt, explicatione indigeant. Nam ad horum confirmationem ac demonstrationem utpote quae in maiorem nos contemplationem deducat, maiore est scientia ac perfectiore opus esse neque id quidem obscurum est. ut utrisque his de causis ita dicat, perinde ac si sibi de his assentionem concedi postulet. necessarium autem indicium id esse inquit, quod illorum principia alio modo se habere non possunt: eorum uero quae contingunt, nullum signum ponit: sed tantum *ἐνδεχόμενα*, id est quae esse possunt, ea appellat. id quod propterea facit, quia in promptu omnibus eorum cognitio est. sunt enim nobis generationi & corruptioni obnoxii maxime cognata. Principia autem vocat, quae vel cognitionis, vel essentiae principia sunt. nam in necessarijs, cognitionis principia sunt termini & pronunciata ea quae ab auctoritate qua afferunt, auctoramenta, id est *ἀξιόματα* dicuntur: essentiae uero ea quae & efficiunt & finiunt. i. efficientes & finales causae, quae vel solae proprie causae sunt, quippe cum solae a causatis abstractae reperiuntur. Eorum uero quae esse aliter possunt, etiam si ipse non dixerit, tam cognitionis quam essentiae principia eiusdem naturae sunt. in eiusmodi enim rebus cognitionis principia probabiles sunt propositiones, essentiae uero, ille effectiuae ac finituae causae, quae ut non sint, neque operentur, contingere aliquando potest: ut aedificator & statuarius, quae quidem quatenus sunt eiusmodi, effectiuae causae sunt: nam etiam si formales quoque eadem dicantur, absurdum esse non debet, quippe cum in idem eadem saepe concurrant, ut Medicus item & sanitas, ille effectiuus causa, haec finitua seu finalis. Quod autem inquit eodem modo rationis capax diuidenda est: propterea dictum est, quia diuersi sunt diuisionis modi: verbi causa generis in species, species in indiuidua, aequiuocorum uocum in diuersa significata, & alij multi, quorum vnus etiam ille est quo totum in partes diuidere consueuimus: quo hic Aristoteles & antea & nunc usus est, cum animam tamquam incorporeum quoddam totum ex incorporeis partibus compositum, id est ex his quae in ipsa considerantur facultates, diuidat: quas quidem animae partes uocamus, communioris tamen ac generalioris facultatis species constituimus: ut propterea easdem & partes & facultates & species appellare ad aliud atque aliud spectantes possimus. Nam etiam ipsa anima absolute & simpliciter, quae perfectio prima dicitur corporis naturalis instrumentarij facultate uitam habentis, in eo quod scit, qui est habitus, *ἐπέλεχος*, id est perfectio dicitur: non in eo quod contemplatur, quae operatio, tractatioque est. Ita enim ipse Aristoteles in secundo de anima nobis tradidit. Habitus siquidem, si ad absolutam uniuersalemque facultatem respicias, perfectio nuncupatur: si ad operationem, productionemque actus, facultas ac potestas: ut ea quae in dormiente geometra inest geometria.

Ad ea enim quae genere sunt diuersa, cognoscenda, ex animae quoque partibus diuersa genere ea est, quae ad utrunque cognoscendum est apta. siquidem ex similitudine quadam atque affinitate cognitio ipsis contingit.

Diuersam esse specie animae partem quae in necessarium cognitione versatur, ab ea quae ea cognoscit, quae esse aliter possunt, hic demonstrat. Cognoscentibus enim, inquit, cognitio assimilis est his quae cognoscuntur: ut necessarium necessaria, contingentium contingens sit. nam quo modo esse potest vel eorum quae contingunt, necessaria, vel necessarium contingens cognitio? quemadmodum. n. si quis aut quod absolute esse potest, & contingit, necessarium, aut quod est necessarium, esse eiusmodi asserit, ut esse aliter possit, metitur: ita et metitur cognitio, quae & necessarium ut contingens, et contingens ut necessarium cognoscit: quippe cum uera cognitio re debeat eo modo quo se illa habet, cognoscere. alioqui uerum diceret qui & id quod est, non esse, & id quod non est, esse assereret: quod fieri nullo pacto potest. ita enim prorsus in modo quo res est, sicut in ipso esse rei ueritas & falsitas reperitur. adde quod quando cognitio alterius in altero absoluitur, cognoscentis cum cognita re contactio quae quaedam & coaptatio fit: & sicut rectum curuo coaptare ob figurarum dissimilitudinem minime possumus: ita fieri nullo modo potest, ut vel contingens cognitio necessariae essentiae rei quae cognoscitur, vel e contrario necessaria cognitio contingentis essentiae accommodetur. sic enim & apud Deum quoque nihil neque ex futuris, neque ex contingentibus esse dicimus, eo quod cognitio eius praesens est, ac necessaria. nisi tamen aliquis hoc intellectuui, intellectuualique cognitioni conuenire asseret: primi uero omnium auctoris unicam ac singularem esse cognitionem, utpote eius qui vnus proprie est, estque omnium causa superexcedens, supraque omnem

substantiā constituta: atq; iccirco omnia absq; vlla motione, & supersubstantialiter, vt ita dixerim, comprehendit, tam quæ sunt, q̄ quæ vel præterire, vel inītat, vt Homerice loquar: adeo vt neq; eternitas ipsa ei possit accommodari, quippe quæ posterior sit, atq; ob id existat q; primæ causæ particeps est. Sed quærendum videtur, quo modo esse animæ partes dicat & eam quæ circa necessaria, & eā quæ circa ea versatur, quæ esse aliter possunt: cū præfertim specie differre inter se has et asserat. eadem. n. & partes erunt, & species, tam rationalis & irrationalis quas partes animæ prius appellauimus: q̄ hæc facultates, quarum altera in necessarijs, altera in ijs quæ contingunt, cognoscendis versatur: quas nunc vt partes animæ accipimus, cum esse eas partes dicamus eius animæ partis, quæ rationis est capax. nā si specie differunt, & vt partes animæ sumuntur, species animæ quoque sint, necesse est. An vero absurdum minime est, vt eadem ad aliud atque aliud relata diuerso modo sumantur: vt ad aliud partes, seu membra, ad aliud species esse videatur. Nā si ad animā spectemus, partes has seu membra appellare merito poterimus, vt pote quæ totā eius substantiā expleat, quæ ex varijs facultatibus & functionibus habere compositionem quandā videtur: si autē vt res & facultates accipiatur, differre specie sine dubio dicentur. diuersæ. n. specie inter se sunt pars rationalis & irrationalis: item ea quæ circa necessaria, & quæ circa ea, quæ cōtingunt versantur. Id quod in scientijs quoque videre licet. nam contemplatio quæ de planis figuris considerat, quæ item de solidis, geometriæ partes sunt: si tamen per sese vt contemplationes sumantur, sunt specie diuersæ. Grammaticæ etiā partes illæ habentur, legendi scilicet, explanandi, corrigendi, & iudicandi facultates: quæ si per se vt cognitiones quædam considerentur, specie distāt. Adde q; in vniuersum quoq; in dissimilariibus partes totius partes cum sint, specie inter se differunt. vnde etiā totum ipsum dissimilare, hoc est ἀνομοιοπέδον dicitur, eo q; ex dissimilibus inter se conuenientibus absoluitur. Nihil igitur absurdum esse debet, si eadem alio atque alio modo sumpta modo partes alicuius, modo diuersa esse specie dicantur.

Quarum altera sciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare enim & ratiocinari idem est. at de ijs quæ non possunt aliter sese habere, consultat nemo. Quare ratiocinatrix una quædam pars est eius animæ partis, quæ rationis est capax.

Posteaq; diuersas esse genere. i. specie duas ratiōalis animæ partes ex diuersitate subiectarum rerum circa quas versantur, ostendit, eo q; vnamquāq; cognitionem similem esse rei quā cognoscit, necesse sit: nunc nomina etiā ipsi imponit, vt ex nominibus quoque diuerso modo significantur. atque ait, alterā oportere sciendi, alterā ratiocinandi facultatem appellari: propterea q; illa scientiā & definitionem asserit eorum quæ ab ipsa considerantur: hæc ratiocinando & consultādo appetibilis rei inuenit veritatem, ne in ea errare possit appetitus, atque id quod non debeat, appetat. Nam scientiā inducentis facultatis veritas ipsa finis est: post cuius inuentionem in re quæ sita nulla additione est opus, nisi aliquando ex accidenti: cum scientia videlicet vt pote ad actiones vtilis, assumitur: vt perpēdiculum ad parietes ad rectos angulos extruendos: vt rectangulus triangulus ad rectas statuendas columnas, & geometriā demum ad machinaria instrumenta faciendā. At ratiocinatrici & consultatrici non satis est si verum tantummodo inuenerit: sed illud insuper requiritur, vt agendo recte probus vir bonum eligat. Quippe cum ipse quoque Aristoteles in principio huius moralis tractationis finem eius non cognitionem esse, sed actionem asseueret. vt autem clarior rem duarum harum rationalis animæ specierum sciendi. s. & ratiocinandi differentiā ostendat: ratiocinari idem esse inquit, quod consultare: eo q; perspicuum sit, de ijs quæ aliter fieri non possunt, consultare neminē: nā de ijs quæ in nostra sunt potestate. quæq; possumus disponere sicut volumus, consultationes fiunt. atque ita ex rerum ipsarum operatione ostenduntur diuersæ esse genere, seu specie inter se sciendi, & consultādi facultates. nā hominem esse natura ad consultationem idoneum, perspicuum est. de ijs autem quæ non aliter sese habere possunt, nemo qui sapit, consultat: verbi causa, an dies sit sole super terrā orto: an contrario nox, vbi sol sub terrā descendit. Postea concludit rationem, his quæ dixit, vt pote naturæ rerum consentientibus acquiescens. Quare ratiocinatrix facultas ratione præditæ animæ vna quædam pars est. nam si rationalis pars animæ aliquādo circa necessaria, aliquando circa ea

circa ea operatur, quæ esse aliter possunt: circa necessaria vero nulla esse consultatio, aut ratiocinatio potest, sed tantummodo circa ea quæ contingunt: pars rationalis animæ diuersa à sciendi facultate alia quædam sit necesse est, quæ circa ea quæ esse aliter possunt, versatur. Dubitare autem merito aliquis posset, nihil opus esse inquiring, vt ex rerum subiectarum diuersitate rationis capacem animæ partem in duo distribuamus, dicamusq; alterā esse eius partem quæ necessaria, alteram quæ ea consideret quæ aliter possunt contingere: sed sicut sensus idem cum sit, contrariorum esse consuevit: albi & nigri visus eorumq; colorum qui medijs inter hos sunt: auditus similiter acuti & grauis, sonorumq; aliorum quicūque magis & minus vel his accedendo vel ab his recedendo existunt: sicut item arithmetica parisi & impari percipitrix est: sicutq; in irrationalibus idem contingit: ita posse fieri vt quæ rationis est compos animæ pars vna & indiuisibilis permanens circa diuersa specie nihilominus versetur, id est circa necessaria, & ea quæ euenire aliter possunt: cognoscatq; illa, semper eodem modo vel esse, vel effici: hæc vel esse vel fieri aliter atq; aliter posse. Hæc dubitatio est: cuius inuenire solutionem multis modis licet. Primum ita: quorum diuersæ sunt operationes, eorum quoque facultates diuersæ sint, necesse est: quorum vero vtraque hæc sunt diuersa, diuersæ etiā substantiæ sunt. quoniā igitur sciendi facultatis proprium est ex necessarijs rationem colligere, necessariaq; habere ea quæ ex positis constitutisq; consequuntur: ratiocinatrix autem & ex ijs quæ contingunt, colligit, & eiusmodi etiā habet consequentia: diuersas esse & sciendi & consulendi tam facultates q̄ operationes perspicuum est. at si hoc est, earundem quoque diuersæ substantiæ sunt. sunt igitur rationem habentis animæ facultatis & sciendi, & ratiocinandi vis substantia inter se diuersæ. Hoc autem ne in vno quidem contrariorum sensu, aut scientia dicere possumus. Id quod in rebus ipsis experiri cuiuslibet licet. Eodem enim prorsus modo visus in albo percipiendo operatur, atque in nigro, siue admittat, visarum rerum species: siue vt alij volunt (diuersa enim hac de re philosophorum sententia est) visionis radios emittat. Geometrica item scientia non dissimili modo demonstrationes facte de figuris quæ rectis lineis continentur, q̄ de ijs quæ circularibus & curuis cōstāt: semper enim medio eo vtitur, quod rei ipsius, non tantum conclusionis causa est. Aliorum quoque eadem ratio est. Adde q; neque ita necessarium ab eo quod esse aliter potest inter se distāt, vt album à nigro, & rectilīneum à curuilineo. hæc. n. licet specie diuersa sint, genere tamen sunt eadem: necessarium vero & contingens penitus à se mutuo differunt. quandoquidem modum etiā ipsum quo sunt, habent diuersum vt rationes quoq; de ipsis sese habere contrario modo necesse sit: alias scilicet ex necessarijs colligi ac necessario: alias, ex ijs quæ contingunt & contingenter. atque ita cognitrices ipsas facultates specie quoque inter se esse diuersas: si modo cognoscendis rebus genere inter se distantibus accommodari debent. Recte igitur Aristoteles ratione præditæ animæ facultatis diuersas esse partes dixit, eā quæ circa necessaria, & eam quæ circa alio atq; alio modo contingentia versatur. Multa quoq; alia ad solutionem huius quæstionis asserri poterāt: sed satis hæc sunt, ne importuna potius tractatio hæc nostra esse videatur.

Quis igitur utrarumq; harum optimus habitus sit, statuendum est: is. n. est utriusq; uirtus: at uirtus ad opus proprium spectat.

Vbi duas esse intellectuæ partis animæ species demonstrauit: nunc necessariū esse ostendit de vtriusque uirtute etiā differere. siquidem tam de animæ, q̄ de facultatum ipsius uirtutibus præsentis huius operis disputatio instituta est. nā de intellectuuis uirtutibus agere tractationi de actiuis minime est postponendum: immo prius fortasse ac præstātius est existimandum: quippe cum ob intellectuas actiuis nobis opus sit: ne affectus ita animum nostrū perturbent, ac tenebris offundāt, vt veritatē contemplari nequeamus. Adde q; cum actiones etiā volumus exercere prius intellectuuarum operationem adhibere nobis necesse est. Quare oportet, vt quis sit optimus habitus vtriusque partis intellectuæ animæ inueniamus: quæ. s. vtriusque uirtus est. nā cum duas rationalis animæ partes inuenerimus, debemus non sola cognitione esse contentos, qua duas esse ipsas cognoscimus: sed dare operā, vt & quæ sit vtriusq; ipsarum perfectio, intelligamus: ea autem vtriusq; uirtus est: & ubi id didicerimus, ad ipsius acquisitionem incumbamus. Quod vero inquit: at uirtus ad opus proprium spectat: id significat, uirtutem esse habitum, qui nisi pro dignitate sua operetur,

imperfectus sit. ut oporteat vnumquemque habitum opus proprium efficere, quo habere perfectionem suam queat. Sed locus hic dubitationem afferre quandam potest. si enim vnae
 quaque facultatem in habitum progredi oportet, & vnumquemque habitum in conuenientem ipsi operationem, ut ita perfectionem quodlibet consequatur suam, qua de causa poena
 digni esse iudicantur illi qui vel intemperanter, vel iniuste se gerunt, vel decipiunt, vel tale
 quippiam agunt: cum tamen vnusquisque horum conueniente sibi facultate utatur, ex ipsa
 facta operetur, in habituque eius deuenerit, secundumque eum agat: atque ita pro facultate per
 fectionem consequatur: ne frustra scilicet facultatem eam habere videatur. Multos enim
 improbos homines talia sceleribus suis pretendere audiui: videoque huiusmodi opiniones &
 contra religionem inualecere, & in totas etiam gentes diffundi. quocirca si in his consue
 tandis longior fortasse oratio hanc nostra euadet, ne succenseat quisquam. Studium enim mihi
 hi est, aduersus eos qui et vana iactant, & perturbationibus affectuum gloriatur, resistere.
 cuiusmodi ego diuersis hominum moribus versatus sum. Primum igitur a facultatibus animae
 incipiendum est. atque ex his ea quae ab affectuosis his & prauis affectibus hominibus di
 cuntur, nullam habere in se probabilitatem ostendendum. Animae enim hominis multae fa
 cultates sunt: quae primum in cognitrices, atque appetitrices diuisae, postea in duas alteras
 partes singulae rationales. scilicet & irrationales distribuuntur. nam quas communes cum ratione
 carentibus animantibus habemus, eas irrationales per se iccirco appellamus, quia propria ra
 tione praeditae minime sunt. Sed primo cognoscendi facultates in medium producimus: quarum
 prima ab inferioribus incipientibus nobis occurrit, sensus: supra quem imaginatio est: hanc
 opinio, opinionem cogitatio antecedit: ultra vero cogitationem supremum locum ob
 tinet intellectus. Requiro igitur ab his qui hanc nugantur, sint ne aequales omnes hae quae
 connumerari facultates, an aliae meliores, aliae peiores reperiri ex ipsis queant: quis enim ne
 get rationales irrationales & essentia ipsa, & operatione, tum dignitate etiam longe esse
 inferiores: atque ex rationalibus omnium supremum esse intellectum: secundo loco vero
 esse cogitationem: ac post eam opinionem: quae omnes in eo inter se differunt, quae opinio ra
 tionalis cognitionis principium est, dum vel conclusam rem a cogitatione habet, & quae
 cogitatio cum causa percipit, ipsa sine causa intelligit: vel ex particularibus principia sumit,
 ex ipsisque singulis communitatem quandam agnoscit, atque ita in se quoddam constituit vnuer
 sale. at cogitatio quae dicitur graece dicitur, a quodam in quoddam mutatur, id est a propo
 sitionibus ad conclusiones: atque ita per propriam causam rem quaerit comprehendens ope
 rationem suam explet: in eoque opinionem antecellit, quae illa sine ratione, id est causa cognitio
 nem consequitur, atque ideo instabilis est atque incerta. causa enim vtrorunque extremorum
 quae inter se in conclusione connectuntur, media interiecta, vinculum quoddam ad ipsa colligenda
 efficitur, vel prorsus insolubile, si non solum conclusionis, sed rei etiam ipsius causa fuerit, & ne
 cessario tam quae denuncupatur, quam quae subiiciuntur, continuerit: vel eiusmodi, ut solui etiam
 possit, si conclusionis tantummodo causa sit, & contingenti modo denuncupationes & subi
 iectiones cohibeat. Intellectus autem cogitatione etiam praestantior est, eo quod supra causam
 omnem cognoscendas ipsas res ingreditur, easque omni prorsus medio carente appulsione com
 prehendit: quasi inspector ipse rerum seipso & nullo alio intercedente rebus ipsis conuenit
 gatur. Ac rationales quidem in hunc modum diuiduntur. Videamus etiam irrationales, quo
 modo in ipsis quoque haec in cognoscendo operatio efficitur. sensus enim circa particula
 ria versatur. neque substantias ipsorum comprehendit, id enim rationalium proprium est,
 sed solas qualitates aut quantitates, aut tale aliquid quod substantiis accidere consuevit. ima
 ginatio autem eorum quae sensu percipiuntur, imagines ac formas recipiens, in se ipsas conser
 uat. Quenam igitur ex his facultatibus videntur tibi esse potiores: rationales irrationali
 bus, an e contrario: quis enim est qui priori contradicat, cum posterius concesserit: nisi for
 tasse ratione carentia ratione praeditis, & ea quae sunt in materia materia vacatibus, & ge
 nerationi, corruptionique obnoxia ipsa anteponat, quae semper in eodem statu permanet. Sed
 haec de cognitricibus animae facultatibus dicta sufficiant. nunc ad reliquas, id est appetitrices
 transeamus. nam hae quoque rationis capacitate, vel immunitate in quatuor diuiduntur: vol
 untatem & electionem: iracundiam & cupiditatem: quarum voluntas & electio rationales
 sunt, quippe quae solis ratione praeditis animalibus insint: iracundia & cupiditas irratio
 nales, eo quod brutis quoque communes sunt. tum quia illae propriam in sese habent rationem,
 exque

exque ipsa suas operationes exequentur: hae autem in brutis quidem cum sunt, a ratione prorsus
 absunt: in hominibus nullam propriam habent rationem, sed ea tamen sunt natura, ut
 rationi alienae possint obtemperare: cui cum parent, virtutum opera edere consueuerunt:
 eum vero ratione neglecta operantur, illis quae prorsus sunt irrationales similes plane euadunt.
 Rationales igitur facultates tam quae cognoscendi quam quae appetendi vim obtinent,
 irrationales longe esse potiores, nemo nisi prorsus a ratione alienus negaret. neque quis
 piam est, qui aut has contrarias inter se esse inficietur: aut si praesideat ratio, sibique irrationales
 appetitiones subiiciat, hominem idoneum ad virtutes exequendas effici: si succumbat au
 tem, incitationesque illarum sequatur, in vitium manifeste delabi. Ad corporis praeterea vo
 luptates appetendas ex qualibus facultatibus incitari consueuimus: quae frui ipsis maxime
 appetunt: non ne irrationales: harum vero voluptatum abstinentiam quae vel prorsus ipsas
 repudiamus, vel moderate admittimus, in quibus facultatibus inuenimus: nonne in ratio
 nales: si igitur in irrationales ad corporis voluptates vehementior incitatio efficitur
 in rationalibus vero vel integra affectuum sublatio, vel cum ratione & modo affectuum
 temperatio existit: quo modo melior existimari non debet vel impatibilitas vel mediocritas,
 quam ipsa immoderata affectuum incitatio, & consensus: nam ita immoderate et pronisue
 ad concubitum ferri, ut & in adulteria & in marium faecos coitus delabamur, irrationale
 prorsus effrenatum quae a furiosum est. quod cum facit homo, non video quo pacto id
 quod pessimum est, non sequatur, rationeque penitus destituatur: atque ob id inter ratione
 carentia & bruta animalia connumerandus non sit. Immo si verum dicere volumus, bruta
 ipsa prauitate excedere censendus videtur is qui rationem affectibus subiicit, idque quod na
 tura est praestantius, deterioribus facultatibus ita in seruitutem addicit, ut quicquid illae ap
 petuerint, faciat. Reliquum igitur est, ut pessimum omnium, turpissimumque esse eum om
 nes fateantur, qui pessima sectanda esse instituit: ea quae docet, quae hominem natura ratio
 nalem cum a ratione ipsa exturbant, tum peiorem etiam brutis ac ratione carentibus red
 dunt. Accedit ad hoc, quod nemo est qui eruditionis aliquantulum particeps sit, qui tres
 esse generales virtutes ignoret, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, quae praesiden
 te ea animi facultate quae sapit, iracundiae quae & cupiditatis incitationes moderante, exi
 stant. Sed quo modo temperantia erit, si cupiditas freno rationis subiecta non fuerit: tem
 perantia vero sublata quo modo esse possit iustitia non video: cum cupiditas rationis mo
 deramine reiecta neque quod sibi, neque quod illi conuenit, seruet: sed dominium quod ra
 tio in ipsam natura habet, & seruitutem quam ipsa erga rationem exhibere debet, prorsus
 repudiet: ut & nuptiae alienae violentur ex insatiabili iurore erga mulieres: & naturae etiam
 ipsi vim inferatur, dum maribus perinde ac foeminis abutuntur: & alienae res iniustae rap
 iantur ex nimia lucrandi appetitione. Adde quod prudentia quoque ipsa tollitur, cum ab
 irrationales facultatibus subiugatur ratio, deorsum quae in intemperantiam, atque amen
 tiam trahitur. quod cum sit, fortitudo quoque ipsa euanescit, quae ex iracundia freno ratio
 nis moderata existit. nam cum ratio ita affecta sit, turpiter quae affectibus succumbat, effi
 citur, ut neque ipsa suo naturali statu uti possit, cum imperandi omnem auctoritatem
 iam amiserit: neque iracundia rationi subijci tanquam dominae amplius patitur, sed im
 perium etiam ipsa detrectet, effrenis quae ad quodcumque incitata fuerit, feratur: ex ni
 miaque libidinis relaxatione ac licentia praecipit delabatur. atque ita efficitur, ut neque
 virtus vlla vsquam existat: neque homo ex operatione homo sit. Vel igitur ij qui volu
 ptuosam vitam summum bonum esse statuunt, in eiusque fruitione felicitatem ponend
 dam censent, virtutes hominis esse eas fatentur quas commemorauimus: siquidem id faciunt, sibi ip
 si aduersantur, cum virtutes esse concedant, & contraria tamen virtutibus vitia praeser
 rant: vel virtutes esse vllas penitus negant: quam opinionem omnibus qui mentis sunt com
 ptes, esse contrariam, ac recte sentientibus aduersari nemini dubium est. Sed dicent for
 tasse, qua de causa summus rerum opifex irrationales has facultates naturae hominum in
 didit, si ex illis operari homo non debebat: atque ita operari, ut quam maxima possit in
 tentione in ipsis vteretur, quo perfectiores ex vehementia operationis atque intentione
 facultates ipsae redderentur: ad quod in hunc modum respondemus: facultates has ita na
 tura esse comparatas, ut operari duobus modis possint. vel enim rationi obtemperantes,
 Eustrat.

vel rationis imperium respicientes id faciunt. cum igitur obtemperat rationi rationis etiam ipsa participes quodam modo ac rationales efficiuntur: atque ut hominem decet, operationes omnes exequentur suas: cum rationem repudiant, non solum brutis conuenientes actiones efficiunt, verum etiam peiores longe quam bruta ipsa esse conspiciuntur, cum praeter propriam temeritatem, rationalem quoque animae partem, ac sapientem secum adiunctam ad scelera ac flagitia excogitanda adiutricem habeant: secumque eam in perniciem praecipitem trahant. Illud praeterea aduertendum est, vnumquodque quod perficitur, ab eo perfectionem suam consequi, quod praestantius illo ipso sit, quod perficitur: ad idque attrahi, atque attolli: rationem vero irrationalibus facultatibus longe esse praestantiozem. qui fiet igitur, ut peiores ac viliores perficiantur si non ad praestantiozem facultatem fuerint reductae, atque illi subiectae, sed eam ad se detraxerint ac sibi subditam reddiderint: nam sicut anima rationalis nunquam perfectionem consequetur suam, nisi ad intellectum referatur, ac per eum ad Deum sublata illustratur: sic nunquam neque iracundia neque cupiditas perfectae vnquam effici poterunt, nisi ad rationem reductae ab ea moderatae ac meliores reddantur. non enim in excessu operationis ipsarum perfectio est: sed in eo quod rectae rationi tanquam mensurae ac modo subiciuntur, atque ita per participationem sunt rationales: quemadmodum etiam anima rationalis dum intellectus est diuina sit, perfecta esse dicit. Vnumquodque enim quod ad aliquid aliud se praestantius suscipiendum idoneum est, cum id suscipit, perfectum efficitur: cum non suscipit, in imperfecto suo statu permanet, in quo quidem solet proficere, si non proficiat. Errat igitur, qui in eo perfici irrationales facultates alserit, dum magis ac magis intenduntur. Nam si irrationalium facultatum perfectio in hoc consistit, dum amplius earum augetur irrationalitas, atque intenditur: in eiusdem remissione atque imminutione, id quod obtemperando rationi consequuntur, imperfectio erit. si enim contrarium ex contrario existit, ex contrario quoque existet contrarium. at si hoc fiet, erit irrationalitas ratione praestantior ac melior: quippe cum id ex quo perfectio, eo ex quo imperfectio provenit, longe praestantius esse nemini dubium sit. Sed quid esse a ratione magis alienum potest, quam si irrationalitatem rationi anteposendam censemus: nam hoc modo rationali etiam animae melius esset, si sibi ipsi, & peioribus, quam sibi uinorum, Deique ipsius fructu inniteretur: resque omnes in eo proficerent si ad peiora delaberentur: atque ita nos quasi in via progressi ad id tandem deueniremus, ut infima quoque corpora, infimamque materiae omni incorporea substantia, Deoque ipso primo omnium, omniaque ultra omnem comparationem supereminente, meliora esse existimarem, ac praestantiora. Quo quid stultius esse, magisque impium potest? Atque haec ab appetitricibus facultatibus sumpta argumenta sunt. circa enim affectus ac voluptates corporis sensus et imaginatio operantur: & fortasse etiam peruersa opinio. nam intellectus & cogitationis in his opera, nisi quatenus ipsarum rerum naturas percipiunt, nulla prorsus est. Quo modo igitur melius est ut homo qui rationalis est, secundum irrationales cognitiones ac peiores vitam traducat, atque inde a praestantioribus ac rationalibus recedens prorsus reddatur irrationalis: intellectus praeterea & scientia seu cogitatio certe cognitiones sunt: imaginatio & sensus incertae atque erroneae: secundum quas qui uiuit, secundum errorem uiuit, erransque est. qui igitur secundum has uiuere, quoque his iucunda sunt, sectari hortatur: errans legislator est, atque ob id procul a Deo recedit. Quo modo igitur veritatis praenunciator, i. propheta, & a Deo erit, qui procul a Deo abest, tantique erroris hominibus est auctor? Quo circa quis scopus ac finis summi opificis fuerit, cum animae rationali tum irrationali, tum vegetalem vitam adiunxit, consideremus. Vtrum id fecit ut qui rationales sunt, affectibus indulgentes temere uiuant, atque irrationaliter: an ut ita cum carne hac crassiore, & mortali, ac repugnante apta a se fieri colligatio possit: si prior ob causam fecit, ipse opifex a iabus nostris esse in causa videbitur, ut in peius delaberentur: quippe qui peiora melioribus copulauerit, atque in corporibus nostris utraque coniunxerit. at hoc est absurdum. falsum igitur propositum ex quo absurditas consequitur esse dandum est. Quare recta igitur vera causa est huius in eodem contrariorum coniunctionis, quae bonitati ipsius opificis conueniens dubitationem hanc dissoluat. Nam qui omnia ex bonitate sua creauit Deus, postquam haec quoque mortalia ex materia constituta, quae suapte natura ad malum contrahendum prona sunt, produxit: neque ea bonitatis suae, rationis, atque ordinis expertia esse passus est. sed aiarum

rationalium

rationalium substantiam fecit, quae iungi corporibus ex contrariis rebus compositis possent quia vero haec connexio sine medio nullo modo fieri poterat, cum corpora ex rationali anima sine medio vllum bonum consequi, vllam ue illustrationem nequirent admittere: propterea vegetalis, & sensiuu vita huic adiunctae sunt, quae mediae inter rationalis animae, & corporis copulationem, mutuaque cognationem intercederent: ut ex earum operationibus idoneum redderetur corpus ad affectionem suscipiendam, quae ex ratione induceretur: quippe cum crassiores, materialesque magis haec sint, quam rationalis: quam caro autem et corpus subtiliores a materiaque remotiores. rationalis enim anima eam naturam habet, ut & substantia, & operatione a corpore separari possit. haec autem cum neque substantia neque operatione separari a corporibus queant, licet in materia, & in subiectis corporibus existant: sola intellectione non secus ac species separantur: ut propterea inseparabiles perfectiones, id est *τὸ πρῶτον* a nonnullis qui de his agunt, appellatae fuerint. Primus igitur ac praecipuus animarum harum coniunctionis finis hic est. Sed ne corpus ea causa animam consequutum ut ornaretur, bonumque redderetur, inornatum potius ac peius hac coniunctione efficeretur: datae sunt leges ac mandata, quae & potiore partem in naturali suo statu conseruarent, & peiore meliori subiiciendo meliorem facerent. nam rationalis anima inuiolata atque illaesa seruatur, cum ad ea quae praestantiora ipsa sunt & sublimiora, conuertitur, id est ad intellectum, ac Deum, ab ipsisque perficitur: ipsa vero irrationales partes ad sese ducit ac trahit, ac per se ex virtutis executione ad sublimiora quoque illa ac praestantiora attollit. Quorum nihil falsus ille propheta percipiens turpissima omnium, ac foedissima legibus sanxit. is enim est, quem Arabes, Aegyptii, Persae, caeterique omnes qui huiusmodi vitam traducunt, prophetam suum, ac legislatorem praedicant: saeculus hominum, omnisque turpitudinis, atque obscenitatis plenus: qui ne ea quidem abhorruit, quae Sodomis & Gomorris contingere, igni consumptis propterea quod ea quae iste legibus instituit, flagitia perpetrabant: adeo ut terra quoque ipsa quam flagitiosa obscenitate calcauerant, penitus conflagrarit, redactaque in cinerem fuerit. Sed quid plura: satis enim haec sunt ad absurditatem huius dogmatis resellendam: quippe cum neque a principio nostrum hoc propositum fuerit. Resumamus igitur rursum Aristotelis ipsius verba, atque ea, ut incepimus, explicare tentemus.

De principis agendi,

Cap. II.

TRia autem sunt, quae in anima actionis, ac veritatis dominium habent: sensus, intellectus, & appetitus. sed ex his sensus nullius principium actionis est. id quod perspicuum est ex eo, quod bestiae sensum cum habeant, actionis participes minime sunt.

Adhuc de altera rationalis animae facultate quae circa ea quae esse aliter possunt, versatur, id est ratiocinatrice hic agit. nam quia sensiuu cognitio particeps quodam modo etiam ipsa est iudicij quod in materialibus, aliterque aliis sese habentibus versatur: ipsam quoque hic enumerans, tria esse in anima inquit, quae dominium actionis & veritatis habeant, sensum, intellectum, & appetitum. non quod sensus in actiones vim aliquam exerceat, illisque praesideat: sed quia cognitionis etiam ipse species quaedam est, verumque in quibusdam percipere potest: dum circa materiam & contingentia operatur, circa quae intellectus etiam actiuum negocium est. Intellectus vero ipse generaliter sumptus in necessaria, & ea quae contingunt, suam partitur operationem. agit enim, & contemplatur: agit circa ea quae esse aliter possunt: contemplando vero & circa ea quae esse aliter possunt, artificiose ac probabiliter, & circa necessaria ac stabilia scienter cognoscit. appetitus autem & sensus ipsius & rationis. i. actiuus intellectus quasi minister quidam est: quippe cum ille appetenda & fugienda proponat, materiaque operandi, id est iucunda & molesta ipsi offerat: ratio vero quae eligenda, quae ite repudianda sint, iudicet, atque vtriusque his conuenientem modum praescribat. Sensum autem non esse actionis alicuius causam, bestiarum. i. brutorum animalium exemplo declarat, quae licet sensu sint praedita, nullam tamen exercere actionem possunt. nam cum sentiant & iucunda, et molesta, quae subiecta sensibus sunt: ea quae molestiam afferunt vel fugiendo, vel repugnando ac vindicando reiiciunt: quae vero oblectant, vel ad sese attrahendo, vel persequendo

Eustrat.

f ij

appetunt: vt nulla in ipsis, quia ratione vacant, esse actio possit. actio enim in ijs est in quibus est consultatio, quæ quod eligendum est proponit, ad quod postea appetitus incitatur. nulli igitur actioni præest sensus: sed totum in ipsas dominium intellectus obtinet, atque appetitus: ille, dum ex consultatione iudicat, atque inuenit id quod appetendum est: hic, dum apprehendit ac persequitur, quod intellectus esse melius iudicauit. vt in brutis carentibus que ratione animantibus appetitus cognitioni & iudicio irrationali, in rationalibus rationi & intellectui actiuo inseruiat, ac ministret. Quare sensum nullius actionis esse principium, recte dictum est. Nam quando etiam in ratione præditis quæ sensui iucunda videntur, persequitur appetitus, rationis iudicium tunc cessat: & qui natura est rationalis, quasi ratione careat, ita operatur; brutisq; similis euadit: dum secundum sensum, quæ cognitio est irrationalis, vitam traducit. Cuiusmodi sunt gloriosi, auari, libidinosi ac voluptarij: qui ea duntaxat quæ percipere sensibus queunt, appetere consueuerunt, eorum nulla cura habita quæ intellectu percipiuntur.

Quod uero in cogitatione affirmatio et negatio est, idem in appetitu persequutio est, & fuga.

Rationem nobis tradit, quam habent inter se in actionibus cogitatio & appetitus, eorumque differentiam: cogitationem, id est *διανοίαν* appellans intellectum actiuum, hoc est contemplationem quæ operatur, cum quis de eligenda re iudicat. omnis siquidem cogitatio de vero & falso inquirit: vt hoc refellat, illud comprobet. appetitus autem in boni persequutione, & mali fuga versatur. quando igitur de agenda aliqua re inquisitio fuerit, bona ne sit, nec ne, cogitatio ipsa ratiocinando id colligit: appetitus vero si bonum id fuerit, apprehendit ac persequitur: si malum, fugit, atque ardet. atque ita appetitus ad cogitationem tanquam dominam ministri rationem obtinet, seu discipuli ad magistrā: cum quid aut mandet, aut doceat cogitatio, ipse excipiat, vt aut bonum eligat, aut malum fugiat, atque euitet. iccirco inquit quod in cogitatione est affirmatio & negatio, idem esse in appetitu persequutionem ac fugam: hoc est, sicut cogitatio quod ipsi bonum esse ex ratiocinatione visum fuerit, esse bonum affirmat: ita appetitum quod bonum est, persequi: quod eiusmodi esse cogitatio demonstrauerit. sicut item cogitatio esse bonum id negat, quod non esse bonum collegerit: ita quod bonum non est, fugere appetitum. Hæc autem de hominibus ijs dicuntur, qui ex ratione & iudicio viuunt.

Quare cum moralis uirtus habitus electiuus sit, electio uero consultatrix appetitio: propterea oportet, si modo electio proba est, ut & ratio sit uera, & appetitus rectus: & eadem & illa dicat, & hic persequatur. Atque hæc cogitatio seu mens, & ueritas actiua est.

Hoc ex præcedente consequitur. nam quia appetitus ad mentem ac cogitationem spectat, ab eaq; occasionem sequendæ aut fugiendæ propositæ rei accipit: propterea uirtutem electiuum esse habitum inquit. scientia enim habitus quidem quoque ipsa est, sed non electiuus: non enim circa ea versatur, quæ esse aliter possunt, quæq; in consultationem cadunt: sed circa necessaria, quæ semper eodem modo sunt, licet nullus circa ea quippiam egerit, quorum quidem perfectionem, id est ueritatem cognoscere in nostra sita est potestate: vt autem ipsa hoc modo sint, aut non sint, non est in nobis. multos præterea habitus etiā a natura habemus, cuiusmodi sunt & sensus. uirtus tamen talis minime est, sed in nostra potestate est collocata, & ex electione proficiscitur, utpote electione & studio nostro acquisita. Electionem quoque definit, eam esse appetitum consultatiuum asserens. electio siquidem uis appetitiua cū sit, appetitus est: consultatiuus uero, quia præcedente consultatione operatione sua fungitur, ac melius peiori anteponit. Tria enim sunt quæ in actionibus considerantur, uoluntas, electio, & consultatio. Uoluntas boni absolute appetitus est: quæ in diuinis substantijs exactam boni ipsius habet comprehensionem, quod ex sese etiam sine ullo consultationis adminiculo appetit: id quod iccirco fit, quia in diuinis nullus prudentiæ defectus reperitur. anima autem corpori alligata, atque ex eo perturbatum mentis intuitum adepta, pleraque ignorat: vt prudentia maxime indigeat, cum uelit quidem bonum, sed

sed timeat tamen, ne in errorem aliquem delabatur. Quocirca consultat, ac deliberat: atque inde ubi bonum inuenit, id non bono anteponit, atque eligit. vt apud ipsam inter uoluntatem & electionem media consultatio intercedat: quæ id quod uoluntas confuse appetit, ipsa distincte in quacunque proposita re agenda denudet, atque aperiat: electionem que ad ipsum id eligendum incitet. Quam ob rem concurrere duo hæc necesse est, vt scilicet & ratio quam mens nostra constituit, uera sit, quæ siue bonum esse bonum, siue malum esse malum ostenditur: & appetitus etiā sit rectus: ne si peruersus hic fuerit, id minime appetat, quod ratio persequendum esse demonstrarit, sed ad contrarium præcepto defertur: id quod sæpe in perturbatis fieri conspiciamus. Quemadmodum in Medæa, quæ licet ex ratione cognosceret mala esse ea quæ erat perpetratura: ab ira tamen appetitu superata ea fecit, quæ ratio mala esse demonstrauerat. Quo modo autem erit appetitus rectus: si electio scilicet proba, ac bona sit, id est ex uirtute facta, quæ melius peiori anteponat. nam electio cum appetitus sit consultatiuus, vt dictum est, si bona sit atque ex uirtute, illud prorsus appetet, quod uere bonum consultatio esse collegerit. Quare quod ratio bonum esse affirmauit, id cum bonus est appetitus consultatiuus persequitur. Atque hæc mens & ueritas actiua est.

Contemplatiuæ autem cogitationis & non actiuæ neque effectiuæ bene & male esse, est uerum & falsum: hoc enim totius cogitatiuæ opus est: sed actiuæ & cogitatiuæ ueritas est, quæ appetitui recto consentanea sit.

Cum in duas partes cogitationem & mentem diuiserit, quarum alteram circa ea quæ contingunt, alteram circa necessaria uersari dixit: illam que ratiocinandi, hanc sciendæ facultatem appellarit: ratiocinatricis que proprietatem iam explicauerit, nunc de ea agit, quæ scientiam affert. in illa enim non in contemplatione sola finis erat, vt satis inuenisse ueritatem fuerit: sed oportebat appetitum etiam accedere, qui demonstratam rem persequeretur, & actionem, quæ bonum cognitum atque inuentum exequeretur. quando quidem eius acquisitio in nostra potestate est. nam cum esse aliter possit, vt efficiatur, nostro studio indiget. cuiusmodi esse ea quæ ad temperantiam spectant, manifestum est. iccirco species illa mentis ac ueritatis actiua fuit appellata. Contemplatiuæ autem cogitationis & mentis quæ neque actiua neque effectiua est, bene & male se habere contemplationis terminos non excedit, sed eouisque tantum progreditur. bene enim sese habet, cum uerum inuenit: male, cum errat, & fallitur. vt si quis de figura terre inquirat, globi ne, an tympani, an lentis formam habeat. hic enim ubi globosam eam esse inuenit, acquiescit, ac satis habet: neque ei amplius est opus aut globum facere, aut terram, vel quippiam aliud excolere ad ueritatis demonstrationem. Adiunxit autem hic Aristoteles actiuæ effectiuam, eo quod etiam ipsa circa ea quæ contingunt, operatur, & circa ea quæ in nobis sunt, opus suum efficit, cuius causa uidelicet prius rationis consideratione uisa fuerat: id quod in ædificatoria & fabrili huiusmodiq; alijs uidere licet. Cum uero dixerit, bene & male se habere in contemplatrice nihil aliud esse quam uerum & falsum: subiungit: hoc enim totius cogitatiuæ opus est: eo quod tam ueri inuentio, quam aberratio in falsitatem utrisque cogitationis & mentis partibus est communis. unde etiam infert: sed actiuæ & cogitatiuæ ueritas est, quæ appetitui recto consentanea sit. in ea enim cogitationis parte quæ non in ueritatis inuentione sistitur, sed insuper requirit, vt ex appetitu consultatiuo, quæ est electio, aliquid agatur: bene & male se habere in uero & falso non consistit, sed actionem quoque sequi aliquam necesse est: vt in ea ueritas consentanea, id est consentiens & conueniens sit appetitui recto. ita enim & cum inuenta est ueritas, bonum ipsum agitur: quippe cum actiuum bonum, bonum sit: & cum appetitus rectus est: ne contrarium eligat, quam ratio collegerit, sed illud ipsum planè quod uere fuerit demonstratum.

Electio igitur actionis principium est, unde est motus, non cuius causa. electionis uero appetitus, & ratio quæ alicuius causa est.

In actiuis uirtutibus, operationibusq; ipsarum, quæ proprie actiones dicuntur, tria hæc considerantur: cogitatio quæ est ratio priuatim appellatur, electio, & appetitus. quæ igitur

rationem inter se hæc tria habeant, nunc ostendit. electionemque esse actionis causam inquit: & causam quidem non finalem, quæ est cuius causa aliquid fit, sed effectiua. vnde. n. est motus, ea effectiua causa est. nã ex electione gignitur actio, atque efficitur: vbi. n. hæc id quod à ratione demonstratum est, bonum opposito malo anteposuit, operamur, atque agimus. electionis item causam appetitum esse dicit, & rationem quæ alicuius causa est. At vero superius appetitum vt genus electionis, & rationem vt differentiã constitutricẽ sumpsit, quando electionem esse appetitum consultatiuum definiuit: quo modo igitur nunc & appetitum & rationem esse causas electionis effectrices inquit: materiales enim potius vel vt rãq; dici possent, vt pote totius, quod ex ipsis constat, partes: nã quod ex partibus constat totum, forma est: in materiaque id est in partibus ijs ex quibus constituta est, consideratur: vel si non vtrãque materiales, saltem altera materialis, altera formalis dicenda erat. in definitionibus. n. genus materiæ, differentiæ formæ solent correspondere: vt hic sibi constare Aristoteles minime videatur. An fortasse superius appetitum vt electionis genus sumpsit, propterea quod irrationabilibus & rationalibus est communis: electionem vero, eo quod in solis ratione prædictis reperitur: est enim consultatiua: tanquam speciem ei supposuit. Hic autem efficiens causam electionis esse appetitum inquit: quia re aliqua appetibili proposita prius quidem appetitus ipse, quæ est rei absolute appetibilis cupiditas quædam, excitari consuevit, etiã absque ratione: deinde ratio incitationem eius atque impetum cohibet ac moderatur, ratiocinando atque ostendendo an recte ac pro dignitate appetuerit. atque ita postea electio subsequitur, ab appetitu origine sumpta, & à ratione quæ veritatem circa rem appetibilem demonstrat. nã sic efficitur, vt electio appetitum vt genus, rationem vt differentiã in se habeat, non illã quidem inquirentem ac ratiocinantem amplius quale id sit, quod appetitus persequitur: id enim iam inuenit, atque ob id subsequuta est iam electio: sed consultantem, vt eo quod appetit potiri etiã valeat. Nã facultatibus & poterijs quæ supra animæ substantiã sunt, cum extra materiã sint, nulla opus est consultatione: quippe cum illa tantum velint, quæ vel ex necessitate possunt, in quibusque nihil est, quod absolute contingere aliter queat. animæ autem quæ tum materiæ & corpori innexa est, tum facultates irrationales adiunctas habet, ambiguitas, & ignoratio accidit: actionesque eius in eo versantur, quod esse, ac non esse aliter potest: vt periculum inde sit, ne in prudentiã inopiã sæpenumero delabatur. Quocirca consultatione, ipsi opus est, qua modum inuestiget, quo rem appetibilem vel consequatur absolute, vel consequi facilius possit. Cum dixerit autem electionis principium appetitum esse & rationem, subiungit: quæ causa alicuius sit/ vt eã rationem & mentem significet quæ agendis rebus accommodatur: quæ non ad veritatis inuentionem vsque tantum progreditur, sed quæ actionis, finisque eius causa ratiocinatur: rebusque cõuenit, quæ esse aliter possunt, ad actionemque & effectiõnem pertinent, nã quæ scientiã affert cogitatio, et ratio non alicuius alterius causa veritatem demonstrat, sed in ipsius inuentione acquiescit, sicut iam dictum est. Ex his igitur colligere possumus, duplicem in agendis bonis tam appetitum esse, quam rationem. primus enim appetitus ille est, qui ante excitatur, quam ratio quipiam iudicabit, demonstrabitque an proposita res digna sit, quæ appetatur: qui quidem nondum rationalis dicitur. secundus alter subsequitur appetitus cum ratione, quæ electio etiã nuncupatur: qui postquam appetendum esse aliquid demonstratum fuerit, existere consuevit. atque hi gemini appetitus sunt. prima autem ratio ea est, quæ bonum esse quod appetimus, ratiocinatur, electionemque solet antecedere: secunda vero, quæ modum inuenit, quo id quod iam elegimus, consequi etiam valeamus.

Vnde neque sine intellectu & cogitatione, neque sine morali habitu electio est. bona etenim actio, & quod item contrarium in actione est, sine intellectu & cogitatione, & moribus non existit.

Confirmat hic id quod prius dixit, principium effectiuum electionis appetitum esse, ac rationem eã, quæ ad actionem vt finem spectat: ostenditque hoc à posteriori, cõiecturali vsus demonstratione. nam appetitum, inquit, & rationem esse electionis efficientes causas inde est perspicuum, quod sine intellectu, & cogitatione, & morali habitu nulla electio est. nisi enim & appetitus ad rem ipsam appetibilem excitatus ac motus fuerit, & intellectus actiuus de ipsa

ipsa eadem re ratiocinetur, ac colligat esse eligendã: electio neque esse, neque operari villo modo potest. intellectum & cogitationem, id est *vovv* & *δύσβοιαν* hic rationem appellat, quæ de appetibili re ratiocinatur. cogitatio enim etiã ipsa intellectus vocatur, quippe quæ ipsius intellectus imitatio sit. Quod enim is qui proprie intellectus dicitur, simplici appulsiõne cognoscit atque intelligit, id cogitatio medio vsa rei ipsi accommodato explicat, ac comprehendit. Cũ vero ait/ neque sine morali habitu/ de appetitu intelligit: propterea quod ex moribus euenit, vt appetitus vel recte, vel non recte operetur. cum enim mores boni sunt, rectum, cum prauis, peruersum esse etiã appetitum necesse est. Quare oportet in electione tantum cogitationem, quam appetitum inter sese conuenire, vt hic recte appetat, illa vere ratiocinetur ac demonstrat. nam recte & non recte in actionibus absque his vtrisque esse nullo modo potest recte sanẽ, cum bene vtraque sese habent, non recte, cum male & peruerse.

Cogitatio vero ipsa nihil mouet, sed ea quæ causa alicuius est, & actiua. hæc enim etiam effectiua dominatur: quippe cum causa alicuius faciat, vniuersi quisque qui facit: neque finis absolute, sed ad aliquid & alicuius sit, id quod fit. non tamen id quod agitur. bona enim actio finis est: finis vero ipsius est appetitus. Idcirco vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio est. Tale autem principium est homo.

Differentiã duarum cogitatiua specierum etiam superius dixit: quã hic quoque ostendit. subdividit enim cogitandi facultatem, quæ circa ea versatur, quæ esse aliter possunt, in actiuam, & effectiuã: inquitque has eo inter se distare, quod illa non ulterius quam ad actiõis ipsius finem progreditur: effectiua vero cum alterius causa operetur, suæ operationis finem quendam habet, qui ad aliud quoddã refertur: vt quam rationem habet actiua ad scientiã, eandem effectiua ad actiuam habeat necesse sit. nam quemadmodum sciendi cogitatio veritatis inuentionem finem habet, nihilque ulterius procedit: actiua vero licet veritatem etiã ipsa inueniat, non in ea tamen conquiescit: sed actionem et adiungit, vt id quod appetitus affectat, de quo et fuerat ratiocinata, assequi possit: sic effectiua cum finem suæ operationis opus id quod effecit, habeat, non eousque consistit, sed ad alterum sublimiorem perfectioremque finem spectat. verbi causa, ædificandi ars finem quidem habet domus ædificationem, sed aliud tamen quid domo ipsa præstatius ac perfectius spectat: quæ est conseruatio, & salus eorũ quæ in domo vel deponuntur, vel inhabitant. videturque hoc animæ hominis admodum esse accommodatum: nã cum anima & separata à corpore sit, alijsque ipsi annexis viuendi facultatibus, dum scilicet absque villo corporis munere consideratur: & coniuncta ipsidem sit vtilitatis ipsorum causa, dum cum ipsis, & per ipsa extrinsecus operationes quasdam edit: quatenus est separata, operationem supra hæc ipsa habet, verumque ex propria sua perfectione inuenit, nihilque ulterius requirit: quippe quæ quod rationem finis magis subeat quam veritatem ipsam, habeat nihil. quatenus vero ad corpus ipsum, vitasque reliquas spectans operatur, vt eas subiiciat sibi, in melioremque statum deducat, prout conuenit vnicuique, præter veritatis inuentionem fines alios habet: non quod ipsi et hic veritatis indagatio atque inuentio satis non sit, sed quod aliæ ad propriã perfectionem sola veritate non sunt contentæ, sed & operationibus alijs, & actionibus indigent, vt ita sequi id quod melius est, possint, id est rationem: ne ad deteriora delapsæ nobilitatem eius deturpent, maculãque aliquam ei inurant. Cum enim sint natura materiales hæc rationi adiunctæ facultates, multisque ob id extrinsecus indigeant: idcirco sit, vt & actiones, & fines actionum diuersi generis existant: id est & cuius causa, et quo. nã artes multa necessaria ad vitã fabricantes inuentæ sunt: id quod in effectiuis videre licet, in quibus finis cuius causa, est ipsum artis opus, ipsumque effectum: finis vero quo, id est ob quem, est naturæ nostræ mortalis necessitas, quæ multis adiumentis indiget: tum vt conseruetur, quodque exinanitum est expleat, tum ne læsionem aliquam extrinsecus patiat. exempli causa, panifica ars finem cuius causa, panem habet: finem autem quo, vt hominem alat, ac nutriat. fabrili item finis cuius causa, est vas, quod eius operationis effectio est, id est olla, aut lebes: finis quo, est quantum ad hominis vsum atque vtilitatem vasa hæc spectant. necnon ædificatrix cuius causa habet domum, quæ ædificationis ipsius & fabricatiõis est finis: quo, hominis tutelã, vt nocumẽta ex aere ab eo arceat, aliãque nonnulla quæ ex

trinfecus ingruere, lætionemq; afferre ei aliquā possent. Atque hæc breuiter dicta sint, vt
 propositæ orationis scopum summam colligeremus, nunc verba et ipsa diligentius per-
 pendamus. **C O G I T A T I O**, inquit, ipsa nihil mouet &c. Dixerat actionis principium
 effectiuum esse electionem, electionis vero appetitum & rationem quæ causa alicuius esset,
 rationem cogitationem & mentem actiuam appellans: ne igitur quispiam omnis cogitatio-
 nis finem esse alicuius causam opinetur, omnemq; cogitationem habere aliquid quod ad alte-
 rum finem præter veritatem moueat: cogitationem ipsam inquit absolute per sese alium fi-
 nem veritate ipsa perfectiorem non habere, ad quem aliquid moueat, cuius respectu mo-
 tionis principium sit: sed vbi tamen ad agendum se transtulit, actiuam cogitationem euade-
 re, tuncq; electionem mouere, vt agat, atq; id quod appetit, assequatur: de quo scilicet an-
 tea quoq; veritatem ipsam indagauerat, fueratq; ratio cinata. **iccirco** inquit non ipsam cogi-
 tationem absolute mouere, sed eam tantum quæ causa alicuius esset, & actiuam. quæ verita-
 tem ob finem aliquem ab ea diuersum inquirat, atque inuenit: quæ et actiuam propterea di-
 citur, quia præter veritatis inuentionem actionem quoq; exigit, ad eamq; electionem mo-
 uet, atque incitat: vt ad finem eum perueniat, quem ratiocinando expetendum esse docuit.
HÆC enim, inquit, etiā effectiuæ dominatur: actiuam cogitatio, quæ & ratiocinatio, & ra-
 tiocinatrix cogitatio dicitur, effectiuæ et cogitationis principium est. effectiuæ vero ea est
 quæ opus quod est ab operatione diuersum, pro fine habet: cuiusmodi omnes sunt, quæ ef-
 fectiuæ artes appellantur: vt statuaria, ædificatrix, fabrilis, ac cæteræ, quibus singulis diuer-
 sus ab operatione finis est: statuaria statua, ædificatrix domus, fabrilis lectica, aut sedile, aut
 mensa, aut quippiam tale. **Q V I P P E** cum causa alicuius faciat, vnusquisq; qui facit &c. **iccirco**
 finem inquit effectiuæ, id est opus, & effectum ipsum ob quod non est operatio absolute,
 quod scilicet sui ipsius causa minime est, neque in seipso conuiescit, sed ad aliud respicit, ad
 quod tanq; præstantiorem superioremq; finem refertur: cuius etiā esse dicitur, eo qd ob
 ipsum factum esse nemo ambigat. ædificatrix enim finis cum sit domus, ex se perfectione
 non habet, sed ad hominis vsum, vtilitatemq; respicit, illiusq; est vtpote ob ipsum facta. Idē
 in omni effecta re videre licet. Actiuæ autem finis non est huiusmodi, sed satis est dūtaxat,
 vt finis, bona ipsa actio. appetitusq; a principio hoc existit: vt qui appetit, & bene appeten-
 do, & bene demonstrando, & recte consultando, & demum sicut debet, operationem suā
 perficiendo, bene agat. **iccirco** vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appeti-
 tus electio est. tale autem principium est homo. Quoniam ab appetitu, inquit, incipit electio,
 intellectumq; habet ratiocinatum, atque actiuum, qui appetitui ipsi præest, dum pri-
 mum ratiocinatur atque examinat recte ne ille appetiuerit, deinde eligit ac consultat, quo
 modo appetitam rem consequi possit: iccirco electio vel appetitiuus intellectus diceretur:
 quippe quæ appetitum tempore præuenientem, intellectum subsequenter habeat: vel app-
 etitus intellectiuus. idem enim vtrunque est: siue intellectus ponatur vt genus, & appeti-
 tus vt differentia subiungatur ad contemplatiui distinctionem: siue anteponatur appetitus,
 generisq; vicem obtineat, differentia vero loco subsequatur intellectus, quo ab appetitu
 absolute qui inesse etiā brutis natura consuevit, distinctio aliqua efficiatur: ita vt tres ele-
 ctionis definitiones habitu ac respectu diuersæ, re subiecta autem eadem sint: immo vero
 prima & tertia solo nomine inter se differant: nam quod in prima est consultatiuum, id in
 tertia intellectiuum dicitur, qui enim appetit cogitat, atque intelligit, habitusq; ipsum pro
 fine habet, cuius causa intelligit, ratiocinatur, ac consultat: non enim cognitione, sed actio-
 nem sibi proponit. Quod vero inquit: tale autem principium est homo: eiusmodi habet sen-
 tentiam: Ex ijs quæ operantur alia supra electionem operantur, quæcunq; rationem huma-
 nā excedunt, vt Deus: quæ item inter intellectum & animā sunt, viresq; in anima constitu-
 tas exuperat. omne enim quod eligit, consultat: quod consultat, defectu prudentiæ consul-
 tat. Deus autem & intellectus prudentia non caret, neque apud se quicquid quod contingat,
 sed necessaria omnia ac stabilia habet. quæ vero carent electione, ratione etiā carent. solus
 autem homo operari ex electione natura potest, principiumq; & causa eorum est quæ ex
 ea efficiuntur. iccirco opinionem hanc sequutus, primum principium & causam operatio-
 num quæ ex electione fiunt, esse hominem inquit: quippe cum neq; ante se, neque post se
 quippiam habeat, quod electione in operando vtatur. sicut enim iam diximus quod eligit
 etiā consultat: quod autem consultat tum ratiocinando operatur, tum circa ea consulta-
 tionem

tionem habet, quæ euenire aliter atque aliter possunt.

Nihil autem est eligibile, quod factum est. uerbi causa Ilium expugnasse
 eligit nemo. non enim cōsultat quispiam de eo quod factū est, sed de eo quod
 futurum est, esseq; aliter potest. quod autem factum est, quin factum sit, fieri
 nullo modo potest.

De ijs quæ electioni subiecta sunt, hic loquitur: ostenditq; ea esse eiusmodi, vt euenire
 aliter atque aliter possint, & futura sint. neq; n. de necessarijs consultat quispiam, neque de ijs
 quæ antea facta iam sunt. qd si de his non est cōsultatio, neq; electio erit: quippe cum vnus-
 quisq; qui eligit, consultando eligat: vnde et consultatiuus appetitus electio ipsa definita est.
 Quo modo igitur erit eligibile id de quo nulla est consultatio: quorsum enim consultaret
 quispiam de re iam facta, & de aliquo ex ijs quæ necessaria sunt, de quibus sanè consultat ne-
 mo, vanaq; omnis consultatio est: De factis igitur & necessarijs nemo qui sapit consultat:
 atque ob id etiam neque huiusmodi quippiam eligit. nā si vbi est electio, ibi est consulta-
 tio: vbi non est consultatio, neque electio sit, necesse est. adde etiā qd si de ijs quæ euenire ali-
 ter possunt, suntq; in nostra potestate electio est: fieri autem non potest vt quod factum
 est, nō sit factum, quod factum est, eligibile nullo modo erit. huius autem exemplum Tro-
 iæ expugnationem ponit. quis enim nunc est, qui expugnare eam urbem eligat, quæ multis
 ante seculis fuerit expugnata?

iccirco recte Agatho inquit: **Re nanq; sola hac ipse priuatur Deus:**
Vt facta minime infecta possit reddere.

Tragicus Poeta fuit Agatho: cuius hic meminit Aristoteles, qd consentientia cum ipso
 scripserit. vnde etiam dictum eius laudat. Quia enim, inquit, hæc ita se habent, propterea et
 Agatho recte dixit, adeo necesse esse vt quod iam factum est, nō possit esse non factum: vt
 de Deo etiā ipso dicere audeamus, qd licet omnia possit, vtpote omnium causa, eo solo ta-
 men priuatur, vt quod factum est, facere quin factum sit, nequeat. nam vel Deus est causa
 etiam rei factæ: omnium siquidem tam quæ sunt, quam quæ fuerunt, causa est: vnde si id
 quod factum est, ita tolleretur, vt factum non esset, tollere etiam ne ipse esset causa illius, pos-
 set: vel si rei factæ non est causa, causa omnium non erit: quæ vtraque absurda sunt, fieriq;
 nullo modo possunt.

Vtrarūq; igitur intellectiuarū partiū opus ueritas est. Quocirca secundū
quos habitus utraq; maxime uerū dicit, n̄ utrarūq; uirtutes erunt.

Diuisit superius intellectum nostrum in actiuum, & contemplatiuum: hosq; differre in-
 ter se subiectis rebus ostendit, qd alter circa ea quæ esse aliter possunt: alter circa necessaria
 tantum versetur. sumpsit præterea separatim actiuū in quo & recta ratio & prudentia con-
 sideratur: de eoq; ea disseruit, quæ ad notionem eius explicandā satis fuerunt. nunc de om-
 nibus intellectiuis habitibus dicere proponit, quæ omnes ad intellectum absolute referuntur:
 tur: atq; iccirco sumit id quod omnibus his commune est, quasi finem ipsorum, quod etiā
 opus appellat. Inquit igitur, cum in duo intellectus noster diuidatur, in actiuum, & contem-
 platiuum, vtrorūq; horum ueritas finis est. oportet igitur statuere secundum quos habitus
 præcipue vtraq; ex his partibus intellectus verum dicit, qui etiā uirtutes vtrarūq; harum
 sunt: ac de omnibus ipsis postea disserere. Sed dubitare aliquis posset, quo modo partes has
 rationalis animæ dicat: cum anima vnum quoddam sit ex incorporeis, quæ etiā separabilia
 à corpore sunt. nā si incorporeum quoddam per se est anima, proculdubio etiā indiuidua
 erit: si indiuidua, quo modo partes habeat querendum est. An ratione corporis indiuidua
 anima dicitur: quemadmodum et cætera omnia incorporea quæ post primā causam sunt:
 nam per se etiam illa in compositione considerantur, ex diuersisq; tanq; partibus constituta
 sunt, ac composita: siq; etiā deitas in ipsis dicatur, per participationem habere deitatem di-
 cuntur: nihilq; ex ipsis est, quod ita sit Deus, vt nihil aliud sit. vnus vero Deus hoc ipsum
 per se est, quod dicitur Deus, aliudq; nihil: licet omnia simul, quatenus est causa omnium,
 sit. At ex ijs quæ post ipsum sunt, quicquid Deus dicitur, aliud quid essentia cum sit, parti-
 cipatione esse Deus dicitur: vt sit simul & deificatum & deitas, & particeps & participans.
 ecce iam tibi compositio: quæ si est, partes quoq; erunt, ex quibus totum componitur. qd si

ea quæ supra animam sunt, excepto primo omnium auctore, composita sunt omnia: multo magis anima erit composita, non est igitur absurdum, si partes etiam habere eam dicamus: quippe cum non secundum dimensionem, & continuitatem quæ in corporibus est, eas esse intelligamus, sed eo modo quo natura comparatum est, ut incorporea componantur.

Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. III.

Sumpto igitur altius principio rursus de ipsis dicamus.

Quoniam prior vnaquæque substantia sua ipsius perfectione est: cum dixerit iam de substantia duarum animæ partium, id est ratiocinativæ, ac contemplativæ quantum ad propositum est satis: nunc de utriusque harum perfectione docere vult, ac propterea resumit orationem, quasi de ipsidem, partibus scilicet intellectuæ animæ habenda sit: id quod & verba ipsa/altius/& rursus/nobis intelligendum esse ostendunt. nã quæ de utriusque ipsarum virtutibus ac perfectione traduntur, de ipsis his dicta esse nemini dubium est.

Sint autem ea quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque: hæc vero sunt ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. nam estimatione & opinione fieri potest, ut mentiamur.

Vniuscuiusque rei quæ est vel sit, substantia ex processu ab effectiva causa consideratur: perfectio vero ex conversione rei ad illam, dum ad illam accedere affectat, illamque quatenus licet, imitari studet: ut sicut illa est perfecta, ita etiam ipsa res perfecta ea scilicet quæ ipsi convenit, perfectione efficiatur. Ideo animæ etiam necesse est & partibus eius, ut ad illam efficientem causam convertatur, illamque bonis habitibus & operationibus imitetur. sicut igitur substantiam intellectuæ animæ facultatis cognovimus, alteram scilicet eius partem esse contemplativam, alteram ratiocinativam, atque hanc circa ea quæ aliter possunt evenire, illam circa necessaria versari: sic debemus quoque habitus illarum cognoscere, quibus operando perfectæ fiunt, causamque suam perfectione imitantur, atque ita boni ipsius fructione percipiunt. ob hoc enim ut essent productæ sunt. Enumerat igitur quot sint habitus, eosque inquit esse numero quinque: quos et nominatim exponit. tot autem eos esse prorsus neque excedere, neque deficere, ita ex divisione manifestum fiet. Intellectivam animæ facultatem duas habere partes dictum iam est, vnam, quæ circa ea quæ contingunt, alteram quæ circa necessaria versatur. quæ in ijs quæ contingunt, versatur, subdivisa in duas et ipsa distribuitur species, activam & effectivam: quarum altera prudentia, altera ars nominata est. quæ vero in necessarijs versatur, tres admittit partitiones: quarum vna scientia, altera sapientia, tertia intellectus appellatur. ac præter has quidem partes nihil inveniiri amplius potest. quid autem vnaquæque harum sit, quidque a cæteris differat, procedens disputatio explicabit. Sed hæc hæcenus. nunc verba et ipsa particulatim videamus. **S** I N T autem, inquit, ea quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque. Quia primus Aristoteles de intellectu animæ facultate hæc inuestigavit quinque, in quæ ad summum ipsa distribuitur: propterea sint, inquit, fidenter hoc discipulis suis præcipiens. cum vero ait/quibus anima affirmando vel negando verum dicit/id ad sensitivæ differentiam posuit: immo fortasse et opinionis. nã qui recte opinatur, recteque imaginatur, vel sentit, cum non errat, verum et ipse dicere, hoc est verax esse. *ἄλλοθεν* dicitur: non eo tamen quod pronunciet aliquid, sed quod bene prout essentia cognoscetis facultatis requirit, affectus sit. at in loquutione & intellectu veritas affirmatione utitur & negatione: vereque affirmat, aut negat in vnoquoque ex ijs quæ fuerunt connumerata. Addidit autem estimatione & opinione/&c. ea de causa, quia singula ex his quinque dum in propria constitutione sua manent, mentiri nunquam possunt: estimatio vero in vniuersum & opinio fallit ac mentitur nonnunquam: quemadmodum si quis aut pedali magnitudine esse solem opinetur: aut lunam dum terram illustrat, ex sese habere totum lumen existimet. Verum in hoc dubitare aliquis posset: primum, quo modo verum dicere anima affirmando, vel negando intelligatur: quasi fieri possit, ut in aliquo etiam alio orationis genere quod in sola enunciatione veritas reperitur: cum tamen neque optatio, neque imperatio, neque vocatio, neque interrogatio admittere villo pacto veritatem aut falsitatem queant. Deinde qua

qua de causa quinque hos habitus veraces esse simul omnes ita necessario asserit, ut nunquam mentiantur: nam scientia & sapientia & intellectus cum circa necessaria versentur, certam quidem ac stabilem veritatem habebunt: at ars & prudentia, quæ subiecta habent eiusmodi, ut evenire aliter atque aliter possunt, qua ratione necessario verum dicent: veritas siquidem orationis ipsum esse rei consequitur: & e contrario ipsum esse rei veritati orationis correspondet: ut quibus esse firmum ac stabilem est, de ijs certa ac stabilis veritas quoque fit: quibus contra instabile est atque incertum ut sint, de ijs non possumus quippiam certi pronunciare. qui igitur de necessarijs contemplantur, necessario verum dicunt, cum de ipsis quid pronunciant: qui vero circa ea quæ contingunt, versantur, non necessario de ipsis verum eos dicere censendum est, sed prout contigerit. Quare videtur Aristoteles cum rerum veritate minime consentire, cum artem & prudentiam inter absolute veridicos habitus reposuerit. quid igitur ad hoc dicendum est: illud sane quod prima ipsa veritas suggesserit. Dubitatio itaque prima ita est solvenda. Veritas quidem & in verbis, & in rebus consistit: in rebus, cum vnumquodque quod est, semper & eodem modo sese habet: in verbis, cum de re quæ est, quod sit, pronunciamus, atque asserimus. quæ nimirum veritates in eo inter se distant, quod hæc syncerum ac purum in se verum habet: illa quæ est in verbis, habet aliquid etiam quod non sit verum, quippe cum ex simplicibus vocibus composita sit, simplex autem vox nihil quod aut verum aut falsum sit, possit significare. propterea ut veritatem quæ in verbis est, ab ea quæ est in rebus distingueret, verum dicere animam inquit ex his habitibus affirmando, aut negando: ut ipse de rebus inuestigantem, ac pronunciantem id quod in ipsis verum inuenitur. vel fortasse non ut ab alio aliquo distingueret, affirmare aut negare. Aristoteles posuit: sed ut id quod est, significaret, non posse fieri ut verum nisi enunciando dicat quispiam. Ad secundam autem quaestionem, quo modo habitus qui circa ea versantur quæ esse aliter atque aliter possunt, verum absolute ac prorsus dicant: ita respondendum est: non habitus ipsos esse in causa mendacii, cum sine quem sibi faciendo, aut agendo proposuerant, frustrantur, sed rerum ipsarum naturam, quæ in materia constituta, instabilisque est. Exempli causa in medicina, quæ ægrotantium sanitatem procurat, si nihil eorum quæ fieri possunt, medicus ipse prætermiserit, sed omnia accurate atque opportune tractarit, ægrotus autem nihilo magis tamen propterea curetur & conualescat, sed moriatur: non est medicus qui errat, ac fallit, sed ipsa rei natura, quæ materialis cum sit, incertitudine, atque instabilitate prædita est: neque quispiam qui recte velit iudicare, id vitio dandum medico existimabit, quod finem quæ sibi a principio proposuerat, non fuerit consequutus: sed frustrationis causam in instabilitatem naturæ proculdubio referet. Idem in ædificatoria: idem in fabrilis arte censendum est, idem quoque in civilibus actionibus de prudentia est dicendum: prudens enim, licet diligenter consideret, recteque ac vere ratiocinetur: exturbatur tamen sæpenumero a fine quæ proposuerat, non quod ipse fallatur, ac mentiantur: sed quod subiectæ ipsi res fluxæ atque instabiles cum sint, immutantur, atque excidunt. non est igitur ille accusandus quod sine suo non fuerit potitus: sed potius quod recte ratiocinatus fuerit, ac consultarit, laudandus: causaque frustrationis non ipsi, sed naturæ rerum quæ contingere aliter poterant, instabilitati ascribenda est. Ars igitur, & prudentia habitus sunt per se quidem veridici: si tamen aliquando falsum subsequatur, id non habituum ipsorum est, sed rerum contingentium instabilitatis. Vnde etiam Demosthenes, cum vitio ei daretur, quod non evenisset id quod ipse consuluerat, ita crimen oblatum diluit: nemo inquit, de futuris consultare certum quid potest: rerum futurarum instabilitati quod reprehensione dignum erat ascribens. Opinio vero, & ea quæ speciali nomine estimatio, seu suspicatio, id est *ὑπόληψις* appellatur, quando mentiuntur, ex se, non ex alio mentiuntur, ac falluntur: atque in se errorem ipsum habent: quippe cum verum ipsum ignoret, atque id quod veritati contrarium est, existiment, atque opinentur. quemadmodum ille facit, qui cum in aqua demersum remum videat, & ex aquæ fluctuatione allucinetur, fractumque esse eum putet, visione ipsa deceptus: ita re vera esse opinatur, atque existimat. Animæ igitur habitus contemplativi qui circa necessaria versantur, utrinque tam ex subiectis sibi rebus, quam ex ipsis enunciationibus veritatem habent: ut in ipsis veritas quæ in verbis est, cum rerum veritate prorsus consentiat. qui vero circa ea quæ contingunt, munus suum exercent, vere quidem etiam ipsi pronunciant, & ratiocinantur: sed interdum tamen fit, ut rerum subiectarum

naturam resistentem ob instabilitatem, repugnantemque habeant.

Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquisitè tractare, & non se, qui similitudines opus est.

Nunc de singulis quæ enumeravit, differere incipit: quidque vnumquodque ipsorum sit, docet: & quid à reliquis differat, quia igitur cognata hæc cum sint, quædam inter se habent similitudinem, ut in exacta horum perceptione nostra confundatur intelligentia, ut differentias ipsorum ignoremus, aliudque pro alio interdum sumamus: ideo inquit, si exquisitè tractare, & non sequi similitudines opus est. nam quemadmodum licet columbæ & palumbis similitudo quædam sit, non tamen ob id eadem esse & columbæ & palumbæ debemus asserere: sed proprijs ipsas differentijs inter se distinguere: sic & ars & scientia quavis quædam inter se similitudine coniunctæ sunt: quæ causas scilicet rerum à se effectuum utraque assignat: quæ item ordine in disciplina utuntur, sine quo recte consistere non possunt: aliaque fortasse nonnulla hominibus communia habeant: non ob id tamē vna & eadem res sunt existimanda, sed oportet, ut differentijs utrarumque disquisitis, diuersas esse specie utraque asseramus. Eodem modo de reliquis. Aduertendum autem est Aristotelem in enumeratione horum quinque habituum primam artem, deinde scientiam, tertio loco prudentiam, postea sapientiam & intellectum constituisse: hic vero ubi singularum rationes explicat, à scientia exordium sumpturum, ea de causa, quod illis sua usus consuetudine ab imperfectiore, id est arte incipit, deinde ad scientiam utpote perfectiorem progressus est. prudentiam autem cum sapientia & intellectu ob cognationem coniunxit: propterea quod in nomine est cum intellectu prudentia communis: quippe cum prudentia intellectus actiuus nominetur, qui circa utilia humanæ vitæ versatur: ut inter has quoque prudentia utpote inferior, sapientia & intellectui anteposita fuerit: ante intellectum vero sapientia, eo quod intellectus est id quod supremum omnium est, gignitque sapientiam. sunt etiam qui prudentiam in vniuersum eorum quæ sunt cognitionem appellant, sed hos in præsentia omittamus: in horum tractatione sequi Aristoteles sententiam debemus. Dum autem vnumquodque explicat, scientiam anteponebat ut exquisitiorem, & perfectiorem: quippe quæ circa ea quæ sunt, & necessario eueniunt, versetur. ars vero in his quæ contingunt, studium omne suum collocat. nam etiã ea quæ sunt, his quæ sunt, natura sunt priora, suntque actus absque vlla potestate: at quæ contingunt, in potestate essentia suam habent, nunquamque ab ea separantur: licet enim in actum etiam processerint, suntque actu aliquid, potestate tamē sunt oppositum eius quod sunt. quin ipse quoque Aristoteles cum ea quæ supra generationem sunt, generationi obnoxia anteponat in libro de interpretatione potestate priorem esse actum dixit: actum ingenerata, & æterna, potestatem generationi corruptionique obnoxia appellans. quã ob causam et in quarta eiusdem libri sectione cum perfectiorem propositionum expositionem faceret, necessarium esse, ante alias omnes statuit: ut eius contradictionem utpote natura antecedentem reliquarum contradictiones consequerentur.

Omnes enim id quod scimus, non posse aliter sese habere existimamus: quæ autem aliter esse possunt, cum extra contemplationem fuerint, an sint, nec ne, latet. scibile igitur necessario est: ergo æternum. quæ enim necessario sunt, absolute omnia sunt æterna: quæ autem sunt æterna, generationi, & corruptioni minime subiacent.

Maximam esse differentiam, quantum ad subiectas res attinet, inter artem & scientiam, hic confirmat Aristoteles: communisque ad hoc notionem utitur. communis enim, inquit, nobis omnibus hominibus inest existimatio, non posse aliter sese habere id quod ex scientia cognoscimus: nam quæ aliter atque aliter possunt euenire, tantam habent in eo quod sunt, instabilitatem, ut an prorsus sint, nec ne, facile lateant, cum extra contemplationem fuerint. hoc autem quod inquit extra contemplationem duobus modis sumi potest: vel enim contemplari pro videre intelligemus, ut talis sit sensus: ea quæ potestate sunt, & contingunt, tunc esse existimamus, cum in actum venerunt, sensibusque exposita ac præsentia conspiciuntur: cum vero in potestate adhuc sunt, an prorsus sint, latent: suntque his quæ non sunt, perque similia. at necessaria

saria non ita, sed si est nullus ea videat, sunt tamen nihilo minus. vel igitur sic est intelligendum, vel contemplari pro intelligere & considerare sumendum est. necessaria enim sunt, siue ea contempletur & consideret quispiam, siue non consideret: quæ contingunt vero, an prorsus sint, latere consueverunt, si ab aliquo non fuerint considerata. id quod sit ex imbecillitate, exilitateque essentia eorum, in quibus cum immixta potestas sit, quæ nunquam ab his quæ esse possunt, separatur, & intelligentiam nostram impedit, & ipsorum essentiam offuscatur. Ex comparatione igitur inter se necessariorum, & eorum quæ aliter atque aliter eueniunt, colligit necessarium, atque ex eo æternum esse id quod sciri potest. quod enim non potest aliter se habere, est necessarium: quod est necessarium, id nunquam est quædo non sit: quod autem est huiusmodi, æternum est. omne enim quod absolute ac simpliciter est necessarium, æternum esse manifestum est. absolute autem & simpliciter dicimus esse necessaria, quæcunque eiusmodi sunt, non ex conditione: nam cum necessarium esse dicimus sedere aliquem quoad sedet, id non absolute & simplici ratione, sed ex conditione necessarium est. at quæ sunt æterna, generationi & corruptioni minime sunt obnoxia. Non enim aliter esse possunt æterna, nisi sint neque generabilia, neque corruptibilia: quippe cum illud semper sit, quod non in tempore est, sed supra tempus: quod autem est supra tempus, supra etiam generationem sit: nam omnis generatio est in tempore. at quod est supra generationem, est etiam supra corruptionem. si enim sit sub corruptione, in quid eius corruptio euadet: siue enim in ingenerabile, siue in generabile corrumpetur: si in ingenerabile, corrupto ingenerabili ingenerabile gignetur: atque ita efficietur, ut id quod gigni non potest, gignatur: sitque idem & generabile simul, & ingenerabile. si vero in id quod generabile est, fiat corruptio, ingenerabile in id quod generabile est, commutabitur: atque ita rursus ingenerabile non erit ingenerabile. sed si ita natura erit comparatum, ut ingenerabile immutari possit, nihil erit quod supra generationem sit. at omnes non sola esse in natura rerum generabilia opinamur: immo ne esse quidem proprie ipsa existimamus, cum semper & generentur, & intereant, neque vnumquam, ut Platonis Timæus asserit, re vera sint. ea enim sunt proprie, quæ semper eodem modo sese habent. nam & prima causa immobilis prorsus est, atque immutabilis: ut necesse sit, eam à sibi similibus rerum productionem incepisse: ac primum in æuo non in tempore æterna ac perennia: deinde in tempore generationem, quæque ipsi sunt obnoxia, creasse. præterea si hæc proprie nec sunt, nec dicuntur esse, ad quorum comparationem ita dicuntur: ad eorum proculdubio quæ proprie sunt. quæ autem proprie sunt: ea sanè quæ firma ac stabili essentia prædita sunt: hæc vero sunt ea quæ semper eodem modo sese habent: at quæ sunt huiusmodi, æterna sunt, & ingenerabilia, & incorruptibilia. Ante temporaria igitur æterna, ante generationi obnoxia ingenerabilia, ante corruptibilia incorruptibilia sunt. Adde quod quæ proprie esse aliquid dicuntur, ex participatione alicuius proprie esse, id quod sunt, dicuntur: quod autem particeps est, alicuius quod re vera sit, particeps est: quare id quod re vera & proprie & per essentiam est, id quod non proprie, sed ex participatione est, antecedit. necessario igitur æterna & supra generationem & corruptionem constituta temporarijs & generationi corruptionique obnoxia priora sunt. Accedit ad hoc, quod quæ sunt in generatione, quæ corruptioni obnoxia sunt, actu ipso cognoscuntur: corruptio autem vniuscuiusque est vniuscuiusque malum: ab essentia enim, quod proprium singulorum bonum est, deicit, atque exturbat: sunt igitur in malo, & cum malo suo ea quæ corruptioni sunt obnoxia: quippe cum neque essentiam, neque bonum ipsum syncerum, sed cum contrario commixtum habeant. unde ergo habent hæc id quod sunt: ex aliquo ne, an ex nullo: si ex nullo, sine causa, & fortuito existant: nam ut ex se sint, fieri nullo pacto potest: ex sese enim sufficerent, bonique essent capacia, neque corruptionem ullam admitterent. si igitur sunt fortuito, unde ipsis consequutio, atque ordo euenit, quo ut plurimum esse eadem perseverant: nisi ex causa est hæc bona existant, atque eadem ob causam id quod raro & inordinate ex materia proueniret, participatione boni superent: bonum enim est, quod in ipsis inordinatum omne ad ordinem reducit, licet id facere semper non possit, sed aliquando frustratur. nam quod fortuito accidit, raro euenire consuevit. non sunt igitur fortuito: sed neque aliunde quam ex bono. non enim ab aliquo alio nisi à bono adeo possent conseruari, ut tãdiu, id est plerumque durarent, bonoque ipso fruerebantur. à bono igitur hæc etiam omnia producta esse, ac creata censendum est. At bono proprium est

creationem & productionem à similibus inciperet eiusmodi vero sunt, ea quæ planè ac sincere sunt bona, nullâq; malî ipsius corruptionis commisionem admittunt: efficitur ergo ut priora sint æterna, quibus essentia supra tempus & generationem est, à quibus corruptio, mutatioq; in substantia q̄ longissime abest: ut per ipsa postea media ad hæc vsq; corruptibilia processerit creatio, & ad extrema vsque & infima prouidentia permearit. Quin et cum hæc quæ hic sunt, propterea q̄ prætereunt, ac transeunt, vmbrae appellentur: & omnis vmbra ad verum aliquod exemplar referatur: hinc quasi communi testimonio perspicuum fit, alia esse perfectâ & vera, in quæ tanq̄ exemplaria vmbrae ipsæ hæc referantur. erunt igitur intelligibilia horum corruptioni obnoxiorum exemplaria, vtpote vere ac sincere bona, quæ solo intellectu percipi possunt: ut ex modo etiâ cognitionis ipsius q̄ vere sunt, quâ toq; his fluxis & caducis antecellant, facile pateat. hæc siquidem sensu & imaginatiõe percipiuntur: illa mente, & intellectu, cum ab affectuum perturbatione liber in tranquillitate constitutus est, à primoq; ipso lumine illustratus immobilia illa quiete attingit, ac contemplatur. Verum fortasse reprehederet nos quispiã, q̄ tam longâ præter propositum orationem protraxerimus: sed iuuandi desiderium nobis in causa fuit, quod ex Stagiritæ verbis occasione sumpta sententias has produxit, philosophis non inutiles futuras.

Omnis præterea scientia eiusmodi est, ut doceri: scibile vero, ut disci possit uideatur. ex præcognitis autem fit omnis doctrina: ut in resolutorijs etiam diximus, nam altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. atq; inductio quidem principium est uniuersalis, ratiocinatio ex uniuersalibus.

Alteram hinc scientiæ notam subiungit: q̄ videlicet & ipsa ex doctrina nobis traditur, & quod subiectum ipsi est, per doctrinã cognoscitur. id quod etiâ in principio posteriorum dixit: vbi et illud addidit, oportere eum qui scientiã aliquam docendus est, semper aliquid prænoscere, non quodlibet sanè, sed quod ad propositæ rei disciplinã faciat. Ne autem infinite progredi hæc cognitio existimeretur, apte ascensum eius circûscribit ac sistit, cū inquit altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. principiorum enim comprehensio scientia etiâ ipsa quodã modo est. scientia quoq; est ex principijs cõstituta demonstratio, quæ medio causa ipsa rei vtitur, ac per ipsam id quod colligitur, confirmare consuevit. sed alio modo principiorum perceptio, alio ex principijs conclusarum rerum cognitio à nobis accipitur: differentiã. n. ipse subiungit, ita inquit: atq; inductio quidẽ principium est uniuersalis, ratiocinatio ex uniuersalibus: nã quo modo & principiorum scientia comparetur, & eorum quæ ex principijs fuerint demonstrata, hic ostendit. principia enim, inquit, per inductionem nobis innotescunt, cum uniuersalia singularibus confirmamus, ac probamus: atq; ea postea iam concessa sumentes ratiocinationem componimus, quæ sita q; rei demonstrationem facimus. nam quæ eidem sunt æqualia & inter se quoq; esse: & in uniuersum quæcunq; alicui vni rei in aliquo sunt eadem, inter se quoq; eadem esse: ita probare consueuimus. Multa singularia in medium producimus, vniq; cuiuslibet rei comparamus: atque ita vbi & illi rei & inter se esse eadem ostenderimus, idq; in diuersis rebus ita sese habere inuenimus: uniuersale constituimus: quo postea sumpto, atq; in maiore distantia & extremitate collocato res de quibus quæstio est, inter se esse æquales demonstramus. Idem in ceteris principijs facimus. ita vt diuersa scientiæ species vtracq; esse cognoscatur: principiorum scilicet, & eorum quæ ex principijs demonstrantur. Vnde etiam ipse concludens rationem ita subiungit.

Sunt igitur principia ex quibus constat ratiocinatio, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio.

Hoc inquit, vt esse alteram scientiã confirmet, diuersam ab ea quæ ratiocinando fit, quæ demonstratio appellatur: quæ sanè alterius modi est, q̄ sit demonstratio: conuenitq; principijs, ex quibus ratiocinatio constituitur. nobisq; ea esse principia manifestat: vt non sit necesse ips qui demonstrare volunt, in infinitum ascendere, cum satisfaciãt inductio, quæ ex euidencia ipsa rei uniuersale cõfirmat. At vero in dubium venire posset, quo modo sensiuã cognitio melior non sit ac præstantior, q̄ ea quæ scientia acquiritur, si principia scientiæ ex sensu

su confirmationem habent ac fidem. nam si inductio ex singularibus fit, estq; principiorum confirmatio: principiorum confirmatio ex sensibus est. at principia scientiæ ac demonstrationis cause sunt: quare etiâ sensus demonstrationis & scientiæ erit causa. causa vero prior eo est, cuius est causa: potior igitur & melior q̄ scientia est sensus, quem cum brutis communem habemus. sed est absurdum vt quæ ratione carent, præstantiora esse ratione præditis dicantur. Quo circa huic dubitationi ita occurrendum est, ac dicendum: si sensus vt efficiens ac generas scientiam, causa eius esse diceretur, merito scientia eum esse præstantiorem asserere deberemus: cum vero vt minister, ac seruus scientiæ vsui sit, atque inseruiat: qua ratione is qui ministrat, ea cui ministrare ac seruire consuevit, potior ac melior sit existimandũ, non video: quippe cum etiâ ferradi ars quæ fabrilis inseruit, non propterea q̄ materiam aptiorem ei reddit, superior ac melior fabrilis ipsa censenda sit: nec metallica item ærariæ, aut argentariæ, aut aurificinæ ob id sit anteponenda, q̄ omnibus his materiã suggerat. Nã sensus quoque cum ex ijs quæ ipsi sunt nota, propositiones quasi materiã demonstratiuæ & scientificæ subijciat, ad uniuersalis confirmationem euidencia ipsarum vsus: merito non efficiens demonstrationis & scientiæ, sed ministrans causa dicendus est. Quæ autem vicem materiæ obtineant in demonstratione & scientia ea quæ sensu comprobata fuerint, inde licet videret: q̄ propositiones ipsæ præ conclusa re nihil aliud sunt, q̄ materia: quam veluti præparatã aptioremq; redditam ex uniuersalis per inductionem facta confirmatione sumens demonstratiua, ei conclusionem quasi formam apponit, atque affingit. causam igitur quæ formã efficit, dicere nullo modo ea esse inferiorem debemus, quæ materiã præparat, ac subministrat.

Efficitur igitur, ut scientia quidem demonstratiuus sit habitus: et quæcunq; alia in resolutorijs definiuimus.

Hæc conclusio est eorũ quæ antedicta sunt: q̄ duo. s. scientiæ modi sunt: alter, ex ratiocinatione, qui habitus est demonstratiuus: qui ex ijs quæ secundum ipsam rem, & quatenus ipsa est, sumuntur, & prima sunt, & cause rei conclusæ, efficitur: hæc. n. sunt quæ in resolutorijs determinauit. Vbi hoc dixit Aristoteles, debebat, vt oratio clarior, planiorq; euaderet, distributione subiungere, id est ad quidẽ/quæ particula distributiua est, vbi subiungere, in hunc modum: vt scientia quidẽ demonstratiuus sit habitus & c. inductio vero uniuersalium ex particularibus & singularibus confirmatio quædã. id tamen non fecit, sed quasi ex antedictis manifestũ esset, prætermisit: aliudq; intulit, quo scientiã esse et uniuersalem principiorum cognitione probat, quæ ex singularibus constituatur, hoc modo.

Quando enim quodã modo credit, & nota ipsi sunt principia: scit.

Id est, quoniã quidam etiâ hic modus est probationis & confirmationis certæ atq; indistrahibilis, cum ex inductione in cognitione uniuersalis venimus: si nota ita nobis erũt principia, necessario appellari etiam ea scientia poterit.

Nam si non magis q̄ conclusio, ea nota sint, scientiã ex accidenti habebit.

Hoc ad maiorem confirmationem adiunctum est, q̄ hæc. s. recte possit scientia nominari. si. n. non est ratiocinatio, sed inductio id, ex quo principia fidẽ admittunt, maiorem principis ex inductione, q̄ conclusioni ex ratiocinatione confirmatione afferri necesse est: nisi. n. magis q̄ conclusionem sciat principia quispiã, quæ ex inductione manifestatur: nõ proprie scientiã rei conclusæ, sed ex accidenti acquireret: quippe qui per ea quæ simili modo incerta sint, incertum cognoscat. nã cum ex euidencia ipsa rerum principiorum manifestatio efficiatur, qui fieri pot, vt principia certiora non sint, q̄ conclusæ rei ex ratiocinatione notitia: omnem siquidem niuem esse albã cū sine vlllo medio simplici cognoscentis appulsione percipiatur: certius proculdubio cognitione ea esse debet, quæ medio ac compositiõe indiget. Neque hoc nouum prorsus est existimandum, neq; à primo hominis errore longe alienũ. perfectus. n. à principio ab omnium opifice creatus est homo, vt nullo habitu careret qui ad perfectionem spectaret. quod si ita est, sapientem quoq; fuisse eum patet: qui non cogitando solummodo, sed intelligendo etiã pro ratione naturalis sui status operaretur. intelligendo autem operari nihil aliud est, nisi absq; vlllo medio res ipsas simplici intellectus appulsione comprehendere. q̄ si statum illum seruasset, legemq; à creatore acceptã non fuisset transgressus.

sus, sed animo ad superiora conuerso eorum frui consortio ardentem appetiisset, inferiora vero eatenus aduertit, quatenus, prout ordini ac naturæ eius conueniebat, curâ eorum erat habiturus: stabilis ipsi ac perpetua perfectio hucusque permansisset, sed quia ab inferioribus illectus sursum intedere vires neglexit, vitâque sensualem concupiuit: propterea à propria perfectione deiectus generationi & corruptioni obnoxius factus est: atque ita crassitudine mortalitatis corporis offuscate ac turbante intellectualis ei oculus conclusus est atque operatus: ut sensuum cognitione postea indigeret, quæ sine medio circa propria obiecta operaretur, eumque quasi generatione dormientem ac sopitum expergefaceret: eique ex singularibus quæ cognoscit, occasionem ad vniuersalia percipienda exhiberet: eoque operatione quâ absque medio villo circa particularia exercet, viâ suppeditaret, qua ex inductione communes notiones constituere possent: ex quibus postea medio carentibus, eo quod mens eas medio carētibz modis collegerit, demonstratiuæ ac scientificæ conclusiones conficerentur. Hinc enim fit, ut ignorantia velamen sibi detrahat, atque in seipsum redeat, affectuque grauamine exonerato tandem ad superiora, atque ad ipsum creatorem suspiciat, atque attollatur. Quâuis enim intellectus ipsius substantia corruptioni minime succubuerit, quia tamen cum corruptibilibus connexus fuit, corruptus etiâ ipse in operatione est: ut neque in imperfectis perfectionem, neque in corruptis incorruptionem seruare prorsus potuerit. Hæc igitur quæ per inductionem fit pronuntiatorum in scientiis constitutio, tam priori illi intellectus animæ nostræ perfectioni, quam posteriori casui consentanea est.

De arte.

Cap. III.

AC de scientia quidem in hunc modum definitum sit. Eius autem quod esse aliter potest, aliud efficiendum, aliud agendum est.

Vbi de scientia absoluit orationem, ad artem tractandâ descendit: quidque ea sit explicat, quidque differat à cæteris habitibus quos connumerauit. Sicut autem in scientiæ tractatione subiectum eius prius exposuit, deinde proprietatem eius declarauit: sic in arte nunc facit. id enim quod esse aliter potest, sumit, idque in efficiendum atque agendum diuidit: efficiendum que arti, agendum actioni attribuit: deinde quid ars ab actione differat, ostendit: tum artis propria explicat, ipsamque definit. Cum igitur ars circa ea versetur, quæ esse aliter possunt, horum autem duæ sint species, quarum altera arti, altera actioni subijcitur: differentiam prius eorum quæ euenire aliter possunt, manifestat, ac tradit. ut inde quæ actioni, quæ arti item subijciantur, perspicuum sit.

Effectio autem & actio diuersum quid est. de ipsis autem his, extrarijs etiâ sermonibus credimus.

Diuersas esse inter se effectiōnem & actionem, cum quasi concessum sumperit: communi hominum opinione id confirmat, certâ esse harum differentiâ inquiens, ex ijs etiam quæ omnes de ipsis communi consensu homines opinantur. Extrarios enim sermones, *ἄλλοτῶν* quos eos appellat, quos extra logicâ traditionem communiter vulgus habere consueuerunt, vnde et quasi his acquiescens quodâ modo subiungit, ac concludit in hunc modum.

Quare etiam habitus actiuus cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuersum quid est.

Aliud est actiua. *ἡ πρακτικὴ*, & aliud actio: aliud item *νοητικὴ* ἢ effectiua & aliud effectio. actiua enim & effectiua habituum, actio & effectio tractationum, atque operationum sunt nomina. quoniâ vero tractationes habitibus promptiores sunt ac manifestiores: propterea ex ipsarum diuersitate diuersos esse etiâ habitus cognoscimus. nâ cum euidentes sint operationes, ac pateant, à vulgo etiâ percipiuntur: ut aliud actionem, aliud effectiōnem esse fateantur: neque quod factum est, actum, neque quod actum, factum appellent, sed utraque suis vocabulis nominent. ex his igitur habitus quoque vnde ipsæ operationes procedunt, diuersos esse inter se inuenimus. Quapropter quasi concludens ita inquit: quare propterea quod actio & effectio sunt diuersæ, habitum quoque actiuum cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuersum quid esse perspicuum est. utrobique autem posuit cum ratione, eo quod

superius

superius etiam in enumeratione horum habituum idem posuerat. non enim quemlibet actiuum, seu effectiuum habitum intelligere hic debemus, sed qui cum ratione existunt: eiusmodi enim veridici etiam sunt.

Neque à se mutuo continentur: neque enim actio effectio, neque effectio actio est.

Ne quis existimet, inquit, ita inter se esse diuersos hos habitus, ut alter contineat, alter contineatur: id quod in generibus & speciebus fieri videmus: sunt enim etiâ genera & species inter se diuersa: alioqui species plures substantiales differentias quam genera habere minime possent. sed actio & effectio non ita inter sese differunt: quippe cum neque actio effectiōnem, neque effectio actionem contineat.

Quoniam autem ædificatoria, ars quædam est, atque id quod habitus quidam cum ratione effectiuus: neque ulla ars est, quæ non sit habitus cum ratione effectiuus: neque ullus huiusmodi habitus, qui non sit ars: efficitur, ut & ars, & habitus cum ratione vera effectiuus idem sit.

Posteaque actiuum & effectiuum habitum inter se comparauit, diuersosque ita eos esse ostendit, ut alter subijci alteri minime possit: nunc definire artem vult: ad huiusque declarationem ædificatoriâ assumit, quæ vna ex artibus est ipsa est: eiusque exemplo adeo conuenire arti definitionem ostendit, ut cum ea est mutuo conuertatur, & reciprocetur. Inquit enim quoniâ ædificatoria est ars, speciesque artis, id est species artis absolute, ac generaliter sumptæ, ac propterea est et habitus quidam cum ratione effectiuus: hoc est, definitionem hanc quæ ita inquit, admittit, quatenus est ars, & species artis: non enim absolute ars est ædificatoria, sed quædam ars, & species artis: ac propterea habitus quidam est cum ratione effectiuus: quippe quæ definitionem artis non vniuersaliter, sed particulariter, ut conuenit specie admittat. dixit autem id quod habitus quidam & c. ut significaret artem eiusque definitionem de ædificatoria substantiali modo denuncupari: perinde ac si aliquis hominem esse quoddam animal asserens, esse eum diceret id quod substantia quædam animata sensiuata est: propterea quod pars animalis est homo, ac species, quæ in animal ut genus referatur. vnaquæque enim species nihil aliud est nisi id quod aliqua pars generis ipsius est: siquidem cum dicitur id quod substantiale denuncupationem generis de specie ostendit. sicut igitur idem est si dicamus hominem esse, & id quod est quoddam animal, & id quod est substantia quædam animata sensiuata: ita quoque idem esse censendum est, si asseramus ædificatoriâ esse & id quod est ars quædam, & id quod est habitus quidam cum ratione effectiuus: quippe cum definitio hæc & arti sit adæquata, & cum arte ipsa mutuo reciprocetur. Vbi autem de ædificandi arte hæc dixit, ad vniuersale transiens, neque, inquit, vlla ars est, quæ non sit habitus cum ratione effectiuus, neque & c. id est, quoniam non solum ædificatoriâ hanc definitionem admittit, sed omnis etiâ ars, neque cuiquam alteri quod ars non sit, ratio hæc conuenit: & solius & omnis artis est, cum arteque est reciproca, id quod proprium definitiōis est: cum scilicet neque deest quippiam, neque redundat. Cum enim inquit, neque vlla ars est quæ non sit habitus cum ratione effectiuus: nihil aliud facit, quam si omnem artem esse homini habitum affirmaret. veritas autem omnibus quæ superius connumerauit, comis est. ea enim quinquè tantummodo sunt quibus homo cum ratione & prudentia verum dicit. Nâ canis cum sagacitate narium occultatâ ferâ indagat, atque inuenit, licet verax et ipsa sit: sine tamen ratione & prudentia id facit, solaque naturali aptitudine ad id faciendum incitatur.

Ars autem omnis circa generationem versatur, comminisciturque, & contemplatur, ut eorum aliquid fiat, quæ & esse & non esse possunt: quorumque principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur.

Cum quid sit ars, definiat, nunc ut perfectius rem ipsam intelligamus, de subiecto eius docet: inquitque omnem artem circa generationem versari, generationem appellas ea quæ euenire aliter possunt: propterea quod in eodem statu non permanet. perseveratio enim in eodem statu ac firmitas necessarius, ijsque quæ supra generationem sunt, propria est, circa quæ scientia versatur. ars vero circa ea quæ contingunt, munus suum exercet: comminisciturque & contemplatur. id est sese studet propria ratione vtens, ut eorum quippiam efficiatur, quæ & esse &

Eustrat.

non esse possunt: interdum enim quod ab arte fit, potest & factum esse, & non esse factum: & postea etiam factum est, potest desistere. quare fieri potest ut quod ab arte est effectum, & sit & non sit. nam necessitas nullo modo ei nisi ex conditione conuenit: quippe cum non possit quippiam simul circa idem & esse & non esse: ne contradictio simul esse reperiatur, si id quod iam effectum est atque euenit, non esse tunc quando est, dicamus. Quod vero ait quorum principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur ad distinctionem eorum positum est, quæ à natura sunt. nam etiam naturæ circa generationem operari videmus: sed ipsa tamen insita in rebus per corpora ipsa permeans intrinsecus operatur: ars vero non intus, sed extra corpora circa quæ versatur, munus suum exercens artificiosas formas affingit. nã & statuaria extra æs, & fabrilis extra lignum constituta, atque in artifice ipso sita extrinsecus subiectas sibi res mouet: vnde etiam exteriorem earum superficiem duntaxat format, atque expolit. Quare effectiua causa in rebus artificiosis in eo qui artificiose operatur, constituta est, non in eo quod efficitur, id est non in subiecta re quæ effectiorem ipsam admittit.

Neque enim eorum est ars, quæ ex necessitate uel sunt uel fiunt: neque eorum, quæ sunt secundum naturam: in se enim hæc principium habent.

Propterea, inquit, circa generationem & ea quæ esse aliter possunt, versari artem dicimus, quia eorum quæ ex necessitate uel sunt uel fiunt, ars minime est. non enim tantummodo sunt nonnulla ex necessitate, sed etiã fiunt. Sunt quidem, materia carentes, incorporeæque substantiæ, cœlestes orbis, elementorum vniuersitates: quæ sanè omnia eadem ab origine ipso perpetuo conseruantur. Fiunt autem à necessitate, cœlestium orbium motus, animalium ac temporum vicissitudines, atque huiusmodi reliqua. secundum naturam uero sunt animalia & plantæ. Ea igitur quæ subiecta arti sunt, in eo differunt à necessarijs, quod contingere aliter atque aliter possunt: à naturalibus uero, quæ principium motionis in se uel illa minime habent.

Quia autem effectio & actio diuersum quid est, non actionis, sed effectiouis esse artem necesse est: & quodam modo circa eadē uersatur & ars & fortuna. sicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artem ipsa fortuna inuicem.

Vbi diuersas esse inter se actionem & effectiorem ostendit: hic quasi concessum sumit, artem effectiouis esse, & non actionis: eo quod fines artis opera sunt, quæ post artificialem operationem permanent: actioni autem satis idoneus finis bona ipsa operatio est. subiungit postea quodam modo circa eadem & artem uersari & fortunam: idque etiam Agathonis poetæ testimonio comprobatur, qui amicos inter se esse artem & fortunam facit: dum inquit: Fortunam amat ars &c. Sed considerandum qua de causa & ipse Aristoteles circa eadem utraque uersari asserat, & Agatho amare se mutuo ipsas dicat. propterea scilicet quia utraque & subiectarum sibi rerum causam extrinsecus habent, & diuersum ab operatione opus: nam & qui ex arte operatur, materiam quæ est extra ipsum, mouet: & qui ex fortuna in aliquam rem siue bonam, siue malam incidit: extra illam etiam ipse est, aliudque agens ac spectans in eam incidit: uerbi causa, si quis in balneum profectus eo consilio ut lauetur, ibi librum aliquem offendat, quem multum diu que antea quæsiuerit: si quis item uineam fodiens thesaurum inueniat: uel domum pergens in lapidem impingat, & claudicat: horum enim omnium operator extrinsecus est: & quod ex accidenti euenit, tum præter operantis consilium incidit, tum diuersum ab operatione eius opus quoddam est: ut in his & fortuna & ars inter se conueniant: licet postea in eo differant, quæ ars ex proposito artificis finem plerumque habet: fortunæ uero finis is est, qui & præter operantis consilium, & raro euenire consueuit.

Ars igitur, sicut dictum est, habitus quidam est cum ratione uera effectiouis: inertia autem e contrario, habitus cum ratione falsa effectiouis, circa id quod aliter esse atque aliter potest.

Vbi satis de arte & quid sit, & circa quæ uersetur, declarauit: quid sit contrarium eius, etiam

etiam ostendit, quæ est inertia, id est ἀνεργία: circiter enim rursus definitionem artis repetit, ut ex comparatione melius quid sit oppositum eius demonstraret. nam si ars est habitus cum ratione uera effectiouis: inertia siue inartificium e contrario, habitus cum ratione falsa effectiouis erit. in reliquis enim cum ars & inertia conueniant, in recto & peruerso, uero item & falso discrepant: nam utraque circa ea uersantur, quæ aliter sese habere possunt, nunquam enim in errorem & falsitatem ars delaberetur, in inertiamque abiret, nisi res, circa quas uersatur, euenire aliter atque aliter possent.

De prudentia.

Cap. V.

DE prudentia uero ita statuere possemus, si considerarem quosnam esse prudentes dicamus.

Cum quinque ueraces habitus sint, quos hic enumerauit: postea de scientia & arte disseruit, de prudentia nunc tertio loco considerat, quæ quatuor reliquis ad moralem, cuiuslemque contemplationem est accommodatior: tum enim eius recta ratio mensura & regula est, qua medium & mediocritas ipsa in actionibus omnibus reperitur: tum ea media efficitur, ut de intellectuibus habitibus tractatio apte cum præcedentibus iungatur, ac connectatur: quippe cum utrisque tam intellectuibus quam actiuis eadem conueniat. nam cum intellectuæ animæ facultatis sit etiam ipsa, in actionibus quibus præest, quasque motitur, operationem suam exercet: vnde etiam hic inter artem & scientiam de quibus superiorius egit, reliquosque duos habitus subsequentes sapientiam & intellectum media collocata est. Intellectum autem non eum hic intelligimus qui absolute & essentia est, sed eum qui habitu tantummodo & participatione est intellectus. non enim inter ueridicos habitus fuisset constitutus, nisi hac significatione acciperetur. anima enim nostra quatenus est anima, explicite operatur, dum ratiocinando ex propositionibus transit ad conclusiones: quatenus uero mens atque intellectus est particeps, simplici appulsionem intelligit, habetque & principia et terminos quasi intellectus ipsius resonantias ac uestigia. cum uero hæc transcendit, quando intellectualis euaserit, intelligibilia intelligibili modo percipit. licet enim non repete omnia ac simul, sicut ille qui per essentiam est intellectus: sigillatim tamen uniuersa comprehendit atque intelligit. vnde et huiusmodi constitutio quia extrinsecus aduenit atque acquiritur, non natura, sed habitus animæ appellatur. Aristoteles igitur cum definire prudentiam proposuerit, tractationem eius ab his esse incipiendam inquit, in quibus inesse conspicitur: id est à subiectis ipsis, in quibus ut habitus constituta est: hi autem sunt prudentes homines: sunt enim manifestiores nobis quam habitus, illi qui habitibus præditi sunt: communemque de ipsis opinionem quasi concessum quoddam principium sumit, cum inquit.

Videtur igitur prudentis uiri esse proprium, posse recte consultare de his que sibi ipsi bona sunt, atque utilia.

Quonia multa sunt huiusmodi, fierique potest, ut aliquis et in uno aliquo quod bonum sibi & utile sit, & in pluribus atque omnibus bene se gerat: circiter subiungit:

Non ex parte, ut quænam ad sanitatem & robur conferant, sed quæ ad bene uiuendum in uniuersum.

Neque enim si quis quæ sibi ad sanitatem uel robur corporis faciant, recte cognorit, de hisque recte consularit, propterea simpliciter et eum esse bonum consultorem ac prudentem dicendum est: sed ille est prudens, qui de omnibus, quæ ad totam uitam pertinent, tam animæ quam corporis & externa bona, recte consultat. siue enim ὅλον id est totum & uniuersum, siue ὅλας quod est omnino & in uniuersum legamus: nam etiam hoc in exemplaribus nonnullis reperitur: eadem erit sententia. Si enim dicamus: quæ ad bene uiuendum uniuersum seu totum faciant/significabitur ipsum bene uiuere totum quoddam esse: eiusque esse partes singula, quæ in moralibus operationibus atque actionibus considerantur: cuiusmodi sunt tum quæ ad uirtutes spectant: tum quæ in corporis constitutionibus, externisque rebus euenire aliter possunt, in nostraque sita sunt potestate: quorum unumquodque & cauere, & eligere possumus. Si autem legamus ὅλας. id est in uniuersum, seu omnino, simpliciter atque uniuersaliter significabit: ut ille intelligatur esse prudens, qui non in uno aliquo, sed qui uniuersaliter

Eufrat.

ε ι j

f. l. vni-
uersum

liter in omnibus que in nobis sunt, recte consultat. atque ita licet diuersa dicendi figura esse videatur, vnam tamen atque eandem in sensu vim habet.

Cui rei argumento illud est, quod eos etiam qui circa aliquid consultant, prudentes appellamus, cum ad finem aliquem bonum de his quorum non est ars, recte ratiocinantur. Quare in uniuersum quoque is erit prudens, qui est consultatorius.

Quamuis non absolute, inquit, atque vniuersaliter prudens ille sit, qui circa aliquid recte consultat, sed qui circa omnia id facit, quibus vita hominis quae multiplex ac varia est, constituitur: quod tamen qui in omnibus recte consultat, prudens sit, ex illis qui in singulis bene consultant, sumi argumentum potest. prudentes. n. in singulis eos appellamus qui ad bonum aliquem finem recte ratiocinantur: quare in uniuersum quoque qui consultatorius est, esse prudentem esse constat. sicut enim in vnaquaque re prudens dicitur, qui sine aliquo bono sibi proposito recte ad eum consequendum consultat, ac deliberat: sic in uniuersum quoque ille erit prudens, qui in omnibus finem bonum sibi proponit, utque eo potiat, recte ratione ac consilium inire consuevit. nam quia ea quae sigillatim sunt, nobis quae vniuersalia sunt manifestiora: propterea fit, ut ex inductione singularibus ac particularibus vniuersalia confirmemus ac probemus. De his autem quorum non est ars, iccirco adiunxit, quia possumus etiam, licet nihil huiusmodi nobis proposuerimus, de artificiosis recte consultare, quae tamen in artem, non in prudentiam referuntur: quippe cum diuersas inter se esse & artem & prudentiam iam demonstratum sit. Quae autem probabilibus rationibus recte hanc persequatur, id nos mouere minime debet. diximus. nam a principio praesentes res esse eiusmodi, ut esse aliter atque aliter possint: neque oportere ut in his a necessarijs ductas demonstrationes exigamus. Consultatorium vero. i. βουλευτικόν eum appellat qui ad consultandum idoneus est: is autem bonus est consultor.

De his uero quae aut esse aliter non possunt, aut nequeunt sub actione ipsius cadere, consultat nemo.

Definitionem prudentiae praeparat, ut eiusmodi constituitur, quae & eam ab utrisque scientia. i. & arte de quibus iam differuit, distinguat, & cum ea reciprocetur. nam quae hic inquit, a scientia prudentiam disiungunt ac separant, prudentia enim consultatiuus habitus est: nemo autem de his quae esse aliter non possunt. i. de necessarijs consultat: quippe cum quae esse aliter non possunt, necessariae sunt. sed neque consultat quisquam de his quae agere ipse non valet. ea. n. quae fieri nequeunt, sunt duplicia: vel absolute & simpliciter, vel alicui: absolute, ut vno & eodem temporis momento eum qui in Thracia sit, in Aegyptum perueniret: alicui, ut eum qui pauper sit, & peregrinus, omnibusque ignotus, maxime vrbis imperium obtinere in qua. i. talis sit. Quae si consultatiuus habitus est prudentia, & nemo de necessarijs, hisque quae fieri non possunt, consultat: efficitur, ut qui in habitu prudentiae constitutus est, neque necessaria, neque ea quae fieri nequeunt habitui suo habeat subiecta. Vbi haec de prudentia eiusque operatione dixit, necessariaque, & quae fieri nequeunt ab ea exclusit: diuersam esse a scientia prudentiam colligit in hunc modum.

Quapropter si modo scientia est cum demonstratione: & eorum quorum principia possunt aliter se habere, nulla est demonstratio: omnia. n. possunt etiam aliter se habere: de necessarijs autem non licet consultare: prudentia neque scientia neque ars esse ullo modo poterit.

Prudentiae & scientiae inter se differentiam conditionali ratione vsus ostendit. tria enim assumpta in hac ratiocinatione connexa inter se sunt: vnum, scientiam cum demonstratione esse: alterum, eorum non esse demonstrationem quorum principia se habere aliter possunt: tertium, nullam de necessarijs esse posse consultationem: ad quorum duo, id est primum & tertium comprobanda, quoniam superior satis fuerunt demonstrata, nullam aliam assumptionem aut rationem affert: sed secundum dicitur, atque id pressum admodum confirmat, cum inquit: omnia. n. possunt et aliter se habere: quod sane propositum ex secundae sumptionis opposito seque videtur. secunda. n. sumptio ita ait, quorum principia possunt aliter se habere eorum non est demonstratio. i. quarum questionum principia esse aliter possunt, earum non est demonstratio: quippe cum omnium

omnium demonstrationum propositiones esse necessariae debeant. huius igitur oppositum erit. quorum principia esse aliter possunt, eorum est demonstratio: & ex hoc consequitur, omnia ergo possunt etiam aliter se habere: quod ad ostendendam absurditatem subiunctum est. si enim ex principijs quae aliter esse possunt, fieri demonstrationes concederemus, omnia euenire aliter possent: & quod esset necessarium inueniretur nihil. Possumus tamen alio etiam modo hoc interpretari, ut de his quae ex principijs huiusmodi colliguntur, ac conficiuntur, dictum esse intelligamus: ut sensus talis sit. propterea eorum quorum principia esse aliter possunt, non est demonstratio, quia omnes quae ex principijs huiusmodi colliguntur conclusiones, possunt et aliter se habere: at ea quae ita fit, non est demonstratio: sed oportet, ut quae demonstratiue conclusa fuerint, aliter se habere nullo modo possint.

Scientia quidem, propterea quia id quod in actionem uenit, esse aliter potest: ars, quoniam aliud actionis, & aliud effectus genus est.

Superius adducta ratione prudentiam a scientia distinxit, non ab arte, cum dixerit, scientiam & ex necessarijs ratiocinari, & necessaria colligere, prudentiam vero & ex his quae contingunt, & contingunt: scientiam praeterea non esse consultatiuam: quippe cum de his quae necessarium est ut sint, vel non sint, circa quae versatur scientia, consultet nemo: prudentiam vero consultatiuam esse. quia tamen in argumenti conclusione artem quoque scientiam adiunxit, ac prudentiam ab utrisque esse diuersam asseruit, propterea hic causas utrorumque subnequit, cur prudentia neque scientia sit, neque ars. Non enim scientia, quia actiua est & circa agenda versatur: omne autem quod agibile est, aliter atque aliter se habere potest: quod vero est scibile, minime: prudentia igitur non est scientia. sed neque est ars, quia, id quod superius iam dixit, actio & effectus diuersae inter se specie sunt. Postea vero quae omnia haec ita explicauit, prudentiae definitionem constituit, dum inquit:

Restat igitur ut prudentia habitus sit uera cum ratione actiua circa ea quae & bona & mala homini sunt.

In hac definitione aduertendum est, tam scientiae & arti quam prudentiae esse commune, ut habitus sit uera cum ratione: omnes. n. hic enumerati habitus uera cum ratione esse dicti sunt. ut autem actiua habitus sit, proprium esse id quidem prudentiae, si ad scientiam & artem comparetur: si ad actiuas artes, esse adhuc commune. quod enim additur circa ea quae & bona & mala homini sunt: illud sane proprium re vera prudentiae est, absoluitque definitionem, efficitque ut cum re definita reciprocetur. prudentia enim sola est, quae circa ea quae homini sunt & bona & mala, versatur: ut bona inueniat atque eligat, quo modoque ea consequi possit, consultet: mala caueat, & euitet: quippe cum utraque haec ad prudentiae virtutem spectent: ut & subiectarum sibi rerum qualitates inueniat, & de modo cogitet ac consultet, quo & consequi & euitare eas optime possit.

Nam effectus finis diuersum quid ab ea est: actionis uero, non semper. ipsa enim bona actio finis est.

In differentia artis & prudentiae tradenda de effectiuis artibus tantum loquutus videtur: dum diceret in eo artem a prudentia distare, quod ars opus quoddam praeter operationem suam effectum haberet, ut aedificatoria aedes, statuaria statuam, & caeterae effectiuae sua vnaque opera, prudentia uero non ita. Sed quia praeter has effectiuas nonnullae aliae quoque actiuae artes reperiuntur, quarum fines non sunt quidem effectus aliqua opera, sed quaedam tamen alia praeter operationes quae operationes ipsarum consequuntur, ut militaris victoria, familiaris, & quaestuarie diuitiae: & facile fieri poterat, ut vna ex his prudentia esse existimaretur: iccirco hoc subiungit, ut ab actiuis quoque artibus prudentiam esse diuersam ostendat. Vniuersum usque. n. artis tamen effectiuae quae actiuae diuersus ab operatione finis est. effectiuae siquidem est, ut diximus, effectum opus, ut statua, & domus, atque aliud huiusmodi: actiuae autem licet effectum aliquid non sit, est tamen etiam ipsius ab operatione quippiam diuersum: militarem. n. victoriam, familiarem seu dispensatricem & quaestuariam lucrum & diuitiae consequuntur. ab his igitur etiam actiuis artibus prudentia in eo differt, quod quibus habitus actiua sit, finem tamen nullum alium habet nisi bene agere. gloria. n. & laudes quae ex bonis actiuis sequi plerumque consueuerunt, fines prudentiae nullo modo sunt existimandi: alioqui prudens non prudens

esset, sed gloriosus: quippe qui non sine habitu sui, quæ est bona actio, sectaretur: sed quæ-
reret alijs placere, gloriâq; & honorem apud alios sibi aucupari. Cuiusmodi rerum ille qui
vere est prudens in actionibus suis nullâ curâ habet, sed id tantum studet, ut eas recte exe-
quatur, recteq; agat. Ideo inquit effectiois finem diuersum quid ab ea esse: actionis vero
non semper. Omnis enim effectio opus quoddam effectum necessario habet, quod præter ef-
fectionem ipsam, quæ artificis effectiui est operatio, existit. At non omnis actio aliâ præ-
ter actionem finem habet, sed illæ tantum quæ artes actiuæ appellatur. nã prudentia sibi ip-
sam bonâ actionem, nullumq; aliud præter ipsam finem proponit. si autem prudentiâ hic
quæ inter intellectuâ virtutes connumeratur, actiuâ appellauimus, nihil mirum esse de-
bet: cum et intellectus ipse ob id actiuus nominetur, q; circa agendas res versatur. Est igitur
intellectiua prudentia, quia in mente & cogitatione est, ex eaq; procedit: actiuâ, quia in
actione ipsa versatur atque operatur.

Propterea Periclem atque huiusmodi viros prudentes esse existimamus,
quia & quæ sibi & quæ alijs hominibus sunt bona, possunt contemplari. eos
autem esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt.

Quia in definitione prudentiæ dixerat, actiuum habitum eam esse circa ea quæ & bona
& mala homini essent: id nunc communi hominum opinione comprobatur. nã quia circa ta-
lia, inquit, versatur prudentia, propterea Periclem & similes, prudentes esse existimamus:
cum n. sint homines, contemplari ea possunt quæ & sibi & alijs hominibus bona sunt. tales
autem esse putamus, eos qui rei familiaris, & ciuilis idonei administratores sunt. nã familiares
dispensatores eiusmodi sunt, ut quæ & sibi & cohabitantibus sunt bona & mala, considera-
re possint: ciuiles item, quæ sibi & ciuibus suis vel nocent vel conferunt: ita ut bona eligat,
mala effugiat & euitent, familiæ tamen præfides in minoribus rebus: ciuiles in maioribus
habitum suum exercent, vnde et sunt præstantiores. Hinc fit, ut quâdo sapientes Deum pru-
dentem appellant, quasi ab illis ad familiam & ciuitatem administrandâ idoneis viris ad ex-
emplar illud quod cum ratione & ordine & concentu vniuersam creationem gubernat ac ser-
uat, prudentiæ nomen trãserat. oportet enim eos qui recte administrare & familiarem &
ciuilem rem volunt, summa cura & diligentia diuinum illud exemplar imitari: ut bene ac
feliciter se gerentes tã se q; totas familias, & ciuitates conseruent, & ad omnium auctorem
Deum reducant.

Inde etiam est quod temperantiam *σωφροσύνην* appellamus, ut pote pruden-
tiam conseruat. talem enim existimationem conseruat: quippe cum iucun-
dum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, ver-
bi causa triângulum tres angulos duobus rectis æquales habere, uel non habere:
sed eas tantum quæ ad agendas res spectant.

Prudentiam esse habitum qui circa ea versetur, quæ bona vel mala homini sunt, hic etiã
temperantiæ nomine confirmat. temperantia enim *σωφροσύνη* græce dicta est, ab eo q; *σώφρων*
την φρόνησιν, id est prudentiam conseruat. Vbi vero temperantiæ nominis etymologiã ex-
plicauit, prudentiæ nomen in existimationem quæ generalior prudentia est, trãsfert: opti-
nio enim & scientia & prudentia in existimationem tanq; genus reducuntur: inquitq; tem-
perantiam talem solummodo existimationem seruare, quæ circa ea quæ homini bona vel
mala sunt, versatur, non omnem absolute: hocq; à contrario demonstrat, id est ab intempe-
rantia, quæ iucundi & molesti dominatio est. non enim ea omnem existimationem corrup-
pit: hoc est cum voluptas & dolor in aliquo dominatur, opinionem eius de triângulo nul-
lo modo corrumpit, aut peruertit, ut cum verum sit eũ habere tres angulos duobus rectis
æquales, non ita esse existimet, sed vel tribus rectis posse constare, vel aliquo alio modo,
quo triângulum duos tantummodo rectos habere negari queat. voluptas enim & mole-
stia quæ sensu percipiuntur, circa quas temperantia versatur, nullâ cum huiusmodi contem-
plationibus, atque existimationibus communitatem habent: sed existimationes tantum ill-
læ quæ ad agenda spectant, ab huiusmodi doloribus & voluptatibus corrumpuntur. Agen-
da autem ea sunt quæ agendo & tractando vel bene nos gerimus, vel male: bene, cum pru-
dentia seruetur, id est cum temperanter agimus: male, cum non seruetur, id est cum intem-
peranter

peranter nos gerimus. seruetur enim prudentia, cū neque illecebris & iucunditate voluptas-
tis, neque doloris asperitate ratio vincitur: corrumpitur autem, ac perit, cum ratio irratio-
nabilibus facultatibus ita succumbit ac cedit, ut voluptatem ob ocium & relaxationem sequatur,
dolorem cōtra ob laborem & afflictionem fugiat: id quod in plerisq; hominibus vi-
dere licet, qui voluptate illecti turpiter viuere eligunt: dolore vero deterriti bene atque ho-
neste vitã traducere euitant ac fugiunt. Verum hæc inquit Aristoteles videri posset res
cti & prudentiæ operationem in sola temperantia conseruare. iucundum enim & molestū
soli temperantiæ subijci videntur: quibus cum dominatur ratio, virtus hæc relucet: cū ob-
temperat & cedit, incontinentia & intemperantia inhonesti habitus ac turpes in animis no-
stris coalescunt. sed si hoc ita est, & sola temperantia prudentiã conseruat, vbi fortitudinem
& iustitiã collocabimus? vel enim aliquis alius habitus erit excogitandus qui circa pruden-
tiã versans in exequutionem harum duarum virtutum nos deducat, vel omnes temperan-
tiæ nomine appellabuntur: neque erunt tres, sicut in superioribus libris traditum est, actiue
virtutes, fortitudo, iustitia, temperantia: sed vna tantum, quæ principatum omnium obti-
neat. quid igitur ad hæc dicendum est? Primum, virtutes omnes inter se esse affines, tãtaq;
inter se similitudine connexas, ut mutuo sese constituant, atque introducant: nihilq; mirum
esse debeat, si id quod de vna dictum est, cæteris etiam conueniat. Deinde multiplicia esse
iucunda, & molesta asserimus: neque omnia, cum de vnaquaque figillatim loquimur, om-
nibus esse subiecta: sed cum absolute atque vniuersaliter dolor & voluptas sumitur, tum
omnibus conuenire. vnde etiam sicut dictum est, vniuersaliter Aristoteles superius de his
ita est loquutus, ob voluptatem, inquit, praua eligere, ob dolorem ab honestis abstinere
re consueuimus. Plato item in legibus, igitur, inquit, vnumquẽq; nostrum sui iuris esse
statuamus, habereq; duos eadem in re consultores aduersarios & amentes, quos voluptas
& dolorem appellamus: quasi voluptas & dolor affectus quidã communes sint, qui in
omni actione consequi soleant: amentes quidem, eo q; rationis sunt expertes: consultores
vero, quia in omni actione altera, ut praua eligat, alter ut ab honestis abstinere, quasi sugge-
rere homini, ac consulere videtur. Præterea tertio etiam modo occurrere huic dubitationi
possumus, si dicamus Aristotelem hic non de speciali temperantia intellexisse, sed de ea quæ
communiter de omnibus virtutibus dicitur. temperantia siquidem quæ speciem virtutum
est, utpote vna duntaxat ex actiuis, non circa omnem absolute molestiã et voluptatem ver-
satur, sed circa eas tantummodo quæ gustatu & tactu percipiuntur. alij vero sunt dolores,
aliæq; voluptates in quibus fortitudo conspicitur. licet enim formidabilia, & fiduciam af-
ferentia subiecta sibi habeat fortitudo, dolores tamẽ & voluptates etiam ipsa sequitur. con-
fidimus enim, cum inuenturos nos iucunda speramus: timemus contra, cum molesta aliqua
futura nobis suspicamur. sed neque in ipsa iustitia exercenda abest dolor & voluptas. qui
enim iniuste agit in distributionibus & commercijs, ut voluptate afficiatur, doloremq; eui-
tet, ne auferatur sibi id quod habet, atque vsurpat, summum studium adhibet: iustus autẽ
sola iusta actione sibi tanquam sine proposita omnes huiusmodi & dolores & voluptates
contemnit, solamq; ipsam iustitiã amplectitur. Quicumque igitur in omnibus absolute
voluptatibus & doloribus partis illius animæ quæ ratione est prædita, præfidentiã ac domi-
nationem ita seruat, ut à nulla voluptate, nulloq; dolore superetur: is absoluta ac simpli-
ci ratione temperans seu frugalis posset appellari, id est *σώφρων*: quippe qui saluam habeat
prudentiam, ad frugemq; omnium virtutum peruenerit. Speciali vero appellatione tem-
perans ille est, qui voluptatibus & molestijs quæ gustu & tactu percipiuntur, nullo mo-
do succumbit: sed ita ratione cupiditatum & libidinum ignobilitatem refrenat ac subigit, ut
animi sui nobilitatem contaminare atque obscurare nunquam possint. Aristoteles igitur
hic non de speciali intellexisse censendus est, sed de generali temperantia seu frugalitate, quæ
communis est, atque omnes virtutes in se complectitur. Neque vero temperantia solum-
modo & communi & propria significatione accipitur: sed in reliquis etiam virtutibus idẽ
fieri consuevit. Nam iustitia quoque proprie dicitur, quæ & in contractibus & in distri-
butionibus versatur: dicitur etiã communiter non tam ab ipso Aristotele, quàm ab alijs
quoq; sapientibus, ea quæ efficit, ut instituta ac iura omnia & naturalia & ciuilia in omni-
bus virtutibus conseruentur. Moderari enim ita omnes animæ partes ut proprio munere
vnaquæque optime fungatur, ut ratio affectibus dominetur, propriamq; ita nobilitatem
Eustrat. t iij

retineat, iracundia rationi ut principi ac reginae obtemperet, cupiditas eidem suadenti ac precipienti subiecta sit: illud vero generalis iustitiae proprium esse merito existimandum est. qui autem talem habitum consequutus fuerit exacte atque optime iura etiam civilia servabit, atque exequetur. Iam vero fortitudinem sicut proprie ita communiter quoque appellari quis nesciat: nam cum aut aduersus omnes affectus fortiter resistimus, & contra omnes eorum impetus, atque insultus inconniuentes animae oculos, intetosque habemus: aut necessariorum rerum inopiam pro nihilo ducimus, ut nihil noui aut inopinati contingere in vita nobis posse existimemus: quo modo id altitudinis animi ac fortitudinis maxime proprium esse non debet? Inde est, ut puto, quod se mutuo consequi virtutes dicuntur. Recte igitur hic Aristoteles communiore significato temperantiam ac frugalitatem sumit, seruareque prudentiam dicit: eo quod ea moderatione sua unaquaque animae partem in naturali sua constitutione temperat ac conseruat. Id quod etiam inde manifestum est, quod cum dixisset voluptatem & dolorem non omnem existimationem peruertere, sed eas tantum quae ad agendas res spectant, vniuersaliter loquutus est: agenda enim res non temperantiae specialis tantummodo sunt, sed ad omnem virtutem actiuam communiter referuntur.

Principia enim agendarum rerum sunt id cuius causa res aguntur. illi autem qui aut uoluptate aut dolore corruptus est, principium statim non apparebit, neque eius causa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere: uirtutum enim eiusmodi est, ut principium corrumpat. Quam ob rem necesse est prudentiam habitum esse cum ratione uera actiuam circa ea quae humana bona sunt.

Quo nam modo temperantia seu frugalitas quae circa dolores & voluptates versatur, prudentiam in animo nostro conseruet, ostendit: principiaque agendarum rerum esse finales causas inquit, in quas scilicet spectantes, quasque ut expetendas prius nobis proponentes actiones ipsas aggredimur. Agendas autem res seu agibiles, quae περὶ τὰς ἑκαστὰς ἡμετέρας res ipsas appellat, quas in actionibus operari recte consueuimus. quarum singulae ob finem aliquem fiunt, qui vel absolute bonus sit, vel esse videatur. Ille igitur qui rationem quasi animae oculum a voluptatis & doloris perturbatione corruptam habet, in agendis rebus caecutit: & principium id est finalem causam statim non uidet, sed mora aliqua & meditatione ipsi est opus ut a perturbatione resipiscat, in certaque boni cognitionem sine ullo errore perueniat. impedimento enim ei est perturbatio affectuum, quae tardum ac segnem eum ad boni investigationem reddit, atque ita facit, ut in appetendo errans aliud pro alio concupiscat, peiusque semper ac deterius eligat. Vbi vero inquit neque eius causa, aut ob id omnia eligi atque agi oportere subintelligendum idem uerbum est. non apparebit, qui non uoluptate vel dolore corruptam mentem habet, ei neque principium. id est finalis causa, neque illud apparet, eius finis causa, atque ob id eligi omnia atque agi oportere, ut re uera bonum finem consequamur. uirtutum enim eiusmodi est, ut finem ipsum corrumpat, id est occultet ac celet: dum affectuum perturbatione quasi profundis quibusdam tenebris bonum ipsum ita obscurat ac tegit, ut ne esse quidem videatur. Posteaque haec dixit Aristoteles, hancque ab etymologia temperantiae seu frugalitatis argumentationem constituit: definitionem prudentiae rursus quasi conclusionem subiungit: quasi ex hoc necessario consequatur, prudentiam esse habitum cum ratione uera actiuam circa ea quae homini bona sunt. cum ratione quidem, quia omnes hominis actiones sunt cum ratione, quippe quae in homine insita non possit omnibus eius actionibus non adesse. immo ratio ipsa est quae agit: siquidem est homo, quatenus habet rationem, homo est. affectus. non cum brutis habemus communes. sed tamen quando seruatur prudentia: quod fit cum temperans & frugi est is qui agit: uera etiam ipsa ratio est: utpote quae de fine recte iudicet. quando non seruatur, falsa euadit: errans. non quod bonum non est, quasi bonum sit, eligat. Idcirco posteaque dixit cum ratione subiunxit et uera, eo quod ex errore ratio falsa efficiatur. habitum autem actiuum postremo posuit ob electionem, qua, ut fieri actio possit, opus omnino est. si enim ratio sine electione uerum consideret, non actiua, sed contemplatiua tantummodo erit.

Iam uero artis est uirtus, prudentiae autem minime.

Alteram rationem affert, qua ab arte prudentiam esse diuersam ostendit. Quod enim hic inquit

inquit, eam vim habet ac si diceret. Prudentia est uirtus: ars uirtus non est: prudentia igitur non est ars. inde autem constat & artem non esse uirtutem, & prudentiam esse uirtutem: quod artis est uirtus, prudentiae autem minime. uirtus autem artis & artificis est artificiose & recte circa opera propria & actiones versari. fieri enim potest, ut erret artifex vel ob incuriam & negligentiam, vel ob earum rerum imperfectiorem circa quae versatur: at prudentis quatenus est prudens, esse error non potest: ac propterea neque uirtutum: quare neque uirtus. Prudentiae igitur uirtus non est, sed ipsa est uirtus. fieri autem nullo modo potest, ut uirtus uirtutis reperiat, sicut neque motionis motio, neque generationis generatio: alioqui in infinitum esset progrediendum.

Atque in arte quidem qui sponte peccat, magis eligendus est: minus, qui in prudentia idem facit: sicut etiam circa uirtutes. Igitur prudentiam non artem, sed uirtutem quandam esse manifestum est.

Idem hic probat, diuersas. scilicet genere inter se prudentiam & artem esse: ita ut prudentia uirtus sit, ars minime. si autem genere sunt diuersae, specie quoque differant, necesse est. Ratio autem ad hunc modum progreditur: in arte si quis sponte peccet, eligendus magis eo est, qui inuitus peccat. uerbi causa si pictor, vel statuarius, vel aedificator in propria arte sponte peccet, & inartificiose uel prae opus suum efficiat, dum aut negligenter & sine ullo studio, aut mercede etiam aliaque huiusmodi re inductus id pertractat: is sane magis est eligendus, quam ille qui ob imperitiam artis sine suo inuitus frustratur. nemo enim erit si optio detur, ut uirtutem uelit eligat, eumque ad opus aliquod efficiendum adhibeat: qui perito imperitiam anteponat: sed artificiosum & peritum unusquisque potius eligeret. conabitur tamen postea bene artifice ipso uti: ac quatenus fieri poterit, suadebit, atque hortabitur ut recte ille arte sua uirtutes opus perfecte absoluat. atque in arte quidem hoc modo res se habet. in prudentia uero non ita. Nam cum prudens sponte mentitur, alterum ex duobus facit: uel ad contrarium finem tendens loco boni malum eligit: uel modo quo bonum consequi poterat relicto ad malum ducentem uiam sequitur: atque utroque modo improbus, prauusque consultor est: ac propterea non eligendus, sed uitandus & fugiendus. Hoc autem in omnibus uirtutibus euenit. Quare prudentia cum id quod proprium uirtutum est, habeat, uirtus est: ars uero quae uirtutum proprietate caret, non est uirtus. Cum uero inquit minus esse eligendum eum qui in prudentia sponte peccat, uel minus pro minime & nequaquam sumit, sicut in explanatione modo a nobis declaratum est: uel pro minus & rarius accipiendum est: eo quod interdum incidere potest, ut prudens est si sponte peccet, repudiandus non sit. exempli causa, si alienigena aliquis ab externis captiuus factus, deinde nomen apud ipsos prudentis consequutus in bello contra suam patriam dux ab hisdem constituitur, summamque rerum suscipiat: is sane laude dignior, magisque eligendus uidebitur, si sponte ea consilia ineat, quibus clades suis, uictoria patriae comparatur: quam si salutis & gloriae eorum quibus imperat, neglecta patria consuluerit.

Cum autem duae sint animae partes, quae rationis capaces sunt: prudentia alterius uirtus esse uideretur, id est opinatiuae, nam circa id quod aliter se habere potest & opinio & prudentia uersatur.

Quid sit prudentia, quidque ab arte & scientia differat, satis demonstratum est. quia uero diuersae animae partes seu facultates sunt, in quam earum prudentia existat, nunc tradit. Rationalem igitur facultatem in duas partes diuidit, cogitatiua & opinatiua. nam intellectus supra animam est. licet enim intellectualem etiam animam uocet, intellectumque in ea esse dicat: non substantialem tamen eum intelligit, sed acquisitum, qui ut habitus, sicut superius dictum est, comparari solet. unde etiam quia & acquiri extrinsecus, & amitti potest, inter ueridicos habitus connumeratus fuit. quando enim pura & libera anima ab affectibus est: ad intellectum prope accedit, eiusque propinquitate illustratur, atque inde eam vim accipit, ut intellectuali modo operari possit, id est simplici appulsione rerum naturam percipiat: non repente quidem & simul omnia, ut qui proprie intellectus dicitur, sed sigillatim cuncta comprehendens, dum intellectum ipsum circueit, ex alijsque quae ab ipso intelliguntur, ad alia transitum facit. Ostendit itaque in opinatiua animae parte prudentiam existere, eo quod utraque tam opinio quam prudentia circa ea uersentur, quae esse aliter possunt. illa, ut animae pars, haec, ut haec

bitus. Nā cum anima sua opinādi facultate circa ea versetur, quæ esse aliter possunt, circa eaq; operādo aliquādiu immoretur: fit, ut multa ex earum rerum consuetudine peritūa contracta in habitum prudentiæ veniat, quo ea quæ agit, contingēter exequatur. quocirca non semper propositum finem consequitur, sed eo quādoq; etiam frustratur. satis. n. est facultatibus atq; habitibus animæ qui circa ea versantur, quæ esse aliter possunt, si plerūq; ad finē propositum perueniāt. nā animæ pars scientifica quia in necessarijs munus suum exercet, propterea etiam necessarijs fines habet ac certos.

Adde quod neque habitus est dūtaxat cum ratione. cuius rei indicium est, qd eiusmodi habitus esse obliuio potest: prudentiæ non potest.

Quia subiecta scientiæ & prudentiæ adeo inter se distabāt, ut satis habituum etiā ipso-
rum ostendere diuerſitatem possent: iccirco superius scientiæ & prudentiæ discrepantiā bre-
uibus persequutus est. Cum autem ars & prudentia circa eas res vtræque versentur, quæ
esse aliter possunt, cognatio que hæc subiectarum rerum efficiat, ut discerni habituum ip-
forum diuerſitas difficulter queat: propterea opus fuit, ut plures rationes afferret, quibus
ab arte prudentiam distingueret ac separaret. vnde & ante prudentiæ definitionem multas
vtrarumque dissimilitudines posuit: & nunc etiam post definitionem nonnulla adiungit,
quæ ad eandem rem faciunt. commune enim, inquit, vtriusq; illud est, quod sunt habitus eū
ratione. sed prudentia nō id tantum habet, sed est insuper circa humana bona actiua: id quod
soliū prudentiæ propriū est. quæ ex re aliud differentiæ ipsarum argumentum consequi-
tur: qd artis obliuio in anima obrepit interdum, prudentiæ minime. hoc autem propterea eue-
nit, quia ex arte non semper operamur, ex prudentia semper operari necesse est. quæ enim
prudentiæ sunt subiecta, semper homini exposita atque obuia occurrunt: ut oporteat eum
semper consilio idoneo uti ad ipsa adipiscenda: quippe cum nullū tempus nullus locus, nul-
la actio, nullus deniq; affectus reperitur, quo ex virtute viuere natura hominis nō debeat.
Extra tempus autem aut locum, aut actionem, aut affectum esse nemo potest, dum viuunt:
in quibus omnibus prudentia opus est, quæ quia semper operatur, admittere obliuionem
non valet. in arte autem non est ita. sepe enim euenit, ut artifex artis suæ operatione aliquā-
diu intermissa vel penitus, vel aliqua ex parte ipsius obliuiscatur.

De intellectu.

Cap. VI.

Quoniam uero scientia de uniuersalibus ac necessarijs existimatio est: re-
rum autem demonstrabilium, scientiæq; omnis principia sunt: cum ra-
tione enim est scientia: efficitur, ut principij rei scibilis neque scientia,
neq; ars, neq; prudentia esse possit. Quod enim est scibile, demonstrabile est:
hæc autem circa ea uersantur, quæ esse aliter possunt. Sed neq; uero sapientia
horum est: sapientis. n. est, de nonnullis habere demonstrationem.

Posteaq; Aristoteles de tribus ueridicis habitibus, arte scilicet, scientia, & prudentia sa-
tis docuit: nunc de reliquis duobus. i. sapientia & intellectu disserere incipit: inquit: a scien-
tificis principijs sumit, ut ex his propositorum habituum notionem nobis declarat. enuncia-
ta enim illa quæ principia scientiarum sunt, ἀφ' ἧς μὲν ἄ Græcis appellata, quasi dixeris au-
ctoramenta, sunt extrema quædam uestigia intellectus, atq; ut ita dicā, resonantiæ: quippe
cū circa hæc anima nostra intellectuāli modo operetur, id est ad imitationē illius qui pro-
prie intellectus & est & dicitur, simplici appulsione ea percipiat, sineq; ulla ratiocinatione
comprehendat. Scientiam autem de uniuersalibus esse, inde perspicuum est: sensus circa sin-
gula uersatur, estq; in subiecto communi sensorio, instrumentisq; utitur quibus accommo-
date ad unāquāq; rem sensibus expositā operationem suam exercet. Scientia uero cogitatio-
nis est habitus: at cogitatio. i. δ' αἰσθητικὴ diuersa lōge a sensu est. si itaq; sensus circa singula uer-
satur, scientia circa singula minime uersabitur: si non circa singula, ergo circa uniuersalia.
omnis enim res uel ut uniuersalis, uel ut singularis sumitur: neq; præter hos duos ullus alius
tertius modus est, quo considerari res possint. nā etiā quando de ijs quæ sola sunt & unica,
inquit scientia, uerbi causa de sole & luna, an deficient, aut propter quid deficient: nō qua-
si de una quadā re demonstrationes facit, sed ita perinde ac si innumerabiles lunæ, ac soles
reperirentur.

reperirentur. dictum præterea ab ipso Aristotele etiā superius hoc est, scientiam uidelicet
de necessarijs esse. Principia autē esse demonstrabilia, id est eorum quæ per demonstra-
tionem concluduntur, ac conficiuntur, omnisq; scientiæ, neque id obscurum est. omnis. n.
doctrina ac disciplina quæ cogitatione percipitur, ex præcedente fit cognitione, ut ipse etiā
posteriorum resolutiorum libros exorsus affirmat. sunt autē principia termini & pro-
positiones, quæ auctoramenta appellantur. Quod uero inquit: cum ratione enim est scien-
tia: iccirco subiungit, ut cuiuslibet scientiæ esse principium cōfirmet: quippe cum principia
ea sint, quæ causas eorum quæ demonstrantur, suppeditāt: quæ quidem causæ nihil aliud
sunt, q̄ rationes. Cum autem inquit: demonstrabilia & deinde subiungit: scientiæq; om-
nis: uel idem per vtrūq; intelligit, eo qd demonstrabilia percipiuntur cognitione scientifica,
quæ cum ratione & causa rei comprehensio est: uel demonstrabilia conclusione collectas
ipsas res appellat, scientiā uero totam ratiocinationis totius pertractationem: quippe cum
& eorum quæ demonstrantur, & scientiæ principia sint: eorum quæ demonstrantur sanē,
quia cogitationem firmant, ac sistunt: scientiæ, quia ipsa ad confirmationem eorum quæ de-
monstrantur, principijs utitur. Postea infert principij rei scibilis neque scientiam, neque
artem, neque prudentiam esse posse, quæ scilicet circa huius perceptionem versetur. inde
causam subdit cur id fiat: ostendit que neque scientiam eius esse, eo quod scientia scibilis
rei scientia sit, scibile autem sit demonstrabile: at principium minime demonstrabile sit, sed
demonstratiuum: quippe quod ut demonstratio constituatur, ipsum causam afferat. Neq;
artem item, neque prudentiam principij esse hoc modo probat: illæ circa ea uersantur quæ
aliter atque aliter possunt sese habere: principium uero scientiæ necessarium est. ubi autem
nullam ex his tribus principiorum scientiæ esse perceptiuā declarauit: postremo, neque sa-
pientia horum est, inquit. nam demonstratio non prorsus aliena a sapiēte est: sed interdum
fit, ut sapiens quoque ea utatur. at si id est, sequitur ut principia demonstrationū antiquiora
ipsa sapientis operatione sint: alioquin ad demonstranda nonnulla ab ipso minime adhi-
berentur.

Si igitur ea quibus uerum, & nunquam falsum dicimus circa ea quæ uel
possunt, uel non possunt aliter euenire, sunt scientia & sapientia & prudentia,
& intellectus: ex tribus autem horum esse nihil potest, tria dico prudentiam
sapientiam & scientiam: restat intellectum esse principiorum.

Proposuerat Aristoteles in his de intellectu & sapientia dicere, qui ex quinque ueridicis
habitibus explicandi restabant: nā de tribus reliquis scientia, arte, & prudentia satis quātū
ad præsentem tractationem attinet, dictum iam est. principia igitur scientiarum in mediū
assumpsit, ut inde occasionem notitiæ intellectus ipsius explicandæ caperet. ostendit. n. prin-
cipiorum scientiæ neq; scientiam ullā esse, quæ ipsa, quatenus scientia est, comprehenderet,
neque artem, neque prudentiam: deniq; neq; sapientia. quoniam uero quinque habitus omnes
sunt, quibus uerū dicimus, nulloq; ex horum quatuor principiorum cognitio nobis com-
paratur: restat intellectum esse cum, quo in principiorum scientiæ cognitionem uenimus:
hūc q; a cæteris ueridicis habitibus in eo distare, qd nullus ex alijs nisi solus hic scientiarum
principia pro subiecto habet. nā qui essentia intellectus est, cum omnia quæ in cognitionē
cadunt, in sese habeat, simpliciq; appulsione ac repente percipiat, nunq; ab ipsis exturbatur,
atq; excidit: hic uero qui in nobis est, qui habitu tantū est intellectus, solas a principio com-
munes notiones proprias operationes, atque intellectiones habet, quæ eius qui est proprie
intellectus, quasi extremæ resonantiæ uestigia sunt. vnde cum ab affectuum turbatione &
confusione liber ab annexis sibi facultatibus sese sustulerit, suiq; iuris iam effectus propria
perfectionem receperit: tunc unamquāq; intelligibilem rem simplici appulsione compre-
hendere etiā ipse potest: non repente tamen atque in æternitate ut ille qui proprie est intel-
lectus, sed sigillatim, & in tempore, ab alio in aliud transiens, sicut dictum est. oportet enim
animā ex affinitate quam habet cum intellectu, intellectuāle aliquid in sese habere, eius que
quod supra naturam suā est, participem esse: ut rerum productiones a prima causa connexa
quadā serie progrediantur. nā semper id quod inferius est, cum superiori connectitur,
quadāq; cum eo similitudinem contrahit. sicut post rationalem animam uidere est nō sta-
tim naturam & corpus subleui: sed medias quasdam alias uitas intercedere, quas perfe-

ationes atque actus. *i. ἐντελεχίας* etiam ipsas esse affirmant: quæ tamen separari à corporibus nequeant, sed & à certis illorum temperaturis existant, & simul cum illorum dissolutione intereant, atque evanescant. quæ sanè quoniã imaginem quandam rationalis animæ referunt, ab eaq; sibi accommodatã illustrationem consequuntur, cognitione quæ sensu & imaginatione fit, præditæ sunt. Quocirca nemo ab anima tantum profectum requirat, ut in perfectam intellectus operationem possit peruenire: ne in substantiã quoq; eius immutari eam concedendum sit. donec enim substantiã animæ seruetur, fieri nullo modo potest, ut in eam operationum præstantiã ascendat, quæ superiori naturæ adæquetur: ne cogamur postea fateri causatam à substantiã operationem, superioris ac præstantioris cognitionis q̄ substantiã conveniat, causam extitisse, quod à ratione profus esse alienum nemini dubiũ est. siquidem est natura ita comparatum, ut vnaquæq; res modum eum proficiendi ac mensurã habeat, quæ substantiæ suæ sit consentanea. Cæterum inquisitione dignũ illud videtur, quo modo hic rationem concludens, reliquosq; habitus præter intellectum à principiorũ perceptione seiungens, tres tantum prudentiã, scientiã, & sapientiã connumeravit: de arte vero nullam mentionem fecerit. an fortasse dicendum est id eum fecisse, propterea q̄ tã prudentiã, q̄ ars circa eiusdem generis res versatur, eas. s. quæ alio atque alio modo euenire possunt. de arte igitur tacuit, eo q̄ simul cum prudentiã intelligatur. Sed qua de causã artẽ & prudentiã inter veridicos habitus reponit: scientiã enim, & sapientiã, & intellectus cū substantiã sibi res necessarias habeant, necessario verum dicunt: ars vero & prudentiã quo modo esse veridicæ possunt, cum circa ea versentur quæ aliter, atque aliter sese habent, atq; iccirco sine suo frustentur interdum, atq; à vero excidant: nã alioqui substantiã necessariã et ipsas habere cõcedendum esset: quod absurdum est. Quæstio hæc & obiecta superius fuit, & quodã conuenienti modo etiã soluta: nunc autem repetita hic est, ut alterã solutionẽ nãscatur: quæ erit huiusmodi. verum dicere his quoq; ut plurimum competit: quippe cū eorum quæ ut plurimum sunt, omnis ars, omnisq; prudentiã similiter sit. quare ob id veridicæ etiã ipsæ dicendæ sunt, quia plerunq; verum dicunt: neque enim ex æquo verum & falsum, neque rarius verum, sed plerunq; obtinent: quod autem plerunq; fit, superare id quod rarius euenit, merito debet: merito igitur inter veridicos habitus etiã ipsæ fuerunt numeratæ.

De sapientia.

Cap. VII.

Sapientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: unde Phidiam sapientem marmorarium, Polycletum statuarium sapientem dicimus, nihil aliud hic sapientiæ nomine q̄ artis ipsius uirtutem significantes.

Cum de tribus veridicis habitibus scientiã, arte, & prudentiã docuisset, velletq; ad reliquos explicandos sapientiã & intellectum descendere, considerationem quãdã de scientiæ principijs in medium protulit: quæsiuitq; ad quemnam ex quinque habitibus principiorum inuentio ac cognitio pertineret: quã ubi ex inductione ostendit, nulli ex reliquis quatuor esse accommodatã: intellectui tantũmodo ascripsit: eo q̄ ipse esset qui ex sese principia & pareret, & scientijs suppeditaret. satis. n. in præsentia esse existimauit de intellectu hæc dicere: nã cætera si de eo perfectius agere uoluisset, diligentiorẽ multo atq; exquisitorẽ tractationẽ requirebãt. Quæ aut̄ hic de intellectu inquit obscurã quãdã eius notitiã solummodo nobis ostendunt, atque indicant: quæ scilicet ex operatione quãdã intelligitur, qua communes notiones percipit, quæ *ἀξιόμματα*. i. auctoramenta appellant. circa hæc enim intellectus noster versans intellectualem quãdam operationem præ se fert, dum simplici ea appulsione, id est medio, ac ratiocinatione vacante cognoscit: quippe quæ ad ea quæ intelliguntur, percipienda media definitione minime indigeat. Vbi hoc declarauit Aristoteles, ad sapientiã explicandã postea transit: ac primum communi de ea hominum opinione sumpta, sapientiã inquit de artibus quoque dici solere, ita ut eius nomen absolutissimis artificibus aliquando attribuamus: unde Phidiam sapientem marmorarium, & lapicidã dicimus. Phidias enim cum esset lapicida apte marmoribus rerum naturas imitabatur: atque in eis quã exacrissime fieri pro materia poterat, animalium, plantarum, aliarumq; rerum omnium

omnium formas exculpebat. Polycletus item statuaris sapiens nominabatur: quia. s. etiam ipse in status c metallo effingendis erat peritissimus, quatenus subiecta materia capiebat. Deinde differentiam subiungit qua sapientiã hæc quæ in artibus est, ab ea distat, quæ vere sapientiã dicitur: in artibus inquit sapientiã nihil aliud esse, q̄ artium ipsarum uirtutem. nulla. n. alia de causã in illis sapiens quispiã appellatur, nisi q̄ in propria arte eam quam cuiq; subiecta materia suscipere pot, perfectionem absoluit. eiq; quidam sapiens, utpote in tali re, taliq; materia perfectionem eatenus allequutus, quatenus materiæ ipsius natura postulabat. atq; hæc sapientiã uirtus est unicuiq; arti accommodata, quæ vnãquãq; prout singulis cõuenit, absoluit, ac perficit: hæc q; ea est, de qua superius dicebamus, cum differentia artis & prudentiæ ab Aristotele tradebatur. artis. n. esse uirtutem, prudentiæ non esse ostendit: quippe quæ ipsamet uirtus sit, neq; admittere aliunde uirtutem possit.

Ceterum esse alios quosdam omnino, non ex parte sapietes existimamus, neq; alia aliqua in re sapientes: quẽadmodũ inquit Homerus in Margite:

Is nec fossor erat, nec erat robustus arator,

Aut alia re aliqua sapiens, sic numina diuum Concessere.

Aliam esse inquit, sapientiã omnino & non ex parte, id est non in hac, aut illa materia particulariter, sed omnino, atque uniuersaliter: id quod communi etiã opinione confirmat, cum inquit/esse alios quosdam omnino non ex parte sapientes existimamus/ aduerte autẽ quo modo/omnino/ & alia aliqua in re/ hic dictum sit. nam sicut substantiã ipsã omnino atque absolute est: reliqua uero quæ vel in substantiã, vel circa substantiã sunt, non esse absolute & simpliciter, sed esse aliquid dicuntur, ipsius. s. substantiæ aliquid: uerbi causã substantiæ vel quantitas, vel qualitas, vel respectus, vel positio: ut sedere, & stare, & iacere: item vel esse in loco, vel in tempore, vel aliquid aliud ex noue denuncupationibus seu prædicationibus esse dicuntur: sic etiã vnaquæq; ars cum subiectam habeat substantiã, & vel in ea vel circa eam operetur aliquid, illud quod operatur quodq; vel in substantiã, vel circa substantiã efficit, tantummodo cognoscit, ac percipit: id autem est forma ea quam in propria artis materia artifex ponit, atque absoluit: quæ sanè nihil aliud est, q̄ accidens: ac propterea non absolute atq; omnino est, sed est aliquid: uirtusq; eius ac perfectio non sapientiã absolute, sed quãdam sapientiã appellatur. Sapientiã uero absolute ac simpliciter, quæ circa eorum quæ sunt. i. substantiarum cognitionẽ versatur, non quod est aliquid, sed quod absolute est, hoc est non accidens, sed substantiam cognoscit. Quemadmodum igitur in generationibus facimus, cum accidentis generationem non absolute ac simpliciter generationem, sed quãdam generationem dicimus: substantiæ uero, generationem omnino, nã quãdam generationem appellamus, propterea q̄ ea est omnino, ac re uera generatio, sicut etiã Aristoteles ipse nobis tradidit: eodem modo quoque cognitionem & sapientiã, cum est accidentium, cognitionem quãdam, & sapientiã quãdam dicimus: quiq; ea est sapiens, in aliquo sapientem, ac quãdam sapientem uocamus. at qui circa substantiã atq; ea quæ per se substantiã consequuntur, sapiens est, sapientem omnino ac simpliciter nuncupamus: omnium autem in sapientiã præstantissimum, eum qui circa principales substantias versatur: præstantissimamq; sapientiã scientiã eius appellamus, quæ theologia, id est diuina est. Nam substantiã ex Platoniorum sententiã est triplex, naturalis, disciplinãris, & diuina. quãuis enim Aristoteles disciplinãre seu mathematicam circa ea quæ per abstractionem sunt, versari asserat, id tamen Platonicè hac de re opinantibus non placet: propterea q̄ ea quæ ex abstractione sunt, sensui expositis ac naturalibus sint inferiora ac deteriora, eo q̄ ex ipsis originem habeant, postq; ipsa subsistant. absurdumq; esse inquit, si dicamus, animam, quæ natura ipsa & singularibus, naturalibusq; rebus multo est præstantior, habere quidem in se rationes subsistentes, non tamen eas ante sensibilia rationali, atque animaliquodam modo insitas habere, ita ut materialibus sensibilibusq; ac singularibus potiores, ac natura priores antiquioresq; sint. licet à principio ignorantia ex generationis vinculo contracta sensu, à materiãq; abstractis speciebus ac rationibus uti cogatur, quo qui in ipsa sunt cognitionis igniculi incenduntur: qui quidem ex propria natura ab opifice inditi generationis perturbationibus obscurati ita latent, ut nisi adhibita purgatio sit, apparere nullo modo possint: perinde atque ignis cinere opertus, qui primum ubi discussus cinis est, appa-

ret atque extat: deinde si materiam attigerit, in flammam ingentē saepenumero incendi con-
suevit. Est igitur absolute sapiens is quem diximus: quem diuersum esse ab eo qui quodam
modo est sapiens, Homeri Margitis testimonio comprobatur: id autem Poematis nomen
est, cuius meminit non solum ipse Aristoteles in primo Poetices libro, sed etiam Archilo-
chus, & Cratinus: in epigrammatibus item Callimachus: Homeri quoque esse opus testantur.
Homerus enim hic de eo sapiente intelligit, qui omnino est & proprie sapiens, & nō quo-
dam modo, aut aliqua in re, ut illi qui in artibus excellunt. potest siquidem & folior in ipso
fodiendi opere optime se gerere, atque in eo sapiens appellari: arator item in arando simili-
ter: atque alius alia in re: sed vnusquisque tamen ex his quadam tenus, quadamque in re est sa-
piens. qui vero omnino ac proprie sapiens dicitur, longe ab his diuersus est. posteaque hæc di-
xit Aristoteles, concludit rationem, ac subiungit in hunc modum:

Quapropter exactissimam scientiarum esse sapientiam manifestum est. sa-
pientem igitur non solum ea quæ ex principiis sunt cognoscere, sed etiam cir-
ca principia ipsa uerum dicere oportet.

Sed unde hæc conclusionem collegit: ex eo videlicet, quod is qui in vnaquaque arte absolutus
est, sapiens in ea esse dicitur. nam similiter quoque ille in vniuersali cognitione erit sapiens, qui
in vniuersali sapientia est absolutus: ea autem non solum eorum quæ ex principiis demon-
strantur, sed principiorum quoque ipsorum cognitio est: quippe quæ etiam circa ipsa uerum
dicat. quid est autem circa principia uerum dicere, nisi habere rationes quibus ipsa etiam com-
probentur: sunt enim nonnulla principia, quæ licet probatione aliqua indigeant, non neces-
sario tamen ab ijs qui in vnaquaque scientia periti sunt, ratione vlla comprobantur, sed per
de ac concessa sumuntur: ex quibus illis ita sumptis quæ ad vnāquāque scientiam spectant, demon-
strari consueuerunt. at sapiens cum reliquis omnibus cognitione antecellat, singulisque abso-
lutior, ac perfectior sit, horum etiam principiorum si aliquo modo opus est, rationes assi-
gnat. Scientiarum enim principia triplicia sunt: nonnulla enim auctoramenta seu dignitates,
alia supposita seu suppositiones, quædam postulata appellantur. Auctoramenta quidem, quæ
ἀξιώματα à Græcis dicuntur, ea sunt, quæ etiam apud discentem ex se auctoritatem, & hæc
consequuntur, neque vlla extrinsecus, nisi sola in verbis explicatione aliqua adhibita certa
ac nota omnibus sunt. ut illud, quæ eidem sunt æqualia, inter se quoque æqualia esse necesse
est. Cum vero non certam habet notionem auditor, sed statuit tamen ac concedit ita esse: id
suppositum dicitur. circulum enim talem esse figuram ex communi notione absque discipuli
na non habemus, sed ubi audimus tamen, sine demonstratione concedere consueuimus. Po-
stulatum autem vocatur, cum & ignotum est, quod dicitur: & id sine concessione vlla au-
dientis ita quasi ab eo petuerimus, ac postulauerimus, sumere solemus: ut, omnes rectorum an-
gulos æquales inter se esse. declarant autem non inesse supposita in animo discentium illi qui
de aliquo huiusmodi tractare studuerunt: ut Ptolemæus, cum definitionem corporis recte
se habere ostendit. Posito enim puncto eum in tres partes fluere posse demonstrat, lon-
gitudinem, latitudinem, & profunditatem. atque ita quia ex eodē puncto plures quam tres
excogitare fluxiones non licet, fieri non posse inquit, ut plures etiam quam tres distantia ac di-
mensiones existant: atque hoc modo perfectam esse corporis definitionem asserit, quæ cor-
pus habere tres distantias, seu dimensiones constituit. Possumus igitur vel sic intelligere de
eo qui omnino sit sapiens, ut diximus, vel hoc altero modo. Prima philosophia, quæ eadem
theologia est ars artium, & scientia scientiarum appellatur: atque id propterea, quia artes
& scientias sola ipsa constituit, dum earum principia quæ demonstrationem non admittunt,
quando opus est, declarat atque explicat atque ita efficit, ut illæ ex ijs quæ ipsa suppeditant,
propriis consequi fines possint. Exempli causa in fabrilis & ædificatoria arte perpendiculū
est, & rubrica, & rectangulum trigonum quod alpha seu alphadium à Græcis à literæ A
similitudine, amullis à Latinis nominatur. ac perpendiculo quidem utitur ædificator: idque
tantum de eo cognoscit, certumque apud sese habet, ad recta erigenda ædificia id instrumen-
tum per se esse accommodatum: quæ autem causa sit: cur funiculus annexum plumbum de-
mittens ad dirigendos parietes conducatur, illud vero quatenus. scilicet artifex eiusmodi est, igno-
rat. sed sapiens huiusce rei causa reddita cur perpendiculi ea vis sit, principium ædificatricis
artis constituit: atque ob id ut ars ipsa quoque constituatur, est auctor. nam quia plumbum è
funiculo

funiculo dependens graue corpus est, grauius autem corpora ad vniuersi centrum tendunt
ac feruntur: efficitur, ut funiculus quoque cui annexum plumbum est, ad rectos angulos dese-
ratur. atque ita fit, ut ædificatoria funiculi directionem sequuta rectos parietes extruat. De
rubrica item rationem refert sapiens. nam cum ab vtriusque ligni extremis capitibus recta por-
recta fuerit, est in causa ut detractis superuacuis partibus quæ obliquitatem faciebant, lignum
dirigatur: rectæ siquidem lineæ id acceptum refertur debet, cuius applicatione directio illa
efficitur. simili modo quoque amullis columnis in altum erectis apposita in causa est, ut
recta collocazione constituentur: propterea quod recta linea ad rectum angulum efficiendum
ad perpendiculum ducitur. atque ita fit, ut sapientia cum rationes & regulas vniciusque arti ex-
hibeat, ut ipsæ quoque artes sint, causa extiterit. Idem in scientijs videre licet. Geometra enim
ubi puncti, lineæ, superficiei, corporis definitiones admittit, nihil amplius de ipsis inquit: sed
ipsis quasi principiis usus, reliqua postea demonstrat. tres siquidem distantias, seu dimensio-
nes sumit, longitudinem, latitudinem, et profunditatem ex quibus corpus: duas item longi-
tudinem & latitudinem ex quibus superficies constituitur: tum vnā tantummodo longi-
tudinem. scilicet latitudinem carentem quæ est linea, cuius terminus ab vtraque parte punctus est, qui
indivisibilis esse definitur. Sapiens vero primum eo quo superius ostendimus modo tria tan-
tum esse interualla, tres uel dimensiones demonstrat, perfectamque eam esse magnitudinem,
quæ tres huiusmodi dimensiones seu distantias admittit: deinde euidens pronunciatum in
hunc modum sumit. quod terminat aliquid, eo quod terminatur, simplicius est: atque ideo
co fit, ut omne quod terminat, ab eo quod terminatur vna dimensione deficiat. qui enim fie-
ri potest, ut terminus vel rei terminata sit in dimensione æqualis, vel plures re terminata di-
mensiones habeat: atque ita demonstrat, superficiem quia corporis terminus est, vna ab eo
dimensione deficere: ut quoniam corpus in tres porrigitur distantias, superficies duabus tan-
tum longitudine & latitudine constituitur. simili modo lineam propterea quod superficiem ter-
minat, ab ea vna dimensione deficere: ut vno tantum interuallo præditam euadere eam ne-
cesse sit. at punctum cum lineæ terminus sit, quæ in vnā tantum dimensionem porrigitur,
omni prorsus carere interuallo, omni que distantia. atque ad hunc modum omnes magnitudi-
num, puncti quoque definitiones recte sese habere ostendit. Sicut igitur in his principia haberi à
sapientia conspiciuntur: ita in reliquis quoque & artibus & scientijs siquis diligenter confide-
ret, principiorum inuentricem esse sapientiam reperiet. ideo non aliqua in re sapiens, sed
omnino atque vniuersaliter sapiens appellatur primus philosophus, qui theologus, id est
diuinorum indagator idem est: propterea quod cæteris omnibus artificibus & scientibus qui
in aliquo sapientes singuli sunt, est in causa ut sapientes & sint, & dicantur. Cum autem in-
quit Aristoteles, sapientem non solum ea quæ ex principiis sunt, cognoscere, sed etiam cir-
ca principia ipsa uerum dicere oportere, id antedictorum conclusionem subiungit: quæ ef-
ficatur, ut cum sapientia habitus sit, & eius operatio, & quid inter eam & scientiam interfit,
nobis innotescat scientia siquidem circa ea tantum quæ ex principiis colliguntur, veritatem
exercet, cum ad inuestigandas, inueniendasque res sibi subiectas principiis ipsis utatur: de prin-
cipiis vero quatenus est scientia, inquirere nihil potest. at sapientia etiam de principiis verum
dicit, cum ipsa in eo quod antecellit scientiæ, confirmet ac probet.

Quare sapientia erit intellectus et scientia: ac quasi habēs caput scientia re-
rum præstantissimarum.

Hoc auctarium quasi quoddam est, quod ex conclusione superiore consequitur: quo sa-
pientiam esse habitum ex intellectu & scientia compositum manifestat. nam cum intellectus
principiorum veritatis cognitionem habeat: scientia vero ex principiis ab intellectu acces-
ptis proprias suas quæstiones demonstrat: sapientia quæ & principia ut intellectus, & quæ
ex principiis colliguntur, ut scientia, cognoscit, merito simul erit & intellectus & scientia.
atque ideo in scientijs capitis vicem obtinebit, quia rerum præstantissimarum scientia est:
præstantissima siquidem sunt principia: si enim sunt causa eorum quæ concluduntur in scien-
tias, quo modo præstantiora atque honoratiora illis esse non debent: principia igitur sunt ca-
pita eorum quæ in scientijs considerantur. sapientia vero quæ scientijs principia suppeditat,
merito scientiarum etiam ipsa caput dicitur. Tametsi hoc quod inquit sapientiam esse caput
habentem scientiam, intelligi quoque alio modo potest, scientiæ enim quia ex sese non habent

principia, sed à sapientia accipiunt, propterea decapitate seu capite carentes iure appellari possent: sapientia autem cum integra sit ac perfecta, habeatque ex se principia, iccirco capitata scientia dicitur, quasi habens caput, quæ principia ipsa sunt. Sed non ab re, ut puto, erit, si quæramus, cur habitus veridici quatuor tantum non fuerint connumerati, sed intellectus quinto loco adiunctus sit: nam cum sapientia intellectus sit & scientia, qui tantummodo sciens est, à sapientia integritate & perfectiōe in eo deficit, quod habet quidem ab intellectu accepta principia, sed veritatem tamen circa ea non assequitur: qui vero ulterius progressus in sapientiam devenit, etiam intellectum iam habet, ut circa principia verum dicere quoque ipse possit. Qui igitur sit, ut in sapientia intellectus continetur, separatim quasi diuersus ab ea sit, fuerit connumeratus: an fortasse quia cum sapientia ex intellectu & scientia composita sit, prius oportuit ea quæ tanquam partes eius sunt, existere, deinde ita ex utrisque ipsis eam constitui: atque eo magis, quod separari utraque à se mutuo possunt: ut simpliciter ac per se esse prius videantur, deinde coniungi, ac sapientiam absoluere. fieri enim potest ut aliquis intellectualis euadat, adeo ut circa principia verum dicat, non tamen sit sciens: quippe cum ea quæ ex principijs demonstrantur, nondum cognoscat: ac propterea neque sapiens sit, eo quod altera ex sapientia partibus sit destitutus. simili modo sciens esse quispiam absque intellectu potest, donec veritatem circa principia nondum assequutus est. Qui autem utrasque veritates est complexus, & principiorum scilicet, & eorum quæ ex principijs colliguntur: is simul & intellectualis est, utpote theologus, & sciens, quippe qui ea quæ ex principijs consequuntur, ex principijs cognoscat. Quare necesse est, ut unusquisque ex veridicis habitibus separatim sibi accommodatam rationem admittat. Videndum tamen est, nunquid diuina, & quæ supra generationem sunt, præstantissima ac preciosissima appelletur: circa quæ præcipuum primæ philosophiæ studium versatur: quæ etiam principia omnium sunt, quæ in generatione cadunt: & vere sunt, soloque intellectu percipiuntur: ac propterea præstantissima, atque honoratissima habentur: quibus philosophia & intellectus hominum operatio veritatem circa scientiarum principia accipit: atque incensum inde lumen præuium ad cognitionem habet, dum in principiorum perceptione animæ oculus adeo illustratur, ut medio carentem unionem terminorum inspiciat, ex quibus medio carentes propositiones componuntur. Verum autem dicere circa principia quasi proprium sapientia posuit, non quod scientia quæ à sapientia eadem accipiunt, circa ea vera non dicant, sed quia sapientia cum veritatem circa principia primum comprehendat, ipsa est quæ scientijs eandem postea suppeditat.

Absurdum enim est, si quis scientiam civilem, aut prudentiam honestissimam esse existimat: nisi scilicet homo sit optimum omnium quæ in mundo sunt.

Hactenus differentiam, qua distat sapientia à scientia, exposuit: nunc quo modo eadem à prudentia distinguatur, ostendit. connectit autem orationem/enim/coniunctione, pro autem sumpta, id quod alibi etiam facere aliquando consuevit. sumit autem civilem & scientiam, eo quod ad ostendam prudentiam & sapientiam diuersitatem plurimum faciant. absurdum. n. est, si civilem facultatem esse scientiam dicamus: quod consequi apud eum necesse est, qui prudentiam esse sapientiam asserat. nam cum sapientia ex intellectu & scientia constituitur, prudentia vero civilis sit: qui prudentiam esse sapientiam inquit, in eam necessitatem incidit, ut scientiam civilem esse fieri etiam cogatur. id autem absurdum est: propterea quod scientia circa necessaria, civilis circa ea quæ contingunt, versatur: ut fieri non possit, ut quæ inter se adeo in subiectis dissident, conuenire ac coniungi simul queant. prudentia igitur sapientia non est. Studio quidem digna, atque honesta prudentia est, non tamen præcipue, ac maxime, ut sapientia. id quod ex eo declarat, quod cum prudentia circa ea versetur quæ homini conferunt: si homo optimum omnium esset, quæ in mundo sunt, prudentia quoque esset honestissima omnium, studioque maxime omnium digna: sed hoc non est, ut ipse etiam procedendo ostendit: restat igitur ut sapientia prudentia esse nullo pacto possit.

Nam si salubre & bonum hominibus ac piscibus diuersum est, album autem & rectum idem: sapiens quoque idem, prudens diuersum esse omnes assererent. id. n. singula quod circa seipsum quod bene se habet, considerat, prudens esse dicerent, eique seipsa committerent.

Alterum

Alterum argumentum hoc est ad diuersitatem sapientia & prudentia comprobanda, ex diuerso & eodem sumptum. diuersi enim salubre & bonum, eiusdem album & rectum quasi exemplum producit. nam diuersi generis animalibus salubre est aliud atque aliud: bonum item simili modo: ut hominibus & piscibus. cibus enim salubris, aut victus, aut quippiam huiusmodi hominibus aliud, aliud piscibus est: propterea quod cum constitutio ac temperatura utrorumque diuersa sit, diuersa quoque esse ea necesse est, quæ diuersis temperaturis conducunt. & bonum eodem modo: bonum enim hic intelligit, non quod diuersi commune atque absolute, sed quod proprium unicuique bonum est: quippe cum hominibus quatenus homines sunt ac terrestria animalia, bonum sit in terra vitam traducere: piscibus, qui aquatici sunt, contra in aquis: album autem & rectum non aliquibus album sit & rectum, aliquibus minime, sed idem semper sit omnibus. Ita quoque sapiens apud omnes idem esse omnes assererent: prudens vero non idem apud omnes, sed aliud atque aliud. illud siquidem est prudens, quod considerat & inuenit necnon eligit bonum, quod accommodatum sibi est: & recte ut consequi id possit, procurat. idque esse prudens unumquodque iudicaret: & si committere alicui salutem suam vellet, ei proculdubio sese crederet, quod sciret bonum proprium & recte cognoscere, & recte sibi comparare, ut quemadmodum sibi, ita et ipsi salutem optime procuraret. Atque hæc est tota horum verborum sententia. age vero singula etiam, si alicubi explanatione aliqua opus est, particulatim perpendamus. NAM si, inquit, salubre & bonum hominibus ac piscibus est diuersum & c. Cum velit ostendere sapientiam apud omnes esse eandem, prudentiam vero diuersam, atque inde sapientia & prudentia differentiam manifestare: quo nihil noui hac in re assertum ab eo esse cognoscimus, salubre & bonum assumit, album item & rectum: illa, eo quod naturam apud diuersos diuersam habent: hæc, quia pro diuersitate naturarum non immutatur, sed semper apud omnes eadem permanent. si igitur in istis, inquit, ita res sese habet, nihil noui suspicari debemus, si sapientia & prudentia eodem modo inter se differunt: ita ut sapientia eadem semper sit, prudentia vero pro vniuscuiusque utilitate & modo immutetur, ac variet. sapientia enim cum præstantissimarum rerum scientia sit, sicut res sibi subiectæ nullam mutationem admittunt, sed stabiles semper sunt, propriamque naturam perpetuo seruant, ita ipsa stabilis semper atque eadem est. Prudentia autem cum utilitatem vniuscuiusque spectet, quæ diuersa apud alios atque alios est: iccirco ipsa quoque apud alios alia & non eadem esse semper conspicitur. Quare sapiens idem esse omnes dicerent, nihilque aliud quam ea quæ sunt, quatenus sunt, & singulorum principia scire. prudens vero non idem, sed aliud atque aliud pro utilium ac conferentium varietate. nam licet dum utile appellamus, quasi unam quandam rem generatim eodem vocabulo significare videamur, multam tamen in specie utilium diuersitatem reperimus. Quod autem inquit id enim singula quod circa seipsum & c. ita est intelligendum, atque ordinandum. singula enim ex his quæ sunt, si quid sit prudens, perpenderent: illud esse profecto prudens assererent, quod considerat, id est percipit ac cognoscit id quod bene habet, id est bonum est circa seipsum, & quasi circa se id continet utilis et commodi cognitione: eique etiam salutem suam curandam committerent. Dixit autem singula neutro genere quasi ultra homines intellectum protendens, ut irrationalia etiam simul complecteretur. siquidem illa quoque ei, quodcumque inter ipsa prudens esse quispiam diceret, in tutelam sese committunt, id sequuntur, ad id tendunt, quasi per id salutem sint consequutura. Inde enim sit, ut inter ipsa scemina mares sequi, & ex voce eorum, ex motu, ex statu dependere consueuerint.

Vnde etiam bestias nonnullas prudentes esse inquit, quæcumque in uita traducenda providendi habere uim quandam uidentur.

Prudentiam esse habitum quo unumquodque quod sibi bonum est considerat, communi opinionione confirmat. quam communior hæc prudentia ratio est ad omnia pertinens, quæcumque facultate quadam providendi esse prædita uidentur. ubicumque enim communem hominum opinionem de re aliqua inuenimus, ea quasi certa ad rerum quæsitaram probationem uti consueuimus. Inquit igitur, adeo prudentia esse proprium, ut unumquodque quod sibi bonum est consideret, ut bestiis etiam id homines attribuere soleant: bestias enim nonnullas prudentes esse inquit. quænam? quæcumque in uita traducenda habere providendi quandam facultatem uidentur. bestias autem appellat absolute omnia irrationalia animalia: inter quæ

Eustrat.

nonnulla ea natura esse prædita reperiuntur, ut sibi, salutisq; suæ provideant: siue magnitudi-
ne & viribus præsent, siue parua, atque imbecillia admodum sint. vrsi enim latibula inues-
niunt, quo & sese abdere hyemis tempore valeant, & cibos recondere: ut si quando ob fris-
goris intemperiem prodire nequiverint, ijs quæ reposuerunt, interim vitæ sustentent, com-
portare autem consueverunt glandes, mala, nuges, & quicquid huiusmodi esui idoneum
est. hyeme enim cum prædari, atque animalia minora capere non possunt, contenti sunt ijs
quæ deposuerunt. simili modo apis & formica: illa mel in aluearibus recondit, hæc in sub-
terraneis cavernas fructus congerit, sibiq; provider, ut quo tempore vagari extra non lice-
bit, intus præparatum alimentum habeat. Item aranea telas contextit, quibus ad victum
sibi comparandum bestiolas irretiat, ac venetur. Dixit autem videtur & providendi vim
propterea quod non proprie ipsis neque ratio inest, neque providentia, sed proprietates quas-
dam veluti extremas rationis notas, ac resonantias quasdam natura insitas habent.

Perpicuum autem est civilem & sapientiam eandem esse nullo modo
posse. nam si eam quæ circa sibi ipsis utilia versatur, sapientiam dicent, mul-
tæ erunt sapientiæ: non enim una est quæ omnium animalium bonum con-
sideret, sed singulorum diuersæ. nisi scilicet una quoque sit medicina circa om-
nia quæ sunt.

De eadem re rursus inquit, non solum prudentiam à sapientia, sed ipsam quoque in vni-
uersum civilem facultatem à sapientia distinguens. est enim prudens etiam civis qui suas
ipsius utilitates tanquam homo inquirat: prudens item civilis est, hoc est civitati præsidens,
qui illa constituit & sancit, quæ publice civitati conducunt. nam si sapientiam dicent esse ci-
vilem facultatem, eo quod ea quæ sunt publice civitati utilia, considerat, multæ erunt sa-
pientiæ: siquidem singulæ animalium naturæ pro sua quæque proprietate peculiaris quæ-
dam commoda habent. proprium enim bonum secundum naturam unicuique est. sicut
etiam medicina pro diuersitate naturarum unicuique alia atque alia est. propterea quod
varia est animalium temperatura, atque iccirco varium quoque id est, quod naturæ sin-
gularum conuenit. videtur autem hoc argumentum eandem vim cum superiore habere:
nisi quod illic peculiaribus, & proprie magis de prudentia egit, hic communius, ita ut civilem
quoque facultatem complexus sit.

Quod si hominem ceterorum animalium optimum esse dixerint, id nihil
refert: quandoquidē homine alia natura sunt longe diuiniora: ut ea quæ sunt
manifestissima, ex quibus mundus constitutus est.

Obiectionem quædam sibi hic infert. nam cum superius ex eodem & diuerso sapientiæ
& prudentiæ differentiā ostenderit: sapientiam inquit apud omnes esse eandem, vtilium
vero & conducentium considerationem, quæ prudentia est, non eandem, sed pro vniuscui-
usque natura aliā, atque aliā, quemadmodum medicinam: diuersitatemq; hanc prudentiæ ex
animalium diuersitate comprobabit, quæ cum variæ naturæ sint, varias quoque habent pro
vniuscuiusque genere sibi accommodatas utilitates: ut habitus quoque qui eas procurant, atque eli-
gunt, esse diuersos in vnaquaque animalium specie necesse sit: quippe cum si naturæ sint diuer-
sæ, & commoda, & qui ea consecratur habitus, differant: postea obiectionem in hunc mo-
dum subiungit. sed quispiam fortasse præstantissimum atque optimum ceterorum anima-
lium esse hominem dixerit: atque iccirco habitum quoque, qui hominis utilitati provideret,
alij esse præstantiorem debere, qui ceterorum animalium commoda persequuntur: atque ita
effici, ut prudentia sit sapientia: quippe quæ omnium præstantissima speculetur. ea quæ na-
turæ hominū quæ omnium optima est, conducunt. Cui respondens nihil id referre, inquit: id
est, ad demonstrandū diuersas esse inter se sapientiam & prudentiā minime esse accommo-
datum. licet enim illis animalibus sit potior homo, quæ communi cognitioni exposita sunt:
sunt alia tamen in rerum natura, quæ naturam habent homine longe diuiniorem. ac Pla-
tonici quidem Heroas intelligerent, dæmonas, alias que huiusmodi naturas, quin etiam
coelestia corpora supra humanam conditionem esse: sed Aristoteles hic sola ea assumit,
quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est: ea autem sunt coelestia cor-
pora. unicuique enim ex his Græci sicut animam, & rationem, & intellectum, ita pru-
dentiam

dentiam attribuunt: atque inde eius quod bonum singulis est, cognitionem, eiusq; appeti-
tionem, & providentiam, & studium ad id adipiscendum: id quod prudentiæ propriū est:
ita ut alia præter hominum prudentiā hæc longe diuinior, ac præstantior reperiatur. Id au-
tem dici de sapientia minime potest: quia cum sapientia scientia & intellectus rerum natu-
ra præstantissimi marum sit, eadem est apud omnes, in quibus est. & si n. aliquantulum immu-
tatur, dum augetur quodam modo, vel minuitur: eadem tamen natura est: non secus atque
album cum intenditur, ac remittitur. at prudentia, quia vniuscuiusque bonum quod considera-
re pollicetur, aliud atque aliud est, ipsa quoque alia atque alia euasit. id autem in sapientia non fit.
res enim natura præstantissimæ, quæ cognitioni ipsius subiiciuntur, eadē apud omnes sunt:
tametsi magis vel minus cognoscuntur, pro diuersitate habituum, vel etiā naturarum illo-
rum qui ipsas cognoscunt. Quod autem corporum quæ orbiculariter feruntur, prudentia
potior sit, & providentia, & demum bonum quodlibet quod in ipsis est, præstantius sit his
quæ in hominibus conspiciuntur, ex corporea substantia alibi demonstrat, ab ijs quæ mani-
festiora nobis sunt, progrediendo. diuinissima. n. eorum corpora appellat, generationeq; om-
ni & corruptione superiora: atque inde perspicuum esse ostendit, ea tum animata esse, tum
rationali anima & intellectu & prudentia prædita: atque id præstantiori modo, quā humane
naturæ conueniat. eo quod absurdum futurum sit, si præstantiora corpora inferioribus esse
inferiora cogamur fateri: id quod fiet, si anima carere ea dixerimus. quod enim anima caret
animato deterius atque inferius esse, nemini dubium est. alia quoque multa his longe plu-
ra afferre solent ijs, qui coelestia corpora, eorumq; vires commendant, nostrisq; esse longe
præstantiora opinantur: de quibus considerare nunc superuacuum existimo.

Constat igitur ex ijs quæ dicta sunt, sapientiam esse rerum præstantissi-
marum naturam scientiam & intellectum.

Superius ostendit intellectum qui in nobis est, diuersum à scientia & prudentia esse, ex
eo quod neutra harum principiorum habet cognitionem, ille vero habet: deinde de sapientia age-
re aggressus, eandem quoque à scientia quidem & prudentia discrepare declarauit, simul ta-
men & principiorum esse percepticem, & eorum, quæ ex principijs demonstrantur. nunc
autem ex ijs quæ superius dixit, ipsius colligit definitionem: ex illis inquit esse manifestū,
sapientiam esse rerum naturam præstantissimarum & scientiam & intellectum: quatenus sci-
licet de principijs verum dicit, intellectum: quatenus ea scit, quæ ex principijs colliguntur,
scientiam. ut autem ipsam supra eam quæ cōiter scientia vocatur, extollat, addit rerū natura
præstantissimarum: vel principia præstantissima ac preciosissima appellans, præ ijs videli-
cet quæ ex ipsis demonstrantur, quibus tam ut sint, quā ut cognoscantur, in causa sunt: vel diui-
na ipsa hoc nomine significans: quippe quæ & incorporea sint, & materia careant, ex seseq;
subsistant, nihilq; quod potestate sit, in se habeant, sed actus planè sint. semper. n. sunt, nun-
quāq; ex eo statu in quo sunt, in alterum immutantur: id quod in vno quoque horum quæ
generationi sunt obnoxia, fieri quotidie videmus. nā quæ generationi & corruptioni subia-
cent, cum semper potestatem sibi annexam habeant, nunquā possunt consistere: sed continuo
fluxu tantisper feruntur, quoad postremo è priore statu penitus exturbata in alterū trāseāt.
atque hoc merito materiæ euenit, quæ quia pura potentia est, nunquā ea forma quam adipisci-
tur, est contenta: sed alterā semper appetit. si n. in aliqua certa resisteret, ac firmaretur, eū sit
prorsus potentia, nullūq; actum in se habeat, proprietatem suam minime seruet. Diuine
autem res cum sint prorsus actus, atque iccirco à materia penitus absolutæ, nunquam in al. ud
ab eo quod sunt, immutari queunt. In quibus versans sapientia merito & intellectus & re-
rum natura præstantissimarum scientia appellatur: intellectus quidē, eo quod intellectuāli mo-
do operans intelligibilem, quatenus cadere in cognitionem hominis potest, perceptionē
acquirat: scientia, quia etiam medio vtentem cognitionem comparat, efficitq; ut quando
opus fuerit, rerum harum naturas ratiocinando percipiamus.

Vnde Anaxagoram & Thalem atque huiusmodi homines cum ignora-
re ea quæ sibi utilia sunt, uiderint, non prudentes, sed sapientes esse dicunt: ac
superuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoscere ipsos
asserunt, sed inutilia tamen: propterea quod non humana bona inquirunt.

Eustrat,

v ij

prudētia autem circa humana bona uersatur, atque ea quæ in consultatio-
nem cadunt.

Rursus sapientiam à prudentia esse diuersam quadam alia communi opinione confirmat,
quam homines de uiris ijs habent, qui consensu omnium sapientes fuerunt existimati: cuius
modi est Anaxagoras & Thales. Ecce enim hi sapientes dicuntur, sed non prudentes: pro-
pterea quod ignorant ea quæ sibi conducant. nam cum in cognitione eorum quæ hominū uitā
excedunt, occupati fuerint: commoda uitæ & utilitates neglexerūt. Hi enim, inquit, super-
uacua, & admiranda, & difficilia & diuina cognoscere dicuntur. superuacua, quia præter
ea sunt, quæ præsentī uitæ conferunt: admiranda, quia communem hominum cognitionē
excedunt: difficilia, propterea quod labore multo ac studio opus est, antequam ad ea percipiēda
attingere quispiam possit: diuina autem seu dæmonica, quæ δαίμωνια græce inquit, iccirco
quia animum à corpore cui natura additus est, meditatione alienantes, in eorum cognitio-
nem venire consueuerunt: atque ita supra hominem elati quasi genijs seu dæmonibus simi-
les videntur euasisse. hæc autē sunt naturalia, & disciplinaria seu mathematica, & in primis
theologica: quæ sanè à sapientibus cognoscuntur, & humanæ uitæ inutilia sunt. nam qui ea
sectantur sapientes, non querunt bona humana, sed quæ sunt supra hominem: quæ autem
sunt supra hominem, ad prudentiam de qua hic est sermo, minime pertinent: hæc siquidem
circa humana bona uersatur, quæ etiam in consultationem veniunt, cum aliter atque aliter
contingere, & euadere in utrāque partem queant. Sciendum tamen est reperiri sæpenu-
mero apud veteres nomen prudentiæ pro qualibet cognitione sumptum, etiam ea quæ rerum
natura præstantissimarum sit: quippe cum Deo quoque eam attribuant. Quemadmodum
Plutarchus Chæroneus, cum in hunc modum inquit: non. n. argento aut auro beatum nu-
men est, neque tonitruis & fulguribus est munitum, & potens, sed scientia, & prudentia: cæ-
tera enim omnia quibus indigent homines cum exhibeat Deus, intellectum & prudentiā
quæ propria ipsius sunt, quibusque utitur, non exhibet. neque enim hic Plutarchus de eo ha-
bitu intelligit, qui de ijs quæ hominī utilia sunt, recte consultat: sed de singulari ac simplici
rerum cognitione: qua prima ipsa causa omnia etiam ante se fiant, cognoscit ac percipit.

Prudentis enim id maxime opus esse dicimus, ut recte consultet: de illis
autem consultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neque de ijs quorū finis
aliquis non est, atque is eiusmodi, ut agendum bonum sit.

Idem ostendere uult, sapientiam. scum prudentia non esse eandem. superius. n. ex subie-
ctis utriusque rebus hoc declarauit. nam cum diuersæ sint res, circa quas sapientia & prudentia
uersantur, diuersos etiam inter se esse habitus ipsos necesse est: ut in terrimensoria &
numeraria arte, id est geometria & arithmetica videre licet. cum enim numerus diuersus
à magnitudine sit, diuersæ etiā ipsæ inter se artes necessario sunt: siquidem altera circa nu-
meros, altera circa magnitudines munus suum exercet. nam si illæ scientiæ quæ licet cir-
ca idem genus uersentur, idem tamen alio, atque alio modo considerant, diuersæ inter se
sunt: multo magis eas diuersas esse inter se existimandum est, quæ diuersa absolute habent
subiecta. hoc autem quod dico, tum ex arithmetica & musica, tum ex geometria & astro-
nomia patere poterit. arithmetica. n. & musica circa numeros utraque uersantur: illa tamē in
se ipsas considerat: musica, tantummodo quatenus se mutuo respiciunt. quis enim sit par nu-
merus, quis impar: quis item pariter impar, quis impariter par: quin etiam quis primus &
incompositus, quis secundus & compositus, atque huiusmodi, numerorum per se considera-
tio est, quæ ad arithmetica spectat. quæ autem sit consonantia quæ per quatuor voces fit,
quæ per quinque, quæ item per omnes, quas δία τεσσάρων, δία πέντε, & δία πέντε uocant:
numerorum alia contemplatio est: quatenus. si inter se habent proportionem, siue sesquiter-
tiam, siue sesquialteram, siue duplā. hæc igitur duæ artes quauis idem subiectum habeant, qui
numerus est, sunt tamen inter se propterea diuersæ, quia altera numerum per se, altera quæ
tenus ad alium spectat, speculari consueuit. eodem modo quoque geometria & astronomia
circa idem genus utraque, quæ est quantitas, negocium habent: quia tamen altera in statu, al-
tera in motu eandem considerat, propterea diuersæ inter se artes euaserunt. Superius igitur
sapientiam & prudentiam inter se differre hoc modo demonstrauit. nunc ex utriusque. i. subie-
cto &

cto & operatione discrepantiam earum manifestat. consultatio. n. prudentis operatio est.
posse autem & non posse aliter sese habere ex ijs sumitur, quæ subiecta habitibus sunt. col-
ligere autem rationem in hunc modum possumus. Prudentis maxime opus esse dicimus re-
cte consultare: sapiens quatenus sapiens est, non consultat: sapiens igitur quatenus sapiens
est, non est prudens: vel econtrario, prudens igitur quatenus est prudens sapiens non est:
utriusque. n. ex iisdem assumptis colligi in secunda figura potest. sapientē uero non consultare, ita
probat: sapiens circa ea uersatur, quæ euenire aliter nequeunt: at de ijs quæ euenire aliter
nequeunt, consultat nemo: sapiens igitur non consultat. quod uero inquit: neque de ijs quorū
finis aliquis non est, atque is eiusmodi ut agendum bonum sit, alterius rationis propositio est:
addendaque est altera, ut integra ratiocinatio efficiatur, in hunc modum: circa quæ uersatur
sapiens, eorum finis agendum bonum non est: eorum autem uniuscuiusque quæ prudens con-
siderat, finis agendum bonum est: restat igitur, ut sapiens esse prudens non possit: quatenus
videlicet sapiens est. nam fieri quidem potest, ut idem homo utriusque habitibus præditus sit: atque
ita ex alio tamen, atque alio habitu sit & sapiens & prudens. non. n. quia in uno & eodem utriusque
hi habitus reperiuntur, propterea unum esse tantummodo eum censendum est: quæadmo-
dum neque geometriam, & arithmetica, licet in uno simul esse possint, unam tamen & ean-
dem esse scientiam affirmamus: nisi scilicet ex accidenti. Agendum bonum dixit, propterea
quod sapienti quoque contemplationis & studij finis quidam est, alioqui frustra omnis in in-
quirenda ueritate susciperetur labor: sed is tamen contemplatio ipsa, rerumque ipsarum cog-
nitio ac perceptio est, non agendum bonum. agendum siquidem bonum est, quod actione
comparatur. ab actione autem diuersa contemplatio est.

Bonus autem consultor absolute ille est, qui quod optimū hominī ex agē-
dis rebus est, coniectura assequi ratiocinando potest.

Cum prudentis proprium esse dixerit bene consultare, prudentiāque ipsam circa ea uersa-
ri, quæ euenire aliter possunt: atque iccirco à sapientia esse diuersam, eo quod illa necessaria dūta-
xat considerat, atque ea quæ cadere in consultationem nequeunt: consentaneè nunc quid sit bo-
nus consultor, definit: inquitque eum esse etus quod optimū hominī est ex agendis rebus con-
iectatorem idoneum ratiocinando: in qua quidem definitione coniectatorem idoneum, seu
qui coniectura assequi potest, ut genus, reliqua ut differentias posuit. ac genus quidē pruden-
tiam tam ab intellectu, quam à sapientia, & scientia statim distinguit: quippe cum coniectare ni-
hil aliud sit, quam meditari, & considerare, & ratiocinari, quo modo proposita res recte possit
agi, atque administrari: quorū nihil tribus illis habitibus congruit. illi. n. circa necessaria uer-
santur, coniectura uero circa ea, quæ aliter atque aliter euenire possunt. Quod optimū homi-
ni est: ut differentia positū in definitione ab artium effectis prudentis, prudentiæque finē seiu-
git. sunt. n. bona et illa quidem, quæ à bonis artibus efficiuntur, utpote utilia & comoda ho-
minī, quæadmodum est sedes, mensa, indumentū, atque huiusmodi reliqua: sed nihil tamen ex
ipsis optimū est: nisi solum id quod ad prudentiā spectat, affectus in homine ratiōi ita subij-
cere, ut ipsa princeps ac domina irrationalis partis reddatur. nā agenda bona ea dicuntur, quæ
actione perficiuntur: cuiusmodi est fortiter in bello se gerere, cupiditatū oppugnationi re-
sistere, temperanter agere, ac similia: quorū sanè omnium optimū ac præstantissimum illud
est, cū eo prouehitur aliquis, ut in impatibilitatē, affectuūque omnium sublationē deueniat:
& licet natura uinctus corpori sit, extra ipsum tamen proposito ac meditatione excedat.
Ratiocinando autem definitioni postremo adiunxit, eo quod ratiocinandi uis pars ea animæ est,
quæ agēdis rebus præsidet: atque ut hac quoque particula prudentiā à tribus illis, quos modo
diximus, ueridicis habitibus distinguat: quippe cū in illis non actiuus intellectus, quæ est ra-
tiocinandi facultas, sed contemplatiuus operetur. Recte igitur tum boni consultatoris habi-
tus tum ipse bonus consultator definiretur, si ita diceremus: esse habitū quidē eum qui ratiocin-
ando idoneus sit ad coniectandū id quod hominī ex agendis rebus optimū est: bonum autē
consultatorē, qui ipso hoc habitu præditus sit. sed Aristoteles hominē cui inest habitus, lo-
co habitus ipsius definiuit. Quemadmodum. n. bona consultatio prudentiæ summa præstan-
tia est: ita bonus consultator prudentium omnium est supremus.

Adde quod neque uniuersalium tantum prudentia est, sed opus est, ut sin-
gula etiam cognoscat: est. n. actiua. at actio circa particularia uersatur.

Eustrat.

v ij

Alia hæc sapientiæ & prudentiæ differentia est. sapientia. n. vniuersalia cognoscit semper: prudentia vero cum circa agendas res versetur, habet quidem regulas vniuersales tam morales q̄ ciuiles, secundum quas & vitam traducere priuatim, & publice ciuilia tractare opus est: sed considerat tamen particularia, in quibus. s. actiones exercet: quandoquidem omnis actio in particularibus existit. neque tamen in regulis tantummodo est vniuersale et particulare, vniuersale in q̄, quod consideratur & dicitur: particulare, quod efficitur atq; agitur: sed in rebus quoq; ipsi vtraq; conspiciuntur. nã bonum vniuersale est, ne cognati inter se dissideant, seditionibusq; agitentur: quiq; hoc & opinatur & dicit, vtrūq; vniuersaliter facit, at non debere hos aduersus illos dissensionem moliri, verbi causa vel populum Atheniensem inter se, vel Athenienses aduersus Lacedæmonios, id iam est particulare.

Hinc fit, ut nonnulli etiam nescientes nonnullis scientibus actuosiores sint: & in reliquis illi qui sunt periti. nam si quis leues quidem carnes cognouerit, faciles concoctu esse, & salubres, quæ tamen leues sint, ignoret: is profecto sanitatem non efficiet: sed ille efficiet magis, qui auium carnes esse leues & salubres sciuerit. prudentia vero actiua est. Quare uel utraque, uel hanc potius habere oportet.

Idem probat, prudentiã. s. circa particularia maxime versari, ex causato causam demonstrans. nã quia circa particularia magis est prudentia: iccirco nonnulli nescientes vniuersalia, id quod arti magis est accommodatum, nonnullis qui ea sciunt, magis idonei in actiõibus sunt. periti enim. i. qui experientiam sequuntur, ignorant vniuersalia particularia tractare consueuerunt: atque ob id actuosiores, hoc est in actionibus exercendis aptiores sunt. scientes autem vocat eos qui rationem & artem sectantur: eo q̄ causas eorum quæ fiunt, cognoscant, quas qui experientia tantum nituntur, atque ob id experimentarij appellati ignorant. recte vero diximus ex causato causam hic comprobari: nã ut nonnulli nescientes, id est experientia tantum nixi, quibusdam scientibus, qui. s. vniuersales rationes sine vlla rei peritia callent, ad agendum magis idonei sint, illud in causa est: q̄ prudentia circa particularia & singula versatur. prius autem posteriori confirmat, quia causatum q̄ causa ex ijs quæ in particularibus aguntur, nobis notius est, atque euidentius. nã quod ait / & in reliquis illi qui sunt periti / in testimonium, & probationem huius rei positum est: vt. s. in vniuersum declarat, experientiam in vnaquaq; re ad actionem exequendã magis esse necessariã. Subiungit. n. nã e ciuili, sed e medicina sumptum exemplum, vt non in prudentia dũtaxat, quæ ciuilis virtus est, sed in omni quoq; actione verum hoc esse cognoscamus. ait enim, si quis cognouerit leues carnes faciles ad concoctionem esse & salubres, quæ nã vero sint leues, nesciat: is sanitatem nõ efficiet: eo q̄ vniuersaliter id nouit. nã cum quales sint leues, ignoret, quibus vitæ beat ad sanitatem vt leuibus, ignorat: atq; ita vel nullis vescetur carnibus, timens ne malis atq; insalubribus vtatur: vel graues quasi leues & faciles sint, assumet. ille autem qui particularibus ab experientia didicit auium carnes esse leues ac salubres, faciet sanitatem. Hucusque maior propositio est, ex particularibus constãs, q̄. s. actionibus particulare q̄ vniuersale magis necessariũ sit. Deinde minorem insert, prudentiã videlicet actiua esse, & in actionibus existere. postea conclusionẽ subiungit, ita tamen vt reicere rationem veritatis esse videatur: vel vtraq; in quibus habere oportere eum qui agere vult, & prudentem virum, vniuersale. s. & particulare, id est rationem & experientiam: vel hanc potius. i. experientia, quippe quæ particularia cognoscit, actionibusq; magis sit accommodata. Sed nihil ab re fortasse erit, si rationes has in figurã syllogisticam resoluamus. Prudentia actiua est, atque in actionibus existit: omnis autem actio in singularibus ac particularibus operari conspicitur: prudentia igitur in particularibus ac singularibus operatur. hoc ita collectum rursus tanquam propositũ assumimus. prudentia in particularibus & singularibus operatur: at in omni habitu qui in particularibus & singularibus operatur, experientia ratione utilior est: utilior igitur prudentiæ experientia q̄ ratio est. Atque hæc vtraq; ratiocinationes sunt in tertio modo primæ figuræ conclusæ.

Esset autem quædam etiam hic architectonica ac princeps.

Quoniam prudentiam dixit rationem esse quæ versaretur circa particularia, atq; operationem

tionem in actionibus ederet, ratio autem abstracta est à particularibus: iccirco esse inquit, etiã hic, id est in actionibus architectonicã: vt ostendat. s. quo modo se habeat ratio & vniuersale ad experientiam & particulare. ratio siquidem & vniuersale cum nõ habet experientiam adiunctam, architectonice statuit dũtaxat, ac præfinit, agere tamen ob imperitiam nõ potest: cum vero adest experientia, vtrūq; potest tam definire, q̄ agere: est q; simul & architectonica & actiua.

De partibus prudentiæ.

Cap. VIII.

10 **A**T que est quidem & ciuilis prudentia idem habitus: essentia tamẽ ipsi eadem non est.

Eadem quidem est ciuilis & prudentia in eo q̄ vtriusq; munus est tam bene consultare, q̄ id quod homini optimum est, in agendis rebus ratiocinando coniectare: quia tamẽ prudentia eius est qui per se est prudens, suaq; ipsius commoda coniectat, ciuilis autem ea quæ publice ciuitati vtilia sunt, considerat: iccirco ratione quadã inter se differunt. prudentia siquidem ciuilis etiã ipsa coniectatrix est, sed eorum, vt dixi, quæ ad publicã utilitatem spectant: quæ vero non ciuilis, sed moralis est, ea vniuersaliter tantummodo hominis emolumenta consecratur: vt hæc ciuilis, illa ciuilis hominis prudentia sit. nã ciuilis etiã est vnusquisq; , qui in ciuitate degens quæ comoda sibi ipsi sunt, coniectat, atque id studet, vt sibi soli virtutes ciuiles exerceat: dum vel prudentioribus obtemperat, vel discit ipse, rationesq; habet eorum quæ agit atq; operatur, quæ ad perfectionem humanã eam deducant. ciuilis autem vir est, qui habet quidem quoque ipse artem, quo modo tractare rempublicã oporteat: sed procurat tamẽ, vt in omnibus quod optimum ciuitati est, efficiatur. sicut ipse etiam in principio huius operis Aristoteles docuit. propterea inquit, non eadem tamen vtriusq; essentia est. quorũ. n. habituum subiectæ res sunt diuersæ, eos habitus inter se quoque esse diuersos necesse est.

Eius autem prudentiæ quæ circa ciuitatem versatur, altera est ut architectonica ac præses, quæ est legislatrix: altera ut particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur: atq; hæc actiua est consultatiua, decretum enim utpote extremum agenda res est.

30 Cum diuiserit prudentiã in specialem & communem, specialemq; comuni nomine prudentiã, communem ciuilem appellat, eo q̄ communiter de ciuitatis utilitate consultet: hanc in vniuersalem & particularem nunc subdiuidit: vniuersalemq; architectonicã & legislatricem vocat, particulari autem nomen commune imponit. i. ciuilem proprie nuncupat. nã sicut superius prudentiã quæ rationem absque experientia habebat, architectonicam appellauit, utpote is qui circa singula agunt, præfidentem, modosq; agendi præscribentem: ita hic legislatricem quæ in vniuersum regulas statuit, secundum quas illi qui ciuiles res administrat, agere debent, architectonicã vocat: eo q̄ quæ agenda sunt, agentibus præcipit, ipsa vero, quatenus eiusmodi est, actiones nullas tractat. particularem vero comuni nomine ciuilem appellat, quæ etiã iudicialis dicitur. quæ commune nomẽ proprie habet, propterea q̄ ipsa est quæ proprie ciuitatẽ administrat, & agit particularia. nã legislatrix ciuilis ea de causa nominatur, quia constitutionis ciuitatis in causa est. communes. n. leges habentes homines secundum eas inter se conueniunt & congregantur: atque ita ciues, & ciuiles euadunt. altera autem ciuilis proprie & iudicialis dicitur, quia talis re ipsa & operatione est: tametsi melius est, vt ciuilis q̄ iudicialis appelletur: quippe cum non tam iudicia, q̄ cõsilia, q̄ magistratus, q̄ conciones, cæteraq; omnia ciuilia administrat. est autem hæc actiua consultatiua, eo q̄ cõsultãs particularia agit, ad institutasq; leges ac mores reducit. **D E C R E T V M** enim, utpote extremum, agenda res est. } quia est id quod extremum aliquis iudicando vel consultando decreuit, quid in proposita re videlicet agendum sit, non vt vniuersale, sed vt extremum & particulare. vniuersale siquidem in actionem cadere nullo modo potest.

50 **I**ccirco ciuitatem administrare hi tantummodo dicuntur: hi enim perinde ac manuales artifices soli agunt.

Ex hoc perspicuum est recte à nobis dictum esse, eã facultatem quæ ciuilis proprie dicitur. i. particularem ciuiles res tractare atq; agere. ecce. n. nunc quoque à philosopho idem dicitur. **Eustrat.**

citur. administrare. n. ciuitatem legillatores non dicimus, propterea q̄ quatenus sunt legilla-
tores, non agunt, sed regulas tantum quo modo tractanda res publica sit, tradunt: sed soli illi
qui agunt, administratores, tractatoresq̄ ciuitatis appellatur. nā si quis & sit legillator &
agat, quatenus est legillator, erit architectonicus ac p̄ses ciuiliū administrationis: quate-
nus uero agit, erit ciuiliū administrator: quippe cū illi quoq̄ manuales artifices sint, qui ar-
tes ipsas exercent, non qui quo modo exercendae sint, p̄scribunt ac docent. si nā quis sit
qui & doceat quo modo exercendae sint artes, & ipsas exercent: in eo q̄ docet, architectus:
in eo q̄ agit ac tractat particularia, manualis artifex uocabitur.

At uero prudentia etiam maxime ea esse uideretur, qua circa seipsum &
unum quispiam utitur: atque haec communi nomine prudentia appellatur. illi
larum autem alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuiliū dicitur: atque huius al-
tera consultatiua, altera iudicialis.

De prudentia diligentius adhuc considerat, de habitibusq̄ ipsi cognatis. i. familiari dispo-
sitione, legislatrice, & ciuili. sunt. n. haec inter se cognatae omnes, propterea q̄ omnes consul-
tatiuae sunt, circa eaq̄ versantur, quae homini sunt optima: in eo uero differunt, q̄ prudentia
esse maxima ea uidetur, ut ipse inquit, quae circa unum tantum versatur, uniusq̄ utilitatem
coniectat: unde etiam commune habet nomen, prudentiaq̄ proprie appellatur. nā reliquae pru-
dentiae quidem ob id tantum dicuntur, quia ea considerat, quae uenire aliter atq̄ aliter pos-
sunt, quaeq̄ in consultationem cadunt, hominiq̄ utilia sunt: quia tamen circa diuersa subie-
cta versantur, non tamen a prudentia, q̄ inter se quoque diuersae singulae euaserunt. ac diuersa
pro subiectorum uarietate sortitae sunt nomina. familiaris. n. dispensatrix una ex ipsis dicitur,
quia circa familiam, resq̄ ad ipsam pertinentes versatur: altera legislatrix, quae quo modo ci-
uitas administranda sit, regulas in uniuersum p̄scribit: tertia ciuiliū quae circa ciuitates, ear-
umq̄ administrationes opus suum exercet. Diuidit autem ciuilem in duas, consultatiua. i. &
iudicialis: eo q̄ haec duae praecipuae in ciuitatibus partes sunt: altera, quae utilitatibus publi-
cis prouidet ac consulit: altera, quae sicut bene se gerentes honoribus afficit, ita peccantes po-
na inlicita coercere consueuit.

† a. l. prudē
tūc.

† a. l. curio-
si.

Species igitur † cognitionis quaedam esset, sibi ipsi prospicere: sed differen-
tiam magnam tamen habet, uideturq̄ ille qui sua cognoscit, in hisq̄ uersatur,
prudens: ciuiles autem † negociosi.

Differentia hic docet eius qui in se est prudens, & familiaris, & ciuiliū: uniusq̄ horum
inquirens & cognitionem esse & prudentiam, sed habere tamen non parua inter se diuersi-
tatem, licet genere fortasse eadem sint: adeo ut qui sua ipsius bona cognoscit, in ipsisq̄ uersa-
tur, prudens: ciuiliū autē non prudens, sed negociosus & curiosus esse uideatur: quippe qui
ea quae aliena sunt, praeterq̄ suam utilitatem inquirat. Atque huius quidem orationis haec est
sententia: sed uerba etiam ipsa diligentius consideremus: primumq̄ illud aduertamus, in non-
nullis exemplaribus legi, species cognitionis quaedam esset, in alijs uero cognitionis loco,
prudētia reperiri. si igitur legamus cognitionis, ipso hoc nomine prudentia quae circa unum
est ab alijs ita separabitur, ut soli ipsi conuenire nomen prudentiae intelligamus: reliquas ue-
ro eatenus cum ea communicare, quatenus cognitiones etiam ipsae sunt. si autem species
prudētia quaedam esset, legerimus, omnibus his idem nomen prudentiae attribuemus: licet
postea differre eas inter se dicamus, pro diuersitate subiectarum rerū, & alijs quae ipse Ari-
stoteles progrediēdo declarabit. Cū uero ait sibi ipsi prospicere, id est graece τὸ αὐτῷ quod
ipso est: subintelligendumq̄ est utile, aut bonum, aut quippiam eiusmodi: ut integra loquu-
tio sit, quod sibi ipsi utile est, aut bonum, aut conducens prospicere, & cognoscere. sed ma-
gnam tamen, inquit, differentiam habet. nam licet species cognitionis sit, quae sibi utilia sunt &
commoda, cognoscere: longe tamen discrepat & a familiari, & a ciuili: magisq̄ a ciuili. fa-
miliaris. n. dispensatio cognitioni utilitatis unius affinis est: siquidem familiae dominus dum
proprii commodi curam habet, omnium qui in domo sunt, utilitatibus consulit: ac quasi in se
caeteros omnes continet, communiter omnibus prouidet. Inquit autem, uidetur esse prudēs
qui sua tantum spectat: ut uerbo uidetur/communem opinionem hominum atq̄ existima-
tionem significet. hinc etiam patet, melius esse, ut superius/cognitionis/potiusq̄ prudentiae/
legamus.

legamus. ecce. n. eum qui sua cognoscit, in ipsisq̄ uersatur, prudentem esse ex communi opi-
nione dicit. ciuiles autem πολυπραγμονες. i. curiosi, seu φιλοπραγμονες. i. negociosi uidentur:
utruq̄. n. in nonnullis exemplaribus legitur. qui. n. ciuiles res administrat, negociorum sunt
cupidi & studiosi, multisq̄ curis & negocijs implicatur: quippe cum multa sint ac varia ea
quae ciuitati conueniunt, non unum tantum, ut id quod prudens tractat.

Unde etiam Euripides: Quo namq̄ pacto ualeo prudens dicier?

- 30 Cui sic licebat inter alios milites
- 30 Negocio degere sine ullo, aequaq̄ accipere
- 10 Partem bonorum caetero cum exercitu?
- 30 Nam curiosos, atque agentes plurima Odere diui.

Euripidis testimonio hoc idē confirmat, qui in Philoctete ita ait: Quo namq̄ pacto & c.
his enim Iambis Euripides uerbis quidem manifeste, sed rebus tamen obscure prudentiam
a familiari & ciuili uidetur distinguere. inducit. n. Philoctetem se a prudente diuersum esse
affirmantem: eo q̄ cum posset sine ullis negocijs commoda sua procurare, atque ita esse pru-
dens: se ad rem publicam administrandam, ciuilesq̄ res agendas trāstulit, ut loco prudentis cur-
riosus euaserit: curiosus inq̄, ob curas multas quibus ille distringi consueuit, qui ciuiles res
tractat. atque hoc est quod ab Euripide habemus, alium esse prudentem, & alium ciuilem:
sed si res etiam ipsas in medium quispiam producat, circa quas uterq̄ horum uersatur, integrā
horum differentiam cognoscere poterit. Prudentia. n. a familiari & ciuili non subiecto tan-
tum discrepat, q̄ ipsa quidem quae unum tantum utilia sunt considerat, familiaris uero quae fa-
miliae toti conducunt, ciuiliū autem ciuitatis, quaeq̄ in ea sunt omnium commoda consecra-
tur: uerum etiam specie inter se tres hi habitus diuersi esse conspiciuntur: quandoquidem sub-
iectae ipsis res specie quoque inter se differunt. Prudens enim cum de proprijs curam habeat,
priuatim id dat operam, ut tam corporis, q̄ animae saluti consulat: ut & illud bene constitutum
sit, & anima recta ratione utens affectuum moderationem in actioibus praese-
rat. Familiaris uero in eo studium suum exercet, primum ut domum bene constitutam ha-
beat non tam stabilitate aedificij ac firmitate, q̄ uentorum opportunis flatibus, coeliq̄ tempe-
rie ad frigus, caloresq̄ pro habitantium commoditate tolerandos: deinde ut familiae victus
suppetat, ne uel laedatur ab aliquo, uel laedat quempiam: tum ut cohabitantium quisque pro-
prium suum munus obtineat, pro animae & corporis qualitate, pro aetate, pro sexu, quan-
tum ad imperandum, & obediendum spectat: caeteraq̄ alia quae in familijs diuersitatem ali-
qua habent: siue ad studia cuiusque, siue ad amicum, siue ad cibi, potusq̄ rationem attinet.
At ciuiliū de legibus agit, atque id curat, ut optimae atque utilissimae constituantur quae tū
ad mores ciuium faciāt, tum ad situm urbis sint accommodatae: ut & cum finitimis, & cum
longinquis etiam populis commercia facilia reddatur, quo necessaria comportari & exporta-
ri commode possint: de moenibus item curam habet ut firma sint, & ad externos insultus tutam
efficiant ciuitatem: tum sordibus expurgandis prouidet, ut non solum ad sanitatem ciuium sa-
lubris aer conseruetur, uerum etiam ut munde intus uiae nulla coeni foeditate transeuntes in-
quinare ac polluere queant: de aquis etiam & balneis nihilo minus considerat, de uenaliū re-
rum, quae praecipue ad cibum & potum spectant, expeditione: de bello item & pace, qui-
buscumq̄ in eunda societas atque amicitia sit, aduersus quos bellum gerendum: de iure, & ini-
uria, de poena & honoribus quibus uel mali coercendi, uel boni honestadi sunt: de artibus
item & sciētijs praescribit, quas discere, a quibus abstinere, quibus uti & quatenus ciues de-
beant: caeterisq̄ alijs huiusmodi: de ijs tamen in primis quae ad pietatem, deiq̄ cultum, &
uenerationem spectant. Videmus igitur haec omnia quae tribus his subiecta sunt, diuersa spe-
cie, indigere & experientia, & cognitione, & tractatione. q̄ si haec specie sunt diuersa, diuer-
sae quoque specie ipsae facultates erunt. In uniuersum enim quarum artium & scientiarum
diuersa specie subiecta sunt, ea ipsae quoque inter se specie sunt diuersae. quamuis enim non
nulla uideantur tribus his esse communia: modus tamen quo uel priuatim, uel communiter
tractantur, diuersus ac uariis cum sit: facit, ut diuersa etiam ipsa euadant. cuiusmodi san-
ctitas, ac pietas est, qui est habitus Deo, diuinisq̄ rebus accommodatus: quippe cū omnes
homines tam priuatim, q̄ publice pie se gerere ac religiose debeant.

Quærent enim quod sibi bonum est: idque agendum esse existimant.

De prudentibus hoc quoque dicit in plurali numero, licet superius singulari usus sit. nam querere quod sibi bonum est, existimareque id tantummodo esse agendum, neque superuacaneum quippiam, & curiosum tractare, multis uel negocijs distringi, prudentis proprium esse dicitur: ut si etiam multi idem habeant, prudentes omnes sint, non ciuiles, sed ciues tamen, ut in primo huius operis libro declaratum est. hæc enim moralis nominata fuit, qua unusquisque vel prudentioribus obtemperas, vel ipse eruditione instructus, atque ex sese ipso rerum rationibus cognitio melior quidem redditur: non tamen adhuc idoneus est, ut præsidere ciuilitati, administrareque rempublicam possit: atque ob id ciuili nomen consequatur.

Ex hac igitur opinione euenit, ut prudentes hi sint: tamen si fortasse uniuscuiusque iusque bonum sine familiari & ciuili non est.

Vnde euenit, ut prudentes eos esse dicamus, qui quod tantum sibi bonum est querunt, hic ostendit: ex illa scilicet antedicta communi opinione, qui enim à principio hoc opinati sunt, posteris quasi per manum eam tradiderunt: quã tamen ipse approbare minime videtur, dicit inquit, tamen si fortasse &c. aperte enim his verbis significat, se eum qui tamen id quod sibi bonum est, querit in familiarem, & ciuilem referre: quasi ex se id nequeat cognoscere, sed ad eius cognitionem ope illorum indigeat. nam cum familiaris dispensator unoquoque qui in domo sunt, sit prudentior, singulos docebit, quidque utile ipsis sit, manifestabit, idem faciet ciuilibus illis qui in ciuitate degunt. Iccirco inquit, absque familiari & ciuili uniuscuiusque bonum esse non posse, eo quod singuli ad id quod sibi bonum est cognoscendum familiari arte, et ciuili indigeant: quæ sanè utraque præstantiores morali sunt, & ea quæ unius solius bonum considerat. Cæterum hoc à principio fortasse necessarium est: non tamen fieri non potest, ut spatio aliquo temporis ita discat aliquis, atque erudiatur, ut ad bona sibi per se comparanda absque illis idoneus euadat. Vel igitur hoc modo locus hic intelligendus est: vel quia homo natura est sociabile, ac gregabile animal, spectasse Aristotelem ad huiusmodi hominis naturam credendum est: dixisseque prudentem per se solum non posse proprium bonum sequutum virtutem exercere nisi vel in ciuitate, vel in domo degat. Ita enim solum, sineque vlla hominum societate vitam traducere, vel diuinum supraque hominem, vel homine inferius ac ferinum est.

Præterea uero quo modo proprium uniuscuiusque bonum administrare oporteat, obscurum est, atque iccirco considerandum.

Hoc etiam argumento necesse esse ostendit, ut prudens in societate degat. nam cum oporteat eum proprium suum bonum administrare, id est disponere, & tractare, id autem quo modo fieri debeat, incertum sit, & obscurum: consideratione & consilio opus est, quo id quod dubium & incertum est, patere possit. at consideratio & consilium societatem requirit. societas autem vel familiaris, vel ciuilis est. recte igitur dixit, fieri non posse ut sine familiari, & ciuili prudens cognoscere quod sibi bonum est, valeat.

Huiusce autem rei iudicium quoque illud est, quod iuuenes licet geometrici & mathematici, atque in eiusmodi rebus sapientes euadant: prudentes tamen euadere non uidentur.

Idem à signo confirmat, rei ipsius operationem in medium producat. verum enim inquit, id esse quod diximus, hoc est non posse quempiam prudentem esse, suamque priuatim utilitati prospicere, nisi in societate degat, cum hominibusque prudentibus in actione versetur, atque inde peritiã quãdam consequatur: inde etiã perspicuum est, quod iuuenes homines propterea esse prudentes non possunt: quia non satis multum tempus uixere, ut callere quiuissent peritiã rerum particularium, quæ in consuetudine hominum & commercio agi consueuerunt. ne autem quispiam in tempus solum, & ætatem, non in negociorum imperitiã causam cur iuuenes non sint prudentes, referat, quasi id ætatis imbecillitate tantummodo contingat: operationem circa scientias eorum in medium profert, geometras & absolute mathematicos eos effici posse affirmans: quippe cum natura eorum in tenera etiã adhuc ætate ingenio eo prædita sit, ut difficiles ac subtiles mathematicarum contemplationes percipere valeat: atque inde pateat, non esse breuitatem vitæ impedimento ipsis, ne prudentes euadant: sed

sed quia prudentia non nisi longa experientia singularum rerum, sensuique expositarum comparari consuevit: dum in ipsis tractandis multa & agimus & patimur, multa item videmus, & audimus: ex quibus omnibus habitum prudentiæ acquirimus, quo nostra ipsorum bona inuenire atque eligere, expedireque etiã rationibus accommodatissimis possumus. hoc enim non alio modo consequimur, quam ex longo rerum usu, dum in hominum consuetudine & societate versamur, obseruamusque singula: quidque ex qualibet re vel à nobis, vel ab alijs facta euenire soleat, subinde aduertimus.

Causa autem ea est, quod particularium est prudentia, quæ ex experientia non bis innotescunt: iuuenis autem expertus non est. experientiam enim temporis afferet longitudo.

Causa, inquit, cur iuuenes fieri mathematici possint, prudentes non possint: ea est, quod mathematicæ disciplinæ scientiæ sunt, scientiæ autem vniuersales & intellectuales. rationales: atque iccirco facilius mente ac ratione animæ nostræ comprehendere queunt: ut non multa ad eas percipiendas temporis mora, ac longinquitate opus sit. prudentia uero circa particularia versatur, quæ ex experientia nobis innotescunt: siue ut alia lectio habet, quæ ex experientia prudenter efficiuntur: id est quæ prudenter sigillatim fiunt, dum homo multam experientiam particularium actionum consequutus est. loco enim huius particule /α γινεται γνώσιμα εἰ μὴ πείρασι/. i. quæ sunt nota ex experientia, seu ex experientia innotescunt, /α γινεται φέρσιμα εἰ μὴ πείρασι/. i. quæ sunt prudentia ex experientia, reperitur. Propterea igitur iuuenis agere prudenter inquit, quia nondum tam multum temporis spatium viuendo expleuit, ut rerum quæ sigillatim & aguntur & dicuntur, peritiã adipisci potuerit. EXPERIENTIAM enim temporis afferet longitudo /αfferet/ in futuro dixit, ut iuuenes quasi ad prudentiam consequendam adhortetur, atque incitet: ut temporis processum multarum rerum experientiam acquirere, atque ita in prudentiæ habitum nitantur peruenire.

Nam illud etiam consideratione dignum uidetur: quid sit, quod puer fieri mathematicus potest, sapiens, aut naturalis non potest: an quia illa per abstractionem sunt: horum autem principia ab experientia sumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes sed dicunt: illorum unumquodque quid sit, obscurum non est.

Posteaque iuuenem non posse esse prudentem dixit, eo quod prudentia & longum tempus, & multam rerum experientiam requirat, id quod nondum iuuenis consequutus est: iuuenis etiam ætatem ad mathematicas disciplinas percipiendas esse satis, ad prudentiam uero acquirendam non esse: alteram similem questionem subiungit: dignumque videri consideratione esse inquit, causamque inquirendam, cur mathematicus puer euadere possit, sapiens, aut naturalis scientiæ peritus non possit. causasque ipse huic rei duas assignat: vnam, quod mathematicæ disciplinæ per abstractionem percipiuntur: sapientiæ uero, & naturalis scientiæ principia ab experientia sumuntur. id quod ita intelligendum est. Mathematicæ scientiæ imaginatiuæ ac cogitatiuæ cum sint, in imaginatione & cogitatione nostra consistunt: in imaginatione, quæ res ipsas format, atque exprimit: in cogitatione, quæ easdem ratiocinando examinat, ac perpendit. res enim mathematicas per abstractionem consideramus, id est dum abstrahimus ipsas atque amouemus à subiectis fundamentis in quibus insunt: formamusque eas in nostra imaginandi facultate absque materia & corpore à sensu susceptas. sensus enim cum sine medio ipsis utpote sensibilibus occurrat, earum species in imaginationem traducit: imaginatio uero quasi quædam tabella in se eas recipiens, ac conseruans cogitationi, ac rationi subijcit considerandas: quas cogitatio quasi animæ oculus intuens examinat ac perpendit, quidque ipsæ sint, quæque ipsas consequatur, inuenit: rationesque ipsarum assignat, ac reddit. hoc autem & in numeris & magnitudinibus fit, quæ res mathematicis disciplinis subiectæ sunt. Geometria enim circa magnitudines versatur, figurasque quæ in his existunt, considerat, planas scilicet, & solidas: planas, ut triangulos, quadrangulos, circulos, atque huiusmodi: solidas, globos, cylindros, cubos, conos & similia. Astronomia quoque circa magnitudines munus suum habet: sed sicut illa immobilem magnitudinem, ita ipsa mobilem contempletur: ut quascunque figuras in cælo & cælestibus considerat, eas cum motu consideret. Quemadmodum uero hæc duæ cir-

ta. l. prudē
ter efficiū

ea magnitudines alio tamen, atque alio modo versantur: ita reliquæ duæ arithmetica & musica circa numeros studium suum exercent: illa numeros per se ipsos acceptos, hæc inter se comparatos inuestigat: quippe cum de sesquialtera & aua numerorum ratione, sesquialtera, sesquialtera, dupla, cæterisque huiusmodi proportionibus pertractet. quorum sane omnium licet nihil sine subiecto in quo est, possit subsistere, ab eo tamen adeo vnumquodque abstrahitur ac remouetur his scientiis, vt sine materia intellectuali ac rationali quodam modo percipiatur. Atque ita fit, vt puer quoque cum magnitudinum & figurarum formas abstrahere à subiectis queat, euadere mathematicus possit: sapiens vero, aut naturalis propterea non possit, quia hi habitus principia ab experientia accipiunt. Quo modo autem ab experientia horum principia sumantur, non esse obscurum vel cuiuslibet existimo. Sapiens autem vocat theologum cuius studium circa diuinas, materiaque carentes formas ac per se subsistentes est: naturalem vero qui circa materialia versatur, atque ea quorum essentia non absque locali motu existit. Vel enim licet quantum ad totum spectat, non immutentur, si partes consideremus, continua incitatione feruntur: vel quantum ad totum etiam attinet, aliquo modo quiescunt, aliquo mouentur, atque ob id naturalia appellantur: quippe quæ quietis & motus principium in se habeant, quæ natura est. Primum igitur dicamus, cur & quo modo mathematica contemplatio per abstractionem efficiatur: sapientia vero & naturalis consideratio minime. si enim hæc recte perpenderit, facile fiet, vt ad ea quæ ab Aristotele dicuntur, recte intelligenda illustremur. Mathematicorum igitur cognitio per abstractionem fieri dicitur, quia numeri & magnitudines. i. magnitudinum figuræ quantitates sunt, & qualitates: quæ cum sine subiecto hoc est substantiis in quibus insunt, re ipsa esse non possunt, cogitatione nostra ab ipsis abstrahuntur ac remouentur: atque ita in imaginatione formata, rationis examinationem, inquisitionemque subeunt. abstrahuntur autem quia non vnum genere subiectum habent, sed in diuersis esse possunt. numerus enim in varijs subiectis tam corporeis scilicet, quam incorporeis subsistit: verbi causa decem & decem corporibus, & decem animabus potest accidere, & nouem item: & singuli alij. siquidem nemini dubium est, quin & vnus esse corpus queat, & multa corpora: vna item anima, & multæ: vnus quoque intellectus, & multi. multitudo enim nullo certo termino præfinita est, sed tam in pluribus, quam paucioribus summi, ac considerari potest. Idem quoque in figuris videre licet: quæ neque ipsæ certum ac definitum genus, cui accidant, vllum habent. Globus enim non ita in vniuerso corpore tantummodo inest, vt in alio aliquo nequeat existere: sed eius formam & lignum & lapis & aurum & argentum & æs & ferrum, aliaque huiusmodi omnia admittunt: Circulus item non in solo coelo, sed in plurimis alijs corporibus potest describi. Reliquæ etiam figuræ tam planæ, quam solidæ simili modo in varijs ac diuersis generibus considerantur. Propterea igitur fit, vt quæ ad modum ab vna quadam specie corporea quælibet figura abstracta in alio atque alio subiecto esse possit: ita etiam vna quadam forma ipsarum ab omnibus per cogitationem abstracta in imaginatione nostra quasi in subiecto pingatur primum, atque imprimatur: deinde cogitatione ac mente consideretur. Vnde etiam mathematica hæc, id est disciplinaria ob id dicitur, quod cum non possint re ipsa sine subiecto aliquo subsistere: disciplina tamen & communitas scientia nostra ita abstrahuntur, vt sine ulla subiecti alicuius intellectione etiam definiantur. nam cum dicimus: circulus est figura plana vna linea contenta, ad quam omnes quæ ab vno puncto qui intra figuram eam est, lineæ rectæ ducuntur, æquales inter se sunt: nullum subiectum sumitur, sed ipsa per se figura definitur. id quod in reliquis quoque figuris fit. In numeris etiam idem patet. nam cum numerus, ille. scilicet qui numerat, collectio vnitatum dicitur, nulla in definitione eius subiecta natura intelligitur. vnusquisque item numerus pari modo definitur vt nouem, vt decem, nouem scilicet, aut decem vnitatum collectio: ita vt solus numerus sine vlla subiecti intellectione sumptus esse conspiciatur, qui multis ac diuersis rebus accommodari possit. Formæ vero substantiales, non ita sese habent: sed vel materia carent, per seque subsistunt, atque ita sunt immateriales substantiæ, quæ cum sint in nullo subiecto collocatæ à nullo subiecto ne cogitatione quidem queunt separari: sunt. n. ipsæ sibi ipsas sedes: vt intellectus, ac rationales animæ. nam hæc quoque quando cum corporibus sunt, non in ipsis sunt collocatæ ac fundatæ, sed potius ipsæ corporibus sedem exhibent, continentque in se corpora. id quod ex eo licet cognoscere, quod cum separata ab animabus fuerint corpora, motu omni, atque operatione destituuntur: adeo vt ne propriam quidem definitionem amplius possint suscipere, quæ

re, quæ ipsis in connexionione conueniebat, non vt corporibus absolute, sed vt talibus corporibus, quatenus. animabus quibus cum erant coniuncta, sunt accommodata. vel materialia quidem sunt atque imperfectæ formæ, vt pote subiectis indigentes ad subsistendum: sed quia tamen subiecta ipsa perficiunt, dum actus cuiusdam atque operationis admodum dignæ ipsis causam exhibent, qua ante formarum harum susceptionem priuata erant: propterea substantiales sunt, & naturales, quippe quæ naturam principium habeant, quæ & subiecta formis, & formas subiectis reddit accommodatas. atque hæc sunt irrationales & naturales vitæ, & si qua alia forma est, quæ his correspondeat. adde quod ipsa quoque natura huiusmodi est, quippe quæ forma est materialis, à subiectoque minime separabilis, & cum materia definitur. Idcirco neque hæc per abstractionem, neque superiores possunt considerari: illæ quidem, propterea quod cum perfectionem ex sese habeant, in seque fundatæ sunt, nullo subiecto indigent ad subsistendum, à quo abstrahi atque amoueri cogitatione possunt: hæc, quia cum in subiecto sint, ab eo separari nullo pacto queunt, ita vt sine eo admittere definitionem non possint. nam equus cum animal sit irrationale inanimabile, subiectum habet in definitione comprehensum. homo item cum pro composito sumitur, quemadmodum naturaliter definitur, subiectum in definitione connexum habet: animal enim est rationale mortale intellectus ac scientiæ capax. atque animal quidem sub corpore animato collocatum est, quod tanquam materia animæ subijcitur: mortale autem corporis naturæ proprium est. naturales vero omnes definitiones coniuncta cum formis habent subiecta, si naturaliter assignentur. nam si absque subiectis sumantur, imperfectæ sunt: vt illa quæ iram esse inquit appetitum nihil aliud adiungit: quia subiectum non comprehendit, imperfecta est. non enim est reciproca, id quod definitioni necessario debetur. potest enim fieri vt quis vindictam appetat, nulla tamen iræ perturbatione incitatus sit. si igitur reciproca esse debet ac perfecta definitio iræ, ita constituenda est: ira est feruor sanguinis circa cor ex appetitu vindictæ/feruor sanguinis circa cor/ ex materia/ ex appetitu vindictæ/ ex forma sumitur. sanguis siquidem qui circa cor est, & febris subiacet, qui feruidus præter naturam morbus est, & iræ, qui appetens affectus est, natura que animali insitus. Ex his igitur substantiales formas siue perfectæ sint, siue imperfectæ, neque esse ex abstractione, neque dici posse manifestum est. Atque hæc quidem hæcenus dicta sunt, vt cognoscamus subiecta mathematicarum scientiarum ex abstractione esse: naturalis vero & primæ philosophiæ, quæ per excellentiam sapientiam appellatur, minime. Quo modo vero sapientiæ & naturalis principia ab experientia sumantur, restat considerandum. Experientiam autem hic non ex consueta significatione ratione carentem peritiam, sed negociosam cognitionem appellari existimo, quæque ex applicatione ad res, animaduersioneque comparatur. hoc. n. cognitionis genus mathematicæ, quæ sicut dictum est, per abstractionem fit, oppositum est. Qui igitur circa naturalium formarum cognitionem operari vult, vt hinc exordiamur, in his quæ à natura fiunt, studium suum exercent: ea autem materialia sunt, & particularia. non enim hominem vniuersaliter, sed quendam hominem facit natura: equum item non vniuersalem, sed particularem, & ex reliquis naturalibus vnus quodque simili modo. Quare is qui non rationali modo. i. logice, sed naturali naturalia inuestigare proposuerit: principia cognitionis ex particularibus sumet, quæ sensibus exposita sunt. atque ita fiet, vt naturalis à sensibus expositis incipiens propriam contemplationem & scientiam tractet: dum vnà cum materia de formis considerat, materialibusque rebus rationales vias ac methodos applicat. materialia namque ac sensibilia primum animaduertit: tum vniuersalia ipsis applicat: atque ita propriam artem ac scientiam constituit. ab hoc siquidem, atque illo homine exorsus, atque vnumquemque ita se habere opinatus, considerationem de omnibus postea vniuersalem efficit, & quod sensibile est in artem, ac scientiam redigit: dum ratio illis per contemplationem accommodatur, quæ per experientiam à sensibus fuerunt subiecta. Atque in naturali quidem scientia hoc modo principia ab experientia sumuntur. In sapientia vero cuius subiecta minime sunt sensibilia, sed diuina, & immaterialia, sensumque excedentia, quo pacto hoc idem fiat, quærendum videtur. An in hac quoque ea quæ quantum ad nos attinet, prima sunt, non natura, perceptionis principia nobis efficiuntur: licet enim in diuinis prius natura sit quod producit quam quod producit, quod perficit quam quod perficitur, quod custodit quam quod custoditur, quod illustrat quam quod illustratur, quod purgat quam quod purgatur, ac denique quod exuperat, quam quod exuperatur: nobis tamen non

ea est facultas, ut statim à principio priora comprehendere ac percipere valeamus: atque ita ex eorum notitia posteriorum rationes inueniamus: sed cognitioni nostrae primum illa sese offerunt, quae extrema sunt. haec autem in corporibus considerantur, suntque sensibus obuia, ac particularia. Quocirca particularibus his animum intendentes, horumque varietatem, contentationem, connexionem, ac dispensationem admirati, rationali atque intellectuali contemplatione ad proximam causam recurrimus, ac subleuamur: atque id tantisper efficiamus, quoad ad primum, vniuersumque omnium principium deueniamus: ut in sapientia quoque principium cognitionis à sensibus expositis rebus ac particularibus per experientiam sumi perspicuum sit. Quod vero inquit, & haec non credunt quidem iuuenes, sed dicunt talem habet sensum: iuuenes cum de naturalibus & diuinis audiunt, quia nondum ob aetatis breuitatem conuenientem ipsis experientiam consequuti sunt, dicere quidem, & pronunciare quae audiunt, possunt: sed res tamen ipsas percipere non possunt: in mathematicis autem non solum verba ipsa proferunt, verum etiam quid sit vnumquodque, cognoscunt: quippe cum non multo opus sit tempore ad ipsa intelligenda. non credere autem ipsos ita accipiendum est, ut his quippe quae non percipiunt, nulla certa persuasione acquiescere eos intelligamus. iuuenes vero. i. i. appellat hic pueros, ut ex principio quaesiti huius manifestat, cum inquit: cur puer fieri mathematicus potest & c. puerum vocans eum qui vel prope pubertatem est, vel est iam puer, vel hanc aetatem paululum excessit.

Præterea error in consultando uel circa uniuersale, uel circa singulare contingit. uel enim omnes aquas ponderosas esse prauas, uel hanc esse ponderosam ignorat quispiam.

Hoc ad superiora refertur, ubi dicebat communis boni cognitione esse opus, si quis quod sibi bonum est, esset intellecturus: ut qui sibi ipsi esset prudens, familiari, & ciuili quoque indigere videretur. nam qui consultat, is vel recte finem suum coniecit, vel ab eo errat & peccat. recte autem coniecit, & errare tam in uniuersali quam in particulari potest quispiam. Quare tam uniuersalis boni quam particularis cognitionem habere prudentem necesse est. Uniuersale autem bonum vocat commune: particulare, priuatum & proprium vniuersi cuiusque. at proprium prudentis: commune familiaris & ciuilis est. Est igitur prudenti opus familiaris & ciuili: ut non solum proprii boni, verum etiam communis cognitione praeditus de utroque recte possit consultare. Exemplum uniuersalis & communis boni ponit, omnes ponderosas aquas esse prauas: particularis & priuati, hanc esse ponderosam. qui enim in aquarum cognitione errat, promiscue utitur aquis: & prauas saepe numero adhibebit, quasi nulla prauitate affecte sint: & bonas, quasi prauae sint, rejiciet. Sicut igitur hic vel in uniuersum, vel in parte errat: ita ei qui de bono consultat, vel in uniuersali, vel in particulari error continget. quia vero commune quam proprium & particulare perfectius est, quippe quod latius pateat, & particulare ipsum contineat: prudens qui communis cognitionem adeptus est, perfectior quoque ipse erit: atque ita efficietur, ut is qui priuatim est prudens familiaris & ciuili cognitione indigeat, quae communem utilitatem spectat.

Prudentiam autem non esse scientiam perspicuum est: est enim ultimi, sicut diximus: quippe cum eiusmodi sit id quod in actionem cadit.

Auctarium quasi quoddam subiungit, quod ex his quae modo dixerat, consequi necessario videtur. nam superius quoque prudentiae & scientiae differentiam ostendit: quia tamen etiam nunc iuuenem esse prudentem non posse declarauit, eo quod ad prudentiam consequendam experientia opus sit, qua iuuenis caret: nam quae in actionem cadunt, circa quae prudentia versatur, particularia sunt: particularia autem experientia percipiuntur: hinc consequitur prudentiam à scientia necessario esse diuersam. tum quia scientia circa uniuersalia, prudentia circa particularia munus suum exercet: tum quod iuuenis, quia prudentia & longum tempus & multam experientiam requirit, effici quidem sciens, dum est iuuenis, potest: prudens non potest.

Vnde etiam intellectui opposita est. ille enim est terminorum, quorum nulla ratio est: haec ultimi, cuius non est scientia, sed sensus, neque is propriorum: sed eiusmodi, quo sentimus, in mathematicis triangulum esse ultimum. sicut enim

enim etiam illic: sed hic sane sensus magis est qui est prudentia: ille species altera est.

Sicut illis quae superius de prudentiae & scientiae differentia dixerat, id quod modo explanauimus, additamentum adiunxit: ita hic his quae prius de prudentia & intellectu exposita sunt, hanc quasi appendicem annectit, qua differre prudentiam ab intellectu demonstrat. Oppositam enim esse prudentiam inquit quantum ad subiectum spectat, intellectui quoque, non secus ac scientiae. Sicut enim à scientia diuersa est prudentia, quia illa circa uniuersalia, haec circa particularia versatur: ita quoque ab intellectu in eo distat, quod intellectus terminorum, ipsa vltimorum perceptiua est. Terminos autem, id est *δῆλον* appellat, vel rationes ipsas definitiuas, quibus mathematici in sua quisque scientia uti consueuerunt: exempli causa, cum vel arithmeticus, quid sit numerus, aut quid sit impar numerus, aut quid par, definit: vel geometra, quid punctus sit, quid linea, quid superficies, quid corpus, quid circulus, quid triangulus, caeteraque huiusmodi, quae definitiue ac determinate sumi apud ipsos solent. Vel igitur definitiones has, vel prima principia absolute terminos vocat. omnia. n. scientiarum principia termini quodam modo sunt. nam dum resolutione utimur, tunc inquirere desinimus quid ex principijs magis proprium sit, cum ad ipsa usque ascenderit. Cum igitur termini duobus modis sumi possint, ratio quoque quae terminorum nulla esse dicitur, dupliciter intelligitur: aut ratio scilicet qua quae sit vniuersi cuiusque rei essentia, declaratur: aut causae assignatio, ac ratiocinatio: nam utroque modo & principia non essent principia, sed in infinitum elicti progressiendi: & scientias non esse scientias contingeret. Diuersa est ergo prudentia ab intellectu, eo quod primum est intellectus qui sunt termini: vltimorum vero insensibilium & particularium prudentia est: differunt enim inter se subiecto: ut & quod circa prima, & quod circa vltima versatur, vnum & idem esse nullo modo possint. In eo vero prudentia & intellectus subiecta conueniunt, quod utraque scientiam non admittunt: nam neque terminorum, neque sensibilium rerum & particularium vlla scientia est. sed diuersa tamen ratione id euenit: in intellectu sane, quia termini supra scientiam sunt: in prudentia, quia quae sensibus subiacent, & particularia, inferiora sunt, quam ut scientia percipi valeant: atque ideo sensu solo cognoscuntur. Ceterum considerandum id videtur, cur in subiecto intellectus plurali numero est usus, dum inquit terminorum ipsum esse: prudentiae autem subiectum singulariter exposuit, esse vltimi prudentiam asserens: cum tamen singula & particularia plura quam uniuersalia numero sint: uniuersale enim in vno quoque genere vnum est, ad quod particularia plura utpote ab ipso contenta reducuntur. an fortasse id factum est, quia prudentia in operationibus non de omnibus simul particularibus agit, sed vnum aliquod numero sibi sumere sigillatim consuevit, de quo consideret, cuiusque executionem procuret: intellectus vero uniuersale semper intelligit, quod quantum vnum sit, quia tamen multa in se continet, multa esse videri potest: ut merito de hoc plurali numero, de prudentia singulari usus sit. Sensus vero, inquit, non propriorum, sed quo sentimus & c. id est sensum qui circa prudentiae subiectum operatur, non ita appellamus, ut eum, qui in vno quoque sensibili genere propria operationem praefert: quemadmodum circa colores visum, circa sonos auditum, circa odores olfactum, gustum circa sapes, tactum item circa ea quae tangi possunt: sed eum, qui particularia absolute percipit, & ea in quibus sensiva cognitio operari consuevit. Siquis. n. de bello quodam, aut de pace quadam consultet, fieri ne debeat, nec ne: & si fieri debeat, quo pacto, aut qua ob causam debeat: & si non debeat, similiter inquirat: is non de re quae vnius alicuius sensus propria sit, ab eoque solo percipiatur, sed de absolute ac communiter sensibili consultat. cuius rei exemplum in mathematicis vltimum triangulum ponit. nam quauis mathematica scientia de his agat, quae triangulo per se insunt, idque uniuersaliter demonstrat: vltimus tamen triangulus, id est indiuiduus & singularis non scientiae, sed sensui obiectus est: atque id non quia color, aut sonus, aut quispiam aliud sit, quod vno aliquo sensu iudicetur, sed quia tantummodo est particularis. nam cum esse sensui expositum his declarat quae in hunc modum subdit: sicut enim etiam illic, esse. n. vltimum triangulum sensu perceptibilem, inde constat, quod illic quoque. i. in mathematicis ab uniuersalibus & his quae reliqua continent, ad singularia, & contenta descendens quispiam sicut, ubi ad vltimum aliquid deuenit: quem ad modum in caeteris omnibus sit, cum ab uniuersalibus ad particularia descendit aliquis. sicut at. n. in extremis,

atque vltimis necesse est. cum. n. cognituarum facultatum duo sint habitus, vtraque. l. extrema, tam prima, quam vltima: cum ab inferiori parte sursum ascendimus, intellectus vltimus est, eo quod vltique ad ipsum, atque ea quae ab ipso cognoscuntur, ascensio fit: sensus vero primus, eo quod ab hoc ascendendi principium sumimus. Cum autem e contrario à superiori deorsum descendimus, intellectum, quaeque ab ipso percipiuntur, prima, ac principia statuimus: sensum vero, & quae sensu capi possunt, quae sunt singularia ac particularia, vltima: quippe cum ad ea postremo deueniamus. Cum autem sensum hoc modo dicimus, non vnum aliquem ex particularibus, ut visum, auditum, caeterorumque huiusmodi aliquem, sed absolute communem sensum intelligimus. indiuisibili enim aliquo vltimo opus est, quod contraria in sensibus, ac diuersa genere iudicare possit: quemadmodum exempli causa in visu fit. lux enim cum in aere agat, eum ad suscipiendas visibilibus rerum species idoneum reddit: ipsas ille susceptas ad pupillam traducit: pupilla sensui spiritui, spiritus communi sensui defert: qui cum imparibus sit, & contraria comprehendere, & quid ea inter se differant, potest iudicare. Idem in auditu, idem in olfactu, idem in reliquis omnibus sensibus efficitur. Sed hic sane magis sensus est, qui est prudentia: ille species altera est. Quia ea quae in actionem et consultationem cadunt, particularia esse, & sensui exposita iam declarauit: circaque ea versari prudentiam ostendit, ut ratiocinandi facultate continenter attingatur: nunc quasi comparisonem facit perfectionis particularium, eius scilicet quae cum prudentia, & eius quae absolute fit, id est communis sensus. id enim significat cum inquit, eiusmodi quo sentimus/hoc est communi sensui, quo nobis comparatur, ut sentiamus: vnus. n. is est, & ad omnia quae sub sensu cadere possunt, communis nam diuisio in quinque pro sensibilibus rerum diuersitate euasit: quibus communis sensus indiget, ut eos tanquam instrumenta habeat, quibus ad diuersa genere percipienda utatur. Idcirco communitatem hanc quasi qualitatem quandam sensui huic attribuens, non dicimus, inquit, sensum proprium sensibilibus huic vel illi, qui videlicet per sensorium aliquod instrumentum operatur: sed eiusmodi & talem, quali absolute & communiter sentiamus. Hunc igitur qui cum prudentia fit, propterea magis sensum esse inquit, quia cum ratione & consideratione efficitur: ille autem ratione & consideratione non admittit: tanto prudentia potior sensus est eo qui rei alicuius proprius est. vnde et ille sensus species altera ac diuersa ab hoc est: non secus ac rationale & irrationale inter se distant.

De bona consultatione.

Cap. IX.

Iam vero quaerere & consultare inter se differunt: consultare enim quaerere aliquid est.

Posteaque de quinque habitibus. i. prudentia, arte, scientia, sapientia, intellectu iam docuit, qui veridici sunt: de nonnullis alijs agere proponit, qui etiam ipsi in natura hominum considerantur, quatenus ex ratione operari consueuerunt. nam sicut in actuarum operationum tractatione nihil omisit, quod ad absoluteionem, integritatemque doctrinae attingere videbatur: ita in intellectu sibi esse faciendum existimauit. De bona igitur consultatione primum agit. atque eo modo in his tractandis progreditur, quo in superioribus habitibus usus est. prius enim vnumquodque horum ab alijs separat ac distinguit, quibuscum habere quandam similitudinem videntur: deinde propriam unicuique rationem, ac reciprocam assignat. Quoniam autem de prudentia proximo loco dixerat, cui proprium est recte consultare: idcirco de recta consultatione primum sibi esse differendum duxit. sed quia recta consultatio sub consultationem absolute refertur: de consultatione absolute pauca quaedam anteponebat. at quia homo ad inquirendum sicut ad consultandum etiam idoneus est, suntque inter se similes inquisitio & consultatio: ante omnia inquirendi & consultandi differentiam tradit: atque vniuersaliter quaerere quam consultare esse inquit: quippe cum vnusquisque qui consultat, inquirat etiam: & non e contrario qui inquirat, etiam consultet. consultatio enim de agendis rebus inquisitio est: at inquisitio non tam de agendis rebus est, quam de alijs quoque quae in contemplationem veniunt. nam dum quaerimus, an dimetiens lateri sit cometiens, nec ne: an item luna in umbram terrae incidat, nec ne: non de agendis rebus inquirimus, sed de ijs quae ad contemplationem spectant. quare consultatio cum sit inquisitionis species, inquisitio quaedam

dam est: & consultare item quaerere aliquid est.

Oportet autem de bona consultatione quidnam sit, statuere: utrum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus.

Cum prudentiae recte consultare, necesse sit, ei qui de prudentia egerit, de bona consultatione tractatio necessaria est. Ideo ubi de prudentia dissertationem absoluit: conuenienter quid sit bona consultatio, exponit. prius tamen quid non sit, ostendit, ut ab habitibus nonnullis alijs ipsam distinguat, quorum aliquis idem esse cum ipsa non diligenter rem perpendentibus videri posset: quos etiam enumerat.

10 **S**cientia quidem non est: non enim de ijs quae sciunt, inquirunt. bona autem consultatio, consultatio quaedam est. qui vero consultat quaerit, & ratiocinatur.

Ante omnia bonam consultationem à scientia seiungit ratiocinando in hunc modum: Scientia non quaerit: quaerit autem bona consultatio: bona consultatio igitur non est scientia. estque ratiocinatio in secunda figura, cuius maiorem propositionem ita confirmat: sciens scit ea quae scibilia sunt: de ijs autem quae scit, non inquirit quisquam: itaque sciens de scibilibus non inquirat. atque haec in prima figura conclusa ratio est. minorem vero sic astruit: bona consultatio consultatio quaedam est: at qui consultat, quaerit: quaerit igitur bona consultatio. Verbum vero quo utitur hic Aristoteles cum inquit /βουλιτισ / id est /consilium quoddam est / seu /consultatio quaedam est / idem est quod βούλευσις. βούλευσις autem voluntatem significat, quae non est inquisitio, sed appetitio. Quod vero ait /ratiocinatur / medius terminus est, quo eum qui consultat, quaerere demonstrare possumus: ut talis ratio euadat. Qui consultat, ratiocinatur: qui ratiocinatur, inquirat: qui consultat igitur inquirat. Dixit autem /non enim de ijs quae sciunt, inquirunt / ad scientes referens orationem: ut sensus sit, bonam consultationem non esse scientiam inde patet, quod scientes de ijs non inquirunt, quorum sunt scientes. idcirco vero à scientia ad scientes rem transtulit: quia scientia cum in anima insita sit, laet: scientes vero ipsi extrinsecus operari euidenter conspiciuntur.

30 **S**ed neque bona coniectatio est: quippe cum & absque ratione, & citum quid bona coniectatio sit: longo autem tempore consultant. Vnde aiunt, cito agenda esse quae consultaeris: tarde vero ac diu consultandum.

Quia coniectare & consultare habere inter se quandam affinitatem videntur, eo quod ante rem fieri vtraque consueuerunt, ad quam tam qui consultat, quam qui coniectat, respiciunt: fieri poterat, ut idem esse & coniectare & consultare quisquam existimaret: ac propterea recte vtriusque facere idem quoque esse arbitraretur: hac de causa à bona coniectatione bonam consultationem hic etiam distinguit. distinctio autem penes tempus sumitur. Inquit enim, bonam coniectationem absque ratione esse, id est sine rationis meditatione ac consideratione, & breui tempore fieri: eum vero qui consultat, meditari, ac diu, multumque deliberare: cum prudentia quae ad rem conducatur, indigeat, ignoretque à principio quo modo rem de qua consultat, perferre, atque exequi valeat: quae sane diuersa inter se sunt. Prouerbum praeterea vulgare in testimonium adducit, quo monemur, tarde. i. diu ac longo tempore consultare, cito vero ea quae decreuerimus agere debere: eo quod consultatio longo indiget tempore ad modum constituedum, quo assequi rem ipsam valeamus: actio autem celeritatem requirit, ne quae rerum humanarum instabilitas est, re quae in consultationem venerat, immutata inuentus modus ad ipsam assequendam ineptus reddatur. Hoc prouerbio in consilijs ad Nicoclem utitur et Iocrates. Quod vero inquit /longo autem tempore consultant / per defectum dictum est: /consultantes / enim est subintelligendum.

40 **A**dde quod solertia & bona consultatio diuersa inter se sunt. solertia vero bona quaedam coniectatio est.

Aliud argumentum, quo bonam consultationem à coniectatione bona diuersam esse ostendit, ex parte, seu specie bonae coniectationis sumptum. ubi. n. quasi concessum solertia esse bonam quaedam coniectationem posuit: per id postea bonam consultationem & bonam coniectationem idem non esse colligit, si enim essent idem, quia solertia bona quaedam est coniectatio

Eustrat.

x

Ratio, solertia esse bonam etiam quandam consultationem necesse esset: at hoc non est: non est igitur bona consultatio & bona coniectatio idem. Non esse autem solertiam bonam consultationem, ex solertia definitione manifestum est. Solertia enim inconsiderata medijs assignatio est: medium vero appellant causam, cur quod in conclusione denuncietur & praedicatur, in subiecto inest. nam cum interrogatus quispiam, cur id huic inest, inconsiderate & in praemeditate causam assignat: is solers esse dicitur. exempli gratia, si forte quis interrogetur, cur qui ex tali circulo descriptione existit triangulus, aequilaterus sit: nulla consideratione & meditatione adhibita respondeat, propterea id esse quia duo eius latera vni equantur. hoc modo, non causam solerter assignat. assignatio autem inconsiderata sine meditatione fit: bona vero consultatio, consultatio est: at consultatio omnis est cum meditatione: omnis autem meditatio longa quadam temporis mora efficitur: longa igitur quadam temporis mora bona quoque consultatio fiat, necesse est: quod enim caret consideratione & consultatione, sub considerationem & consultationem reduci nullo pacto potest. At vero solertia esse bonam coniectationem patet. cito enim solertia cum recta coniectura medium assignat, neque tamen qui quodlibet assignat, solers est: sed qui eam quae proprie rei causa est, sine consideratione reddit. id quod non modo in ijs quae in contemplationem veniunt, verum etiam in agendis rebus fit, ab eo enim qui de actionibus examinatur, ratio exigi gestarum rerum consuevit: quam si in promptu habet, recte quoque assignat, solers etiam ipse appellatur. Quapropter opus est ut qui cum ratione degere in vita proposuerit: is rerum quas egit, in promptu habeat rationes, paratusque sit ad eas, si quis requisierit, optime reddendas: quo se integrum atque innocentem probare in omnibus queat: alioqui probus esse nullo modo poterit.

Neque vero bona consultatio opinio ulla est. sed quoniam errat, qui male consultat: qui bene, recte id facit: bonam consultationem esse rectitudinem quandam perspicuum est: quae tamen neque scientiae est, neque opinionis. scientiae siquidem neque rectitudo ulla est, neque error: opinionis autem veritas rectitudo est.

Diuersam esse bonam consultationem ab opinione & scientia hic declarat. quia vero bonam consultationem opinionem nullam esse dixit: vultque scientiam cum opinione coniungere, atque ita simul ab utrisque bonam consultationem separare: quoddam aliud quod bonae consultationi proprium est, in medium inducit, cuius opinio & scientia expertes sunt. ea est rectitudo: quam inesse bonae consultationi ex contrario, id est mala consultatione demonstrat. mala consultatio enim & bona consultatio sibi mutuo aduersantur: simili modo error & rectitudo. si igitur mala consultatio est error & peccatum: bona consultatio rectitudo proculdubio erit: quandoquidem si vni ex contrarijs contrarium inest, alteri quoque inesse alterum necesse est. Quocirca bonam consultationem esse rectitudinem iam liquet. Non esse autem eam neque scientiae neque opinionis rectitudinem, ita ostendit: scientiae sane, quia scientiae sicut non est error, ita neque rectitudo est: nam contraria circa subiectum vel specie vel genere idem existunt: genere, ut album & nigrum circa corpus: omnis, non color in corpore conspiciuntur: specie, ut morbus & sanitas in corpore animalis. si ergo rectitudinem admitteret scientia, admittere etiam errorem posset: at errorem non admittit: neque rectitudinem igitur admittere ipsam dicendum est. nam quavis scientia, quae ex ijs quae per se insunt alicui, quatenus ipsum est, suntque prima, & causae conclusionis, cognitio est: atque ideo necessaria, atque eiusmodi, quae nullo modo aliter sese habere queat: esse rectitudinem ipsam asserere possumus: rectitudinis tamen capacem eam esse nunquam fatebimur. si hoc enim concederemus, rectitudinem esse rectitudinis, ac simili modo motionis motionem, generationisque generationem concedi necesse esset: quae fieri non posse in naturalibus disputationibus ipse Aristoteles demonstrat. nam si etiam esse rectitudo dicatur, neque sic errorem admittere poterit: quippe cum alterum ex contrarijs alteri subiecti ad subsistendum prorsus nequeat. at vero opinionem non ita admittere rectitudinem, sicut bona consultatio, ex eo probat, quod opinionis rectitudo veritas est: siquidem recte opinans ille & est, & dicitur, qui vere opinatur: ut veritas quoque opinio recta sit. qui autem recte consultat, non necessario verax semper est: potest enim aliquando de falso quispiam recte consultare, ut dedita opera mentiat

tiatur vel apud inimicum, quo in errorem ipsum inducat: vel apud amicum, quo est malis aliquo & calamitate eripiat, ac liberet. quarum rerum exempla in historijs multa reperiuntur. ac sunt quidem huiusmodi consilia bonae consultationes, nam & ad utilitatem consulentium spectant, & recta ob id ipsum sunt. opinio vero recta cum falsitate esse nullo pacto potest. Cum dixisset autem neque vero bona consultatio opinio adiunxit vlla, propterea quod opinionum diuersa sunt genera: aliae enim cogitationis nostrae sunt conclusiones, quae ex necessarijs pronunciatis confectae verae & necessariae sunt: aliae a sensu & imaginatione ortum habent, quae falsae sunt saepenumero: quemadmodum cum remum sub aqua fractum aut curuum esse opinamur: cum integer ipse & rectus sit, nostra vero visio aquae agitatione ac fluctuatione inflectatur. multi enim errores imaginationibus & sensibus accidere consueverunt, ut opiniones etiam quae ex ipsis errantibus existunt, errantes ac falsae quoque ipsae euadant. simul autem scientiam cum opinione hic coniunxit, eo quod multae opiniones scientiarum conclusiones cum sint, cum scientijs in eo habent communitatem.

Accedit, quod definitum iam omne id est, cuius est opinio.

Alia differentia opinionis a bona consultatione haec est. opinio enim vel affirmatio est, vel negatio perfecta iam ac determinata. hoc namque significat hic definitum est perfectum scilicet ac determinatum esse, id est ad terminum iam atque absolutionem deuenisse. bona vero consultatio, recta inquisitio est, qua ad rem nondum determinatam ac perfectam progredi consueuimus.

Quinetiam neque sine ratione, bona consultatio est: cogitatione igitur est inferior: quippe cum nondum sit enunciatio. nam opinio non inquisitio, sed enunciatio iam est.

Eiusdem argumenti vim habet hoc, licet alio modo dictum sit. similiter enim bonam consultationem nondum esse absolutam: opinionem vero iam esse perfectam ostendit. sumiturque ratio quae & bonae consultationi, & opinioni communis est: inquitque non sine ratione esse bonam consultationem. unde quia non est absoluta & perfecta, a cogitatione deficit, eaque inferior est. Conclusionis autem modo ita inquit, cogitatione igitur inferior est: perinde ac si ita ratiocinetur: bona consultatio ratio perfecta non est: cogitatio est ratio perfecta: bona igitur consultatio cogitatio non est. tunc enim cogitatio dicitur ratio, cum propria conclusione iam fuerit absoluta ac perfecta. at bona consultatio dum sit, existit: propterea nondum enunciatio, sed ad enunciationem, id est affirmationem, vel negationem progressio est. quo cum peruentum est, non amplius est consultatio, atque ideo neque bona consultatio: sed ad opus iam de quo consultatio est habita, prodeundum est. unde etiam non est opinio: propterea quod ea non inquisitio, sed enunciatio, id est vel affirmatio iam est, vel negatio. Quocirca bona consultatio & cogitatione inferior est, cum sit quasi generatio quaedam, ac motio, ac propterea imperfecta operatio: cogitatio vero in rationis operatione perfectionem suam habeat. & opinio non est, eo quod opinionis perfectio in enunciando consistit: id quod, sicut saepenumero diximus, in bona consultatione non inest.

Qui autem consultat, siue bene, siue male id faciat, quaerit aliquid, ac ratiocinatur.

A bona consultatione ad consultationem transit, ut eam genus bonae consultationis esse ostendat, cui substantialibus differentijs additis, absoluere definitionem eius possit. nam ea quoque quae de bona consultatione hucusque dixit, ob id dicta sunt, ut genus ipsius inueniretur. quae enim videri poterant esse genera ipsius, ut bonam coniectationem, ut scientiam, ut opinionem reijcit: quaesuitque accurate quid nam esset re vera, sub quod tanquam genus reduceretur. Connectit autem cum superioribus orationem: genusque hoc bonae consultationis ab opinione seijungit. nam cum inquit, eum qui consultat, siue bene, siue male id faciat, quaerere aliquid ac ratiocinari: simul & consultationem ab opinione distinguit, & diuisionem ipsius consultationis facit, in bonam, & malam. quibus commune esse utrisque asserit, quaerere aliquid ac ratiocinari: id quod proprium generis, id est consultationis est, ab opinioneque alienum. illa enim est enunciatio, sicut dictum est: atque ea vel finita, vel infinita, quae non in quaerendo amplius aut ratiocinando versatur. bene igitur & male consultare diuinae differentiae con-

Eustrat,

x ij

sultationis sunt, quod est genus: specierūq; ipsius bonæ & malæ consultationis cōstitutivæ: atque ita genus bonæ consultationis planè ac sine vlla ambiguitate explicatum est.

Sed bona consultatio consultationis rectitudo quædam est. iccirco primū quid sit, & circa quid versetur consultatio, est quærendum.

Cum bene & male consultare differentias esse consultationis siue cōsiliij dixerit: alteram ex ipsis quæ est bene consultare, nunc bonæ consultationi ascribit. atque ait, cum duæ sint differentie bene & male, bene bonæ consultationis est: sicut nomen etiam ipsum bonæ cōsultationis, id est *δὲ βουλιῶν* præ se fert: bene autem & recte idem est. bona igitur consultatio rectitudo quædam consultationis seu cōsiliij est. cum itaq; consultatio genus bonæ cōsultationis sit, quærendum primū est de cōsultatione & quid sit, & circa quid versetur: ut sine bonæ consultationis definito, quid sit bona cōsultatio, id est quæ sit bonæ consultationis essentia & genus nobis innotescat. vniuscuiusque enim speciei essentia genus ipsum est: differentie vero qualitates quædam sunt, quæ circa substantiam existunt, qualisq; ea sit, determinant. quærendum autem circa quid versetur consultatio, nihilominus ad cognitionem eius videtur conferre: præsertim cum animæ nostræ habitus, atque operationes ex subiectis rebus circa quas negocium habent, maxime percipi soleant. Recte etiam dixit bonam consultationem rectitudinem esse quandam, propterea quod tam de bono, quàm de malo recta dici consultatio potest: sicut ipse in sequentibus declarat.

Quoniam vero rectitudo pluribus modis dicitur: non omnem rectitudinem esse bonam consultationem perspicuum est. incontinens enim & prauus quod proponit sibi ratiocinando videre, assequetur: ut ita recte quidem consultauerit: magnum tamen malum sibi compararit. At bene consultasse esse bonum quoddam videtur. talis enim rectitudo consultationis bona consultatio est, quæ ad bonum assequendum spectat.

Posteaquæ genus bonæ consultationis inuenit, quod est consilium, seu consultatio: specifice differentias colligit, inter seque cōnectit, ut definitionem absoluat: primamq; rectitudinem statuit. sed quia rectitudo æquiuoce dicitur, quænam sit rectitudo bona consultatio ostendit. vel enim bonus finis est, qui à consultate proponitur, & cōsultatio recta ob id est, quia ad bonum tendit: vel licet finis bonus non sit, qui consultat tamē accommodata ad eum consilia inuit, recteque conicit quæ ad eum consequendum conductura sint: ac propterea etiā recta consultatio est, quia recte ad finem propositum perducit: non tamen recta ita est, ut superior, eo quod est inutilis. in cuius exemplum incontinens & prauus absolute sumit. quod enim incontinens, & qui alioqui prauus est, proponit sibi quasi finem videre, id est cōsiderare quo modo assequi possit: id nullo pacto utile est. siquidem ipsius appetitio ex prauo habitu progrediens cōsentaneā habitui rem appetitam habeat, necesse est. sed assequetur quidem finem ratiocinando, ut pote recte ad ipsum assequendum vsus ratiocinatione: atque in hoc recte videbitur consultasse: magnum tamen malum, ex consilio accipiet, ac sibi comparabit: quippe cum malum sibi in deliberatione finem proposuerit, ex maloq; habitu cum appetiuerit. non est igitur rectitudo consilij absolute bona cōsultatio: sed aliquid aliud addendum est, quo fiat planum qualis rectitudo consultationis bona cōsultatio sit. iccirco inquit, at bene consultasse esse bonum quoddam videtur, & c. ita enim cōfirmat eam rectitudinem consilij quæ ad malum finem perducit, minime esse posse bonam consultationem. cōstat siquidem inter omnes: id. n. hoc loco significare videtur: bene consultasse esse bonum quoddam: *δὲ νᾶς*, i. bene de bono apud omnes sumitur. quare talis rectitudo cōsiliij bona est consultatio, quæ ad boni finis assequutionem perducit.

Sed fieri tamen potest, ut falsa ratiocinatione id assequamur: quodq; oportet facere, assequamur, per quod tamen oportet, non assequamur: sed medius terminus falsus sit. quare neq; eadem erit bona consultatio, qua quod oportet quidem assequetur quispiam, non tamen per quod oportet.

Rectitudinem consilij posuit, neque eam omnem esse bonam consultationem ostendit: sed accedere oportere, ut de bono sine quoque consultatio esset, si bona erat euasura. quia

vero

vero adhuc etiam deest quid, aliam particulam adiungit: id est convenientem insuper debere esse modum, quo finem de quo consultatum est, assequimur. nam quia duo sunt extremi termini, quæ appetitur res, & id quod appetit: modus quo extrema hæc duo inter se cōnectuntur, terminus medius est. atque iccirco quasi in ratiocinationis collectiōe hoc inducit: cuius scilicet conclusio vera, medius autem terminus falsus sit: id est vel quod subiicitur, vel quod denuncupatur, siue affirmatiue, siue negatiue in quacūq; figura, vel modo id fiat: sicut enim in ratiocinatione fieri potest, ut licet conclusio vera sit, medius tamen quod assumitur sit falsum, siue in vno, siue in vtroque intervallo id contingat: ita etiam ex prauo consultandi modo euadere quādoq; bonus finis potest: ut, si quis pauper cum sit, adulterium committat, atque inde diues efficiatur: si quis item in captiuitate constitutus idē faciat, & eo modo libertate donetur. quia enim & diuitiæ pauperi, & libertas captiuo, esse bonum videntur: bonum quoque videri vtrique adulterium posset, quo & ille diuitias, & hic libertatē est consequutus: at hoc falsum est: quocirca si bonum de medio, quod est adulterium, denuncupetur & prædicetur, propositionem falsam efficiet. Sed fortasse diceret quispiam fieri non posse, ut in ratiocinationis constitutione falsum sit medium, quo quis bonum acquisiuit, siue diuitiæ, siue libertas id fuerit: sed modum quidem medium sumi, veras tamen esse propositiones. nam si verum est pauperem adulterium commisisse, atque ex eo diuitem esse effectum: quo modo medius terminus qui vere & de altero denuncupatur, & alteri subiicitur, esse falsus poterit: idem de captiuo, qui ex adulterio libertatem est adeptus, dicendum est. quid igitur ad hæc respondebimus: illud scilicet, non ita hic falsum esse medium dici ab Aristotele, ut vel factum non sit, vel per id agenti alicui bonum non euenerit: sed eo modo, ut licet bonum sit, quod per ipsum euaserit, medium tamen ipsum bonum esse minime possit. unde etiā in secunda ratiocinatione falsum hoc concluditur: quippe cum in secunda modus non medius constituitur, sed extremus & minor: maior vero propositio bonæ communior est, falsa aliqua ex parte assumatur. ut si quis ita dixerit: hic ex adulterio boni adeptus est: omne id quo quispiam bonum adipiscitur, est bonum: bonum igitur adulterium est. ecce enim falsus illic medius terminus inuenitur, qui pro minore extremo hic sumitur: ac per quoddam medium vniuersalius & communius falso maiori subiicitur. nam cum possit bonum aliquid modo tam bono quàm malo comparari: falsa quadā ex parte maior propositio est, quæ omne id quo quis bonum sibi comparat, bonum esse ait. Recte igitur ab Aristotele dictum est, medium terminum esse falsum, quo vera conclusio collecta fuit: quando scilicet praua actio fuerit, ex qua quod appetimus bonum euenit. non enim falsum esse medium dictum est, quod non sit: sed quod non propterea quia bonum ex eo aliquid euasit, bonum possit appellari. Vel igitur ita intelligendum hoc est: vel quia quod appetimus bonum, modo aliquo vel bono vel malo assequi possumus. si bono assequimur, bonum vere etiam de modo ipso denuncupabitur: si malo, modus qui medius terminus appellatur, falso bonus dicitur. verbi causa, si diuitijs quis indigeat, & vel agricultura, vel mercatura, vel aliqua alia huiusmodi honesta actione eas cōsequatur: honestus modus & bonus est: si vero furto, aut latrocinio eas sibi comparat: de tali modo falso honestas denuncupabitur. nam honestæ quidem ac bonæ rei consequutio est, modo tamen prauo & non honesto est effecta: ut ita medius terminus falsus reperiat, cum de eo falso honestum ac bonum denuncupetur. falsa igitur etiam hic maior propositio est, quæ omne id quo honestum aliquid consequitur quispiam, honestum esse ac bonum affirmat: siquidem assequi bonum possumus non solum modo honesto ac bono, verum etiam non honesto. ut si quis de eo qui vel furto vel latrocinio vel aliquo alio prauo studio diues euaserit, in hunc modum ratiocinetur: hic qui diuitias assequutus est, honestam rem est assequutus: vniuscuiusque qui honestam rem assequitur, modo eā bono atq; honesto assequitur: hic igitur honesto modo diuitias consequutus est. at eas furto consequutus est: furtum igitur est honestum. hoc autem falsum est. quod ideo euenit, quia falsa quadam ex parte sumpta maior propositio fuit: atq; id in secunda ratiocinatione, quæ talis est. hic rem honestam. i. diuitias furto acquisiuit: omne id quo quis honestam rem acquirit, honestum ac bonum est: furtum igitur honestum est. honestum hic & bonum. i. Non pro eo quod confert, atque utile est, sumitur. atque in prima quidem ratiocinatione inesse rem bonam ei qui egit, collectum est, modo quo ea fuit comparata, medio collocato: & sic veræ propositiones fuerunt assumptæ. at in secunda medius terminus pro minore ex

Eufrat.

x iij

tremo positum est, pro medio vero id quod ipso erat communius, atque vniuersalius: atque
iccirco quia falso maiori fuerat subiectus, falsam quoque reddidit conclusionem.

Præterea fieri potest, ut multo tempore aliquis, aliquis uero cito consul-
rans quippiam assequatur. ergo neque illa adhuc bona cōsultatio est: sed ea re-
ctitudo, quæ secundum utilitatem & id quod oportet, & sicut, & quan-
do, existit.

sz. l. quo e
opus.

Quia hæc quæ dicta sunt, nondum ad bonæ consultationis definitionem absoluendā suf-
ficiunt: adhuc nonnulla adiungit: id est mensurā ipsam temporis, quæ vniuscuiusque rei con-
sultationi consentanea sit: ut bona tandem euadat consultatio. quippe cum fieri possit, ut &
longiore & breuiore temporis spacio de re aliqua cōsultatio perficiatur. si enim quod citius
deberet, tardius quispiam consultando assequatur: quantum quidem ad superiora spectat,
bene consultasse etiam ita videbitur, in eo tamen non bene, quod plus temporis quam oportebat, in
consultando consumpsit. Quocirca quæ longiore quam oporteat tempore fit consultatio, non-
dum bona cōsultatio censenda est. multi enim sunt, qui vel ob ingenij tarditatem, vel ob ani-
mi timiditatem, aliudque huiusmodi quippiam segniores effecti, plus temporis quam necesse sit,
in consilijs contere consueuerint: atque inde sine eo quem sibi proposuerunt, aut prorsus fru-
strentur, aut non perfecte, aut si perfecte, non sine periculis tandem potiuntur. atque hoc ipsum
omnino, plus temporis quam oporteat in consilijs terere, vituperabile est, & bonæ consultatiōi
non conuenit. Hæc ubi dixit, resumit superius dicta, atque inquit, eam consilij rectitudinē
esse bonam consultationem, quæ primum utilitatem finis in se habet: deinde modi honesta-
tem, quam significat cum inquit/sicut oportet: tum temporis idoneam ac conuenientē mo-
ram, quā verbum illud/quādo/præ se fert. nā quod ait/secundum utilitatem & quod oportet/
idem vtraque quis diuersis vocabulis videntur significare: ut ita intelligamus secundum
utilitatem & id quod oportet appetere. vel/quod oportet/quod græce dicitur/ὅτι δ' αἰδ' id ex-
primit quo est opus, id est quod conducit, & confert.

Fieri item potest, ut & absolute bene consultet quispiam, & ad quendam
finem. bona itaque consultatio absolute ea est, quæ ad finem absolute: quæ-
dam uero bona consultatio, quæ ad quendam finem spectans perficitur.

Bonæ consultationis definitionem iam videtur assignasse, cum rectitudinem consilij tan-
quam genus, reliqua tanquam differentiās posuerit, quæ perfectionem eius absoluunt: quasi
nondum esse queat bona cōsultatio, si aliquid ex ijs quæ dicta sunt, defuerit. si videlicet vel
finis qui proponitur, non sit utilis: vel modus quo finis comparatur, non bonus: vel tempo-
ris mora qua consultatio fit, longius quam oportebat protrahat. ceterum quia finis sumi du-
pliciter potest, de eo etiam hic distinguit. alter. n. absolute & vniuersaliter finis est, ad quem
omnia quæ sigillatim apud homines recte efficiuntur, referri consueuerunt: quæque cum ap-
petit, & assequitur homo, quatenus homo est, perfectus euadit: quæ est felicitas, quæ tota
quædam perfectio est, finisque vniuersalis ex omnibus quæ recte sigillatim fiunt, compositus.
potestque homo ad hunc spectans & recte consultare, & non recte: recte sanè, cum eā quæ
vere felicitas est, felicitatem esse existimat: quæque ad eam deducunt recte atque apte exer-
cet, ac tractat: non recte, cum & circa finem ipsum errat, quique non est finis, finem esse pu-
tat, & vana quædam & inania persequitur, quasi ad finem eum conserat. alter finis est par-
ticularis, singulorum scilicet quæ vniuersæ felicitati subiiciuntur: potestque aliquis & ad hunc
consequendum tam bene, quam male consultare. Hoc igitur est quod nunc agit. differentiam. n.
nobis tradit & bonæ cōsultationis absolute, quæ ad felicitatem. i. ad finem eum deducit, qui
absolute finis est: & bonæ consultationis particularis, quæ ad singulas partes felicitatis con-
sultantem dirigit. nam tum de fine vniuersali, id est felicitate, tum de singulis finibus posse
quempiam & recte opinari, & peruerse, inde constat: quod qui diuitias, vel voluptatem cor-
poris, vel sanitatem, vel aliquid aliud huiusmodi esse felicitatem opinantur, sicut à veritate
aberrant: ita cum ea quæ sibi comparare student, tanquam finem ac signum sibi proposue-
rint, in quod omnes vitæ suæ curas ac rationes conijciant, vane atque inaniter laborem in con-
sultando impendunt. qui vero contra operationem animæ ex virtute in vita perfecta atque
integra hominis finem esse statuunt, i. sanè & de fine recte sentiunt: & cum omnia quæ sigil-
latim

latim ad finem hunc spectant, appetere sibi proposuerint, absolute sunt boni consultores. quod
si in particularibus quoque ea seruant, quæ ad bonam consultationem faciunt, boni consul-
tores etiam priuatim euadunt. Hæc enim inquit Aristoteles, ut nobis declaret, sicut est vnus
communis finis ad quem particularia omnia vtilia referuntur, alter vero particularis: ita ab-
teram esse communem & vniuersalem bonam consultationem, alteram particularem: ut
illa communem finem, hæc particularem spectet. Cum autem in principio huius sententiæ
item/posuerit, dubiam huius orationis intelligentiā fecit. videtur enim ita dixisse eo quod
quasi a superioribus dependeat oratio, alteram quandam differentiam huic definitioni ve-
lit adiungere: cum tamen perfecta meo quidem iudicio definitio iam sit: diuersaque hæc a su-
perioribus consideratio subiungatur, qua eum qui bonus consultor absolute est, a particu-
lari distinguitur. Ita enim inquit. fieri præterea potest ut & absolute quispiam bene consul-
tet, & ad quendam finem. bene absolute consultare ad communem finem: bene vero ad ali-
quid consultare ad quendam finem attinet, qui tamen cum sit pars communis, ad eiusque perfe-
ctionem faciat, bonus etiam ipse est. estque absolute bonus consultor is qui & communem
finem certo cognoscit: & ea quæ ad ipsum perducunt, recte exercet: bonus vero consul-
tor ad aliquid, qui quod sibi vtile est, tanquam finem proponit, recteque ad eum consequen-
dum consilio vtitur.

Si igitur prudentiū est bene consultare, bona consultatio rectitudo ea esse
videretur, quæ secundum utilitatem ad quendam finem spectat, cuius prudenti-
a uera existimatio est.

Hæc definitioni particularis bonæ consultationis videntur esse accommodata, quia enim
de agendis rebus proprie omnis consultatio est, agendæ vero res sunt particulares, atque ideo
circa particularia omnis est consultatio: definitioni bonæ consultationis adiungenda est hæc
particula, ad quendam finem. sed quia etiam prudentium est bene cōsultare: opus est, ut in
hac eadem definitione prudentiā quoque assumatur: ut perfecta atque integra bonæ cōsul-
tationis definitio euadat, quemadmodum ab Aristotele exponitur, ad hunc modum: Re-
ctitudo, quæ secundum utilitatem ad quendam finem spectat, cuius prudentia uera existi-
matio est: in qua rectitudo/quidem ut genus sumitur opposita obliquitati, & perueritati,
quæ ad propositum finem, & id quod querimus consequendum inepta, atque aliena prorsus
est: secundum utilitatem/additur, ut ab ea consilij rectitudine distinguatur, quæ ad malum
& inutile spectat: nam ea quoque potest quidem esse rectitudo consilij, quippe cum ad eius rei
quam sibi proposuit, licet noxiæ & damnosæ acquisitionem conferat: ut si quis de furandis
alienis rebus consultet, modumque idoneum ad id dirigentem inueniat. rectitudo enim hæc
quoque consilij est, eo quod ad finem propositum de quo consultatio est, deducit ac dirigit: non
est tamen bona consultatio, propterea quod neque illud de quo est consultatio, bonum est.
Præterea ad quendam finem/positum est, ob communem consultationem & vniuersalem,
quæ non quendam & vnum, sed communem & vniuersalem, ceterosque alios complecten-
tem finem respicit. Cum vero postremo adiungitur, cuius prudentia uera existimatio est/
id vltimæ differentię in definitione locum obtinet, quæ cum ipsa etiam bona consultatione
reciproca est: non secus atque in hominis definitione/intelligentiæ & scientiæ capax. omnis
enim bona consultatio talem habet finem cuius prudentia uera existimatio est. omne item
quod in consultationem cadit, cuius prudentia uera existimatio est, id bonæ consultationis
finis est. nam quia prudentia certa ac non errans ratio eorum est, quæ appetuntur, atque in
consultationem veniunt: propterea fit, ut omnia quæ ei deliberanda proponuntur, honesta
sint atque vtilia: & modi etiam quibus fines ipsi propositi obtinentur, honesti ac boni sint, ad
finesque accommodati: quippe cum ab habitu honesto ac bono prudentiæ administrantur.
opus igitur est, ut bonæ consultationi hæc quoque differentia addatur, quasi proprium quod-
dam substantiale, quod ipsam ab habitibus illis distinguat, qui habent quidem reliquas dif-
ferentias, sed carent tamen prudentia, quæ verum de fine ipsorum existimet ac iudicet. ac
propterea fortasse in principio huius sententiæ/ item/posuit Aristoteles, quod est 71. i. etiā,
adhuc, & propterea, eo quod bonæ consultationis definitio aliquo adhuc indigeret additamen-
to: quo scilicet ab ea quæ absolute bona consultatio est, quæ finem vniuersalem spectat, se-
iungeretur: illisque tantum assignaretur, quæ sigillatim hominibus in quæstionē ac delibe-
Eultrat. x iiij

rationem proponuntur, suntque utilia, & tum modis honestis ac bonis, tum conueniente temporis mora comparantur. Atque hic bona consultiō vniuersalis & particularis ita accipitur, vt de eo quod absolute & vniuersaliter in consultiōnem venit, & de ijs quæ particulariter & sigillatim deliberantur, oratio intelligatur. Siquis vult autem, vniuersale etiam ita sumere hic potest, vt de eo intelligat quod & vniuersaliter, & particulariter venire in consultiōnem possit: eo quod semper id de quo consultamus, particulare quoddam est: particulare vero vnumquodque ad vniuersale reducitur. vt hoc modo quoddam etiam consultabile sub id quod consultabile absolute est, reducatur. at enim huiusmodi vniuersale actu nunquam est: neque consultiō de vniuersali haberi villo pacto potest. nam & qui agunt, & consultant, sunt particulares: & quæ aguntur & consultantur, particularia item & singula omnia sunt. Quo circa quod hic & absolute finem & absolute seu vniuersaliter consultabile appellamus, non eo sensu dicimus, vt notionale, sed vt totum quoddam esse intelligamus. & item particularia consultabilia ea vocamus, quæ sicut partes ad totum referuntur ad vniuersale: siquidem cum prudentia appetuntur: prudentiaque est quæ efficit, vt consequi ea optime valeamus.

De perspicacia.

Cap. X.

Iam vero perspicacia quoque est & hebetudo, quibus homines perspicaces atque hebetes dicimus. neque omnino idem cum scientia vel opinione hæc est: omnes enim essent perspicaces: neque est una aliqua ex singulis scientijs: uerbi causa neque medicina: de salubribus enim esset: neque geometria: nam circa magnitudines uersaretur: neque enim de ijs quæ semper sunt, & motu carerent, perspicacia est, neque de ijs quæ quomodolibet fiunt: sed de quibus dubitare quispiam, atque consultaret.

Quemadmodum in virtutibus actiuis posteaque generales expositæ fuerunt, fortitudo, temperantia, iustitia, de nonnullis alijs specialibus, liberalitate, magnificentia, magnanimitate tractatum fuit: ita hic prudentia cum virtus sit notionalis & generalis alias quasdam de quibus hic agitur, sub se habet, bonam consultiōnem, solertiam, perspicaciam, elementam, de quibus in præsentia docet Aristoteles, quarum alias iam tradidit, ac definiuit, alias deinceps explicat. sicut igitur cum de bona consultiōne ageret, primum eam à scientia & opinione & bona coniectatione, nonnullisque alijs generibus esse diuersam demonstrauit: deinceps de inuenio eius genere, ac differentijs constitutiuis, hisque apte ac conuenienter inter se applicatis, eius propriam definitionem tradidit: idem nunc de perspicacia facit. nam esse ac reperiri perspicaciam, & oppositam ei hebetudinem. i. græce *ὀψιμα* & *ἀσυνετα*, ex ijs qui eorum sunt participes declarat, quos denominatiue ab ipsis his habitibus perspicaces & hebetes appellare consueuimus. Perspicax enim & hebes qualitate quadam affecti sunt: qui sane, nisi perspicacia & hebetudo qualitates quedam essent, ita appellari minime possent. Vbi hoc modo hos esse habitus ostendit: quærit deinceps quid sit perspicacia: ac prius quid non sit, declarat: vt posteaque à tribus quibusdam generibus eam separarit, tum accommodatum ei genus, propriasque differentias inueniat: atque ita, sicut de bona consultiōne fecit, perfecte atque absolute quid sit, valeat definire. Inquit igitur neque omnino & vniuersaliter idem esse cum scientia & opinione perspicaciam: eo quod si esset, efficeretur, vt omnes tam scientes quam opinantes perspicaces etiam essent: id est omnino & in vniuersum qui sciret vel opinaretur, esset quoque perspicax. neque vnam aliquam ex scientijs particularibus eam esse ostendit. scientias autem hic etiam artes communi vocabulo appellat: quippe cum medicinam tanquam scientiam assumat. est enim quedam scientiæ definitio, qua artes quoque connumerari inter scientias possunt: quæ ita ait. scientia est quæ priorum, & posteriorum ordinem in se habet: vnaquæque enim ars & scientia ordinem quendam eorum quæ tradit, ita seruat. vt alia primo, alia secundo loco, ac posteriore constituat. cum posteriora explicari recte non possint, nisi prius quæ præcedunt, fuerint declarata ex ijs igitur quæ artibus et scientijs sunt subiecta, neque scientiam neque artem esse perspicaciam docet. nam si esset medicina, de salubribus & morbois et neutris pertractaret, siue corpora, siue victus, siue medicamenta ea fuerint, circa quæ videlicet medicina ipsa uersatur. si item esset geometria, de magnitudinibus

magnitudinibus ageret: circa quas geometriæ negociū est: quarum sanè alię semper sunt, & motu carent. iam immobiles in substantia atque immutabiles sunt, cuiusmodi sunt cœlestia corpora: vt ipse quoque Aristoteles in libris de cœlo demonstrat. ea. n. licet quantum ad locū attingant, moueantur: in substantia tamen eodem modo semper sese habent. adde quod in loco etiam ratione partium dūtaxat mouentur: quantum vero ad totum spectat, stant, & locū non mutant. circa magnitudines. nam planas que solidas uersatur geometria: planas quidem, vt circulos, triangulos, quadrangulos, cæterasque huiusmodi figuras, quæ quauis sint magnitudines, in superficie tamen sola considerantur, neque perfectionem eam habent, quæ magnitudinibus conuenit. tria. n. omnia sunt, & ter omnino: quodque tribus interuallis siue dimensionibus distat, omnino ac prorsus dimensionabile, & magnitudine perfectum est. quemadmodum ipse quoque in libro de cœlo ostendit. solidæ. n. figuræ sunt globi, cylindri, cubi, conij, pyramides, similesque aliæ magnitudines, quæ quia tribus interuallis præditæ sunt, longitudine, latitudine, & profunditate: solidæ uocantur. ex quibus nonnullæ sicut cœlestes, eodem modo, vt inquit, semper se habent, suntque substantia immobiles. quedam uero etiam fiunt, oriunturque quodam modo & intereunt: vt magnitudines quæ in generationi & corruptioni obnoxij substantijs existunt. de quarum neutris considerat perspicacia, sed de quibus dubitare, & consultare aliquis potest. Virtutum habitus operationum quæ ex ipsis procedunt ac prodeunt, causæ sunt: atque ideo quatenus causæ, natura sunt priores ipsis operationibus: quantum tamen ad nos attinet, operationes priores que habitus propterea habentur, quia sensu percipiuntur. operationes. n. in rebus ipsis existunt, circa quas uersantur: res uero sensibus expositæ sunt: atque ita fit, vt res in quibus operationes suas exercent habitus, cognitionem nobis habituū afferant. Ea de causa res, circa quas perspicacia uersatur, assumpsit, vt ex ipsis habitum eius nobis patefaciat. circa ea. n. inquit perspicaciam uersari, de quibus dubitaret quispiam, atque consultaret, id est circa ea quæ in nostra sunt potestate: quæ ex æquo etiam euenientia, seu possibilis dicuntur, quia non magis euenire, quam non euenire possunt. de his. n. dubitamus: de his quærere, & consultare consueuimus. vt in subiecto perspicacia cum prudentia conueniat: quippe cum prudentia quoque circa ea quæ ita possunt euenire, operationem suam exerceat. neque enim de necessarijs quispiam perspicax uir consultaret, neque de ijs quæ euenire quidem aliter atque aliter possunt, sed non ex æquo, sed vel plerumque, vel raro. hæc siquidem utraque siue consultet quispiam, siue non consultet, eodem modo nihilominus sese habebunt: vt puta, an dies sit cum sol est super terram: an post uer estas succedet: an qui nascetur infans, quinque digitis præditus nascetur, nec ne. hæc enim omnia & diuinæ prouidentia & natura sunt, ad nostram uero potestatem nihil attinent. de illis autem & quærit & consultat unusquisque, quæ ex eius inquisitione & consultiōne dependet, itaque possunt euenire, vt consultauerit. atque hæc sunt circa quæ perspicacia uersatur.

Ideo circa eadem quidem circa quæ prudentia, uersatur: idem tamen prudentia & perspicacia non est. prudentia enim præceptiua est: quid enim agendum aut non agendum sit, finis est ipsius: perspicacia uero iudicatiua tantummodo. idem nanque est perspicacia & bona perspicacia: perspicaces siquidem etiam bene perspicaces sunt.

Posteaque subiecto perspicaciæ attributo eam & quid esset ostendit, & ab alijs habitibus qui in huiusmodi rebus operationes suas non edunt, separarit: nunc à prudentia quoque distinguere eam uult. quauis. n. circa eadem & prudentia & perspicacia existant: distinctæ tamen inter se sunt, quia diuerso modo utraque eadem tractant: id quod & in scientijs & artibus plerumque contingit. scientiæ. n. & artes nonnullæ inueniuntur, quæ, licet circa idem subiectum uersentur, differunt tamen inter se non aliam ob rem, nisi quia aliter atque aliter circa idem operantur: scientiæ quidem, vt geometria, & astronomia quæ circa magnitudines utraque negocium habent: sed illa motu carentes: hæc quatenus mouentur, considerat: vt ite arithmetica & harmonica, quæ licet de numeris utraque agant: illa tamen per se ipsos cõtemplatur: hæc, quatenus se mutuo proportionem quadam respiciunt. Ex artibus uero huiusmodi sunt, pictoria & textoria: coloribus. n. utraque utuntur, sed illa ut pingat atque effingat imagines: hæc ut lanceis, aut sericis, alijsque similibus uelutibus uarietatem inspergat: circa lutum

quoque fictoria & figulina opus suum exercent: altera tamen ipsarum animalium formas imitatur: figulina vasa tantummodo ad usum hominum fingit. Prudentiam igitur præceptivam ac mandatricem esse inquit, cum finem eum habeat, ut quid agendum, aut non agendum sit, præcipiat, ac mandet. quid enim agendum, quid item non agendum sit, inveniunt: id quod agi debet, agere: ab eo vero quod non debet, abstinere iubet. perspicacia autem iudicatrix tantum est. id est illud quod & inveniunt & mandatum à prudentia est, tantummodo percipit ac iudicat. ita ut necesse sit, primum prudentiam inquirere & invenire quod honestum & utile est, idque præcipere: deinde perspicaciam iudicare, ubi perceperit, & consultationem esse bonam, & rem ipsam: hoc est tam finem, quam modum quo executioni ipsa fit. Quod vero ait idem nunc est perspicacia & bona perspicacia: id est *σύνεσις καὶ δυνάμει* ob differentiam consultationis & bonæ consultationis dictum videtur. neque enim, inquit, sicut in illis consultatio erat genus, quæ bonam consultationem & malam consultationem, id est *δύσβουλιαν καὶ κακοβουλιαν* complectebatur: ita hic quoque perspicaciam genus bonæ perspicaciæ & malæ esse censendum est. nam cum perspicacia omnis bonus habitus sit, qui quod consultatum ac mandatum à prudentia est, recte percipit ac iudicat, an bene consultatum ac mandatum à prudentia fuerit: ut perspicacia aliqua prauitatis particeps inveniatur, fieri nullo modo potest. Idem autem esse perspicaciam & bonam perspicaciam ex ijs qui ea sunt præditi, declarat. perspicaces enim, inquit, etiam bene perspicaces sunt: quippe cum esse omnino nequeat, ut qui perspicax est, male perspicax etiam sit.

Neque uero habere, neque acquirere prudentiam perspicacia est: sed sicut perspicere dicitur discere, cum scientia quispiam utitur: ita quoque cum opinione utitur ad ea iudicanda, de quibus prudentia est, alio dicente: & iudicanda quidem recte: bene enim & recte idem est: & inde nomen hoc uenit perspicacia, qua bene perspicaces homines sunt, ex ea scilicet quæ in discendo consistit. discere enim sæpenumero perspicere dicimus.

Cum perspicaciam & prudentiam circa eadem versari dixerit: specie tamen inter se esse diuersas postea ostendit, eo quod aliter atque aliter utraque circa idem operentur: prudentia videlicet quaerit & inueniat, quod fieri debet, idque præcipiat ac mandet: perspicacia vero id recte factum esse iudicat: unde etiam sequitur, ut temporis differentia distinguantur. illa enim ante actionem & finem: hæc postea acta omnia sunt, existit. Quoniam uero acquirere prudentiam, & habere prudentiam diuersum est: neutrum horum esse perspicaciam declarat. acquirere. n. prudentiam dicimus, cum nondum in anima est, sed comparatur & efficitur: quod enim sit, nondum est. si igitur mandata atque effecta prudentiæ perspicacia subsequitur, quippe quæ an recte ea se habeant iudicat: qui fieri potest, ut perspicacia sit acquirere prudentiam: cum id prudentiæ generatio sit, ipsamque tempore antecedit. sed neque habere prudentiam perspicacia est: esse. n. idem cum prudentia: at esse diuersum quid demonstratum est. Præterea habere prudentiam simul cum prudentia est, ut neutrum neutro dici aut prius aut posterius possit: perspicacia uero cum operationis & finis prudentiæ iudicium sit, posterior prudentia est. quod si habere prudentiam & perspicacia idem est, efficietur, ut simul cum prudentia perspicacia sit: atque ita & simul cum prudentia, & posterior prudentia perspicacia erit: at hoc fieri nullo modo potest: habere igitur prudentiam, & perspicacia idem non est. Accedit, quod omnis habitus causa est operationis, quæ ex ipso procedit: quare etiam prudentia ita erit. at si perspicacia operationem prudentiæ sequitur, prior operatio prudentiæ quam perspicacia est: sed si operatio ex prudentia prouenit, longe prior quoque prudentia erit quam perspicacia. at habere prudentiam simul cum prudentia esse dictum iam est: multo igitur prius est habere prudentiam, quam perspicacia. At enim his obijcere quispiam posset, & dicere perspicaciam esse habitum, quemadmodum prudentiam, de eaque ut habitu hic agi, cum inquitur mus an habere prudentiam, vel acquirere prudentiam idem cum ea sit: nunc uero à nobis perspicaciæ operationem prudentiæ operationi ac fini fuisse comparatam, cum debuissimus de habitu loqui, sicut propositum in quaestionem fuerat. ad hoc ita respondendum est: si perspicaciæ operatio prudentiæ operatione & fine natura posterior est, necesse quoque esse ut habitus perspicaciæ quam habitus prudentiæ, & quam habere vel acquirere prudentiam, posterior sit qua

qua enim re habituum aliquorum operationes natura sunt posteriores, eadem re habitus quoque ipsi posteriores sunt, necesse est. nam si habitus sint vel simul cum ea re vel ea priores, operationes uero posteriores: aut uani erunt, aut ne frustra esse videantur, alias quoque priores operationes habebunt. quæ utraque absurda sunt. restat igitur, ut habitus ipsorum operationes operationibus et finibus quorundam aliorum sunt posteriores, posteriores quoque ipsi illis alijs sunt: ita ut habere quoque, aut acquirere habitus illos priores natura prius sit. nam habere prudentiam diuersum esse à prudentia, planum fiet, si singula consideremus, quæ in manifestissima ex denuncupationibus. i. categorijs continentur. ea autem est substantiæ denuncupatio, quæ nobis ad cognitionem cæteris omnibus magis sese offert, atque exponit. sicut igitur in substantijs, aliud est aurum, & habere aurum: aliud pallium & habere pallium: aliud equus, & habere equum: & in cæteris omnibus similiter: ita in habitibus quoque, & quæcumque alia in subiectis substantijs essentiam suam sortita sunt, res sese habet. diuersum. n. quid est scientia & habere scientiam: aliud uirtus & habere uirtutem: numerus item & habere numerum diuersum est. illud enim rem absolute significat, quæ subiecto indiget: hoc & rem ipsam notat, & eam in subiecto esse declarat: sicut in substantijs & possessio & possessor exprimitur, id est aurum vel equum, vel indumentum, & qui ea possidet. Sed ad uerba Aristotelis iam redeamus. Vbi hæc dixit Aristoteles perspicaciæ notionem nobis clariorem reddit, scientia & disciplina assumpta. quemadmodum enim, inquit, cum ille qui docet, utitur scientia, discipulum ea quæ ab illo traduntur, perspicere & intelligere dicimus: id est græce *συνίεσθαι*: perinde ac si perspicere seu percipere idem quod discere sit: ita cum prudens de fine, & modo agendi qui ad finem deducit, madauerit ac præceperit: si quis sit, qui propria opinione recte atque ut debet, utatur, eum perspicere & intelligere dicimus, & quæ ab alio dicuntur & imperantur recte iudicare. Bene enim & recte idem est. hoc adiunxit propterea quod perspicax & bene perspicax idem est: atque inde sumptum esse inquit perspicaciæ nomen, ex eo scilicet quod discere in scientia perspicere & intelligere dicitur. hic namque in prudentia & perspicacia esse quasi quidam magister & discipulus videtur: cum prudens dicat & præcipiat: perspicax uel dum ille dicit, perspicat & intelligat: uel postea acta & perfecta sunt omnia, & bene consultata & perfecta esse recte iudicat. nam siue ipse perspicax sit, qui ex mandato agit, ex eo quod perspicit quæ mandata sunt & intelligit, perspicacia dicitur: siue alio agente ipse postea tum recte prudentem madasse, tum recte actionem esse factam perspicat, & iudicet, nihil minus perspicacia uocatur. atque hinc quoque quo modo quam prudentia, & quam habere vel acquirere prudentiam posterior perspicacia sit, cognosci potest. inquit enim prudens magistro, perspicax discipulo perfimilis est: priorque est tam natura quam tempore sciens discipulo, quatenus & ille sciens & hic discipulus est. & acquirere scientiam & habere scientiam priora quoque ipsa disciplina sunt. Ac perspicaciæ quidem nomen ex doctrina & disciplina sumptum, in his quoque usurpari, ex eo confirmat, quod discere perspicere & intelligere sæpenumero dicitur.

De sententia.

Cap. XI.

40 **I**am quæ uocatur sententia, qua bene sentientes, & habere sententiam quosdam dicimus, est æqui & boni uiri iudicium rectum.

Sententia quoque una ex ijs est quæ circa eadem versatur, circa quæ & prudentia. i. circa particularia, & ea quæ esse aliter possunt, suntque in nostra potestate: quemadmodum etiam bona consultatio & perspicacia. propterea ubi de prudentia & recta ratione, bona ite consultatione, & perspicacia docuit: nunc de sententia, & consensione seu clementia agit: & quæ sit utraque ipsarum, definit. nam quia nonnullos tum habere sententiam, tum esse bene sentientes & ad consentiendum seu ignoscendum idoneos dicimus, cum de alijs agentibus tam rerum quam personarum habita ratione recte iudicauerint: ideo opus fuit, ut cum de uirtutibus inquiramus, quid sit quoque unumquodque horum consideremus. Unde Aristoteles cum de prudentia & recta ratione tradidisset, neque hæc omittenda esse censuit: quippe quæ propositæ tractationi conueniant, ne manca ac deficiens præsens disputatio aliqua ex parte esse uideretur. Inquit igitur, 1. a. m. quæ uocatur sententia & c. hæc primum esse in nobis quandam uirtutem quæ sententia appellatur, ex eo ostendit, quod sententiæ nomine uti consueuimus, cum

bene sententiam aliquem dicimus, & sententiam habere aliqua de re. non enim nomen hoc sententiae temere ita in ore hominum versaretur, nisi res etiam aliqua inueniretur, cui nomen id fuisset impositum. atque ita esse sententiam ex communi ipsius nominis usurpatione declaratur. Deinde quid sit etiam sententia, definit, cum statim subiungit, eam aequi & boni viri rectum iudicium esse. iudicium enim genere tam sententia quam perspicacia est: ideo quia iudicium iudicantis iudicium est, necesse fuit iudicantem quoque in definitione assumi, quo quid differret sententia a perspicacia cognosceremus. perspicax enim quatenus est perspicax, non ex aequitate, sed ex perspicacia iudicat. perspicacia vero operationis & finis prudentiae adiutorio atque intellectio est, qua & id quod factum est, esse laudabile: & modum quo acta res est, bonum fuisse, atque accommodatum ad finem propositum percipit. Rectum autem iudicium dixit, id est verum: quippe cum fieri possit, ut aequus & bonus vir circa rem aliquam erret, atque ideo de ea non recte & vere sententiam proferat. Quis autem sit aequus & bonus, et quae aequitas, satis in superiore libro explicauit philosophus, ubi etiam de iustitia docuit, eorum cum utraque haec perspicacia. s. & sententia operationum & finium prudentiae iudicia sint, obscurum esse fortasse adhuc posset, quid inter se differant. nam licet Aristoteles in definitione sententiae aequum & bonum virum assumpserit, nihil tamen amplius addidit: sed subsequendo, quo modo sententia aequi & boni viri iudicium sit, tantummodo declarat. Quocirca sciendum est, perspicaciae illud solum munus esse, ut & finem qui propositus fuerit, recte se habere, & modum bene & accommodate ad finem consequendum assumptum fuisse, & rectam demum fuisse prudentiae praerceptionem iudicet. aequitatem vero non absolute omnes prudentiae operationes sequi, sed eas duntaxat in quibus an recte prorsus sese habeant, an aliqua ex parte deficient, quaedam inesse ambiguitas potest. quemadmodum exempli causa in imperatoris illius facti contingit, qui cum ingruisset hostium exercitus, ciuesque pro defendenda patria egressi quidem essent, fiducia tamen murorum, intra quos se recipere, atque ita consulere salutis suae se posse sperabant, impetum ipsorum non sustinerent sed resisterent: vrbis moenia demolitus est: atque eo pacto effecit, ut spe ea deposita ciues fortiter resistere hostibus coacti sint: eisque superatis ac fufis & se & patriam eo periculo liberarint. haec in re aequus & bonus vir, si accusetur imperator, quod vrbis muros diruerit, recte eum fecisse iudicabit: eo quod alio modo auertere hostium impetum non potuerit, nisi dirutis moenibus ignauiae ac fugae occasionem suis abstulisset. in huiusmodi. n. actionibus aequitatis habitus elucet: quo consentienter. i. clementer, & ad ignoscendum prompte afficimur erga ea quae in virtutum exequutionibus euasisse praeter voluntatem videntur. Perspicacia autem nihil tale habet, sed quae a prudentia recta aguntur, ea tantummodo iudicat. Ac sententia quidem & consensio seu venia esse coniunctus ac compositus quidam habitus videri posset: cum et ea quae prudentia egit, percipiat & intelligat: & ijs qui necessitate quadam contingunt, de se ipsis consentiat atque ignoscat. Vnde etiam in pertractandis his habitibus prudentia videlicet, bona consultatione, perspicacia, & sententia conueniens atque aptus ordo seruatus est: prudentia enim agendis rebus praest, laboresque qui in ipsis sunt, omnes subit, ac quasi in certamen descendit. huic bona consultatio quasi adiutrix accedit. perspicacia vero & sententia postea quasi spectatores quidam succedunt, quae iudicant ea quae fiunt, atque aguntur: illa quidem absolute percipiendo atque intelligendo: haec intellectus nonnihil addendo, atque in melius transferendo ea quae ab obrectatoribus reprehenduntur.

Cui rei id argumentum est: quod aequum & bonum virum maxime esse ad consentiendum id est ignoscendum idoneum dicimus: aequitatem vero esse, habere consensioem & ueniam circa singula. consensio autem sententia est iudicativa recta aequi & boni viri: at recta ea est, quae est ueracis.

Sententia simplex: consensio, quantum ad uocem spectat, composita est. sententia siquidem. i. *γνώμη* & *συγγνώμη*. i. consensio & uenia vox simplicior est. ad demonstrandum autem simplex compositum sumit, eo quod simplicibus composita notiora nobis sunt ac manifestiora: licet natura contrario modo sese habeant. nam sententiam esse aequi & boni viri iudicium, ex communi opinione perspicuum est. dicimus. n. aequum & bonum virum ad consentiendum. i. ignoscendum idoneum esse: & aequitatem habitum in animo hominis nihil aliud esse, quam habere consensioem & ueniam circa singula quae aguntur: quae aguntur inquam ab alijs prudentibus

prudentibus hominibus, & ab aequis & bonis iudicantur, ueniamque consequuntur, si in alijs quo hominibus non aequis reprehendendi ansam exhibere posse uideantur. Nonnulla tamen exemplaria non circa singula, sed circa aliqua habent: uideturque haec esse sanctorum lectio: propterea quod non de omnibus aequus & bonus vir iudicat, neque in omnibus equitate utitur, sed in aliquibus atque illis tantum, quae honestati & rectitudini aliquid immixtum habent, quod culpam praese ferat. necessario autem consensioem, seu ignoscendi habitus definitionem subiungit: sententiam eam esse inquam aequi & boni viri iudicatricem rectam. aequus enim & bonus vir, quia in uniuersum leges positae sunt, ut legillator particularia omnia persequi minime potuerit, quae & in ijs qui agunt, & in rebus quae aguntur, contingere consueuerunt: in nonnullas res saepenumero incidit, in quibus non id oportet exequi, quod uniuersaliter lex praescribit, sed minus aliquid faciendum, quam a legillatore fuerit pronuntiatum: id quod sententiae & consensioem seu clementiae proprium est. recte enim iudicatis de huiusmodi rebus aequus & bonus vir, ius imminuit, quod legillator in uniuersum instituerat: atque ob id habere sententiam, & consentire id est ignoscere peccantibus dicitur. ut, si lege iubere, eum qui proprium patrem uerberarit, morte esse multandum: noctu quispiam patri suo occurrerit domum ingredi uolenti, eumque furem esse opinatus uerberarit: de hoc. n. legillator cum de parricida definirer, nihil adiunxit. minuet igitur hac in re ius aequus & bonus vir: neque permittet hunc qui patrem uerberibus affecit, a lege praescriptam poenam subire, eo quod imprudens ex ignoracione peccauerit. Sciendum tamen est consensioem et ueniam de ijs tantum dici solere, quae ex aequitate efficiuntur: sententiam uero & de ijs, & de alijs etiam multis: nam & pro uoluntate aut conscientia sumitur: ut cum de seruo aliquo qui absurdi quippiam agat, requirimus, an ex sententia domini id agat, nec ne: sententiam item uocamus consultorum de aliqua re opinionem: unde exigere solemus, ut unusquisque de ijs quae in dubium ueniunt, sententiam suam in medium proferat: id est quod unicuique uidetur, & placet esse faciendum. de multis alijs quoque sententiae nomen usurpatur. id est graece *γνώμη*. sed cum additur *συν* praepositio & *συνγνώμη* dicitur, seu latine consensio, qui ignoscendi habitus est: de solis ijs, quae ex aequitate aguntur, sumi consueuit: quasi equus & bonus vir cum eo qui iudicatur, conueniat ac condescendat: simulque cum eo sentiat & cognoscat, id quod factum ab eo est, non esse secundum legillatoris interdictionem, nec crimen uideri: atque ideo vel prorsus remittendum ipsi esse, vel mediocri aliqua poena castigandum. nam hac dicendi forma & significatione compatibilitas quoque, & concessio dici consueuit, eo quod cum eo qui peccauit quasi patiatur aliqua ex parte iudex, atque afficiatur, cum eoque cedat & abeat: dum vel ei miseretur, vel leuem ac medicorem poenam infert.

Sunt autem omnes habitus consentaneae ad idem tendentes: nam & sententiam, & perspicaciam, & prudentiam, & intellectum ad eisdem referentes dicimus: dum & sententiam, & intellectum iam habere, & prudentes, et perspicaces appellamus. omnes. n. facultates haec ultimorum sunt & particularium.

Cum de prudentia & perspicacia, de sententia item & consensioem quid inter se differant, iam explicari: quid commune ipsis sit, nunc ostendit: inquitque subiecto eisdem esse has omnes in quo considerantur, ut pote quae de eodem denuncupentur. cum enim inquit ad idem tendentes exprimeret commune subiectum uidetur: sententiam namque & prudentiam, & perspicaciam & intellectum ad eisdem homines referre consueuimus. intellectum autem hic actiuum dicit: nam qui circa singula & particularia versatur, actiuus intellectus est, qui & ratiocinatio uocatur, eo quod ratiocinando singula quae aguntur, metitur. Cum igitur res ipsas disponit quispiam, atque ad finem recte dirigit, prudens: cum recte dispositas, directasque, atque ad finem ad quem oportebat perductas fuisse eas iudicat, perspicax ac bene perspicax. i. *δυσπρετος* uocatur. bene sentiens uero. i. *δυσπρετος* appellatur, cum personis, rebus, causis, & modis accommodata iudicia exercet. propterea. n. eundem & prudentiam habere. i. intellectum actiuum, & perspicaciam, & sententiam dicimus, eo quod per ipsa haec circa agendas res operamur. Ad iunxit autem particulam iam dum inquit intellectum iam habere propterea quod uidelicet post multam rerum experientiam actiuus intellectus acquiritur: & intellectum iam habere ille dicitur, qui ubi multa & uidit & passus est, longo post tempore eum sibi comparauit. Causam praeterea cur facultates haec ad eundem referantur, subdit: quia. s. ultimorum sunt,

& particularium, vltima & particularia diuersis vocabulis eadē appellās, circa quē prudēs & qui intellectu actiuo est prāditus, versatur. Facultates vero seu potestates has eadē vocat, quas paulo prius habitus nominarat, potestate in secundo significato accepta, quā ratione operationis; quā ab ipsa depromitur, ita nuncupatur.

Atque in eo quidē quod ad iudicandum idoneus quispiam est, de his quae egit prudens, perspicax & bene sentiens, seu consentiens erit: nam aequa communia bonis omnibus sunt, in eo quod ad alium spectant.

De differentia qua perspicacia et sententia a prudentia distat, rursus meminit, quae in tempore consistit. sciunt, n. vtrique eadem, & circa eadē vtrique versantur: ea autem sunt quae in nostra sita sunt potestate, in actionemque cadunt. & sunt particularia: de quibus. s. cōsultamus, ac tractamus. sed prudens prius circa hanc negociatur, horumque conuenienti modo finē assignat: aequus vero & bonus eadē postea iudicat: dum & perspicacia vsus ea percipit atque intelligit, & bene sentiendo vel cōsentiendo & ignoscendo prout occasio postulat, corrigit. aequitas. n. & ea quae ab aequitate iudicatur, omnibus bonis quae a prudente perficiuntur, sunt cōmunia. ad alium. n. equi & boni viri operatio respicit: quippe cum ea quae alter ex prudentia exequitur: aequus & bonus sententia vsus et consensione seu venia recte iudicet. nā cum eadem sint, sicut dictum est, & prudenti & aequo homini subiectae res, ita vtrique ea tractat, vt prudens ipse operetur atque agat: aequus & bonus vbi alter egerit, sententia & cōsensione adhibita iudicet. Neque vero mirū esse debet, si sententia & consensio seu venia pro eodem sumuntur: verba. n. vtraque, licet alterū sit simplex, alterū compositum, idē significat. id quod superius quoque in perspicacia & bona perspicacia. i. *ovtōs* & *δύσμοις* Aristoteles ostendit.

Agendae autem res ex iis sunt quae particularia & vltima omnium sunt. nā & prudentem oportet ea cognoscere: & perspicacia & sententia circa agenda versatur.

Ea, inquit, sunt agenda, quae sunt omnium vltima & particularia. nā de vniuersalibus consultat nemo: neque ea sibi agenda proponit quispiam: sed de his consultamus, quae in nostra potestate veniunt: in hisque actiones nostras exercemus, quae euenire ex aequo aliter atque aliter possunt, & particularia sunt atque eiusmodi, vt futurū tempus spectent. quis. n. aut de vniuersalibus, aut de necessariis, aut praeteritis, aut plerumque, aut raro contingentibus deliberandum sibi esse censeret: vt puta de statis anni temporibus: de infante procreando, quinquedigitus ne an segiditus in lucem proditurus sit. necessaria. n. & quae plerumque eueniunt, diuinae providentiae opera sunt, vel naturae, quae providentia ipsa generationi praefecit. quae aut raro contingunt, a fortuna & casu fortaliter efficiuntur: quorum nihil in electionem nostrā, aut potestatem venire potest. at quae praeterierunt iam transacta cum sint, non amplius sunt. quis vero adeo insanit, vt de his quae non sunt, frustra velit consultare: de his item quae sunt tanquam de futuris consultare, vanum, & a prudente alienum est: nisi quis fortasse quo modo ea quae postea facta sunt remanent, in posterum durare possint, consiliū inerat. nā id quoque nihil aliud est, quam de futuris consultare. prudēs igitur propterea ipsa hanc cognoscit, quia experientia multarum rerum callet, oculumque & intellectum circa particularia acquisiuit, quo dispicere futura etiam potest. circa eadē quoque perspicacia & sententia versantur, iudiciaque sua exercent eo quod vtraque harum quoque ex particularium experientia comparatur.

At haec vltima sunt. intellectus quoque vltimorum est in vtraque partem.

Necessē est vt qui cognoscere quippiam vult, quod principia habet, is principia prius illius rei percipiat: eo quod fieri alio modo non potest vt in cognitionem propositae rei veniat, nisi principia eius prius didicerit: quemadmodum ipse quoque Aristoteles in initio disputationis de naturalibus principijs asserit, in hunc modum inquit. Quonia in omnibus artibus quarum sunt principia, vel causae, vel elementa, cognoscere & scire ex cognitione horum contingit: tunc. n. cognoscere vnumquodque existimamus cum & causas primas, & principia prima vsque ad elementa cognouerimus: in scientia quoque de natura primū definire principia ipsa conandum est. Cum igitur duplex intellectus sit, alter qui circa vniuersalia, alter qui circa particularia versatur: atque ille quidem quo scientiae acquiruntur, contemplatiuus appellatur: hic qui particularia atque agenda percipit, actiuus: suntque principia agendarum rerum, quorum cognitio ad res

ad res ipsas & intelligendas & exequendas nobis maxime conferunt: de his nunc agere proponit, quae facultas sit quae ea percipiat, quo ue modo perceptio ipsorum efficiatur, ostendēs. At haec vltima sunt, inquit. agenda ipsa, aut actiuus intellectus principia: vltima vocans singularia & particularia. nam ab vniuersalibus exoritur atque inde progressi ad particularia deuenimus, nec prodire vltius valemus: non. n. essent vltima, si post ea rursus alia reperirentur. At praeterea intellectum vltimorum quoque esse in vtraque partem, vltima hic contemplatiua, & actiua principia appellans. nam cum ea quae natura priora sunt, nobis sint cognita posteriora, quae contra nobis priora, natura sunt posteriora: sit vt cum ab iis quae nobis sunt priora, incipimus, ad ea deueniamus quae natura sunt antiquiora: ea autem scientiarum, & demonstrationum principia sunt demonstrationem nullā admittentia: cum vero a natura prioribus exordio sumpto progredimur, ea nobis vltima occurrant, quae nobis sunt priora: quae actiuorum, tractationumque agendarum rerum principia sunt: vt & principia, & vltima vtrinque sint: & eadem alio atque alio modo sumpta tam principia quam vltima vocentur: quatenus. s. vel ad nos respicimus, vel ad naturam. Vtrorūque igitur vltimorum intellectus est: id est eorum quae & natura & nobis vltima sunt.

Primorum enim & vltimorum terminorum intellectus est, non ratio.

Primos & vltimos terminos eos vocat, qui natura non nobis huiusmodi sunt: eo quod prima & vltima proprie ea dici debeant, quae natura sunt, licet quantum ad cognitionem nostrā spectat, quae ab iis quae sensibus exposita sunt, exordiri cōsuevit, alio modo sese habuerint. Inquit igitur vtrorūque extremorum intellectum esse perceptiuum, non rationem: intellectum appellans vim in anima nostra quae absque medio cognoscit: rationem vero, quae medio vtitur, & ratiocinatione: quae cogitativa animae nostrae pars est. intellectum autem, licet vnus & idem substantia sit, alterū tamen, atque alterum ex operatione facit. intellectus. n. noster cum vel seipsum vel ea quae circa se & supra se sunt, contemplatur, contemplatiuus dicitur: cum sibi annexa & inferiora considerat, disponit, atque agit, actiuus nuncupatur: atque illo quidem modo scientias constituit: hoc agendas res tractat: illo verum inuenit: hoc bonum exequitur. ita enim subiungit.

Ille quidem qui in demonstrationibus versatur, immobilium terminorum, & primorum: alter qui in actiuis consistit, vltimi, & eius quod euenire aliter atque aliter potest, & alterius propositionis.

Immobiles termini scientiarum principia sunt, quippe qui immutabilitate stabilitateque ac firmitate ex sese habeant: cum eius qui actu est intellectus, resonantiae quaedam atque extremae notae sint, in anima nostra insitae, quatenus etiā ipsa intellectus dicitur. rationalis enim est, eo quod rationem habet propriam qua vtitur, quaque cogitat, et ratiocinatur: intellectus vero non ex se, sed ex participatione veri intellectus, ex quo terminos. i. principia scientiarum habet, quos cum absque medio vilo cognoscat, per eos postea intellectum imitata simplici ac medio carente appulsione intelligibiles res apprehendit, ex ipsisque profecta scientificas cognitiones absoluit. atque hic cōtemplatiuus intellectus est, qui primos terminos percipit, ex eisque constituit demonstrationes. alter est intellectus, vt inquit, qui in actiuis habitibus consistit ac consideratur: qui eius quod proprie vltimum est, esseque aliter atque aliter potest, perceptiuus est. actiones enim, sicut dictū est, & consultationes circa ea versantur, quae in nostra potestate sunt sita. eiusmodi autem sunt, quae euenire alio atque alio modo possunt, circa quae prudentiae, perspicaciae, & sententiae negocium est. Alteram vero propositionem vocat particularē, quae singulis rebus proxima est, a quibus longe abest vniuersalis. hac. n. actiuus vir, vt pote rebus de quibus agit, viciniore atque accommodatiore vtitur. vnde etiā oratores qui ciuiles atque actiuus sunt, satis sibi esse putant ad rationes colligendas, si solam hanc particularē propositionē adhibuerint. cum. n. dicunt hic noctu vagatur, sur igitur est: sola propositio particulari & minore constantem rationem proferunt.

Haec enim eius cuius causa aliquid est, principia sunt: quippe cum ex singularibus vniuersalia existant.

Hoc de particularibus propositionibus inquit, quasi opus sit eas primum cognoscere, ac per ipsas deinde ad vniuersales ascendere: atque ita ex vniuersalibus postea descendendo par-

ticulares confirmare. quemadmodum Demosthenes facit, cum dehortari Athenienses vult, ne foedus cum Philippo rege sanciant. ubi. n. ex ijs quæ ipse sigillatim egit, insidiatorē esse Atheniensium atq; hostem ostendit: à singulis his ad communiora ascendit: vniuersalemq; propositionē in hunc modum pronunciat. qui. n. ea agit, & struit, quibus ego capiatis mecum bellum gerit, etiam si nondum tela iacere in me, neque sagittare videatur. hæc. n. propositio licet verbis & dicendi forma esse particularis videri possit, in sententia tamen est vniuersalis: perindeq; est ac si dicatur: omnis qui agit ac struit ea quibus aliquis capiatur, is cū eo bellum gerit, licet nōdum reipsa tela iaciat, ac sagittet. sunt igitur principia eius cuius causa aliquid est, hæc propositiones particulares & minores: eo q̄ de proposita re sunt, atque ea cui cura & studium impenditur. ab ijs siquidem quæ ab aliquo aguntur, propositione hac sumpta ciuilibus propriam rationem constituit: vt furem esse eū qui noctu vagatur. ab hac. n. ipsa re sumit, q̄ noctu vagatur. sic Demosthenes ab ijs quæ agebat Philippus.

Quorum sanè habere sensum oportet: is autem sensus intellectus est.

Quorum scilicet particularium, quæ sigillatim fiunt, sensum. i. rationem habere eū opus est, qui in ciuitate quippiā honeste, aut iuste agere vult. sensum. n. hic particularium cognitionem appellat, qui intellectus est. Hoc autem est quod inquit: oportere eum qui ex recta ratione in ciuitate aliquid acturus est, multa præditum esse experientia: multa vidisse, ac passum esse: ijs quæ cognoscit, sigillatim attendere: atque animum aduertere, quæ re facta quid euenerit: quo modo homines in vitæ actiōibus se gerentes quales euaserint: quo modo consuetudine aliorum vsi vel iuuerint, vel nocuerint: & omnino singula obseruare, quæ vel ex se, vel aliunde hominibus contingere consueuerunt: vt hoc pacto multarum operationum, multarumq; actiōum atq; affectuum peritia comparata oculum acquirat, quo conijcere & dispicere etiam quæ in futurum euentura sunt, recte valeat: talis enim, atq; ita absolutus est, qui re vera est prudens. At qui vel experientiā non est consequutus: vel vidit quidem multa, sed nulla tamen attentione, atque obseruatione vsus est: vel si est vsus, ingenij tarditate impeditur: is nullam ex ijs quæ fiunt, atque aguntur, vtilitatem percipit: cum vel ex imperitia, vel ex negligentia, vel ex tarditate naturæ consequi prudentiam non possit. non parum autem ad hoc conferunt ea, quæ à veteribus literarum monumentis tradita vitas, actiōnes, prospere atque infelicitè facta antiquorum virorum nobis exponunt. Cognitio autem quæ ex particularibus comparatur, tum sensus, tum intellectus aliquo modo dicitur: sensus, quia, sensiuè operans homo res singulas percipit: intellectus, quia in his sentiendis animaduersione, atque obseruatione adhibita proprium intellectum intendit, ad propriam rationem ea referens quæ sensu cognoscit: datq; operam vt ex sensibilibus intellectum sibi constituat, eamq; in anima vegetationem ac promptitudinem acquirat, qua & sibi & alijs in occasione esse auxilio queat. habent tamen etiam id commune intellectus & sensus, q̄ absque medio vtrique operantur: ille circa intelligibilia, hic circa sensui exposita. adde q̄ demonstrationes de vniuersalibus ex principijs progrediuntur contemplatiuo intellectu perceptis, quæ sicut superius diximus, eius qui proprie & reuera est intellectus, extrema quædam vestigia sunt: siquidem qui in nobis est intellectus ex illius participatione existit. verbi causa, si constituendus sit triangulus æquilaterus, concessum id principium sumimus, quæ à centro circuli ad ambitum ducuntur rectæ lineæ, æquales inter sese omnes esse: atq; eo ad laterum trianguli æqualitatem demonstrandam vti consueuimus. In particularibus vero atq; agendis rebus e contrario, à sensu profecti, ac cognitionis inde exordio accepto ad actiuum intellectum retrahimur, qui circa particularia versans ratio est: qui quidem idē essentia est cum contemplatiuo, sed operatione tamen distat: cum ex particularium cognitione in nobis existat: dum sumptis principijs ab ijs quæ sensui patent, multaq; inde experientia, ac varia cognitione comparata habitus euadit: prudentiaq; & ratiocinatio vel intellectus actiuus nominatur. atque hoc est quod inquit, rationem quæ in nobis est, oculū acquirere ex principijs à particularibus sumptis, atque ad vniuersalem contemplationem reductis. actiuus enim vir cum propositum ipsi agendum quippiam est, quarit, vtrā contradictionis partem eligat, si ex contradictione res ambigua sit: si vero cōtrarietas dubium fecerit, vtrū ex contrariis sumendum videatur. ac principium quidem inuentionis rerum gerendarum à sensibilibus, minori q; propositione ducitur: tum ad vniuersalem ascensu factō ita conclusio earum

sio earum conficitur, cuius rei, si libet, ab eadem re quā superius posuimus, exemplum sumamus. Querunt Athenienses vtrum Philippum hostem, an amicum existimare debeant, quæstio hic est, vtrā ex duabus contrariis affectionibus sit eligenda: principium probationis à sensibilibus & particularibus sumitur: hæc autem sunt, ea quæ agit Philippus, dū vicinos populos inuadit, circum circa loca deuastat, ea que efficit, quæ & damnosa & molesta Atheniensibus sunt: hoc enim minoris ac particularis propositionis locum obtinet, à qua ad vniuersalem ascendentes postea dicimus: omnis qui agit ea quæ damnosa & molesta alicui sunt, hostis eius est: Philippus igitur Atheniensium est hostis. Quare debent Athenienses Philippum non amicum, sed hostem existimare. Ita enim ab actiōibus ipsis sumpto principio, deinde ab eo ad vniuersalem progressi Philippum hostem esse Atheniensium demonstrauimus.

Quocirca esse etiam hæc naturalia videntur, ac sapiēs quidem natura nemo est: sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum.

Quia inquit, ex particularibus actiuus intellectus, & prudentia, perspicacia item, & sententia nobis acquiritur, propterea naturalia esse quoque hæc videntur. nam sapientia cum vniuersalium sit, non inest nobis natura, sed disciplina comparatur: vt vniuersalium cognitione percepta esse sapiēs etiam iuuenis possit, sicut etiam superius declarauit Aristoteles, at antedicti habitus quia ex multa particularium experientia contrahuntur: longo indigent tempore, & perfectiorem ætatem requirunt. ætas vero & longum vitæ tempus, quo habituum horum acquisitio fit, ex natura est. Idcirco fit, vt naturales esse, & à natura prouenire habitus quoque ipsi videantur. quod vero inquit, sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum, ita est intelligendum, vt natura repetatur: vt integer sensus talis euadat. Ac sapiens quidem vllus natura non est: sed sententiam habet natura, & perspicaciam, & intellectum.

Indicium cuius illud est, q̄ hæc sequi etiam ætates existimamus: talis que ætas intellectu & sententia prædita est, quasi causa ex natura ipsa sit.

Naturalia inquit hæc esse illud indicio est, q̄ omnes homines huiusmodi habitus sequi ætates putamus: vt qui ætate caret, carere etiam prudentia & sententia: qui ætate grandis est, eum intellectu iam & sententia, id est prudentia, & recto æquitatis iudicio præditum esse dicamus. quasi natura quæ ætatem præbet, intellectum quoque & sententiam exhibeat: quippe cum ætas quæ à natura habetur, dum idoneum ad multarum rerum experientiam consequendam tempus suggerit, sit in causa quoque, vt intellectum & sententiam quispiam acquirat.

Ideo & principium & finis intellectus est.

Quoniam, inquit, intellectu in vtrāq; re nobis opus est, dum contemplamur scilicet, & dum agimus: qui in contemplatione vniuersale intelligat, & prima ipsa, ac medio carentia principia quasi attingat: in actiōe vero particularia sensu percepta intellectu sua cognitione præhæat: idcirco & principium & finis intellectus est. finis quidē, illic contemplatiuus, vbi finis cognitio est, non actio: hic actiuus, vbi finis actio est. principium vero quatenus demonstrationes efficit, atq; absoluit, illic vt verū tantūmodo contēplemur: hic, vt quod agendum est, eligamus, atq; operemur. vel principium & finis. i. primū et vltimū principium, vt primū, contemplatiuus intellectus, quia vniuersaliū est: finis, vt vltimū, actiuus, quia particulariū.

Ex his enim, & de his demonstrationes fiunt.

Ex his id est e principio & fine, hoc est cōtemplatiuo & actiuo intellectu: ex intellectu enim illic incipientes & terminis & pronunciatas, quæ auctoramenta dicuntur, prius collocatis colligimus ea quæ inferuntur: in actiōibus autem non solum verum concludimus ab actiuo intellectu exorsi, sed actiōnes etiam inducimus: quippe cum in moralibus rebus & ciuilibus finis non cognitio, sed actio sit. Cum vero inquit, de his, non de intelligibilibus vtrinque intelligit: sed illic de iis quæ in contemplationem veniunt: hic de iis quæ cadunt in actiōnem.

Quare peritorum hominum & seniorum seu prudentum pronuntiatio

Eustrat.

y

nibus & opinionibus absque demonstratione, non minus quam demonstrationibus attendendum est. quia namque ex ipsa experientia uisum habent, principia intuentur.

Quoniam, inquit, tempus est, quod peritiam particularium, & agendarum rerum multam experientiam affert: cum audimus de agendis rebus à peritis & senibus aliquid pronunciarum, licet id sine demonstratione & ratiocinatione interdum proferatur, ei non minus quam demonstrationibus credendum est. cuiusmodi etiam extemporaria sapientum acute dicta habentur, quæ ἀποβλέγουται appellant. Pronunciationes autem & opiniones eadem uocantur pronunciations, siue enunciationes aut dictiones, id est φάσις græce, quia enunciatue tantummodo sine ulla ratiocinatione dicuntur: opiniones uero quia nulla habita cogitatione tanquam ab opinione quasi iam demonstrata & conclusa, atque omnium consensu uera proferuntur. Vbi autem dixit/seniorum/adiungit, seu prudentum, ut explicet scilicet quales seniores intelligat, quibus credendum est. non enim si solum tempore consensuerunt, ijs est obsequendum: sed si in longo uitæ tempore prudentiam quoque & ex naturæ aptitudine & ex uirtutum studio sibi compararunt. nihil enim refert an ætate quispiam iuuenis sit, an moribus, ut ipse in primo inquit: quippe cum senes quoque nonnulli stulti atque imprudentes reperiantur, quibus utpote ridicule omnia & dicentibus & agentibus nullo modo attendendum est. Reddit postea causam Aristoteles, cur talium hominum pronunciations & opinionibus attendere debemus. ex ipsa enim experientia, inquit, id est ex multa experientia & peritia singularum rerum in quibus sunt uersati, uisum animæ suæ acquisiuerunt: hoc est intellectum idoneum ad dispicienda & definienda principia, id est propositiones, quas ex multis quæ sigillatim aguntur, comparare consueuimus, atque inde euentura etiam quandoque inspicimus. cum enim factum aliquid est, quid sequuturum sit, prudens sapientum præuidet, ac prædicat: eo quod multa inspexit huiusmodi: atque ita didicit quid quæque rem ante factam consequi soleat.

Quid igitur sapientia & prudentia sit: & circa quæ utraq; uersetur: tum alterius alteram animæ portionis uirtutem esse, dictum iam est.

Concludit ac colligit ea quæ de sapientia & prudentia dixit: ut resumpta breuiter disputatione quemadmodum consueuit, ad alia consideranda descendat. dixit igitur iam quid utraque harum sit, & circa quæ utraque uersetur: prudentiam scilicet circa agenda & particularia, quæ sensibilia sunt & materialia, quæ que esse aliter possunt, & futurum tempus spectant: sapientiam uero circa uniuersalia & intelligibilia, quæ sunt necessaria, tempusque ipsum excedunt. præterea præstantioris animæ partis, qui contemplatiuus intellectus est, sapientiam esse declarauit: prudentiam uero ultimam in rationalibus, quæ ratiocinandi facultas, & actiuus intellectus est. Sed occurrere hic potest dubitatio, cum Aristoteles contemplatiuum intellectum & actiuum non differre substantia dicat, sed operatione tantummodo: quo modo hic alterius animæ portionis esse sapientiam asserat, quæ contemplatiui intellectus habitus est, alterius prudentiam, quæ est actiui: uidetur enim ita sibi ipse aduersari, & repugnantia dicere. nam si contemplatiuus & actiuus intellectus altera atque altera animæ portio est, qui fieri potest ut unum & idem substantia sint: cum & quatenus portiones diuersæ sunt, & quatenus diuersas producant operationes, & quatenus circa subiecta diuersa uersantur, diuersi non esse in omnibus etiam ipsi nullo pacto queant. an fortasse unum substantia esse utriusque & contemplatiuus & actiuus intellectus dicuntur, eo quod rationis prædite partis animæ utriusque sunt: in eo uero distinguuntur, quod circa alia atque alia subiecta utriusque uersantes, diuerso modo operationes suas edunt: ille ex principijs & ijs quæ prima sunt, progreditur, maioribus que propositionibus sumptis ad minores procedit, atque ita conclusiones inducit: hic e contrario ex particularibus ad id quod communius generaliusque est, rationem referens, quæ sibi proposuit, postea confirmat, sicut modo iam diximus. unde etiam non partis alterius animæ esse alterum ex his habitibus dixit, sed portionis & membri seu particulæ. id enim μόριον uerbum græce cum exprimit. eo quod ratione prædita animæ pars in duo hæc quasi membra seu particu-

las

las contemplatiuum scilicet & actiuum intellectum distributa est. μόριον enim quod latine siue portionem, siue membrum, siue particulam appelles, pars partis dici consueuit. Alio quoque modo respondere dubitationi huic possumus, si dicamus, in definitiōibus quid & substantia generis esse, unde et in quid sit denuncupari: specierum uero esse differentias, quæ in quale quid sit assignari solent: ac qualitates quidem sunt, sed substantiales, quæ quælibet sit substantia, determinant. si igitur cum genere idem sint utriusque intellectus, unum & idem substantia esse dicuntur: recte & scienter dicuntur. recte item & conuenienter portiones seu particulæ ut partes partis appellantur: quippe cum totum quid genus sit, species & totum & pars, sicut in introductionibus traditum est. quare si etiam ut species generis, qui absolute intellectus est, portiones & contemplatiuus intellectus & actiuus uocati sint: non ab re ita erunt uocati.

De utilitate sapientie et prudentie.

Cap. XII.

Dubitaret autem quispiam de ipsis his habitibus qua in re utiles sint. sapientia enim nihil contemplatur quo fieri homo felix possit: quippe cum nullius sit generationis: at prudentia hoc quidem habet, sed cuius causa opus ipsa est: siquidem prudentia est, quæ circa ea uersatur, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt: ea autem sunt huiusmodi, quæ agere uiri boni est. at nihilo magis ad agendum idonei eo quod cognoscimus ipsa hæc, efficiunt, siquidem habitus uirtutes sunt: quemadmodum neque salubria, neque bonæ habitudini conuenientia, quæ non eo quod faciunt, sed quia ex habitu existunt, ita dicuntur. nihilo enim ad agendum idonei magis ex eo sumus, quod medicinam aut exercitatoriam habemus. Quæ si non horum causa prudentia statuenda est, sed ut probi fiant: ijs sanè qui probi sunt, nihil erit utilis: quin etiam neque ijs qui habent: quippe cum nihil referat, habeat ne aliquis, an habentibus alijs obediat: satisque nobis sit: quemadmodum et in sanitate. nam quis sani esse uelimus, medicinam tamen non discimus. Accedit ad hæc quod absurdum esse uideretur, si principalior & præstantior quam sapientia ea esset, quæ ipsa esset deterior: quæ enim facit, circa singula dominatur, atque imperat.

Posteaquam Aristoteles de sapientia & prudentia docuit, quæ que esset, & circa quæ uersaretur, & quæ efficeret utraque, exposuit: nunc quia nonnullos esse uidebat erga hos præclarissimos habitus uel naturæ ineptitudine, uel desidia ita male affectos, ut eos & carperent, & auerfarentur: ipse quæstionem horum de duobus his habitibus ac dubitationem proponit. ac primum uituperationem ipsorum & reprehensionem quatenus licet, ualidius etiam quam ipsi illi potuissent, corroborat ac confirmat: deinde solutione ac refutatione subiecta prauitatem huiusmodi hominum, atque amentiam redarguit: postremo de sapientia & prudentia quærit, utra ex ipsis altera præstantior sit, atque excellentior: prudentia ne, quæ de sapientia ipsa præcipit: an sapientia, quæ circa præstantiora ac diuina uersatur. Atque hæc horum uerborum tota sententia est: sed singula etiam quid sibi uelint, consideremus. Quærit igitur de utilitate horum duorum habituum, ac probabiliter superuacuum esse ipsorum acquisitionem ostendit: ac primum sapientiam ob id uanam esse ait atque inutilem, quod agenda bona non contemplatur, ex quibus fieri homo felix potest. ubi enim homo bonis actionibus ita mores suos correxit, meliores que reddidit, ut habitum bene agendi iam contraxerit: ad felicitatem iam deuenit, qui finis humanus est: ut ex rationis imperio toto uitæ curriculo anima ipsius operetur. nam sapientiam non conferre ad felicitatem inde probat, quod non uersatur circa ea quæ esse aliter possunt, sunt que in materia: quæ generationis nomine significat. gignuntur enim hæc, nunquamque, ut asserit apud Platonem Timæus, re uera sunt. Ratiocinatio autem in hunc modum colligitur: Felicitas ex operationibus comparatur, quæ circa generationem existunt: sapientia circa generatio-

Eustrat.

y ij

nem non versatur: non confert igitur sapientia ad felicitatem. Deinde de prudentia inquit prudentia quidem hoc habet / hoc scilicet quod circa generationem, atque ea versatur quae fieri aliter atque aliter possunt, sunt quae materialia: sed neque ipsa esse opus videtur ad felicitatem: quippe cum in ijs consistat, quae iusta, & honesta, & bona homini sunt cum enim virtutes habitus sint, ex habitibus ipsa haec agimus consuetudine operandi quae si natura quadam nobis comparata: ut nihil ad agendum referat, an cognoscamus ipsa, nec ne: idque salubrium, bonaeque habitudine convenientium exemplo comprobatur. ea autem sunt, quae ex sanitate & bona habitudine in corporibus insita fiunt, atque aguntur. Salubria enim & bonae habitudini convenientia, id est *ὕγιεινὰ* & *δὲ κατὰ* multis modis dicuntur: vel enim ita appellantur quae sanitatem & bonam habitudinem corporis aut absentem efficiunt, aut praesentem conseruant, vel ea quae ex ipsis his praesentibus existunt ac proficiunt, illa sunt medicamenta & victus: haec, operationes quae tanquam ex habitibus in corpore insitis producuntur: ut ingressio secundum naturam, cursus, cibi & potus appetitio, concoctio, eiectio, sensuum operatio: & caetera huiusmodi quae ex natura operari homo consuevit: haec enim sunt quae salubria & bonae habitudini convenientia hic vocat, talis que est sensus. sicut qui sanus est, bonaque habitudine est praeditus, medicina non indiget ad salubriter bonaeque habitudini convenienter operandum: ita qui habitum actiuorum virtutum iam consequutus est, ut exercere & iusta & honesta & bona homini quando vult, possit: ei prudentia opus non est, quae quo pacto recte operari queat, praescribat, neque enim ex eo magis ad agendum efficietur idoneus: sed cum ex longa diuturnaque consuetudine operandi non nisi iusta, & honesta & ea quae bona homini sunt, habitum iam comparauerit, & consuetudo quasi iam in naturam abierit: eadem semper & similia ager. Dixit igitur / quae non eo quod faciunt, sed eo quod ex habitu existunt ita dicuntur, propterea quod diuersis modis salubria & bonae habitudini convenientia, sicut ostendimus, dici solent: atque in ijs quae vel sanitatem faciunt, vel bonam habitudinem, cuiusmodi sunt medicamenta, & victuum rationes, medicinae cognitione nobis opus est, ut accommodata ad vniuscuiusque corpus illis vsi, possimus vel pristinam sanitatem restituere, vel praesentem conseruare. nam si sani & bona habitudine praediti salubriter velimus & bonae habitudini convenienter agere: nihilo aptiores ad agendum efficiemur ex eo quod vel medicinam vel exercitatoriam habeamus. duas enim has nominat, quia ad sanitatem, bonamque habitudinem utraque conducunt: quippe cum medicina in naturalem constitutionem quod extrinsecum est, reuocet: exercitatoria in eo quod secundum naturam est, conseruet. postea obiectionem sibi faciens, si quis, inquit, dixerit prudentiam esse necessariam, non ut qui probi iam sunt, iusta, & honesta, & bona operentur, sed ut qui nondum sunt, a prudentia insituti ac directi probi efficiantur: respondebimus, sicut probis viris quibus habitus ipsi boni ad agendum satis sunt, utilis prudentia non est: ita neque ijs qui non habent iam virtutem, quicquam conferre: cum ad iusta & honesta, & bona agenda, nihil referat, an habeat quisquam virtutem, an habitibus alijs obtemperet. qui enim virtutem habitibus pareret, ipsos que in agendo sequitur, atque imitatur: is, sicut illi, bonus etiam ipse euadit. id quod sanitatis exemplo rursus declarat. nam quemadmodum cum valere & sani esse cupimus, non descendam nobis esse medicinam ducimus, sed satis esse nobis ad sanitatem existimamus, si medicorum consilij obtemperemus: sic bonis ac probis viris parere satis nobis esse ad virtutem comparandam censendum est. Vbi haec dixit, postremo prudentiam & sapientiam inter se comparat, atque vtra ipsarum melior, aut deterior sit, inquit: sapientiam prudentia esse praestantior quasi absurdum subiungens, ut communis opinio fert. in principio enim huius moralis tractationis efficientes habitus esse principes, ac dominantes docuit: unde quia prudentia agit, atque operatur: sapientia vero contemplatur tantummodo: prudentia esse quae sapientia praestantior videtur.

De his igitur dicendum est: nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus. Primum itaque utraque per se necessario esse expetendas dicimus, cum utriusque animae portionis uirtutes sint, licet neutra ex ipsis quicquam efficiat.

Posteaquam

Posteaquam de his ita dubitauit, quasi seipsum ad subiungendam solutionem inuitat, oportere inquit de his etiam dicere: quali qui solum dubitat, nihil dicat, nisi etiam apte solutiones postea inferat: id quod ostendit, cum ait, nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus. imperfecta enim quaedam oratio illa est, quae cum dubia proposuerit, eorum subicit solutiones: quippe cum dubitationis finis cuius causa efficitur, ipsa solutionis expeditio sit: frustraque omnis proposita quaestio confirmetur, nisi rei conueniens subsecutur explicatio. Primum igitur pro utrisque respondet, sapientia scilicet, & prudentia: utraque per se esse expetendas, supraque utilitatem amplectendas asserens, licet ad nihil aliud viles sint. quod enim ad aliquid aliud est utile, ob id ad quod confert, eligendum est, ac propterea non ex sese perfectionem habet ac finem, cum ad aliud tanquam finem referatur, ob idque existat: at quod per se expetendum est, ex sese est perfectum, ac quasi liberum, suique iuris totum, cum nulli alteri inserviat, sed liberam sui habeat potestatem, in seque dominium possideat. quod si huiusmodi est quippiam, atque habet aliquid aliud quod per ipsum acquiritur: non propterea utile, aut instrumentarium, sed generatum, atque actiuum, bonumque productiuum censendum est, cum habeat aliud quod ex ipso proueniat, ac pariatur. tales esse utraque has sapientiam videlicet & prudentiam demonstrat, ex eo quod utraque uirtutes sunt utriusque animae portionis: contemplatiui intellectus sapientia: actiui prudentia. Ac ratio quidem hoc modo procedit, in figura prima collecta. sapientia & prudentia uirtutes sunt: uirtutes per se sunt expetendae: sapientia igitur & prudentia sunt per se expetendae. esse autem eas uirtutes, & utriusque animae partis inde perspicuum est, quod exorians ac perficiens habitus utriusque reperitur: contemplatiui intellectus sapientia: actiui prudentia. imperfectus enim contemplatiuus intellectus absque sapientia est, sicut cum habeat sapientiam perfectus, quae eorum quae sunt, cognitio est: qua sanecum caret intellectus contemplatiuus, ne intellectus quidem dici potest, nisi potestate: at quod potestate est, est imperfectum, & respectu habitus & operationis materiae vicem obtinet. simili modo prudentia actiui intellectus perfectiua est: ut nisi ea adsit, ne intellectus quidem appellari debeat, nisi potestate, & perinde ac materia quae ab ipsa in formam, ac perfectionem producatur. Quare utriusque animae partis uirtutem utranque esse, atque ideo per se expetendam, manifestum est. Quod vero ait / licet neutra ex ipsis quicquam efficiat, non ita dictum est, ut nihil ab ipsis boni effici intelligamus: sed ex conditione talem habet sententiam, ut, si etiam nihil aliud ex ipsis euenire contingeret, quia tamen sunt praestantiorum animae partium uirtutes, necessario per se quoque expetendae sint: nam effectiuus esse felicitatis eadem has asserit, cum ita subiungit:

Deinde etiam efficiunt quidem: non tamen ut medicina sanitatem: sed ut sanitas bonae habitudinis operationes, sic sapientia felicitatem. cum. n. totius uirtutis pars sit, dum habetur, atque operatur, felicem facit.

Cum tria sint bona quae apud homines considerantur, animae, corporis, & externa: prima que ac praecipua sunt, quae ad animam spectant: secundo loco habeantur, quae ad corpus pertinent: tertio, quae extrinsecus adueniunt: quae in singulis his generibus sua uia ac iucunda reperiuntur, ea felicitatis quasi partes quaedam sunt, quae ipsam explent, atque absolunt. Contemplatiuae atque actiuae uirtutes animae bona sunt: corporis uero sanitas, sensuum integritas, vires, & pulchritudo. ac sanitas quidem iustitiae correspondet ac similis est: quippe quae contraria ex quibus humanum corpus compositum est, in accommodata temperatura suo cuique loco distributo conseruet. pulchritudo temperantiae rationem subit, cum & instrumentarium partium inter se conuenientiam, & totius corporis nitorem efficiat. fortitudinis vires, cum robur, & tolerantiam in laboribus corpori praestet. at sensuum integritas prudentiam refert, quae corporalis cognitio est, a subiecto que inseparabilis. Externa uero bona sunt, gloria, diuitiae, & eorum quae sunt praemanibus conseruatio, ac prosperitas. Quoniam igitur bona animi inter praecipua maxime constituuntur, quae uirtutes sunt: sapientia uero una est ex uirtutibus: primum omnium locum obtinens, utpote primae ac praecipuae animae partis, id est contemplatiui intellectus perfectrix ac cultrix: sequitur, ut praestantissima felicitatis pars sapientia sit. simili modo quoque pri-

Eustrat.

y ij

dentia, quæ actiuum intellectum etiam ipsa perficit. Quare efficiunt quidem utraque he felicitatem, non ita tamen ut sanitatem medicina: sed ut partes, quæ totam felicitatem ab soluunt, atque explet. nam si sanitas, quæ bonum corporis est, vnâ cum alijs etiam ipsa tanquam pars facere felicitatem dicitur: multo magis sapientiam & prudentiam facere eam censendum est, quæ præstantiorum animæ partium contemplatiui scilicet & actiui intellectus excolentes ac perficientes habitus sunt. medicina enim ut ministra naturæ san nitatem inducit: at sanitas utpote præstantissima omnium corporis bonorum felicitatem tanquam pars etiam ipsa explet. ac medicina quidem non ex se sed sanitatis causa existit: san itas medicinæ finis est. Sic igitur, inquit, sapientia felicitatem facit, ut totius virtutis pars: quæ quidem tota virtus ex contemplatiuis, actiuisq; virtutibus tanquam partibus constat: dumq; est in anima, ab ipsaq; habetur, id est dum existit in ipsa, atque operatur, felicem ho minem reddit. Idem de prudentia intelligendum est, quæ cum pars etiam ipsa totius virtut is sit, dum est in anima atq; operatur, explet felicitatem.

Præterea opus & ex prudentia & ex morali uirtute perficitur. uirtus enim propositum scopum: prudentia quæ ad ipsum tendunt, recta efficit.

Quæ modo dixit, communia sapientiæ & prudentiæ fuerunt: quibus utrarumque har rum præstantiam atque excellentiam declarauit, quo pacto omnium maxime ad felicitate tem perficiendam conducant. hæc uero prudentiæ tantummodo conuenientia subiungit, quibus eã ad opus ex virtutum habitibus producendos esse maxime necessariã ostendit: dum inquit, opus atque actionem, quæ scilicet secundum virtutem fit, ex prudentia ac mo rali uirtute perficit. omnis enim moralis uirtus alicuius, aut aliquarum affectuofæ animæ fa cultatis partium habitus est: ut irascibilis fortitudo, concupiscibilis temperantia, iustitia utrarumque, quæ utrisque eam æquitatem distribuit, ut iracundiæ concupiscentia, ratio ni uero utraque obediant, atque ita fit, ut prudentia virtutibus omnibus præsit, atque im peret. Quo pacto autem scopum & propositum moralis uirtutis rectum facit, prudentia ue ro ea quæ ad ipsum tendunt: quia sanè ubi appetitiuæ hæc facultates à ratione fuerint casti gatae ita, ut nihil nisi honestum & bonum appetant, nunquam que ad inhonesta & mala excidant, ac delabantur: appetitionum rectum propositum efficitur, recta que intentio: ut nunquam incitatio distorqueatur, ac declinet ad id, quod non debeat: sed finem semper lau dabilem habent, ac conuenientem, ad quem intendatur: cum iam ratio appetitiones ipsas ra tionales quodam modo reddiderit, atque appetere rationaliter assuefecerit. nam cum ta lia appetitionibus proposita sunt: prudentia modis idoneis ac rationibus excogitatis atque initis prospere ad ea consequenda perducit: ut merito inter uirtutes, earumq; actiones obti nere principatum debeat.

Quarta autem animæ partis, id est altricis, nulla talis uirtus est: quippe cum in ea agere, aut non agere situm minime sit.

Animam hic communiter accipit, ut in libro de anima definiuit, eam esse inquit, per fectionem corporis naturalis instrumentarij, quod potestate uitam habet: quam in qua tuor partes diuidi asserit, scientalem, ratiocinatricem, appetitricem, & altricem, in apper titrice sensiuam quoque comprehendens, propterea quod omni appetitui irrationali sensu sus inest: iucunda enim & molesta sentientes, illa appetere, hæc auersari consueuimus. Cũ igitur omnia hæc in homine sint, natura ita comparatum esse inquit, ut tres animæ par tes uirtutem eam acquirant, quæ ex electione est, quæ que ut vel acquiratur, vel minime, in potestate hominis est. nam scientiam, quæ scientialis partis est, hoc est contemplatiui intellectus, uolendo atque eligendo acquirimus: prudentiam item quæ est ratiocinatricis, necnon fortitudinem temperantiam, & iustitiam, quæ appetitricis facultatis sunt, nihilo minus eligendo comparamus. ex iracundia enim & concupiscentia appetitus existit, quarum actiuæ uirtutes iudicio ratiocinatricis facultatis perficiuntur: nam uoluntas ratio nalis appetitio est, atque alterius præstantioris facultatis. Altricis uero quæ quarta animæ pars connumerata fuit, nulla talis uirtus est, id est eiusmodi quæ uirtutem ex appetitione & electione acquirat: eo quod tales uirtutes in ijs qui eas acquirunt, sunt sitæ, id est in libe

ra eorum

ra eorum potestate & uoluntate sunt collocatae. at quartæ animæ parti nihil eiusmodi est: nulla. neq; appetitio ipsi inest, neque electio: id quod uidere in plantis licet. in quibus ma gnitudo quidem, & pulchritudo, & fructificatio, quæ uirtutes naturales sunt, utpote à na tura ipsis inistæ reperiuntur: appetitio uero, & electio minime. unde nulla in ipsis uir tus existit.

At uero de eo quod ex prudentia ad agenda uel honesta uel iusta nihilo aptiores sint homines, paulo altius incipiendum est, hoc sumpto initio: quæ admodum iusta agentes nonnullos nondum esse iustos dicimus, ut eos qui ea quæ à legibus præcipiuntur, uel inuiti faciunt, uel ex ignoratione, uel ob aliquid aliud, & non ob ipsa, cum tamen ea agant, quæ oportet, quæ que bonum uirum decet: ita licet, ut quodam modo se habens quispiam sin gula agat, ut bonus sit: id est ex electione, & ipsorum eorum causa quæ aguntur.

Vnum quoque hoc erat quod in dubitatione de prudentia positum fuerat: posse fieri sci licet, ut absque ipsa quispiam honesta & iusta ageret: eo quod uirtutes habitus animæ essent, ut iustitia, fortitudo, temperantia, & cæteræ quæ ad has uniuersaliores ac generaliores res ducuntur. unde ut hanc quoque dubitationem soluat, ad quandam superiorem considera tionem ascendit, atque hoc supponit principium. non omnem eum asserens qui iusta agit & honesta, continuo ob id probum esse: id est non omnem qui agit iusta, iustum, qui agit temperantia, temperantem, qui agit fortia, fortem: quippe cum fieri possit: ut ea quæ à le gibus præcipiuntur, agens quispiam uel poenæ formidine id faciat, quæ uolantibus leges imposta est: uel præmij cupiditate, quod recte se gerentibus proponitur: uel interdum ex ignoracione, cum aut propria appetitione incitatus aliquis iustum quid, aut forte, aut tem perans egerit, ignorans tamen id eiusmodi esse: aut secundum legem operans legem esse ciuitatis aliquam nesciuerit, quæ id eiusmodi præcipiat. qui enim ob tale aliquid, aut simi le aliud honesta ac iusta agunt, neque iusti, neque probi sunt uiri: propterea quod non ho nestatis ipsius & iustitiæ, sed alicuius alterius causa ea faciunt. Sicut igitur in his fit, ita quoque in uniuersum de vno quoque qui agit, considerandum est ac perpendendum, quo modo se habens, quoque modo affectus honestum ac iustum quippiam agat: ut si ex ele ctione & propria appetitione, & sciens honestum id & iustum esse, ac propterea quod ta le est agere id deprehendatur: probus ac bonus esse iudicetur: si ex ignoracione, & uel poenæ timore, uel spe optatæ alicuius rei id facere uideatur: bonus minime esse existimetur, etiam si bona sint quæ ab ipso aguntur. oportet enim quodam modo se habere, atq; affectu esse vnumquæq; qui agit, si probus ac bonus esse censendus sit.

Electionem igitur rectam uirtus facit: quæcunq; autem illius causa natura agi solent, non uirtutis, sed alterius facultatis sunt.

Quo modo necessaria prudentia sit iis qui ex uirtute & uiuere, & agere uolunt, hinc incipit demonstrare. inquit enim uirtutem esse quæ electionem rectam facit: eo quod cum appetitiuæ quæ in nobis sunt facultates, id est iracundia, & cupiditas habitum boni acquiuerint, recta quoque electio ipsa efficitur: dum malum auersatur: ac bonum sem per proponit, nunquam que in contrariam partem distorquetur. sed boni tamen appetitio perfectionem ex se non habet, sed modis quibusdam ac rationibus indiget quibus rem ipsam appetitam assequi valeat. unde inquit, quæcunq; eiusmodi natura sunt, ut agantur causa ipsius electionis, id est eius rei causa quam electio ipsa proposuit: non sunt uir tutis, sed alterius facultatis. actiua enim uirtus de qua sermo nunc est, irrationalium fa cultatum eruditio est ac moderatio. irrationales autem facultates non ea sunt natura, ut excogitare atque inuenire quippiam possint, quod ad rei appetitæ consequutionem eas perducatur: sed altera indigent facultate, quæ modos reperiat, quibus uoti fieri compotes queant. neque enim electio inuenire eos potest: sed id tantum munus habet, ut illud huic, id est quod melius est, deteriori anteponat, ubi recta ex habitu uirtutis effecta est. Hæc

Eustrat.

y iij

nus vera quidem oratio euasit, paulo tamen obscurior, ac confusior: quocirca, ut dilucidior rem eam reddat, ita subiungit:

Attendendum autem est, ac de his manifestius dicendum. est itaque facultas quaedam quam calliditatem uocant: ea est talis, ut quæ ad suppositum scopum conducunt, agere possit, atque assequi: atque hæc quidem si propositum honestum sit, est laudabilis: si prauum, uersutia est.

Quantum ad ueritatem spectat, uere quidem, inquit, dicta hæc sunt: quia tamen uidentur confusiora, atque obscuriora, attendendum his, aduertendum que animum est: atque oratione explicata idem clarius ac dilucidius manifestandum, quo dubitationis quoque solutio euidentior efficiatur. Aliud igitur quoddam inducit, de quo agens prudentiam ijs qui ex uirtute uolunt operari, maxime esse necessariam ostendit. atque esse uim quamdam inquit quam *δυσπτηα*, id est calliditatem appellant: quam etiam definiunt, esse facultatem asserentes eorum quæ ad scopum conducunt, inuentricem. unusquisque enim cum operari uult, scopum quendam ac finem actionis sibi proponit, ut facultate quadam ipsi opus sit, atque aptitudine qua & agere & assequi ea possit, quæ ad scopum ipsum & finem tendunt. at hæc facultas, naturalisque aptitudo ad recte agendum satis sola non est: non enim qui hac fuerint præditi, probi etiã continuo sunt, sed mali esse etiã possunt. ideo ut actiones bonæ euadant, additamento atque ei quidem non paucio opus est: id autem est, ut propositus finis bonus sit. ita si quidem fiet, ut facultas quoque hæc laudabilis efficiatur. nã si prauum sit propositum, uersutia appellatur.

Vnde etiam prudentes callidos, & uersutos esse dicimus.

Callidos quidem id est *δυσπτηα* eos qui prudentes sunt, uocamus, dum calliditatis nomine, quæ naturalis quaedam habilitas est, atque aptitudo, pro prudentia utimur: quippe cum ea uis habitui, atque operationi prudentiæ necessario adsit: ut prudentem esse callidum uerum omnino sit. at cum prudentem uersutum dicimus, nomine ad peiorem finem deducentis calliditatis abutimur. quanquam inest quoque hic ingenij in prospiciendo, & promptitudinis similitudo quaedam: quatenus omnia quæ ad finem propositum spectant, apte reperiuntur. vnde etiam Homericum Ulyssæm callidum uocamus, qui prudens erat, apte que excogitabat, quæ ad honestum finem tendebant: & Periclem Thucydides talem quendam esse inquit, qui ex propria ingenij solertia licet neque prius neque post quippiam cognouisset, quæ ad propositum finem essent uilia, prospiciebat: & tum præsentia breui consultatione rectissime dignoscebat: tum futura in longissimū tempus optime coniciebat. Calliditas enim a prudentia in eo differt, quod ipsa eorum quæ ad finem absolute aliquem spectant & conducunt inuentrix est: prudentia uero ea prouidet, quæ ad rectum & honestum finem tendunt. calliditas item uis quaedam est, atque aptitudo a natura irrationali animæ nostræ parte insita: prudentia habitus est qui ex longo rerū usu, longaque experientia comparatur, indigetque calliditate, quam superueniens excolat ac perficiat: quo fiat ut bono semper sine proposito, quæque ad ipsum tendunt, apte excogitatis, potiri uoto felicissime possit. quam quidem calliditatis & prudentiæ differentiam etiam ipse Aristoteles tradit, dum subiungit in hunc modum.

Prudentia uero hæc facultas non est: non sine tamen facultate hac existit: sed habitus oculo huic animæ non absque uirtute acquiritur, sicut diximus, et perspicuum est.

Prudentia, inquit, antedicta facultas non est: sed ea tamen indiget, ut in ea scilicet existat: vnde sine ea esse non potest. quemadmodum neque quispiam alius habitus, nisi subiectum ad suscipiendum idoneum fuerit: idoneum uero esse nequit, nisi naturalis aptitudo atque habilitas adsit. qui autem calliditati superuenit habitus, quæ prudentia est, oculo huic animæ acquiritur. cuius antedictio uidelicet, id est actiuo intellectui: qui quidem substantia idem cum contemplatiuo cum sit, operatione tamen est diuersus. idem enim intellectus, sicut superius etiam diximus, cum circa uniuersalia uersatur, & supra se uersum,

sum, sapientiam, & scientiam constituit: intellectus que contemplatiuus & cogitatio appellatur: cum ad particularia, & ea quæ in actionem ueniunt, agenda conuertitur: actiuus intellectus & ratiocinationis nomen consequitur. quo pacto uero non absque uirtute habitus hic comparetur, dictum etiam ab Aristotele est: sed nos quoque clarius explicemus. Virtus est, quæ appetitiones bonas reddit a ratione præfidente compositas, ac moderatas: atque inde res quoque ipsæ appetitæ honestæ ac bonæ existunt. at res appetitæ fines ipsi sunt, ad quos cum ratio bene omnia conferentia potest inuenire: prudentia dicitur: quippe quæ ad bonorum propositorum, bonorumque finium consequutionem media idonea atque apta excogitet. cum igitur appetitiones, resque ipsæ quæ appetuntur, aliter esse bonæ non possint, nisi in appetitiuis facultatibus boni habitus sint, boni autem habitus sint uirtutes: absque uirtute non posse prudentiam esse perspicuum est.

Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent. quando quidem eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunque illud fuerit.

Ostendere uult prudentiæ habitum non sine uirtute oculo huic animæ comparari, atque acquiri: huic scilicet, de quo paulo ante dixit, qui intellectus actiuus est: ostendit que id in hunc modum: ratiocinationes inueniens agendarum rerum principium habere, principium scilicet finale, quod propositum ad exequendum opus est. quod sane, si prudentia modos inuenit, quibus ipsum comparetur, bonum esse necesse est: alioqui non esset prudentia, si uel scopum non bonum sibi faceret, uel ad eundem consequendum rationes excogitaret: id enim non prudentiæ est, sed uersutiæ potius, sicut dictum est. Quod autem proponitur, & appetitur, esse bonum non posset, nisi uirtus esset, quæ id appeteret. Quo modo igitur ratiocinationes de his fiunt: & quod bonum est, & optimum finale sibi principium statuunt: si ita dicamus uidelicet: hoc quod propositum est, est bonum: quod bonum autem est, ei comparando diligentia & cura adhibenda est: diligentia igitur & cura ei comparando est adhibenda, quod propositum est. Vbi uero dixit ratiocinationes agendarum rerum principium habent, postea subiungit, quod minoris propositionis uicem obtinet: QUANDO QUIDEM eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunque illud fuerit. Equam extremam particulam, id est quodcunque illud fuerit, propterea addidit sine ullo definito exemplo, propterea quod quod bonum est, est etiam optimum, siquidem ex uirtute expectandum euasit: vnde etiam a prudentia, qui habitus oculi animæ est, dignum cura & studio esse iudicatur.

Sit enim uerbi causa, quod inciderit: id nisi bono uiro non apparet: propterea quod distorquet prauitas, facit que ut circa actiua principia fallamur. Quare non posse quempiam prudentem esse nisi bonus sit, manifestum est.

Idem confirmat, a uirtute finem proponi & scopum prudentiæ, ad quem consequendum modos ipsa postea excogitat, atque exercet. rursum que communi oratione utitur, nihilque ex bonis definite sumit, sed quod inciderit. quod cum inquit, non id intelligi uult, quod siue bonum, siue malum sit, nihil refert: sed quod unum ex agendis bonis sit, quod propositum est, quodcunque ex ipsis forte inciderit: non hoc definite, aut illud. id autem non apparet & uidetur esse tale, nisi bono uiro. quippe cum ei qui prauus habitu est, bonum, perinde atque obliquæ lineæ recta, accommodari atque applicari minime queat: sed bono animo tantum congruat, atque appareat. vnde etiam inquit, prauitatem distortam ac peruersam reddere animæ cognitionem, atque efficere, ut circa principia agendarum rerum fallatur atque erret. Prauitas enim sicut bonos scopos & fines non admittit, ita prauis delectatur: ac propterea fit, ut prauus finalia principia deteriora & sibi proponat, & assequi cupiat. Verum ut hoc exemplo aliquo clarius faciamus: proponatur pulchritudo Helenæ, in quam & Diomedes Tydei, & Priami filius Alexander oculos coniciant. Diomedes enim utpote bonus & temperans uir, assuetus que apte & congrue intuendi operatione uti, non ulterius progredietur: sed in aspectu ipso sistet, satis sibi esse ratus, si uisione ipsa fruatur, atque inde oblectationem percipiat. at Paris intemperans & prauus cum sit, non

acquiescet, nisi etiam tactu, non visu tantum re inspecta frui possit: diuersumque alterum finem præter visionem ipsam appetet: & principium alterum, ac scopum sibi proponet, ut aliena nuptias vitiet: id quod intemperantiæ prauitas suggerit. Atque hinc patet & virtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere: ut illa scopum & finem quo tendendum est, proponat: hæc & eo delectetur, & modos rationesque inerat, quibus comparari commode possit. Recte igitur ab Aristotele dictum est, fieri non posse, ut prudens quisquam sit, nisi bonus quoque, id est probus, & virtute præditus fuerit.

De naturali uirtute, & de uirtutum & prudentiæ connexione.

Cap. XIII.

Sed considerandum rursus etiam de uirtute est: nam simili modo quoque uirtus sese habet. sicut prudentia cum calliditate non idem quidem, sed simile tamen quid est: ita uirtus naturalis cum ea, quæ proprie uirtus dicitur.

Hucusque prudentiam ostendit sine uirtute esse non posse, sed ea indigere ad proponendos sibi scopos & fines bonos rerum agendarum: boni enim sunt cum a bonis habitibus appetantur: nunc uero e contrario uirtutem esse sine prudentia non posse, demonstrare uult: priusque eam cum prudentia habere similitudinem quandam docet. sicut enim prudentiæ naturalis quædam facultas præsupponitur: quæ calliditas uocatur, aptitudo scilicet quædam atque habilitas, qua anima ad suscipiendam illam præparatur: ita propriam uirtutem naturalis quædam uirtus antecedit: quæ aptitudo etiam ipsa est, qua idonei ad eam quæ proprie est uirtus, suscipiendam efficiuntur. Inquit igitur, oportere etiam de uirtute considerare: propterea quod uirtus simile quid habere cum prudentia uidetur. sicut enim prudentia cum calliditate non idem quidem est, sed tamen simile quid: non idem sane, quia illa à natura animæ inest, aptitudo quædam cum sit, atque habilitas ad prudentiam consequendam prudentiæ aduentitia est, multa cura & diligentia, rerumque usu acquisita. simile tamen quid habet, quod sicut illa eorum quæ ad finem conducunt, inuentrix est: sic prudentia accepto à uirtute sine in eum intendit, quæque ad ipsum conferunt, consultando excogitat. quemadmodum itaque prudentia ad calliditatem sese habet, ita uirtutes inter se uirtutem naturalis uirtus calliditati, ea uero quæ proprie uirtus est, prudentiæ respondeat.

Omnibus enim singuli ex moribus esse quodam modo natura uidentur.

Aliam, inquit, esse naturalem uirtutem, & aliam propriam, ex communi multorum opinione constat, omnibus enim singuli mores esse natura quodam modo uidentur. mores dicuntur, id est græce *ἦθος*, quæ ex natura consequuntur proprietates: neque id in ratione præditis tantummodo, sed etiam in ratione carentibus animalibus: quemadmodum cum leonem dicimus natura esse sortem, eo quod audax est, atque animosus, terroremque incutientia contemnit: vulpem uero versutam, & dolosam, quia in operationibus eiusmodi apparet: ouem stultam, & simplicem: cætera que animalia alijs, atque alijs moribus instruitur. ita quoque in hominibus alium tales mores habere, alium tales dicimus. Addidit autem quodam modo, propterea quod non omnibus animalibus iidem mores sunt, sed in rationalibus & brutis morum diuersi modi conspiciuntur.

Nam & iusti & temperantes & fortes sumus, & cætera statim ab ipso ortu habemus. Sed aliud tamen est quod quærimus, ut quod proprie bonum est, & talia alio modo adsint.

Prudentia & calliditas quemadmodum re ipsa diuersæ sunt, quod hæc naturalis, illa acquisititia est: ita appellatione quoque inter se distant. nam quæ ex natura est facultas, calliditas id est *δυσότης* uocatur: estque etiam ipsa uirtus quædam naturalis, moderatione rationis nondum composita. quæ uero proprie uirtus est, nominatur prudentia, quæ calliditati speciem quandam ac formam imprimit. in moralibus uero uirtutibus tam naturales, quam propriæ, uno & eodem nomine nuncupantur: atque id non iniuria. nam quia calliditas rationis & intellectus naturalis uirtus est, cuius quoque propria uirtus est prudentia: propterea fit, ut bruta animalia, quippe quæ & ratione & intellectu carent, habere calliditatem non possint. at morales uirtutes cum & rationem habentibus, & ratione expertis

tibus natura insunt, iisdem nominibus utrobique appellantur: ut in brutis quoque nulla nominis discrepantia sit. in eo enim tantum differunt quod ex altera atque altera origine existunt: cum ex natura illæ, hæc ex more & consuetudine proficiantur. Sed quærendum uideatur, si mores naturales & in brutis & in rationalibus sunt: cur uirtutes naturales morales à moribus qui natura sunt, deducto uocabulo etiam non dicuntur: communi quoque nomine æquiuoce omnes morales appellantur. Quocirca scire oportet, morales id est *ἠθικὰς* non ab *ἦθος*, id est moribus, sed ab *ἔθος* dici quod morem & consuetudinem significat, breui syllaba *ε* in longam *η* mutata: quippe quæ assuetudine & exercitatione ex rationis præfidentia ac præscriptione comparentur: naturales uero eas quæ ab ipso ortu natura existunt in ijs, in quibus insunt. quoniam igitur hæc naturam, illæ morem & consuetudinem efficientem causam habent: merito utrisque à causa nomen impositum est. nam mores, id est *ἦθος* non sunt causa, sed ex causa, quæ ipsa natura est, existunt. Ex more enim & consuetudine, quod *ἔθος* dicitur, morales uirtutes appellari, ipse quoque Aristoteles testatur: qui in secundo huius operis libro moralium uirtutum nomen à more, id est *ἔθος* parua inclinatione & mutatione facta esse deductum asserit. non enim naturalis est mos, sicut mores sed ex assuetudine & exercitatione in habitum euadit. aptitudines igitur ad unamquamque uirtutem moralem ab ortu & generatione ipsa nobis insunt: sed non satis tamen id nobis est, ut ea quæ proprie uirtus est, præditi esse dicamur: sed aliud est quod quærimus, id scilicet quod proprie bonum est, id est, quæ est proprie uirtus. licet eodem quo naturalis nomine appelletur. quærimusque ut talia, id est proprie bona, & proprie uirtutes non ita ex natura, sed alio quodam modo adsint: ex meditatione uidelicet & exercitatione duce intellectu & præfidente.

Etenim pueris & bestijs naturales insunt habitus: sed sine intellectu, & mente esse noxij apparent.

Non esse proprie uirtutes eas quæ naturales sunt, ex eo, inquit, patet, quod pueris & bestijs insunt. pueri autem, propterea quod recens nati sunt, nullamque rerum peritiam in uita contrahere potuerunt, nondum oculum in anima adepti sunt, licet natura idonei sint ad eum acquirendum: nondumque intellectus ipsius actum, atque operationem sunt consequuti, qui recte pertractandis singulis præest. bestie uero quæ ratione prorsus carent, ne aptitudinem quidem ullam habent, qua appetitionibus suis recte uti possint. quo fit, ut uirtutes he naturales tamen in pueris & bestijs intellectu & mente destitutæ noxiæ ac damnosæ appareant, cum non habeant quod eas disponat, ac moderetur.

Cæterum tantum inspicui uidentur: quod quemadmodum in corpore ualido quod sine uisu mouetur, contingit, ut uehementer erret, propterea quod uisu caret: ita quoque hic euenit, si intellectum acceperit, in agendo differt: atque habitus licet similis sit, proprie tamen uirtus tunc erit.

Quoniam uirtutum habitus sensibus obscuri sunt atque ignoti, nisi ex operationibus extrinsecus manifestentur: sensibili exemplo rem hanc planam facit. corpus validum, magnis que uiribus præditum assumit, quod magna quædam pro ratione uirium efficere possit. id si visu destitutum sit, dum mouetur uehementer errat: cum motus uehemens ex ualidis uiribus efficiatur, uisus uero priuatio impediatur, quo minus opportune ferri queat. quemadmodum si quis magno uirium robore usus patri, aut alicui alteri quem carissimum habeat, ictum infligat: ex eoque quod visu caret, ignoret quis sit quem verberet: aduersusque eum, quasi inimicum quem uicisci velit, ita afficiatur. uehementibus enim uiribus feriens non leue malum inferret: sed vel uerberatum interficiet, vel inutilem reddet. sicut igitur in hoc, ita in naturalibus uirtutibus euenit: quippe cum naturalis aptitudo uiribus corporis comparetur. nam si oculus animæ affuerit, ea optime operabitur, magnumque ac præclarum quippiam exequetur: cum naturalem habilitatem ministram, duces uero habeat oculum, quem ex multo rerum usu, multa que uitæ experientia sibi comparauit. si uero oculus is non adsit, naturalis appetitio quasi in cæcitate & obscuritate constituta multa cum uehementia incitata magnum quoddam malum perpetrabit. sed ipse adducto exemplo ualido

ta. l. si uero

di corporis quod cum sine visu mouetur, magnos errores committit: deberet que subire
gere id cui simile est, quæ est naturalis aptitudo, quæ etiam ipsa sine oculo anime, id est pru-
dentia incitatur: nihil huiusmodi infert, sed contrarium. inquit enim ita quoque hic euenit,
si intellectum acceperit & acquisuerit, in agendo differt, diuersam esse actionem asserens
quæ cum intellectu fit, ab ea quam sine intellectu sola naturali aptitudine usus quispiam
producit. id autem fecit Aristoteles vt solitæ consuleret breuitati. Habitum vero hic dis-
cit qui ex more & consuetudine comparatur, non qui inest natura. qui non idem cum natu-
rali, sed similis tantum ei est: diuersa enim genera vtrorunque sunt, quippe cum alter natu-
ralis sit, alter moralis. Non igitur ob similitudinem naturalem aptitudinem esse proprie
virtutem dicemus: sed tunc erit proprie virtus, cum in habitum euaserit: id est cum ex as-
suetudine & exercitatione firmitatem ac stabilitatem fuerit consequutus, vt recte & secun-
dum rationem operetur.

Quare quemadmodum in opinatiua parte duæ species sunt, calliditas,
& prudentia: ita in morali duæ quoque sunt: quarum altera uirtus natura-
lis, altera proprie uirtus est: atque harum ea quæ proprie uirtus est, non sine
prudentia existit.

Hæc conclusio antedictorum est. superius enim prudentiam & uirtutem alteram altera
indigere mutuo ostendit: propterea quod sicut prudentia ad calliditatem, ita proprie uir-
tus ad naturalem sese habet. calliditas siquidem quasi materia est, quæ à natura excolenda
atque in propriam ratiocinatiuæ partis uirtutem formanda prudentiæ suppeditatur. natu-
ralis item uirtus morali uirtuti simili modo subiicitur. est enim naturalis quædam aptitudo
quæ ab ea quæ proprie uirtus est, formam quasi materia suscipit: dum in conuenien-
tem rectitudinem appetitiones redactæ obsequentes rationi efficiuntur, quæ eas ad bonum
atque honestum scopum incitat, atque inducit. Colligit igitur ea quæ superius dixit, quæ
si ita inquit: demonstratum igitur est, & in opinandi facultate duas esse species callidita-
tem & prudentiam. calliditatem quidem quasi naturalem uirtutem, quæ aptitudo quæ-
dam est & facultas inueniendi ea quæ ad propositum finem conducunt: prudentiam ratio-
cinatiuæ partis propriam uirtutem, quæ bonum finem propositum habens à uirtute scilicet
licet morali suppeditatum, ad eum proprias operationes intendit ac dirigit. Dicitur iam
est moralis animæ partis duas simili modo esse species, uirtutem naturalem, & propriam
uirtutem quæ propriam duabus de causis prudentia indigere: primum, quia sine intellectu
uirtus naturalis uirtus tantummodo est: ubi uero accessit intellectus qui eam dirigat, mo-
ralem que efficiat, adeo proficit, vt in propriam uirtutem euadat: deinde quod sine pru-
dentia quæ ad bonum finem deducuntur inuenit, consequi appetitas res uirtus non potest.
Opinatiuam uero partem ratiocinandi facultatem appellat, eo quod cum ab ultimis ani-
mæ facultatibus incipimus, prima inter racionales opinatiua nobis occurrit, quæ uniuersa-
lia cognoscit: cum sensus sola particularia & singularia percipiant. Moralem autem uocat
appetitiuam, rationis que expertem, propterea quod mores, quod ἠθῶν græce dicitur, pro-
prietates significet, quæ uitas, & naturas ratione carentes consequi solent. opinio præterea
à sensibus, sensuum que operationibus, uel ab ijs quæ conclusa, à cogitatione fuerint, occa-
sione sumpta, in se uniuersale constituit, rationalem que in suam operationem exercet. uir-
de quia opinandi facultas cum ijs quæ circa particularia operantur, id est cum sensibus, ita
rationalibus que appetitionibus quasi affinitatem quandam habet: & circa eadem uersa-
tur quoque ratiocinandi uis, quæ rationalis facultas cum sit, circa particularia tamen ope-
ratur: merito effectum est, vt ratiocinandi facultatem opinatiuam nominarit. Est autem
inquisitione dignum uidetur, utrum moralem uirtutem & prudentiam æquales statuere
debeamus, eo quod altera alterius ope indigeat, an altera alteri anteponenda sit: tum si id fa-
ciendum, utra præstantior existimanda: illa ne omnino quæ per se rationalis est: quippe
quæ moribus & irrationalibus facultatibus modum & ordinem asserens, in habitum eas
honesti ac perfectionem inducit. hæc enim est, quæ incitationes appetitionum modera-
tur, operationes que earum componit, subiicit que rationi: atque eius participatione efficit,
vt uirtutes existant, atque oriantur: licet nondum prudentia uocetur: atque ita postea sco-
pis ac

pis ac finibus bonis acceptis, ad quos actiones suas intendat, actiuus intellectus euadit, pro-
pterea quod agendis rebus, quæ sunt particulares, pertractandis incumbit: ac dum contem-
platur, tempore antecedit: dum agit, eodem cum moralibus atque actiuis uirtutibus tem-
pore existit. eo quod actiuus homo bonus esse non potest, nisi & fines bonos propositos
habeat, quos morales uirtutes offerunt: & ratio, id quod prudentiæ est, ea quæ ad conse-
quutionem conducunt, inuenerit. Si igitur usum vtrarunque inter se & prudentiæ ad mo-
ralem uirtutem, & moralis ad prudentiam inspiciamus, diuersitatem ipsarum planè cogno-
scemus: atque utra utri præstet, ad rationem spectantes recte iudicabimus. Nam prudentia
moralis uirtute indiget, vt fines bonos atque honestos habeat, qui ex morum modera-
tione & probitate proponuntur: uirtus uero moralis prudentiam requirit, vt ea proprijs
operationibus bonorum finium consequutionem exequatur: vt si ea non adsit, atque ope-
retur, uani omnes fines moralium uirtutum futuri sint. Quo modo igitur multo præstan-
tior moralibus uirtutibus prudentia non est existimanda: cum & tanquã ratio recta dispo-
sitionem & modum actionibus imponat, & vt ipsæ tum bonos fines habeant, tum eos alie
qui possint in causa sit.

Vnde etiam omnes uirtutes prudentias esse inquit: & Socrates partim
recte quærebat, partim errabat. quod enim prudentias esse omnes uirtutes
opinabatur, errabat: recte dicebat, quod non sine prudentia esse eas assererat.

Hoc quoque subiungit, vt prudentiam moralibus uirtutibus necessariam esse confir-
met. hinc est enim, inquit, quod nonnulli ex antiquis sapientibus prudentias esse omnes uir-
tutes opinati sunt: propterea quod eam ubique præsidere ac præesse omnibus actionibus uir-
debant, suisque operationibus moralium uirtutum operationes obtegere, atque occultare.
& Socrates in medium adducit qui apud Platonem in republica omnes uirtutes esse pru-
dentias dicit: quem ex parte laudat, ex parte reprehendit. nam quod uirtutes omnes pruden-
tias uocabat, in eo reprehendit: quod non sine prudentia eas esse dicebat, in eo sententiam
eius laudat ac probat. Quærebat autem recte cum inquit, & non recte asseuerare, eo quod
non absolute quicquã affirmare consueuerat, sed in colloquio disputare, ac quærebat. Quan-
quam non male, ut opinor, neque absurde uirtutes Socrates tum scientias, tum prudentias
appellabat. nam cum secundum rectam rationem omnes uirtutes operentur, recta quoque ratio
sit, quæ in omnibus actionibus ipsis præsit, ac dominetur: efficiat que ut affectuosa animæ
pars ipsi obediens ac parens cum uirtute uitam traducat: non immerito uirtutes omnes pru-
dentia & scientia à præstantiore atque excellentiore animæ parte sumpto nomine nuncu-
pari possent. quippe cum idem quoque in hominis appellatione contingat, qui cum rationalis
& carentes ratione facultates in se habeat, non rationalis & irrationalis uocatur, sed vno
tantum rationis nomine insignitur: propterea quod ratio est quæ dominatur, reliquasque
omnes sibi obtemperantes reddit: vt conuenientius ab ea parte quæ in ipso præest, principa-
tum que obtinet, rationalis appelletur. adde quod alio modo ciuili hominis, alio ciuis uir-
tus sese habet. illa siquidem cum scientia est, qua ciuili quid sit uirtus, cognoscit,
in qua parte animæ consistat, quem finem habeat, quo pacto comparari queat, atque alia
huiusmodi: ut & ipse & qui sub ipso sunt, reliqui ciues cum uirtute degant. ciuis autem uir-
tus tantum est si prudentioribus & sapientioribus obtemperet, legibus que & recte impe-
rantibus audiens sit. unde quia præstantiores, perfectiores que uirtutes sunt quæ cum ido-
nea scientia absoluuntur: non ab re uidentur à Socrate & scientia & prudentia omnes suis
se appellatæ.

Signum autem illud est, quod nunc omnes cum definiunt uirtutem, ubi habi-
tum eam esse dixerunt, & ad quæ est, adiungunt secundum rectam rationem.
recta autem ratio est, quæ secundum prudentiam existit.

Hoc item ad idem probandum ponit, necessario scilicet prudentiam & moralem uirtu-
tem inter se esse coniunctas. cuius rei indicium ab omnibus qui definiunt uirtutem, sumit.
omnes enim eam esse habitum secundum rectam rationem definiunt. recta autem ratio se-
cundum prudentiam est. uirtus enim circa actiones & affectus uersatur. quippe cum hæc

sint ea, ad quæ est: id est ad quæ omnis operatio intēditur, quæ ex habitu virtutis procedit. cum igitur dicunt virtutem habitū esse qui circa hæc versatur, nec nomine habitus, nec subiecto circa quod versatur, contenti sunt: sed addunt etiam quasi proprium quoddam ipsius virtutis secundum rectam rationem. eo quod non sit virtus absolute habitus qui circa actiones & affectus versetur: sed rectam rationem adesse quoque necesse sit, ut virtus existat. quoniam vero recta ratio secundum prudentiam est: nisi prudentia adsit, virtus esse nullo modo poterit. atque hæc communis quædam opinio ac notio apud omnes est, qui virtutem definiunt.

Videntur igitur uaticinari quodam modo omnes talem esse habitum uirtutem, qui secundum prudentiam existit.

Quasi eos qui virtutem definiabant in alijs non approbet, nisi quod rectam rationem in definitione assumendam censuerunt: uaticinantibus eos similes esse inquit. sicut enim diuinitio quæ coniecturalis quædam ars est, de futuris coniciendo pronūciat: ita hi quoque virtutem moralem sine prudentia non esse, videntur coniectasse. propterea etiam habitum qui secundum prudentiam in actionibus & affectibus operatur, esse virtutem omnes communiter asseruerunt.

Paululum tamen transeundum est. uirtus enim non tam secundum rectam rationem, quam cum recta ratione habitus est: at recta de huiusmodi ratio est prudentia.

Paululum immutat ex oratione, qua in definienda virtute antiquiores vsi fuerant: ut cum his conueniat, quæ de morali virtute & prudentia ipse hic tradidit. Paululum enim, inquit, transeundum est, id est vel addendum, vel immutandum in hac definitione verbum aliquod est: utrumque enim appellari transitio potest, siue cum epauciore numero in maiorem: siue cum e verbo in verbum transductio fit. nam non solum debemus rectam rationem actionis vel affectionis quæ secundum virtutem existit, tanquam modum & mensuram statuere, ut secundum ipsam fieri ex virtute omnia dicamus: quippe cum fieri possit, ut mensura a re mensurata separari queat. at si prudentia separatur, neque agere, neque affici ex virtute amplius licebit. quocirca adesse semper rectam rationem necesse est, cum eaque sunt omnia tractanda: si & actiones & affectiones existere ex virtute volumus: ut hoc modo virtus habitus esse cum recta ratione definienda sit. recta autem ratio quæ de actionibus affectionibusque præscribit nihil aliud est quam ipsa prudentia. Necesse autem omnino esse ut actiones & affectiones omnes quæ ex virtute existunt, cum recta ratione & prudentia sint, inde perspicuum est: quod cum affectus iræ & cupiditatis motus, atque incitationes sint ad appetendas res: actiones vero sint operationes & affectiones ad consequenda ea quæ appetuntur: neque affectus recte & oportune incitari poterunt, nisi præsentem habeant rationem, quæ ipsis modum unicuique conuenientem præscribat: neque operationes accommodate ad finem propositum absoluuntur, nisi ratio ex sese apta atque opportuna suppeditarit.

Ac Socrates quidem rationes uirtutes esse existimabat: scientias enim eas esse omnes dicebat: nos cum ratione esse arbitramur.

Quæ differentia inter ipsum & Socratem sit in disputatiōe de virtutibus, hic subiungit: ne dicere quispiam possit frustra reprehensum fuisse Socratem, cum utriusque, tam ipse. Aristoteles, quam Socrates rationem in virtutis definitione assumant. Socrates igitur, inquit, quia uirtutes scientias esse opinabatur, eas esse rationes ipsas assererat: propterea quod scientiæ nihil aliud sunt, quam sciendarum rerum perceptiuæ rationes. nos vero non rationes, sed cum ratione esse uirtutes asseueramus. esse autem aliquid, & esse cum aliquo diuersum quid proculdubio est.

Ex his igitur quæ dicta sunt, constat neque proprie bonum esse sine prudentia, neque prudentem sine morali uirtute quempiam posse.

Cum satis ostenderit moralem uirtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere: ut moralis uirtus scopum & finem recte affectis appetitionibus proponat: prudentia quæ ad fines consequendos faciunt, procuret: nunc ea quæ dixit, concludit, ex illis enim planum esse inquit,

inquit, neque proprie bonum esse posse sine prudentia, neque prudentem sine morali uirtute: proprie bonum appellans eum qui a naturali uirtute prædito distinguitur. qui. n. natura est iustus, aut fortis, aut temperans, non est proprie bonus, sed tantum ad uirtutes, vel omnes, vel nonnullas, vel aliquam, vel uirtutis alicuius partes aptus, atque habilis est. perinde ac si quis ad liberalitatem natura sit idoneus, dum negligit pecunias, uilique eas ac parui æstimat. hæc enim aptitudo naturalis ad uirtutis perfectionem sola non sufficit: sed accedat studium ex electione & exercitatio necesse est, ut uirtutis habitus comparetur.

Quin etiam ratio illa hinc solui posset, qua separatas esse inter se uirtutes differeret aliquis: eo quod idem ad omnes aptissimus minime sit, atque ideo co alias iam, alias nondum acquisuerit. hoc siquidē in naturalibus uirtutibus licet: in ijs uero quibus absolute bonus uocatur quispiam, non licet. simul enim cum prudentia quæ una est, omnes existunt.

Cum communis opinio apud sapientes sit, uirtutes sese mutuo consequi: dubitationem quandam aduersus hanc dissertatoriā. i. dialecticā uia progredientem & mouet, & soluit. nam si fieri potest ut ad aliquam uirtutem aptus quispiam sit, ad aliam ineptus, fieri quoque poterit ut eam ad quam est aptus prius acquirat, quam alterā: atque ita efficietur, ut acquisita iam uirtus ab altera sit separata: neque consequi se mutuo uirtutes necesse sit. sed ex his quæ dicta sunt, inquit, de prudentia & morali uirtute, solui ratio quoque hæc posset, qua differendū uia. i. dialectica separari a se uirtutes, neque conexas esse mutuo probare quispiam conaretur. quod enim idem ad omnes aptissimus minime sit, id pro argumento sumit quod uirtutes se mutuo non consequuntur. qui. n. ad unam omnium aptissimus est, is ante alias ipsam acquirat. acquisita uero in eo iam erit, cum nondum alia sint. Vbi hæc dixit, solutionem postea affert: hoc inquitens quod ita dicitur, in naturalibus uirtutibus licet: quas qui habuerit, proprie bonus minime uocatur, quamuis ad omnes aptissimus quispiam sit: sed aptus, naturaque bene affectus ad bonum dicitur. fieri. n. potest & licet eum qui in una uirtute est naturæ habilitate præditus, in reliquis non sit. at in ijs quæ proprie uirtutes sunt, ex quibus proprie bonus aliquis appellatur, non ita licet. cur? propterea quod si absit prudentia, nullā ex ijs quæ proprie sunt, habebit: si adsit, simul cum ipsa morales quoque uirtutes consequentur. si. n. ratio appetitionibus præsit, easque moderetur, ac subditas sibi, obediētesque reddat: tam bona erunt, quæ sectantur, quam mala quæ fugiunt: atque ita efficietur, ut necessario omnes uirtutes se mutuo consequantur: cum morales bonos fines proponant, prudentia quæ ad fines conducunt omnia opportune excogitet, atque expediat. ut hoc modo pateat ex antedictis de morali uirtute & prudentia dubitationis huius afferri solutionem.

Perspicuum autem est & prudentia esse opus etiam si non esset actiua, propterea quod partis animæ uirtus est: & sine prudentia & uirtute actiua esse electionem rectam non posse. eo quod hæc finem: illa quæ ad finem tendunt ut agamus, facit.

Prudentia quidē actiua quoque intellectus est, quippe quæ actiuis uirtutibus modos ac uias inueniat, quibus potiri finibus suis possint: non esse tamen propterea inferior, ac inferiora est existimanda. est. n. et ex sese integra ac perfecta: opusque ipsa est, et si nullum ad agendum usum exhiberet, ob id uidelicet quod partis animæ ratiocinatio uirtus est. immo quanto præstantior est partis, tanto præstantior cæteris quoque ipsa est. præstantior. n. est ratiocinandi uis, quam irascibilis & concupiscibilis ex quibus morales uirtutes existunt. patet itē electiuā animæ nostre facultatē propriā rectitudinē non esse habiturā, nisi & prudentia, & uirtus moralis affuerit: uirtus, quæ finem proponat: prudentia, quæ ad finem apte conducentia inueniat: quo electio hæc sibi oblata accipiens bona & honesta anteponeat malis & turpibus queat. atque hæc consequi etiam ex antedictis uidentur.

At uero neque præsidet sapientiæ: neque melioris quam ipsa partis est.

Hoc ad alterā dubitationē refertur, quā superius de sapientiā & prudentia posuit: nū præstantior prudentia quam sapientiā esset, eo quod prudentia faceret, et in unaquaque re agenda præcipere

ret, finesq; appetitionū nostrarum exequeretur: sapientia vero contempleretur dūtaxat, & nihil ageret: quippe cū dictū quoq; esset prius facultates quæ præciperent, finesq; haberent perfectiores, esse principiores, ac præstantiores. Huic igitur quæstioni solutione hic subiungit, non esse prudentiā præstantiorē sapientia asserens, ad cuius enunciationis comprobationem sumit, q̄ melioris q̄ ipsa partis non est. perinde ac si ita diceret: prudentia sapientia non est præstantior, propterea q̄ neq; melioris partis virtus est, q̄ sapientia: siquidē sapientia contemplatiue partis habitus, ac virtus est, actiue prudentia: at contemplatiuus intellectus actiue præstantior, contemplatio itē actiue est excellentior: est. n. eius qui in nobis proprie est intellectus, qui per se ab alijs annexis sibi facultatibus separatus operatur. actio vero est actiui, qui ratione carentibus facultatibus ad agendum necessario vitur.

Quemadmodum neq; sanitati medicina: neq; enim ipsa utitur, sed ut fiat, prouidet. quocirca illius causa præcipit, non autem illi.

Exemplū adducit medicinę & sanitatis: quo ostendat non absolute habitū qui de aliquo statuit ac iubet, eo de quo statuit ac iubet, esse præstantiorē: sed eū habere principatū qui cū alicui præcipiat, eo quoq; ad consequutionē alterius vitur. cuiusmodi est equestris ars quę frenaria, & ciuiliſ quę reliquis oibus & artibus & scientijs vitur, quæ in ciuitatibus adhiberi consueuerunt. Medicina. n. sanitati non præcipit, neq; ea vitur: sed de ipsa iubet, utq; ea comparetur, procurat: neq; illi, sed illius causa præcipit: ob ipsam. n. est, ut de ipsa præcipiat, ipsamq; in corporibus efficiat. si igitur id quod alterius gratia est, eo cuius est gratia inferior est: prudentia quoq; inferior ac posterior q̄ sapientia erit: quippe quę ob eam præcipiat, idq; studeat, ut in animo nostro ea comparetur.

Simile præterea illud est, si quis ciuilē, propterea q̄ de omnibus præcipit, quę in ciuitate sunt: diis præesse ac dominari etiam diceret.

Alterum exemplū ad eandē rem affert, ciuiliſ. s. scientię, & deorum. Ciuilis. n. scientia licet de dijs iubeat, ac præcipiat, dijs tamē non iubet. de templis quidē, de hymnis, de sacrificijs, de ceremonijs, cæterisq; alijs quæ ad deos spectant, tradit institutiones: sed nō propterea tamē Deo præstantior, vel dijs est existimanda. non. n. imperat deo, vel dijs qui. s. ex vnius & primi participatiōe ita appellatur: sed hominibus de dijs præcepta tradit, atq; imperat: ut hoc modo inferuire ac ministrare deo et diuinis, nō dominari videatur. Ita neq; prudentiā ob id dominari sapientiæ dicendū est, q̄ de ea præcipit: siquidē finis prudentiæ cuius causa existit, sapientia est, non sapientiæ prudentia: præstantior igitur ac principalior sapientia q̄ prudentia proculdubio erit. At vero si dubitet adhuc quispiā, quo modo intellectus contemplatiuus & actiuus vnus cū sit essentia, in duas diuidatur partes, quarū altera esse superior, altera inferior dicatur: neq; satis esse existimet ea quæ eadē hac de re paulo superius a nobis fuerūt exposita, atq; iccirco clariorē aliquā explanationem requirat, hæc ēt adiungere antedictis poterit. Vna quidem est intellectiua animæ pars essentia quæ in contemplationibus verum, in actionibus bonū quærit, atq; inuenit: sed cū circa vniuersalia versatur, intellectus contemplatiuus dicitur, habetq; subiecta ea omnia quæ in contemplatione cadere, et scientiā possunt: cū particularibus studet, actiui intellectus nomē adipiscitur. suntq; ei subiecta res agēde, et q̄ sensibus subiiciuntur. Vnus igitur est intellectus substantia vtpote vna pars, atq; vna aiæ facultas: diuiditur vero in duas partiōes contemplatiuā, & actiuā, quasi aliud quid sit dū vniuersalia cōtemplatur, aliud dū singula, & sensibus exposita perpēdit: vnde ēt partiōes seu particule. i. *μὲν* græce dicitur eo q̄ partis intellectiue animæ partes sint. neq; absurdū eē debet si vnū substantia vtracq; hæc sint, duo vero eatenus, quatenus vnius totius partes sunt: nō secus ac si quis eūdē hoīem et naturę cōtemplatorē vocet, et medicū: naturę cōtemplatorē, eo q̄ circa res vniuersales in naturę cognitione versetur: medicū, quia circa singula hoīum corpora studiū impēdit, dū vnicuiq; asserre sanitatē conatur. vnus. n. & idē numero cū sit, circa diuersa subiecta negociū exercēs diuersas quoq; habet & operatiōes & exequutiōes: quippe cū in naturę cōsideratione veritatē inquirat, hincq; habeat eius inuentionē: in medicinę actiōe bonū corporū humanorū procuret, ad eiusq; consequutionē spectet, ac tendat: ut & duos habitus, & duas operationes, & duas subiectas res, & duos fines habere merito dicēdus sit.

FINIS SEXTI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIVM NICOMACHIORVM
LIBER SEPTIMVS,
CVM ASPASII EXPLANATIONE,

Ioanne Bernarſo Feliciano interprete.

Vm de moralibus virtutibus & intellectuibus iam docuerit: nūc de continentia, & de heroica quadam & diuina virtute differere vult. Cur autem de his non egerit, vbi de moralibus virtutibus tractabat, sed harum disputationem ab alijs hic separatā exponat, illud in causa est, q̄ continentia virtus proprie nō est, sed virtuti proxima. quatenus enim ex electione fit, circaq; agenda versatur, virtus videtur: quatenus vero non est æqua partium animæ tranquillitas, sed pugna & seditio, virtus non est. nā continens habet quidem rationē, quæ a turpibus voluptatibus abstinentum esse iubet: sed cupiditas tamen in eo non obsequitur, sed resistit, estq; ad fruendas voluptates incitata. at in virtutibus animæ partes inter se consentiunt, non pugnant: sicut in temperante, in quo statim vbi ratio abstinere a voluptatibus præcipit, nihil renitens cupiditas obtemperat: & in forti quoque simili modo, qui cum ratio imperat, in formidabilibus rebus intrepide esse permanendum, non aduersantem iracundiam, sed continuo obedientem imperio, ac parentem habet. Quia igitur continentia non est virtus, sed similis virtuti: iccirco separatim de ea differere instituit. simili modo incontinentia quæ virtuti huic, id est continentia opposita est, diuersum quoddam vitium est ab alijs quæ moralibus virtutibus aduersantur: quippe cum incontinens validam habeat rationem malum esse adulterium dicit antem, sed ab affectus tamen vehementia superetur: ut in eo quoque pugna quædam partium animæ existat. cupiditas enim ad potiendum turpibus voluptatibus fertur: ratio repugnat atque aduersatur, licet postea tādē victa succumbat. in intemperante vero non ita fit: sed intemperans cupiditatem ad prauas voluptates incitatum cum habeat, rationem quoque ei habet obsequentem. nec secus audax, in quo iracundia incomposite & quibus non debet, & quando non debet, agitata ac furens secum etiam rationem minime resistantem trahit: ita ut in vitijs quoque quæ moralibus virtutibus opponuntur, æquabilis quidam animæ partium consensus reperiatur. At heroica & diuina virtus quia omnem virtutem excedit, propterea ipsa quoque separatam ab alijs tractationem requisit. Quoniam vero harum virtutum vitia, id est incontinentia & feritas seu immanitas notiora quàm continentia, & heroica ac diuina virtus sunt: iccirco ab his vtpote notioribus exordium sumit, quo per ea virtutes quoque ipsas nobis manifestet.

Eustrat.

z

Post hæc alio sumpto initio dicendum est, rerū circa mores fugiendarum tres species esse, uitium, incontinentiam, & feritatem: quarū duabus quæ sint contraria, manifestum est: alterum enim uirtutem, alterum cōtinentiam uocamus. feritati autem maxime conuenire quispiam diceret uirtutē, quæ supra nos est, heroicam quandam, ac diuinam, quemadmodum Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit, eo quod ualde erat bonus,

Non hominis mortalis filius ille

Esse uidebatur: sed magna ē stirpe deorum.

Quod si ex hominibus, sicut dicunt, ob uirtutis excellentiam diuini efficiuntur: huiusmodi quidam scilicet esset habitus, qui feritati opponitur.

Fugiendarum rerum inquit. i. malarum quæ circa mores considerantur, tres sunt species: uitium enim omnibus moralibus uirtutibus opponitur: nam ignauia, & audacia, intemperantia & stupiditas & cæteræ huiusmodi quatenus uitia, fortitudinis & temperantiæ & reliquis aduersantur. Quarum duabus. i. uirtutes quæ duabus ex his hoc est uitio & incontinentiæ sunt contraria, manifestæ sunt. Alterum enim, id est quod contrariū uitio est, uirtutem appellamus, quippe cum uitium sit, quod morali uirtuti opponatur. Alterū id est contrariū incontinentiæ, continentiam uocamus. Feritati autem contrariam esse heroicā & diuinam uirtutem dicere maxime conueniret. heroica uero & diuina hæc uirtus est cū oēm uirtutē supra omnem hominem exercet quispiam: si quis. n. supra omnes iustos iustitia præditus sit: supra omnes fortes fortitudine: supra omnes temperantes temperantia: is heroicā & diuinam uirtutem habere non immerito dicitur. huiusmodi autē uirtus hominibus conuenit, qui uel cum deo iam uniti dii quoque ipsi adoptione effecti sunt: uel sancti uirtutū operatione cæteris omnibus antecellunt: heroica appellata, eo quod heroicis. i. semideis propria cum sit, naturam humanam excedere, atque ob id admiratione maxime digna esse uideatur. unde etiam Priamus apud Homerum miseriam suam deplorans, atque Hectorem quasi supra hominem uirtute præstaret, ita admirans inducitur:

Me miserum, qui tot fortissima pectora natos

Progeniū Troiæ regali in sede: nec ullum

Incolumem ex ipsis mihi nunc fortuna reliquit.

Egregius Mestor periit, gaudensque quadrigis

Troilus, atque Hector, qui erat inter numina habendus.

Certe non hominis mortalis filius ille

Esse uidebatur, sed magna ē stirpe deorum. quippe eum fortitudine excedere cæteros omnes uidebat. Quare quemadmodum dicunt homines deos fieri, id est deo ob uirtutis excellentiam proxime accedere, cum ad summum uniuscuiusque uirtutis peruenerunt, omnesque uirtutes supra hominem exercent: talis habitus est, qui feritati atque immanitati opponitur: quæ heroica & diuina uirtus est, supraque omnem uirtutem: quæ homines deos efficit, dum ita supra alios extollit atque effert, ut proxime ad deum uideantur accedere.

Nam sicut bestiarum neque uitium est, neque uirtus, ita neque Dei: sed hæc præstantius quid uirtute, illa diuersum quoddam a uitio genus est. Quoniam uero rarum est, ut uir diuinus sit: quemadmodum Lacones, cum aliquem ualde admirantur, diuinus, inquit, uir est: sic & ferinus natura inter homines rarus aliquis est: maxime tamen inter barbaros reperitur. fiunt uero nonnulla etiam ex morbis, & læsionibus. quin etiam eos homines qui uitij exuperant, ita infamamus. Sed de tali quidem affectione posterius mentio quædam facienda est. de uitio autem dictum est prius.

Quia dicere quispiam potuisset, si uirtus hæc heroica supra omnem uirtutē est, dijs conuenit: circo obiectioni huic occurrens neque bestiis inquit uirtutē esse, propterea quod uirtus ex

tus electione, electio autem rationalium est: neque dijs, eo quod supra omnem uirtutem dijs constituti sunt. hæc enim, id est heroica & diuina uirtus omni uirtute præstantior est, supraque omnem uirtutem: illa, id est feritas huic uirtuti opposita diuersum quoddam genus, hoc est diuersa species a uitio est, quæ omne uitium excedit. nam sanguinem hominum haurire, & carnes crudas comedere ferinus est. qui igitur hanc heroicam et diuinam uirtutem habet, diuinus est. at esse aliquem diuinum rarum admodum est: quippe cum pauci sint, qui eiusmodi uirtute sint præditi. unde Lacones cum admirabantur aliquem, quod supra hominem esset: hic uir, dicebant, θεός. i. diuinus est: ita enim lingua sua illi θεός. i. diuinum uocant. eodem modo rarum est, ut homo aliquis ferinus atque immanis sit: ut & sanguinem hominum bibat, & carnibus crudis vescatur. id quod inter Græcos homines qui eruditi sunt, rationisque institutiones sequuntur, uidere non licet: sed in barbaris nationibus præcipue est: quæ & inuēditæ, & a ratione alienæ uitam traducere consueuerunt. Nonnulli uero ita immanes & ferini euadunt tum ex morbo, in insaniam scilicet et furorem uersitum ex læsione, id est πρῶτος, cum læsum ita corpus & mancum habent, ut ratione exturbentur, & mente capti sint. atque eos qui improbitate supra cæteros omnes & uitij excedunt: suntque & iniusti & intemperantes, & pauidi supra modum: ita infamamus, id est hoc infami nomine, & contumelioso notamus, & ferinos solemus appellare. qualem fuisse Echetum tyrannum Homerus memoriam prodidit: qui Antinoum Iro minitantem ita inducit:

Si te ignaue, senex iste in certamine vincet:

Coniectum in puppim Epiri te ad littora mittam,

Atque ad regem Echetum cunctorum immanibus ausis

Vastatorem hominum: tibi qui crudeliter aures

Abscillas, naresque, pudendaque membra, manusque,

Proijciet seuis canibus lananda per agros.

Ac de huiusmodi quidem affectione, inquit, id est ferina & immani postea dicemus: de uitio autem moralibus uirtutibus opposito superius dictum est, ubi de moralibus uirtutibus agebamus.

De incontinentia uero & mollitie, & deliciis nunc est differendum: de continentia item & tolerantia. neque enim quasi iidem cum uirtute & prauitate habitus sint, neque ut diuersum genus, utraque harum existimanda est.

De incontinentia inquit, & mollitie & delicijs nunc dicendum est. mollities autem & delicie idem est: delicatus. n. homo nihil aliud est, quam mollis. unde & cōiunctio pro siue posita est: ac si ita diceret, de mollitie siue delicijs, & c. continentia. n. & incontinentia de quibus nunc sumus disputaturi, non sunt habitus iidem cum uirtute & prauitate. i. non sunt idem quod uirtus & uitium: quippe cum neque continentia uirtus, neque incontinentia uitium proprie sit: neque ut diuersum genus: neque. n. diuersa prorsus a uirtute est continentia, neque a uitio incontinentia: sed aliqua ex parte diuersæ, aliqua eadem cum uirtute & uitio sunt. quatenus. n. continentia habitus est ex electione, cum uirtute conuenit, cum uirtuteque eadem est: quatenus uero in uirtute partium animæ consensus, non dissensio aliqua et pugna reperitur: sicut in temperante, in quo cum ratio abstinere a turpibus uoluptatibus iubet, cupiditas statim sine ulla repugnantia obsequitur. sed incontinentia pugna est, cum ratione iubente a turpibus uoluptatibus abstinere, non continuo obtemperat cupiditas: sed resistit, ac renititur, & secum rationem quasi mancipium trahere conatur: hac ex parte continentia uirtus non est. simili modo quia uitij habitus est præter rectam rationem, & incontinentia præter rectam rationem est habitus: sit, ut in incontinentia idem cum uitio sit. quia uero contra in uitio est consensus animæ partium, ut in intemperantia, in qua cum ad turpes uoluptates fruendas incitata est cupiditas, non repugnat ratio, sed statim obsequitur: in incontinentia autem non ita est, sed pugnat ratio aduersus cupiditatem, licet postremo vincatur, ac succubatur: in hoc incontinentia diuersa a uitio est. Hoc autem inquit, ut se non temere de his separatim ab alijs acturum esse declaret, propterea quod uidelicet diuersæ a uirtutibus moralibus, & uitij sint.

Oportet autem, sicut in alijs fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare. ac maxime quidem omnia illustra & probare

Eultrat.

z ij

bilia circa hos affectus: sin minus, pleraq; & præcipua producere debemus, nam si soluantur ea quæ difficultatem habent, illustria vero & probabilia relinquantur: satis erit demonstratum.

Sicut, inquit, de cæteris virtutibus agimus ab ijs quæ apparēt, suntq; euidentia, sumptis probationibus, id est à multorum opinione: ita hic quoque producere oportet quæ de continentia & incontinentia omnes opinati sunt: ac prius dubitare, id est aduersus opiniones dubitationibus factis quæ ex ipsis veræ esse videantur, admittere: quæ falsæ sint, atque à veritate aberrant, rejicere ac reprobare: atque ita demum de continentia & incontinentia statueret, ac maxime quidem opiniones oēs quæ de his affectionibus, id est continentia & incontinentia habentur, sumenda sunt: sin minus, hoc est si sumi omnes nequeunt, pleraq; saltem & præcipue, id est cæteris præstantiores sunt producendæ. ita enim acturus de his est, ut primum opiniones veterum de continentia & incontinentia exponat: deinde adhibito examine veras à falsis separet, atq; eas admittat, falsas refellat atq; improbet: postea suam quoque eadem hac de re opinionem subiungat. si igitur, inquit, soluerimus ac sustulerimus quæ difficultatem habent, id est absurdas opiniones ac malas, illustria vero ac probabilia id est τὰ ἐπιδημα quæ in opinione sunt, & recte videntur sese habere, fuerint relicta: satis de continentia & incontinentia erit demonstratum.

Videtur igitur continentia & tolerantia ex bonis & laudabilibus: incontinentia vero & mollicies ex prauis & uituperatione dignis rebus esse. idem quoque esse continens & perstans in consilio rationis, idem incontinens & rationis consilio excedens. atque incontinens quidē cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cum prauas sciat esse cupiditates, ob rationem eas non sequitur.

Opinantur igitur, inquit, omnes continentiam & tolerantiam ex bonis & laudabilibus esse, hoc est virtutes esse, contra incontinentiam & molliciem ex prauis & vituperabilibus, id est inter vitia connumerari. opinantur item eundem esse continentem, & perstantem in consilio rationis seu ratiocinatione & opinione: dicunt. n. continentem in propria sententia persistere, neque ab ea exturbari, licet multum cupiditas contra renitatur. verbi causa cum opinatur continens malum esse adulterium, & repugnat cupiditas, & tanquā iucundum id obijcit, atq; affectat: ipse in sententia sua perstat, malumq; esse adulterium constanter putat, neq; ab ea se opinione deiici permittit, neq; sequitur cupiditatem. incontinentē etiam & consilio rationis. id est propria sententia excedentem eundem esse existimant: propterea q; incontinens validam quidē & sanā habeat rationem, opineturq; etiam ipse adulterium esse malum: cum tamen cupiditas aduersatur, esseq; id suaue & bonum putat, ab opinione exturbetur. id est ab opinando malum esse adulterium, & suaue id esse existimans secedat, atq; agit. quin etiam incontinens malum esse adulterium cognoscens id tamen ob affectum, id est ab affectu & cupiditate superatus committit: continens vero cupiditates esse malas sciens, nullo modo licet voluptates quasi bonas & iucundas proponat, eis obsequitur: atq; id facit ob rationem, id est cum ratio malum esse adulterium statuatur, non permittit se à cupiditate separari, quæ bonum id esse putat: rationiq; resistit ac repugnat.

Temperantem quoque continentem & tolerantem esse dicunt. atque eum qui eiusmodi sit, alij omnem esse temperantem asserunt, alij minime: & in temperantem incontinentem, & incontinentem intemperantem confuse, alij diuersos esse aiunt. at prudentem interdum negant esse posse incontinentem: interdum nonnullos qui sint prudentes & callidi, esse incontinentes affirmant. adde q; incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atq; ea quidem quæ dicuntur, huiusmodi sunt.

Opinantur item temperantem continentem & tolerantem esse. atq; vnumquēq; talem, id est continentem alij temperantem putant, alij minime: propterea q; continens temperans confuse est. cum enim ignorent intemperantis & incontinentis differentiā, confuse. id est in differ-

reter

reter intemperantem esse incontinentem, & incontinentem intemperantem opinantur: alij incontinentem diuersum ab intemperante esse existimant. sunt præterea qui prudentem aliquando esse incontinentem putent, aliquando nonnullos prudentes & callidos, id est siue callidos, esse incontinentes. aiunt insuper non modo incontinentem appellari qui à cupiditate superatur, verum etiā eum qui vel iræ, vel honori, vel lucri desiderio succumbit. dicimus enim incontinentem iræ esse quempiam, incontinentem item lucri & honoris, qui supra modum vel lucrum, vel honorem affectat. Atq; hæc sunt quæ dicuntur: id est opiniones quæ de continentia & incontinentia feruntur, hæc sunt.

De continente & incontinente.

Cap. II.

Dubitaret autem quispiam quo modo recte existimans aliquis agat incontinentem. nam ut sciens quispiam agat, aiunt nonnulli fieri nullo modo posse. absurdum enim est si adsit scientia, ut existimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quasi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduersus rationem omnino pugnabat, quasi nulla esset incontinentia. neminem si quidem aiebat existimantem præter id quod optimum est, agere, sed ex ignorantia. quæ sanè oratio ijs aduersatur quæ euidenter apparent. quærendūq; est circa affectum, si ex ignorantia agit quispiam, quis ignorantia modus sit: nam non existimare qui incontinentem agit, ante quam in affectu sit constitutus, manifestum est.

Expositis opinionibus de continentia & incontinentia dubitationes nunc affert: inquitq; si incontinens is est, qui cognoscit malum esse adulterium, validamq; & integram habet rationem, sed à cupiditate superatur, & committit adulterium: dubitare quispiam posset, qui fiat, ut incontinens recte existimans, id est certo cognoscens malum esse adulterium, incontinentem agit: id est à perturbatione superatus adulteretur. fieri enim nullo modo posse inquit, ut scientiam habens rei aliquis aberrat. absurdum enim existimabat Socrates si ubi esset scientia, illic aliud quippiam dominaretur, traheretq; tanquam mancipium & seruam rationem. si igitur incontinens mali habet scientiam q; malum videlicet sit: qui sit, ut à cupiditate superetur, atque ut mancipium pertrahatur. Socrates quidem aduersus rationem veram pugnabat, incontinentiam non esse affirmans, cum tamen eam esse perspicuum sit: quippe cum diceret fieri non posse, ut existimans aliquis, id est opinionem habens ac cognoscens optimum esse non adulterari, agit præter id quod optimum est, hoc est adulteretur. tūc. n. agit vnusquisq; præter id quod optimū est: id est tunc agit malum ex ignorantia, cum malum aliquid esse ignorat: nā si malum esse cognosceret, nullo modo ageret. quæ sanè oratio, id est dicere si malum esse cognosceret quispiam, illud eum minime esse acturū: ijs quæ apparent, id est euidentibus ac perspicuis rebus aduersatur, ac pugnat: quippe cum nonnullos videamus quotidie, qui licet adulterium esse malum cognoscant, id tamen committant, atque agant. Quærendum igitur est, si incontinens ignorat affectum, id est adulterium esse malum: id est si ex ignorantia affectus vincitur incontinens, atq; agit malum: quis modus ignorantia sit: nam incontinentem anteq; etiā prorsus perturbatio affectus contigerit, ac priusq; à turpis voluptatis cupiditate fuerit superatus, non existimare, id est non opinari turpem voluptatem esse malum, perspicuum est: ut inde non ex ignorantia agere qui incontinentem agit, manifestum sit.

Sunt autem nonnulli, qui alia concedunt, alia non. scientia enim nihil esse potentius concedunt: illud non dant, præter id quod uisum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquit incontinentem non scientiam, sed opinionem habentem à uoluptatibus superari.

Superius dixit fieri non posse, ut scientiam habens aliquis, erret, ac peccet: immo non tantum sciens, sed existimans quoq; id est opinionem habens aliqua de re, q; sit optima, non scientiam, neq; is quicq; præter id quod optimum est, agit: nunc inquit quosdā esse qui alia con-

Eustrat.

z iij

cedant: id est fateantur quidem scientia praeditum nunquam esse erratum, neque fieri posse, ut quicquam sit, quod scientiam superet, atque opprimat: alia tamen non concedat, illud videlicet, si visum cupiam sit, id est si opinatus sit quispiam non adulterari esse optimum, eum non acturum esse praeter id quod optimum esse sibi visum fuerit, id est non erratum aliquando & malum, id est adulterium perpetraturum: quippe cum opinio erronea sit, ac fallax, nullaque stabilitate certa innitatur. immo quia opinio diffidimus, eum qui scientiam habet, non errare opinamur: errare autem qui opinione duxat praeditus est: incerta enim opinio est. vident quippe isti incontinentem a turpibus voluptatibus superari, atque ideo incontinentem autem non scientiam habentem sed opinionem succumbere, ac superari.

Verumtamen si opinio, non scientia, neque ualida existimatio est, quae resistit, sed remissa, qualis est in ambigentibus: uenia danda est quod non in his persistat quispiam aduersus uehementes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex alijs uituperatione dignis rebus uenia non datur.

Superiori sententiae obiectionem facit. si enim, inquit, opinionem habet incontinens, aliqua de re quae mala sit: & cognitio ea quae aduersus cupiditatem incitatum ad fruendas turpes voluptates resistit, non est scientia, neque ualida existimatio: id est certa cognitio, sed remissa ac debilis, qua ambigentes praediti sunt, qui cognitionem quandam non certam habent, & firmam, sed infirmam atque obscuram: si inquam opinionem huiusmodi habet incontinens, opinio autem instabilis est, atque infirma: uenia ei danda est, si non in his bonis, sed opinionibus persistat aduersus uehementes cupiditates: hoc est si a turpibus cupiditatibus uehementer incitatus superatur, ignoscendum ei est. nam si certo sciret aliquid malum esse, & a cupiditate uehemente superatus, id ageret: merito esset puniendus. quia uero certo non cognoscit, si in propria sententia non persistat quod malum aliquid sit, sed ad opinandum contrarium a uehementia cupiditatis inducatur: uenia concedenda ei est. si autem uenia incontinenti malum agentis datur: restat, ut incontinentia malum non sit. prauitati enim id est uitio, aut alicui ex alijs fugiendis rebus uenia minime datur: quippe cum malo. id est intemperanti, aut ignauo non ignoscere, sed poenam infligere consueuerimus.

Prudentia igitur resistente id sit: ualidissima enim res ea est. sed est absurdum. fiet enim, ut idem simul & prudens sit & incontinens. at facere sponte prauissima quaeque prudentis esse nemo diceret. Praeterea ad agendum idoneum esse prudentem superius demonstratum est: quippe qui ultimorum quidam sit, & uirtutes reliquas habeat.

Si dum concedimus opinionem habere incontinentem non scientiam, sequitur incontinentiam uitium non esse: reliquum est prudentiam esse quae in incontinente renitatur cupiditati: quod absurdum est. incontinens enim repugnantem aduersus cupiditatem prudentiam habebit. ea siquidem ualidissima res est: ut propterea nullam ueniam incontinens mereatur. sed si hoc quoque concesserimus, nihilo minus absurda res erit: fiet enim ut idem sit & prudens & incontinens. at prudens sponte malum nullo pacto agit: praesente enim prudentia, sicut dictum est, morales omnes uirtutes consequuntur: quippe quae ultimorum perceptiua quaedam sit, reliquasque morales uirtutes secum consequentes habeat.

Adde quod si continens ex eo est quod uehementes & prauas habet cupiditates: neque temperans erit continens, neque continens temperans: propterea quod neque quod nimium est, neque prauas habere cupiditates est temperantis: sed tamen oportet.

Praeterea si continens ob id dicitur continens, quia cum & turpes habeat cupiditates & uehementes, quae resistunt, noluntque imperium rationis sequi abstinendum a turpibus voluptatibus iubentis, ab eis tamen superari se non sinunt: continens esse temperans nullo modo poterit. temperans enim a nullis omnino turpibus voluptatibus infestatur: sed statim ubi ratio praecipit, cupiditatem ei habet obsequentem, tranquillisque est. non enim quod nimium est. id est uehementia cupiditatum, sed temperies temperantis est: neque prauas habere cupiditates, cum

non

non nisi bona & honesta cupiat, atque appetat, sed tamen oportet: id est sed si continens, & temperans idem esse dicatur, oportet omnino, atque opus est, ut temperans quoque non seculus ac continens, et turpibus & uehementibus cupiditatibus exagitetur. cum autem id esse non possit, diuersus a continente temperans est.

Nam si bonae sint cupiditates, habitus qui prohibet, ne eas sequamur, prauus est: qua re efficietur ut non omnis continentia honesta sit. si imbecille uero sint & non prauae, nihil egregium erit: si prauae & imbecillae, nihil magnum.

Ostendere uult prauas, & uehementes cupiditates esse continentiae subiectum. & si, inquit, continentis cupiditates sint bonae, restat, ut habitus, id est ratio quae prohibet, ne cupiditates sequatur, praua & mala sit: atque ita non omnis continentia sit honesta, & bona. nam quae rationem habebit uentem turpes cupiditates sequi, bona erit: mala contra ea in qua ratio honestas easdem sequi prohibebit. si uero infirmae sint cupiditates & inuolidae, non tamen malae, nihil egregium erit, ac praclarum, si ratio eas non sequatur, sed superet. tunc enim esset praclarum, si magnas ac fortes cupiditates, atque etiam bonas uinceret ratio, ac sibi subiceret: si uero sint prauae & imbecillae & languidae, nullum magnum negotium est, si eis continens dominatur, easque subiugat. superest igitur, ut circa magnas ac ualidas & prauas cupiditates continentem uersari dicamus: ac propterea laudabilem atque admirabilem in eo esse, quod cupiditates malas ac turpes, licet uehementer incitatae sint, refrenat, ac coercet.

Praeterea si continentia facit, ut in omni opinione persistamus etiam in falsa, praua est: si item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua incontinentia reperietur, quae honesta sit: ut Sophoclis Neoptolemus in Philoctete. laude dignus enim est, cum in ijs quae ipsi Ulysses suaserat, quia mentiri aegre ferebat, non persistet.

Quia superius dixerat, continentem in propria sententia persistere: nunc inquit, si continens in omni opinione persistat, sequitur, ut si in falsa etiam mala persistit cōtinens, prauus sit. nam si continens malam de adulterio habuerit opinionem, quod bonum uidelicet sit, & honestum, in eaque persistit: praua ea continentia erit: at bona est continentia. non debet igitur continens in omni opinione, sed in bona tantummodo persistere. dixerat item prius e propria opinione dimoueri incontinentem: si igitur ex omni opinione dimouetur, aliqua incontinentia bona esse reperietur. quemadmodum si quis praua aliqua opinione imbutus quod adulterium. id est bona res sit, ab ea decedat deinde, & non adulteretur: huiusmodi incontinentia bona erit: id quod absurdum est: incontinentia enim uitium est. Quare non ex omni opinione exturbatrix est incontinentia, sed e bona tantummodo. cum namque opinatur quispiam adulterium esse malum, & deinde mutata opinione illud committit & perpetrat: tunc incontinens appellatur. nam Neoptolemus apud Sophoclem persuasus ab Ulysses mentiendi ac decipiendi Philoctetae opinionem habebat: deinde ab ea recedens non persistit in ijs quae suaserat illi Ulysses, neque mentiri & simulare passus est quicquam: ut eam ob causam laude dignus habeatur. Cum enim Ulyssis consilio simulasset se iratum Graecis omnia Troiae oppugnatione redire in patriam uelle, promississetque Philoctetae se eum domum secum reducturum: conareturque eo dolo ipsum inuitum atque inscium ad Troiam deducere: postea ubi uidit ipsum mendacium illecebrum libenter sequi, mutauit sententiam, aegre ferens quod eum mentiendo deciperet: atque ita inquit:

- » Neo. O Iuppiter, quid agam: ipse deprendar malus?
 » Dum falsa dico, & celo quae non debeo?
 » Phi. Homo iste, nisi sum mente turbatus mea,
 » Videtur esse proditorum me: & suam
 » Nobis relictis nauigaturus domum.
 » Neo. Non te relinquam certe ego: sed si haud queam
 » Te nunc reducere, id molestum erit magis.
 » Phi. Quid inquis o fili: quid haud intelligo.
 » Neo. Celabo te nil: explicabo at omnia.
 » Troiae necesse est mecum ut adeas littora:
 » Graiumque uisus atque Atridarum manus.
 Euftrat,

z iij

Quin etiam captiosa ratio mentiens, dubitatio est. dum enim uolunt incredibilia conuincere, ut si assequuti fuerint, arguti esse uideantur: facta ratiocinatio dubitatio euadit. uincta enim mens est, dum stare quidem non uult, propterea quod non placet quod conclusum est: quia tamen quo modo soluat rationem non habet, progredi non potest.

Præterea captiosa ratio, id est cauillatoria et sophistica mentiens, dubitatio atque hæsitatio, est. cauillatores. n. & sophistæ dum conuincere aduersarium uolunt, qui uerbi gratia se opinari fateatur, lapidē visu carere, & non inspicere: ita interrogat. nonne illud uidet, quod uidet? cum ille assentitur, subiungit: at lapidē uidet: lapis igitur uidet. quæ sanè ratiocinatio dubitationem affert, obscuram & argutam, cuiusmodi esse porro uidetur, cum assequuti fuerint: id est aduersarium induxerint fateri lapidē visum habere & inspicere, cuius prius contrarium asseriebant. hæsitatio. n. est & dubitatio, cum mens stare atque acquiescere non uult conclusioni, cui assensionem præbuit, quæ est, lapidē visu esse præditum atque intueri: eo quod non placet: progredi tamē nequit, propterea quod dissoluere rationem & cauillationem non potest. Si igitur continentia est quæ in omni opinione persistit, incontinentia quæ ab omni dimouet: in captiosis ratiocinationibus continentia mala, incontinentia bona esse reperietur. si enim qui fatetur lapidē uidere, in ea sententia persistat, malum: si ab ea recedit, bonum est.

Euenit autem ex quadam ratione, ut imprudentia cum incontinentia uirtus sit. contraria enim agit ob incontinentiam quam existimet: mala autem esse bona, non esseque agenda existimat: quare bona & non mala aget.

Euenit, inquit, ex hac ratione, si. incontinentia ex omni opinione exturbatrix est: ut imprudentia cum incontinentia coniuncta, uirtutem efficiat. nam si quispiam & imprudens & incontinens sit: quatenus est imprudens, bonum esse malum opinatur: id est non adulterari esse malum existimat: quatenus uero est incontinens, etali opinione exturbatur, & bonum esse adulterium non committere putat, atque agit bonum: agere autem bonum, uirtus est. cum sit enim incontinens contraria agit ijs quæ imprudens existimat: existimat uero bonum, id est non adulterari, esse malum: quare ob incontinentiam bona & non mala operabitur. at ex duobus uitijs uirtutem creari, atque effici, absurdum est, immo fieri nullo modo potest: quippe cum neque ex ignauiā & audacia existere ulla uirtus queat.

Accedit quod qui ex eo quod persuasus est & ex electione iucunda & agit & sectatur, melior esse eo uideretur, qui non ex consilio, sed ex incontinentia eadem agit. aptior. n. est, ut curetur: quippe qui admittere dissuasionem possit, at incontinens ei prouerbio est obnoxius, quo dicimus. quando aqua fauces strangulat, quid amplius bibere opus est? nam si non persuasus esset ea quæ agit, si dissuaderetur, desisteret: nunc autem persuasus, nihilo minus alia agit.

Intemperantem incontinente esse meliorem ostendit. intemperans enim, inquit, cum non sanam ac validam rationem habeat: id est cum non cognoscat scortari esse malum, id agit. quod si ab alio audiret, ac doceretur malum id esse, euitaret, ac fugeret. incontinens uero cum scortari malum esse sciat, neque id euitet, quo modo si ab alio disceret, effugere id, atque euitare unquam posset? quare intemperans incontinente melior est. intemperans. n. qui agit iucunda, id est scortatur ex electione, & persuasus, id est opinatus id bonum esse, utpote rationem validam habens, melior incontinente esse uideretur, qui agit bonum & non scortatur, non ex consilio, id est non quia rationem habeat corruptam, validam enim eam & sanam habet, sed ex incontinentia. sanabilior enim est intemperans eo quod dissuaderi posset: atque ita fieret ut scortationem euitaret, si ab alio id malum esse audiret ac disceret. at incontinens ei prouerbio obnoxius uideretur, quo aiunt: si aqua suffocat & lædit, quid aliud bibere opus est? id quod disci consuevit de illis qui ab illis ipsis læduntur, unde utilitatem consequuturos se esse existimabant. si. n. ab ijs quæ iuuare, atque emolumentum asferre queunt, offensionem patiuntur: quid passuros esse istos ab ijs quæ non nisi possunt ledere, sperandum est? sic incontinens si ualenti

tem

tem habens rationem & cognoscens scortari esse malum non iuuatur: qui iuuabitur si ab alijs idem nihilo minus esse malum audiuerit: nam si non esset persuasus, id est si non cognosceret ea quæ agit, id est scortari, id quod agit, esse malum: fortasse si dissuaderetur ab alio audiendo ac discendo illud esse malum, a scortatione desisteret: nunc autem persuasus, id est cognoscens scortari esse malum, non aliud tamen agit, sed ipsum illud quod malum esse cognoscit.

Insuper si circa omnia incontinentia & continentia uersatur, quis absolute incontinens erit: nam omnes incontinentias qui habeat, est nemo. quosdam autem absolute esse dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: quippe cum dubitationis solutio nihil aliud quam inuentio sit.

Ad id etiam nunc obijcit, quod superius ex opinione quorundam dixerat, alios iræ, alios honoris, alios cupiditatis incontinentes esse. inquit enim si circa omnia, id est iram, & honorem, & lucrum, & cætera omnino continentia & incontinentia uersatur: quis absolute, id est proprie incontinens sit, non reperietur. nullus enim omnes incontinentias habet: sed alius iræ, alius honoris, alius pecuniarum cupiditatis & lucri incontinens est. Quocirca quia alii quos esse absolute, id est proprie incontinentes dicimus, alius uero habet hanc incontinentiam, alius illam, uniuersas simul nemo: opinionem hanc absurdam esse manifestum est.

Quoniam pacto incontinentes agant.

Cap. III.

Primum igitur considerandum est, utrum cognoscentes necne, agant, & quo modo cognoscentes: deinde circa quæ incontinens & continens, hoc est utrum circa omnes uoluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit: tum utrum continens & tolerans idem sit, an diuersus: & simili modo de cæteris quæ cognata contemplationi huic sunt.

Cum veterum opiniones de continetia & incontinentia exposuerit, aduersusque eas dubitarit: nunc quæ ex ipsis reprobandæ, quæ admittendæ sint, quemadmodum a principio proposuerat, uult declarare: priusque ea quæ est quæsiturus, proponit: atque inquit, primum considerandum esse, utrum incontinentes cognoscentes scortari esse malum scortentur, an non cognoscentes: & si cognoscentes id faciunt, quo modo ex scientia ne, an ex opinione cognoscant: deinde quærendum, circa quæ subiecta continens & incontinens uersetur: circa omnesne uoluptates, omnesque dolores, an circa definitas quasdam uoluptates, quosdamque definitos dolores: ex iucundis enim alia natura sunt eiusmodi, per seque appetenda, ut honor, & uictoria: alia non natura, sed constitutioe. præterea quia, ut superius dixit, nonnulli continentem & tolerantem esse eundem opinantur: utrum idem sit an diuersus, quærendum item est: & similiter de alijs, quæ affinitatem & cognationem quandam cum hac consideratione habent, atque ad hanc doctrinam pertinent.

Initium autem considerationis est, utrum continens & incontinens in eo quod circa quædam, an in eo quod quodam modo uersantur, habeant differentiam: id autem quod dico tale est: utrum incontinens ex eo quod circa talia uersatur tantummodo, sit incontinens, an ex eo quod quodam modo uersatur, an non, sed ex utrisque.

Omne quod ab aliquo differt, aut subiecto differt, aut modo: aut utrisque, id est & subiecto & modo discrepat. exempli causa temperantia a fortitudine diuersa est, tum subiectis rebus, quippe cum ipsa circa uoluptates & dolores, fortitudo circa fiducias & timores uersetur: tum modo etiam differt, ipsa enim delectatur quibus debet, honestumque est: illa quibus debet, confidit. Inquit igitur, primum consideremus an continens & incontinens differentiam inter se habeant: id est diuersi inter se sint in eo quod circa quædam uersantur: id est in subiectis ipsis. ut circa alia continentis, circa alia incontinetis negotium sit. an in eo quod quodam modo uersantur: id est an modo dūtaxat, non subiecto differant. hoc est, ut clarius ipse

explicat, utrum incontinentes à continēte diuersus sit, ex eo quod circa talia subiecta versatur, circa quæ non versatur continēs: id est utrum subiecto differat inter se, an non differat quidē subiecto, sed ex eo quod quodā modo versatur, id est modo ipso: an nō modo differat tantūmodo, sed ex utrisque: id est & subiecto & modo diuersi inter se sint. re vera autem nō subiecto, sed modo inter se discrepant: circa eadem enim continēs & incontinentes versatur, id est circa venerea, & voluptates quæ tactu percipiuntur: sed modo differūt. ille enim continet se, & venerea, turpesque voluptates coerces, & superat: hic nō cōtinet, & superatur.

Deinde an incontinentia & continentia circa omnia uersetur, nec ne? qui enim absolute est incontinentes, non circa omnia uersatur, sed circa quæ intemperans: neque absolute ad ea sese habet: idem enim cum intemperantia esset: sed eo quod hoc modo habet. ille enim ex electiōne ducitur præsentem uoluptatem semper esse persequendam existimās: incontinentes uero cum non existimet, persequitur.

Præterea querendum est an circa omnia, i. an circa iram quoque, & honorem, & uictoriam continēs & incontinentes uersetur, nec ne? superius enim dixerat tam iræ, quæ honoris & lucri incontinentem dici quempiam, unde hic dubitationem soluit, non circa omnia in quibus proprie incontinentem uersari: id est non circa honorem & lucrum & cetera huiusmodi, sed circa venerea tantummodo, circa quæ intemperans quoque uersatur. neque absolute ad ea sese habere, id est non in modo conuenire: nam cum circa eadem subiecta incontinentia & intemperantia uersentur, si modum quoque haberent communem, sequeretur, ut utraque: id est essent: sed eo inter se differunt, quod hoc quodam modo sese habent ad subiecta, id est in modo discrepant. quippe cum incontinentes cognoscens turpes voluptates esse prauas ab ipsis superatur: intemperans uero neque omnino esse prauas eas cognoscit, sed bonas esse existimat: ut modo ipso tantum inter se diuersitatem habeat. alter enim validam ac sanam habet rationem, id est incontinentes: alter id est temperans infirmam ac corruptam. intemperans siquidem à turpibus uoluptatibus ducitur ac superatur eligens, atque ipsas esse bonas existimans, ipsasque esse persequendas, id est captandas atque inquirendas putans: incontinentes uero licet scortationem non bonam sed malam esse arbitretur, eam tamen persequitur atque inquit inuitus, & absque electiōe, à turpi cupiditate inductus ac superatus.

Nam si uera opinio, & non scientia sit, ex qua incontinentes agunt homines, nihil ad rationem id refert: cum nonnulli ex his qui opinantur, non ambigant, sed certo se scire existiment. si igitur opinantes propterea quia leuiter credunt, magis quam scientes præter existimationem suam agent: scientia ab opinione nihil differet. nonnulli enim sunt, qui nihilo minorem his quæ opinantur, quam alij his quæ sciunt, fidem adhibeant. id Heraclitus ostendit.

Dixerat superius incontinentem non habere scientiam, sed opinionem. nam si scientiam haberet, non peccaret: scientia enim impeccabilis est, ac minime erras. quoniam uero errat incontinentes à cupiditate superatus, habere opinionem uidetur, quæ errare potest, certa que haud quæ est. Inquit igitur, si dicamus opinionem habere incontinentem ex qua incontinentes agit, & non scientiam, nihil refert: idem enim est. nam si opinio omnis esset erratica, atque instabilis, recte dicerent opinione, & non scientia esse præditum incontinentem: sed cum opinio aliqua sit, quæ nihilo minus quam scientia firma ac stabilis habeatur: non recte illorum sententia est. quippe cum nonnulli ex his qui opinantur, non ambigant, & anceps sint in his quæ opinantur: sed certo se scire ea putent: ut Democritus, qui cum omnia ex indiuiduis corporibus constare assereret, certo se opinari dicebat. si itaque qui opinantur, propterea quod leuiter credunt, id est quia infirmam, & incertam habent fidem, ac persuasionem de rebus, præter existimationem & opinionem agunt. i. peccant & errant magis quam scientes: nulla propterea erit quantum ad scientiam & opinionem spectat, differentia. eo quod certa quoque ac firma opinio reperitur. nonnulli enim his quæ opinantur, magis credunt, quam alij qui scientia sunt præditi, his quæ sciunt. id quod Heraclitus ostendit: firmam scilicet, ac certam reperiri opinionem posse. ille enim cum motum non esse opinaretur, quasi certo id sciret, ita asseuerabat.

Sed

Sed quoniam duobus modis scire dicimus: tamen dicitur scire, qui habet scientiam & ea non utitur, quam qui utitur: differentia erit, si quis agat ea quæ non debet, dum habet quidem scientiam, sed non contemplatur, & dum contemplatur: hoc enim uidetur absurdum: sed non dum non contemplatur.

Cum ostenderit, siue opinionem, siue scientiam habere incontinentem dicat quispiam, in eandem absurditatem incursum. nunc quatuor argumentationibus dubitationem hanc soluit: quo modoque cognoscit incontinentes, declarat. primamque argumentationem in hunc modum aggreditur. scire duobus modis sumitur. sciens enim & ille dicitur qui habitum & scientiam iam adeptus est, licet ea non utatur: id est quauis ex scientia illa minime operetur. et ille quoque sciens appellatur, qui & scientiam uidelicet geometriæ habet, & ea utitur, id est ex ea operatur. differentia igitur est, si erret quispiam sciens scientia quidem præditus, sed non contemplans: id est ex ea scientia non operans: & si & scientia præditus, & contemplans siue operans idem faciat. diuersum item est, si agat quis ea quæ non debet, dum habet quidē scientiam, sed non contemplatur. id est dum non operatur ex ea scientia, & dum operatur. id. n. indignum est, & absurdum, cum quis habens scientiam, & ex ea operans errat, ac peccat: non autem cum non contemplans atque operans titubat, licet scientia præditus sit. exempli gratia si grammaticæ scientiam habes quispiam, & non ex ea operans, sed ad aliud spectans, atque animus aduertens interrogetur de nomine Aeneæ, scribatur ne cum simplici uocali in principio, an cum diphthongo, & respondeat cum simplici uocali: non est absurdum: quippe cum aliud agens ac considerans id dixerit. sed si & scientia præditus, & attendens atque operans ut grammaticus eodem modo errarit: illud uero admiratione dignum sit, necesse est. sic incontinentes, licet sciant scortationem esse malam, non tamen ex ea scientia operatur, ut abstineat uidelicet ab ea re, quam cognoscit esse malam. quod si habet quidem scientiam, non tamen secundum eam agit, sed à cupiditate tractus scortatur, nihil mirum esse debet.

Præterea cum duo propositionum modi sint, nihil uetat, quo minus qui utraque habet, præter scientiam agat, dum uniuersali utitur, & non particulari. particularia enim ea sunt quæ in actionem ueniunt.

Alterum argumentum est. nam cum duæ sint propositiones uniuersalis altera, altera particularis, qui uniuersalem cognoscit, particularem quoque uel actu uel potestate cognoscit necesse est: quippe cum particularis sub uniuersali contineatur. nihil igitur prohibet, quin agat præter scientiam, id est erret ac titubet ille qui habet quidem utraque propositiones uniuersalem, & particularem, sed uniuersali utitur, id est operatur circa illam, eamque actu cognoscit: particulari autem minime utitur, id est circa particularia minime operatur, quæ potestate non actu cognoscit. particularia enim actioni subijciuntur, circaque ea unusquisque operatur, non circa uniuersalia. unde quia particularia agit unusquisque, fit, ut qui errat, in errorem incidat dum particularem propositionem ignorat. nam si cognoscit uniuersalem quispiam: omne uerbi causa ueratrum mortiferum esse, ac purgare: particularemque ignoret: hoc scilicet ueratrum esse: atque ita id quasi salubre medicamentum exhibeat, atque erret: nihil absurdum est. sed tunc est mirandum, cum particulariter hoc esse ueratrum cognoscens id alicui exhibet.

Diuersum autem est uniuersale: alterum enim in ipso, alterum in re est: ut omni homini sicca conferre: & ipsum esse hominem: uel siccum esse quod huiusmodi est: an uero hoc huiusmodi sit, aut non habet, aut non operatur.

Uniuersalis quoque differentia est: aliud etenim in ipso sciente & in persona consideratur, aliud in re. si igitur quod in se est uniuersale cognoscit quispiam, particulare etiam simul sciat necesse est: quippe cum qui se ipsum ignoret, sit nemo. uerbi causa omni homini conferre sicca, uniuersalis propositio est in ipso, propterea qui hunc cognoscit, necessario cogniturus etiam particularem est, se scilicet esse hominem, atque ideo sibi quoque sicca conferre. Item ut alio exemplo utamur, alia uniuersalis propositio in ipso erit huiusmodi: omni homini iusta agere cōducit: quam qui scit, sciat quoque particularem necesse est, id est se esse hominem, atque ideo sibi quoque iuste agere esse utile. Cum uero uniuersale est in re, ut omne siccum

esse huiusmodi, id est utile esse: nequaquam qui id cognoscet, particulare etiam sciturus est: sed an hoc huiusmodi sit, id est an hoc sit siccum, vel non habet, id est vel scientiam non habet & ignorat, vel si cognoscit circa ipsum id tamen non operatur. simili modo quoque si omne veratrum purgare quispiam nouerit, quod vniuersale in re est, non continuo etiam hoc esse veratrum cogniturus est: quæ est propositio particularis.

Ex his igitur modis incredibile est quanta differentia futura sit: ut si ita cognoscat quispiam, nihil absurdum: si aliter, mirandum uideatur.

Ex his duobus propositionum modis vniuersalis scilicet, & particularis incredibile est quanta differentia futura sit: id est longe maxima est differentia: ut nihil absurdum esse uideatur, errare scilicet, & peccare, si ita cognoscat aliquis vniuersale & non particulare. nam cum in vniuersali nullus operetur, sed in particulari: si ignorata particulari propositione erraret aliquis, absurdum non est: sed si aliter fiat, id est si cognoscens quis & vniuersale & particulare peccet, tum mirandum & nouum uideri debet. sic absurdum minime est, si incontinens cognoscat quidem vniuersale, adulterium scilicet esse malum, sed à cupiditate superatus particulare ignoret: atque ita quasi bonum id esse existimans peccet, atque adulteretur.

Ad hæc habere scientiam alio modo contingit hominibus, quam dictum sit. nam dum habet quis, & ea non utitur, diuersum esse habitum uidemus: ut & habere quodam modo & non habere uideatur: cuiusmodi est qui dormit, qui furit, qui uino oppressus est. ita autem affecti sunt etiam illi qui in perturbationibus sunt constituti. iræ enim & uenerorum cupiditates, nonnullaque huiusmodi corpus etiam manifeste immutat, quosdamque in furores inducunt: ut pateat simili modo affectos incontinentes dici oportere.

Aliud argumentum hoc est, quod cum primo videtur conuenire: sed in eo tamē differt, quod illic de eo dicebatur, qui habebat scientiam, & sponte non operabatur: hic de eo agitur, qui cum habeat scientiam, inuitus tamē non agit: quippe cum ab ebrietate & ira agere prohibeatur. Contingit igitur, inquit, ut alio etiam modo scientiam habeant homines, quæ in duobus argumentationibus dictum superius fuerit. nam dum habet homo scientiam & ea non utitur, id est prohibitus secundum eam non operatur, habitum diuersum esse conspiciamus, ut & habere quodam modo, & non habeat. ut dormiens, si geometra sit, habeatque scientiam, etiā non habere dicitur: quatenus. n. habitu est præditus, sciens appellatur: quatenus à somno prohibetur, ne secundum eam agat, inscius, non habensque scientiam dicitur. simili modo uino oppressus, id est ebrius, & furens, & habere & non habere quodam modo dici potest. nam quia habitum scientiæ iam habet, habere: quia ab ebrietate & furore impeditur, quo minus secundum eum operetur, non habere scientiam dicitur. sic quoque qui in affectuum perturbationibus constituti sunt: id est qui uenerorum libidine, aut ira incitantur, non secus atque ebrii, & furentes afficiuntur: sunt. n. etiam ipsi sopita ac grauata ratione, ac quibusdam quasi stimulis exagitantur. neque tantum animam ita habent perturbatam more ebriorum, & furentium: sed palam etiam in corpore immutationem quandam præ se ferunt. irascenti enim homini oculi excandescunt, ac rubent, ut furere uideatur: amanti pallet facies. nonnulli quoque ex nimia amoris uehementia mente exturbati in insaniam ac furorem prorsus conuersi sunt. perspicuum igitur est, incontinentes simili modo se habere ut ebrii & furentes. sicut enim illi quauis scientiam habeant, ebrietatis tamen & furoris perturbatione impediti secundum eam non operantur: sic incontinentes cum synceram habeant rationem ac sanam, cognoscantque scortationem esse malam: à uehementi turpi cupiditate prohibentur, quo minus agant, sicut ratio præscribit ac iubet.

Quod autem uerba ex scientia dicant, id argumentum nullum est. qui enim sunt in his affectibus constituti, demonstrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, connectunt quidem uerba, nondum tamen sciunt. cognatum enim, ac coalitum esse oportet: ad quod tempore opus est. Quocirca eos qui incontinenter agunt, ita dicere existimandum est, ut

illi

illi faciunt, qui histrionis munere funguntur.

Quod si inquit incontinentes uerba ex scientia dicunt: sciunt. n. adulterium esse malum, dicuntque quemadmodum sciunt, id esse malum: nullum id argumentum est: id est nihil id ad rationem facit. qui namque in his affectibus sunt, id est in ebrietate, & furia, suntque ebrii & insani: demonstrationes, ratiocinationesque demonstratiuas, uerbaque Empedoclis dicunt, non tamen quid dicant, intelligunt. simili modo pueri qui primum discere inceperunt, connectunt etiam ipsi orationem & dicunt: Iram magnanimi Pelidæ concine diua. nondum tamen sciunt, & intelligunt. opus enim est, ut si scire, & intelligere quispiam uult ea quæ dicit, cognatus sit & coalitus: id est ut habitum prius disciplinarum compararit, ita ut habitus in ipso cognoscatur, ac coalescat quasi in naturam. hoc autem, id est habitus huius acquisitio non nisi longo tempore, laboreque multo comparari potest. Unde quemadmodum faciunt histriones, qui cum carmina Homeri sumpta persona Hectoris, vel Achillis recitant, non intelligunt quid dicant: ita incontinentes, licet dicant malum esse adulterari: adeo tamen à turpibus voluptatibus perturbatam, atque obtenebratam mentem habent, ut quid dicant, nequeant intelligere: atque ita cum non intelligant quid dicant, si errant, & adulterium quasi bonum existimant, ac committunt, absurdum nullo modo est. Hanc rationem Aristoteles quæ cæteras admittere magis uidetur.

Adde quod ita quoque naturali quadam ratione inspicere causam quispiam posset. altera enim uniuersalis opinio est: altera de particularibus rebus, quibus præsidet sensus. quando autem ex ipsis una euaserit: alibi quidem enunciet anima, in effectiuis uero, agat statim, necesse est. ut, si omne dulce gustandum est, hoc autem est dulce, utpote unum quoddam ex particularibus: necesse est ut qui potest, & non prohibetur, simul hoc quoque agat.

Quarta hæc est ratio & solutio. Ex opinionibus altera est vniuersalis, altera circa particularia, quibus particularibus uerbi causa uisui expositis sensus ipse inspiciendi præsidet ac dominatur: id est in quæ percipienda & cognoscenda ius habet sensus. ex quibus quidam duas opinioibus inter se complexis cum una extiterit, id est cum duas has, particularem. s. & vniuersalem inter se commiscueris, ratiocinationemque constitueris: necesse in quibusdam est enunciare, id est fateri atque asserere id quod fuerit collectum ac conclusum. id quod tunc uidelicet fit cum propositiones sunt intellectiuae. ut si dicamus: Socrates est homo: homo est animal: Socrates igitur animal est. hic quod concluditur agi minime potest. sed in effectiuis, id est cum effectiuis, id est actiuis sunt opiniones, quod concluditur non enunciandum & dicendum, sed agendum est. ut si dicam, hoc dulce est: omne quod dulce est gustare oportet: hoc igitur gustandum est: utpote unum quoddam ex particularibus. quia. n. quod concluditur ex particularibus est atque agendis: necesse est ut qui id colligit, si potest, & non impeditur, simul hoc agat, & dulce id degustet.

Quando igitur uniuersalis opinio inest, quæ prohibeat gustare: altera uero, quæ omne dulce suaue esse dicat: hoc autem est dulce, atque hæc est, quæ operatur: forte uero adest cupiditas: illa quidem fugiendum esse ait, cupiditas ducit: quippe cum mouere unumquodque ex membris queat. Quare fit ut ex ratione quodam modo & opinione incontinenter quispiam agat: quæ quidem opinio non per se. sed ex accidenti contraria sit. cupiditas enim, non opinio recte rationi contraria est.

Quando igitur uniuersalis opinio gustare prohibet, quæ inquit nihil dulce gustandum esse: altera uero etiam ipsa uniuersalis, omne dulce iucundum esse dicit: estque particularis, quæ hoc esse dulce inquit, quæ quidem particularis opinio ipsa operatur: id est ex qua particulari unusquisque operatur: tunc si forte cupiditas insit, quæ ad hoc dulce degustandum incitet, atque inducat: tunc porro illa. s. uniuersalis opinio, quæ nullum dulce gustandum esse ait, hoc iucundum fugere, ac minime degustare iubet: cupiditas uero ducit, atque incitat, ac uel inuitum ad dulce id degustandum compellit. nam ea non animam tantum turbat, ac per-

mouet: sed vnumquodq; etiam ex corporis membris ita potest incitari, vt ad id quod appetitur, consequendum festinans feratur. quare contingit, vt ex ratione vniuersali, quæ aī, nihil dulce esse gustandum, & ex particulari opinione, qua hoc esse dulce alleritur, incontinenter quodam modo quispiam agat. / quodam modo adiunxit, vt ostendat non ex ratione vniuersali, & particulari opinione absque vlllo medio effici, vt incontinenter agamus: sed cupiditatem intercedere, quæ vniuersalem opinionem & particularem contrarias inter se reddit. non enim particularis opinio quæ dicit, hoc esse dulce, contraria per se est, rationi vniuersali nihil dulce esse degustandum asserenti, quæ enim inter has esse contrarietas potest: sed ex accidenti contraria efficitur, nam quia accidit, vt cupiditas cum particulari opinione conueniens gustatum ad percipiendum id quod dulce est, cogat: ea de causa particularis & vniuersalis opinio contrariæ euadunt. cupiditas siquidem est, quæ rationem vniuersalem, opinio nemq; particularem contrarias inter se facit. non opinio ipsa particularis per se est contraria rectæ rationi, id est vniuersali. quare incontinenter rationem quidem habet vniuersalem, malum esse adulterari, & particulare etiam cognoscit, hoc videlicet esse adulterium: sed a cupiditate inuitus mouetur, atque ad adulterium perpetrandum inducitur.

Vnde etiam bestię incontinentes propterea non sunt, quia particularium imaginationem & memoriam habent, non vniuersalium existimationem.

Vnde etiam fit, vt bestię propterea incontinentes minime dicantur, quia existimationem, id est cognitionem & rationem vniuersalem non habent: sed particularium tantum memoria quadam, atque imaginatione præditæ sunt. nam asinus si deciderit in foueam aliquam, vbi foueam videt, imaginatione concipit se illuc decidisse, atque eam euitat, non ratione aliqua, sed recordatione quadam inductus. incontinentes vero cum rationem vniuersalem habeat, ex cupiditate & libidine eam transgreditur, ac quasi ignorat: atque ita incontinenter se gerit, atque adulterium committit.

Quo modo uero soluatur ignorantia, & incontinentes rursus efficiatur sciens: eadem ratio est, quæ & de temulento & dormiente, non propria huius affectionis. quæ quidem a naturæ indagatoribus audienda est.

Quo modo ignorantia incontinentis discutatur: eadem ratio & causa in hoc affectu. in incontinentia est, quæ & in ebrio, & dormiente, non propria aliqua & diuersa. quam sanè rationem & causam requirere a naturæ perscrutatore, ac discere debemus. quippe cum naturalis cõtemplator quæ pars animæ, quæq; eius facultas afficiatur, optime nouerit. quem admodum igitur si quis grammaticus cum sit, inebrietur, vini exhalatione turbata mentem, atque offuscata habet: donecq; exhalatio illa perseverat, operari quippiam vt grammaticus nequit: sed tunc tantummodo operatur, cum vinum iam deferbuit, vaporesq; emittit ad cerebrum destitit: sic incontinentes, licet malum esse adulterari cognoscant, ex nimie tamen cupiditatis incitatione eam mentis obnubilationem, obtenebrationemq; contrahit, vt cognitionem illam & scientiam tantisper amittat, quoad cupiditatis vehementia perdurat. nam vbi feruoris illius subsidit, cessatq; impetus: ignorantia statim discussa fit, vt eandem cognitionem & scientiam quam de adulterio prius habebat, q̄ malum sit, rursus recipiat.

Quoniam autem ultima propositio est expositæ sensui rei opinio, actionumq; domina est: hanc uel non habet, qui in affectu est constitutus, uel ita habet, ut non tamē eo quod habet eam liceat scire, sed dicere duntaxat, nō secus ac uino oppressus Empedoclis carmina. propterea item q̄ ultimus terminus non est vniuersalis, neq; ita ut vniuersalis scientiam efficere uideretur.

Quia, inquit, postrema propositio, id est particularis opinio sensui expositæ rei & particularis cognitio est, quæ domina est actionum, ipsarumq; agendarum principium est: hæc particularem, scilicet opinionem, quæ adulterium committere malum esse inquit, uel non habet. non cognoscit incontinentes qui in affectu est constitutus, hoc est dum adulteratur: uel ita habet ipsam, vt non liceat scire. ita vt nō propterea sciat, & cognoscat dum eam habet. sed sicut ebrius dicit quidem carmina Empedoclis & pronūciat, quid tamē dicat ignorat: sic incontinentes licet adulterium hoc esse malum dicat, non cognoscit quid dicat. Propterea itē q̄

ultimus

ultimus terminus, id est particularis propositio non est vniuersalis, neque videtur ita scientiæ effectrix esse vt vniuersalis: nam scientia vniuersalis est, non particularium: ideo nō est absurdum, si incontinentes cum non habeat scientiam de eo adulterio quod committit, q̄ malum sit, errat ac peccat. cum enim scientia sit vniuersalis, circa vniuersalia uero nō operetur quispiam, sed circa particularia: particularium autem non sit scientia: si circa particularia errat ac peccat incontinentes, nihil mirum est: quippe cum de eis habere scientiam nō possit. tunc enim esset absurdum, si circa vniuersalia erraret, quorum scientia præditus est.

Atque id quod quærebat Socrates uidetur contingere. non enim affectus existit præsentē ea, quæ uidetur proprie esse scientia, quippe quæ neque ipsa ex affectu distrahatur: sed præsentē ea quæ sensiuā est. Vtrū igitur cognoscens nec ne, & quo modo cognoscens agere incontinenter quispiam possit, hæcenus dictum sit.

Socrates fieri non posse dicebat, vt quis scientia aliqua præditus secundum eam erraret: id quod quoq; hic contingit. incontinentes siquidem circa vniuersalia quorum habet scientiam, minime errat: sed circa particularia, quorum scientia non est. non enim præsentē scientia quæ proprie ita dicitur: seu vt alia lectio fert, quæ domina omnium est. *i. κυρία οὐσας, nō κυρίως*, quæ in quā omnia vincit, ac superat, affectus & perturbatio existit: id est nō. n. præsentē scientia a perturbatione superatur incontinentes: neq; ipsa hæc scientia a cupiditate distrahitur & confunditur: sed sensiuā tantum est. *i. particularis opinio* quæ a cupiditate superatur: & licet adsit, non prohibet quo minus incontinentes ab affectus perturbatione trahatur inuitus ac peccet. circa hæc. n. peccat incontinentes. nā rationem vniuersalem dicit tantummodo, ac pronūciat, vt in aerem dissoluatur: circa particularia uero operationē suā exercet. Vtrum igitur cognoscens incontinentes succumbit, an minime: & si cognoscens, quo modo cognoscens peccat scientia ne an opinione præditus, satis hucusq; dictum est.

Circa quæ continens & incontinentes uersetur.

Cap. IIII.

Am uero utrum aliquis absolute incontinentes sit, an omnes ex parte: & si sit, circa quæ uersetur, dicendum deinceps est. Circa uoluptates quidem & dolores cōtinentes & tolerantes, necnon incontinentes & molles uersari perspicuum est. Quoniam uero ex ijs quæ uoluptatē afferunt, alia necessaria sunt, alia eligenda quidem per se, sed eiusmodi tamen ut excessum etiam habeant: necessaria quæ ad corpus spectant, cuiusmodi sunt alimentum, ueneris usus, ac cætera huiusmodi corporalia, circa quæ temperantiam & intemperantiam constituimus: non necessaria, sed per se eligenda, uictoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia quæ bona sunt & iucunda: eos qui in his præter rectam rationē quæ in ipsis est, absolute quidem incontinentes non dicimus: sed addētes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incontinentes appellamus, & non absolute: ut pote diuersos, & qui ex similitudine dicantur.

Vtrum aliquis absolute incontinentes sit, id est qui sine additione dicatur, & incontinentes tantum sit, an incontinentes omnes dicantur ex parte, id est cum additione incontinentes iræ, incontinentes lucri, atque huiusmodi: & si incontinentes sine additione sit, circa quæ subiecta is uersetur, dicendum est. Atque ut circa quæ iucunda consistat incontinentia, declaret, iucundorum diuisionem in hunc modum facit: iucundarum rerum quæ afferunt uoluptatem, alia sunt necessaria, vt quæ ad corpus attinēt, vt sunt alimēta. cibus enim & potus si moderate sumantur, necessaria corpori sunt, & iucunda: nā excessus in his quoque vituperatione dignus est, si comedere quispiam & bibere supra satietatem uelit simili modo ueneria uoluptuosa sunt, & necessaria ad speciei cōseruationē, & sobolis propagationem: tum priuatim etiam ijs qui uel calculari, uel uenali morbo afficiuntur. alia uero sunt nō necessaria, sed eligenda tamē atque expetenda per se, vt honor, diuitiæ, uictoria. omnes, u. eligūt atque anteponunt

diuites fieri, victoriā adipisci, possessiōes, gloriā, potentatū, ac bona huiusmodi cetera. Cum igitur duplicia sint quæ voluptatem efficiunt necessaria, & nō necessaria: qui in his, non necessarijs excedit, & supra modum ditescere, vincere, & gloriosi fieri student præter rectā rationem quæ in ipsis est, quæ mediocritate in omnibus vtendum esse præcipit, huiusmodi homines non absolute, id est non sine additione incontinentes dicuntur: sed opus additū tamēto quodam est. non enim incontinentes tantummodo illos appellamus, sed adiungimus vel lucri, vel pecuniarum, vel tale quippiam: atque incontinentes lucri, incontinentes pecuniarū, incontinentes honoris vocare consueuimus: & non absolute, id est non sine adiunctione solum incontinentes eos dicimus: quippe qui ab eo diuersi sunt, qui proprie incontinens sine alia adiecta re dicitur: & ex similitudine quam habent cum eo qui proprie continens est, ita appellatur. nam quemadmodum illi qui proprie incontinentes dicuntur, incontinentes dicuntur eo quod in vsu venereorum excedunt, ac nimij sunt: sic hi qui cum additione eodem hoc nomine appellatur, ita appellatur eo quod cum excessu atque immoderate & vincere, & ditescere, atque alia huiusmodi affectat: in eo tamen differunt, quod illi sine additione, hi cum additione vel honoris, vel victoriæ, vel lucri, & similibus incontinentes dicuntur.

Non secus atque ille homo dicebatur qui in olympijs uicit. illius enim communis ratio à propria parum distabat: sed diuersa tamen erat.

Incontinentes victoriæ, lucri, & cæterorum similibus ex similitudine quam in excessu habent ita dicuntur, non aliter quam ille qui in olympijs ludis victor euaserat: qui sicut alius Socrates vel Plato, ita ipse communi nomine homo appellabatur. illius enim communis ratio, id est homo in vniuersali, qui est animal rationale mortale, parum à proprio nomine differēbat, nam homo etiam ipse vocabatur: sed parua quædam additio efficiebat, vt à communi homine discreparet. qui enim volebat ipsum significare, atque ab vniuersali homine separare, ita dicebat. homo qui in olympijs uicit. quāuis enim parum differat communis homo ab homine qui in olympijs uicit, sitque per se similis, est tamē diuersus: eo quod hic particularis sensus expositus est: ille vniuersalis & communis intellectu percipitur. Ita quoque ille qui absolute incontinens est, & qui incontinentes cum additione dicuntur, licet similitudinem inter se quandam habeant, in subiectis tamen rebus differunt, circa quas versantur, diuersique inter se sunt.

Cui rei id signum est, quod incontinentia, non ut terror tantum, sed ut vitium quoddam, quod aut absolute, aut ex parte aliqua sit, uituperatur: horum autem nemo. sed illorum qui circa corporales fruitions uersantur, circa quas temperantem & intemperantem existere diximus, qui non ex electione, sed præter electionem & consilium excessus & iucundorum sectatur, & molestorum fugit, famis uidelicet, sitis, caloris, frigoris, cæterorumque omnium, quæ ad tactum, gustatumque spectant: is non cum additione, quod circa hæc scilicet sit, uerbi causa iræ, sed absolute tantummodo incontinens dicitur.

Diuersos autem esse incontinentes cum additione ab eo qui proprie incontinens dicitur, id signum est. inde patet, quod incontinentia uituperatur, non solum ut peccatum, quippe quæ recta ratione excedat: verum etiam ut vitium quoddam, quod aut absolute, & perfecte vitium sit, aut ex parte quadam. id vitium proximum sit, nam quatenus vitium corruptam habet rationem, incontinentia uero integra: incontinentia perfectum vitium nō est, sed ad vitium accedit. at nemo horum qui cum additione incontinentes dicuntur, honoris scilicet, & diuitiarum, uituperari consueuit. sed illorum qui circa fruitions corporales, id est circa uenerea & eas voluptates uersantur, quæ tactu percipiuntur, circa quas temperantem & intemperantem uersari diximus: qui sectatur excessum voluptatum, & supra modum uenereis utitur, nō ex electione, sed præter electionem & consilium, id est præter rectam rationem: & excessus molestiarum, doloremque afferentium rerum, ut famis, sitis, & similibus fugit, atque uitat: quæritque excessus omnium quæ ad tactum, gustatumque attinent: is absolute & sine additione incontinens est, non cum additione, quod circa hæc scilicet sit, id est quod incontinens iræ, incontinens honoris sit: sed absolute tantum sineque vlla additione incontinens dicitur. nam qui cum electione

electione voluptates sectatur, corruptamque habet rationem, intemperans est: incontinens uero licet integram, sanamque habeat rationem, sine electione tamen & inuitus à cupiditate ad fruendas voluptates trahitur.

Indicio illud est: nam intemperantes circa has, non circa aliquam ex illis dicuntur. & propterea incontinentem & intemperantem, continentem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem constituimus, propterea quod circa easdem quodam modo voluptates, doloresque eosdem uersentur. quamquam hi circa eadem quidem utriusque uersantur, non tamen eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt.

Proprie incontinens esse eum, qui circa corporales voluptates, id est circa uenerea uersatur, hinc patet, quod intemperans circa easdem has uenereorum voluptates existunt, non circa aliquam ex illis, iræ scilicet aut lucri, aut huiusmodi alicuius: quippe cum intemperans iræ, aut honoris, aut lucri, intemperans minimè dicitur. Quare incontinens proprie ille est, qui circa eadem circa quæ & intemperans, id est circa uenereorum voluptates uersatur: unde etiam sine additione vlla incontinens dicitur, ac propterea quia circa eadem subiecta utriusque uersantur, incontinentem & intemperantem in eodem constituimus, id est eundem esse dicimus: non quempiam ex illis qui cum additione incontinentes uocantur, sed absolute & proprie incontinentem etiam cum intemperante eundem dicimus, & continentem item cum temperante, eo quod circa easdem voluptates uenereorum quodam modo utriusque uersantur. quodam modo adiungit, ut incontinens & intemperans differentiam ostendat: qui licet eadem subiecta habeat, circa quæ operentur, non eodem modo tamē utriusque operationes suas exercent: sed illi, id est intemperans eo quod corruptam habet rationem, malum eligentes, id est ex electione & proposito agit: hi, id est incontinentes non eligentes, hoc est non proponentes malum agere, sed bonum, quippe qui rationem adhuc integram ac sanam habeant, à cupiditate tamen inuiti ad perpetrandum flagitium aliquod trahuntur.

Unde magis intemperantem eum diceremus, qui uel nihil, uel leuiter cupiens & excessus sectatur, & dolores mediocres fugit: quam hunc qui propterea idem facit, quia uehemente cupiditate afficitur. quid enim faceret ille si aut ualida aliqua cupiditas, aut in necessariarum rerum inopia uehemens dolor incesset.

Idcirco peior ille est, magisque intemperans merito dicitur, qui etiam si nō cupiat, uel leuiter & parum cupiat, excessum uenereorum voluptatum sectari consueuit, & fugere mediocres & paruos dolores: quā hic incontinens, qui uehementi cupiditate superatus malum præter electionem agit. nam si intemperans uel nullo modo, uel parum à cupiditate permotus, atque incitatus uenereis uti supra modum solet: si incesset ipsum atque inuaderet ualida ac uehementis cupiditas, quid faceret: simili modo si ingenti aliquo dolore afficiatur, eo quod per tres aut quatuor dies pane indigeat, quid facturum eum esse credendum est: impium sane aliquod malum, atque intolerandum.

Quoniam uero ex cupiditatibus & uoluptatibus alia sunt ex ijs, quæ genere sunt honesta ac proba: nam iucundorum nonnulla natura sunt expetenda, alia his contraria, alia media, sicut prius diuisum à nobis est: ut pecuniæ, lucrum, uictoria, & honor: in omnibus porro & talibus, & medijs, non quia afficiuntur, & cupiunt, & amant, uituperantur homines: sed quia quodam modo, afficiuntur, & excedunt.

De immanitate ac feritate docturus nonnulla prius de subiectis ipsis exponit, circa quæ immanitas uersatur: atque idcirco cum superius iucunda in duo diuisisset in necessaria, & per se expetibilia: nunc quo feritatis subiectum inueniat, tertium membrum superiori diuisioni adiungit: atque inquit, quoniam ex iucundis alia honesta ac proba, id est bona genere hoc est subiecto sunt. ex iucundis enim alia sunt natura expetenda & bona, ut uictoria, diuitiæ, pecunia

Eustrat.

aa

nix, lucrum: alia cōtraria his, id est natura fugienda: nam comedere carnes crudas licet sua ue nonnullis sit, detestabile tamen est, ac fugiendum: alia autem sunt media, ut comedere, et vestiri: quæ hominibus iucunda quidem sunt, suapte tamen natura neque expetenda, neque fugienda: sed ex indigētia necessaria. concoctis enim ac digestis ijs quæ iam comedimus, sit ut nouo cibo indigeamus, quo ventris esuriam possimus saturare. cum igitur iucunda hæc sint, sicut superius diuisimus. i. sicut in diuisione superiori iam diximus de necessarijs scilicet, & per se expetibilibus, nā tertium membrum, ut dixi, hic adiungit: in omnibus & talibus, i. natura expetibilibus, & medijs, quæ neque expetibilia sunt natura, neque fugienda, sed necessaria, non vituperantur homines, si cupiāt absolute honorari, vel vincere, vel pecunias comparare ac lucrari, neque si edere aut bibere, aut vestiri absolute velint: non enim in eo quod cupiūt, sed in eo quod quodam modo cupiunt, vituperatione digni habentur: id est, eo quod immoderate afficiuntur, & in cupiditate excedunt. ut si vel toto die quis comedere, vel domi manens purpureo pallio ornari, vel supra modum lucrari, ac conquirere pecunias, velit. non enim cupere, sed immoderate cupere vitio datur.

Iccirco quicumque præter rationem uel superantur, uel aliquid ex ijs quæ natura sunt honesta & bona, persequuntur. ut illi qui circa honorem magis quam oporteat, student, uel circa filios & parentes: bona enim hæc sunt, & qui circa ea student, laudari consueuerunt: sed in his tamen excessus etiam quidam est, si quis quemadmodum Niobe aduersus Deos pugnaret: aut erga patrē ita esset affectus, ut Satyrus qui patricola appellabatur. ualde enim infanire uidebatur.

Cū igitur non in cupiditate, sed in modo cupiditatis vituperentur homines: quicumque præter rectam rationem, id est immoderate & exuperanter uel superantur & vincuntur, opprimunturque ab affectibus, uel aliquid ex ijs quæ natura sunt expetenda & bona, querunt, ut honorari, & vincere, & magis quam oporteat, id est supra modum, & cum excessu, affectant, vituperatione digni sunt. ubique enim mediocritas & moderatio laudatur, ut etiam si quis uel honorari, uel lucrari moderate cupiat, non probro detur. nam excessus & immoderatio in una quaque re etiam bona vituperium meretur. nimius quoque amor uel erga liberos, uel erga parentes simili modo est vituperabilis: ut si parentes liberos, uel si liberi parentes immoderate amore prosequantur. nam licet bona hæc sint amare parentes & liberos, & ex ijs quæ bona & expetenda natura sunt, quicumque circa hæc moderate sese gerunt, laudentur: excessus tamen etiam in his vituperatione dignus est. sunt enim nonnulli qui supra modum liberos suos amant: ut Niobe, quæ liberos suos adeo amabat, ut cum dijs etiam pugnare non vereretur. cum enim duodecim liberos haberet mares sex, ac totidem foeminas, tanto amore eos prosequeretur, ut se anteponebat ea de causa Latonæ ausa fuerit, seque dea præstantiorē esse existimaret: quod Latona duos tantum, Dianā & Apollinē, ipsa duodecim procreasset nulla ex parte dijs inferior. at cū suos liberos adeo amat quispiam, ut & deos etiam contemnat, aduersusque eos pugnet: vituperabile proculdubio est. id quod etiam Satyrus faciebat, qui propterea quia patrem supra modum amabat, patricola, id est φιλοπάτωρ, hoc est patris amator uocitabatur. nam cum puellæ cuiusdam amore esset captus, patrisque Sostrati auxilium ad eam potiendā fuisset expertus: adeo ex ea re posthac patrem dilexit, ut post eius mortem se quoque ipse uita priuare uoluerit, ac de rupe quadam præcipitaret. Amare igitur patrem supra modum, ut patre mortuo mori etiam ipse quispiam uelit, vituperatione dignum est. nam etiam Satyrus qui ob patris obitum sibi ipse mortem consciiuit, ualde infanire uidebatur.

Nulla igitur circa hæc prauitas existit ob id quod dictum est: propterea quod unumquodque per se est ex ijs quæ natura sunt expetenda: prauitamen & fugiendi excessus ipsorum sunt. simili modo quoque neque incontinentia: quippe cum incontinentia non modo fugienda, uerum etiam ex ijs sit, quæ uituperatione digna habentur. ex affectus tamen similitudine incontinentiam adiungentes circa unumquodque dicunt. ut malum medicum, malum

malum histrionem, quem absolute malum nullo modo uocarent.

Nulla igitur prauitas, inquit, circa hæc, id est circa honorem, diuitias, amorem, lucrum, ob id quod dictum est, id est propterea quod unumquodque ipsorum, diuitiæ scilicet, honor, amor & similia, ipsa per se ex ijs sunt quæ natura sunt expetibilia: excessus tamen ipsorum, id est querere supra modum honorari, ac supra modum ditescere, atque huiusmodi, fugienda sunt. similiter neque incontinentia proprie est supra modum atque immoderate lucrari, aut honorari, ac tale quippiam affectare. quia incontinentia non tam fugienda est, quam vituperabilis. quoniam uero querere supra modum lucrari, aut honorari, aut amare similitudinem quandam ob excessum cum affectu, id est cum incontinentia habet, eo quod incontinens quoque supra modum & cum excessu frui uenerorum voluptatibus uult, adiuncta incontinentia circa unumquodque ipsorum dicimus, hic pecuniarum incontinens est: lucri incontinens: iræ incontinens: honoris incontinens: ut sine additione incontinentem huiusmodi appellare non soleamus. Quemadmodum si aut medicum uideamus, qui medicina male utatur, aut histrionem, qui male fabulas agat, atque imitetur: non malos absolute uocare consueuimus, sed illum malum medicum: hunc malum histrionem dicimus: quippe cum ipsorum peccatum non vitium absolute sit, ut est incontinentia, aut ignauia, sed vitium in arte quam exercet: ut non immerito malus medicus, malus histrio cum additione appellandi sint.

Quemadmodum itaque neque hic propterea quod unumquodque ipsorum non uitium, sed proportione simile est: ita uidelicet etiam illic existimandum est incontinentiam & continentiam eam dūtaxat esse, quæ circa eadem, circa que temperantia uersatur, & intemperantia. nam circa iram per similitudinem dicimus: unde etiam addentes iræ incontinentem, sicut honoris, & lucri appellamus.

Sicut igitur neque hic, id est in histrione & medico, eo quod peccatum ipsorum vitium absolute non est, sed proportione simile vitio: eo quod peccatum ipsorum similitudinem quandam cum vitio habet: quemadmodum enim in temperantia a recta ratione aberrat, ita hi in sua quisque arte, aberrant ac peccant. sicut igitur si quis uel medeatur male, uel fabulas agat male, non absolute malus, sed cū additione malus medicus, et malus histrio appellatur: ita quoque illic in incontinentia existimandum est. incontinentiam enim & continentiam solum & sine additione eam dicimus, quæ circa eadem subiecta, circa quæ intemperantia & temperantia uersatur: at circa iram, & honorem, & pecunias, atque huiusmodi cætera non proprie incontinentiam, & continentiam, sed per similitudinem immoderatiōis & excessus ita uocamus. unde si uiderimus aliquem pecunias mediocriter amare, eum non absolute continentem, sed cum additione pecuniarum continentem nominare consueuimus. e contrario quem supra modum uel pecunias affectare, uel irasci nouerimus, non absolute incontinentem, sed apposita etiam re circa quam peccat, pecuniarum, uel iræ incontinentem dicimus.

Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiam, eiusque duas esse species.

Cap. V.

Cum autem nonnulla iucunda natura sint, atque ex his alia absolute ac simpliciter, alia pro generibus animalium atque hominum: nonnulla uero non natura, sed partim ex læsionibus, partim ex consuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiusmodi sint: circa quoque horum singula inspicere similes habitus possumus.

De immanitate acturus voluptates in naturales & non naturales distinguit: inquitque ex naturalibus alias esse absolute & in uniuersum omnibus iucundas: ut, comedere & bibere omnibus æque suaue animalibus uidetur, propterea quod humido & sicco alimēto omnia indigent: alias pro genere quorumcumque animalium, atque hominum. quippe cum & animalia quædam herbis, quædam carnibus uesci delectantur: & hominibus alijs alia cibaria iucunda sunt. nonnulla uero non natura uoluptatem afferunt, sed fugienda potius natura sunt. atque ex his alia quibusdam uidentur suaui ex læsione aliqua sensuæ partis quæ uel morbo, uel

Eustrat.

aa ij

infantia contigerit: alia ex consuetudine: alia ex natura praua, prauoq; habitu huiusmodi videtur. Ac circa vnumquodq; horum quæ non natura iucunda sunt similes continetis & incontinentiæ videre habitus licet.

Dico autem ferinos: cuiusmodi erat ea mulier quam grauidarum ventres rescindere, atque inde fœtus comedere consueuisse inquit. uel ea quibus aiunt quasdam efferatas circa Pontum nationes oblectari. alios enim crudis, alios humanis carnibus uesci, alios sibi inuicem infantes ad epulandum mutare perhibent. uel quod de Phalaride dicitur.

Enumerat ea quæ non sunt natura iucunda: atque inquit: infantes comedere iucundum natura minime est: sed tamen id Lamia iucundum videbatur. Lamia enim mulier quædam erat circa Pontum, quæ cum filios suos amisisset: aliarum mulierum filios infantes insectabatur, atque edebat. Sunt item iucunda præter naturam, ea quibus nonnulli efferati atq; agrestes homines oblectantur. nam Scythæ qui circa Pontum degunt crudis piscibus uescuntur: alij humanas carnes comedunt: alij suos ipsorum filios comedendos inter se mutuo dare consueuerunt: atque id suaue & iucundum ipsis videtur. Phalaris quoque suum ipsius filium dicitur comedisse.

Atque hi quidem ferini habitus sunt. alij uero nonnullis ex morbo & infantia contingunt: ut illi, qui matrem mactauit, & in cibum sumpsit: qui item conserui iecur comedit. alij item morbofi sunt, uel ex consuetudine: ut pilorum euulsiones, unguium rosiones, carbonum etiam & terræ comestiones: præterea uenerorum usus cum maribus: id quod tum natura, tum consuetudine cœnit, quemadmodum illis qui à pueritia consueuerunt.

Hi sanè ferini, atque immanes habitus sunt, qui ex praua et mala natura hominum proueniunt. alij uero sunt simili modo ferini & præter naturam, qui ex morbo uel ex assuetudine contrahuntur: ut cum quis sibi ungues rodit, ac comedit, aut crines, & pilos euellit: habitu uel ex morbo, uel ex consuetudine acquisito. In infantiam quoque delapsus quidam seruus iecur cœserui sui comedit. & Xerxes Persarum rex furore etiam ipse incitatus adeo humanitatem exiit, ut mactatam matrem suam in cibum sumpserit. suaue item nonnullis, sed præter naturam tamen videtur, carbones comedere. in quibus enim atræ bilis humor redudat, id contingit: sicut quibus inest humor acidus, ipsi terræ ac luti esus esse iucundus consueuit. ex aliqua enim morbosa affectione uel atræ bilis, uel acidus humoris his hæc natura deprauatio accidit. ut autem concumbere cum maribus iucundum nonnullis sit, tum mala natura, atq; ad malum procliuis, tum assuetudo facit: qui enim à pueritia ei flagitio assueuerint, ex malorum atque impurorum hominum conuersatione deprauantur, etiam si bona natura, atque ad virtutem propensa præditi fuerint.

Quibuscūq; igitur in causa est natura, eos incontinentes appellaret nemo: sicut neque fœminas, quæ non subagitant, sed subagitantur: simili modo neque eos qui ex consuetudine morbose sese habent.

Quibuscunque natura mala ac flagitiosa in causa est, ut marium concubitus sectentur, eos incontinentes diceret nemo: propterea quæ natura ipsis est huiusmodi, atque ad malum procliuis. nam neque fœminas ob id incontinentes uocant, quæ maribus nubunt, & non e contrario uxores ducunt: quippe cum id earum natura minime patiatur. neque eos item qui morbose aliqua affectione non natura insita, sed ex consuetudine contracta maribus abutuntur, incontinentes dicere debemus: eo quod hi rationem habent corruptam, neque cognoscunt an omnino malum id sit: incontinentes uero integra ac sana ratione præditi sunt.

Ac cum habet quidem unumquodq; horum quispiam, uitii terminos excedit, perinde atque immanitas ac feritas: cum habet tamen & uel superat, uel superatur, ea neque continentia absolute, neque incontinentia est, sed ex similitudine. sicut etiam ille qui circa iram affectus est, non incontinens, sed hoc modo

modo affectionis incontinens dicendus est.

Cum habet quis unumquodq; horum, quæ enumerauimus uidelicet, si carnibus crudis aut humanis uescatur, & carbones edat, atq; huiusmodi alia faciat: id omne humanum uitium excedit, est q; extra humanitatis terminos. quippe cum hæc feris potius, q; hominibus cœueniat. sicut etiam feritas omne uitium excedit. cum tamē habet quispiam hæc, id est cum carnes crudas, uel terram edere cupit, cupiditatemq; cohibet ac superat, atq; id minime facit: eū nō absolute & sine additione continentem dicimus, sed affectum etiam addimus, circa quē uersatur, ac continentem ferinum appellamus. simili modo si à cupiditate uictus lutum comederit, aut quippiam aliud eorum quæ dicta sunt, non absolute incontinens & sine additione, sed ex similitudine ob uitij excessum & cum additione ferinus incontinens uocatur. sicut etiam cum qui uehementer & nimium irascitur, ex similitudine quam in excessu cum eo habet, qui proprie incontinens dicitur, hoc modo id est cum additione illius affectionis qua perturbatur, id est iræ incontinentem, non absolute incontinentem appellare consueuimus.

Omne enim excedens uitium & imprudentia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas partim ferinum est, partim morbosum. qui nanque talis natura est, ut omnia timeat, etiam si mus obstrepuerit, ferina is timiditate timidus est. quidam etiam selem ex morbo timebat. ex imprudentibus item qui irrationabiles sunt, & sensu tantummodo uiuunt, ferini habentur: cuiusmodi nonnullæ longinquorum barbarorum nationes sunt.

Omne modum excedens uitium siue imprudentia, siue timiditas, siue intemperantia, siue acerbitas, id est iracundia fuerit, partim ferinum est, partim morbosum, id est ex morbo aliquo contractum. qui enim natura talis est, ut si etiam mus strepitum fecerit, timeat: timidus ferina timiditate esse dicitur. simili modo quoque si ex natura supra modum irascatur quispiam, nimisq; asperē atque infestē in uindicta sumenda sese gerat: ferina asperitate iracundus est. qui item si uiderit selem formidat, ac timet ex morbo aliquo, atque infantia in eum paorem inductus, timidus ferina timiditate appellandus est. imprudentes etiam qui ex natura sunt irrationabiles, id est stulti, & ratione quam minimum utentes, & sensu tantummodo uiuunt: ut bruta quæ ratione penitus carent, ut sunt nonnulli longinqui & procul in extremis orbis partibus habitantes barbari: ferini etiam ipsi, atq; immanes uocantur.

Qui autem ex morbo aut comitali, aut infantia idem faciunt, morbofi sunt. fieri uero potest ut ex his aliqua interdum quispiam habeat tantum, & nō superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, et ad uenerorum nefariam uoluptatem incitatus, se cohibuisset. fit etiam, ut non solum habeat hæc aliquis, uerum etiam superetur.

Qui uero sunt imprudentes ex morbo uel comitali uel infantia, soloq; sensu uiuunt, morbofi imprudentes dicuntur. non secus atque ille morbose timiditate præditus dicebatur, qui selem inspecta formidabat. horum uero ferinorum uitiorum euenit, ut nonnulla quispiam habeat, non tamen ab ipsis vincatur & superetur: sed ipse ea coerceat, ac vincat. ut si Phalaris cupiens infantem edere nefandam illam cupiditatem cohibuisset, uel nefarium coitum appetens terræ illius libidinis impetum repressisset, non continens sine additione, sed continens ferinus dicitur fuisse, eo quod à ferinis cupiditatibus se continuisset. sepe etiam fit, ut superetur & vincatur quispiam, qui ferinas uoluptates habet: qui incontinens cum additione, id est ferinus incontinens propterea dicitur, quia à ferinis cupiditatibus superatur.

Quemadmodum igitur prauitas quæ homini conuenit, absolute prauitas dicitur, quæ uero cum additione appellatur, non absolute, sed ferina, uel morbose prauitas uocatur: eodem modo esse incontinentiam patet aliam ferinam, aliam morbosam. absolute uero solam eam, quæ intemperantiæ humane correspondet. Incontinentiam itaque & continentiam circa ea tantum uersari

circa quæ intemperantia & temperantia, circa alia uero aliam incontinentiæ speciem esse, quæ non absolute, sed per translationem ita dicatur, perspicuum est.

Sicut prauitas, uerbi causa intemperantia quæ homini conuenit, id est quæ circa humanas voluptates uersatur, hoc est circa uenereorum libidines, quæ humanæ concupiscentiæ limites non excedunt, ut est cum muliere rem habere, absolute & sine additione prauitas, id est intemperantia dicitur: ea uero quæ circa libidines est, quæ non homini, sed bestiis conueniunt, cuiusmodi est concumbere cum maribus, cum additione prauitas & intemperantia, id est ferina intemperantia, uel morbosa intemperantia appellatur: absolute uero, id est sine additione nullo modo. Ita quoque incontinentia, quæ cum additione dicitur, ferina, uel morbosa incontinentia est. morbosa enim incontinentia ea est, cum quis à ferinis cupiditatibus ex morbo aliquo superatur: ut sunt qui renali morbo affecti sunt, qui cum ex coitu quoddam adiuuentum consequantur, supra modum interdum eum affectat. absolute uero & sine additione incontinentia sola ea est, quæ proprie incontinentia dicitur, quæ humanæ intemperantia correspondet, id est quæ circa uenerea hominibus conuenientia uersatur: hoc est circa eas voluptates quæ tactu percipiuntur, circa quas intemperantia quoque & temperantia negotium est. circa has autem uersari incontinentiam ex ante dictis manifestum est. & esse item aliud incontinentiæ genus, quod in alijs rebus ira uidelicet, pecunijs, honoribus, ferisq; etiã voluptatibus existeret: quæ quidem incontinentia non absolute & simpliciter, id est proprie & sine additione, sed per translationem & similitudinem quandam & cum additione incontinentia diceretur, declaratum iam est.

De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs, & uitio humano.

Cap. VI.

Iam uero minus turpem esse incontinentiam iræ, quam cupiditatem consideremus. ira enim audire quidem rationem uidetur, sed non recte tamen percipere, quemadmodum festini ministri faciunt, qui prius quam omnia que dicuntur, audiuerint, excurrunt: deinde ab actione aberrant: & canes quoque ante quam inspexerint, an amicus sit quispiam, si strepitum tantummodo fecerit, latrant: ita ira ob feruorem, celeritatemque naturæ, audiens quidem, sed non quid præcipiatur, attendens, ad uindictam incitatur. nam statim ubi ratio uel imaginatio contumeliam, aut contemptum esse ostenderit, ipsa quasi ratiocinando collegerit bellum ei esse inferendum, indignatur. at cupiditas si tantum ratio aut sensus suaue esse aliquid dixerit, ad fruitionem eius incitatur. quare ira rationem quodam modo sequitur, cupiditas non sequitur: turpior igitur cupiditas est. iræ enim incontinens à ratione quodam modo uincitur: hic uero à cupiditate, non à ratione superatur.

Iræ incontinentiam, quæ cupiditatem minus malum esse multis rationibus demonstraturus est, quarum una est hæc. iram uideri, inquit, audire quidem rationem, sed non exacte tamen quid iubeat percipere: sicut ministri celeres ac festinantes, qui prius quam heri orationem absoluerint, atque expleuerint, ac rem ipsam quæ mandaturi sunt, explicare desierint, statim præcurrunt, ut quod iubetur exequantur: deinde errant, et non faciunt id quod commissum est, propterea quod non integre & perfecte, sed ex parte quod herus præcepit, audiuerunt. & canes et si strepitum aliquem audiuerint, statim latrant, prius quam aduertant, amicus ne an inimicus sit ille qui accedit. simili modo iram inquit, audire quidem rationem quæ uerbi causa adulterium commisisse quempiam dicat, an iubeat tamen sumendam esse ab eo poenam, nec ne, non expectare: sed confestim ob feruorem caliditatemque naturæ ad uindictam inferendam incitari. ratio enim siue imaginatio, id est rationis ipsius species ac cogitatio iræ ostendit ac manifestat factum id hoc est adulterium esse contumeliam, seu contemptum: ira autem non expectata iussione an uindicta inferenda ei sit, quasi ratiocinando collegerit, illum adulterium commisisse, ei uero qui huiusmodi sit, bellum esse inferendum, poenamque irrogandam, continuo indignatur,

indignatur, ac furit. uerum cupiditas simul ac ratio corrupta. statim dixerit, uel sensus suaue esse aliquid, ad fruitionem eius incitatur. quare cum ira rationem rectam quodam modo sequatur, quodam modo autem inquit, eo quod quadam ex parte audit, quadam non, dum ob celeritatem integre audire non expectat quid iubeat ratio. cum uero cupiditas rectæ rationi nullo modo, sed corruptæ obtemperet, restat ut qui cupiditatis est incontinens, iræ incontinente longe turpior sit: propterea quod iræ incontinens à ratione quodam modo & quadam ex parte licet non integre & perfecte, uincitur: hic autem, id est cupiditatis incontinens non à ratione sed à cupiditate superatur, quæ ad flagitium perpetrandum trahit, atque incitat.

Præterea magis ignoscendum est, si quis naturales appetitiones sequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quæ communes omnibus sunt, & quatenus sunt communes, uenia magis dari consueuit. at iracundia & acerbitas naturalis magis est quam cupiditates quæ excedunt, & necessariae minime sunt. quemadmodum ille qui se excusabat quod patrem uerberasset: nam hic, inquit, suum, & ille item suum uerberauit: & commonstrans infantem, hic etiam inquit, ubi uir euaserit, me ipsum uerberabit: gentile enim nobis hoc est. ille quoque qui trahebatur à filio, ubi ad ianuam deuentum est, desistere iubebat: nam se quoque eousque patrem suum traxisse.

Altera hæc est ratio qua turpiorem esse iram cupiditate demonstrat, eo quod naturalis est magis: id quod ex eo patet, quod ira esse gentilitium uitium, et ex genere ipso sequi uidetur. nam si meus pater sit iracundus, ego quoque eiusmodi sum, & filius meus, & nepos: ut per totam progeniem hic affectus iræ naturaliter propagari uideatur. cupiditas uero naturalis non est: at naturalibus appetitionibus uenia magis datur: nam etiã ea cupiditatibus exhibetur, quæ communes sunt, ut si quis aut esuriens comedere, aut sitiens bibere appetat: id enim commune omnibus hominibus, ac naturale est: quippe cum unusquisque et edere cupiat, cum esurit, & bibere, cum sitit. & quatenus sunt communes, id est si non supra satietatem edere aut bibere toto die cupiat quispiam. que enim ita modum excedit cupiditas uituperatione digna est, neque ueniam meretur. huiusmodi igitur cupiditatibus quæ intra terminos naturales continentur, ignoscendum est. si enim quis uiderit quempiam esurientem ac propterea cupiditate edendi incitatum irasci, potius cum uenia quam opprobrio prosequendum censebit: quippe cum non ignoret naturam esse quæ ad comedendum, atque appetendum cibum ipsum impellat. at iracundia & acerbitas quæ etiam modum excedit, magis est naturalis quam quæ excedit cupiditas non necessaria, id est quam cupiditas pecuniarum, & uictoria: ut si quis supra modum aut vincere aut lucrari cupiat. exempli causa, quidam cum patrem suum ira incitatus uerberibus affecisset, atque ob id in iudicium traheretur, ita se excusabat, et defendebat: hic, id est pater meus, inquit, patrem suum quoque uerberauit: et pater item patris mei patrem suum: & hic meus filius ubi in uirum adoleuerit, me ipsum nihilo minus cadet: eo quod gentilitia nobis atque è genere proueniens ira est: atque hoc dicebat, ut iracundiam naturaliter, & ex generis successione sibi inesse declararet: ac propterea uenia dignum se esse ostenderet. Alius item cum per vim à filio traheretur, ubi ad ianuam usque protractus fuit, ibi desistere à uolentia filium suum monebat: propterea quod ipse quoque cum patrem suum traxisset eousque, id est ad ianuam usque & ostium iudicialis fori, ibi eum dimisisset.

Adde quod qui insidiosus agunt, sunt iniustiores: iracundus uero minime est insidiosus, sed apertus, sicut etiam ira. at cupiditas huiusmodi est, qualem etiam Venerem dicunt. Cyprigenæ enim fraudes nec tentis, & zonam de pectore soluit, inquit Homerus, Hic fraus est, quæ uel prudentes decipit ipsos. Quare si iniustior & turpior incontinentia hæc est, quam ea quæ circa iram uersatur: & absolute incontinentia, & quodam modo uitium erit.

Tertia ratio hæc est in hunc modum. iniustiores illi sunt qui sunt insidiosus: iracundus non est insidiosus, neque ira est eiusmodi, quæ aduersarium latenter inuadat, sed aperta est: aper

Eustrat.

aa iij

te enim sine vlla dissimulatione in inimicos inuehitur: at cupiditas insidiosa est: quippe quæ clam & dolose ad fruendam appetitâ rem sese insinuet. si quis enim puellæ alicuius concubium appetit, non aperte & statim ipsi stuprum infert: sed consultat quo modo & latenter eâ illiciat, & clam id faciat, ne resciscat quispiam. quemadmodum Homerus Venerem appellat Cyprigenâ fraudes nescientem. Venus. n. cupiditas est, quæ non manifeste & aperte agere creditur quod cupit, sed occultos dolos struit, ac fallit. nam de balteo eius in quo illecebræ omnes, doliq; ac fallaciæ continetur, ita apud Homerum est. cum. n. Iuno inducere in amorem sui velit Iouem, simuletq; se ad reconciliandam gratiâ inter Tethyn & Oceanum ire, rogetq; Venerem vt ea in re sibi opem ferat, amoremq; & illecebras det: Venus balteum suum ad conciliandum amorem maxime accommodatum ei tradit: qui quoniâ sutilis erat, ac confartus *κίσος* appellatur. Qua de re Homerus ad hunc modum inquit.

Ast huic respondens sic est Cytharea loquuta:

Iussa nisi hæc neq; fas, neq; detrectare decorum est,

O Iuno, summo nanque es coniuncta tonanti

Coniugio, & magno Iuper æthere cum Ioue regnas.

Sic ait, & nitido zonam de pectore soluit,

Sutlis, & vario quæ erat intertextâ labore:

In qua cuncta inerant illectamenta, doliq;:

Hic amor, hic desiderium, blandusq; susurrus,

Hic fraus est, quæ vel prudentes decipit ipsos.

Hanc Cypris Iunoni offert, dehinc talia fatur. &c. Si igitur ira nõ est insidiosa, sed cupiditas, insidiosi vero qui occulte & clam lædunt, iniustiores illis sunt qui aperte offendunt: nõ eos qui aperte inuadunt, euitare quispiam posset: restat vt incontinentia cupiditatis q̄ incontinentia iræ sit iniustior, ac turpior, sitq; absolute incontinentia, ac vitium quodâ modo, / quodâ modo adiungit, vt significet cupiditatis incontinentiâ si spectemus ad incontinentiâ iræ, esse absolute incontinentiam & vitium, vtpote quæ iniustior ac turpior sit: si ad vitium comparetur, esse ex parte vitium & ex similitudine, nõ absolute & simpliciter vitium, sed quæ ei quod absolute & simpliciter vitium est, prope accedat.

Accedit quod dolore affectus contumelia utitur nemo. qui autem ex ira quippiam facit, cum dolore id facit: qui uero contumelia utitur, cum uoluptate. si igitur ea sunt iniustiora ob quæ indignari maxime conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiusmodi erit: quippe cum in ira contumelia minime sit. incontinentiam itaque cupiditatis ea quæ circa iram existit esse turpiorem: continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & uoluptates corporis uersari, manifestum est.

Quartam rationem hanc affert, qua incontinentiam cupiditatis iræ incontinentiam esse turpiorem demonstrat. dolore affectus contumelia utitur nemo, id est lasciuia & petulantia libidinis: pro adulterio enim & stupro contumeliâ hic accipit. vnusquisq; uero qui cum ira facit, dolore affectus facit: ira enim nihil aliud est q̄ doloris vicissim inferendi appetitus. qui autem contumelia utitur, id est stuprum & adulterium committit, cum cupiditate & uoluptate id facit. si igitur affectus illi iniustiores sunt contra quos irasci magis debemus, efficitur, vt cupiditatis incontinentia quoque iniustior esse censeatur. nam si incontinentem se gerere quempia uideamus in nimia uel pecuniarum & lucri, uel uenereorum cupiditate magis contra ipsum irascimur, ac succensemus, q̄ si ira incitari supra modum aliquem inspexerimus: eo q̄ ob id irascitur vnusquisq; q̄ iniuria ac dolore affectus est. non. n. contumelia id est coitus & adulterium in ira est, & cum ira perpetratur. Atq; ita iam patet et incontinentiam cupiditatis incontinentia iræ esse turpiorem atq; iniustiozem: & continentiam & incontinentiam circa corporis uoluptates, quæ tactu scilicet percipiuntur, uersari.

Harum autem ipsarum differentiarum sumendæ sunt. sicut enim à principio dictum fuit, aliæ tam genere quam magnitudine humanæ sunt ac naturales: aliæ ferinæ: aliæ ex læsionibus & morbis euenientes. ac circa harum primas temperantia

temperantia & intemperantia uersatur: unde bestias neque temperantes neq; intemperantes dicimus, nisi per translationem: & si quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & salacitate, tum uoracitate differt.

Differentias corporis uoluptatum resumit ac statuit: ac circa quas ex ipsis temperantia & intemperantia uersatur, ostendit. ex corporis enim uoluptatibus, inquit, aliæ humanæ sunt ac naturales & genere. i. subiecto, circa quod uersantur, & magnitudine, id est dum modum quædam in ipsis seruamus, & naturales terminos non excedimus: exempli gratia, humana & naturalis uoluptas quantum ad genus attinet. est, cum uesci pane, & concumbere cū muliere appetit quispiam. quantum uero ad magnitudinem spectat. cum non supra facietatem & modum id facit: nõ si immoderate nimium & toto die uel edere uel coire cupiat, ea iam non humana, sed ferina erit uoluptas existimanda. aliæ sunt ferinæ uoluptates & immanes, vt carnes hominum comedere: aliæ ex læsionibus & morbis ex insaniam uidelicet, & praua ex ægrotatione affectione contracta eueniunt. ex his autem uoluptatibus temperantia & intemperantia circa primas, id est humanas & naturales tantummodo uersatur. unde bestias non nisi per translationem & similitudinem temperantes aut intemperantes uocare consueuimus. & si aliquo alio modo animalium genera inter se differant: seu contumelia. i. coitu & libidine, & salacitate quæ *συναγωγία* dicitur, id est profusa coeundi petulantia, qua canes & equi etiam præter cætera animalia maxime incitantur: seu uoracitate & edacitate, qua omnia promiscue comedunt, vt lupi atque huiusmodi. nam ex hac animalium differentia alia ex ipsis intemperantia ut canes & equos & lupos, alia temperantia ut camelos solemus appellare.

Non enim electionem, neque rationem habent: sed e natura non secus ac furentes homines excefferunt. feritas autem minus quidem q̄ uitium, sed horribilius tamen malum est.

Causam subiungit cur bruta animalia neque intemperantia, neque temperantia dicantur: propterea q̄ scilicet qui temperans est, temperantes res quas agit, eligit, habetq; rationem, id est recta & integra utitur ratione: simili modo quoq; intemperans ex electione intemperanter se gerit, rationemq; etiâ ipse licet corruptam sequitur. at bestia neque electionem, neque rationem habent, sed sunt e natura exturbata: non q̄ e natura sua irrationali excefferint, & in rationalem transferint, sed q̄ similes sint ijs hominibus qui e natura sua ob insaniam dimoti sunt, & quasi irracionales euaserunt. furentes enim homines & insaniam agitati cum rationem corruptam habeant, electione minime utuntur, sed sine electione, sine que ratione omnia agunt. sic bestia ratione & electione omnino carent: atque hinc sequitur, vt feritas quæ in bestiis scilicet ipsis est, minus malum, sed horribilius tamen q̄ uitium sit.

Quippe cū non sit corrupta quemadmodum in homine optima pars, sed desit, & non habeat. simile nanque est perinde ac si inanimatum ad animatum conferre uelimus, utrum peius sit. semper enim prauitas eius quod non habet principium: intellectus autem est principium: minus idonea ad nocendum est.

Cur feritas minus malum uitio sit, hic declarat: ita inquit. minus malum q̄ uitium feritas est, propterea q̄ in bestiis & feris optima pars. i. ratio non est corrupta & deprauata, vt in intemperante qui rationem corruptam sequitur: sed prorsus deest. bestia siquidem ratione penitus caret: vt praua non deprauata natura præditæ sint. quocirca feritas cū uitio nullo modo comparanda est: quemadmodum neque inanimatum cum animato, quæ nullam inter se habent similitudinem, qua conferrî debeant. nam si quis feritatem cum uitio conferrat, idem faciet, ac si animatum compareret cum inanimato: atq; utrum ex ipsis peius ac deterior sit, inquirat: iniustitia ne quæ inanimata & habitus animæ est, an iniustus homo qui est animatus: nam prauitas. i. feritas eius quod caret principio, id est bestia & fera, quæ intellectu caret: intellectus enim principium est: minus est noxia atque ad lædendum idonea, q̄ uitium hominis qui ratione atque intellectu gubernatur. homo enim cum ratione & consilio ad nocendum alicui inducitur, bestia sine consideratione vlla fertur: vt propterea nocere ac lædere minus possit.

Non secus igitur est ac si iniustitiam ad iniustum hominem quispiam conferat: utrunque enim aliquo modo peius est. millies plura enim mala homo malus quam bestia perpetraret.

Comparare feritatem cum vitio perinde est ac si inanimatum, id est iniustitiam cum animato, iusto homine conferamus. similitum enim inter se hoc est habitus ad habitum, vel habitu praediti ad habitu praeditum fieri comparatio debet. nemo enim sane mentis habitum qui anima caret, ad eum qui habitu est praeditus qui animatus est, comparabit: sed animati ad animatum, & inanimati ad inanimatum collationem esse faciendam ducet. utrunque enim tam iniustitia quam iniustus homo alterum altero peius quodammodo est. nam si iniustus propter rea laedit ac malus est, quia iniustitia est particeps, multo iniustior ipsa iniustitia erit existimanda, quemadmodum si quod igni accedit calefit, multo calidior ignis ipse est. rursus e contrario cum iniustitia res inanimata sit, ac propterea laedere quempiam nequeat, si per se consideretur, iniustus vero animatus sit, ut inferre alteri damnum possit: sequitur, ut iniustus peior iniustitia esse videatur. Ita fit, ut iniustitia aliquo modo peior, aliquo melior sit: & iniustus ite & melior & peior habeatur. nam multo plura mala agere potest homo malus quam bestia, eo quod rationis illa est expers, atque uti consilio in inferenda iniuria nequit: homo rationalis est, & consulendo machinari perniciem in alterum potest.

De continente, incontinente, tolerante, & molli.

Cap. VII.

AT vero circa tactus gustatusque voluptates & dolores, cupiditates item & fugas, circa quas intemperantia & temperantia definita prius est, ita se habere quispiam potest, ut & quibus plerique sunt superiores ab ijs uincatur: & ea superet, quibus plerique succumbunt. ex his autem qui circa voluptates uersatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur. plurimorum uero habitus medijs sunt, licet magis ad deteriores declinent.

Circa voluptates tactus & gustatus circa quas temperantiam & intemperantiam uersari superius definitum est, fieri potest ut quispiam ita se gerat, ut vincatur a cupiditatibus, quibus plerique est vulgo superiores sunt, & non superatur: ut si quis uinum falernum bibere appetat: is sane cohibere cupiditatem eam etiam si est vulgo sit, potest. sunt tamen nonnulli qui ab his uincuntur, etiam quibus plerique sunt superiores. nonnulli quoque reperiuntur qui uehementes cupiditates uenerorum & libidinum quibus plerique uulgares superatur, coercent, ac uincunt. superatur enim ac succumbit libidinibus uulgus, propterea quod scortationem esse malam percipere ac discernere non ualet. Ex his autem qui vel ea uincunt quibus plerique sunt inferiores, vel superatur ab ijs quibus plerique non succumbunt: qui circa voluptates uersatur, alter, id est qui a cupiditatibus superatur, quibus plerique sunt superiores, incontinens est: alter qui se ab ijs continet, quibus plerique succumbunt, continens. qui autem circa dolores agit, si a doloribus superetur, quos plerique ferre consueuerunt: mollis est. nam amittere amicos dolorem alii cui affert, quem tamen tolerare etiam est vulgo quilibet potest: a quo uinci ac superari mollis hominis est. Dixit autem circa dolores uersari mollem, non quod incontinentia & continentia quoque circa eosdem non uersetur, sed quia magis continentis & incontinentis negotium in voluptatibus quam in doloribus conspiciatur. continens siquidem absentia uoluptatum minime dolet: mollis uero licet et ipse circa voluptates uersetur, exercetur tamen magis circa dolores: quippe qui ex uoluptatis est cuiuslibet absentia dolorem concipiat. ut si uinum Pramnium, aut Falernum cupiat, cupiditatemque eam nequeat explere: uehementer dolebit mollis, atque adeo ut de uita animum despondeat: quem sane dolorem qui ex hac delicati uini appetitione suscipitur, plerique est vulgo superare consueuerunt. at qui dolorem eum uincit, quo superiores plerique non sunt, tolerans dicitur. ut si quis in magnum periculum incidens id forti ac constanti animo ferat: neque permittat se dolore afflicti ac confici, sed eum cohibeat ac uincat, quo plerique est vulgo homines non frangi omnino non possunt. horum autem uulgarium habitus medijs sunt, id est mediocritates: sed quia mediocritates uirtutes sunt, ideo subiungit, licet

licet sint mediocritates, in deterius tamen declinant ac uergunt. mediocritates enim uocat uulgi habitus, eo quod inter molles, & tolerantes existunt. plerique est vulgo namque cum a doloribus superentur, quibus tolerans superior est: eos uincunt quibus mollis infringitur, atque opprimitur. cum item voluptates refrenent, quibus incontinens superatur: ijs quibus continens dominari consueuit, succumbunt ac uincuntur. atque ita fit, ut licet inter incontinentes & continentes medijs sint, ad peiores tamen & deteriores voluptates, doloresque declinent.

Sed quia nonnullae uoluptates necessariae sunt, aliae non necessariae, & quaedam tenues: excessus uero & defectus necessarij minime sunt: & simili modo etiam circa cupiditates & dolores res sese habet: qui iucundarum rerum excessus uel cum excessu, uel ex electione & propter ipsas, nullamque aliam ob rem euenientem persequitur, intemperans est.

Nonnullae uoluptates necessariae usque ad quendam terminum sunt: nam comedere quoad expleatur uenter, & fames sedetur, necessarium: supra satietatem uero, & immoderate toto die idem facere non necessarium est. aliae autem uoluptates sunt quae etiam cum modo necessariae non sunt, ut honoris, ut uictoriae, ut diuitiarum. caeterum tam in necessarijs quam in non necessarijs neque excessus, neque defectus necessarij habentur. nam sicut nulla omnino in cibo et potu aut diuitijs uoluptate affici non est laudabile: ita supra modum affici superuacaneum & non necessarium, sed uituperatione dignum est. idem in cupiditatibus, & doloribus contingit. qui non persequitur & inquit iucundarum rerum excessus, uel cum excessu: id est qui uel uehementissimis & maximis uoluptatibus & cupiditatibus & uenerorum libidinibus affici studet: uel licet non magna sint uoluptates, ut lucri, ut honoris & similitum, ipse tamen cum excessu etiam his oblectari, in hisque excedere affectat & cupit: atque hoc ex electione & proposito, propterque ipsas uoluptates facit, non alia aliqua de causa: is intemperans est. nam si lucri gratia adulterium quispiam committere studeat, non intemperans, sed auarus potius, lucrique cupidus appellabitur. neque item intemperans est dicendus qui cum uxore tyranni consuecit, remque habet, si id non ob uoluptatem ipsam & libidinem faciat, sed ob aliquid aliud quod euenturum inde sit: quo scilicet ea ratione aut interficiendi, aut eijciendi tyranni occasionem nactus libertatem asserre ac salutem patriae possit.

Necesse enim est hunc non esse eiusmodi, ut eam poeniteat: quare est incurabilis: nam quem non poenitet, incurabilis est. qui uero deficit, est huic oppositus. qui est medius, temperans. simili modo quoque qui corporis dolores non quia sit inferior & uincatur, sed ex electione fugit.

Necesse est intemperantem qui cum electione uoluptates inquit, non esse eiusmodi, ut eum poeniteat facti. quod si ita est, incurabilis quoque intemperans est. atque hoc modo soluit id quod superius proposuerat, ex quorundam aliorum opinione: cum diceret intemperantem facilius curari ac sanari quam incontinentem posse. hoc enim ex sententia sua hic ponit Aristoteles, incontinentem utpote qui sanam atque integram habeat rationem, esse magis idoneum assensum ut curetur, quam intemperantem: intemperantem uero cui principium corruptum est, nullam admittere curationem posse. qui autem in uoluptate deficit, nullamque omnino in re oblectationem capere uult, stupidus est ac torpidus, in opposito intemperantiae uitio constitutus. at qui medius est, & in mediocritate consistit, temperans dicitur. simili modo quoque intemperans est, qui corporis dolores ex absentia uoluptatum proueniens fugere consueuit: atque id non absque electione a uehementibus cupiditatibus ac uoluptatibus superatus ac uictus, ut dolere propterea nequeat: sed ex electione & proposito facit.

At eorum qui non eligunt, alter ob uoluptatem, alter ob id quod fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter se differunt. unicuique enim peior esse uideretur, si quis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret: quam si uehementi cupiditate affectus idem faceret. item si non iratus, quam si iratus uerberaret quispiam. quid enim ageret, si in affectu esset constitutus: ideo intemperans incontinente deterior est.

Eorum qui sine electione succumbunt & vincuntur, alter, id est incontinentes à voluptate superatus inuitus absque electione ad committenda flagitia trahitur: alter qui mollis est, à dolore quolibet, etiam eo qui à plerisque toleratur, absque electione etiam ipse duci consuevit. dum nullo modo ex absentia voluptatis & cupiditatis dolorem concipere vult, sed oblectari semper, ac superuenientem cupiditatem explere. quare differunt inter se incontinentes, & intemperantes: incontinentes siquidem sine electione: intemperans cum electione voluptatem sectatur, qui sane vnicuique videtur esse deterius quam incontinentes: quippe qui etiam non cupiens, vel remissus, & leuiter cupiens turpia agat, & venereorum libidinibus semper inuoluatur. incontinentes vero vehementi cupiditate superatus sequi turpes voluptates consuevit. sicut etiam peior censetur, si nulla ira incitatus quispiam, quam si iratus verbera alicui infligat. nam qui id facit, si in affectu esset constitutus, id est irae incitatione esset perturbatus quid ageret? eodem modo si intemperans vel nulla vel leui cupiditate iritatus adulterium committit, quid facturum esse eum credendum est, si vehementi aliqua cupiditate afficeretur?

Ex his vero quos diximus alter in mollitiae specie magis est: alter est incontinentes. incontinenti autem continens: molli tolerans opponitur. tolerare enim in resistendo consistit, continentia in continendo & cohibendo. diuersum autem est resistere & cohibere, non secus ac non superari, & uincere, ut hac causa continentia quam tolerantia sit expetibilior.

Ex his quos diximus, alter in mollitiae specie est, id est mollis est, qui à doloribus, quibus plerisque non succumbunt, vincitur: alter, qui à voluptatibus superatur quibus plerisque etiam sunt inferiores, incontinentes est. ac molli quidem tolerans est oppositus, incontinenti continens. nam tolerare in resistendo consistit, id est dum non cedit aliquis, nec superare se à grauius & vehementibus doloribus, quibus plerisque vincuntur, permittit: sed repugnat, ac resistit. sed continentia est in cohibendis, & comprimendis his voluptatibus, quibus plerisque succumbere ac vinci solent. cum vero aliud sit resistere & aliud cohibere: nam qui resistit et non cedit, non continuo etiam vincit, qui cohibet autem vincit: meliusque sit vincere quam non vinci: sequitur, ut continentia quae vincit, quam tolerantia quae non vincitur, expetibilior, ac melior esse quoque censeatur.

Qui vero deficit in his aduersus quae plerisque renitentur, & possunt: is mollis est, & delicatus: deliciae enim mollitia quaedam est. qui scilicet pallium trahit, ne si ipsum tollat, dolorem sibi laborando creet: & dum aegrotantem imitatur, miserum esse non existimat, cum misero similis sit.

Qui deficit, & vincitur à doloribus aduersus quos plerisque è vulgo fortiter se gerunt, ac resistunt, quosque possunt vulgares homines reprimere, ac cohibere: mollis est, ac delicatus. qui videlicet per terram trahi sibi pallium permittit, sursumque retrahere atque attollere non patitur, ne laborando creet, id est efficiat & comparet sibi dolorem, si tollere voluerit: imitansque aegrotantem qui vestem defluentem ex humeris, cum brachia attollere praefirmitate nequeat, sursum colligere non potest: miserum se esse non putat, cum tamen misero. i. aegrotanti perquam similis sit.

Pari modo quoque circa continentiam & incontinentiam res sese habet. non enim si quis uehementibus & modum excedentibus aut uoluptatibus, aut doloribus uincitur: id mirum est. quin si resistens uincitur, uenia etiam dignum habetur: ut Theodecti Philoctetes à uipera morsus: aut Carcini in Alope Cercyon: & sicut ij qui cum cohibere risum nitantur: in profusum cachinum erumpunt: id quod Xenophanto contigit.

Sicut admiratione dignum non est, si quis à magnis & uehementibus voluptatibus superetur, quippe cum is non incontinentes dicatur: sed si resistendo vincitur, uenia dignus esse censetur: sic quoque si magnis doloribus quispiam succumbat, neque mirari, neque mollè appellare huiusmodi hominem debemus: quin potius ignoscere, si praefertim aduersus magnos ac graues dolores resistens, tandem superetur: quemadmodum apud Theodectum Philoctetes.

Philoctetes. Theodectus. n. tragicus poeta est, in cuius fabula Philoctetes in manu à serpente morsus, atque ob id uehementibus doloribus afflictus inducitur: qui cum aliquandiu acres dolorum cruciatus sustinisset, ac fortiter resistisset, tandem succumbit, atque exclamat: succurrite precor mihi, manumque abscondite. qui sane dum ita facit, à doloribusque vincitur, non mollis, sed uenia dignus potius videtur: sunt enim magni. Apud Carcinum item Tragicum poetam Cercyon inducitur Alope puellae pater, qui cum filiam rescuisset stupratam fuisse, ab ea requirebat quis stupri illius auctor fuisset: allerens se ubi id cognouerit, nullum dolorem esse concepturum: quod cum Alope manifestasset tanto dolore oppressus est, ut ne uiuentum quidem sibi esse amplius censeret. hic quoque mollis dicendus non est, quippe cum et ipse aliquandiu dolori resistit, eumque uoluerit cohibere. Xenophantus uero cum cohibere risum uellet, in profusum cachinum erupit. vel quod inquit id quod Xenophanto contigit ad superiora referendum est: ut intelligamus Xenophanto contigisse, ut vel morsus à serpente etiam ipse ut Philoctetes, vel aliquo alio dolore graui affectus ut Cercyon, succubuerit, ac desponderit animum: ac tandem in maximam desperationem effusus sit: non seus atque illi qui cohibere risum uolentes in cachinum crepant.

Sed si ab his uincitur, hisque nequit repugnare, quibus plerisque possunt resistere: atque id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodum apud Persarum reges mollities ex genere est: & sicut foemina à mari distat.

Non est mollis qui uehementibus doloribus resistendo vincitur: sed qui his quibus plerisque è vulgo resistunt, succumbit, mollis est: nisi id ex natura generis proueniat, id est vel ex foeminei sexus imbecillitate, vel ex natione, cum quis à pueritia in luxu & uoluptatibus est educatus. Cuiusmodi reges Persarum sunt, qui ex genere & natione mollitia quadam praediti sunt: barbari enim cum sint, uoluptatibus semper dediti uixerunt, doloribusque minime assueti: ut quicquid inciderit, quod vel paruam afferre molestiam possit, facile superentur. Quae igitur à leuibus doloribus vel ex natura generis, vel morbi infirmitate facile vincitur, mollis dicendus neque ipse est.

Iocosus quoque esse intemperans uidetur, sed est mollis. iocus enim cum sit requies, relaxatio est. Iocosus uero ex his est qui in hac excedunt.

Iocosus dicitur qui iocis delectatur, iocarique semper uult: atque is est mollis. Iocus enim est relaxatio. relaxatio autem requies est. at mollis requie oblectatur & uoluptate, & non dolet. iocosus uero est qui in hac excedit: id est qui requiem immoderate affectat & cupit. Iocosus igitur mollis est.

Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas est. nam alij ubi consultarunt, in his quae decreuerunt, ob affectum postea non perstant: alij quia non consultarunt, ab affectu ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui se prius titillarint, non titillantur: ita quoque ipsi cum praesenserint, ac praesiderint, seque ipsos & rationem praexcitauerint, siue iucundum, siue molestum quippiam fuerit: ab affectu non superantur. praecipue uero celeres, & atra bile affecti temeraria incontinentia sunt incontinentes. illi enim ob celeritatem, hi ob uehementiam rationem non expectant, propterea quod procliuus ad se quendam imaginationem sunt.

Incontinentiam in temeritatem & imbecillitatem subdividit. alij. n. id est imbelles qui sunt & infirmi, consultant quidem & considerant adulterium & stuprum esse malum, non tamen in his quae consultarunt, persistunt: sed libidini indulgent, adulteriumque & stuprum committunt, aperturbatione, & cupiditate superati. qui propterea imbelles incontinentes dicuntur, quia uicti ei rei quam malam esse, & fugiendam censuerunt, succumbunt. alij uero id est temerarij & praecipites non considerant an hoc malum sit, nec ne, sed statim ducuntur & trahuntur ab affectu & cupiditate, id est nulla rei praemeditatione facta vincuntur: perinde atque illi qui statim ubi attinguntur, titillatione affici consueuerunt. nam si considerationem adhibuissent, fortasse non fuissent superati. sunt. n. nonnulli qui si praconsultent, uinci se nullo

paſto ſiñt. cum. n. præſerint & præconſultarint, & præuiderint id eſſe malum quod vel abſens dolorem, vel præſens voluptatem aſſert: nõ ſuperatur. non ſecus atque illi qui cum partem aliquam corporis ubi titillationes patiuntur, frictione prætentarint, atq; ita aſſueſcerint: non amplius, ſiquis illuc titillationes inferre velit, titillantur, ſed ſine vlla motiõ con- treſtationem ferunt. temeraria autem incontinentia incontinentes, id eſt temerarij inconti- nentes præcipue ſunt celeres atque atra bile præditi. illi. n. ob celeritatem naturæ, hi ob vehe- mentiam affectiõnis ex atra bile contractæ, rationis conſilium & conſiderationem non ex- peſtant: propterea q̄ ſubito imaginationem & id quod viſum ſibi fuerit, perſequuntur. ſta- tim nanque ubi ſuaue aliquid eſſe exiſtimarint, ad id nulla habita conſideratione propen- ſiferuntur.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia ſit.

Cap. VIII.

AT intemperans ſicut dictum eſt, nõ eſt eiufmodi, ut cum pœniteat, per- ſtat enim in propoſito: ſed incontinẽtem quodam modo pœnitet. quo circa nõ ſicut dubitauimus, ita ſeſe res habet, ſed hic facile poteſt ſanari, ille in- curabilis eſt: quippe cum prauitas ex morbis aque inter cutem & tabi: incon- tinentia comitialibus perq̄ ſimilis ſit. illa enim continua, hæc non cõtinua im- probitas eſt. atq; omnino diuerſum eſt incontinentiæ & uitij genus: uitium enim latet, incontinentia non latet.

Intemperans idoneus ad pœnitentiã non eſt: iccirco non ita eſt vt prius dubitauimus de intemperate, q̄ ſanari facilius q̄ incontinens poſſet: ſed econtrario intemperans eſt inſanabi- lis, ſanabilis incontinens. prauitas. n. id eſt intemperantia illis ex morbis, cuiufmodi eſt aqua inter cutem, & tabes, comparari poteſt. nã qui vel aqua inter cutẽ, vel tabe laborat non ho- die morbo corripitur, cras minime: ſed aſſidue nulla intermiſſiõẽ facta ſemper aſſicitur: ſic intemperantia aſſidue & continue intemperanti homini in eſt. ſemper. n. rationem corrup- tam habet, vt ſemper malum bonum ipſi eſſe videatur. incontinẽtia vero comitiali morbo perſimilis eſt: ſicut. n. comitialis morbus non eſt continuus, neque aſſiduã aſſicitur: rationem aſ- fert ijs, qui affecti eo ſunt, ſed vel bis vel ter in die, vel poſt duos aut tres dies inuadit: vt in ijs qui a dæmone agitantur: ſic improbitas hæc. i. incontinentia non continua eſt, neq; ſem- per adefit: non. n. ſemper in perturbatiõẽ affectus eſt quiſpiam: ſed eatenus tantum inſeſtat, quatenus incontinens a cupiditate ſuperatur. Ac demum incontinentia diuerſum quid a vi- tio eſt, hoc eſt ab intemperantia. nam intemperantia ſeipſam latet: adulterium enim eſſe ma- lum ignorat, ac tanquam bonum ſeſtatur. incontinentia non ita, ſed licet malum eſſe cogno- ſcat, victa tamen a cupiditate id perſequitur.

Ex ijs aut ipſis illi qui exturbantur, meliores ſunt, q̄ qui rationem habent, atque in ea non perſiſtunt. a minori enim affectu ſuperantur: & non incõſul- ti ut alteri ſunt. nã ſimilis incontinens eſt ijs, qui & cito, & pauco uino, & pau- ciorẽ etiam q̄ pleriq; inebriantur,

Cum ex incontinentibus alios eſſe temerarios dixerit, alios imbecilles: nunc inquit eos qui exturbantur e ratione & conſilio, id eſt temerarios, qui antequam præuideant quip- piam, ſuperantur, meliores eſſe incontinentibus inſirmis, qui rationem habent, id eſt ra- tionis præconſultationem, in ea tamen non perſiſtunt. hi enim inſirmi a paruis & imbecil- libus voluptatibus videntur oppugnari, cum præconſultandi habeant facultatem: at teme- rarij & præcipites a magnis & vehementibus, vt iccirco ſtatim nullo habito præmeditati loco trahantur ac vincantur. propterea venia etiã digni magis habentur temerarij, quam inſirmi: hi ſiquidem a paruis voluptatibus illecti, illi a magnis: hi cum præconſultatione, illi ſine, vincuntur. a minori enim affectu & cupiditate inſirmi, neque ſine conſultatione vt al- teri, id eſt temerarij ſuperantur: atque ob id ſimiles ijs ſunt, qui cito, & pauciorẽ etiam vi- no in ebrietatem incidunt, quam plerique ſoleant. plerique enim nõ niſi ubi multo vino op- preſſi fuerint, inebriantur.

Incontinentiam igitur non eſſe uitium manifeſtum eſt: ſed quadã ex par- te fortalte.

te fortalte. hæc enim præter electionem, id ex electione eſt. ſed in actionibus tamen habet ſimilitudinem. quemadmodum Demodocus in Mileſios dice- bat: Mileſii ſanẽ non ſunt quidem imprudentes: ſed ea tamen agunt, quæ im- prudentes ſolent: ſic incontinentes licet iniuſti non ſint, iniuſte tamen agunt.

Incontinentiam non eſſe vitium vt eſt intemperantia, patet: quadam tamen ex parte & non prorsus fortalte eſſe vitium videtur. quatenus ſcilicet & circa eadem ſubiecta. i. vene- reorum libidines verſatur, & a cupiditatibus vincitur: in eo tamen differentia eſt, q̄ hæc. i. incontinentia præter electionem eſt: non enim eligit: id, id eſt intemperantia ex electiõẽ ſit, & eligit. ſimilitudinem vero habet incontinentia cum intemperantia in actionibus, quippe cum utræq; voluptuoſis actionibus oblectentur, atque inuoluantur. ſicut Demodocus de Mileſiis dicebat: qui cum Larius eſſet: Larus autem nõ procul a Mileto inſula eſt: Mile- ſios multis alijs cauillis carpere conſueuerat, tum illo, cum diceret nõ eſſe quidem Mileſios imprudentes, ſed agere tamen ea quæ imprudẽtes ſolent. ſic incontinentes cum non ſint inu- ſti, id eſt intemperantes, iniuſte tamen agunt, & lædunt, ſicut intemperantes.

Quoniam uero alter talis eſt, ut nõ ex eo q̄ perſuaſus ſit, voluptates corpo- ris ſupra modum, & præter rectam rationem ſequatur: alter autem perſuaſus eſt, quia eſt talis ut eas ſequatur: illi diſſuaderi facile poteſt: huic non poteſt. Virtus. n. & prauitas principium altera corrumpit, altera conſeruat. in actio- nibus autem principium illud eſt cuius cauſa res ſit, ſicut in mathematicis ſup- poſitiones. nam neque illic ratio eſt quæ doctrinam tradat principiorũ, neq; hic. ſed uirtus uel naturalis, uel aſſuetudine cõparata recte opinãdi circa prin- cipium præceptrix eſt.

Quia inquit alter id eſt incontinens ſequitur & inquit voluptates corporis ſupra mo- dum, præter q̄ rectam rationem: nõ eo q̄ perſuaſum habeat adulterium eſſe bonum, & ſe- qui id & committere eligat, ſed abſque electione, id faciat: alter uero qui eſt intemperans, perſuaſus eſt, & cõmittere adulterium aut ſtuprum eligit, idq; eſſe bonum opinatur, pro- pterea q̄ talis eſt: id eſt corruptum habet rationem, vt ſemper corporis voluptates ſequa- tur: hanc ob cauſam ſit, vt illi incontinenti. ſ. qui abſque electione adulteratur, diſſuaderi fa- cile poſſit, curatioq; adhiberi: huic autem. i. intemperanti qui ex electione voluptates ſeſta- tur, non poſſit: ac propterea incurabilis ſit. Sicut enim uirtus principium finale conſeruat, ita prauitas & vitium corrumpit, ac perdit. Qui enim eſt intemperans proponere ſibi bo- num ſinem nequit, vt abſtinendum ſibi eſſe a voluptatibus putet: ſed corruptus cũ ſit, corru- ptum eſt ſinem habet, quo ſibi proponit bonũ eſſe voluptates ſeſtari. qui uero econtrario eſt intemperans, bonum ſine cum recta vtatur ratione ſibi in actionibus ſtatuit. Principiũ autem in actionibus eſt cuius cauſa res ſit, id eſt ſine ipſe: quẽadmodũ in mathematicis ſuppoſitio- nes principia eſſe cõſueuerunt: id. ſ. quod ponit, ac ſtatuant mathematici, cũ dicunt, punctũ eſſe id cuius nulla pars eſt: aut lineã eſſe longitudinem ſine latitudine. nullam. n. adhibent his principijs rationẽ ac demonſtrationem, ſed ſimpliciter ita ſine vlla demonſtratione ſumẽda diſcipulis proponit. ſic eſt hic actionũ ſinem ratione ac demonſtratione cognoscere minime poſſumus: ſed uirtus eſt ſiue naturalis, ſiue aſſuetudine cõparata hoc eſt moralis, quæ recte opinandi præceptrix eſt. i. quæ recte principiũ, hoc eſt ſinem inuenit, neq; errare quẽpiam ſinit. nã ſiue natura, ſiue aſſuetudine ad vitam temperanter traducendam bene quiſpiam eſt inſtructus, ſinem is quoque bonum ſibi proponat necelle eſt.

Ac temperans quidem huiufmodi eſt: huic uero contrarius intemperans. eſt etiam quidam qui ex affectu e recta ratione exturbatur: quem ſanẽ ſupe- rat affectus, ut ex recta ratione minime agat, non tamẽ ita ſuperat, ut talis eua- dat, qui eiufmodi voluptates effuſe ſibi eſſe ſeſtandas perſuaſum habeat: atq; hic eſt incontinens, qui intẽperante melior eſt: nec eſt abſolute prauus: quip- pe cum in eo id quod optimum eſt, id eſt principium ipſum conſeruetur. con-

trarius huic alius est qui persistit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum esse habitum pater.

Temperans huiusmodi est, ut quibus oportet, & quando oportet, oblectetur: cui contrarius & oppositus intemperans est. est autem quidam, id est incontinentes, qui a recta ratione exturbatur ab affectu & vincitur: quem sane affectus & cupiditas vincit, ut non secundum rectam rationem operetur, non tamen ita vincit, ut persuasum habeat, & sibi effuse ac libere, id est ex electione indulgendum esse voluptatibus censeat: qui est incontinentes: qui quidem absolute prauus & malus non est, cum integram habeat rationem. in eo. n. quod vincitur, esse malus videtur. malus tamen integram non habet rationem, sed corruptam. at in incontinente id quod est optimum, seruatur, id est principium ipsum finale, & ratio recta, quae in ipso corrupta minime est. alius est continens scilicet qui perstat in ratione, neque ex ea dimouetur a cupiditate superatus incontinenti contrarius. atque hinc alterum ex his habitibus, id est continentia esse probum & bonum, alterum incontinentiae esse prauum & malum perspicuum est.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia.

Cap. IX.

Vtrum igitur continens is est qui in qualicumque ratione & qualicumque electione, an qui in recta tantum persistit: utrum item incontinentes, qui in qualicumque & ratione & electione perstat, an qui in falsa ratione, & non recta electione permanet: nunquid ex accidenti in qualicumque, per se uero in uera ratione, & in recta electione persistit alter, alter non persistit: nam si quis illud ob hoc eligit & sectatur, hoc per se: prius illud ex accidenti sectatur, atque eligit.

Quoniam superius dixerat quosdam existimare et continentem cum esse qui in opinione persisteret, & incontinentem qui ex opinione exturbaretur: nunc dubitat, utrum continens sit qui in qualicumque opinione tam bona quam mala persistit, an qui in recta & bona tantummodo: & simili modo utrum incontinentes in qualibet siue bona siue mala fuerit, an in falsa et mala perseueret. deinde soluit dubitationem, nunquid inquit ex accidenti & non proprie & continens in qualicumque tam bona quam mala opinione persistere, & incontinentes in qualicumque siue bona siue mala, dicitur non persistere: per se uero & proprie qui continens est in uera ratione, & bona opinione persistit: & simili modo incontinentes in falsa & mala opinione per se & proprie perstat: nam si quis dulcium rerum sit appetens, & sectetur & inquirat illud ob hoc, id est uinum dulce ob dulcedinem cuius appetens est: per se quidem & proprie sectabitur & inquirat hoc, id est dulcedinem ipsam, ex accidenti uero etiam prius illud, id est uinum persequetur, atque eligit: quia. n. accidit uino ut sit dulce, propterea sit, ut quia dulcia appetit, ipsum persequatur. sic continens in bona opinione proprie & per se persistit: si autem prauam habeat opinionem, in ea tamen non quasi praua, sed quasi bona sit, perstat: quippe cum fallatur, & quae mala est bona esse existimet, quare proprie & per se in bona perstat: quia tamen saepe accidit, ut ea mala sit, efficitur, ut in mala quoque & praua persistat. incontinentes item est qui proprie in bona opinione non perseuerat: quod si mala forte opinione sit perditus, in ea quoque non perstat: in ea non tanquam mala, sed tanquam bona non permanet: quandoquidem bonam etiam ipse illam esse putat, quare incontinentes quoque per se in bona opinione non perstat. si uero accidit, ut mala sit, ex accidenti in ea non persistit: sicut continens in mala non tanquam mala, sed tanquam bona perseuerat.

Per se autem simpliciter & absolute appellamus. Quare sit ut quodam modo in qualicumque opinione: absolute autem in uera alter perseueret, alter non perseueret.

Quid sit per se interpretatur: per se enim simpliciter & absolute, id est proprie inquit significare. quare qualicumque in opinione quodam modo. id est ex accidenti uel persistit continens, uel non persistit incontinentes: absolute uero & proprie in uera, id est bona opinione qui perseuerat est continens, incontinentes qui non perseuerat.

Sunt

Sunt autem nonnulli in opinione perseuerantes, quos pertinaces uocant, ut obstinati, & qui non facile dissuasionem admittunt: qui similitudinem quidem cum continente quandam habent, sicut prodigus cum liberali, audax cum forti: diuersi tamen in multis sunt. continens enim ex affectu & cupiditate non immutatur: nam cum inciderit, suasioni obtemperans est: ille non a ratione. cupiditates enim admittunt plerique, atque a uoluptatibus ducuntur. ac sunt quidem pertinaces qui suae sunt sententiae homines, & ineruditi, & rustici. atque hi quidem suae sunt sententiae, ex uoluptate & dolore: gaudent enim cum uincunt, si non dissuasi fuerint: dolent contra si sua, perinde ac sint decreta, irrita fuerint effecta. ut hac ratione incontinenti magis, quam continenti similes sint.

Sunt nonnulli, inquit, qui in propria opinione perseuerantes ab ea dimoueri se nullo modo patiuntur: qui pertinaces appellantur, eo quod pertendant, & nituntur in ea persistere: ἰσχυροὺς ἡρώμονας Graeci uocant. quoniam uero in opinione sua tam continens persistit, quam pertinax in hoc similitudinem quandam inter se habet, sunt item diuersi, & inter se longe differunt, propterea quod continens ob affectum, & cupiditatem ab opinione sua qua ab affectuum perturbationibus, turpibusque cupiditatibus abstinendum esse putat, non immutatur, ac recedit. nam si de alijs rebus male opinetur, si inciderit, ut admoneatur, recte admonenti acquiescit, rationisque suasioni se obtemperantem praestat: at pertinax a ratione non suadetur, sed a cupiditatibus & uoluptatibus ducitur. Pertinaces autem sunt qui suae sunt sententiae homines qui ἰδιότροποι a Graecis dicuntur: qui in propria opinione perstant, sunt quoque ineruditi ac rustici. hi enim imperiti cum sint, nulli rationi acquiescunt. atque hi quidem. id est pertinaces suae sunt sententiae ex uoluptate & dolore: gaudent enim si non dissuasi fuerint: & si irrita sint ea quae dixerunt, dolent. suas enim sententias, & quicquid demum dixerint, quasi decreta ac leges, euincere, ac rata esse uolunt: ut si etiam cum dies est, esse noctem asseruerint, sibi non esse contra dicendum purent. pertinaces igitur cum ab affectibus, & turpibus uoluptatibus superentur, incontinenti similes magis sunt.

Sed sunt etiam quidam qui in ijs quae decreuerunt non perstant, neque tamen ob incontinentiam: ut in Philoctete Sophoclis Neoptolemus. at qui is ob uoluptatem quidem, non persistit: sed honestum erat. uerum enim dicere ipsi erat honestum, cum ad mentiendum ab Ulyssae fuisset persuasus. non enim omnis qui ob uoluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut incontinentes: sed qui ob turpem uoluptatem agit.

Sunt nonnulli qui in ijs quae statuerunt, non permanet, & tamen non ex incontinentia id faciunt: ut Achilles filius Neoptolemi apud Sophoclem: qui cum ab Ulyssae, ut superius est diximus, persuasus, se mentiturum esse, & Philoctetem deceptorum promississet, in ea sententia postea non perstitit. Neque tamen ob id incontinentes est dicendus, licet a uoluptate inductus id fecerit: voluptas enim ea cum honestate erat coniuncta, qua ad uerum dicendum, dolosque omittendos in reducendo ad Troiam Philoctete incitabatur. ita enim in altercatione cum Ulyssae apud Sophoclem inquit:

- » Audire quae est turpe, & molestiam parit,
- » O Nate Laertis, ea factu turpia
- » Mihi esse iudico quoque, atque insuauia.
- » Is nanque non sum, ut fraude quicquam agam mala:
- » Neque ipse, neque qui procreauit me pater,
- » Fidens Achilles uiribus, sicut ferunt.
- » Quare paratus ipse quoque, si uis est opus,
- » Promptusque ero, agere nec recuso quippiam:
- » Uique usus istum fortiter ducam uirum
- » Tecum, haud dolosa fraude. nam quis est timor?
- » Num ne iste solus, uoquoque gradus pede

Eustrat,

bb

Tantum hanc cateruam viribus nostram opprimat:
 Cum missus istuc tecum Vlysses sim, piget
 Sane, tui si nunc vocabor proditor:
 Voto tamen magis frustrarier volo
 Honestè agendo, q̄ poriri turpiter. ducebatur igitur hic à voluptate aperte agendi, & nō
 mentiendi, quæ honesta erat: incontinentes autem non à qualibet, sed à turpi voluptate de sen-
 tentia dimouetur.

Cum autem sit quidam etiam talis, qui corporalibus minus quam oportet, oblectetur, neque in ratione tamen persistat: inter hunc & incontinentem
 medius continens est. incontinentes enim in ratione non persistit, quia magis q̄
 oportet: hic, quia minus q̄ oportet, quippiam sectatur. at continens peritat,
 & ob neutrum immutatur. Si continentia uero honesta est, utrosq; hos con-
 trarios habitus esse prauos, sicuti etiam uidentur, necesse est. quia tamen al-
 ter ex his in paucis, & raro solet reperiri: sit, ut, quemadmodum temperan-
 tia intemperantiæ esse contraria tantum uidetur, sic incontinentiæ continen-
 tia esse uideatur.

Quidam est qui minus q̄ oportet, corporalibus affectibus & voluptatibus gaudet: qui
 etiam ipse non persistat in ratione, quæ abstinendum esse à voluptatibus præcipit: estq; no-
 mine vacans. is ab incontinente in eo differt, q̄ incontinentes à corporis voluptatibus turpi-
 bus multum: hic, uero qui sine nomine est, parum vincitur. inter hunc nomine carentem &
 incontinentem continens medius est: ut continentia quoq; duorum vitiorum mediocritas
 sit. incontinentes siquidem non persistat in ratione eo q̄ magis q̄ oportet à voluptatibus turpi-
 bus superatur: hic, eo q̄ minus q̄ oportet ab ipsa vincitur. at continens persistit in recta ra-
 tione, & ob neutrum mutatur, id est de ratione non exturbatur à voluptatibus, neq; supera-
 tur, ob alterum ex his, id est ex altero aliquo, dum vel minus, vel magis q̄ deceat, voluptates
 persequitur. quia tamē alter ex his habitibus, id est is qui caret nomine raro extat, & in pau-
 cis conspicitur, nō secus ac stupiditas: raro enim in hominibus aliquibus reperiri cōsuevit,
 sit, ut incontinentia magis contraria cōtinentiæ, q̄ hic habitus qui vacat nomine, esse uideatur.

Cæterum quia multa dicuntur ex similitudine, consequitur, ut continentia
 temperantis quoque per similitudinem sit. nam & continens eiusmodi est, ut
 nihil præter rectam rationem ob corporis uoluptates faciat: & similiter tem-
 perans, sed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic est
 talis, ut præter rationem non oblectetur: ille ut oblectetur quidem, sed tamē
 non ducatur.

Quia superius dixerat, nonnullos esse qui continentem & temperantem eundem esse, opi-
 narētur: iccirco hic propterea q̄ multa ex similitudine dicuntur, sequi ac fieri inquit ut conti-
 nentia & temperantia quandam habeant inter se similitudinem: & continens temperans ex simi-
 litudine quadam appelletur. nam & cōtinēs nihil facit atque agit præter rectæ ratiois præce-
 ptionem à corporis voluptatibus superatus: nō. n. se uinci ab eis permittit, sed in rectæ ra-
 tiois cōsilio licet hinc inde impugnatus perseuerat. & temperans simili modo præter rectam
 consulationem agit nihil, sed ille tamen. i. cōtinēs prauas habens cupiditates ab eis sese conti-
 net, rationemq; sequitur: hic temperans cupiditates prauas nullas, habet. atque hic quidē. i.
 temperans, est eiusmodi ut præter rationem non oblectetur: quippe qui nihil prorsus à tur-
 pibus voluptatibus oppugnari consueuerit. ille qui continens est, voluptatibus quidem affi-
 citur præter rectam rationem: prauas. n. habet voluptates: sed est tamen talis, ut ab ipsis nō
 ducatur, & superetur: sed eas cohibeat tandem, ac vincat.

Similes item incontinentes & intemperans inter se sunt: qui quidem cū sint
 diuersi, utriq; corporis uoluptates sequuntur: sed alter oportere existimans,
 alter non existimans id facit.

Superius

Superius quoque dixit ex quorundam opinione incontinentem & intemperantem eundem
 esse: nūc quo modo incōtinens & intemperans tum idem sint, tum diuersi, declarat. quæ
 tenus. n. utriq; corporis sequitur & inquirunt voluptates, idem sunt: quatenus uero alter. i.
 intemperans eligit, atque ex electione sibi turpes voluptates persequendas putat: alter uero,
 id est incontinentes non eligit, neq; oportere supra modum voluptatibus indulgere existimat
 sed ab eis præter electionem superatur: in eo diuersi inter se esse cognoscuntur.

Prudentiam & incontinentiam simul in eodem non esse.

Cap. X.

Ed neque ut idem simul & prudens & incontinentes sit, fieri ullo modo po-
 test. qui enim prudens sit, eum simul & probum esse moribus demonstrat
 tum est. adde q̄ non in eo solum q̄ cognoscit, est prudens quispiam, sed in eo
 q̄ est actiuosus: incontinentes autem actiuosus non est.

Alia item superius opinio adducta fuerat, qua nonnulli eundem posse & incontinentem
 & prudentem esse affirmabant. eam nunc refellit, ac reprobat in hunc modum: si, inquit, pru-
 dens honestus ac probus necessario quoque esse debet, omnibusq; virtutibus instructus,
 ut prius fuit demonstratum, incontinentia autem vitium est: restat, ut idem & prudens &
 incōtinēs esse nullo pacto possit. præterea prudens non ob id aut est, aut dicitur prudens, quia
 tantummodo bona & utilia cognoscit: sed quia actiuosus, id est idoneus ad bona agenda est.
 at incontinentes non est ad bona ut prudens, sed ad mala agenda idoneus.

Callidum tamen esse incontinentem, nihil uetat. unde etiam prudentes esse
 nonnulli uidentur, quia sint incontinentes: propterea q̄ calliditas eo modo
 quo superius diximus à prudentia discrepat: estq; quantum ad rationem spe-
 ctat, proxima: quantum ad electionem, diuersa.

Nonnulli callidum quoque esse prudentem dicunt. nihil autem uetat, quin callidus incon-
 tinens sit. iccirco uideri possunt nonnulli prudentes esse incontinentes. callidi. n. prudentes quor-
 dam modo sunt: propterea q̄ calliditas paululum quid, ut prius etiam diximus, à prudentia
 differt. quantum enim ad rationem attinet, id est ad definitionem prudentiæ propinqua ac
 proxima est calliditas, quādamq; cum ea habet similitudinem: quippe cum calliditas habi-
 tus quoque ipsa sit, non secus ac prudentia eorum quæ ad finem deducunt, perceptiuus: dif-
 ferentia uero est in electio: prudentis enim electio bona est, quæ semper ea proponit, quæ
 ad bonum finem deductura sunt. callidi uero etiam mala: nam ad malum finem deducunt
 quandoque eligit.

Neque igitur ut cognoscens, & contemplans, sed ut dormiens, & uino op-
 pressus. ac sponte quidem agit: quodam enim modo cognoscit & quid, et cui-
 us causa facit: prauus tamen non est: quippe cum electio eius proba sit. quare
 semiprauus est, & non iniustus. non enim est insidiosus.

Superius quoque an incontinentes omnino uinci à turpibus voluptatibus possit, dubitauit
 rat: rationemq; quorundam adduxerat, qui non posse existimabant. si enim rectam rationem
 integram habet, ac synceram incontinentes, præter eius mandatum quicq; agere qui potest: cui-
 us opinionis refutationem ac solutionem hic subiungit: atq; inquit, à turpibus voluptatibus
 superari incontinentem, nō ut qui cognoscit, & rectam habet rationem & scientiā, & con-
 teplatur, id est ex scientia illa operatur, atque agit: sed ut qui dormit, temulentusq; est. Quæ
 admodum enim qui scientia, & habitu aliquo aut grāmaticæ, aut alterius alicuius artis prædi-
 tus est, si dormiat, aut ebrius sit, quo minus operari ex arte illa queat, à somno, aut uino im-
 pediri consueuit: ita incontinentes licet rectam rationem habeat, ne utatur tamen eius consilio in
 agendo, ab affectuum perturbatione prohibetur. ac sponte quidem, & non inscienter malū
 committit: quodam. n. modo quid faciat, & cuius causa faciat nouit: prauus tamen dicendus
 non est: quippe cum prauus & malus ille sit, cuius electio est mala: incontinentis autem ele-
 ctio proba & bona habeatur: præter electionem enim agit ea mala, quæ agit. quocirca
 quia electio eius est bona, non prauus, sed semiprauus, id est non ex toto, sed ex dimidio
 malus est existimandus: & non iniustus. iniustus enim insidiosus est, & qui ex proposito læ-

Eustrat.

bb ij

tionem infert: cuiusmodi non esse incontinentem perspicuum est.

Alter enim ex ipsis in ijs quæ consultauit, non perstat: alter qui a trahibile est affectus, ne consultat quidem omnino. Ac similis quidem est incontinentis ciuitati, quæ omnia quidem quæ fieri debent, decernat, legesque bonas habeat, sed eis tamen non utatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus est:

Nil iura curans consulebat ciuitas: prauus uero utenti quidem legibus, sed malis, similis est.

Cum incontinentis sit & temerarius & imbecillis: alter ex ipsis, id est imbecillis & infirmus, in ijs quæ consultauit, non permanet: alter qui a trahibile est affectus & temerarius est, ac præceps, ne prorsus quidem consultat: sed a perturbatione ita rapitur, ut consilium omnino ac deliberationem præuertat. Atque incontinentis quidem ciuitati est similis, quæ bona decreta, bonasque leges cum sanciat, illis non utitur, ut Anaxandrides poeta carpens ciuitatem quædam, quæ bonas leges quidem habebat, sed malis utebatur, hoc cauillo notauit: ciuitas, inquiens, nil iura & leges bonas curans, consulebat, legesque ac decreta bona instituebat, quæ scilicet postea erat neglectura, quibusque uisura minime erat. nam incontinentis cum recta habeat rationem quasi legem, quæ ab ea præcipiuntur non agit, sed contraria: prauus uero, id est intemperans ciuitati est similis quæ utitur quidem legibus, sed malis.

Verfatur autem incontinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perstat, quam multitudinis facultas sit. Atque ex incontinentiis sanabilior illa est, qua qui a trahibile sunt præditi, uti consueuerunt, quam ea quæ illorum est qui consultant, sed postea tamen in ijs quæ consultarunt, non persistunt. incontinentes item ex assuetudine, quam ex natura sanari facilius possunt: quippe cum consuetudinem quam naturam immutare facilius sit. nam ob id quoque consuetudinem mutare est difficile, quia naturæ perquam similis est: quemadmodum etiam Euenus inquit:

Consuetudo quidem rerum tractatio longa est:

Quam procedentem naturam dicimus esse.

Quid igitur continentia sic & incontinentia, quid tolerantia et mollities. quæque hi habitus inter se rationem habeant, dictum iam est.

Continentia & incontinentia circa illud est quod multorum habitum excedit. nam incontinentis perstat in ratione, seseque magis continet, quam multorum facultas sit, id est quam habitus multitudinis patitur: quippe cum eas voluptates superet, quibus plerique uinci consueuerunt. incontinentis autem nihil in ratione persistit, sed ab illis etiam cupiditatibus vincitur, quibus plerique è vulgo sunt superiores. Sanari autem facilius potest ea incontinentia, quæ temeraria est, qua melancholici sunt præditi: quam illa qua imbecilles et infirmi utuntur, qui consultant quidem, sed ubi consultarunt, non persistant in sententia. nam si temerarij & præcipites qui sine præconsultatione a cupiditatibus trahuntur, præconsultarent: ab affectibus minime superarentur. imbecilles autem licet præconsultent, superantur tamē, ac paruis præsertim cupiditatibus succumbunt. Ex incontinentibus item cum alij natura sint eiusmodi, quemadmodum ferini qui marium concubitu delectantur: alij turpibus voluptatibus assueti habitum illum ex assuetudine malum contraxerint: qui ex assuetudine incontinentes sunt, quam qui natura, curari facilius queunt: eo quod natura consuetudine est difficilior: & consuetudo ob id est difficilis, quia naturam imitatur, atque in naturam euadit. sicut Euenus poeta inquit: consuetudinem nihil aliud esse affirmans, quam longam rerum tractationem, atque exercitationem: quæ quidem exercitatio procedens, atque in finem progrediens demum in naturam transit. Quæ si consuetudo propterea quod naturæ similis est, auelli ac remoueri difficulter potest, multo difficilior immutari natura ipsa poterit.

De

At uero de uoluptate & dolore contemplari eius est qui circa ciuilem facultatem philosophatur, is enim finis eius architectus est, ad quem spectantes unumquodque tum malum, tum bonum appellamus.

Ad eum pertinet qui circa ciuilem facultatem philosophatur, id est qui ciuilis & moralis est, de uoluptate & dolore, an bonum sit nec ne, considerare. is enim ciuilis uir architectus est. architectus autem dicitur, qui de omnibus præcipit, ac statuit: sic enim ciuilis hominis est, ut præcipiat quis ex iuuenibus esse musicus, quis miles debeat: atque uniuscuiusque finis sit architectus, atque institutor, tam militaris, quæ est uictoria, quam musici, quod est modulate loqui: ac iubeat quem quisque consequatur, & quid quæque agere oporteat, ut ad hunc uel illum finem perueniat: ad quem sanè finem spectantes, unumquodque quod agimus, si non conferat & conducatur ad eum consequendum, absolute malum: si conferat, absolute bonum uocamus. nam cum ciuilis de omnibus huiusmodi inquirat & contempletur, illud quoque eius negocium est, ut bonum nec ne sit uoluptas, consideret.

Præterea de his considerare necessarium etiam est: quippe cum uirtutem moralem & uitium circa uoluptates, & dolores constituerimus: & felicitatem plerique existere cum uoluptate asserant: unde etiam beatum à uerbo *χαίρειν* quod est gaudere, *μακάριον* nominarint.

Necessarium insuper est de his, uoluptate scilicet & dolore tractare. nam cum præsens hæc disputatio de uirtutibus & uitijis moralibus sit: omnis autem uirtus, atque omne uitium circa uoluptates & dolores uersetur: & felicitatem plerique operationem esse animæ cum uoluptate asserant, ut felicitatis partem esse uoluptatem dicant: unde etiam beatum Græci *μακάριον* à *χαίρειν* quod est gaudere quasi *μακροχάριον*. id est longum gaudium appellarint, eo quod longo totius uitæ tempore gaudeat & lætetur: propterea sit, ut de uoluptate & dolore agere in præsentia necessarium etiam sit.

Quibusdam igitur nulla uoluptas neque per se neque ex accidenti esse bonum uidetur: non enim posse idem & bonum esse & uoluptatem asserunt. alij nonnullas bonas, plerasque prauas esse opinantur. tertia sententia præterea est, etiam si omnes sint bonæ, optimum tamen uoluptatem esse nullo modo posse.

De uoluptate acturus primum quid quisque ex ueteribus de ea senserit, in mediū profert: deinde singulorum opiniones conatur confirmare, postremo eas confutat ac refellit. Prima igitur opinio est, quæ nullam uoluptatem bonum esse statuit neque per se, neque ex accidenti. non enim uoluptas & bonum idem sunt: quippe cum fieri reciprocatio non possit: ut siquid bonum id uoluptas, siquid uoluptas id bonum continuo sit. alij nonnullas & quasdam uoluptates bonas, plerasque uero esse malas opinantur. tertia opinio eorum est, qui licet omnes uoluptates bonæ essent, fieri tamen non posse affirmant, ut uoluptas optimum, id est summum, atque ultimus finis sit: bonumque illud quod proprie bonum est, quodque omnia appetunt.

Atque omnino quidem non esse bonum propterea dicunt, quod omnis uoluptas generatio est sensibilis in naturam: nulla enim generatio finibus est cognata. uerbi causa nulla ædificatio domus est.

Cum posuerit prius ueterum opiniones, nunc etiam confirmare, quatenus licet, eas conatur. nam qui dicunt nullam omnino uoluptatem esse bonum, opinionem suam in hunc modum corroborant: omnis uoluptas, inquiunt, generatio sensibilis est in naturam: generatio autem est imperfecta: quod autem imperfectum est, bonum non est. nulla igitur uoluptas bonum est. generationem autem esse imperfectam, hinc patet, quod nulla generatio cognata & similis finibus est: cum motio quædam sit, quæ & imperfectum ad perfectionem, & quod non est, ad id quod est, perducatur. omne enim quod gignitur, in eo quod gignitur, imperfectum est: finis uero est perfectus, atque absolutus: ut generatio quæ imperfecta est, fini qui est perfectus,

Eustrat.

bb ij

esse similis nequeat. exempli gratia, ædificatio quæ est generatio quædam atque effectio, id est ad finem quendam tendens motio: fini suo quæ est domus, similis non est. Cum vero inquit voluptatem esse generationem sensibilem in naturam, id significat, voluptatem esse generationem. i. repletionem & restaurationem indigentiæ & defectus ipsius naturæ. voluptas enim id quo indiget natura, replet ac supplet. nam si quis esuriat, alimento indiget, cibum que ipsum quo nutriatur appetit: voluptasque huic est, cum alimentis naturæ indigentiæ saturatur, atque expletur. addidit sensibilem, propterea quod qui esurit & comedit & saturatur, sensu etiam saturationis illius voluptatem percipit: vel ob id, ut à concoctionibus & digestionibus eam distinguat, quæ licet etiam ipsæ motiones alimentorum, & alterationes in naturam sint: sine sensu tamen villo efficiuntur. cum igitur voluptas generatio sit, generatio autem sit imperfecta; nullam omnino voluptatem bonum esse isti colligebant.

Temperans præterea voluptates fugit. item prudens quod dolore uacat, persequitur, non quod iucundum est. voluptates etiam prudentiæ sunt impedimento: atque eo magis, quo quis magis oblectatur. ut in uenerorum uoluptate contingit: in qua constitutus nemo intelligere quippiam potest. Huc accedit, quod uoluptatis nulla ars est: cum tamen bonum omne opus artis esse censetur. adde quod pueri quoque & bestiarum voluptates persequuntur.

Alia argumenta hæc sunt quibus voluptas non esse bonum probatur, in secunda figura in hunc modum collecta: temperans fugit voluptates: nihil quod temperans fugit, bonum est: non est igitur voluptas bonum. Item, quod dolore uacat, non est iucundum: prudens illud affectat, quod dolore uacat, & voluptatem odit: nihil autem quod odit prudens, est bonum: voluptas igitur bonum non est. Item voluptates prudentiæ impedimento sunt: nihil quod prudentiam impedit, est bonum: voluptas ergo non est bonum: quanto. n. magis quis oblectatur, ut in uenerorum libidine conspicitur: tanto magis impeditur consuevit, quo minus sapiat, ac consideret quippiam. nemo. n. qui in hac uenerorum uoluptate est constitutus, intelligere ac mente percipere quicquam potest. Præterea, omne bonum artis alicuius est opus, ut sanitas medicinarum, recta scriptio operum grammaticarum est. at voluptatis ars nulla est: bonum igitur non est voluptas. Postremo, pueri & bestiarum corporis voluptates, id est supra modum comedere, & bibere, & coitu uti cupiunt, & inquirunt: nihil vero quod a pueris & bestiis quæ rationis usu carent, appetitur, bonum est: ergo efficitur, ut voluptas bonum non sit.

Quod autem non omnes esse probas dicant, propterea est, quia turpes etiam nonnullæ, & probrosæ, & noxiæ quoque reperiuntur. quippe cum morbosa sint quædam ex ijs quæ uoluptate afficiunt. At non optimum esse uoluptatem asserunt, ob id quia non finis, sed generatio est. Atque ea quidem quæ dicuntur huiusmodi sunt.

Quod non omnes voluptates probas & bonas esse dicant, in causa illud est, quod nonnullæ sunt turpes & probrosæ, ut catamitorum: nonnullæ etiam noxiæ, & damnosæ, cuiusmodi sunt usus & ciborum, & uenerorum immoderati: ægrotantibus enim iucunda quædam sunt, & uoluptuosa: nam mala habitudine præditi carne bubula vesci, voluptuosum fortasse uideretur, quod tamen ipsi noxium est. Cum igitur voluptates nonnullæ & damnosæ & turpes reperiuntur: restat, ut non omnes voluptates bonæ sint. Opinabatur præterea quidam voluptatem non esse optimum, id est non esse finem ultimum, ac summum bonum, eo quod voluptas generatio est. generatio autem cum sit imperfecta finis esse nullo modo potest. Atque hæc sunt, quæ de uoluptate à nonnullis dicuntur, atque existimantur.

Improbatio rationum de uoluptate.

Cap. XII.

AT enim non effici ex his ut uoluptas aut bonum aut optimum non sit, hinc perspicuum erit: primum, quia bonum dupliciter, alterum enim absolute, alterum alicui bonum dicitur: & naturæ & habitus id sequentur: quare sequentur quoque idem & motiones, & generationes.

Non

Non effici ex his quæ isti opinantur, ut voluptas non sit bonum, & optimum, sed eorum potius. i. ut bonum & optimum sit, hinc id est ex his quæ dicitur sumus, manifestum erit. primum autem opinionem eorum refellit qui nullam voluptatem esse bonum ex eo dicebant, quod voluptas generatio est. generatio siquidem imperfecta est: quod est imperfectum, esse bonum non potest. Ostendit enim ex uoluptatibus alias esse proprie bonas, alias uideri, quæ quidem non ex se, sed ex opinione & existimatione bonæ sunt. Cum igitur voluptates aliquas esse proprie bonas demonstrat, fit, ut eorum quoque opinio destruat ac ruat, qui nullam voluptatem esse bonum assererent. inquit igitur, quia bonum est duplex, alterum proprie & absolute, ut virtus, temperantia, iustitia, ipsarumque operationes: alterum non proprie, sed alicui bonum, quod alicui scilicet bonum uidetur: cuiusmodi est immoderatus uenerorum usus, qui alicui, id est intemperanti esse bonum uidetur, cum tamen absolute & proprie minime sit: efficitur, ut & naturæ & habitus id, quod bonum scilicet & proprie & alicui est, sequatur: quippe cum nonnullæ naturæ, nonnullique habitus absolute & proprie naturæ & habitus & sint & dicantur: cuiusmodi ualentium, & bonorum uirorum sunt, ad bonum uidelicet propensiores: nonnullæ item naturæ, nonnullique habitus non proprie naturæ habitusque sint, sed tales, id est cum additione aliqua & distinctione & naturæ ferinæ, aut morbosæ, & habitus ferini, aut morbosi appellantur. Idem motioni & generationi contingit. generatio autem idem quod motio est: nam generatio ad quoddam appetibile obiectum mouetur, ac motio quædam est. motiones igitur & generationes idem hoc sequuntur: id est tam quod bonum absolute est, quam quod alicui. nam motiones & generationes aliæ sunt absolute bonæ, & secundum naturam, ut sanorum hominum, & bonorum qui ad id quod præcipue appetibile est, moueri consueuerunt: aliæ tales ac tales, id est ferinæ aut morbosæ, quæ præter naturam sunt. ut si quis ad hauriendum sanguinem moueatur. quod igitur absolute bonum est, naturam & habitum, necnon motionem & generationem absolute ac simpliciter bonam sequitur: quippe cum qui bona natura absolute & habitu est præditus, moueatur ad id quod absolute bonum est: quod autem bonum alicui est, talem naturam, atque habitum, talemque motionem & generationem sequi necesse est. ab eo enim qui ferinam aut morbosam habet naturam, ferinam uel aut morbosum habitum aut motum est præditus, non quod absolute, sed quod alicui bonum est, appeti atque inquiri consuevit: quod sanè non est uere, sed esse bonum uidetur. atque ita ex uoluptatibus alias absolute & proprie bonas, alias alicui bonas esse, ac uideri demonstratum est.

Quæ item esse prauæ uidentur, absolute aliæ sunt prauæ, non tamen alicui, sed eligendæ alicui sunt: aliæ ne huic quidem, nisi aliquando, & paruo tempore, & non sunt eligendæ. quædam uero ne uoluptates quidem sunt, sed uidentur: quæcumque cum dolore, & medicinarum causa existunt: cuiusmodi uoluptates ægrotantium sunt.

Simili modo ex prauis uoluptatibus aliæ sunt absolute quidem prauæ, alicui tamen non prauæ, sed expetendæ potius atque eligendæ: ut adulterandi uoluptas absolute praua cum sit, alicui, id est intemperanti esse praua non uidetur, sed expetenda semper. aliæ sunt voluptates prauæ etiam ipsæ, cuiusmodi est supra modum edere, aut bibere, quæ ne huic quidem, id est ne alicui quidem eligendæ semper sunt, sed aliquando, cum scilicet esurit quispiam, aut sitit: atque id breui tempore, quoad uidelicet saturatus fuerit. atque hæc quidem per se minime sunt eligendæ. sed quia esurit, aut sitit quispiam, propterea fit, ut immoderata alimenta expetenda esse atque eligenda uideantur. Duobus tamen modis interpretari hoc possumus ut uel non esse eligendas has voluptates per se ut modo diximus: uel non esse eligendas semper, intelligamus, sed eo duntaxat tempore, quo quis aut sitit, aut esurit. quæ uero voluptates ex dolore existunt, sicut Ataci seipsum iugulare esse iucundum uidebatur: quæ item medicinarum causa sunt, quales sunt eorum qui ægrotant: ne voluptates quidem sunt, sed uidentur esse, & non sunt. Voluptates autem ægrotantium illæ sunt, quæ medicatiōis gratia existunt, ut eorum qui pruritu scabiei infestantur: his enim uoluptuosum uidetur, si in feruentem aquam sese iniiciant: id quod sanè non voluptatem alijs, sed dolorem & mortem asserre consuevit. hoc tamen remedij & medicinarum causa scabiosus appetit: quippe cum materia quadam praua atque

Euftrat.

bb iij

acri subinde iritetur: feruens vero aqua, efficax admodum cum sit, acrimoniam illam retundat, ac reprimat: atque ita recreatione quadam aegrotantem afficiat, ut iucundum hoc ac voluptuosum, cum tamen re vera non sit, ipsi esse videatur. sano enim homini ingressus in feruentem aquam mors est, non voluptas.

Præterea cum bonum aliud operatio sit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum constituunt, ex accidenti suaves ac iucundæ sunt. operatio autem est in cupiditatibus submolesti habitus, ac naturæ.

*1. deficientis.

Hic demonstrare aggreditur, eos qui voluptatem dicunt esse generationem ad naturam sensibilem male eam definire. nam cum ex bono aliud sit habitus, ut virtus, quæ bonum cum sit, est ut habitus: aliud operatio, ut virtus ipsius operatio, id est iusta agere, seu temperantia, quod bonum quidem est, sed bonum ut operatio, quæ naturalem habitum, id est id quod recessit ac deficit à naturali habitu, explet: cum igitur ita sit, quæ in naturalem habitum constituunt, iucundæ proprie non sunt, id est non sunt proprie voluptates, sed ex accidenti: quippe cum ipsa repletio eius quod naturali habitui deficit, non sit voluptas. sed quod generationem, hoc est repletionem sequi consuevit. nam cum quis esurit, si comedat, & saturetur, voluptas consequitur. neque ipsa generatio, id est repletio, et motio qua ad replendum ventrem mouetur, cum cibo indiget quispiam, voluptas est: sed quæ consequitur post repletionem, in cupiditate submolestæ naturæ, atque habitus: quippe cum si aliquis esurit, habetque naturam in indigentia alimentorum constitutam, molestia ob famem afficiatur, cibisque replere ventrem suum cupiat. scribitur tamen in alijs exemplaribus loco submolesti, id est *ὑποδυσπαστου, ὑποδυσπαστου* per diphthongum, quod residuum & deficientis significat: ut intelligamus voluptatem fieri in cupiditate deficientis, alimentoque indigentis naturæ. si quis enim habitum ac naturam suam, deficientem habuerit, id est in indigentia ciborum constitutam, replere ipsam cupit: atque hæc operatio, id est repletio in cupiditatibus est deficientis naturæ.

Nam sine dolore etiam & cupiditate voluptates existunt, ut contemplandi operationes, quæ minime indigentis naturæ sunt.

Nam voluptates etiam sine cupiditate & dolore existunt: cuiusmodi sunt operationes contemplandi, id est intelligendi, quæ natura minime indigente à nobis efficiuntur: ut neque doceamus, neque repleri villo modo cupiamus. si enim contempler triangulum tres habere angulos æquales duobus rectis, voluptatem quidem percipio, sed nullo tamen dolore præcedente, nullaque cupiditate, quæ ex defectu nature proveniat. quid enim hac in re deest naturæ, ut dolor inde existere, ac cupiditas debeat? Quare cum voluptates nonnullæ sint, quæ sine dolore et cupiditate fiunt, eo quod naturæ nihil desit: restat, ut male tradita sit definitio ea, quæ voluptatem esse generationem in naturam sensibilem inquit: quippe cum multæ sint voluptates, quæ sine generatione in naturam existant, id est sine indigentis naturæ repletionem. cuiusmodi sunt, quæ ex intelligendo eueniunt: definitionem vero omnia quæ sub definitam rem cadunt, complecti oporteat.

Argumento id est, quod non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dum constituta est: sed dum est constituta, ipsæ quæ absolute sunt iucunda: dum repletur, contrarijs etiam gaudent. acidis siquidem & amaris delectantur: quorum nihil neque natura, neque absolute iucundum est: quare neque ipsæ voluptates. sicut enim iucunda inter sese distant, ita quoque voluptates quæ ab ipsis eueniunt.

Voluptatem vero non esse generationem, id est repletionem naturæ, argumento illud est, quod non eodem iucundo oblectantur omnes, & dum repletur natura, id est, si esuriat quispiam, dum ventrem alimentis indigentem replere studet: & dum constituta est, hoc est dum composita ac saturata est natura. sed cum natura constituta est ac saturata, id est cum saturatus est quispiam: illis delectatur, quæ absolute & proprie sunt iucunda: cuiusmodi est bibere vinum chium, & pane simlagineo vesci. dum repletur vero, id est dum adhuc alimentis indiget aliquis, atque esurit, contrarijs etiam gaudet: iucunda enim ei & amara & acidum vinum videtur. et demum qui esurit, quodlibet iucundum existimat, quod comedere saturatus quispiam nullo

nullo modo pateretur. amara autem & acida neque natura, neque absolute & proprie iucunda sunt. Sicut enim quæ proprie iucunda sunt, ab illis distant, quæ esurienti & sitiendi videntur iucunda, id est ab amaris & acidis: ita voluptates quoque quæ & à proprie iucundis, & ab ipsis quæ videntur iucunda, efficiuntur, inter sese discrepant. at si voluptas generatio esset in naturam sensibilis, idem iucundum in esuriente & saturo esse deprehenderetur. Quare iam patet male definitam esse voluptatem ab ipsis, qui generationem in naturam sensibilem esse eam asseruerunt.

Adde quod non est necesse, ut aliud quid melius voluptate sit, quemadmodum nonnulli dicunt, finem ipsum generationis: generationes enim voluptates non sunt, neque cum generatione omnes existunt, sed operationes sunt & fines: neque ex ipsis quæ gignuntur, sed ex ipsis quibus utimur, efficiuntur. finis item non omnium diuersum quid est, sed earum quæ ad naturæ perfectionem deducuntur. Vnde sensibilem generationem voluptatem esse dicere, non recte se habet: sed potius dicendum est, operationem esse eam habitus qui secundum naturam est, & potius quam sensibilem, impedimento uacantem.

Rursus hic opinionem eorum refutat, qui asserunt voluptatem non esse id quod optimum est. & inquit non necessario aliud quid melius voluptate esse cuiusmodi nonnulli dicunt esse finem generationis: quippe cum neque generationes sint voluptates, neque cum generatione omnes existant, aliorum scilicet quorundam quæ prius gignantur, & fiunt: sed operationes sint eorum quibus utimur. nam simul cum operatione voluptas consequitur. voluptas enim operatio est: & si quis recte & sine reprehensione operatur, continuo voluptate afficitur. neque omnium operationum finis diuersum quid est, sed earum tantum quæ ad perfectionem naturæ ducuntur, id est quæ naturam quandam in indigentia constitutam replent. nam in ipsis quæ naturam aliquam perficiunt, diuersus ab operatione finis est. medicina enim eius quo indiget natura, repletio cum sit, finem qui est sanitas, ab operationibus diuersum habet. Quocirca non recte voluptatem esse generationem in naturam sensibilem dicunt, sed potius ita definire eam debent, ut voluptatem asserant esse operationem habitus eius qui secundum naturam est impedimento omni uacantem, ut loco sensibilis impedimento uacans ponatur. nam si quis habitu aliquo qui secundum naturam sit, præditus fuerit, verbi causa temperantia, vel sanitate, ex eoque absque impedimento operetur: lætitia affici consuevit, ac voluptate. temperantia vero, & sanitas quia bonæ sunt, secundum eam naturam esse censentur: quippe cum omne quod secundum naturam est, bonum etiam sit. quare impedimento uacans in vnoquoque habitu operatio, voluptas est. qualicumque enim habitu instructus quislibet, siue rhetorica is sit, siue grammatica, siue iustitia, dum ex eo sine impedimento operatur, voluptatem consequitur.

Videtur autem ex eo generatio esse, quia proprie bonum est: operationem enim generationem esse existimant, cum tamen diuersa sit.

In habitibus eadem sunt operationes & fines. temperantis enim tam finis quam operatio idem est. Quoniam vero voluptas & finis est & operatio: nam qui trianguli tres angulos esse æquales duobus rectis contemplatur, simul & operatur, & voluptatem capit: illi qui non esse finem voluptatem, ac propterea neque esse summum bonum eam asserant, male opinati sunt. quo modo autem voluptatem esse generationem existimarint, nunc subiungit: quia, inquit, operatio proprie bonum est, illi autem operationem & generationem idem esse arbitrabantur: effectum est, ut dum extollere voluptatem student, voluntque eam proprie bonum esse ostendere, generationem voluptatem esse dixerint. Videtur enim voluptas esse generatio, propterea quod proprie bonum est. putantque operationem esse generationem, cum tamen diuersum quid à generatione sit. vniuscuiusque enim habitus operatio diuersum quid est à generatione, id est à motione, qua ad appetibile, seu ad finem aliquem moueri quispiam consuevit: quippe cum ea sit quæ vniuscuiusque rei generationem, id est causam efficit, ut vnaquæque res existat.

Nam quod aiunt prauas eas esse, quia morbosa nonnulla sunt iucunda, idem

de salubribus dicendum esset. quædam enim ex ipsis ad rem pecuniariam praua sunt: ut hoc modo praua ambo essent. at in hoc non sunt praua: quippe cū contemplari quoque quantum ad sanitatem attinet, nocumētū interdū afferat.

Quia nonnulli opinati fuerant, ut dixit, propterea quod nonnulla voluptuosa damnum afferere habent & dedecus, omnes voluptates esse prauas ac turpes: hæc quoque opinionem aggreditur confutare: atque inquit: si omnes voluptates ob id prauæ sunt censendæ, quod nonnulla iucunda reperiuntur, quæ damnosa & turpia sunt: idem in salubribus quoque rebus continget. nã omnia salubria simili modo praua, atque inutilia rei pecuniariæ & diuitijs erunt. cum enim ægrotat quispiam, salubre ei est sanitatisque efficiens & medicis pecunias dare, & in omnia quæ ad sanitatem conducunt, sumptus facere: id quod tamen diuitias eius absumit, ac minuit: ut hoc modo, hacque ratione ambo, id est tam omnes voluptates, quam salubria omnia praua essent. sed non sunt praua: concessum enim apud omnes est, & nonnullas voluptates, & nonnulla salubria esse bona. nam hoc modo quia contemplari quoque id est cogitare ac legere sanitati interdū nocet: efficietur, ut cōtemplari absolute prauum esse diceremus. quod absurdū est. intellectio enim sublimium contemplationum praua minime est: sed si ægrotans quispiam contemplari velit ac legere, sublimibusque contemplationibus vacare, impediatur, quo minus queat conualescere: quippe cum animi illa intentione morbus potius augeatur. ac quantum ad sanitatem spectat, nocumentum ex contemplatione patitur. unde medici ne legant quippiam, huiusmodi ægrotis præcipere consueverunt.

Neque prudentiæ uero, neque alicui habitui impedimento est ea quæ ab uno quoque procedit uoluptas, sed aliena. nam quæ à contemplando & discendo proueniunt, magis ut contemplemur, ac discamus, efficiunt.

Rursus opinati fuerant quidam, ut supra dictum est, propterea non esse bonas voluptates quia impedimento prudentiæ sint: hanc quoque opinionem hic refellit, neque prudentiæ inquit, neque alteri alicui habitui impedimento voluptates esse, quæ ab unoquoque habitu existunt. uoluptas enim quæ prudenti homini contingit, dum ea inuenit quæ ad finem deducunt, non modo eius prudentiæ ad ea inuenienda non impedit, uerum etiã magis auget. quæ item à temperate percipitur, dum temperate se gerit, ipsi minime est impedimento ad operandum, sed inuitat potius, ad agendum atque incitat. sed unquamque habitum impediunt aliena, id est corporis voluptates. nam voluptas quæ ex adulterando euenit aliena à prudentis ac temperantis uoluptate est: quippe cum temperans uel prudens ea minime oblectetur. unde efficitur, ut si temperans uel prudens ueneria uoluptate gaudeat, impediatur quo minus agere uel temperanter, uel prudenter queat. Nã quæ à contemplando & intelligendo, id est contemplatione aliqua sublimi discendo ueniunt voluptates, promptiores ad discendum nos reddunt potius, quam impediunt. si uero quis dum discit, aliena, id est corporis uoluptate & ueneria afficitur: is ita impeditur, ut cogitare quicquam atque intelligere amplius nequeat.

Nullam uero uoluptatē artis ullius esse opus, probabiliter cōtingit: quippe cū neque alterius operationis ullius ars sit, sed facultatis. tametsi & unguentaria ars, & obsonatoria esse uoluptatis uidentur.

Opinabatur alij quia uoluptatis nulla est ars, effici ut uoluptas bonū esse non possit. hoc soluit primū per concessionem, deinde per repugnationem. concedit enim merito ac probabiliter nullius uoluptatis artē aliquā esse. nã cum uoluptas sit operatio, ut demonstratum est, à ratione non est dissentaneum, ut eius nulla ars sit: quippe cum artes non sint operationum, sed facultatum, id est habituum: operationes uero ex habitibus existant. postea repugnando & negando idem refellit: uoluptatisque esse artem asserit. nam unguentariam & obsonariam uoluptatis effectiuas artes esse: & cum ita sit, uoluptatem esse bonum affirmat.

Quæ autem temperans fugiat, & prudens dolore carentē uitā persequatur, persequantur item tam pueri, quam bestia, omnia eodem modo soluuntur. Nã quia dictū est quo modo bonæ absolute, & quo modo non bonæ uoluptates omnes sint: tales pueri & bestia persequuntur: harumque indolentiã prudens sectatur, quæ

tur, quæ cū cupiditate & dolore existunt, & corporis sunt: huiusmodi enim sunt hæc: harum item excessus secundum quos intemperans intemperans est. propterea temperans has fugit: nam etiam temperantis uoluptates sunt.

Erant rursus alij, qui propterea quod temperans odio voluptuosa & iucunda persequitur, prudens item doloris uacationem persequitur, & querit, pueri uero & bestia iucunditatem sectantur: uoluptatem non esse bonum assererent. omnes huiusmodi opiniones eodem in uno & eodem argumento nititur refutare. Inquit enim quia iam diximus ex omnibus uoluptatibus quæ ex operationibus emergunt, quo modo alia bonæ sint, id est absolute & proprie, quæ uirtutes sequuntur: quo item modo alia, id est alia absolute & proprie bonas quidem non esse, sed aliquibus bonas, & quæ bonæ esse uideantur, quales sunt corporis uoluptates: has pueri & bestia persequuntur & querunt: has item temperans fugit atque odit, quæ cum cupiditate & dolore existunt, id est corporales. non enim bonæ proprie sunt, sed uidentur. Prudens etiam corporis has uoluptates, quæ uidentur esse, non querit, sed indolentiã earum sectatur. id enim dat operam prudens, ut ex absentia corporis uoluptatum nullum dolorē percipiat. Corporis autem uoluptates ueneria sunt, & immoderate cibi, ac potus. huiusmodi enim sunt hæc corporis uoluptates, id est cū cupiditate & dolore fiunt: nã cum quis esurit, quia uentrē in indigentia alimentorum cōstitutum habet, dolore afficitur, replereque eum cupit. simili modo quoque intemperans dolet, dum ueneris caret, atque uti eis mirum in modum cupit: harumque corporis uoluptatum excessus sectatur, id est immoderate & cum exuperatione tam ueneris operam dare, quam bibere & comedere uult, & querit. secundum enim hos excessus quos bestia & pueri persequuntur, intemperans intemperans dicitur. Ideo temperans has fugit, id est corporis uoluptates huiusmodi, quæ proprie uoluptates non sunt. nam sunt etiam quædam quæ proprie temperantis sunt uoluptates, quæ ex habitibus, id est temperantiæ operationibus eueniunt: hæc autem quæ ex uirtutum operationibus existunt, proprie bonæ sunt: quippe cum & iustus ex agendo iusta, & fortis ex fortibus factis, & temperans ex temperanter se gerendo uoluptatem percipiat.

De uoluptatum speciebus.

Cap. XIII.

Ceterum dolor quoque esse malum & fugiendum conceditur: atque alius absolute malum, alius, eo quod quodam modo impedimento est. fugiendum autem rei, quatenus est fugienda & mala, bonum contrarium est: bonum igitur quoddam esse uoluptatem necesse est.

Præterea constat, inquit, dolorē esse malam rem ac fugiendam. alius enim absolute malum est, cum quis absentia rerum voluptuosarum, ac ueneriarum dolore afficitur: alius uero non absolute ac simpliciter, sed quodam modo fugiendum ac malum est: quatenus, id est impedimentum affert. uerbi causa, si quis rem aliquam arduam ac præclarā conetur cōtemplari, dumque id studet, audiat uel filium, uel amicum diem suum obijisse: atque ex ea re doleat, doloreque oppressus ac perturbatus impediatur, quo minus id quod cōtemplabatur, ualeat intelligere. is dolor qui ex filij uel amici morte suscipitur, absolute quidem malus minime est: sed quodam modo, quatenus uidelicet est impedimento ne intelligat. si igitur dolor malum est & fugiendum, fugiendo autem, quatenus est fugiendum & malum, bonum contrarium est: restat, ut uoluptas bonum sit: quippe cū in medio carentibus contrarijs si alterum malum esse statuatur, alterum esse bonum necesse sit: nam in ceteris fieri potest, ut sit malum: ut in ignauia, fortitudine, & audacia, ignauia quæ mala est, tam fortitudo quam audacia opponitur.

Nam quemadmodum soluebat Speusippus, non competit solutio. sicut maius minori & æquali, ita contrarium hic esse. non enim idem quod malum aliquid uoluptatem esse quispiam dixerit.

Hæc impugnatio Speusippi est. dicebat enim Speusippus, sicut maius & minori opponitur & æquali, & extrema, id est maius & minus mala sunt, medium uero quod est æquale, est bonum: ita uoluptatem & dolori & indolentiæ esse oppositam: & extrema, id est dolorem & uoluptatem esse mala, indolentiã, quæ medium est, bonum. sed solutio hæc non competit, propterea quod ab omnibus minime conceditur: fatentur enim omnes uoluptatem esse bonum, neque idem

quod malum voluptatē esse diceret quispiā: id est sub malum ut genus reduci, esseque mali speciem voluptatem: hoc est voluptatem esse malum concedit nemo.

Iam vero si nonnullae voluptates sunt pravae, nihil vetat aliquā esse optimā: sicut scientiam aliquam, licet pravae quaedam sint. fortasse vero etiam necessarium est, si quidem uniuscuiusque habitus operationes sine impedimento sunt, siue omnium operatio sit felicitas, siue alicuius ipsorum, si impedimento uacet, eam esse maxime expetendam. hoc autem est uoluptas.

Superius item dixerat nonnullos opinari, quia voluptates aliquae pravae sunt, fieri non posse, ut voluptas optimum esset. quam opinionem hic soluit, dum inquit. quoniam voluptates quaedam pravae sunt, nihil vetat aliquam esse optimā: sicut nihil vetat aliquā quoque scientiam esse optimā, id est philosophiam, licet quaedam pravae esse conspiciantur. hic improprie scientias appellat viles artes atque operarias, cuiusmodi est medicamentaria, saltatoria, & sutoria. fortasse vero est necessarium est aliquā voluptatem esse maxime expetendam atque optimā, si quidem sunt uniuscuiusque habitus. i. virtutis operationes impedimento vacantes, siue omnium habituum. i. virtutum operationes felicitas sit, id est, siue ex omnium virtutum operationibus constet felicitas, siue alicuius ipsorum habituum, id est unius cuiuspiam virtutis operatio sit felicitas. Quemadmodum. n. superius dixit, contemplatiuus est felix: in decimo, item ex sola contemplatione ait felicem existere, si contemplatio sine impedimento sit: hoc est si absque vilo impedimento contempletur & intelligat. hoc autem, id est impedimento vacans operatio voluptas est. Quoniam igitur voluptas impedimento vacans operatio est: uniuscuiusque vero habitus. i. virtutis impedimento vacantes operationes sunt, siue felicitas ex operationibus omnium virtutum, siue unius cuiuspiam, quae est contemplatiua, consistet: sequitur, ut voluptas quaedam optima sit, felicitas. i. ipsiusque operatio.

Quare efficitur, ut quaedam voluptas optimum sit, licet multae voluptates forte absolute pravae sint. ac propterea omnes felicem uitam iucundā esse existimant: voluptatēque felicitati consentaneae annectunt: quippe cum nulla operatio quae impeditur, perfecta sit, felicitas vero sit ex perfectis. Ideo fit, ut ex corporis et externis bonis, fortunaque ipsa insuper indigeat felix, ne haec impediatur.

Quare si etiam concedamus, multas. i. plerasque voluptates esse pravas: aliqua tamen voluptas optimum erit, id est felicitas, eiusque operatio. nam cum voluptas sit operatio impedimento vacans, consistetque felicitas ex operationibus uel omnium uirtutum uel unius alicuius: ideo felicem uitam omnes suauem ac uoluptuosam existimant: voluptatemque felicitati consentaneae annectunt, tanquam diuersam a felicitate. Recte autem consentaneae adiunctum est: nam si felicitas ex perfectis est, est et impedimento carens operatio: sed voluptas quoque est uacans impedimento operatio, consentaneam igitur est, ut voluptas cum felicitate connectatur. est. n. felicitas perfecta, & cum sit perfecta, est et uacans impedimento operatio: quippe cum nulla operatio quae impeditur, perfecta sit. nam felicitatem quoque ita definiunt, ut animae operationem cum uoluptate in perfecta uita eam esse dicant. Quoniam igitur est impedimento vacans operatio, propterea indiget & corporis, et externis bonis gloria. i. diuitijs, potentatu, & fortuna. i. fortunae bonis, ne haec, id est corporis et externa bona si absint, felicitis operationem impediatur. si quis. n. uniuersis uirtutibus praeditus sit, externa uero haec bona non habeat: exercere uirtutes absque impedimento non poterit: sed iniuste etiam aliqua cogetur facere, quo diuitias, aut aliquid aliud ex necessarijs sibi comparet. si uero absque impedimento prorsus non operetur, neque felix appellabitur.

Nam qui eum qui rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur, si bonus sit, felicem esse dicunt: uel inuiti, uel sponte nihil dicunt.

Qui dicunt eum qui rota torquetur, id est in tormentis rota deuoluitur, & calamitatibus multis & infortunijs opprimitur, felicem esse, si bonus sit, hoc est, si omnibus praeditus sit uirtutibus, uel sponte, id est uel scientes eiusmodi hominem minime esse felicem, uel ritatemque occultantes, nihil dicunt, id est mentiuntur cum felicem talem appellant: uel inuiti, id est quis sit proprie felix, ignorantes. nam superius quoque in primo libro hoc significauit, cum

cum dixit. qui autem in Priami calamitates incidit, licet uirtutibus omnibus praeditus sit, felix nullo modo erit.

Quia uero insuper fortuna indiget felix: idem esse nonnullis fortunae prosperitas, & felicitas uidetur: cum tamen non sit: nam ipsa quoque cum excedit, impedimento est. ac fortasse non amplius fortunae prosperitas appellari iure potest: quippe cum eius definitio ad felicitatem spectet.

Quoniam felix fortunae bonis, id est diuitijs, gloria, potentatu indiget: idem esse felicitatem, et prosperitatem fortunae nonnulli opinantur: quod minime uerum est. nam ipsa fortunae prosperitas, si exuperans sit, felicem impedit, quo minus operari secundum uirtutes queat. si. n. quis uel potens supra modum sit, uel clarus, uel diues, reddi insolens consueuit: ut ignobiliores, & pauperiores despiciat, eosque & imperiose subigere, & iniuria afficere minime uereatur. si igitur nimia fortunae prosperitas felici potius est impedimento ne secundum uirtutem operetur, eam quaerere felix nullo modo debet. & fortasse excedens modum hanc prosperitas fortunae iure prosperitas. i. *δύτυχία* appellanda non est, eo quod felicitatem impedit, pravaque est: quippe cum eius definitio, fortunae prosperitatis uidelicet, ad felicitatem spectet. Cum. n. confert, conducitque ad felicitatem, fortunae prosperitas est non inuanda, laudabilisque ceteris: cum non confert, utpote exuperans, ne prosperitas quidem amplius uocanda est, neque laude uilla digna existimanda.

Quod item omnes & bestiae & homines uoluptatem sequuntur. id ipsam esse quodam modo optimum indicat.

Non prorsus fama illa perit, quam multa per orbem

Turba hominum celebrat. Sed quia neque eadem natura, neque idem habitus optimus aut est, aut uidetur: neque uoluptatem eandem omnes, uoluptatem tamen omnes sequuntur. fortasse etiam non eam sequuntur, quam putant, neque quam dicerent, sed eandem. omnia enim natura diuinum quid habent.

Quia nonnulli propterea voluptates non esse bonas asserunt, quod a bestiis & pueris inquit rebatur: ipse Aristoteles nunc ob id ipsum magis efficit inquit, ut bonae esse uideantur, quia pueri & bestiae ipsas sequuntur. id. n. esse indicium, ipsam. i. uoluptatem esse quodam modo optimum, id est bonum, quod bestiae & pueri eam sectantur. id si quidem bonum est quod omnia appetunt: uoluptatem uero omnia tam bestiae quam pueri appetunt: est igitur voluptas bonum.

Non prorsus enim, ut inquit Hesiodus, fama illa perit, quam multa per orbem

Turba hominum celebrat. uerum dea dicitur esse,

uoluptatem uero hanc quasi omnes celebrant, bonumque esse praedicant, dum omnes eam sectantur, & quaerunt. Sed quia non est una natura uniusque habitus qui optimus sit, sed multae sunt naturae, multique habitus: quippe cum sit natura quaedam ferina, quaedam morbosa, itemque habitus: propterea fit, ut neque una in omnibus uoluptas existat, neque eandem omnes persequantur. aliud. n. alij iucundum uidetur: ei qui natura habituque serino est praeditus, sanguinem bibere: ei qui morbosus est, aqua feruente sese inspergere, uel quippiam aliud uoluptatem affert. sed tamen uoluptatem omnes sequuntur. i. uel quae proprie est uoluptas, uel quae uidetur. Fortasse et non optimam uoluptatem sectantur, quam bonam esse & putant, & assererent: sed eandem. i. corporis, immoderatisque cibis & potibus, & ueneris oblectantur. sunt. n. aliqui qui operationem ex uirtute. i. temperantia uel iustitia optimam esse uoluptatem cognoscunt: cum non possint tamen ad haec attolli, diuinaque hac uoluptate oblectari, uel inuiti corporis illecebris irretiuntur, corporisque uoluptates sequuntur. nam quod diuinam uoluptatem quidam habeant, declarat: cum inquit, omnes & ratione etiam carentia animalia natura diuinum quid in se insitum haberet diuinam. i. quandam illustrationem, qua operationem ex uirtute summam atque optimam iucunditatem esse intelligunt: cum uero ea diuina uoluptate frui nequeant, in corporis uoluptatibus perstant, eisque oblectantur.

Sed corporis uoluptates nominis huius hereditatem consequuntur ex eo sunt, quod saepe in ipsas incidunt homines, omnesque earum sunt participes, unde

quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur.

Operationes ex virtutibus proprie voluptates sunt, corporis vero voluptates non proprie sunt, sed apparentes. consequitæ tamen sunt nominis huius hæreditatē, quæ solæ. scilicet voluptates dicantur, proprieque voluptates esse videantur: propterea quod plerique ad has magis sunt proclives, omnesque harum esse participes volunt: cum illis diuinis oblectari non possint. tamen quia plerique has corporis esse tantummodo voluptates putant: an vero aliqua alia sit diuinior voluptas, ne prorsus quidem quicquam sciunt.

Per spicuum etiam est, nisi uoluptas sit bonum & operatio, fieri non posse, ut iucunde felix uitam traducat. Cuius. n. causa indigeret ipsa, si non est bonum: sed etiam moleste uiuere poterit. nam neque malum neque bonum est dolor, si neque uoluptas. Quare cur fugeret: neque igitur probi uiri uita erit iucundior, nisi etiam operationes ipsius sint.

Hoc aduersus eos inquit Aristoteles, qui voluptatem neque bonum, neque molestum quicquam esse asserunt. inquit. nisi voluptas & operatio ipsius bonum sit, non poterit felix iucunde uiuere. nam si non est bonum voluptas, neque omnino felix eam inquit. cuius. n. causa acquirere ipsam studebit: felicitas siquidem ex bonis solis omnibus constat, neque admittit aliquam aliam cuius admittit, quod non bonum sit. nam si voluptas non est neque bonum neque malum, dolor quoque neque bonum erit, neque malum. sicut. n. alterum ex contrariis sese habet, ita alterum sese habet, necesse est. quod si dolor neque bonum est neque malum, sequitur, ut moleste & cum dolore etiam uiuere felix queat: at hoc absurdum est: cum uoluptate. n. est felicitas. Quare si dolor neque malum est neque bonum, cur felix hanc fugit: & si ipsius probi uiri & felicitis operationes iucundæ non sunt, uita quoque eius minime erit iucunda.

De corporis uoluptatibus.

Cap. XIII.

AT uero de corporis uoluptatibus considerandum illis est, qui nonnullas uoluptates ualde eligendas esse dicunt, illas uidelicet quæ honestæ sunt, sed non corporales, & eas circa quas uersatur intemperans. Qui sit igitur, ut contrarij dolores prauis sint: malo etenim bonum contrarium est. an ita bonæ sunt illæ quæ sunt necessariae, propterea quod quod non est malum, bonum est: an aliquatenus bonæ sunt.

Dubitationem rursus non suam illam quidem, sed aliorum quorundam adducit. dicebant. n. aliqui, si nonnullæ voluptates, ut sunt illæ quæ ex uirtutum operationibus existunt, eligendæ sunt & bonæ, sed non corporales. id est immoderati cibi, & potus, aut ueneres circa quas uersatur intemperans: cur dolores qui his sunt contrarij, mali & prauis sunt: bonum. n. contrarium malo est. si ergo corporis voluptates sunt malæ, reliquum est, ut quod contrarium ipsis est, id est dolores, boni sint. Atque hæc dubitatio est: quæ primū ita soluit: corporis voluptates inquit non esse malas, sed neque proprie bonas, sed ita bonas quatenus non sunt malæ, suntque necessariae, atque eiusmodi, ut uisus earum indigeamus. Comedere. n. & bibere, & uenerem exercere, necessaria sunt, naturæque indigentia requiruntur. quod. n. non est malum, bonum est. Deinde alteram solutionem meliorem subiungit, in hunc modum: an corporis voluptates aliquatenus bonæ sunt: nam esus & potus, uenerorumque usus eatenus bona sunt, quatenus in eis mediocritas seruatur: si uero cum excessu ac supra modum exercentur, sunt praua, ac mala.

Habituum enim & motuum, quorum melioris excessus non est, neque uoluptatis est excessus: quorum autem est, est etiam uoluptatis. at corporis bonorum est excessus, & prauus prosequendo excessum, & non necessariae uoluptates prauus est: omnes siquidem & obsonijs & uinis & ueneris quodam modo oblectantur, sed non ut debent. Contra in dolore. non. n. excessum surgit quispiam, sed omnino fugit: quippe cum excessui dolor contrarius minime sit, sed ei qui excessum persequitur.

Habituum

Habituum et motuum quorum excessus non est: ut contemplatiui habitus excessus nullus est: quanto. n. quis magis ac magis contemplatur, atque intelligit, tanto maiore laude dignus censetur. atque ideo neque uoluptatis quæ ex contemplatione euenit, excessus quispiam erit. Vel ita est intelligendum: eorum habituum et motuum quorum excessus uituperabilis minime est: ut habitus contemplatiui excessus uituperationem nullam admittit: neque igitur uoluptatis quæ ex contemplando existit, excessus erit uituperabilis. quorum uero est excessus, ut altricis facultatis atque habitus. bibendi siquidem et comedendi excessus est: unde et uoluptatis, quæ inde euenit. Vel si uolumus altero modo interpretari, dicemus: quorum habituum excessus est uituperabilis, uoluptatis quoque excessus eadem ratione erit uituperabilis. est autem corporis bonorum. id est uoluptatum excessus, & intemperans ex eo dicitur prauus, quod earum. scilicet corporis uoluptatum excessum persequitur & querit: dum immoderate & edere & bibere ac toto die studet, uenerisque supra modum indulget. si. n. necessariae voluptates sequatur, ex eo minime dicitur prauus. necessariae autem voluptates sunt cibi moderata sumpti ac potus. quantum. n. ad uentrem in inopia alimentorum constitutum replendum sat est, ac necessarium: eatenus bibere & edere bonum est. ubi autem uenter iam repletus est ac saturatus, ingerere insuper cibum aut potum modum excedit, atque est malum. omnes. n. intemperantes obsonijs & uinis & ueneris quodam modo oblectantur, id est exuperando atque excedendo modum, & non ut oportet, et si praua ipsorum uoluptas existimetur. nam moderate oblectari est bonum. ac uoluptas quidem cum excedit modum, est praua: cum moderata est, laudatur. in dolore uero contrarium accidit: non. n. tantum excedentem modum dolorem, sed quilibet omnino dolorem fugimus: quippe cum excessui uoluptatis excessus doloris minime contrarius sit, sed paruus est quiuis dolor, qui accidit ei qui uoluptatis excessum persequitur. nam si uel paululum a uoluptuosis abstineat intemperans, continuo dolore affici conuenit: ut etiam paruus dolor excedenti modum uoluptati contrarius sit.

Quoniam autem non tantum opus est, ut uerum dicamus, sed etiam oportet, ut falsi causam explicemus: hoc. n. ad fidem faciendam conducit: nam cum rationi consentanea uisa fuerit causa, cur uerum appareat esse, quod uerum non est: facit, ut uero magis fidem adhibeamus: iccirco dicendum est, qui fiat, ut corporis uoluptates expetibiliore esse uideantur.

Quoniam non tantum opus est uerum dicere, corporis. scilicet uoluptates non esse bonas, sed causam quoque asserere debemus falsi & mendacij, id est explicare, quo modo errēt nonnulli, easque esse bonas opinentur: hoc enim, si uidelicet dixerimus unde in errorem hunc inducuntur, ad fidem faciendam confert, & confirmandum corporis uoluptates bonas minime esse. nam cum rationi consentanea uisa fuerit causa, cur uerum appareat esse, id est cur uoluptates corporis bonæ uere esse uideantur, cum uerum id minime sit: facit, ut magis uero credamus, ueritatēque ipsam confirmemus, quæ uoluptates corporis non esse bonas asserit. iccirco dicendum est, cur fiat ut uoluptates corporis cum bonæ non sint, expetibiles ut bonæ esse uideantur: primamque causam huius rei subiungit, cum inquit.

Primum igitur, quia expellit dolorem: atque ob doloris excessum excedentem uoluptatem, quasi medela quædam sit, atque omnino corporis uoluptatem persequuntur. medelæ autem uehementes fiunt: unde eas etiam persequuntur, quia circa contrarium uidentur. atque ob duo hæc bonum non esse uoluptas uidetur, sicut dictum est: quoniam aliæ prauæ naturæ actiones sunt siue ab ortu ut bestiarum, siue ex consuetudine, ut prauorum hominum: aliæ sunt medelæ, quia sunt indigentis: meliusque est habere quæ fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur. ex accidenti igitur probe sunt.

Quia uoluptas eicit atque expellit timorem: ideo bonæ corporis uoluptates uidentur. nam si quis dolore afficiatur ex eo quod esurit, aut ueneris non utitur, cum comedit, aut concumbit uoluptas quæ ex saturitate & coitu euenit, dolorem quem ex fame & concumbendi cupiditate concipiebat, expellit. & excedentem modum uoluptatem, & omnino corporis

ris voluptatem nimiam persequuntur homines, & quærent, ob doloris excessus qui ex esuriendo & coeundi desiderio euenit: quasi eiusmodi voluptas corporis medicatrix, dolorumque expultrix sit. medelæ autem, id est ventris in inopia alimentorum constituti repletiones vehementes fiunt, modumque excedentes: atque scilicet exuperantem dolorem, qui ex fame accidere solet, eiiciunt. ideo has ventris repletiones modum excedentes persequuntur, & quærent, quia circa contrarium etiam esse necessariæ videntur, id est eodem tempore, quo etiam contrarium, qui est exuperans dolor ex esuriendo contingens. hæc enim exuperans voluptas, quam ex ventris exuperante repletionem concipiunt, exuperantem dolorem ex fame obsistentem expellit. nam si supra modum esuriat quisquam & parum comedat, exuperantem dolorem pellere nullo modo poterit. Videturque voluptas ob duo hæc non esse bona, sicut dictum est, propterea quod aliæ voluptates ex actione & operatione prauæ naturæ existunt, quæ vel ab ortu ipso est praua, ut bestiarum, ferinorumque hominum: vel non ab ortu, sed ex assuetudine malorum praua euasit: cuiusmodi est prauorum hominum & ineruditorum natura, qui à pueritia turpissima quæque perpetrare consueverunt. voluptates autem prauorum natura, id est ferinorum hominum, & ex assuetudine prauorum, sunt crudis carnibus vesci, & cætera quæ superius explicauit. aliæ autem voluptates sunt medelæ, id est repletiones naturæ indigentis scilicet ac deficientis. ut sunt ventris alimento indigentis repletiones. aliæ vero voluptates existunt, dum perficiuntur atque expleantur aliquæ cupiditates. si enim cupiat quisquam concumbere, cupiditatem que eam expleat, lætatur, voluptateque afficitur. propterea corporis voluptates non proprie, sed ex accidenti bonæ dicuntur.

Adde quod quia uehementes sunt, illi eas persequuntur, qui lætari alijs nequeunt. ipsi siquidem sitis quasdam sibi præparant. quando igitur innoxie sunt, increpatione uacat: quando noxiæ, prauum est. neque enim habent alia quibus lætentur, & neutrum habere plerisque molestum est ob naturam.

Præterea persequuntur & inquirunt corporis voluptates, quia uehementes sunt, id est excedentes & immoderate, illi qui alijs aliquibus actionibus oblectari non possunt. nonnulli enim cum agere aliquid nequeant, ne ociosi profus sint ac sedeant, toto die edere ac bibere, concubitu que uti, volunt: sibique sitis præparant. nam cum velint toto die bibere, falsa quædam comedunt, quo siticulosi magis reddantur. quando igitur hæc corporis voluptates innoxie sunt, sunt autem innoxie cum sunt moderate, cum quis edendo & bibendo modum seruat: tunc sanè reprehensione carent, neque vituperationem admittunt. cum vero sunt noxiæ, id est cum immoderate ac supra modum quisquam illis oblectatur, prauæ sunt ac vituperatione dignæ. nonnulli enim voluptates has corporis sequuntur modum excedentes, quia alia iucunda quibus oblectentur non habent: cum prauæ sint, & vulgares, qui quæ nam sit proprie ac vere voluptas non intelligant. Non habere autem quippiam aliud quo lætetur, plerisque molestum uidetur. Cum enim laboret semper homo uoluptate aliqua ac requie indiget. unde si voluptatem aliquam non habeat qua exhilaretur, statim dolore afficitur, ac consternatur: atque id ob naturam: quia scilicet natura laboriosa præditus est.

Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales disputationes testantur, quæ uidere & audire esse molestum asserunt. sed consueti iam sumus, ut inquirunt. similiter etiam in iuuentute ob auctiorem perinde ac temulentiam afficiuntur: & iuuentus iucundum quid est.

Semper enim animal laborat: & naturales rationes testantur, animal videlicet semper laborare, cum asserunt vim inspiciendi semper videndo atque operando, audiendi item facultatem semper audiendo, molestiam asserere: quippe cum semper audire & videre laborem & dolorem animali pariat. sed laborem qui ex assidua videndi aut audiendi operatione euenit non admodum sentimus, propterea quod assueti ei sumus. Similiter quoque homines cum sunt in iuuentute constituti, nimias has corporis voluptates sectantur, propterea quod ætas ea incrementum accipit. toto enim die comedere & bibere appetunt, quo defectui qui subinde ex assidua auctiorem euenit, succurrant: celeriterque augeantur, ac robusti fiant. non secus atque temulentus & ebriosus, qui sitibundus & exhaustus eo magis redduntur, quo magis inebriantur. et iuuentus iucundum quid est: id est ad voluptates prona, affectibusque libidinum obnoxia est.

Atra

Atra bile uero affecti natura semper medela indigent. corpus enim eorum ex temperatura semper mordetur: semperque appetitu uehementi incitantur. uoluptas autem & contraria & quæuis, modo sit uehemens, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac prauis euadunt.

Qui atra bile affecti natura sunt, semper medicamento, id est repletionem indigent: bilem enim quæ feruentissima est, habent, quæ celeriter cibos in ventre consumit: unde ne ventre exinanito viscera exurantur, si desit alimentum: semper opus est, ut melancholicus medicamentum adhibeat, id est cibos ventri suppeditet. propterea quod corpus ita affectorum hominum semper mordetur, hoc est dolore & auctiorem ex temperatura afficitur. temperatura enim eiusmodi calida est ac feruet: semperque uehementi appetitu irritantur: dum toto die comedere & bibere multum cupiunt. uoluptas enim uehemens & modum excedens dolorem expellit, siue dolori contraria sit atque opposita, siue non contraria, qualiscumque fuerit. ac propterea, propter uidelicet immoderatas voluptates intemperantes & prauis efficiuntur.

Quæ autem sine dolore sunt uoluptates, excessum non habent. atque hæc natura, non ex accidenti iucundarum rerum sunt. Ex accidenti autem iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, ut medicinam consequamur, dum id quod sanum substatur, agit aliquid: propterea esse iucundum uidetur: natura uero iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt.

Voluptates quæ ex intelligendo, & contemplando eueniunt, sine dolore sunt, excessumque non habent. quanto enim quis magis intelligit, tanto laudatur magis: quippe cum in virtutibus contemplatiuis excelsus nullus reperitur. quæ igitur sine dolore existunt voluptates, id est contemplatiuæ, quæ absque dolore fiunt, excessum nullum habent. corporis enim voluptates cum dolore, & cupiditate eueniunt. nam cum quis esurit, dolet prius, ac cupit comedere: deinde dum alimentis ventrem explet, voluptate afficitur. voluptas uero contemplandi & intelligendi dolore uacat: nullus enim præcedit dolor: hæc uero voluptates quæ excessu carent, cum ex iucundis natura, id est proprie iucundis rebus & non ex accidenti eueniant, vituperabiles minime sunt. quæ enim ex contemplando euenit, proprie voluptas est. Ex accidenti autem iucunda appellatur, quæ medentur, quæ repletiones sunt naturæ indigentis, id est corporis voluptates. propterea siquidem edere & bibere uoluptatem affert: quia accidit, ut dum edunt & bibunt homines medicinam consequantur, id est ventrem repleant, & saturentur: dum id quod sanum substatur, id est dum aliter facultas agit aliquid, & ualet. nam si ea non ualet et robusta sit, neque comedere, neque bibere, neque operari quippiam animal posset. Dum id quod substatur inquit, eo quod etiam si sensus omnes sensuque omnis facultas in animali deficiat, videndi scilicet, audiendi & reliquæ omnes, sola uero aliter & nutritrix substatur ac relinquatur: uiuit animal, dum alitur: postremoque omnium hæc aliter cum animal moritur, deficit. prius enim alteratrix uis, prius sensu sua, prius excretrix interit: aliter uero non nisi ultimo loco deficere consueuit. non est igitur proprie iucundus & uoluptuosus esus & potus, sed ob ventris repletionem esse eiusmodi uidentur. nam contemplatiui habitus, uirtutumque operationes natura, id est proprie iucundæ sunt.

Nulla autem res propterea est, quæ eadem semper sua uis sit, quia simplex natura nostra minime est, sed insitum diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis: ut si alterum quid agat, id alteri naturæ sit præter naturam. cum uero adæquantur, neque molestum, neque iucundum id quod agitur esse uideatur.

Non semper idem iucundum nobis est, sed alia atque alia uidentur voluptatem afferre: quia natura nostra non est simplex. non enim ex anima sola constamus, sed inest diuersum etiam quid, ex quo constituti sumus, id est corpus, quo sumus corruptibiles. Cum enim non sumus simplices, sed compositi ex anima & corpore: fit, ut non eadem uoluptate afficiatur et anima & corpus: sed aliud sit quod animam, aliud quod corpus oblectet. unde si alterum

Eustrat,

cc

quid, id est si anima agit atque operatur, ex operationeque ea intelligendi voluptatem percipit, id praeter naturam & non iucundum alteri naturae est: quippe cum id quo oblectatur anima, iucundum non sit corpori, sed molestum. cum vero adaequantur, & quibus oblectatur anima ipsidem voluptate afficitur etiam corpus: tunc accidit, ut quod iucundum animae est, id cum agitur ab anima, neque molestum corpori neque iucundum esse videatur.

Nam si alicuius natura simplex sit, ei semper eadem actio erit iucundissima, atque ideo Deus semper una ac simplici gaudet uoluptate. neque enim motionis tantum, sed immobilitatis etiam operatio est: magisque in quiete quam in motu uoluptas consistit.

Si simplicem naturam aliquis habeat, ut angeli, & Deus, ei eadem actio, simplexque operatio suauissima est, id est eadem voluptate oblectatur. cum enim simplicis sit naturae, uoluptate semper afficitur ea, quae ex intelligendo euenit, nullaque alia: quippe cum iucundum semper unum atque idem ei sit. ideo Deus semper eadem gaudet uoluptate una ac simplici: quae est, dum in seipsum conuertitur, seque ipsum intelligit. Sed fortasse aliquis obijceret, si Deus inquam immobilis est, uoluptas autem est motus: nam uoluptas est operatio, operatio uero motus est: quo modo in Deo esse uoluptatem dicere possumus? nam si uoluptate afficitur, etiam mouetur: quod absurdum est. obiectionem hanc ita soluit hic Aristoteles, uoluptatem asserens non esse motionis tantummodo operationem, uerum etiam immobilitatis: uoluptatemque in quiete magis, quam in motu consistere. quoad enim mens ad intelligendum aliquid mouetur, quia in motu est & turbatione, uoluptate non afficitur: sed tunc oblectatur & gaudet, ubi quod inuestigat & intelligere studet, iam percepit atque intellexit. sic. n. uoluptas in quiete & immobilitate magis esse conspicitur.

At uero mutatio omnium res suauissima est, ut poeta inquit, ob prauitatem quandam. sicut enim homo prauus mutabilis est: ita etiam natura, quae mutatione indiget: non enim est simplex, neque proba. Ac de continentia quidem & incontinentia, & de uoluptate & dolore: quidque unumquodque horum, & quo modo alia ex ipsis sunt bona, alia mala, dictum iam est. posthac uero de amicitia dicemus.

Rursus diceret quispiam, si mutatio uniuscuiusque rei iucunda est, Deus uero mutationem nullam admittit: qui fieri potest, ut Deus uoluptate afficiatur? ad hoc respondet, poetam dixisse, ob prauitatem quandam esse suauissimam omnium mutationem, id est ob prauam naturam: quippe cum prauo homini mutari ab alio in aliud iucundum esse uideatur. sicut enim prauus homo in aliud atque aliud mutari consueuit: ita etiam natura, quae mutatione indiget, in qua uidetur iucundum esse, si mutatio subinde fiat, praua est. neque enim natura simplex, qualis est Dei, uel proba & bona mutationem ex alia re in aliam iucundam esse arbitratur. bonorum siquidem & uirtute praedictorum hominum natura, non secus atque simplex, stabilis est, atque immutabilis. quod enim bonum est & honestum, immutabile est.

SEPTIMI LIBRI FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIUM NICOMACHIORUM
LIBER OCTAVVS,

CVM ASPASII EXPLANATIONE,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De amicitia.

Cap. I.

Ost haec sequitur, ut de amicitia differamus: quippe quae aut uirtus quaedam, aut cum uirtute est.

De amicitia differere ei qui de moribus & uirtutibus considerat, opportunum est maxime: quippe cum aut uirtus quaedam sit, aut cum uirtute, ut inquit. nam & unam uirtutem dicere possumus ita esse amicitiam, ut fortitudinem, & temperantiam, ceterasque alias. amicitia. n. circa affectus & actiones, sicut reliquae, et ipsa uersatur. sunt. n. actiones amicabiles, ut ita dicam, amicitiaeque accommodatae quaedam: & amare affectus quidam est. Adde quod amicitia adulationis mediocritas est, eiusque nomine uacantis affectionis, quae quasi rusticitas quaedam, ac morositas hominis est iucunde uersari nescientis. atque adulator quidem est qui excedit, qui nimium esse iucundus ac supra modum studet: amicus, qui in hoc mediocriter se gerit, & quando oportet, iucundum se exhibet, quando non oportet, minime. qui uero in iucunditate deficit, in defectu est. Possumus etiam alio modo & qui excedit in amicitia, & qui deficit considerare: ut eum excedere dicamus, qui supra modum ac furiose amore utitur: sicut de Satyro fertur, qui adeo amabat patrem, ut post mortem eius ne uiuendum quidem sibi esse censuerit: eum deficere, qui affectu hoc omnino uacat, ut amare nec uelit, nec possit: amicum uero, qui in amando mediocritatem seruat. Siquis igitur ad haec spectet, fortasse uirtutem quandam esse amicitiam dicere poterit. si uero eam non esse quidem uirtutem, sed uirtute praediti hominis propriam esse, solisque iis qui boni perfecte sunt, inesse quispiam asserat: efficietur, ut cum uirtute esse uideatur. Possumus etiam unum ex uirtutibus, id est iustitiae ipsam ascribere. cum. n. iustitia distributiva quaedam aequalitas sit: amicitia est, quae aequalitatem amicis exhibet: qui. n. re uera amici sunt, eos esse inter se aequales necesse est: ut hoc modo pars quaedam esse iustitiae censenda sit. Atque haec sunt ob quae hic Aristoteles aut uirtutem esse amicitiam, aut cum uirtute dixit.

Resque est ad uitam maxime necessaria. absque amicis enim uiuere, licet cetera bona omnia suppeterent, eligeret nemo. nam & diuites, & principatus, potestatesque habentes maxime indigere amicis uidentur. Quid enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficium tollatur, quod erga amicos & precioso

Eustrat.

cc ij

pue sit, & maxime laudatur: aut quo modo sine amicis custodiri, cōseruariq̄
posset: quanto. n. amplior, tanto etiam periculosior est. In paupertate etiā &
reliquis infortunijs amicos esse unicum refugium putant.

Quoniam ex bonis alia necessaria sunt, alia honesta: amicitiam bonum esse utroque mo-
do ostendit. ac necessarium quidem solet appellare illud, sine quo viuere nō possumus: nūc
id vocat, sine quo nemo qui naturali modo sese habeat: viuere eligeret: cuiusmodi amicitia
est, sine ea. n. viuere eligeret nemo, nisi corrupta natura sit. Amicitia igitur necessariam esse
inquit tam diuitibus, maximaq̄ in potestate constitutis, q̄ pauperibus & impotentibus: tā
iuuenibus & pueris, q̄ viris & senioribus. Diuites sanē & potētes amicis indigēt, propterea
q̄ nisi habeant amicos, neq̄ diuitiarū, neq̄ potētatus vlla utilitas est. vtilitas quippe atq̄ usus
diuitiarum & potentatum in bene merendo consistit, & beneficiendo. beneficium autē op-
timum, maximeq̄ laudabile illud est, quod in amicos confertur. Sed argumentum hoc nō
necessariam demonstrare amicitiam, sed honestam potius videri posset: quippe cum hone-
stae rei causa sit, quod est beneficium. quo modo tamen hic necessarium sumat, aduertendū
est: sine quo videlicet nemo naturaliter affectus diuitias eligeret, aut quatenus est diues, ali-
ter viuere, q̄ beneficia conferēdo: qua re qui amicis caret, prorsus priuatur. Quod sequitur
vero valde necessariam diuiti & potēti amicitiam esse declarat. ad tutelā. n. & conseruationē
prosperae fortunae magna vis in amicis constituta est: quin etiā in paupertate refugium,
& subsidium amici ipsi sunt.

Iuuenibus item conducit ad id ut non peccent: & senioribus ad obsequiū
& ad defectum actionum ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & ijs
qui in statu sunt constituti, ad honestas res capessendas. Si bini simulire pa-
rent. nam & ad intelligendum & agendum magis idonei sunt.

Rursus cum inquit, iuuenibus ad id ut non peccent, corrigendo conducere amicos: hone-
stum quid esse magis, q̄ necessarium amicitiam asserere videtur. sed correctio honesta res
quidem fortasse est, verū tamen ēt necessaria: quippe cum saepenumero prohibeat, quo mi-
nus in magna aliqua mala incidamus. Senioribus vero, & in statu etatis cōstitutis viris prae-
sidio esse amicitiam manifestum est. Quod autem inquit, si bini simulire parent, ex Home-
ro sumptum est. Nam cum Nestor hortaretur Graecos ingentibus propositis praemijs, ut
aliquis ex ipsis exploratum castra Troianorum proficisceretur: omnesq̄ alij ob rerum tres-
pidationem formidarent ac tacerent: Diomedes in hunc modum se iturum esse promit-
tit, atque ait:

Nelide me animi robur, generosaq̄ virtus
Incitat hostiles nunc explorare phalangas
Vicinas: sed si mecum mittatur & alter,
Maior erit spes, & maior fiducia. nanque
Si bini simulire parent, cito praue nit alter
Consilium alterius, quo res succedere pacto
Vtiliter queat. at solus si consulat ipse,
Tardius & leuius quicquid consultat, habetur.

Inesse etiam natura ei uidetur quod genuit, erga id quod genitum est: ei
item quod genitum est, erga id quod genuit: atque id nō tam in hominibus,
quam in auibus, & plerisque alijs animalibus cōtingit: & ijs item quae eiusdem
nationis sunt, & hominibus praecipue: unde humanos, id est hominum ama-
tores laudamus. Quam familiaris ēt atque amica res sit homini unusquisque
homo, in erroribus quoque conspiciere licet.

Natura etiam comparatum est, ut parentibus erga filios amicitia necessario sit, non so-
lum inter homines, verum et inter alia animalia, quo videlicet educari possint: & econtra-
rio filiis erga parentes. amicitiam autem pro amore nunc sumit, qui principium amicitiae cū
sit, nondum vocari amicitia proprie potest: propterea q̄ amicitia inter eos est, qui mutuo
se

sese amant. Natura praeterea inter ea quae sunt eiusdem nationis, amicitia cōciliauit, ut a sese
mutuo adiuuētur. Homines item natura inest amicitia, omnibus erga omnes: id quod in
erroribus praecipue conspicitur, cum viam ignorantibus indicamus: cum vagantes hospicio
suscipimus: cum indigentibus succurrimus, nisi ab avaritia sumus peruersi ac deprauati. hic
quoque amicitiam aptitudinem, & conciliationem ad amicitiam vocat.

Videtur etiam ciuitates continere amicitia. & legislatores magis ipsi q̄ ius-
titiae student: concordia enim esse simile quid amicitiae uidetur, quam illi ma-
xime affectant: seditionem uero, quae inimicitia est, maxime expellunt. nam si
sint amici, iustitia opus non est: sin autem sint iusti, amicitia indigent. Adde
quod id quod maxime ius est, esse amicabile uidetur: neque solum necessariū
est, uerum etiam honestum. amicorum enim amatores laudamus. multorumq̄
amicitia una quaedā esse ex honestis rebus uidetur. praeterea nonnulli eosdē
& bonos uiros & amicos esse opinantur.

Ciuitates etiam continet ac conciliat amicitia: quippe cum concordia simile quid amicitiae
sit. qui concordēs. n. sunt, & consentiunt, commune bonum procurant: id quod opera-
tioni amicitiae simile est. & si sint amici aliqui, nihil iustitia est opus inter ipsos: si uero iusti,
amicitia adhuc indigent, ob ea quae paulo ante de diuitibus & pauperibus, de iuuenibus, &
viris, & senibus dicta iam sunt. Praeterea quod maxime ius est, esse amicabile uidetur: mul-
ta. n. iuris sunt genera: sicut ubi de iustitia agebatur, ostendit: ciuile, paternum, herile. ex his
vero maxime ius est ciuile: quod amicabili est simile, eo q̄ in aequalitate eorū qui sunt par-
ticipes, consistit. dictum etiam est amicitiam requirere ut amici quatenus fieri potest, equa-
les sint ac pares. Fortasse uero ita quoq̄ hoc intelligeret quispiam: ut assereret, ex omnibus
iuribus illud maxime esse ius quod erga amicos existit: quippe cum erga hos ea quae amica-
bilia. i. amicitiae iura appellantur, maxime seruanda sint. nam amicitiam non solum iustam,
uerum etiam honestam rem esse ipse demonstrauit.

Controuersia autem de ipsa non parua est: nam alij similitudinem quan-
dam eam esse statuunt, & similes amicos. unde similem inquiunt ad similem
ire, & graculum ad graculum, & caetera huiusmodi. alij econtrario figulos
omnes tales esse inter se dicunt: ac de his ipsis altius, & naturalius inuestigāt.
Euripides quidem inquit:

» Humentem amare pluuiam cum terra est arida,
» Caelumq̄ sacrum cum grauatum est imbribus,
» Telluris arentis cadere in sinum appetere.

Et Heraclitus aduersarium esse conferens: & ex differentibus pulcherrimam
coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria uero his asserunt cum
alij: tum Empedocles, simile enim simile appetere ait. Sed naturales dubita-
tiones missas faciamus: quippe quae praesenti considerationi minime sint ac-
commodatae. quae autem humanae sunt, & ad mores affectusque pertinent:
inspiciamus: utrum uidelicet inter omnes homines amicitia contingat: an
fieri non possit, ut prauis amici sint: utrum item una species amicitiae an plu-
res reperiantur.

Alij similitudinem quandam amicitiam esse dicunt, propterea q̄ ex morum similitudi-
ne uidetur existere: alij eos qui similes sunt, figulos inter se esse. i. sibi mutuo inuidere, atque
aduersari affirmant: ut Hesiodus inquit:

» Et figulus figulo, & fabro faber inuidet ipse. eos uero qui non sunt similes, sed cōtra-
rij potius, inter se esse amicos dicunt. quorum utrorunq̄ opiniones probabiliter confirmat
proverbij nonnullis, poetarumq̄ ac philosophorum sententijs adductis. Quoniam uero alij
qui philosophi difficiliora pertractantes, alij ex similitudine, alij ex cōtrarietate uniuersum
Eultrat. cc ij

constituisse opinantur: has considerationes ut naturales omittit. que vero morali disputationi idonea sunt, ea inquirunt: duasque dubitationes considerandas proponunt: alteram, utrum inter omnes amicitia possit existere, an fieri nequeat, ut pravi amici sint: alteram, an una species amicitia, an plures sint. neque ita tamen querit, an plures species sint, quae sub uno genere constituentur: sed an in pluribus amicitiae speciebus commune nomen tantum, atque æquiuocum amicitia sit. Nam se talem questionem proponere disputationis progressu declarabit.

Qui enim unam esse speciem, ex eo opinantur, quod magis & minus admittit: non idoneo argumento nituntur: nam ea etiam quae diuersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus antea iam dictum est.

Quod inquit huiusmodi est: existimant nonnulli quod amicitia non sit æquiuoca, satis idoneum argumentum illud esse, quod magis & minus suscipit. nam quae magis & minus admittunt: sub vno genere reduci inquirunt, inter seque esse vniuoca: ut calidum cum suscipiat magis & minus, non est æquiuocum: simili modo & dulce. quoniam igitur amicitia alia magis, alia minus esse reperitur, magis ea quae est bonorum, quae prauorum est, minus esse non posse eam æquiuocam asserunt. at qui ita dicunt, non idoneo argumento nituntur. nam ea etiam quae diuersa sunt specie, neque sub eodem genere constituentur, magis & minus admittunt. de quibus antea iam dictum est: hoc est in Nicomachijs quae iam exciderunt. Magis autem & minus ostendere in ijs quae multifariam dicuntur, difficile non est. ens enim multifariam dicitur: in eoque substantia magis, accidentia minus sunt: quippe cum ex substantia eueniat, ut caetera omnia existant. hoc autem maxime contingit, cum ea quae multifariam dicitur, ab eodem ad idem referuntur: quemadmodum est ens. id quod idem in amicitia quoque est. ex similitudine siquidem amicitiae bonorum relique etiam dicuntur, & ab hac nomen sortitae sunt. sicut posterius clarius patebit.

De amabili.

Cap. II.

Fortasse uero de his constabit si amabile ipsum cognitum fuerit. quippe cum non quodlibet amari uideatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundum, aut utile sit.

Quia amicitia in eo consistit & quod amat, & quod amatur: amatur autem quod est amabile: de amicitia quot ipsius uidelicet species sint, patebit, si prius quot modis amabile ipsum dicatur, fuerit distinctum. tripartito autem distinguitur: amabile enim vel bonum, vel iucundum, vel utile esse inquit:

Utile autem id esse uideri potest, per quod bonum aliquod aut uoluptas efficitur: ita ut bonum & iucundum amabilia sint, ut fines.

De hac diuisione dubitatur. uidetur. n. ex opposito diuisisse vel genus a specie, vel commune nomen ab uno ex significatis ab ipso nomine. siue. n. bonum sit bonorum genus, utile uero unum quid: genus distinxit ex opposito speciei, cum aliud bonum, aliud utile esse dixit: perinde ac si quis aliud esse animal, aliud hominem assereret. siue bonum ex ijs sit quae multifariam dicuntur, quemadmodum uidetur: ita quoque similis diuisio est, non secus ac si quis aliud esse ens, aliud substantiam dicat. Quocirca dicendum est Aristotelem hic bonum non ut commune ab utili distinxisse, sed proprie bonum accepisse pro eo quod per se expetibile est: ut sanitas: ut sensuum vigor: ut virtus: quippe cum haec & propter se, & propter felicitatem expetenda sint: quae omnia proprie nunc bona appellauit. utilia uero, ea quae ob aliud quid expetuntur: ut diuitiae: nam diuitiae etiam ex utilibus rebus sunt, sicut in primis huius operis disputationibus ostendit, cum dixit de felicitate loquens: diuitiae autem non sunt id quod querimus bonum: utiles siquidem, alteriusque gratia sunt. Turbari uero minime debemus, quod simul diuitias & absolute bonas, & ob aliud expetendas esse ait. absolute. n. bonae propterea dicitur, quia ei qui secundum naturam affectus est. i. virtute praedito viro ad honestas actiones expetendas instrumenta sunt: non secus atque instrumentum musicum, quod absolute ad musicas operationes musico homini congruit. ob aliud autem sunt expetendae diuitiae, quia ob earum usum eas expetimus. unde et diuitiarum partes quibus utimur, ab usu χρηματα. i. pecuniae nuncupantur.

pantur. sed utile alterius causa esse expetendum ipse etiam declarat: utile esse inquit, per quod bonum aliquod, vel voluptas efficitur. Cum tria igitur sint amabilia: bonum & iucundum, ut fines amabilia sunt: utile uero, sicut ea quae ad finem aliquem conferunt ac conducunt.

Utrum igitur bonum amant, an quod ipsis bonum est: discrepant enim interdum haec. similiter quoque circa ipsum iucundum.

Deinceps querit, utrum bonum amant homines, an quod ipsis bonum est. dictum. n. prius quoque est aliud esse absolute bonum, aliud cuidam bonum: nam quod naturali constitutione affecto corpori salubre est, id simpliciter, atque absolute bonum dicitur: cuidam uero bonum id, quod aegrotanti est salubre: ut incisio, & adustio, caeteraque medicationes sunt. Simili modo siuae ac iucundum aliud est absolute, aliud cuidam. absolute sane natura bene affecto: cuidam, praeter naturam interdum affecto: quippe cum amara iucunda ac siua ei qui corruptum habet gustatum, esse aliquando uideantur. bono igitur homini quod simpliciter est bonum, ipsi quoque bonum est, & non discrepat: in prauo discrepantia est. non enim & absolute bonum, & ipsi bonum idem est: sed interdum & quibusdam quod absolute est malum, bonum efficitur: ut morbus, & paupertas: quae multis interdum prauis hominibus bona atque utilia euadunt.

Uidetur autem quod ipsi bonum est, amare unusquisque: & esse quidem quod absolute bonum est, amabile: cuique uero, quod cuique est. at amat unusquisque non quod ipsi est bonum, sed quod apparet: sed id nihil refert. nam amabile apparens erit.

Querit utrum bonum quod simpliciter atque absolute est bonum, amant homines, an quod ipsis est bonum. uidetur enim unusquisque amare id quod ipsi bonum est, seu potius quod ipsi bonum apparet: quippe cum multi sint, qui in imaginatiois errore versentur. Quod igitur ita amabile est ut bonum, nunquid absolute, an alicui, an apparens bonum est: distinguit, atque ait, quod absolute amabile est, ut bonum esse id bonum amabile absolute: quod raro est amabile, vel esse apparet, cuidam esse amabile. de iucundo licet hic nihil dicat. idem sentiedum, nam quod amabile est, ut iucundum, si ut absolute iucundum, absolute est amabile: si ut cuidam iucundum, cuidam amabile est.

Cum tria uero sint propter quae amant homines, de inanimatorum amore amicitia minime dicitur: quippe cum neque redamatio, neque uoluntas boni illorum ulla sit. ridiculum enim esset fortasse, si uino quispiam bona uellet: nam si modo aliquid est, saluum esse illud uult aliquis, ut ipse habeat.

Hic amorem seu dilectionem ab amicitia distinguit: diuersumque esse quid ostendit. id quod ex alijs quoque rebus esse perspicuum potest. nam matres liberos suos adhuc infantes amant: dilectioque ea est seu amor, amicitia minime: non. n. redamantur. amatores ite amant, sed cum interdum odio ipsi habeantur, nulla inter ipsos amicitia est. sed Aristoteles euiden- 40 tissimo exemplo utitur: cum ait erga inanimata amorem & dilectionem quidem esse posse, amicitiam non posse: sicut erga uinum. non. n. est redamatio, reciprocatioque amoris, neque uoluntas boni uini ipsius causa. non. n. bene uult quispiam uino: sed si modo uult aliquid, saluum ipsum esse uult & conseruari non uini sed sui causa, ut ipse frui eo possit.

Amico autem inquirunt bona uelle oportere, illius causa: eosque qui ita bona uolunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectione amicitiam esse. an addendum est non latentem. nam multi beneuoli sunt ijs etiam quos non uiderunt: quos scilicet purant modestos esse, uel utiles. quo etiam modo illorum quispiam erga hos affici posset. ac beneuoli quidem esse inter se hi uidentur: amicos autem eos qui quo modo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset?

Quia ex antedictis opinari posset quispiam amicitiam esse, cum quis bonum uult alicuius ipsius causa: huiusmodi uoluntatem beneuolentiam esse inquit. nam qui bona uult alii

Eustrat.

cc iij

cui eius ipsius causa, etiam si ab illo idem non referatur, beneuolus est. amicitia vero beneuolentia in mutua affectione, reciprocationeque est. an addendum est, inquit, non latentem: fieri siquidem potest, ut nonnulli sint, qui mutuo se amant, cum alter alterum probum esse atque utilem opinetur: lateant tamen, atque ignorent se ita mutuo esse affectos: quos amicos appellaret nemo. nam illi amici dicendi sunt, qui cum mutua beneuolentia se prosequantur, non latent. sed hoc modo videretur eorum etiam amicitiam esse censere, qui nulla inter se consuetudine unquam sunt: modo beneuoli inter se fuerint, credantque alter alterum probum ac bonum esse, seque mutuo esse affectos non ignorent. quocirca non ita non latere accipiendum est, ut audire ac cognoscere tantummodo significet, se mutuo esse affectos: sed ita, ut consuetudinem ac consuetudinem frequentem etiam complectatur. oportet enim ut animi eorum qui vere amici futuri sunt, frequenti consuetudine ac conuictu coniungi, atque uniri, multaque experientia confirmari, ut mutuo se esse probos certo credant. Eadem haec ipse quoque de veris amicis procedendo ulterius dicit.

De speciebus amicitiae.

Cap. III.

Oportet igitur ut beneuoli mutuo inter se sint, uelintque bona ob unum aliquid ex his quae dicta sunt: ea uero inter se specie differunt: ergo dilectiones quoque & amicitiae tres. n. aequales numero amabilibus amicitiae species sunt: quippe cum in unoquoque sit redamatio non laes. qui autem mutuo se amant, uolunt sibi mutuo bona eatenus, quatenus amant.

Cum ex antedictis, tum ex his colligere quispiam potest, amicitiam Aristotelem ita definire, ut dicat eam esse beneuolentiam in mutua affectione non latentem. beneuolentiam uero boni voluntatem eius ipsius causa cui bonum quispiam uult. Sed si omnis amicitiae una definitio est, aequiuocae amicitiae nullo modo essent, ut ipsi videtur. an licet etiam eorum quae multifariam dicuntur, unam rationem sumere, quae non proprie definitio, sed descriptio potius sit: quae uero haec sint, non est obscurum: ea uidelicet quae non longe a se mutuo distant: nam cum ab uno multo appellantur, ut medicinalis liber, & medicinale instrumentum, ab uno utraque medicinali homine nuncupata: sumi in his una ratio medicinalis omnium potest: atque omnia quae a medicina quomodocumque medicinalia uocantur, unum dici queunt. In amicitia idem quodam modo fit: nam prima amicitia & quae proprie dicitur, ut progrediendo declarabit, bonorum hominum est, eorumque qui in uirtute similes ac pares sunt. aliae autem ex similitudine huius dicuntur: ex hacque habent denominationem: ut nihil uetere, quominus communem rationem quandam sumere ualeamus. nam quae sint aequiuocae haec amicitiae ex amabilibus rebus etiam constat: quippe cum bonum, utile, & iucundum, non eodem modo amabilia omnia sint. bonum enim per se iucundum & utile ex accidenti, atque ob aliud, expectandum, atque amabile est. id quod in bonis uiris esse perspicuum praecipue potest. bonus siquidem uir nullam aliam ob rem, nisi ob seipsum amatur: utilis uero non ita, sed ob usum tantum & utilitatem diligitur: sicut ob uoluptatem iucundus. transfert autem etiam ipse amabilia ad eos qui amicitia amabiles sunt: quorum bonus unum quid ex bonis est, atque his quae per se maxime expetuntur: utilis & iucundus, ex his quae ob alia expetibilia, atque amabilia sunt. Considerandum tamen nunquid data haec amicitiae definitio primae amicitiae, eiusque sit quae proprie dicitur. definitio. n. haec est. beneuolentia in mutua affectione minime laes. beneuolentia autem est uoluntas boni eius ipsius causa, cui quispiam bonum uult: uelle. n. bona re uera boni tantummodo uiri est: qui cum bona cognoscat, ea amico contingere atque exhiberi uult. qui uero uel ob uoluptatem, uel ob utilitatem sunt amici, cum bona ignorant, bona amico non prorsus uolunt. adde quod eius ipsius causa uelle bona primae amicitiae proprium est: nam in alijs ad se spectantes homines amicis bona uolunt: uoluptuosi sane amici, ut frui uoluptate queant: utiles, ut utilitatem consequantur. quare communis definitio minime est. sed sicut prima amicitia proprie est, reliquae uidentur: ita quoque haec definitio primae & propriae amicitiae cum sit, esse quoque aliarum uidetur. inquit autem uelle amicos sibi mutuo bona non latentes ob unum aliquid ex antedictis, id est uel ob bonum, uel ob iucundum, uel ob utile: haec autem inter se specie differunt. haec. n. non ita differre ut sub unum & idem

& idem genus referantur, sed ut nomen tantum commune habeant, dictum iam est. quare dilectiones quoque quae in singulis his existunt, & amicitiae specie differunt: neque commune genus neque dilectiones inter se, neque amicitiae habebunt. nam cum amabilia differant, differre etiam has necesse est. in quo autem dilectio & amicitia defert: in eo sane quod in dilectione non est reciprocatio: in amicitia est. qui autem se mutuo amant, bonum sibi mutuo uolunt eatenus, quatenus amant: boni, quatenus boni: iucundi, quatenus iucundi: utiles, quatenus utiles.

Qui quidem ob utilitatem amant se mutuo, non per se amant: sed quatenus bonum aliquid a se mutuo percipiunt. simili modo qui ob uoluptatem amici sunt: non. n. urbanos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia iucundi ipsis sunt. ita & qui ob utilitatem, & qui ob uoluptatem amant: illi ob suum bonum, hi ob suam uoluptatem diligunt. non quatenus est ille qui amatur, sed quatenus est utilis, uel iucundus. ex accidenti igitur amicitiae haec sunt. non enim quatenus est ille qui amatur, quicumque is sit, eatenus amatur: sed quatenus bonum aliquid alter, alter uoluptatem affert. huiusmodi autem amicitiae dissolui facile possunt, cum similes ipsi non permaneant. nam si non amplius iucundi, aut utiles fuerint, amare desistunt. at utile non permanet, sed alia aliud euadit: quo fit, ut dissoluto eo ob quod amici erant, amicitia quoque ipsa dissoluatur, quippe quae propter illud erat.

Qui ob utilitatem mutuo se amant, non per se, sed per accidens amant. non. n. ob ipsum & per ipsum amant, sed quatenus aliquid bonum sibi ex ea amicitia mutuo euenit, quod utile est. unde ex accidenti est huiusmodi amicitia: ex eo enim quod accidit, ut a se mutuo utile aliquid eueniat, & non propter seipsos conflata est. similiter quoque qui ob uoluptatem amant, non per se amant, sed ex accidenti. non. n. urbanos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia uoluptatem ipsis afferunt. Sed absurdum fortasse uideretur, si propterea ex accidenti amicitiam uoluptuosam esse dicat, quia amicos non eo quod boni sunt, amant: eiusdem. n. non esse speciei satis constat. nam perinde est, ac si diceret, bonorum amicitiam ex accidenti esse, propterea quod non eo quod urbani sunt, a se mutuo amantur. Ad hoc dicendum, qualitate quadam affectos. i. ποιότητις quasi aliquales dicas, eos hic appellare quod ex qualitate simpliciter dicuntur, non ad aliquid referuntur. sic. n. urbanus qualitate quadam affectus. i. aliquis dicitur, ab urbanitate denominatus. iucundus uero & suauis, cum alicui iucundus sit, ad aliquid est. nam licet quae maximam uoluptatem ex urbanis amici ipsorum percipiant: non tamen quatenus sunt urbani, eos amant, sed quatenus iucunditatem & uoluptatem ipsis afferunt: si enim essent urbani, iucundi uero ipsis non essent, non amarentur. qui igitur ob utilitatem amant, sui commodi causa: & qui ob uoluptatem, suae uoluptatis causa diligunt: non quatenus est ille qui amatur, quicumque is sit, siue urbanus, siue diues: sed quatenus ille uoluptatem, hic utilitatem praestat. Quocirca huiusmodi amicitiae dissolui facile possunt, cum similes amplius non permaneant illi qui prius amabantur. nihil enim uetere, quin adhuc urbanus aliquis sit, aut diues. sed si uel urbanus non amplius erit uoluptati, uel diues utilitati, illi cui antea solebat: huiusmodi amicitia prorsus dissoluetur, ac peribit.

Maxime uero inter senes huiusmodi amicitia uidetur existere: non enim qui hac aetate sunt, iucundum persequuntur, sed utile: quicumque item ex iuuenibus in statuque constitutis hominibus utilitatem sectantur. tales autem neque uiuere simul consueuerunt: quandoque etiam neque sunt iucundi: neque tali consuetudine indigent, nisi utiles sint. eatenus. n. sunt iucundi, quatenus bonum aliquid quod sperant. inter has hospitalem etiam reponunt.

Ut plurimum, inquit, inter senes amicitia utilis existit: & inter uiros quoque eos qui utilitati vacant. accipit autem hic senem & uirum non e proborum genere, sed e vulgo hominem. senes. n. huiusmodi quia in multis indigentibus constituti sunt, quod honestum est & bonum

num non cognouerunt: lucrum plurimi faciunt: atque ob id viles tantummodo sibi amicos comparant. viri item qui in statu sunt, qui lucro acquirendo inhiant, nullos alios nisi eos amicos sibi faciendos censent, qui viles sint. atque hi non admodum conuictu mutuo vtuntur: conuictus siquidem absque mutua oblectatione minime est. at hi ob utilitatem ne oblectantur quidem interdum amicis, nisi quatenus viles sunt: iucunditatemque & suauitatem nullam habent, quae conuictus conciliat ac confirmat. atque ita ea re quae maxima ac pulcherrima in veris amicitijs est, conuictu videlicet, quaeque ex eo euenit, iucunditate ac fruitione amicorum penitus carent.

At iuuenum amicitia esse ob uoluptatem uidetur: quippe cum ex affectu uitam traducant: & maxime quod sibi iucundum est, quodque est praesens se sententur. mutata autem aetate iucunda ipsa etiam diuersa euadunt: unde cito amici & fiunt, & esse desinunt. quia amicitia una cum iucunditate mutatur. talis vero uoluptatis uelox mutatio est. Iuuenes etiam amatorij sunt: quippe cum ex perturbationis affectu & uoluptate multa illa amatoriae affectionis uis oritur. ideo fit, ut & ament, & cito desistant, saepe eodem die sententiam mutant: simulque toto die uersari, & conuiuere uelint. ita enim id quod ex amicitia requirunt, ipsis euenit.

Iuuenum amicitia ob uoluptatem plerumque est: quia ex affectu non ex ratione uiuunt. uoluptas autem affectus est. quando igitur iucundi sunt inter se, mutuo se amant. sed haec quoque amicitia dissolui facile potest: nam una cum aetate iucunda ipsa etiam mutatur: quibus mutatis, amicitia quoque ipsa quae ob iucunditatem extiterant, mutantur, necesse est. ueritatem hi iucunde in conuictu versantur. ita enim maxime ipsis eueniunt ea quae ex amicitia quam habent, requirunt. nam cum amicitia ipsis sit ob uoluptatem, cum mutuo congressu & conuictu utuntur, maxime frui uoluptate consueuerunt. Cum vero inquit quia amicitia cum iucunditate mutatur, de ea intelligit amicitia, quae uel ex affectu tantum, uel ex aetate existit. amatorij. n. iuuenes sunt: quippe cum ex perturbationis affectu & uoluptate multa illa amatoriae affectionis uis oritur: parua uero & in paucis ex ratione. quia igitur ex perturbatione uiuunt iuuenes, merito amatorij sunt. Atque haec amicitiae imperfectae sunt.

Bonorum uero & eorum qui in uirtute sunt similes, amicitia perfecta deum est. hi enim mutuo sibi bona similiter uolunt, quatenus sunt boni: boni autem sunt per se: at qui amicis bona uolunt ipsorum causa, maxime amici sunt: quippe cum per se, ita sese habeant, & non ex accidenti. unde horum amicitia praecipue permanet, quoad boni fuerint: uirtus uero stabilis res est. estque uterque & absolute bonus & amico. nam boni & absolute, & sibi mutuo boni sunt: utiles item, & iucundi similiter. boni enim sunt & absolute, & sibi mutuo iucundi. singulis siquidem propriae actiones, & tales uoluptate afferunt: bonorum autem actiones tales, uel similes sunt. unde fit ut talis amicitia stabilis merito sit. in ipsa enim omnia quae amicis esse debent, coniunguntur. nam cum omnis amicitia ob bonum sit, aut ob uoluptatem, uel absolute, uel amanti, & per similitudinem quandam: huic omnia antedicta per se insunt. huic enim similes etiam reliquae sunt: & absolute bonum, absolute que iucundum inest. haec autem maxime amabilia sunt: & amare etiam & quae maxime est amicitia atque optima in his est.

Perfecta est amicitia bonorum hominum, & in uirtute similitudo. omnia enim habent quae in amicitiae definitione continentur: bona. n. sibi mutuo uolunt ob seipsum: aliae autem sunt imperfectae, cum non omnia in definitione contenta habeant. uolunt siquidem alij amici bona amicis quae esse bona existimant: atque id non illorum causa, sed sua faciunt. praeterea boni per se amant, quatenus scilicet boni sunt: illi ex accidenti. non enim quatenus urbani aliqui sunt, ut diximus, uel diuites,

¶ h. hac ratione enim similes et reliqui sunt

diuites, sed quatenus ipsis iucundi sunt, aut viles, ab huiusmodi hominibus amantur. quod autem per se est, perfectum: quod ex accidenti fit, imperfectum omne euadit. id quod etiam esse argumento potest, quod reliquae amicitiae aequiuoce dicantur: quippe cum quod per se est, & quod est per accidens, eiusdem generis esse nullo modo possit. nam quod est per accidens, posterius est eo quod per se est. merito igitur bonorum amicitia stabilis ac firma est. ob id enim quod boni sunt, & ob uirtutem mutuo sese amant. uirtus autem stabilis ac firma est. qui enim iucundi sunt alicui, & ob id amantur, eos absolute etiam esse iucundos non est necesse: neque qui viles alicui sunt, esse absolute viles. at bonus & absolute bonus, et amico bonus est. qui enim boni sunt, & absolute sunt boni, & inter se mutuo, viles item & iucundi, consequitur. n. ut sibi mutuo utilitatem afferant: suntque absolute iucundi, & sibi mutuo. quandoquidem propriae unicuique actiones, suisque similes iucundae sunt, bonorum uero actiones uel tales, uel omnium maxime sunt similes. unde iucundi inter se boni sunt. ac propterea perfecta etiam & stabilis est bonorum amicitia: cum omnia quae amicitijs insunt, in ea simul coniuncta habeantur. omnis. n. amicitia uel ob bonum, uel ob uoluptatem existit: & ob bonum absolute, & ob iucundum absolute, id quod in uerorum amicorum amicitia inest: uel ob id quod bonum amanti est, uel suaue ex similitudine quadam. qui enim non ob id quod absolute bonum est, uel iucundum, sed ob id quod sibi huiusmodi est, amant: huiusmodi amicitiam eam habent, quae ex similitudine dicitur, non quae proprie & praecipue amicitia est. At proborum hominum amicitiae omnia insunt: nam & ob absolute bonum & ob sibi bonum, & ob absolute iucundum & ob sibi iucundum amant. huic enim similes etiam reliquae sunt. huic scilicet amicitiae bonorum hominum reliquae etiam species amicitiae similes sunt. Si autem horum uerborum altera lectio admittatur, quae in quibusdam exemplaribus reperitur, quae est, ταύτη γὰρ ὁμοιοὶ καὶ τὰ λοιπὰ. ita interpretabimur. haec ratione enim similes etiam in reliquis sunt. id ob hoc quia boni ipsi sunt, etiam in reliquis similes, id est iucundi similiter, atque viles sunt, non boni tantummodo similiter.

Par autem est, ut rarae tales amicitiae sint: quippe cum pauci huiusmodi reperiantur. adde quod tempore et consuetudine indiget. nam, ut est in proverbio, fieri nequit, ut mutuo homines sese cognoscant prius quam salem qui dicitur, consumpserint: neque prius sese admittant, sintque inter se amici, quam alter alteri amabilis & uideatur esse, & credatur. qui autem cito sese gerunt amice inter se, uolunt illi quidem esse amici: sed non sunt tamen, nisi quoque & amabiles sint, & se esse non ignorent. ac uoluntas quidem amicitiae uelox est, amicitia minime. haec igitur & tempore & reliquis perfecta est: ex omnibusque his existit: similisque utrique ab utroque est. id quod inesse amicis necesse est.

Rarae inquit tales bonorum amicitiae sunt: quippe cum pauci boni sint: opusque sit longo tempore ad consuetudinem faciendam, experimentumque capiendum. fortasse enim ex paruo interdum successu cognoscere quempiam probus uir posset: sed interdum tamen fit, ut aliquandiu bonorum uerborum dissimulatione lateat aliquis, ut in eo deprehendendo experimento ac tempore opus sit. ac propterea superius in amicitiae definitione, quando eam esse dicebat beneuolentiam in mutua affectione minime latentem: ut ne lateat beneuolentia, opus esse diximus inter se consuetudinem habere amicos, atque ita mutuo cognoscere beneuolentiam. nam se mutuo esse beneuolos ac bonos, ex alterius boni uiri experimento credere forsitan possent: habere autem consuetudinem nisi inter se conueniant & congregiantur, nullo modo possent: quam ad ueram amicitiam quae sine perturbatione futura est, esse necessariam nemini dubium est. Haec igitur bonorum amicitia etiam tempore perfecta est, & reliquis: nam & longo temporis spacio iudicatur: & per se est, non ex accidenti: & denique omnia habet, bonum, uile, & iucundum. quodque omnium perfectissimum in ipsa est, & reliquis: quae sine ulla dubitatione secundum felicitatem perfectissima res omnium est. similis item utrique ab utroque existit, quod amicis inesse debet. amicitia enim est aequalitas, quae nullo pacto esse potest, nisi similiter utriusque sese mutuo ament.

Honestam amicitiam proprie dici amicitiam, alias uero ex accidenti. Cap. IIII.

AT uero quæ ob iucundum existit amicitia, huius similitudinem habet: nam boni iucundi inter se sunt. simili modo quoque qui ob utilitatem amant: quippe cum boni quoque tales erga se mutuo sint. Maxime autem inter hos etiam amicitia tunc perdurant, cum æqualitas ab utrisque mutuo exhibetur, ut uoluptas: neque tantummodo ita, uerum etiam ab eodem, ut urbanis: sed non ut amatori & amato. hi enim non iisdem oblectantur: sed alter amore illius, alter obsequijs amatoris gaudet. quo fit, ut desinente ætatis flore, quandoque etiam amicitia ipsa desinat: quippe cum alteri facies non amplius iucunda sit, alteri obsequium non præsteretur. Multi autem permanent, si pares moribus cum sint, ex consuetudine mores dilexerunt. at qui non iucunditatem in amatoris rebus, sed utilitatem compensant, minus & amant, & perseverant. qui uero ob utilitatem sunt amici, una cum utilitate dissoluntur: nam non sui mutuo erant amici, sed utilitatis.

Amicitia ob iucunditatem, & utilitatem ex similitudine huius amicitia dicitur. nam qui ob uoluptatem sunt amici, sibi mutuo iucundi: & qui ob utilitatem, sibi mutuo utiles sunt. boni autem amici & utiles & iucundi necessario esse consueuerunt. Quod uero subiungit, huiusmodi est: perspicuum est in his quoque amicitias perseverare ac durare, si quatenus fieri potest, æqualitas in ipsis conseruetur: præstereturque idem, & ab eodem: id est si uel iucunditas, uel utilitas ab utroque exhibeatur: & non ut amatori & amato fiat recompensatio, qui non honestum amorem sequuntur. qui uero amatorias res non uoluptate, sed utilitate metiuntur: ut illi sunt qui pecuniæ causa cum amatoribus consuecunt: minus & leuiter amant, & facile dissoluntur.

Atque ob uoluptatem quidem & utilitatem & prauum inter se, & boni erga prauos, & neuter erga qualemcumque esse amicus potest: at per se ipsos non nisi bonos esse manifestum est. prauum enim, nisi utilitas aliqua intercedat, mutua consuetudine non oblectantur. solaque est bonorum amicitia. in qua nullus calumniæ locus pateat: non enim facile cuiquam de eo credunt, qui longo tempore ab ipsis fuerit probatus. & credere in his est, & nulla iniuria se mutuo afficere: & quicquid demum in uera amicitia esse censetur.

Neutrum eum appellat qui medius est inter prauum & bonum. bonum autem prauo amicum esse posse & ob utilitatem, & ob iucunditatem concedit: et neutrum utriusque tam bono, quam malo. At probum uirum prauo aut utilitatis, aut iucunditatis causa futurum esse amicum, non facile credendum uidetur: quippe cum neque bonus mali, neque malus boni consuetudine gaudeat: neque ille huic, neque hic illi esse utilis uelit. nisi fortasse prauum eum uocet, qui non prorsus insanabilis est: quem cum uiderit bonus uir non ineptum ad uirtutem natura esse, sed corruptum tamen ac deprauatum, emendarique posse non diffidat: & iucundus ipsi, & utilis esse non ueretur: ut ita allecitur postea corrigat, atque ad uirtutem conformet. ob hæc enim & utilitatem ab eo & iucunditatem etiam percipiet. At ea amicitia quæ ob ipsos illos qui amantur, existit, in solis bonis uiris reperitur: estque sola hæc eiusmodi, ut nullum calumniæ locum exhibeat. nam quia longa experientia se mutuo cognouerant, nullam fidem adhibent illis qui calumniam inferre ipsis conantur: neque quicquam huiusmodi audire patiuntur: sed sibi mutuo ualde credunt, nullamque iniuriam sibi unquam faciunt.

In alijs uero societatibus nihil uetat, quo minus talia existant. nam cum homines eos quoque amicos uocent, qui ob utilitatem sunt amici, ut ciuitates: confæderationes enim inter ciuitates fieri utilitatis causa uidentur: & eos qui ob uoluptatem se mutuo diligunt, ut pueri: fortasse tales homines dicere amicos

COS

cos nos quoque debemus: speciesque amicitia esse plures: ac primo quidem & proprie cum quæ bonorum est hominum, quatenus sunt boni: reliquas uero per similitudinem: quatenus enim bonum quid, & simile inter ipsos est, eatenus sunt amici. iucundum siquidem uoluptuosis hominibus bonum quid est. sed non admodum hæc coniunguntur: neque iisdem & ob utilitatem & ob iucunditatem fiunt amici. quæ enim ex accidenti sunt, non admodum copulantur.

Ea omnia in omni amicitia esse deberent: sed in sola tamē bonorum reperiuntur. nam prauum credunt interdum prauis de amicis dicentibus, & amicis non credunt. adde quod nonnulli et iniuria amicos afficiunt. unde non proprie sunt amici: sed quia homines tales et amicitias appellare consueuerunt ex similitudine quadam, quam ad ueram amicitiam habent: hos et nos dicere amicos debemus: ita tamē ut sciamus in eo differre, quod non in uno eodemque genere omnes sunt: sed proprie amicitia bonorum, cetera ex similitudine & improprie dicuntur. hæc enim non admodum inter se connectuntur. id quæ ex uoluptate, cum ea quæ ex utilitate existit. quæ enim sunt ex accidenti, non cupulantur. Sed hoc falsum esse uideri potest. nam quid impedimento est quin idem & albus sit, & musicus, atque utraque hæc habeat ex accidenti: ceterum non hoc est quod inquit: sed de his loquitur, in quibus primo ac proprie aliquid dicitur: deinde ab eo nonnulla alia improprie & per accidens appellantur: sicut primo homo medicus dicitur: ex accidenti uero instrumentum, & medicamentum. talia enim per accidens dicta copulari non possunt. ita hic proprie amici sunt boni: per accidens & ab his dicti, ceteri: unde connecti inter se non facile queunt.

Cum uero in has species amicitia distributa sit: prauum ob utilitatem uel uoluptatem, qua in re sunt similes: boni ob se ipsos sunt amici. in eo enim quod boni sunt, se se mutuo amant. atque hi absolute amici: illi ex accidenti sunt, & quia cum his habent similitudinem.

In tres species diuisa amicitia æquiuoce amici inter se dicuntur. atque in prima specie mali esse nullo modo possunt. ob uirtutem enim probi uiri se se mutuo amant: mali autem sicut uirtutis, ita amicitia quæ ex uirtute conflatur, esse participes nequeunt. at ob uoluptatem esse possunt amici prauum homines: quippe cum prauum nonnulli reperiantur, qui sibi mutuo uoluptatem suppeditant, atque ob id amici inter se sunt. ob utilitatem quoque amici inter se prauum fiunt: & ferè hæc precipue ratione amicitias contrahunt prauum. nam ut ab aliquibus ea consequantur quibus indigent, illis uicissim utilia quedam subministrant: atque huiusmodi cõcatio, & recompensatio amicitia nominatur: in qua tãdiu uersantur, quoad utiles sibi mutuo fuerint: qua in re sunt similes. in eo enim sunt similes, quod utiles inter se sunt, uel iucundi: quatenusque uel uoluptatem uel utilitatem sibi mutuo præstant, eatenus similes atque amici sunt. non sunt enim similes absolute, neque sibi, neque inter se. sed tamen nihil impedit, quo minus licet quatenus homines, sint dissimiles: in eo tamen quod uel uoluptatem, uel utilitatem sibi mutuo exhibent, similitudinem inter se habeant. nam quatenus homines, essent similes, si moribus inter se conuenirent. eandem ob causam et qui ob utilitatem sunt amici, eatenus sunt amici, quatenus sunt utiles. boni autem propter se ipsos amici sunt. ideo hi absolute & per se sunt amici, illi per accidens: qui quo modo per accidens sint, dictum iam est. Ex similitudine uero quæ cum bonis habent, amici dicuntur: propterea quod boni præterquam quod amici per se sunt, iucunditatem quoque, et utilitatem in se habent: in qua prauum similes his quodam modo sunt. uerum tamen boni sine amicitia suæ neque uoluptatem, neque utilitatem habent: sed cum propter se ipsos se se mutuo amant, & ad hunc scopum spectent: ex eo sequitur ut & iucundi & utiles sibi mutuo sint. prauum autem qui ob utilitatem, aut uoluptatem sunt amici, hos fines amicitia sibi propósitos habent.

Qui dicendi amici, et qui ad amicitiam apti.

Cap. V.

Quemadmodum autem in uirtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoque in amicitia est. nam qui in conuictu degunt, mutua consuetudine oblectantur, & bona sibi mutuo suppeditant: qui

uero dormiunt, uel locis diuisi sunt, non operantur illi quidem: sed ita tamen affecti sunt, ut amice operentur.

Sicut in uirtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ex habitu, ut dormientes: ex operatione, ut illi qui secundum uirtutem agunt: ita in amicitia quoque inquit, illi qui dormiunt, locisque sunt distincti, ex habitu sunt amici: qui uero conuiuunt & mutua consuetudine delectantur, bonaque sibi mutuo suppeditant, ex operatione. efficiunt enim atque agunt ea quae ad amicitiam spectant: praesertim si boni sint, perfectaque amicitia coniuncti. nam si ita sint, bona amicis ipsorum amicorum causa suppeditabunt: sique bene agere ac fortunate ipsos audierint, letabuntur: contra dolore afficientur, si in infortunia aliqua eos incidisse cognoverint. nam haec omnia ad amicas actiones attinent. postremo id quod maximum est, amando, amoreque ipso operabuntur.

Nam loca non amicitiam absolute, sed operationem dissoluunt. sique diuturna absentia fuerit, amicitiae quoque uidetur obliuionem inducere. unde dictum est: multas iam amicitias dissoluit inaffabilitas.

Cum ueri amici propter se ipsos amici sint, neque ob aliud quippiam: satis amica profecto operabuntur, si ament se mutuo. Sed Aristoteles non dicit amicitiam interuallo locorum, sed operationem dissolui, fortasse non immerito: cum absentia maximam amicitiae operationem tollat, quae est conuictus, mutuaque consuetudinis fruitio. Quam fortasse uerius dicere potuisset, eos qui locis distincti sunt, ea operatione non esse operaturos quae inter amicos maxima est, id est non esse simul conuersaturos. iccirco uidetur plerisque amicitia dissolui ac tolli, si diuturna absentia contingat: uidetur quidem, sed prauius hominibus: qui cum amicitias ob utilitatem, uel uoluptatem sectentur, si diu absint, amicitiae etiam obliuiscuntur. bonorum uero amicitia non est huiusmodi: sed firma ac stabilis semper nulla neque locorum distantia, neque temporis diuturnitate labefactatur.

Senes autem aut austeri esse ad amicitiam idonei non uidentur: quippe cum parum uoluptatis in ipsis insit: cum molesto autem, aut non suauiter uersari possit nemo. natura enim quod molestum est, fugere: quod iucundum, appetere uidetur. Sed qui se mutuo admittunt, non tamen simul uiuunt: beneuolis potius, quam amicis similes sunt. nam nihil est ita amicorum, ut simul uiuere. praesidium enim indigi appetunt: simul autem diem traducere etiam beati: quippe cum solitarijs his esse minime conueniat: simul uero degere non liceat, nisi iucundi sint, ipsidemque oblectentur. id quod habere sodalicia amicitia uidetur.

Quod de senibus & austeris inquit, plerumque euenire consuevit, si scilicet probi uiri non sint. nam cum omnis amicitia cum uoluptate sit: austeri uero & senes ut plurimum neque inter se, neque cum alijs iucundi esse possint, nisi uidelicet uirtute iucundi efficiantur: ut minime idonei ad amicitiam sint huiusmodi homines, qui cum uirtutem non habeant, seueritatem quandam uel ex senectute contraxerunt: uel natura insitam obtinent. Qui autem se mutuo admittunt, nec simul uitam traducunt: beneuoli potius quam amici sunt. cum enim sibi mutuo uelint bona: conuictum, id quod maximum est ac proprium amicitiae, praetermittunt. Quod cum inquit Aristoteles, declarat, quo modo paulo superius dixerit, eos qui non conuiuunt, ex amicitia non operari: quippe cum nihil ita sit amicorum proprium, ut simul uiuere. dum enim ait ita ostendit alia quoque esse amicorum propria, quaeque ad operationem amicitiae pertinent: nihil tamen adeo magnum, ut conuictus. Cuius rei illud indicium est, quod ueri amici qui in eodem loco sunt, absque mutuo congressu, mutuaque consuetudine uiuere non patiuntur: quasi haec maxime propria amicitiae operatio sit. Sed ipse etiam huiusce rei argumentum subiungit: felices inquit appetere simul cum amicis diem totum traducere. nam qui indigi sunt, & ob utilitatem amici: praesidio solo, atque adiumento opus habent, satisque id ipsis est, etiam si mutua consuetudine non fruuntur: felices uero, id est boni qui ex uirtute operantur, non emolumento indigent, sed totos dies cum amicis traducere cupiunt: praecipue ipsi, qui uel

qui uel uirtute sunt praediti, uel saltem bene affecti ad eam consequendam uidentur. absolute enim homo non est solitarium animal, ut leo, aut lupus, aut aliquod aliud quod uiuere per se potest, sed ciuile, ac sociabile. atque iccirco uirtute praeditus, ac felix, quod natura homini inest, id exquisitè exequitur: indigetque aliquo, qui cum degat, diemque traducat. ad quod cum amicus idoneus maxime sit: bonus ac felix uir amicitia indiget: neque unquam, etiam si omnia bona habiturus esset, solus uiuere eligeret. fieri uero non potest ut nisi iucundi sint aliqui, simul degant. & amicus amico iucundissimus est. unde fit, ut sodalicia amicitia, quae iucundum est, non utilitatis causa conflata, ita se habeat: eo quod sodales & mutua consuetudine, & ipsidem rebus oblectentur.

Ac maxime quidem amicitia, sicut saepius iam diximus, bonorum est. quod enim absolute bonum, ac iucundum est, amabile est, atque eligibile: unicuique uero, quod unicuique est tale. bonus autem bono ob utraque haec. Ceterum dilectio affectui, amicitia habitui similis est.

Maxime amicitia ea est, quae est bonorum. absolute enim amabile & eligibile, est absolute bonum, & absolute iucundum: unicuique uero & bonum & iucundum, illud quod unicuique eiusmodi est. bono autem tam bonum, quam iucundum bonus uir est. tum dilectionem & amorem affectui esse similem inquit. sed nonnulli tamen dilectiones non solum affectus, sed habitus quoque esse opinantur: quippe cum affectus temporariae motiones sint, quae in corpore, aut animo existunt: habitus uero qualitates quaedam permanentes ex quibus operationes proficiuntur. quidam enim uini amatores, alij opsonij amatores appellantur, ex habitu uidelicet qui in ipsis est, qui est & opsonij & uini amor, & dilectio. Quocirca considerandum, nunquid affectum hic uocet non temporarium motum tantummodo: sed affectuosam etiam dispositionem, quae in sola affectuosa animae parte, non in rationali constituta est: nam amicitia in rationis particeps, & in ea quae caret ratione, existit. cum enim iudicari quispiam & elegerit amicum aliquem sibi conciliare, quod est rationis: erga ipsum afficitur, quod irrationalis partis est. Atque ita habitus in utrisque animae partibus consistit: amor uero in solo affectu, & ex affectu operatur: atque ob id dilectionem affectum, amicitiam habitum appellauit. Sed est tamen amicitia etiam quae est habitus, & quae est operatio: ut superius declaratum est. nunc uero amicitiam habitum uocat respectu affectus, non operationis. Amicitiam autem esse habitum, ut diximus, qui in utrisque animae partibus existit: amorem uero & dilectionem affectum, id est affectuosam quandam dispositionem, ex qua operationes ex affectu solo promuntur: ita subiungendo manifestat, cum inquit:

Dilectio enim nihilo minus est erga inanimata. cum electione uero redamant: at electio ab habitu est: & bona uolunt ipsi quos amant, illorum causa non ex affectu, sed ex habitu: & amantes amicum, quod sibi ipsis bonum est, amant. bonus enim uir amicus effectus bonum ei fit, cui est amicus. uterque igitur & quod sibi bonum est, amat: & aequalem uicem uoluntati & iucunditati refert. equalitas enim amicitia dicitur. At haec in bonorum amicitia maxime insunt.

Ex his patet dilectionem & amorem affectuosam quandam dispositionem esse erga inanimatas res esse: ut uini amor erga uinum: & erga opsonij opsonij amor, & cupiditas. ex qua dispositione ex solo affectu operatio efficitur, cum illi uini, hi opsonij affectu superantur. Amicitia uero quia ex electione est, electio autem consultatrix est appetitio: habitus est in rationali, & affectuosa animae parte constitutus, ex quo amici bona amicis uolunt ipsorum illorum causa, non ex affectu solo, sed ex habitu qui in utrisque partibus existit. amantesque amicum simul & amicum, & quod sibi bonum est, amant: amicus enim bonum amico est: redduntque sibi aequalem uicem inter se: quippe cum alter alteri bona eius ipsius quem amat, causa uelit, suauisque ac iucundus sit. unde etiam amicitia aequa amici retributio dicitur. atque hoc in bonorum amicitia maxime inest. caeterae enim ex similitudine, ob eas quas diximus causas dicuntur.

In austeris uero & senibus eo minus amicitia fit, quo sunt morosiores, minusque consuetudinibus gaudent: hæc enim maxime uidentur esse amica, amicitiaque effectricia. atque iccirco iuuenes, cito amici efficiuntur: senes non ita: quippe cum non fiant amici illis quibus non oblectantur. Simili modo quoque austeri. sed hi beneuoli quidem inter se sunt, quia bona uolunt, et ad indigentias subueniunt: amici tamen non admodum sunt, propterea quod non simul diem traducunt, neque mutua consuetudine delectantur. quæ ad amicitiam pertinere maxime uidentur.

De senibus & austeris hominibus, cur uidelicet amici non admodum fiant: item de iuuenibus cur citius ac magis amicos sibi conciliant: cum manifestum est, tum superius satis dictum fuit.

At uero ut multis quispiam sit amicus amicitia perfecta, fieri non potest, quemadmodum neque ut amore multorum simul aliquis capiatur. exuperationi enim simile hoc est. quod autem est huiusmodi, ad unum spectare natura consuevit. Multos uero eidem simul uehementer placere, non facile est: fortasse etiam neque bonum esse. opus præterea est & experimentum capere, et consuetudine uti: id quod per se difficile est.

Multis esse amicum amicitia illa perfecta non facile esse inquit: sicut neque amore esse captum multorum. quippe cum exuperatio quædam atque excellentia quædam in amando amicitia huiusmodi sit: idque quod excellit non ad multos, sed ad paucos spectet. nam exuperationem & excessum hic in bono appellat. Cur autem inter multos esse huiusmodi amicitia nequeat, dubitaret quispiam. nam si essent multi boni, ut ita statuamus, quid ueretur quo minus bonus uir periculo de ipsis facto omnibus similiter esse amicus posset: sed coniungenda nimirum cause sunt, quas subdit: quia non facile fit, ut multi bono uiro uehementer placeant: neque enim bonum esse cuiuslibet obuium est: sed satis superque est, si unum vel duos homines huiusmodi reperiamus. neque præterea fieri potest, ut multorum simul experientiam capiamus: qua omnino opus est, si modo calumnia omni vacare huiusmodi amicitiam uolumus. consuetudo insuper mutua requiritur, quæ præter uirtutem maxime bonorum animos connectit inter se, ac conciliat.

Ob utilitatem tamen & iucunditatem fieri potest, ut multis quis placeat: multi enim tales sunt: & in breui tempore ministrationses fiunt. Magis que ex his ea similis est amicitia quæ ex iucunditate existit, cum eadem ab utriusque exhibentur: & sese mutuo, uel ipsidem oblectantur: cuiusmodi iuuenum amicitia sunt: magisque in his quod liberale est, conspicitur. Quæ uero est ob utilitatem, uulgarium hominum est.

Ob utilitatem uel iucunditatem fieri potest, ut multis sint amici nonnulli. talium enim multa est turba: neque multo opus est tempore, multa uel inquisitione. in breui enim spatio temporis ministrationses, id est ea quæ utilitatem uel iucunditatem sumministrant, manifesta sunt, ac patent: quidque sibi iucundum, uel utile sit, breui discere unusquisque potest. quando tamen alterum ex his non extiterit, amicitia dissoluitur. cum enim breui tempore consistat: breui etiam durat. cum uero utraque hæc amicitia, quæ uidelicet ex utilitate, & quæ ex uoluptate comparatur, ex similitudine quæ cum prima illa & præcipua habent, amicitia dicantur: quæ uoluptatis causa fit, magis primæ illi amicitia similis est, cum utriusque ab utroque uoluptas exhibetur: quippe cum debeant illi qui reuera amici sunt, iucunde inter se uersari, mutuaque consuetudine delectari. id quod ipsi qui ob uoluptatem amant, inesse manifestum est. Adde quod liberalior est, magisque ingenua huiusmodi amicitia, quæ ea quæ ex utilitate constat. non enim ob lucrum, aut emolumentum pecuniarum. aut aliqua alia utilitate hi amici sunt: sed ex affectu

interdum

interdum inter se mutuo, aut ex eo quod ipsidem siue exercitatiõibus, siue disciplinis, siue uisibus oblectationem capiunt. amicitia uero ob utilitatem uulgarium hominum, & illiberalium magis est.

Et beati utilibus minime indigent, sed iucundis. uolunt enim simul cum aliquibus uiuere, & molestiam paruo tempore tolerant, nam assidue, sustineret nemo: quin ne bonum quidem ipsum, si molestum ipsi esset. iccirco amicos iucundos quærunt. fortasse uero oportet ut etiam bonos, cum tales ipsi sint: & sibi ipsis ite bonos. ita enim ipsis inerunt ea, quæ amicis inesse debent.

Amicitia quæ ex uoluptate existit, ueræ amicitia magis esse similem hinc perspicuum est: quod beati & felices homines, id est, ut in superioribus declaratum fuit, qui ex uirtute operantur, utilibus amicis non indigent, sed iucundis. uellent enim præcipue amicos uirtute perfectos sibique prorsus similes habere: sed si id non potest, satis ipsis est, si mediocres aliquos inuenerint, qui iucundi ipsis sint. conuiuere enim cum aliquibus omnino uolunt: quia, ut dictum prius est, fieri nequit, ut solitarii degant: neque quod molestum est, ferre diu possunt. immo neque ipsum bonum, si molestum esset, sustineret ac toleraret quispiam. hoc autem quodam modo ita dixit: nam cum bonum ipsum nihil aliud sit, quam felicitas, esse molestum nullo modo potest: simul enim ac molestum est, continuo neque bonum est neque felicitas. sed ex conditione ita est ab Aristotele dictum: si felicitas molestam uitam faceret, felix esse nemo uellet. patet igitur & ob alia expetendam esse felicitatem, & quia uitam uoluptuosam ac iucundam redidit. Vnde, inquit, homines suauis ac iucundos amicos quærunt: quasi absque his constare amicitia nequeat. oportet autem non solum iucundos amicos quærere, uerum etiam bonos. Quod uero subiungit: & sibi ipsis etiam bonos non proprium fortasse bonorum est, atque eorum qui perfectam amicitiam sibi conciliant. hi enim non ad se spectantes amant amicos, ut sibi bonum aliquod ab ipsis quos amant, eueniat: sed tantummodo ob id amant, quia boni sunt illi qui amantur. Vnde fortasse non disiuncte, sed copulate intelligenda hæc sunt: quia scilicet bonus amico etiam bonus est. studendum igitur esse inquit, ut amicos conciliemus, qui re uera boni sint. qui autem re uera boni sunt, ipsi simul & boni absolute, & amicis boni necessario sunt.

At qui in potestatibus constituti sunt, distinctis amicis uti uidentur: alij enim ipsis utiles, alij iucundi sunt. ut autem utraque ipsidem exhibeant, non admodum contingit: quippe cum neque iucundos cum uirtute, neque utiles ad honestas res quærant: sed alios urbanos uoluptatis causa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum sunt. probum quidem uirum esse simul & iucundum & utile, dictum iam est. Sed ei qui excellit, huiusmodi amicus fieri non solet, nisi etiam uirtute excellatur: sin minus, non adæquatur ex rata portione superatus. Ceterum non admodum tales esse consueuerunt.

In potestate constitutos appellat tyrannos, & qui reges sunt nomine, sed non re. hi enim distinctos habent amicos quibus utuntur: alios utiles, alios iucundos. cuius rei illud est in causa, quod neque eos quærunt qui iucundi sunt cum uirtute: ipsidem enim utilitatem quoque afferrent: neque utiles ad honesta: ipsidem siquidem simili modo iucundi quoque essent. nam ad honesta utiles non nisi uirtute præditi sunt: uirtute uero præditi uiri, sicut dictum iam est, sunt etiam iucundi. Potentes autem homines cum uoluptatem appetunt, urbanorum ac facetorum amicorum consuetudine utuntur: cum utilitatem spectant, eos admittunt, qui ad agenda ea quæ iubentur, idonei ac prompti sunt. hæc uero utraque coniungi inter se non admodum solent. qui enim urbani appellantur, scurræ cum sint, plerumque ad actiones sunt inutiles. idonei uero ad exequenda mandata ut plurimum omni gratia carent, atque urbanitate. utilis autem ac iucundus simul solus probus uir est: cum & ex uirtute ad agenda honesta sit idoneus, & ex morum similitudine, actionibusque honestis bono uiro iucunditatem ac uoluptatem afferat. Sed bonus uir ei qui excellit, fieri amicus non consuevit: nisi is qui potestate excellit, uirtute superet

Eustrat,

d d

tur. ita. n. intelligendum est id quod inquit nisi etiam virtute excellatur: ut is qui est in potestate cognoscat se esse inferiorem, & erga bonum virum non secus atque erga superiorem se gerat. ita. n. æqualitas proportionem inter hos existeret: si diuitijs quidem & potestate se excellere existimaret, bonum tamen virum utpote ex virtute se præstantiorem admiraretur. talis. n. potens vir bene natura esset affectus, si honestarum rerum esset æmulator. neque dubium est, quin curam sui probo viro committeret. quod si faceret, amicitiam eius bonus vir facile pateretur: alio qui sustinere nullo modo posset: cum superbiam tyrannicam, & obsequia illiberalia & seruilia quæ maxime abhorreat. Verum cum illi qui sunt in potestatibus, huiusmodi minime sint, ut bonos viros tanquam se excellentiores admirentur: fit, ut boni viri eorum amicitiam non admodum sectentur. Sed quærent nonnulli, si ille qui in potestate constitutus est, esset probus vir, nunquid ei probus vir non esset amicus, quia virtute ipsum non superat: verum stulta dubitatio est. hoc. n. concessum iam est, bonum bono absque medio villo amicum fieri. unde licet in potestate alter constitutus sit: potestas nihil vetabit, quo minus contrahi inter hos amicitia optime possit. nam versabuntur hi inter se in reliquis omnibus æquales: in ijs vero quæ legitime ad civilem societatem spectant, libenter alter ei qui est in potestate, cedit, ac subiicitur. perspicuum. n. est & eum esse legitime regnaturum, & amicum legitime obtemperaturum: utpote qui civilem societatem custodire ac seruare maxime omnium velit.

Atque hæc quidem amicitia in æqualitate consistit. eadem enim ab utrisque exhibentur, uoluntque sibi mutuo: aut alterum pro altero recompensant, ut uoluptatem pro utilitate. has autem minus esse amicitias, minus que permanere dictum iam est. Sed & ob similitudinem & ob dissimilitudinem eiusdem esse & non esse amicitie uidentur. ex similitudine. n. quam habent cum ea que est ex uirtute, uidentur amicitia: quippe eunt altera iucunditatem, altera utilitatem in se habeat, que utraque illi etiam insunt; in eo uero quod illa calumnia uacat, stabilisque est, hæc cito immutantur, alijsque multis differunt: ex illius dissimilitudine amicitia non uidentur.

Bonorum amicitia prorsus in æqualitate est. sunt autem quodam modo etiam reliquæ. nã qui ob uoluptatem amant, sibi mutuo uoluptatem exhibent. similiter qui ob utilitatem amici sunt, utilia sibi mutuo subministrant. alij alterum pro altero commutant. uerbi causa uoluptate exhibita emolumentum utilitatis accipiunt: ut qui lucri causa urbanitate apud alios utuntur. Sed hos & minus amicos esse, & minus permanere, dictum iam est. Quodque subijungit ex similitudine uidelicet eiusdem & dissimilitudine amicos & uideri, et non uideri, satis patet. quatenus. n. in amicitia que ex uirtute existit, et iucundum inest, & utile: eatenus amicitia cæteræ ei similes existimantur. quatenus uero bonorum amicitia calumnia omni uacat, stabilisque est, cæteræ autem calumnias admittunt & mutantur: in eo dissimiles sunt. quæquã alijs etiam modis differunt: eo quod bonorum amicitia per se est: propter se enim se mutuo amant boni: cæteræ ex accidenti. boni præterea ab iniuria sibi mutuo inferenda longe absunt: quippe qui neque eos offendant, qui nihil ad ipsos pertinent; qui uero reliquis amicitijs coniuncti sunt, iniurijs se mutuo afficere aliquando non uerentur. Alias quoque multas differentias inuenire quispiam posset, quibus dissimiles primæ illi cæteræ amicitia esse amicitia non uidentur.

De amicitia in supereminentia.

Cap. VII.

Altera est amicitia species ex supereminentia: ut patri erga filium: & denique seniori erga iuniorem, & uiro erga uxorem, & principi omni erga subditos. sed hæc inter se etiam differunt. non enim eadem est parentibus erga liberos, & principibus erga subditos: uerum neque patri erga filium, & filio erga patrem: neque uiro erga uxorem, & uxori erga uirum. diuersa enim unicuique horum uirtus, diuersumque opus est: diuersa item ea ob que amant: diuersi

diuersi igitur etiam amores, & amicitia erunt. atque eadem quidem utrique ab altero neque exhibentur, neque sunt requirenda: sed cum parentibus liberis ea tribuunt, quæ debentur ijs qui genuerunt, & parentes filijs ea quæ filijs exhiberi debent: stabilis talium, ac bona amicitia est.

Altera est amicitia species per supereminentiam: quæ alienior paulo est: non secus ac ius quod ex æqualitate alterum est, alterum ex supereminentia, ut patris ad filium, heri ad seruum, uiri ad uxorem, & demum principis ad subditum. ita quoque amicitia altera ex æqualitate, ex excessu altera. similis enim in quodam modo iustitiæ est: consistitque in iisdem in quibus iustitia, quæ per excellentiam est. nã patris amicitia erga filium, & senioris erga iuniorem: prudentior. n. senior est, ut dominetur: & uiri erga uxorem, & omnino principis ad subditum ex superexcellentiâ est. perspicuum enim est principem excellere, excelli subditum. Sed hæc inter se etiam differunt. non. n. eadem parentibus à filijs, & principibus à subditis exhibentur: neque filijs à parentibus, & subditis à principibus. sed accommodata quedam natura sunt à filijs erga parentes ministeria, & parentibus erga filios præsentia ac procurationes: quorum nihil ad principes & subditos attinet. In hoc ergo differt huiusmodi amicitia, quod non eadē à parentibus erga filios, et à filijs erga parentes, neque à uiro erga uxorem, & ab uxore erga uirum existunt. nam parentibus & uiris dominari conuenit, uxoribus & filijs minime. hocque est quod amicitiam hanc non in æqualitate, sed in excellentia constituit. Sed hæc unusquisque concederet. causa uero quam subiungit, cur inter hos amicitia eadem non sit, non paruam dubitationem afferre potest. Inquit enim, diuersa. n. unicuique horum uirtus, diuersumque opus est: quidam. n. aliam patris, aliam filij, aliam uiri, aliam uxoris uirtutem esse negat. Sed satis erit, si in uiro & uxore rationem consideremus: quippe cum eadem postea dici de patre & filio possint. In hunc modum etenim interrogant, præcipue Socratici. nunquid uirum esse iustum oportet, uxorem uero iniustam: non profecto. Quid uero: temperantem uirum, uxorem intemperantem: neque hoc sanè atque ita per omnes uirtutes interrogantes, et tam uirum quam mulierem uirtutes omnes habere oportere asserentes, tandem eandem esse & uiri & uxoris uirtutem conficiunt. ad quod quid respondendum sit, cognoscemus, si à principe & subdito incipiamus. Nã si principis uirtus in recte dominando, subditi in recte obtemperando consistit, eadem principis & subditi uirtus non erit. uirtutum siquidem subditi est, si ea quæ sunt principis, agere velit. uirtutum simili modo principis, si quæ sunt subditi, agat. si uero gubernatoris uirtus censenda est, si agat ea quæ ad gubernatorem nautarumque præsidem spectant: nautarum autem uirtus, si a gubernatore se regi permittant, subditi que ei sint. Nihil enim id rationi huic officere debet: quod & regere & regi ad eandem scientiam attinet. tametsi negari id non difficulter potest. qui. n. idoneus est, ut regatur: is aptus ad regendum alios continuo non erit. nam obedire principibus assueti, licet ex assuetudine illa uirtutem obtemperandi consequantur, ut gubernationi principum subiecti esse sciunt: imperare tamen ac regere alios ignorant. Quod si concedatur, eundem peritum utriusque simul effici, atque utraque scire: dicendum erit, quatenus imperat ac regit, altera uirtute: quatenus regitur atque obedit, altera esse præditum. Si igitur alia est principis, alia subditi uirtus: in omnibus uero antedictis societatibus atque amicitijs principes sunt & subditi, pater enim imperat, filius obedit ac subditus est: horum unicuiusque uirtus alia atque alia est. Sed hæc in omnibus principatibus, omnibusque amicitijs quæ per excellentiam existunt, consideranda diligentius sunt.

In omnibus autem amicitijs que per supereminentiam existunt, amor etiam proportione esse debet. ut meliorem amari magis, quam amare, & utiliorē, & aliorum unumquemque similiter. cum. n. pro dignitate amor extiterit: tunc quodam modo æqualitas fit. id quod esse amicitia uidetur.

In huiusmodi amicitijs non solum amicitiam, uerum etiam amorem ac dilectionem ipsam pro portione esse oportet. & fortasse ex amore amicitia conuenientiam hanc proportionemque habebit. nam si præstantior, & utilior magis amatur, quam ille qui talis non est: & amor & amicitia pro portione correspondebit. sicut. n. in ciuilibus distributionibus pro dignitate honorem exhiberi oportet: ita in amicitijs ex supereminentia amor ipse debet pro dignitate distribui. erit. n. æqualitas si amare, & amari pro portione & dignitate contingat. Ratio hæc do-

Eustrat.

dd ij

et parētes amari magis debere à filijs, q̄ amare: eo q̄ & vtiliores sint & præstantiores. idē in reliquis omnibus qui principatum obtinent, seruandum. quo. n. meliores, eo magis amari ab inferioribus debent: q̄ amare ipsi inferiores. Sed quærendum videtur de huiusmodi amicitijs per excellentiā nunquid inter antedictas illas species reponendæ sint, an alias aliquas species per se ipsæ conficiant: Atq; Eudemus quidē & Theophrastus has quoq; per super eminentiā amicitias asserūt in iisdem aut ob vtilitatē, aut ob voluptatem, aut ob virtutem, non secus ac cæteras constare. nam qui imperat & qui obedit, probi inter se amici esse possunt: vt in reliquis sint amici, atque æquales: in iure & legibus alter excedat, alter excedatur. pater item & filius probi esse possunt: atq; omnium maxime paternā excellentiā patri concedat filius necesse est. pari modo & bona vxor, viro bono idem faciet. vtriq; .n. naturā sequuti alter reget, altera regetur. si vero probi nō sint & virtute perfecti, sed mediocres, nemini dubium est, quin & ob voluptatem & vtilitatem qui superant & superantur, amici esse queant: tam princeps & subditus, q̄ vxor & maritus. De filio tamen & parente aliqua oboriri posset dubitatio, an fieri possit, vt ob vtilitatem sese mutuo ament: an ob aliud quid bonum velint filio pater, q̄ ob eum ipsum quem amat: si videlicet secundum naturam amet: ita vt amicitia hæc naturalis potius amicitia quædam esse videatur. Fortasse autem talem etiam amicitiam cum naturaliter fit, & voluptas, & vtilitas consequitur. id an ita sit considerandum.

At vero æquale in iustis & amicitia esse non similiter videtur. nam in iustis primo est quod est pro dignitate, secundo quod in quantitate est: in amicitia vero quod est in quantitate primo, secundo quod pro dignitate est. id autem perspicuum est, si multa vultutis & vitijs, affluentis, aut alicuius alterius distantia fuerit: non. n. amplius sunt amici. sed ne esse quidem se dignum putāt. Hoc autem in dijs clarissime patet, qui plurimum omnibus bonis præstant. item in regibus: neq; .n. his pleriq; esse amicos se dignum ducunt, cū inferiores longe sint: neq; optimis & sapientissimis, illi qui nihili sunt.

Æquale in iustis & in amicitia non similiter se habere inquit: quippe cum in iustis primum sit id æquale quod pro dignitate est, cum superior & præstantior non eadem consequitur, quæ inferior: secundum vero id quod in quantitate consistit: quod alibi æquale numero appellat. id autem fit, cum ingenui omnes ac liberales homines æquale ius consequuntur. qua æqualitate vtendum sibi maxime censent illæ ciuitates, quæ populari gubernatione administrantur: in quibus cum omnes liberi sint, eadem ac similia omnes consequenda sibi esse existimāt. at in amicitia æqualitas in quantitate prima ac præcipua est. oportet. n. vt qui amici sunt, æquales sint inter se: æquale autem quod est pro dignitate secundo loco in amicitia habetur: quippe cum ea quæ proprie amicitia est, in super eminentiā alterius esse nō solet. id quod manifestum in ijs est, vbi multa quorundam inter se distantia conspicitur. nam qui nihili est. virtute prædito ac probi homini amicus fieri minime consuevit: neque regibus, illi qui longe ipsis sunt inferiores. Sed neq; dijs proprie amicus est quispiā: probi tñ vtriusq; amici eorū dicuntur, & qui deicolæ vocantur. i. dijs amici. sed proprie amicos eos appello qui in æqualitate constituti sunt. infinita. n. inter nos & deos distantia est: vt satis superq; nobis sit, si eos benignos ac propitios habuerimus, nobisq; venerabiles fuerint. nam cum res longe inter se differant, dubium non est quin diuersa nomina etiam ipsa hæc sint. non. n. dicimus amicum venerabilem esse alteri amico, neque benignum ac propitium precibus alterius amici esse: sed venerari lōge inferioris est: propitiū esse lōge superioris, atq; excellentis.

In his tamen exacta præfinitio non est, quousque sint amici. multis. n. ablati adhuc manet. Si vero longe separatus aliquis sit, ut deus, non amplius manet. unde etiam in dubitationem uenit: nunquid amici amicis maxima ex bonis uelint, ut deos esse: non enim amplius ipsis erunt amici: neque etiam erunt bona: amici enim bona sunt. Si igitur recte dictum est, amicum amico uelle bona eius ipsius causa: cum ipsum qualiscunque est, manere oporteret: homini autem

ni autem permanenti maxima bona adesse uolet. & fortasse non omnia: sibi ipsi enim maxime bona unusquisque uult.

Præfinitio exacta ratione non licet, quousq; super eminentia hæc debeat progredi, vt consistere amicitia adhuc possit. nā neq; cætera quæ in actionem cadunt, queunt exacte definiri. cum tamen multa intercedit distantia, amicitia tollitur. quocirca dubitatur, an amicus amico maxima bona uolet, id est vt deus sit. sed perspicuum est, prudentem virum ea quæ omnino esse nequeunt, cuiusmodi est ex homine deum fieri, amico nunquam esse optaturum. verum ex conditione dictum esse hic ab Aristotele intelligendum est. si fieri posset, vt deus euaderet quispiam, uolet ne id ipsi amicus: nam si id uolet, amicum quoq; non amplius sibi esse amicum uolet: quare neq; etiam bonum sibi eum esse uolet. amicus. n. alteri amico bonum est. si igitur amicus amico eius ipsius causa bona uult: ei, dum is ipse est, id est dum homo est, ac permanet, omnem boni excellentiam uolet. atq; hæc ad dubitationem attinent. quod vero postea subdit, amicum inquitens sibi maxime bona uelle, id nō de ijs dicitur, qui prima amicitia coniuncti sunt, sed de reliquis qui æquiuoce amici appellantur.

Amicitiam magis consistere in eo ut amet, q̄ ut ametur. Cap. VIII.

Plerique autem ob ambitionem amari magis uidentur uelle, quam amari: unde amatores adulatorum plerique sunt. adulator enim amicus est qui excellitur, aut se esse talem, magisq; amare, q̄ amari se simulat. amari autē & honorari, quod uidelicet plerique appetunt, prope accedere inter se uidentur. sed non per se tamen honorem eligere uidentur, sed ex accidenti. gaudent enim plerique cū ab ijs qui in potestate constituti sunt, honorantur, ob spem: quippe cum si aliqua re indiguerint, eam ab ipsis consequuturos se esse existiment: atque ita honore quasi signo quodam benefici accipiendi letari consueuerint. qui uero à probis uiris & scientibus honorem affectant, n̄ propriā opinionem de se ipsis confirmare cupiunt: gaudentq; q̄ boni sint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per se gaudet. quo circa id melius esse, q̄ honorari: & amicitia expetenda per se esse uideretur.

Causam reddit cur pleriq; amari magis uelint, q̄ amare. ob ambitionem enim, cupiditatemq; honoris id faciunt, dum idem amari & honorari esse opinantur: cum tamen diuersa inter se sint. nam honorari non per se eligunt, sed ex accidenti. nam gaudent cum honorantur ab ijs qui sunt in potestate constituti, ob spem aliquorum quibus indigent, consequendorum, potentiāq; appetentes. cum uero à probis uiris honore afficiuntur, testes se habere existimant, q̄ boni sint. atq; ob id lætantur, dum opinionem quam de se ipsi habent, confirmant. at amari per se gaudent. melius igitur ac præstantius amari est q̄ honorari: & amicitia item q̄ honor: quippe cum melius sit quod per se, q̄ quod ob aliud expetendum est.

Sed in eo q̄ amat aliquis magis, q̄ in eo q̄ amatur, consistere uidetur. argumento sunt matres, quæ amando gaudent. nonnullæ enim filios suos educandos tradunt, amantq; scientes, redamari non curant, si utrunque non potest: sed satis ipsis uidetur, si liberos suos bene agentes inspiciant. amantque ipsos, etiam si ob ignorationem illi qui matri debentur, tribuere nequeant. Cum uero amicitia magis in amando consistat, et amatores amicorū laudentur: amare esse amicorum uirtus uidetur. quare inter quos hoc pro dignitate fit: n̄ stabiles amici sunt: amicitiaq; eorum permanet. at hoc modo illi etiam qui inæquales sunt, amici maxime essent: eo q̄ adæquari possunt. æqualitas uero & similitudo amicitia est. & præcipue ea quæ est ex uirtute similitudo. cum enim stabiles per se ipsi sint: etiam inter se mutuo permanent: & neque indigent

Eustrat.

dd ij

prauis, neque talia subministrant: sed ut ita dicam, etiam prohibet. bonorum siquidem est neque ipsos peccare, neque amicis permittere. prauis autem firmitatem quidem nullam habent, neque enim sibi ipsi similes permanent. sed ad paruum tempus tamen amici fiunt, prauitate inter se mutuo oblectati. qui uero sunt utiles, & iucundi, diutius durant: permanent. n. quoad uoluptates & utilitates sibi mutuo exhibuerint.

Amicitia in eo quidem est, ut amet quisquam et ametur: magis tamen in eo ut amet, quam ut ametur, consistit: quippe cum utrorumque amicorum operatio in eo quod amat, constituta sit, non in eo quod amatur. at unumquodque in quo operationem exercet suam, in eo consistit. amicitia igitur in eo consistere dicenda est, in quo operatio eius conspicitur. Huiusce rei argumentum adducit, quod matres amando gaudent, etiam si a filiis suis non redamantur, qui tollendi atque educandi alijs mulieribus traditi fuerint. nam hi apud alienas nutriti cum matres suas non agnoscant, eas non amant. sumit autem hic Aristoteles non amicitiam, sed amorem & dilectionem: amicitia. n. est inter mutuo amantes. parentum tamen amor erga filios uestigium quoddam amicitiae in se habet: uestigium dico, propterea quod filij interdum non redamant: sed in eo amicitiae ualde similis est hic amor, quod parentes liberis suis eorum ipsorum causa bona uolunt. in quo praecipuum amicitiae opus consistit. Si igitur amicitia in eo quod amat quisquam, quam quod amatur, constituta est, laudanturque illi qui amant amicos: sequitur ut amare amicorum uirtus sit.

Ex contrarijs autem maxime uidetur fieri amicitia, quae ob utilitatem existit. ut pauper diuiti, imperito sciens amicus sit. quod enim consequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompensat. Huc trahere etiam quisquam posset amatorem & amatum, pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum uidentur, dum sicut amant, ita se esse amandos censent. si simili modo sanè essent amabiles, fortasse censere ita deberent: cum nihil uero huiusmodi habeant, ridiculum est. Sed forsitan neque contrarium per se contrarium appetit, sed ex accidenti: medijs autem appetitio est, quod bonum est. uerbi causa sicco bonum est non si humidum euadat, sed si ad medium perueniat. calido item & alijs, simili modo. Verum haec cum paulo a proposito alieniora sint, in praesentia omittantur.

Cum superius dixisset, contrarium quod contrarium est, appetere, ut humentem amare pluuiam cum terra est arida: nunc eius solutionem subiungit: inquitque non per se sed ex accidenti contrarium in contrarij appetitionem venire. per se enim quod medium est, appetere medium. n. est bonum. cuius rei exemplum illud est: quod humidum non arefcere uult, sed ad medium per contrarij participationem deduci. aer siquidem si supra modum humorem conceperit, non propterea imbrem deorsum detrudit, ut supra modum exiccetur, atque areat: sed ut nimia illa humiditate expressa ad mediocritatem redigatur. sic calidum, & caetera.

De ciuili amicitia.

Cap. IX.

Uidetur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadem, & in ipsidem et amicitia esse, et ius. in omni enim societate esse quoddam ius uidetur, & amicitia quoque: conuectores enim & commilitones tanquam amicos appellant: pari modo etiam qui in alijs societatibus uersantur. quatenus autem inter se commercium habent, eatenus amicitia inter ipsos est: nam & ius. & prouerbium communes res amicorum esse inquit: recte sanè. in communitate siquidem amicitia est: fratribus autem & sodalibus communia omnia sunt: reliquis definita, atque aliquibus plura, quibusdam pauciora: quippe cum amicitiae

amicitiae quoque aliae magis sint, aliae minus. Differunt autem & iura ipsa. non enim eadem sunt parentibus erga filios, & fratribus inter se: neque sodalibus eadem, & ciuibus simili modo etiam in reliquis amicitijs. diuersae igitur etiam iniuriae ad unumquodque horum sunt: incrementumque accipiunt, quo magis erga amicos fiunt. ut pecunijs sodalem priuare grauius est, quam ciuem: & non opem ferre fratri quam alieno: patrem item percutere quam quemlibet alium. Augeri etiam simul cum amicitia ius ipsum natura consueuit: utpote cum in ipsidem consistant, & aequaliter pertingant. At uero societates omnes partibus ciuilibus similes sunt. nam ob utile aliquod conueniunt homines, aliquidque eorum comparantes quae ad uitam pertinent: & ciuilis societas utilitatis gratia uidetur, et a principio constituisse, & perseverare. id. n. & legulatores coniectant, & ius esse inquit, quod cõiter conducit. Reliquae igitur societates particulatim utilitatem appetunt. exempli causa, nauigatores eam quae ex nauigatione euenit, uel ad pecuniarum comparationem, uel tale aliquid spectantem: commilitones eam quae ex bello acquiritur siue pecunias, siue uictoriam, siue urbem appetant. similiter quoque tribules, & curiales. Nonnullae uero societates fieri ob uoluptatem uidentur, chorealium scilicet sodalium, & contributorum: quae sacrificij, & conuictus causa conficiuntur. Atque haec quidem omnes sub ciuili constitutae sunt. non. n. presentem utilitatem ciuilibus appetit, sed ad omnem uitam spectat. & qui sacrificia faciunt, circa eaque conuentus, honores dijs exhibent: & sibi ipsis cum uoluptate requiem comparant. prisca enim sacrificia & conuentus uidentur post fructuum collectiones quasi primitiae quaedam fieri consueuisse: in his. n. maxime temporibus ocio uacabant. omnes igitur societates partes esse ciuilibus uidentur. tales autem amicitiae tales societates consequuntur.

Illud quod in principio dictum est, ubi dicebat id quod maxime iustum est esse amicabile, simile esse his uidetur. amicitia. n. & ius circa eadem et in ipsidem consistit. nam cum amicitia inter milites sit, reliquosque coartifices: ius est ipsum inter eosdem esse. non. n. ex his quisquam quod dignitate est, accipere uellet. est et circa eadem, quippe cum militibus circa militares res, nautis circa nauticas amicitia sit. in quibus uero amicitia est in ipsidem ius quoque esse inde confirmatur, quod omni conuocationi & societati esse ius quoddam, uidetur, nec non amicitia. quatenus. n. conuocant. in quibus artibus societatem habent, in his quoque amici sunt. ut si quis et miles forte esset et iudex, alterique esset amicus qui tantummodo esset miles: is in eo quod miles esset, cum altero amicitia esset coniunctus, cum eoque aequo iure ueretur, qua in re uidelicet societatem inter se mutuo haberent. unde est prouerbium communes amicorum res esse inquit, quia in comitate amicitia societateque consistit. sed fratribus quidem & sodalibus comitia omnia sunt, diuitie, possessiones, caetera: ijs qui tantum sunt milites, militaria tantummodo. atque in reliquis similiter. Fratres est plura, alij pauciora habent comitia: quippe cum fratrum amicitia magis quam commilitonum amicitia sit: atque ideo ius quoque inter fratres, et reliquos differat. nam incrementum accipit, magisque est iustum, quo erga amicos magis sit. Sed hoc ex contrario comprobatur. nam si grauius crimen est, sodalem quam ciuem pecunijs defraudare: ita quoque ius quod erga amicos magis exhibetur, maius erit, ac praestantius. si uero amicitia augetur, ius quoque ipsum augeri necesse est: quippe cum utraque in ipsidem uersentur ac consistant. atque haec quidem militum & reliquorum societates membra ciuilibus societatis sunt. unde tales amicitiae uerbi causa militum, illorum ciuiliu uidelicet societates sequuntur.

De speciebus ciuilitatis.

Cap. X.

Ciuilitatis uero tres species sunt, totidemque transgressiones, quasi corruptiones quaedam illarum. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi poeustrat. dd iij

tentia & tertia quæ a censibus existit: quæ censipotentiam uocare accommodatum uidetur; sed plerique rempublicam eam appellare consueuerunt. harum optima regnum, pessima censipotentia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo, n. unius imperio constant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorum utilitatem spectat. non, n. est rex nisi ex se ipse sufficiat, omnibusque bonis excellat; at qui talis est, nulla re indiget. quocirca utilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi non est, sortitius potius est, quam rex. Tyrannis uero e contrario huic, suum ipsius bonum persequitur. clariusque eam esse pessimam manifestum est. id enim est pessimum, quod optimo est contrarium: e regno autem in tyrannidem transitus fit: tyrannis enim principatus unius prauitas est. & prauus rex, tyrannus euadit. Ex optimipotentia autem in paucipotentiam fit mutatio, uitio principum qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt, & omnia, aut pleraque bona sibiipsis reuerant, & magistratus semper ipsidem demandant, diuitias pluri facientes. unde pauci atque ipsidem prauo loco optimorum dominantur. Sed ex censipotentiâ in populipotentiam hæc, n. finitimè inter se sunt. multitudinis, n. & censipotentia esse consuevit, & æquales omnes qui in censu sunt. At populipotentia, quippe cum paulum reipublicæ speciem transgrediatur, minime praua est. Ac reipublicæ quidem seu ciuilitates in hunc maxime modum mutantur. ita enim ad minimum et facillime trãseunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familijs quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet: quippe cum patri cura filiorum sit. unde etiam Homerus Iouem patrem appellat: eo quod regnum paternum imperium esse debet. At apud Perlas patris imperium tyrannicum est, qui ut seruis filijs suis utuntur. Tyrannicum item est heri erga seruos: in eo enim id quod hero utile est, agitur. Sed hoc esse rectum uidetur. Persicum illud prauum, atque errans. eorum, n. qui sunt diuersi, diuersa quoque imperia sunt. Viri et uxoris optimatum potestati simile apparet: pro dignitate siquidem imperat uir, ac circa ea circa quæ uirum decet: quæ autem uxori conueniunt, ea illi attribuit. nam si omnium dominus esse uelit uir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatem enim id facit, & non quatenus est melior. Interdum uero uxores quoque quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: unde non ex uirtute sed ex diuitijs & potentia, sicut in paucorum potentatu, imperia fiunt. Fratrum autem societas censipotentiæ similis est. sunt enim æquales, nisi quatenus ætatibus distant. unde si longe ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotentia autem in ijs maxime cohabitatioibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi, n. æquales omnes. in ijs item, ubi cum princeps imbellis sit, potestatem agendi quilibet unusquisque habet.

Tertiam ciuilitatis seu reipublicæ speciem *τιμοκρατία*, id est censipotentiam seu censorum administrationem esse inquit: quæ ita appellatur ex eo quod ex censibus atque estimationibus pecuniarum constat. qui, n. certa pecuniarum summa censentur, easque exhibent: principatum in huiusmodi administratione accipiunt: unde censipotentia appellatur. vitia uero hominum faciunt, ut ex optimipotentia in qua optimi quique dominantur, in paucipotentiam, paucorumque & prauorum dominantum administratio delabatur. nam si boni essent pauci illi

illi, nihil mali ex ea mutatione contingeret. Populipotentiam autem, *δημοκρατία* minime prauam ex reliquis. s. transgressionibus esse inquit, tyrannide, & paucipotentia, in eo tantummodo quod parum populipotentia e reipublicæ mediocritate excedit. Nam si quis per se eam uoluerit considerare, peiorem esse cæteris inueniet. in populipotentia, n. omnes dominantur, in tyrannide uero unus, in paucipotentia pauci: at multos prauos administrare rem, quæ unum, aut paucos longe peius est. efficitur igitur, ut populipotentia reliquis duabus transgressionibus longe deterior sit.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna.

Cap. XI.

IN unaquaque autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. regi sane erga subditos in beneficii supereminentiâ. bene facit enim ijs qui sub regno suo sunt: siquidem bonus cum sit, ipsorum curam habet, ut bene agant, non secus atque ouium pastor. unde Homerus Agamemnonem pastorem populorum dixit. talis autem paterna etiam est: tamen si magnitudine beneficiorum præstat. auctor, n. eius est quod uidetur esse maximum, ut uidelicet sint filij: eorumque educationis, & institutionis: id quod maioribus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & rex à se rectorum natura imperium obtinet. Atque amicitia hæc in supereminentiâ sunt. atque ideo honorantur parentes: ac ius inter hos non idem est, sed pro dignitate. sic, n. & amicitia. Viri item & uxoris eadem amicitia est, atque in optimipotentia constituta: quippe cum secundum uirtutem & præstantiori amplius bonum sit, & unicuique quod conuenit. ita quoque etiam ius.

Cum tres species ciuilitatum seu rerum publicarum posuerit: in unaquaque inquit eatenus amicitiam esse, quatenus & ius. nam si maius est ius regis erga subditos, quem optimatum, & censorum erga eos qui ab ipsis reguntur: amicitia quoque maior ac pulchrior est. Regiæ autem amicitia paterna proportionem respondet: sed præstat tamen paterna beneficij, nam pater auctor est & causa ut sint filij, id quod maximum est. idem quoque auis ac maioribus attribuitur, id est conceditur ut nos in vitam producerint, & reliqua, licet non absque medio, sed intercedentibus, ac medijs parentibus. uel idem hoc à parentibus nostris attribuitur maioribus, quod uidelicet ipsos in lucem & uitam, ut essent, procrearent. Supereminet autem huiusmodi amicitia parentum & regum. neque idem ius est patri erga filios, maioribusque erga nepotes, & regi erga subditos, neque amicitia similis, sed diuersa ac pro dignitate. uiri item erga uxorem amicitia Aristocratia est per similes, pro decoro, n. est, & uiro amplius bonum exhibetur, simili modo & ius inter ipsos est.

At uero fratrum amicitia sodalitiæ est similis: æquales siquidem sunt & coætanei. atque huiusmodi similibus morum, similibusque affectuum plerumque sunt. huic similis reipublicæ illius amicitia est, quæ ex censibus constat: quippe cum in ea æquales inter se esse ciues debeant, ac probi: per uicesque, & ex æquo principatus fiat. simili modo amicitia.

Cum dixerit fratrum amicitiam censorum administrationi esse similem: nunc sodalitiæ eam comparat: licet paulo melior hæc sodalium habeatur. sodalitiâ enim æqualium est & coætaneorum, eorumque qui similibus moribus præditi sunt, similesque affectus habent: seu ut altera lectio habet, similibus disciplinarum sunt. loco enim uerbi *ὁμοιοτάβης*, in quibusdam exemplaribus *ὁμοιοτάβης* reperitur, quod eos significat, qui ipsidem disciplinis & imbuti sunt, & delectantur. talis autem etiam fratrum amicitia est. sunt enim coætanei quodam modo etiam ipsi, & nisi corruptum animum habeant, & moribus, & affectibus consentiunt. huic autem, i. sodalitiæ amicitia similis ea est, quæ in censorum administratione existit. in hac, n. reipublica pares esse debent ciues inter se, ac probi: non exacta illi quidem, atque exquisita uirtute, sed educati tamen liberaliter, & mediocriter secundum leges instituti: unde popu-

† a. J. disci
plinarum

quod ciuile animal est: quanto prior magisque necessaria est familia quam ciuitas, & filiorum quoque procreatio animalibus comior. Sed alijs quidem animalibus eas tenus comitatio est: at homines non sobolis procreande tantummodo, sed rerum etiam que ad uitam spectant, comparandarum causa cohabitant. officia. n. continuo diuisa inter ipsos sunt, alia uiri, & alia uxoris: sibi quoque mutuo opitulatur, que propria sunt, in comite constituentes. atque ob id & utilitas & iucunditas esse in hac amicitia uidetur. esse etiam posset ob uirtutem si probi essent: est siquidem utriusque uirtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij uidentur. unde citius qui liberis carent. dissolui consueuerunt: quippe cum filij comite bonum ambobus sit. quod autem comite est, connectit. At uero cum quaeritur quo modo uiro cum uxore sit conuiuendum, & demum amico cum amico: nihil aliud queri uidetur, quam quo pacto ius est. neque. n. amico erga amicum, neque erga alienum, & sodalem, & condiscipulum idem ius esse constat.

Quanto inquit familia magis necessaria est quam ciuitas & prior, tanto est sobolis procreatio animalibus, magisque homini communior est, magisque necessaria. nam sicut nisi esset familia, constare ciuitas non posset: ita si filij uon gignerentur qui carissimi sunt, neque uita humana, neque amicitia consisteret. Qui autem quaerit, quo modo uita uiri cum uxore, & amici cum amico esse debeat: is nihil aliud quaerit, quam an simile ius inter se habeant. quod quia simile non est, neque similem uitam eorum inter se futuram esse censendum est.

De duplici iure & de compensanda amicitia.

Cap. XIII.

Cum tres sint amicitie, quemadmodum in principio dictum est, & in unaquaque alij in aequalitate, alij in excellentia sint amici: similiter. n. boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob utilitatem, uel equales in adiumentis exhibendis, uel differentes: eos qui in aequalitate consistunt, & amando & reliquis adaequari oportet: eos uero qui sunt inaequales, reddere quod pro portione supereminetis requiritur.

Tres cum sint amicitie, ut dixit, ob bonum, ob iucundum, ob utile: in unaquaque sunt & aequales & supereminetes: equales quidem, cum utriusque sunt boni: supereminetes cum alter bonus, alter diues est: ita tamen, ut diues cognoscat se quanto diuitijs excellit, tanto est a bono uero uirtute superari, uel supereminetes, cum alter bonus est, alter prauus quidem, sed non eiusmodi tamen qui prorsus sit corruptus: sed qui corrigi, ac reduci ad meliorem frugem possit. Aequales item, cum duo urbani inter se sunt amici: supereminetes, cum alter urbanitate, alter diuitijs excellit. Simili modo est equales sunt, cum utriusque aequam utilitatem sibi mutuo exhibent: supereminetes, cum hic maiorem, ille minorem. Qui igitur sunt equales tam ob bonum quam iucundum, & utile, debent in amando quoque adaequari. nam si boni equales sint, equali amore mutuo sese prosequuntur: pari modo in ceteris, qui sunt inaequales, eos pro portione reddere sibi mutuum oportet: ut probus uir diuiti eum honorem exhibeat, quem diuitiae postulant: diues probum uirum honoret, sicut uirtute praeditum decet.

Expostulationes autem & querelae in ea amicitia fieri consueuerunt, quae ex utilitate est, uel sola, uel maxime: atque id non iniuria. qui. n. ob uirtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuo conferenda sunt prompti: quod uirtutis & amicitie proprium est. eorum uero qui in hoc certant, expostulationes nullae, neque pugnae esse possunt: quippe cum erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo: sed si gratus sit, benefaciendo est ipse respondeat: qui quoque benefaciendo exuperat, cum consequatur id quod cupit. accusare nullo modo amicum possit: nam uterque bonum appetit. Neque in ijs admodum quae ex uoluptate consistunt, contingere

contingere accusatio consueuit. simul. n. utriusque id sit, quod cupiunt, si comitu mutuo oblectantur. ridiculus. n. uideretur, qui non oblectantem accusaret, cum liceat non simul degere. At ea est ex postulatrix amicitia quae ex utilitate contrahitur: nam cum ob commodum proprium mutua consuetudine utatur, pluris semper indigent, minusque se habere existimant, quam conueniat: accusantque quantum indigent, tantum etiam non consequuntur, cum digni sint: qui uero bene faciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimum: sic amicitia quae ex utilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelae igitur tunc praecipue oriuntur, cum non ex eadem contractus fiunt ac dissolutiones. Ac legitima quidem in condictionis consistit, altera omnino uulgaris est manu in manum: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddendum sit. in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur: sed amica dilatio conceditur. unde inter nonnullos ex his iudicia minime fiunt: sed acquiescendum putant, cum fide inter se contraxerint.

Sicut duplex est ius, alterum non scriptum, cum ex consuetudinis obseruatione, alterum scriptum cum ex lege fit iustificatio: ita amicitia quae ex utilitate constat, partim moribus, partim lege constat. unde cum in hac sola ferere querimoniam contingant, queri consueuerunt amici, si dissolutiones non fiunt, sicut contraxerunt. si. n. quis alicui quinquaginta numos tanquam amico det, ac de foenore ne uerbum quidem ullum faciat, sed non scripto iure contrahat: deinde in solutione foenus insuper exigat: is alio iure contraxit, alio dissolutionem esse faciendam censet. Legitima autem amicitia etiam ipsa duplex est: uulgaris altera ac forensis, cum quis statim aliud accipit, & aliud in manus dat, numerataque pecunia rem agit: altera ad tempus, quae est liberalior, cum uidelicet dat quisquam alicui, uerbi causa decem numos sibi in annum sequentem restituendos cum foenore: manifestumque est in hac quod debetur. unde si ille qui accepit, ulterius differt, ac non reddit, amici est non repetere.

Sed moralis non in condictionis uersatur, sed tanquam amico donat, aut quodcumque aliud alteri exhibet: deinde aut aequale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit. cum autem non sicut contraxit, etiam dissoluat: alterum accusabit. hoc uero contingit, propterea quod uolunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed utilia tamen eligunt. honestum. n. est beneficium conferre, non ut uicissim recipiamus. utile autem beneficio affici est.

Moralis amicitia quae ex utilitate constat, dat ut amico: sed exigit postea aut aequale, aut amplius, quasi non dederit utilitatis illius causa qui accepit, sed mutuarit & foenerauerit, ut ex ea re lucrum faceret. cum igitur sine foenore contraxerit, & postea cum foenore dissolutionem faciendam censet: accusabit. atque hoc, id est accusare amicum, aliterque contractiones, atque aliter dissolutiones facere, ex eo euenit, quod omnes uideri probi & honesti uolunt: atque ideo cum dant, nihil requirunt, ut boni esse uideantur, deinde ex ea datione utilitatem consequi cupiunt: ac propterea amicum accusant.

Siquis igitur potest, retribuere debet dignas gratias ijs quae accepit, atque id sponte: inuitus. n. amicus faciendus non est. ei igitur utpote qui aberrauerit in principio, ab eo quoque acceperit beneficium, a quo non oportebat: non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex condictionis beneficio affectus sit, ita dissoluendum. pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum: & eum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum censuisset qui acciperet. quare si potest, reddendum est. in principio autem est considerandum

dum, a quo & qua conditione beneficio afficiatur quispiam, ut his acquiescat, uel minime.

Si igitur potest ille qui accepit, debet reddere dignum beneficium ijs que accepit, atque id sponte: si ille videlicet vult qui dedit. nam alioqui inuitus non est amicus faciendus ille a quo accepimus. sed quasi errauerimus in principio accipiendo, dum ab eo fuimus affecti beneficio, a quo non oportebat, eo quod videlicet non tanquam amicus nobis dabat: quia cum malo contraximus, perinde ac si ex conuentione actum inter nos esset, reddere ita debemus. nam qui habet, si ille qui dedit, requisisset, pepigisset se esse redditurum: & ille qui dedit, dandum esse minime censuisset, si ille qui accepit, non fuisset soluendo. quocirca a principio considerandum est, a quo viro, a bono ne an malo beneficium accipiamus: quaque conditione & pacto, ut si acquiescere his postea velimus, accipiendum: si minus, non accipiendum nobis esse censeamus.

Dubitationem autem hæc res habet, utrum utilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiendum sit id quod retribuere debemus. qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse a benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab alijs poterant: illi uero contra, quæ maxima erant apud se, & ab alijs non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt. nunquid igitur quia ob utilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus utilitas mensura est: hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit opitulatio quantum ad iutus est. unde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus, uel et amplius. id quod honestius est.

Dubitatio oritur utrum sequi debeamus utilitatem eius qui beneficio est affectus, an beneficium eius qui dedit: atque ita retributionem facere. quam soluit, mensuram esse debere inueniens eius qui accepit utilitatem. si enim quis decem numos alicui dederit, & his ille centum fuerit lucratus, ei qui beneficium contulit, dimidium totius lucris est restitutum: quippe cum ita dederit, quasi æquam etiam ipse lucris portionem recepturus. nam si ille qui affectus est beneficio, centum numorum emolumentum est consequutus: tantum ille qui dedit, contulisse censendus est. quocirca dimidium lucris, uel amplius etiam est retribuendum.

In amicitijs autem que ex uirtute existunt, criminationes nullæ sunt. sed eius electio qui beneficium contulit, mensuræ similis est: quippe cum uirtutis, ac morum præcipua uis in electione consistat.

In amicitijs proborum hominum criminationes & querelæ non contingunt. cum enim eius qui bonum fecit, electio mensura sit, & ipse nihil velit, neque exigat: neque conqueratur unquam, aut accusabit.

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de abdicatione. Cap. XIII.

In illis uero quæ ex supereminentia fiunt, dissensiones quoque accidere consueuerunt: uterque enim plus sibi esse habendum censeat. quod quando fit, amicitia dissoluitur. nam qui præstantior est, conuenire sibi existimat, ut plus habeat: bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est utilior: inutilis enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministracionem futuram non amicitiam, nisi pro dignitate operum fiat ea, quæ in amicitia aguntur. putant siquidem sicut in pecuniarum dicatione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque esse faciendum. At indigus & inferior e contrario: boni enim amici esse opem ferre indigentibus. quid enim inquit, prodest, si probo uiro aut potenti quispiam sit amicus, si nullam utilitatem ex eo sit consequuturus: uidetur autem uterque recte censere. oportetque utriusque ex amicitia amplius

plus quidem tribui, non eiusdem tamen rei amplius: sed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucris. uirtutis enim & beneficii præmium honor, indigentiam subsidium lucrum est.

Quoniam tres amicitiae species sunt, atque supereminentias habere possunt: dissensio est in excellentijs contingit. uult enim præstantior, id est bonus, uult item diues: is enim utilior est: plus altero habere. inquit enim diues eum qui inutilis est in diuitijs, non debere æqualem diuitiarum portionem habere: nam si ita fiat, ministerium futurum id suum, non amicitiam: si ipse ministret & exhibeat pecunias, ille uero ex æquo earum nihilo minus particeps sit. simili modo etiam contra alter uult. Quocirca inquit, ei qui excellit uel diuitijs, uel uirtute honor est tribuendus: indigenti autem exhibendæ pecuniæ sunt. ut hoc modo & excellentiæ ratio habeatur, & nihilo minus seruetur æqualitas.

Hoc ita se habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reip. affert: quippe cum id quod publicum est, ei detur, qui de re publica bene meretur. publicum autem quoddam est honor. non enim fieri potest, ut & lucretur quispiam ex republica, & honoretur: cum in omnibus minus habere sustineat nemo. ei igitur qui in pecunijs est inferior, honorem: ei qui munerata non accepit, pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit, amicitiam, sicut dictum est, & adæquat, & conseruat. Ita igitur etiam cum inæqualibus uersandum est. ab eoque qui aut in pecunijs aut in uirtute est adiutus, retribuendus honor est: atque id, quatenus facultas ipsius fert, quod enim fieri potest, non quod pro dignitate fit, amicitia exigit.

Videntur et in rebus publicis illi honores consequi, qui uel excellent diuitijs, uel in republicam benefici sunt. unde esse mirum non debet, si qui pecunias accipit, non honoratur. nemo siquidem est, qui minus habere in omnibus uelit: ut & pecunias det, & honores non accipiat: quippe cum ei qui pecunias exhibet, honores tribuendi sint: & si quis pecunias accipit, ad uirtutemque instruitur, rependere honorem debeat, atque id pro uiribus, ac quatenus potest. cum id quod pro dignitate fit, non requirat amicitia, sed quod potest.

Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus est: sicut in honoribus quidam, aut parentibus exhibentur: nemo enim referre his dignam gratiam posset: sed qui pro uiribus colit, is esse probus uidetur. atque ideo non licere filio patrem abdicare, patri autem filium licere uideretur. reddere enim oportet eum qui debet. at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficijs fecit. quare semper debet. quibus autem debetur, ijs dimittendi est facultas: igitur patri quoque erit. Adde quod nemo fortasse unquam secessurus uideretur, nisi prauitate exuperet. nam præter naturalem amicitiam subsidium non detrectare humanum est. ei uero fugiendum est, aut non studendum opem ferre, si sit prauus. beneficio enim affici uolunt plerique, facere autem ut inutile fugere consueuerunt. Ac de his quidem hæcenus dictum sit.

In omnibus quod pro dignitate est, minime seruetur: ut erga deos & parentes. non enim pro dignitate uenerari eos quispiam potest. ideo non licere inquit filio patrem repudiare: quippe cum oporteat eum qui debet, reddere: nihilque eiusmodi facere possit filius quod beneficijs paternis dignum sit. unde filij dimittendi patri potestas est, cui ille debet. nemo uero a filio secederet, eumque abdicaret, nisi prauum admodum esse ipsum uideret.

FINIS OCTAUI LIBRI.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIUM NICOMACHIORUM
LIBER NONVS,

Cum Eustratii Nicæni episcopi explanatione, quam
nonnulli Michaeli Ephesio ascribunt,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Amicitiam non modo esse partem totius atque vniuersalis iusti-
tiae quæ est quasi legalitas quædam, verum etiã particularis, quæ
æqui est distributiva: obscurum non omnino est. hæc enim ius-
titia, vt in quinto huius operis libro demonstratum est, æqua-
litas est distributiva. & amicitia quoque æqualitatem am-
icis exhibet: quippe cum esse æqualitatem necesse sit, si seruari
amicitia debeat. nam si quantum pauper diuitem & amat & hos
norat, pro portione tantum etiã vicissim recipiat ex rebus, quis
bus affluit diues: amicitia seruat: sin minus, dissoluitur. in reli-
quis etiã simili modo. vt hinc particularis iustitiæ partem esse
amicitiam, constat. Nam eam non vt genus denuncupari de particularibus amicitijs, sed
esse ex numero eorum quæ ab vno sunt, ad vnumq; dicuntur: in secundo magnorum mora-
lium libro ab Aristotele ipso definitum est. Q. si alicubi species hic amicitias appeller, id quo
modo accipiendum sit, in præcedenti libro declarauit. cum enim tria amabilia sunt, ob quæ
videlicet homines amant, bonum, iucundum, vtile: tres quoque esse amicitias necesse est.
qui enim quempiam amat, eum vel tanquam bonum amat, vt sapientem, aut temperan-
tem, aut fortem, aut iustum, aut omnibus his simul virtutibus præditum: vel tanquam iu-
cundum, cuiusmodi est vrbanius homo ac facetus, aut amica: vel tanquam vtilem. vtilis au-
tem dicitur ille ex quo bonum aliquod euenit. ob vtilitatem autem vulgares maxime
mici sunt. Ac bonum quidem & iucundum amabilia sunt, vt fines: vtile, vt ad finem con-
ducens. In superiori igitur libro cum de partibus his, seu speciebus amicitiae, atque absolu-
te de amicitia ipsa tractaret: quænam ipsa sit, inter quos consistat, & circa quid versetur,
optime explicauit. Quænam sit, cum virtutem eam esse dixit, aut cum virtute. nam am-
icitia etiã circa actiones & affectus, sicut virtus, versatur. amicæ enim actiones nonnullæ
sunt: & amor ipse affectus est. Inter quos, cum inter similes & dissimiles posse consi-
stere asseruit. inter bonos enim est ac probos viros, qui quatenus boni ac similes sunt, ea-
tenus sese amant. at cæteræ duæ ob vtilitatem & voluptatem inter dissimiles. Circa quid
vero, cum circa bonum, iucundum, & vtile versari eam ostendit. Hæc in superiori libro
cum dixerit, aliaq; multa quæ ad amicitiae disputationem pertinent: in hoc nono libro reli-
qua quæ de amicitia restant dicenda, persequitur.

Que

In omnibus amicitijs, quæ dissimiles specie sunt, id quod pro portione re-
spondet, sicut dictum est, amicitiam conseruat. Quemadmodum & in ci-
uili, sutori pro calceis pro dignitate commutatio fit: textori item, & reliquis.

Nonnulla quæ in priori libro dicta ac demonstrata sunt, in memoriam hic reducit. cuius-
modi est, id seruare dissimilium amicitias, quod pro portione exhibetur. nam similes ac con-
formes amicitiae, vt diximus, illæ sunt, quæ inter bonos conciliantur: reliquæ dissimiles. si-
miles. n. & pares numero, & viribus boni sunt. quot. n. & qualia in vno bona sunt, totidem
ac talia in altero quoque conspiciuntur: atque iccirco inter se quoque æquales sint, necesse
est. vt magnus Basilius Gregorio theologo: & ille vicissim Basilio: ita vt neuter ipsorum
neutro amplius, sed æquale vtrique sibi habendum censerent. inter quos sanè æqualitas in
omnibus, amicitia est. At patris erga filium & filij erga patrem amicitia similis, atq; æqua-
lis absolute non est: quippe cum neque pater filio, neque filius patri equalis sit. iccirco, quod
pro portione fit, amicitiam horum conseruat. oportet. n. vt quanto præstat pater filio, tanto
etiã filij erga patrem amicitia superior ea sit, quæ est patris erga filiū. quare inter hos am-
icitiam illud seruat quod geometrica conuenientia æquale est: quod in æqualitate quantita-
tis minime consistit, sicut satis, superq; in quinto libro demonstratum est, sed in rationū si-
militudine. Amicitias autem non inter similes tantum, sed inter dissimiles quoque existere
in superiore libro est declaratum. prauus. n. virtute præditum virum qui est dissimilis, ob
virtutis indigentiam amat: dum. n. se virtutem ab eo consequuturū sperat, amicus ei fit. pau-
per simili modo diuiti: ob inopiam. n. eorum quibus affluit diues, amicus efficitur. et omni-
no quatenus quisq; altero indiget, eatenus amant, amicitiaq; inter se mutuo ineunt. In om-
nibus igitur dissimilibus amicitijs, quod pro portione fit, est, quod conseruat: nō secus atq;
in ciuili societate. sicut. n. illa quoq; conseruatur, cū pro portione respondet inter ciues per-
mutatio: ita amicitia. si. n. vrbanius pro ratione voluptatis quam exhibuit, quippiam ex ijs
quibus indiget, ab altero acceperit: durat amicitia: sin minus, dissoluitur. simili modo & ami-
cæ erga amatorem, & cæterorum huiusmodi amicitiae diuersarum rerum recompensatio-
ne seruantur.

Atque hic communis mensura numus comparatus est ad quæ omnia refe-
runtur, quodque mensurantur omnia.

Quo modo mensura omnium cōmunis numus sit, licet in quinto libro copiosius declara-
tum fuerit: nunc etiã tamen nonnulla huc videntur esse ref. rēda. Sit domus opus ædifica-
toris, & lectica opus fabri: sitq; opus ædificatoris decem numis, opus fabri vno dignum:
quando quidem omnia numo æstimari possunt. hinc apertum fiet, si ita faciamus, quot lecti-
cæ domui vni æquales sint. cum. n. quinque numis domus constet, lectica quæ vno tantū æsti-
matur, quinta erit pars domus: quinque igitur lecticæ domui vni erunt æquales. si item decem
numos inter domum & lecticam statuamus, idem efficietur: nam domus quæ quinque nu-
mis constat, dimidia pars decem numorum est, lectica vero est decima pars, quippe quæ
vno tantum numo æstimatur. si igitur lectica vna vno numo est digna: quinque, erunt di-
gnæ quinque numis, quæ dimidia decem numorum pars est: at domus quoq; dimidia pars
decem numorum est: quæ autē alicuius sunt dimidia, inter se esse æqualia necesse est: quinque
igitur lecticæ domui vni quoque sunt æquales. Quare vel quinque lecticis, vel quinque nu-
mis acceptis ædificator domum vnam dabit. In omnibus vero huiusmodi cum ignoramus
quantum excedat, vel deficiat opus alterius, vel vtrū neque excedat neque deficiat, sed æqua-
le sit: numi vsus adhiberi consuevit, quæ harum rerum mensura est: sicut magnitudinis cubi-
tus, aut pes dimensionem manifestam facit. Idem quodammodo & acruo modius, & gra-
uibus rebus libra, & numero vnitas præbet. Amicitia igitur etiã horum artificum perue-
rat, cæterorumq; omnium qui propria opera inter se permurant, cum pro rata portione
æqua fit recompensatio: alioqui dissoluitur.

In amatoria autem amator interdum criminatur, quod cum supra modū
amet, non redametur: cum nihil ipse, si ita inciderit, amabile in se habeat: sepe

Eustrat.

cc

item amatus, quod cum ille prius promiserit omnia, nihil postea praestet. Huiusmodi autem querimoniam contingunt, cum alter uoluptatis causa amatum amat, alter amatorem ob utilitatem: & haec ambobus non adsunt. nam cum horum causa amicitia constet, cum ea non fiunt ob quae amabant, amicitiae dissolutio efficitur. non enim se mutuo amabant, sed ea quae utrisque aderant, quae stabilia non sunt. quocirca huiusmodi etiam sunt amicitiae.

Qui ob utilitatem amant, ut sunt faber, & textor, & sutor, & aedificator: cum pro rata portione, ut dictum est, beneficia inter se mutuo recompensent, seque mutuo iuuent: non merito se redamandos esse ab amicis suis censent. qui enim aequalia & similia ipsis quae accipit, reddit: dignus est, qui ametur, sicut etiam amat. si autem alter ob aliud quid amat, & alter ob aliud, ita ut quod ex convenientia est aequale, existere non possit: velle ex aequo redamari ridiculum est: ut in amatore & amica contingit. non enim utrisque idem amabile est, sicut ante dictis utilitas: sed amatori forma & pulchritudo, amicae pecuniae placent. in quibus sane rebus aequalitatem ex convenientia reperire difficillimum est. Atque haec est horum verborum sententia. sed ad verba ipsa veniamus. Interdum, inquit, amator criminatur & conqueritur, quod ex aequo sicut ipse amat, non redamatur: cum nihil fortasse in se habeat quod amore dignum sit, id est cum esse neque utilis, neque alioqui iucundus queat. nam si pecuniae defecerunt, ob quas amabatur, amato seu amicae utilis minime est: si consenuit, non est iucundus. immo quandoque fit, ut licet pecuniae adhuc suppetant, amatis suis iniucundi huiusmodi homines ob senectutem reddantur. interdum igitur amator, interdum impurissimus ille qui amatur, conqueri consuevit: quod cum amator ante flagitiosissimum concubitum omnia quaeque vellet, se facturum esse polliceretur, nihil postea praestet: atque ob haec amicitia dissoluitur. cum videlicet & amatori pecuniae defunt, vel etiam iuventus defloruit: & amatus pristina pulchritudinem amittit. quae res cum stabiles non sint, & facile deficiant: amicitiam quoque deficere, atque interire necesse est. Proborum vero amicitia cum ob virtutem sit, immutabilis est: propterea quod virtus ob quam, inter se sunt amici, stabilissima res, ac firmissima est. hanc sane quoad vixerint, semper sibi mutuo iucundi sunt, voluptatemque exhibent: cum ex una quoque virtute animi pulchritudo, quam diligunt, efflorescat ac vigeat. neque iucundi tantum, verum etiam utiles inter se sunt. virtus siquidem sicut res honestissima, ita suavissima est, atque utilissima.

At morum amicitia per se cum sit, permanet, sicut dictum est.

Cum dixerit amicitias quae ob iucunditatem & utilitatem fiunt, non esse stabiles, subiungit: at morum amicitia &c. mores appellans virtutes. Quae ob mores igitur amicitia constat, cum per se & proprie sit: perseverat. i. cum propter ipsos sese mutuo ament probi viri, non propter ea quae ipsis adsunt: amicitia perdurat.

Dissentiunt autem etiam cum alia fiunt ipsis, & non ea quae appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cum id non consequitur quispiam, quod cupit. quem admodum citharædo ille qui quanto melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cum repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatem pro uoluptate reddidisse se dixit. si igitur uterque id uolebat, satis habuisset: si autem alter oblectationem, alter lucrum, & ille habet, hic minime: non recte id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, ipsis & studet atque illius causa haec dabit.

Alexandrum nonnulli fuisse dicunt eum qui citharædo promisit, se tanto plura daturum, quanto melius cecinisset: alij non Alexandrum, sed alium quempiam, ad regis illius magnificentiam spectantes, promptitudinemque ad beneficia liberaliter tribuenda. nos autem quispiam is fuerit, cognoscere, ne admodum laboremus: sed quae dicat, aduertamus. Inquit enim, cum citharædus quidam studiosus cecinisset, & deinde quae sibi fuerant promissa, requireret: illum qui promiserat, respondisse: habes omnia quae tibi pollicitus sum: cumque citharædus interrogaret, quo modo habere posset, cum nihil accepisset: rursus illum dixisse, sicut tu me verbis

† a. l. cadē dat.

verbis & cantuiculis oblectasti, ita ego tibi vicissim verbis & pollicitationibus voluptatem exhibui. accepisti igitur talia qualia dedisti: cumque aures demulseris, aurium etiam tu voluptate fuisse affectus. Dissentiunt ergo cum non idem sit, quod appetunt: ut in citharædo contingit. nam si voluptate ea aurium citharædus indiguisset, sicut ille qui audiebat, nullum inter ipsos crimen, nulla querimonia incidisset. si autem citharædus lucrum, ille oblectationem & voluptatem quærebat: & ille quidem habet oblectationem: qui cithara cecinit, lucrum non habet: merito ille accusatur, qui promiserat. Quibus enim indigemus, ipsis studere consueuimus, atque ad haec spectantes ea quae habemus, damus. si enim pallio quis indigeat, in id ipsum pallium quod non habet, respiciens, quod habet, id est numos, vel aliud quippiam dat. cum vero inquit: haec dabit, vel sicut in alia lectione reperitur, eadem dat: nihil aliud significat, quam dat ea quae habet.

Sed dignitatem rei statuere utrius est: eius ne qui prius contulit, an eius qui prius accepit: ille enim qui confert, ei uidetur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consueuisse. cum enim qualiacunque docuisset: ei qui didicerat iubebat aestimare, quanti uiderentur esse digna ea quae sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem satis est nonnullis illud: *Ast homini* a. l. placet merces.

Non simili modo permutationes omnes fiunt: sed vulgares homines & forenses ex condito e manu in manum accipientes dant. liberaliores vero ad tempus, atque ex pacto quidem etiam ipsi, non tamen certo, & condito, quod verbi causa decem, aut viginti, aut talem alium quem numerum soluere debeant: nam si definitum sic esset, nihil a vulgari & illiberali illa distaret, quae certo quodam ac definito numero precij fieri consuevit. Cum igitur huiusmodi sit haec secunda permutatio, quaerit utriusnam sit dignitatem, atque aestimationem rei statuere, illius ne qui dedit, an qui accepit: exempli gratia, si quis pecuniam alicui dedit, aut quippiam aliud, ex quo ille qui esset mutuatus, lucrum atque utilitatem fuisset consequutus: uter ex his debet retributionem statuere ac definire, si amicitia mansura sit: nunquid debet, inquit, ille qui dedit, dicere: conuenit tibi o debitor, propterea quod tantum meis pecunijs lucratus es, ut tantum mihi reddas. an eum qui accepit spectare oportet ad utilitatem quam est consequutus, atque ita quid sibi reddendum sit, constituere? Hanc autem quaestionem adducit ad ea respiciens, quae saepenumero inter se dicere huiusmodi homines consueuerunt. saepe enim incidit, ut & illi qui debent, quauis ex mutuacione bene admodum egerint, lucratique sint, ipsis tamen qui mutuarunt, dicant se nihil magni ab ipsis accepisse, sed pauca quaedam & parua, atque ita vilia ut si voluissent a quolibet alio potuissent accipere: quodque insuper ex ea re sunt lucrati nihili admodum esse, ac propere nihil. & illi qui dederunt, e contrario se maxima mutuauisse asserant, & licet non maxima absolute, ipsis tamen & maxima & necessaria: quaeque ab alio nunquam accepissent: ipsosque insuper innumerabilia alia illis sibi comparasse. Posteaque quaestionem hanc proposuit, subiungit quasi quandam solutionem cum inquit: ille enim qui confert, ei uidetur permittere: deicit enim sententia: estque subintelligendum, an eius qui prius accepit, ut integer sensus talis euadat: an eius qui prius accepit, statuere est: ille enim qui confert, ei uidetur permittere: debitorem autem appellat, eum qui prius accepit: quippe cum prior ipse sit qui accepit, posterior vero qui mutuo dat, cum gratiae referuntur. Qui accepit igitur, statuere debet. id quod fertur Protagoras sophista facere consueuisse. cum enim unusquisque qui ad eius disciplinam accedebat, diceret: o Protagora, quanti me docturus es artem hanc tuam? respondebat, ventita prius, & disce: posteaque vero didiceris, quanti ea quae scies, aestimaris: tantum a te accipiam. atque ita tot numos accipiebat, quot discipulus statuerat. discipulus autem erat ille qui prius accipiebat. nam prius dabat Protagoras disciplinam: deinde mercedem accipiebat. Sicut igitur Protagoras discipulo permittebat precium statuere: ita in ipsis quae commodantur, in utilitate quoque eius qui accipit, dantur, uidetur ille qui confert beneficium, ei qui accepit permittere, ut emolumentum quod ex ea re est consequutus, aestimet: ac pro eius ratione benemerito de se gratiam rependat. In talibus autem, id est qui vel nolunt accipere antequam docuerint, vel prius beneficia contulerunt, vel fortasse & prius contulerunt, & prius acceperunt: satis non

Eustrat.

ec ij

nullis est Hesiodi illud: vel ut in alio exemplari legitur, placet Hesiodi illud: ut loco ἀρκῆ, quod significat, satis est, ἀρκῆ. placet legamus, versus Hesiodi ita habet.
Cōdicata aut homini merces quæ cōgruat, esto: hoc est, debet homo congruā atq; accōmodatā operi, quod fecit, mercedē accipere. Possumus etiam id quod inquit in talibus ita interpretari ut de operibus & beneficijs ipsis intelligamus: in quibus nōnullis placet Hesiodi illud, qui videlicet beneficio correspondentes gratias requirunt. Nō dixit autē omnibus, sed nonnullis placet, ob vulgi insatiabilem cupiditatem, qui non æqualem gratiam, sed multo plura semper quærunt accipere, q̄ dederint.

At qui cum pecuniam præceperint, nihil postea faciunt ex ijs quæ dixerunt: ob nimios promissionum excessus merito in accusationes incidunt. nō enim præstant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortasse sophistæ coguntur facere, propterea q̄ nemo eis daret argentum ob ea quæ sciunt. hi igitur cū non faciant ea ob quæ mercedem acceperunt, merito accusantur.

Qui sine certo pacto prius acceperunt pecunias, & deinde non reddunt gratiam pro ratione utilitatis quam ex beneficio sibi compararunt: non admodū accusantur. sed illi, qui ubi promiserunt, modumq; beneficii statuerunt quod reddituri sunt, nihil postea efficiunt: ob nimias quæ modū excedunt, promissiones in maximo crimine esse consueverunt, maximisq; accusationibus obnoxij sunt. Id quod sophistæ faciunt: cum enim multa & magna & diuina, quæq; maxima digna admiratione sint, docturos se esse profiteantur, si certam quandam pecuniam acceperint: nihil postea ea accepta præstant: & cum nihil sciunt, nihil docent: quippe cum imperitissimum, & gloriosissimum, pecuniæq; audissimum genus hoc hominum sit. promittunt autem ea, propterea q̄ si ea quæ scirent, ingenue se esse docturos profiterentur, neminem inueniret, qui vel oboli quidem ipsis exhiberet. Tredecim. n. modis vniuersa eorum peritiā continetur, æquiuoco, ambiguo, compositiōe, diuisione, accentu, figura loquutionis, ac cæteris septem: qui omnes in sophisticis coargutionibus & ab Aristotele connumerati, & à nobis diligentius explicati in commentarijs, quos in eisdem conscripsimus. Hi igitur cū magna supra vires suas promiserint, nihilq; præstant: merito accusandi sunt.

Vbi vero nulla subministratiōis pactio fit: illos qui per se prius dāt, absq; crimine ullo esse dictum iam est. eiusmodi enim amicitia est, quæ ex virtute conflatur. retributiōq; est ex electione faciendā. ea. n. amici, & uirtutis. est.

Subministrationem vocat beneficium quod prius quis in alterum confert: cuius cū nulla pactio præcessit, illi qui per se. i. propter mores suos inter se, & virtutes & honestatem prius dant, & conferunt, criminationibus vacant: nunquāq; accidit, ut alter alterum accuset, neque qui dedit, neque qui accepit: nō enim in lucrum, aut tale quippiam spectantes sibi mutuo beneficia contulerunt, sed honestatis tantum, ac virtutis causa: quippe cum amicitia quæ ex virtute existit, ad nullam aliam rem q̄ ad honestatem propendeat, ad eamq; solum respiciens & agat, & afficiatur. In qua sanè amicitia conuenit, ut retributionem statuatur ac præfinit non qui accepit, beneficioq; est affectus, sed qui dedit, & affectus. debet. n. is qui accepit, illud retribuere ad quod spectans ille qui fecit, beneficium contulit. sed eo spectans ut ametur vere & sincere, beneficium contulit probus vir. vere igitur & sincere amare eum debet ille qui beneficio est affectus: & si qua re indigeat, quæ ipsi adsit, ei promptissime ac citissime anteq̄ quippiam petat, succurrere.

Ita etiam conuenit ijs qui philosophiæ causa inter se habent societate. non enim pecunijs dignitas æstimatur: neque honor æquiparabilis exhiberi potest: sed fortasse satis est, sicut et erga deos, & parentes, id quod fieri potest.

Non solum in proborum hominum amicitia electio & propositum eius qui beneficium contulit, reddendæ gratiæ mensuram præscribit: verū etiam inter eos qui philosophiæ causa & disciplinæ inter se versantur, doctor & præceptor remunerationis mensura esse debet: quippe cum docentis auxilium & beneficium mensurari atq; æstimari nullis pecunijs queat: neque honor vnquam reperitur æquiparabilis. i. qui æquari ac compensari cum præclarissimis philosophiæ documentis possit: sed oportet etiam hic sicut erga deos & parentes, erga

erga doctores & sapientiæ magistros eum honorem præstemus, qui in nostram facultate cadit: illisq; qua in re indigerint, q̄ citissime & promptissime pro viribus opē feramus.

Quod si datio eiusmodi non fuerit, sed ob aliquod maxime quidem fortasse ea faciendā est retributiō, quæ utrisque pro dignitate esse uideatur: sin id non contingit, non modo necessarium uidebitur, ut is qui prius habet, ipse statuatur, uerum etiam iustum: quantam enim is utilitatem consequutus fuerit, aut pro quanto uoluptatem elegerit, si tantum ille receperit: dignam remunerationem habebit. nam etiam in uenialibus rebus ita fieri apparet.

Cum datio sit propter se, electio & propositum eius qui dedit, sicut diximus, remunerationis mensura est: cum vero non est eiusmodi, sed ob aliquid aliud. i. ob pecuniæ receptionem fit: hæc. n. pactio est: ea debet esse beneficii retributiō, quæ & ei qui dedit, & ei qui accepit, pro dignitate facta esse uideatur. ut neuter possit conqueri, q̄ vel minus receperit, q̄ par erat: vel plus reddiderit, q̄ debebat. sed si hoc non contingit, ut iudicare uterque possit quid pro dignitate sit. Nam nōnulli sunt & ex ijs qui contulerunt beneficia, & ex ijs qui acceperunt, qui quadam rerum peritiā instructi recte sciunt id conijcere: secumq; rem perpendunt, ac dicunt: ego qui dedi, si hoc accepero, nullam iacturam faciam: pro dignitate ergo est, quod mihi restituitur. simili modo etiam alter, si hoc reddam, faciam ut nullo damno ex datioe hac affectus sit, ille qui mihi mutuauit: reddam igitur quod decet, quodq; proportionem conuenit. Alij vero cum imperiti sint, iudicioq; hoc careant: quo quid dignum sit, ignorant: atq; iccirco de se mutuo conqueruntur: alter, q̄ minus accepit q̄ oportebat: alter, q̄ plus quam debebat, reddiderit. quod cū accidit, is qui prius habet, statuere æstimationem debet. Prius habentē autem hic possumus intelligere eum qui dat, propterea quod prius q̄ dederit, habet id quod dedit. qui sanè præscriberet mensuram ac dignitatem, si ita diceret, do tibi hæc uerbi gratia numismata & pecunias tāto cū foenore. simili modo & qui docet: pro ijs quæ cogniturus à me es, tantam pecuniam mihi tradas uolo. nec non citharædus: pro uoluptate quam ex cantu meo percepturus es, tantum mihi reddes. eodem modo & amica; voluptas qua ex consuetudine mea afficeris, tantum tibi cōstabit. Sed fortasse melius est ut prius habentem cum esse intelligamus, qui indiget, atq; accipit: quippe qui accepta pecunia prius ex illa utilitatem consequitur, & deinde gratias refert. ut sensus talis sit: eum qui accepit, præfinit debere quid sit restituendum: & dicere, tot tibi ac tanta sum redditurus, propterea q̄ quæ ex tuo hoc beneficio lucraturus sum, tot ac tanta erunt. sic amator, sic discipulus, sic qui citharæ cantu oblectari uult, quid tradituri sint vel pro disciplina, vel pro uoluptate & oblectatione præscribunt singuli. Si igitur quantam is, id est qui præcepit, utilitatem consequutus fuerit, tantum pro rata portione receperit ille qui dedit: dignam ac meritam retributionem habebit. si uerbi causa viginti & quatuor numos lucratus, octo ei qui mutuauit, tradiderit: dignam remunerationem fecit: quippe cum & pro labore quæ subijt, & pro sumptu quem fecit, quod pro dignitate est, mereatur accipere. nā si ex viginti quatuor numorum lucro duodecim ei qui dedit, restitueret: damno prorsus afficeretur, qui fuisset lucratus. hoc & in amica, & in discipulo, & in citharædo fit, si pro quanto uoluptatem elegerint vel ex consuetudine, vel ex disciplina, vel ex cantu, tantum illi receperint: digna erit retributiō. ita enim in uenialibus rebus fieri consueuit: qui enim emit, non qui vendit, rei uenalis precium statuit, ac definit: quippe cum venditor amplius semper requirat, quam rei dignitas postulet: emptor uero tantum det, quantum utilitatis ex ea re percipi posse existimarit.

Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de uoluntarijs commercijs iudicia fiant: eo quod oporteat cum eo cui credidit, ita dissoluere quemadmodum societatem inijt. iustius enim esse putat, ut cui permissum est, is statuatur, q̄ qui permisit.

Pateat ex his prius habentem intelligi de eo non qui dedit, sed qui indiget, & accipit. nam cum dixerit in amicitijs quæ nō sunt propter se, & propter mores, & uirtutem, sed ob utilitatem consistunt, prius habentem, id est qui indiget, & accipit, modum retributionis statuatur.

Eustrat.

ec iij

tuere debere: id recte se habere ex legibus apud quosdam institutas confirmat: quæ iu-
bent, ne quispiam qui prærogauit præhabenti, id est qui mutuauit, ei qui est mutuatus, vim
aliquam inferat, ac diem dicat, in iudiciumque eum inducat: sed acquiescat ac contentus sit,
quicquid ille retribuerit. nam cum credens ei dederit, auctoritatem ei statuendæ ac præfien-
dæ remunerationis videtur tribuisse, atque ita dedisse. quem igitur credidit dignam retribu-
tionem fuisse facturum cum dedit, ei si dignam gratiam retulisse dixerit, similiter credat: &
cum eo absque iudice dissoluat, litemque omnem componat: immo etiam si nihil profusus de-
derit neque sortem, neque scenus, & dicat se omnia reddidisse, neque ita debet ille qui mu-
tuauit iudicio cum eo velle disceptare: sed acquiescere ac credere perinde ac si reddiderit. cui
enim credidit cum daret, bonum eum esse virum existimans, ac nunquam negaturum: eidem po-
stea etiam non secus ac si talis sit, credere debet. Atque hæc horum verborum sententia est.
De voluntarijs autem commercijs inquit, propterea quod nonnulla etiam sunt quæ inuiti con-
trahimus, vt de furtis & adulterijs, &c. quæ cuiusmodi sunt, in quinto huius operis libro sa-
tis declaratum fuit. Cum item ait. iustus. n. esse putat id ad legem, vel legislatorē referen-
dū est: vt hoc modo intelligamus: iustus. n. esse existimat lex vel legislator, vt ille cui per-
missum fuit, id est qui prius habet, & accepit, statuat quid reddendum sit, & non iudex.
hoc enim quotidie fieri videmus: nam multos ex ijs qui dant, ita dicere audimus ad eos qui
bus dant: ego quidem hæc tibi nunc mutuo & commodo, sed tu recte te geras, & quod
pro dignitate erit, rependas: cæterum quid dignum futurum sit, tibi ipsi id statuendum ac
definiendum permitto.

Nam plerunque non æqui aestimant qui habent, & qui habere uolunt. sua
enim singulis & quæ dant, digna multo precio uidentur. sed retributio tamē
tanta sit, quantam statuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortasse non
tantū aestimare, quanti apparet alicui cum habet: sed quanti aestimabat, an-
tequam haberet.

Nam plerūque fieri consuevit, vt ea quæ habent homines, etiam si magna non sint, multo
precio digna esse affirmant, ad eos spectantes qui non habent, uoluntque accipere, magnasque
propterea retributiones requirant. cuiusmodi sunt scelestissimi sceneratores, qui ex paucis
numis in breue tempus exhibitis ingentia scenera & petere, & accipere non verentur. Sed
quāuis magni aestiment sua singuli quæ habent, tanta tamen retributio facienda est, quantā
statuerint illi qui acceperunt: ipsi. n. lucrum & utilitatem quam ex mutatione illa consequu-
ti sunt, optime cognoscunt. Quia autem illi qui accipiunt, dum indigent, magna sæpe esse
existimant, quæ mutantur: vbi vero acceperunt, mercatique sunt, ac prospera fortuna vbi mul-
ta acquisiuerunt, parua ac vilia putant ea quæ fuerunt mutuati: atque iccirco paruas ac viles
etiam retributiones sibi esse faciendas censent: ideo hic Aristoteles, vt errorem hunc corri-
gat, non oportere, inquit, eum qui mutuatus est & accepit, tantū aestimare beneficium acce-
ptum, quanti tunc esse opinatur, cum abundat: sed quanti prius aestimabat, cum indigebat:
quippe cum aliter estimemus rem aliquam cum eam habemus, et aliter cum ea indigemus,
habereque eam cupimus: atque in indigentia quoque aliter cum vehementer, & aliter cum
parum quippiam cupimus.

Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda.

Cap. II.

Aomnia tribuenda sunt, & parendum in omnibus: an ægrotans debeat
medico obtemperare: & qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum homi-
nem eligere: simili modo amico ne magis, an probo uiro inseruendum: &
bene merito reddenda ne magis gratia sit, quam sodali dandum, si utrisque
non liceat:

Quia de gratia referenda & retributione agit, merito dubitationem hanc affert. Quod
querit autem huiusmodi est. Cum patri maxime vnusquisque nostrum debeat: obstricti. n.
beneficio maximo ei sumus, cum vt simus, & viuamus, ab eo acceperimus: nunquid in om-
nibus

nibus quæcunq; iusserit, obedire ei ac parere debeamus: & si forte ægrotemus, nunquid
neglecto medicorum consilio ea comedere ac bibere, quæ pater iusserit: & si ita incidat, vt
in nostra potestate sit ducem exercitus eligere, nunquid quem pater proposuerit, ac iusserit,
eligere oporteat, omisso eo qui peritus bellicæ artis, ad munusque id egregie exercendū ido-
neus sit: præterea si duo sint qui indigeant, alter amicus, alter non amicus, sed probus tamē
uir & bonus, vtri inseruendum, ac dandum amico ne, an bono viro, si vtrisque simul nequea-
mus: nam & amicum indigentem negligere fas minime est: & probum virū repudiare est
absurdissimum. vtrum item benemerito indigenti gratia referenda sit, an sodali qui etiā ipse
indigeat, succurrendum: si etiam vtrisque his opem ferre simul non possis: posteaque ad hunc
modum quæstionem proposuit, ita subiungit:

Nunquid autem omnia huiusmodi exacte definire facile non est: multas
enim atque omnigenas & magnitudine & paruitate, & honestate, & necessi-
tate habent differentias. illud tamen obscurum non est: non omnia eidem esse
reddenda.

Quæ ad solutionem propositæ quæstionis subiungit, cum ijs consentiunt quæ in primo
huius operis libro etiam dixit. cum. n. res hæc, de quibus est consideratio, indefinitæ sint, de-
finitas admittere solutiones ac certas non possunt. nam hæc quæ in actionem cadunt, muta-
bilia sunt ac volubilia: atque aliis alio quodam modo sese habent. eadem. n. iisdem interdū
maiora, interdum minorā conspiciuntur: & modo honesta & utilia, modo turpia & inuti-
lia: quandoque necessaria, quandoque non necessaria apparent. cum igitur talis ac tanta in hu-
iusmodi rebus differentia existat, vt aliis honestius esse videatur amico inseruere, quam probo
viro: aliis e contrario probo viro magis, quam amico: exacte definire ac determinare facile non
est, amico ne semper sit succurrendum magis quam probo viro: an semper probus vir beneficio
afficiendus sit, & negligendus amicus: sed ad occasiones, & indigentias, & necessitates respi-
cere debemus: proque earum ratione beneficia nostra moderari. atque id præcipue, cum non sit
obscurum & incertum, non omnia eidem esse reddenda, vt honorem, & pecunias, & simi-
lia: sed alteri honorem, alteri pecuniam: honor quidem filiis carenti & coelibit: pecunia mul-
tos filios habenti, atque iccirco indigenti pluribus magis tribuenda est: maiorēque iniuria affe-
cto magis auxiliandum, quam ei qui minus offenditur. quandoque etiam, si ita incidat: multa enim
ac propemodum infinita sunt, quæ accidere possunt: soli ac coelibit dandum erit, ei autem qui
filios multos habuerit, dandum non erit.

Et beneficia retribuenda, ut plurimum, magis sunt, quam sodali inseruendum:
& sicut mutuum cui debet quispiam, restituendum magis, quam sodali dandum.
sed fortasse neque hoc semper: ut si quis redemptus a latronibus fuerit, utrum
is vicissim redimere eum debet, qui liberarit, quicumque ille sit, an non capto
quidem, sed repetenti reddere, an patrem redimere: redimere. n. patrem ma-
gis etiam quam seipsum debere uideretur.

Gratiæ beneficiorum plerūque quidem referendæ potius sunt, quam sodali subministrandum:
sed interdum tamen occasio incidit, vt e contrario lacere debeamus. si. n. sodalis de vita ob pe-
cuniam periclitetur, ei subueniendum magis est, quam benemerito, qui in nullo periculo consti-
tutus sit. Mutuum item ei qui mutuauit restituendum magis est, quam sodali dandum: sed neque
hoc semper. nam exempli causa, Polemarchus ab hostibus fuit captus, redemitque eum Anti-
sthenes suo grege: cumque nondum ille id persoluisset, accidit, vt ab iisdem hostibus & Anti-
sthenes & Polemarchi pater captus fuerit. vtrum igitur Polemarchus, si vtroque nequit, redi-
mere debet: patrem ne suū an Antisthenem, a quo ipse fuit antea ab hostibus liberatus: pa-
trem proculdubio: quippe cum sibi ipsi quoque anteponeere patrem debeat, nedum ei qui
ipsum redemit, aut cuiquam alteri, sodali, vel amico. causa enim vt simus & viuamus, qui
pater est, honor supra omnes exhibendus est, postpositisque omnibus gratiæ reddendæ. Cui
vero inquit an non capto quidem, sed repetenti tamen ita intelligit: nunquid siue captus ab
hostibus Antisthenes qui redemit, siue non captus, repetat debitum, neglecto patre reddo-
re ei Polemarchus debeat:

Eustrat.

ec. iij.

Quod igitur dictum est, in uniuersum debitum est reddendum: sed si datio honestate, aut necessitate superexcedat, ad hæc est declinandum.

In uniuersum hic sumitur pro magis/aut/absolute/aut/plerunq; vt hic sit sensus. plerunq; reddi debitum oportet: sed si datio tamen honestate superexcedat, aut necessitate, id est si honestius, magisq; necessarium sit alteri & non ei qui mutuauit, dationem exhibere: aut alterius & non eius causa illi, aut causa illius dandum est, omisso eo qui mutuauerat, cui debetur.

Interdum enim neque æquum est, ut quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cum ille probum uirum esse sciens benefecerit: ab hoc uero fiat retributio ei quem prauum esse existimat. nam neque ei qui mutuauit, remutuandum est. ille enim cum putaret se recepturum esse, probo uiro mutuauit: hic autem a prauo recepturum se quippiam non sperat. siue igitur re uera ita res se habet, æqualis dignitas minime est: siue non ita quidem est, sed opinantur, non absurde facere uiderentur.

Interdum enim, inquit, nihil æquum est id est iustum, ut ei qui prius dedit, beneficioq; præuenit, retribuamus: quando ille qui præuenit probum uirum esse sciens eum cui dabit, beneficium contulit. hic autem prauum esse existimans, reddit. licet. n. benefecerit, retributio tamen ei facienda non est: eo q; materiam improbitati suppeditare minime debeamus. si ite mendax sit, peierator, iniustus ille qui mutuauit, qui uero mutuatus est, bonus sit, atque hic diues forte sit, ille indigeat: neq; ita ei erit remutuandum: propterea q; si quicq; acceperit, negabit, nihilq; se accepisse iureiurando confirmabit. nam prauus mutuauit sciens se ex probitate eius qui accepit, mutuuum omnino esse recepturum: bonus uero cum speret, immo certo sciat nihil se habiturum, si reddiderit, merito non remutuabit. neque ob id tamen ingratus, aut malus a recte sentientibus ullo modo iudicabitur. Siue igitur malus reuera sit ille qui mutuauit, siue non sit, sed videatur: vicissim mutuandum ei non est. neq; enim æqualis dignitas est. sed ut improbus bono ac modesto uiro mutuet, dignum est. ut autem probus uir æqua & eadem prauo homini præstet, dignum censeret nemo: quippe cum magis uir le sit, ut indigeat prauus, quã abundet, diuitiasq; malefaciendi instrumenta habeat.

Veruntamen id quod sæpe dictum a nobis est, disputatiões de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ sunt, sicut ea circa quæ uersantur.

Affectus appellat fiducias & timores, cupiditates & auersationes: actiones uero ea quæ ex cupiditatibus & doloribus, fiducia item & timore fieri consueuerunt. ut si quis præ dolore se interimat: dolor erit affectus, actio, sui ipsius interfectio. item si quis lætitiã affectus inopi dederit ob lætitiã, quod prius nõ solebat: lætitiã & voluptas est affectus, datio ipsa est actio. si etiam aut ira incitatus quispiam aliquem percutiat, aut timore consternatus scutum abijciat: ira & timor est affectus, percussio & scuti abiectio, actio est. Quoniam uero affectus & actiones circa quædam uersantur, ira circa eum qui irritauit, id est eum qui in causa fuit ut irasceret aliquis: & dolor circa eum qui molestiam attulit: timor item circa horribilia & formidabilia: hæc autem incerta sunt, atque indefinita: disputatiões etiam quæ de his sunt, indefinitæ etiam ipsæ simili modo erunt. ex formidabilibus. n. alia sunt ualde horribilia, alia minus, alia eiusmodi ut paruum admodum terrorem incutiant: quædam etiam uidentur esse formidanda, & tamen non sunt. in quibus cum tanta uarietas ac diuersitas reperitur: fieri non potest ut certo ac definite quippiam de eis statuatur: uerbi causa, timenda esse ea quæ ualde sunt formidabilia, quæ autem non sunt huiusmodi, timenda minime esse. nonnulla. n. formidabilia, quãuis parua sint, contemnere debemus, ac mori magis, q; timere. subeunda. n. mors potius est, q; uel negãdus Deus, uel dicendum atque indicandum aliquid unde patria capi ab hostibus possit. nonnulla contra licet paruũ admodũ terrore afferant, timeri debent, cũ ignominiosum nobis est, si nõ timeamus. in quibusdã multũ, in quibusdã parum resistendũ est. In uoluptuosis item & molestis rebus simili modo non potest quippiã certo definiti, quod uidelicet eatenus uel lætandum, uel dolendum sit. Patet igitur disputatiões quoque de huiusmodi rebus nihil certi ac definiti neque ipsas habere posse, cum

res

res circa quas uersantur, tam uariæ sint, atque incertæ.

Non omnia igitur omnibus esse retribuenda, neque patri omnia: quem admodum neque Ioui omnia sacrificantur: obscurum minime est. quia uero alia parentibus, & fratribus, & sodalibus, & bene meritis reddenda sunt: singulis propria & accommodata sunt attribuenda.

Quemadmodũ, inquit, non omnia Ioui immolantur: nonnulla. n. erant quæ Ioui sacrificare Græci nefas existimabant: ut canes, & serpentes, & alia complura quæ Ioui offerre esse impium uidebatur, qui apud Græcos, pater est hominumq; deorumq;: sic neque patri omnia tribuenda sunt. neque enim si ad dei uiuentis repudiationem nos incitet, aut prodere patriam iubeat: parere ei debemus: sed ea quæ patri reddi debent, tribuimus. honorem, obsequium corporis, reliqua omnia quæ ad subsidium, uitæq; commodum spectant. Neque igitur patri omnia, neque eadem omnibus tribuenda sunt. non enim conuenit, ut & pueris, & adolescentibus, & uiris, & senibus, probis & improbis eadem exhibeamus: sed singulis id quod cuiq; est accommodatum.

Ita uero etiã facere uidentur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus est: atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiunt communes sunt. ob eandem causam quoque ad sponsalia conuenire debere cognatos maxime existimant. Parentibus autem alimenta præcipue suppeditanda esse uiderentur, utpote cum debeamus: cũq; illis qui in causa sunt, ut simus, honestius sit, quam nobis ipsis in his opem ferre. honor quoque parētibus quem admodum dijs, exhibendus est: non omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit sapienti, aut duci, sed paternus: & simili modo maternus.

Quænam quibus tribuenda sint, exemplo declarat. cognatos. n. ad nuptias uocandos esse inquit, id quod fieri quoq; plerũq; uideamus. eosdem ad sponsalia inuitandos, deducendosq; ait. sponsalia autem. i. n. d. n. græce, contractus sunt qui ante nuptias fieri consueuerunt. parentibus autem alimentum & uictum suppeditare nos oportet quoad uiuimus: tandiũ. n. debemus. sicut enim in mutuis eoulq; debemus, quousq; habemus pecunias quas mutuo accepimus: ita parētibus tandiũ debemus, q; diũ sumus et uiuimus, cum ab ipsis habeamus quasi mutuum quoddã, ut simus, & uiuamus. honestiusq; est, inquit, ut parentibus qui in causa sunt, ut simus, opem huiusmodi feramus, & auxiliemur, q; nobis ipsis. nam pater etiã deus nobis est: deum autem antepone nobis ipsis proculdubio debemus, eiq; honorem & cultũ exhibere. quocirca pater quemadmodum deus honorandus est: non tamen omnis honor ei est tribuendus: neque idem patri & matri. Patrem. n. sequi in balneum, & abstergere, reliquaq; ei præstare quæ in lauando solent, & decorum & honestum est: matri idem facere, indecorum est, minusq; honestum. Neq; item honor patri est tribuendus, qui sapienti. sapientem enim honoramus, eo q; magna, atque admiratione digna scit, & cognoscit: patrem, quia auctor uitæ nobis extitit.

Omni item seniori honor pro ætate reddendus est, assurgendo, & sessione cedendo, atque huiusmodi cæteris. sodalibus autem & fratribus loquutio libera, omniumq; communitas exhibenda est. Cognatis itaq; & tribulibus & ciuibus, reliquisq; omnibus enitendum est, ut semper quod accommodatum est, tribuamus, quæq; unicuiq; insunt quantum ad coniunctionem, & uirtutem, & usum attinet, diiudicemus. atque eorum quidẽ qui congeneres sunt, facilius iudicium est: difficilius eorum qui differunt. non ob id tamen desistendum: sed ita ut fieri potest, facienda distinctio est.

Senex assurgendo, & præfessionem ei exhibendo honorandus est. si. n. uideamus senem accedere, & forte sedeamus, surgere debemus, eiq; loco & sede cedere. honoratior siquidẽ

est: cum vetustior sit, priusque mundo cognitus fuerit, modesteque & ornate se in ea quae ipsi obtigit, mundi sede collocari: huiusmodi. n. sunt proprie senes: non qui instar pecudum, & Sardanapali in morem vitam traducunt. Erga sodales vero, id est eos qui eadem nobiscum educatione vti sunt, ipsidemque studiis incumbunt, loquendi libertate utendum nobis est, omniumque communicatio facienda. nam si communia omnia verorum amicorum sunt: quo modo non etiam sodalium & fratrum esse debent? si autem omnia inter hos communia sunt, libere loquendum est, increpatioque, & correctio omnis & sodali & fratri, siquid peccarint, adhibenda est: alioqui necesse erit, ut in illorum etiam nos reprehensionem incidamus: quippe qui in omnibus socij ac consentientes illis simus. in vniuersum igitur niti debemus ut quod proprium vnicuique est atque accommodatum, tribuamus, diiudicantes ac considerantes in hunc modum: hic mihi ad hoc atque illud utilis est: ac propterea honorari a me debet retributione pro dignitate facta: ille probus vir est: laudibus igitur & veneratione est a me prosequendus, atque vnusquisque ex ceteris simili modo pro ratione morum, studiorum, vitae, operum, actionum, honore a nobis merito est afficiendus. Quanam vero in eos qui eiusdem sunt generis exhibenda sint, facile iudicium est. nam congeneres homines. i. ὁμογενῆς vel con- tribules vocat, nam Demostheni oratori omnes Praenienses, Aeschini omnes Colyttenses congeneres erant: vel omnes absolute qui eiusdem ciuitatis sunt ciues, congeneres appellat. de ijs vero qui differunt. i. qui non sunt congeneres, licet difficulter iudicare possimus: ob difficultatem tamen minime est desistendum & cessandum, sed danda est opera quatenus fieri potest, ut quod vnicuique conuenit, tribuamus.

Quando seruanda amicitia.

Cap. III.

Oritur autem dubitatio, utrum cum ijs qui non permanent, dissoluendae sint amicitiae, nec ne: an cum ijs qui ob utilitatem, aut iucunditatem sunt amici, cum non amplius ea habent, dissolutionem fieri absurdum non est: illorum enim erant amici: quibus deficientibus consentaneum est, ut etiam ipsi non amplius ament.

Et dissoluere amicitias, & non dissoluere malum nonnullis esse videbatur. nam cum amicitia sit bona res: bona. n. res est amicus: boni autem abiectio, atque amissio est mala: amicitiae igitur dissolutio & abiectio mala est. Contra etiam cogere aliquem esse amicum qui non velit, malum est. cum autem quis non dissoluit amicitiam, si alter amare non vult: vim infert ac cogit, non dissoluere igitur amicitiam malum est. Vnde merito oriri solet dubitatio, nunquid cum ijs qui amare nolunt, dissoluenda amicitia sit: verbi causa, si alter amicitiam contentus sit, atque amare velit, alter non velit: nunquid is qui vult atque amat, desistere ab amore, non secus atque alter: an amare alterum etiam nolentem debeat? Vbi ita dubitauit, solutionem statim subiungit, cum inquit, an cum ijs qui ob utilitatem, aut voluptatem sese mutuo amant, si dissolutio fiat, absurdum minime est, cum non amplius ea habeant ob quae se amabant. nam si amator ob pulchritudinem amicam amabat: illa autem pulchritudine priuata est, deformisque euasit, nihilque amplius in se habet ex ijs quae oblectationem antea afferre consueuerant: dissolui inter hos amicitiam non est absurdum. simili modo si amatori defint pecuniae, quarum causa amicae erat carus: vel si utrosque utraque, id est illam formam, hunc diuitiae destituerint: cum absint ea quae amorem conciliabant, amicitiam quoque dissolui necesse est. Idem continget illis quoque qui ob utilitatem sese mutuo diligunt.

Criminaretur autem quispiam si ille qui ob utilitatem, aut uoluptatem amat, se ob mores amare simulauerit. Sicut. n. in principio diximus, plurimae dissensiones inter amicos oriuntur, cum non similiter & putant, & sunt amici.

Nihil absurdum quidem est, si illae quae ob utilitatem & voluptatem existunt amicitiae, sine accusatione vlla & criminatione possunt dissolui. sed in illis merito expositulatio & criminatione oritur: cum alter ob utilitatem aut voluptatem amans, id celarit, simularitque se ob virtutem & mores amicum esse. Sicut Lysias orator qui cum ob pulchritudinem Phaedrum amaret: ob bonam indolem, docilitatemque naturae amare se eum simulabat. Vnde cum non amplius conueniret ut solebat Lysias, amicitiamque dissoluit, eo quod Phaedri pulchritudo iam

iam defloruerat: non iniuria potuisset accusari, ac reprehendi, quod cum pulchritudinis causa amaret, id facere ob animi mores simulasset.

Cum igitur frustratus fuerit aliquis, atque ob mores se diligere existimaret, cum nihil eiusmodi ille agat: seipsum is culpet. cum autem illius simulatione deceptus fuerit: eum qui deceperit, accusare iustum est: atque eo magis quam eos qui moetas adulterant, quo circa rem preciosiorem maleficium huius est.

Cum dixerit illi qui non permanet, merito posse accusari, si amet utilitatis, voluptatisue causa, & amare ob virtutes & mores fingat: nunc definit quando nos ipsos, & quando alium incusare debeamus. Cum, inquit, frustratus fuerit aliquis & deceptus, existimaretque se ob virtutem amari, cum ille qui amat, nihil huiusmodi agat, id est nihil quod facere consueuerint, qui virtutis causa diligunt, sed omnia econtrario: aut sine vilo pudore quas non decet, partes attrahet, & sicut non decet: ut solent iij qui impudicas ac nefarias res persequuntur: aut bona alterius consumat, & furetur, in seque traducat: id quod faciunt, qui commodi sui causa diligunt. cum igitur aliquis haec inspiciens se morum causa diligere putarit: seipsum, non amantem accuset & culpet: quippe cum ille ex ijs quae agebat, satis declarare potuerit, se non virtutis, sed utilitatis aut voluptatis causa amicitiam illam sectari. Sed si amet aliquis ob voluptatem aut utilitatem, nihil tamen huiusmodi faciat, ut ille quem modo diximus: postea tamen ab amicitia desistat, non sine significatione & indicio, quod utilitatis, voluptatisue suae causa amabat, licet occultare id antea semper niteretur: tunc non nos ipsos, sed illum accusare debemus: quippe qui nos deceperit: & cum ob utilitatem & voluptatem amaret, amare ob virtutem & mores simularit. Nam prior ille non decipiebat, sed quam ob causam amaret, ex ijs quae agebat, manifeste cognoscebat: hic vero deceptor est & simulator, grauius reque increpatione est castigandus, quam si moetas adulterasset. quanto enim amicitia preciosior quam moneta est: tanto maleficium quod fit in amicitia, peius ac grauius quam quod in moneta, existimari debet. Atque ita patet tunc dissensiones, & accusationes necessario inter amicos exoriri solere, cum non sunt sicut putant. ut in his quos commemorauimus alter se amari virtutis causa opinabatur: alter non eam ob causam amabat, sed utilitatem suam, aut voluptatem sectabatur.

At si admiserit ut bonum, prauus uero ille euaserit, & uideatur: nunquid amplius amandus est: an fieri non potest: siquidem non quodlibet est amabile, sed bonum: neque amandum prauum est. prauum enim esse amicum, aut similem prauo fieri nullo modo oportet. simile autem simili esse amicum, dictum iam est.

Si ut bonum admiserit, prauus uero ille euaserit, & uideatur: nunquid amplius amandus est? & uideatur hic posuit, pro/vel uideatur. Quod autem quaerit, huiusmodi est: si sint duo boni, qui sese mutuo ament: deinde contingat ut alter ex ipsis vel prauus euadat, vel euasisse uideatur: multi enim licet tales non sint, id est vel boni vel mali, videntur tamen esse: si igitur id contingat, & ille qui malus euasit vel videtur, in amicitia permaneat: nunquid bonus etiam seruare amicitiam debet, & amare eum nihilo minus, an dissoluenda amicitia est? Haec est quaestio, quam statim soluit ita subiungens. an fieri non potest, ut scilicet licet probus vir prauo homini sit amicus: malum enim neque diligit, neque appetit quispiam: sed bonum vnusquisque cupit, & appetit, & sectatur. nam illi etiam qui malum sequuntur, atque amant, id non tanquam malum, sed tanquam bonum amplectuntur, & diligunt. non est igitur amandum id quod prauum est. non enim prauum esse amicum, aut prauo similem fieri oportet. similem autem fieri esset necesse, si simul cum prauo versaretur, ac degeret quispiam. Quod si verum illud est, quod fertur: Ad similem semper similem trahit ipsa dei vis: quo pacto fieri potest, ut virtus & vitium quae contraria ac longe dissimilia inter se sunt, in amicitia coniungantur?

Nunquid uero statim facienda dissolutio est: an non cum omnibus, sed cum ijs qui ob prauitatem incurabiles sunt: nam qui correctionem admittunt ijs eo magis in moribus, quam in facultatibus ferendum auxilium est, quo & pro-

stantiores, & amicitiae sunt accommodatiores. uidetur autem ille qui dissoluit amicitiam nihil absurdi facere: quippe cum non huic neque tali fuerit amicus: quocirca cum eum immutatum reseruare nequeat, abscedit.

Vbi dixit non oportere, ut probus vir eum qui in prauitatem fuerit delapsus, amplius amet: requirit, nunquid simul atque euasit malus, dissoluenda, an diutius, aut aliquantisper conseruanda amicitia sit: cui interrogationi ita respondet, non statim esse amicitiae dissolutionem faciendam, sed dandam operam, ut amicum corrigamus, atque in pristinum statum ad meliores mores reducamus. nam si emendari potest, auxilium ei in moribus magis ferendum est, ut bonus iterum sicut prius erat, efficiatur: quod in pecunijs succurrendum. quanto enim melior virtus pecunijs, praestantiorque est: tanto magis auxiliari unicuique debemus ad virtutem, quam ad pecunijs acquirendas, aut recuperandas, tanto item magis, quanto virtus amicitiae accommodatior, & conuenientior est, quam pecuniae et facultates. Si igitur correctionem admittit, ita succurrendum est: si est incurabilis, amicitia post tentatum tamen auxilium dissolucenda est. neque ille qui eam dissoluit absurdi quippiam atque iniusti facere videbitur, quando quidem non tali & prauo homini erat amicus, sed bono: ut non eum quem prius amabat, repudiet, neque cui erat amicus: sed quem non amabat, aueretur, ac refugiat.

At uero si alter perstet, alter uero probior euaserit, ita ut longe praestet uirtute, nunquid utendum amico est: an fieri non potest: in magna autem distantia id maxime perspicuum fit. ut in amicitijs a pueritia conflatis: si enim alter permaneat animo puer, alter uir quam optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cum neque ipsidem oblectentur, neque gaudeant, & doleant: neque enim inter sese mutuo haec inerunt ipsis. absque his uero esse amicos non licebat: quippe cum fieri nequeat, ut simul degant. Sed de his dictum iam est.

Si alter ex amicis deprauatus sit, dissoluenda amicitia est, ut dixit: si uero utriusque sint probi quidem, sed alter talis perstet, qualis a principio fuerat: alter autem magis in uirtute progrediatur, probiorque multo euadat: nunquid is qui adeo profecit, uti amplius altero amico debet: Vbi ita requisitum Aristoteles, responsionem subiungit, fieri non posse inquit, ut ille qui adeo ante euectus in uirtute est, ei amicus sit, qui in inferiori suo statu permansit: atque hoc ex puerorum amicitia confirmat. nam si duo a pueritia sint amici, quorum alter animo permaneat puer: alter uir quam optimus & praestantissimus euadat: esse amici hi amplius non poterunt: cum neque ipsidem & gaudeant & doleant. Neque enim inter se mutuo haec inerunt ipsis id est, neque. n. fieri potest, ut quod uiro optimo visum fuerit iucundum aut molestum, amorem uel odio prosequendum, id ei quoque qui puer animo est, eiusmodi esse videatur. Absque his uero, id est absque eo ut eadem & ament & oderint, & sequantur & fugiant, degere simul, & conuersari, & conuiuere non licet. sine conuiuio autem ut amici sint, fieri non potest. Quod si ita est, qui adeo longe inter se differunt, esse amici non possunt.

Num autem nihilo secius se gerere debet erga ipsum ac si nunquam fuisset amicus: an antehabita consuetudinis memoria retinenda est: & quemadmodum amicis magis quam alienis gratificandum esse existimamus: ita ipsi qui fuerunt, ob amicitiam quae prius intercessit, tribuendum aliquid est. quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

Sed si amici non erunt, nunquid, inquit, praestantissimus ille erga eum qui puer animo permansit, nihilo diuersius se geret, sed ita plane ut solet erga alios similes, qui amici ei nunquam fuerunt: immemorque prioris amicitiae & consuetudinis omnino erit: non sane pristina amicitia obliuioni penitus mandanda est: sed sicut esse melius putamus, ut gratificemur amicis, quam alienis & brutis animalibus: ita ipsi qui olim fuerunt amici, ob veterem amicitiam tribuendum aliquid est, quod uidelicet dari ei conuenit, qui animo puer sit. Quod si non ob uirtutis excellentiam, sed ob magnitudinem uitij & improbitatis alterius soluta fuit amicitia: improprio nihil dandum est. non enim debemus uitia, sicut dictum est, suppeditando ac suggerendo instrumenta

instrumenta corroborare, sed omni ratione imbecilla reddere ac destruere.

Quae opera amicitiae, & quae non sint prauorum.

Cap. IIII.

Am uero ea quae ad amicos attinent, & quibus amicitiae definiuntur, ex ipsis quae erga se quisque agit, esse uidentur profecta. Statuunt enim amicum esse eum qui uult & agit bona, aut quae apparent, illius causa: uel eum qui uult & esse et uiuere amicum ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offensio aliqua incidit.

Cum dixerit ea quae ad amicos attinent subiungit & quibus amicitiae definiuntur id est quibus nota ac manifestae fiunt: id enim definiuntur hoc loco significat. cum enim uidemus aliquem ea quae sibi ipsi uult, atque optat, alteri quoque optare ac uelle: hunc amicum esse credimus. Nam unde Patroclo amicum fuisse Achillem cognoscimus, nisi ex eo quod Achilles quaecumque ipse habebat, eadem Patroclo uolebat, optabatque contingere: Cum igitur aliquem alterius causa uel salutis, uel felicitatis bona uelle, ac procurare conspiciamus: eum amicum illius esse credimus, cui bona procurat. nam si non alterius causa sed sua id studeat, ut & luxuriari, & oblectari, & frui ipse amici bonis ualeat: cum non amicum, sed adulatorem, & auarum, & gulae deditum & uentri, atque huiusmodi hominem esse existimamus. Velle autem alterum esse & uiuere eius ipsius causa matribus proprium est: quae liberos suos ita amant, ut esse et uiuere eos cupiant eorum ipsorum causa nulla etiam inde utilitate sperata. Idem etiam amici faciunt, inter quos offensio aliqua incidit. licet enim neque inter se uersentur, neque conuiuio mutuo ob dissensionem & offensionem obortam utantur: uolunt tamen etiam ipsi sibi mutuo bona, optantque sibi mutuo, ut uiuant, beneque ac feliciter uitam traducant. haec nanque uera amicitia est: suntque hi ueri amici, qui etiam si non uersentur simul, non desinunt tamen bona amicis non sua, sed illorum causa optare ac uelle. Nonnulli igitur statuunt eum esse amicum, qui uult & agit bona, & quae apparent esse bona, illius causa quem amat. Agere autem bona is intelligendus est qui omnia facit, & procurat, ut & quae ad sunt amico, bona permaneat, & quae abluunt, eueniant.

Alij eum qui simul degit, & eadem eligit: aut qui condolet & congaudet cum amico. maxime uero etiam hoc matribus contingit. at aliquo ex his amicitiam quoque definiunt, quorum unumquodque probo uiro erga seipsum inest.

Nonnulli dicunt esse amicum eum, qui simul uersatur ac degit cum eo quem amat, et eadem eligit ac uult illi, quae etiam sibi. sed haec a priore non diuersa admodum opinio est. alij condolentem & congaudentem esse amicum dicunt. id quod matribus maxime omnium inesse conspicitur. atque his quidem omnibus, aut aliquibus, aut aliquo etiam horum amicitiam definire consueuerunt. quorum sane unumquodque probo uiro inest. agere uidelicet bona amici causa: uelle alterum & esse & uiuere, nullamque inde utilitatem sperare: simul uersari ac degere: condolare & congaudere: omnia inquam haec erga seipsum probo uiro insunt: quippe cum probus uir maxime sui ipsius amicus sit. non enim quilibet absolute seipsum amat, sed qui rationalem animi sui partem alij quibus natura ali consueuit. Cum igitur probus uir seipsum amet, bona etiam causa sua agit: tum siquid recte egerit, laetatur: dolet contra, si non ita recte successerit quippiam: secumque hoc modo congaudet, & condolet. solum autem bonum uirum sibi ipsi esse amicum, seque ipsum amare, reliquos uero non modo se non amare, sed inimicos quoque atque hostes sui esse, inde facile perspicere unusquisque possit. omnes enim cum alicuius nos esse maximos amicos significare uolumus, dicere solemus: ego & ille anima una sumus: sicut magnus in theologia Gregorius in magni Basilij funebri oratione, anima una in duobus corporibus. At si proprie amici & ueri illi sunt, quorum una anima est, dum & eadem ambo uolunt, & eadem agunt, neque uita in re dissentiant: anima uero cum partes duas habeat, alteram rationis participem, alteram uacantem ratione, tunc uere una, et non multiformis ac uaria est, cum in ea ratio & affectus inter se consentiunt, concordisque sunt: efficitur ut cuius anima huiusmodi est, is & sibi ipsi esse amicus, & seipsum amare dici merito possit. Huiusmodi uero solius probi uiri anima est: solus igitur probus uir amicus sibi ipsi est, seque amat. id quod breuius etiam ita colligitur: probi uiri anima una est: quo-

rum vna est anima, ij sunt amici: probus igitur vir sibi ipsi est amicus. in hoc. n. solo quietæ ac tranquillæ animæ partes reperiuntur, cum nulla dissensione, ac seditione turbata inter se prorsus consentiant. At vero si amicus sui ille est, cuius animæ partes sunt concordēs: illi se non amabunt, quorum animæ partes dissentiant, discordesq; sunt. ita vt altera hæc, altera illa appetat, & persequatur. tales autem prauis homines sunt. se igitur non amant prauis: neq; cum pugnent ac secum ipsi dissentiant, amici sui ipsorum sunt. hoc etiam in incontinentibus patere potest, qui modo aliquid cum voluptate agunt, modo pœnitentiã ducti se ipsos corripiunt ac castigant. simili modo quoque in alijs virijs semper prauis secum dissentit, sibiq; aduersatur ac repugnat.

Cæteris uero, quatenus tales se esse existimant. uidetur enim, quemadmodum dictum est, uirtus, & probus uir unicuiq; esse mensura. is enim secum consentit, & eadem tota anima appetit.

Vnūquodq; igitur eorū q̄ dicta sunt, probus uero insunt. at reliquis eatenus insunt, quatenus se esse probos ac bonos existimant. nā quatenus tales, & mutuo se amāt, & bona amico uolūt eius ipsius causa, & cætera faciunt, quæ sunt cōmemorata: estq; mensura oium ac regula probus uir. Eos. n. qui ita se mutuo amāt, sicut se ipsum, p̄bus uir, amicos statuimus: amicitia ergo mēsurā probus uir est. Qui itē irascuntur, aut non irascuntur q̄n & quo modo p̄bus uir facit, māfuetos appellamus: est igitur probus uir māfuetudinis et mēsurā. Sic qui timet aut nō timet q̄n et quo modo probus uir solet, fortē dicimus: fortitudinis igitur probus uir quoq; mēsurā est. Sic in reliquis oibus uirtutis & p̄bi uiri mēsurā uti cōlucimus. Quæadmodū. n. cubitus, & modius & ceteræ mēsuræ, quia neq; maiores neq; minores eadunt, sed semper eadem permanent, alias res metiuntur: id quod si mutarentur, præstare nō possent: ita & probus uir aliorum mensura fit, propterea quod idem semper manet, atq; eadem semper affectat atque appetit tota anima, id est omnibus animæ partibus. non enim sicut in incontinentibus videre licet, alia in ipso ratio uult, alia irrationalis pars appetit, sed eadem utraq; ut vna vere anima eius sit.

Et uult etiam sibi ipsi bona, & quæ apparent, atque agit. boni enim est sui quoque causa bonum elaborare: intellectuæ siquidem partis gratia, quæ esse uniusquisq; nostrum uidetur. uult quoque uiuere se, & saluum esse, & maxime id, quo sapit. Probo. n. uiro esse bonum est.

Cum se ipsum amet probus uir, sibi ipsi bona uult: nemo. n. amicus est, de ueris loquor, qui amico bona non uelit. quare cum bonus uir amicus sibi ipsi sit, bona quoque sibi adesse uult, atque agit, ut & præsentia permaneant, & absentia eueniant: quippe cum boni officium sit bonum elaborare: id est operari atq; agere, atque id non irrationalis partis causa, sed sui ipsius, id est rationalis partis gratia, quæ uniuscuiusq; nostrum essentia est. pars enim irrationalis ijs qui secundum naturam uitam traducunt, nullo loco haberi debet. Uult itē probus uir se uiuere, id est partem eā animæ qua sapit, quæ rationalis est, uiuere: hoc est ea agere uult, quæ parti illi quæ ratiocinatur & cogitat, utilia sunt. qui. n. non secundum naturam uiuit, sed immoderatis perturbationibus agitatur atque opprimitur: is in dissimilitudinem fertur, atque ita in corruptionem delabitur, ut quodam modo neq; uiuat, neq; sit. bonus autem uir & esse & uiuere uult, id est bonum agere, propterea q̄ esse bonum ipsi est: hoc est esse ipsi in bene agendo atq; operando consistit. uult igitur uiuere & esse, id est bona exerceat atq; agere: quia bonum est probus uiro esse. bona. n. agere atq; operari bonum est.

Vnusquisque autem sibi ipsi uult bona. effectus uero alius illud quod eua sit, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nūc deus bonum, sed cum sit ipse id quodcunque est.

Verus homo diuinum quid est, id est anima intellectuæ, ut in decimo huius operis libro etiam ipse inquit, his uerbis: hoc autem unusquisq; nostrum esse uideretur. quocirca absurdum est, si non suam quisq; sed alterius alicuius uitam eligat. aliquem alterum irrationalem animæ partem appellans, & rursus deinceps. quod enim, inquit, accommodatum unicuiq; est, id natura optimum unicuiq; est, ac iucundissimum: & homini igitur uita quæ secundum intellectum

intellectum traducitur: siquidē homo maxime hoc est. si igitur unusquisq; ut dicebamus, homo bona sibi uult: probus autem uir homo proprie est, & non Sardanapalus: sequitur ut probus uir solus uelit sibi bona, atq; ea quæ uere bona sunt. qui. n. sibi adesse uult diuitias, luxum, immoderatas corporis voluptates: is non sibi hæc esse uult, sed irrationali parti, quæ multiceps bestia est. ille uero sua bona persequitur, qui actionem, & contemplationem affectat. idq; est maximum, ac præstantissimum bonum, ut id quod est unusquisq; esse perseueret: ut rationalis nostri pars pura atq; illæsa conseruetur. nam qui ex affectibus uitam traducunt, non sunt id quod sunt, id est intellectuæ animæ: sed illud sunt, quod curant, atque excolunt, hoc est bruti quidam ac ratione carentes uel lupi, uel fues, uel asini, uel alia aliqua huiusmodi animalia. Uult igitur probus uir bonum hoc sibi adesse, ut sit uidelicet id, quod est. Quis. n. est qui effectus alius, uerbi causa si quadrupes, uel uolucris, uel Sardanapalus euaserit, bona habere eligat: unicuiq; n. optimum ac præstantissimum illud est, ut sua ipsius species atq; essentia sit, & permaneat, & conseruetur. ac fieri nullo modo potest, ut si ex humana specie in aliam mutetur quispiam, bona is probi uiri habeat. q̄ si concedere aliquis uelit, speciemq; illam in quam mutatio hominis facta fuerit, bona probi uiri habere affirmet: concedemus etiam nos habere quidem posse ea, sed non ut sibi bona: propterea q̄ ea quæ bona homini sunt, equo non sunt bona: neq; e contrario quæ equo, eadem homini. id quod manifestat etiam ipse, cum inquit/habet. n. etiam nunc deus bonum, sed cum sit & c. id est sed habet quidem bonum, sed permanens id quod est, Deus. nam si ē natura quam habet in alio quid mutaretur, non haberet id quod nunc habet: & si haberet, ei bonum non esset. Non omnibus enim eadem esse bona, sed alijs alia perspicuum est: quippe cum bonū equo sit, solipedi esse, atq; vna ac solida ungula tātū muniri: id autem homini bonum minime sit. nam homini e contrario bonū est multifidas habere manus, & in quinque digitos distinctas, simili modo & pedes: id quod equo pessimum est. idē in reliquis speciebus adeo claret, ut plura in præsentia commemorare superuacaneum esse uideatur.

Vnusquisque uero id quod intelligit, esse uideretur, uel præcipue. quicq; est huiusmodi, secum degere uult. iucunde enim id facit: quippe cum et factorum oblectabiles recordationes, & futurorum spes bonæ sint: tales autē sint iucundæ. contemplationibus præterea abundat cogitatione: condoletq; & collætatur secum maxime. idem. n. prorsus & molestum est, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentiã siquidem uacat, ut ita dicam.

Vnusquisq; uidetur esse id quod intelligit, id est ipsa animæ intellectuæ pars, uel præcipue id. hoc autem subiungit, propterea q̄ irrationalis quoq; pars multum facit ac cōfert ad constituendum id quod apud peripateticos priuatim quale appellatur. priuatim quale autē uocāt, siue proprie quale indiuiduum quod ex proprietatibus quibusdam constituitur, ut Socrates, & Plato: quarum sanè proprietatum tota collectio in nullo alio reperiri unquā possit. nam communiter quale uniuersale ipsum ut homo nuncupant. qui autem est huiusmodi, id est probus uir, si cum degere uult. iucunde. n. id facit. cum enim in se ipsum conuersus lumen stabile ac purum ex uirtutibus incensum, fulgoremq; ex scientijs emicantem uideret: lætatur ac gestit: præteritarumq; rerum memoria, ac futurarum spes cum ita oblectat, ut ab externarum rerum contagio auocent, secūq; uersari & in rerum contemplatione permanere inducant. Condolet item secum, siquid quod erat faciendum, prætermiserit. congaudet & collætatur, cum honesta et bona operatur. Prorsus enim, id est semper atq; oino iucundum ipsi est bonum, prauum est molestum: estq; ut ita dicam in uniuersum pœnitentiã uacans. nemo. n. qui recte agit & honeste, in pœnitentiã incidit. cū igitur semper hic honesta agat, pœnitentiã prorsus uacat. quin si et non semper honeste ac recte se gerat, sed aliquando prauū aliquid cōmittat: id adeo exiguum est, ut ne prauū quidem esse uideatur.

Eo quod igitur probus uiro erga se ipsum unumquodq; horum inest, isq; erga amicum, perinde atq; erga se ipsum sese gerit: est. n. amicus alter ipse: amicitia quoq; esse horum aliquid uidetur, & amici illi quibus hæc insunt.

Vnūquodq; horum uocat collætari secum, condolere, sperare bona, ob facta præterita

gaudere. ex eo igitur quod vnumquodque horum inest probo viro, & se gerit, affectusque est erga amicum, tanquam erga seipsum: qui. n. amat, est quasi alter amatus: & amicitia aliquid horum esse videbitur: & amici illi esse videbuntur, qui collatibuntur & condolebunt, qui versari cum amico volent, simulque degere, & cetera huiusmodi.

Nam utrum erga seipsum amicitia sit, nec ne, in presentia omitteremus. uideretur autem eatenus esse amicitia, quatenus est duo uel plura ex ijs quae dicta sunt: & quia excessus amicitiae similis est ei quae erga seipsum est.

† a. l. n. o. m. plus duo sunt eadē.

Dicitur est paulo superius hoc in libro fieri posse ut amicitia ut erga seipsum, ut repetere rursus eadem non oporteat. videretur autem inquit amicus erga seipsum esse quispiam, non quatenus est vnus ille qui seipsum amat, sed quatenus duo: duo appellans & rationale animae nostrae partem id quod proprie sumus, & irrationalem. humana. n. species & homo proprie non irrationalis, sed rationalis animae nostrae pars est. cum igitur haec duae partes inter se non dissentiant, sed ratione que nulla inter se agitantur: sed ita consentiunt, ut ratione vacans pars mentis motionibus ac voluntatibus obtemperet ac pareat: licet que essentia & natura duae sint, vna ex concordia esse videatur: amicitia est erga seipsum, quatenus duo sunt, vel plura etiam duobus. quod perinde est ac si dicat, si in duas partes diuidas animam, in rationalem, & irrationalem, erit amicitia erga seipsum, quatenus duo erunt: si autem in tria distribuas rationem, iracundiam, & cupiditatem, non quatenus duo, sed quatenus plura. i. tria erunt, amicitia homini erga seipsum esse dicitur. Fertur autem etiam alia lectio, quae ita habet. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus non amplius duo sunt eadem. quod ita esset intelligendum. quauis duae sint partes rationalis & irrationalis, amicitia tamen erga seipsum tunc est, cum haec concordia & consensu vnum euaserint. atque hoc ita se habet, tum etiam quia amantis erga amicum excedens atque exuperans amicitia similis ei est, quae est erga seipsum. qui. n. aliquem amat sicut seipsum, is cum excessu & supra modum amat.

At antedicta inesse videntur etiam plerisque, quamuis prauis sint. nunquid tamen quatenus sibi placent, probos que se esse existimant, eatenus participes eorum sunt.

Antedicta appellat ea quae probis viris inesse dixit. i. velle seipsum viuere, et saluum esse: simul degere secum: collatari & condolere: erga amicum, sicut erga seipsum ita se habere. Plerisque autem eos dicit qui ex sensu vitam traducunt, populumque & turbam quam in se habent, hoc est cupiditatem multorum capitum beluam, ut inquit Plato, & iracundiam leoniam furiam ita nutriunt ac saginant, ut rationem perturbationibus subiectam loco imperadi seruire cogant. Sed vide quae exacte loquatur hic Aristoteles. non dixit. n. haec absolute inesse prauis hominibus, sed videri inesse: perinde ac si ita diceret: non insunt quidem haec re vera prauis, sed opinione tantum quadam inesse apparent. neque. n. omne quod videtur atque apparet, verum etiam est. quippe cum plerisque hominibus est vulgo diuitiae & vires corporis quae sapientia & prudentia expetendae magis esse videantur: id quod re vera minime est. sol item multo amplior terra cum sit, pedali magnitudine apparet. simili modo plerisque homines etiam prauis amare seipsum videntur, & velle seipsum viuere & suos amicos, secumque simul degere & cum amicis velle: quod tamen si quis recte perpendat, verum non est. Illud siquidem se esse existimant, quod curant, alunt, & saginant: curant autem irrationalem partem quae in ipsis est: irrationalem igitur partem, non rationem hominem esse opinantur: nam si rationem esse speciem humanam statuerent, darent operam ut ea contemplatione & actione enutrita imperaret, ac dominaretur. Hoc idem ipse etiam declarat, cum causam cur ita videatur, subiungit: nunquid, inquit, tamen quatenus placent sibi ipsis & c. na qui alia appetit, & alia vult: eum sibi ipsis non placere manifestum est. qui vero eadem & appetit & vult: sibi placet. at huiusmodi plerisque homines sunt. quia. n. eadem & cupiunt, & volunt: sibi placent. id quod in alijs quoque fieri videmus. nam qui eadem appetunt & volunt, ij sibi inter se placent, & consentiunt: displicent contra & dissentiunt, cum alia appetunt, et alia volunt. Quoniam igitur probi viri sibi ipsis placent, plerisque est vulgo se esse probos propterea existimant, quia sibi ipsis placent. atque ea in re dupliciter peccant. primum quia non sibi placent. non. n. irrationalis pars cui obsequuntur, ac placent, homo est, sed rationalis: deinde quia non vera reciprocatione vtuntur

vtuntur. licet. n. probus vir sibi ipsis placeat, quia ea agit, quae placent rationi: non tamen sequitur, ut qui sibi videtur placere, continuo probus vir sit. Probi igitur sibi ipsis placent, propterea quod ea quae vere bona sunt, habent: prauis autem non quia re vera bona habent, sed quia habere opinantur, sibi etiam ipsi placent. Prauos autem appellat non scelestos ac facinorosos, atque omnino pessimos homines, sed eos qui ex ignorantia verorum bonorum, ad mala perinde ac bona sunt, acquirenda ferri consueuerunt: atque ob id bonos sese esse existimant. Atque hoc est quod his verbis significat. Cum vero inquit eatenus participes eorum sunt ita intelligit. quatenus existimant se esse bonos, eatenus etiam bonorum se esse participes putant: bona appellans amare seipsum, & amicos: velle secum versari: collatari: condolere, & cetera huiusmodi, quae superius commemorauit. vel participes bonorum sunt, quantum ad alios attinet qui ad ipsos spectant: qui enim ad ipsos respiciunt, eos antedictorum bonorum participes esse opinantur.

Nam ex ijs qui uehementer sunt prauis & facinorosi, nemini haec insunt: quin ne videntur quidem. serere autem neque prauis. dissentiant enim inter se, dum alia cupiunt, alia uolunt: ut incontinentes, qui loco eorum quae sibi esse bona videntur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam et segnitiam ab agendis ijs desistant, quae sibi esse optima existimant. At qui multa & graua scelera perpetrarunt: & ob prauitatem odio habentur, & uitam fugiunt, seque ipsos interficiunt.

Illis quos superius dixit licet re vera non insint ea quae ad amicos spectant, inesse tamen videntur: at prauis & facinorosis: hi autem sunt qui cognatorum & fratrum eadem commiserunt: qui sacra diripuerunt: qui incestas nuptias fecerunt: qui obscenis ac nefarijs voluptatibus fuerunt inquinati: his inquam non modo non insunt, sed ne inesse quidem videntur ea quae superius sunt commemorata. qui. n. seipsum odere in omni molestia ac perturbatione constituti, nunquamque sibi placent, neque eadem volunt, sed Euripi instar ab alijs ad alia semper trahuntur, quippe qui nulla re quam agunt, oblectentur: ij quo pacto esse & viuere existimant re bonum possunt: vel quo modo seipsum, aut alios amabunt, cum seipsum fugiant: quo modo aut secum aut cum alijs versabuntur, ac vitam traducunt, cum ipsi vitam fugiant, sibi que ipsis mortem consciscant: quia autem superius videri haec prauis inesse dixerat, quosque prauos intelligat, explicarit, non scelestos scilicet & facinorosos, sed non probos, inter quos incontinentes etiam reponuntur: propterea hic adiungit: serere autem neque prauis: serere. n. addidit ob incontinentes. nam cum alijs prauis inesse videantur, incontinentibus non videntur: ut recte dictum sit, serere omnibus prauis, non tamen absolute omnibus ea videri inesse. dissensio siquidem in incontinentibus manifeste apparet, cum ea quidem volunt quae bona homini re uera sunt: sed ad venerea brutorumque animalium voluptates postea delabuntur.

Ac quaerunt quidem improbi huiusmodi alios quibus cum diem traducant, & seipsum fugiunt: propterea quod quando secum sunt, multorum & grauium scelerum recordantur, atque alia huiusmodi sperant, quorum quando cum alijs versantur, obliuiscuntur: cumque nihil in se amabile habeant, amice et erga seipsum nullo modo afficiuntur.

Non quaerunt improbi homines simul versari cum alijs ea causa qua probi viri solet, sed quia cum vellent seipsum perimere, & ob timiditatem facere id non audeant, inuenire studeant aliquos, non amicos illos quidem: nam neque sibi, neque alijs sicut dictum est, sunt amici: quibus cum versantur, ut eorum consuetudine distracti suorum scelerum obliuiscantur. cum enim soli sunt, secumque habitant, cum nequeat aliud quam scelera & facinora quae perpetrarunt cogitare: memoria illorum adeo turbatur, ut offuscatione, & tumultu, & aestuatione multa animi oppressi molestia maxima afflicti entur: a qua cum versantur cum alijs, leuari consueuerunt. Cum nihil igitur in se amabile habeant: quid. n. vel bonum, vel iucundum, vel utile esse in huiusmodi hominibus potest: neque erga seipsum amice afficiuntur. i. neque amare seipsum, neque secum versari volunt: quippe cum versari cum eo quem oderit, velit nemo. hi vero seipsum odio prosequantur: ut secum esse, secumque degere nullo modo velint.

Eustrat.

ff

Neque igitur collatantur, neque condolent huiusmodi homines secum. seditione enim anima eorum agitur. pars enim una ob prauitatem dolet, cum aliquibus abstinet, altera lætatur, & quasi diuellentes illa huc, hæc illuc trahit. & licet fieri nequeat ut simul doleat & lætetur quispiam, sed paulo post tamen dolet, quia lætatus est: nollet que ea sibi iucunda extitisse. pœnitentia enim prauis pleni sunt. Præuus ergo cum nihil in se habeat amabile: neque erga seipsum amice esse affectus uidetur. Quod si ita se habere ualde miserum est, enixe fugienda prauitas est, dandaque opera unicuique, ut probus euadat: sic enim fiet ut & erga seipsum amice esse affectus, & aliorum esse amicus possit. 10

Neque collatari, neque condolere huiusmodi scelesti homines possunt. illi enim congaudent, & condolent, qui consentiunt, quibusque idem vel honestum et iucundum, uel non honestum & non iucundum uidetur: & denique quibus idem aut placet, aut displicet. quibus uero concordia hæc & consensus non inest, congaudere & condolere nullo pacto queunt. In probis enim uiris, quia imperat & dominatur ratio, irrationalis uero pars subdita est, atque obtemperat, ita ut nulla discordia & seditio inter ipsas reperitur: quibus ratio oblectatur & gaudet, ipsæ delectatur etiam irrationalis pars: quæ item ratio ægre fert, & abhorret, eadem irrationalis pars refugit. ac propterea fit, ut probi uiri secum collatari & condolere possint: prauis non possint. cum enim in his anima seditione semper laboret, rationeque vacans pars principatum obtineat, ratio præter naturam subiiciatur, ut quæ iucunda irrationali parti sunt, rationi sit iniucunda & molesta, quæ contra placent rationi, brutæ parti displiceant: qui fieri potest ut hi collatari aut condolere secum ualeant? quia enim in re aut actione ratio dolorem, altera pars uoluptatem percipit, collatari, aut condolere non est. distrahunt igitur miserum hominem prauum rationalis pars, & irrationalis, atque altera huc, altera illuc diuellunt, atque ex uno multa efficiunt. ut diuersis immo contrariis appetitiuibus & cupiditatibus incitatus simul & lætetur, & doleat: quippe cum quando irrationalis pars lætitia afficitur, ratio dolorem concipiat: uel contra quando illa dolet, hæc lætetur. nam licet simul, ut inquit, lætari & dolere non possit, paulo post tamen ob id dolet quia lætatus est: quiaque illa quibus paulo ante oblectatus fuerat, quorumque tunc iam pœnituit, sibi iucunda extiterunt. Si igitur ita male & misere cum huiusmodi prauis hominibus agitur: prauitas non lente & seigniter, sed enixe & celeriter admodum fugienda est. 20

De beneuolentia.

Cap. V.

Iam uero beneuolentia est quidem similis amicitia, amicitia tamen non est: quippe cum beneuolentia erga ignotos quoque, & latens esse possit: amicitia non possit. Et prius etiam dicta hæc sunt.

Consentaneum est ei qui de amicitia differit, de beneuolentia quoque quæ uidetur esse amicitia, considerare: utrum sit amicitia, quemadmodum uidetur, an non amicitia quidem, sed amicitia tamen quædam pars sit? Est autem beneuolentia non amicitia, sed principium amicitia. principium uero non esse idem cum eo cuius est principium, manifestum est. unde beneuolentiam simile esse amicitia inquit, non tamen esse amicitiam: propterea quod amicitia erga illos est, inter quos amare & redamatio reperitur, & erga illos qui se mutuo amari non ignorant, & erga notos. at beneuolentia & erga eos est qui non redamant, & erga ignotos est. sæpe enim fit, ut si fama alicuius ad nos peruenerit, quem nunquam uidimus, uel quod bellicæ artis peritus, uel quod præstas musicus, uel quod regendæ ciuitati idoneus maxime sit: erga eum beneuoli statim efficiamur: & tamen ipse ita beneuole nos esse affectos erga ipsum ignoret. Nam, ut ipse est Aristoteles alibi refert, Darium regem Persarum in Perside morantem nonnulli qui in Græcia erant, & nunquam ipsum fuerant intuiti beneuolentia prosequerentur: id quod tamen rex ipse nesciebat. Si igitur amicos eos dicimus, qui cognoscunt se mutuo, & redamant, quique neque se amare & redamari ignorant: beneuolentia uero erga ignorantes, & ignotos existit: beneuolentia amicitia esse nullo modo poterit. 30

Sed

Sed neque amatio est: neque enim intentionem, neque appetitionem habet, quæ amationem consequuntur. atque amatio quidem cum consuetudine: beneuolentia de recenti etiam fit.

Intentionem appellat intentam uoluntatem, atque incitationem ad amicitiam. unde etiam subiungit: neque appetitionem habet. appetitio enim partim cupiditas, partim iracundia, partim uoluntas est. Nam cupiditas iucundarum rerum appetitio est, quæ sensu præditis inest. cupiunt siquidem atque appetunt uoluptatem ea tantummodo quæ sentiunt. iracundia autem appetitio est uiscendi aliquem qui contempserit uideatur. uoluntas item bonorum appetitio est cum iudicio & consilio existens, solius hominis propria. reliquas. n. duas cupiditatem uide licet & iracundiam alijs etiam omnibus quæ sensum habent, non perfectioribus solum animalibus, sed imperfectis quoque ut culicibus, & vermibus inesse perspicuum est. Beneuolentia igitur neque amicitia est, neque dilectio & amatio ipsa, id est uia ad amicitiam. amatio enim calefactio, & dealbatio pro portione respondet. sicut enim calefactio ad caliditatem, & dealbatio ad albedinem, & sanatio ad sanitatem: ita amatio ad amicitiam sese habet. sicutque dealbatio inter nigrum & album media intercedit: ita amatio inter beneuolentiam & amicitiam media est. Quonia igitur amatio incitata cum sit, celerior ac tardior, non secus atque sanatio & dealbatio est: beneuolentia autem, celerior non est, sicut neque morbus, aut nigredo: beneuolentia amatio non est. Sed fortasse cum inquit: neque enim habet intentionem id est desiderium gratæ, ita est intelligendum, perinde ac si dicat: beneuolentia non est amatio: non enim est extensio, id est porrectio, & uia à quo ad quod, ut dealbatio quoque. quod si amatio est motio à quo ad quod, beneuolentia uero non est eiusmodi: beneuolentia amatio non est. atque amatio quidem ad amicitiam tendit, atque eos nos deducit, ut amici efficiamur illi, quem amamus. unusquisque enim in quo est amatio, fieri amicus ei cupit, erga quem amationem habet, ac dilectionem. qui uero est beneuolus non omnibus quibus est beneuolus, effici amicus uult: quippe cum omnes qui sunt factionis uenetæ erga aurigam quidem beneuoli sint, non tamen ei fieri amici uelint: uade amatio eis erga aurigam non est. atque amatio quidem cum consuetudine est: ubi enim multo tempore inter se uersati fuerint aliqui, atque inde morum, uirtutisque cognitionem mutuo perceperint, ad amicitiam procedunt: processus uero ille amatio est. beneuolentia autem principium est amicitia. unde uidelicet incipit amatio: neque omnis amicitia principium est, sed eius tantummodo quæ inter probos viros conciliatur: propterea quod morum & uirtutis non utilitatis & uoluptatis beneuolentia esse consueuit. semperque est amatio cum consuetudine, beneuolentia uero & cum consuetudine, et sine consuetudine de recenti, id est repente, & subito existit. ubi enim uidit aliquis probum uirum, aut de eo audiuit quippiam, continuo beneuolus ei euadit. id quod tamen non semper, sed plerumque contingit. Si igitur beneuolentia repente aliquando ac ferè absque tempore oritur, amatio uero omnis cum tempore fit: beneuolentia esse amatio nullo modo potest.

Id quod etiam erga certatores contingit. beneuoli siquidem eis fiunt. si mulque cum eis uolunt. nihil tamen cooperarètur. sicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt.

Uidetur quidem hoc dicere, ut probet beneuolentiam non esse amationem, non tamen id facit: sed beneuolentiam non esse amicitiam ostendere uult. amicitia enim proprium est, ut simul cum amico agat quispiam, simulque operetur, & ad bona consequenda, & ad mala euitanda, ac fugienda ipsemet auxilium præstet. id quod in beneuolentia non est. qui enim certatoribus sunt beneuoli, id est ijs qui disco, cursu, luctra atque huiusmodi cæteris ludis certare in theatro consueuerunt: qui ijs, inquit, beneuoli sunt, simul quidem cum eis uolunt ut optato fine potiantur, et vincant: cooperari tamen, id est simul luctari: aut discum iacere minime uolunt. si igitur amici uolunt cooperari, beneuoli autem nolunt: beneuoli profecto amici non sunt. Ac rationatio quidem in secunda figura collecta est. At si beneuoli non sunt amici, beneuolentiam quoque non esse amicitiam manifestum est. in eadem figura rursus ita colligenda ratio est. beneuoli leuiter diligunt: amici non leuiter diligunt: beneuoli igitur amici non sunt: neque est beneuolentia amicitia. intelligimus autem de stabili ac uera amicitia, quæ proborum hominum est, cuius uidelicet principium est beneuolentia, ut ipse etiam Aristoteles procedendo declarabit.

Eustrat.

ff ij

Videtur igitur principium amicitiae esse, non secus atque amoris ea uoluptas quae ex aspectu percipitur. nemo enim amore capitur, nisi prius specie fuerit oblectatus. qui uero forma oblectatur, uihilo magis amore capitur: sed cum & absentes desiderat, & praesentes cupit. Ita uero etiam amici esse non possunt, nisi beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihilo magis diligunt. uolunt enim tantum bona ijs quibus sunt beneuoli, nihil tamen cooperarentur, nullamque pro ipsis molestiam susciperent.

Cum dixerit quid non sit beneuolentia, id est eam neque amicitiam esse, neque amationem: nunc quid sit ostendit: principium uidelicet amicitiae, & causam: ac principium quidem non finale aut materiale, neque etiam formale, sed efficiens tantummodo. Est igitur ita beneuolentia amicitiae principium, sicut pulchritudinis inspectio cum uoluptate ueneri amoris esse principium consueuit. quemadmodum. n. nullus est qui amore eo uenero capiat, nisi uiderit prius, letatusque aspectu fuerit: sic neque amici sunt illi, qui beneuoli prius non fuerint. sicutque non est amator, neque amare dicitur qui specie tantum delectatur, sed qui & absentem pulchritudinem desiderat, & praesentem sibi adesse semper cupit: ita amici & dicuntur & sunt, non qui uolunt tantum bona, sed qui ad bonorum consequutionem & acquisitionem cooperari et atque adiuuare amicos non recusant. Cum uero inquit / qui pulchritudine oblectatur nihilo magis amore capitur / nihilo magis sumit pro non continuo & necessario: ac si ita diceret, qui oblectatur forma non necessario, seu non continuo etiam amat: quippe cum pulchritudine oblectari uniuersalius & generalius sit, quam amare. qui enim amat, continuo specie etiam gaudet: non autem contra. simili modo quoque dictum est / beneuoli autem nihilo magis diligunt / id est illi qui sunt beneuoli non continuo, & necessario diligunt: sed qui amici sunt & diligunt: beneuoli etiam necessario sunt. nam cum principium amicitiae beneuolentia sit, finis uero amicitiae: quibus finis, id est amicitia inest, ijs principium quae est beneuolentia, inesse etiam necesse est: non tamen e contrario quibus principium, ijsdem continuo & finis inest. dictum enim iam est beneuolos uelle quidem bona ijs quibus sunt beneuoli, non tamen cooperari, & turbari, molestiamque ullam suscipere pro ipsis uellet: cum amici & labores, & molestias pro amicis libenter subire non vereantur.

Quocirca translatione utens aliquis esse ipsam principium amicitiae diceret: quae cum inueterata fuerit, & in consuetudinem deuenit, amicitia euadat: non ea quidem quae ex utilitate, aut uoluptate conciliatur: neque enim ob haec beneuolentia existit.

Quemadmodum qui cor fontem esse dicit, & qui clypeum Martis craterem & craterem clypeum Bacchi uocat, translatione utitur: sic qui beneuolentiam principium amicitiae appellat, ex translatione loquitur. sicut. n. cor non est proprie fons, neque crater est clypeus, sed translata ab altero quod proprium erat, appellatio est: ita neque mores, quod proprium amicitiae principium est, idem cum beneuolentia est. ex moribus enim originem habet amicitia, quos consequitur beneuolentia. ex translatione igitur beneuolentiam esse amicitiam dicere possumus. nam cum inueterata est, id est cum diuturnitate temporis inter se uersati fuerint illi qui beneuolentia se mutuo persequuntur, familiaresque fuerint effecti, amici euadunt: atque ita ex beneuolentia amicitia perficitur.

Sed forte esse locus hic rectius intelligatur, si lectionem alteram uerborum Aristotelis sequi uelimus, quae in nonnullis exemplaribus unius litterae immutatione ad hunc modum fertur: *δ' id μεταφ' ρων φ' α' α' εν αυτ' εν τ' is α' ρ' γ' εν αυ φ' λ' i' α' ν. i.* Idcirco translatione utens quispiam ipsam esse ociosam amicitiam diceret. ita. n. translationis uis facile apparebit, quae proportionem constat. sicut. n. crater scutum Bacchi, & scutum crater Martis per translationem reciproca dicitur: sic beneuolentia ociosa amicitia, & amicitia inueterata beneuolentia atque operosa appellabitur.

Nam qui beneficio est affectus, pro ijs quae accepit, beneuolentiam retribuit, iuste se gerens.

Vbi

Vbi ostendit beneuolentiam non esse amicitiam: nunc a beneficentiae retributione eam separat. plerisque. n. & beneuolentia recompensatio beneficii, et beneficii recompensatio esse beneuolentia uidetur: & eos qui beneficium referunt, beneuolos nonnulli appellant. unde inquit, ille qui rependit pro ijs quae accepit, beneuolentiam tribuit. quia. n. refert beneficium, beneuolus dici non debet. nam beneuoli bene quidem affectos esse, bonumque habere illos uolunt quibus sunt beneuoli: non tamen in ipsos conferunt quippiam. quocirca iusti potius huiusmodi qui gratias reddunt, quam beneuoli merito appellabuntur: aequalia enim retribuere iustum est.

Qui uero aliquem prospere agere uult spe utilitatis consequendae ex ea re: non illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodum neque amicus, si commodi alicuius causa illi obsequitur. omnino autem beneuolentia ob uirtutem & probitatem quandam existit, cum pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid uisus cupiam fuerit. sicut de certatoribus iam diximus,

Separauit superius beneuolentiam a beneficii retributione: nunc eandem ab amicitia se iungit quae ob utilitatem est. qui enim alterum prospere agere cupit, ut ex eius prosperitate utilitatem aliquam consequatur: non beneuolus illi est, sed potius sibi est amicus. eiusmodi enim est haec quae ob utilitatem consistit amicitia: sicut saepe dictum iam est. quemadmodum neque amicus proprie est ille, qui ob commodum aliquod suum alteri obsequitur: proprie enim est subintelligendum: quippe cum de eo qui ob uirtutem & uere est amicus, uera tantummodo oratio sit. Cum igitur beneuolentia ob uirtutem & probitatem oriatur, perspicuum est eam neque esse beneficii retributionem, neque amicitiam ob utilitatem, cum uolunt fortunata agere quempiam commodi nostri causa. superius etiam non esse eam ueram amicitiam demonstratum est, neque amationem, reliquum igitur est, ut amicitiae sicut ex translatione diceret quispiam, principium sit.

De concordia.

Cap. VI.

Concordia praeterea spectare quoque ad amicitiam uidetur: unde opinio nis consensus minime est: hoc enim ijs etiam qui mutuo sese ignorant, posset inesse. neque eos qui qualibet de re consentiunt, concordem esse inquit: uerbi causa, si de caelestibus consentiant: concordem enim de his esse ad amicitiam non attinet. sed ciuitates concordem esse dicunt, cum de illis quae consentiunt, consentiunt, & eadem eligunt, aguntque ea quae publice uisa fuerint.

Est etiam concordia amicitia ob ea quae conferunt & conducunt, non secus atque illa quae ob utilitatem fit: in eo tamen ab illa differt, quod quae ob utilitatem existit, & ob parua & ob magna, cum sordidis, atque e vulgo hominibus contrahi consueuit: concordia uero magnorum tantummodo causa fit, atque eorum quae toti ciuitati, seu ciuitatibus, ac gentibus conducunt. concordia siquidem Graecorum quo tempore ipsos Xerxes inuasit, communis totius Graeciae utilitatis causa euasit. Est igitur concordia amica quaedam res atque ad amicitiam spectans: ac propterea opinionis consensus non est. non. n. est necesse, ut qui opinionibus consentiunt, amici inter se etiam sint. sed fieri potest, ut qui uel inimici inter se sunt, uel se mutuo ignorant, eandem opinionem de aliqua re habeant. quid. n. uetat, quo minus & ego & inimicus meus aliquis, uel is quem ego ignorem, idem de sole sentiamus, maiorem eum esse tota terra opinantes: uel de aliquo alio caelesti corpore simili modo in opinione conueniamus? ut autem concordem sint, qui non sunt amici, seque mutuo non cognoscunt, fieri nullo modo potest. cum enim eadem eligunt, agunt quae ea quae omnibus simul uisa sunt: tunc concordem esse homines dicere consueuimus.

Circa agenda igitur concordem sunt, atque ea quae in magnitudine consistunt, & utrisque, uel omnibus inesse possunt. ut ciuitates cum omnibus uisum fuerit magistratus electione esse creandos: uel ineundam cum Lacedaemonijs societatem: uel regnare Pittacum, quando etiam ipse uoluerit. At cum uterque

Eustrat.

ff iij

seipsum uult, ut in Phoenissis, in seditione sunt.

Concordia igitur circa agendas res uersatur, quæ tamen non paræ sint, sicut diximus, sed magnæ, quæque inesse utrisque qui consentiunt, possunt. nam si alij queunt inesse, alij nequeunt, si ut concordies sint, fieri nullo pacto potest. nam si magistratus electione esse creandi, faciendaque esse societas cum lacedæmonijs omnibus uideatur qui in ciuitate sunt, concors ciuitas est: si alij uideatur, alij minime: discors & dissentiens. item si toti ciuitati placeat Pittacum regnare, & ipse etiam Pittacus uelit: concors ciuitas cum Pittaco est, & Pittacus cum ciuitate. at si uolente Pittaco ciuitas non consentiat: uel si consentiat ciuitas & Pittacus nolite neque ita concordia & consensus erit. Cum autem duo sunt & uterque regnare ipse uult absque altero, seditio est. ut in Phoenissis conspicitur. Phoenisse autem fabula est Euripidis, in qua Eteocles & Polynices filij Oedipi inducuntur, tanta seditione incitati, & discordia, ut potius extremam calamitatem & internicionem & sui, & familie totius uidere patiantur, quam cedere alter alteri iure regnandi uelit. Eteocles. n. Ad matrem Iocastam quæ ipsos conciliare inter se maxime cupiebat, ad hunc modum inquit:

Mater, ego nunc libere, quod sentio,
Tibi explicabo, rem tegens ambagibus
Nullis: supernas scanderem solis uias,
Si esset facultas mihi: nec ire sub nigram
Terram recusarem, atque ad ima tartara,
Magna ut Deorum sceptrâ possem consequi.
Bonum ergo cum habeam hoc, nemini concedere
Nunc illud o mater, tenere at mihi uolo.
& post multam ultro citroque habitâ altercatione, & contentione, ita subiugit Polynices:
Tota corruat domus.

Nam forte meus cruentus ensis ociosus non erit. Et paulo post:
Nec dum sopitæ spes iacent: sed spero dijs iuuantibus
Hoc interempto patrio nunc me imperaturum solo.
Cum igitur uterque se regnare cuperet & uellet, discordes maxime inter se erant.

Concordes autem esse non est, si idem uterque animo concipit, quodcumque illud sit: sed si quod in eodem est. ut cum & populus & probi uiri optimos regnare consentiunt. ita. n. omnibus contingit id quod appetunt.

Non est concordia, inquit, cum duo aliqui, aut plures idem in animo habent ac cogitant, quodcumque illud sit, siue regnum, siue possessio, siue honor, siue aliquid aliud: ita ut non omnium simul, sed unuscuiusque priuatim sit. uerbi causa, si Eteocles regnare se absque Polynice cogitet, Polynices uero simili modo absque fratre regnare se in animo habeat: ea concordia minime erit, licet in animo eandem rem, id est regnare absque fratre utriusque concipiant: sed ea est concordia cum consensus hic de eadem re est & in eodem, id est de eadem re & eadem persona: cum id quod uult alter, alter etiam eligit. ut si uult quispiam regnare, & ego regnare quoque ipsum uolo: concordia: si ille uult & ego nolo ipsum regnare, sed aliquem alium, uel me ipsum quoque: discordia & seditio inter nos est. quauis. n. de regno conueniamus, de persona tamen inter nos dissensio est.

Concordia uero ciuili esse amicitia uidetur: quemadmodum etiam dicitur. circa conducentia. n. uersatur, atque ea quæ ad uitam attinent. estque huiusmodi concordia inter probos uiros: hi. n. & secum, & inter se sunt concordes, cum in iisdem, ut ita dicam, sint. huiusmodi siquidem hominum uoluntates permanent, neque transfluunt, sicut Euripus: uoluntque ea quæ & iusta sunt, & conducunt: atque hæc communiter appetunt.

Cum dixerit concordiam esse consensum circa id quod conducit uel sibi, uel toti ciuitati, ciuile quid esse concordiam nunc ostendit: id est ciuili facultatis, non alicuius alterius disciplinæ, non naturalis, non disciplinæ partem quandam. Est. n. ciuile quid concordia, propterea quod circa ea quæ conducunt, uersatur, quæque ad uiuendum attinent. spectatur autem concordia

cordia & inter probos uiros, & prauos etiam homines. sed prauus cum parum admodum secum concordies sint, semperque ferè secum dissentiat: si erga alios & cum alijs non consentiat, mirum esse non debet. probi autem uiri eadem semper eligunt & uolunt, eademque operantur, atque agunt, id est ea quæ & iusta sunt & conferunt. ut cum firmæ semper, atque immutabiles uoluntates eorum sint, concordia etiam inter ipsos stabilis consequatur.

At ut prauus concordies sint, nisi parumper, sicut etiam ut sint amici, fieri non potest: cum in utilibus rebus ampliorem partem appetant: in laboribus contra & ministracionibus deficiant. cum. n. unusquisque sibi hæc uelit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune est, perit, cum ab his non seruetur: atque inde euenit, ut cum alijs necessitatem inferant, ipsi uero quæ iusta sunt facere nolint: seditione agitentur.

Prauos inter se esse concordies nisi parumper ac breui tempore, quemadmodum est amicos esse: breui. n. durat amicitia ipsorum: fieri non potest. nam cum superiorem conditionem appetant, pluraque ex utilibus habere uelint, pauciora contra ex laboribus & ærumnis, ut in quinto libro de iniusto agens dixit: seditione agitantur assidue, ac dissentiunt. nam cum uelit unusquisque prauus ampliorem partem utilium rerum, minorem uero noxiarum & molestiarum sibi conciliare, ac comparare: alterum ad examen reuocat, id est examinat ac iudicat, quasi dignus omnino illis sit: hoc est paucioribus bonis, et pluribus malis atque ita inter se dissentiunt, in seditioneque sunt: cum id quod commune est, non remaneat commune singulis ad se id distribuentibus, atque uendicantibus. atque id præcipue euenit, propterea quod cum cogant alios iuste se gerere, ipse agere quæ iusta sunt, nolunt. quo pacto enim uel ego ad iusta agenda a te inducar, si tu idem prius non facias: uel me nihil eiusmodi agente, tu cogi ad id faciendum poteris: oportet enim ut qui inducere me ad iuste me gerendum erga ipsum uult, prius ipse ita erga me se gerat. simili modo & ego prius iuste me gerere erga illum debeo, quem inducere ad idem faciendum uolo.

De beneficentia.

Cap. VII.

At uero benefici amare magis uidentur eos quos beneficijs affecerunt, quam affecti illos a quibus acceperunt. id quod quasi a ratione dissentaneum queri consueuit. Plerisque igitur id contingere propterea uidetur, quia hi debent, illis debetur. sicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non esse uolunt quibus debent: qui uero mutuarunt de salute debitorum curam etiam habent: sic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, utpote gratias recepturos, uelle illos esse quibus contulerunt: illis autem non esse curæ, ut quippiam retribuunt. Atque Epicharmus quidem fortasse diceret ipsos hæc ex prauo spectantes dicere.

Omnia persequitur, quæ cunctis amicitijs euenire consueuerunt. cuiusmodi est et hoc: quod illi qui beneficia contulerunt, magis amare uideantur eos qui acceperunt, quam qui acceperunt, eos qui contulerunt. quod quia a ratione dissentaneum, planeque absurdum est, causam eius inquirat. primumque aliorum hac de re opiniones refert, quibus ipse non assentitur: deinde eam quæ placet, subiungit. Dicunt igitur plerique eos qui beneficio sunt affecti, atque acceperunt, debere, ac quodam modo reddendæ gratiæ esse obnoxios: deberi uero illis qui contulerunt: atque ideo eos qui beneficium dederunt, magis: qui acceperunt, minus amare affirmant. sicut enim in mutuis fieri consueuit, qui debent, non esse eos cupiunt a quibus acceperunt: qui uero mutuarunt, præterquam quod uolunt esse & uiuere eos qui sibi debent, curam etiam de illorum salute habent, ut uidelicet recipere debitum possint: sic eos qui beneficium contulerunt, dicunt uelle eos esse & uiuere qui acceperunt, & quodam modo debent, quasi inde gratias recepturi sint: illis uero qui bene sunt affecti, non esse curæ, ut gratiam referant: ac propterea neque uelle eos esse ac uiuere qui benemeriti de ipsis sunt. si uero de uita ipsorum nihil curant, & uiuant ne an non uiuant, non laborant: quo pacto amare eos possunt? Atque hanc causam cur beneficio affecti de se benemeritos non ament, Epicharmus dicebat, plerosque

Eustrat.

ff. iij

ex prauo spectantes afferre. vel ex prauo considerantes, duplex. n. lectio reperitur, *θεωμενως* spectantes & *θεωρουμενως* considerantes: quarum tamen vtrarūq; eadem sententia est. quod dicebat Epicharmus huiusmodi est: pleriq; hæc ad quæstionis solutionem afferunt, ex prauo spectantes seu considerantes, id est ad prauitatem eorum qui beneficio sunt affecti respicientes. spectantes. n. ad id quod ab ingratis & prauis hominibus fieri consuevit, de omnibus in vniuersum qui beneficium acceperunt, ita pronunciant.

Sed esse hæc humana res uidetur. immemores. n. sunt plerique: magisq; beneficium accipere q̄ conferre appetunt.

Vbi causam dixit, quā pleriq; afferre consueuerunt, cur amare magis benefici eos videantur in quos beneficia contulerunt: postea opinionem suā hæc de re subiungit. obscuram tamen breuitas horum verborum sententiam reddit, quæ huiusmodi est: humana res esse hæc videtur. id est hoc quod fit, ad vere bona inquirenda ac dignoscenda, hominum negligentia proprium est. pauci. n. admodum sunt, qui moderari affectus virtutibus velint: seq; ita excolant, & adornent, vt quando, & quatenus oporteat, ita moueantur: dentq; operā vt mente atq; intellectu viuant. quippe cum mens precipue homo sit, vt in sequenti libro declarabitur. Cum igitur paucissimi sint huiusmodi homines: restat, vt multi prauis reperiantur: atq; ideo ingratis. ingratus enim vnusquisq; prauus est, amicitiamq; erga benemeritum non habet. Nam probi viri beneficos non secus ac seiplos amant, suntq; ad referendas gratias ac dandum, q̄ ad accipiendum promptiores. sicut enim vitij magis est accipere velle quam dare: ita magis afficere beneficio, q̄ affici virtutis est. quoniam igitur beneficia cōferre pleriq; nolunt, propterea etiam neq; amant.

Videretur autem huiusce rei magis naturalis causa esse, neq; similis ei quæ de mutuantibus relata est. non enim est dilectio circa illos, sed uoluntas ut salui sint, recipiendi causa. at qui beneficium contulerunt eos qui acceperunt, diligunt, atque amant, etiam si nulla in re ipsis utiles uel in præsentia sint, uel in posterum sint futuri. Id quod etiam in artificibus contingit: unusquisque enim opus proprium magis amat, quam ab opere amaretur, si animatum fueret. maxime uero fortasse circa poetas idem euenit, qui poemata propria perinde ac filios supra modum amant. Huic rei simile est, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipsorum est: id igitur amant magis, quam opus eum qui effecit.

Causam plerique dicebant cur benefici magis ament eos quos beneficijs affecerunt, similem esse cause foeneratorum & mutuantium. sicut enim mutuantibus saluos esse uolunt suos debitores: qui debent uero, nolunt esse & viuere eos quibus debent: ita benemeritos uel saluos esse eos aiebant qui beneficio fuerunt affecti: illos uero qui acceperunt, cum debeant, nolle esse eos à quibus acceperunt, nedum amare, ac gratiā referre. hanc causam cum non admittat Aristoteles, aliam quæ magis naturalis est, subdit: neq; simile est, inquit, id quod de mutuantibus dictum est. neque enim dilectio est & amatio mutuantium erga illos qui mutuati sunt, sed uoluntas tantum, vt salui sint debitores, quo recipere pecuniam suam queant. qui enim Socratem non eius ipsius causa, sed ob proprium commodum saluum esse uult: is non amat Socratem, neque amicus Socratis est, ob eas quas superius diximus, causas: benefici uero amant. non est igitur simile hoc: sed naturæ hominum magis insitum ac proprium. Sicut enim natura omnes scire appetunt, vt in libro de supranaturalibus dictum est: sicut item natura omnes esse ac viuere cupiunt: ita naturali quodā affectu propria opera, & actiones, & poemata omnes diligunt: sic parentes filios: sic poete & tragœdi poemata sua, ac fabulas: sic oratores suas orationes: sic artifices propria opera amore prosequuntur. Sicut igitur in his euenit: ita in illis qui beneficia contulerunt, & qui acceperunt, contingit. qui. n. beneficio est affectus, quasi opus benefici est. vnusquisq; uero magis opus suum amat, q̄ ab opere amaretur, si animæ esset particeps factum. quare benefici eos in quos beneficia contulerunt, quasi propria opera naturaliter amant: et si nullam ab ipsis utilitatem neq; in præsentia capiant, neque in posterum consequuturi sint.

Huiusce

Huiusce rei illud in causa est, quod esse est expetibile, atque amabile omnibus: sumus autem operatione & actu: uiuendo enim atque agendo sumus. qui fecit igitur, operatione opus ipsum quodam modo est: quocirca amat opus, propterea q̄ esse appetit. at hoc naturale est. quod. n. potestate est, id operatione opus ipsum indicat.

Causa, inquit, cur proprium opus vnusquisq; amet, ea est, q̄ esse & viuere omnibus expetibile est, atq; amabile. sumus autem nos non eo q̄ possimus esse, sed eo q̄ re ipsa & operatione iam sumus. sicut. n. oratorem esse eum non dicimus, qui infans est, & nondum didicit: sed eum qui arte iam instructus est, potestq; operari, & exercere oratoriā artē: & statuatam non uocamus æs quod rude est, sed quod figura statuæ iam est formatum: sic hominem, uel leonem, uel equum esse non dicimus eum qui nondum sit, & possit esse: sed eum qui iam est, & uiuit & uel operatur, uel ad operandum idoneus est. declarat autem quid sit esse operatione seu re ipsa & actu, cum inquit/ uiuendo & agendo/ idem enim est, cum dicimus: hic uiuit & operatur, uel potest operari: ut huiusmodi ratiocinatio sit: homo qui uiuit & operatur, uel potest operari, homo est: qui uiuit & operatur, est actu & operatione: qui est igitur, actu est. si igitur esse actu atque operatione expetibile omnibus, atque amabile est: opus uero exempli causa Socratis nihil aliud est, nisi ipse Socrates actu: ac fecit, ut Socrati opus ipsius amabile sit: propterea q̄ esse Socratis qui operatus est, ac fecit, res effecta ipsa est. opus autem esse actu eum qui operatus est, non est prorsus obscurum: imago enim operatione atque actu pictor ipse est. nam ars potestate est id quod ab ipsa efficitur. ædificatoria. n. nihil aliud est q̄ ædes cum lapidibus. hæc ædes igitur ædificatoria est cū lapidibus: estq; in æde ipsa ædificatoria, seu ædificator, non quatenus homo, sed quatenus ædificator atque eiusmodi artifex est. q̄ si ædificatoria ars ædes est cum lapidibus, ædificatoria uero atq; ædificator idem sunt: ædes atque ædificator idem erunt: eritq; ædes actu ipse ædificator. Quare etiā qui beneficio est affectus, nihil aliud erit, q̄ ipse ille qui affecit. esse. n. & operatio benefici in eo est qui beneficium accepit: at esse est amabile: amabilis igitur est qui beneficio est affectus, illi qui affecit. beneficis autem ab eo in quem contulit beneficium, propterea nō amatur, quia esse eius qui affectus est, in eo minime est qui afficit: neq; quicq; ab affecto in eum qui affecit profectum est, ut inesse aliquid ipsius in illo queat.

Adde q̄ ei qui beneficium contulit, honestum illud est quod actione est profectum: quare gaudet eo in quo illud est. qui uero affectus est, nihil honesti habet in illo qui affecit. sed si modo quicq; habet, id est quod conducit. at id minus iucundum, atque amabile est.

Qui beneficium contulit, honestum quoddā egit, quod ipse ille est qui accepit, in eo uidelet q̄ accepit. in eo uero qui contulit, nulla honesta res inest, quæ ab eo qui accepit, fuerit facta. quare qui beneficio affecit, dum uidet proprium opus, gaudet, idq; amat. affectus aut cum nihil sui in illo qui affecit, inspiciat, neq; gaudet, neque amat: nihil. n. honesti quod ipse egerit, in bene merito apparet atque elucet, ut ob id lætari, atque amare ipsum queat: sed si modo quicq; est, id non est honestum sed quod conducit. quod confert enim accipienti in dante est. at quod confert, minus est iucundum, minusq; amabile q̄ honestum. quod confert. n. & conducit, est utile: utile est quo bonum aliquod acquiritur. atque ita bonum finis est: quod conducit, ad bonum tendit. sed sanitatem quæ finis est, magis amamus, quam sanguinis missionem aut purgationem, quæ sanitatis causa fiunt. magis igitur bonum quod finis est, q̄ conducens quod ad finem tendit, quocq; bonum ipsum comparatur, amabile est: at in eo qui beneficio est affectus, bonum quoddam afficientis conspicitur, in afficiente uile quoddam affecti inest: magisq; ut dictum est, bona amamus q̄ ea quæ utilia sunt, & conducunt: natura igitur comparatum est, ut qui beneficium contulit, magis amet eum qui id accepit, q̄ ab eodem redametur.

Præsentis siquidem operatio, futuri spes, facti memoria iucunda est. at iucundissimum est quod operatione consistit, atque amabile simili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honestum enim est diuturnum. ei uero qui

est affectus, præterijt utilitas.

Hoc quoque ad confirmationem eiusdem rei subiungitur: quod videlicet qui beneficium contulerunt, magis amet eos qui acceperunt: quod contrarium est: quod huius rationis collectio in hunc modum: si iucundum est amabile, quod magis est iucundum magis amabile erit: at iucundum est amabile, sequitur igitur ut magis iucundum magis quoque amabile sit. est autem presentis rei operatio, factæ memoria, futura spes iucunda: vel enim cum operatur quisquam honeste, gaudet & voluptatem capit: vel cum se aliquid huiusmodi fecisse in memoriam reuocat: vel cum se facturum sperat, aut consequuturum boni quippiam. natura autem magis iucunda sunt, maioremque voluptatem & oblectationem afferunt presentia quam vel præterita, vel futura: estque qui beneficium contulit, sicut ostendet, ut præteritum: qui accepit, ut presentis ac permanens: qui accepit ergo utpote presentis ac permanens, quam qui præterijt, neque amplius est, erit amabilior. Nam si quod presentis est, iucundius est quam præteritum: qui vero beneficio affecit, præterito: qui affectus est, presenti correspondet: efficitur, ut beneficio affectus iucundior sit, quam qui affecit: si iucundior, amabilior quoque sit necesse est. Atque hæc Aristotelis argumentatio est. Ponit autem primum id quod causam hanc potissimum continet, cum inquit, at iucundissimum est quod operatione consistit: id quod perinde est ac si dixisset, quod est presentis. nam præterita & futura iucunda quidem sunt, non tamen iucundissima: presentis vero, quod operatione et actu est, est iucundissimum. iucundissimum autem est, quod summum iucundi incrementum adeptum est, sicut candidissimum quod ad summum candorem increuit. est igitur presentis iucundissimum omnium, atque amabile simili modo, id est amabilissimum: atque ideo præterito amabilius. Quod si presentis amabilius præterito est: eius vero qui affecit beneficio, honestum opus presentis est, ac permanet, qui ille ipse est, qui est affectus: utilitas autem beneficio affecti hominis iam abiit: constat, cum qui affecit, naturaliter magis amare, quam qui est affectus: propterea quod, sicut declaratum est, presentia magis quam præterita & futura natura amare consueuimus. Verum quo modo opus eius qui affecit, manet, eius autem qui affectus est, abiit: cum beneficio affecti opus quæ est utilitas, eorum sit quæ ad finem tendunt: eius vero qui affecit, quæ est honestas, finis sit: euenit, ut in agendis rebus præteritis ijs quæ ad finem conducunt, finis ipse superueniat, qui actu est ac permanet. Perfrictiones. nam & sanguinis missiones, & portiones medicæ quæ sanitatis causa adhibentur, non sunt, neque permanent, ubi conualuit ille qui ægrotabat: sed finis ipse permanet, quæ sanitas est. Item cum esuriens quisquam, fameque confectus sumpto cibo recreatus est, ac vires recepit: cibus qui ad alimoniam utilis fuit, abiit ac præterijt, vires corporis resumptæ remanent. Simili modo in agendis rebus contingit: ut si pecunijs mutuo acceptis quisquam mercaturam exerceat, ac lucretur, diuesque ex inope efficiatur: diuitie, quæ est finis, atque ipse diues manet: quod utile ad eas consequendas fuit, præterijt. Id quod ex ijs quæ quotidie videmus, manifestum esse facile potest. cum. nam ad sceneratores accedunt, qui pecunia indigent, multum ac magnum id esse existimant quod mutuo accepturi sunt: ubi vero ipso illo mutuo diuites euaserunt, id extenuat, & perinde ac vile atque abiectum quippiam contemnant: atque omnino quasi nihil sit, nihilque contulerit, nihili faciunt. Ac propterea fit ut qui mutuauit, amet, quia diuitiæ & copiam quarum ipse causam suggessit, manent: qui vero est mutuatus, ob antedictas causas non amet.

Ac memoria quidem honestarum rerum iucunda est: utilium non admodum, uel minus. expectatio uero sese habere contrario modo uidetur.

Possimus hoc duobus modis intelligere: uno, ut ita absolute dictum sit, ad explicandam differentiam, qua honesta & utilia præterita à futuris distat: altero, ut quasi solutio obiectionis sit, quæ afferri posset. Prior sententia ita erit: honestarum rerum præteritarum memoria magis iucunda est, utilium minus: futurarum autem e contrario utilium iucundior, honestarum minus iucunda esse consueuit. Nam cum honesta fines sint, utilia quæ ad finem conducunt: fines autem existere non possunt absque ijs quæ media sunt ad finemque conducunt: in futuris magis iucundæ nobis sunt pecuniæ quibus felicitatem ac copiam consequuturos nos esse speramus, quam copia ipsa, diuitiarumque felicitas, quæ quia longius abest, minus afficere animum nostrum solet. in præteritis vero finis, id est honestum ipsum iam euenit, ut eorum quæ ad ipsum conducebant, nulla amplior utilitas sit: atque ideo eorum memoria vel nullam, vel minorem

minorem iucunditatem, quam finis afferat. victoriæ. nam iam acquisitæ memoria, quam earum rerum quæ ad victoriâ conferebant, longe iucundior est. Vel igitur hæc Aristotelis verba ita sunt intelligenda: vel dicendum, solutionem esse hanc dubitationis quæ ob antedicta oriri posset. Quo modo enim, diceret quisquam, o Aristoteles iucundissimum est id quod est actu & operatione: ac propterea qui beneficio est affectus, utpote in actu & operatione ipsa constitutus amari consueuit: nam si beneficium nunc esset beneficium, nuncque operaretur, conferretque beneficium: fortasse id esset consentaneum. cum autem non operetur nunc, sed iam operatus sit, qui fieri potest, ut ob id magis amet, quia operetur? Ad hanc obiectionem respondere his verbis potest, perinde ac si ita dicat: quauis etiam concedat quisquam beneficium non agere atque operari erga aliquem, sed egisse iam, operatumque esse: sic quoque fit, ut natura magis amet qui beneficium contulit, quam qui accepit. in. iucundior est, atque amabilior honestarum rerum, quam utilium memoria: beneficium autem utilia egit, ex quibus honesta consequuta sunt, quæ etiam permanent: honestarum rerum quæ euenerunt, & finis recordatur ille qui affecit, propterea quod videt ea quæ seruantur, & permanent: qui affectus est, non ea, sed utilia tantum memoria tenet. eius. nam tantummodo quod mutuo accepit, recordatur, qui mutuatus est, non etiam eorum bonorum quæ ex mutuo euenerunt. Atque ita fit, ut natura magis amet ille qui affecit beneficio: minus qui est affectus. nam quod omnes ferè bonorum quæ ex mutuo sunt consequuti, obliuiscatur, inde apparet, quod cum in mentem ipsis venit, se mutuo accepisse, atque ex ea re bona multa acquisiuisse, quodam modo ægre ferre consueuerunt.

Atque amatio sanè effectiōni: amari affectiōni simile est. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos consequuntur, qui in actione excellunt.

Si excellere, & dominari magis cupimus, quam excelli, ac subijci: benefacere autem est excellere, bene affici excelli: sequitur, ut benefacere & beneficia conferre naturaliter amemus. at benefacere nihil aliud est quam ille ipse qui accipit beneficium: magis igitur qui beneficium confert, natura amat eum qui accipit: quam qui accipit, eum qui confert. nam beneficio affici est excelli, excelli autem molestum est, ac minime amabile: minime amabile igitur est beneficio affici. excelli præterea in excellentia eius qui excellit, conspicitur: quare qui excellit, amabilis non est: at beneficium excellit: amabilis igitur etiam ipse minime erit. benefacere item est excellere, excellere amabile est: benefacere ergo amabile est: excellentia autem benefici, & esse eius quatenus excellit, beneficiumque est, in eo conspicitur qui excellit, beneficiumque est affectus: beneficio affectus igitur amabilis est: magisque est naturale ut ille amet qui affecit beneficio, quam qui affectus est. Beneficium autem, quatenus est beneficium, operationemque eius in eo esse qui beneficium accepit, inde perspicuum est, quod pictor quoque ea ratione qua pictor est, operatioque eius in imagine picta esse dicitur. Hæc loci huius sententia est. sed verba ipsa et consideremus. Amatio inquit & amare effectiōni est simile: effectiō autem in efficiente est, sicut affectiō in eo qui afficitur: efficiens autem est qui confert, non qui accipit beneficium: in eo igitur qui confert, amatio atque amare est, non in eo qui accipit. sciendum vero effectiōnem & affectiōnem, non secus atque ascensum & descensum subiecta re idem esse, ratio ne differre: sicut in naturali lectione copiosius dictum est. Cum igitur amatio in beneficio, sicut effectiō in efficiente sit: consequitur, ut illi qui in actione excellunt, id est benefici, magis ament. actionem enim beneficium, ac beneficentiam hic appellat. beneficos autem qui in actione excellunt, id est qui in eo excellunt, quatenus benefaciunt. fieri enim potest, ut qui in hoc excellit, alia in re excellatur, sitque inferior. Quemadmodum Alexander rex cum militari peritia & diuitijs præceptorem suum Aristotelem superaret: ab eodem tamen sapientia ac naturæ cognitione longe superabatur. Amare autem & quæ ad amicitiam pertinent, idem est.

Præterea omnes ea quæ laboriose facta sunt, magis amant: ut qui pecunias acquisiuerunt, magis, quam qui ab alijs acceperunt. at beneficio affici labore uacare: benefacere laboriosum uidetur.

Magis esse amabilia, magisque à nobis amari ea quorum acquisitio cum labore fit, quam ea quæ facile, sineque ullo labore nobis eueniunt: pecunijs, ijsque quæ plerumque fieri solent, declarat. qui enim à parentibus, vel amicis, vel quibusuis alijs pecunias sine ullo suo labore acceperunt

facillime eas petentibus, atque indigentibus exhibent: quandoque etiam quibuslibet hominibus, quibusque non oportet, eas profundunt. qui vero acquisierunt, sibi quoque eas labore atque ærumnis compararunt: amat quæ maxime, sibi quoque eas quam maxime possunt, nituntur referuare: quippe, qui difficultatem in illis acquirendis experti sunt. quod si quod laboriosum est, difficulter que comparatur, diligimus, atque amamus: benefacere vero ex iis quæ difficulter comparantur, sit: præfens enim argumentatio beneficis iis qui cum labore acquisierunt, videtur convenire: benefacere igitur, conferre quoque beneficium laboriosum est: quare etiam amabile. at benefacere & beneficium ipse ille est, ut diximus, qui accipit: qui accipit igitur, qui confert beneficium, amabilior est. Põr etiam argumentum hoc ad omnes beneficos accommodari, non ad eos tantummodo qui sudore comparatas opes distribuunt. dare enim absolute qui accipere molestius est: quod molestum est, id dum recedit, est amabile: cuius. n. absentia est molesta, amabile est.

Propterea etiam matres liberorum sunt amantiores: laboriosior siquidem generatio est, magis quoque suos esse filios sciunt. id autem beneficis quoque esse proprium videtur.

Exemplo matrum idem confirmat. inquit enim matres magis amare liberos quam patres, propterea quod generatio laboriosior est, ac molestior. quavis. n. in concubitu, feminis quoque emulsiõne similis voluptas utrisque sit: in toto tamen tempore post conceptum usque ad partum labores, & molestias omnes mater suscipit. Sicut igitur matres erga filios sunt affectu: ita benefici erga ea, quæ dant alijs. at illi qui accipiunt, sunt, quodam modo, ut diximus, dona ipsa quæ à beneficijs accipiunt: qui accipiunt igitur, magis amantur. Matres autem, ut inquit, non tantum quia procreationem laboriosorem sustinent, magis amant quam patres: verum etiam quia suos esse filios magis quam patres cognoscunt. hoc vero dici etiam de benefico potest: magis enim scit ipse etiam id quod dedit suum esse, quam qui accepit. nam qui accepit, existimare possit id quod accepit, non esse eius qui contulit, sed ab alio aliquo illum accepisse, quo indigentibus summius ministraret. Hoc igitur quod de matribus dictum est, accommodari quoque beneficijs potest. sicut enim generatio coitu laboriosior est: ita beneficium conferre quam accipere esse difficilius solet. & sicut matres suos esse filios magis sciunt quam patres: ita qui conferunt beneficia, magis cognoscunt quam qui accipiunt, se propria, non aliena distribuere. Aliter etiam hoc quod ad matres spectat, accommodari beneficijs potest in hunc modum: tria sunt quæ ad tria alia proportione conveniunt: mater, foetificatio, filij: & beneficium, acquisitio, beneficio affectus. matri respondet beneficium: acquisitio pecuniarum foetificationi: filijs beneficio affectus. Quemadmodum igitur matres ob foetificationis laborem & molestiam magis filios amant: ita beneficium propterea quod cum labore ea acquisiuit quæ dedit, magis beneficio affectum diligit. patri item beneficio affectus conferri potest: nam sicut pater minus amat liberos, eo quod cum voluptate eos genuit: sic beneficium affectus, quia absque labore et cum voluptate accepit beneficium, minus beneficium amare consuevit.

De amore sui.

Cap. VIII.

At enim dubitatur, utrum amare seipsum maxime, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui seipsum maxime amant: & quasi in dedecus sui amatores appellant. videtur que prauus sui causa omnia agere, ac tanto magis, quanto improbior fuerit. unde ipsi crimini dant, quod ab seipso nihil agat.

Quonia homines eos qui sui amatores sunt, interdum laudant, interdum vituperant: in dubium venit, utrum qui laudant, an qui vituperant, magis admittendi sint. quippe cum tam qui laudant, quam qui vituperant, dicere simili modo & probabilia, & absurda videantur. Primum igitur quæ dicant illi qui vituperant, ponit. increpant enim, inquit, eos qui se amant: & quasi turpi ac dedecoroso φιλανθια. i. amoris sui ipsius nomine sugillant. cum. n. contendunt, & rixantur: in conuicio sui amatores eos vocant: quasi sui amator nihil aliud sit, quam turpissimus, & pessimus. Vbi vero dixit existimare homines eos qui sui sunt amatores, esse prauos: ratiocinatione id colligit in hunc modum: Sui amator omnia sui causa agit: qui sui causa

causa omnia agit, est prauus: sui igitur amator est prauus. maiorem autem propositionem quæ ait, qui causa sui omnia agit, est prauus, significauit, dum dixit: videtur quoque prauus sui causa omnia agere, & tanto magis quanto &c. cum enim dicere deberet, qui causa sui omnia agit, est prauus: non ita dixit, sed, prauus causa sui omnia agit: per hoc enunciatum alterum quoque reciprocans intelligens: quod ita inquit, qui causa sui omnia agit, est prauus: & prauus est, qui causa sui omnia agit. Põr tamen sic quoque huius argumendi collectio fieri: prauus causa sui omnia agit: qui causa sui omnia agit, est sui amator: prauus igitur est sui amator: ut maiorem propositionem sicut in priore ratiocinatione intelligendam reliquerit, minorem vero tantum posuerit. Crimini dant igitur sui amator qui nihil ab seipso agat, id est nihil quod remotum, proculque à seipso sit: prauus. n. nihil agit quod remotum sit ab utilitate sua, & commo modo. quod idem est, ac si dixisset: nihil agit quod non vel ad incrementum suarum opum, vel ad corporis voluptates, & luxum conducatur.

Probus autem ob honestatem: atque id eo magis, quo melior est: amici quoque causa: sui autem causa agere omittit.

Prauus quidem, ut dictum est, id est sui amator sui causa omnia agit: atque ob id sui amatoris nomine quasi turpi & infami notare consueuerunt. at probus omnia quæ agit, honestatis causa agit: & quanto melior est, honesta magis agit: magis quoque agit amici causa quam suam: magis quoque ob amicum in iudicium sistet, si incidat occasio: magis quoque ob amici aut patriam utilitatem, quam suam: molestias quoque & labores subire, sumptus quoque facere non grauabitur. Quod autem inquit, sui autem causa agere omittit: idem est quod prætermittit & negligit. relinquit. n. commo modum proprium, ac reijcit, ut amico opem ferat, & succurrat.

Ab orationibus tamen his opera ipsa discrepant: atque id non absurde. dicunt enim eum maxime amandum esse, qui maxime sit amicus: maxime uero est amicus, qui uult bona ei cui maxime uult, illius causa, etiam si id sciturus sit nemo. at hæc unicuique erga seipsum, & cætera etiam omnia quibus amicus definitur, maxime insunt. dictum siquidem est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoque deuenire. proueria item omnia consentiunt. ut una anima. & communia omnia amicorum. & æqualitas amicitia. & tibiæ genu propinquius. omnia enim hæc unicuique erga seipsum maxime insunt: quippe cum amicus maxime sibi ipsi sit. Amare igitur etiam seipsum maxime oportet.

Iis qui dicunt aut eum qui causa sua omnia agit, esse prauum: aut eum qui nihil causa sua agit, esse bonum: opera ipsa. i. res ipse non consentiunt. nam prauus potius, quam bonus est, qui nihil causa sua agit. Si quis enim diligenter considerans aduerteret naturæ opus esse hominem: qui causa veri hominis omnia ageret, probus is, non malus esset existimandus. quia vero quis sit verus homo, plerique ignorant: ideo ita inconsiderate sententiam proferunt: eum quoque qui omnia causa sua agit, esse malum asserunt. nam qui cognoscit verum & proprie hominem mentem esse quæ in nobis est: atque ob id omnia agit, quæ ad eam excolendam, à vitiorum quoque omni labe puram conseruandam spectant: is vere & sui amator est, & probus, non malus. quare opus hoc, quod est agere illa quæ mentem nostram ita instruunt, ut ab his infernis rebus subleuata ad superiora excitetur: ab oratione illa discrepat, quæ ait, omnia causa sua agenda non esse. Qui igitur omnia causa veri hominis facit: vere sui amator est, ac propterea bonus. qui autem hominem nihil aliud esse quam corpus opinatur unicum cum irrationali animæ parte: idem quoque & diuitiarum sine carentibus appetitionibus, & luxibus immoderatis studet excolere: is ne amator quidem sui est: cum non seipsum amet, sed turbam quæ in ipso est, multorum quoque capitum hydræ. i. cupiditatem diligit. Quare opera ipsa & actiones eorum qui vere et proprie sui amatores sunt, cum orationibus quæ inquirunt, eum esse prauum qui causa sua omnia agit, consentire minime videntur. atque id non absurde, neque sine ratione euenit. dicunt enim amandum esse eum qui maxime sit amicus: qui autem uult bona alicui, ei cui maxime uult, maxime est amicus: cum ea videlicet uult illius causa, non quo etiam ipse simul cum eo bonis amici fruatur. Cum dixerit igitur prius cur sui amatores vituperent nonnulli, turpentes quoque

esse sui amorem existimant: nunc quo spectantes alij laudabilem esse sui amorem statuunt, ostendit. inquit enim, ut summam quod dicit, colligam, in hunc modum: dicunt enim qui honestum quid, & laudabile esse sui amorem asserunt, si illum maxime amicum appellamus, ac laudamus, vereque amicum esse dicimus, qui amicum suum non secus ac seipsum diligit: atque hoc vere amicitie argumentum existimamus, cum quis amicum sicut seipsum amat: amare seipsum non prauum, sed bonum est. nam si amare seipsum esset malum, amare quoque amicum sicut seipsum prauum esset, ac vituperatione dignum. eritque ex conditione secundum reciprocationem quae cum oppositione est, ratio huiusmodi. si prauum est amare seipsum, amare quoque amicum ut seipsum est prauum: sed amare amicum ut seipsum non est prauum: amare igitur seipsum prauum non est. non igitur amor sui, sed odium sui turpe potius est. 10
Atque haec sunt quae dicit, verba autem ipsa consideremus. Amicus, inquit, ille est qui vult amico bona, etiam si voluntatem eius noscat nemo. verus enim amicus eligit ac vult bene agere amicum: ut autem voluntatem eius cognoscant alij, non laborat. haec autem erga seipsum vnicuique insunt, id est velle bona illius causa. omnes enim bona maxime sibi ipsi volunt, suique causa: & caetera omnia, quibus amicus definitur: quae videlicet declarantur ex proverbij, quae paulo post dicentur. Quod vero inquit/dictum est omnia quae ad amicitiam attinent, a seipso ad alios deuenire/ita est intelligendum: amicitiae, id enim significat hoc verbo φιλική amicitia, seu quae ad amicitiam spectat, ad alios quoque deueniunt, & pertingunt, cum amant amicos homines, ut seipsum: voluntque amicis ea euenire, quae sibi etiam optant. cum enim hoc, cum amat seipsum quilibet, ad alium quoque peruenit, ita ut etiam simili modo il- 20
lum amet: vera amicitia ea est. Proverbiaque omnia quae de amicis feruntur consentiunt cum huiusmodi orationibus. cum dicimus enim communia amicorum esse omnia, idem est ac si dicamus, vere amicos illos esse, qui amicis ea bona quae sibi ipsi etiam volunt. Item amici sunt quorum una est anima, & amare est aequalitas quaedam, eadem haec significat. Pari modo quoque genu tibiae vicinior est, amicitiae hanc coniunctionem declarat: genu namque tibiae, quod os cruris est, inheret semper, atque annexum est. Quae si vera amicitia ex his quae nobis ipsis volumus, iudicamus: amare se ipsos, suique amatores esse homines debent, at si id faciendum est, sui amor turpis minime est.

Cum igitur utriusque probabilitatem afferant, non iniuria in dubium uenit, utros sequi magis debeamus. Quocirca fortasse huiusmodi orationes quor- 30
sum utriusque, & quatenus verae sint, diuidendum est ac distinguendum. Si itaque statueremus quo pacto utriusque sui amator appellat, forsitan hoc constaret.

Vbi posuit utrorumque rationes, & eorum bonum esse amare seipsum, & eorum qui turpem esse sui amorem asserunt: utrius inquit, cum utrorumque oratio probabilis esse videatur, assentiendum est: his ne qui amare seipsum oportere affirmant, an illis qui negant: cui interrogatori postea responsionem subiungit, orationes asserens quibus isti utuntur, esse diuidendas, id est nomen ipsum φιλαυτία s. amoris proprii quod utriusque praetendunt, in res significatas diuidendum esse, ac distinguendum: quippe cum non simplex sit, sed aequiuocum, non secus ac canis. quod ubi fecerimus, utrosque tam qui aiunt, quam qui negant amare unum- 40
quenque seipsum oportere, recte dicere inueniemus.

Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos sui amatores uocant, qui sibi in pecunijs honoribus, & uoluptatibus corporis amplius uendicant. plerique. n. haec appetunt: hisque, perinde atque optima sint, omni studio incubunt. unde et decerabiles res ipsae euaserunt. Qui ergo in his plus sibi usurpant, cupidita- 50
tibus, atque omnino affectibus, irrationalique animae parti obsequuntur. huiusmodi autem plerique e uulgo sunt. atque iccirco a plerisque qui prauis sunt, imposita appellatio est. Merito igitur his qui ita sui sunt amatores oppro-

brium datur. Distinguentes igitur dicere debemus, sui amorem esse duplicem, amare videlicet & excolere turbam quae in nobis est rationis experta, id est cupiditatem, ita ut in verum hominem, quae mens nostra est, dominetur: qua efficitur, ut in pecunijs, & honoribus & corporis

ris voluptatibus amplio rem partem quam alij habere studeamus. nemo enim est qui cum sensum solum propositum habeat, ex eoque vitam traducat: his non oblectetur, & gaudeat, quasi optima, ac pulcherrima, nobisque accommodatissima sint. atque unum quidem hoc est amoris sui significatum prauum, ac turpe. hic enim sui amator, qui neque vere seipsum amat, pessimus re vera, ac turpissimus est: quippe cum homo sensus minime sit, quem ipse amat, sed mens, quam luxu, & libidinibus occaecat, atque opprimit. Sed huiusmodi homo sui amator a plerisque appellatur, qui hominem esse arbitrantur animal, quod ex corpore constat atque illa anima, quae cum irrationalis sit, & separari a corpore nequit, & cum corpore interit.

Eos autem qui huiusmodi res sibi attribuunt, solere a plerisque sui amato- 10
res uocari dubium non est. nam si quis semper uel iusta agere, uel temperantia, uel qualiacumque alia ex uirtute maxime omnium agere studeat, semperque quod honestum est, sibi uendicet: eum sui amatorem appellabit nemo, neque uituperabit. quamquam is magis esse sui amator uideretur: cum ea quae maxime & honesta, & bona sint, sibi attribuat: suique praestantissime parti obsequatur, eiusque in omnibus obtemperet.

Alterum est sui amoris significatum, cum enim qui vere homo est, quilibet amat: id est partem eam quae in nobis sapit, ac cogitat. huiusmodi sui amator turpis minime est, sed honestissimus, propterea quod uerum hominem amat. plerique autem e uulgo iniustos & intemperantes, eosque qui irrationalem partem, & curant & saginant, sui amatores uocare consueverunt: non eos qui mentem, qui uerus homo est, excolunt: cum tamen re uera hi uere sui amatores sint, quippe qui illam partem animae amant, qua homo est homo: sibique, i. menti suae: eam enim praestantissimam partem sui uocat: honestissimam atque optima attribuunt. honestissima autem & optima uirtutes & scientiae sunt.

Sicut autem & ciuitas esse maxime id uidetur quod in ipsa praestantissimum est, & omnis alia congregatio: ita & homo. & sui amator igitur est, qui id amat, eiusque obsequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, quod mens contineat reliqua & uincat, aut minime: quasi id unusquisque sit. uidenturque 30
egisse ipsi, & sponte, ea quae cum ratione maxime egerunt.

Cum dixerit probum uirum praestantissimae sui parti obsequi, eiusque in omnibus obtemperare ac parere, ut omnia quaecumque iusserit, faciat, atque exequatur: quippe cum sola ea agat quae rationali parti placent: ratione uero carentis partis appetitiones, ac cupiditates fugiat, atque auerteretur: nunc quae sit praestantissima in nobis pars, cui probus uir obsequatur, declarat. Quemadmodum. n. ciuitas non est neque moenia, neque domus, neque omnes absolute qui in ea habitant, ut in libris de rebus publicis dictum fuit, ac demonstratum: sed est id quod praestantissimum in ipsa est, id est quod maxime est principale, principatumque obtinet, quod Graeci κρηνώτορον dicunt: exempli causa, in regno rex: in populari statu populus: in paucipotentia paucorumque administratione ditiores: in optimatum gubernatione, optimi quique: in tyrannide tyrannus: ita etiam homo proprie pars ea animae nostrae est, quae natura idonea est atque instructa ad principatum obtinendum: quae est illa quae rationis est capax, quae sapit & cogitat. Vnde etiam sui amator proprie est, ut diximus, qui hanc amat, huicque obsequitur. i. qui ea agit ac facit quae huic placent. Continentem item & incontinere appellamus cuius mens uel continet cupiditatem ac cohibet, & dominatur, uel non continet, sed vincitur: quippe cum ea unusquisque sit. mens enim Socratis, aut Platonis, Socrates ipse, aut Plato proprie est: caeterorumque hominum simili modo. egisseque hominem aliquid dicimus & sponte egisse, cum ex ratione egit. Nam si non ex ratione actum quippiam sit, id non hominem egisse, aut non sponte dicimus, sed aut iram uel cupiditatem id fecisse, aut ab ira quempiam uel cupiditate 50
impulsum perpetrasse.

Id igitur praecipue esse unumquenque, probumque uirum praecipue id amare, obscurum non est. unde etiam sui amator maxime esset, diuersa quidem specie ab eo qui uituperatur: qui sane tanto differt, quanto uita cum ra-

tione illi præstat quæ ex perturbatione traducitur, & appetitio uel honesti, uel eius quod conferre uideatur.

Id igitur, id est mentem præcipue esse hominem perspicuum est. probumque virum hæc maxime amare. iracundiã enim & cupiditatem eatenus amat, & curat, quatenus ad salutem corporis facit. unde proprie etiã sui amator dici debet, diuersus tamen ab eo qui vituperatur: qui sanè tanto differt, quãto ille qui ex ratione uiuit, ei antecellit qui ex perturbatione vitã traducit. uiuere enim ex ratione probum virum patet. cum semper appetat id uel quod re vera honestum est, uel quod conferre uideatur. quod. n. conferre ad honestissima quæque uidetur: etiã si re vera honestum non sit, appetitur à probo uiro: quippe cum non omne quod uidetur conferre, cõtinuo etiã honestum absolute sit, sed eatenus tantummodo, quatenus ad honestissima conducit.

Eos itaque qui circa honestas actiones præcipue student, omnes admittunt ac laudant. si omnes autem ad honesta consequenda certaret, honestissimaque agere contenderent: & publice omnibus opportuna, et priuatim singulis maxima bona euenirent. siquidem uirtus tale quid est.

Qua de causa eos qui re vera sui sunt amatores, non vituperemus, sed admittamus, hic explicat, ita ferè inquit: huiusmodi homines non absolute, ut sui amatores admittimus: sed ut eiusmodi, qui circa honestas actiones versentur, honoramus, ac laudamus. Hoc ubi dixit, deinceps qualis ipse esset vita, quãtoque amore erga omnes uirtutes flagraret optimus hic philosophus ostendit, cum inquit: si omnes ad honesta certarent, id est si omnes studerent, ac niterentur in honestarum operatione, optimisque actionibus certatim alter alterum vincere: & ad uirtutem exercendã omnes vires intenderet: & publice omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent: nihilque mali in vita hominum versaretur. maxima bona autem uirtutes & scientias, honestasque artes appellat. Estque hoc quod inquit, uoto simile: perinde ac si ita diceret. utinã omnes honestissimarum rerum acquisitioni incumbere, ad uirtutesque & scientias amplectendas essent incitati: continuo malum omne, omnisque aris nostræ labes ac perniciës è medio tolleretur: & communiter omnibus, & priuatim singulis honestissima quæque inessent.

Quo circa bonus uir esse sui amator debet: nam honesta agendo & sibi, & alijs proderit. prauus non debet: eo quod prauos affectus sequens & sibi & alijs nocebit.

Debere sanè bonum virum sui esse amatorem, hinc etiã patet. nam si uerus amicus bona ei uult, cui est amicus, omniaque agit & studet ut honestissima quæque amico adsint: cum seipsum amet, sibi eadem uolet, agetque similiter ut honesta sibi eueniant, sui causa: atque id agens & ipse emolumentum consequetur, & alijs proderit. prauus autem uir seipsum amare non debet. cum enim existimet prauus se non esse mentem, sed corpus: id uero cum rationis experite uita quæ cum ipso interit, amat ac fouet: cūque hac falsa opinione inductus proprium homini bonum esse credat luxum & corporis voluptates: eas quomodocumque atque undeque cõquirat, ac sectatur: ut ob id & iniustus & alieni usurpator euasurus sit. quo pacto. n. nisi rapiat, & iniuste agat, luxurię & voluptates ad replendum perforatum dolium, id est ad voluptatem inexplebilem saturandam suppetere ei poterunt.

Ac prauo quidem homini quæ agere debet, & quæ agit, inter se discrepant. at probus quæ debet, ea etiã agit. mens enim omnis quod sibi optimum est, eligit: probus uero menti obtemperat.

Præcipue quidem ea necessario agit, quæ agenda esse atque honesta existimat: at pessima esse honestissima ei uidentur. cum igitur alia agere debeat. i. ea quæ uero homini sunt utilia, cum ignoret ipse uerum hominem alia agit. probus autem uir cum secundum rationem & mentem uiuat, ea agit, quæ agenda uere ei sunt. mens enim omnis atque intellectus natura sua si uel à uoluptate, uel morbo non impediatur, quod sibi optimum est atque utile, eligit, ac sectatur. id quod ex ratione quoque carentibus animalibus patere potest. Hæc enim cum illustrationem quandã mentis omnia habeat, ut alibi ipse etiã Aristoteles inquit, maiorem alia,

alia, alia minorè: ex ea naturali quodã instinctu quæ sibi utilia sunt, inquirunt, atque inueniunt. Cum primum enim oculis laborarit serpens: ad foeniculũ accedit, eiusque attritu uisum perspicacior sibi reddit. Utrius quoque cum febricitat, formicis deuoratis conualescit. Araneus item telas suas ad muscarum paruorumque huiusmodi bestiolarum capturam contextit. Ex eadem naturæ illustratione nidum suum sermicirculi forma compingere hirundo consuevit, propterea quod capacissima eiusmodi figura est. Necnon formica fruges in labyrinthis suis subterraneis repositas diuidit ac frangit, quo minus germinare amplius queat. quid plura: pleni Aristotelis libri de animalibus huiusmodi exemplis sunt: ut unusquisque inde probationes huiusce rei sumere facile possit. Quare etiã probus uir quoniã menti obedit, irracionales uero appetitiones rejicit: quæ & sibi optima & alijs sint, eliget, atque aget.

Verum autem est quod de probo uiro dicitur, eum amicorum causa & patriæ multa agere, etiã si pro ipsis mors fuerit oppetenda. nã & pecunias & honores proijciat, & demũ ea bona quæ in certamen apud homines ueniunt, dum quod honestum est, sibi ipsi uendicat.

Non omnia aget probus uir amici causa: ut ea quæ & dedecus ipsi afferunt, & ad nullã veri hominis utilitatem tendunt. unde non dixit hic omnia, sed multa eum esse facturũ amici causa & patriæ. nã cum multa & honesta & utilia sui causa probus uir faciat, amicus autem sit alter ipse: multa est amici causa necessario faciet. & quoniã totus uirtutibus ornatus est, atque instructus, & ex mente uiuit: mens autem omnis, ut dictum est, optima eligit: quippe cum mentis ipsius esse, atque ut ita dicã, natura, hoc ipsum sit, ut quæ optima sibi sunt, atque utilia, eligat. cum igitur huiusmodi sit probus uir amici & patriæ causa multa aget: & si mori oporteat pro salute ciuium & patriæ, morietur: pecuniasque profundet ac negliget, omniaque alia de quibus homines certare consueuerunt, ut honores, opes, voluptates, atque huiusmodi cætera: dum sibi id quod honestum est, uendicat, atque acquirit. id autem est honor, qui à probis uiris proficiscitur, & præmium, quod à Deo opifice nostro exhibetur.

Breui enim tempore lætari uehementer magis eligeret, quã longo leuiter: et uiuere honeste uno anno, quã multis quomodolibet: unam item actionem honestam & magnam quã multas & paruas. hoc autem ijs fortasse euenit qui pro alijs mortem obire consueuerunt.

Uult. n. probus uir, & qui sapit, breui tempore uera uoluptate uehementer affici potius, quã diu parum & leuiter. nam ex actionibus quæ ex uirtute proficiscuntur, sequi voluptates & patet, & dictum iam sæpenumero est: quippe cum uirtus sit habitus qui in mediocritate quæ ad nos spectat, secundum rectã rationem cum uoluptate, aut non sine uoluptate consistit. Ex magnis item actionibus magnas voluptates consequi, perspicuum est. Quod si ita est, constat quoque eum qui parum honesta agit, paulatimque, si ita incidat, pecunias expendit, diuturniorem quidem, sed leuiorem tamen uoluptatem percipere: breui tempore autem & uehementer lætari eum qui e contrario citius agit, atque omnia simul expendit. similis quippe probus uir est homini uehementer sitiienti, qui uino haustu frigidam copiose attrahit: aliter paulatim sorbillanti comparatur. unde mauult magna breui tempore, quã longo parua affici oblectatione & lætitia: uitamque anno uino bene & honeste traducere, dum pro patria ipsam exponit, & moritur, quã multos annos quomodocumque, id est ignobiliter, & sine ulla laude ac gloria: potiusque eligit unam actionem quæ sit magnitudine insignis, cuiusmodi est pro patria & amicis mortis periculũ non recusare, aut multas pecunias atque opes magnæ alii cuius honestatis causa profundere: quã multas aliquas & paruas actiones transigere. Quenã autem magna hæc honesta actio sit, quã electurum esse probum virum inquit, explicat, cũ subiungit: hoc autem ijs fortasse euenit qui pro alijs mortem oppetere consueuerunt: id est qui magnas actiones & honestas agunt, sunt ijs qui pro patria & amicis moriuntur. fortasse autem appositum ad plerosque spectans qui prauis sunt: quibus, propterea quod neque quenã sint proprie honesta, intelligunt, mori pro patria magnum quid esse minime uidetur.

Eligunt enim magnum quoddam honestum sibi ipsis, pecuniasque profundere, quo amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipsi honestum com-

paratur. quod autem maius bonum est, sibi attribuit.

Qui pro patria & amicis mortem obeunt, magnum bonum, magnamque honestatem sibi eligunt: id autem est honor qui a patria statuitur, & monumentis, & sacrificiis, atque huiusmodi ceteris in posterum exhibentur. Profundunt item pecunias, quo amici plures accipiunt, & consequantur. nam si ciuitas censu administratur, pecunijs non parantur: sed amicis tantum pecuniarum suppeditant, quantum in aerarium collatum ipsis ad consequendos magistratus sufficiat: quo inde plura acquirere que habeant, ac comparare sibi valeant. atque ita amico pecuniarum, aut magistratus, aut quiduis aliud utile, ipsis honestum acquirunt. id est honor, & laus, et gloria apud omnes. quare quod maius bonum est, sibi tribuit: quippe cum honor et gloria recte considerantibus longe maior pecunijs sit, ac praestantior.

In honoribus etiam & magistratibus idem modus est. omnia enim haec amico concedit. honestum si quidem hoc ipsi est, ac laudabile. ut merito probus esse uideatur, cum honestatem omnibus anteponat. Fieri item potest, ut actiones amico permittat: sitque ipsi honestius, quam causa amico fuerit ut eas egerit: quam si ipse egisset. In omnibus igitur laude dignis rebus honestatis amplius sibi attribuere uir probus uidetur. Atque ita quidem sui amatorem esse oportet, sicut dictum est: ut plerique autem sunt, minime.

Eundem modum seruat probus uir in honoribus & magistratibus, nam eos etiam amico concedit, & relinquit, magisque eligit amicum quam se consequi magistratum, honoribusque affici: quippe cum honestum ipsi ac laudabile sit id facere. nam cum id faciat, merito esse probus uidetur. probi namque uiri est honestas res omnibus antepone: at hic antepone honestatem omnibus, eamque loco aliarum rerum omnium eligit: est igitur probus, omnia enim honesta, ut dictum est, persequitur, atque agit: honestiusque sibi esse existimat, si cedat amico magistratu & imperio, quam si ipse regnet. Vbi hoc dixit, subiungit: Atque ita quidem esse sui amatorem decet, qui sibi uidelicet plus honestatis tribuat, qui namque in honoribus, & pecunijs plus sibi vendicat, quam non sui amatores, ut plerique uidentur: sed auari, & iniusti re uera sunt.

De amicis felicis, & quibus indigeat.

Cap. IX.

Am uero de felice ipso quoque dubium est, indigeatne amicis, nec ne? nihil enim beatis ex seque sufficientibus opus esse amicis inquit: adsunt enim ipsis bona: ut cum ex se sufficient, nulla re amplius indigeant. amicum autem cum sit alter ipse, suppeditare ea, quae per se quispiam nequit. unde, fortuna cum dat bene quidnam amicis est opus?

In controuersia ueniebat tunc utrum felix indigeret amicis, nec ne? & quibusdam indigere, quibusdam non indigere uidebatur. Qui non indigere eum existimabant, his rationibus nitentur: qui indiget amico, eo indiget ut ab ipso ea consequatur, quibus ipsi opus est, quaeque ipse sibi comparare per se non potest: felix ex se sufficit, nulliusque rei indigus est: si enim aliqua re indigeret, beatus non esset. quare neque amicis indiget felix. Estque rationis collectio huiusmodi in secunda figura: felix nullius rei indigus est: qui amicis indiget, nullius rei indigus non est: felix igitur amicis non indiget. vel etiam in prima figura ad hunc modum: felix nullius rei est indigus: qui nullius rei sunt indigi, amicis non indigent: amicis igitur non indiget felix. Quod uero inquit, fortuna cum dat bene quidnam amicis est opus? Euripidis est ex Oreste sumptum. Cum enim Orestes matrem Clytemnestram & Aegisthum interfecisset: atque ob id furis agitaretur, atque in periculum capitis apud Argiuos esset venturus: rogat Menelaum ut sibi ea in re aduersus Tyndarum opem ferat: neque committat cum multa a fratre Agamemnone beneficia acceperit, ut ipse qui solum semen familiae eius superest, ab inimicis succidatur: atque ita postea subiicit:

Præstare quicquam posse forsitan quod rogo,
Negabis: aut in rebus aduersis decet
Præsto esse amicos, non repente prodere.

Fortuna

» Fortuna cum dat bene, quidnam amicis est opus?

» Est namque numen, dum iuuare uult, satis. cum. n. fortuna & numen opem fert, & bona omnia iuggerit, amicis opus non est.

Sed absurdum uidetur, cum bona omnia felici attribuamus, amicos non tribuere: quod ex bonis externis esse maximum uidetur.

Quae dicant illi quibus non indigere amicis felix uidetur, ea sunt quae superius retulit: nunc alteram sententiam exponit, cuius ipse praecipue Aristoteles est. Inquit igitur, felici non opus esse amicis absurdum uidetur: si. n. felix est, cui bona omnia suppetunt: maximum autem ex bonis externis est amicus: si felicem amicis priuauerimus, quo modo erit felix? qui enim quod ex bonis maximum est, non habet, is qui fieri possit felix, non liquet. amicum autem externis bonis. id est diuitijs, possessionibus, & pecunijs maius bonum esse, manifestum est.

Nam si amici magis est beneficium conferre, quam accipere: boni item uiri & uirtutis est benefacere: benefacere autem amicis, quam alienis honestius est: probus uir is indigebit qui beneficio afficiantur. unde etiam in quaestione uenit, utrum in aduersa, an in prospera fortuna amicis magis opus sit: eo quod et qui in infortunio est constitutus, is indigeat, qui beneficia conferant: & qui fortunati sunt, is, quibus benefaciant.

Indigere amicis felicem his confirmat. Est autem quod inquit huiusmodi: si boni & probi uiri est benefacere & beneficia conferre: probi enim uiri esse, atque essentia quatenus probus est, in benefaciendo, non in accipiendo consistit: quippe cum accipere beneficia vel pessimi quique eligere consueuerint: honestius autem & pulchrius est amicis benefacere, quam alienis: felix uero quae honestiora sunt, persequitur: indigebit igitur amicis felix, ut habeat, in quos honestius ac pulchrius conferre beneficium possit. Nam tam prospera quam aduersa fortuna utentes amicis indigemus: in prospera quidem, ut benefaciamus: in aduersa, ut amicorum beneficijs subleuemur, atque ideo merito quaeritur in felicibus ne rebus, an calamitosis amicis magis opus sit: in utraque. n. fortuna eis esse opus perspicuum est.

Adde quod absurdum fortasse est, ut beatum solitarium esse faciamus. neque enim esset, qui omnia bona habere per seipsum eligeret: quippe cum ciuile animal sit homo, & ad conuictum natura aptum. & felici igitur hoc inest: quae enim natura bona sunt, habet: constat autem cum amicis & probis uiris melius esse quam cum alienis, & quibuslibet hominibus diem traducere: opus igitur felici amicis est.

Fortasse adiunxit ad felicem cum spectans de quo in sequenti libro acturus est. in hoc. n. nouo de felice ciuili tractat: in decimo de eo disputabit, qui in oecio & contemplatione rerum naturae vitam traducit: qui quidem indigeatne amicis nec ne, ex his quae ibi de eo dicit Aristoteles, postea cognoscemus. quae autem nunc inquit, de ciuili felice, qui amicis indiget, dicta sunt. Absurdum igitur, inquit, est, si solitarium amicorumque & aliorum etiam consuetudine carentem beatum hominem esse dicamus: nam si amicum non habet, neque alium quempiam habebit, quo cum uersetur. cum quo enim ex alijs qui dissimiles sunt, poterit libenter simul vitam traducere: aetate enim aequalem aequalis delectat, & similis similem. qui enim rerum contemplationi incumbit, intellectuque uiuit, nullamque sensuum, animasque quod in nobis est, rationem habet, nisi quatenus necessarium est: esse is solitarius potest. at qui ciuilis felix est, cui omnia adsunt bona, solitarius esse nullo modo potest, praesertim cum homo ciuile animal sit, atque eiusmodi naturae, ut ad conuiuendum simul idoneum sit. indigebit igitur amicis felix, quibus cum simul uiuat: quippe cum caetera etiam habeat bona. iucundiusque & libentius cum amicis & probis uiris, suisque similibus, quam cum alienis & dissimilibus uersabitur: immo horum iniucunda ei erit consuetudo. Quocirca opus ei amicis omnino erit.

Quid ergo primi illi dicunt, et quo modo illorum uera oratio est? an quia plerique amicos eos esse opinantur qui utiles sunt? talibus igitur, cum bona

Eustrat.

gg ij

ipsi omnia adfint, nullo modo indigebit beatus: sed neque illis qui ob uoluptatem sunt amici, uel parumper. cum enim uita eius iucunda sit, aduentitia uoluptate non indiget. cum itaque talibus amicis non indigeat, non indigere amicis uidetur. id autem uerum fortasse minime est.

Quia non uno modo sed multis amicitia dicitur: id in causa fuit, cur nonnulli felicem amicis non indigere asserere non dubitent. sunt enim amicitiae, ut in praecedente libro didicimus, aliae ob utilitatem, ut uulgarium hominum, & eorum qui inter se commercia faciunt: aliae ob uoluptatem, cuiusmodi sunt urbanorum facietorumque amicitiae, & amicorum: aliae quae ob honestatem & mores conciliantur, quae proborum hominum sunt. quia igitur plerique amicos esse eos putant qui sunt utiles magis, quam qui sunt honesti & probi: felix non indigere amicis uidetur: atque id non iniuria. uilibus enim, cum nulla re indigeat, ei opus non est: bona siquidem habet omnia, cum sit felix. sed neque uoluptuosus amicis indiget, uel si fortasse ob morbum, aut tale quippiam exhilaratione aliqua indiguerit, parumper indigebit. cum enim uita eius suauis sit ac iucunda. felicitas enim cum uoluptate est, aut non sine uoluptate, ut saepe iam dictum est ac demonstratum: aduentitiam, extrinsecusque allatam facietorum ac securarum uoluptatem non requirit. cum igitur talibus amicis non indigeat felix, uidetur neque omnino uilibus indigere. quod uerum non est. non quod uilibus & iucundis amicis non indigeat: id enim quauis alia re uerius est: sed quod propterea prorsus non indigeat amicis, quia huiusmodi non indiget qui uel utilitatem, uel iucunditatem asserant, illud sane falsum est: non enim illis ei quicquam est opus. probis autem uiris, qui re uera & proprie amici sunt, uel maxime indiget.

In principio enim dictum iam est, felicitatem operationem quandam esse. operationem autem fieri, & non esse ut possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in uiuendo & operando consistit: boni autem uiri operatio honesta & iucunda per se est, sicut in principio diximus: & quod est proprium uniuscuiusque iucundum quoque est: alios uero spectare magis quam nosmetipsos, aliorumque actiones quam nostras possumus: proborum autem uirorum actiones qui sunt amici, bonis sunt iucundae. ambo enim ea habent, quae iucunda natura sunt: beatus profecto amicis huiusmodi indigebit, si quidem actiones honestas et proprias contemplari uult: tales autem sunt boni uiri, qui amicus sit.

Felicem amicis bonis, sibique similibus indigere hic etiam ostendit, sed obscurius tamen, atque inuolutius paulo. ratio autem qua hoc probat, ex eo progreditur, quod non nisi cum bonis uiris habere consuetudinem potest, in hunc modum: sumit primum ea, quae in primo huius operis libro de felicitate dixerat. felicitatem operationem esse affirmans. inquit enim illic felicitatem animae operationem esse ex uirtute in uita perfecta cum uoluptate, aut non sine uoluptate existens. operatio igitur est felicitas, non habitus quidam ociosus, ut dormientium medicorum, aut eorum qui in custodia aliqua ita detinentur, ut agere quippiam nequeant. probus enim uir & felix in eo differt, quod operatur aut non operatur: re. n. ipsa cum sit idem felix ciuilis, & probus uir: operandi, aut non operandi ratione diuersus est. cum enim non operatur, probus uir: cum operatur, felix dicitur. operationem autem non esse integrum quid perfectum quod subsistat, ut domus, aut pallium, aut ego, aut tu, sed fieri non secus ac motionem, perspicuum est. motio siquidem simul uniuersa minime est, sed eius pars quaedam fuit, quaedam est, quaedam futura est. si igitur felicitas est operatio, integrum quid minime erit, sed sicut motio, ac uisio, in agendo consistet. esse igitur atque essentia ipsius bonae uitaetraduatio, bonaque actio erit. Quare felicis quoque ipsius essentia non quatenus est homo, sed quatenus est felix, erit feliciter uiuere. i. bona & honesta agere, atque operari. actioesque ipsas bonas & honestas, operantesque aliquos inspicere. sed ita natura comparatum est, ut homines alios magis quam seipsos, aliorumque actioes quam suas inspiciant. felici igitur amicis est opus: ut amici actiones inspiciens & amicum videat, & seipsum, suasque in eo actiones contem-
plans

plans uoluptate afficiatur: quippe cum bonus uir bonarum rerum inspectione oblectetur, oblectatusque magis ad agendum inducatur. Caeterum quo pacto bonus uir dum amicum uidet, amicumque actiones, seipsum, suasque actiones dicitur intueri? propterea quod probus amicus alter ipse ille est qui amatur: probique amici eadem & eligere, & agere consueuerunt: una enim anima in duobus corporibus quodam modo sunt. Si igitur probus uir dum bonas actiones spectat, ad agendum magis incitatur: aliorum autem actiones inspiciere quam nostras magis possumus: efficitur, ut amicis indigeat felix: ut amici actiones inspiciendo quae eadem cum suis sunt, oblectetur: atque ob id magis agat. proborum enim hominum & praecipue amicorum actiones inspicientes ad idem agendum mouere atque incitare mirabiliter solent. nam licet boni uiri ex se apti, atque incitati ab bene operandum sint: cum uident tamen alios eadem agentes, magis mouentur, promptiusque operantur. Atque haec ratio est, qua felicem amicis indigere confirmat. sed uerba ipsa etiam consideremus. Si felicem esse, inquit, in uiuendo atque operando consistit: id est, si felicem esse, est uita quae operatione atque actu est. atque explicatas quae uita huiusmodi uita sit, subiungit: probi autem uiri operatio bona ac suauis per se est. quali ita dicat: cum felicem esse in uiuendo & agendo consistere dico, nihil aliud intelligi uolo, nisi felicitatem esse uita quae honesta & bona operatur, atque agit. non enim agendi potestate, sed agendo felicitas notatur, atque exprimitur. Felicitas namque, sicut dictum est, non est habitus absque operatione, sed cum operatione coniunctus. qui enim perfecta praeditus est uirtute atque integra, cum non operatur, ut diximus, probus tantummodo uir uocatur: cum operatur uero, tum demum felicis nomen consequitur. ac probus quidem potestate est felix: felix operatione atque actu probus uir est. felicem igitur esse nihil aliud est quam bonarum actionum & honestarum operatrix uita: quae iucunda per se sunt. honesta enim omnia quae ex uirtute fiunt, sunt iucunda. uerum tamen non solum bona huiusmodi sunt, sed ea quoque quae propria cuiusque sunt, etiam si bona minime fuerint: oratio enim mala, malumque poema poetae & oratori sunt iucunda, qui ea composuerunt. Quocirca fit, ut felicis opera duabus de causis ei sint iucunda, & quia propria sunt, & quia honesta, & bona. at eius operationes ab amici operationibus nihil discrepant, sed eadem prorsus sunt: felix igitur amici actionibus atque operationibus non secus ac suis oblectabitur. ambo enim inquit habent ea quae iucunda natura sunt, id est utraque & felicis & amici opera natura sunt iucunda. Indigebit ergo felix & beatus huiusmodi amico, ut eius operationes inspiciens, suas intueatur, atque oblectetur.

Felicem praeterea iucunde uiuere oportere existimant. at solitario difficilis uita est: non est enim facile per seipsum assidue operari, cum alijs uero, & ad alios facilius. operatio igitur quae magis erit continua iucunda per seipsam erit. id quod circa beatum esse oportet. Probus enim uir, quatenus est probus, sicut ex uirtute proficiscentibus actionibus gaudet: ita eas moleste fert, quae ex uitio existunt: non secus atque musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde quod ex conuictu cum bonis exercitatio etiam quaedam uirtutis efficeretur: quemadmodum quoque Theognis inquit:

» A iustis discas bona. si uerfabere amico
» Cum prauo, amittes mens bona si qua tibi est.

Hoc etiam argumento idem colligit. Omnes inquit felicis uita iucundam esse dicunt, & credunt: quemadmodum miseram & infelicem, quae in doloribus & molestijs constituta est: cuiusmodi est infelicissimi hominis uita: quae si est molesta, felicis iucunda proculdubio est. at felicis uita quatenus est felix, operatio ex uirtute est: operari autem ex uirtute nihil aliud est quam iucunde operari: quare felicis uita in eo quo felix, iucunda operatio est. quod si ita est, assidue operabitur, ut assidue laetetur. assidue autem operari solitario homini difficile est. Vbi enim inquit solitario difficilis uita est per uita operationem & actionem intelligit: subaudiendum siquidem est assidua & continua, ut integra oratio talis euadat: difficilis solitario continua uita est. i. operatio. nam soli assidue operari difficile, cum alijs facile est. si igitur assidue honestissimis uoluptatibus affici melius est, quam non assidue: uoluptate autem affi-

Eustrat,

gg ij

ci in operando atq; agendo consistit: assidue voluptate affici in operando atq; agendo consistit. at solitario homini assidue operari difficile est. quapropter efficitur, ut amicis indigeat felix, ut assidue operando assiduam quoque voluptatem percipiat. Sine amicis enim fieri non potest ut assidue laetetur, propterea quod assidue quoque operari sine eis non potest: vel si omnino non posse falsum esse quispiam dixerit, difficile certe esse non negabit. Opus ergo est amicis felici homini quo assidue operetur. probi siquidem viri se mutuo ad operandum mouent, atque incitant, promptioresque reddunt. Quod autem inquit, id quod circa beatum esse oportet, ita intelligendum est. assidue & sine vlla intermissione honesta agere beato homini inesse oportet: quippe cum eo pacto similior Deo euasurus sit. melius enim est, ut ea assidue agat, quibus gaudet bonis actionibus & honestis gaudet, contrarias vero moleste fert: non secus ac muscus pulchris cantilenis. i. consonis, concentibusque optimum reddentibus oblectatur, prauisque & dissonis molestat. felix igitur tum ob haec amicis indiget: tum propterea quod bonis viris ex conuictu, mutuaque consuetudine exercitatio, profectusque virtutis contingit. quippe cum non ita per seipsum, sicut cum alijs exerceri aliqua in re, & proficere quispiam possit.

Si etiam naturalius consideremus, probus amicus probus esse natura expetendus uidetur. quod enim natura bonum est probus uiro bonum & iucundum esse iam diximus.

Priora argumenta a felice, ea ratione qua est felix, sumpta sunt. felix autem natura minime est. nemo siquidem probus natura est eiusmodi: quemadmodum neque medicus aut grammaticus quispiam natura aut medicus, aut grammaticus est: sed probus vir assuetudine & labore probus euadit: medicus disciplina & experientia medicus fit: simili modo & grammaticus. Praesens autem argumentatio ex viuendo & sentiendo progreditur: quae non assuetudine & exercitatione comparata, sed natura insita in nobis sunt. atque iccirco nunc inquit, si etiam naturalius consideremus, perinde ac si ita diceret: prius re considerauimus, argumentatusque sum ex ijs quae natura nobis minime insunt: nunc autem si ex natura in nobis insitis rebus consideremus, naturalius de re hac differere poterimus. considerantes. n. ea quae natura in nobis insunt, probum amicum probus natura esse expetendum inueniemus. non aliter atque esse, & viuere, & sentire, & sapere: quorum vnumquodque expetere natura consueuimus. quippe cum & viuere & sentire & sapere natura omnes appetamus. dictum. n. est prius esse & viuere bonum cum sit, probus uiro quoque esse expetibile. quae siquidem bona per se sunt, & natura sunt bona, bono uiro sunt expetibilia: esse autem & viuere per se & natura bonum est: expetibile igitur est bono uiro esse & viuere. at amicus nobis esse et viuere est: bonus enim amicus bono uiro quasi vita quaedam est: efficitur ergo, ut bonus amicus bono uiro & honesto expetendus natura sit.

Viuere autem ipsum definitum potestate sensus animalibus, hominibus sensus & intellectio. potestas uero in operationem reducitur. at in operatione id quod praecipuum est, consistit. viuere autem nihil aliud esse, quam sentire uel intelligere praecipue & proprie uidetur. sed viuere ex ijs est quae bona & iucunda sunt.

Bonum amicum expetendum natura esse probus uiro demonstratur obscure admodum, atque implicate ratiocinatur. Quod enim, inquit, huiusmodi est: essentia & esse ipsum animalium in eo consistit quod potest sentire: quippe cum vita animalium potestas sensu sit. vita enim stirpium potestas est alitrix, similitumque sibi generatrix: animalium uero potestas sensu. animal siquidem a viuento, ut in libro de anima dictum est, sensu differt. nam quae ex se nutriuntur, sibique similia gignunt, viuentia dicuntur: animalia uero ea appellantur, quae praeterquam quod nutriuntur, similiaque sibi gignunt, eorum quae vel voluptatem vel molestiam afferunt, sensum quoque habent. id quod in plantis minime est. nulla. n. ex ipsis neque si verberentur, dolet: neque voluptate afficitur, si foueatur, & curetur. Definiunt igitur, inquit, viuere: id est definitio, & ratio essentialis vitae animalium, est iucundorum & molestorum cognitrix potestas: hoc est potestas & facultas quae ea sentit & dignoscit, quae vel voluptate afficiunt, vel dolore, hominis uero vita potestate & sentiendi, & intelligendi, i. consultandi definitur.

definitur. intellectio. n. pro consultatione hic posuit. solus siquidem homo consultans animal est. potest etiam hic definitionis nomen pro notionem & expressionem seu agnitionem sumi: ut hominem notari atque exprimi agnoscique ex eo dicamus, quod potest intelligere. potestas autem ad actum atque operationem reducitur. at in operatione, quod praecipuum est, consistit. praecipuum hic finem vocat, atque id cuius causa aliquid est, quod *κρίσιον* graece dicitur. operationis enim causa facultates has & potestates natura nobis indidit: eiusque causa caritas has habemus, atque amplectimur. nam nullam aliam ob causam uidendi aut audiendi facultatem amamus, nisi ut videamus, aut audiamus. si igitur viuere nobis in eo consistit quod sentire et intelligere possumus: potestatem autem hanc sentiendi & intelligendi eam ob causam ab opifice nostro habuimus, ut operemur: vita uero esse proprie videtur sentiendi & intelligendi operatio. i. actio, & vitae traductio, vel ex sensu & ratione carentibus appetitionibus, ut prauis homines solent, qui pecudum more viuunt: vel ex intellectu, ut probi viri: sed viuere, praesertim sicut probi viri consueuerunt, ex ijs est quae bona & iucunda per se sunt: viuere igitur & ex virtute operari per se bonum & iucundum & expetibile est. hoc autem, ita enim subiungere debebat, si assidue fiat, melius est ac iucundius: id uero, hoc est assidue operari solitario homini difficile est: felix igitur amicis indiget, quo operari assidue possit. i. ut assidue sensiuus & intellectuus actu & operatione sit: ita. n. esse melius est quam potestate: siquidem potestates operationum causa, sicut diximus, sunt. quod si per sessionem quae actu fit, natura eligendo amplectimur: ea uero, & actu consultare, & agere maxime cum amico nobis contingit: amicus probus uiro natura eligendus est, atque expetendus. Haec subiungenda erant: quae cum Aristoteles subiecit, intelligendaque ex antecedentibus reliquerit, obscuram reddidit orationem. Accedit quod cum suauissimum sit seipsum cognoscere, & videre, nos ex nobismetipsis spectare nos ipsos non possumus: id quod ex ijs quae quotidie dicere consueuimus, patet. increpamus. n. nos mutuo interdum his verbis: si videres teipsum, aut cognosceres, nequaquam hunc ita accusares: nequaquam de alijs ita loquereris. si igitur cognoscere & videre seipsum iucundum est, id autem per nosmetipsos fieri nequit: amicus autem est alter ipse: sit, ut felix amicis indigeat. ut sicut qui in speculum intuentes seipsum contemplatur: ita ipse in amicum inspicit, seipsum qualis sit, quam bonus, & amabilis, cognoscat, & videat: idque faciens ad honesta & optima agenda magis incitetur. Amicum autem esse alterum ipsum ex ijs etiam quae quotidie fiunt, comprobatur. cum enim quispiam vehementer alterum amat, nihil aliud dicit, quam, hic est alter ego: & hic ego ipse sum: & qui hunc aut amat, aut contumelia afficit, mihi ipsi eadem facit. Vbi igitur Aristoteles dixit viuere ex ijs esse quae per se bona & iucunda sunt: ut ostendat se non omnem vitam dixisse & iucundam esse & bonam, sed cum tantummodo quae ex virtute traducitur: ita subiungit:

Definitum enim est. quod autem est definitum, ex boni natura est: quod uero natura est bonum, probus uiro etiam bonum est: atque iccirco iucundum esse omnibus uidetur.

Sciendum est, Pythagoricos duos rerum ordines constituisse, sub vnum quorum bona omnia, sub alterum mala collocabant: & eum in quo bona erant posita, definitum: in quo mala indefinitum vocasse: ut reciproca esse inter se, sibique correspondentia dicerent bona & definita: simili modo mala & indefinita. Quicquid. n. bonum est. i. definitum: & e contrario quicquid est definitum, est bonum: & si omne malum est indefinitum, omne indefinitum quoque malum est. Ac de his quidem ordinibus ac classibus & in naturali lectione, & in supranaturali tractatione dictum est. id autem quod ex virtute est, esse definitum multis in locis tum ab Aristotele, tum a Platone fuit demonstratum. Prauus. n. ob ratione carentes appetitiones quas sequitur, interminatamque prauarum voluptatum cupiditatem indefinite vitam traducit: variisque semper efficitur, dum nulla re quam agit, oblectatur, contentusque est: atque ob id ex alijs in alia semper transit, nunquam ne horam quidem in eadem aliqua re persistens. prae siquidem res, voluptatesque quae ex ipsis eueniunt, huiusmodi sunt, ut minime placeant, minimeque sint iucundae: sed simul atque factae sunt, insuauis & molestae illis, qui eas egerunt, esse videantur. Iccirco fit, ut prauis ad alia semper atque alia transeat: dum quod vere iucundum est, quaerunt, & ob ignorantiam quae ipsis ex prauarum actionum ebrietate contingit, inuenire nunquam possunt. bonus autem vir, qui recte videt, cum ea quae vere bona sunt, vereque iucunda

Eustrat.

gg iij

persequatur, atque agat, in iisdem persistit. Sicut enim verum est finitum, falsum infinitum: nam veritatis simplex est oratio, falsitatis varia ac multiplex: sic quod est vere bonum, vereque iucundum, simplex est: quod e contrario se habet, multiplex, atque infinitum. Si igitur vivere iucundum natura & bonum est: quod autem natura est bonum, id probo etiam vivo bonum est & iucundum: efficietur, ut vivere actu ipso videlicet, & operatione probus vir eligat, atque expectat, amicum que habere, qui cum assidue magis operari, quam si solus sit, potest.

Non debemus autem pravam uitam & corruptam, in doloribusque constitutam sumere: ea enim indefinita est, non secus atque ea quae in ipsa insunt. Ac de dolore quidem in sequentibus planior res efficietur. 10

His verbis planum facit, se quando dixit, vivere ex ijs esse quae per se bona & iucunda sunt, non de qualibet, sed de proborum tantummodo vita intellexit. non debemus, inquit, existimare cum vitam per se esse iucundam & bonam diximus, id de omnium vita fuisse dictum, sed de bonorum tantum, & felicium pravorum. n. vita, & eorum qui in equuleo torquentur, Priamique calamitatibus opprimuntur, neque iucunda est, neque bona. de quorum vita, pravorum videlicet, eorumque qui in doloribus, & afflictationibus constituti sunt: in sequentibus. in decimo libro sequente dicitur se pollicetur: ubi de voluptate et differet.

Quod si vivere ipsum est bonum, iucundum quoque est: quod ex eo etiam videtur, quod omnes id appetunt: & praecipue probi viri, & beati. his enim vita maxime est expectanda: ipsorumque vita beatissima est. 20

Hoc additamento significat, se proprie bonam & iucundam vitam eam quae cum virtute est, appellare. nam etiam pravi natura eam appetunt, & sectantur. omnis enim intellectus, ut in septimo ait, quod proprium sibi bonum est, appetit, & inquit: quare etiam pravi. sed hi tamen male educati, maleque assueti in pravas & malas vitas incidunt, easque quasi honestas & bonas amplectuntur: quippe cum bonum a malo, cum male affecti ipsi sint, distinguere nequeant. Rationis autem vis ad illud quod inferius dicit, refertur, probum videlicet virum sicut erga se, ita quoque erga amicum esse affectum: amicus enim alter ipse est. Quod autem inquit, huiusmodi est: felix amicus alter ipse felix est: quare vita quoque amici altera ipsa felix vita erit. at felix propriam vitam eligit, ac valde cupit: unusquisque. n. & esse & vivere natura appetit: habere igitur amicum felix natura expetit: quippe cum sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum affectus sit. Concluditur autem ratio in hunc modum: felix propriam vitam habere natura cupit, atque expetit: sed propria vita amicus ipse est: amicum igitur secum habere natura cupit, atque expetit felix. Haec sententia est. verba videamus. Si vivere ipsum, inquit, bonum est, iucundum quoque erit, ac propterea expectandum. expetit n. probus vir & vivere & sentire & intelligere, propterea quod sentit se vivere, et sentire, & intelligere. vivere. n. & sentire sine sensu & viuendi, & sentiendi eligeret nemo: esset. n. planta: quae vivit quidem, sed vivere tamen se non cognoscit. si igitur vivere & sentire se vivere iucundum, & bonum est: & felix sicut erga se, ita erga amicum quoque affectus est: adesse sibi amicum expetit felix, ut se & esse & felicem esse sentiat. nam cum sentit amicum & esse & talem esse: seipsum esse & felicem esse intelligit. talis siquidem, ut dictum est, amicus felix est, qualis ipse est felix. 40

Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atque in alijs simili modo quiddam est quod sentit nos operari. sentire vero possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autem vel intelligere, nihil aliud est quam nos esse: esse. n. sentire vel intelligere erat. at sentire se vivere ex ijs est quae per se sunt iucunda: vita. n. natura bonum est: bonum vero sibi inesse sentire est iucundum. vivere autem expectandum est et praecipue bonis: propterea quod esse bonum ipsis, et iucundum est. consentientes. n. id quod per se bonum est, laetitia afficiuntur. 50

Pars quae in nobis intelligit & iudicat, quando videmus, & intelligimus, nos videre, & intelligere, quae attentio appellatur, pars rationalis animae est: quae quasi ipsius centrum, ad quod

quod operationes eius omnes referantur, & nos videre quando videmus, & cogitare cum cogitamus, & cum ambulamus vel scribimus, ambulare vel scribere iudicat. Quod vero inquit sentire autem possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere idem est ac si dicat: non per se, & intellectu caremus, cum sentimus & intelligimus nos sentire & intelligere: sed sentiendo & intelligendo consentimus, & cointelligimus nos sentire & intelligere: id autem nihil aliud est quam nos esse. qui enim sentit se sentire, nihil aliud iudicat, & sentit, quam se vivere, & esse. simili modo & qui intelligit se intelligere, id intelligit, se quoniam intelligit, vivere, neque esse mortuum: sed esse quandam rem. i. animal huiusmodi. sentire. n. nos sentire, & intelligere nos intelligere sentire & intelligere est nos esse. Ex hoc autem quod sentimus esse & vivere bonum esse collegit, in hunc modum: sentire & intelligere nos sentire & intelligere bonum est: at id nihil aliud est quam esse & vivere: esse igitur & vivere bonum est, & iucundum etiam, & expectandum. proprie autem vivere & esse est ex virtute vivere: assidue vero ex virtute vivere, & operari iucundius est ac melius: sed probus vir cum amico assidue operandum, agendaque honestissima adiuvat: qui vero ad id adiuvat, est expectendus: probus igitur amicus felix homini expectendus est: felix igitur amicis indiget. Quod vero inquit esse enim sentire vel intelligere erat: ob id dicit quia vita quae operatione est, eadem est cum per se quae ipsa quoque operatione fit. & e contrario per se operatio vita est quae actu existit: utraque. n. haec inter se mutuo recipiuntur. non enim omnem vitam intelligens neque omne esse, sed id quod probi viri est, nos esse, nihil aliud esse inquit, quam sentire & intelligere. Si igitur nos esse idem est quod nos sentire & intelligere: & per reciproca tionem sentire & intelligere nos sentire & intelligere idem est quod nos esse et vivere: sentire autem nos vivere bonum & iucundum est: esse & vivere per se bonum & iucundum est. Cum dixerit autem vitam esse natura bonum, ostenderitque bonam vitam se intelligere quae ex virtute traducitur: subiungit bonum sibi inesse sentire esse iucundum. i. suavisimum esse cum homo vitam quae in se est, actionem, & rerum contemplationem esse sentit: quippe cum huiusmodi sint probi viri & ad agenda bona, & ad vera contemplanda instructi. Quoniam itaque bonum & iucundum expectandum est: vita autem probi viri bona est et iucunda: sequitur ut probi viri vita expectanda sit. deinde quo modo probi viri vita iucunda sit, explicat: consentientes inquit quod per se bonum est, laetantur: per se bonum huiusmodi vitam appellans quae in actione & contemplatione versatur. cum. n. probi viri sentiant & intelligunt, consentiunt quoque & cointelligunt vitam suam. i. vitae suae sibi sunt conscii quod optima atque honestissima sit, ob idque laetitia afficiuntur. 30

Caeterum sicut erga seipsum, ita erga amicum affectus est probus vir: alter enim ipse est amicus. quemadmodum igitur unicuique se esse, ita quoque amicum esse expectandum est, vel similiter: at esse ob id erat expectandum, quia se bonum esse sentiebat: talis autem per se sentio suavis per se est: sentire igitur simul etiam amicum esse oportet. id autem fieri in conuiuendo, communicandisque tum verbis, tum consilijs potest: ita enim conuiuere de hominibus dici videtur: & non sicut de pecudibus, in eodem loco pasci. si igitur beato viro esse expectabile per se est, cum bonum natura & iucundum sit: simile autem amici quoque esse ipsum est: amicus etiam ex ijs esset, quae expectanda sunt. at quod ipsi est expectandum, id inesse ipsi opus est, alioqui indigens hac parte erit: et igitur qui felix futurus est, probis amicis opus erit. 40

Huc, ut dixi, praecedentes rationes referuntur. nam, ut quae superius dicta sunt, cum his connectamus, in hunc modum inquit: vivere felici homini bonum & iucundum, et propterea expectandum: felix enim & unusquisque bonus & vivere & esse natura expetit: sicut autem erga seipsum, ita quoque erga amicum est affectus: amicus siquidem alter ipse est: probus igitur amicus felici homini expectendus natura est. nam cum probi amici vitam sentiant, et intelligunt, propriam etiam simul intelligunt: at id iucundum est, atque expectandum: probus igitur amicus iucundus & expectendus est: quippe cum cum intuendo & intelligendo simul 50

nosmetipsos & intelligamus, & videamus. indigebit igitur amicis, dabitque operam, ut eos habeat, felix. Atque ad hunc modum quidem antedictorum omnium series continuatur. nam cetera interiecta sunt, ut doceret esse nobis dum sumus in corpore, nihil aliud esse quam vivere, & sentire & intelligere nos vivere & sentire & intelligere: & vere esse & vivere esse, cum ex virtute vita traducitur: id quod & iucundum est, & expetendum. si autem iucundum est & expetendum, dum sentimus nos esse et vivere: iucundum quoque erit atque expetendum, si amicum quoque & vivere & esse sentiamus. id autem eueniret, si amicus nobiscum conuiuere: et tum orationum, tum actionum socius fieret. iucundum igitur felici homini erit, si cum amico versetur, & conuiuat. Inquit enim sicut unicuique se esse, ita amicum quoque esse expetendum est, vel similiter. i. par in omnibus & simillima nostrae amici vita est. unusquisque autem similem sui, & praecipue probus vir probum natura amat. cum eoque vivere appetit: nam aetate aequalem aequalis delectat, ut ait ille, & graculus apud graculum confidet: probus igitur vir probo viro est suavis, gaudetque cum eo versari, & conuiuere. Cur vero unicuique probo viro iucundum sit esse, exponit, cum inquit propterea quod se bonum esse sentit. quare si amicum quoque bonum esse simul sentiat, iucundum id, atque expetendum proculdubio erit. haec autem consensio amici probi: atque conscientia existere ex conuictu posset: exque communicatione & verborum quae colloquendo pronunciamus, & consiliorum. i. animi nostri notionum & conceptionum quae per verba significantur, atque explicantur. nam in brutis rationeque carentibus animalibus conuiuere nihil aliud est quam in eodem loco pabulari: in hominibus autem conuictus optimatum & honestissimarum actionum & orationum & consiliorum communicatio est.

De numero amicorum, multi ne an pauci habendi sint.

Cap. X.

Sed nunquid quam plurimi amici faciendi sunt: an quemadmodum de hospitalitate consone dictum illud uidetur, Multorum neque sis hominum, neque nullius hospes: sic in amicitia quoque conueniet, neque amicis prorsus carere, neque amicos supra modum multos sibi conciliare.

Cum indigere amicis felicem hominem iam ostenderit: dubitationem quandam affert, multis ne opus ipsi amicis sit, nec ne statimque solutionem subiungit cum inquit. an sicut de hospitalitate consone dictum uidetur & consone. i. congruenter atque apte. Hospites autem vacabant veteres externos homines qui in peregrinationibus hospitio excipiebant, & excipiebantur. quemadmodum igitur, inquit, plurimos hospites habere non decet, ut monet Hesiodus: carmen. n. Hesiodi est: ita neque amicos multos comparare nobis debemus. si cur. n. hospites vel nullos, vel multos habere fugiendum est: sic laudi non datur, si vel nullos prorsus, vel admodum multos amicos nobis conciliemus.

Illis sane qui ad utilitatem spectant, ualde etiam congruere id quod dictum est, uideretur: multis enim uicissim subministrare laboriosum est: non estque ad id agendum ipsis uictus sufficiens. plures igitur quam qui ad proprium uictum conueniant, admodum curiosi sunt: tum ad bene uiuendum impedimentum afferunt. nihil itaque ipsis opus est.

Cur multorum amicorum copia nulli ex speciebus amicitiarum utilis sit, neque ei quae utilitatis causa, neque ei quae ob voluptatem, neque ei quae ex moribus & virtute conciliatur: nunc explicat. Illis enim qui utilitatis causa sunt amici, propterea multorum amicitia non confert, quia difficile est unum multis uicissim subministrare, totque ac talia reddere, quot & qualia a multis accepit: id autem facere necessarium est, alioqui amicitia dissolueretur: quippe cum ob id se mutuo ament, ut gratiam & beneficium uicissim recipiant. His igitur qui utilitatis causa amant, ualde conuenire id quod dictum est, uidetur. i. multos amicos non habere. conuenit quidem etiam alijs tam qui ob voluptatem, quam qui ob virtutem amant: praecipue tamen his congruit qui utilitatis causa amicitiam contraxerunt. uictus enim unius & facultas tam multis ministrare non sufficit. & praesertim quia praeterquam quod curiosi sunt huiusmodi amici plures, ad bene etiam uiuendum. i. ad vitam sine multa turbatione & molestia traducendam

cedam, impedimentum afferunt. Nam eos qui ob utilitatem diligunt, curiosos esse, ex eo patet, quod remunerationem & recompensationem semper obseruant, & inquirunt: & maiora ne sint an minora quae redduntur, diligenter considerant: tum si minora inuenerint, amicitiam dissolunt: si aequa, non dissolunt quidem, sed conqueruntur: quae gratia, inquit, haec est? cum quantum accepit, tantum etiam reddiderit? at si maius ille referat: cito fit, ut opes ei desint. necesse enim est, ut qui plura reddit quam acceperit, & frequenter id facit: cito in inopiam delabatur.

Qui item uoluptatis causa amant, pauci sufficiunt: non secus atque in edulio condimentum.

Simili modo neque plurimis opus est ex his qui ob voluptatem amantur. duo enim aut tres huiusmodi satis sunt. nam sicut in edulio sal, id siquidem appellat condimentum, si paucus sit, condit epulas, suauisque efficit: si multus, insuauis, eiusque ineptas reddit: sic & qui uoluptatem afferunt, si plurimi sunt, fastidio potius & insuauitate, quam uoluptate eos quibus cum versantur, afficere consueuerunt.

Probi autem amici utrum plurimi numero esse debent: an amicorum quoque multitudinis sicut & ciuitatis modus quidam est? neque enim ex decem hominibus constare ciuitas potest: neque item ex decies decem millibus ciuitas existit.

Hic quoque cum inquit: an amicorum quoque multitudinis modus quidam est? quasi solutionem infert. cum. n. de probis uiris quaesierit, an habere quam plurimos ipsi amicos numero debeant: respondet, modum esse & mensuram multitudinis amicorum, sicut & ciuitatis aliter. quemadmodum. n. ciuitas neque ex decem hominibus constare potest: facile. n. a quolibet capi atque opprimi si tam infirma esset, ualere: neque ex decies decem millibus. i. centum millibus hominum constat: sicut neque nauigium quinquaginta stadiorum longitudine uisum unquam est: ob eas causas, quas in libris de republica refert.

Sed quantitas non est fortasse una quaedam, sed omnis quae inter definita quaedam media est. amicorum igitur quoque multitudo definita quaedam est. & fortasse plurimi illi sunt, quibus cum uitam traducere quispiam posset: id enim maxime ad amicitiam pertinere uidebatur.

Quod inquit: huiusmodi est: ciuitatem dicere esse ex octo aut quinque millibus, aut certo aliquo alio numero definite difficile est: sed dicendum est, eam ex his constare quae inter definita extrema media sunt: id autem, sicut in libris de republica dictum fuit, tale est. oportet, inquit illic, ciuiles homines uidere, & qui dominium ciuitatis obtinent quantum sit & qualis reditus ciuitatis: quot regio cui praesit ciuitas, alere homines possit: quot & qualibus ad custodiam militibus indigeat. cumque inuenerint tot multos esse, et tot paucos, decem uerbi causa multos, duos paucos: ex his quae inter duo haec extrema decem et duos intercedunt, sumere multitudinem eam debent, quae & regionem custodire, & a regione ali comode possit. idem in agricolis, et artificibus, ceterisque omnibus faciendum est. Quaedam igitur in ciuitate, ita in amicitia multitudo quaedam definita est. talis. n. & tanta amicorum multitudo quaerenda est, qua cum facile, et sine turbatione vlla, et molestia uiuere quispiam possit: nam quibus cum ita conuiuere nequit, plures hi sunt, quam oporteat. fugiendusque huiusmodi numerus amicorum est.

Non posse autem cum multis uiuere quempiam, multisque se impertire, obscurum non est. esse praeterea illos quoque inter sese amicos oportet: si inter se omnes conuicturi sint: id autem difficile in multis est.

Perspicuum est quod inquit. nam si alius ex amicis extra urbem quotidie exire, alius versari cum principibus ciuitatis, alius cum exercitibus se exercere, et alius hoc, alius illud facere consuevit: qui fieri potest, ut unus et idem eodem die vel etiam eadem hora adsit omnibus, cum omnibus simul operetur, atque agat? cum nemine. n. esse absurdum est, atque ab amicitia alienum. si vero cum uno versans cum alijs consuetudinem non habeat, contemneri alios uidebitur. Nam illud sane fieri villo modo nequit, ut multi simul omnes idem agant prorsus, ut in eo unum omnes esse

videantur, q̄ vnum illud est quod agunt: & propterea dici possit, posse quempiam esse omnibus simul versari: quatenus n. idem oēs eodem die vel eadē hora agunt, eatenus simul esse oēs dici possunt, licet diuersi absint. Adde q̄ qui eiusdem amici sunt, inter se quoque amici sint, necesse est: nam si viginti sint Socratis amici, inter se quoque illos amicos esse oportet: id quod difficillimū est. cū. n. sint amici Socratis, & probus amicus, de probis. n. hic est sermo, conuiuere cū amico & traducere diē debeat: necesse erit, vt viginti cū Socrate simul degant: atq; iccirco est secum inter se: quod, nisi sint amici, nunq̄ efficiunt. id autem est q̄ difficillimū.

Difficile quoque illud est, ut congaudeat quispiam & condoleat accommodate cum multis. uerisimile enim est simul incidere posse, ut cum altero collatandum, cum altero condolendum sit.

Difficilius præterea est, immo fieri non potest, ut in multo amicorū numero et cōgaudeat quispiam cum ijs qui lætantur, & cum dolore affectis condoleat. si. n. simul alius lætat, alius rideat: quo pacto fieri potest, ut simul & rideam & lachrymem: et si vnus filium mortuum esse rat, alter nuptias filiae celebret eodem die vtrique, eademq; hora: qui sit, vt & gaudere, et lugere simul valeam.

Fortasse igitur recte se habet, non quærere q̄ plurimos habere amicos, sed tot, quot ad conuiuendum idonei sint. neque. n. fieri posse uideretur, ut multis uehementer amicus quispiam sit: iccirco neq; ut pluriū amore sit captus: exuperatio. n. amicitiae quædam esse consuevit: id autem erga unum est: & uehementer igitur erga paucos quoque erit.

Cum ostenderit fieri non posse, vt plures vno amicos probus vir habeat, idq; nimis durum esse cognorit: ad mitiorem conuersus sententiam, multorum amicitiam fugiendā, tot vero eligendos esse inquit, quibus cum conuiuere quispiam possit: tot autem tres ferē sunt: quippe cū plures habere facile fortasse non sit. fieri. n. non potest, vt plures amicos habeamus. sicut. n. fluuij si in multos riuos scindantur, tenues atq; exigui reddi consueuerunt: sic et amicitia in multos dispersita debilitatur, atq; euanescit. Nam quemadmodum, inquit, multarū mulierum amore capi quispiam non potest: amor. n. ueneris exuperatio quædam amicitie est, atq; excessus: ita neq; sit, vt multos uehementer diligere possimus. quod. n. inquit, id autem erga vnum est: de amore ueneris intelligitur. & uehementer igitur amare & diligere amicum erga paucos erit.

Ita uero usu uenire hoc etiā in rebus uidetur. in amicitia. n. sodalitia multi amici non existunt: sed quæ celebrantur amicitiae, inter duos dicuntur.

Cum dixerit amicitia erga vnum existere, propterea q̄ amor ueneris exuperatio amicitiae sit: quod uero exuperat, esse erga multos nequeat: id ex historia etiā confirmat, ex amicitijs. n. sodalitijs quæ fama celebrantur, singulæ inter duos fuisse inueniuntur: Achilles et Patrocli: Pyladæ et Orestæ: Thesei & Perithoi.

Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter uersantur: ij nemini sunt amici, nisi ciuilitate, quos obsequiosos uocant.

Quia fieri non potest, vt multis quispiam amicus uehementer sit: qui multos habet amicos, omnibusq; benigne et iucunde occurrit, cum omnibusq; suauiter colloquitur: is est si amice uersetur, amare quempiam ipsorum minime uidetur, neq; e numero illorū esse, qui amant uehementer. nā ciuilitate quidem amare multos poterit: non ea tamen amicitia quæ propria est, quæq; amoris uehementia definitur. Ciuilitate autē amare id intelligit, cum non reijcimus ea quæ dicunt ij qui nobiscum consuetudinem habent, neq; aut dictis aut factis ipsorum aduersamur: sed laudamus eos, atq; admittimus. cuiusmodi homines eo q̄ omnibus obsequuntur, vel certe obsequi uidentur, obsequiosos appellant.

Nam ciuilitate multis esse amicus potest quispiam, etiam si obsequiosus non sit, sed reuera probus: ob uirtutem uero, & propter sese erga multos non potest. sed contentus esse unusquisq; debet, si uel paucos huiusmodi inuenerit.

Quāuis etiā obsequiosus quispiam non sit, sed probus, i. modestus, benignisq; moribus præditus:

præditus: id. n. nunc significat *επιφοις*: fieri potest, vt is amicus multis sit. qui tamē in eo ab obsequioso differt, q̄ obsequiosus laudare & admirari dicta & facta corū uidetur, quibus obsequitur: modestus non ita: sed neq; laudat, neq; vituperat, sed in mediocritate consistit. Si militer igitur erga multos esse amicum, licebit: ob uirtutem & mores, non licebit: propterea q̄ cum multos probos viros inuenire difficile admodum sit, erga eos qui non sunt, nulla esse amicitia possit.

Vtra in fortuna habendi sint amici.

Cap. XI.

Vtrum autē in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est: in utraq; enim requiruntur. nam & infortunati subsidio: et fortunati conuictoribus indigent, ijsq; hominibus, in quos beneficia conferant: benefacere enim uolūt. Atque in aduersis quidem rebus necessarium magis id est: utilibus si quidem ibi est opus: in prosperis tamen est honestius. unde etiā probos querunt: hos si quidem beneficijs afficere, cum hisq; uitam traducere expetendum magis est.

Dubitatio clara admodum est. pari. n. modo & qui in prosperitate fortunæ, et qui in aduersitate constituti sunt, indigere amicis uidentur: hi, vt subsidium & opem ab amicis consequantur, ab infortunioq; subleuentur: qui uero prospera fortuna utuntur, vt habeant, quibus cum degant, quosq; prosequi beneficijs possint. cū. n. probi sint, benefacere uolūt ac student: amicis autē benefacere q̄ alienis honestius est: vt superius fuit declaratum. Cæterū amicus in aduersis rebus magis est necessarius: quippe cum pecunijs tūc maxime opus sit: probus autē uir cum in omni occasione, tum præcipue in calamitatibus utilis sit, ac iucundus. honestius tamen & pulchrius in prospera fortuna esse amicum, & iucundius. cuius causa licet dicta antea sit, rursus tamen etiā nunc referetur. cum. n. probus uir iucundus sit: illi qui prosperis rebus fruuntur, ac secundū naturā uiuunt: multos. n. fortunæ prosperitas in superbiam & insolentiam, & contumeliam in eos quibus cū uersantur, præcipitare consuevit: sed qui naturam ducem sequuntur in bona fortuna probos amicos habere student: hos. n. beneficijs afficere q̄ prauos, cum hisq; conuiuere, q̄ cum prauis expetendum magis est.

Est enim præsentia hæc amicorum tam in prosperis q̄ in aduersis rebus iucunda. qui dolent. n. condolentibus amicis subleuari consueuerūt. Vnde etiā dubitaret quispiam, nunquid quasi oneris partem suscipiant: an id quidem minime, sed præsentia ipsorum suauis cum sit, condolentiq; intellectio dolorē minorem reddat. Sed hanc ne ob causam, an ob aliud quippiam subleuetur, omitamus: euenire tamen prorsus illud quod dictum est, uidetur.

Cur in aduersis rebus amicorum præsentia iucunda sit, nunc exponit: cur. n. in prosperis iucunditatem afferat, dictū iam est. hæc autē quæ nunc inquit, omnibus amicitiae speciebus conueniunt. Amicis igitur, inquit, in calamitatibus propterea opus est, quia ipsos inspiciendo, qui doloribus grauantur, subleuari consueuerunt. sicut. n. cum duo dolores, vt diuinus inquit Hippocrates, eidem contingunt, maior minorem extrudit, efficitq; vt sensus illius ferē nullus percipiatur: & itē cū duo iucunda quæ uel uisui, uel auditui utraq; uel si ita incidat, uisui alterum, alterum auditui obijciatur: quod maiorem iucunditatem affert, magis id ad se hominem allicit, facitq; vt alterum neglectum contemptui sit: ita cum iucundum aliud & molestum simul cuiq; contingit, si pares utraque vires habeant, in mediocri quodā affectu animum nostrum constituunt, vt neque uoluptate neque dolore afficiatur: si uero alterum excedit, alterū deficit, pro ratione excessus, uel defectus, ita nos afficere consuevit: quippe cum qualis sensibilibus rerum uis est, talis affectio nobis contingat. Quoniā igitur amicus suauissima res est: præsentia sua dolorem, & molestiam expellit, ac subleuat, ita ut minor esse uideatur, condolendo, ac loquendo, omniaq; agendo, quæ ad hilaritatem & lætitiā inducere molestia affectum solent. Dolorem autem leuat, atque exonerat amici præsentia, non quemadmodum ille qui quatuor modios tritici alteri ex humero detrahīt, atque ipse

fert: sed, ut dictum est, quia cum iucunda & molesta afficere natura animum nostrum soleant, praesentia amici iucunda cum sit, dolorem offuscatur, ac pellit. contraria. n. inter se mista sese mutuo hebetant: ut si aqua feruida in frigidam, vel frigida in feruidam e contrario iniiciatur: sic cum iucundum molesto accedit, imbecillius, minusque graue id reddit. Sed quia hoc verum quidem in contrariis est, Platoni tamen iucundum molesto esse contrarium non videtur: ideo subiungit: propterea ne subleuentur, qui in doloribus constituti sunt, quia voluptas & dolor inter se sunt contraria: an aliam aliquam ob causam, ob magnitudinem scilicet, & paritatem, sicut de duobus doloribus dixit Hippocrates: illud vero in praesentia omitatur. non enim id considerandum proposuimus, sed de amici praesentia in aduersa fortuna, quae cum manifeste miserorum dolores leuet, ac minuat, necessaria esse calamitosi hominibus proculdubio cognoscitur. 10

Ipsorum vero praesentia mista quaedam esse apparet. nam uidere amicos iucundum est, praesertim in aduersa fortuna constituto, affertque subsidiū quoddam ad minueudum dolorem. amicus. n. consolationem praestat & aspectu & oratione, si commodus sit: quippe cum & mores nouerit, & ob quae uel laetetur, uel doleat. sentire autē dolore affici amicum suas ob calamitates, molestū est. in causa. n. esse amicis, ut doleant, unusquisque euitat, ac fugit.

Praesentia, inquit, amici mista esse ex dolore & voluptate videtur, non secus atque ex albo & nigro fuscum. iucunda. n. est, propterea quod uidere amicum praesertim in calamitatibus voluptatem affert, doloremque mitigat. nam amicus ad consolandum idoneus est & dum aspicitur, & dum loquitur, praecipue si commodus sit. i. ingeniosus atque aptus, ut dicere sciat quae unicuique occasioni conueniant. cuiusmodi probi viri maxime sunt. nouit. n. & mores probus vir similes sibi, quibusque oblectetur vel doleat amicus: quaeque admittat, vel respuat, facile tenet. atque ob id ea & dicit & facit quibus laetari ac mitigari possit, qui dolet. Atque ob hanc causam amici praesentia est iucunda. Molesta vero ob id quod qui dolet, condolare ac cruciari simul amicum cognoscit. nemo. n. qui recte sentiat, dolore afficere ac molestia quemlibet hominem uellet, nedum amicum: in causaque esse amico moeroris alicuius, omnes sciunt. Sed quorsum haec de praesentia amicorum dicta sunt: quia uidelicet eam leuare dolorem, & non penitus eijcere ac tollere dixerat. quasi ita inquit: propterea non dixi amici praesentiam dolorem penitus extrudere, atque opprimere, sed leuare tantummodo, mitiorumque reddere: quia dolore amicum ea in parte afficit, quae ille condolare & commoerere alterum sentit. si. n. amicus accedens dolorem nullum secum afferret, illius aduentus dolorem calamitosi hominis omnino expelleret ac tolleret. quia vero dolorem & lucrum secum affert, dum condolet: moerorem quidem leuat quia est iucundus: eum tamen prorsus non tollit, eo quod dolorem affert ob id ipsum quod condolet.

Atque iccirco qui uiriles natura sunt, cauent ne amici secum condoleant. & nisi ipse dolorem qui ab illis suscipitur, indolentia exuperet, non sustinet: atque omnino collugentes non admittit, propterea quod lugubris neque ipse est. Mulierculae uero, atque huiusmodi uiri collamentatibus delectantur: eosque ut amicos & condolentes diligunt. sed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus. 40

Quia nemo uult, ut dixit, molestiam afferre amicis, & esse in causa illis moeroris alicuius: propterea sit ut illi qui uiriles natura sunt, et generose calamitates ferunt, caueant, ne amici secum condoleant: atque ob id laetitiam uultu praeseferant, & rideant, & quasi nihil molesti passi sint, ita degant. & nisi dolorem quem suscipere amici causa eius, indolentia & iucunditate qua simulat, superarit ille qui in calamitate constitutus est: se afferre causam dolendi amicis prorsus non tolerat. Atque una haec est causa, cur aduersa fortuna uires uidere amicum dolore affici non patitur: quia dolorem ipse afferre non uult. altera est causa, quae ipse lugubris, id est ad lugendum & lamentandum idoneus minime est. prauorum. n. et ignauorum hominum instar mulieris plorare & lamentari, non probi uiri est. atque ideo collugentes non admittit: qui uidelicet cum ipso collugent, & conquerantur. nam si ipse propria uirtute instruitur

ctus

ctus fortunam aduersam patienter fert, & non luget: quo modo uel cum eo non lugere collugere quisquam potest, uel ipse collugentem admittere, cum prorsus non lugeat: mulieres. n. atque huiusmodi uiri, qui uidelicet in modum mulierum effoeminati sunt ac molles, quere re complorantes, & collamentantes solent: quos sane imitari nullo modo debemus. sed et in aduersa & prospera & media fortuna ad meliorum praestantiorumque exempla spectandum nobis est.

At uero in prosperis rebus amicorum praesentia & uitae traductionem iucundam habet, & intellectionem, quae sua ob bona latentur. Quocirca uidetur ad prosperas fortunas prompte amicos esse inuitandos: beneficium enim esse honestum est: ad aduersas autem tarde: quippe cum malorum participes quoniam minimum facere amicos deceat. 10

In aduersa fortuna amicorum praesentia, sicut dictum est, mista ex voluptate & dolore est: in prospera uero incōmista, & pura est, omnisque doloris prorsus expertum enim traductionem uitae. i. ingressum, aspectum, statum, seitionem, colloquutionem, et caetera huiusmodi, iucunda omnia habet: tum intellectionem: intelligens. n. qui prospera fortuna uisitur, se ob praesentia bona voluptatem amico afferre, gaudet ac laetatur. unde preclarum esse atque honestum uidetur ad prosperam fortunam uocandos esse amicos, eisque beneficiendum: beneficium enim esse, promptumque ad beneficiendum honestum est. ad infortunia uero tarde ac pigre uocandi amici sunt. non enim sponte malorum nostrorum participes facere amicos debemus. si. n. amicus alter ipse est: & quae uult sibi adesse quisque, eadem amico uelle debet, uult autem sibi bona unusquisque: amicum bonorum participem reddere unusquisque debet, non malorum, quae sibi ex aduersa fortuna contigerint. Quare neque in infortunijs amicos uocare honestum uideretur. 20

Vnde illud: esse me miserum est satis. maxime autem aduocandi sunt amici, quando parua molestia suscepta prodesse multum possunt.

Ex eo quod nostris malis amicos grauare, eisque esse in causa doloris et molestiae minime debemus: Euripidis quoque dictum illud in prouerbum cessit: esse me miserum est satis. satis est, inquit, me esse in miseria constitutum, neque opus est amicum praeterea mecum infortunatum, & miserum effici. Sed quid o Aristoteles: diceret quisquam, amicos in infortunijs nullo modo uocabimus, ut consolationem aliquam afferant nobis, doloremque nostrum leuent: nae inquit, aduocandi quidem sunt, sed non quolibet tempore, sed ea tantum occasione, quando parua molestiam suscipere, & multam afferre utilitatem possunt. At cum e contrario magno dolore afficiendi sunt, nihilque nobis profuturi, immo potius miseriam nostram aucturi: uidere. n. amicum ex calamitate nostra dolorem suscipere, molestum esse, dictum iam est: tunc sane minime sunt uocandi. In prosperis igitur rebus aduocare amicos debemus: in aduersis non ita, sed cauendum, ne in dolorem & molestiam imprudenter ipsos iniiciamus.

At ire e contrario fortasse conuenit: ad infortunatos non inuitatum et prompte: amici. n. benefacere est, & maxime ipsi qui in indigentia constituti sunt, & qui non petierunt: utrisque siquidem honestius est, atque iucundius. ad fortunatos uero ut cooperemur quidem, prompte: etenim ad haec quoque amicis opus est: ut autem beneficijs afficiamur, tarde. quando quidem studere utilitatem consequi honestum non est. 40

Nobis quidem ita faciendum est, ut amicos in prospera fortuna prompte conuocemus, in aduersa pigre ac tarde: amici uero ipsi e contrario in calamitatibus & infortunijs non inuitati ire debent. honestum enim est, cum prospera utens fortuna quisquam ad calamitosum amicum ultro non expectata uocatione accedit, eiisque pro uiribus opem ferre nititur: quippe cum veri amici sit id facere, & praecipue cum in indigentia est constitutus aliquis, ut aut multis, aut aliquibus egeat. utrisque enim tam calamitoso indigenti si non uocari, quam fortunato si non inuitatus accesserit, honestius & iucundius est. hoc tamen loco alia lectio reperitur in hunc modum: utraque siquidem honestius est, atque iucundius: quod ita explanabitur. utraque. i. duo haec & benefacere, & non inuitatum ire honestius est ac iucundius: quae unum tantum

tum, quod est cum petitione et rogatione benefacere. Atque hoc in calamitatibus atque aduersa fortuna faciendum est. In prosperis vero rebus & non inuitati etiam & prompte ac celeriter accedere debemus, ut cooperemur, laboresque cum amicis suscipiamus, ubi his est opus. prosperitas. n. quandoque amicis indiget, eorumque praesentiam requirit. Ut autem cum amicis fruamur bonis, & felicitate, non est properandum, sed tarde & cunctanter ad eundem est, nam neque honestum, neque alioqui esse amicum videtur studere, ac dare operam ut utilitatem ab amicis consequamur, ac lucremur: sed adulatorum, atque auarorum id hominum est.

In suauitatis tamen reiiciendo fortasse uitanda opinio est: quandoque. n. contingit. Esse igitur amicorum praesentia expetenda in omnibus uidetur.

Oportet dum in prosperis rebus ad amicos accedimus consequendae utilitatis causa reiiciendo ac recusando cauere, ne iniucundi atque insuauis esse videamur. licet. n. amico iniucundum minime sit, ut assidue cum eo epulemur, bonisque eius fruamur: nobis tamen fortasse uitandum id est, & detrectandum, ne videamur insuauis. Interdum. n. fit, ut ex assidua et continua cum amicis consuetudine fastidium, atque insuauitas contingat. / quandoque / autem dixit & non semper, ob probos viros, quorum consuetudo in communicatione actionum & contemplationum versatur: quibus nunquam vlla satietas atque iniucunditas euenire potest. semper. n. conuictu mutuo oblectantur, gaudentque, cum assidue alter alterius bonis fruuntur.

De praecipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. XII.

Igitur quemadmodum amore captis inspicere est amabilissimum, magisque hunc sensum quam ceteros eligunt: utpote cum ex eo amor & maxime existat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetendum maxime est. amicitia. n. est conuictio, & sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum sese habet: at sensus erga se uniuscuiusque quod sit, expetibile est: erga amicum igitur quoque erit. sed eius operatio in conuiuendo fit. quare merito id appetunt.

Hic docet ex quibus rebus, quibusque actionibus simul versantium amicorum insuauitas sequatur, & ex quibus non. ex illis inueniuntur insuauitatem, & fastidium nunquam oriri, quibus utriusque oblectantur, quae utriusque operari, atque exercere assidue volunt. ut si utriusque alea colludere, aut compotare delectentur, nunquam alter alteri fastidium afferet: quoad colludendo, aut compotando simul vitam traduxerint. at si alteri alea magis sit iucunda quam potatio, alteri e contrario potatio quam alea magis placeat: efficietur, ut assiduitas aleae, quibusque ea assidue utitur, ei qui assidue potationi vacare cupit, iniucunditate, ac fastidium pariat: propterea quod euenit, ut qui ipsidem non oblectantur, iniucundi sibi mutuo sint. Quocirca probi amici cum ipsidem semper gaudeant, ipsidemque oblectentur: nunquam inter se esse insuauis possunt. Atque hoc est quod inquit. Quod autem ait in principio igitur id graece est ἀπό οὐν quod cum acuto accentu dea est legendum ut igitur significet cum assertionem: non cum circumflexo, quod dubitantis esset, atque interrogantis. asserendo. n. Aristoteles hoc pronunciat: perinde ac si ita dicat: iam igitur ex his quae diximus, perspicuum est: quemadmodum illi qui amore capti sunt videre potius amicum suam volunt, quam de ipsa audire quippiam: utpote tum ex visu magis quam ex auditu amor existat: sic amicis versari simul & conuiuere esse expetibilis: quam si locis distantes quid agant, quo modoque vitam traducant, de se mutuo audiant. nam si amicitia est communicatio, communicatio autem conuictus est: amicitia & conuictus idem sunt: conuiuere igitur cum amico expetendum magis est, quam de eo audire, quid agat. Quemadmodum vero prius dictum est, sentire nos esse et viuere expetendum est: at sicut erga se unusquisque probus, ita quoque erga amicum affectus est: sentire igitur et videre amicum expetendum est. sed videre absentem non possumus. praesentia itaque amici expetenda est, ex qua efficitur ut uideri amicum queamus: magisque est expetenda quam absentia, quae facit ut non uideri amicum, sed audire tantummodo de eo possimus. at uero sensus. i. uisionis ipsius operatio in conuiuendo, eodemque in loco uersando fit, non in non conuiuendo, & non consuescendo: merito igitur conuiuere appetunt. Esse. n. et uiuere idem esse opinantur quod conuiuere. estque ratiocinatio huiusmodi: esse & uiuere expetendum est: esse & uiuere in conuiuendo consistere existimant: conuiuere igitur expetendum est. uel hoc modo: esse et uiuere probis uiris expetendum est: esse

esse autem & uiuere idem esse quod conuiuere opinantur: expetendum igitur conuiuere probis uiris est.

Quodque est singulis esse ipsum, aut cuius causa uiuere eligunt: ea in re cum amicis degere uolunt. Quocirca alij compotant: alij alea colludunt: coexercetur quidam & conuenantur: nonnulli conphilosophantur: in eo singuli diem simul traducetes quod maxime in uita amant. cum. n. conuiuere cum amicis uelint, haec faciunt haecque cum illis conuictant quibus cum se conuiuere existimant.

Qui putant essentiam nostram & esse ipsum nihil aliud esse quam uitam quae ex mente & contemplatione traducatur: eiusque causa, ut uidelicet actioni, & contemplationi uacemus, nos fuisse procreatos: ipsi sane & secum & cum amicis uiuere in actione, & contemplatione uolunt: talemque uitam omnino amplectentes, ac sectantes in nullam unquam insuauitatem incidunt. qui uero esse nostrum in comestione & potatione, aut alea, aut tali aliqua re ponunt: ipsi cum huiusmodi amicis conuiuere eligunt, quibus cum uel edant & bibant assidue, uel ludant. ac demum quodcumque amat quisque, id se esse quoque opinatur, eiusque causa cum amicis uersari, & conuiuere appetit. quotidie enim multos audire licet, qui dicant comedere huiusmodi epulas, aut habere tale quippiam, aut agere haec, uita mea est. Atque ideo fit, ut conuiuere singuli appetant, simulque uersari cum his qui uitas eiusmodi sectantur, talesque uitas essentiam suam esse arbitrantur. siue uoluptaria, siue quaestuarum atque utilis, siue temperans atque honesta fuerit.

Prauorum igitur amicitia praua est: praua. n. secum communicant instabiles cum sint, & prauis etiam efficiuntur, dum sibi mutuo similes euadunt. at proborum proba atque honesta est, congressionibusque insuper augetur. uidenturque hi meliores quoque effici, dum operantur, ac se mutuo corrigunt. expriment. n. a se mutuo ea quibus oblectantur. unde id: A iustis discas bona. Ac de amicitia quidem haec tenus dictum sit. Sequitur ut de uoluptate differamus.

Si, quemadmodum dictum est, conuiuere est expetendum: conuiuere autem est cum altero uiuere qui similis sit, qui est amicus: sicut sunt ea ob quae conuiuunt, ita quoque ipsi sunt, si bona, boni quoque ipsi, & bonae amicitiae: si praua, prauis ipsi, & amicitiae etiam prauae, atque instabiles sunt: & quatenus conuiuunt, & sibi mutuo assimulantur, eatenus prauis atque improbi euadunt. at proborum uirorum amicitia bona est & stabilis, augeturque congressionibus mutuis. honestis. n. colloquutionibus atque operationibus incrementum accipiente uirtute fit, ut ipsa quoque amicitia augeatur: quippe cum natura comparatum sit, ut incrementa operando efficiantur. Tum igitur hac de causa crescunt bonorum amicitiae: tum quia se mutuo corrigunt atque emendant. expriment enim a se mutuo, atque ad se attrahunt & imitantur & facta & uerba alterius, quibus oblectantur, quaeque ipsis placent, & quorum causa amici inter se sunt. nam ut inquit Theognis, a iustis discas bona: quare a prauis quoque praua exprimemus, ac discemus.

FINIS NONI LIBRI.

Eustrat.

hh

50

ARISTOTELIS STAGIRITAE
MORALIVM NICOMACHIORVM
LIBER DECIMVS;

Cum Eustratii episcopi Nicæni uelut alij,
Michaelis Ephesij explanatione,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete:

Liber hic qui decimus huius operis est, ultimus est, ac totam hanc
moralem tractationem absoluit. decem. n. libris eam diuinus Ari-
stoteles complexus est: in hoc autem quis nam sit verus homo,
exponit: quæque ipsi vita conueniat: eam nimirum que ex intelle-
ctu et mente traducitur, quæ maxima felicitas, maximeque pro-
pria est. Nam cum duplex sit felix, vnus ciuiliis qui bonis et exter-
nis & fortunæ indiget, ut operari sine impedimento possit: alter
qui cōtemplationi rerum quæ vere sunt, præcipue incumbit: de
ciuili in superioribus libris multa disputauit, in præsentī de con-
templatiuo acturus est. Sed si ciuiliis felicitas, ut superius didici-
mus, operatio animæ est ex virtute in vita perfecta cum voluptate, aut non sine voluptate
existens: quid de felicitate cōtemplationis existimandum est? nunquid ex ea intellectu-
ali
vita quæ ad necessaria, quæ semper eodem modo sunt, spectat, nullam voluptatem sequi di-
cemus: nunquid eam turbatione & tumultu plenam, refertamque insuauitate purabimus?
nefas sanè esset, si eam carere voluptate opinaremur. cum voluptate igitur etiã ipsam esse,
aut non sine voluptate censendum est. nam si ex honestis nostris actionibus sequitur volu-
ptas: multo magis ex ea operatione sequetur, quæ optima omnium est, cū circa intellectu-
ales res versatur intellectus: atque eò melior ac maior, quò cōtemplatio est actiōe præstan-
tior. Quoniã igitur hæc quoque intellectus operatio cum voluptate est, quæ cuiusmodi sit,
ut inquit Plotinus, illi nouerunt qui sunt experti: oportet prius de voluptate, quænam &
qualis res sit, considerare, et ob alias etiã causas quas ipse Aristoteles referet: tum ad ea quæ
proposita sunt, excutienda descendere.

De uoluptate.

Cap. I.

Post hæc fortasse sequitur ut de uoluptate differamus: quippe quæ maxi-
me affinis esse generi nostro uideatur, unde iuuenes uoluptate & dolore
quasi gubernaculo dirigentes erudiunt.

Addidit fortasse vel philosophica modestia utens, vel ut ostenderet, si uoluptas esset
pars uirtutis, ut irrationale equi: non fortasse, sed necessario de uoluptate fuisse dicendum:
quippe

quippe cum ijs qui recte quidnam sit totum, discere uolunt, cognoscere partes necesse sit, quibus
totum ipsum constat. Cum uero non sit pars uoluptas, sed res quædam, & quasi umbra quæ
honestis operationibus accidit: fortasse dicendum de ipsa est: propterea quæ absque ijs quæ
accidunt, res ipsæ quas huiusmodi accidentia consequuntur, disci possunt. heri. n. pot. ut ter-
tiana febris naturam cognoscamus absque bilis vomitu, & sudore & cæteris quæ ipsi accide-
re consueuerunt. felicitatis item essentiam nihil uetat quo minus intelligamus, etiam si quid
sit uoluptas non didicerimus: si uidelicet uoluptas pars eius non est, sed res quæ ex ipsa eue-
nit & consequitur. Cum tamen inquit eam generi nostro maxime esse coniunctam & affi-
nem: præ se fert se modestiæ causa fortasse posuisse. cū. n. dicere debuisset: post hæc de uo-
luptate differere necessarium est: reprehensionem vulgi cauit, & fortasse dixit. nam neces-
sarium esse ei qui de utrisque uirtutibus tam rationalis, quam ratione carentis animæ partis agit,
de uoluptate tractare: ex ijs quæ hic dicit, perspicuum est: si quis diligenter aduertat. si enim
coniuncta & affinis naturæ nostræ est, nosque omnes eam tanquam affinem et familiarem nobis
eligimus, ac sectamur: non fortasse, sed necessario cognoscendum nobis illud est, quod generi
nostro ita est coniunctum, ut cæteris omnibus quibus cum conciliationem quandam habe-
mus, quærat a nobis, ac diligatur. ob hanc enim coniunctionem quæ cum uoluptate no-
bis inest, erudire adolescentes consueuimus, uoluptate & dolore ipsos quasi gubernaculo di-
rigentes. i. regentes, ac moderantes. utitur enim hic uerbo nautico Aristoteles οὐκίοντες,
quod est gubernaculo quasi nauim dirigentes, ac moderantes. sicut. n. ad portum nauigia gu-
bernaculo quadam ratione circūducta, ac librata diriguntur: ita adolescentes in portum uir-
tutum incolumes deducuntur uoluptate & dolore gubernati. ita enim assuefacere eos ut qui-
bus debent, gaudeant & doleant, si non agant ea quæ oportet: nihil aliud est quam ipsos guber-
nare, ad portumque uirtutes dirigere. quemadmodum lætari et dolere quibus non decet, uia
ad uitium est.

Maximumque esse ad morum uirtutem uidetur, si gaudeamus quibus oportet,
& oderimus ea quæ odio habenda sunt. hæc. n. cum momentum ac uim ad
uirtutem & felicem uitam habeant: per totam uitam pertinent. iucunda si qui-
dem eligunt, fugiunt ea quæ dolorem afferunt.

Morum uirtute uirtutem ipsam moralem uocat. maxime, inquit, ad uirtutem moralem conse-
quendam uidetur conferre, si gaudeamus & doleamus quibus oportet: sicut modo demon-
stratum fuit. Pertinet. n. hæc per totam uitam. i. uoluptas & dolor per totam uitam nostram
porriguntur, ac protenduntur, nosque quoad uixerimus, semper comitantur. non enim in pue-
rili tantum ætate gaudemus & dolemus, reliquis uero ætates sine dolore, ac uoluptate tra-
ducimus: sed semper quousque in hoc pertuso dolio. i. corpore fuerimus, nobis cum uolu-
ptate & dolore uersandum est. Per totam igitur uitam nostram protenduntur: momentūque
& uim habent ad uirtutem & felicitatem acquirendam. Quid sit momentum, esse interpre-
tatur uidetur, cum subdidit & uim habent. honestæ autem uoluptates, & dolores qui ex
bonarum actionum uacatione suscipiuntur, momentum habent. i. uim & incitationem pro-
pensionemque afferunt uitæ, quæ ad uirtutem, felicitatemque conducit. at si hoc ita se habet,
quæ nam iucunda & quæ molesta ad uirtutem conferant, quæ item eidem sint impedi-
mento, omnino cognoscendum est: ne temere brutorum instar ad uoluptatem quamlibet fe-
stinemus, omnemque dolorem fugiamus. id quod nunc plerique sine ullo delectu facere
consueuerunt.

De talibus autem minime prætermittendum esse uideretur, præsertim cum
magnam habeant controuersiam. Nonnulli enim bonum ipsum uoluptatem
esse dicunt. alij e contrario admodum prauam rem eam esse affirmant. Atque
illi quidem fortasse rem esse ita persuasi.

Ob antedictas causas necessarium est de uoluptate et dolore considerare, cōtemplatio-
nemque de his minime prætermittere: præcipue uero ob altercantes, & controuersas de
uoluptate sententias quæ circumferuntur. Eudoxus enim uoluptatem idem esse opinaba-
tur, quod bonum ipsum. specialemque originem, & causam bonorum omnium esse statue-
bat: non secus atque illi qui species, quas *idéα* uocant, introducebant, per se animal animam

Eustrat.

hh ij

lium, perseus enim per se hominem hominum, per se pulchrum pulchrorum omnium causam esse affirmantes. alij vero rem prauissimam esse voluptatem asserbant. Atque illi quidem qui ipsam esse bonum dicebant, rationibus fortasse quibusdam persuasi id asseruerunt. Rationes. n. hae sunt: voluptatem omnia appetunt: quod omnia appetunt id bonum: est: bonum igitur est voluptas. Et item: quod propter ipsum & non propter aliud quippiam appetunt omnia & quaerunt, est bonum: voluptatem propter ipsam omnia quaerunt atque appetunt: bonum igitur est voluptas. diuitias. n. ob aliud quid appetunt homines: utpote cum tanquam instrumentum sint, quo operari honesta sine impedimento queant: incisionem quoque & adustionem, medicamentorumque potionem sanitatis causa admittunt: simili modo mania, et domos conquirunt, quo tum aeris intemperies, tum ferarum atque hostium insultus propulsare commode possint. at voluptas propter se ipsam appetitur: finis igitur ultimus est voluptas. qui autem omnium aliorum finium est finis, bonum ipsum est: voluptas igitur bonum ipsum est. Sunt item multae aliae rationes probabiliter conclusae, quae idem esse voluptatem quod per se bonum confirmant: quas progrediendo ipse quoque Aristoteles referet.

Sed hi, melius esse ad uitam nostram rati, si voluptas, quamuis non sit, praua esse demonstratur. plerisque enim ad ipsam esse procliuem, seruireque aiunt uoluptatibus: ut iccirco in contrarium ipsos reducere opus sit: sic enim fore, ut ad medium redeant.

Qui pessimam esse uoluptatem asserunt, non rationum probabilitate inducti id faciunt: sed quia cum uideant plerisque homines ita procliuem ad ipsam esse, ut neglecta omni honestate illi penitus inseruiant: auocare ipsos ac retrahere ab effreni illo impetu, quo ad ipsam feruntur, voluptatem esse rem prauissimam asserendo, volunt: licet id uerum non sit. oportet enim, inquit, ut prauos a uoluptate in contrarium abducamus. sicut audaces ad timiditatem: iniusti uisurpatores alienorum, eo ut nihil penitus accipiant: auari ad prodigalitatem: atque alij simili modo qui mediocritatem transgrediuntur, ad uitium contrarium reuocandi sunt: ita enim fiet, ut ad medium ac mediocritatem postea redeant. si enim uoluptuosi ad id fuerint retracti, ut nihil penitus oblectentur: facile ad medium, quod est gaudere & oblectari quibus oportet, deuenire poterunt. si item audaces ad timiditatem, vel iniusti ad nihil accipiendum retrahantur: ad fortitudinem illi, hi ad iustitiam non difficulter reducentur. Auocare autem vel voluptuosum hominem a uoluptate, vel iniustum a rapina, uel audacem a temeritate potest nemo: nisi uel uoluptatem, uel rapinam, uel audaciam, pessimam rem ipsi esse persuadeat. Quare licet voluptas pessima non sit, eam esse pessimam dicendum est, si ab ipsa auocare homines uoluptuosos uolumus.

Videndum autem ne non recte hoc dicatur. orationes enim de ijs quae in affectibus, & actionibus consistunt, minorem quam opera ipsa habent probabilitatem. quando itaque discrepant ab ijs quae sensu percipiuntur: contemptae ueritatem quoque ipsam insuper tollunt. nam qui uituperat uoluptatem, si appetere ipsam quandoque conspiciatur: declinare ad ipsam uidetur, quasi omnis uoluptas eiusmodi sit. non est. n. multitudinis distinguere.

Dicere uituperandam rem aliquam, & prauam appellandam, licet neque uituperabilis, neque praua sit, propterea quod prouisi ad ipsam sumus: non recte se habet. non enim conuenit, ut quod non est absolute prauum, prauum esse absolute pronuncietur. sed oportet nos, si res multis modis dicitur: distinguere, & docere quot sint eius significata: quaeque ex his quae significantur, bona uel utilia: quae item praua, & noxia habeantur. ut de uoluptate, si dicamus intemperantium, & aleatorum, ebrietatibusque & libidinibus deditorum hominum uoluptatem esse prauam & noxiam, neque esse proprie uoluptatem, sed uideri ijs qui uerae uoluptatis gustu penitus carent: eam autem quae ex operatione uirtutum, rerumque diuinarum contemplatione consequitur, optimam esse ac ueram, quam & amplecti, & sectari summo studio debeamus: si ita inquam dicamus, recte a nobis erit distinctum. si uero absolute & in uniuersum pronunciemus, peccabimus. malam. n. absolute uoluptatem esse dicere nihil aliud est, quam prohibere, atque auocare homines ab honestis uoluptatibus: quod a ratione alienum maxime

xime est. praeterea cur bonum non sit absolute uituperare, quod absolute prauum non est, causam subiungit: magis enim, inquit, factis credimus quam uerbis: quippe cum facta uerbis, non uerba factis fidem asserant. Nam si quis malam esse auaritia dicat, deinde quocumque modo atque undique colligere sibi pecunias auide conspiciatur: ei nullam fidem adhiberet quisquam, neque mala esse ex uerbis eius auaritiam crederet. simili modo qui uoluptatem prauam esse cum dixerit, ad ipsam postea declinat ac propendet: ex ijs quae agit, bonam esse eam declarat, non malam, ut dicebat actionibus enim uerba, non uerbis actiones confirmari consueuerunt. Affectus autem uocat, voluptates, dolores, amicitias, odia, iras: actiones uero, eas quae ex his proficiuntur operationes. cuiusmodi sunt contumeliae, rapinae, honores, & cetera de quibus saepe in superioribus libris dictum iam est. Cum igitur orationes non consentiant cum ijs quae circa sensum sunt. i. cum ijs quae a nobis qui loquimur, dicantur: contemptae ab audientibus praeterquam quod ipsae fidem amittunt, ueritatem etiam ipsam perdunt ac destruant. qui enim absolute & indistincte uoluptatem prauam esse dicit, deinde eam sequitur, ueritatem is tollit. nam licet uoluptas quaedam re uera praua sit: & uerum dicat, qui prauam eam esse affirmat: ob eos tamen mentiri uidetur, qui cum eam esse prauam dixerint, bonum postea ex eo quod ipsam sectantur, ostendunt. Plerisque. n. e. uulgo cum quot modis uerum quaeque res dicatur, distinguere nequeant: eam quoque quae est praua, bonam existimant, cum uident eam qui ipsam absolute atque indistincte uituperauerat, ad eam declinare, ac ferri.

Videntur igitur uerae orationes non solum ad cognoscendum, sed ad uitam quoque ipsam esse utilissimae. cum enim rebus consentaneae sunt, creduntur: atque ita audientes ad uitam, sicut ipsae praefinierint, traducendam incitant. Sed de his satis. Ea nunc quae de uoluptate dicuntur, persequamur.

Oportet igitur de ijs quae multis modis dicuntur, non absolute pronunciare, sed distincte. uerbi causa, cum de uoluptate loquimur, eam esse triplicem asserentes, hanc bonam, alteram prauam, tertiam neutram esse dicere. cognitio enim & dissertatio ueritatis non solum ipsa per se expetenda est, uerum etiam multum audientibus ad recte uiuendum conducit. consentanea enim & consentiens rebus ipsis cum sit, creditur: inducitque ac cogit eos qui audiunt ita uitam instituere suam, ut ipsa praeeperit. Vbi haec dixit ad disputationem de uoluptate considerandam redit. ac primum Eudoxi rationes asserit: quibus ille uoluptatem esse ipsum per se bonum asserere conabatur, cum ita subiungit:

Opinio Eudoxi de uoluptate.

Cap. II.

Eudoxus quidem uoluptatem bonum ipsum esse existimabat, propterea quod omnia uidebat eam appetere tam quae praedita essent ratione, quam quae ea carerent: atque in omnibus quod est expetibile, id honestum: & quod maxime huiusmodi, id praestantissimum esse cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus esse optimum indicare: unumquodque. n. quod sibi bonum esset, inuenire, non secus atque alimentum. quod igitur omnibus esset bonum, quodque omnia appeteret, ipsum bonum esse conficiebat.

Mos Platonis est addendo τὸ articulum. i. ipsum, uel αὐτὸ pronomen quod nos per se interpretamur, origines rerum significare quas ἰδέασ. i. species ac formas appellant: quae uel delictet primo ac praecipue sunt, quod uocantur. τὰ γὰρ ἀγαθὰ enim & αὐτὰ κατὰ φύσιν. i. ipsum bonum & persebonum nihil aliud dicebant esse, quam id quod solum, & primum bonum esset: reliqua uero mentem, animam, scientiam, uirtutem, bona quidem, non tamen primo, sed ex ipsius boni participatione bona appellari. ut mens bonum sit, non ipsum bonum: simili modo uirtus, sic scientia bonum quidem, nullo pacto tamen ipsum bonum esse concedatur: at uoluptas non bonum, sed ipsum bonum dicatur. Ex Eudoxi enim sententia uoluptas origo ac fons bonitatis. i. ipsum bonum est: quod τὰ γὰρ ἀγαθὰ ipsi dicunt. Sic ex adiectione τὸ articuli primam originem & causam & radicem, & quasi centrum bonorum omnium significabant. praeposendo uero αὐτὸ αὐτῶν nuncupabant, αὐτὸ ἕωυτοῦ, αὐτῶν. i. perseuuum, perseuans

Eudoxus

hh ij

mal, perseens. Ac perseunum quidem principium esse & fontem vnorum, & vnitatum dicebant: vna. n. & vnitates apud ipsos idem minime sunt. idemque esse aiebant per se vnum & persebonum. persevnum enim & persebonum, & ipsum bonum primam omnium originem vocabant: secundam perseens, quod omnium eorum principium esset. nam esse primum omnium perseunum dicebant: deinde perseens: tum persevitam: tum perseanimal. Sed de his, quantum ad ipsum Aristotelem attinet, satis dictum sit. Eudoxus igitur voluptatem esse ipsum bonum ex eo comprobabat, quod eam omnia appetunt tam rationalia, quam irrationalia, omniaque eam sectantur & quaerunt. quod enim omnia appetunt, id honestum ac bonum est. quod autem maxime honestum ac bonum, id praestantissimum est, hoc est, prima origo ac causa est. vel quod maxime est eiusmodi. i. maxime expetendum, id praestantissimum est. Si igitur voluptas maxime est expetenda: quod vero maxime est expetendum, est praestantissimum: at quod praestantissimum est, prima omnium origo est: prima vero omnium origo est ipsum bonum: voluptas ipsum bonum est. Nam voluptatem esse id quod praestantissimum, & optimum est, inde patet, quod omnia ad ipsam feruntur: omniaque dant operam ut ea afficiantur. natura. n. singula quod sibi bonum est, sibique confert. i. iucundum, non secus atque alimentum inuenire consueverunt. in omnibus siquidem, ut ipse alibi ostendit, vel mens, vel mentis quidam fulgor, quaedamque illustratio inesse conspicitur. & naturae animalium nulla disciplina instructa, diuinus inquit Hippocrates.

Cuius sane rationes ob morum uirtutem magis quam propter seipsas credebantur: praecipue enim temperans esse uidebatur: ut non ut amicus uoluptatis putaretur haec dicere, sed quia ita re uera esset. Nec minus autem ex contrario quoque manifestum idem esse existimabat. dolorem. n. per se omnibus fugiendum esse, contrarium autem simili modo expetendum.

Si intemperans fuisset, qui bonum ipsum esse voluptatem dicebat, suspectus fuisset: ut nullam fidem ei quisquam adhibendam censuisset: sed quia temperantissimus erat atque optimus uir Eudoxus, merito hoc de voluptate ei credebatur. non enim ut amicus eius, eiusque in feruens magnificere uidebatur voluptatem, atque extollere: sed quia re uera ita esset, ut de ea praedicabat, nec ex eo tantum voluptatem esse bonum probabat, quod omnia ad eam tenderent, ac ferrentur: sed ex contrario quoque eius. i. dolore idem planum faciebat. si. n. dolor, qui contrarius est voluptati, malum est, voluptas bonum sit, necesse est. dolorem autem malum esse inde patet, quod omnes cum fugiunt, odioque prosequuntur.

Maxime autem id esse expetendum dicebat, quod non ob aliud, neque alterius causa eligeremus. huiusmodi uero proculdubio uoluptatem esse: quippe cum a nemine requiramus, cur uoluptate afficiatur: eo quod expetenda per se ipsa uoluptas sit.

Voluptatem bonum esse in uniuersum superiore ratione Eudoxus colligebat. hac uero ipsum per se bonum esse demonstrat. Maxime, inquit, expetendum, maximeque bonum illud est, quod per se, & non ob aliud expetimus. at voluptas est huiusmodi. cum enim qui uoluptate afficitur, cur laetetur, interrogat nemo: sicut eum qui lauatur, vel uenam secare, medicamentumque bibere uult: si. n. quisquam interrogetur, cur aliquid horum faciat: respondet, ea causa ut sanitatem consequatur. ille autem qui voluptatem percipit, nullam aliam ob rem se uoluptate sectari affirmaret, quam ob id ipsum, ut laetetur, voluptateque afficiatur. Si igitur uoluptatem propter seipsam expetimus: quod uero per se & non ob aliud est expetendum, maxime bonum est: voluptas maxime bonum est. at maxime bonum & ipsum per se bonum idem est: voluptas igitur ipsum persebonum est. Ratio enim in hunc modum concluditur: uoluptas expetenda per se est. quod expetendum per se est, maxime est expetendum: quod autem maxime est expetendum, est maxime bonum: maxime uero bonum est ipsum bonum: voluptas igitur ipsum bonum est. voluptatem uero maxime esse expetendam eo conatur confirmare quod ita subiungit:

Et cuius ex bonis adiuncta eligendum magis ipsum reddere: ut iuste agere, & temperanter: augeri que bonum ipsum se ipso,

Voluptatem

Voluptatem maxime expetendam inquit, eo quod si alicui expetendae rei adiungatur, expetendam magis eam reddat. iusta enim actio, & temperans, si cum uoluptate fiat, expetenda magis est: quam si sine uoluptate efficiatur. contemplatio item cum uoluptate expetibilior est: quam ea quae uoluptate careat. omnis demum actio, omnis que effectio cum uoluptate exiens, quam sine uoluptate longe melior est. Nam esse magis expetenda quae cum uoluptate sunt, inde perspicuum est, quod quae cum ea sunt, incrementum accipere consueuerunt. disciplinae enim quae cum uoluptate percipiuntur, citius proficiunt atque augentur: quam quae uel sine uoluptate, uel cum dolore aliquo comparantur. operationes item ex uirtute, ac demum omnia si uoluptatem habeant adiunctam, facere progressionem maiores solent.

Augeri igitur inquit bonum ipsum se ipso. i. bono, quae est uoluptas. tametsi, id clarius dixisset si pro se ipso ipsa posuisset feminino genere hoc modo: augeri que bonum ipsum ipsa id est uoluptate. Aduertendum item bonum ipsum hic, id est ἀγαθόν αὐτὸ non persebonum intelligi, sed αὐτὸ. i. ipsum idem hic significare, quod omne. ut omne bonum ipsa uoluptate incrementum suscipere intelligamus.

Sed haec quidem ratio uidetur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo tamen

magis, quam aliud quippiam. omne enim bonum tunc altero magis expetendum est, quam solum.

Ratio, inquit, quae ait uoluptatem adiunctam bono alicui, uerbi causa temperantiae, magis expetendam ipsam reddere, quam si sine uoluptate esset: non id quod uult colligit, ac conficit. non enim uoluptatem esse ipsum per se bonum probat, sed esse ex bonis. i. esse unum et ipsam ex his quae bona natura sunt: non autem speciem, & fontem, & centrum bonorum omnium, id quod demonstrare proposuerat. quodlibet enim bonum si cum altero iungatur, magis expetendum est, quam si solum remaneat. uel ut altera sanctior lectio habet: omne enim bonum quod cum altero magis expetendum est, quam solum: huiusmodi minime est: id est bonum omne, quodcumque illud fuerit, quod alteri bono adiunctum maius id & melius, magisque expetendum facit: huiusmodi minime est. i. ipsum persebonum non est. exempli causa: in fortitudine quae bonum est, adiuncta prudentia, quae etiam ipsa est bonum, totum id quod ex utrisque existit, maius bonum reddat, quam si sola fortitudo sit: prudentia ipsum persebonum non erit, sed unum quoddam e numero aliorum. simili modo si uoluptas adiuncta prudentiae, uel fortitudini maius bonum efficit id quod uel ex uoluptate & prudentia, uel ex uoluptate et fortitudine simul coniuncta compositum est, quam si singulae per se illae uirtutes essent: uoluptas ipsum persebonum esse non potest: nam si dicamus uoluptatem ipsum persebonum cum sit, adiunctam alteri bono, totum id maius reddere ac praestantius, quam prius erat: perinde est ac si uniuersam terram unam cum omnibus quae in ipsa sunt, montibus, fluminibus, maribus, syluis millefimae parti miliacei grani adiunctam, totum id quod ex minima illa milii portione cula & tota terra effectum est, grauius redderet quispiam asserat. quam enim ratione uniuersa terra ad minima milii portionem habet: eandem ipsum per se bonum ad aliquod ex caeteris bonis, ut prudentiam, sapientiam, & reliqua huiusmodi habet. immo si uerum dicere uelimus, ipsius per se boni excellentia, si comparatur prudentiae, infinite propemodum maior est, quam terrae uniuersae grauitas ad minima milii portionem: ut nulla inter haec esse portio possit. Sicut igitur ridiculum est si dicamus grauitatem minima milii portionem adiuncta sibi uniuersae terrae grauitate, grauiorem effici quam prius erat: ita magis deridendum uidetur, si prudentiam dicat quispiam assumpto summo bono, quae sit uoluptas, maius bonum reddi. At assumpta uoluptate maius bonum redditur prudentia: cum uoluptate enim quam sine uoluptate melior est. Voluptas igitur ipsum per se bonum non est, sed unum quoddam ex alijs.

Atque huiusmodi sane ratione Plato quoque uoluptatem ipsum persebonum esse destruit: iucundam enim uitam cum prudentia quam sine prudentia esse magis expetendam. quod si mistum est praestantius: ipsum persebonum uoluptatem non esse: quippe cum ipsum persebonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.

Qua ratione colligebat Eudoxus uoluptatem ipsum persebonum esse, hac eadem Platone

Eustrat.

h h iij

to vsus voluptatem non esse summum bonum conficiebat. quare Eudoxus non esse bonum ipsum voluptatem, sed quoddam bonum esse tantummodo probauit. Ratio in hunc modum concluditur: voluptas cuiuscumque bono adiuncta fuerit, id quod resultat ex utrisque, magis expetendum reddit: summum bonum nulli bono additum, quod resultat ex utrisque magis expetendum reddit: voluptas igitur summum bonum non est. ac summum quidem illam quae inquit voluptas cuiuscumque bono adiuncta fuerit &c. significat cum ait iucundam vitam cum prudentia quae sine ea esse expetibiliorem. quod idem est, ac si dicamus vitam ex voluptate & prudentia traductam magis esse expetendam, quam eam quae ex sola prudentia degitur. alteram vero, id est summum bonum nulli ex bonis adiunctum, totum expetibilius reddere ex eo intelligit, quod inquit: quippe cum ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur. Si igitur voluptati. ita enim quoque dicendum est, adiunctum bonum aliquod, quod ex utrisque mixtum est, expetibilius reddit: summo vero bono adiunctum quippiam aliud, totum id non reddit expetibilius: voluptas summum bonum non est. siue autem ipsi per se bono aliquod ex alijs bonis: siue ipsum per se bonum alicui ex alijs adiungi dicamus, idem est. Propterea Aristoteles cum deberet dicere, ipsum per se bonum nulli adiunctum, totum reddit expetibilius: e contrario dixit: nulla re sibi adiuncta bonum ipsum expetibilius effici. i. nullo modo fit, ut si aliquod ex alijs bonis concurrat, & copuletur cum ipso per se bono. i. summo bono, ipsum magis expetendum efficiat. sicut enim si grauitas minima milij portuunculae vniuersae terrae grauitati accesserit, totum quod ex utrisque existit, grauius non facit: ita neque si ipsi per se bono, qui superessentialis bonorum omnium fons est, aliquod ex ijs adiungatur, quae participatione eius bona sunt, quod ex utrisque resultarit, magis expetendum reddet. at si voluptati adiunctum quoddam ex bonis sit, meliorem eam reddit: voluptas igitur ipsum per se bonum non est. propositionem tamen illam qua ait quippe cum ipsum per se bonum nulla re &c. paulo obscurius exposuit: quae ita clarius explicanda est, atque intelligenda: quippe cum ipsum per se bonum nulla re ex alijs bonis ipsi per se bono adiuncta magis expetendum, magisque bonum efficiatur.

Per spicuum autem est ipsum per se bonum neque aliud quicquam esse posse, quod cum alio ex ijs quae per se sunt bona, magis expetendum fit. quoddam igitur est eiusmodi, cuius etiam nos participes sumus. tale enim est quod quaeritur.

Sicut voluptatem, inquit Plato, summum bonum esse negamus, propterea quod si alicui ex alijs bonis adiungatur, quod ex utrisque constat, expetibilius reddit: sic neque aliud quippiam erit summum bonum, quod cum alio aliquo coniunctum, totum parte magis expetendum efficit. sed bonum quidem erit, quoddam tamen bonum, ac tale, cuius nos participes sumus: cuiusmodi bonum virtutes, & scientiae sunt. omnis enim scientia & virtus cum voluptate magis est expetenda, quam si ea careat. tale n. bonum est, quod quaeritur: id est, de talibus bonis quorum nos sumus participes, inquisitio nunc est. an aliquid horum videlicet sit voluptas, temperantia, an prudentia, an fortitudo, an aliqua ex scientijs.

Nam qui id bonum esse negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt. quod enim omnibus uidetur, id esse affirmamus. qui uero hanc fidem tollit: is non admodum probabiliora diciturus est. nam si mente carentia haec appeterent, esset sane aliquid, quod dicitur: at si etiam ea quae prudentia sunt praedita, quomodo dicere aliquid possunt?

Cum duae propositiones rationis huius sint, minor, quae ait, voluptatem omnia appeteret maior, quae summum bonum esse affirmat id, quod omnia appetunt: huic nonnulli aduersantur: negantque id bonum minime esse, quod omnia appetant. quod si bonum non est, multo minus summum bonum erit. Qui aduersantur, inquit, huic maiori propositioni, veramque ipsam esse negant: nihil quicquam dicunt. i. praeter id quod omnibus videtur, ac falsum dicunt. quod enim falsum est, non est: sicut quod est verum, est. quare qui falsum dicit, quod non est, & nihil dicit. quo modo enim verum diceret, vel probabiliora hac fide, id est hac oratione quae asserit bonum esse quod omnia appetunt? quid n. verius eo esse potest, quod tam stultis quae

tis quam sapientibus hominibus, atque in philosophia claris videtur: nam si ea propositio quae ait, quod omnia appetunt id bonum non est: verior esset, quam ea, qua bonum esse id asserimus quod omnia appetunt: ita res esse omnibus videretur, vniuersisque hoc vno consensu affirmaret. sed quod omnia appetunt non esse bonum, vnus atque alter tantum affirmat. quare qui id dicit, falsum dicit. Praeterea si voluptatem mente carentia. i. rationis expertia animalia tantummodo appeterent: dicerent sane aliquid, qui propositioni huic repugnant: non enim in omnibus, sed in ratione solum praeditis, id est hominibus vera esset. cum autem non tam bruta & ratione vacantia, quam ea quae prudentia sunt praedita quoque animalia. i. homines eam appetant: qui fieri potest, ut verum quicquam sit quod isti dicunt?

10 Fortasse vero in prauis quoque naturale quoddam bonum est praestantius quam ipsa per se sint, quod proprium bonum appetit.

Si ad prauos homines, intemperantiaeque deditos, libidinesque ipsorum spectantes non esse bonum id dicunt quod omnia appetunt: ac propterea non esse bonum voluptatem: nihil est hoc ad rem facit: quippe cum in intemperantibus quoque naturale quoddam bonum insit, intellectus videlicet & mens ipsorum quae naturali quadam incitatione eam quae proprie voluptas est, quae est bonum, seclatur. mens n. omnis, sicut dictum est, proprium bonum persequitur, idque auguratur quidem & coniecit: sed ex praua tamen educatione, & quae ipsam necessario consequitur, verae voluptatis ignoratione, homines in animalium prauas voluptates incurrunt, quae neque proprie sunt voluptates, verarum n. voluptatum iudicem mentem obscuratam, ac propemodum excaecatam habent. ac propterea sicut is qui oculis corporeis est captus, frequentatam ac calcatam semitam ab obstructa, & spinis obsita nequit omnino discernere: sic qui male & prae institutus est, quae nam sit vera & proprie voluptas, quae bonum est, & quae sit ea quae dicitur quidem, sed re vera tamen non est voluptas: distinguere nullo modo potest. Atque hic quidem horum verborum sensus erit, si velimus de prauis hominibus intelligere. Si vero praua pro brutis animalibus accipiamus, quae mente carentia prius appellauit: ut ad praestantiam rationalis vitae respicientes praua ipsa vocata esse concedamus: haec erit sententia: si bruta etiam rationisque expertia animalia tantummodo voluptatem appeterent, solaque eam seclarentur: neque ita illud falsum esset pronunciatum, quod ait, bonum illud esse quod omnia appetunt. in omnibus enim illis alijs magis, alijs minus diuinum quid inest, mentisque illustratio quadam, qua natura proprium bonum, id est finem proprium quaerunt, atque inueniunt. omnia n. naturae instinctu eum assequuntur. quare etiam voluptatem utpote ad proprii boni consequutionem conducentem affectant, atque amplectuntur. qua enim alia de causa fit, ut noxia fugiant, & repellant, vtilia vero admittant? Plura de his ab eodem hoc Philosopho in libris de animalibus dicta sunt: quae inde petere studiosus lector facile poterit.

Sed neque de contrario recte esse dictum uidetur. non enim si dolor est malum continuo voluptatem esse bonum inquit. oppositum siquidem malum malo esse aiunt, & utraque ei quod neutrum est.

30 Ratio quae ex contrario voluptatem bonum esse confirmabat, huiusmodi erat: si dolor qui contrarius est voluptati, est malus, bona proculdubio est voluptas. dolorem vero esse malum ex eo constabat, quod cuncta eum fugiebant. huic rationi aduersatur Speusippus, non necesse esse inquit, propterea voluptatem esse bonam, quia dolor, qui ei contrarius est, malus esse demonstratur: quippe cum non omne quod malo est oppositum, bonum sit: audacia enim quae malum est, opposita est ignaui, quae tamen non ideo bona esse, sed mala censetur: stupiditati item, quod est vitium, intemperantia quae ipsa quoque vitium est, opponitur: auaritia etiam prodigalitati aduersatur, atque utraque malae sunt. Opponitur enim, inquit Speusippus, & malum malo, & utraque ei quod neutrum est: id est, utraque mala bono. neutrum n. bonum hic appellat. virtutes siquidem cum sint mediocritates, neutrum extremorum sunt. fortitudo enim neque ignaui est, neque audacia: & temperantia neque stupiditas, neque intemperantia est: ceterae item virtutes simili modo.

Non male sane haec dicentes, non tamen uere. si enim utraque essent mala, fugienda quoque utraque esse oportebat: si neutra, neutrum, aut similiter. Sed

illum quidem fugere ut malum, hanc expetere ut bonum videntur. ita igitur etiam opponuntur.

Speusippus quidē partim nō male dicit: verū. n. est, malum malo esse oppositū, & vtraque mala bono aduersari: voluptatem autem dolori opponi, ut malum malo: sed ut bonum malo. nā si malū esset voluptas, fugienda esset, odioq; prosequenda, non secus ac dolor: sed e contrario fieri videmus. dolorem omnia fugiunt ut malum, atque auersantur, voluptatem vero ut bonum persequuntur, atq; appetūt. sicut enim bona omnes sectamur: ita mala simili modo euitamus omnes, ac fugimus. quæ vero sunt neutra. i. neq; bona, neq; mala, neutro modo erga ipsa sumus affecti. id est, neque fugimus, neq; persequimur: vel similiter, id est ex æquo vel persequimur, vel fugimus. neque enim ad consequutionem eorum, neque ad declinationem & euitationem magis sumus incitati: sed in medio constituti neutram in partem propendimus. Quare si ex malis esset voluptas, ipsam proculdubio fugeremus: si neque ex bonis neque ex malis, sed neutris, neq; fugeremus, neq; persequeremur. ipsam autē omnes persequuntur. non est ergo neq; ex malis, neq; ex neutris: bona igitur est.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio, & si non omnis expetibilis sit. Cap. III.

AT enim neque si ex qualitatibus non est voluptas, propterea neque ex bonis eam esse censendum est. nam neque uirtutis operationes sunt qualitates, neque felicitas.

Ratio quæ voluptatem propterea bonum non esse colligit, quia nō est qualitas, in secunda figura huiusmodi euadit: voluptas non est qualitas: omne bonum est qualitas: voluptas igitur bonum non est. in qua id assumptum quod omne bonum esse qualitatem ait, vel quale, reprehendit Aristoteles. siquidem bona nonnulla sunt, quæ neq; qualia sunt, neque qualitates: quare quid vetat quo minus voluptas quāuis non sit qualitas, bona esse possit: Quæ autem sint bona, licet qualitates non sint, ex operationibus uirtutis declarat: quæ bonæ cum sint, non sunt tamen qualitates. operatio enim effectiuus motus est: motum vero non esse qualitatem perspicuum est. felicitas quoq; cum sit operatio, ut dixit, diciturq; adhuc est: simili modo non est qualitas: & tamen bonam esse eam dubitat nemo.

Dicunt etiam bonum definitum esse, voluptatem uero indefinitam, propterea quod admittit, ut magis & minus fieri possit. at si ex uoluptatis susceptione id iudicant: idem & in iustitia, & in reliquis uirtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiusmodi homines esse affirmant: iusti. n. et fortes magis sunt: sit et, ut & iuste & temperanter magis & minus agamus.

Huius quoq; rationis conclusio in secunda figura fit, in hunc modum: voluptas est indefinita: bonum omne definitum est: voluptas igitur non est bona. huius eam propositionem refellit, quæ ait, rem indefinitam esse voluptatem: atque inquit, si ex perceptione voluptatis quæ indefinita est: alij enim maiorem, alij minorem voluptatem percipiunt: nonnulli lente, quidam celeriter ad eam incitantur: si igitur ex hoc q; magis vel minus lætantur homines, voluptateq; afficiuntur, quod sanè indefinitum est, voluptatem quoque ipsam indefinitam esse arbitrantur: aperte falluntur. idem. n. de uirtutibus, & sanitate, & scientijs, quæ sine controversia bonæ sunt, dicendum ipsis erit: quippe cum in his quoq; eadem infinitas, atq; indefinitio conspiciatur. alij. n. magis sani sunt, & magis grammatici, & temperantes, & fortes, magisq; uirtutum reliquarum, & habituum, & scientiarum sunt participes: alij minus. ut hac ratione & uirtutes, & scientiæ, & sanitas, magis & minus existere etiā ipsæ possint: quatenus alij magis, alij minus earum sunt participes, secundumq; eas operantur. atq; ita indefinita etiā ipsæ, ac propterea malæ censendæ sint.

Sin autem in uoluptatibus ipsis hoc statuunt: uideant ne non dicant causam huiusce rei, si aliæ mixtione omni uacent, mixtæ aliæ sint. Quid prohibet autem

autem quia sicut sanitas, quæ cum definita sit, admittit ta men, ut esse magis ac minus possit: ita quoque esse uoluptatem dicamus: non enim temperatura eadem in omnibus: neque una quædam semper in eodem est: sed remittitur. atque aliquandiu perdurat: eoq; differt, q; magis, & minus inest. Tale igitur quippiam in uoluptate quoque esse potest.

Ceterum si non voluptatis perceptionem, sed ipsam voluptatem indefinitam rem esse dicunt, ita quoque manifestum mendacium est. sicut. n. species, & essentia ipsa sanitatis unum quoddam & idem est, & definitum, quod neq; intenditur, neq; remittitur: unumquodq; .n. in eo q; est, neq; magis, neq; minus ut sit, admittit, ut fortitudo, temperantia, cæteræq; uirtutes, & scientiæ: sed in ijs plus & minus conspicitur, qui ab ipsis ex earum participatione denominantur: sic speciem quoq; voluptatis & essentiam intentione & remissione omni carere existimandum est: atq; ita esse definitam, ac propterea bonum. Mixtione vacantes voluptates ipsam per se intellectam sine ulla subiecta re voluptatis speciem appellat: atque absolute quālibet aliam speciem, ut albedinem, nigredinem, sanitate. mixtas uocat, quæ in subiecto aliquo sunt: ut eas quæ in me, et te, & quibusuis alijs insunt. quæ sanè mixtæ cum in remissione & intentione consistant, infinitatis & indeterminationis sunt plenæ. at ipsæ spēs, ut sanitas, & voluptas, & reliquæ, sicut dictum est, neque intendi neq; remitti ullo modo possunt. nam sanitatis in singulis tantum indeterminationem esse, ut serè percipi nequeat, temperaturæ, corporisq; constitutiones declarant. si. n. talis quædam elementorum temperatura in nobis est sanitas: temperaturæ autem variæ sunt, & indefinitæ: quæ ex his consequuntur, sanitates indefinitas quoque esse perspicuum est. sed quid omnium temperaturas dico: cum unius & eiusdem, ut Socratis, quālibet hora, serè intendatur, ac remittatur.

Præterea cum perfectum ipsum per se bonum, motiones uero & generationes imperfectas esse statuunt: uoluptatem motionem esse & generationem conantur demonstrare. Sed non recte dicere id uidentur. neque motionem eam esse uerum est. motioni enim omni propria esse tarditas & celeritas uideatur: & si non per se ipsam, ut motui mundi, at ad aliud. uoluptati uero neutrum horum inest. fieri. n. pōt ut cito quispiam uoluptatem perceperit, sicut ut iratus sit: ut autem percipiat, minime: neque ad alterum. ut ambulet uero, & crescat, atque omnia huiusmodi, potest.

Hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non esse summum bonum conficiebatur, in prima figura, in hunc modum: voluptas motio & generatio est: omnis motio vel generatio est imperfecta: voluptas igitur imperfecta est. deinde sumpto eo quod conclusum fuit, voluptatem uidelicet esse imperfectam, adiuncta q; altera propositione, nihil imperfectum summum bonum esse: voluptatem postremo non esse summum bonum colligebat. Nihil imperfectum esse summum bonum ex eo confirmabant, q; summum bonum, id est ipsum per se bonum, perfectum esse statuebant. si. n. ipsum per se bonum est perfectum, quod est imperfectum, summum bonum nō est. Sed Aristoteles primum propositionem illam refellit, qua voluptatem esse motionem, aliterbant: aitq;: omnis motio uelocior ac tardior est: ambulat siquidem unusquisq; uelocius aliquādo, interdum uero tardius: moueturq; citius constans ac non errans orbis cælestis: tardius reliqui erratici. q; si in motioe uelocius inest, & tardius, voluptas uero uoluptate celerior, ac tardior nulla est: voluptas motio non est. fieri. n. pōt, inquit, ut & celerius lætatus sit quispiam, voluptateq; affectus, & tardius: id est, aliquā celerius, aliquā tardius lætari, voluptateq; affici unusquisq; desistit: ipsa uero voluptas celerior, aut tardior nulla est. Dicere etiā hoc modo possumus: cum ambulat aliquis ex alio quo loco in alterum, vel currit, omnes ambulationis, aut cursionis eius partes celeritatem æqualem minime habent: sed aliæ celeriores, tardiores aliæ sunt. partes autē uoluptatis omnes à principio ad finem usq; si partes appellandæ sunt: una enim est tota atque eadem similis sibi voluptas: nihilo altera q; altera citiores, aut lentiores esse conspiciuntur: sed à principio usque ad finem æqualis tota, ut diximus, sibi ipsi est, nullam eo tempore quo lætamur,

voluptatemque percipimus, intentionem, aut remissionem admittens. Quod vero inquit in principio horum verborum voluptatem motionem & generationem esse conantur demonstrare, idem est ac si dixisset, non esse ipsum bonum voluptatem demonstrare conantur. voluptatem. n. esse generationem & motionem, & voluptatem non esse summum bonum, idem est. Postea ubi dixit, omni motui propriam esse celeritatem & tarditatem, subiungit: & si non per se ipsam, ut motui ipsius mundi, saltem ad aliud, quod ita intelligendum est: licet omnis motus ipse per seipsum celeritatem non admittat, ut qui mundi est. i. supremi celestis orbis non erratici. hunc. n. mundum hic appellat: qui quoniam æqualiter mouetur, celeritatem & tarditatem nullam admittit, ut in libris de cælo demonstratum est: si quis tamen ad alios orbis erraticarum stellarum compararit, longe celeritatem cæteris esse inueniet.

Ac mutari quidem in uoluptatem cito et tarde licet: operari autem ex ipsa, id est uoluptate affici, cito, non licet.

Hucusque voluptatem non esse motum ostendit: nunc comprobationem etiam illorum reprehendit. ita. n. illi voluptatem esse motum probabant: si motio mobilis rei perfectio est in eo quod est mobilis, ut in tertio naturalium disputationum dicitur. id. n. est potestate in actu & operationem res ipsa reducitur: qui autem voluptate afficitur, ex eo quod poterat oblectari, in operationem ipsam oblectationis & voluptatis transit: voluptatem quoque perfectionem esse eius qui oblectari potest, quatenus est eiusmodi, perspicuum est. quod si est, voluptatem esse motionem patet. Sed hoc quod de voluptate dicunt isti, non est idem, inquit Aristoteles, quod id quod accidit in re quæ mouetur. cum. n. id quod mouetur, a potestate & aptitudine in illud transit, in quod transire potest, aptumque est: adhuc in ipso potestas ipsa remanet. uerbi causa, quod potestate est album, dum a potestate in actum transit: tantisper dicitur moueri, quoad potestatem albedinis consequendam in se habuerit: ubi uero potestas iam abiit, actu uero & operatione tantummodo album euasit, cum non amplius in eo quicquam eius sit, unde transmutari inceperat: non amplius mouetur: neque amplius motionem in eo esse concedendum est. non. n. amplius in motu est, sed in statu. in albedine ipsa quæ non fit amplius, sed iam est. quoad. n. albefcit: aliquid nigredinis semper in eo inest, siquidem nigredine in albedinem fit transmutatio: quoad uero nigredinis quicquam in eo inest: potestate est album, & mouetur, sicut dicitur est. in eo uero quod voluptate afficitur, neque inuicunditatis quicquam remanet: qua ad voluptatem transit: neque ad finem aliquem definit, quædam modum id quod albescebat, in album. restat igitur, ut voluptas motio nullo modo fit.

Quo pacto item esse generatio potest: non enim ex quolibet quodlibet gigni uidetur, sed in illud dissolui unumquodque, ex quo generatur. & cuius generatio est uoluptas, dolor eius corruptio erit.

Cum dixerit unde progressus Plato voluptatem motionem esse affirmabat, eiusque rationem refutarit: nunc quo argumento idem persuasus eam esse generationem asserat, ostendit: & simili modo etiam hac in parte opinionem eius refellit. est enim voluptas, ut inquit Plato, non finis, sed via quædam & mutatio eorum quæ ad finem tendunt: sicut sanatio ad sanitatem, & albefactio ad albedinem: ita ipsa ad naturalem constitutionem, bonamque animi affectionem deducit. est. n. in sensibilem naturam generatio. habitum enim nostrum qui præter naturam est statu suo elapsus est, in naturalem hilaritatem, & lætiam reducit. immo non ipsa est quæ reducit, sed per ipsam, quasi per generationem, animalium corpora in naturalem habitum redeunt. Quoniam igitur voluptas generatio est: generatio autem non est finis, sed ex his quæ ad finem conducunt: fini ad quem tendit, minime erit cognata. nulla enim in uis uersum generatio finibus cognata esse conspicitur: nam neque ædificatio cum domo quæ extruit, habet cognationem: neque sanatio cum sanitate quam affert. Sed fines boni sunt: voluptas itaque cum non sit finis, bona non erit: si enim finis est bonus, quod cognationem non habet cum fine, bonum non est. Has Platonis rationes validas minime esse & alias ostendit, & nunc etiam probat: cum inquit, nihil uideri ex quolibet gigni: sed ex eo quod potestate id erat, quod actu & re ipsa nunc est. ut caro quæ re ipsa nunc caro est, non ex lapide, aut ligno, aut alia quauis re procreata est: sed ex eo quod potestate erat caro: id autem erat sanguis nisi si lignum quoque potestate esset caro, ex ligno quoque caro gigni posset. propterea fit, ut non ex ligno

ex ligno sed ex sanguine caro gignatur, quia sanguis potestate caro est. at sanguis ex pane qui potestate est sanguis, gigni consueuit. præterea unumquodque quod generatur, ex eo gignitur in quod per corruptionem, quæ contraria est generationi, potest dissolui. ut plantæ, & stirpes, cæteraque omnia ex elementis gignuntur, in quæ per corruptionem resoluuntur. Si igitur voluptas quoque esset generatio: via quædam & mutatio ex aliquo in aliquid esset: ut nigrefactio ex albo in nigrum, et ægrotatio seu morbificatio ex sanitate in morbum: sed in uoluptate neque a quo, neque in quod transitus fiat, reperiri potest: nihil. n. est quod uel alteretur atque immutetur ex uoluptate, uel finis sit, in quem voluptas definat: sicut sanatio in sanitatem, & calefactio in calidum: non est igitur generatio voluptas, sed operatio, ut demonstrabit. operationes autem fines ipsi, non uia ad fines sunt, finem uero esse uoluptatem, & non generationem, inde facile cognoscemus, quod in generationibus non simul et gignitur quicquam, & est, quando gignitur: neque enim cum caro gignitur, caro est: neque cum domus fit, & fit simul & est. in operationibus uero, ut in uidendo, simul & uidet quispiam et uidit: sic in uoluptatibus quoque euenit, ut simul quispiam uoluptate & afficiatur, & affectus sit: quare operatio est voluptas, non generatio: si uero operatio: finis quoque, non uia & mutatio ad finem est. nulla enim pars temporis est quo quispiam uoluptatem percipit, in qua perfecta in eo qui afficitur, non adsit voluptas. quod autem in omnibus temporis partibus perfectum atque integrum est: id non generatio, sed operatio est. tunc uero perfecta generatio & est & dicitur: cum illud quod gignitur perfectum fuerit. nam quoad adhuc fit: & id quod gignitur, & generatio ipsa imperfecta est. at voluptas & in prima totius temporis, quo quispiam ea afficitur, parte tota integra ac perfecta adest, & in secunda similiter, & in sequenti, & in reliquis omnibus deinceps uel minimis temporis portiunculis: non igitur generatio, sed operatio est. Adde quod si esset generatio, mutatio esset alicuius subiectæ rei, quæ potestate illud esset, in quod mutatur: exempli causa, sanguificatio cum sanguinis generatio fit, mutatio est panis, aut alicuius alterius alimentum, quod potestate sanguis est. in uoluptatibus autem nihil reperitur quod est specie in qua est, mutetur in alteram speciem, quæ ante quæ uoluptate quispiam afficeretur, actu non erat illa sed potestate, postea uero per uoluptatem actu euasit, sicut in pane fit, qui cum ante generationem, quæ sanguificatio est, non esset actu & operatio sanguis, sed potestate: postea per sanguificationem sanguis actu est effectus. Quid igitur isti qui uoluptatem esse generationem dicunt, nobis afferre poterunt, quod panis & sanguini correspondeat, quod uoluptate tanquam generatione ex eo quod est, in id quod non est, mutetur: corpusne, an animam esse id dicent quod panis simile sit, quod præter uoluptatem immutetur: sed id ridiculum esset uel omnino cogitare. Præterea sicut finem sanationis quæ est sanitas, ægrotatio seu ægrificatio corrumpit: & sanatio e contrario morbum, qui morbificationis finis est: ita quoque in uoluptate euenire dicendum esset: id per uoluptatem fuisset genitum, a dolore corrumperetur: & quod dolor induxisset, id per uoluptatem interiret. Dicant igitur isti, quinam hi fines sint, qui & a uoluptate & a dolore gignatur uicissim, & corrumpanatur.

Dicunt item dolorem indigentiam eius esse, quod secundum naturam est: uoluptatem repletionem. at hæc corporis sunt affectiones. si igitur uoluptas eius quod est secundum naturam repletio est: illud in quo repletio fit, esset id quod uoluptatem perciperet: corpus igitur id esset: sed non uidetur. uoluptas igitur repletio non est.

Hæc etiam ratione uoluptatem esse generationem, & propterea non esse summum bonum conabantur demonstrare. ita enim dicebant: voluptas repletio est: repletio est generatio: voluptas igitur generatio est. deinde, voluptas est generatio: generatio est mutatio: at mutatio est imperfecta: voluptas igitur imperfecta est. si uero est imperfecta, esse summum bonum, quod perfectissimum est, nullo modo potest. Sed unde uoluptatem esse repletionem constat: quoniam, inquit, dolor qui ei est oppositus, indigentia est, ipsam esse repletionem patet. nam si album discernit & disgregat: nigrum congregat & concernit. si dolor esse indigentia: voluptas repletio est. hæc enim contrariorum est lex. Dolorem autem esse indigentiam hoc modo probant: si animal, inquit, dum esurit, & sitit, dolorem percipit: fames &

fitis dolores sunt: at fames & fitis naturalis habitus indigentia & defectus sunt: dolor igitur est indigentia. corpus enim ubi sicci & humidi alimenti indigum est, e naturali constitutione exturbatur: quod dum fit, dolet, repletionemque appetit: atque eam appetendo ad comedendum, & bibendum inducitur: comedendo postea & bibendo repletur. Sed si haec vera sunt: ita enim horum ratio reprobatur: indigentia & repletio corporis essent affectiones. quare sequeretur, ut corpus esset quod & voluptatem & dolorem perciperet. cum enim ipsum repletur, ipsum quoque voluptate affici consentaneum est. si enim in corpore fit repletio: repletio autem est voluptas: in corpore quoque voluptas proculdubio erit. in quo autem est voluptas, id oblectari, voluptatemque percipere necesse est: at corpus non est quod voluptatem percipit: voluptas igitur repletio non est.

Sed unusquisque & uoluptate affici dum fit repletio: & dolorem percipere, dum secatur, consuevit.

Cum voluptatem non esse repletionem ostenderit: nunc quo modo ex repletionem efficiatur, declarat. voluptate enim afficimur, dum circa esculenta, & potulenta alimenta intra corpus sumpta altricis facultas sine impedimento operatur. voluptas enim quae indigentiae superuenit, altricis animae secundum naturam impedimento vacans operatio est. & in uniuersum omnis operatio secundum naturam quae absque impedimento fit, suauissima est, ac iucundissima. altricis igitur animae operatio est quae replet, & in naturalem habitum restituit. atque anima est quae voluptatem percipit: voluptas uero ipsius impedimento vacans operatio est. Appellat autem voluptatem operationem Aristoteles, non quod ex propria ratione operatio sit: sed quia ita in operatione essentiam suam habet, ut separari ab ea non possit. Dicitur itaque voluptas animae operatio impedimento vacans, propterea quod ex libera animae operatione consequitur, eique ita adhaeret atque annexa est, ut auelli nequeat. sicut autem virtutum & scientiarum, quae habitus animae sunt, operationes consequitur voluptas: sunt enim iucundae ac voluptuosae: sic animae quoque altricis operationes, cum sine impedimento fiunt, suauissime esse consueuerunt. estque altricis anima, siue altricis animae facultas habitus corporis: operationes uero eius perfectiones quaedam, restitutionesque in naturalem statum. quod autem in naturam restituit, est voluptuosum. quare voluptas repletio quidem non est: sed altricis facultatis, aut animae, aut habitus, aut quo modo quis uoluerit appellare, operatio. dum enim habitus hic operatur, repletio, & in naturalem statum restitutio consequitur. Quemadmodum enim dum aedificator operatur. id domum extruit, sequitur ut parietes augeantur et crescant: dumque aquam in cisternam infundimus, euenit ut impleatur cisterna: sic dum habitus hic nutriorius circa ea quae alunt corpus, operatur: corpus repletur. Multum igitur interest, utrum dicamus voluptatem esse repletionem: an ex voluptate. id est altricis animae operatione repletionem sequi. est enim altricis anima ut dixi, habitus corporis: voluptas habitus huius operatio circa ea quae corpori ipsi alimentum praestant. quae uero operationem hanc quae est voluptas, repletio consequitur, generatio est: quippe cum repleti nihil aliud sit, quam gigni.

Opinio autem haec ex uoluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus uidetur extitisse. ubi enim indigi effecti fuerint, atque ob id dolore preoccupati: percipere uoluptatem ex repletionem aiunt.

Ex doloribus inquit, & uoluptatibus circa alimentum in mentem uenit ipsis opinari uoluptatem esse repletionem. propterea enim quod altricis animae operationem quae voluptuosa est, repletio consequitur: voluptatem esse repletionem existimauerunt, id quod consequitur, esse idem cum eo ex quo consequitur, statuentes. dolet enim animal dum indiget: postea uero quod in eo sumpto cibo operari altricis facultas coeperit: quia repletur, non amplius dolore afficitur. dicunt igitur hi dolore preoccupatos ex indigentia postea voluptate affici dum replentur: ac propterea cum simul cum repletionem fiat voluptas, simulque cum ea existat, uoluptatem & repletionem idem esse. sed cum dicunt repletionem quae ex uoluptate sequitur, esse uoluptatem: nihil aliud faciunt, quam si umbram esse idem cum eo cuius est umbra alleuerarent. sicut enim deambulantem sub die ex solis illustratione umbra necessario consequitur: sic operationem altricis animae quae sine impedimento fit, quae nihil aliud est, eo modo quo

quo declaratum fuit, quod voluptas: sequitur repletio.

At hoc non circa omnes uoluptates accidit. dolore enim uacant tum disciplinares: tum ex iis quae sensus afficiunt, illae quae olfactu, quae auditu, & uisu percipiuntur.

Repletionem non esse uoluptatem, sed uoluptati, vel si placet, operationi ipsi accedere, in qua consistit voluptas: ex alijs uoluptatibus declarat, quae tum ex contemplationibus & disciplinis existunt: tum ex iis quae sensibus quibusdam percipiuntur: in quibus nulla repletio conspicitur. Nam si, ut isti dicunt, voluptas est repletio, quae dolori ob indigentiam exorto superuenit: nemo qui non indigeret, ac propterea dolore esset uacuum: percipere uoluptatem posset. si enim voluptas & repletio idem est, ut ipsi hi uolunt: atque ob id qui uoluptate afficitur, & qui repletur simili modo sunt iidem: qui fieri potest ut uoluptatem percipiat quispiam, si non repletur? uoluptatem autem percipiunt & maximam quidem, qui in contemplatione rerum versantur & disciplinis, tum qui uel modulationes canoras audiunt, uel odorata olfaciunt, uel pulcherrima aliqua spectacula inspicunt. cum tamen nullam in ipsis repletionem fieri manifestum sit. hos enim non repleti ex eo patet, quod cum nullus praecesserit dolor, nullaque indigentia: uoluptate afficiuntur. nam quia dolor ex indigentia consequitur: in quibus dolor non est, in iis neque erit indigentia: in quibus uero non est indigentia, in iis neque repletio est: in quibus non est repletio, si repletio & voluptas sunt idem, neque esse uoluptatem necesse est.

Multae item recordationes, & spes huiusmodi sunt. Cuius igitur haec erunt generationes, cum nullius rei praecesserint indigentiae, cuius repletionem esse haec possint:

Ex recordatione & spe idem confirmat. Sed recordati, inquit, uoluptate plerumque afficimur. recordationes uero illae cuius rei sunt generationes? id est cuius rei repletionem sunt? quia enim repletio est generatio: generationem pro repletionem hic sumpsit. Uoluptates autem has quae ex memoria fiunt, non esse repletionem, ex eo perspicuum est, quod nullius rei indigentia praecesserit. nullam uero indigentiam praecessisse inde cognoscimus, quia nullus praecessit dolor. honestarum namque actionum quas uel egerit quispiam, uel expertus fuerit, memoriae iucundissimae sunt, ac uoluptuosissimae: spes item simili modo.

Aduersus eos autem qui probrosas uoluptates producant, dicere quispiam posset non esse ea iucunda. non enim si male affectis iucunda sunt, iccirco absolute quoque esse ea iucunda existimandum est: sed ipsis illis tantummodo. quemadmodum neque salubria aut dulcia, aut amara, quae egrotantibus: neque alba, quae lippientibus esse huiusmodi uidentur.

Qualia sunt ea quae iucunditatem afferunt: tales uoluptates sunt quae ab ipsis eueniunt: nonnulla uero quae iucunditatem afferunt, sunt praua: sunt igitur etiam prauae uoluptates: quare voluptas bonum non est. Sed haec ratio non colligit bonum, non esse uoluptatem: sed plures esse uoluptatis species, inter seque differetes: quemadmodum etiam res ipsas, quae uoluptatem efficiunt. nam sicut iucundae ipsae res bonae aliae sunt, aliae prauae, aliae neutrae: ita quoque uoluptates trifariam quoque ipsae diuidendae sunt: neque omnem uoluptatem prauam esse censendum est. Aristoteles uero non ita rationi huic occurrit: sed neque esse iucunda prorsus quae praua sunt: neque quae ab ipsis eueniunt, uoluptates esse ait. non enim uera sunt iucunda, quae iucunda esse prauis hominibus uidentur: sed ipsis illis iucunda sunt, absolute autem minime. sicut enim neque ea quae febricitantibus sunt salubria, absolute omnibus huiusmodi sunt: neque quae morbo regio laborantibus amara uidentur, amara quoque in uniuersum habentur: neque quae lippientibus alba, uel nigra apparent, talia esse omnibus absolute existimandum est: sed illis ipsis tantummodo: sic neque quae male affectis hominibus iucunda sunt, continuo esse iucunda censendum est. Mulieri enim illi quae Libya dominabatur Lamiae nomine, quae grauidas mulieres dissecabat, ex carnisque ueteris crudos foetus abliguribat, talis cibus iucundus uidebatur: qui tamen reliquis in uniuersum abhor-

rendus est, atque inuicundissimus. illi igitur hæc erant iucunda: sed absolute, & vere iucunda minime erant.

An ita quoque dici posset, expetendas quidem esse uoluptates: non tamē ex his, quemadmodum etiam diuitem esse, expetendum est: sed non ex prodicione: & sanum esse item: sed non ex cuiuslibet rei esu.

Altera hæc responsio est. oportet inquit voluptates eas bonas esse atque expetendas asserere, quæ ex rebus vere iucundis percipiuntur: cuiusmodi virtutes, & scientiæ sunt. quæ vero ex his, id est probrosis rebus, ac vituperatione dignis eueniunt, ut sunt concubitus cum maribus, atque huiusmodi cætera: non appellare voluptates absolute, sed eiusmodi, ut cum non sint, videantur tamen quibusdam esse voluptates. sicut enim ex agri cultura diuitias sibi comparare bonum est, atque expetendum: ex sacrilegio autem, aut patriæ prodicione diuitem fieri pessimum est, ac iugiendum: ita voluptatē percipere ex ijs quæ vere iucunda sunt, honestissimum: ex probrosis vero ac vituperabilibus, turpissimum est.

An specie differunt uoluptates. quæ enim ex honestis rebus existunt diuersæ ab illis sunt quæ ex turpibus percipiuntur. neque fieri potest ut iusti quispiam uoluptate afficiatur, nisi sit iustus: aut musici, nisi sit musicus: atque in reliquis simili modo.

Vel igitur neque probrosæ res iucundæ, neque lætitiæ quæ ex ipsis oriuntur, voluptates dicendæ sunt: vel si modo consuetudinem, vulgicquæ opinionem sequi debemus, & quæ turpia sunt iucunda appellare volumus: distinguendum nobis est: voluptates quæ differre specie dicendum est. diuersæ enim specie proborum hominum, eorumque qui secundum naturam viuunt, voluptates ab illis sunt, quibus prauis & intemperantes oblectantur. quo etenim boni à prauis distant: in eo etiam voluptates quas sequuntur, quibusque afficiuntur, diuersæ inter se sunt, necesse est: id quod in hoc libro pluribus demonstrabitur. differre autem voluptates ex eo manifestum est, quod neque iniusti iustorum: neque iusti iniustorum voluptatibus perfrui velint: quippe cum rerum diuersarum specie, diuersæ quoque specie operationes sint. Quare voluptates quoque quæ ex operationibus eueniunt, specie esse diuersas necesse est.

Declarare autem uidetur etiam amicus ab adulatore diuersus cum sit, non esse bonum uoluptatem: aut uoluptates esse specie diuersas. hic enim ad bonum uersari: ille ad uoluptatem uidetur, atque illud probro datur: hoc laudi est: utpote cum ad alia, atque alia uersentur.

Voluptatem non esse bonum ex adulatore quoque conantur ratiocinari, & colligere. nam si adulator ex ijs est quæ praua sunt & vituperantur: voluptasque quæ ab ipsis proficiscitur est praua: voluptas bonum minime est. Huic rationi occurrit Aristoteles: atque ait ex adulatore prauam esse uoluptatem minime ostendi: sed quia ab amico differt, voluptates quoque quæ ab ipsis eueniunt diuersas inter se esse: eam uidelicet quæ est amici, ab ea quam adulator exhibet. Sed quid amicus ab adulatore differt: quamplurimum: sicut dictum est, quando de adulatione loquebatur. In eo etiam differentia ipsorum est, quod amicus non semper cum amico ad uoluptatem uel agit, uel loquitur: sed quandoque dolorem asserere etiam non ueretur: cum uidet fore, ut parua molestia illata, multum prodesse amico possit. at adulator, ut semper iucundus sit, semperque uoluptatem exhibeat, studet: idque est quod maxime omnium coniecit. iccirco amicus, utpote qui amico eius ipsius causa optime uelit, laudatur: adulator vituperio est. id autem non contingeret, nisi diuersi inter se essent. at si diuersi inter se sunt: diuersæ quoque uoluptates sint, necesse est, quæ ab ipsis eueniunt. Differunt item amicus & adulator in eo quod adulatoris congressiones ad alia spectant ac diuersa, quæ ipse in animo habeat: cogitat. n. alia, & alia dicit, & facit: amici autem uerba & facta cum animi cogitationibus conueniunt.

Nemo præterea expeteret uel uiuere ita, ut pueri mente præditus illis uoluptatibus, quam maxime fieri potest, afficeretur, quibus pueri oblectari

ctari consueuerunt.

Si uoluptas esset bonum, qualibet iucunda uita esset bona: sed sunt nonnullæ uitæ iucunditatem afferentes, quæ prauæ sunt: non est igitur uoluptas bonum. hæc quoque ratio ad probandum uoluptatem non esse bonum, adduci consueuit. Esse enim uitas iucundas ad bonas argumenta sunt puerorum uitæ, qui semper uoluptate afficiuntur & lætantur, cum tamen uita illorum bona non sit. nam ita uiuere & sapere ut pueri, expeteret nemo. in nemo puerorum uoluptate perfrui uellet. ille enim puerorum uoluptate cupit oblectari, qui sicut puer sapit: si sapere pueros dicendum est. Huic rationi nullam responsionem subiungit, propterea quod manifestum sit, ea non prauam esse uoluptatem, sed diuersas esse eius species demonstrari.

Vel turpe aliquid agendo ita gaudere, ut nullum unquam dolorem percepturus sit.

Hoc quoque asserbant, ut malam esse uoluptatem constituerent. Quod autem inquit, huiusmodi est. bonorum consequutionem non uno quodam modo adipisci studemus, alio uero minime: sed omnia inquirimus, quibus nobis bona comparari posse speramus. neque dicimus hoc modo, aut hac actione tantum bona esse acquirenda, alia autem ratione non esse: sed omni modo, & omni actione, & operatione, qua id fieri potest, consequi bonum conamur. non enim exempli causa si uictoria contra hostes bona sit, possumusque eam non aperto Marte, sed dolo aliquo consequi: id repudiamus: volumusque potius in aperto prælium descendere: sed contrario prælio omisso uulpinas fraudes subire non ueremur. si item dolis non licet bello aperto tentemus. si utriusque uincendi spes nobis est: utraque aggredimur. ita quoque si uoluptas esset bonum: siue ex turpissimis quibusque actionibus, & vituperatione dignis, siue ex honestis, & laudabilibus acquiri à nobis posset, omnia promiscue ageremus: nihilque prorsus uereremur. at ob uoluptatem turpissima non agimus: cum tamen ex turpibus rebus, quæ ex honestis & laude dignis actionibus percipere uoluptatem facilius sit: uoluptas igitur bonum non est. nam si esset, ut dictum est: ex qualibet re iucunda siue laudabili, siue vituperabili comparare ipsam studeremus: quo modo à nobis fieri id facilius posset.

Et circa multa studium adhiberemus, etiam si nullam afferrent uoluptatem: ut uidere, meminisse, cognoscere, uirtutes habere. quæ si hæc uoluptates necessario consequuntur, nihil refert. expeteremus nanque ea nihilo minus, licet etiam nulla inde uoluptas exoriretur.

Cum modo adducta superius ratio, si uoluptas esset bonum, ex omni re comparaturos nos esse ipsam, ostenderit: quippe cum bonum non debeat ex hac re acquiri, & non alia: sed ex qualibet, unde consequendi eius facultas nobis offeratur: nunc hæc subiungit, quibus opinionem hanc refellat, ac reprobet: atque inquit in hanc sententiam: sicut non omnia fugimus, quæ oblectationem, & uoluptatem non afferunt: ita non omnia sectamur, atque amplectimur, ex quibus uoluptas consequitur. quis enim est, qui uidere, uel audire in uidentibus & audiendis semper inesse uoluptatem asserit, uirtutum certe acquisitionem esse laboriosam, & difficilem negare non poterit. sciunt enim qui experti sunt, angusta siue quidem, ut rerum omnium dominus inquit, atque arcta uia est, quæ ad uitam deducit. & tamē per eam uoluptatibus carentem beatissimus omnium sanctorum coetus toto uitæ curiculo ingressus est. Meminisse item volumus, etiam si recordationes uoluptatem nullam afferant, quod si quis dicat dum uidemus, & recordamur, uia que uirtutis incedimus, necessario uoluptatem nos percipere: nihil inquit, refert: quippe cum eadem hæc expeteremus, etiam si uoluptates nullæ sequerentur. cuius rei argumentum id est, quod qui in caliginosis carceribus conclusi sunt: quamuis tenebras uidere non oblectentur, quæ uoluptate omnino carent, uidere tamen expetunt.

Voluptatem igitur neque esse ipsum per se bonum: neque omnem esse expetendam: nonnullasque esse per se expetibiles, quæ differant aut specie, aut ijs

ro absolute à partium & totius differentia. Dixit autem hæc differre non temere: sed ut voluptates quoque ex operationibus, operationes ex operantibus differre ostenderet. & sicut ædificatio à re ædificata separari non potest: sed simul ambo existunt: non enim fieri potest, ut ædificatum quippiam sit, ædificatio non sit: ita simul cum operatione naturali absque impedimento facta esse voluptatem, & simul cum voluptate naturalem operationem impedimento vacantem esse declararet.

Videtur autem non in omni tempore motio esse perfecta: sed pleræque imperfectæ, & specie differentes: si quidem alicunde aliquo speciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta species est. perspicuum igitur est, & diuersas has inter se esse: & uoluptatem quippiam ex ijs esse, quæ integra ac perfecta sunt.

Pleræque adiunctum est ob circulares motiones, quæ in fine semper sunt, atque ideo perfectæ, qua de re in primo libro de coelo dictum iam est. sed illæ quæ in rectum feruntur, in omni tempore perfectæ minimæ sunt: sed partes earum specie à toto differunt, sunt que imperfectæ: inter se etiam diuersæ sunt: principium enim unde impetum accipit res quæ mouetur, à fine in quo quiescit, sine dubio differt. quod si initium & finis differunt: perspicuum est, partem quoque initio uiciniorum ab ea esse diuersam, quæ sicut à principio abest longius, ita fini proxima est. Cum autem partes motionis diuersæ hoc modo sunt: efficitur, ut antequam partes absolutæ fuerint, motus imperfectus sit. at voluptatis, sicut dictum est, perfecta in omnibus temporis partibus species est: estque ex ijs. non quæ ex successione partium aliam atque aliam subinde speciem et perfectionem acquirunt: sed quæ integra, ac tota, & perfecta sunt. Cum vero inquit, diuersas eas inter se esse: de uoluptate & motione seu generatione intelligit. uoluptatem. nam motionibus & generationibus diuersam esse constat.

Hoc autem ex eo etiam uideretur, quod moueri nisi in tempore quippiam non potest: uoluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc sit, totum quoddam est. Ex his autem manifestum est, non recte dicere eos qui uoluptatem esse motionem, uel generationem asserunt. non enim omnium hæc dicuntur: sed partibilium, & eorum quæ tota minime sunt. nam neque uisionis generatio est, neque puncti, neque unitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio est. igitur nec uoluptatis quoque erit: quippe cum totum quoddam sit.

Temporis indiuisibilem partem nunc appellat demonstratum que est in sexto libro naturalis disputationis in ipso indiuisibili & insecabili nunc, neque moueri, neque quiescere quicquam posse, neque generari, aut corrumpi. Quod si in indiuisibili nunc capere uoluptatem ualemus, atque in eo perfecta esse uoluptas potest: moueri autem uel generari quippiam non potest: uoluptas neque motio, neque generatio est. nam si faciamus in una integra hora in qua aliquid gignatur, in lætitia ac uoluptate quempiam esse constitutum: in singulis partibus, singulisque nunc ipsius horæ quod gignitur, erit imperfectum: uoluptas perfecta atque integra erit. uoluptas igitur motio uel generatio minime est. Cum vero inquit, non enim omnium hæc dicuntur: deest præpositio κατὰ: ut sit κατὰ πᾶσιν, hoc est, non enim de omnibus hæc, id est generatio & motio dicuntur. non enim de omnibus motio & generatio denuncupatur, sed de partibilibus, & non integris. partibilia autem & non tota ea sunt, quæ ex imperfectione ad perfectionem per generationem progrediuntur: neque in insecabili particula temporis totum suum esse habent. Neque igitur uoluptas in tempore sit, sicut domus: neque uisio, neque punctus, sed in ipso nunc existunt. id quod demonstratum quoque alibi est, ubi de motu agebatur. Neque horum quippiam. in neque punctus, neque unitas, motus aut generatio est: hoc est, neque per motum aut generationem ex eo quod non sunt, ad id procedunt, ut sint.

Sed sensus cuiuslibet, cum circa sensibilem rem operatur.

Sensus

Sensus quidem ipse, id est uisio cum uisibilis rei perceptio sit, simul cum tempore protrahitur. non statim ubi uidimus quippiam, à uidendo desistimus: sed interdum aliquandiu uidere perseueramus id, quod primo in indiuisibili nunc uidimus. atque ita quatenus sit, ut per temporis quoddam spatium uidere pergamus: eatenus in tempore & motu esse uisionem dicendum est. sensus enim cuiuslibet, cum circa rem sensibilem operatur, tempus & motus intelligitur: licet ipsa uisio in singulis temporis partibus perfecta sit. Sed fortasse loquutio hæc per defectum intelligenda est: ut quod dixit de uoluptate, de sensu quoque dictum esse accipiamus, hoc modo: igitur neque uoluptatis motio erit, aut generatio: sed neque sensus cuiuslibet, cum circa rem sensibilem operatur, generatio aut motio erit. subintelligendum enim est, totum hoc: neque generatio aut motio erit: quippe cum neque uoluptatis, ut dictum est, sit motio, neque perceptionis cum in operatione ipsa & actu est. Possumus quoque aliam huiusce loci explanationem subiungere cæteris fortasse meliorem: ut quod de sensu hic inquit, in hunc modum intelligamus. Sensus cuiuslibet, non qui in habitu consideratur, sed qui in operatione iam est, & circa proprium sensibile iam operatur: propria quædam uoluptas est: hoc enim totum est subaudiendum. uel, uoluptas totum quoddam est: omni enim sensui qui in operatione est, & secundum naturam circa propriam rem sensibilem sine impedimento operatur: propria quædam uoluptas annexa est: alia quæ uidendo: alia quæ olfaciendo: alia quæ gustando percipitur. loco tamen id est sed particula: id est itaque erit legendum: ut sententia huiusmodi euadat: patet itaque ex antedictis, omni sensui qui actu ipso sine impedimento operatur, quandam uoluptatem esse annexam. quia enim in singulis temporis partibus, singulisque nunc, uisio integra & perfecta est, & simili modo uoluptas: eodem modo sensum qui operatione sit, cum ipsa uoluptate existere, neque ab ea separatam esse manifestum est. at si uoluptati inseparabili ratione accidit: dubium non est, quin cuiuslibet sensus cum circa propriam rem sensibilem operatur, propriam quandam uoluptatem esse, concedendum sit. uidetur que hæc explanatio consentire magis cum ijs quæ deinceps subiungit.

Perfecte autem eius qui bene est affectus, circa pulcherrimum ex ijs quæ sensui subiiciuntur. tale enim quid maxime esse perfecta operatio uidetur.

Non omnia uisui exposita ex æquo pulchra sunt: neque in omnibus pulchritudo una, splendorque elucet. Neque enim mundi ipsius ac cœli fabrica undique tornata, atque omni cum mensura & ordine elaborata perinde est pulchra, ut aureus, aut ligneus globus. Neque solis illuminatrix uis quæ omnia illustrat, proprioque implet fulgore, similem decorem habet, atque illa lux quæ à luna procedit. Pavo item & graculus diuersa præditi pulchritudine sunt. Neque similis gratia inest & elegantia in oratione quæ simplici modo profertur, & in uoce musicorum interuallorum, quæ in omnibus modulationibus & numeris consideratur. Hoc in ijs quoque quæ gustu, quæ olfactu, quæ tactu percipiuntur, inuenire licet. Quod si ita est, sensibiles res non simili modo omnes attrahere & allicere sensus, eosque oblectare & exhilarare, dubium non est. neque enim eadem lætitia afficitur quispiam cum corpus intuetur omni partium inter se æquabilitate, ac conuenientia dispositum, coloris que nitore insignitum: & cum contrario modo affectum inspicit: sed ex pulcherrimis uisus obiectis rebus maxima: ex non ita pulchris non magna uoluptas euenire consueuit. idem in auditui expositis sit. Quod igitur hic inquit, huiusmodi est: omnem sensum qui operatione est: operatione autem ille est qui circa propriam rem sensibilem operatur: id est qui uel iam uidet uisibilem, uel gustabilem iam gustat, & cæteri huiusmodi: uoluptas consequitur: omnis que sensus cum propriam rem sensibilem percipit, lætitia ac uoluptate afficitur. qui uero perfecte operatur: id autem facit, qui bene est affectus: bene affectus uero est ille cuius instrumentum ualet, sanumque est: is igitur qui perfecte, sine que uillo impedimento secundum naturam operationem suam exercet, perfecte etiam lætatur: & præcipue cum pulcherrimam ex proprijs rebus sensibilibus comprehendit ac percipit. nam siue res quæ obicitur pulcherrima quidem sit, sensus uero ipse non bene nec sine impedimento percipiat, sed ægrotet: siue sensus bene affectus sit & ualet, res autem ipsa non sit pulcherrima: neutro modo perfecta contingere uoluptas poterit.

Eustrat,

ii ij

rit. Perfectum autem sensum appellat, eum qui intendi, incrementum que suscipere villo pacto nequit: sicut perfecte calidum id dicitur, quod summe calidum est: id est ignis, quo calidius quippiam excogitare aliquis non potest. sic perfecta voluptas intelligenda est ea, qua nullam vehementiorem inuenire licet, quae maiorem oblectationem & laetitiam afferre queat. Cum vero inquit tale esse videri perfectam operationem: significare vult perfectam operationem iucundissimam omnium videri, neque videri tantummodo, verum etiam esse. nam imperfectae iucunditatem quidem habent in se, non ita tamen ut iucundissime & sint, & videantur. est tamen etiam in ipsis quicquid inest operationis, & voluptatis, quae ei annexa est, in singulis temporis illius partibus totum quoddam, ac perfectum. Sicut enim ex minore habitu maior efficitur: & utriusque tam maior quam minor habitus & dicitur, & sunt: atque in eo quod sunt habitus, sunt perfecti: ita & minor & maior voluptas tanquam inter gratias utraqueque, ac perfectae, quo tempore ipsis afficimur, considerantur.

Utrum autem ipsum sensum, an id in quo ipse est, operari dicamus, nihil intersit. in unoquoque enim optima eius est operatio, quod optime affectum est erga praestantissimum ex iis quae ipsi subiiciuntur. Atque haec perfectissima esset, ac iucundissima.

Quoniam sensus qui operatione fit, & voluptas quae simili modo in operatione existit, nos sumus qui sentimus, voluptate que afficimur: & ipse sensum dixerat operari & laetari: nihil referre inquit, siue sensum ipsum operari & oblectari, siue animal dicamus in quo sensus inest. cum enim ille qui videt, hoc sensu bene est affectus, & circa pulcherrimas res visibiles operatur: tunc perfecte operatur, & perfecte voluptatem percipit: quippe cum operationes quae ex perfectissimis habitibus existunt, suntque circa pulcherrima ex iis quae ipsis subiiciuntur, perfectissimae sint, & iucundissimae. in unoquoque igitur eorum quae sentiunt, cum & ipsum id quod sentit bene affectum est, & optimum est quod sentitur: optima quoque operatio euadit. quae sane operatio optima, etiam perfectissima est: quare iucundissima quoque erit. quod enim est optimum, id & perfectissimum quoque & iucundissimum est. Perfectissimi igitur habitus: is autem est supremus, atque absolutissimus, cuius nulla esse exuperatio potest: huius inquam operatio, cum fit circa pulcherrimum eorum quae ipsi subiiciuntur, perfectissima est ac iucundissima. quae vero ex perfecto habitu prodit, iucunda quidem est. etiam ipsa, sed non iucundissima. Perfectum autem habitum appellat eum qui nondum ad ultimam & perfectissimam speciem deuenit: sed cum habitus ob id vocetur quia habetur, perinde atque vnaquaeque species: ad perfectissimum habitum quasi via quaedam est.

In omni enim sensu voluptas est: in omni item simili modo intellectione & contemplatione. iucundissima autem ea est, quae perfectissima: at perfectissima eius est, quod bene affectum est erga optimum eorum quae ipsi subiiciuntur. operationem vero voluptas perficit.

Sicut in sensibus, ita in intellectione quoque & contemplatione fit. intellectionem autem, id est *διάνοιαν* vocat scientiarum cognitionem: contemplationem intellectualem vitam, & operationem appellat. nam in his etiam magis & minus quippiam fit. nonnulli enim in his habitibus perfectissimi, nonnulli non ita, sed minus sunt perfecti, inferiorique loco habentur. unde pro excellentia & defectu ita quoque operationem exercent: alio sane modo ille qui abiectionis humi sensibus & relictis in seipsum collectus se totum intellectualibus rebus contemplandis intendit: alio, qui extrinsecus distrahitur, sensibusque sensibilia percipere conatur: alio item qui ex propositis ad conclusionis collectionem progreditur. ut sicut diuerso modo operantur: diuersae quoque voluptates eorum sunt, & non eadem. Est igitur intellectualis vita perfectissima, & iucundissima: caeterae perfectae quidem etiam ipsae & iucundae, non tamen iucundissimae: voluptas. n. est, quae operationem perficit.

† a. l. Ensi Non eodem tamen modo & voluptas perficit, & sensibile, † & sensus, cum bona sunt.

Sensibile & sensus pro eodem posita sunt. Aristoteli enim sicut artificialia artes, ita sensibilia

sibilia sensus appellare mos est. subintelligendum autem est sensum: ut loquutio integra huiusmodi sit: non eodem modo voluptas operationem perficit, & sensibile & sensus sensum ipsum. nisi fortasse loco sensus sensum legendum sit. ita enim & nihil deesset, & clarior euaderet oratio: non eodem modo & operationem voluptas, & sensibile sensum perficit. Sed quo modo sensibile sensum perficit: dum videlicet ex potestate in actum & operationem sensum deducit: efficitque ipsum operationem, qui antequam sensibilem rem perciperet, potestate erat. sensus enim qui operatione est, ut in libris de anima fuit declaratum, idem est cum sensibili quod operatione sensibile est: idem videlicet cum forma illa quae in materia est. sensiva enim anima potestas quaedam est, qua fit, ut id quod ipsam habet sensibilibus rebus assimilatum quadam alteratione ex operatione inducta, ipsas diiudicet. & sicut alia trix facultas alimento indiget, ut operetur: operatio enim eius circa alimentum versatur: ita sensiva facultas sensibilibus rebus indiget, circa quas eius operatio est: has enim percipit, ac iudicat: quapropter nisi haec adsint, operari non potest: sed est potestate tantummodo sensus: similis que iis est qui scientia quadam praediti ex ea non operantur: simili enim modo & illi potestate sunt scientes: & sensus operatione vacans potestate sensus est, hoc est, sensuum ipsum animal. Sicut enim scientia ipse est sciens: ita sensus ipse ille est, in quo est sensus: quippe cum hic ipse sit, qui ex sensu operatur. Quare cum dicimus, sensibile sensum qui potestate est, in operationem & actum deducere: nihil aliud dicimus, quam sensibile eum qui habet sensum, & non operatur, sed potestate est sensiuus, operatione quoque sensuum reddere, ac perficere. finis enim & perfectio potestatis & quasi forma, operatio est: ob operationes enim a summo opifice potestates ac facultates nobis tradite sunt: quod videlicet ex ipsis operemur. Sensibile praeterea extra ipsum sentientem & operantem est, priusque est, quam sensus: voluptas vero ad operationem non ita sese habet: quippe cum neque ipsi extrinsecus adueniat, neque prius ipsa sit, sed simul vel sit vel non sit, separarique ab ea nullo modo possit. Perficere autem operationem voluptas ob id dicitur, quia ipsam augendo. voluptas enim quae ex geometria percipitur, geometricas operationes: quae ex cithari zando euenit, cithara canendi operationes augere consuevit.

Quemadmodum neque sanitas & medicus simili modo in causa sunt, ut sani simus. in unoquoque autem sensu voluptatem fieri perspicuum est: quippe cum & uisiones, & auditiones esse iucundas dicamus. patet enim profecto eas uel quammaxime esse, si & sensus praestantissimus sit, & circa tale quippiam operetur. nam si huiusmodi sunt & quod sentitur, & quod sentit: semper existeret voluptas, modo adsit quod agat, & quod afficiatur.

Sanitas & medicus cause sunt ut sanum animal sit: sed medicus extra eum est, qui valet: prior que eo est, quatenus est medicus. quippe cum quando aegrotabat ille qui sanus effectus est: medicus iam esset qui ei mederetur, ipse autem sanus nondum esset. at sanitas non extrinsecus est, sed in eo qui valet, inest quasi pars quaedam, aut habitus. in aequabilitate enim & conuenientia humorum consistit: in ea que inseparabili ratione inest, quoad sanus vnusquisque est. sic voluptas simul cum operatione est, ex qua existit, donec salua est operatio, ac durat. Sicut igitur alio modo medicus, alio modo sanitas causa est, ut sanum animal sit: ille enim ut superueniat animali sanitas: haec ut secundum naturam, & sine impedimento operetur, efficit: ille separatus est ab eo qui valet: haec ut habitus quidam eius, aut forma simul cum eo est: quippe cum sanitas sani quatenus sanus est, forma sit. non secus atque albi albedo, in eo quod est albus. neque enim albus sine albedine esse albus, neque sanus sine sanitate esse sanus potest. sicut igitur sanitas & medicus differunt: ita sensibile & voluptas non simili modo sensum perficiunt: sed sensibile cum extrinsecus sit, & prius operatione quae circa ipsum exercetur, extrahendo, atque e potestate in operationem educendo sensum perficit, ita ut percipere rem ipsam possit, & iudicare. at voluptas augendo & conseruando, & quasi, ut perseveret, alligando & suadendo operationi perfectionem inducit. In unoquoque autem sensu, cum secundum naturam, & circa optimum ex iis quae sibi subiiciuntur, operatur, existere voluptatem ignorat nemo. quoniam item sensibile & sensus ita opponuntur, ut ea quae sunt ad aliquid: & sensus afficitur, sensibile afficit atque

Eustrat.

ii iij

agit: constat necesse esse, ut cum simul fuerint, alterum agat, atque afficiat, alter afficiatur: id est, & optima ac suauissima operatio existat. quod afficitur præterea esse duplex, alterum quod corrumpitur: alterum quod in perfectionem quandam & formam, & ex potestate in operationem & actum deducitur: quorum prius illud quod est natura propria exturbat, & perdit, molestum: hoc suauē & iucundum sit: & sæpius dictum iam est, & nemi obsecrum esse arbitror.

Perficit autem operationem uoluptas, non ut habitus quidam qui inest, sed ut finis superexoriens: perinde atque uenustas ijs qui in flore ætatis constituti sunt. quousque autem sensibile uel intelligibile, & id quod iudicat, uel contemplatur tale fuerit, quale esse debet: in operatione inerit uoluptas, cum enim id & quod ut afficiatur, & quod ut efficiat idoneū est, similia sunt, & inter se eodem modo sese habent: idem fieri natura consuevit.

Siue operationem, siue operantem dicamus, nihil interest. dictum enim iam est scientiam, & sensum, & ædificatoriam, scientem esse, & sentientem, & ædificatorem: simili modo quoque scientiam in operatione, & sensum, & ædificatoriam esse eum qui iam sciat, & sentiat, & ædificet. Inquit autem non eodem modo sanitatem sanum, & geometriam geometram, & demum habitus quouslibet eos perficere qui habitibus præditi sunt: sicut uoluptas operationem. nam habitus cum ijs qui eos suscipiunt prius existentibus superueniant, in ijs insunt, ut formæ & perfectiones: atque efficiunt ut quod potestate erat, operatione fiat, operariq; secundum eos possit. citharizandi enim ars ei qui potestate erat citharista comparata, cum operatione, & actu citharistam reddidit, & ut ex ea operetur, efficit. pari modo quoque geometria geometram est potestate in operationem deducit. sensus item in animalium formatione humoribus qui potestate sunt sensui superueniens, quod ex ipsis constitutum est, operatione & actu sensuum efficit. habitus igitur, cum illi qui & citharistæ, & geometræ, & sensui potestate erant prius subsisterent, subiectiq; essent, superuenientes, ut formæ in materia, eos perfecerrunt, in operationem que redegerunt. In uoluptate autem non ita contingit. neque enim prius est operatio, & deinde ipsi uoluptas accedit: id est potestate prius est iucunda operatio, & deinde iucunda & uoluptuosa re ipsa & actu efficitur: sed simul cum ipsa existit uoluptas. Illi enim id est ædificator, citharista, & sensuius alteratione, & mutatione, & generatione ex eo quod erant potestate, in operationem & actum deducti sunt: quippe cum habitus perinde ac formæ res sibi subiectas ut materias disponant, fingant, & perficiant. at uoluptas tanquam superexoriens finis operationem perficit: non tanquam forma quæ materiæ antea paratæ aduenit: sed tanquam finis qui operationi superexoritur, id est simul cum operatione emergit, atque existit: eam que in omnibus temporis partibus semper comitatur. sicut enim flori ætatis uenustas: ea est æquitas, quæ tempestiua est pulchritudo, superexoritur: ita operationi uoluptas. sicutq; illa iucundiora ac suauiora florentium corpora, longè que amabiliora reddere consuevit: ita uoluptas operationem magis expetibilem facit: ut magis in ea perseverare, magis que ei incumbere studeamus. Quousque igitur & intelligibilia & sensibilia, & intellectio & sensio inter se eodem modo sese habuerint: id est optima similiter fuerint, atque expetenda: in operationibus inesse uoluptatem necesse est. quemadmodum enim pulchritudo & uenustas, quoad partium & membrorum & inter se & cum toto corpore conuenientia seruatur, in corporibus quasi lux quædam, & flos, elucet atq; efflorescit: eodem modo uoluptas in operatione, quoad optima est & præstantissima, semper existit.

Quo modo igitur fit, ut nemo assidue uoluptate afficiatur? an defatigatur: omnia enim humana ad assidue operandū imbecillia sunt. quocirca neq; uoluptas assidue euenit: operationem enim consequitur.

Vbi interrogauit, cur assidue uoluptate non afficiatur quispiam: statim responsum subiungit, cum inquit: an defatigatur? propterea enim assidue non afficimur uoluptate, quia defatigamur, & laboramus. hoc etiam uoluptatem ex naturalibus operationibus euenire demonstrat. nam si in vacationibus uoluptate non afficimur, in operationibus autem afficimur:

afficimur: ex operationibus quæ secundum naturam fiunt, euenire uoluptatē manifestum est. Sed quid? cum ex lassitudine quæ ex operatione nobis contigerat, ad non operandum conuertimur, & ociandum: nonne uoluptatem quandam percipimus? nam id negare præter sensum nostrum est: uoluptatem enim in vacatione operationis, & remissione procul dubio sentire consueuimus. Quocirca dicendum est quiescere quoque nihil aliud esse q̄ operari: nam si quiescendo uiuimus, uita uero operatio est: ut in superiori libro demonstratum est: quies quoque operatio erit. in quiete igitur cum ab operando defatigati delistimus, non eam uoluptatem capimus, quæ ex operatione sensuum proficiscitur, sed eam, quæ ex repentino in naturam reditu consequitur. non enim distrahenda ac diuellenda Aristotelis dicta sunt: sed ita ut connectuntur, intelligenda: de ea uoluptate siquidem hic loquitur, quæ ex perfectionum, & intellectuum operatione euenit. Quoniam igitur ex operationibus uoluptates eueniunt: ea assidue uoluptate afficiuntur, quæ operari semper & assidue poterunt: cuiusmodi sunt intellectuales naturæ. quorum autem operatio assidua non est, sed interrupta: eorum interruptam quoque esse uoluptatem necesse erit. non percipimus igitur assidue uoluptatem, quia assidue non operamur: assidue non operamur, quia defatigamur: defatigamur uero, propterea quod, cum sensus nostri in operationibus foras ad sensibilia deferantur, sit, ut multum animalium spirituum exinaniatur. Vis enim sensua spiritu qui ob id animalis uocatur, quasi uehiculo delata à principio originis suæ & in totum corpus distribuitur, & foras emittitur. quocirca cum multum huius spiritus ex nostri operatione effluerit: defatigatur animal, neque operari amplius potest. effluit autem huiusmodi spiritus dum legimus, dum audimus, dum uidemus, dum currimus, dum ambulamus, ac demum dum quodlibet agimus, atque operamur.

Nonnulla tamen sunt quæ cum noua sunt, oblectant: postea uero non simili modo, hanc ob causam: quia primum incitatus animus est, in eorumq; operatione intentus, quemadmodum in uisu faciunt, qui inspicunt: postea uero operatio eiusmodi non amplius fit, sed neglecta. unde etiam uoluptas hebetatur.

Cum dixerit defatigationem esse in causa ne assidue uoluptate afficeremur, eo q̄ operationem ex qua uoluptatem euenire dicebamus, defatigatio impedit: uideretq; nonnulla esse quæ etiam defatigatos homines oblectarent: ut iccirco falsum esse dicere quispiam posset quod de defatigatione dictum fuerat: huic obiectioni occurrens hæc subiungit. uidemus enim nonnullos qui licet defatigati iam sint, pergant tamen adhuc operari, & inde uoluptatem percipere non desinant: neque defatigationem impedire eos posse, quo minus & operentur, & uoluptate quæ ex operatione euenit, afficiantur. si igitur huius operationem interrumpere nequit defatigatio: neque alterius cuiuspiam poterit. quocirca nouitatē esse in causa inquit, ut etiam defatigati interdum operemur. id quod si principium supranaturalium disputationum consideremus, clarius patebit. ibi enim ita ait: omnes homines natura cognoscere appetunt: argumentum est sensuum dilectio. Quod si natura cognoscere appetimus, & natura hæc cognoscendi & sciendi appetitio nobis insita est, ut sentiendi, & cogitandi: merito fit, ut etiam si defatigati simus, ad rei ignoratæ perceptionem & cognitionem consequendam incitemur, ac roboremur. ea enim noua nobis sunt, quæ sunt incognita, neque antea nobis apparuere: ad quæ percipienda & cognoscenda natura inducimur. naturalis uero hæc cupiditas & appetitio defatigationem omnem nostram emollit, ac mitigat, sensumq; eius ferè nobis aufert: atque ita facit, ut ab operando circa ea noua ne desistamus. Vidi sanè ego nonnullos penitus infirmos ac debiles, alios etiam ex quibusdam actionibus lassitudine admodum confectos, impigre ac iucunde ad leonum ludos spectandos properare. Primum igitur, id est cum primum ea noua nobis apparent: incitatur atq; allicitur animus noster, ut cogitatio ad cogitabilia, sensus ad sensibilia percipienda uolenter intendatur. deinde ubi iam perceptum ac cognitum aliquid à nobis est: remissior ac neglectior operatio euadit: atque ita uoluptas quoque hebetatur, ac remittitur: quippe cum cuiusmodi fuerint operationes, eiusmodi quoque esse uoluptates, quæ ex ipsis eueniunt, necesse sit.

Omnes autem uoluptatem appetere propterea unusquisque existimaret, quia uiuere omnes appetunt. uita uero operatio quaedam est.

Quoniam uoluptas absque operatione esse non potest: & ubi est uoluptas, ibi quoque operatio necessario est: uita autem est operatio: natura comparatum est, ut uoluptatem omnes appetamus, quae secum operationem, id est uitam adducit, atque affert. uitam autem esse animam dubitat nemo. nam uiuere ea dicimus, quae natura ea praedita sunt, ut ex sese nutriantur, sibi quoque similia gignant: animalia autem uocamus, quae praeterquam quod ex sese aluntur, gignant quoque sibi similia, sensum quoque habent: at sentire & uiuere ab anima existit: anima igitur uita est. animam uero, id est uitam esse operationem demonstrare ita quibuspiam possit: illa uiuere dicimus quibus adest anima, sicut mortua, & non uiua ea quibus non adest: anima igitur & uita idem est. at anima prima perfectio corporis naturalis instrumentum est, quod potestate uitam habet: perfectio autem est operatio. uita igitur operatio est. Adde quod in ipsa quoque uiuendi proprietate quaedam est operatio: quippe cum uita quae *ζωή* graece dicitur, quasi *ζίωσα* id est feruens quaedam substantia sit, quae uita tales vires & facultates ebulliendo producit: a qua uita etiam uita appellata est. feruere autem & ebullire & producere ab operatione est: ac propterea unicuique animalium propriae sunt & secundum naturam operationes, quia diuersae uitae illis sunt, ex quibus facultates & operationes existunt. Hinc hominum quaedam operationes sunt uitae & naturae hominis accommodatae: cuiusmodi est, se a turbatione & distractione externa introrsum conuertere, seque in seipsum colligere: se praestantioribus naturis similem reddere: his quae semper manent, aeterna quae sunt, studium adhibere: intellectualem uita traducere. Similiter quoque equi operationes sunt quaedam peculiare secundum equi naturam, ut est contente & ferociter currere: & canis item pro natura canis, & reliqua animalia, pro uiculisque natura convenientes operationes habent. sed caetera quidem animalia quia secundum naturam uiuunt, e naturalibus operationibus minime exturbantur: cum ad sola ea quae secundum naturam sunt, & ad nihil aliud natura ducere consueuerint. at ratio nostra peruerti ac depruari interdum solet: quae tamen si incorrupta permaneat, in se, & splendorem suum collecta, unicuiusque rei naturam contempletur: operationesque puras, atque egregias exercet.

Et circa ea unusquisque & iis operatur, quae uel maxime placent, ut musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atque ita singuli ex caeteris. uoluptas uero operationes perficit: & uiuere quoque ipsum, quod appetunt. merito igitur uoluptatem etiam appetunt, quippe quae uiuere ipsum quod expetendum est, perficiat.

Musicum hic appellat eum qui absque ratione musicis utitur instrumentis: cuiusmodi sunt qui in scenam prodeunt: quibus canoris quorundam sonorum concentibus oblectatur: is enim aurium, non rationis iudicio uersatur circa has modulationes. Discendi uero studiosum uocat eum qui harmonicas rationes cogitatione & mente considerat, aliam *διδασκαλίαν*, aut *διδασκαλίαν* aliam, aut *διδασκαλίαν* esse cognoscens, prout quatuor, aut quinque, aut omnibus uocum interuallis constituuntur. Duplex igitur musicus est: alter, qui concentuum rationes cognoscit, & circa disciplinas uersatur: alter, qui instrumentis utitur, & auditu circa ea operatur. Numerarius item, id est arithmeticus in numerorum, eorumque quae numeris accidunt, contemplatione occupatus est: atque omnino unusquisque circa id operari studet, quo oblectatur. Uoluptas uero quae sequitur, operationem & uitam quam appetunt, perficit. ei enim qui uiuere musice cupit, eiusmodi uitam perficit uoluptas quae e musice uenit: sic geometricam, quae e geometria: sic optimam & felicem, quae ex felici uita proficiscitur. huc enim spectans Aristoteles omnia haec de uoluptate disseruit: ut demum felicem uitam quae operatio est, perfici a propria uoluptate colligeret. Uiuere igitur ipsum quod expetendum est, musice uidelicet, uel geometricae, uel feliciter, propria cuiusque uitae uoluptas perficit: id est auget, & confirmat, stabilis que ac diuturnius reddit.

Utrum uero uitam ob uoluptatem, an uoluptatem ob uitam expetamus, in praesentia

praesentia omittatur. coniuncta enim haec inter se ita sunt, ut separari nullo modo queant: quippe cum & sine operatione non fiat uoluptas, & operationem omnem uoluptas perficiat.

Dicere quidem ob uoluptatem expetendam esse uitam, habere in se probabilitatem quamdam uidetur. uiuere enim operatio est, uoluptas uero operationem finit ac perficit. at quae sunt ante finem, ob finem expetimus: & non e contrario finem ob ea quae antecedunt. medicamenta enim, & aduersiones, & sectiones sanitatis causa, quae est finis, eligimus: & non contra sani esse uolumus, ut potiones medicas assumamus, sectionesque & aduersiones sustineamus. Si igitur uoluptas finis uitae est. operationis, consentaneum esse uideretur, ut uoluptatis causa uitam non uitae causa uoluptatem eligeremus atque expeteremus. Sed dicendum ad hoc est, si uoluptas finis esset operationis, ut aedificationis domus, & sanationis sanitas, & sanguificationis sanguis, & generationis foetus: nullum dubium esse, quin operatio & uita uoluptatis causa nobis esset expetenda. quia uero non est finis uoluptas, sed tanquam finis, sicut dictum est: uitam ob uoluptatem eligere nullo modo debemus, sed e contrario uoluptatem ob uitam. Uoluptatem autem non esse proprie finem, perspicuum est. fines enim posterius operationibus & generationibus quibus sunt fines, superuenire consueuerunt: uoluptas non postea aduenit, sed simul cum ipsa operatione existit. constat igitur, uitam, atque omnem operationem causa uoluptatis minime expeti: uoluptatem uero contra ob operationes & uitam nos sectari, manifestum esse ita potest: primum ex operationibus quae circa uirtutes exercentur, quae licet quae maxime iucundae sint, uoluptatis tamen causa minime sunt. immo multas ex ipsis eligimus atque expetimus, quauis dolores & labores nobis allaturae sint: cuiusmodi sunt quae circa fortitudinem uersantur. atqui si uoluptatis causa operationes eligeremus: odio prosequi has ac fugere deberemus: contra uero quamlibet operationem studiose sectaremur, unde eueniret uoluptas. sed agere atque operari ea unde turpissimae ac flagitiosissimae uoluptates exoriuntur, quis nisi insanus pateretur? Quare si operationes ex uirtute expetendae sunt, quauis cum dolore qui contrarius uoluptati est, exerceantur: uoluptates uero, quae cum uicio quod uirtuti est contrarium, existunt, nullo modo expetuntur: uoluptates nos eligere operationum quae ex uirtute fiunt causa perspicuum est. quia tamen huiusmodi operationes uoluptas comitatur, ob uoluptatem quoque operationes quodam modo expetimus: primo quidem ipsas operationes, deinde ex accidenti ob operationes quae ex ipsis eueniunt, uoluptatem. Adde quod si quis a nobis requireret, utrum natura nobis statim ubi genuit, operationem ob uoluptatem, an uoluptatem ob operationem indiderit? notum esse dicemus uoluptatem animalibus propter operationes a natura esse datam, ut conseruentur, ac permaneant. fieri. n. non potest ut conseruemur, nisi aliamur ac nutriamur. ut autem aliamur, a natura uoluptatem eam accepimus, quae in sumendo cibo percipitur: qua illecti & alimentum inquirere, & eo inuento uti consueuimus. Querimus igitur uoluptatem, ut nutriamur: nutriri autem operatio est: causa itaque operationis uoluptatem expetimus. Nam dicere non ut conseruemur & uiuamus: sed ut uoluptatem tantummodo inde capiamus, nos alii, absurdum omnino est. Data ergo nobis a natura haec uoluptas est, ut ad alimentum querendum inducamur: atque ita nutriamur, & nutriti conseruemur, & uiuamus, atque operemur. Quin uiuere quoque ipsum operatio quaedam est: ob operationem igitur est uoluptas, & non e contrario. Accedit quod si uoluptatem quae ex uenere congressu existit, naturaliter uelimus considerare, non alia de causa nobis insitam fuisse inuenimus, quam sobolis procreandae gratia: quo uidelicet a uoluptate incitata animalia ad coitum conuenirent, qui speciei conseruationem sustentat. Quod si aperte in animalibus uoluptates has operationum causa inesse conspiciamus: consentaneum est in alijs quoque operationibus, quae secundum naturam fiunt, ita contingere. Sed quaestio haec, inquit, in praesentia omittatur. Uidentur tamen coniuncta esse haec, ut neque uita quae secundum naturam traducitur & operatio a uoluptate, neque uoluptas a uita & operatione separata sit.

Uoluptates inter se specie differre.

Cap. V.

Unde differre et specie uidentur. quae. n. specie diuersa sunt, a diuersis perfici existimamus, ita si quidam appareret et naturalia, et quae ab arte efficiuntur.

tur. ut aialia, arbores, pictura, statuae, domus, uas. simili modo quoque diuersas specie operationes a specie differentibus perfici putamus. mentis autem operationes ab ijs quae sunt sensuum, atque haec inter sese specie differunt. quare etiam quae ipsas perficiunt uoluptates.

Vnde, inquit, id est ex eo quod operationibus coniunctae ita voluptates sunt, ut simul cum ipsis & existant, & desistant: sit, ut cum diuersae specie operationes sint, diuersae quoque sint voluptates, quae ipsas perficiunt. diuersa autem specie perfici a diuersis obscurum non est. quis enim ignorat aliam esse uoluptatem qua aedificator, aliam qua musicus oblectatur: operationes quoque diuersas esse constat. nam aliae ex ipsis expetendae, aliae fugiendae sunt. expetenda autem & fugienda diuersa esse specie nemini dubium est. Quae si diuersae sunt operationes: eandem autem inter se habere voluptates differentiam necesse est, quae operationes habent: voluptates quoque specie inter se diuersae sunt. Cum dixerit autem diuersa a diuersis perfici: id ex naturalibus rebus, & artificiosis comprobatur. alius siquidem finis plantae generationis est, alius animalis, propterea quod diuersae quoque generationes ipsae sunt. plantarum enim generationis ipsae plantae, animalium animalia, aedificationis aedes, sanationis sanitas finis est. sicut igitur generationum diuersi fines sunt: ita quoque operationum quasi fines inter se differunt: quippe cum alia specie uoluptas uisus intellectus sit, alia ea quae ex operatione sensuum euenire consuevit.

Constare autem hoc ex eo etiam posset, quod uoluptas unaqueque operationi ei affinitate est coniuncta, quae perficit. simul enim operatione propria atque affinis uoluptas auget: quippe cum singula magis iudicent, absoluantque exactius quam cum uoluptate operantur. ut qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, et singula magis intelligunt, atque aduertunt. simili modo musice studiosi, & edificandi, & ceteri alij in suo quisque opere proficiunt, dum eo oblectantur, ac gaudent. uoluptates uero sunt quae incrementum exhibent. at affinia sunt & propria quae augent. quae autem diuersis specie sunt propria, inter se quoque specie differunt.

Non esse specie easdem omnes voluptates, sed nonnullas esse quae dissimiles specie ac diuersae sint ex eo et patet, quod propriae atque affines voluptates operationibus illis sunt ex quibus eueniunt. propria uero necessario inter se ita distincta sunt, ut sunt ea quibus sunt propria. si igitur operationes sunt diuersae ac dissimiles specie: propriae quoque earum voluptates inter se diuersae specie erunt. unicuique autem operationi propriam quandam esse uoluptatem, quae ipsam perficiat, inde perspicuum est, quod operationes augeri uoluptatibus, incrementumque suscipere consueuerunt. uoluptas enim quae ex geometricis considerationibus percipitur, operatione circa geometriam auget: quae ite ex citharizatio euenit, citharisticam auget operationem. ut si operationes numero sint diuersae, & specie eadem, voluptates quoque eadem specie, & diuersae numero sint. si uero & numero & specie differant operationes: voluptates simili modo utrisque diuersae sint. at voluptates augere operationes patet. magis enim geometricus euadit, aut musicus qui uel geometria uel musica oblectatur, quam qui nullam ex his artibus uoluptatem capit. si autem auget operationes uoluptas, his est propria atque affinis: quod enim proprium non est, est molestum: molestum uero corrumpere non augere natura consuevit.

Magis praeterea inde hoc pateret, quod uoluptates quae a diuersis eueniunt operationibus sunt impedimento. studiosi enim tibi arum orationibus attendere nequeunt, si tibia canentem quaequam audiuerint, tibiae cantu magis, quam praesente operatione oblectati. uoluptas igitur quae ex tibiae cantu prouenit, operationem circa orationem corrumpit.

Non omnem uoluptatem omni operationi esse propriam, sed aliam alij: ac propterea necesse esse, ut sicut operationes, ita ipsae quoque inter se specie differant: manifestum est: primum ex eo quod uoluptas quae ex aliqua operatione existit, ex aliqua alia euenire non potest. ei enim qui temperanter uiuit, & ex temperantia operatur, temperanterque agit, intemperantium uoluptas minime

minime contingit: quippe cum fieri nullo pacto queat, ut temperanter agendo quisquam intemperatis uoluptate afficiatur: & demum non rem habendo cum mulieribus quisquam eam uoluptatem capiat, quae rem habentibus euenire consuevit. alia enim est uoluptas quae temperatis hominis operationi affinis est: & alia quae intemperantis. nam si uoluptates non essent diuersae, sicut sunt operationes, sed eadem: quid ueretur, quo minus temperans operationes intemperantis utpote fugiendas euitaret, voluptates uero eius sectaretur: quippe quae eadem essent & simili specie cum suis. Primum igitur hinc liquet & unicuique operationi propriam esse annexam uoluptatem: & diuersas inter se esse voluptates non secus atque operationes: deinde uero inde, id quod hic inquit Aristoteles, quod quae ex alijs operationibus existunt voluptates, alijs quae alias operationes sequuntur, impedimento sunt. qui enim tibia canendi studiosus est, cum audiit aliam quae tibiam instantem ac modulante, si forte quisquam fabulas narret, nullam ei attentionem praestant: immo uoluptatem eam quae ex fabulatione eueniebat, reijciunt ac fugiunt: utpote quae alteram qua magis oblectantur, interrumpat, atque impediat. quemadmodum e contrario fabularum studiosi praefabularum narratione tibi arum cantum negligunt, atque auersantur: eo quod ipsis impedimento sit ad eam uoluptatem percipiendam, qua gaudent. Quae si quae est tibi arum cantu euenit uoluptas alteram impedit, quae fabularum narratio affert, atque haec illam simili modo: diuersas esse & non similes specie voluptates perspicuum est. sicut sunt tibiae cantus, & fabularum narratio, e quibus voluptates ipsae oriuntur. Non paruum item eiusdem huiusce rei argumentum est, quod se mutuo perimunt & corrumpunt.

Id in ceteris quoque usu uenit, cum circa duo simul operatur quisquam: quae enim est iucundior operatio, alteram extrudit: atque eo magis, quo in uoluptate longius excelluerit: adeo ut ex altera operetur nihil.

Si nunc duo sint, alter qui tibia canat, alter qui fabulas narret, & quidam alius utrosque simul audiat: hic qui audit, circa duo simul operabitur. si ite cum aliquis pulchram rem aliquam cernit, citharam pulsantem alterum audiat: hic quoque circa duo simul operabitur: in quo si magis pulchri quam musicae studiosus fuerit: efficietur, ut quae ex pulchrae rei inspectione uoluptas exoritur, alteram quae est citharae modulatione percipitur, extrudat, atque eiiciat, quare quae ex uisione capitur uoluptas ab ea diuersa est, quae ex citharae cantu existit. & si paulo inter se diuersae sunt operationes, parum quoque differunt voluptates: si longe illae inter se distant, simili modo maximam inter se habent differentiam voluptates, quae ex operationibus eueniunt. Iucundior igitur operatio minus iucundam extrudit, atque eiicit, ut uel qui studiosus musicae sit, ne inspicere quidem in rem pulchram uelit: uel qui pulchris delectetur, ne adhibere quidem aures citharam pulsanti quicquam patiat. atque hoc propterea accidit, quia unicuique operationi propria quaedam uoluptas coniuncta est: & pro diuersitate operationum diuersae quoque uoluptates ipsae sunt.

Atque iccirco fit, ut cum aliqua re uehementer gaudemus, aliud quid non admodum agamus: cumque alijs leuiter oblectamur, alia faciamus. ut in theatris belularia esitant: id tunc maxime faciunt, cum uiles certatores sunt.

Quia ex diuersis specie operationibus propriae quaedam voluptates, alia ex alia, sequuntur: quae ita peculiare unicuique sunt, ut homini risibile, aut equo hinnibile: efficiatur, ut cum geometricis rebus ualde oblectatur aliquis: non omnino aliud agere quippiam possit, sed soli geometriae attentus incubat. cum enim uoluptatem aliquam appetimus, non aliam quam ipsam operationem exercemus, quam illam, ex qua necessario euenturam eam uoluptatem existimamus. nam sicut huic corpori quidam certus sapor, & ite odor quidam peculiaris iucundissimus esse consuevit, illi autem alius atque alius: sic quoque operationi huic uoluptas quaedam, illi altera diuersa insita est. Cum igitur, ut inquit, re aliqua quisquam uehementer oblectatur, aliud quid agere non uult. si tamen aliquando contingat, ut aliud faciat: otiose admodum, ac negligenter circa id operatur. id quod ex ijs quae in spectaculis fiunt, cognoscere unusquisque euidenter potest. quando enim cursus equestres celebrantur, intenti omnes spectatores sunt: nemoque ex ipsis est, qui aliud agat: propterea quod & equorum cursu, et aurigarum certamine uehementer unusquisque oblectatur. cum uero hi septenis circuitibus peractis certamen suum absoluerint, atque e curriculo recesserint: alijque postmodum uilioris notae certatores in harenam descenderint: cuiusmodi sunt ludatores, ceterique omnes tales: tunc uideas spectatores intentione serere omni remissa alios inter se

colloquentes, alios bellaria esitantes: quippe qui huiusmodi lufrantiū certamine non admodum afficiantur. Bellaria aut sunt *φασμαστα*. i. cicer frixū, fabę, nuce, atq; alia huiusmodi, quę secundis mentis adhibentur: quę secum nonnulli & præcipue pueri esitandi causa, cū per ocium licuerit, terre consueverunt. Tunc igitur inquit, cū viles fuerint certatores, id maxime faciunt, id est bellarijs esitandis vacant nonnulli.

Quoniam autē propria uoluptas exacte absoluit operationes, diuturnioresq; & meliores reddit: alię uero labefactant, ac perdunt: longe eas inter se distare manifestum est.

Hic explanat quid significauit, cum dixit vnāquāq; operationē à uoluptate perfici. perfit enim, id est stabiliorē ac diuturniorē, meliorēq; reddit operationē uoluptas. Si igitur proprię uoluptates meliores & diuturniores operationes efficiunt: patet uoluptates longe inter se distare, pro ratione operationū ex quibus eueniunt: esseq; dissimiles specie, nō secus atq; ipsę operationes. si. n. honesta à turpibus specie diuersa sunt, operationes quoq; honestę à turpibus eodē modo erunt diuersę: uoluptates item quę ex operationibus honestis eueniunt, ab illis distabūt, quę ex turpibus operationibus percipiuntur. hæc siquidē purę sunt, nihilq; doloris aut pœnitentię admistū habent: illę doloris & pœnitentię sunt resertę. exacte igitur absoluit, atq; auget propriā uoluptas operationē propriā. ut quę ex geometrica contemplatione exoritur, geometricę operationē: quę ex modulatione, modulandi operationē: & reliquę similiter. quę uero alienę sunt, utpote molestiā afferentes & dolorē, labefactant, & minuunt: uoluptas etenim quā capimus ex geometria cum nō sit propriā modulationi, & cantui, sed aliena, modulationem labefactat ac corrumpit: quippe cum qui oblectatur geometria, uoluptatem contemnat quę ex modulatione percipitur.

Perē. n. alienę uoluptates id faciunt quod proprii dolores. proprii. n. dolores operationes corrumpunt. uerbi causa si alicui uel scribere iniucundum est & molestum, uel ratiocinari: cum dolorem afferat operatio, fit, ut is neq; scribat, neque ratiocinetur.

Adiunxit, serē propterea qd proprii dolores semper atq; omnino operationes corrumpūt: uoluptates non semper. proprius aut dolor ille est, qui proprię uoluptati est cōtrarius: ut si alicui scribere & cithara canere iucundū est: huic non scribere et nō canere cithara est molestū. si cōtrā non scribere & nō cithara canere uoluptatē affert: scribere & cithara canere dolorē & molestiā pariet. ei igitur qui gaudet nō scribere, proprius dolor est, si scribat: qui sane dolor operationē corrumpit. ne scribat, efficit. Si igitur quod faciūt dolores, idē alię uoluptates efficiunt, proprii uero dolores à proprijs uoluptatibus diuersi sunt: alienę uoluptates à proprijs uoluptatibus quoq; diuersę, atq; iccirco specie dissimiles sunt, necesse est.

Ex proprijs igitur uoluptatibus, & doloribus contrarium circa operationes contingit. proprię autem sunt uoluptates, quę ex operatione aliqua per se existunt. alię uero alię appellātur, propterea qd simile quid efficiūt, quod dolor. corrumpunt enim: ueruntamen non simili modo.

Si corrupti & augeri, & corrūpere & augere cōtraria sunt: circa operationes proprię uoluptates & proprii dolores contrariū efficiunt. proprię. n. uoluptates augent ipsas, diuturnioresq; reddunt & stabiliores: proprii dolores corrūpunt & perdunt. Dicendū autem in uniuersum est de uoluptatibus, in hunc modū: alias ex ipsis secundum naturā eorū qui ipsis afficiuntur, alias præter naturā esse. secundū naturā quidē sunt illę, quibus afficiuntur ij qui operationes secundum naturā suā exercent: præter naturā illę quarum ēt operationes præter naturā sunt. vniciq; .n. animalī quædā peculiare sunt operationes nature ipsius accommodatę. nā & hominis operationes nonnullę sunt hominis nature conuenientes: & equi & canis simili modo secundū equi & canis naturā. ex quibus exorientes uoluptates secundū naturā quoq; illis esse dicendę sunt. homini sanē quę ex operatione secundū hominis naturā eueniunt: canis & equo, quę ex operatione existit, quę & canis & equi nature conuenit. Quę igitur pro vniciuiq; natura fiunt uoluptates, uoluptates secundū naturam: quę non ex propria natura eueniunt, uoluptates præter naturam appellandę sunt.

At

At uero cū operationes pbitate et prauitate differāt: et alię ex ipsis expetendę sint: alię fugiendę, alię neutre: simili modo uoluptates ēt se habēt: in unaquaq; .n. operatione ppria uoluptas existit. in bona honesta, in praua improba.

Dictum sape est & demonstratū, uoluptates affinitate esse coniunctas cū operationibus unde emergunt: & propterea eodē quo ille modo distingui. at differunt specie operationes: quare ēt uoluptates differēt, specieq; inter se erunt dissimiles. nā si ex honestis operationibus honestę, ex prauis prauę uoluptates existunt: honesta aut & praua aut turpia cōtraria inter se sunt: qui fieri pōt, ut quę sunt cōtraria, conformia inter se, & specie similia esse dicamus: bonę igitur & prauę uoluptates specie differunt. bonę aut & expetendę operationes sunt quę ex uirtutibus, & scientijs: prauę & fugiendę quę ex uitijs exercentur: cuiusmodi sunt intemperantiū, furum, sacrilegorumq; hominum, & similitū: neutre illę, quę sunt necessarię: ut concubitus ob sobolis procreationem: & cætera huiusmodi.

Nam & cupiditates honestorum laudabiles, turpium uituperabiles sunt.

Non esse oēs uoluptates specie eadē & conformes ex cupiditate etiā ostendit. nam si cupiditas iucundarū rerum appetitio est: suntq; ex cupiditatibus expetendę alię sine cōtrouersia, alię fugiendę: perspicuū est, ipsas quoq; iucundas res quarum sunt cupiditates, simili modo esse distinctas, ut sunt ipsę cupiditates, quare ex iucundis rebus alię expetendę erūt, alię fugiendę: igitur etiā uoluptates quę ex ipsis his rebus percipiuntur, expetendas alię & bonas esse, alię fugiendas & prauas, necesse est. sunt igitur specie diuersę. expetendū. n. & fugiendū dissimile proculdubio, ac diuersum specie est.

Affiniores autem operationibus sunt uoluptates quę in ipsis existunt, q̄ appetitiones. hæ. n. & temporibus & natura distinctę sunt: illę adeo annexę operationibus sunt, adeoq; ab ipsis indistinctę, ut an idē cum uoluptate operatio sit, ambiguum esse uideatur.

Cum demonstrarit, non oēs uoluptates inter se esse cōformes, et similes specie, sed nonnullas similes, alias dissimiles: nunc uoluptatem non idē cum cupiditate sed diuersum quid esse ostendit. Est aut ratio, qua id probatur, huiusmodi: cupiditas prior operatione est: uoluptas aut operatione non est prior: uoluptas igitur cupiditas minime est. cupiditatē autem operatione esse priorē tempore ex eo patet, qd prius cupit vnusquisq; deinde ita ad cupitam rem potiendā deuenit. uoluptatē item simul esse & non esse cū operatione ex qua exoritur, sæpius & dictum est, & demonstratum. si igitur cupiditas prior operatione est, uoluptas uero simul cū operatione existit: quod aut est simul, magis affine ac propriū est, q̄ quod præcessit, simulq; non est: uoluptatem magis coniunctā esse cum operatione q̄ cupiditatē manifestum est. adde qd quanto magis quod appetit & cupit rem aliquā, et nondum est cōsequutum, ab eo distat, quod cupitā rem iam habet, simulq; cum ea est: tanto magis cupiditas ab operatione abest q̄ uoluptas. cupiditas siquidē uoluptatis est, ob uoluptatem. n. iucunda inquirimus: at uoluptas cū simul cum operatione existat, eam iam habet: cupiditas nondū habet. magis igitur propria operationi uoluptas, q̄ appetitio est: atq; adeo est cōiunctior, ut an idē sit uoluptas & operatio, an diuersum quid, in controuersia ueniat: de cupiditate uero & operatione nulla huiusmodi dubitatio oritur. si igitur altera magis propria est atq; affinis operationi, altera minus: diuersas has inter se esse & non easdem censendum est.

Neque tamen uoluptatem esse mentem, aut sensum putandū est: est. n. absurdum. sed quia non separantur, esse idem quibusdam uidentur. sicut igitur operationes, ita quoque diuersę uoluptates sunt.

Mentem. i. *διάνοιαν* hic appellat mentis ipsius operationē. i. cognitionem & intellectualem ipsam. Quod aut inquit, huiusmodi est: licet uoluptas idē cum intellectu, ob connexionē quā cū ipsa habet, esse uideatur: non debemus tamen id ita esse existimare: diuersę. n. sunt & intellectiones, & sensationes à uoluptatibus, quę ex ipsis oriuntur. nā si idē cū uoluptate esset operatio, nulla operatio uoluptate vacans reperiretur: sed multę sine uoluptate operationes inueniuntur: athletarū. n. operationes uoluptatis expertes sunt: immo cū dolore ēt quandoq; fiunt: eorum itē qui uel literas discunt, uel ad uirtutē progrediuntur, & nō

dum sunt assequuti, oēs dolorem etiam admistum habēt: voluptas igitur & operatio idem non est. quā admodum. n. tempus idē cum motione non est, licet sine motu esse nullo modo possit: ita neq; voluptas & operatio etiam si necessario simul existant, idem esse censentur. quia vero ex operationibus consequuntur voluptates: sicut sunt operationes siue bonae siue malae, ita quoq; voluptates sunt, necesse est.

Visus autem à tactu puritate differt: & auditus et olfactus à gustatu. simili modo quoq; differunt uoluptates: atq; ex his illę quę circa mentem existunt: & utraq; à se mutuo.

Visio formarū absq; materia perceptra est, ut in secūdo libro de anima demonstratum fuit. sicut. n. cera signū solum quod in aureo anulo est, impressum excipit sine subiecta materia: alioqui cera aurū redderetur, si cum signaculo materiae ēt capax fieret: sic visus voluptates absq; subiecta ipsa materia percipit. auditus vero, & olfactus cū sint corporei, magisq; ad patiendū obnoxij, sensibiles res cum materia admittūt: vna. n. cū aere cuius affectio est sonitus, & odor, propria sensibilia. i. sonitum & odorē percipiūt. purior igitur visus est, utpote qui materia carentia recipit, auditu & olfactu qui cū materia sua sensibilia suscipiunt. hi tamen. i. auditus & olfactus eo sunt gustatu puriores, quo aer qui sonitui & odori subijcitur, tenuior est ac subtilior aqueo humore, in quo, ut in materia sapor est insitus. atq; hi quatuor sensus à tactu puritate admodū sunt diueri: ab eo quidē qui in toto corpore est diffusus, eo q; propriū eius sensibile quatuor elemēta ignem, aerē, aquam, terram subiecta habet, atq; iccirco magis est materialis. quibus vero plus materiae inest, ea minus pura, minusq; præstantia q̄ illa sunt, quæ magis materiae sunt expertia. quāto vero puriores, præstantioresq; hi sensus tactu ueneri cōcubitus sint, nemo est qui nesciat. nam qui animalē & genitalem usum explet, quo modo ita esse purus pōt ut visus, ut auditus, ut reliqui duo: quibus differentias & cōitates sensibilibus rerum discernimus: visu quidē etiam stellarum cursus, processus recessus, stationes, apparitiōes quoq; & occultationes deprehēdimus. q; si hi sensus, operationesq; horū puritate & præstantia inter se differūt: voluptates quoq; quę ex ipsis oriuntur, diuerse proculdubio erūt. Præterea quoniā mētis & cogitationis operationes ab operationibus sensuū distant: fit, ut voluptates quoq; eius eo præstantiores sint ac puriores, quo mens nobilior sensu ac præstantior est. Cū vero inquit / & utraq; à se mutuo / de voluptatibus intelligit mētis & cogitationis: quia. n. duplex mens est siue intellectus cōtēplatiuus, et actiuus: horū quoq; voluptates inter se diuersæ sunt: quātoq; est cōtēplatio actiōne sublimior & sanctior: tāto voluptas voluptate melior ac nobilior est. hæc autē præponit, spectans iam ad intellectualem uitam, & eiusmodi felicitatem, ac de ea disputationem præparans.

Esse uero unicuiq; animali propria uoluptas, quā admodum etiā opus uidetur: ea. n. est quæ in operatione existit. id in unoquoq; consideranti ita esse apparebit. equi siquidem, & canis, et hominis uoluptas diuersa est. Quemadmodum Heraclitus inquit, asinos stramētis paleas magis q̄ aurum esse electuros: quippe cum asinis pabulum auro iucundius sit.

Diximus paulo ante ex uoluptatibus alias esse secundū naturā eorū qui ipsas percipiunt, alias præter naturā: & secundum naturā eas esse, quæ ex operationibus uniuscuiusq; naturæ accommodatis eueniunt: præter naturā, quæ ex operationibus præter naturā uniuscuiusq; existunt. unicuiq; . n. aīali secundum naturā propriae sunt operationes, ex quibus voluptates quoq; secundū naturā sūt, quę & bonę sunt, & vere voluptates appellari possunt. Si igitur hæc uera sunt, quā admodū sunt, & p̄cipue homo est qui voluptates percipit, atq; is bonus: voluptates illæ secundū naturā essent homini, quæ probo uiro maxime ita esse uiderētur. ex ijs itē quæ secundū naturam homini sunt voluptates, in eo differētia quaedā est, q; aliæ magis, aliæ minus propriae ipsi eueniunt: quæ. n. ex operationibus existunt, quæ secundū uirtutē exercētur: magis naturæ hominis sunt accommodatę, maximeq; homini propriae. quæ uero ex uiti & mulieris cōcubitu percipiuntur: minus quidē illæ sunt homini propriae, secundum naturam tamē eius ēt ipsæ sunt. Heraclitus autē Ephesius ac ciuis meus asinos dicebat: quia naturę suę accommodatas voluptates persequitur unūquodq; aīal, stramētis paleas. i. qui squillas & recremēta quædā quibus uersantur, q̄ σὺματτα appellat: pro pabulo. n. id accipit:

cipit: potius q̄ aurū electuros fuisse: propterea q; pabulū hmōi naturæ asini suauissimū est.

Ac uoluptates quidē eorū quę specie diuersa sunt, specie differūt: quæ sunt eorundē, indifferentes esse consentaneū est. in hominibus tamē non parū uariant. eadem. n. alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibusdā molesta & odiosa, iucūda et amabilia nōnullis sunt. in dulcibus quoq; idē euenit: quippe cum non eadē febricitanti, & sano esse hmōi uideantur: neq; calidū quippiā imbecillo, & ei qui bono habitu præditus sit. similiter in alijs ēt contingit. Videtur autē in omnibus similibus id esse quod probo uiro apparet. Quod si hoc recte dicitur, quemadmodū uidetur, & est: & uniuscuiusq; mēsurā est uirtus, & bonus uir, quatenus est talis: uoluptates quoq; erunt quę huic uidentur, et iucūda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea uidentur iucūda quæ huic sunt molesta, nihil mirum esse debet: multæ etenim corruptelæ hominum, & labe contingunt. non sunt nanque iucūda: sed his, atque ita affectis.

Diuersa specie sunt homo, equus, bos, canis: quorū, sicut dictum est, operationes ēt, quę secundū naturā sunt, & voluptates quæ ex ipsis oriuntur, specie differunt. eorum uero uoluptates quæ eadē specie sunt, eadē specie esse in ratione carentibus aīalibus, dubium non est. omnibus. n. equis, qui iudē sunt specie, eadē iucūda sunt: ut fœnum, & hordeū, & similia: canibus itē omnibus ossa & carnes: bobus quoq; omnibus fœnū et eruum iucunditatē affert, & uoluptatē: atq; id propterea q; solā naturam ducē sequuntur. Quin in hominibus quoq; probis idē est. omnibus siquidē qui ex uirtute intellectuālē uitam traducunt, iucūda eadem sunt: prauis autē alia atq; alia. Quocirca non debemus neq; iucūda omnia, neq; bona, neq; honesta esse dicere: sed quæ probo uiro esse hmōi uidentur. Nā quia recte dicitur, bonū id esse, quod esse uiro probo uidentur: esseq; uniuscuiusq; mensurā uirtutē. i. uirtute præditū uirū, & bonū, in eo quo est bonus: quod. n. bonus uir metitus fuerit. i. definierit, & iudicauerit, & bonū esse statuerit: id bonū est. Quoniā igitur ita res se habet, perspicuū est, voluptates ēt eas & esse, & dici debere, quæ probo uiro esse voluptates uideātur: uereq; ea esse iucūda quibus probus uir oblectatur, & gaudet. nā si nonnullis, quæ probo uiro iunt molesta, esse iucūda uidentur, ne miremur. egrotant. n. huiusmodi homines & deprauati sunt ea parte, quæ nostri præcipua est & quæ uerus est homo, id est intellectu, qui uera & certa à falsis & apparentibus pōt discernere. nam quæ molesta sunt probo uiro, iucūda minime sunt, sed iucūda ita affectis uidentur, id est male affectis, & deprauatis.

Eas igitur quę sine dubio turpes sunt non esse dicēdas uoluptates nisi corruptis hominibus manifestū est. Ex ijs uero quę esse honestæ uidentur, qualis, aut quēnā esse hominis dicēda est: an ex operationibus patet: has. n. ipsæ uoluptates sequuntur. siue igitur una, siue plures sint pfecti et beati uiri operationes: quę has perficiūt uoluptates, præcipue hominis uoluptates esse dicerētur: reliquæ autem secundo loco, & ex parte aliqua, non secus atque operationes.

Voluptates quæ proculdubio turpes sunt, dicendū est absolute quidē & proprie nō esse voluptates: sed uideri ijs qui sunt corrupti & deprauati: ex illis uero q̄ honestę uidentur, cū sint multe, quānā dicere esse hominis uoluptatē debemus: Vbi ita interrogauit, rñdet, cū ita subiungit: an ex operationibus patet: cū. n. ex operationibus existāt voluptates, qualiscūq; est hominis opatio, quatenus est homo, siue vna sit, siue plures: talis ipsa erit uoluptas, quod ubi dixit, statim ad disputationē de felicitate pertrāsit: quippe cum ea sit hominis operatio, quā requirimus. Quoniā autē felicitas duplex est, altera quæ uoluptatibus efflorescit, de qua in primo libro dictum est: altera, quæ est intellectuālis uita, de qua nunc dicit: duplex erit hominis operatio, atque iccirco duplex etiam uoluptas.

De felicitate.

Cap. VI.

Cum dicta autem sint ea, quæ ad uirtutes, & amicitias, & uoluptates spectant.

Eufrat.

kk

Etant: reliquum est, ut de felicitate figura quadam differamus, quoniam finem eam humanarum rerum esse statuimus. Si igitur antedicta repetamus, brevior nobis euadet oratio.

Figura quadam differere appellatur. *τὸ πρῶτον*, non geometricè, & demonstratiue, neque ex ijs quæ necessaria sunt: sed ex ijs quæ vltimum eueniunt, & vel omnibus, vel plerisque, vel sapientibus videntur. Cui proposuisset autem de felicitate disputare: de virtutibus prius, & amicitia, & voluptate sibi esse dicendum censuit. de virtutibus quidem, quia felicitas quæ actiua & ciuilibus appellatur, actiuarum, & moralium virtutum: contemplatiua et actiuarum & contemplatiuarum omnium finis est. Cum enim Aristoteles duplicem hominem esse opinetur, alterum qui ex anima et corpore constat: alterum intellectum: vocat autem intellectum rationalem vitam, seu ipsam rationalem animæ partem: quæ sanè intellectum & vere, & primo, & maxime hominem esse statuit. cum igitur duplicem hominem intelligat, duplicem quoque felicitatem inuenit: vnam intellectualem, & perfectam, quam contemplatiuam nominat: alteram, quæ cum externis rebus existit. externas res appellant corporis sanitatem, materiæ suggestionem, nobilitatem, filiorum bonam procreationem, & similia. Nam si homo ex anima et corpore definitur: necesse est, vt ad humanæ felicitatis absolutionem corporis quoque habitum comprehendamus: ne si altera totius pars male affecta sit, totum ipsum felix esse nullo modo possit. Quia igitur duplex hæc felicitas virtutum finis est: propterea de vtrisque virtutibus & actiuis & rationalibus superius egit. De amicitia autem differuit, eo quod cum vna eius pars animæ facultatis concupiscibilis sit, altera irascibilis, tertia rationalis: prima illa facit, vt cognati, et pariter erga filios mutuo inter se amore deuinciantur: secunda, vt qui militat, et bellum gerunt, naturali et ipsi amore coniuncti simul in contubernijs versentur, & degant: tertia inter probos viros maxime spectatur, bona vitæ traductioe, et contemplatione verorum amicorum inter se animos colligans, & conectens. De voluptate vero egit, quia finis noster, quæ est felicitas, ex intellectuali vita & voluptate mixtus est. neque enim intellectualis vita absque voluptate ad felicitatem sufficit: quippe cum si careret voluptate, appetibilis minime esset: neque voluptas sine huiusmodi vita explere atque absolute re felicitatem valeret. nam si mente, & omni cognoscendi operatione priuetur, satis sibi esse et sufficere qui poterit. Inquit igitur, cum de virtute & amicitia et voluptate dixerimus, in quibus felicitas consistit: de felicitate quoque quæ est in contemplatione dicendum est: ita enim subintelligere debemus. Cui vero de contemplatiua hac felicitate dicendum sit, in memoriâ nobis eam reuocat, quæ ad propositam rem faciunt, quæ de ciuili felicitate in primo libro dixerat.

Diximus eam non esse habitum. nam in eo inesset, qui per totam uitam dormiret, & plantæ uitam traduceret, maximisque infortunijs afflictaretur.

In primo libro ita dixit: omnes homines ab ipsa veritate inducti felicitatem supremum omnium finem esse statuunt: supremum autem omnium finem bene viuere, & bene agere esse dicunt. si igitur felicitas supremus finis est, supremus autem finis bene viuere est, & bene agere: at bene viuere, & bene agere non in habitu, sed in operatione consistit: felicitas actio, atque operatio esse censenda est. Quis enim est qui eum felicem esse dicat qui licet virtutem habeat, vel nihil tamen agat in toto vitæ curriculo: vel semper dormiat, vt de Endymione fabulantur, plantæque vitam traducat: qui enim dormit, plantæ similis est, propterea quod solæ ferè in eo, non secus atque in plantis naturales ac vegetales facultates operantur. quis item felicem eum existimaret, qui bona quidem omnia haberet, sed aduersa tamen fortuna in tota vita ageretur: nemo sanè.

Quæ si hæc non placent, sed magis in operationem quandam ipsa reponenda est, sicut in superioribus est dictum: ex operationibus autem alia sunt necessaria, & ob alia expetenda, alia per se: patet, felicitatem aliquam ex ijs quæ per se, & non ob aliud sunt expetenda, esse statuendam. felicitas enim nullius rei indiga est, sed ex sese ipsa sufficit.

Si igitur hæc vera esse non videntur, dormientem videlicet, vel nihil agentem felicem non esse, et si omnem virtutem habeat: non in habitu felicitas constituenda est, sed in operatione animæ ex virtute in vita perfecta est referenda: quemadmodum in primo libro dictum est. Necessarias autem operationes, & ob aliud expetendas eas vocant, quæ effectiua sunt: vt ædificationem,

tionem, medicationem, cusionem: per se expetendas, actiones ex virtute, et contemplationes, rerumque cognitiones. Cui igitur duplices sint operationes, felicitas quedam ex illis est statuenda, quæ non ob aliud, sed per se expetenda sunt. si enim nullius rei indiga est felicitas, sed se ipsa contenta, ex se sufficiens: quæ autem aliqua alia re extrinsecus non indigent, & ex sese sufficiunt, per se sunt expetenda: felicitas ex ijs proculdubio est, quæ expetenda per se ipsa sunt.

Per se autem sunt expetenda illa, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiusmodi esse actiones videntur, quæ ex uirtute sunt. bona enim & honesta agere ex ijs est, quæ per se expetuntur. Quin et ex lusionibus illa quæ iucundæ sunt: quippe cum non ob aliud ipsas eligant: damnum enim ex ipsis potius quam utilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur.

Cum dixerit bona & honesta omnia per se esse expetenda: subiungit: quin et ex lusionibus illa, quæ iucundæ sunt: non enim ob aliud quippiam has expetunt atque eligunt, sicut statuariam ob statuas, & militarem peritiam ob victoriam, & medicinam ob sanitatem: sed per se expetunt, quatuor felicitatem afferant: quicquid videlicet in voluptuose viuendo, in edendo, & bibendo, & ludendo, intemperanterque agendo felicitatem constituunt. causamque redditur cur per se lusus expetant homines, quia eos eligunt, licet damnum potius quam utilitatem ex ipsis eliciant. qui enim lusionibus vacant, vt aleatores, neglectis exercitationibus corporis, honorumque acquisitionem, in vtriusque iacturam non parua faciunt: cum & ocio marcescant, & patrimoniū dissipant. Quare lusus ob aliud expetendi non sunt. quæ enim ob aliud expetuntur, vtilia sunt, vt mercatura, & institoria, à quibus augetur res familiaris: lusus autem e contrario minuunt, & consumunt opes. non sunt igitur ob aliud quid expetendi, sed ne per se quidem, licet quæ maxime per se ipsos expetant, atque eligant, qui voluptuariam vitam sectantur. nam si damnosa reicienda sunt, & fugienda: huiusmodi lusus cum sint damnosi, reiciendi ac fugiendi sunt, non expetendi.

Confugiunt autem ad huiusmodi diuersationes plerique eorum qui felices habentur. unde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diuersationibus sunt urbani: quippe cum in ijs quæ illi appetunt, sese exhibeant iucundos. indigent autem talibus.

Huiusmodi diuersationes & traductiones lusiones ipsas vocat. plerique enim immo omnes fortasse ex ijs qui in lætitia & corporeis voluptatibus felicitatem ponunt, celeriter atque omni cum promptitudine & studio ad lusionum voluptates se conferunt. id enim significat /confugiunt. i. cum studio & festinatione feruntur. Vel tales diuersationes. i. *δὲ τῶν ἀγῶν* conuētus ipsos et congregationes appellat, ex quibus voluptatem percipiunt. cupiunt enim simul diuersari & degere cum ijs qui afferre voluptatem possunt, qualescunque fuerint, siue tibicines, siue citharædi, siue scurre, aut saltatores. Quia autem tyranni magis quam alij in voluptate felicitatem statuunt, nihilque aliud esse credunt quod beatum hominem reddat, quam omnibus sensibus voluptate affici, ac titillari: in existimatione & honore sunt apud ipsos urbani, et faceti: ita enim hic omnes eos vocat, qui quomodoque cum suppeditare ipsis voluptates queunt. clarent igitur & in precio sunt apud tyrannos huiusmodi homines, quia iucundos se exhibent in ijs quæ illi appetunt. cum enim exhilarari illi cupiant, & ridere, catusque audire qui blandiantur: hi & canunt, & omnia agunt quibus tyrannos lætitia afficiant: atque ita prorsus iucundos se præstant. qui enim dicit & agit ea quibus tyrannus oblectatur: is est iucundus tyranno. sicut probo viro est iucundus qui ea dicit & facit, quæ probo viro placent. Tyranni autem talibus hominibus indigent, non probis viris, & honestis nam hos odio prosequuntur, & expellunt: sed histrionibus & scurris qui risum faciunt, opus ipsis est. quare merito huiusmodi nebulones apud ipsos, utpote iucundi, in honore & existimatione habentur.

Ac videntur quidem hæc felicia esse, propterea quod qui in potestatibus constituti sunt, his vacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi homines sunt. non enim in dominatu uirtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestæ operationes existunt.

Ex falsis & erroneis hominum opinionibus sit, vt ridicula felicia esse videantur. quia enim plerique tyrannos & potentes viros esse felices putant: ea quoque quæ illi sequuntur, & querunt, Eustrat. kk ij

felicia, id est maxime accommodata atque apta ad felicitatem esse dicunt, & praedicant. sed in potestate esse constitutum, & facere quicquid libuerit, nullum argumentum est, nihilque demonstrat tyrannos & potentes esse felices. non enim in dominando, potenterque agendo quae sibi placuerit, uirtus, & civilis vel contemplatiua felicitas consistit. intellectum enim felicitatem hanc contemplatiua appellat. quod si tyrannis & potentatus non idem sunt cum felicitate, sed e diametro prorsus inter se distant: neque iucunda ea quae ad corpus spectant, siuauesque lusiones ad felicitatem facere, & spectare quicquam existimandae sunt. neque ite operationes & actiones tyrannorum ex ijs sunt, quae bona & honesta haberi debent: sed operationes quae ex uirtutibus, & intellectu proficiuntur, illae sane optima sunt, atque honestissima.

Necque si isti quia syncere & liberalis uoluptatis gustum non habent, ad corporis uoluptates confugiunt: propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quae apud se in precio sunt, praestantissima esse opinantur.

Cur tyranni, qui tanto caeteris & diuitijs & potentia antecellunt, ad corporis uoluptates confugiunt, & festinent, id in causa est, quod syncerarum & libero homine dignarum uoluptatum gustum non habent. Synceras uoluptates uocat eas, quibus uel nihil, uel parum admodum doloris & poenitentiae admistum est: quas cuiusmodi sint superius iam diximus. Si igitur esset, quemadmodum diximus, tyrannis idem cum felicitate: felicia essent illa quibus isti inhiant. cum uero non sit, non debemus uoluptates quas tyranni persequuntur, felicitatis esse effectrices existimare: sed sicut neque ea quae pueris praestantissima sunt, atque in precio, ut turbines, tali, & pilae, preciosa ac praecleara apud omnes quoque habentur: sic neque ea quae nonnullis qui secundum sensus uiuunt, uidentur optima, cunctis optima sunt existimanda.

Consentaneum igitur est, ut sicut pueris & uiris diuersa esse in precio uidentur: ita prauis et bonis quoque uideantur. Unde quemadmodum saepe dictum est, ea sunt preciosa & iucunda, quae probo uiro huiusmodi sunt. atque ea maxime expetenda operatio est unicuique, quae ex habitu proprio: probo autem uiro, quae ex uirtute fit. Non est igitur in lusu felicitas. absurdum enim est lulum esse finem: & negociari, & laborare tota uita ludendi causa. nam omnia, ut ita dicam, praeter felicitatem alterius causa expetimus: quippe cum finis ipsa haec sit. serio autem agere et laborare lusionis causa stultum plane ac puerile admodum uidetur.

Consentaneum rationi est, ut quemadmodum alia pueris iucunda esse et preciosa uidentur, alia uiris: ita quoque non eadem prauis & bonis, sed longe diuersa uideantur: eaque uere preciosa & pulchra sint, quae probis uiris ita uidentur: quae autem a prauis huiusmodi esse existimantur, ea non uere huiusmodi sint, sed tantummodo esse uideantur. Quoniam igitur haec ita se habent, unicuique maxime expetenda ea operatio est, quae ex habitu proprio exercetur. qui enim habitu musicae est praeditus, is musicus: qui imperantiae habitum contraxit, is imperanter operari expetit. eodem modo probus uir secundum uirtutes operando oblectatur, & gessit. In uirtute igitur & intellectu. id est intellectu uita, non in lusu felicitas consistit: licet ad eum tyranni uideantur, & festinenter ferantur. Absurdum enim est, si lulum esse finem nostrum dicamus. si namque ludere est felicem esse, felicem autem esse est finis: ludere finis noster erit. Absurdum ite est, prorsusque ridiculum, omnia nos agere & labores omnes sustinere ea causa, ut felices simus. id est ut ludamus, & iocemur. nam si felicitatis gratia omnia agimus, & laboramus, felicitas uero nihil aliud est quam ludere: ludendi causa & iocandi laboramus, atque aeternas sustinemus. at hoc ridiculum est. Quoniam igitur laborare consequendae felicitatis causa, bonum est: ludere autem non est bonum: ludere & felicem esse idem non sunt. Alio ite modo colligere hanc rationem possumus: ludere & iocari sicut alia multa causa quorundam aliorum expetimus: felicitatem uero non alicuius alterius rei causa expetimus: felicitas igitur & lulum idem nullo pacto est. Cum uero inquit omnia nos alterius causa praeter felicitatem expetere: addidit ut ita dicam id est ferere propterea quod uirtutes etiam per se ipsas expetimus, licet felices euasuri non simus. fieri item potest, ut multi per se & non alterius causa diuitias expetant.

Ludere autem ut serio agat quispiam ex Anacharsidis sententia uidetur recte se habere:

se habere: quippe cum lulum requiei similis sit. et cum nequeant homines assidue operari, requie indigent. non est igitur finis requies: causa enim operatio fit. At eadem ex uirtute uita felix uidetur: haec autem studiosa et seria est, non in lusu uersatur.

Quemadmodum bellum causa pacis laudatur: ita si post labores quos uirtutis causa suscepimus, ad lulum declinemus, uicio non datur. recreatur enim nos lulum, laboresque leuare nostros uidetur. requiei enim est similis. at requies defatigata iam corpora ad pristinas vires reducere, conseruit. nam si in aeternis & operationibus permanere possemus. minime nobis requie esset opus, aut lulum, qui requiei per similis est. sed quia delassamur, requie subinde indigemus, & lulum: non omni tamen, sed eo tantum qui requiei est similis: quo rursus recreatis uiribus ad agendum & operandum redeamus, & non labore confecti oculos maneamus. Quod si ea causa lulum expetimus quem requiem appellat, ut rursus operemur: lulum finis minime est: quare neque esse felicitas potest: quippe cum felicitas finis, & per se, non ob aliud expetenda sit.

Meliora praeterea seria & studiosa esse dicimus ridiculis, & ijs quae cum lulum sunt.

Ex communibus, atque in animis nostris a natura inestis notionibus felicitatem non esse lulum confirmat. omnes enim naturali quadam cognitione, non disciplina aliqua, aut monitione instructi meliora esse aiunt seria & studiosa. id est uirtutes, earumque operationes quae cum studio exercentur, ridiculis, & ijs quae cum lulum & ioco fiunt: melius autem priore est melius. si autem ridicula & lulum peiora sunt, lulum esse felicitas nullo modo potest. non enim aliqua re est peior felicitas, sed omnium quae apud nos sunt, optima ac praestantissima.

Et melioris semper partis, & hominis operationem esse studiosiorē affirmamus. melioris autem operatio praestantior, felicitati que accommodatior iam est.

Meliorē partē & hominem intellectum nostrum uocat. id est rationalem partem animae. eum enim qui uere et maxime homo est, in rationali uita constituit. duplicemque ipsum his ostendit, unum ex anima & corpore constantem, cuius bene & feliciter uiuere in traducenda uita secundum uirtutes in magnis moralibus situm esse dixit: sicut et in primo huius operis libro declarauit: alterum, qui praecipue & re uera est homo, intellectum qui in nobis est: de quo progrediendo ita dicit: separatus autem a corpore est ipsum id quod est. quibus ex uerbis et patet eos qui dicunt Aristotelem mortalem esse animam opinari, nihil dicere. Sed de his alibi. Quod uero hic inquit, huiusmodi est. operatio melioris animae partis melior est, ac studiosior. id est seria magis studioque dignior, eo uidelicet quod ex uirtute est, conuenitque homini quatenus est homo, non ex uicio prouenit. Si igitur haec melioris partis operatio quam altera deterioris partis melior ac praestantior est: peioris autem partis operatio est lulum: felicitas esse lulum non poterit: sed propria praestantioris partis operatio erit. felicitati enim accommodatior est. id est felicitatem eam magis quam lulum esse existimandum est.

Frui item corporis uoluptatibus quilibet etiam mancipium, non minus quam optimus posset: mancipio autem felicitatem tribuit nemo, siquidem neque etiam uita: non enim in talibus diuersationibus felicitas consistit: sed in operationibus quae ex uirtute proficiuntur, quemadmodum dictum est prius.

Felicitatem esse bonorum finem, & supremum quidem & perfectissimum, saepe demonstratum est. is autem finis solis probis uiris & studiosis inest. Sicut enim ille cui inest uita, uiuit: sic cui inest bonum, & bonorum summus finis, bonus & perfectus est. finis autem is non omnibus inest, essent enim omnes boni, & perfecti, & felices: sed non sunt, immo plerique sunt seruiles & prauis, qui sane corporis uoluptates maxime consequuntur, inter quas lulum quoque connumeratur. Neque hic inquit non posse prauos homines felices effici: possunt enim, si relicto uicio uirtutes sequuti fuerint, habitumque earum sibi compararint: sed ait hic corporis uoluptatibus, quoadmodumque uoluerimus, frui nos posse: felices uero fieri, quando uelimus, non posse: quippe cum & multo tempore, & exercitatione longa, & actionibus operationibusque optimis plurimis opus sit, prius quam pulcherrimum & perfectissimum felicitatis finem adipiscamur. Frui igitur uoluptatibus corporis et quilibet potest, siue prauus sit, siue bonus, siue neque bonus neque malus, siue uir, siue puer, siue mulier: felicitatem uero consequi neque prauus, neque neuter, neque puer potest.

sicut in magnis moralibus dixit. perfectissimus. n. felicitatis finis in imperfecta aetate nequit contingere: sed satis superque est, si cui vel in perfectissima aetate acquiratur. Nam si felicitas finis bonorum est. i. virtutum omnium, quarum una est prudentia est, puer vero nullus est prudens: perspicuum est puerum quoque felicem esse nullum posse. Inquit autem corporis voluptatibus quemlibet, id est tam bonum quam non bonum frui posse, non minus quam optimum. i. magis quam probum virum. seruiles. n. homines & pravi corporis voluptatibus & lusus magis quam probi viri frui consueverunt. qui namque oblectatur lusus, voluptatibusque huiusmodi magis illis frui potest, quam qui non oblectatur. Quoniam igitur omnes homines corporis voluptates & lusus prauis tribuunt. i. oblectari & ludere eos fatentur: nemoque est qui persequi eos voluptates & lusus, ipsisque esse deditos, non dicat: felicitatis vero minime eos participes faciunt, neque felices, sed infelices potius appellat: corporis voluptas & lusus felicitas minime erit. Quod autem inquit siquidem neque est vitam ita est intelligendum: prauis felicitate tribuit nemo, quoniam namque vitam probam & studiosam eidem tribuit: ex ea enim, non ex prauorum diuersationibus, prauorumque viuendi rationibus felicitas sequitur.

De felicitate contemplatiua.

Cap. VII.

SI uero felicitas est ex uirtute operatio: consentaneum est eam ex illa esse quae praestantissima est: haec autem eius erit, quod est optimum.

Praestantissimum appellat supremum atque excellentissimum: praestantissimamque & supremam operationem intellectualem vitam vocat. cum ostenderit. n. felicitatem animae esse operationem ex uirtute, uirtusque sit duplex: actiua altera, quam moralem & civilem peripatetici nominant: nam Platonici morales a civilibus esse diuersas contendunt: altera contemplatiua: atque ideo duplex quoque felicitas euadat: in primo libro de civili felicitate egit, qua sit ut civilis felix deteriores facultates ratione moderetur, atque excolat: hic de contemplatiua felicitate tractat, eoque homine qui hac felicitate felix est: qui praecipue, ac certo, & re uera est homo: intellectus uidelicet qui in nobis est. Huiusmodi autem felix alteri illi civili superuenit. fieri. n. nullo modo potest, ut intellectualis vita in aliquo sit, qui uirtutibus moralibus affectus suos prius non fuerit moderatus, priusque in civili felicitate non uixerit. indefinitum. n. atque immoderati sua ipsorum natura sunt affectus, suisque operationibus praescribere nullum modum ac finem possunt. nam quoadmodum ignis imponere sibi terminum ullum nequit, sed indefinite atque effuse calefacit atque urit, quicquid idoneum ad id atque aptum sese obtulerit: ita unaquaeque ex affectuosis partibus animae nostrae cum innata quadam ferocia, atque immoderatione ferantur, uirtutum auxilio indigent, quae modo atque ordine imposito ipsas componant. iracundia quidem fortitudinis: cupiditas temperantiae moderamen requirit: illa, ut fidei & intrepide quo oportet incitetur, & a quibus debet refugiat: haec, ut quibus opus est, & oblectetur, & doleat. Cum igitur immoderati sint affectus atque indefiniti, turbationisque ex se & confusionis pleni: qui heri potest, ut qui ab his ratione carentibus, & brutis agitur, & modo huc modo illuc perturbate distrahitur, & circumfertur, intellectuales operationes exercent, intellectualemque uitam traducat: Recte igitur eos dicere censendum est, qui actiuam uirtutem, felicitatemque eam quae finis eius est, esse materiam idoneam ad contemplatiuam felicitatem suscipiendam asserunt. Caterum de his plura aliam. Inquit autem hic, quoniam felicitas animae est operatio, consentaneum est dicere eam esse praestantissimam ac supremam. Suprema uero animae operatio est coniunctio atque unio cum superioribus, deique assimilatio quatenus, ut inquit Plato, homini licet. homini autem licet maius bonum acquirere civili felicitate. quare civilis felicitas supremus ac perfectissimus finis noster non est: sed maior ipso & superior est contemplatiua felicitas, quae uniuersa nostra operatio est, totaque humanae operationis mensura, supremusque terminus. uirtutis. n. civilis felicitas: civilis felicitatis contemplatiua felicitas mensura & finis est: qua praestantius aliud, naturaeque humanae accommodatius, & conuenientius reperiri nihil potest. Nam cum propria hominibus uirtutis actio, magisque propria felicitas civilis sit: maxime propria contemplatio est, suprema mensura, atque ultimus terminus, finisque perfectissimus processus, atque altissimus nostri: quae eius, ut inquit, quod in nobis est optimum, id est intellectus nostri, uerique hominis operatio est.

Siue igitur id intellectus sit, siue aliud quippiam, quod sane secundum naturam

ram

ram uidetur principatum obtinere, & praesidere, notionemque habere de honestis, & diuinis rebus: siue diuinum quoddam etiam ipsum sit, siue ex ijs quae in nobis sunt diuinissimum: huius secundum propriam uirtutem operatio perfecta felicitas esset: quam esse contemplatiuam dictum iam est.

In prauis, atque ijs qui intemperantiae dediti sunt, quod deterius est praestantiori praeter naturam dominatur. In probis uero quod praestantius est. i. ratio principatum obtinet, praesidetque deteriori, quae irrationalis uita est. Cum itaque felicitatem intellectualem operationem esse eius inquit, quod in nobis optimum est, & natura principatum obtinet, atque imperium in populari rem turbam irrationalis partis animae nostrae subiungit: siue igitur id optimum quod in nobis est, sit intellectus. i. siue intellectus appellandus sit, sicut a me nominatur: siue uita rationalis, ut Plato uocat: quod sane & natura dominatur, & notionem habet, intellectionemque rerum, quoniam sint honestae & pulchrae re uera, quae item licet non sint, esse uideatur: esseque quaedam substantias cognoscit incorporeas, quae separari a corporibus possunt & per se subsistere: et supra has omnium causam esse intelligit, quae perfectissima operatio est uniuersa permeans, ac gubernans. Siue igitur intellectum & mentem optimum hoc oportet appellare, siue diuinum quid, & diuinam quandam portionem, diuinumque defluxum, et delibationem namque ita uocat Plato: siue ex ijs quae in nobis sunt, diuinissimum: huius operatio secundum uirtutem propriam. i. secundum intellectualem uitam, esset ea, quam nunc quaerimus felicitatem: felixque ille esset, qui hac diuinissima uita fungeretur, ad supremumque hoc fastigium, & perfectum finem deuenisset. Est enim, sicut diximus, civilis quoque felicitas finis, sed non summus, & perfectus. dixit autem, siue diuinissimum ex ijs quae in nobis sunt: propterea quod mos ipsi est & sensum, & naturam, & omnia naturae opera diuina appellare. Natura enim, inquit ipse alibi, deus quidem non est, sed diuinum quoddam tamen, & geniale. quare sensus diuinum est quoddam, non diuinissimum: rationalis pars & diuinum & diuinissimum.

Atque hoc tum cum superius dictis, tum cum ueritate consentiens esse uideretur. nam & praestantissima est haec operatio: quippe cum ex ijs quae in nobis sunt, intellectus huiusmodi sit: & ex ijs quae incognitionem cadunt, illa circa quae intellectus uersatur.

Oratio haec quae operationem diuinissimae partis quae in nobis est secundum propriam operationem, perfectam esse felicitatem, civilem autem esse imperfectam ait: & superius dictis in primo libro, & ueritati consentit. Cum. n. duplicem hominem esse statuamus, atque alterum uere, & maxime, & praecipue hominem esse, qui intellectus noster est: alterum ex animo & corpore constare asseramus: uerum est, ueritatique consentiens, si dicamus operationem eius qui uere & praecipue est homo, praestantissimam esse, ac perfectam felicitatem: civili felicitate tanto meliorem ac uenerabiliorem, quanto subiecta res circa quas haec uersatur, ijs quae civili subijciuntur, nobiliores sunt, ac praestantiores. civilis siquidem operatio est secundis illis atque inferioribus ornatum, & ordinem, & modum praefinire ac statuere. i. affectus moderari: qua de re in primo libro saepe dictum est: huius autem, atque tolli ad superiora ac praestantiora, illisque conciliari atque uniri, diuinarumque substantiarum comitates & differentias cognoscere: quando quidem intellectus qui haec contemplari ita potest, operatio dicitur. qui sane intellectus, licet ante quam feliciter intellectualem hac & diuina uita operari possit, substantia eiusmodi sit, quae separari ab animali eo queat, cuius praesidentiam sortitus est: tunc tamen potestate intellectus propterea appellatur, quia intellectum eum qui extrinsecus intellectus ab Aristotele dicitur, suscipere potest, uel potius eius extrinsecus intellectus illustrationem: cuius ubi fuerit particeps factus, tunc demum intellectualis, & perfectus intellectus, & felix contemplatiuus, & supremam operationem exercens, & reliqua, quae iam saepe fuerunt commemorata, appellari consueuit.

Et praeterea assiduisima, contemplari siquidem assidue magis, quam operari quippiam possumus.

Felicitatem contemplatiuam praestantissimam, & supremam et perfectissimam dicere debemus, tum quia est operatio optimae & diuinissimae partis, quam in nobis est: tum quia operatio est assiduisissima, dictum. n. in primo libro est, stabile quid, atque eiusmodi quod auferri difficulter possit,

Eustrat,

kk uij

felicitem esse existimamus. Si igitur vnum quoddam ex felicitatis elementis est id quod stabilis est: quod est stabilis, felicitius erit. stabilis autem est, quod longiore durat tempore: longiore vero durat tempore, quod magis assiduum est & diuturnius. at felicitas contemplatiua magis assidua est, & diuturnior, quam civilis: melior igitur & diuiniore est, ac propterea suprema quoque & perfectissima. Præterea si quod magis est assiduum, magis accedit ad id quod semper est: longius vero abest, quod non est assiduum, & breuiore permanet tempore: quod autem est semper, perfectius ac melius est, quam id quod non est semper: contemplatiua felicitas cum magis assidua sit, magisque diuturna, propius ad sempiternam intelligibilem contemplationem accedit, quam civilis: perfectior igitur quoque erit: atque ideo præstantissima, ac suprema. nam longius tempus magisque continuum sempiterno esse propius, quam breuius, & minus continuū, perspicuum est. longius autem & magis continuū tempus ipsas operationes actionesque appello, propterea quod longitudo earum & breuitas, & continuitas, & non continuas mensurari tempore ac iudicari consuevit. Quod si contemplatiua felicitas est diuinarum rerum cognitio, ea autem temporariis mensuris præfinitur, non secus atque actiones: dicimus. n. horarias, & mensuras, & annuas actiones: contemplatiua felicitas, cum maiori temporis spatio contemplari quisquam possit quam agere, longe erit perfectior quam actiua. Atque id quidem quod magis continuum & assiduū est, esse perfectius eo quod non sit huiusmodi, ita cuiuslibet esse manifestum potest. Contemplatiuum autem felicem magis assidue operari posse quam qui civiliter agit, in hunc modum probabitur: omnis operatio atque actio, ut in exordio huius operis, explicatum fuit, bonum quoddam appetit: omnisque qui agit atque operatur, appetibili aliqua re inductus, ac tractus mouetur, agitque ea causa ut potiatur re ea quam appetit. si igitur appetibilis res appetentem, non secus ac magnes ferrum, ad se attrahit: quod magis et sua ipsius natura appetibile est, magis ad se, sui que consequutione attrahet eum qui appetit. superte autem natura appetibilis est, prima, ut ipse hic inquit, omnium causa, immo amabilissima, ac desiderabilissima, quam qui contemplari potuerit, nullo unquam fastidio, nullaque satietate afficiatur. aliorum. n. appetibilem que vel bona sunt, vel videntur esse, occurrit satietas: tantisperque & persequimur & affectamus, quoad adepti ea fuerimus, ipsisque fuerimus saturati. nam ubi ea iam habemus, expletumque nostrum desiderium iam fuit, ac saturatum: id facere desistimus: circaque ea operari amplius nolumus: quippe cum manifestum sit, circa ea nos breui tempore atque eo non continuo, sed longis intermissionibus quandoque interrupto solere operari: quorum consequutio facilis, atque obuia est, & satietas velox. Quæ vero non nisi laboriose acquiri possunt, & non cito desiderium nostrum saturant, atque explent: sed quanto magis habentur & percipiuntur, tanto magis appetitionem nostram incitant: nostra circa ea operatio & longo perseverat tempore & continuatur. in eo. n. continue operatur quisquam, & semper, quo non modo unquam non fastiditur, sed quo magis fruatur, eo appetit ac desiderat magis. et si casu aliquo contingat, ut ab eius operatione parumper declinet: tolerare absentiam eius non diu potest, sed quam citissime ad eiusdem operationem recurrit. huiusmodi autem cum diuina omnia, tum præcipue opifex nostrum est. assidua ergo circa ipsum erit intellectus nostri operatio, quæ contemplatiua felicitas est. Quare ob assiduitatem, & continuitatem præstantissima quoque ac suprema, & perfectissima erit.

Existimamusque oportere voluptatem felicitati esse admistam. iucundissima autem ex virtutis operationibus ea proculdubio est, quæ secundum sapientiam sit.

Non tantum quia maxime assidua est intellectus operatio: suprema est, ac perfectissima: verum etiam quia est suauissima. quæ. n. sunt suauissima, diu admodum continere in operatione oblectatos homines solent. nam qui cantibus valde delectatur, toto serè die, ac tota nocte eos audire non grauatur. qui item ex geometricis, vel astronomicis contemplationibus maximam voluptatem capit, vix ab eis amoueri potest: & si aliquando recesserit, ad easdem recurrere paulo post summopere cupit. Quod si hæc tenere ita illectos homines queunt, qui ipsis delectantur: quid de eo dicendum est, quod pulcherrimum, atque optimum, & iucundissimum, suaque ipsius natura appetibile est: Est igitur contemplatiua felicitas perfectissima etiam, quia iucundissima. est autem iucundissima, eo quod id quod ipsa appetit, est iucundissimum. Felix siquidem vita iucunda esse cunctis videtur. perfecta. n. vita, nullius indiga, & ex se sufficiens, optima est ac suprema, atque ideo quoque iucundissima. huiusmodi autem vita intellectualis est. Licet namque civilis quoque felicitas ex se sufficiat, & perfecta & iucunda sit: quod tamen vere perfectum

perfectum est, vereque iucundum in præcipua vitæ specie est, in qua contemplatiua felicitas consistit.

Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & nobilitate voluptates videtur.

Ubi dixit felicitatem quæ in contemplatione, & optimarum rerum cognitione versatur, esse suauissimam: subiungit philosophiam esse iucundissimam. philosophiam. n. esse contemplationem, intellectualemque vitam, ignorat nemo: quare etiam iucundissima erit. Addidit autem puritatem: ob ea quæ paulo ante dicta sunt: dixit. n. puriorum magisque immaterialium sensuum operationes esse puriores. quod si ita est, quanto intellectus immaterialior, & præstantior sensibus est: tanto quoque operatio ipsius sensuum operatione purior ac nobilior erit. quanto item intelligibilia puritate & nobilitate rebus sensibilibus præstant: tanto intellectio sensui & actioni contemplatio antecellet. Accedit quod cum civilis felix ciuibus felicitatem conciliat: idque efficere non possit nisi ordinem & modum unicuique conuenientem seruet: ordo autem is in honorandis alijs, alijs puniendis consistat: fieri potest, ut aliquando quod aliquem vel punierit, vel honorarit, eum puniret. Qui vero contemplatur, naturamque rerum considerat, nulla poenitentia duci potest, quod rei alicuius naturam cognorit, aut intellectualiter vixerit. voluptas igitur quæ in contemplando existit incomposita est ac pura, dolorisque ac poenitentiam omnino expers: nobilis autem, vel stabilis: utrumque. n. legitur, τὴν τιμὴν, seu τὴν βλάβην: ideo est, quia ea circa quæ operatur, quæque intelligendo percipit contemplatiuus felix, honoratissima & nobilissima, siue, si alia lectio magis placet, stabilissima omnium sunt.

Consentaneum autem est scientibus quam quærentibus iucundiores uitæ translationem esse. tum sufficientia que dicitur, in contemplatiua maxime est.

Agendæ res circa quas civilis felix versatur, instabiles sunt, atque indefinitæ, aliasque aliter sese habent: non. n. si hodie confert, ut cum quibusdam amicis confederationem ineamus, ea conditione ut auxiliū vel illis mittere, vel ab illis accipere debeamus: id semper nobis utile est: neque si nunc aduersus aliquos bellum suscipiendum est: id semper nobis est faciendum. Quod si optima hæc civili felici habentur, optima vero hæc ignota sunt: in ignoratione & inquisitione civilis felix versatur. quarit. n. subinde utrum bellum inferre quibusdam debeat, an foedus cum ipsi sancire, societatemque facere: utrum suppetias ferre nonnullis laborantibus, an in periculis ipsos relinquere sibi opus sit: utrum item pedestribus, an naualibus copijs sit decertandum: utrum punire aliquem, an absolueret, oporteat. atque omnino semper serè in ignoratione, & inquisitione constitutus est. At qui intellectu operatur, in deprehensione est, certaque eius rei cognitione, quæ in intelligentiam eius proprie venit. transactio igitur, & vita contemplatiua longe quam civilis iucundior est. nam qui querit, ignorat: qui ignorat, voluptate non afficitur. Quocirca contemplatiua felicitas tum quia iucundissima est: tum quia assiduisima, præstantissima siquidem finis appetitio cum nulla satietate interrumpatur, continue atque infinite procedit: tum quia rei nullius indiga ex sese sibi maxime sufficit: multo est quam civilis perfectior. intellectualis. n. vita maxime sufficiens est. Nam cum felix contemplatiuus totum quod in vires eius cadere potest, bonum iam habeat, eoque iam fruatur: secunda hæc, atque inferiora, exceptis necessarijs, negligit, ac contemnit. necessaria. n. inquirat, neque ea quia augere intellectualem vitam eius possint, sed quia, cum ab omnium opifice deo corporis tutelam susceperit, ad conseruationem eius necessaria sint: quibus tamen ille sine ullo affectu, vllaue perturbatione in cura corporis habenda uti consuevit: quippe cum perfecta eius vita illis minime indigeat: corporis autem vita sit, quæ boni proprii, propriisque perfectionis causa ea requirat. Licet igitur corporis perfectio felici huic sit necessaria, præcipuum tamen bonum non est.

Nam eorum quidem quæ ad uiuendum necessaria sunt, & sapiens & iustus, & cæteri indigent. huiusmodi tamen hominibus cum abunde res suppetunt, iustus ipsi indiget erga quos, & quibuscum iuste agat: temperans item simili modo, & fortis, & cæteri singuli: sapiens uero etiam si per seipsum sit, contemplari potest: atque id tanto magis, quanto sapientior fuerit.

Cum dixerit contemplatiuam vitam ex sese sufficere, civilem uero esse indigam: necessarijs quidem omnes indigere tam sapientem quam iustum inquit: iustum civilem, sapientem contemplatiuum

ritium felicem vocans: sed alijs tamen quasi præcipua esse bona: contemplatio, sicut dictum est, necessaria: quippe cum si vel supra modum esuriat, vel grauiter ægrotet corpus, impedire contemplationem possit. Quocirca his exceptis quæ ad vitam sunt necessaria, reliqua contemplatiuus contemnere consuevit. Huiusmodi vero hominibus, id est bonis & ciuilibus felicibus cum abunde suppetunt & adsunt secunda hæc omnia, hoc est tam virtutes quam externa bona: neque virtus sola, sicut quodam in suo peculiari libro explanator Alexander demonstrauit: satis ad felicitatem est, neque bonorum externorum præsentia: sed et si hæc adsint, indigi adhuc sunt: opus enim ipsius est, cum ciuilibus felicitas in operatione consistat, subiectis rebus, circa quas operentur. nam cum omnis operatio ad quoddam, & circa quoddam existant: tollantur actiones & operationes ciuilibus felicitas necesse est, nisi sint ea quæ ipsum ad operandum moueant, atque inducant. Sicut enim instrumenta quibus operatio fit, ita quoque res subiectæ necessariae sunt, circa quas operatio versatur: id quod cum alijs in rebus omnibus, tum præcipue in virtute manifestum est. Iustus siquidem non indiget quibus cum iuste se gerere, exercereque iustitiam queat. cum enim iustitia æqui unicuique pro dignitate distributiva sit, illis personis indiget, quibus distribuat: quæ si non adsint, operatio ipsius quæ iusta actio est, tollitur. Fortis item vir hostium præsentia eget: quippe cum si belli hæc occasio desit, fortiter se gerere, & præclare nequeat. Simili modo temperanti illis hominibus est opus quibuscumque temperantiam exercent. neque hæc tantum his necessaria sunt, sed instrumentis quoque indigent: fortis, armis quibus hostes propulset, & patriam liberet: iustus pecunijs rebusque illis quas distributus est: prudens sine, seu sinibus quibusdam, ut ea postea quibus ipsos consequi & obtinere possit, inueniat. contemplatiuus vero nulla re huiusmodi indiget: cum enim totum, ut diximus, propriæ facultatis bonum habeat, nulla re alia ut circa id operetur, indiget. & quanto est sapientior, & melior habitu, tanto facilius ac melius operabitur. Si igitur ciuilibus ad operandum quibusdam indiget: contemplatiuus non indiget: contemplatiua felicitas, ob id ipsum quia non indiget, suauissima ac sufficientissima, atque iccirco etiam perfectissima est.

Melius quidem fortasse si adiutores habeat: sufficientissimus tamen ipse est.

Melius sane operabitur contemplatiuus, si adiutores habeat non in operatione intellectus, in qua satis sibi sufficit: sed in rebus externis, quo minus contemplatio interrumpatur, ac turbetur. ministro enim aliquo indiget, qui coquat holera, aquatum eat, tunicam mundet, ac detegat: qui denique necessaria huiusmodi exhibeat. Licet vero his egeat, est tamen sufficientissimus, propterea quod valde paucis indiget: nam etiam si haurire sibi aquam, & holus elixare cogitur, paruum tempus in eo conteret. tunc enim esset occupatus, atque indigus plane, si perdidit cum, & phasianarum auium culina, opipararumque epularum meritis indigeret. Vel adiutores appellat amicos, quibus cum familiariter traducere vitam possit: amicis siquidem indiget felix, eo quod ad virtutem amici acunt se mutuo, atque incitant: efficiturque, ut cum amicis diutius, atque assidue magis circa virtutem operari valeamus. Adiuuunt autem fortasse quia, si primo modo intelligamus: qui in necessarijs ad vitam rebus ministeria exhibent, non ad felicitatem ipsam, neque ad incrementum aliquod eius, sed ad corporis tantummodo perfectionem adiutores sunt: corpus autem non ad verum hominem attinet: quocirca adiutores felici non per se & absolute, sed ex accidenti dicendi sunt. Si secundam explanationem sequamur: modestia quadam inductum, & reuerentia erga præceptorem Platonem fortasse dixisse Aristotelem alleremus. Plato enim & in rebus publicis & in legibus eum qui vere est homo, nullius adminiculo indigere ait ad bene viuendum: cum ab intellectu illustretur, totusque eius sit. Felices autem & magis, & diutius cum amicis operari posse, quam si soli sint, in superiore libro demonstratum est: ubi felici homini opus esse amicis ostendebatur.

Sola præterea ipsa per se ipsam amari uideretur: quippe cum ex ea præterquam quod contemplatus fuerit quispiam, eueniat nihil, ex agendis autem rebus aut plus, aut minus aliquid præter actionem nobis comparamus.

Si quod per se est expetibile, magis expetendum est, ut diximus, quam id quod ob aliud quid expetitur: sanitas enim per se expetenda cum sit, medicamentis, & sanguinis missione, quæ sanitatis causa sunt, expetibilior est ac perfectior: ciuilibus vero felicitas ob aliud quid expetitur: ciues enim felices reddit contemplatiuæ felicitatis causa: ipsa autem hæc intellectualis vita expetenda per se est: contemplatiua vita ac felicitas expetibilior quam ciuilibus, ac perfectior est.

perfecta

perfecta quidem etiam ipsa sanitas est, perfectaque eius est species in se: si virtuti tamen comparatur, est imperfecta. virtus similiter si per se sumatur, est perfecta: si ad ciuilem felicitatem referatur, imperfecta. ac demum omnia quæ superiora alia habent, in propria sua natura, ac specie perfecta sunt: ad superiora & excellentiora comparata sunt imperfecta. Quod cum ita sit, contemplatiua felicitas quæ suprema species est, & non ob aliud quippiam sed per se expetenda: perfectissima omnium merito erit. Eam autem esse extremum finem & perfectissimum omnium, perspicuum inde est: quod nihil aliud ex ea præter ipsam nobis est: nit. ex fortitudine enim victoria: ex temperantia tranquillitas animi: ex prudentia consequutio eorum quæ ad finem aliquem conducunt: atque ex omnibus simul ciuilibus felicitas nobis comparatur. ex alijs simili modo actionibus, atque artificijs aliud quoddam tum maius, tum minus comparare consueuimus: ex mercatura diuitias: vestem: ex textura: ex medicatione sanitatem: domum ex ædificatione acquirimus: ex contemplatione autem aliud nihil, quam ipsam met contemplationis operationem, quæ supremus omnium finis est.

Videtur item felicitas in ocio esse. negocijs enim distringimur, ut ociemur: & bellum gerimus, ut in pace degamus.

In ocio viuentes, extraque omnem turbationem & tumultum constitutos homines appellare felices consueuimus. & quotidie audimus omnes à natura ipsa inductos ita dicere: ille sane beatus est & felix. & si quis ab illis requirat, cur ita sit? quia, inquit, sine turbatione vlla in ocio vitam traducit, & quiete. quod si in ocio degentes felices prædicamus, qui vero intellectualiter viuunt, magis in ocio sunt: hi feliciores sunt existimandi, felicitasque illa est vere suprema & perfectissima, quæ in intellectu, cognitioneque diuinarum rerum & contrectatione consistit: non quæ in negocijs, occupationibusque varijs versatur: cuiusmodi est ciuilibus. Omnia igitur quæcumque tum veteres, tum recentiores de felicitate opinabantur, inesse in contemplatiua felicitate ostendit. nam siue felicitas sit, ut quidam dixerunt, id quod per se & non ob aliud amabile est: hoc soli vitæ intellectuali inest. siue animæ operatio, ut alij prædicant, circa ea quæ per se bona sunt, quæ à præstantioribus & superioribus in ipsam deueniunt, illustratioque intellectus, primarumque & secundarum causarum, & cæterarum deinceps, communitatisque ipsarum & differentiarum & proprietatis singularum cognitio: id contemplatiuæ felicitati præcipuum esse, ac proprium maxime conspicimus. si ita est bona & iucunda vitæ traductio felicitas: ea intellectuali vitæ maxime inest. si quoque ocium & quietem eam esse dicamus, ut Epicurus volebat: contemplatiuam felicitatem esse eiusmodi his verbis declarat, cum inquit: videtur felicitas in ocio esse. nam si felicitas supremus finis est, supremus autem finis est ocium: in ocio sit felicitas, necesse est. ocium enim siue finem esse ex ciuili felicitate comprobatur: quæ absolute quidem in ocio non est, sed aliquo modo, atque aliqua ex parte. felix nanque ciuilibus eatenus in ocio esse dicitur: quatenus omnes vicinas ciuitates obtemperantes habet. dum vero quotidie ea quæ & publice omnibus, & priuatim singulis honesta sint, atque vtilia, explorat, & prouidet: in turbatione, & occupatione constitutus est. atque ita quodammodo in ocio, quodammodo in negotio versatur. huius tamen ocij causa quaecumque id sit, vel contra hostiles, vel contra defiscientes ciuitates cogitur aliquando suscipere. atque ita fit, ut belli causa arcus, & clypei, et lorice, cæteraque arma conficiantur: bellum vero suscipiatur ob pacem, quæ nihil aliud quam ocium est. Si igitur pax ocium est, & pax est finis: occupationis & negocij. i. armorum fabricationis, reliquique omnis bellici apparatus finis ocium est. Quoniam vero ocium hoc quodam modo, ut dictum est, est negocium: omne autem negocium ocium aliquod, finemque appetit: fit, ut occupationis huius ciuilibus, & negocij finis ocium quoddam sit, qui supremus sit finis: atque hæc est contemplatiua felicitas. contemplatiua igitur felicitas in ocio est.

Atque actiuarum quidem uirtutum operationes in ciuilibus, uel bellicis rebus uersantur, quarum actiones negociosæ uidentur.

Cum dixerit in ocio uideri felicitatem consistere: nunc ostendit, nullam aliam operationem, neque ciuilem, neque bellicam, quin neque ipsam ciuilem felicitatem in ocio proprie esse, sed solam intellectualem operationem, quæ contemplatiua felicitas est. atque inquit, actiuarum. i. moralium uirtutum operationes vel in ciuilibus, uel bellicis rebus consistere. Ac bellicas quidem actiones in curis, & tumultibus, laboribusque maximis uersari, nemo

est si vel id expertus sit, vel naturam belli aliquando considerarit, qui nesciat. in ciuilibus, autem illi qui vel pecuniarum publicarum quaestores sunt, vel iniuriam inferentes alijs coercent, vel gratias compensant, quanta in turbatione, et sollicitudine sunt constituti: dum autem ita cauent semper, ut ita accepti, quam expensi ratio eis constare facillime possit: aut student, quo neque seuerius quam par sit atque atrocius, neque leuius & benignius quam societas humana patiatur, fontibus poenas irrogent: aut prouident, ut pro meritis honores & gratiae referantur. Quid de praesidibus ciuitatum, & principibus uiris dicendum est? qui laborant semper, ut saluti & utilitati ciuium consulatur: de ijs loquor qui praesides re uera sunt, non sicut hodie plerumque coram, ciuitatumque & miserorum compilatores.

Bellicae sane etiam omnino. nemo enim est, qui uel bellum experat, uel apparatus bellicum faciat bellandi causa. sanguinarius enim prorsus quidam esse uideretur, si amicos ea causa sibi hostes redderet, ut pugnae, & caedes orirentur.

Vbi ciuiles & bellicas res in occupatione esse dixit: de bellicis primum agit: neminem esse inquit, qui causa belli bellum appetat. pacis enim causa bellum gerere consueuimus. si uero bellum gerimus ut in pace degamus: pax autem otium est: bellum gerimus, ut in otio vitam traducamus. at omne quod fit, ut in primo naturalium disputationum demonstratum est, aut ex opposito, aut ex contrario efficitur. si igitur pax ex bello fit, & pax est otium, bellum esse negocium & occupationem necesse est. gratia autem oticiandi nos bello vacare ex eo patet, quod belli causa bellum appetit nemo. quod perinde est ac si dicat: nemo occupationem occupationis ipsius causa expetit, uerum ut esse in otio possit. alioqui enim sanguinarius & nefarius, iniustissimusque esse merito uideretur, qui bellum faceret, ut semper in bellis uersaretur. nam si bellum gerit belli ipsius causa, ubi semper id agendo hostes omnes suos subegerit: quid faciet? contra amicos profecto arma conuertet: ut semper uidebitur bellis, & caedibus vacet: id quod extremae iniustitiae, impietatisque est. Non igitur bellum gerimus, ut bellum geramus: sed ut in pace & quiete degere possimus: id est, non negociamur negociandi causa, sed ut otio aliquando fruamur. Actiones ergo bellicae cum finem habeant pacem atque otium, in negotio sunt atque occupatione.

Ciuilis quoque hominis operatio negociosa est praeter ipsam etiam ciuitatis administrationem: dum potestates & honores sibi & ciuibus comparat, uel et felicitatem ipsam, quae diuersa est a ciuili, quam etiam quaerimus, utpote scilicet diuersam.

Vbi ostendit bellicas operationes esse in negotio: ciuiles quoque non esse absque perturbatione & tumultu nunc declarat. ciuilis enim uir & felix non solum quando ciuitatis res administrat, & tractat: sed etiam praeter ipsam ciuitatis administrationem, id est quando etiam non operatur, sed uel quid egerit, uel quid praetermiserit, cogitat: quidque in posterum uel agere, uel non agere opus sit: id quod significat coniunctione/etiam/apposita, magisque congrua loquutio uideretur, atque ijs quae dicuntur, accommodatior, si ita dixisset: ciuilis quoque hominis operatio in eo etiam dum non administrat ciuitatem negociosa est. qui enim cogitat & sollicitus est, curatque & studet circumuicinis populis dominari, quo & sibi & ciuibus honores acquirere, abundantiamque uenialium rerum, ad vitamque necessarium possit comparare: is quo modo negociosus non sit, atque in occupatione constitutus, non uideo. Cum uero inquit, quae diuersa est, id est graece *ἑτέραν οὐσαν τῆς πολιτικῆς, ἢ καὶ ἑποῦμεν*: hoc est quae diuersa est a ciuili, quam etiam quaerimus: id per traiectionem legendum est, hoc modo: quae diuersa est ab ea quam etiam quaerimus, a ciuili diuersam. Inquit enim felicem ciuilem felicitatem sibi & ciuibus comparare diuersam a contemplatiua, quam contemplatiuam uidelicet nunc quaerit. coniunctio enim/etiam/qua hic quoque uirtutur, uacat.

Si igitur ex actionibus quae secundum uirtutes fiunt, bellicae & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque haec negociosae sunt, finem que quendam appetunt, & non per se sunt expetendae: intellectus uero operatio

tum

tum studio praestare, cum contemplatiua sit, tum appetere praeter se ipsam finem nullum uidetur, habereque uoluptatem propriam, quae operationem ipsam auget: & sufficientia quoque, & ociositas, & indefatigabilitas, utpote humana, & quaecunque alia beato attribuuntur, ex hac operatione uidentur existere.

Haec quasi conclusiones eorum sunt quae de contemplatiua felicitate sunt dicta. Inquit enim, si elementa perfectae felicitatis sunt haec, ut per se non ob aliud eligenda sit, ut suauissima, ut sufficientia ex se, ut ociosa, & indefatigabilis, perpetuaque atque assidua, quatenus homini licet, operatio sit: haec autem soli contemplatiuae felicitati inest: prima ac perfecta felicitas, hominique maxime accommodata contemplatiua est: secunda autem ciuilis est, quae non uero homini & proprio conuenit, sed ei qui ex intellectu & corpore est constitutus. Licet enim uniuscuiusque natura in eo ipso quod est, perfecta sit: cum superioribus tamen subicitur, est imperfecta. sic ciuilis si ad contemplatiuam referatur, imperfecta habetur, quamuis per se considerata ex propria natura perfecta sit. Atque haec est horum uerborum sententia: nam cum eo quod sequitur, continuatur, cum inquit: perfecta felicitas haec hominis est, ubi uita longitudinem perfectam est nata. reliqua enim sunt interposita ad commemoranda, & repetenda ea quae de felicitate dicta fuerant. Sciendum igitur, quanto ciuitas uniuersa uno homini praestat: tanto ciuiles quoque actiones uniuersas, quae est ciuilis felicitas, magnitudine & pulchritudine unum tantum actioni antecellere: quippe cum ea quae ex uirtute insunt omnibus ciuibus, ab omnibusque aguntur, magna & praecleara sint, longeque unius uiri uirtutem atque actionem exuperent, simili modo in bellicis res se habet: actiones enim, & fortiter gesta totius exercitus unius militis facinoribus multo sunt anteposenda: quae tamen licet praecleara & magna sint, ociositatem in se minime habent. quin praeterquam quod sunt negociosae, non per se, sed ob aliud quippiam expetendae sunt: ob uictoriam uidelicet, pecuniarumque comparationem, regionis que acquirendae, ac prorogandae ditionis causa sunt: quod autem ob aliud expetendum est, est imperfectum, ex seque minime sufficit. operatio uero intellectus, quae diuinarum rerum perceptio est & comprehensio studio & serio praestare uidetur, id est excellentia & dignitate & sublimitate. altissima enim & preciosissima diuinissimaque operatio animi nostri est intellectualis uita: atque ob id etiam iucundissima. quod enim perfectum est, est iucundissimum. uoluptas uero quae ex hac percipitur, cum doloris & poenitentiae penitus sit experta, perfecta siue dubio est: & si perfecta, iucundissima, quae operationem semper comitatur, atque auget. est praeterea ex se sufficientissima, cum per se expetenda sit: & indefatigabilis, nulliusque remissionis, relaxationisque indiga. nemo enim est qui sine defatigatione, & lassitudine perseverare in proprijs operationibus & actionibus quamdiutissime possit, nisi qui contemplationi incumbit, & uacat.

Perfecta sane felicitas haec hominis est, ubi uita longitudinem perfectam est nata. nihil enim eorum quae sunt felicitatis imperfectum est.

Si aeternum est perfectum, quod aeterno est proprius, perfectius est, quam quod ab eo abest longius: longius autem tempus quam breuius aeterno est uicinius: quare diuturnior quoque felicitas perfectior erit, quam quae breuiori durat tempore. quocirca inquit uita intellectualem perfectam esse felicitatem, ubi perfectum uita finem est nata, consentanea subiungens ijs quae superius dixerat. Vult enim diuinus hic philosophus uniuersa quidem uirtute, morali uidelicet & contemplatiua felicitatem expleri: ciuilemque externarum rerum adminiculis indigere. quae ad uirtutum operationes necessariae sunt. multae namque mutationes, variae que fortunae in uita contingunt: ut progressu temporis quis uere felix fuerit, & quis simulate feliciter uixerit, manifestetur. adde quod si perfecta res est felicitas, & perfectius id quod est diuturnius, diuturnius autem quod longiori tempore in felicitate permansit: nemini profecto dubium est, quin id quod breuissimo tempore fuerit felix, ei sit uicinius quod felix non est. quare imperfecta erit huiusmodi felicitas. Vita igitur perfecta atque integra est opus. longo item tempore intellectualiter operari praeclearius esse ac diuinius constat, quam breui tempore idem facere. quam ob rem etiam perfectius est. perfecta igitur uita adit, necesse est. Quod si quis obijciat, & dicat, felicitatem in insecabili particula

temporis totam, & perfectam consistere, nihilque à temporis prorogatione consequi: is primum præter sensum nostrum atque animaduersionem loquitur: deinde præter id quod plerique, vel omnes ferè opinantur. omnes enim eum qui multo tempore feliciter vixit, longe esse beatiorem asserunt, quam qui breui spatío temporis in eadem fuit felicitate. vnde licet vtrique tam qui longo quam qui breui tempore felix fuit, nihilo alter altero melius ac præclarior in aliquo momento operentur: fit, vt productione temporis felix vita augeatur. si præterea eum feliciter esse prædicamus qui præclara atque honesta plura gesserit: in longiore autem tempore plura quam in breui agere possumus: multum tempus, perfectamque vitæ longitudinem conferre ad felicitatem perspicuum est: quippe cum in breui nequeamus quam plurima & maxima vel agere, vel contemplari: id quod felicitatis excellentia requirit. Patet igitur tum ex his, tum ex multis alijs quæ nunc connumerare superuacaneum existimo, perfectam vitæ longitudinem opus esse ad felicitatem. nam cum perfecta res sit felicitas, nihilque eorum quæ eius sunt. imperfectum sit: tempus quoque eius esse perfectum atque integrum necesse est, ne ea in parte claudicet, imperfectaque habeatur.

Actalis quidem vita præstantior esset, quam homini conueniat. non enim quatenus homo est, ita uiuet: sed quatenus diuinum quid in ipso inest. quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quæ ex uirtute alia existit. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominē respiciamus: sic uita quæ ex intellectu traducitur, si humane uitæ comparatur, diuina etiam ipsa est.

Hominem hic compositum ex anima & corpore appellat. Inquit enim, contemplatiuam & intellectualem uitam civili longe esse superiorem: felicemque contemplatiuum longe præstantiorem esse civili, qui ad secundas & inferiores res declinat ac respicit. in ipsisque districtus, occupatusque est. Qui enim intellectualiter uiuit, non quatenus est homo, qui uidelicet ex ratione, & multorum capitum belua cupiditate, & leonina iracundia constat, ita uitam traducet: sed quatenus ab diuinum quid in ipso inest: id est, quatenus ab annexo sibi animali seiunctus, primoque ac summo bono vnitus ab eo effulgentem in se illustrationem suscipit. Nihil enim aliud est intellectualiter uiuere, quam à turbatione hac quæ circa materiam existit, absoluti: atque ad intellectualem verticem & culmen confugere. & quanto, inquit, intellectus homini composito ex anima & corpore antecellit: tanto intellectualis eius operatio civilem felicitatem exuperat: aliam enim uirtutem civilem felicitatem uocat. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominē respiciamus. i. si absoluta ab his inferioribus mens, & abstracta diuiniore longe est, quam ea quæ materiam respicit, ad eamque propendet: sic uita illius, quæ secundum mentem operatio est, humana uita. i. civili felicitate longe erit diuiniore.

Neque uero oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquemque cum sit homo, humana: & cum sit mortalis, cogitare mortalia: sed quatenus licet, immortalem se reddere, omniaque efficere, ut ex præstantissimo omnium que in ipso est, uitam traducat. nam licet id mole sit paruum: ui tamen, & præcio omnia longo interuallo excellit.

Nonnulli Theognidis, alij Solonis sententiam esse hanc asserunt. versus huiusmodi circumfertur, Mortalis es, ideo cogita mortalia. Si uere & proprie & maxime homo ille esset, qui ex ratione reliquis que duabus irrationalibus partibus compositus est: ijs qui consunt humana esse sentiendum, in civilique felicitate permanendum, merito obtemperare deberemus. quia autem hic uerus homo non est, sed diuinissimum id quod in nobis est, qui est intellectus: eorum monitio admittenda non est: sed immortales non reddere debemus, id est à mortalis animalis contagione nos separare, atque abstrahere, similes que nos immortalibus efficere, id est intelligibilibus, intellectualibus que essentijs quam proxime accedere. Felicitas siquidem quæ uero homini conuenit, est, cum quis Deo sese similem reddat: id autem fit cum ab his inferioribus abscedentes, intellectualibus incumbimus, atque inhaeremus.

inhaeremus. quare omnia facere debemus, quæcunque ad uitam ex intellectu traducendam conducunt. is enim supremum est, & præstantissimum, & diuinissimum omnium quæ in nobis sunt. Ex eo autem uiuit, qui ut dictum est, contemptis his externis ab omni corporis procliuitate absolutus ac liber diuino fulgore illuminatur. licet enim id mole sit paruum, id est magnitudinis sit expertus, atque indiuisibile: non oportet, ut quod diuinissimum in nobis est, paruitatis causa negligamus, & quasi uilem quandam rem esse existimemus. non enim uim & dignitatem mole & magnitudine metiri debemus, sed infecabilitate potius, & corporis uacuitate: quippe cum intellectuales & incorporeæ substantiæ sine dubio uillo longe omni corporea natura preciosiores sint, & potentiores.

10 Id autem esse etiam unusquisque uideretur, si quidem præcipuum, & melius est. quocirca absurdum esset, si non suam quisque, sed alicuius alterius uitam expeteret.

Sicut ciuitas proprie dicitur quod in ipsa principatum obtinet, & dominatur: ut in populari re pub. populus, & in regno rex, & in tyrannide tyrannus: sic quoque homo proprie est, qui in nobis est intellectus: estque proprie Aristoteles & Plato Aristotelis & Platonis intellectus. propterea quod uidelicet quod in uno quoque præcipuum est, & princeps, melius que atque optimum, intellectus est. Quod si ita est, & felicitas nostra in mente & intellectu consistit, uitaque ea quæ ex intellectuali contemplatione traducitur: quo modo absurdum non est, si neglecta propria uita, proprioque nostro bono alicuius alterius. i. civilis, aut voluptuarij uitam sectemur?

20 Quodque dictum superius est, nunc etiam conueniet. quod enim naturæ uniuscuiusque est accommodatum, id præstantissimum, ac iucundissimum unicuique est. ergo etiam homini uita, quæ ex intellectu traducitur: si quidem maxime id homo est.

30 Quod uniuscuiusque naturæ accommodatum est, esse optimum ac suauissimum, prius dictum est, ubi de uoluptate loquebatur. manifestum enim est id esse optimum equo, quod equinæ naturæ accommodatum est: id item boui iucundissimum, quod bouum naturam conseruat, & perficit. Sed de his superius multa iam diximus, ut repetere his plura amplius non debeamus. Simili modo igitur quod naturæ ueri hominis est accommodatum, præstantissimum id ipsi, atque optimum, ac iucundissimum esse existimandum est: idque inquirere debemus, atque inuenire: atque ubi inuenierimus, ei neglectis atque omissis cæteris firmiter, ac stabiliter inhaerere. proprium autem esse uero homini. i. menti nostræ uitam intellectualem & contemplatiuam, sæpius audiuius.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis.

Cap. VIII.

40 Hæc igitur etiam felicissima est, secundo uero loco ea quæ ex alia uirtute existit: quippe cum operationes quæ secundum ipsam fiunt, humane sint.

Si maxime propria uero homini uita, atque accommodatissima est contemplatiua: qui ea uiuet, felicissimus quoque erit. qui autem moralem & actiuam degit, secundo loco post ipsum haberi debet: propterea quod operationes quæ ex uirtute morali exercentur, humane sunt. i. felici civili sunt accommodata, qui ex anima & corpore constitutus est.

Iusta enim & fortia & cætera ex alijs uirtutibus erga nos mutuo agimus in commercijs, & usibus, actionibusque uarijs, & in affectibus, seruantes quod decorum unicuique est, hæc autem humana esse omnia uidentur.

50 Quia dixit operationes ex moralibus uirtutibus humanas esse, hoc est hominis eius qui ex anima constat & corpore: id nunc his uerbis confirmat: iusta inquit nos & fortia, & cætera in commercijs & usibus inter nos mutuo agere, dum in affectibus quod decorum est, seruamus. affectus autem. i. uoluptates & dolores eius hominis sunt qui ex corpore & anima compositus est: quare etiam moralium uirtutum operationes cum circa uoluptates

& dolores, ut didicimus, existant, decorum que ipsis, & modum prescribant, compositi hominibus proculdubio sunt, atque iccirco humane. Morales autem virtutes esse que affectus moderentur, ex superioribus etiam nouimus. Ex fortitudine enim fit, ut ad fortia exequentur da progrediamur: fidamus que ubi opus est, & que formidabilia sunt, quando, & ubi oportet, fugiamus: atque omnino hac virtute timores & fiducias moderamur. Temperantia item modum ita prestat voluptatibus & aegritudinibus que tactu existunt, ut alias eligamus et sequamur, alias fugiamus. Liberalitatem autem & magnificentiam operationes eas moderari, que dandis & accipiendis pecunijs exercentur, non ignoramus: si ea memoria tenemus, que a philosopho hoc de virtutibus his disputata sunt. Magnificentiam quoque & moderatum honoris studium in moderata pro dignitate honorum electione consistere. Mansuetudinem irae mediocritatem: iustitiam aequam societatis communitatisque humane conseruationem: quippe cum ciuiles natura simus, esse iam didicimus. Quod si ita est, omnes ex virtute morali operationes & actiones humane, & a rationalibus virtutibus secundae habentur. Adde quod si homo bonus & vocatur & est, qui neque in affectibus immoderatus est: neque in actionibus que circa affectus exercentur, fines nullos, & terminos nouit: ita quoque planum fit, moralem virtutem ex qua boni appellamur, actionesque eius humane esse: quando quidem, sicut dictum est, affectus compositi hominis sunt.

Nonnulla uero etiam e corpore uidentur euenire: multamque affinitatem cum affectibus habere morum uirtus.

His idem probat: morales uidelicet virtutes, operationes que earum humane esse. sunt enim inquit temperantes nonnulli natura, & fortes, et iusti: idque a corpore, id est e quadam corporis temperatura, elementorumque concursu, & commistione ipsis euenit: ut & habitus, & operationes que ex ipsis proficiuntur, compositi hominis sunt. & sicut non omnis voluptas, ut demonstratum est, omni operationi annexa est, sed diuersarum specierum operationum diuersas quoque specierum voluptates esse cognouimus: sic cum affectibus. i. voluptatibus & doloribus alijs alie virtutes affinitate coniunctae sunt: quippe cum voluptati que ex recta & honesta pecuniarum datione exoritur, non omnis uirtus annexa sit, sed liberalitas: eiusque voluptatis que ex distributione pro dignitate consequitur, iustitia, non temperantia, aut fortitudo uirtus propria sit. Quod si uirtutes morales affinitatem cum affectibus habent, affectus autem sunt humane: uirtutes morales plane non ueri hominis sunt, sed eius qui ex anima & corpore compositus est.

Quin etiam prudentia cum morum uirtute, atque haec cum prudentia coniuncta est. siquidem prudentiae principia ex uirtutibus moralibus: rectitudo uero moralium uirtutum ex prudentia existit: at haec connexae cum affectibus sunt, & circa compositum uersantur. uirtutes uero compositi humane sunt, & uita igitur que secundum ipsas traducitur, & felicitas huiusmodi erit.

Ubi ostendit morales uirtutes esse humane: eiusmodi quoque esse prudentiam declarat: que cum rationalis partis animae uirtus sit, intellectus & mentis, non compositi uideri uirtus poterat. Hoc autem quod inquit, nobis clarius patebit, si ea que alibi demonstrata sunt, memoria repetuerimus. Dictum superius est, se mutuo consequi uirtutes omnes: ut in quo una earum fuerit, in eo quoque esse caeteras necesse sit: neque fieri posse, ut vel fortis quispiam sit morali fortitudine, nisi quoque & temperans & iustus, & prudens habeatur: vel temperans, nisi & fortitudine & iustitia & prudentia fuerit praeditus: vel prudens, nisi iusta, & temperantia & fortia quoque velit, atque eligat. sed quicumque est prudens, is continuo & iustus & temperans & fortis: & quicumque est iustus, continuo prudens, fortis, & temperans sit, necesse est. Cum igitur se mutuo consequantur uirtutes, fit, ut & prudentia cum morum uirtute, id est morali, & moralis uirtus uicissim cum prudentia coniuncta sit, separarique a se mutuo nequeant. uirtutes autem morales sunt humane: humana igitur. i. compositi hominis etiam prudentia est. Appellat autem prudentiae principia finales causas ob quas agere ac facere quippiam consueuimus. sicut enim finalis medicinae causa propter quam agit omnia quaecumque agit, sanitas est: aedificatoriae aedes: imperatoriae uictoria: temperantiae uoluptatis & doloris moderatio: sic prudentiae, sicut demonstratum

stratum est, ubi de ea agebatur, rectum propositum in moralibus uirtutibus, finis est, et causa propter quam agit. opinio enim circa fines recta a moralibus uirtutibus nobis euenit. nam tale quippiam honestum esse & bonum, ut non offendere quempiam, parentes honorare, que sunt patriae uilia procurare: quid item utile, & iustum, atque iccirco agendum: quid contra inutile, iniustum, & fugiendum sit, & caetera huiusmodi, ut recte opinemur, & non fallamur, uirtutes morales efficiunt, ac praestant. ut autem materiam & instrumenta, id est actionum & effectuum inueniamus, quibus rectum propositum, rectum que finem consequi possimus: id a prudentia habemus. Quoniam igitur moralis uirtus rectos fines & scopos praemonstrat: prudentia uero ea inuenit atque excogitat que ad huiusmodi finium consequutionem conducunt: coniunctae utraque ac connexae merito sunt. Quod autem inquit/rectitudo uero moralium uirtutum ex prudentia/ ex defectu loquutionis obscurius paulo cum sit, expleri, atque illustrari in hunc modum debet. rectus finis, qui quod sit rectus & bonus, ex uirtute morali nobis innotescit: ea enim est, ut diximus, que fines nobis rectos praemonstrat: is inquam finis ex prudentia existit, id est comparatur atque acquiritur a prudentia, que ea que ad ipsum apprehendendum conducunt, ostendit. Cum igitur prudentia cum moralibus uirtutibus sit coniuncta, haec autem uirtutes cum affectibus sint annexae: fit ut prudentia cum affectibus quoque coniunctionem habeat. Affectus uero humane sunt, & ad compositum hominem spectant: quare compositi hominis prudentia, & uirtutes quoque erunt.

Mentis autem separata est. de ipsa enim hoc tantummodo est dictum. nam exquisitae tractare maius est, quam praesenti proposito conueniat.

Mentis autem, id est ueri, et eius qui proprie homo est, uita intellectualis ab affectibus compositi hominis separata est: ut felicitas que ex ea euenit, diuersa a ciuili omnino sit. sed de hac exquisitius agere theologi est: nam intellectus ex illis est, que sunt ad aliquid. est. n. intelligibilem intellectus: non secus ac sensibilem, sensus. at eorum que sunt ad aliquid, eadem est scientia: de intelligibilibus autem agere theologi est: quare de intellectu quoque disputare ad eundem pertinere censendum est.

Uidetur uero uel parum uel minus quam moralis, externarum rerum apparatu indigere. necessarijs enim rebus utrisque est opus: atque id ex aequo esto: licet magis circa corpus, & que huiusmodi sunt, ciuilis laboret. parum enim quid differret.

Moralem uocat ciuilem felicitatem. inquit autem contemplatiuam felicitatem parum prorsus externarum rerum adminiculis indigere: uel si minus parum, non ex aequo. saltem ut moralis. non enim sicut ciuili, ita contemplatiuae quoque multis externis rebus opus est: sed longe paucioribus. necessarijs enim, ut prius dictum est, utriusque indigent: curque id contingat, ibidem fuit explanatum. quanquam ciuili magis quam contemplatiuus laborat circa necessaria, atque ea que necessarijs quam simillima sunt: paulo enim amplius ad ea ciuili declinat.

Sed in operationibus longe distabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iusto ad retributiones faciendas pecunijs erit opus: quippe cum obscurae uoluntates sint: simulent que etiam illi qui iusti non sunt, iuste agere se uelle. fortitudini item potentia, si modo quippiam ex uirtute exequi debet: & temperanti potestate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quispiam esse manifestus possit.

In rebus quidem necessarijs parua inter hos differentia est: sed in operationibus longe distant: ac penes tantum, quantum abesse id quod est, ab eo quod non est, uidetur. Contemplatiuus enim ut ex intellectu operetur, in intelligibilibus que rebus uersetur, nulla re extrinsecus indiget: nam sicut sano uisui ad uidentas, uerbi gratia, has literas praesente luce nulla alia re est opus: sed simul ac palpebras sustulerimus, si forte conuieant, clare inspicit sic contemplatiuus ad intelligibilia conspicienda nullum extrinsecus adiumentum requirit

at euilis si liberaliter se gerere vult, aut iuste, pecunijs indiget, quo & large donare, & distribuere quod cuique conuenit, possit: nam ex actionibus virtutes hæ agnoscuntur, non ex verbis, licet se velle & iuste & liberaliter agere quispiam dixerit. actiones autem absque commodatis instrumentis exerceri nullo pacto queunt. instrumenta vero iusto & liberali accommodata pecuniæ sunt. si fortiter item agendum ciuili est, præsentia hostium: si prudenter, alia quædam necessaria sunt. Voluntates enim sunt obscuræ, & incertæ. cum nonnulli sint qui licet iusti non sint, se velle tamen iuste agere simulent: quos sane ex ea simulatione iustos esse dicere nullo modo debemus. Temperantem quoque quibusdam indigere, libertate præcipue, & potestate, perspicuum est: nam qui sub pædago, aut alterius cuiuspiam custodia quem timeat & vereatur, constitutus à voluptatibus corporis abstinet: is an vere temperans sit, nisi libertatem nactus idem fecerit, nondum patet.

Sed quæri consuevit, utrum electio an actio magis propria uirtutis sit: cum in utrisque consistat uirtus. unde manifestum est in utrisque id futurum, quod perfectum est. ad actiones autem exequendas multis est opus: & quo plures & meliores sunt, eo pluribus.

Cum dixerit ex actionibus temperantem, fortem, iustum, & prudentem agnoscere: & sæpe fiat, ut nonnulli vel temperanter, vel iuste se gerant, quo aut sacerdotium, aut ciuilem aliquem principatum consequantur, aut quippiam aliud, licet neque temperantes, neque iusti re vera sint: atque iccirco asserere potuisset aliquis solos eos esse temperantes & iustos qui temperantia & iusta uellent: merito res in questionem venit: ut alij uoluntate, alij actione uirtutem definiunt, cum utraque tamen coniungenda sint, et in utrisque uirtus consistat: quippe cum iustus re vera sit, qui iusta & uult, & agit: prudens item, & fortis, & temperans simili modo. Quod si in utrisque his & uoluntate & actione uirtus consistit, ad agendum autem pecunijs est opus: iustus & liberalis sine dubio pecunijs indigebit: atque eo pluribus, quo maiores, & pulchriores actiones ipsæ fuerint.

Contemplanti uero nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est: quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque uitam degit, ex uirtute agere proponit. talibus igitur ad humane se gerendum indigebit.

Contemplatio autem homini externæ res non modo ad contemplandum non conferunt, sed impedimento potius sunt: quippe cum, quantum ad operationem intellectus spectat, nulla re extrinsecus prorsus indigeat. sit tamen, ut quia est homo, id est quia adiunctum habet corpus, & cum hominibus uitam traducit: his quoque illi opus sit ad humane se gerendum: id est quo more hominis erga eos quibuscum uersatur, officiose se gerere possit.

Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quædam operationem esse, constare uel inde posset, quod deos maxime beatos, & felices esse existimamus.

His quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum cognitione uersari ostendit: optima enim esse diuina omnium consensu constat. quod si feliciter uiuere optimè & perfectissimum bonum hominibus est, id autem in contemplatione uersari declaratum fuit: nunc quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum contemplatione consistere, non in actione, aut effectione sicut ciuilibus, demonstratur, ad hunc modum: qua in re felicitas, & beatitudo Deo inest, in eadem re, quoad eius fieri potest, nobis quoque inest. at Deo felicitas & beatitudo in contemplatione consistit, nobis igitur etiam propria felicitas in contemplatione uersabitur. nam operationem Dei & beatitudinem in contemplando non in agendo, aut efficiendo constitutam esse: aliàs in undecimo supranaturalium disputationum philosophice demonstrauit, & nunc probabiliter declarat, cum ita subiungit.

Nam quales actiones attribuere eis debemus, iustas ne? sed ridiculi sanè uiderentur, si commercia facerent, & deposita redderent, atque alia huiusmodi inter se contraherent, nunquid fortes? ut formidolosa sustineant, periclitenturque

tenturque quia honestum sit: an liberales? sed cui dabunt? absurdum quippe, si etiam ipsis numum, aut tale quippiam adesse dicamus. nam si temperantes esse eos asseruerimus, quidnam eiusmodi essent? quod enim prauas cupiditates non habeant, molesta atque inuidiosa laus est. si demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna dijs esse uidebuntur. At uiuere deos omnes existimant: quare etiam operari. non enim ut de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui uiuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid restat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, contemplatiua erit: & ex humanis ea erit felicissima, quæ huic maxime est cognata.

Deum inquit uiuere & operari omnes existimamus, & credimus: omnis autem operatio uel actiua, uel effectiua, uel contemplatiua est: si igitur neque agit, neque facit deus: restat tertium, ut contempletur. at Dei operatio optima est, & præstantissima ac suprema: sit ergo, ut nostra quoque operatio, quæ diuinæ maxime est cognata, quæ est contemplatio, perfecta, optima, ac suprema sit. Non esse autem diuinam operationem in actione, aut effectione, aut ciuili felicitate, sed in contemplatione, ita probat: morales uirtutes omnes, sicut demonstratum est, affectuum sunt moderatrices: affectus autem in deo minime sunt: non sunt igitur neque morales uirtutes: quare neque ciuili felicitate felix est. Quid enim iustitia ei est opus? nam cum iustitia sit pro cuiusque dignitate permutationes facere, ac deposita reddere, ridiculi sanè uideremur & nos, & ille. nos, si talia de deo opinaremur: ille, si huiusmodi rebus esset restrictus. Quid item fortitudine ei opus est, cui nihil terribile est, & formidandum? Quid liberalitate? absurdum enim esset, si quispiam pecunias & nummos ei adesse existimat, ut & quibus dare, & à quibus accipere oportet, & det, & accipiat. Quid autem temperans dicitur? grauis enim et molesta atque inuidiosa ea esset laus, si deum cupere quidem, sed non duci tamen & superari à cupiditate, sed superare eam, ac uincere dixerimus: uirtuperium enim id potius esse eius quam laus uideretur: quippe cum hoc modo nihil à continentibus, & tolerantibus differret. Ita igitur si per omnes uirtutes discurremus, eorumque operationes: parua omnes atque indignæ diuina natura esse deprehendentur. At uero Deum uiuere & operari asserimus: non enim dormire ei conuenit, ut de Endymione fabulæ prodiderunt: eius igitur operatio cum beatitudine præstantia & pulchritudine ciuilibus felicitatis operationibus longe præstet, contemplatio erit. Quocirca etiam ex humanis operationibus ea quæ ueri hominis est, quæ diuinæ operationi maxime est cognata & affinis. i. contemplatiua, beatissima perfectissima, & felicissima simili modo erit: altera uero quæ ad ciuilem spectat, longe inferiore loco habenda est.

Argumento illud est, quod cætera animalia quæ tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque sunt.

Talem operationem contemplatiuam, id est intellectualem uitam, et optimarum rerum, diuinarumque cognitionem appellat. Inquit igitur, ut quæ prætermittenda sunt, et extrinsecus sunt intelligenda, suppleamus, hoc modo: ex aliorum sanè philosophorum, Epicureorum uidelicet, & Stoicorum de felicitate sententia, posset quispiam felicitatem brutis animalibus rationeque carentibus impertiri: ex mea uero & Platonis, cæterorumque qui in intellectuuali uita felicitatem constituunt, bruta animalia cum intellectu, & ratione penitus careant, felicia esse nullo modo possunt. Nam ex Epicuri et Stoicorum opinione felicitatem ad bruta quoque pertinere, his rationibus demonstratur: si bene esse affectum Epicuro est bene uiuere: bene autem uiuere et Epicuro et Stoicis idem est quod felicem esse bene esse affectum nihil aliud est, quam felicem esse. at brutis inest, ut bene affecta sint: quare ut felicia quoque sint, inest. Præterea si Stoicis secundum naturam degere bene uiuere est: bene uiuere autem & ipsis & Epicuro est felicem esse: secundum naturam degere est felicem esse. at inest ratione carentibus animalibus, ut ab ortu usque ad vigorem et florem ætatis secundum naturam degant: bruta igitur animalia felicia sunt. nam quod bene affecta

Eustrat.

II ij

sint bruta, atque ex ea bona affectione. i. voluptate bene viuant, ex musicis et canoris anima-
 libus patet. nam nisi secundum naturam viuerent, proprium opus assidue canendo minime
 exleret. cum enim canora sint et musica, opus eorum secundum naturam est cantus: quem cum
 exercent, secundum naturam viuere censenda sunt. Cantum enim esse bene affectorum, &
 eorum quae voluptatem percipiunt, assidua eius operatio declarat: quippe cum nullum ani-
 mal sit, quod si dolore aliquo molesteretur, non modo assidue, sed ne villo quidem tempore
 prorsus canat. canere enim non tristium, et dolore sollicitatorum, sed voluptate affectorum,
 et secundum naturam degentium est. Felicitas item ex Stoicorum opinione naturalis appe-
 titiois extremum est: ad quod cum peruenit natura finem suum habet, nihilque amplius de-
 siderat, quam id quod sibi proprium bonum est, continere, & non amittere. hoc autem bru-
 tis quoque inesse manifestum est: bruta igitur quoque felicitatem consequuntur. extremum
 enim et finis naturalis appetitionis nihil aliud est, quam vigor ipse et flos aetatis. nam cum
 incrementum et decrementum seu efflorescentia, & deflorescentia motiones vtraque sint,
 inter se oppositae, altera ut origo quae ad esse: altera ut terminus quae ad non esse deducit, ne-
 cesse est, ut medium aliquod intercedat, quod dissimile ab vtrisque sit: qui est status. hic au-
 tem status, qui inter incrementum & decrementum medius est, naturalium foetuum est vi-
 gor et flos, finisque naturae esse dicitur: quem cum assequuta est producens natura continere
 quasi proprium bonum, et conseruare nititur. licet postea subiacens natura, quae est mate-
 ria, naturam. i. formam in se non continens, totum corrumpat, ac perdat. tripliciter enim,
 ut in libris de naturalibus disputationibus dicimus, natura dicitur: materia videlicet, &
 forma, et tertia illa quae naturales res producit, materiam que ad formas suscipiendas mo-
 uet, ac mutat. Huiusmodi igitur felicitate bruta esse possunt felicia: illa autem quae intel-
 lectuali vita, diuinarum que rerum cognitione definitur, nullo pacto possunt. solus enim
 ex omnibus animalibus homo est, qui ex natura sua considerare de diuinis rebus, atque in-
 uestigare valeat, et differere: et qualis earum essentia sit, et quanam ex earum intellectu-
 ne similia ipsis efficiantur. Cum igitur ostenderit Dei operationem esse contemplationem:
 ipse enim est qui intelligit, et qui intelligitur, ut in vndecimo supranaturalis disputatio-
 nis libro inquit: et diuinam maxime esse cognatam eam quae veri hominis est: subiungit:
 intellectualem vitam quae felicitas est, compositi hominis & ciuilibus minime esse, sed eius
 qui vere et proprie homo est: illud est argumentum, quod nullum ex brutis animalibus
 huiusmodi felicitatis est particeps. carent enim tali felicitate, quia talem. i. intellectualem
 operationem non exercent. intellectualiter autem non operantur, quia intellectus sunt ex-
 pertia, qui verus homo est.

Dijs enim beata tota uita est. hominibus autem eatenus, quatenus simili-
 tudo quaedam eiusmodi operationis in ipsis inest. at caeterorum animalium
 nullum est felix, propterea quod contemplationis particeps nullo modo est.

Si beatitudo in contemplatione, et optimarum rerum cognitione consistit: dijs quippe
 qui assidue contemplantur, beata operatione & actu semper tota vita est. hominibus vero
 quando operantur, actu: quando non operantur, potestate est beata. ijs autem quae nullo
 modo ita operantur, vita beata nullo modo est. Nam quod inquit/ quatenus similitudo
 quaedam eiusmodi operationis in ipsis inest/ propterea dicit, quia Deus cum seipsum intel-
 ligat, seipsum percipit. quod enim intelligitur ab intelligente habetur ac percipitur: atque
 ita qui intelligit & qui intelligitur, & qui habet & qui habetur, idem est. felix autem con-
 templatiuus cum iam contemplatur et operatur intelligit quidem etiam ipse Deum ipsum,
 sed non eodem modo: non enim sicut intelligit seipsum Deus, ita quoque contemplatiuus
 ipsum eundem percipit, atque intelligit. quare contemplatiui felicitas intellectualis & percep-
 tio, similitudo quaedam est intellectualis Dei, qua seipsum intelligit. Quod si ita est, fe-
 licis quoque contemplatiui beatitudinem similem diuinam, non eandem cum ea esse constat.

Quousque igitur protenditur contemplatio, eousque etiam felicitas sese
 extendit: & quibuscumque magis inest contemplatio, ijs magis quoque in-
 esse felicitatem constat: atque illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa con-
 templatione.

templatione. ipsa enim per se ipsam est preciosa. Quare felicitas contempla-
 tio quaedam est.

Quousque inquit protenditur contemplatio, id est quaecunque animalia ratione praedi-
 ta sunt, intellectum que habent, quo contemplari & viuere intellectualiter possunt, ea felici-
 tia esse contemplatiua felicitate etiam queunt. quaecunque autem intellectu carent, felicitate
 hac frui nullo modo possunt. Vel quousque protenditur contemplatio, ita intelligendum
 est, ut ad tempus referatur. nam cum adaequetur contemplationi felicitas, fit, ut quandiu
 protenditur intellectus operatio, tandiu felicitas quoque perduret. si enim sex horarum
 verbi causa fuerit operatio, totidem quoque non plurimum, neque pauciorum felicitas fit,
 necesse est. atque ita ijs qui semper operantur cum perpetua operatione perpetua quoque
 felicitas erit: ceteris quantum est id tempus quo operantur, tanta etiam erit felicitas. Atque
 ea non ex accidenti, id est non imperfecte. hoc enim ex accidenti/ hic significat, non ex im-
 perfecta felicitate, ciuili videlicet, vel ea quae in lusu a potentibus et tyrannis talibusque fe-
 licibus constituitur: sed ex ipsa contemplatione, quae absolute & proprie felicitas est. Possu-
 mus etiam/ ex accidenti/ in sua significatione ita interpretari, ut intelligamus non ob aliud
 quid felices eos futuros: sed ob ipsam contemplationem circa ea quae semper eodem modo
 sese habent. sicut enim qui vel coronam vel victum publice ob patris virtutem est conse-
 quutus, non ob seipsum, sed ob patrem & ex accidenti honorem eum adeptus est: qui au-
 tem quia fortiter se gessit, coronatus est, is ob seipsum & non ex accidenti est coronatus: sic
 contemplatio per se felicitas est: et contemplatiuus per se et ex ipsa contemplatione, non ex
 nobilitate, aut diuitijs, aut tali quapiam re felix est existimandus.

Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. non. n. ad contem-
 plandum natura ex sese sufficit. sed oportet, ut & corpus ualeat, et alimentum,
 & caetera obsequia suppetant.

Hoc saepe repetit, atque inculcat tum Platonis causa, qui asserbat, non omnino qua-
 piam re indigere eum, qui re vera, & non ex accidenti esset felix: tum quia fluxa est cor-
 poris nostri natura, atque eiusmodi, ut facile a quacunque re pati incommodum possit.
 Indiget quippe corporis sanitate: quis enim est, qui si aegrotet, & morbo aliquo vehemen-
 ter agitur, vacare contemplationi possit? indiget etiam alimento: quippe cum simplex
 corpus nostrum minime sit. Sed de his plura antea diximus, ut longiori hac de re uti ora-
 tione rursus non liceat. Prosperitatem hic appellat sanitatem, et necessariorum rerum cor-
 piam, eatenus videlicet, quatenus ad vitam humane traducendam satis sit. vnde subiungit.

Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si
 absque externis bonis beatum quempiam esse non liceat. non enim in exupe-
 ratione sufficientia consistit, neque iudicium, neque actio: quippe cum fieri pos-
 sit, ut qui etiam terrae & mari non imperat, honesta agat. ex mediocribus si-
 quidem rebus agere ex uirtute unusquisque possit.

Si fieri non possit, ut sine multitudine & magnitudine externorum bonorum feliciter
 quispiam uiueret: talia ad felicitatem essent necessaria cum vero absque horum nimia cor-
 pia beate liceat viuere, non multis & magnis opus est. non enim sufficientiam iudicare
 debemus ex rerum externarum & diuinarum exuperatione, nimia que affluentia. Falsum
 enim & errans iudicium eius est, qui ex se sufficere eum asserit, qui valde multis diuitijs est
 instructus. neque felices actiones dicendae sunt quae ab ijs aguntur, qui diuitijs affluunt: quip-
 pe cum et paucis bene uti, & ex paucis honesta agere, & praecipue optimas mentis opera-
 tiones exercere quispiam possit.

Id quod cernere inde euidenter licet, quod priuati homines non minus,
 immo etiam magis quam potentes, honesta agere uidentur. Satis igitur est,
 si tot facultates suppetant. felix enim erit uita eius, qui ex uirtute operatur.

Ex mediocribus facultatibus posse quempiam honesta agere, perspicuum inde est,
 Eustrat.

quod priuati, id est qui mediocres facultates habent, neque in principatu aut regno constituti sunt, magis quam potentes et diuites honesta agunt, magis enim & hospitibus excipendis, & pauperibus curandis vacare: maius templis & sacrificijs studium adhibere: magis liberaliter se gerere hi conspiciuntur, quam qui maximis potestatibus praediti sunt, maximis que copijs affluunt. Quod si hi ex paucis ita se gerunt: contemplatiuus felix multo magis & intellectualiter viuere, & ex virtute operari poterit: si mediocria tantum suppetent, quantum homini ad traducendam vitam conuenit. Satis igitur est felici, si tot facultates habeat, quae mediocriter sufficiant. inde enim agere honestissima potest, neque ex paucitate impeditur, cum in multitudine & copia beatitudo non statuatur, quo minus felix, beatusque sit.

Quin & Solon felices recte fortasse definit: cum inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerunt instructi, & honestissima egerunt, ut existimabat, modesteque uixerunt. fieri enim potest, ut mediocria possidentes ea agant, quae oportet.

Mos Aristoteli est post demonstrationes ad maiorem rerum confirmationem & sapientum quoque opiniones, & caeterorum natura insitos consensus adducere. quando enim cum rationibus & sapientum opiniones, & vulgi rumores concordant, verissima ea esse proculdubio videntur, quae fuerunt demonstrata. Cum igitur nunc felicitatem non in multitudine, & magnitudine externorum bonorum consistere ostenderit, sed in moderato ipsorum usu, & appropinquatione ad Deum: ut maiorem rei fidem faciat & Solonis & Anaxagorae sententiam subiungit. Solon enim felicem eum esse dicebat non qui multis & magnis afflueret: sed qui utraque haec haberet, id est & mediocria possideret, & honestissima ageret, modesteque vitam traduceret. Modeste enim inquit, id est σωφρονας, quod frugaliter etiam interpretari possumus, ut eo verbo virtutes omnes comprehendere significet.

Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem existimasse: cum dixit, sibi non esse mirum futurum, si plerisque e uulgo absurdus quispiam esse uideatur: eos. n. externis rebus, quarum tantummodo sensum habent, iudicare consueuisse.

Nihil mirum esse debet, dicebat Anaxagoras, si absurdus et infelix plerisque esse uidear. miserum enim eum vulgus appellabat, quia multis opibus, non affluebat, licet virtute & contemplatione ditissimus, & felicissimus re vera esset. Nam cum in multa opum copia, externorumque bonorum affluentia felicitatem constituunt plerique, verorumque bonorum sensu careant, ignarique sint, eum qui modica possidebat, modicis que erat contentus, infelicem, & miserum esse arbitrabantur, cum tamen vere felix & beatus esset iudicandus.

Sapientum igitur opiniones cum rationibus consentiunt. ac fidem quidem aliquam talia quoque afferunt: sed uerum ipsum tamen in agendis rebus ex factis & uita iudicatur: in his enim praecipua uis consistit. Quocirca ante dicta ita considerata sunt, ut ad uitam & facta referantur: & si cum factis consentiunt, admittenda: sin ab eis discrepant: uerba sunt existimanda.

Sapientum, inquit, Solonis uidelicet & Anaxagorae opiniones cum rationibus meis consentiunt, quibus probavi non in multitudine & magnitudine externorum bonorum consistere felicitatem, neque ex his felicem, sed ex virtute iudicari oportere. ac talia quidem, id est & rationes, & sapientum sententiae, quae confirmant, felicem uitam non esse eam cum quis gentibus multis dominatur, maris que & terrae imperium obtinet: sed cum & mediocria possidet, et honestissima agit, atque optima: fidem quidem aliquam & probabilitatem habent: sed ueritas tamen in rebus agendis ex factis iudicatur. Nam si quispiam est, qui cum felicem esse eum dicat qui mediocria possideat, & optima sectetur, atque agat, ipse & nihil amplius quam necessaria habet, et optima atque honestissima agit, contemplationique totus incumbit: ei fides adhibenda est, ueraque esse eius oratio est existimanda. Sin

da. Sin autem ita quidem dicit, sed contraria tamen postea agit, atque vndecumque aurum & argentum reliquasque opes conquirat, ac contrahit: is falsus ac mendax censendus prorsus est: cum ea quae dicit is quae agit minime consentiant: eiusque orationem debemus uerba tantummodo. i. uoces quaedam inanes ac uanas in aerem effusas, immo ut melius dicam, sonos inarticulatos, significationeque omni carentes existimare.

At qui ex intellectu operatur, huncque excolit, atque optime afficit: is esse Deo carissimus uidetur. nam si aliquam humanarum rerum curam diu habet, sicut uidetur: consentaneum est ipsos re illa quae optima est, atque ipsis maxime cognata, delectari, qui est intellectus: eosque qui eam maxime amant, & honorant, remunerari.

Cum demonstrarit contemplatiuum felicem optimum, atque honestissimum, atque ex sese sufficientissimum esse, et caetera omnia habere quae dicta iam sunt: eundem Deo quoque carissimum ostendit. Deo carissimus autem. i. θεοφιλέστατος, is est quem deus amat: sicut φιλοβιώτατος qui deicola est, et Deum maxime amat. Inquit igitur, si curam hominum habet, hisque prouidet Deus, quemadmodum optimis quibusque philosophis placet, atque esse uerum uidetur: eum re optima & maxime sibi cognata delectari uerisimile est. optima autem res et maxime Deo cognata intellectus noster est. Gaudet siquidem deus omnibus a se effectis rebus, utpote quae ualde bonae sint: intellectu tamen praecipue, eo quod maxime sibi est cognatus, oblectatur. cognatus uero est Deo intellectus non substantia & essentia, sed eo quod ea natura est praeditus, ut in seipsum reflecti possit, seque ipsum contemplari: atque ita ex ea in seipsum collectione in deum quoque ipsum a quo amatur, subleuetur, deificetur, id est, Deo similis, quoad eius fieri potest, efficiatur. Cognatus igitur Deo uniuscuiusque nostrum intellectus est ex operationis similitudine. nam sicut ille seipsum intelligit: ita nosmetipsos nos inspicimus, cum supra imaginandi facultatem euaferimus. Quod si cognatus intellectus noster Deo est, consentaneum est, ut amantes eum atque honorantes Deus amet, ac remuneret: Amat autem cognatum Deo intellectum ille qui totam uirtutem complexus multiplices appetitus, innatosque sensus utpote qui cogitationem decipiant, necnon imaginationes quae formant nobis partiuntur que res ipsas, immensamque uarietatem inducunt, effugit: auersatus item est opiniones, quae uariae etiam ipsae cum sint, ad externa feruntur sensui & imaginationi coniunctae: omnis enim opinio cum irrationali sensu & imaginatione operatur. tum ad scientiam & intellectum, atque inde ad intellectualem uitam, simplicesque rerum appulsiones attollitur: quo cum peruenit, puras inde illustrationes, sincerasque admittit. Haec enim est remuneratio, qua eos qui animi sibi cognatum amant & colunt, deus prosequitur, quod clariore luce cognitionis illustrantur, perfectioreque cum eo nexu coniuncti intellectuales naturas speculantur.

Ut pote qui eorum quae ipsis sunt amica, curam habeant, recteque & honeste agant. Haec autem omnia sapienti maxime inesse, obscurum non est: is igitur est Deo carissimus: eundemque esse etiam felicissimum uerisimile est. Quare ita quoque efficitur, ut sapiens maxime felix sit.

Si nos, inquit, eos amamus, qui filios nostros, nobisque cognatos diligunt: quanto magis conuenit, ut qui bonitatis omnis fons est Deus, amore eos prosequatur qui rem ipsi cognatam amant, atque excolunt: quis nam autem sit is amor & cultus intellectus, declarat, cum subiungit: recteque & honeste agant, perinde ac si diceret: amare intellectum nihil aliud est quam recte agere, & secundum omnes uirtutes. tam actiuas quam rationales operari. Haec autem omnia, quaecumque scilicet de felicitate iam dixit, sufficientem ex se esse, indefatigabilem, curam proprii intellectus habere, Deo esse carum, & caetera alia, insunt quidem fortasse etiam felici ciuili qui ex uirtute morali uiuit: maxime tamen & sine contouersa in eo esse conspiciuntur, qui intellectualiter uitam traducit. Quare ciuili quidem Deo carus & felix: sed contemplatiuus Deo carissimus & felicissimus censendus est.

Nunquid igitur si de his & uirtutibus, præterea etiam de amicitia & uoluptate satis figura dictum est, finem habere propositum hoc nostrum est existimandum: an quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere: neque igitur in uirtute satis est, si eam cognouerimus: sed ut eam habeamus, eaque utamur, est enitendum: uel si quo alio modo boni efficiamur.

Absoluta iam tota de moralibus & rationalibus uirtutibus tractatione, his uerbis & reliquis que sequuntur, ad operandum secundum eas incitare nos conatur. uerba enim sola, et solæ disputationes, et cognitiones reddere nos neque ciuiles, neque contemplatiuos felices possunt: sed admodum sunt imbelles, atque inualidæ. nam ingenuos quidem adolecentes, ac liberaliter educatos atque institutos hortari ad actiones fortasse possunt: sed ad felicitatem, eiusque consequutionem deducere nullo pacto possunt. Bene autem & liberaliter educantur, atque instituuntur, qui in optima ciuitate degunt. optima uero est ciuitas quæ optimis legibus utitur, honestisque institutis administratur, et regitur. at si feliciter uiuere finis omnium humanorum bonorum præstantissimus est: ut autem id acquiramus, absque uirtutum possessione fieri nequit: uirtutes uero acquirere, atque omnino studio uirtutum incumbere non licet, si quis in ciuitate ea uersetur que prauis legibus, prauisque institutis utatur: consentaneum est, ne dicam necessarium, ut de rebus publicis, quæ ex illis prauæ, quæ recte gubernentur: tum quæ ex his quæ recte administrantur præcipua sit, atque optima, quasque ea habere leges debeat: disputationem iam subsequatur. Atque hæc est tota ex his uerbis usque ad calcem libri sententia, totumque propositum: ut declaret uidelicet esse necessarium ut post tractatum de omnibus uirtutibus qui iam absolutus his in libris est, de rebus ciuilibus & legibus scribat: quæque leges quibus ciuitatibus conueniant, quæ item salutem, quæ perniciem afferre ciuitatibus ualeant, ostendat atque explicet. Quare oportet eum qui perfectus humana sapientia esse uult. i. ciuilem felicem, posteaque hos libros didicerit: ad rerum publicarum que sequuntur, lectionem sese conferre. Sed de his hæc enus. Ad uerba ipsa accedamus. Nunquid, inquit, quoniam de uirtutibus satis dictum est figura. i. uniuersaliter, et ut in principio operis huius dixit, crassa minerva, ex his. n. q. aliter atque aliter plerumque euenire possunt, rationes constituit: propterea finem habere existimabimus, & nulla alia re nobis opus esse ad felicitatem consequendam, nisi ut libros hos legamus: an sicut dicitur, quarum rationum finis non est sola cognitio, quemadmodum eius quæ solem maiorem esse terra demonstrat, sed actio & effectio: satis non est si eas intellexerimus, sed ad actiones quoque & opera ipsa accedamus, necesse est. quod si in alijs quoque quorum finis non est sola cognitio, sed actio: rationes & uerba actionis causa solemus admittere: sic in uirtute cuius finis non disputatio sed actio est, enitendum est, ut ea quæ à nobis tradita sunt, agamus, atque exequamur. Quid. n. præclari est, si quid sit fortitudo aut iustitia quispiam cognorit, qui nihil postea neque iuste neque fortiter sit acturus: Quod uero subiungit, uel si quo alio modo boni efficiamur, ita est intelligendum perinde ac si dicat: si ex uirtute boni efficiamur, ea uideamus: si quis alius est modus, quo boni euadamus, illum inquirere ac scrutari debemus. illis. n. o. ino, quali acque ea fuerint, uti nos oportet, quibus boni efficiamur.

Nam si uerba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, ut inquit Theognis, afferrent, oporteretque ea comparare. sed uidentur quidem posse liberales adolecentes hortari atque incitare, moresque eorum ex uirtute sibi obnoxios generosos, ac uere honestatis studiosos reddere.

Si uerborum lectio & intellectio ad probitatem consequendam esset satis: multas et magnas mercedes afferret ac daret his qui morales libros conscriberent, ut inquit Theognis, unusquisque qui emere eas uellet. sed possunt quidem uerba, ut dictum est, incitare, atque inducere ad uirtutem capessendam non omnes, sed liberales tantummodo adolecentes. Liberales autem

autem appellat eos qui luxui & intemperantiæ minime seruiunt, sed bene à pædagogis uel cognatis sunt educati: ut ex ea honesta institutione faciles, obtemperantesque ad actiones uirtutis obeundas reperiantur. hos sanè possunt incitare, moresque ipsorum generosos et uere honestatis studiosos actionibus reddere, cum ex uirtute obnoxii iam sint. Animaduertendum autem est hic uirtutem poni non pro iustitia aut temperantia aut fortitudine quæ proprie uirtutes & sunt & dicuntur: sed pro dispositione ea quam ex bona educatione, honestaque institutione sub pædagogorum aut parentum, aut cognatorum disciplina compararunt. Obnoxium uero. i. κατακλιχμον, quo uerbo hic utitur, plenum aliquando significat, siue oppletum ut cum dicimus κατακλιχμος σοφίας, plenus sapientia: aliquando detentum & opprelsum, ut κατακλιχμος ἀφροδίτη opprelsus Venere, ei que deditus: aliquando subiectum & obtemperans: quo in significato hic positum est. Mores enim sibi ex uirtute obnoxios, id est ex honesta educatione tractabiles & obtemperantes redditos, ad actiones capessendas incitari à uerbis et rationibus posse, generososque effici, honestatisque amatores, ita ut ad eam sibi comparandam summo studio festinent. Qui namque bona institutione abstinere à prauis rebus sunt assueti: si simul atque orationes bona suadentes audierint, incitantur ad ea, & currunt.

At plerisque ad probitatem prouocare, non posse. non enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob poenam consueuerunt. nam cum ex affectu uiuant, proprias uoluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: doloresque oppositos fugiunt: eius autem quod honestum, & uere iucundum est, cum id prorsus non degustarint, ne notionem quidem ullam habent.

Plerique è uulgo cum prauè educati sint, nullumque sensum honestatis habeant, difficiles sunt, minimeque obediunt: et ne audire quidem patiuntur eos qui ad honesta hortantur, ne dum obtemperant, & parènt. natura enim comparatum est, ut ad ea quæ prorsus ignota nobis sunt, uel nullo modo, uel uolenter adducamur. Quocirca qui bene sunt instituti, ex honesta illa educatione uerecundiam cum sint, obediunt, erubescuntque, si uel à prauis rebus non abstineant, uel ad honesta hortantes non sequantur. Plerique autem licet quandoque à malis recedant, ad honestaque deferantur, id non pudoris, sed timoris, & poenæ causa quam irrogant leges, faciunt. Qui. n. ex affectu uiuunt nihil quicquam uerentur, sed impudenter affectuosas, animasque proprias uoluptates persequuntur, & dolores contrarios, ut saepe dictum est, fugiunt, sicut temulenti & ebriosi eas sectantes uoluptates quæ ex uini potatione existunt, dolores qui ex non bibendo oriuntur, fugere consueuerunt: atque in uniuersum prauis omnes ex honestatis, & ueræ iucunditatis ignoratione ad corporis uoluptates incontinenter feruntur. Vere autem iucundas esse operationes ex uirtute saepe iam diximus.

Eos igitur qui tales sunt, ad moderationem traducere quæ oratio posset: fieri enim nequit, aut facile non est, ut que ex diutino usu moribus sunt preoccupata, uerbis amoueamus. sed satis fortasse est, si quamuis omnia adsint, quibus probi effici uidemur, euadere participes uirtutis possimus.

Qui, inquit, ita prauè affecti sunt, atque adeo incontinenter uoluptatibus corporis sunt inuoluti: eos nulla oratio ad moderationem traduceret, & à procliuitate illa ad mala remoueret. fieri. n. non potest, uel certe difficile est, ut qui ex longo tempore moribus prauis sunt preoccupati, in eisque assueuerunt, à uicio abducantur. Nam si quamuis omnia adsint, educatio scilicet, studium, institutio honesta, uerecundia, obedientia, non prorsus facile est, ut uirtutis participes euadamus: satis nobis esse debet, si uirtutem his omnibus etiam adhibitis adipisci possimus. Si omnia autem desint, & contraria omnia adesse reperiantur: quod consiliū, que ratio ad eam consequendam sufficiet?

Fieri autem bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina existimant, Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non esse manifestum est, sed ex quadam diuina causa, his qui re uera fortunati sunt. oratio uero & doctrina uidentur esse nunquid non in omnibus uim habeat, sed opus sit, ut præcultus auditoris

animus sit, ad recte & gaudendum, & odio prosequendum, non secus ac terra, quæ semen sit nutritura. non enim audiret orationem dehortatam, neque intelligeret qui ex perturbatione uiuit. qui autem ita affectus est, dissuaderi qui potest non enim omnino orationi, sed ui cedere perturbatio uidetur.

Discere sanè naturas virtutum societatesque & differentias earum discernere, eas item assuetudine comparare, in nobis situm est, nostræque est voluntatis & electionis: ut autem natura simus temperantes, iusti, prudentes, id non nostrum, sed Dei donum pulcherrimum & prestantissimum est. Quod ad naturam igitur attinet, ex diuina causa, Dei quoque dono existit, non ex nobis: nos ipsos autem ita assuefacere, ut quibus oporteat & letemur & doleamus, nostrum id est: potestque huiusmodi assuetudo bonos nos reddere. at oratio et doctrina non in omnibus, ut dictum est, vim habet, sed in ijs tantummodo qui præculti iam moribus. id est ex honesta educatione præparati iam sunt. debemus enim nos ad suscipienda ea quæ dicuntur, præparare, non secus ac terram: quæ si præculta fuerit, fructum fert: si minus, & spinas producit, & iniectum frumenti semen corrumpit ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsaque opinione expurgatus veritatem vel nullo modo admittet: vel si modo id aliquando contingat, frustra admittet. non enim prauus orationi, sed violentiæ ac necessitati cedit.

Oportet igitur mores prius uirtuti esse accommodatos, ut & honestatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Ut autem à pueritia quis institutione recta ad uirtutem instruat, difficile est: nisi sub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter: toleranterque uiuere plerisque, & præsertim adolescentibus iucundum non est. quocirca est opus ut & educatio & studia constituta legibus sint: ita enim fiet, ut consuetudine tractata molesta esse desinant.

Vide quo modo hic ea, quæ superius dixi, nunc significare videatur: sibi uidelicet opus esse, ut de rebus publicis disputationem tradat, ac legibus, secundum quas degentes ciues boni effici possint. Oportet, inquit, mores prius uirtuti esse accommodatos. id est idoneos ad suscipiendas disputationes de uirtute, easque conseruandas, ita ut quasi præculta quædam terra, fructum multum proferat. mores autem ex bona institutione tales reddentur. at recte institui difficile est, nisi quis sub legibus recte positis, huiusmodique republica educatus fuerit. temperanter siquidem uiuere, voluptatibusque non succumbere, quibus non decet, plerisque & præsertim adolescentibus & iuuenibus iucundum non est. immo si frustrentur voluptatibus, dolent. idcirco opus est ut leges instituantur, quæ educationem eiusmodi statim à pueritia præcipiant: qua mores hominum ita formentur & componantur, ut & honestis gaudeant, & si prauas voluptates non consequantur, non ægre ferant. Quod si hoc faciendum est, de publicis rebus, & legibus tradere est necesse. nam ita fiet, ut si à magistratibus coacti & cohibiti adolescentes honesta agant, toleranterque se gerant & resistant voluptatibus, atque ita sese his assuefecerint: nulla postea molestia, nulloque dolore afficiantur: nihil enim consuetum molestum est.

Non satis tamen fortasse est, si quando adolescentes sunt homines, educationem rectam & curam consequantur: sed cum in uiros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem uitam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quam rationi: & multis quam honestati obediunt.

Quod inquit huiusmodi est: non illis tantummodo legibus opus est, quæ de puerorum educatione præcipiunt: sed ijs quoque quæ quid agendum quoque modo uita traducenda uiris sit, statuunt: quippe cum perspicuum sit, alia esse studia quæ pueris, alia quæ uiris, alia quæ senibus conueniant, quocirca huiusmodi quoque leges necessariae sunt, & quæ eos qui in uiros iam euaserunt, moderentur, & quæ toti uitæ traducendæ rationem præscribant. plerique enim è vulgo ita sunt affecti, ut necessitati magis & poenis, quam rationi & honestati pareant. Quocirca legibus ijs est opus, quæ poenis propositis ad bene agendum, à maleficijsque desistendum

desistendum homines inducant & cogant.

Quapropter sunt, qui leges censeant inuitare ad uirtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eo quod probi ex consuetudine præcipue obtemperaturi sint: illis uero qui non parent, suntque natura inertiores, castigaciones & poenas irrogare: qui autem insanabiles sunt, prorsus exterminare. probum enim & qui ad honestatem uiuit, rationi esse obediturum: prauum autem uoluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. unde etiam tales dolores exhiberi oportere inquit, qui uoluptatibus quæ amantur, maxime aduersentur.

Quia plerique, inquit, si castigentur & mulcentur obediunt: quibusdam placet, ut legum res leges suas ita scribant: hæc ciues honestatis causa, ut probi. leuadant, agere iubemus: quæ si non parent, puniantur. ob hanc inobedientiam hæc poena, ob illam hæc afficiantur. si quis autem castigatus & mulctatus insanabilis permanerit: is exilio dānetur. Flagellandi uero, inquit, prauis sunt non secus atque asini, hos enim uocant iumenta appellat. nam quem oratio non corrigit, corrigit flagellum. Præsertim doloribus ijs afficiendi sunt, qui uoluptatibus, quas amant, aduersantur: quippe cum contraria contrariorū sint medicamenta. ut si quis contumeliam inferre gaudeat, non est aliter puniendus, quam ut contumelia uiri prohibeatur: simili modo ebrietati deditus à uino arcendus, abstrahendusque est, eoque dolore castigandus.

Quæ si, quæ admodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honeste educatum esse, atque assuetum oportet: deinde ita in honestis studijs uiuere, & neque inuitum neque sponte praua agere: id autem fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine uim habente uita traduceretur: paterna quidem iussio neque uim, neque necessitatem habet: neque omnino uiri uini, nisi rex, aut talis aliquis sit. at lex, cum ex prudentia quadam & mente profecta oratio sit, cogendi uim habet.

Hæc quoque eos spectant, ut leges instituas esse ostendant quæ morigeros ad uirtutem inuitent, ac prouocent: duos ac renitentes & à prauis abstinere, & honesta sectari homines cogant. orationis autem huius contextus eo usque dependet, ubi ait: at lex cogendi uim habet: cetera interiecta sunt. quo tam de puerorum, quam de reliquorum omnium institutione leges ponendas esse colligatur. Est uero quod inquit, huiusmodi: quoniam humane ac ciuili sapientie supremus finis est, ut boni ciues efficiantur, & feliciter uiuant: id autem ex eo fit, si educati atque instituti honeste ita fuerint, ut neque sponte neque inuiti prauis quippiam agant. inuiti enim agunt, cum à prauis aliquibus sodalibus seducti ad mala perpetranda delabuntur. At bene ita educari ijs contingit, qui ex intellectu uitam traducunt: opus igitur intellectu nobis est, ut eius consilijs & mandatis obtemperantes degere optime, atque honestissime ualeamus. Sciendum autem est, Aristotelem unumquemque qui uel arte, uel prudentia, uel peritia, uel prænotione, uel inuentione honestarum atque utilium rerum excellit, intellectum appellare consueuisse. intellectu igitur, ut boni efficiamur, opus nobis est: sed paternus intellectus. id est pater uniuscuiusque, nisi prauus admodum sit, atque de grege porcus, præcipere quidem honesta potest, et bene educatos filios ad uirtutem capeſſendam inducere: prauis tamen moribus assuetos corrigere non potest: neque necessitate & uolentiam, sicut lex, in se habet. naturalis enim amor quo filium prosequitur, naturaque insita indulgentia, facit, ut uti uel erga filium nequeat. Sed quid de patre loquimur? Omnino enim atque in uniuersum nemo est, qui unus cogere totius ciuitatis omnes filios possit. nisi rex, aut tyrannus aliquis sit, qui cum maxima potentia excellant, efficere id queunt. quoniam tamen non omnes ciuitates à regibus, aut tyrannis gubernantur: necessariae leges sunt: quæ cetera à prudentia & intellectu proficiantur, cogendi uim habent. Prudentiam autem & intellectum pro eodem hic posuit, propterea quod ex longa experientia tam prudentia comparatur, quam intellectus, qui in agendis versatur. nam ubi quoque de prudentia disseruit, peritorum ac senum orationes admitti quasi principia oportere dixit: quippe cum uisum ex ipsa experientia habeant: uisum atque oculum uocans prudentiam, ex qua prospicere, ac prouidere quod utile est, possunt. Obediunt igitur legibus homines eo quod credunt legumatores ex prudentia. id est ex uis

su atq; oculo qui honesta atq; vtilia prænoscere potuerit, eas condidisse.

Atq; homines quidē qui appetitionibus aduersantur, et si recte id faciant, pleriq; odio prosequuntur. at lex cum probitatem iubet, odio non est.

Dixit vnus hominis iussionem neq; violentiam, neq; necessitatē afferre posse, quasi videlicet multi præstare id possint, hoc est ad meliores operationes persuasione inducere. nā proprie cogere est rationibus, non flagellis, varijsq; supplicijs persuadere: qui. n. puniuntur, varijsq; tormentis castigantur, magis resistunt ac renituntur, q̄ cedunt. adde q̄ nemo qui inuitus, & moleste agit quippiā, id recte agit: vt qui per vim recte agit, ne effici quidē bonus vnq̄ possit. cui autem & virtutem esse sectandā, ex virtuteq; agendū, & fugienda vitia oratione fuerit persuasum: is & sponte agit honesta, & cum agit, bonus est. Sed fit tamen, vt aduersantes appetitionibus prauis, prohibentesq; ad ea quæ sibi iucunda sunt, ferri, pleriq; odio prosequantur: quia qui male educati sunt, & ex praua educatione mala esse bona opinantur: inuidia & odio, non benevolentia & amore prohiberi se existimant: nemo. n. qui amat, eum quem amat, a bonis fruendis prohibet atq; arcet. quo circa impediētes ac retrahentes ab incitatione qua ad prauas voluptates feruntur, perinde atq; inuidios odere. at lex molesta ipsis atq; odiosa minime est contraria ob causam: quippe cum legem iubere eis ita agere, neq; ex inuidia, neq; ex odio suspicari vllō modo queant. nā quo pacto id pōt, cum quingentis annis ante, si ita contingat, q̄ ipsi illi nascerentur, instituta sit? Ita. n. naturali quædam ratiocinatione secū vtuntur, ac dicunt. legislator aut inuidia & odio nos prosequēs hęc sanxit, aut vtilitati nostræ & cōmodo consulens: inuidia sanē nos & odio non est prosequutus: qui. n. id pōt, cum nōdū nati essemus, neq; ipse orituros nos esse cognorūt? restat igitur, vt tum eorum qui tunc erant, tum cæterorū omnium qui erant successuri, vtilitatem procurans, leges has condiderit. Atq; hac de causā lex molesta atq; odiosa minime est.

In iola uero Lacedæmoniorum ciuitate cum paucis educationis & studiorum habuisse curam legislator uidetur: in plerisq; alijs neglecta hæc fuerunt: viuūtq; unusquisq; sicut uult, Cyclosum more, filijs dans iura suis & uxori.

Si, inquit, in ciuitatibus positæ essent leges, quæ statuerent quo modo habēda cura esset, vt pueri ex educatione boni, honestiq; euaderent: atq; hæc leges recte essent institutæ, & nō vel omnino, vel quadā ex parte peccarent: nihil amplius à me nūc esset inquirendū: sed illis standum, & acquiescendū. Quoniā uero in sola Lacedæmoniorū republica, alijsq; nonnullis paucis ciuitatibus, hæc aut quænam sint, in tertio & quarto rerū publicarum libro explicabit, legislator tradit, quæ pueris cura adhibenda sit: hoc est qua pueri educatione instituantur: in reliquis uero neglecta hæc tota pars est: quæ admodum in hac magni Constantini urbe: viuūtq; unusquisq; vt uult, suosq; pro libidine liberos educat, nullā legum rationem sequutus: non secus atq; apud Homerū Cyclopes, quibus erat pro lege voluntas: iura dans. i. regens & gubernans familiā suā. De cyclopijs. n. Homerus in Vlyssæa ita inquit:

Hi neq; concilijs vllis, neq; iure reguntur
Antra per et syluas: sed vitam in montibus altis
Agrestem ducunt: & natis quisq; suæq;
Dat iura vxori: nec cōmoda mutua curat.

Quoniam igitur res ita sese habet: differendum de his à nobis est, ac de rebus publicis scribendum. Nam Lacedæmoniorum & Cretensum & aliorum ciuitates, vt in rebus publicis ostendet, omnes peccant: legesq; quæ apud has institutæ sunt, non parua indigere emendatione videntur.

Præstantissimum quidem est, ut curam publicā & rectā habeamus, atq; id facere possimus: si tamē publice id negligatur: conuenire unicuique uidetur, ut liberis suis & amicis ad uirtutem conducatur, uel conducere saltē proponat.

Optimum, inquit, est, vt leges recte instituantur, quæ publice curam filiorum habeant. si tamen publica hæc cura neglecta fuerit, vel quia leges huiusmodi positæ non sint: vel quia licet sint positæ, incuria principum ciuitatis contemnantur: debet unusquisq; diligentiam & studium adhibere, vt liberi sui & amici probi efficiantur. id. n. significat, ad uirtutem conducere: conducit. n. ad uirtutem atq; adiuuat: qui honesta & bona ante oculos ponit, docetq; hoc

hoc ob hanc atq; hanc causam damnosum esse et lædere: illud uile ob hoc simili modo, atq; hoc, etiam si non videatur. ille item cōducit atq; adiuuat, qui non habenti ea cōmodat, quibus ad uirtutem & moralem et rationalem comparandam quispiā indiget. Oportet igitur cooperari atque adiuuare: sin minus id præstari pōt, proponere saltem ac uelle opem ferre atque adiuuare debemus, si aliquando nobis facultas concedatur.

Maxime autem id posse facere uideretur ex ijs quæ dicta sunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaserit. per leges. n. uidelicet curæ publicæ, atq; honestæ per honestas fieri consueuerunt.

Idoneum ad ferendas leges eum uocat, qui mentem ex rationibus & experientia ita instructā habet, vt honesta, & iusta, & vtilia tam uniuersæ ciuitati, q̄ singulis prouidere optime possit. Inquit autē: ex ijs quæ dicta sunt, perspicuum est, si quis intelligat uidelicet ea quæ iam diximus: eum posse liberi. suis consulere, qui idoneus ad legum rationem sit. Vel ex ijs quæ dicta sunt, patet, eum qui ad ferendas leges est idoneus, cognoscere posse, quales leges de publica puerorum educatione: quales de uirorum studijs: quales ad totam vitam accomodata instituendæ sint: quæ item ad priuatam cuiusq;: quæ ad publicam omnium ciuium tam uirorum, q̄ foeminarum spectent. Alias. n. esse leges quæ à populo administratæ ciuitati, alias quæ optimatum rei publicæ, alias quæ censipotentiæ, alias quæ regno conueniant: quæq; singule ex his sint: in libris rerum publicarum declarabit. Nā illud quoq; obscurum non est, ex bonis legibus bonos, ex prauis prauos effici qui ad earum præcepta vitam instituant suā. quæ autem leges bonæ, quæ prauæ sint, posse discernere eius hominis est, qui ad leges ferendas idoneus sit: sicut medici, vt morbofa à salubribus sciat discernere.

Scriptæ ne sint an non scriptæ, interesse nihil uidetur: neq; unus ne an multi per eas instituantur. quemadmodum neq; in musica, & exercitatoria, cæterisq; alijs studijs.

Vt boni uel prauis ciues euadant, multum conferunt leges: scriptæ uero illæ sint nec ne, nihil refert. actionum. n. uis in probitate uel uitio consistit: non in eo q̄ scripta sint, uel nō scripta, ea quæ agi aut non agi debent. non scriptæ autem leges communes hominum consuetudines ac mores appellantur. cum igitur multum ad ciues bonos reddēdos legū rectitudo, & probitas ualeat: id spectare oportet, vt hæc rectæ, peccatisq; omnibus vacantes instituantur. Vtrum autem lex quæ vnum efficit bonum, multos etiā huiusmodi possit efficere: aut quæ multis est uilis, vni quoque idem præstare ualeat: illud uero nihil refert considerare. si enim recta sit, nulloq; errore inuoluta, idem quod cæteræ artes & scientiæ, efficiet. nam sicut in illis sit, vt artifex qui vnum pōt docere & uel musicum, uel medicum reddere, multos etiam simili modo huiusmodi reddet: & qui multos pōt, vni quoq; illis artibus instruere sine controuersia poterit: sic lex quæ vnum ad probitatem inducit, eadem multos: & quæ multos, eadem vnum quoq; ualebit inducere.

Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus paternæ orationes, & mores ualent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippe cum affecti erga parentes iandudum, atque obtemperantes natura sint.

Quærendum uidetur, quo modo cum paulo superius nihil posse paternas iussiones dixerit: nunc eandem vim quam leges habere eas asserat. dicendum que est superius de plerisque & prauæ uitæ traduentibus intellexisset: nunc de ijs qui bene instituti sunt: uel superius non dixisset nihil prorsus posse paternam iussionem: sed vim non habere, quæ uideat licet necessitatem & violentiam inferat. nemo enim est ob natura insitum amorem qui in filium suum uolentiā utatur, castigare que eum ac punire, sicut lex, patitur: sed multo leuiores omnes filijs suis poenas irrogant. neque contra quispiam patrem perinde ac legem formidat, & timet. Quare paterna præceptio licet aliquid possit, non eam tamen vim habet, quam lex. Aduertendum autem est. Aristotelem his uerbis nos monere, vt non omnia quæ ad filiorum educationem spectant, publicæ liberorum: curæ committamus: sed nos quoque ipsi ei rei incumbamus, vt nostra disciplina filij nostri atque idonei ad suscipiendas

Eufrat.

m m

publicas institutiones efficiantur. Sicut igitur in ciuitatibus valent leges & consuetudines: ita in domo paterni sermones & mores ad honestatis acquisitionem conducunt. erubescit enim filius si patri præsertim probo, & honesta agenti non obtemperet: atque id ob cognationem & beneficia: quippe cum beneficium omnes vereantur. nemo siquidem est, qui beneficio affectus benemeritum de se suspicaretur aut inuidia aut odio inductum auocare & retrahere ab ijs quæ sibi bona & iucunda esse viderentur. sed obediunt omnes & cognatis & benemeritis, utpote qui nos amore prosequantur. at maxime omnium cognatus nobis est pater: quin etiam beneficium maxime. quod enim omnium bonorum maximum est. i. ut sumus, à parentibus habemus.

Adde quod priuatae educationes à publicis differunt: non secus atque in medicina. cum enim uniuersaliter febricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen forte non ita conducit. & pugillandi artifex non omnibus fortasse eandem pugnam imponit.

His etiam monere parentes videtur, ne publica legum diligentia contenti sint: sed ipsi quoque priuatam filiorum suorum curam habeant. Est quoque horum verborum sensus huiusmodi: debent parentes legis defectum supplere: eo quod lex uniuersalia complectitur: actiones vero in particularibus versantur, quæ multam præstantiam in se habent. sicut enim in medicina non semper uniuersalia sequi consueuerunt, sed aliquando id negligitur: & alia ratio uniuersalis loquitur, alia medicus quodam casu facit: sic neque legis mandatum semper omnino fieri debet. cum enim lex quædam iubeat, ut si peregrinus cum urbem obsiderent hostes, murum ascenderit, morte mulctetur: peregrinum qui ascenderit & fortiter se gerendo urbem defenderit, interficiet nemo. cum item lex præcipiat puniendum esse eum qui furetur: nemo poena afficiendum esse eum censebit, nisi insaniat, qui maxima necessitate, extremaque inopia inductus id fecerit: cum neque locare operam suam posset, neque ullius misericordia iuuaretur. medicinae quoque uniuersalis ratio unicuique ex putredine humorum febricitanti ieiunium & quietem conferre asserit: cum tamen aliquis interdum reperitur, cui id non conducit. Quid mirum igitur, si cum lex dicat probos omnes ita educandos esse atque instituendos: aliqui inueniantur qui eiusmodi institutionem non admittant: exercitationes que eas militares verbi causa non ferant, quibus uti Lacedæmonios memorie proditum est: ut nudi strictis gladijs sese mutuo impetant: quare his militarem eiusmodi disciplinam adhibere nemo debet: sed omnia communi lege, publica quoque diligentia, ad eam institutionem deueniendum est, quæ cuiusque naturæ conuenit, atque est accommodata. ad hanc autem deuenire nemo aptius potest, quam qui naturam cuiusque cognoscit. pater vero bonus filiorum ingenia satis explorata habet: satis que perspicit quæ assequi possint, quibus que disciplinis & studijs apti, aut inepti natura sint: & quatenus etiam inepti. ut si puer triginta Homericos versus & non amplius memoriter queat pronunciare: eum supra triginta id facere ne cogat. & si quinquaginta: non amplius quam quinquaginta ab eo requirat. Differunt igitur priuatae institutiones à publicis: opus que est, ut non solum quod uniuersale est, cognoscamus, quid omnibus videlicet pueris conducatur, quæ que omnes pueri disciplina imbuendi sint: sed quid etiam naturæ cuiusque conueniat, aduertamus: atque ad id eum qui publica atque uniuersali legum præceptione institui nequit, priuata institutione deducamus. Id quod quis melius quam pater efficere possit, non video. Quin etiam non omnia ex uniuersali præcepto institui debere, pugillandi artifices declarant, qui non omnibus pugilibus eandem pugnam imponunt, & mandant: sed huic maiorem & grauiorem nec non diuturniorem, illi minorem & breuiorem, pro cuiusque ingenio, atque habilitate, committit.

Videntur quoque magis exacte absolui singula si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est, unusquisque consequitur.

Singula, inquit, id est singuli, & unusquisque. unusquisque enim, verbi causa, pugil abso-
lutior reddetur, atque exactior, si priuatam curam consequatur, id est si conuenientes sibi pugnas, propriæque naturæ accommodatas exerceat. Nam & exercendi magister sanio-
rem conferuabit quempiam, qui pro ratione virium corpus cuiusque exercet: quam qui multo vel

to vel ampliores vel minores, quam par sit, exercitationes faciendas præcipit. Grammaticus cum item exactiorem reddet, qui quæ potest quisque, ediscenda, memoriter que pronuntianda præscribit: quam qui longe plura aut pauciora quam conueniat. Meliorem quoque & probiorem efficiet hominem, qui cuique accommodatas operationes ex virtute exercendas committit. At qui in uniuersum omnibus vel easdem pugnas imponit, vel easdem exercitationes mandat, vel eadem ediscenda proponit: is nullo pacto omnes aut pugiles, aut sanos, aut grammaticos efficere absolutos poterit. Neque illud hic inquit Aristoteles, tam ingeniosos quam tardos, si perinde, ut cuiusque naturæ conuenit, utriusque didicerint, æque exactos grammaticos, si de grammaticis intelligamus, æqualique in tempore utrosque euasuros. perspicuum enim est, ingeniosiores quo citius, eo etiam exactius finem suum esse consequuturos. sed quod inquit, huiusmodi est: eum qui natura est ineptus, si pro ingenij ratione conuenienter erudiatur, ad absolutionem & perfectionem tantam esse peruenturum, quantum capere natura ipsius potest: si vero curam sibi congruam non nascatur, consequutum perfectionem eum non esse. Cuiusque igitur natura cognoscenda, etique accommodata diligentia adhibenda est.

Sed curam optima adhiberet quidem singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & unusquisque alius, qui uniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus conducatur: communium enim rerum scientiæ & dicuntur, & sunt: nihil tamen fortasse uetat, quo minus unius alicuius rei licet scientia præditus non sit, curam habere qui ipsa possit: qui modo quæ in una quaque re accidant, experientia diligenter obseruarit. quemadmodum etiam medici nonnulli optimi esse sibi ipsis uidentur, qui alteri ferre opem nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici uult, ad uniuersale uidetur esse procedendum, atque id quo modo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est.

Duplex lectio hoc loco habetur, τὸ καὶ ἐν videlicet. i. singulis rebus, & τοῦ καθόλου. i. uniuersalibus. Si priorem sequamur, talis sensus euadet: cum dixerit magis absolui singula si priuata cura adhibeatur: subiungit, maxime curam habere singularum rerum eum posse qui uniuersale cognorit: quippe cum ex uniuersali quod particulare est cognosci maxime possit. qui enim scit quid omni calidæ & siccæ naturæ conducatur: idem quid particulari coneratur, facile cognoscat. qui quoque quodnam omni puerili ætati accommodatum studium sit, perspexerit: quid singulis pueris conueniat, non ignorabit. Nam scientias communes res docere atque uniuersales, omnibus perspicuum est qui eas pertractant. medicina. n. docet non quid Socrati, sed quid omni tali temperaturæ, qualem habet Socrates, salubre sit: non quid Parmenidi, sed quid omni seni conducatur, qui igitur uniuersale cognoscit, particularis curam habere optime potest. Nihil tamen prohibet quin aliquis qui uniuersale ignoret, unius alicuius naturæ experientia ita exploratâ habeat, ut quæ ei prosint, quæ item noceant, optime calleat. quemadmodum nonnulli sunt qui cum quæ salubria sibi sint, experimento didicerint, magis quam medici sibi prodesse videantur. Quocirca pater quoque cum experimento perspexerit quæ exercitationes filio suo conducant: maiorem quam exercendi magister curam habere eius poterit. istamen eo differt ab illo qui uniuersale scit: quod qui uniuersale cognoscit, multos sanare, atque exercere recte potest: hic illi soli prodest, cui & nonnulla utilia, & nonnulla noxia esse experientia percepit. Sic in puerorum quoque educatione fit: qui uniuersale cognoscit. i. legem, multos instituere: qui unum tantum callet, unum tantum adhibere studium potest: quippe cum expertus iam sit, quæ amet ille, & quæ oderit: quibus obtemperet, & quibus renitatur: quibus demum verbis, aut rebus ad honesta capellenda induci facillime valeat. Atque hæc erit sententia si καὶ ἐν legamus. si autem καθόλου. i. uniuersalibus, exponendum erit hoc modo: qui uniuersale cognouerit de pueris, & viris, omnibusque reliquis ciuibus: optime is omnibus in uniuersum prospicere, omniumque generaliter curam habere poterit. quare oportet eum qui contemplator & artifex fieri uult, ad uniuersale. i. ad rationes quæ uniuersalia docent, accedere: cuiusmodi ea est, quæ omni febricitanti tale quid conducere statuit. ad has

Eustrat.

mm ij

igitur vniuersales rationes, & ad lege accedendum ei est, qui curam habere totius ciuitatis vult. atque ita cognoscendum quodlibet vt fieri potest. vt videlicet non semper sicut illae praecipiant, propterea quod subiectae res non semper eodem modo permanent, sed plerunque agendum esse censeamus.

Ac fortasse ei qui vult siue multos, siue paucos diligentia ac studio meliores res reddere, ut ad legumlationem idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possimus. quamcumque. n. & prius lata recte disponere cuiuslibet non est: sed si modo est cuiuspiam, est scientis. sicut in equestri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prudentia est.

Sicut grammaticus, & pugil, & medicus tam multos quam paucos potest grammaticos, & pugniles, & sanos efficere: sic ciues bonos & multos & paucos potest reddere, qui vniuersale, hoc est leges recte institutas cognouerit: quare qui bonos ciues vult efficere: is eniti debet, vt ad leges ferendas idoneus sit. Est autem ad leges ferendas idoneus, id est νομοθετικός quasi dicas legislatorius, qui leges rectas, nullisque erroribus carentes instituere potest. nam eum qui huiusmodi fuerit, leges iam positae quae bonae & malae sint, facile posse discernere, perspicuum est. non enim est cuiuslibet disponere, id est diiudicare recte ne an male lex haec, aut illa constituta sit: sed scientis. Scientem vocat ciuilem sapientem, qui humana sapientia praeditus est. is autem est, quemadmodum in rebus publicis dicit, ille qui quot genera rerum publicarum sint, optime perspicit: quidque in ipsis rectum, quid peccans reperitur: quae ipsarum optima sit: quae item res salutem iungulis, quae perniciem afferant: tum qualis in qualem corrupta abire consueuerit: vtrum videlicet populi gubernatio, si corrumpatur, in optimatum administrationem pertranseat, an in eam quae censu regitur. qui haec sane cognoscit, ciuilis sapiens est, atque idem ad legumlationem idoneus: quippe cum ciuilibus facultatis legislatrix pars sit. Sicut igitur qui equestri arte est praeditus, cura & studio equos bonos efficere potest: ita bonos ciues reddere valet qui ad leges ferendas idoneus est.

Post haec igitur considerandum, unde aut quo modo ad leges ferendas fieri idoneus qui ipiam possit: an sicut in caeteris sit, ex ciuilibus?

Asserendo, non inquirendo inquit, post haec igitur graece enim ἀποὺν cum acuto accentu legitur, quod asserioni est accommodatum: sicut cum circumflectitur ἀποὺν, interrogacionem, & inquisitionem significat. Inquit autem, quoniam legum ferendarum periti hominis est bonos & honestos ciues reddere, videndum est quibus magistris vbi euadere ad legumlationem idonei possimus: aut quo modo, id est quibus studiis, & exercitationibus assequi eam facultatem valeamus. & statim subiungit, sicut in caeteris artibus sit, ita in legislatrix hac euenire solere. quemadmodum enim grammatici & medici & mulici a scientiis bus edocti efficiuntur: sic legumlationi apti ex ciuilibus, id est a rerum ciuiliu peritis instructi euadimus.

An non simile quid in ciuili & reliquis scientiis & facultatibus apparet: quippe cum in caeteris idem facultates tradant qui ex eis operantur: ut medici, & pictores. ciuiles autem res rhetores docere profiteantur: cum tamen nemo ex ipsis eas agat, sed illi tantum qui rempublicam gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quam intellectione id agunt.

Facultates, id est δυνάμεις artes eas vocabant veteres, quae contraria confirmare & labefactare aggredierentur, atque vtranque partem pertractarent: cuiusmodi rhetorica, & dialectica est. scientias vero eas, quibus vna certa res subiecta esset: qualis est arithmetica, geometria, naturalis disciplina. Hoc autem non ex sententia sua hic inquit Aristoteles, cum in rerum publicarum libris leges condere ciuili hominis esse affirmet: sed rhetoras & declamatores qui sophistae appellabantur, irridens ac carpens: qui cum prorsus quid esset ars ciuili, ignorarent, se ciuiles nuncupabant, ciuilesque res se docturos esse impudenter profitebantur. Intelligenda igitur haec sunt, quae ab Aristotele hic dicuntur, perinde ac si ita dicat: si veritatem ipsam, rerumque ipsarum naturam sequi velimus, nullius alterius quam ciuili hominis legumlationem esse censebimus: si vero ad rhetoras & sophistas spectemus, qui cum

cum non sint ciuiliu rerum periti, sed ciuiliu assentatores, & applausores, se ciuiles esse profitentur, & praedicant: reddere ad leges ferendas idoneum quempiam non esse ciuili hominis existimabimus. quod tamen falsum est. qui enim non sunt ciuiles: ij neque legumlationi sunt accommodati: qui vero legumlationi apti ipsi non sunt, neque efficere huiusmodi alios possunt. rhetores igitur cum non sint ciuiles, nullos ad ferendas leges idoneos reddere vniquam poterunt. Id quod ex scientiis & facultatibus comprobatur. qui enim scit, simul & docet eam artem quam nouit, & ex ea operatur. nam pictor non solum pingere alios docet, sed etiam ipse pingit: & orator non solum componendarum orationum alios artem tradit, sed ipse quoque componit: medicus item & alios medicos efficit, & ipse curando & sanando medici officio fungitur. & demum omnes qui arte aliqua praediti sunt, simul & ea docent, et ex ea operantur. res autem ciuiles profitentur quidem rhetores & declamatores, sed nullo modo tamen agunt: ignorant igitur. si enim scirent eas, proculdubio etiam agerent, agunt autem eas illi qui nunc ad rempublicam administrandam accesserunt: cuiusmodi erant Demosthenes, & Aeschines. sed ne isti quidem scientes quae esset ciuili ars, sed facultate quadam & experientia. i. v. s. u. atque exercitatione absque ratione potius, quam intellectione & arte aliqua ciuili id agebant.

Nam neque scribere neque dicere de huiusmodi rebus conspiciuntur: cum tamen fortasse id praeclearius fuerit, quam iudiciales & deliberatiuas orationes conficere.

Cum dixerit eos qui nunc gerunt rempublicam, ciuiles res agere, non eo quod ciuilem scientiam habeant, sed ex peritia quadam atque v. s. u. huiusce rei confirmationem subiungit, cum eos neque dicere neque scribere quicquam de huiusmodi. i. ciuilibus rebus, inquit. nam si ciuilia ea sunt, quae vere sunt honesta, & vere iusta, & utilia: haec autem ex virtute aguntur: qui vero nunc rempublicam administrant, cum eorum quae vere honesta, & iusta, & utilia sunt, naturam ignorent, ut Plato in Gorgia ostendit, quo modo de ipsis his vel loqui, vel scribere quicquam possunt: & tamen, inquit, praeclearius fuisset ipsa haec cognoscere quam orationes vel iudiciales, vel deliberatiuas. i. consultatorias scribere.

Neque ciuiles uel filios suos, uel aliquos alios reddere amicos uidentur: id quod fuerat sane consentaneum, si modo potuissent. neque. n. ciuitatibus melius quicquam reliquissent: neque uel sibi uel carissimis quibusque adesse quicquam huiusmodi facultatem maluissent.

Ignorantiam rerum ciuiliu in ijs qui rempublicam administrant, ex eo etiam declarat, quod nullum vel filium suum, vel amicum hanc artem huiusmodi homines docuerint: id quod eos scientiam hanc ignorare euidentissimum signum est: quippe cum nullum maius bonum ciuilitatibus quam uel filium, uel amicum ciuiliu rerum peritum relinquere valerent. Si. n. scirent, filios & amicos docerent: non docent autem: ergo ignorant.

Non parum tamen conferre experientia uidetur: non. n. ex ciuili consuetudine magis ciuiles redderentur. unde etiam fit, ut qui de ciuili facultate cognoscere appetunt, ijs opus insuper experientia sit.

Vt recte omnes publicae res ab ijs qui praesunt administrantur, praecipua quidem in eo causa est, quod ciuili scientia praediti sunt: experientia tamen multum etiam confert. quemadmodum quoque in medicina, & caeteris artibus videre licet, quarum finis sola cognitio non est, sed opus, quod ratione & actione perficitur. si. n. experientia ad ciuiles actiones non conduceret, magis ciuiles homines ciuili consuetudine minime efficerentur: at qui ex ratione & experientia in ciuilibus rebus versantur, magis sunt ciuiles, quam qui solam rationem sequuntur: qui quae longiore tempore in ciuilibus sine et ratione sunt immorati, maioremque ex diuturniore v. s. u. peritiam contraxerunt, ciuiliores sunt, quam qui ratione quidem sunt instructi, sed breviori tempore res ipsas gerendas experti sunt: ei igitur qui euadere ciuili cupit, experientia esse opus constat. Quare sophistarum genus cum neque experientia rerum ciuiliu praeditum sit, neque quae sit ciuili scientia, cognoscat, ciuile nullo modo est.

At rhetores ij qui haec profitentur, ualde procul abesse ab ea docenda uisum.

Eustrat.

mm ij

dentur. neque enim omnino qualis nam ea sit, & circa quæ ueretur, sciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorē esse statuerent: neque legum institutionem facilem esse existimarent, cum approbatas leges collegerit quispiam, posse inde optimas eligi afferentes: quali electio ea perspicacitate non indigeat, & iudicare recte maximum non sit.

Republicam quidem gerentes quæ ab experientia inuenerunt, ea docere mediocriter possunt. at rhetores & declamatores procul admodum à docendo absunt: ut Prodicus, Hippas, Gorgias: et ceteri omnes adolescentiæ corruptores: qui sanè, quid sit ciuilibus facultas, ignorant. quod ex eo patet, quod ciuilem facultatem & rhetoricam esse idem asserunt, aut arithmeticam & mathematicam. neque enim, si scirent quid esset ciuilibus, eam eandem esse cum rhetorica dicerent: neque legum lationem facilem esse falso assererent. quid enim inquit difficultatis habet legum con-

stitutio: cum approbatas leges colligere, atque ex eis optimas secernere facile cuiusque sit. Sed erras o sophista. quæ enim optima sit lex, quæ secundo loco bona, quæ tertio, posse dignoscere atque eligere multam perspicacitatem & prudentiam, & vere ciuilem scientiam requirit.

Non secus atque in musica euenit. periti namque in singulis operibus recte iudicant: & quibus, aut quo modo perficiantur, quæ debent: qualia item qualibus consonent, cognoscere consueuerunt. imperitis uero satis est, si bene ne an male factum opus sit, eos non lateat. sicut in pictura.

Quemadmodum in musica non est cuiusque consonas modulationes & bonas à malis discernere. et in uniuersum in omnibus qui periti sunt: peritos autem improprie hic in unaquaque re scientes & artifices vocat: recte opera iudicant: & quibus & quomodo perficiatur quodlibet, cognoscunt. qui enim est medicus, quid sit sanitas, & quibus medicamentis, qualibusque victu quoque modo adhibito comparetur, non ignorat. pari ratione qui pictor est, quæ optima imago sit, quæ recte & quæ prauè efficta, & qua parte vel laude vel uituperium mereatur, optime calleat: imperitis uero & artis expertibus, cum facere ipsi opus nullo modo queant, satis superque est, si recte ne an male opus aliquod factum sit, dignoscere valeant. Sic qui ciuilibus non sunt, cum minime sint ad leges statuendas idonei, poterunt tamen fortasse iudicare quæ bene & quæ male sese habeant, non quæ optima inter bonas censeatur.

Leges enim ciuilibus operibus similes sunt. Quo modo igitur ex his ad legum lationem idoneus euadere, aut optimas quasque iudicare quispiam possit?

Lex nihil aliud est quam ipse ille qui legem sanxit: sicut contra legislator, in eo quod est legislator, nihil aliud quam lex ipsa est: ideo legislatores hic legem appellauit, cum inquit: Quo modo igitur ex his ad legum lationem idoneus euadere quispiam possit? simili modo ipsi illi qui operantur, esse opera sua dicuntur. imago enim pictor ipse est, non quatenus uidelicet est homo, sed quatenus pictor. item opera ipsa ciuilia non aliud sunt quam ciuilibus ipse, in eo quod ciuilibus rerum peritia calleat. Quoniam igitur leges operibus ciuilibus similes sunt: opera uero ipsa ciuilia & scientia ciuilibus & experientia recte efficiuntur: & vere ciuilibus ille est, qui utriusque tam scientia quam experientia est præditus: merito legum lationi idoneus erit, non qui optimas quasque leges conquisierit & collegerit, etiam si id absque multa cognitione & scientia fieri possit: sed qui & experientia, & arte ciuilem facultatem sibi compararit.

Nam neque ex scriptis ad medendum idonei fieri uidentur: cum tamen in his non solum curationes, sed quo modo etiam & sanari queant homines, & curatio adhibenda sit uniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sane sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt.

Sicut in medicina, inquit, non qui multos libros conquisiuit & legit, medicinale opus potest exercere: quis in eis exquisite de unoquoque morbo rationes tradantur in hunc modum: hic ægrotat: sed omnis qui ægrotat, vel similari, vel instrumentario morbo laborat. hic autem ob hanc & hanc causam instrumentario non laborat: ergo similari. at similari morbus est uerbi gratia triplex: hic uero neque hoc, neque illo afficitur ob has et has causas: restat igitur, ut hoc afficiatur. hic autem morbus & sanguinis missione, & exudatione, et medicamentis facta purgatione

gatione curari potest. Hæc igitur ubi ex libris medicorum legerit quispiam & modos curationis diligenter explicatos animaduertit, nisi experientiam adiunxerit, quid sibi in ea re faciendum sit, postea ignorat: ancepsque est quam curationem ægrotanti adhibere debeat: uena ne secanda, an sudor excitandus, an purgatione aliqua soluenda alius sit, at qui rationem & cognitionem experimento comprobauit: is statim ad agendum instructus est: quidque tunc faciendum sibi sit, quid non faciendum, in promptu habet. Quocirca hæc morborum & curationum distinctio & explicatio expertis & scientibus sane utilis est: ijs uero qui tantummodo libros legerunt inutilis euadit.

Fortasse igitur legum quoque & rerum publicarum collectiones ijs qui con-

templari possunt, & iudicare quidnam recte, aut contra sese habeat, aut qualia qualibus conueniant, utiles essent. at qui sine habitu talia pertractant, ijs iudicare quidem recte non licet, nisi fortuito. perspicaciores tamen ad ea forsitan efficerentur.

Quemadmodum in medicina, ita & in legibus & rebus publicis res sese habet. collectio enim harum & pertractatio peritioribus & ijs qui uisum iudicandi recte ne an male scriptæ sint, ex ipsa experientia acquisierunt, utilis est: inutilis uero illis, qui rerum ciuilibus experientia prorsus carent. neque hi iudicare recte de huiusmodi rebus possunt, nisi forte quadam: non secus uidelicet quam thesaurorum inuentio contingit.

Cum itaque antiquiores negocium de legum latione imperuestigatum prætermiserint: melius fortasse est, ut nos ipsi id consideremus: atque omnino de republica: ut pro uiribus philosophia quæ ad humanas res spectat, perficiatur.

Quoniam, inquit, qui ante nos uere de legibus & rebus publicis, optimis uidelicet, dicere prætermiserunt: oportet ut nos ipsi de his consideremus. Neque hic dicit Aristoteles neminem esse qui ante se uel leges instituerit, uel de rebus publicis conscripserit: multi enim fuerunt, quos in libris rerum publicarum refert: quin & Plato ipse de huiusmodi rebus multa tradidit. sed quod inquit, huiusmodi est: quoniam nemo ex ijs qui ante nos fuerunt, exacte hæc explicauit: sed omnes ueræ & optimæ reipublicæ naturam ignorarunt: enitendum nobis est, ut diligentius & melius rem absoluamus. Adiunxit autem fortasse propterea quod nondum res publicas & leges à Platone & alijs traditas erroribus multis refertas esse ostendit: id quod in libris de reipublica postea facturus est. Atque omnino, inquit, danda est opera ut quid sit reipublica, & uno ne an multis modis appelletur, accuratius explicemus: ut quantum in me est, ad uiresque meas spectat, humana hæc atque actiua philosophia & sapientia quæ imperfecta hucusque à prioribus philosophis relicta est, perfectionem consequatur suam.

Quocirca primum siquid à ueteribus recte dictum est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea considerabimus, quæ ciuitates, & singulas reipublicas & corrumpunt & conseruant: quasque ob causas alia bene, alia e contrario administrantur.

Uide quo modo tractationi huic de uirtutibus, consideratio de rebus publicis annexa sit. quæ nulla tradat & doceat, hic præmonstrat, ac præfigurat: & finem præsentis operis principium illius facit. Quia in re etiam uiri huius philosophica probitas & modestia animaduertenda est. non enim dixit, primum siquid, prauè & male dictum fuerit, castigabimus: sed siquid recte, id commemorabimus, atque admitemus: ostendens se non ex inuidia aut nimio studio, sed ueritatis seruandæ atque inueniendæ causa quæ non recte dicta fuerint, redarguturum. Oportet, inquit, ea quæ ab antiquioribus dicta sunt de rebus publicis colligere, atque ita animaduertere quænam sint, quæ unquam ex ipsis uel labefactant, uel seruant. ostendet enim si mul ac ad Platonis reipublicas considerandas uenerit, nonnulla, quæ ille quasi conseruatricia ciuitatum tradidit, eiusmodi esse ut perniciem potius ciuitatibus, quam salutem afferat. Tunc, inquit, quænam recte aut male administrantur reipublicæ, considerandum.

His enim consideratis quænam optima reipublica sit, & quo modo unaquæque instituta, quibusque legibus & moribus utens: magis perspicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Quæ nam ex ea, quam dixit, consideratione utilitas eueniat, declarat. Inde enim quæ nam optima res publica sit, cognoscemus: & quo modo vnaquæq; instituta, id est quo modo popularis res pub. instituta, quibusq; legibus & moribus, id est consuetudinibus utens, optima erit. Sicut enim in rerum publicarum libris docebit, multa popularium rerum publicarum genera sunt, ex quibus deteriora alia, alia meliora habentur. Qualibus igitur legibus utens optima sit, atque indissolubilis, perspiciemus. quo modo item regnum administratum in perpetuum sit duraturum; necnon vel optimatum, vel censorum gubernatio rectissime constituta esse censeatur: ex hac consideratione nobis innotescet. Atq; hæc quidem etiam in decimum hunc librum commentatiuncule pro viribus meis ita ad finem perductæ iam sunt. Siquis autem meliora his & præstantiora afferre potest, is, o Domine, & omnium nostrum opifex, qui ob inexplicabilem tuam erga humanum genus benignitatem, pro nobis cruci affigi voluisti, mihi & amicus optimus, & magister venerabilissimus habeatur: ita ut illius scripta in perpetuum studiosis & pijs ingenijs, mea hæc Vulcano committenda esse non negem.

DECIMI LIBRI FINIS.

* * * a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z aa bb cc dd ee ff gg
hh ii kk ll mm omnes sunt quaterniones præter ll & mm terniones.

Venetijs apud hæredes Lucaeantonij Iuntæ Florentini,
M D XLI, mense nouembri.

anuaaduerti non potuerunt: hic, quo emaculati opus hoc ab unoquoq; facillime
queat, castigationes subiungendas curauimus.

Pagina. 4. linea. 15. causa. cause. pagina. 8. linea. 13. opera quedam. aliud quicquam. pag. 16.
lin. 6. bonus. bonus. pagina. 18. linea. 3. tut. aut. pag. 21. lin. 51. effectibus. effectibus. pag.
12. lin. 49. effectibus. effectibus. pag. 23. lin. 42. affectibus. ab affectibus pag. 26. lin. 51. aspernamdam.
aspernamdam. pag. 27. lin. 2. propterea. propterea. pag. 26. lin. 46. omnia. anima. pagina. 31. lin.
27. commune. comunem pa. 35. li. 30. recte. rerum pa. 43. li. 52. nam. non. pa. 41. li. 15. quodq; quidq;
pa. 42. li. 30. diuitia. diuitas. pa. 76. li. 3. multa. multa. pa. 81. li. 5. uitalis. animalis. pa. 82. li. 5. uita-
lis. animalis. pa. 83. lin. 1. uitalis. animalis. pa. 83. li. 14. uitali. animali. pa. 84. li. 48. nequeq; ne-
quaq; pa. 92. li. 46. impatiuitatem. impatiuitates. pa. 97. li. 22. inuehitur. inuenitur. pa. 125. li.
43. opinio. electio. pa. 134. li. 34. Hermotino. Hermotimo. pa. 139. li. 14. temperata. temperantia.
pa. 150. li. 23. preparari. se. preparari se. pa. 153. li. 6. cognitionem. cogitationem. pa. 153. lin. 32.
constituit. constituti pa. 169. li. 49. sumptis. sumptibus pa. 173. li. 16. hæc. hic. pa. 177. li. 48. magni-
ficum. magnanimum. pa. 181. lin. 5. profugere. profugere. pa. 181. lin. 6. παρονομαζ. παρονομαζ
pa. 187. li. 44. facile. facile pa. 187. li. 25. comperari. comparari pa. 189. li. 23. comparatus. comparatur.
pa. 195. li. 32. iustitia. iustitiam pa. 204. li. 6. affectum. affectum. pa. 210. li. 14. u. rsatur. uersatur.
pa. 216. li. 34. consistere. consistere. pa. 223. lin. 4. ostendi. ostendit. pa. 234. lin. 20. quam unum. quam
numus. pa. 236. li. 20. Cap. V. Cap. VI. pa. 239. li. 17. Cap. VI. Cap. VII. pa. 239. li. 35. Fratrem. fratrem.
pa. 240. li. 46. regale. legale. pa. 240. li. 51. quale. nam. qualenam. pa. 242. li. 1. Cap. VII. Cap. VIII.
pa. 243. li. 23. creditur. creditur. pa. 243. lin. 34. quibus. quibus. pa. 246. lin. 43. Cap. VIII. Cap. IX.
pa. 250. li. 32. hoc modo. ut hoc modo. pa. 252. li. 8. aut. ut. pa. 254. li. 8. Cap. IX. Cap. X. pa. 256. li.
8. ciuitas libertatis. ciuitatis libertas. pa. 257. li. 1. Cap. X. Cap. XI. pa. 259. lin. 17. fit. sit. pa. 264.
li. 2. ratio excessum. non excessum. pa. 264. li. 28. habet. habeat. pa. 264. li. 35. nota. mota. pa. 275. li.
1. possent. possent. pa. 289. li. 43. ipsa. ipse pa. 299. li. 45. resonantia uestigia. resonantia ac uestigia.
pa. 301. li. 52. incenduntur. incenduntur pa. 304. li. 9. ut in sapientia. ut qui in sapientia. pa. 312. li.
16. maxima. maxime pa. 313. li. 9. negocio degere sine ullo equaq; accipere. negocio esse sine ullo & equa
sumere pa. 315. li. 21. inquit. nequit pa. 327. li. 51. propterea. propterea pa. 340. li. 7. habitudine. ha-
bitudini pa. 341. li. 32. effectiuus. effectiuus pa. 351. li. 9. differeret. differeret. pa. 352. li. 39. contem-
platione. contemplationem pa. 356. li. 12. precipue. precipue. pa. 364. li. 43. incontinent. incontinentes
pa. 367. li. 52. uenali. renali pa. 368. li. 31. terror. error. pa. 373. li. 42. Phalatis. Phalaris pa. 376. li.
12. cytharea. cytherca pa. 378. li. 5. iusto. iniusto pa. 383. li. 30. corruptum. corruptam pa. 399. lin.
24. uptati. luptati pa. 399. li. 50. timorem. dolorem. pa. 408. lin. 29. multo. multa pa. 417. li. 1. usibu.
usibus pa. 421. lin. 45. qui. que pa. 424. lin. 7. sortitius. sortitius pa. 424. lin. 15. plumi. plurimu
pa. 425. li. 26. quem. quam pa. 437. li. 35. oblectatione. oblectatione pa. 443. li. 13. attrahet. attrahet
pa. 450. li. 22. sit. sine pa. 461. li. 18. patriam. patriam pa. 461. li. 19. molestiasq; molestias pa. 466. li.
4. exhibentur. exhibetur pa. 467. li. 37. nouo. nono. pa. 471. li. 33. eum. eam. pa. 471. li. 42. id est.
pa. 474. li. 20. optimatum. optimatum. pa. 474. li. 32. uocabant. uocabant. pa. 485. lin. 11. dicuntur.
dicuntur pa. 497. li. 22. tentemus. tentamus pa. 512. li. ultima. uersantur. uersantur pa. 521. li. 24.
confederationem. confederationemq; pa. 523. lin. 36. uel contra hostiles. bellum uel contra hostiles
pa. 525. li. 3. sine dubio. sine dubio. pa. 526. li. 50. non reddere. nos reddere pa. 526. lin. 42. it. sunt
pa. 530. li. 21. ut alij. & alij pa. 532. li. 20. dicimus. didicimus

Handwritten text on the left edge of the page, possibly a page number or marginal note.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a title or header.

Main body of faint, illegible text on the left page, appearing to be a list or a series of entries.

The right page of the manuscript is mostly blank, showing significant signs of age, including yellowing, foxing, and water damage. There are some faint, illegible markings and a small, partially torn piece of paper at the bottom right corner.

Handwritten characters on the left edge of the page, possibly a library or collection mark.

anti.

UNIVERSIDAD DE SALAMANCA
BIBLIOTECA

34

Int.

